

الجامع لاحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân İmam Kurtubî

فَتَنَةٌ وَيَلُوتُ النَّفْسَ كُلَّهُ اللَّهُ فَات
تَهْوَى فَإِنَّ اللَّهَ يَمَّا يَعْمَلُونَ بِصِيَرِهِ
فَلَنْ تُولُوا قَاعًا عَمَلُوا أَنْ اللَّهَ مَوْلَاهُ
لَعَمْرُ الْمَوْلَى وَ نَعْمَ النَّصِيْبُ
أَخْلَعُوا أَمَّا عَمَلُهُمْ فِي
لِلَّهِ خَمْسَةٌ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَلِذِي السَّبِيلِ
لَنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَوْتَيْنَا عَلَى
عِبَادِنَا يَوْمَ الْفُرْقَاتِ يَوْمَ التَّيْرِ
الْجَمْعَاتِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
قَاتِلٌ إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُلُقَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ
بِالْعُلُقَةِ الْقُصُوفِ وَالزُّكْبِ اسْفَل
مِنْكُمْ وَلَوْ قُلْ عَدَمٌ لَا اخْتَلَفْتُمْ فِي
الْمُعَادِ وَلَكِنْ لَمَقَصِدُ الْإِيمَانِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

2. CİLD

BURUC YAYINLARI

Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 40 98

الجامع لأحكام القرآن ، والمبين لما تضمنه من السنة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehu Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

Her hakkı mahfuzdur.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Cihan Ofset
İkinci Cild	:	Nisan 1997
Birinci Baskı	:	Nisan 1997
İkinci Baskı	:	Nisan 2001

Bakara

Sûresi

40 - 189. AYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي
أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾

40. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın ve ahdime bağlı kalın ki Ben de size olan ahdimi yerine getireyim ve yalnız Benden korkun.

İsrail Adı ve İsrailoğulları:

“Ey İsrailoğulları” buyruğundaki: “Ey... oğullar” ifadesi izafet halinde bir nida olup bundaki nasb alameti “Beni: oğullar” sonundaki “yâ” harfidir. İzafet dolayısıyla da sonundan “nûn” hazf edilmiştir. Tekili: “İbn: oğul”dur. Aslı: (بني)dur. (بَنُو) olduğu da söylenmiştir. Sonundan hazfedilen harfin “vâv” olduğunu söyleyenler Arapların: (الْبَنُوَّة) : oğul olmaklık” ifadesini delil gösterirler. Ancak bunun delil olacak bir tarafı yoktur. Çünkü Araplar yine aslı “yâ”lı olmakla birlikte “fütüvvet” diye kullanırlar. ez-Zeccâc der ki: Bana göre hazfedilen harf “yâ” dır. Bu kelime sanki: (بِنِيْت) : Binâ ettim”den geliyor gibidir. el-Ahfeş de der ki: Ben ise bunun sonundan hazfedilen harfin “vav” olduğu görüşünü tercih ediyorum. Çünkü - ağırlığı dolayısıyla - bu harfin hazfedilmesi daha çok rastlanılan bir haldir. Meselâ, (ابْنِ الْبَنُوَّة) : oğulluğu açıkça belli olan bir oğul,” denir(ken hazfedilenin “vâv” olduğu anlaşılmaktadır). Ancak: (يَا بَنِي) : oğulcağızım” diye de kullanılır. (يَا بَنِي) ile (يَا بَنِي) : babacığım, gibi (يَا أَبْت) ile (يَا أَبْت) diye iki şekilde kullanılır. Bu iki şekilde okunmuştur. Bu kelime (ibn: oğul), bir şeyi bir şeyin üstüne koymak demek olan “bina” kelimesinden türetilmiştir. İbn, babanın fer’i olup onun üze-

rine konulur. (Ona izafe edilir; bu bakımdan ona bu isim verilmiştir). *İsra- il*, İbrahim'in oğlu İshak'ın oğlu Hz. Ya'kub'un kendisidir. Ebû'l-Ferec el-Cevzî der ki: Bizim peygamberimiz Muhammed (s.a)'ın dışında, ondan başka iki ismi bulunan bir peygamber yoktur. Hz. Muhammed'in ise isimleri pek çoktur. el-Cevzî bunu "*Fuhûmu'l-Âsâr*" adlı eserinde zikreder.

Derim ki: "Mesih" adı aynı zamanda Hz. İsa'nın başka bir kökten türetilmemiş özel bir adıdır, denilmiştir. Ayrıca yüce Allah onu "ruh ve kelime" diye adlandırmıştır. Onun kavmi ona "Ebîlu'l-ebîlin" adını verirlerdi. Bunu el-Cevherî *es-Sıhah*'ta zikretmiştir. Beyhakî'nin *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserinde Halil b. Ahmed'den naklettiğine göre iki ismi olan beş tane peygamber vardır: Bizim peygamberimizin adları Muhammed ve Ahmed'dir; Hz. İsa'nın diğer adı Mesih'tir; Hz. Ya'kub'un diğer adı İsrail'dir, Hz. Yunus'un diğer adı Zü'n-Nûn'dur; Hz. İlyas'ın diğer adı Zü'l-kifl'dir. Yüce Allah'ın selamı hep-sine olsun.

Derim ki: Hz. İsa'nın dört adının bulunduğu az önce işaret ettik. Bizim Peygamberimizin ise isimleri pek çoktur. Bunların sayımı ilgili yerlerinde yapılmıştır.

"İsrâîl" kelimesi arapça olmayan bir kelimedir. O bakımdan bu kelime munsarîf (çekimli fiil) değildir. Yedi türlü söylenişi vardır. Birincisi Kur'an-ı Kerim'de kullanılan şekil olan İsrâîl'dir. Bu ise hafif hemze şeklinde medli "İsrâîl" şeklinde söylenir. Bunu Şennebûz, Verş'ten nakletmiştir. Diğer bir okuyuş şekli hemzesiz olarak yâ'dan sonra medli "İsrâyîl" şeklinde, A'meş ve İsa b. Ömer bu şekilde okumuştur. Hasen ve Zührî ise hemzesiz ve medsiz olarak (İsrail şeklinde) okumuşlardır. Yâ'sız fakat esreli bir hemze ile "İsrâîl" şeklinde, üstünlü bir hemze ile "İsrâel" şeklinde. Temimliler ise "İsrâîn" şeklinde nûn'lu okurlar.

[İsrâîl kelimesinin anlamı Allah'ın kulu (Abdullah)'tur. İbn Abbas der ki: İbranicede "*isra*" kul demektir. "*il*" de Allah demektir. "İsra" kelimesinin Allah'ın seçtiği, "il" kelimesinin ise Allah demek olduğu söylendiği gibi "isra" kelimesinin sağlam yapmak ve bağlamaktan geldiği de söylenmiştir. Buna göre İsrâîl, Allah tarafından sağlam bir şekilde güçlü olarak yaratılmış gibi bir anlam ifade eder.] Bunu el-Mehdevî zikretmektedir. es-Süheylî der ki: Hz. Ya'kub'a İsrâîl adının verilmesi, onun yüce Allah için hicret ettiği vakit bir gece yürümesinden dolayıdır. Bundan dolayı ona "İsrâîl" adı verilmiştir, yani: Yüce Allah'a geceleyin giden ve yürüyen, anlamındadır. Bu son açıklamaya göre ismin bir bölümü ibrance bir bölümü de Arapların söyleyişine uygun olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Allah'ın Nimetini Anmak:

"Size verdiğim nimetimi hatırlayın" buyruğunda *hatırlamak* (zikir)

müşterek bir isimdir. Kalpte hatırlamak, demek olup unutmamanın zıddıdır. Dilde hatırlamak (zıkr) ise, dinlemenin zıddıdır. () bakımdan bir şeyin hem dilde hem de kalpte hatırlanması sözkonusudur.] "Zükr" ise unutmamak demektir. el-Kisaî der ki: Kalpte olanı anlatmak için "zıkr" kelimesi kullanılır; dilde olanı anlatmak için ise "zıkr" kelimesi kullanılır. Bu ikisi ise, bunların iki ayrı şive olduğu ve aynı anlama geldiklerini söylemişlerdir. Zikir aynı zamanda şeref anlamına gelir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi *"Şüphesiz ki o (Kur'an) hem senin için hem kavmin için büyük bir şeref (zıkr) dir."* (ez-Zuhurî, 43/44)

[Ibnu'l-Enbarî der ki: Âyet-i kerimedeki anlamı Benim nimetime karşılık şükretmeyi hatırlayın demektir. Nimet zikredilerek şükürün ayrıca zikredilmesine gerek görülmemiştir.

Bu buyrukta kalp ile hatırlama kastedilmiştir, istenen de budur, şeklinde de açıklanmıştır. Yani, Benim size verdiğim nimetimden yana gafil olmayın, onu unutmayın. Bu da güzel bir açıklamadır.]

"Nimet" burada bir cins isimdir. Tekil olmakla birlikte çoğul anlamını ifade eder. Yüce Allah bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları sayamazsınız."* (İbrahim, 14/34) Burada da "nimet" kelimesi tekil olarak zikredilmekle birlikte kastedilen çoğul olarak "nimetler"dir.

Yüce Allah'ın, onların üzerindeki nimetlerinin bir kısmını şöylece sayabiliriz: Fir'avn hanedanından onları kurtarması, aralarından peygamberler göndermesi, üzerlerine semadan kitapları, men ve selva'yı indirmesi, taştan onlar için su fışkırtması ve diğer taraftan Muhammed (s.a)'ın vasıf, nitelik ve risaletini beyan eden Tevrat'ı korumayı onlardan istemesidir... Atalara yapılan nimetler ise evlatlara yapılan nimetlerdir. Çünkü çocuklar da atalarının şerefi ile şereflenirler.

Diğer Ümmetlerin ve Muhammed Ümmetinin Hatırlaması:

Meanî bilginleri der ki: Şanı yüce Allah, burada İsrailoğullarına Allah'ın nimetini hatırlamaları emrini vermekte, ancak Muhammed (s.a) ümmetine ise nimetini hatırlamalarını değil de bizzat kendisini anıp hatırlamalarını emrederek şöyle buyurmaktadır: *"Siz Beni anın, Ben de sizi anayım."* (el-Bakara, 2/152) Böylelikle diğer ümmetler nimetlere bakıp o nimetleri verene yönelsinler, Muhammed (s.a)'ın ümmeti ise nimetleri verene bakıp üzerlerindeki nimetin büyüklüğünü anlasınlar.

Ahde Bağlılık:

"Ve ahdime bağlı kalın ki Ben de size olan ahdimi yerine getireyim." Bu ahdin mahiyeti hakkında, farklı kanaatler ortaya atılmıştır. el-Hasen der

klı Allah'ın ahdi, yüce Allah'ın şu buyruklarında dile getirilmektedir: **"Size verdiğimi kuvvetle alın.."** (el-Bakara, 2/63); **"Andolsun Allah, İsrailoğullarından bir ahid almıştı ve biz onların arasından on iki nakib (kefil) dikmişti."** (el-Maide, 5/12)

Sözün geçen bu ahdin, yüce Allah'ın şu buyruğunda dile getirildiği de söylenmiştir: **"Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden onu muhakkak insanlara saklamaksızın açıklayıp anlatacaksınız diye teminat almıştı."** (Ali İmran, 3/187)

ez-Zeccac der ki: **"Ahdime bağlı kalın."** Benim Tevrat'ta size emretmiş olduğum Muhammed'e tabi olmak emrine uyun. **"Ben de size olan ahdimi yerine getireyim."** Buna karşılık size kesinlikle vereceğimi belirttiklerimi vereyim: Siz Benim ahdime bağlı kalırsanız, size cennet vardır.

Bir diğer görüşe göre **"ahdime bağlı kalın"** farzları, sünnete uygun ve ihlas ile yerine getirin, Ben de onları sizden kabul etmek ve onlara karşılık sizleri mükafatlandırmak sûretiyle **"sizlere olan ahdimi yerine getireyim."**

Bazıları da şöyle açıklamıştır: İbadetler hususunda **"ahdime bağlı kalın ki Ben de size olan ahdimi yerine getireyim."** Yani sizleri himayeme alıp yüksek basamaklarda ilerleteyim.

Bir diğer görüşe göre de **"ahdime bağlı kalın"** zahir hedefleri korumak sûretiyle emirlerimi yerine getirin, **"Ben de"** sizin iç aleminizi süsleyerek **"size olan ahdimi yerine getireyim."**

[Bir başka görüşe göre, bu ahid, onun bütün emir, yasak ve tavsiyeleridir. Bunun kapsamına Peygamber (s.a) Efendimizin, Tevrat'ta sözünün geçmesi ve benzeri hususlar da girer. İlim adamlarının çoğunun görüşü budur, doğrusu da budur. Şanı yüce Allah'ın buna karşılık onlara olan ahdi ise onları cennete koymaktır.]

Derim ki: Onlardan yerine getirmeleri istenen ahid, aynı şekilde bizden de istenmiş bulunmaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Ahidleri yerine getirin."** (el-Maide, 5/1); **"Ahidleştığınız zaman da Allah'ın ahidini yerine getirin."** (en-Nahl, 16/91) Bu tür buyruklar pek çoktur.

Allah'ın ahdine vefa gösterip onu yerine getirmeleri, şanı yüce Allah'ın da onlara olan ahidini yerine getireceğinin alametidir. Onun sebebi ve gerekçesi değildir. Çünkü yüce Allah'ın onlara olan ahidini yerine getirmesi O'nun onlar üzerindeki bir lütfudur.

Yalnız Allah'tan Korkmak:

"Ve yalnız Benden korkun." Böyle bir emrin gelmesi tehdit manasını da iltiva etmektedir. (فَارْهَبُون): Benden korkun" kelimesinin sonunda nundan sonra yer alması gereken "ya" harfinin düşmesi, âyetin sonu olduğundan do-

layıdır. İbn Ebi İshak ise, bu ya'yı aslına uygun olarak (فَاَرْهَبُوا) şeklinde okumuştur. Sonraki âyetin son kelimesi olan: (فَالْقَوْلَى) kelimesini de böylece okumuştur. "(إِيَّايَ) : **Benden**" kelimesinin sonu mukadder bir fiil ile nasbedilmiştir. Emir, nehiy ve istifham (soru) kipleri hakkında tercih edilen görüş budur. Konuşma dilinde ifadenin - mülbteda ve haber olmak üzere - (وَأَنَا فَاَرْهَبُونَ) şeklinde kullanılması da mümkündür." (فَاَرْهَبُونَ) : **Benden korkun**" un haber kabul edilmesi, hafif bulunduğu takdirine göre olabilir. Buyruk: Ben sizin Rabbinizim, o bakımdan yalnız benden korkun, demektir.

وَأْمِنُوا بِمَا أَنزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ
وَلَا تَشْتَرُوا بِإِيَّايَ ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾

41. Beraberinizdekileri doğrulayıcı olarak indirdiğime iman ediniz. Ve onu ilk inkâr eden olmayınız. Benim âyetlerimi az bir paha ile satmayınız ve yalnız Benden korkunuz.

☐ "Beraberinizdekileri doğrulayıcı olarak indirdiğime iman ediniz." Yani Kur'an'ı doğrulayınız, tasdik ediniz. Onların beraberlerinde bulunan ise Tevrat'tır. ☐

"Ve onu ilk inkar eden olmayınız." Buradaki "o" zamiri Ebû'l-Âliye'ye göre Muhammed (s.a)'a aittir. İbn Cüreyc ise, Kur'an'a aittir, demiştir. Çünkü yüce Allah'ın "indirdiğim" buyruğu bunu gerektirmektedir. Tevrat'a ait olduğu da söylenmiştir. Çünkü bu âyet-i kerimede "**beraberinizdekileri**" buyruğu yer almaktadır.

☐ Neden (tekil olarak:) "**inkâr eden**" buyrulup da "inkâr edenler" buyurulmadı, diye sorulacak olursa, cevabımız şu olur: "**İlk inkâr eden**" buyruğu "ilk inkar eden grup" anlamındadır. ☐

el-Ahfeş ile el-Ferrâ, fiilin manasına göre, bu şekilde geldiğini iddia etmişlerdir. Çünkü buyruk: "**onu ilk inkâr eden kimse(ler)**" anlamındadır. Sibeveyh de Araplar'ın "en kibar ve en güzel genç" anlamında: "gençlerin en kibar ve güzeli" tabirini kullandıklarını nakletmektedir. ☐ Sibeveyh der ki: "Onu ilk inkar eden olmayınız" diye buyurulmuştur. Halbuki onlardan önce Kureyşlilerin münkirleri inkar etmiş idi. Bunun anlamı kitap ehli arasından ilk inkar edep grup olmayınız, şeklindedir. Zira böyle bir durumda onların ne yapacaklarına dikkat edilir. Çünkü bilgi sahibi oldukları zannedilmekte ve onların davranışları delil kabul edilmekte idi. ☐

"(أَوَّل) : ilk" kelimesi Sibeveyh'e göre burada "(كَانَ) : oldu, idi" lafzının

haberi olarak nasb edilmiştir. Bu kelime (evvel: ilk), fiili bulunmayan kelimelerden olup "ef'alu" vezninde ve ayn'ı da fâ'sı da (yani ilk ve ikinci harfleri de) "vâv"dir. Bu lafızdan fiil kullanılmayışının sebebi ise hem ayn'ı, hem de fâ'sı illetli olan bir fiil olmasın dıyedir. Basra'lıların görüşü budur. Kûfe'li-ler ise şöyle derler: Bu kelime "kurtuldu" anlamındaki: (كُرِيَ) kökünden gelmekte olup aslı (كُرِيَ) şeklindedir. Bilâhare (ikinci) hemze hafifletilip vâv'a değiştirilerek ilk vâv'a idgam ile "evvel" denilmiştir. Nitekim "hatie" kelimesinin de hemze'si hazif edilmiş (ve "hatıyye: günah" denilmiş)tir. el-Cevherî der ki: Bunun çoğulu, hem "evâil" hem de kalb ile "evâlî" şeklinde gelir. Bir kesim de bu kelimenin aslı "fev'ale" vezninde "vevvele" şeklindedir, der. Birinci vâv" hemzeye halb edilmiştir. Bunun çoğulunun "evâvil" şeklinde gelmeyiş sebebi ise, orada çoğul elif'i bulunan iki "vâv"ın bir kelimede bir araya gelişini Arapların telâffuzu ağır kabul etmeleridir. Bu kelimenin (أَلْ يُول) fiilinden "efalu" vezninde isim olduğu da söylenmiştir. Buna göre aslı (أُول)'dir. İkinci hemze vâv'a kalb edilerek "ef'alu" vezninden "e'falu"ya kalb edilip, hemze, terhil ve ibdâl'den sonra (vâv'a dönüştürülerek ikinci vâv'a) idgâm yapılmıştır.

Hitabın Delili:

Hitap delilini kabul etmeyenlerin lehine bu âyet-i kerimede delil olacak bir taraf yoktur. Hitab delilini kabul etmeyenler Kûfeliler ve onlara muvafakat edenlerdir. Çünkü söylenen sözden maksat, başında da sonunda da küfrü, inkârı yasaklamaktır. Özellikle "ilk"lerin sözkonusu edilmesi, bu işi ilk olarak yapmanın daha büyük oluşundan dolayıdır. Buna göre, anılanların hükmü ile, anılmayanların hükmü birdir. Bu da açıkça anlaşılan bir durumdur.

* * *

"Benim âyetlerimi az bir paha ile satmayınız" buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Allah'ın Âyetleri Satılamaz:

Yüce Allah'ın: **"Benim âyetlerimi az bir paha ile satmayınız"** buyruğu daha önce yer alan **"olmayınız"** buyruğuna atfedilmiştir. Yüce Allah, onlara ilk inkar edenler olmalarını yasakladığı gibi, Allah'ın âyetleri karşılığında bir bedel almalarını da yasaklamaktadır. Yani Muhammed (s.a)'in niteliklerini değiştirmek karşılığında rüşvet almalarını yasaklamıştır. Yahudi ilim adamları, bu işi yapıyorlardı. Bu âyetle böyle birşey yapmaları yasaklanmaktadır. Bu, tefsir alimlerinden bir grubun açıklamasıdır } Bunlar arasında el-Hasen ve baş-

kaları vardır. Bir başka görüşe göre, bu, ilim adamlarının, maâşa benzer ilimlerine karşılık alıp yedikleri birtakım ücretleri vardı. Bu ücreti almaları onlara bu buyrukla yasaklanmış olmaktadır.

Bir başka görüşe göre, hahamlar ücret mukabilî insanlara dinlerini öğretirlerdi, bu işi yapmaları onlara yasak edildi. Onların kitaplarında ise şu ifadeler yer almaktadır: Ey Âdemoğlu! Sana herhangi bir bedel alınmaksızın ilim öğretildiği gibi sen de bedelsiz, yani ücretsiz olarak öğret. Bu açıklama-yı da Ebû'l-Âliye yapmıştır.

Bir diğer görüşe göre ise, bu buyruğun anlamı şudur: Benim emirlerimi, yasaklarımı, âyetlerimi az bir pahaya değiştirmeyin. Yani dünya ve dünya ömrü ve herhangi bir değeri olmayan hayatın tümü az bir bedeldir. Onların bu emir, yasak ve âyetler karşılığında aldıkları şeye "paha, bedel" adı verilmiştir. Çünkü bunun karşılığında o şeyleri almışlardır. O bakımdan bu aldıkları bizzat "paha" olmasa bile ona bu ad (paha, semen) verilmiştir. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden de geçmiştir. Şair bu hususa işaretle şöyle demektedir:

إِنْ كُنْتَ حَاولَتْ ذَنْباً أَوْ ظَلَمْتَ بِهِ فَمَا أَصَبْتَ بِتَرْكِ الْحَجِّ مِنْ ثَمَنٍ

"Bir günah işlemeye gayret ettiysen veya işlediysen

Sen hacci terketmekle eline bir paha geçirmiş olmazsın."

[Derim ki: Bu âyet-i kerime, her ne kadar İsrailoğulları hakkında özel olarak vârid olmuş ise de onların davranışlarını yapan kimseleri de kapsamaktadır. Hakkı değiştirmek, yahut onu işlemez hale getirmek karşılığında rüşvet alan veya öğretmekle görevli olduğu şeyi öğretmekten çekinen veya yapacak başka kimse olmadığından dolayı ücret almadıkça bildiğini öğretmek istemeyen bir kimse, bu âyetin bildirdiği hükmün kapsamına girer.]

Ebû Davud'un rivâyetine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: Rasulullah (s.a) buyurdu ki: "Kendisi aracılığıyla yüce Allah'ın rızasının arandığı bir bilgiyi öğrenip de bunu ancak dünya hayatının menfaatini elde etmek için öğrenen kişi, Kıyamet gününde cennetin kokusunu alamayacaktır." (1)

2- Kur'an ve İlim Öğretmeye Karşılık Ücret Almak:

Bu âyet-i kerime ve aynı anlamı dile getiren diğer buyruklar dolayısıyla ilim adamları, Kur'ân ve İslâm ilimlerini öğretmek karşılığında ücret almak hususunda farklı görüşlere sahiptirler. ez-Zührî ve Rey taraftarları bunu uygun görmez ve şöyle derler: Kur'an öğretmek karşılığında ücret almak caiz değildir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'i öğretmek yüce Allah'a yakınlaşmak ve ihlas gibi bir niyete gerek duyan farz ibadetlerden bir tanesidir. Dolayısıyla tıpkı namaz ve oruç gibi, Kur'an öğretmek için de ücret alınamaz. Zaten yüce Allah

(1) Ebû Dâvûd, İlm 12; İbn Mâce, Mukaddime 23; Müsned, III, 338.

di: **"Benim Âyetlerimi az bir paha ile satmayınız"** diye buyurmaktadır. Diğer taraftan İbn Abbas'ın rivâyetine göre Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Çocuklarınızın öğreticileri sizin en kötülerinizdir. Yetime en az merhamet edenler, yoksula karşı da en kaba davrananlar onlardır."

İbû Hureyre de der ki: Ey Allah'ın Rasulü, dedim. Öğreticiler hakkında ne dersin? Şöyle buyurdu: "Aldıkları dirhemleri haram, giydikleri elbise haram, konuştukları sözler ise riyakârlıktır." (1)

Ubade b. es-Sâmit'in de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Suffe ashabından bazılarına Kur'an-ı Kerim okumayı ve yazı yazmayı öğrettim. Onlardan birisi bana bir yay hediye etti. Kendi kendime: Bu bir mal değildir. Allah yolunda bu yay ile ok atarım, dedim. Rasulullah (s.a)'a bu yay hakkında soru sordum, şöyle buyurdu: "Eğer onun karşılığında sana cehennemden boynuna bir gerdanlık dolanmasını istiyorsan onu kabul et." (2)

[Kur'an öğretmek karşılığında ücret almayı Malik, Şafii, Ahmed, Ebû Sevr ve ilim adamlarının çoğunluğu caiz kabul ederler. Çünkü Peygamber (s.a)'ın İbn Abbas'tan rivâyet edilen -rukye hadisinde- şöyle dediği nakledilmiştir: "Karşılığında ecir almakta en haklı olduğunuz şey Allah'ın Kitabıdır." Bu hadisi, Buhari rivâyet etmiştir. (3) Bu, konu ile ilgili görüş ayrılığını ortadan kaldıran bir nastır, buna bakılması bunun esas alınması gerekir.

Bu görüşü kabul etmeyenlerin Kur'an öğretmeyi, namaza ve oruca kıyas etmeleri ise fasittir. Çünkü böyle bir kıyas nassa zıttır. Diğer taraftan bunlar arasında bir fark vardır. Şöyle ki; namaz ve oruç, işleyene has ibadetlerdir. Kur'an öğretme ise öğreteni aşan ve başkasını da kapsamına alan bir ibadettir. Buna göre bu kişinin bilgisini başkasına aktarmaya çalışması karşılığında -Kur'an yazmasını öğretmekte olduğu gibi- ücret alması caiz olur. [İbnu'l-Münzir der ki: Ebû Hanife, ücret karşılığında Kur'an öğretilmesini mekruh görmektedir. Buna karşılık bir kişinin kendisine belli bir levha, şiir yahut şarkıyı bilinen ücret karşılığında ücretle yazmayı caiz kabul etmektedir. O, masiyet olan bir işte icareyi caiz görüyorken itaat olan bir işte bunu batıl görmektedir.]

Âyet-i kerimenin delil gösterilmesine karşılık verilecek cevaba gelince, evvela bu âyet-i kerimeden kasıt İsrâiloğullarıdır. Bizden öncekilerin şeriatının bizim için şeriat olup olmadığı hususu ise ihtilâflı bir konudur. Diğer taraftan ücret alınmasını caiz kabul etmeyen kesim, bizden öncekilerin şeriatının delil olduğunu kabul etmemektedirler.

[Bir diğer cevap: Âyet-i kerime öğretecek başka bir kimse bulunmadığın-

(1) Hadisleri herhangi bir kaynakta tesbit edemedik. Kurtubî'nin bunlar hakkındaki ilmi kanaati birazdan gelecektir.

(2) *İbn Mâce*, Ticârât 8; *Müsned*, V, 315.

(3) *Buhari*, İcâre 16, Tıbb 34; *İbn Mâce*, Ticârât 8

dan dolayı kendisinin muayyen olarak öğretmeni gereken, fakat ücret almamakça bu işe yanaşmayı kabul etmeyen kimse hakkındadır. Eğer öğretecek başka kimse bulunuyor ise, konu ile ilgili sünnetten delil dolayısıyla ücret alması caiz olur. Diğer taraftan muayyen olarak kendisi öğretmeni gerekmele birlikte, kendisine, çoluk çocuğuna harcayacak malı bulunmayabilir. O takdirde böyle bir kimsenin öğretmesi vacib olmaz ve kendi işine ve mesleği ne devam edebilir. O takdirde imamın (İslâm devlet başkanı) dini ayakta tutmak için bunu yapacak kimseleri tayin etmesi gerekir. İmam bunu yapmayacak olursa müslümanların bu işi yapmaları görevidir. Çünkü Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a) halifeliğe getirilip bu iş için tayin edilince, alle halkının ihtiyaçlarını karşılayacak malı yoktu. O bakımdan birtakım kumuşlar alıp pazara çıktı. Bu hususta onunla görüşülünce şöyle dedi: Peki ben çoluk çocuğumun masrafını nereden karşılayacağım? Onu pazardan geri döndürdüler ve ona yetecek kadar bir maaş tesbit ettiler.

Delîl diye ileri sürdükleri hadislerle gelince; bunlar arasında ayakları üstünde durabilecek bir hadis yoktur. Nakil bilgisine sahip kimselere göre bunlardan herhangi birisi sahih değildir.

İbn Abbas'ın hadisine gelince, onu Saîd b. Tarîf, İkrime'den o da İbn Abbas'tan diye rivâyet etmiştir. Sözü geçen Said b. Tarîf ise metrûk bir ravidir.

Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği hadis ise, Ali b. Âsım, Hammâd b. Seleme'den, o Ebû Curhum'den, o da Ebû Hureyre'den yoluyla gelmiştir. Ebû Curhum ise meçhul ve bilinmeyen bir ravidir. Ayrıca Hammad b. Seleme, kendisine Ebû Curhum denilen herhangi bir kimseden rivâyette bulunmuş değildir. Hammad bunu Ebû'l-Mühezzim'den rivâyet etmiştir. O da hadisi metrûk bir ravidir. Ve bu asılsız bir hadistir.

Ubade b. es-Sâmit'in hadisine gelince, bunu Ebû Dâvûd, Muğîre b. Ziyad el-Mavsili'den, o Ubade b. Nusey'den o Esved b. Salebe'den o da Ubade yoluyla rivâyet etmiştir. Muğîre ise, ilim ehline bilinen bir kimse olmakla birlikte, münker birtakım rivâyetleri de vardır. İşte bu da onun münker rivâyetlerinden birisidir. Bunu da Ebû Ömer (İbn Abdî'l-Berr) söylemiştir. Devamla der ki: Yayın hediye edilmesi ile ilgili hadise gelince bu, ilim ehli tarafından bilinen bir hadistir. Çünkü Ubâde b. es-Sâmit'ten iki yolla rivâyet edilmiştir. Bu hadis, Ubey b. Ka'b'dan da rivâyet edilmiştir. (1) Bu rivâyeti Musa b. Ali'den, o babasından o da Ubey'den rivâyet etmiştir, ancak rivâyet munkatı'dır, (senedinde kopukluk vardır). Bu konuda nakil açısından gereğince amel etmeyi gerektirecek bir hadis yoktur. Ubade ve Ubey'in hadislerinin de te'vil edilme ihtimalleri vardır. Çünkü Kur'an'ı önce Allah rızası için öğretmiş olması sonra da bunun için ecir almaya kalkışmış olması, mümkündür. Diğer taraftan Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "İnsan-

(1) Bk. *İbn Mâce*, Ticârât 8.

ların ve yeryüzünde yürüyenlerin hayırlısı öğretmenlerdir. Din eskimeye yüz tuttukça onu yenilerler. Onlara (hediye) veriniz, fakat onları ücretle tutmayınız, o takdirde onları sıkıntıya sokarsınız. Çünkü öğretmen, küçüğe "bismillahirrahmânirrahîm" de dese, küçük de: "bismillahirrahmânirrahîm" diyecek olsa, yüce Allah, bundan dolayı küçüğe, öğreticisine ve anne ve babasına ayrı ayrı cehennemden azad olmak beratı yazar." (1)

3- Ücretle Namaz Kıldırma:

[İlim adamları, ücretle namaz kıldırmanın hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptir. Eşheb'in Mâlik'ten rivâyetine göre, ramazanda insanlara ücretle teravih kıldırın kimsenin arkasında namaz kılmanın hükmü sorulmuş, (Mâlik) "onda bir sakınca olmayacağını umarım" diye cevap vermiştir. Ancak farz namazda İmam Malik bunu daha çok kerih görmüştür. Şafii ve mezhebine mensup olanlar ile Ebû Sevr şöyle demektedir: Bunda bir sakınca yoktur, böyle bir kimsenin arkasında namaz kılmakta da mahzur yoktur. el-Evzaî ise: Böyle birisinin namazı olmaz, demiştir. Ebû Hanife ve onun mezhebine mensup olanlar -önceden de geçtiği üzere- bunu mekruh görürler. İbn Abdî'l-Berr de der ki: Bu mes'ele bir önceki mes'ele ile alakalıdır, her ikisi asıl itibariyle birdir.

Derim ki: Yüce Allah'ın izniyle Tevbe Sûresi'nde buna dair Kitap'tan aslî bir delil gelecektir.]

İbnu'l-Kasım, şiir ve nahiv öğretme mukabilinde ücret almayı mekruh görmüştür. İbn Habib ise der ki: Şiir, mektup yazmak ve eyyamu'l-arab (arabların ünlü savaş günleri)in öğretilmesi karşılığında ücret almakta bir mahzur yoktur. Ancak şaraptan söz eden çirkin sözler ve yergi (hiciv) ihtiva eden şiirler mekruhtur.

Ebû Hasan el-Lahmî der ki: Onun bu görüşüne göre şiir yazmak ve şiir kitaplarını satmak da caiz olmalıdır.

Şarkıcılık, ağıtcılık ise her halükarda yasaktır.

4- Peygamber İzinde Örnek Bir Âlim, Ebû Hâzim:

Ebû Muhammed ed-Darimî *Müsned*'inde şu rivâyeti kaydetmektedir: (2) Bize Ya'kub b. İbrahim anlattı, dedi ki: Bize Muhammed b. Ömer b. el-Kumeyt anlattı, dedi ki: Bize Ali b. Vehb el-Hemedanî anlattı, dedi ki: Bize ed-Dahhâk b. Musa haber verdi, dedi ki:

- Süleyman b. Abdülmelik Mekke'ye giderken yolu Medine'ye uğrar ve or-

(1) Görüldüğü gibi hadis "ruviye diye rivâyet edilmekte" tamrid şigası ile kaydedilmektedir. Bu, hadisin sıhhatinden emin olunmadığını gösterir. Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, 276'da mevzu olduğunu bildirmektedir. Ayrıca bk. İbnu'l-Cevzi, *el-Mevzûât*, I, 220

(2) *Darimî*, Mukaddime 56.

da birkaç gün kalır. Der ki:

- Medine'de Peygamber (s.a)'ın ashabından herhangi bir kimseye yetişmiş kişi var mıdır? Ona:

- Ebû Hâzim adında birisi vardır, dediler. Arkasından haberci gönderdi. Süleyman'ın yanına gelince ona:

- Ebû Hâzim, bizden ne diye böyle ırak duruyorsun? Ebû Hâzim der ki:

- Ey mü'minlerin emiri, benden ne gibi bir ılgınlık gördün? Şöyle der:

- Medinelilerin ileri gelenleri yanıma geldiği halde sen gelmedin. Ebû Hâzim:

- Mü'minlerin emiri, olmadık bir şeyi söylemekten Allah'a mığındırırını seni. Bugünden önce ne sen beni tanıydın, ne de ben seni görmüştüm. Bu sefer Süleyman Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'ye dönüp şöyle dedi:

- Bu yaşlı adam isabet etti ve ben hata ettim. Süleyman devamlı der ki: Ebû Hâzim, bize ne oluyor ki ölümden hoşlanmıyoruz. Ebû Hâzim:

- Çünkü sizler âhiretinizi tahrib ettiniz, dünyanızı imar ettiniz. O bakımdan ma'mur bir yerden harabe bir yere geçişten hoşlanmıyorsunuz. Süleyman:

- Ebû Hâzim, doğru söyledin, der. Peki yarın yüce Allah'ın huzuruna nasıl girilecektir? Ebû Hâzim der ki:

- İyilik yapan bir kimse ayrılıktan sonra aile halkının yanına döner gibi olacaktır. Kötülük yapan kimse ise, efendisine geri gelen kaçkın köle gibi olacaktır. Bunun üzerine Süleyman ağladı ve şöyle dedi:

- Ah, bir bilseydim, Allah katında ne ile karşılaşacağımızı? Ebû Hâzim ona der ki:

- Amellerini Allah'ın Kitabına göre değerlendir. Süleyman:

- Onu değerlendirmek için nereye bakmalıyım diye sorunca, Ebû Hâzim şu cevabı verir:

- *"İyiler hiç şüphesiz ni'metler içindedirler, kötüler ise hiç şüphesiz cehennemdedirler."* (el-İnfitar, 82/13-14) Süleyman der ki:

- Ebû Hâzim, Allah'ın rahmeti nerede kaldı? Ebû Hâzim der ki:

- "Allah'ın rahmeti iyilere yakındır." Süleyman sorar:

- Ebû Hâzim, Allah'ın kulları arasında en değerliler kimlerdir? Ebû Hâzim der ki:

- İnsaf, merhamet sahibi ve akıllı kimselerdir. Süleyman ona sorar:

- Hangi amel daha faziletlidir? Şu cevabı verir:

- Haramlardan uzak kalmakla birlikte farzları eda etmek. Süleyman sorar:

- Hangi dua kabule şayandır? Ebû Hâzim:

- Kendisine iyilik yapılan kimsenin iyilik yapana yaptığı dua. Süleyman sorar:

- Hangi sadaka daha faziletlidir? Ebû Hâzim:

- Yoksul dilenciye ve az bir malı olmakla birlikte gücü yettiğince verenin, bununla birlikte bu sadakayı başa kakmayan ve bundan dolayı rahatsız etmeyenin sadakası.

- Hangi söz daha adildir; deyince Ebû Hâzim:

- Kendisinden korktuğun yahut birşeyler umduğun kişi önünde hakkı söylemek, der. Süleyman:

- En akıllı mü'min hangisidir? diye sorunca, Ebû Hâzim:

- Allah'a itaat ile amel eden ve insanlara da o yolu gösteren kimsedir, der. Süleyman:

- En ahmak mü'min hangisidir diye sorunca, Ebû Hâzim şöyle der:

- Kardeşi zalim olduğu halde, kardeşinin hevâsına uygun hareket ederek böylelikle başkasının dünyalığı uğrunda âhiretini feda eden kimsedir. Süleyman ona:

- İsabet ettin, der. Devamla;

- Peki bizim içinde bulunduğumuz bu durum hakkında ne dersin? Ebû Hâzim der ki:

- Ey mü'minlerin emiri, izin ver de bunun cevabını vermeyeyim, der. Süleyman ona:

- Hayır, der. Fakat sen bu sözlerini bana vereceğin bir öğüt olarak söyle.

Ebû Hâzim şöyle der:

- Ey mü'minlerin emiri, senin babaların insanları kılıç zoruyla baskı altına aldılar. Bu yönetimi zorla, müslümanlarla istişare etmeksizin ve onların rızası dışında ele geçirdiler. Onlardan çok büyük sayıda kimseler öldürdüler. Buna rağmen bu yönetimi bırakıp öbür dünyaya gittiler. Keşke onların neler söylediklerinin ve onlara neler söylendiğinin farkına varsan. Süleyman ile birlikte oturanlardan birisi:

- Ne kötü söz söyledin Ebû Hâzim? deyince; Ebû Hâzim şöyle der:

- Sen yalan söylüyorsun. Çünkü Allah, ilim adamlarından insanlara hakkı mutlaka açıklayacaklarına ve onu hiçbir şekilde gizlemeyeceklerine dair söz almıştır. Süleyman ona:

- Peki bizim bozuklukları ıslah etmemiz nasıl mümkün olacaktır? Ebû Hâzim şöyle der:

- Hayırsızlığı bırakır, mürüvvete yapışır ve eşitlikle paylaşırsınız. Süleyman ona:

- Böyle bir şeyi nasıl yapabiliriz, diye sorunca, Ebû Hâzim şu cevabı verir:

- Malı helal yoldan alırsınız ve ehil olan kimselere verirsiniz. Süleyman ona:

- Ebû Hâzim, bize arkadaşlık etmeye var mısınız? Sen bizden istifade eder, biz de senden istifade ederiz. Ebû Hâzim şu cevabı verir:

- Bundan Allah'a sığınırım. Süleyman:

- Nedenmiş o, diye sorunca, Ebû Hâzîm der ki:
 - Az dahi olsa size meyletmekten korkarım. O vakit yüce Allah bana hayatın da ölümün de azabını kat kat tattırır. Süleyman ona:
 - Ne ihtiyacın varsa arzet, deyince Ebû Hâzîm şu cevabı verir:
 - Beni ateş azabından kurtar ve cennete koy. Süleyman:
 - Bu iş benim yapabileceğim bir iş değildir, deyince; Ebû Hâzîm şu cevabı verir:
 - Benim de senden başka bir ihtiyacım yok, der. Süleyman:
 - Bana dua et, deyince Ebû Hâzîm şöyle der:
 - Allah'ım, eğer Süleyman Senin dostun ise Sen ona dünya ve âhiretin hayrını kolaylaştır. Eğer Senin düşmanın ise onu perçeminden tut, sevdiğin ve razı olduğun şeylere ilet. Süleyman ona:
 - Bu kadar mı? diye sorar Ebû Hâzîm şu cevabı verir:
 - Eğer sen bu işe ehil isen ben gerçekten çok veciz fakat senin için çok şeyler istedim. Eğer bu duaya ehil bir kimse değil isen, ben kırıışi olmayan bir yay ile ok atmamalıyım. Süleyman ona:
 - Bana tavsiyede bulun, deyince Ebû Hâzîm:
 - Sana özlü tavsiyede bulunacağım der: Rabbini ta'zim et. Sana yasakladığı bir yerde seni görmesin ve sana emrettiği yerde bulsun.
- Ebû Hâzîm Süleyman'ın yanından çıkıp gidince, ona yüz dinar gönderir ve:
- Sen bunları harca, buna benzer sana daha pek çok miktar vermeye hazırım der. Ancak Ebû Hâzîm bu yüz dinarı ona geri gönderir ve Süleyman'a şunları yazar: Mü'minlerin emiri, senin bana sorduğun soruların bir şaka olmasından benim de sana cevap vermemin senden bağış beklemek umuduyla olmasından Allah'a sığınırım. Ben böyle birşeyi sana yakıştıramıyorum. Ya kendime bunu nasıl yakıştıırım? Şunu bil ki İmran oğlu Musa, Medyen şehrinin su kaynağına varınca ⁽¹⁾ orada koyunlarını sulayan çobanlar görür. Onlardan beri tarafta da koyunlarını öbür koyunlara karışmaktan alıkoyan iki kız görür. Kızlara durumlarını sorar, onlar da: Çobanlar koyunlarını sulayıp gitmedikçe biz kendi koyunlarımızı sulamayız, babamız koca bir ihtiyardır, dediler. Hz. Musa, onların koyunlarını suladı, ondan sonra da gölgeye çekilip şöyle dua etti: Rabbim, ben Senin bana indireceğin hayra muhtacım. O, bu duayı yaparken aç idi, düşman tehlikesinden korkuyordu, güvenlik içerisinde değildi. Buna rağmen Rabbinden diledi, insanlardan hiçbir şey dilemedi. Çobanlar bu işin farkına varamadılar, ancak o iki kız bu işi farketti. Babalarına döndüklerinde durumu ve Musa'nın söylediklerini anlattılar. Babaları olan Şuayb (a.s) şöyle dedi: Bu aç bir adamdır. Daha sonra kızlarından birisine: Git onu buraya davet et, dedi. Kız Musa'nın yanına varınca ona gereken saygıyı gösterdi, yüzünü örterek: Babam seni bizim koyunlarımızı su-

(1) Bk. el Kasas, 28/23-26

lamanın ücretini vermek üzere seni mükafatlandırmak için çağırıyor. Kızcağız "bizim koyunlarımızı sulamanın ücreti" tabirini söyleyince bu iş, Musa'ya ağır geldi, ancak arkasından gitmekten başka bir yolu da yoktu. Çünkü dağlar arasında aç ve yapayalnız idi. Arkasından gidince esen rüzgar elbiselerini vücuduna yapıştırıyor, vücut çizgileri ortaya çıkıyordu. Musa ise kimi zaman yüzünü yana çeviriyor, kimi zaman gözlerini kapatıyordu. Artık sabrı tükenince ona: Ey Allah'ın kadın kulu, arkamda dur ve sözlerinle hangi tarafa gideceğimi bana göster, dedi.

Hız. Mûsâ, Hız. Şuayb'ın yanına varınca akşam yemeğinin hazırlanmış olduğunu görür. Hız. Şuayb ona: Gel otur delikanlı, yemek ye dedi. Hız. Musa ona: Allah'a sığınırım, dedi. Hız. Şuayb ona: Neden, aç değil misin, diye sorunca Hız. Musa: Evet açım fakat ben bu yemeğin kızlarının koyunlarını sulamamın bir bedeli olmasından korkarım. Bizler ise öyle bir aileye mensubuz ki biz dinimizi yeryüzü dolusu altına dahi değişmeyiz. Hız. Şuayb ona şöyle der: Hayır delikanlı, fakat bu şekilde yemek ikrâm etmek benim de adettimdir, atalarımın da adettir. Bizler misafire ikrâm ederiz, yemek yediririz. Bunun üzerine Hız. Musa oturur, yemek yer. Şimdi eğer sen, bu yüz dinarı, söylediğim sözler karşılığında bir bedel olarak bana gönderdiysen, şunu bil ki leş, kan, domuz eti zaruret halinde bunlardan daha helaldir. Ve eğer bu gönderdiğin dinarları Beytülmal'deki bir hak diye bana gönderdiysen bu konuda benim benzerim nice kimseler vardır. Eğer benim gibi olanlarla aramda bir eşitlik sağladıysan mesele yok, değilse benim bunlara ihtiyacım yok.

Derim ki: İşte, Allah'ın Kitabına ve peygamberlere uymak böyle olur. Şu faziletli imama, şu büyük ilim adamına bakınız. Nasıl da ameli karşılığında bir bedel almıyor, vasiyet karşılığında bir paha kabul etmiyor, verdiği öğünde karşılık ihsanları istemiyor. Aksine hakkı açık-seçik bir şekilde beyan ediyor. Bundan dolayı da herhangi bir korkuya kapılmıyor, ürkmüyor. Rasulullah (s.a) da şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimsenin birisinden korkusu, nerede olursa olsun, hakkı söylemesini veya yapmasını engellemesin."⁽¹⁾ Kur'an-ı kerim'de de şöyle buyurulmaktadır: *"Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar."* (el-Maide, 5/54)

Yüce Allah'ın: **"Ve yalnız Benden korkun"** buyruğunda yer alan "korkma" (takva)ya dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.⁽²⁾ Burada yer alan (فَاتَّقُون) buyruğu önceden de söylendiği gibi (فَاتَّقُونِي) şeklinde de okunmuştur.

Sehl b. Abdullah der ki: **"Benden korkun"** buyruğunda yüce Allah, şunu söylemek istiyor: Benim hakkınızdaki ezeli bilgim gereğince Benden korkun.

(1) Tirmizi, Fiten 26; İbn Mâce, Fiten 20; Müsned, III, 5.

(2) Bk. el-Bekare, 2/2. Ayet, "takvâ sahipleri için hidâyettir" buyruğu, 4. başlık.

(Bundan önceki âyet-i kerimede yer alan:) **“Ve yalnız Benden korkun”** buyruğu ile de sizin hilelerinize vereceğim cezalardan ve sizleri (imkanlar vermek sûretiyle, istidrac yoluyla) derece derece azaba yaklaştırmaktan korkun demektir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Âyetlerimizi yalanlayanları Biz bilmeyecekleri bir yönden derece derece helake yaklaştıracğız.”** (el-A'raf, 7/182); **“Allah'ın mekrinden (azabından) ziyanda olanlardan başkası kendisini emin hissetmez.”** (el-A'raf, 7/99) Yüce Allah, bu buyruklarında peygamber olsun, siddîk olsun kimseyi istisna etmemiştir.

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾

42. Kendiniz bilip dururken hakkı batıla karıştırıp hakkı da gizlemeyiniz.

Yüce Allah'ın: **“Hakkı batıla karıştırıp...”** buyruğunda yer alan: “lebs” mastarı karıştırmak demektir. Apaçık olan birşey içinden çıkılmaz birşey ile karıştırıldığında, birşeyin hakkı batılına karıştırıldığında bu tabir kullanılır. Yüce Allah da -aynı kökten gelen kelimelerle- şöyle buyurmaktadır:

(وَلَلْبِئْسَ مَا يَلْبِسُونَ): **“Onları yine düşmekte oldukları şüpheye düşürürdük.”** (el-En'am, 6/9) Açık olmayan bir iş hakkında da bu tabir kullanılır. Hz. Ali'nin Haris b. Havt'a söylediği şu sözlerde de bu anlam gözetilmiştir: “Ey Haris, senin için iş, çıkılmaz bir hal almıştır. Hak, kişilerle bilinmez, fakat hakkı bil ki hak ehlini de bilesin.”

el-Hansâ der ki:

تَرَى الْجَلِيسَ يَقُولُ الْحَقَّ تَحْسَبُهُ رُشْدًا وَهِيَاهَاتُ فَانْظُرْ مَا بِهِ التَّبَا
مَدَّقَ مَقَالَتَهُ وَاحْذَرْ عِدَاوَتَهُ وَالْبَسَ عَلَيْهِ أُمُورًا مِثْلَ مَا لَبَسَا

“Seninle oturanın hak söylediğini görürsün zannedersin ki

O doğrudur, fakat heyhat, onun hakka ne karıştırdığına bir bak

Sözünü doğrula, düşmanlığından sakın

Ve o sana nasıl karışık göstermişse sen de birtakım işleri karışık göster ona”

el-Accâc da der ki:

لَمَّا لَبَسْنَ الْحَقَّ بِالْجَنَى غَنِينَ وَاسْتَبَدَّلْنَ زَيْدًا مِنِّي

“O kadınlar, hakkı cinayetle karıştırınca

Varlık bulup Zeyd'i benden satın aldılar.”

Said'in rivâyetine göre Katade yüce Allah'ın: **“Hakkı batıla karıştırmayınız”** buyruğunu şöyle açıklamaktadır: Yani Yahudiliği Hıristiyanlığa karıştırmayınız. Siz yüce Allah'ın başkasını kabul etmediğini ve ancak ona karşılık mükafat verdiğini bildiğiniz Allah'ın dininin İslâm olduğunu biliyorsunuz. Di-

Her taraftan Yahudilik ve Hristiyanlığın sonradan uydurulmuş ve Allah'tan gelmemiş dinler olduğunu bilmektesiniz. Antere'nin;

وَكَيْفَ لَبَسَهَا بِكْتِيَةٍ

"Ve bir bölüğü bir başka bölüğe katıp karıştırdım"

Sözü de zahiren bu anlamdadır. Bunun (elbise giymek) anlamına gelen "libas"ten gelmiş olma ihtimali de vardır. Bir görüşe göre âyet-i kerimede de bu anlam sözkonusudur.

Hakkı bâtil ile örtmeyiniz demektir. Elbise giymek de burdan gelmektedir. Erkeğin libası onun zevcesidir. Koca da hanımının libasıdır. el-Ca'dî derki:

إِذَا مَا الضَّجِيعُ ثَنَى جِدْمًا تَقَتُّ عَلَيْهِ فَكَانَتْ لِبَاسًا

"Onunla yatan, boynunu büküğünde

O da üzerine bükülür ve bir libas olur."

el-Ahtal da şöyle demiştir:

وَقَدْ لَبَسْتُ لِهَذَا الْأَمْرِ أَغْصَرَهُ حَتَّى تَجَلَّلَ رَأْسِي الشَّيْبُ فَاشْتَعَلَا

"Ben zaman boyunca bu iş için giyindim

Nihâyet başım ağardı ve beyazlarla tutuştu."

(Aynı kökten gelen) *el-lebûs*: Elbise veya zırh türünden giyilen herşey hakkında kullanılır. Nitekim yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: "Ve ona sizin için giyecek (zırh) yapmak sanatını öğrettik." (el-Enbiya, 21/80)

Bir kişinin iç yüzünü tanıyıncaya kadar onunla birlikte olmak hakkında da (aynı kökten): "Lâbese" fiili kullanılır. Sözü dinlenebilir gibi olan kimse hakkında da (yine aynı kökten): "melbes" kelimesi kullanılır. Şair der ki:

أَلَا إِنْ بَعْدَ الْعُزْمِ لِلْمَرْءِ قُوَّةٌ وَبَعْدَ الْمَشِيبِ طَوْلٌ عُمْرٍ وَمَلَبَسًا

"Şunu bil ki kişi için yokluktan sonra bir kazanç olur

Ve saçın ağarmasından, uzun ömürden sonra da sözü dinlenir."

Ka'be ve hevdec (devenin üzerinde kadınların oturacağı yer) üzerindeki örtülere de "libs" denilir. "Batıl" Arap dilinde hakkın muhalifi olan demektir. Anlamı zail olup yok olan demektir. Nitekim şair Lebid şöyle demiştir:

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ

"Şunu bil ki Allah dışında herşey batıldır."

Bir kişinin kanı boşuna gittiği ve karşılıksız kaldığı zaman "butul" tabiri kullanılır. "Batıl" şeytan, "batal" kahraman demektir. Çünkü kahraman bir kimse karşısında bulunan diğer kahramanı ibtal eder. Şair Nabîğa der ki:

لَهُمْ لَوَاءٌ بِأَيْدِي مَا جَدَّ بَطْلٌ لَا يَقْطَعُ الْخَرْقَ إِلَّا طَرْفُهُ سَامِي

"Sancakları vardır onların, şerefli kahraman birisinin ellerinde

Genişçe vadileri gözünü kırpmadan geçer."

Kadın için "batalatu" denilir. İşsiz kalma haline de "bitâle" denilir.

Tefsir alimleri, yüce Allah'ın: **"Hakkı batıla karıştırmayın"** buyruğunun anlamı hakkında farklı kanaatler ortaya atmışlardır. İbn Abbas ve başkasından rivâyet edildiğine göre: Siz de Kitap'ta bulunan hakkı batıla karıştırmayınız. Bu değiştirmek ve değişikliğe uğratmaktır.

Ebu'l-Âliye de der ki: Yahudiler şöyle dediler: Evet, Muhammed gönderilmiş bir peygamberdir, fakat bizden başkasına. Onların Hz. Peygamber'in gönderilmiş bir peygamber olduğunu kabul etmeleri bir haktır, fakat kendilerine gönderildiğini inkâr etmeleri ise bir batıldır. İbn Zeyd de der ki: Haktan kasıt Tevrat'tır, bâtıldan kasıt ise onların Tevrat'ta bulunup da değiştirdikleri Muhammed (s.a)'e ve başka doğru şeylere dair bilgilerdir.

Mücahid de der ki: Yahudiliği ve Hristiyanlığı İslâm'a karıştırmayınız demektir. Aynı açıklamayı Katade de yapmıştır. Daha önce buna işaret ettik.

Derim ki: İbn Abbas'ın açıklaması daha doğrudur. Çünkü bu genel bir ifâde olup, bu konuda ileri sürülmüş bütün görüşler kapsamına girmektedir. Yardımı Allah'tan talep ederiz.

"Hakkı da gizlemeyiniz" anlamındaki buyruk, **"karıştırmayın"** anlamındaki buyruğa ait olabilir. O tek türde meczûmdur. Bununla birlikte hazfedilmiş bir (ان) edatı ile nasb edildiği de kabul edilebilir. O zaman ifadenin takdiri: Sizden hakkı karıştırmak ve onu gizlemek işleri sadır olmasın, şeklinde olur. İbn Abbas der ki: Burada onların bile bile Peygamber (s.a)'ın durumunu gizlemeleri kastedilmektedir. Muhammed b. Sîrin de der ki: Düşmanların onlara üstünlük sağlaması ve zillete düşer olmaları esnasında İsrailoğullarının müsibete uğramaları üzerine Hz. Harun soyundan gelen bir grup Yesrib'e gelip yerleşti. Bu grup o günlerde Tevrat'ı bilen kimseler idi. Yesrib'de ikamet ettiler ve Muhammed (s.a)'ın aralarından çıkmasını bekleyip durdular. Bu halleriyle peygamberliğine iman ediyor, tasdik ediyorlardı. Bu ilk atalar Hz. Peygamber'e iman ederek gittiler. Daha sonra soylarından gelen nesiller arka arkaya geldiler ve nihâyet onların soyundan gelenler Muhammed (s.a)'a yetiştiler. Onun peygamber olduğunu bile bile onu inkar ettiler. İşte yüce Allah'ın: **"İşte, o tanıdıkları, kendilerine gelince onu inkâr ettiler."** (el-Bakara, 2/89) buyruğunun kastettiği budur.]

"Kendiniz bilip dururken." (1) Bu, hal cümlesidir. Yani Muhammed (s.a) haktır. Onu inkar etmeleri inadî bir küfürdür. Yüce Allah, burada bilgi sahibi olduklarına tanıklık etmiyor. Bildiklerini gizlemelerini yasaklıyor. Bu, bilip durduğu halde günah işleyen kimsenin günahının daha ağır olduğunun ve isyanının bilmeyen bir cahilin isyanından daha ileri olduğunun delilidir. Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın: **"Siz insanlara iyiliği emredip kendinizi unuttur musunuz?"** (el-Bakara, 2/44) buyruğunu açıklarken gelecektir.

(1) Aslında bu ibare âyetin sonundadır, ancak meâl zaruret dolayısıyla bu bölümle ilgili tefsir de buraya alınmıştır.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿١٣﴾

43. Namazı dosdoğru kılınız, zekâtı veriniz ve rûkû' edenlerle siz de rûkû' ediniz.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı otuzdört başlık halinde sunacağız:

1- Namaz Kılmak Emri:

"Namazı dosdoğru kılınız." Bu emir vücut (farziyet) ifade eder. Bu konuda görüş ayrılığı yoktur. Namazı dosdoğru kılmanın anlamı namaz (anlamını ifade eden salat) kelimesinin nerden türediği ve buna dair genel hükümler hakkındaki açıklamalar önceden yapılmıştır. ⁽¹⁾ Allah'a hamdolsun.

2- Zekât Emri:

"Zekâtı veriniz." Buyruğu da vücut ifade eden bir emirdir. (Arapçada hemzeli olarak) îtâ kelimesi ile (ayn harfi ile) i'tâ aynı anlamdadır. Yüce Allah (birinci kökten gelen kelimeyi kullanarak) şöyle buyurmaktadır: **"Eğer bize lütfundan verirse andolsun ki sadaka vereceğiz."** (et-Tevbe, 9/75) Eğer bu kelimenin hemzesi uzatılmadan söylenirse, gelmek anlamındadır. Eğer bu geliş, karşılamak anlamını ifade ediyorsa, o takdirde uzatılır. Şu hadis-i şerifte olduğu gibi: (وَلَاتَيْن رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَلَا خَيْرَ لَهُ): Rasulullah (s.a)'ın yanına gidecek ve ona haber vereceğim." Bu hadis daha sonra gelecektir.

3- Zekât Kelimesinin Sözlük Anlamı:

[Bu kelime, artıp çoğalan birşey hakkında kullanılan "zekâ"dan alınmıştır. Nitekim artıp çoğalan mal ve ekin hakkında bu kelime kullanıldığı gibi, çokça hayır yapan kimseler hakkında da bu kökten gelen "zekî" kelimesi kullanılır. Malı eksilttiği halde maldan çıkartılan zekâta bu adın verilmesi sebebi ise, o malın bereket ile artması yahut zekât verenin aldığı sevap ve ecir ile çoğalması açısından. Tek olan bir şeye ilave ederek onun çift olmasını ifade etmek için de "zeka'l-ferd" denilir. Nitekim şair şöyle demiştir:

كَانُوا خَسَاءً أَوْ زَكَاً مِنْ دُونِ أَرْبَعَةٍ لَمْ يَخْلُقُوا وَجَدُودِ النَّاسِ تَعْتَلِجُ

"Dörtten aşağı, tek yahut da çift idiler,

Eski elbise giymediler ama insanların kismetleri alabildiğine yükseliyordu."

Zekâtın kökünün güzel övgü anlamında olduğu da söylenmiştir. "Hakim şahidi tezkiye etti" ifadesi buradan gelmektedir. Sanki zekâtını çıkartıp ve-

(1) Bk. el Bakara, 2/3. âyet 4. başlık ve sonrası.

ren kimse kendisinin güzel bir şekilde övülmesini temin etmiş gibidir. Şöyle de denilmiştir: Zekât, arındırmak ve temizlemek kökünden alınmıştır. Nitekim: "Filan kişi tezkiye oldu" tabiri tenkid kirliliğinden ve gafil bırakılmaktan temizlendi anlamındadır. Buna göre, malının zekâtını veren bir kimse, o malında Allah'ın yoksullar için tayin etmiş olduğu hakkı çıkartarak sorumluluktan arındırılıyor gibidir. Nitekim Peygamber (s.a) da verilen Zekât-lara "insanların kirlilikleri" adını vermiştir. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: *"Onların mallarından bir sadaka al ki bununla kendilerini temizlemiş, on-ları arındırmış olasın."* (et-Tevbe, 9/103)

4- Bu Buyrukta "Zekât"dan Kasıt:

[Bu âyet-i kerimede "zekât" ile neyin kastedildiği hususunda farklı görüş-ler vardır. Farz olan zekâtın kastedildiği söylenmiştir. Çünkü namaz ile bir-likte sözkonusu edilmektedir. Bir diğer görüşe göre ise, buradaki zekâttan kasıt fitır sadakasıdır. Bunu İbnu'l-Kasım'ın semâ yoluyla nakline göre Mâ-lik söylemiştir.

Derim ki: İlim adamlarının çoğunun görüşü olan birincisine göre zekât Ki-tab'da (Kur'an-ı Kerim'de) mücmel bir terimdir. Bunu Peygamber (s.a) açık-lamıştır. Hadis imamlarının rivâyetine göre Ebû Said el-Hudri, Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Beş vesk'i bulmadığı sürece ta-hıllarda ve hurmada zekât yoktur. Beş'i bulmadıkça develerde zekât yoktur. Beş ukiyye'yi bulmadıkça da (gümüşte) sadaka yoktur." (1) Buhârî: "Beş gü-müş ukiyye" demektedir.

Yine Buhârî'nin İbn Ömer'den rivâyetine göre, Peygamber (s.a) şöyle bu-yurmuştur: "Semadan (yağmur ile) ve pınarlarla sulanan yahut da biriken yağ-mur suları ile sulananlarda onda bir (öşür zekât) vardır. Kuyu suyu ile sula-nanlarda ise öşürün yarısı (yirmide bir zekât) vardır." (2)

Buna dair açıklamalar inşaallah En'am Sûresi'nde (3) gelecektir. Tevbe Sû-resi'nde ise aynî mallar ile davarların zekâtına dair açıklamalarda bulunula-caktır. Zekata tabi olmayan mallara dair açıklamalar ise yüce Allah'ın: *"On-ların mallarından bir sadaka al ki..."* (et-Tevbe, 9/103) buyruğuna dair açık-lamalar arasında gelecektir. Fitır sadakası hakkında ise İmam Malik'in bu âyet-i kerimeyi te'vilinden başka Kitapta bir nas yoktur. Ayrıca yüce Allah'ın: *"Andolsun iyice temizlenen (tezekki eden) Rabbinin adını anıp namaz kı-lan kimse felah bulmuştur."* (el-A'la, 87/14-15) buyruğunu açıklarken mü-fessirler fitır sadakasından söz ederler. Ben ise fitır sadakasından bu sûrede yer alan oruç âyetlerine dair açıklamalarda bulunurken söz etmeyi uygun gör-

(1) Buhârî, Zekât 32,42,56; Müslim, Zekât 3, 5-7; Ebû Dâvûd, Zekât 2, 5 v.s...

(2) Buhârî, Zekât 55

(3) Bk. el-En'âm, 6/141. âyet, 5. başlık

oldu. Çünkü Rasulullah (s.a) fitır sadakasını Ramazanda emretmiştir. Buna da-
ır hadîs gelecektir. Bu hadis ile Hz. Peygamber fitır sadakasını Ramazana iza-
fe etmiş olmaktadır.

5- Rükû:

"Ve rükû' edenlerle siz de rükû' ediniz." Buyruğunda geçen rükû', söz-
lûkte, alçalarak eğilmek demektir. Bükülmüş herşey rükû' edicidir.

Lebid der ki:

أَخْبَرُ أَخْبَارَ الْقُرُونِ الَّتِي مَضَتْ أَدْبُ كَانِي كَلِمَا قَمْتُ رَاكِعُ

"Geçmiş nesillerin haberlerini veriyorum

Kalktığım her seferinde rükû' eder gibi hareket ediyorum."

İbn Dureyd der ki: "Rek'at" yerdeki bir boşluk ve çukur demektir. Yemen
şivesinde kullanılır. Rükû' ve sücûdu da kapsayacak şekilde bükülmek an-
lamına geldiği de söylenmiştir. Aynı zamanda bir mevkiden aşağıya düşmek
hakkında istiare yoluyla kullanıldığı da olur. Şair der ki:

وَلَا تُعَادِ الضَّعِيفَ عَظَمَكَ أَنْ تَرْكِعَ يَوْمًا وَالْذَّهْرَ قَدْ رَفَعَهُ

"Zayıf olana düşmanlık etme, olur ki sen

Bir gün düşersin makamından, zaman ise onu yükseltivermiş olur."

6- Neden Özellikle Rükû':

Özellikle neden rükû'un sözkonusu edildiğinde farklı görüşler vardır. Ki-
misi rükû' namazın rükünlerinden biri olduğu için, namazı ifade etmek
üzere kullanılmıştır, demektedir.

Ancak bu sadece rükû'a has bir özellik değildir. Çünkü şer'î buyruklarda
kıraat lafzı da namazı anlatmak üzere kullanılmış, sücud da tamamiyle
rek'ati ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de de: "*Kur'anu'l-fe-
cr*" (el-İsra, 17/78) buyruğu ile sabah namazı kasdedilmiştir. Peygamber
(s.a) da: "Namazdan tek bir secdeye yetişen namazı yetmiş olur" ⁽¹⁾ diye bu-
yurmaktadır. Hicazlılar rek'ati anlatmak üzere secde tabirini kullanırlar.

[Bu âyet-i kerimede, özellikle rükû'un sözkonusu edilmesi ile ilgili olarak
şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Çünkü İsrailoğullarının kıldıkları namaz-
da rükû' yoktur. Bir başka görüşe göre cahiliyye döneminde en ağır gelen
bu idi. O kadar ki İslâm'a girenlerden birisi -sanırım İmran b. Husayn'dır- Pey-
gamber (s.a)'e: Ben, ancak (rukû'dan) ayağa kalkmış iken secdeye kapana-
cağım, demiştir. ⁽²⁾ Bunun bir anlamı da rükû'a varmayacağım demektir. An-

(1) *Buhârî*, Mevâkîr 29; *Müslim*, Mesâcid 161; *Ebû Dâvûd*, Salât 233; *Tirmizî*, Cumua 25;
İbn Mâce, İkametu's-Salât 91.

(2) *Nesâî*, Tatbik 35'te Hakîm'den rivâyet etmiş olup; Nesâî'nin başlığında Kurtubî'nin işaret
ettiği mananın zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

cak İslâm onun kalbine iyice yer edip kalbi buna bütününüyle yatınca kendisine emrolunan rûkû'u da gereği gibi yerine getirdi.]

7- Şeriate Uygun Rûkû' Şekli:

[Şeriate uygun rûkû' şekli, kişinin belini eğmesi, sırtını ve boynunu uzatması, elinin parmak aralarını açması ve iki diz kapağını elleriyle yakalaması, ondan sonra azası yerli yerine gelecek şekilde rûkû' ederek üç defa "sübhanе rabbiyelazîm" demesidir. Bu rûkûun asgari miktarıdır.] Müslim'in rivâyetine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "Rasulullah (s.a) namaza tekbir ile başlar, Kur'ân okumasına da "elhamdülillahi rabbilâlemin" ile başlardı. Rûkûun vardıgı vakit başını yukarıya kaldırmadığı gibi aşağıya da büsbütün eğmezdi. İkisinin arasında tutardı." (1)

Buhârî'nin rivâyetine göre de Ebû Humeyd es-Saidî şöyle demiştir: Rasulullah (s.a)'ı şu şekilde yapar gördüm: Tekbir aldığı anda ellerini omuzlarının hizasına kadar kaldırır, rûkûa vardıgında ellerini diz kapaklarına iyice yerleştirir, ondan sonra da sırtını yere doğru eğdi..." (2)

8- Rûkûun Farz Oluşu:

[Rûkû, Kur'an ve Sünnetteki buyruklar gereği farzdır. Sücud da böyledir. Çünkü yüce Allah, Hac Sûresi'nin sonunda "...rûkû' edin ve secde edin" (el-Hac, 22/77) diye buyurmuştur.] Sünnet-i Seniyye de rûkû' ve sücûdda da tuma'nineyi (bütün azaların yerli yerince gelmesini) ve bunların arasını ayırmayı ayrıca ilave etmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş ve rûkû'un niteliğini de az önce açıklamış bulunuyoruz.

Sücûda gelince, bu da Ebû Humeyd es-Saidî tarafından rivâyet edilen hadis-i şerifte şöylece açıklanmıştır: Peygamber (s.a) secdeye vardıgında alnını, burnunu yere iyice yerleştirir, kollarını yanlarından uzaklaştırır, avuçlarını omuzlarının hizasına koyardı. Bu hadisi Tirmizi rivâyet etmiş ve: Hasen, sahih bir hadistir, demiştir. (3)

Müslim'in rivâyetine göre de Enes (r.a) şöyle demiştir: Rasulullah (s.a) buyurdu ki: "Sücûdda i'tidal üzere olunuz. Sizden herhangi bir kimse köpeğin (ayaklarını) yere sermesi gibi kollarını yere sermesin." (4)

el-Bera' b. Âzib'den gelen rivâyete göre de Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Secde ettiğin vakit avuçlarını yere koy ve buna karşılık dirseklerini kaldır." (5)

Peygamber (s.a)'ın hanımı Hz.Meymune'den de şöyle dediği rivâyet edil-

(1) Müslim, Salât 240; Ebû Dâvûd, Salât 122; Müsned, VI, 31, 194.

(2) Buhârî, Salât 85, 118, 120.

(3) Tirmizî, Salât 86.

(4) Müslim, Salât 233.

(5) Müslim, Salât 234.

mektedir: Rasûlullah (s.a) secdeye vardığında arkasından koltuk altlarının beyazlığı görününceye kadar kollarını uzaklaştırır, oturduğunda da sol baldırı üzerinde rahatça otururdu. (1)

9- Yalnızca Alnı veya Burnu Koyarak Secde Etmek:

Secde esnasında yalnızca alnını koyup burnunu koymayan veya sadece burnunu yere koyup alnını yere koymayan kişinin durumu hakkında, ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İmam Malik der ki: Kişi alnı ve burnu üzere secde eder. es-Sevrî ve Ahmed de bu görüştedir. en-Nehaî'nin görüşü de budur. Ahmed der ki: Bunlardan herhangi birisini koyup ötekini koymaksızın secde yapmak yeterli değildir. Ebû Hayseme ve İbn Ebi Şeybe de bu görüştedir. İshak der ki: Ötekini koymaksızın bunlardan birisini koyup secde eden kimsenin namazı fasiddir. el-Evzaî ve Said b. Abdülaziz de böyle der; ayrıca İbn Abbas'tan, Said b. Cübeyr'den, İkrime'den, Abdurrahman b. Ebi Leyla'dan, evet bunların hepsinden burnun üzere secde etmeyi emrettikleri rivâyet edilmiştir.

Bir grup da şöyle demiştir: Burnunu yere koymaksızın sadece alnı üzere secde etmek yeterlidir. Bu ise, Ata, Tavûs, İkrime, İbn Sirîn ve Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür. Şafîî, Ebû Sevr, Ya'kub ve Muhammed de bu görüştedir. İbnü'l-Münzir der ki: Birisi şöyle demiş: Kişi alnını yere koyup burnunu koymaması, yahut burnunu koyup alnını koymaması halinde kötü bir iş yapmış olur. Bununla birlikte namazı da tamamdır. Bu en-Nu'man (b. Sâbit yani Ebû Hanife)'nin görüşüdür. (2) İbnü'l-Münzir der ki: Ondan önce herhangi bir kimsenin bu görüşü ileri sürdüğünü de bilmiyorum, onun bu görüşünü sonradan gelen birisinin kabul ettiğini de bilmiyorum.

[Derim ki: Secdede doğru ve sahih olan alnı ve burnu birlikte koymaktır.] Az önce geçen Ebû Humeyd'den gelen hadis bunu gerektirir. Ayrıca Buhârî'nin rivâyetine göre, İbn Abbas şöyle demiş: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Ben yedi kemik üzere secde etmekle emrolundum. Alın -ve bu arada eliyle burnunu işaret etti- iki el, iki diz kapağı, parmak uçları. Diğer taraftan elbise ve saç (rükû' ve sücûd esnasında ellerimizle) toplamayız." (3)

Bütün bunlar namazın mücmel durumlarını açıklayan ifadelerdir. O halde başka türlü bir görüş söz konusu olamaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İmam Malik'ten ayrıca rivâyet edildiğine göre, o da Ata ve Şafîî'nin görüşü gibi burnunu koymaksızın alnı üzerinde secde etmenin yeterli olduğu gö-

(1) *Müslim*, Salât 238; *Nesâî*, Tatbik 88; *Dârimi*, Salât 79

(2) Ebû Hanife'ye göre namaz kılan kişi alın yada burnundan birini yere koymakta muhayerdir. Ancak Ebû Yûsuf ile Muhammed konu ile ilgili hadis dolayısıyla mazeretsiz olarak yalnız alını ya da yalnız burnu secdede yere koymak caiz değildir, demişlerdir. Hanefilerce tercih edilen görüş de budur. Bk. Dr. V. ez-Zuhayli, *el-Fıkhu'l- İslamî*, 1, 660-661.

(3) *Buhârî*, Ezan 134; *Müslim*, Salât 230; *Nesâî*, Tatbik 44.

rüşü nakledilmiştir. Ancak bizce tercih edilen görüşü birincisidir. Ve Malik'e göre de alını üzere secde etmeyecek olursa secdesi yeterli değildir.

10- Çıplak Alınla Secde:

Sarığın bir bölümü üzerinde secde etmek mekruhtur. Şayet diz kapaklarını ve ayaklarını örten elbise gibi bir ya da iki kat olursa bunda bir mahzur yoktur. Bununla birlikte efdal olan doğrudan yere veya üzerinde secde ettiği şeye alnını değdirmektir. Şayet kendisine rahatsızlık verecek herhangi bir şey varsa, namaza başlamadan önce ortadan kaldırır. Bunu yapmayacak olursa (secde edeceği vakit) sadece bir defa eliyle düzeltir. Müslim'in Muaykîb'den rivâyetine göre Rasulullah (s.a) secde ettiği yerdeki toprakları düzeltten bir adam hakkında şöyle buyurmuştur: "Eğer bu işi yapacaksan yalnız bir defa yap." (1)

Enes b. Malik'ten de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasulullah (s.a) ile birlikte aşırı sıcak olduğu sıralarda namaz kılardık. Bizden herhangi bir kimse için alnını yere koymaya imkan olmazsa elbisesini yayar ve onun üzerine secde ederdi. (2)

11- Yeterli Olan Rükû' ve Sücûd:

Yüce Rabbimiz: "rükû' ediniz ve secde ediniz" (el-Hac, 22/77) diye buyurduğundan dolayı, mezhebimize mensup kimi ilim adamı ve başkaları şöyle demiştir: Bu konuda kendisine rükû' ve sücûd denilecek kadarı yeterlidir. Kıyamda da durum böyledir. Bunun için ayrıca tuma'nine (diye bilinen rükû', sücûd ve kıyam hallerinde azaların yerli yerince oturması)nı şart koşmamışlardır. Onlar bu hususta ismin hakkında kullanılabileceği asgari miktar ile yetinmişlerdir. Sanki namazın olmayacağına dair sabit olmuş hadisleri iletmemiş gibidirler. [İbn Abdi'l-Berr der ki: Rükûu esnasında durması, secdesi ve oturması esnasında tam mutedil olmadıkça (azaları yerli yerine oturmamak) hiçbir rükû', sücûd, rükûdan sonra ayakta durmak ve iki secde arasında oturmak asla yeterli gelmez. Konu ile ilgili rivâyetlerde sahih olan görüş bu olduğu gibi, ilim adamlarının çoğunluğu da bu kanaattedir, re'y ehlinin görüşleri de bu doğrultudadır.] İbn Vehb ve Ebû Mus'ab'ın İmam Malik'ten rivâyeti de bu yöndedir. Kadı Ebû Bekr İbnu'l-Arabî der ki: İbnu'l-Kasım'dan ve başkalarından hareketleri birbirinden ayırmanın vücûbu, fakat tuma'ninenin sözkonusu olmadığına dair pek çok rivâyet gelmiştir. Ancak o, bu konuda çok büyük bir şekilde yanılmıştır. Çünkü Peygamber (s.a) tuma'nineyi yapmış, yapılmasını emretmiş ve öğretmiştir. Şâyet İbnu'l-Kasım'ın bu hususta

(1) *Buhârî*, el-Amel fi's-Salât 8; *Müslim*, Mesâcid 47, 48, 49; *Müsned*, III, 426, V, 425, 426.

(2) *Buhârî*, el-Amel fi's-Salât 9; *Müslim*, Mesâcid 191; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 64; *Dârimî*, Salât 82.

konu ile ilgili rivâyetlere muttali olmadığından dolayı mazur görülmesi mümkün ise de bizzat sizin bu konuda bilgi sahibi olmanızı sağlayacak rivâyetler, size ulaştıktan ve buna dair size karşı deliller ortaya konulduktan sonra mazur görülmeniz mümkün olamaz.

Nesâî, Dârakutnî ve Ali b. Abdülaziz, Rifâa b. Râfi'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasulullah (s.a)'nın yanında oturuyor idim. O esnada yanına bir adam geldi, mescide girip namaz kıldı. Namazını bitirdikten sonra Rasulullah (s.a)'a ve huzurunda bulunanlara selam verdi. Rasulullah (s.a) ona: "Geri dön ve namazını kıl. Çünkü sen namaz kılmadın" diye buyurdu. Adam, namaz kılmaya başladı. Biz de onun ne şekilde namaz kıldığını gözetliyorduk. Hz. Peygamber'in o namazının neresini kusurlu bulduğunu bilmiyorduk. Geri dönünce yine Peygamber efendimize ve huzurunda bulunanlara selam verdi. Peygamber (s.a) ona: "Ve aleykümüsselam, fakat geri dön namaz kıl, çünkü sen namaz kılmadın." dedi Hemmam (hadisin senedinde yer alan ravilerden birisi) dedi ki: Bilemiyoruz, Hz. Peygamber o adama bu şekilde iki defa mı üç defa mı emir verdi. Sonunda adam ona: Elimden geleni yapıyorum, fakat benim namazımın neresini kusurlu bulduğunu da bilemiyorum, dedi. Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "Sizden herhangi birinizin namazının tamam ve éksiksiz olması ancak şununla mümkündür: Allah'ın kendisine emrettiği gibi iyice abdest alır, yüzünü, dirseklerine kadar ellerini yıkar, başını mesheder, topuklarına kadar da ayaklarını (yıkar), sonra yüce Allah'ı tekbir eder O'na hamd-ü senâda bulunur, sonra Ümmü'l-Kur'an'ı (Fatiha'yı) ve okumasına izin verdiği ve kolayına geleni okur, sonra tekbir getirir, rükûa varır, elinin ayalarını dizkapaklarının üzerine bütün eklemleri yerli yerine gelinceye (tuma'nine gerçekleşinceye) ve gevşeyinceye kadar rükû' yapar, sonra "semi'allahu limen hamideh" der ve ayakta dosdoğru durur. Her bir kemiği yerli yerince oturur, sonra tekbir getirir, secde eder ve yüzünü bütün eklemleri yerli yerince oturup gevşeyinceye kadar yüzünü -Hemmam der ki: Belki de alnını demiştir- yere iyice koyar. Sonra tekbir getirir ve makadı üzerinde dosdoğru oturur, sırtını dimdik tutar. Hz. Peygamber bitirinceye kadar dört rek'atiyle namazı bu şekilde anlattı, sonra şöyle buyurdu: Bu şekilde yapmadıkça "sizden hiçbirinizin namazı tamam olmaz." (1)

Müslim tarafından rivâyet edilen Ebû Hureyre'den gelen hadis de bunun gibidir. Daha önce geçmiştir.

Derim ki: İşte Kitab-ı Kerim'de mücmel olarak emredilen namazı, Peygamber (s.a)'ın öğretmesi ve bütün insanlara tebliğ etmesi ile namazın beyanı bu

(1) *Buhârî*, Ezân 122, Eymân 15, Ebu Hureyre'den ve daha kısaca; *Müslim*, Salât 45, Ebû Hureyre'den ve daha kısaca; *Tirmizî*, Salât 110 hem Ebû Hureyre'den, hem Rifâa'dan; buna yakın; *Nesâî*, İftitâh 7 Ebû Hureyre'den; *Tatbik* 15, *Sehv* 67; *İbn Mâce*, İkâmetü's-Salât 72 Ebû Hureyre'den; *Dârakutnî*, I, 95-96'daki rivâyet burdaki ile aynı.

şekildedir. Her kim yapılan bu beyanın sınırında durmaz ve rahmân olan Allah'ın kendisine farz kıldığını ihlal eder, Peygamberinden kendisine ulaşanlara gereği gibi itaat etmez ise, yüce Allah'ın şu buyruğunun kapsamına giren kimselerden olur: *"Bunlardan sonra namazı terkeden, nefsi arzularına uyan kötü bir kavim geldi."* (Meryem, 19/59) Bu hususa dair açıklamalar da yüce Allah'ın izniyle orada gelecektir.

Buhârî'nin rivâyetine göre de Zeyd b. Vehb şöyle demiştir: Huzeyfe, rükû' ve sücûdunu tam yapmayan bir adam gördü. Ona şöyle dedi: Sen namaz kılmadın, bu halinle ölecek olursan yüce Allah'ın Muhammed (s.a.)'ı üzerinde halkettiği fitrattan başka bir fitrat üzere ölersün. ⁽¹⁾

12- Rükû' Edenlerle Birlikte Olmak Gereği ve Cemaatle Namaz:

[Yüce Allah'ın **"rükû' edenlerle birlikte"** buyruğu birlikte olmayı, bir arada bulunmayı gerektirir. Bu bakımdan Kur'an tefsiri ile uğraşan bir grup ilim adamı şöyle demiştir: Önceleri namaz kılmak emri, cemaatle birlikte kılmayı gerektirmiyordu. Yüce Allah **"birlikte"** buyruğu ile cemaate katılmayı emretmiştir.] Cemaate katılarak namaz kılma hususunda ilim adamlarının iki ayrı görüşü vardır. Çoğunluğun (cumhûrun) kabul ettiği görüş, bunun müekked bir sünnet olduğu ve özürsüz olarak cemaatten uzak kalmayı alışkanlık haline getiren kimsenin cezalandırılması gerektiğidir. Bazı ilim adamları da cemaatle namaz kılmanın farz-ı kifaye olduğunu kabul etmiştir. [İbn Abdî'l-Berr der ki: Bu doğru bir görüştür. Çünkü bütün mescidlerde cemaatle namaz kılmama kararı üzerinde birleşilmesi caiz değildir. Bir mescidde cemaatle namaz kılındığı takdirde tek başına evinde namaz kılanın, kıldığı namazı caizdir. Çünkü Peygamber efendimiz şöyle buyrumuştur: *"Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmiyedi derece daha üstündür."* ⁽²⁾ Bu hadisi Müslim İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre de Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur: *"Cemaatle namaz kılmak, sizden birinizin tek başına namaz kılmasından yirmibeş kat daha üstündür."* ⁽³⁾

Dâvûd (ez-Zahirî) der ki: Cemaatle namaz kılmak her bir kimse için tıpkı cuma namazında olduğu gibi bir farzdır. Buna delil olarak da Hz. Peygamber'in: *"Mescide komşu olanın mescidin dışında kılacağı namaz olmaz."* ⁽⁴⁾ Bunu Ebû Dâvûd rivâyet etmiş ve Ebû Muhammed Abdülhak sahih olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda bu, Ata b. Ebi Rebah'ın, Ahmed b. Hanbel'in ve Ebû Sevr ile başkalarının da görüşüdür.

İmam Şafii der ki: Cemaate katılma gücüne sahip olan kimsenin özrü ol-

(1) Buhârî, Ezân 119; Müsned, V, 384.

(2) Buhârî, Ezân 30; Müslim, Mesâcid 249-250.

(3) Buhârî, Ezân 30; Müslim, Mesâcid 245.

(4) Dâraikutnî, I, 420.

mudıkça cemaate gitmeyi terketmesinde bir ruhsat görmüyorum. Şafii'nin bu görüşünü İbnü'l Münzir nakletmektedir.

Müallim de Ebû Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Gözleri görmeyen bir adam, Peygamber (s.a)'a gelip: Ey Allah'ın Rasulü, beni mescide getirecek, elimden tutup yol gösterecek kimsem yoktur, dedi ve Rasulullah (s.a)'dan evinde namaz kılmak üzere izin vermesini istedi. Hz. Peygamber ona bu konuda ruhsat verdi. Adam geri dönüp gidince Hz. Peygamber onu çağırıp şöyle dedi: "Sen namaz için okunan ezanı duyuyor musun?" Adam evet deyince Hz. Peygamber: "O halde o çağrıya karşılık ver" dedi. (1)

Ebû Dâvûd da bu hadis-i şerifi kaydederken Hz. Peygamber'in: "Senin için bir ruhsat göremiyorum" dediğini kaydetmekte ve bu hadisi İbn Umm Mektum'dan rivâyet etmekte, bu müsaadeyi isteyen de o olduğunu beyan etmektedir. (2)

İbn Abbas (r.anhumâ)'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasulullah (s.a) buyurdu ki: "Her kim ezanı işitirse (cemaate) gelmesini engelleyecek bir özrü yoksa..." -Ashab-ı kiram: Özür nedir diye sorunca, Hz. Peygamber: "Korku veya hastalık" cevabını verir- "... onun (tek başına) kıldığı namazı kabul olunmaz." Ebû Muhammed Abdulhak der ki: Bu hadisi Mağrâ el-Abdî rivâyet etmektedir. (3) Doğrusu ise, bunun İbn Abbas'a kadar ulaşan mevkuf bir hadis olduğudur ve şöyledir: "Her kim ezanı işitir de (cemaatle namaza) gelmezse onun namazı olmaz." Bununla birlikte Kasım b. Esbağ bunu kitabında zikrederek şöyle demiştir: Bize Kadı İsmail b. İshak anlattı, bize Süleyman b. Harb anlattı, bize Şu'be, Habib b. Ebû Sabit'ten, o Said b. Cübeyr'den, o İbn Abbas'tan rivâyetle dedi ki: Peygamber (s.a) şöyle buyurdu: "Her kim ezanı işitir de -özrü olmaksızın- gelmezse namazı olmaz." Sıhhat bakımından bu senede diyecek yoktur. Çünkü Ebû İshak, Mağrâ el-Abdî'den, rivâyette bulunmuştur.]

İbn Mes'ud da der ki: Bizim gördüğümüz şu ki; namazdan münaflıklığı bilinen münafiklardan başkası geri kalmıyordu. (4) Peygamber (s.a) da şöyle buyurmuştur: "Bizimle münafiklar arasındaki fark, yatsı ve sabah namazını cemaatle kılmaktır. Münafiklar ise bu iki namaza gelip katılamazlar." (5)

İbnü'l-Münzir der ki: Bizler Peygamber (s.a)'ın ashabından birden çok kim-seden şöyle dediğini rivâyet etmişizdir: "Her kim ezanı işitir de herhangi bir özrü olmaksızın cemaate gelmezse onun namazı olmaz." Bunu rivâyet edenler arasında, İbn Mes'ud ve Ebû Musa el-Eş'arî de vardır. Ayrıca Ebû Dâvûd'un

(1) Müslim, Mesâcid 255; Nesâî, İmâme 50

(2) Ebû Dâvûd, Salât 46; İbn Mâce, Mesâcid 17.

(3) Ebû Dâvûd, Salât 46.

(4) Müslim, Mesâcid 256; Ebû Dâvûd, Salât 46; Nesâî, İmâme 50.

(5) Muvatta, Salâtü'l-Ceman 5. Hadis Said b. el-Museyyeb'den mürsel olarak rivâyet edilmiştir. Bk. İbn Abdî'l-Berr, el-İstizhâr, Kâhire 1413/1993, V, 331.

rivâyetine göre, Ebû Hureyre şöyle demiştir: Rasulullah (s.a) buyurdu ki: "Genç (şahabî)lerime emir vereyim, bana demet demet odun toplansınlar, sonra bir mazaretleri olmaksızın evlerinde namaz kılanların yanlarına gideyim ve onların başlarına evlerini yakayım diye içimden geçirdim."⁽¹⁾ İşte bu, cemaatle namaz kılmayı farz kabul edenlerin ileri sürdükleri delildir.

Bunlar zahirleri itibariyle vücut (farziyet) ifade ederler. Ancak cumhur bunları cemaatle namazlara katılma emrini te'kid edici ifadelerdir, diye yorumlamışlardır. Bu yorumlarına delil olarak da İbn Ömer ve Ebû Hureyre'nin (cemaatin faziletine dair az önce geçen) hadislerini göstermişlerdir. Ashab-ı kiramın konu ile ilgili söyledikleri sözleri ve hadis-i şerifte geçen "namazı olmaz" şeklindeki ifadeleri de mükemmellik ve fazilet ifade edecek şekilde yorumlamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber'in İbn Umm Mektum'a söylediği: "O halde çağrıya cevap ver (yani cemaatle namaza katıl) emrini de mendupluk ifade edecek şekilde yorumlamışlardır." Hz. Peygamber'in: "... diye içimden geçirdim" hadis-i şerifi kesin vücuta delil değildir. Çünkü böyle birşey içinden geçirmiş fakat yapmamıştır. O bakımdan bu hadisi cemaatten ve Cuma namazından geri kalıp katılmayan münaфіklara bir tehdit şeklinde anlamak gerekir.

Nitekim bu hususu Müslim'in Abdullah'tan yaptığı şu rivâyet de açıklamaktadır: "Yarın Allah'ın huzuruna müslüman olarak çıkmayı arzu eden bir kimse şu namazlara ezan okunan yerde devam etmeye dikkat göstere, korusun. Çünkü Allah, sizin Peygamberinize -salat ve selam ona- Hüda sünnetlerini teşri' buyurmuştur. Ve şüphesiz bunlar (namazların cemaatle kılınması) hüda sünnetlerindendir. Eğer sizler cemaatten geri kalıp namazını evinde kılan bu kimsenin yaptığı gibi namazlarınızı evlerinizde kılacak olursanız, Peygamberinizin -selat ve selam ona- sünnetini terketmiş olursunuz. Peygamberinizin -selat ve selam ona- sünnetini terkettiğiniz takdirde de elbette saparsınız. Eğer ki bir kimse güzel bir şekilde abdest alır, sonra bu mescidlerden birisine gelir ise şüphesiz yüce Allah onun attığı her bir adım karşılığında ona bir hasene yazar. Ve o adım sayesinde, onu bir derece yükseltir ve o adımın mukabilinde onun bir günahını siler. Ben bizleri (ashab-ı kiramı) şu şekilde gördüm. Cemaatle namaz kılmaktan ancak münaфіklığı bilinen bir münaфіk geri kalırdı. Andolsun (hasta olduğundan dolayı) adam kol-tuklarından tutularak iki kişi tarafından sürüklene sürüklene getirildiğini ve sonunda safta durdurulduğunu görmüşümdür."⁽²⁾

Böylelikle Abdullah (b. Mes'ud rivâyet ettiği) bu hadis-i şerifinde açıkça şunu ifade etmektedir: Cemaatle namaz kılmak hüda sünnetlerinden bir sünnettir. Onu terketmek ise bir sapıklıktır. İşte bundan dolayı Kadı Ebulfadl

(1) *Buhârî*, Husumat 5; *Müslim*, Mesâcid 251; *Ebû Dâvûd*, Salât 46.

(2) *Müslim*, Mesâcid 257; *Ebû Dâvûd* Salât 46; *Nesâî*, İmame 50.

lyad şöyle demiştir: Sünnetlerin zahir olanlarının terkedilmesi üzerinde ittifak olunursa, bunların ifa edilmesi için terkedenlerle savaşılıp savaşılmayacağı hususunda farklı görüşler vardır. Doğrusu böyleleriyle savaşılacağıdır. Çünkü bunların terki üzerinde anlaşmak, Sünnetleri öldürmek demektir.

Derim ki: Buna göre Sünnet ikame edilir ve açıkça işleniyor ise kişinin tek başına kıldığı namaz caiz ve sahihtir.

Müslim'in rivâyetine göre de Ebû Hureyre şöyle demiştir: "Rasulullah (s.a) buyurdu ki: "Kişinin cemaatle birlikte kıldığı namaz evinde veya pazarında kılacağı namazdan yirmi küsur derece daha üstündür. Şöyle ki; onlardan herhangi bir kimse güzel bir şekilde abdest alır, sonra mescide oraya gitmesini namazdan başka gerektiren bir sebep olmaksızın gider ve sadece namaz kılmak arzusunda olursa, attığı her bir adım için mutlaka onun bir derecesi yükseltilir ve bu adımı karşılığında bir günahı silinir. Mescide girinceye kadar bu böyle sürer. Mescide girdiği takdirde onu, orada tutan namaz olduğu sürece namazda demektir. Melekler de namaz kıldığı yerde kalmaya devam ettiği sürece size dua eder ve şöyle derler: Allah'ım buna merhamet buyur, Allah'ım buna mağfiret buyur, Allah'ım, tevbesini kabul et. Başkasına eziyet etmediği ve orada hades yapmadığı sürece bu böyle devam eder." Ebû Hureyre'ye: Hades yapmak ne demektir diye sorulunca şu cevabı verir: Yellenir yahut osurursa... (1)

13- Fazilet Cemaatten Dolayı mıdır, Camiden Dolayı mıdır?:

Cemaat dolayısıyla sözkonusu edilen bu ek fazilet hakkında, nerede olursa olsun yalnız cemaatten dolayı mıdır yoksa bu fazilet ancak mescidde kılınan cemaatle namaz hakkında mıdır? Çünkü hadis-i şerifte de belirtildiği gibi, cemaatle namaz kılmak, mescide has fiillerdendir. Bu hususta ilim adamlarının iki ayrı görüşü vardır. Ancak birinci görüş daha açık ve üstündür. (Yani bu fazilet nerede olursa olsun cemaat içindir). Çünkü cemaat hükmün kendisine bağlı olarak zikredildiği niteliklidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bunun dışında mescidlere gitmek için atılan çokça adımlar, mescidlere gitme maksadı, mescidlerde durmak için sözkonusu edilen sevaplar ise; cemaatin fazileti dışında sözkonusu olan fazladan sevap ve ecirlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

14- Cemaatler Arasında Fazilet Farkı:

Yine çokluk ve imamın fazileti dolayısıyla bir cemaatin diğer cemaate göre üstünlüğü olur mu hususunda da ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İmam Malik, olmaz demiştir. İbn Habib, olur demiştir. Çünkü Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Kişinin bir diğer kişiyle birlikte kıldığı namazı tek ba-

(1) Müslim, Mesâcid 272; az farkla: Buhârî, Ezân 30.

şına kıldığı namazdan daha güzeldir. İki kişi ile kıldığı namaz bir diğer kişiyle kıldığı namazdan güzeldir. Sayı çoğaldıkça Allah bunu daha çok sever." Bu hadisi Ubey b. Ka'b Hz. Peygamber'den rivâyet etmiş, Ebû Dâvûd ⁽¹⁾ da bunu Sünen'ine almıştır. Ancak senedinde leyyin (bir ravi) vardır.

15- Cemaatle Namaz Kılmış Bir Kimsenin Namazını İadesi:

[Yine ilim adamlarının, cemaatle birlikte namaz kıldıktan sonra bir başka cemaatle birlikte namazını iade etmesinin sözkonusu olup olmayacağı hususunda farklı görüşleri vardır. Malik, Ebû Hanife, Şafî ve mezheplerine mensup ilim adamları şöyle demiştir: Evinde tek başına yahut ailesi ile birlikte veya evinden başka bir yerde namaz kılmış bir kimse, imamla birlikte cemaatle namazını iade eder. Ancak cemaatle birlikte namaz kılmış bir kimse, bu cemaati az olsa dahi, kıldığı cemaatten ister daha çok ister daha az olsun, bir başka cemaatle birlikte tekrar iade etmez.]

Ahmed b. Hanbel, İshak b. Raheveyh ile Dâvûd b. Ali (ez-Zahirî) ise şöyle der: Bir cemaatle birlikte namaz kılıp da aynı namazı kılan bir başka cemaat bulan bir kimsenin dilediği takdirde bu ikinci cemaatle birlikte namazını kılması caizdir. Çünkü (ikinci namazı) nafîle ve sünnettir. Ayrıca bu Huzeyfe b. el-Yemân, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Enes b. Mâlik, Sile b. Zufer, eş-Şa'bî ve en-Nehaî'den rivâyet edildiği gibi, Hammad b. Zeyd ile Süleyman b. Harb da bu görüşü benimsemişlerdir.

İmam Malik, Peygamber (s.a): "Bir günde hiçbir namaz iki defa kılınmaz"⁽²⁾ hadisini delil gösterir. Kimileri de bunu "... kılmayınız" şeklinde rivâyet etmektedir. Bunu Süleyman b. Yesar, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

Ahmed ve İshak ise, bu hadis-i şerifin, insanın önce farz namazı kılması sonra da ikinci bir defa farzı niyyet ederek kılması şeklinde bir anlam ifade ettiğini belirtmişlerdir. Şâyet imam ile birlikte sünnet yahut tatavvu' diye kılacak olur ise, bu namazı iade etmiş olmaz. Rasulullah (s.a) ise cemaat ile birlikte namazı iade etmelerini emrettiği kimselere: "Bu (ikinci namaz) sizin için nafîle olur" diye buyurmuştur. ⁽³⁾ Bu hadisi de ashab-ı kiramdan Ebû Zerr ve başkaları rivâyet etmişlerdir.

16- İmamlığa Öncelikle Kimler Layıktır?:

[Müslim'in rivâyetine göre Ebû Mes'ud, Peygamber (s.a)'in şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Bir topluluğa Allah'ın Kitabını en iyi okuyan kişi

(1) Ebû Dâvûd, Salât 47; Nesâî, İmâme 45 ve yakın bir rivâyet: Müsned, V, 145.

(2) Ebû Dâvûd, Salât 56; Nesâî, İmâme 56 (yakın ifadelerle); Müsned, II, 19, 41; Dârahut-nî, I, 415-416; ayrıca bk. İbn Abdî'l-Berr, el-İstizkâr, V, 356 v.d. ve et-Temhîd, IV, 244, v.d.

(3) Müslim, Mesâcid, 238-240; Ebû Dâvûd, Salât 10; Tirmizî, Salât 15; İbn Mâce, İkametu's-Salât 150; Müsned, V, 159.

İmam olur. Eğer okumaları eşit ise, sünneti en iyi bilenleri, eğer sünneti bilmekte çâll olurlarsa, öncelikle hicret etmiş olanları, eğer birlikte hicret etmiş lâeler, daha önce müslüman olmuş olanları (imam olur). Kişi kişiye -ondan izin alınadıkça- tasarrufu altındaki bir yerde imam olmasın ve evinde kendisine has olan kerevetine oturmasın." Hadisin bir rivâyetinde "daha önce müslüman olan" ibaresi yerine "daha yaşlı olan" ifadesi yer almaktadır. ⁽¹⁾ Hadisi Ebû Dâvûd'da rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Şu'be dedi ki: Ben İsmail'e: "Kereveti"nin anlamı nedir diye sordum; o: Döşegidir dedi. ⁽²⁾ Hadisi ayrıca Tirmizî de rivâyet etmiş ve: Ebû Mes'ud'dan gelen bu hadis hasen ve sahih bir hadistir, ilim ehlince bu hadise göre amel edilir, demiştir. ⁽³⁾ }

Fukahâ der ki: İmamete en layık olan kişiler, Allah'ın Kitabını en iyi okuyan, sünneti en iyi bilenlerdir. Yine derler ki: Ev sahibi, imam olmaya daha layıktır. Kimisi de şöyle demiştir: Ev sahibi bir başkasına izin verdiği takdirde onun önüne geçip namaz kıldırmakta bir mahzur yoktur. Kimisi de bunu mekruh görmüş ve şöyle demiştir: Sünnet olan, ev sahibinin namazı kıldırmasıdır. İbnü'l-Münzir der ki: el-Eş'as b. Kays'ten rivâyet ettiğimize göre o bir genci imamlığa geçirmiş ve: Ben Kur'an'ı bilenini öne geçiriyorum, demiştir.

Topluluğa Kur'an-ı Kerim'i en iyi bilenler imam olur, diyenler arasında İbn Sîrîn, es-Sevri, İshak ve re'y sahipleri de vardır. İbnü'l-Münzir der ki: Bizim kabul ettiğimiz görüş de budur. Çünkü sünnete uygun olan budur.

Mâlik der ki: Topluluğa eğer hali iyi bir kimse ise, en bilgin olanları öne geçip namaz kıldırır. Bununla birlikte yaşın da bir hakkı vardır. el-Evzai der ki: En fakih olanları onlara imam olur. Şafii ve Ebû Sevr de Kur'an'ı iyi okuyan bir kimse ise en fakihleri imam olur, demişlerdir. Çünkü fakih bir kimse namazda başkasını imamlığa geçirmesi gerektiği takdirde kimin kendisinin yerine geçeceğini daha iyi bilir. Bunlar konu ile ilgili hadis-i şerifi ashab-ı kiram arasında en iyi Kur'an-ı Kerim okuyanın aynı zamanda en iyi fakih olduğu şeklinde açıklamışlardır. Çünkü ashab-ı kiram Kur'an-ı Kerim'i öğrenerek fıkıh elde ederlerdi. Diğer taraftan onların örflerinde çoğunlukla rastlanılan, fukahâyâ "kurra" adı vermeleridir. Yine bunlar Peygamber (s.a)'ın vefatıyla sonuçlanan hastalığında Hz. Ebû Bekir'i imamlığa geçirmesini delil gösterirler. Buna sebep ise onun fazileti ve bilgisidir.

İshak der ki: Peygamber (s.a)'ın Hz. Ebû Bekir'i imamlığa geçirmesi onun kendisinden sonra halife olacağını ifade etmek içindir. Bunu Ebû Ömer (İbn Abdî'l-Berr), *et-Temhîd* adlı eserinde zikretmektedir.

(1) *Müslim*, Mesâcid 290-1; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 46; *Nesâî*, İmâme 3, 5; *Müsned*, IV, 118, 121, V, 282.

(2) *Ebû Dâvûd*, Salât 60

(3) *Tirmizî*, Salât 60.

Ebû Bekr el-Bezzâr'ın hasen bir isnad ile rivâyetine göre, Ebû Hureyre şöyle demiştir: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "Yolculuğa çıktığınız zaman, en iyi Kur'an okuyanın, size imamlık yapsın. İsterse sizin en küçüğünüz olsun. Size imamlık yaptı mı da emiriniz odur." ⁽¹⁾ el-Bezzar der ki: Bizler, bu hadisin Peygamber (s.a)'dan Ebû Hureyre yoluyla ancak bu senediyle rivâyet edildiğini biliyoruz.

Küçüğün İmameti:

Derim ki: Küçüğün imameti Kur'an okuyabildiği takdirde caizdir. Buhârî'de sabit olduğuna göre Amr b. Selime şöyle demiştir: İnsanların gidip geldiği bir yol üzerinde idik. Kafileler bizim yanıımızdan geçiyor, biz de onlara insanların durumu nedir, bu adam neyin nesidir, diye soruyorduk. Onlar bizlere: Adam, Allah'ın kendisini peygamber gönderdiğini ve kendisine şunları şunları vahyettiğini ileri sürüyor. Ben onların söyledikleri bu sözü ezberliyorum idim. Adeta bu sözler kalbimde karar kılıyordu. Araplar İslâm'a girmeyi erteliyor, sonucu bekliyor ve şöyle diyorlardı: Onu kavmiyle başbaşa bırakınız. Şayet onlara üstün gelirse doğru söyleyen bir peygamberdir demektir. Mekke fet-hedilince her bir topluluk İslâm'a girmekte elini çabuk tuttu. Benim babam da gidip kavminin İslâm'a girdiğini belirtti. Döndüğünde şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, gerçekten Allah'ın peygamberi olan birisinin yanından size geliyorum. O şöyle buyurdu: "Şu namazı şu vakitte kılınız. Namaz vakti geldiğinde sizden herhangi biriniz ezan okusun ve en çok hanginiz Kur'an ezberlemişse o size imam olsun." Kavmim baktılar da aralarında benden daha çok Kur'an ezberleyen kimseyi göremediler. Çünkü ben gidip gelen kafileleri karşı-lıyor (onların indiğini belirttikleri Kur'an'ı biliyordum). O bakımdan ben altı ya da yedi yaşlarında iken beni öne geçirdiler. Üzerimde çizgili bir elbise vardı. Secdeye eğildiğimde üstüm açılırdı. Namaz kılan kadınlardan birisi şöyle dedi: Şu Kur'an okuyan (namaz kıldıran) adamınızın biz görmeyelim diye kışını örtsenize! Bunun üzerine bir kumaş alıp bana bir gömlek diktiler. Bu gömleğe sevindiğim kadar hiçbir şeye sevinmiş değilim. ⁽²⁾

[Büluğa ermemiş küçük çocuğun imam olmasını caiz görenler arasında Hasan-ı Basrî, İshak b. Raheveyh de vardır. Namazı kavraması ve kılması şartıyla İbnu'l-Münzir de bunu tercih etmiştir. Çünkü böyle bir kimse de Hz. Pey-gamber'in: "Topluluğa en iyi Kur'an okuyanları imam olur" hadisinin kapsa-mına girer ve bu hadiste herhangi bir istisnâ yapılmamıştır. Ayrıca (az önce kaydedilen) Amr b. Selime hadisi de bunu gerektirmektedir.]

Şafii'nin bu husustaki iki görüşünden birisi şöyledir: Küçük sair namaz-larda imam olabilirse de Cum'a günü imamlık yapamaz. Ancak daha önce şöy-

(1) el-Azîzi, *es-Siracü'l-Münir*, 1, 129; Hasen olduğunu kaydederek

(2) *Buhârî*, Meğâzi, 53; *Müsned*, V, 30, 71.

le derdi: Farz namazda imam olması mümkün olan bir kimsenin bayram namazlarında da imam olması mümkündür. Şu kadar var ki ben bayram namazlarında valinin dışındakilerin imam olmasını mekruh görüyorum.

el-Evzaî de der ki: Küçük çocuk baliğ olmadıkça farz namazlarda imamlık yapamaz. Ancak ezberlerinde Kur'an'dan hiçbir şey bulunmayan bir topluluk ile birlikte olursa o taktirde murâhik (ergenlik yaşına yaklaşmış) çocuk onlara imamlık yapabilir. ez-Zührî de der ki: Eğer ona namaz kıldırarak zorunda kalırlarsa böyle bir çocuk onlara imamlık yapar.

Malik, Sevrî ve re'y ashabı ise, küçüğün hiçbir şekilde imamlık yapmasını kabul etmezler.

17- İmam Olmaları Caiz Olanlar ve Olmayanlar:

﴿ Baliğ, müslüman, hür, istikamet üzere olan her bir imama uymanın caiz olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Şu şartla ki, imam olan kişi namazın hükümlerini bilmeli ve Fatiha Sûresi'nde manayı bozacak şekilde lahin (yanlış okuma) yapmamalıdır. Mesela, "iyyake ne'budu" ibaresini "iyyaki" şeklinde; "en'amte"yi "en'amti" şeklinde okumamalıdır. Fukahâ arasında kimisi de "ta" ile "dat" harflerini birbirinden ayırdetmesini gözönünde bulundurur. Eğer bunları birbirinden ayırdedecek şekilde okuyamıyor ise imamlığı sahih olmaz. Çünkü bu harflerin yer aldıkları kelimelerin anlamları farklı farklı olur. Kimisi de, kıraati bilmeyen bir kimsenin kendisi gibi birisine imam olmasına ruhsat vermiştir.

Kadına ve erkek mi dişi mi olduğu belli olmayan müşkil hünsâya, kâfîre, deliye, ümmîye uyararak namaz kılmak ise caiz değildir. İlim adamlarının büyük çoğunluğuna göre -ileride de açıklanacağı üzere- bunlardan herhangi birisi hiçbir halde imam olamaz. Bundan tek istisna ümmî bir kimsenin kendisi gibi olanlara imamlık yapmasıdır.)

(Mezhebimize mensup) ilim adamlarımız derler ki: Güzel okuyan bir kimsenin bulunmasına rağmen, doğru dürüst okuyamayan ümmî bir kimsenin imamet kendisine de başkasına da sahih olmaz. Şafii de böyle demiştir. Bize göre, ümmî bir kimse kendisi gibi ümmî olan birisine namaz kıldırarak olur ise, mezhebimize ve Şafii mezhebine göre hepsinin namazları sahih olur. Ebû Hanife ise şöyle demektedir: Ümmî bir kimse, bir kısmı Kur'an okuyabilen, diğer bir kısmı ümmî olan bir topluluğa namaz kıldırarak olursa hepsinin namazları fâsid olur. Ebû Yusuf bu hususta ona muhalefet ederek şöyle der: İmamın namazı ile Kur'an okuyamayan ümmîlerin namazı tamamdır. Bir başka kesim de şöyle demektedir. Bunların hepsinin namazı caizdir. Çünkü her birisi kendisi üzerinde farz olan namazı kılmaktadır. Bu da teyemmümlü bir kimsenin su ile abdest almış kimselere namaz kıldırması ile oturarak namaz kılan kimsenin ayakta olan kimselere namaz kıldırmasına ben-

zer. Bize bu konuda muhalefet edenlerin görüşlerine göre de bu namazlar caizdir. Buna sebep ise her birisinin kendi üzerindeki farzı edâ etmesidir.

[Derim ki: Bu görüşe Peygamber efendimizin şu hadis-i şerifi delil gösterilebilir: "Namaz kılan kişi namaz kıldığı takdirde nasıl namaz kıldığına niye bakmaz? Çünkü o kimse kendisinin namazını kılmaktadır." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾ Diğer taraftan imama uyan kimsenin kıldığı namaz imamın namazına bağlı değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.]

Atâ b. Ebî Rebâh şöyle dermiş: Bir kişinin hanımı Kur'an okuyabiliyor ise kendisi tekbir getirir ve hanımı Kur'an okur. Okumayı bitirdiği takdirde kendisi tekbir getirir, rûkû' ve secde yapar. Hanımı ise arkasında (ona uyarak) namaz kılar. Bu anlamda bir rivâyet Katade'den de gelmiştir.

18- Kör, Topal, Çolak vs.'nin İmam Olması:

[Her birisi namaza dair yeterli bilgiye sahip olmaları şartıyla, körün, topalın, çolağın, eli kesik olanın, hayaları alınmış olanın ve kölenin imamlık yapmasında sakınca yoktur.] İbn Vehb der ki: Eli kesik olan ile çolağın imamlık yapmasını uygun görmüyorum. Çünkü bu gibi kişiler kemal derecesinden aşağıdadırlar. Bu eksiklikten dolayı da imam olmaları mekruhtur. (Yani tam bir abdest alamamaktadırlar.) Ancak İbn Vehb'in mezhebini takib edenlerin çoğunluğu ona muhalefet etmişlerdir ki doğrusu da budur. Çünkü böyle bir organın olmayışı namazın farzlarından herhangi birisini engellememektedir. Dolayısıyla gözünü kaybetmiş kimsede olduğu gibi böyle bir azasını kaybetmekle birlikte bunun (eli kesik ve çolağın) da imamlığı ve imam olarak görevlendirilmesi caiz olur.

Nitekim Enes b. Malik'in rivâyetine göre Peygamber (s.a) ama olduğu halde İbn Umm Mektûm'u Medine'nin dışına sefere çıktığında yerine vekil bırakmış ve o da insanlara imam olup namaz kıldırmıştır.

Topal, eli kesik, çolak, hayaları alınmış kimse de kıyas yoluyla bu durumdadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Yine Enes b. Malik'in gözleri görme-yen hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Böyle bir kimseye ihtiyaçları nedir ki?

Fakat İbn Abbas ile İtban b. Mâlik, gözleri görmedikleri halde imamlık yapıyorlardı. İlim adamlarının büyük çoğunluğu da bu görüştedir.

19- Veled-i Zinanın İmam Olması:

[Veledi zinanın imam olması hususunda fukahânın farklı görüşleri vardır. İmam Malik der ki: Böyle bir kimsenin imam olarak görevlendirilmesini hoş görmüyorum. Ömer b. Abdulaziz de bu işi hoş görmemiştir (mekruh).] Atâ b. Ebi Rebâh ise şöyle dermiş: Eğer kendisinden hoşnut olunuyor ise imam-

(1) Müslim, Salât 108

lık yapılabılır. Aynı zamanda bu Hasan-ı Basri'nin, Zühri'nin, Nehai'nin, Süfyan-ı Sevrî'nin, Ezvai'nin, Ahmed ve İshak'ın da görüşüdür. Re'y ashabına göre böyle bir kimsenin arkasında namaz kılmak caizdir; ancak başkalarının kıldırmasını daha uygun görürler. [Şafii der ki: Babası bilinmeyen bir kimsenin imam olarak tayin edilmesini mekruh görüyorum. Bununla birlikte arkasında namaz kılanın kıldığı namazı caizdir.]

İsa b. Dînar der ki: Veled-i zinanın imam olması hususunda İmam Malik'in görüşünde değilim. Çünkü böyle bir kimsenin anne babasının günahından sorumlu olması söz konusu değildir. Yine İbn Abdilhakem de, eğer bizzat imamlığa ehil ise bu konuda benzer bir görüş beyan etmiştir. İbnu'l-Münzir der ki: Veled-i zina, Rasulullah (s.a)'ın: "Topluluğa en iyi Kur'an okuyanları imamlık yapar" buyruğunun kapsamına girerse imamlık yapabilir.

Ebû Ömer (İbn Abdî'l-Berr) der ki: İmam olmanın şartı ile ilgili olarak bize kadar ulaşmış haberler arasında nesebi göz önünde bulundurmaya delalet eden hiçbir rivâyet yoktur. Bu rivâyetlerde daha fakih olanın, daha güzel Kur'an okuyanın, dine bağlılığı ve dine uygun davranışları itibariyle daha ileride olanın öne geçirileceğine dair bir delalet vardır.]

20- Kölenin İmam Olması:

[Köle ile ilgili olarak Buhârî, İbn Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Peygamber (s.a)'ın Medine'ye gelişinden önce ilk muhacirler -Kubâ'da bir yer adı olan- el-Asbe'ye gelişlerinde(n sonra) onlara Ebû Huzeyfe'nin azadlı kölesi Salim imamlık yapıyordu. Aralarında en çok Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen o idi. ⁽¹⁾ Yine İbn Ömer'den rivâyete göre şöyle demiştir: Ebû Huzeyfe'nin azadlı kölesi Salim, ilk muhacirler ile Peygamber (s.a)'ın ashab-ı kiramına Kuba mescidinde imamlık yapıyordu. Bunlar Ebû Bekir, Ömer, Zeyd ve Amir b. Rabia idiler. ⁽²⁾ Hz. Aişe'ye de kölesi Zekvân, Kur'an-ı Kerim'den okuyarak imamlık yapıyordu. ⁽³⁾ İbnu'l-Münzir der ki: Ebû Esîd'in kölesi Ebû Sa'id, henüz daha köle iken- aralarında Huzeyfe ve Ebû Mes'ud'un da bulunduğu Rasulullah (s.a)'ın bir grup sahabisine imamlık yapmış idi.

Nehaî, Şa'bî, Hasan-ı Basrî, Hakem, Sevrî, Şâfîî, Ahmed, İshak ve re'y ashabı kölenin imam olmasına ruhsat vermiş, Ebû Miclez ise bunu mekruh görmüştür.] Mâlik der ki: Kölenin imam olması ancak Kur'an okumasını iyi bilmesi, ona uyacak olan hürlerin ise Kur'an-ı Kerim okumasını bilmeyenlerden olması halinde söz konusudur. Şâyet bayram veya cuma namazı söz konusu olursa bunlarda köle hürlerle imam olamaz. Bununla birlikte el-Ezvai'ye göre, eğer köle arkasında namaz kılacak olurlarsa bu da yeterli olur. İbnu'l-Mün-

(1) Buhârî, Ezân 54.

(2) Buhârî, Ahkâm 25.

(3) Buhârî, Ezân 54.

zir der ki: Halbuki köle de Peygamber (s.a)'ın: "Topluluğa aralarında Kur'an'ı en iyi bilen kişi imamlık yapar" buyruğunun kapsamına girmektedir.

21- Kadının İmam Olması:

Kadının imam olması ile ilgili olarak Buhârî, Ebû Bekre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah (s.a), Farslıların Kisrâ'nın kızını başlarına hükümdar yaptıklarını haber alınca şöyle buyurdu: "İşlerini yönetmek üzere başlarına bir kadın getiren bir topluluk asla iflâh olmaz." (1)

Ebû Dâvûd'un ise Abdurrahman b. Hallad'dan, onun Abdullah'ın kızı Umm Varaka'dan kaydettiğine göre Rasulullah (s.a) Umm Varaka'yı evinde ziyaret edermiş. Yine onun dediğine göre Umm Varaka'ya ezan okumak üzere bir müezzin tayin etmiş ve aile halkına imamlık yapmasını emretmişti. Abdurrahman der ki: Ben onun müezzinini gördüm, oldukça yaşlı birisi idi. (2) İbnü'l-Münzir de der ki: Şafii, bir kadının arkasında namaz kılan erkeklere namazlarını iade etmelerini vacip görüyordu. Ebû Sevr ise, böyle erkekler için iade yükümlülüğü yoktur, demektedir. Müzenî'nin konu ile ilgili görüşüne bu bir hükmü gerektirir.

{ Derim ki: Bizim mezhep alimlerimiz, kadının erkeklere olsun kadınlara olsun imamlık yapması sahih değildir, demişlerdir. İbn Eymen ise kadının kadınlara imamlık yapmasının caiz olduğunu rivâyet etmektedir. Müşkil hün-
sa (erkek mi dişi mi olduğu tesbit edilemeyen) hakkında Şâfiî şöyle demektedir: Böyle bir kimse erkeklere de kadınlara da imamlık yapamaz. İmam Malik der ki: Hiçbir şekilde böyle birisi imamlık yapamaz. Fukahânın çoğunluğunun görüşü budur. }

22- Yahudi ve Hristiyanın İmam Olması:

Yahudi ve hristiyan gibi şeriate muhalif bir kafir, kafir olduğu müslümanlar tarafından bilinmeksizin müslümanlara imamlık yaparsa Şafii ve Ahmed böyle bir namaz onlar için yerine gelmiş olmaz, namazlarını iade ederler demektedirler. Malik ve ashabı da bu görüştedir. Çünkü böyle bir kafir Allah'a ibadetiyle yaklaşmaya ehil kimselerden değildir. el-Evzai der ki: Böyle bir kâfire ceza verilir. Ebû Sevr ve el-Müzeni ise arkasında namaz kılanların namazlarını iade etmeleri gerekmediğini söylemişlerdir. Şafii ve Ebû Sevr'e göre de böyle bir kafir namaz kılmakla müslüman olmaz. Ahmed ise: Müslüman olmaya mecbur edilir, demiştir.

23- Mu'tezile, Cehmiyye ve Benzerlerinin İmamlığı:

Mu'tezile, Cehmiyye ve bunlara benzer heva ehli bid'atçilerin imamlığı-

(1) Buhârî, Meğâzî 82; Tirmizî, Fiten 75; Nesâî, Kudât 8; Müsned, V, 43.

(2) Ebû Dâvûd, Salât 61; Müsned, VI, 405.

na gelince; Buhârî'nin el-Hasen'den rivâyetine göre o: (Arkasında) namaz kıl, bid'atın velâli ise ona aittir demiştir. ⁽¹⁾ Ahmed ise şöyle demiştir: "Eğer kendi kabul ettiği hevâsına, bid'atine çağıran propagandist bir kimse ise hevâ ehli olan hiçbir kimsenin arkasında namaz kılınmaz." Mâlik der ki: Zalim yöneticiler arkasında namaz kılınır, fakat Kaderiyye ve onlara benzer bid'at ehli arkasında namaz kılınmaz.

[İbnü'l-Münzir der ki: Her kimin bid'atı kendisini imandan çıkartıp küfre sokuyor ise onun arkasında namaz kılmak caiz değildir. Bu durumda olmayan bir kimse arkasında namaz kılmak ise caizdir. Bu niteliğe sahip olan kimsenin öne geçirilerek imam yapılması ise caiz olmaz.]

24- Zinakâr, İçkici ve Benzeri Fasıkların İmamlığı:

[Zina eden, içki içen ve buna benzer azalarıyla işlediği günahlar sebebiyle fasık olan bir kimse hakkında Malikî mezhebinde farklı görüşler vardır. İbn Habib şöyle der: Şarap içen bir kimsenin arkasında namaz kılan bir kişi, bu kimsenin arkasında kıldığı bütün namazları iade eder. Bundan tek istisna kendisine itaat edilmesi gereken vali ve yönetici olması halidir. O takdirde böyle birisinin arkasında kılınan namaz -namaz kıldırıldığı vakit sarhoş olma hali dışında- iade edilmez. Bu görüşü İmam Malik'in arkadaşlarından karşılaştığım kimseler bana nakletmişlerdir.]

Câbir b. Abdillâh'tan gelen rivâyete göre de Rasulullah (s.a) minber üzerinde irad ettiği hutbesinde şöyle demiştir: "Hiçbir şekilde bir kadın bir erkeğe imam olmasın. Hiçbir bedevî bir muhacire imam olmasın, hiçbir günahkar iyi bir kimseye imam olmasın. Yönetici olması hali müstesnâ." ⁽²⁾

Ebû Muhammed Abdülhak der ki: Bunu Ali b. Zeyd b. Cud'an, Said b. el-Müseyyeb'den rivâyet etmektedir. Çoğunluk ise Ali b. Zeyd'in zayıf olduğunu belirtirler.

[Dârakutnî, Ebû Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah (s.a) buyurdu ki: "Eğer namazınızın tertemiz olmasını arzu ediyorsanız, en hayırlı olanlarınızı (imam olmak üzere) öne geçiriniz." Bu hadisin senesinde Ebû'l-Velid Halid b. İsmail vardır ki zayıf bir ravidir. Bunu Dârakutnî söylemiştir. ⁽³⁾]

Ebû Ahmed b. Ali ise onun hakkında şöyle demektedir: Bu, müslümanlar arasında güvenilir (sika) raviler adına hadis uydururdu. O bu hadisini İbn Cüreyc'den, o Ata'dan, o Ebû Hureyre yoluyla rivâyet etmektedir. Dârakutnî ise Sellam b. Süleyman'dan, o Ömer'den o Muhammed b. Vasi'den, O Sa-

(1) Buhârî, Ezân 56.

(2) İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 78. Ancak hadisin son cümlesi şu şekildedir: "... otoritesiyle zorlayıp kılıcından ve kamçısından korkması hali müstesnâ."

(3) Dârakutnî, I, 346.

id b. Cübeyr'den, o İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah (s.a) buyurdu ki: "İmamlarınızı en hayırlı olanlarınızdan seçiniz. Çünkü onlar sizinle Allah arasında (temsilci) bir heyettirler." Dârakutnî der ki: Bu hadisin senedinde geçen Ömer bana göre Medain kadısı Ömer b. Yezid'dir.⁽¹⁾ Sellam b. Süleyman da aynı şekilde Medainli olup güçlü bir ravi değildir. Bunu Abdülhak söylemiştir.

25- İmama Uyan Kimsenin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar:

Hadis imamları Rasulullah (s.a)'ın şu buyruğunu rivâyet etmektedirler: "İmam kendisine uyulsun diye imam kılınmıştır. O bakımdan ondan farklı hareketleriniz olmasın. O, tekbir getirdiğinde siz de tekbir getiriniz. O, rûkûa vardığında siz de rûkûa varınız. O semî'allahu limen hamideh dediğinde siz de allahumme rabbenâ ve lekel hamd, deyiniz. Secdeye vardığında siz de secde ediniz. Oturarak namaz kıldığı takdirde siz de hep birlikte oturarak namaz kılınız." ⁽²⁾

Kastî olarak imamdan önce rûkûa varan yahut eğilen kimse hakkında ilim adamlarının iki ayrı görüşü vardır. Bunlardan birincisine göre böyle bir kimsenin namazı, eğer namazın tümünde veya çoğunluğunda bu işi yapacak olursa fasittir. Bu, Zâhirilerin görüşüdür. Ayrıca İbn Ömer'den de böyle bir rivâyet gelmiştir. Süneyd'in de şöyle dediği kaydedilmektedir: Bize İbn Uleyye, Eyyub'dan, o Ebû Kılabe'den, o Ebû'l-Verd el-Ensârî'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: İbn Ömer'in yanında namaza durdum. İmamdan önce başımı kaldırıyor, ondan önce başımı koyuyordum. İmam selam verince İbn Ömer, elimden tuttu beni döndürdü ve kendisine doğru çekti. Ben: Ne oluyor sana, deyince; Sen kimsin, diye sordu. Ben, filan oğlu filanım dedim. Şöyle dedi: Sen doğru sözlü bir aileden geliyorsun. Seni namaz kılmaktan alıkoyan nedir. Benim yanıbaşında namaz kıldığını görmedin mi deyince, şöyle dedi: Senin İmamdan önce başını kaldırdığını, ondan önce başını yere koyduğunu gördüm. İmama aykırı hareket edenin namazı yoktur.

el-Hasen b. Hayy ise imamdan önce rûkû' eden veya secde yapan, sonra da imam rûkû' edip yahut secde yapmadan önce başını rûkû' ya da sücûddan kaldıran kimse hakkında şöyle demiştir: Böyle bir namaz olmaz ve onun için yeterli olmaz.

Fukahânın çoğunluğu şöyle demiştir: Bu şekilde hareket eden bir kimse kötü bir iş yapmış olur, bununla birlikte namazı fâsid olmaz. Çünkü cemaatle namazda ve bu şekilde kılınan namazda imamlara uymakta asıl olan, bunun güzel bir sünnet oluşudur. Taharetiyle, rûkûuyla, sücûduyla vesair farzlarıyla namazının farz olan kısımlarını edâ ettikten sonra, bu sünnete muha-

(1) Dârakutnî, II, 88.

(2) Buhârî, Ezân 74; Müslim, Salât 86, 89; Nesâî, İmâme 40; Müsned, VI, 194.

lefet eden bir kimsenin namazını iâde etmesi -birtakım sünnetlerini iskat etme dâhil- gerekmez. Çünkü eğer tek başına namaz kılmak isteyip de o namazı imamından önce kılacak olursa, bu namazı onun için yeterli gelir. Bununla birlikte cemaati terkettiğinden dolayı pek kötü bir iş yapmış olur.

Yine fukahânın çoğunluğu der ki: İmamın kıldığı namaza uyan bir kimse, imamın rükûu ile rükû' yapsa, sücudu dolayısıyla da secde yapsa, bununla birlikte kendisi ile imamın kıldıkları rek'atler ayrı ayrı değilse bu kişi isterse imamdı önce başını kaldırsın, yahut ondan önce başını eğsin, imama uymuş olur. Çünkü imamının rükûuyla rükû' yapıyor, secdesiyle secde yapıyor, onun kaldırmasıyla birlikte başını kaldırıyor. Bütün bunlarda o kişi imama tabi olmaktadır. Şu kadar var ki imama uyan, üzerinde icma edilen bir sünnete muhalefet ettiğinden dolayı kötü bir iş yapmış demektir.

Derim ki: İbn Abdî'l-Berr'in cumhûrdan diye naklettiğinden, cumhûra göre imama uyan kimsenin kıldığı namazın imamın kıldığı namaz ile alakalı olmadığı gibi bir mana anlaşılmaktadır. Çünkü maddi ve şer'î ittiba ortada yoktur. Ancak fukahânın çoğunluğuna göre durum böyle değildir. Konu ile ilgili rivâyetlerden ve bu rivâyetlerin tetkikinden anlaşılan, birinci görüşün doğru olduğudur. Yani imam kendisine uyulsun diye imamdır, fiillerine uyularak onun gibi hareket edilsin diye imamdır. Yüce Rabbimizin: **"Şüphesiz ki Ben seni insanlara imam kıldım"** (el-Bakara, 2/124) buyruğu da bu anlamdadır. Yani insanların uyacağı bir imam kıldım, demektir. Nitekim ileride buna dair açıklamalar gelecektir.

İşte gerek sözlük anlamı itibariyle, gerekse Şer'i bir terim olarak imam olmanın gerçek anlamı budur. Kim uyduğu imama muhalefet ederse ona uymuş sayılmaz. Diğer taraftan Peygamber (s.a) bu hususu beyan ederek: "O tekbir getirdiğinde siz de getiriniz" diye buyurmaktadır. Burada görüldüğü gibi peşisıra yapmayı gerekli kılan "fa-i takibiyye" getirilmiştir. Hz. Peygamber de yüce Allah'ın muradını beyan eden kimsedir. Diğer taraftan Peygamber efendimiz, imamdı önce başını kaldıran yahut rükûa varan kimseyi ağır bir şekilde tehdid ederek şöyle buyurmuştur: "İmamdı önce başını kaldıran bir kimsenin başını Allah'ın bir eşek başına yahut suretini bir eşek suretine çevirmesinden korkmaz mı?" Bu hadisi Muvatta, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve başkaları rivâyet etmişlerdir. (1)

Ebû Hureyre de: "Böyle birisinin alnı şeytanın elindedir" demiştir. Rasûlullah (s.a) da şöyle buyurmuştur: "Bizim yaptığımız işe uygun olmayan her bir iş merduddur." (2) Buna göre kendisine uymakla emrolunduğunu, ona mu-

(1) Buhârî, Ezân 53; Müslim Salât 114; Ebû Dâvûd, Salât 75; Tirmizî, Cumua 56; Nesâî, İmame 38; İbn Mâce, İkame 41

(2) Buhârî, İ'tisâm 20; Müslim, Akdiye 17,18; Ebû Dâvûd, Sünne 5; İbn Mâce, Mukaddime, 2

halefet etmenin kendisine yasak olduğunu bildiği halde, kasten imamına muhalefet eden kimse namazını hafife almış, kendisine verilen emre muhalefet etmiş demektir. Dolayısıyla böyle bir kimsenin bu şekilde kıldığı namazının yerini bulmaması, yeterli olmaması gerekir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

26- Yanılarak İmamdan Ayrı Hareket Eden:

Yanılarak imamdan önce başını kaldıran kimse hakkında, İmam Mâlik şöyle demiştir: Yanılıp da rükû' veya sücûdda bu şekilde hareket eden bir kimsenin uyması gereken sünnet tekrar rükû' veya secdeye dönmesi ve İmamı beklemesidir. Böyle bir yanılma, yapan kimsenin bir hatasıdır. Çünkü Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "İmam kendisine uyulsun diye imamdır. () bakımından ona muhalefet etmeyiniz." İbn Abdi'l-Berr der ki: Malik'in bu sözünün zahiri kasten bu işi yapanın iade etmesini gerektirmediğidir. Çünkü: "bu yapan kimsenin bir hatasıdır" demiştir. Zira yanılan kimseden günah kaldırılmıştır.

27- İftitah Tekbiriyle Selâmda İmamdan Farklı Hareket:

Sözü geçen bu görüş ayrılığı, sadece iftitah tekbiriyle selam dışında kalan hallerde sözkonusudur. Selama dair açıklamalar daha önce yapılmıştır. İftitah tekbirine gelince, cumhurün kanaatine göre imama uyanın iftitah tekbiri, ancak imamın iftitah tekbirinden sonra olur. Bundan istisnâ İmam Şafii'den gelen iki görüşten birisinde şöyle denilmektedir: Eğer iftitah tekbirini imamından önce getirecek olursa bu da onun için yeterli olur. Çünkü Ebû Hureyre'den rivâyete göre Rasulullah (s.a) namaz kıldırarak üzere gelmiş, tekbir getirdikten sonra namazdan ayrılmış ve arkasındaki cemaate: "Olduğunuz halde durun" diye işarette bulunmuş. Sonra çıkmış, arkasından başından su damlayarak gelmiş, onlara namaz kıldırarak, namazını bitirdikten sonra da şöyle demiştir: "Ben cünub idim, gusletmeyi unutmuştum." (1)

Ayrıca Enes'ten gelen rivâyete göre "Hz. Peygamber tekbir getirdi, biz de onunla birlikte tekbir getirdik" denmektedir. Buna dair açıklamalar Nisa suresinde yer alan yüce Allah'ın ". cünub iken de gusledinceye kadar (namaza durmayınız)"(en-Nisa, 4/43) buyruğunu açıklarken -inşallah- yapılacaktır.

28- Safların Düzgünlüğü:

Müslim'in rivâyetine göre, Ebû Mes'ud şöyle demiştir: Rasulullah (s.a) namaza durduğumuzda omuzlarımızı sıvazlıyor ve şöyle diyordu: "Saflarınızı düzgün yapınız, ayrı ayrı durmayınız, bu sefer kalpleriniz de ayrı ayrı kalır.

(1) *Buhârî*, Gusl 17, Ezân 25; *Ebû Dâvûd*, Tahare 93; *İbn Mâce*, İkame 137; *Müsned*, I, 88, 89 (Hz. Ali'den); II, 448, 518 (Ebû Hureyre'den).

Henim arkamdaki safta âkil ve baliğ, olgun kimseler yer alsın. Daha sonra, onlardan sonra (yaşça küçük) gelenler, sonra daha küçük olanlar." Ebû Mes'ud der ki: Bugün sizlerin muhalefeti, en ileri derecededir. ⁽¹⁾]

Abdullah b. Mes'ud'dan gelen rivâyette: "Çarşı pazardaki karışıklıklardan, anlaşmazlıklardan ve yüksek sesle bağırıp çağırmalardan çokça sakınınız." ⁽²⁾

Hiz. Peygamber'in, "saflarınızı düzgün yapınız" buyruğu safları düzgün yapmayı, özellikle de birinci safin düzgün olmasını emretmektedir ki bu da imanın hemen arkasındaki saftır. Nitekim ileride yüce Allah'ın izniyle Hicr Sûresi'nde ⁽³⁾ buna dair açıklamalar gelecektir. Orada da yüce Allah'ın izniyle bu hadisin anlamına dair açıklamalar gelecektir.

29- Namazda Oturuş Şekli:

[İlim adamları, namazda oturuş şekli hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Çünkü bu hususa dair rivâyetler de farklı farklı gelmiştir. Malik ve mezhebine mensup ilim adamları şöyle der: Namaz kılan kişi kalçalarını yere koyar, sağ ayağını diker, sol ayağını bükür. Çünkü Malik bu hususta Muvatta adlı eserinde Yahya b. Said'den şunu rivâyet etmektedir: Kasım b. Muhammed, onlara teşehhüd esnasındaki oturuşu göstermiş, sağ ayağını dikmiş, sol ayağını bükmüş, sol baldırı üzerine oturmuş, fakat ayağı üzerine oturmamış ve arkasından şöyle demiştir: Bana bu şekli Abdullah b. Ömer göstermiştir. Bana anlattığına göre babası bu şekilde yaparmış. ⁽⁴⁾]

Derim ki: Bu anlamda ifadeler Müslim'in Sahih'inde Hiz. Âişe'den şöylece rivâyet edilmiştir: Rasulullah (s.a) namaza tekbir ile ve "elhamdülillahi rabbil âlemin"i okuyarak başlardı. Rükûa vardığı zaman, başını fazla eğmediği gibi dik de tutmazdı, ikisi arasında dururdu. Başını rükûdan kaldırdı mı ayakta dosdoğru durmadıkça secdeye varmazdı. Başını secdeden kaldırdı mı dosdoğru bir şekilde oturmadıkça bir daha secdeye gitmezdi. Her iki rek'atte bir et-tahiyyat'ı okurdu. Sol ayağını yayar, sağ ayağını dikerdi. Diğer taraftan şeytanın topuğunu ⁽⁵⁾ yasaklardı. Ayrıca namaz kılan kişinin kollarını yırtıcı hayvan gibi yere yapıştırmamasını yasaklardı, namazını selam vererek bitirirdi. ⁽⁶⁾

[Derim ki: İşte bu hadis dolayısıyla -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- İbn Ömer şöyle demiştir: Namazda sünnet olan sağ ayağını dikmen sol ayağını da bükündür. es-Sevrî, Ebû Hanife ve mezhebine mensup ilim adamları ve

(1) Müslim, Salât 122

(2) Müslim, Salât 123

(3) Bk. el-Hicr, 15/24. âyet, 3. başlık.

(4) Muvatta, Salât 52.

(5) "Şeytanın topuğu" tabiri "iki secde arasında kalçalarını topuklarına koymaktır", diye açıklanmıştır. Abdest alırken topuklarını yıkamayı terk etmek olduğu da söylenmiştir. (İbnü'l-Esir, en-Nihâye, III, 268)

(6) Müslim, Salât 240; Müsned, VI, 31, 194

Hasan b. Salih b. Hayy ise şöyle demişlerdir: Sağ ayağını diker, sol ayağına oturur. Çünkü Vail b. Hucr'un hadisi bunu gerektirmektedir. Şafilî, Ahmed ve İshak da ara oturuşun böyle yapılacağını söylemişlerdir. Öğle, ikindi, akşam ve yatsının son oturuşunun ise Malik'in dediği gibi yapılacağını söylemişlerdir. Buna sebep ise Buhârî'nin rivâyet ettiği Ebû Humeyd es-Saidî yoluyla gelen hadis-i şeriftir. O şöyle demektedir: Peygamber (s.a)'ı gördüm ki: Tekbir getirdiği vakit, ellerini omuzlarının hizasına kaldırır, rûkûa vardığı vakit ellerini dizkapaklarına iyice koyar, sonra sırtını büker (rûkûa eğilir), rûkûdan başını kaldırdığında her bir omuru yerine gelinceye kadar doğrulur, secde ettiği vakit ellerini (kollarını) yere yapıştırmaksızın yere koyar, ellerini kapatmaz, ayağının parmak uçlarını kibleye yönelik tutardı. İki rek'at arasında oturduğunda sol ayağı üzerine oturur, ötekini diker, son rek'atte oturduğunda da sol ayağını öne alır, sağ ayağını diker ve makadı üzerinde otururdu. ⁽¹⁾ Taberî der ki: (Namaz kılan) bu şekilde yaparsa güzel bir iş yapmış olur. Çünkü bunların hepsinin Peygamber (s.a) tarafından yapıldığı sabit olmuştur.

30- Oturuşta Ellerin Vaziyeti:

Mâlik'in Müslim b. Ebi Meryem'den, onun Ali b. Abdurrahman el-Muvâvî'den rivâyetine göre Ali şöyle demiş: Namaz kıldığım sırada çakıllarla oynarken Abdullah b. Ömer beni gördü. Namazı bitirince bu işi terketmemi söyledi ve: Rasulullah (s.a) ne şekilde yapıyor idiye sen de öyle yap, dedi. Ben: Rasulullah (s.a) ne şekilde yapıyordu? diye sorunca şöyle dedi: O namazda oturduğunda sağ elini sağ baldırının üzerine koyar, bütün parmaklarını kapatır ve baş parmağa bitişik olan parmağı ile (şehadet parmağı ile) işaret ederdi. Sol elini de sol baldırının üzerine koyardı. Ve dedi ki: İşte böyle yapardı. ⁽²⁾

[İbn Abdî'l-Berr der ki: İbn Ömer'in nitelediği şekliyle sağ eli sağ baldırına koyması sağ elinin bütün parmaklarını yumup sadece şehadet parmağını açık tutup onunla işaretle bulunması, buna karşılık sol elini sol baldırına açık ve parmakları birbirinden ayrı olarak koyması, bütün bunlar namaz esnasındaki oturuşta icmâ' ile kabul edilmiş birer sünnettir. Bildiğim kadarıyla bu hususta ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Bu kadarı sana yeter. Şu kadar var ki ilim adamları şehadet parmağını hareket ettirmekte farklı görüşlere sahiptirler. Kimisi bu parmağını hareket ettirmesinin uygun olduğu görüşünde iken, kimisi bu görüşte değildir. Bütün bunlar ise Peygamber (s.a)'a kadar sahih senetle ulaşan rivâyetlerde yer almıştır. Hepsini yapmak da mübahtır. Allah Teala'ya hamdolsun.]

(1) Buhârî, Ezân 145; Ebû Dâvûd, Salât 116.

(2) Muvatta, Salât 43; Müslim, Mesâcid 116; Ebû Dâvûd, Salât 180-181; Nesâî, Sehv 33.

Süfyan b. Uyeyne de bu hadisi Müslim b. Ebi Meryem'den İmam Malik'in rivâyet ettiği anlamıyla rivâyet etmiş ve ayrıca şunu da eklemiştir: Süfyan dedi ki: Bunu bize Yahya b. Said, Müslim'den nakletti. Sonra ben Müslim ile karıştım, bu hadisi ondan dinledim. Fazladan bana şunları da dedi: "(Parmığı bu şekilde hareket ettirmek) şeytanı kovalamaktır. Sizden herhangi bir kimse parmağı ile işaret edip böyle yaptığı sürece (namazında) yanılmaz."⁽¹⁾

Derim ki: Ebû Dâvûd'un İbn ez-Zübeyr'den gelen rivâyetine göre Peygamber (s.a) dua ettiğinde parmağı ile işaret eder, fakat onu hareket ettirmezdi.⁽²⁾ Bazı Irak alimleri de bu görüşü kabul edip şehadet parmağını hareket ettirmeyi menetmiştir. Mezhebimize mensup kimi ilim adamları ise parmağı bu şekilde uzatmanın tevhidin devamına işaret olduğu görüşünü belirtmişlerdir. İmam Malik mezhebine mensup ve başkaları arasından pek çok ilim adamı şehadet parmağının hareket ettirileceği görüşündedir. Ancak bu hareket ettirmenin devamlı olup olmayacağı hususunda iki ayrı görüş belirtmişlerdir. Parmağını hareket ettirmeyi benimseyenler şu açıklamayı yaparlar: Bu durum namazda huzuru sürekli hatırlatır ve Süfyan'dan gelen rivâyette de belirtildiği gibi bu şeytanı kovmakta ve def etmektedir. Devamlı hareket ettirmeyi uygun görmeyen kimseler ise, şehadet kelimelerini telaffuz ettiği esnada parmağını hareket ettirmeyi uygun görür. Ve bu hareketini şöyle açıklar: O bu parmağı ile de tevhidi söylemiş gibidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. }

31- Kadının Namazda Oturuş Şekli:

Kadının namazda ne şekilde oturacağı hususunda da farklı görüşler vardır: Mâlik der ki: Kadın erkek gibi oturur ve iftitah tekbirinden sonra giyim ve açıktan okuma dışında erkekten farklı bir durumu yoktur. es-Sevrî der ki: Kadın cilbabını tek bir tarafından örtünüp aşağıya doğru sarkıtır. Bunu İbrahim en-Nehaî'den rivâyet etmiştir. Ebû Hanife ve ashabı ise şöyle demiştir: Kadın en kolayına gelen şekil ne ise o şekilde oturur. Bu, eş-Şa'bî'nin de görüşüdür. O: Kolayına gelen şekilde oturur, demiştir. Şafii de: Tesettürüne en uygun şekil ne ise öyle oturur, demektedir.

32- İk'â Denilen Oturuş Şekli:

Müslim'in rivâyetine göre Tâvus şöyle demiştir: İbn Abbas'a iki ayak üzerinde ik'â⁽³⁾ hakkında soru sorduk. O bize: O sünnettir, dedi. Bizler ona: Biz bu işi erkek için ağır bir şekil olarak görüyoruz, deyince İbn Abbas şöyle dedi: Hayır, bu senin Peygamberinin -salat ve selam ona- sünnetidir.⁽⁴⁾

(1) İbn Abdî'l-Berr, *el-İstizkâr*, IV, 262.

(2) *Ebû Dâvûd*, Salât 180-181.

(3) *İk'â*: Aslında kalçalarını yere koyup ayaklarını dikip ellerini de yere koymaktır. Burada iki secde arasında kalçalarını, topuklarına koyarak oturmak anlamındadır. (İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, IV, 89)

(4) *Müslim*, Mesâcid 32; *Ebû Dâvûd*, Salât 139, *Tirmizi*, Mevâkit 94; *Müsned*, I, 313

[İlim adamları ik'â'nın ne şekilde olacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Ebû Ubeyd der ki: İk'â erkeğin köpeğin ve yırtıcı hayvanların oturduğu gibi kalçaları üzerine oturup dizlerini kırıp, bacaklarını dikmesidir. İbn Abdî'l-Berr der ki: İşte icma ile kabul edilen ik'â adı verilen oturuş şekli budur, ilim adamlarının bu konuda görüş ayrılıkları yoktur. Dilcilerin ve fukahâdan bir grubun açıklaması da böyledir.]

[Ebû Ubeyd ise der ki: Hadisçiler ik'â denilen oturuş şeklini kişinin iki secde arasında kalçalarını ayak topuklarına koyması diye açıklarlar. Kadı İyad da der ki: İk'ânın açıklaması ile ilgili olarak bana göre en uygun açıklama şekli İbn Abbas'ın sünnettendir dediği şekildir. Fukahâ da bunu iki secde arasında kalçaları ayak topukları üzerinde koymak diye açıklamışlardır. İbn Abbas tarafından da bu şekilde açıklanarak: Topuğunu kalçana değdirmen sünnettendir diye ifade etmiştir. Bunu İbrahim b. Meysere, Tavus'tan, o İbn Abbas'tan rivâyet etmiş ve Ebû Ömer bunu zikretmiştir.] Kadı (devamla der ki): Seleften ve ashab-ı kiramdan bir topluluktan rivâyet edildiğine göre onlar bu şekilde otururlardı. Bununla birlikte değişik bölgelerin fukahâsı genel olarak bu görüşü benimsemiş ve buna ik'â adını vermişlerdir. Abdürrezzak'ın Ma'mer'den, onun İbn Tavus'tan, onun babasından rivâyetine göre babası İbn Ömer'i, İbn Abbas'ı ve İbn ez-Zübeyr'i iki secde arasında ik'â yaparken görmüştür.

33- Namazın Sonunda Selam Vermek:

[Selam vermenin vücûbunu (farziyetini) kabul edenler ile etmeyenler arasında ikinci selamın farz olmadığı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ancak el-Hasen b. Hay'den gelen rivâyete göre o her iki selamı da vacip kabul etmiştir. Ebû Ca'fer et-Tahavî der ki: İki defa selam verileceğini kabul eden ilim ehli arasından ikincisinin namazın farzlarından olduğunu kabul eden, Hasan b. Hay'dan başka bir kimsenin bulunduğunu bilmiyoruz.]

İbn Abdî'l-Berr der ki: Hasen b. Salih'in her iki selamı da birlikte vacip görüp "ve birinci selamdan sonra ikinci selamdan önce abdesti bozulanın namazı da bozulur" şeklindeki kanaatinin delillerinden birisi de Peygamber (s.a)'ın: "namazın tahlili (yani namaza ait olmayan fiillerin artık helal olması) selam vermektir." hadisidir. Bundan sonra Peygamber efendimiz, selam vermenin ne şekilde olacağını beyan etmiştir. O sağına ve soluna selam verirdi. İkincisini değil de yalnızca birinci selamı vacip (farz) kabul edenlerin delillerinden birisi de Peygamber efendimizin "onu helal kılmak selam vermektir" hadisidir. Onlar bununla ilgili olarak derler ki: Tek bir selam vermek hakkında da "teslim (selam vermek)" tabiri kullanılır, demişlerdir.

[Derim ki: Bu meselenin temeli, ismin asgarî miktarını mı yoksa azamî ve nihaî sınırını mı esas almak gerekir, sorusuna dayanır. Namaza girmek icma

ile tek bir tekbir ile gerçekleştiğine göre aynı şekilde ondan çıkış da bir tek teslim (selam verme) ile olmalıdır.} Şu kadar var ki, İbn Mes'ud -ki bu konuyu dair gelen rivâyet yolu en fazla olandır-dan Vâil b. Hucr el-Hadramî'den, Ammar'dan, el-Bera' b. Âzib'den, İbn Ömer'den, Sa'd b. Ebi Vakkas'tan rivâyet edilen hadislerle adeta tevâtüren sabit sünnetlerin belirttiğine göre Peygamber (s.a) iki defa selam verirdi. İbn Cüreyc, Süleyman b. Bilal ile Abdülaziz b. Muhammed ed-Deraverdî, hepsi Amr b. Yahya ve Mazinî'den, o Muhammed b. Yahya b. Habban'dan o amcası Vasi' b. Habban'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: (Dedi ki): İbn Ömer'e şöyle dedim: Bana Rasulullah (s.a)'ın namazının ne şekilde olduğunu anlat. Bana başını kaldırıp eğdiği her seferinde tekbir getirdiğinden ve sağına "esselamu aleyküm verahmetullah" diyerek soluna da yine "esselamu aleyküm verahmetullah" diyerek selam verdiğinden sözetti. (1)

İbn Abdî'l-Berr der ki: Bu, Medine ehline ait sahih bir isnaddır. Bununla birlikte Medine'de meşhur olan uygulama tek bir selam vermektir. Bu, Medine halkının birbirinden öğrenerek miras aldığı bir uygulamadır. Böyle bir uygulamayı her belde delil diye göstermek doğru ve sıhhatlidir. Çünkü günde birkaç defa tekrarlandığından dolayı vukuu kimseye gizli kalmaz. Yine Kûfe ve başka şehirlerin halkının uygulamasında iki selam vermek oldukça yaygındır ve yine onlar bunu geçmişlerinden miras almışlardır. Bu türden olan farklı uygulamalar ezan gibi mübah bir şeydeki farklılığa benzer. Diğer taraftan Hicaz'da, Irak'ta, Şam'da ve Mısır'da bulunan herhangi bir ilim adamından tek bir selam vermenin ya da iki selam vermenin tepkiyle karşılandığına dair rivâyet gelmemiştir. Aksine bu ilim adamları bunu(n her ikisini de) bilmektedirler. Bir tek selam vermeye dair hadisi Sad b. Ebi Vakkas, Hz. Aişe ve Enes rivâyet etmişlerdir. Ancak bu rivâyetler illetlidir, hadis ilmini bilenler bunları sahih kabul etmemektedir.

34- Teşehhüd:

Dârakutnî'nin rivâyetine göre İbn Mes'ud şöyle demiştir: Teşehhüdü gizliden yapmak sünnettendir. (2) İmam Malik, Ömer b. el-Hattâb (r.a) yoluyla gelen şu şekildeki teşehhüdü tercih etmiştir:

التحيات لله الزكيات الطيبات الصلوات لله، السلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين، أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً عبده ورسوله

: Tahiyat Allah'ındır, tertemiz ibadetler Allah'ındır, tayyibât (malî ve bedenî ibadetler) Allah'ındır, selam sana ey Peygamber ve Allah'ın rahmeti ve

(1) Bir rivâyetler ve senetleri için bk. İbn Abdî'l-Berr, *el-İstizhâr*, IV, 297 vd.

(2) *Ebü Dâvûd*, Salât 179-180; *Tirmizî*, Salât 101.

bereketleri (üzerine olsun), Selam bizlere ve Allah'ın salih kullarına. Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve Rasûlüdür." (1)

Şafii, Şâfiî ashâbı ve Leys b. Sa'd ise, İbn Abbas yoluyla gelen teşehhüdü tercih etmişlerdir. İbn Abbâs der ki: Rasulullah (s.a) Kur'an-ı Kerim'den bir sûreyi öğretir gibi bize teşehhüdü öğretir ve şöyle derdi:

التحيات المباركات الصلوات الطيبات لله، السلام عليك أيها النبي
ورحمة الله وبركاته، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين، أشهد
أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً رسول الله

Tahiyyat, mübarek dualar, salavat ve tayyibat (malî ve bedenî ibadetler) Allah'ındır. Selam sana ey Peygamber, Allah'ın rahmet ve bereketleri de (üzerine olsun). Selam bizlere ve Allah'ın salih kullarına. Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve şehadet ederim ki Muhammed Allah'ın Rasûlüdür. " (2)

es-Sevrî, Kûfeliler ve hadis ehli ise yine Müslim tarafından rivâyet edilen Abdullah b. Mes'ud'un teşehhüdünü tercih etmişlerdir. Abdullah b. Mes'ud der ki: Bizler namazda Rasulullah (s.a)'ın ardında: Allah'a selam olsun, filana selam olsun derdik. Rasulullah (s.a) günün birinde şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki Allah selâmın kendisidir. Sizden herhangi biriniz namazda oturacak olursa şunları söylesin:

التحيات لله والصلوات والطيبات السلام عليك أيها النبي
ورحمة الله وبركاته السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين

Tahiyyat Allah'ındır, malî ve bedenî ibadetler de (O'nundur). Selam sana ey Peygamber, Allah'ın rahmet ve bereketleri üzerine olsun. Selam bizlere ve Allah'ın salih kullarına." Kul bunu söylediği takdirde gökte olsun yerde olsun Allah'ın bütün salih kullarına isabet eder. (Devamla teşehhüdünü şöyle bitirir): (أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً عبده ورسوله): Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve Rasûlüdür. Bundan sonra dilediği şekilde Allah'a dua eder, dilekte bulunur." (3) Ahmed, İshak ve Dâvûd da bu teşehhüdün yapılacağı görüşündedir.

Endülüs'te Ahmed b. Halid de bunu tercih eder ve buna meylederdi.

Ebû Mus'a el-Eş'ari'den, hem merfu' hem de mevkûf olarak İbn Mes'ud'un bu teşehhüdüne yakın bir teşehhüd nakledilmiştir. Bütün bunlar ise mübah olan bir hususta ihtilâftır. (4) Bunlardan herhangi birisini vacip kabul etmek

(1) *Muvatta*, Salât 53.

(2) *Müslim*, Salât 60.

(3) *Müslim*, Salât 55.

(4) Teşehhüd ile ilgili çeşitli rivâyetler için bk. *Dâraikutnî*, I, 349 vd.

sözkonunu değildir. Hamd yalnızca Allah'adır.]

İşte bütün bunlar aziz ve celil olan Allah'ın: **"rükû' edenlerle birlikte siz de rükû' ediniz** buyruğunun ihtiva ettiği, imama ve me'muma (imama uyan kimseye) dair birtakım hükümlerdi. İleride yüce Allah'ın: **"Ve Allah için huşu ve itaatla (namaza) kalkın."** (el-Bakara, 2/238) buyruğunda namazda ayakta durmaya dair açıklamalar gelecektir. Yine orada hasta olan imam ile buna benzer namaz ile alakalı diğer hükümlere dair açıklamalar da gelecektir. Al-i İmran Sûresi'nde ⁽¹⁾ imamın dışında hasta kimsenin namazının hükmü, Nisa Sûresi'nde ⁽²⁾ korku namazından söz ederken farz namaz kılanın nafi ile namaz kılana uymasının hükmü, Meryem Sûresi'nde ⁽³⁾ imamın kendisine uyanlardan daha yüksekçe bir yerde namaz kılmasının hükmü ve buna benzer vakitlere, ezanlara ve mescidlere dair hükümler gelecektir. İşte bütün bunlar yüce Allah'ın: **"namazı kılınız"** buyruğuna dair bir beyan (açıklama)dır. Sûrenin baş taraflarında da yine namazın birtakım hükümleri söz konusu edilmişti. Bundan dolayı yüce Allah'a hamdederiz.

آتَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تُلُونَ الْكِتَابَ
أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

44. Siz insanlara iyiliği emredip kendinizi unutur musunuz? Halbuki Kitab'ı da okuyup durursunuz. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?

Buyruğuna dair açıklamalarımızı dokuz başlıkta ele alacağız.

1- Nüzûl Sebebi:

[**"Siz insanlara iyiliği emredip kendinizi unutur musunuz?"** buyruğu azar anlamında bir sorudur. Tefsir âlimlerinin açıklamalarına göre, maksat yahudi alimleridir. İbn Abbâs der ki: Medine'de bulunan yahudilerden bir kimse müslümanlar arasından kendisi ile sıhrî akrabalığı, herhangi bir yakınlık veya süt akrabalığı bulunan kimseye: Üzerinde bulunduğu bu hal üzere sebat et ve -Muhammed (s.a)'ı kastederek- o adamın sana emrettiği şeyde kararlı ol. Çünkü onun emri haktır. Onlar insanlara bunu emrettikleri halde kendileri yapmıyorlardı. ⁽⁴⁾]

(1) Âli İmrân, 3/191. âyet, 3. başlık

(2) Nisâ, 4/101 in tefsiri

(3) Meryem, 19/11. âyet, 1. başlık

(4) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1411/1991, s. 27

Yine İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre yahudi âlimleri kendilerini takib edenlere ve kendilerine uyanlara Tevrat'a uymayı emrediyor fakat Muhammed (sav)'ın niteliklerini inkâr etmek sûretiyle de Tevrat'a aykırı hareket ediyorlardı.

İbn Cureyc der ki: Yahudi âlimleri, Allah'a itaate teşvik ediyor, buna karşılık bizzat kendileri Allah'a isyanı gerektirecek günahları işliyorlardı.

Bir diğer grup da şöyle demiştir: Sadaka vermeye teşvik ettikleri halde kendileri cimrilik gösteriyorlardı. Bu rivâyetlerin ifade ettikleri anlam birbirlerine yakındır.

İşarî tefsir ile uğraşanlardan birisi de şöyle demiştir: Yani sizler anlamların hakikatlerini, insanların yerine getirmelerini isterken bizzat kendiniz bu anlamların zahiri şekillerine aykırı hareket ediyorsunuz.

2- Kendilerini Unutup Başkalarına İyiliği Emredenlerin Azabı:

Bu durumda olanların azaplarının şiddeti ile ilgili olarak Hammâd b. Seleme, Ali b. Zeyd'den, o Enes'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İsra'ya götürüldüğüm gece dudakları ateşten makaslarla kesilen birtakım kimselerin yanından geçtim. Bunlar kimlerdir ey Cebrael, dedim. Bana şu cevabı verdi: Bunlar dünya ehlinde olan hatiplerdir. İnsanlara iyiliği emreder, Kitabı okudukları halde bizzat kendileri unutanlardır. Bunlar hiç akıl etmezler mi?" (1)

Ebû Uame'nin de rivâyetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuşur: "İnsanlara iyiliği emredip de kendilerini unutanlar cehennem ateşinde bağırsaklarını sürüklerler. Onlara, siz kimlersiniz diye sorulur, şu cevabı verirler: Bizler insanlara hayrı emrettiğimiz halde kendimizi unutan kimseleriz." (2)

Derim ki: Bu hadis-i şerifte leyyin bir ravi olan el-Husayb b. Cahder vardır ve İmam Ahmed bunu zayıf ravi kabul ederdi. Ancak İbn Maîn de bunu Ebû Galib'den, o Ebû Uame Suday b. Aclan el-Bahilî'den rivâyet etmektedir. Ebû Galib ise -Yahya b. Maîn'in anlattığına göre- Halid b. Abdullah b. Esid'in azadlısı Hazevver el-Kureşî'dir. Bahilelilerin azadlısı olduğu da söylendiği gibi, Abdurrahman el-Hadramî'nin azadlısı olduğu da söylenmiştir. Bu kişi ticareti için Şam'a, gider gelirdi. Yahya b. Maîn der ki: Bu hadisi salih (alınabilir) bir kimsedir. Diğer taraftan Müslim bunu Sahih'inde bu manada Üsâme b. Zeyd'den şu şekilde rivâyet etmiştir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kıyamet gününde adam gelir, cehenneme atılır. Bağırsakları karnından dışarıya fırlar. Değirmen merkebinin döndüğü gibi bağırsakları etrafında döner. Cehennemlikler onun etrafına toplanır şöyle derler: Ey fiilan, sen ma'rufu emreden münkerden alıkoyan bir kimse değil miydin? Şöy-

(1) *Müsned*, III, 120, 231, 239.

(2) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 158'de, senedinin zayıf olduğunu kaydederek.

ne şekilde güdüleceklerini birbirinden ayırtedemez, anlamındadır. Buna göre bu kelime müşterek bir lafızdır. Şair der ki:

لَا هُمْ رَبُّ إِنْ بَكَرًا دُونَكَ يَبْرُكُ النَّاسُ وَيُهْجَرُونَكَ

“Allah’ım, Rabbim, şüphe yok ki Bekroğulları işte önündedir

İnsanlar sana itaat ediyor, onlar ise sana isyan ediyorlar.”

Şairin şu sözünde geçen “birr” kelimesinin kalp anlamına geldiği de söylenir:

أَكُونُ مَكَانَ الْبِرِّ مِنْهُ وَدُونَهُ وَأَجْعَلُ مَا لِي دُونَهُ وَأَوَامِرُهُ

“Ben onun yanında kalbin durumu gibi olurum ve ondan da yakın;

Malımı önüne bırakıyorum ve emirlerini gözlüyorum.”

Burr, bilinen birşeydir (buğday demektir). Berr ise saygı ve ta’zim göstermek demektir. Anne-babasına ta’zim edip ikramda bulunan kimse hakkında berr ve bârr çocuk denilir.

6- İyiliği Emrederken Kendini Unutmak:

[Yüce Allah’ın: “**Kendinizi unuttur musunuz?**” buyruğundan kasıt, kendinizi terkeder o halde bırakır mısınız demektir. Unutmak, terketmek anlamına da gelir ve burada kasıt budur] Yüce Allah’ın: “**Onlar Allah’ı unuttular, Allah da onları unuttu**” (et-Tevbe, 9/68); “**Onlara verilen öğütleri unutmaları üzerine..**” (el-En’am, 6/44) ile: “**Ve aranızda faziletli davranışı unutmayınız**” (el-Bakara, 2/237) buyruklarında “unutmak” hatırlamanın ve bellemenin zıddı anlamındadır. İleride de gelecek olan: “Âdem unuttu, bunun için onun soyundan gelenler de unuttu” hadisindeki unutmak da bu anlamdadır. Çokça unutan unutkan kimseye “nesyan” denilir.

[Âyet-i kerimede geçen nefis (kendi) ise ruh demektir. Nefsi (canı) çıktı denilir. Şair Ebû Hirâs der ki:

نَجَا سَالِمٌ وَالنَّفْسُ مِنْهُ بِشَدِّقِهِ وَلَمْ يَنْجُ إِلَّا جَفْنُ سَيْفِهِ وَمِثْرَا

“Salın kurtuldu ve onun nefsi (canı) ağzında idi

O ise ancak kılıcının kını ve kararlılığı ile kurtuldu.”

Âyet-i kerimede geçen “nefs”in ruh anlamına geldiğinin delillerinden birisi de yüce Allah’ın şu buyruğudur: “**Allah, ölümleri nefisleri** (ruhları) **vaktinde alır.**” (ez-Zumer, 39/42) İleride de geleceği üzere tefsir âlimlerinin bir grubunun görüşüne göre böyledir. Bu husus, Hz. Bilal’in Peygamber (s.a)’a söylediği -İbn Şihab yoluyla gelen- hadiste gâyet açıktır: Ey Allah’ın rasulü, senin nefsinin alan kim ise benim de nefsimi o aldı. ⁽¹⁾ Yine Hz. Peygamber’in

(1) *Muvatta*, Vukutu's-Salat 25; *Müslim*, Mesacid 306'da Ebu Hureyre'den

Zeyd b. Eslem yoluyla gelen hadisteki şu sözü de böyledir: "Şüphesiz Allah, bizim ruhlarımızı kabzetti. Dileseydi ruhlarımızı bir başka zamanda bize geri verirdi." (1) Bu iki hadisi de İmam Malik rivâyet etmiştir. Konu ile ilgili en uygun görüş budur.

Nefs aynı zamanda kan anlamındadır. (Kanı aktı anlamında) nefsi aktı, denilir. Şair der ki:

تسيل على حدّ السيوف نفوسنا وليست على غير القُبات تسيل

"Nefislerimiz (kanlarımız) akıyor kılıçların keskin ucu üzerinde

Zaten silahların ucundan başka birşey üzere akmazlar."

İbrahim en-Nehaî de der ki: Akan bir nefsi (kanı) olmayanların suda ölmeleri halinde suyu pisletmezler.

Nefs aynı şekilde ceset anlamına da gelir. Şair der ki:

تَبَيَّنْتُ أَنَّ بَنِي سُهَيْمٍ ادْخَلُوا أَيْتَاهُمْ تَامُورَ نَفْسِ الْمُنْزِرِ

"Bana haberin ulaştığına göre Suhaymoğulları

el-Münzir'in nefsinin (cesedinin) kanını evlerine soktular."

7- Kitabı Okuyup Durduğunuz Halde mi?...

Yüce Allah'ın: "**Halbuki Kitab'ı da okuyup durursunuz**" buyruğu anlayan için çok büyük bir azar ihtiva etmektedir. "**Kitab'ı da okuyup durursunuz**" buyruğu Tevrat'ı da okursunuz demektir. Aynı şekilde onların davranışlarının benzerini yapan da onlar gibi olur.

"Tilâvet" in aslı tâbi olmak demektir. Okumak anlamına gelen kıraat hakkında kullanılması da bundan dolaydır. Çünkü uygun şekliyle ortaya çıkıncaya kadar harfler arka arkaya dizilerek kelimeler de birbirinin ardısına söylenirler. Uymak anlamına kullanıldığı takdirde masdarı "tuluv", okumak anlamına kullanıldığı zaman ise masdarı "tilâvet" şeklinde olur. Yine yardımsız bırakmak halinde de "tuluvv" masdarı kullanılır. Kalıntı anlamına ise "te-liyye" ile "tülâve" kullanılır. Hakkını bütünüyle alıncaya kadar işin arkasını bırakmamak için de bu kökten gelen kelime kullanılır.

8- Akıllanmayacak mısınız?:

[Yüce Allah'ın: "**Hâlâ akıllanmayacak mısınız?**" buyruğu, sizler hala kendinizi, sizi bu derece alçaltan böyle bir durumu işlemekten engelleme-yecek misiniz, demektir.

Akl kelimesi engellemek anlamındadır] Deve yuları anlamına gelen "ikal" da burdan gelmektedir. Çünkü hareket etmesini engeller. Diğer taraftan diyet hakkında da "akl" tabiri kullanılır. Çünkü bu diyet, maktulun velisini ca-

nıyı öldürmekten alıkoyar. Kabızlık haline ve dilin tutulmasına "i'tikâl" denilmesi de bu anlam yakınlığından dolayıdır. Kaleye (ism-i mekân) olarak "ma'kil" denilmesi de bundandır. "Akl" aynı zamanda bilgisizliğin zıddıdır. Yine Arap kadınlarının kendisi ile hevdeçlerini örttüğü kırmızı bir kumaşa da bu isim verilir. Alkame der ki:

عَقْلًا وَرَقْمًا تَكَادُ الطَّيْرُ تَخْطِفُهُ كَأَنَّهُ مِنْ دَمِ الْأَجَوَافِ مَدْمُومٌ

"Uzunlamasına ve yuvarlak süslü kumaşları kuşlar neredeyse kapıverecek Sanki o karından boşalan kırmızı kanları andırır."

İbn Fâris der ki: Kumaşlarda uzunlamasına nakış ve süslere "akl" denir. Dairemsi alanlara da "rakm" denilir.

ez-Zeccâc der ki: Akıllı kişi Allah'ın kendisine farz kıldığı şeylere uygun hareket eden, onları yerine getiren kimsedir. Bunların gereğince amel etmeyen kimse ise cahildir.

9- Akıl:

[Hak ehli aklın yaratılmış olduğunu , var olduğunu, kadim olmayıp mevcut bir varlık olduğunu ittifakla kabul ederler. Çünkü akıl yok olsaydı birtakım zatlara özel bir sıfat olmazdı. Onun varlığı sabit olduğuna göre kadim olduğunu söylemeye imkan olmaz. Çünkü -bu sûrede ve başka yerde yüce Allah'ın izniyle açıklanacağı üzere- yüce Allah'tan başka kadim bir kimsenin olmadığına dair kesin deliller vardır.]

Felsefeciler ise aklın kadim olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Yine onlardan kimisi aklın insan bedeninde bulunan latif bir öz -cevher- olup ondan ışınlar saçıldığını kabul ederler. O bu durumuyla evde bulunan kandile benzer. Onun aracılığı ile, bilinen şeylerin hakikatleri birbirlerinden ayır edilir. Kimileri de şöyle der: Akıl mürekkep (kompleks) olmayan basit bir cevherdir. Ancak aklın bulunduğu yer hakkında farklı görüşler ortaya atmışlardır. Kimi felsefeciler onun yerinin dimağ (beyin) olduğunu söyler. Çünkü beyin duyuların merkezidir. Bir başka kesim ise onun yeri kalptir, demektedir. Çünkü kalp hayatın fışkırdığı yer ve duyuların maddesidir.

Aklın bir cevher olduğu şeklindeki görüş tutarsızdır. Çünkü cevherler birbirlerini andırır. Eğer herhangi bir cevher akıl ise her cevherin de akıl olması gerekir.

Şöyle de denilmiştir: Akıl eşyayı, anlamlarının hakikatinden hareketle olduğu şekliyle idrâk eden araçtır. Bu görüş bir önceki görüşten doğruya daha yakın olmakla birlikte, idrakin canlının niteliklerinden olması bakımından yine doğru olmaktan uzaktır. Akıl bir arazdır. Onun böyle bir özelliğe (idrak etmek özelliğine) sahip olmasına imkan yoktur. Nitekim onun lezzet duyan ve arzulayan olması da imkansızdır.

Şeyh Ebû'l-Hasan el-Eş'ari ile Üstad Ebû İshak el-İsferayinî ve başka muhakikler şöyle derler: Akıl ilmin kendisidir. Bunun delili de: Aklettim, fakat bilmedim yahut bildim, fakat akletmedim, denilmesidir.

Kadı Ebû Bekr de der ki: Akıl vaciplerin (varlığı zorunlu olanların) vücutunu, caizlerin (varlıkları mümkün olanların) caizliğini, müstahillerin (varlıkları imkansız olan şeylerin) müstahil oluşunu kesin olarak bilmek demektir. Ebû'l-Mealî, *el-İrşad* adlı eserinde bu tarifi tercih ederken *el-Burhan* adlı eserinde ise, akıl kendisi aracılığıyla bilgileri idrak etmenin mümkün olduğu bir niteliktir, tarifini tercih etmiş ve Kâdının (Ebû Bekir'in) görüşüne itiraz ederek kabul ettiği bu görüşün tutarsızlığına dair deliller getirmiştir.

Yine Ebû'l-Mealî *el-Burhan* adlı eserinde el-Muhasibî'nin: Akıl insanın fitratındaki bir güçtür dediğini nakletmektedir.

Üstad Ebû Bekr ise Şafii ve Ebû Abdullah b. Mücahid'den, akıl ayırdede-bilme aracıdır, dediklerini nakletmektedir. Ebû'l-Abbâs el-Kalanî'si'den ise "akıl ayırdetme gücüdür" dediğini, el-Muhasibî'den de: "akıl nurlar ve basiretlerdir" dediğini nakletmekte; daha sonra bu görüşleri sınıflandırarak çeşitli şekillerde yorumlamakta ve şöyle demektedir: Uygun olan ise Şafii'den ve İbn Mücahid'den böyle bir naklin sahih olmayacağıdır. Çünkü "araç" ancak müsbet aletler hakkında kullanılır. Arazlar hakkında kullanılması ise mecazîdir. Yine akıl hakkında "o bir güçtür" diyenlerin görüşü de böyledir. Çünkü güçten akıl ile kavranılabilen sadece kudrettir. el-Kalanî'si ise ifadelerini kelime anlamlarını alabildiğine genişleterek kayıtsız bir şekilde kullanmıştır. el-Muhasibî de bu şekilde davranmıştır. Akıl aslında ne surettir, ne nur (ışık)tır. Ancak onun vasıtası ile nurlar ve basiretler elde edilir.

İnşallah bu sûrede tevhid âyeti⁽¹⁾ açıklanınca aklın faydasına dair açıklamalar gelecektir.]

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ ۖ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾

45. Bir de sabır ve namaz ile yardım isteyiniz. Şüphesiz ki o, hâşi'lerden eğenlerden başkasına elbette ki ağır gelir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlıkta ele alacağız:

1- Sabır:

[Sabır sözlükte, alıkoymak, engellemek demektir. Filan kişi sabır yolu ile öldürüldü, denildiği zaman, ölünceye kadar alıkonuldu, engellendi demek-

(1) el-Bakara, 2/164. âyet

tır. Kendi nefisini bir şeye karşı sabrettim dendiğinde, kendimi o şeyden alı-
knydum, engelledim, demek olur. Hadis-i şerifte nehyedilen "el-masbû-
ra"⁽¹⁾ her düşünceye kadar hapsedilen anlamındadır. Ona (şeddeli peltek se ile)
"el-mücessame" de denilir. Şair Antere der ki:

فَصَبَرْتُ عَارِفَةً لِّلذِّكَ حُرَّةٌ تَرَسُّو إِذَا نَفْسُ الْجَبَانِ تَطْلَعُ

"Hür olarak bunu bilerek sabrettim

Korkağın canı gözetleyip durunca benimki sebat gösteriyordu."

2- İtaate Devam ve Aykırı Hareket Etmeyerek Sabır:

[Yüce Allah, Kitab-ı Kerim'inde itaate devam etmek ve emirlerine muha-
lefetten uzak durmak suretiyle sabrı emrederek "sabrediniz" diye buyurmuş-
tur. Filan kişi masiyetlere karşı sabredicidir denilir. Masiyetlere karşı da
sabretti mi, itaat üzere sabrediyor demektir. Bu hususta söylenen en doğru
görüş budur] en-Nehhâs der ki: Musibete karşı sabreden kimseye "sabredi-
ci" denilmez. Böyle bir kimse hakkında şu şeye karşı sabırlı tabiri kullanılır.
Eğer mutlak olarak sabredici tabiri kullanılırsa, bu yaptığımız açıklamaya gö-
re anlaşılmalıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Sabredenlere ecirleri şüp-
hesiz hesapsızca verilir." (ez-Zumer, 39/10)

3- Sabır ve Namaz:

[Yüce Allah "sabır ve namaz ile" buyruğuyla önemine işaret etmek üzere
sair ibadetler arasından özellikle namazı zikretmiştir. Peygamber (s.a) da bir
sıkıntı ile karşı karşıya kaldı mı hemen namaza koşardı. ⁽²⁾ Nitekim rivâyet
edildiğine göre Abdullah b. Abbâs'a, yolculukta bulunduğu bir sırada karde-
şi Kusem'in -bir başka görüşe göre kızının- vefat haberi verilir, istircada bu-
lunur (inna lillah ve inna ileyhi raciün der) ve şöyle der: Bu bir avretti ki Al-
lah onu setretti. İhtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olduğumuz bir varlığımız-
dı. Allah bu sorumluluğumuzu kaldırdı ve Allah'ın bizim için önden gönder-
diği bir ecirdir. Daha sonra yolun bir kenarına çekildi, namaz kıldı, arkasın-
dan "Bir de sabır ve namaz ile yardım isteyiniz" buyruğunu okuyarak bi-
neğine doğru gitti. ⁽³⁾ Bu açıklama şekline göre burada geçen "namaz" şer'i
hüviyetiyle bilinen namazdır.]

[Başkaları ise burada sözü geçen "namaz"ın sözlükte bilinen anlamıyla dua
etmek olduğunu söylemişlerdir. Bu açıklama şekline göre, bu âyet-i kerime
yüce Allah'ın şu buyruğuna benzer: "Ey iman edenler; bir toplulukla kar-
şılaştığınız zaman sebat gösterin ve Allah'ı çokça anın." (el-Enfal, 8/45) Çün-

(1) Müslim, Sayd 58, 60.

(2) Müsned, I, 206, 268.

(3) Buna yakın iki rivâyet için bk. Suyûtî, ed-Durru'l-Mensûr, I, 163.

kü sebat göstermek sabrın kendisidir, zikir ise duâdır.]

[Üçüncü bir görüş: Mücahid dedi ki: Bu âyet-i kerimede sözü geçen sabır oruçtur. Bundan dolayıdır ki ramazana "sabr ayı" denilmiştir. Bu görüşe göre bu âyet-i kerimede namaz ve oruç, aralarındaki ilişki dolayısıyla bir arada gelmiştir. Çünkü oruç, şehvetlerden alıkoyar, dünyaya karşı zühdü telkin eder. Namaz ise münkerden ve ahlaksızlıktan alıkoyar, insanın kalbine huşû verir ve namazda insana âhireti hatırlatan Kur'an okunur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.]

4- Sabır ve Nefse Karşı Cihad:

[Eziyetlere ve itaatlere karşı sabırlı olmak, nefse karşı cihad etmek, nefsi arzularından uzak tutmak ve ileri gitmesini engellemek türünden bir davranıştır. Bu, peygamberlerin ve salihlerin huyları (ahlakı) cümlesindendir. Yahya b. el-Yeman der ki: Sabır Allah'ın sana rızık olarak verdiği halden başkasını temenni etmemek, Allah'ın senin için hükmetmiş olduğu dünya ve âhirete dair hükümlerine rıza göstermektir.

eş-Şa'bi de der ki: Ali (r.a) şöyle buyurmuştur: Sabrın imana göre durumu, başın cesede karşı konumu ayanındadır.]

Taberi der ki: Ali (r.a) gerçekten doğru söylemiştir. Çünkü iman, kalb ile bilmek, dil ile ikrar etmek, azalarla amel etmektir. Azalarıyla amel etmeyi sürdürmeyen ve sabır göstermeyen bir kimse mutlak anlamıyla imana hak kazanamaz. Şer'i emirler gereğince amel etmek üzere sabretmek, kendisi olmadıkça cesedinin tam olması sözkonusu olmayan insanın başına benzer.

5- Diğer Ameller ile Sabrın Mükâfatı Arasında Bir Karşılaştırma:

[Yüce Allah, amellerin karşılığını-nitelemiş ve onlar için belli bir sınır tesbit ederek şöyle buyurmuştur: "**Güzellikle** (hayırlı amelle) **gelen için getirdiğinin on misli** (ecir) **vardır.**" (el-En'am, 6/160) Allah, yolunda sadaka vermenin mükâfatının daha fazla olduğunu bize bildirmektedir: "**Mallarını Allah yolunda infak edenlerin hali, yedi başak bitiren ve her başağında yüz tane bulunan tek bir tohum gibidir.**" (el-Bakara, 2/261) Buna karşılık sabredenlerin ecrinin karşılıksız olduğunu beyan buyurmuş ve sabreden kimseleri överek şöyle buyurmuştur: "**Sabredenlere ecirleri şüphesiz hesapsız verilir.**" (ez-Zumer, 39/10); "**Kim de sabreder ve bağışlarsa şüphesiz ki bu büyük işlerdendir.**" (eş-Şûrâ, 42/43)

Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Yüce Allah'ın: "**Şüphesiz ki sabredenlere ecirleri hesapsız verilir**" buyruğunda sözü geçen "sabredenler" oruç tutanlardır.] Çünkü yüce Allah, sahih bir kudsî hadisinde Peygamber (s.a)'dan

gelen rivâyete göre: "Oruç benim içindir, onun mükâfatını verecek olan da benim" diye buyurmaktadır. ⁽¹⁾ Burada tıpkı sabır hakkında da söz konusu etmediği gibi oruç hakkında da miktarı belli bir sevabı zikretmemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Allah da Kendi Yüce Zatını "Sabr" ile Nitelemiştir:

[Sabrın fazilet ve üstünlüğünü belirten hususlardan birisi de şanı yüce Allah'ın kendi zatını sabır ile nitelemiş olmasıdır. Nitekim Ebû Musa (r.a)'ın rivâyetine göre, Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "İşittiği rahatsızlık verici bir söze karşı hiçbir kimse yahutta hiçbir şey yüce Allah'tan daha sabırlı değildir. Çünkü insanlar Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürüyorlar buna karşılık O, onlara afiyet vermekte, onları rızıklandırmaktadır." Bu hadisi Buhârî rivâyet etmiştir. ⁽²⁾]

Mezhep âlimlerimiz şöyle demiştir: Şanı yüce Allah'ın sabır ile nitelendirilmesi hilm anlamındadır. Yüce Allah'ım hilm (halim olmak) ile nitelendirilmesinin anlamı ise, hak edenlerin cezasını geciktirmesi demektir. Sabırlı olmakla nitelendirilmesine dair Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir buyruk vârid olmuş değildir. Bu Ebû Musa'dan rivâyet edilen hadis-i şerifte vârid olmuştur. Ehl-i Sünnet de bunu hilm anlamında almış ve böyle açıklamıştır. Bu açıklamayı İbn Fûrek ve başkaları zikrederler. Ayrıca yüce Allah'ın isimleri arasında kendisine isyan edenlere karşı halîm olduğunun aşırı derecede olması dolayısıyla güzel isimleri arasında "es-Sabûr (çok sabırlı)" ismi de zikredilmektedir.

7- Hâşi' Olmayanlara Namaz mı Daha Ağır Gelir Oruç mu?:

[Yüce Allah'ın "**Şüphesiz ki o... ağır gelir**" buyruğunda yer alan "**şüphesiz ki o**"daki zamirin yalnızca namaza mı ait olduğu yoksa burada oruç anlamına gelen "sabr"a da mı ait olduğu hususunda müfessirlerin farklı görüşleri vardır.] Yalnızca namaza ait olduğu söylenmiştir. Buna sebep olarak da namazın nefse oruçtan daha ağır gelişini ve nefsin gözünde daha büyük görülüşünü göstermişlerdir. Çünkü namazda nefisler alıkonulmakta hapsedilmektedir. Oruçta sadece arzu ve şehvetlerin önü alınmaktadır. Bir ya da iki arzusu engellenen bir kimse bütün arzularından alıkonulan bir kimse gibi değildir. Oruçlu bir kimsenin kadınlara, yiyecek ve içeceklere duyduğu arzu engellenmiştir. Bundan sonra ise konuşmak, yürümek insanlarla karşı karşıya kalmak gibi bakmak ve benzeri arzularından istediği gibi faydalanabilir ve kendisine yasak kılınan arzular yerine bu gibi şeylerle teselli bulabilir. Namaz kılan kimse ise bütün bunlardan alıkonulur. Namazda bütün azaları, bütün ar-

(1) *Müslim*, Siyâm 163, 164.

(2) *Buhârî*, Tevhid 3, Edeb 71; *Müslim*, Münafıkûn 49-50

zu ve şehvetlerinden alıkonulur, bağlanır. Durum böyle olduğuna göre namaz nefse daha zor ve ağır gelir, ona karşı direnmek daha çetin bir haldir. İşte bundan dolayı burada yüce Allah, (tekil zamir kullanarak) **"şüphesiz ki o.. ağır gelir"** diye buyurmaktadır.]

[Bir diğer görüşe göre, buradaki zamir her ikisine de (namaza da, sabra ve ya onun anlamında olan oruca da) aittir. Ancak burada çoğunlukla vukuu görülen namaz kastedilmiştir.] Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: **"Altın ve gümüşü biriktirip de onu (yani altın ve gümüşü) Allah yolunda infak etmeyenler.."** (et-Tevbe, 9/64); **"Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman seni ayakta bırakıp ona doğru yöneldiler."** (el-Cum'a, 62/11) diye buyurmakta, burada ilk âyet-i kerimede zamir daha çok kullanılan ve saklanan olduğundan dolayı gümüşe; ikinci âyet-i kerimede ise tekil olan zamir daha önemli ve daha üstün ve değerli olduğundan dolayı da ticarete aittir.

[Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Sabır namazın kapsamına girdiğinden dolayı zamir namaza aittir.] Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Daha doğru olan Allah'ı ve Rasulünü hoşnut etmeleridir."** (et-Tevbe, 9/62) Burada "her ikisini de hoşnut etmeleridir" anlamını verecek şekilde tesniye (ikil) zamir kullanılmamıştır. Çünkü Allah'ın rasulünü razı etmek yüce Allah'ı razı etmenin kapsamı içerisindedir. Şairin şu beyiti de böyledir:

إِنْ شَرَخَ الشَّبَابَ وَالشَّعْرَ الْأَسَدَ رَوْدَ مَا لَمْ يُعَاصِرْ كَانَ جَنُونًا

"Gerçek şu ki genç delikanlılık ile simsiyah saçlar
Zora düşmedikçe delilik olur."

"Şair, burada "her ikisi de zora düşmedikçe" demeyip zamiri sadece genç delikanlılığa ait kılmıştır. Çünkü saçın siyahlığı da onun kapsamı içerisindedir.

[Bir diğer açıklamaya göre zamir her ikisine de ayrı ayrı gitmekte fakat ifadenin kısa olmasını sağlamak üzere hafzedilmiş bulunmaktadır.] Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Biz Meryem'in oğlunu ve anasını bir âyet (alamet, belge) kıldık."** (el-Mu'minin, 23/50) Burada "iki âyet" denilmeksiniz "bir âyet" demekle yetinilmiştir. Şairin şu sözleri de bu türdendir:

فَمَنْ يَكُ أَمْسَى بِالْمَدِينَةِ رَحْلَهُ فَإِنِّي وَقَيَّارٌ بِهَا لَغَرِيبٌ

"Kiminin evi barkı Medine'dedir
Ben ve Kayyar ise orada bir garib(iz)"
Burada kastı: İkimiz garibiz, şeklindedir.
Bir başka şair de şöyle demektedir:

لِكُلِّ هَمٍّ مِنَ الْهَمَمِ سَعَةٌ وَالصَّبْحُ وَالْمُسَى لَا فَلَاحَ مَعَهُ

"Her bir kederin bir genişlik zamanı vardır
Sabah ve akşam ile onunla beraber iflah olunmaz."

Şair burada, ikisiyle beraber iflah olunmaz, demek istemiştir.

[Bir diğer açıklamaya göre zamir, sabır ve namazın sözkonusu edilmesi dolayısıyla her ikisinin manen ihtiva ettiği ibadete râcidir.]

Bir diğer görüşe göre ise zamir masdara aittir. Bu ise "yardım isteyiniz" emrinin gerektirdiği "yardım dilemek" masdardır.

Bir başka açıklama şekline göre bu Muhammed (s.a)'ın çağırısını kabul etmeye racidir. Çünkü sabır ve namaz Hz. Peygamber'in kendisine çağırdığı şeyler arasındadır.

Bir diğer açıklama şekline göre ise bu zamir Ka'be'ye racidir. Çünkü namaz kılma emri ona yönelmek suretiyle gerçekleştirilir. "(وَكَبِيرَةٌ)": Büyüktür" buyruğu buradaki ağır ve zor gelir, demektir.

"Bunlardan istisnâ ise hâşi'lerdir." Yani onlardan başkalarına ağır gelir, hâşi'lere ise hafif gelir. Meanî âlimleri de derler ki: Ezelde Allah tarafından seçilme ve hidâyete iletilme özellikleriyle desteklenen kimselerin dışındakilere bu ağır gelir, demektir.

8. Huşû Sahipleri, Hâşi'ler:

[Yüce Allah'ın: "**hâşi'lerden başkasına elbette ağır gelir**" buyruğunda sözü geçen "**el-hâşiûn**" kelimesi mütevazî, alçakgönüllü anlamına gelen "hâşi'" kelimesinin çoğuludur. **Huşû**: Bir kısmı azalarda sükûn ve alçakgönüllülük şeklinde ortaya çıkan nefsî bir haldir. Katade der ki: Huşû kalpte olur. Namazda ise korkmak ve kişinin gözünü (sağa sola bakmaktan) alıkoymasıdır. ez-Zeccâc der ki: Hâşi' kişi, alçalışın ve alçakgönüllülüğün, tevazunun etkileri üzerinde görülen kimse demektir.]Evin, bayındırken harabeye dönüşmesi gibi. Asıl anlamı işte budur. Şair Nâbiğa da şöyle der:

رَمَادٌ كَكَخْلِ الْعَيْنِ لِأَيِّ أَيْتٍ وَنَوْيٌ كَجِذْمِ الْحَوْضِ أَثْلَمُ خَاشِعٍ

"Sürmeyi andıran bir kül ki sonradan farkedebiliyorum;

Bir havuz dibini andıran bir ark ki çatlak ve yıkık."

Hâşi' yer, yolu bilinemeyen yer demektir. Seslerin kesilmesi halinde de bu kelime kullanıldığı gibi balgam türü tükürdüğü takdirde yine bu kelime de kullanılır. Gözünü sağa sola bakmaktan alıkoyan kimse hakkında da bu tabir kullanılır. Huş'a ise, gevşek arazi parçası demektir. Nitekim hadis-i şerifte: "(كَانَتْ خُشْعَةً عَلَى الْمَاءِ ثُمَّ دُحِيتَ بَعْدُ)": (Ka'be) su üzerinde gevşek bir arazi parçası idi. Daha sonra (yeryüzü) oradan yuvarlatılıp döşendi" ⁽¹⁾ diye buyrulmaktadır.

"Hâşi' bir belde" toz topraktan dolayı konaklayacak yeri bulunmayan belde demektir.

(1) İbnu'l Esir, *en-Nihâye'de*: "Ka'be su üzerinde. . ." diye "Kâ'be" lafzını açıkça zikreder. II, 34

Süfyan es-Sevrî anlatıyor: el-A'meş'e huşû'un ne olduğunu sordum, bana, ey Sevrî dedi. İnsanlara imam olmak istiyorsun bununla birlikte huşû'un ne olduğunu bilmiyorsun. Ben İbrahim en-Nehaî'ye huşû'un ne olduğunu sordum, o da bana şöyle dedi: Uaymış (A'meş'cik) İnsanlara imam olmak istiyorsun bununla birlikte huşû'un ne olduğunu bilmiyorsun. Şunu bil ki huşû sert kuru şeyler yemek, kalın ve sert elbiseler giymek, başı öne eğik durmak değildir. Huşû, şerefli olanı da sıradan olanı da hak açısından eşit görmendir. Allah'ın sana emrettiği bütün farzlarda Allah için huşû duymandır. Ömer b. Hattab, başını önüne eğmiş bir delikanlı görür de ona: Ey filan, başını kaldır, der. Çünkü huşû kalpte bulunandan başka birşey değildir.

Ali b. Ebi Talib de şöyle demiştir: Huşû' kalptedir. Ve müslüman kişiyeye karşı yumuşak davranmandır. Namazında sağına soluna iltifat etmemektir. Bu husus yüce Allah'ın: *"Namazlarında huşû duyan mü'minler muhakkak felâha ermişlerdir."* (el-Mü'minun, 23/1-2) buyruğunu açıklarken güzel bir şekilde ele alınıp açıklanacaktır.

[Her kim kalbinde bulunandan daha ileride bir huşû'u insanlara izhar eder, gösterirse şüphesiz ki, böyle bir kimse onlara nifak üstüne nifak izhar etmiş olur.]

Sehl b. Abdullah der ki: Teni üzerindeki her bir kıl huşû sahibi olmadıkça kişi hâşi'lerden olmaz. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ondan dolayı Rablerinden korkanların derileri titrer."* (ez-Zumer, 39/23)

Derim ki: İşte övülmeye değer olun huşû budur. Çünkü korku (havf) kalbe yerleşti mi zahir huşû'u da beraberinde getirir. Kişi bunu behtaraf etme imkânını bulamaz. Ondan dolayı sen böyle bir kimseyi başını önüne eğmiş, edepli ve alçakgönüllü bir görünüme sahip görürsün. Selef-ise, bu tür dışa yansıyan davranışlarını mümkün olduğu kadar gizlemek için olanca gayretlerini harcarlardı. Yerilen, sevilmeyen huşû ise insanın öyle olmadığı halde kendisini öyle göstermesi, içinden gelmediği halde ağlaşır olması ve başını sun'i bir şekilde önüne eğmesidir. Nitekim cahiller, kendilerine iyi bir gözle bakılsın, saygı duyulsun diye böyle yapmaya kalkışır. Bu ise şeytanın bir aldatması, insan nefsinin insanı kandırmasıdır. el-Hasen'in rivâyet ettiği-ne göre adamın birisi Ömer b. el-Hattab'ın yanında üzülmüş gibi iç geçirir. Hz. Ömer ona elini yumruk yapıp vurur. Hz. Ömer, konuştuğu zaman sesini ıstıttırır, yürüdüğü zaman hızlı yürür, vurduğu zaman da acıttırdı. Bununla beraber o, gerçekten ibadete düşkün ve samimi bir kimse idi, gerçek manada huşû sahibi bir kişi idi.

İbn Ebi Necih'in rivâyetine göre de Mücahid şöyle demiştir: Hâşi'ler gerçek mü'min olan kimselerdir.

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٦﴾

46. Onlar ki gerçekten Rablerine kavuşacaklarını ve sonunda gerçekten yalnız O'na dönücü olduklarını zannederler (bilirler).

Burada **"Onlar ki.. zannederler"** buyruğu "hâşi'ler" in sıfatıdır. Burada "zan-
netmek" çoğunluğun görüşüne göre; yakîn yani kesin olarak bilmek anlamın-
dadır. Yüce Allah'ın şu buyruklarında da böyledir: *"Ben zaten muhakkak he-
sâbıma kavuşacağımı zannetmiş idim* (kesinlikle biliyordum). " (el-Hâkka,
69/20) *"Günahkârlar ateşi görünce içine düşeceklerin kendileri olacakları-
nı zannedeceklerdir* (bileceklerdir)." (el-Kehf, 18/53) Dureyd b. es-Sımme de
der ki:

فقلت لهم ظنُّوا بالفِئ مدجج سرائثهم في الفارسي المُرْد

"Onlara: Silahlar kuşanmış soyluları, sık örülmüş zırhlar giyinmiş
Atlılardan ibaret olan iki bin kişi hakkında zannınızı söyleyiniz, dedim."
Ebû Davud da der ki:

رُبُّ هَمْ فَرَجَتْهُ بَغْرِيمَ وَغِيُوبَ كَشَفَتْهَا بِظُنُونِ

"Borçluların nice kederlerini açıp giderdim

Nice gizlilikler vardır ki onları zanlarla açığa çıkardım."

Bu âyet-i kerimede "zan" kelimesinin, asıl anlamında kullanılmış olması
da uygundur, denilmiştir. O takdirde bu ifadeler arasında "günahlarıyla"
kelimesi de takdiren kastedilmiş olur. Yani onlar, Allah'ın huzurunda günah-
larıyla karşılaşacaklarını ve bu halleriyle O'na döneceklerini umarlar. Bu açık-
lamayı el-Mehdevî ile el-Maverdî zikretmiştir.

İbn Atiyye ise bu konuda şöyle der: Böyle bir açıklamada zorlama vardır.

el-Ferra'nın iddiasına göre ise "zan", yalan anlamına da kullanılır. Ancak
Basralılar böyle bir anlamını bilmemektedirler.

[Zannın aslı ve temeli, iki taraftan birisine meyletmekle birlikte , şek ve şüp-
he etmektir. Kimi zaman yakîn anlamında kullanıldığı da olur. Bu âyet-i ke-
rime ve başkalarında olduğu gibi. Fakat duyu organları ile hissedilecek se-
viyeye gelmiş olan şeyler hakkında kullanılmaz. Araplar hazırda bulunan, gö-
rülen bir adam hakkında; "bunun bir insan olduğunu zannediyorum" demez-
ler. O bakımdan henüz duyu organlarının kapsamına girmemiş şeyler hak-
kında bu kelimenin kullanıldığı görülmektedir.] Bu âyet-i kerimede ve şiirler-
de görüldüğü gibi. Ayrıca yüce Allah'ın: *"İçine düşeceklerin kendileri olacak-
larını zannedeceklerdir"* (el-Kehf, 18/53) buyruğunda da olduğu gibi.

Yakîn (kesin bilgi ve kanaat)in zan anlamına kullanıldığı da olur. Buna dair açıklamalar sûrenin baş taraflarında geçmişti. Günlük konuşmalarımızda: Onun hakkında kötü zan besledim, onun hakkında kötü zanda bulundum anlamında "zan" kelimesinin başı elif lam'sız ve elif lam'lı da kullanılır.

[**"Rablerine kavuşmak"**tan kasıt, Rablerinin amellerine vereceği karşılıkları görmektir. Ondan sonra gelen **"ona"** kelimesindeki zamirin **"Rablerine"** ait olduğu söylendiği gibi, onun amellerine vereceği karşılığa döneceklerdir, anlamında olduğu da söylenmiştir. **"Dönücü olduklarını zannederler"** buyruğu, öldükten sonra dirilişi, amellerin karşılığını görmeyi ve en yüce hükümdarın huzuruna çıkmayı ikrâr etmek demektir.]

يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ
عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

47. Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi âlemler üzerine gerçekten üstün kıldığımı hatırlayın.

[Yüce Allah'ın: **"Ey İsrailoğulları size verdiğim nimetlerimi .. hatırlayın"** buyruğuna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. ⁽¹⁾

"Ve sizi âlemler üzerinde gerçekten üstün kıldığımı hatırlayın." Burada "âlemler"den kasıt kendi çağdaşları olan âlemlerdir. Her dönemin insanlarına "âlem" denilir. Onlardan peygamberler geldiğinden dolayı bütün âlemlerden üstün kılındıkları şeklinde de açıklanmıştır ki bu özellik yalnız onlarda vardır, başkalarına verilmemiştir.]

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا
شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٨﴾

48. Ve öyle bir günden korkun ki, kimsenin kimseye hiçbir faydası olamaz. Kimsenin şefaati kabul olunmaz. Ondan bir fidye alınmaz ve onlara yardım da edilmez.

Kendisinden Korkulması Gereken Bir Gün:

"Ve öyle bir günden korkun ki kimsenin kimseye hiçbir faydası olamaz"

(1) Bk. 40. âyetin tefsiri

buyruğundaki emir tehdit anlamındadır. "Takva"nın mahiyetine dair açıklamalar önceden yapılmıştır. "Bir gün"den kastedilen, o gündeki azap ve dehşetlerdir, sözkonusu gün, Kıyamet günüdür. ⁽¹⁾

"Kimsenin kimseye hiçbir faydası olamaz" buyruğu, hiçbir kimse başkasının günahından dolayı sorumlu tutulamaz ve kimse başkasının başına gelecek azabı bertaraf edemez, demektir. (جَزَى) fiili (عَنْ) harf-i cerri ile geçişli yapıldığı gibi (ب) harf-i cerri ile de geçişli yapılır. Âyet-i kerimede geçiş birincisi ile yapılmıştır. (ب) harfi ile geçiş örneği de şairin şu beytidir:

فإنَّ الغدر في الأقوام عارٌ وإنَّ الحرَّ يَجْزَا بالكراع

"Sözde durmamak insanlar arasında bir utançtır

Hür bir kimse ise (kaçan düşmanın) topukları ile yetinir."

Hz. Ömer yoluyla gelen hadiste de şöyle denilmektedir:

"(إذا أجريت الماء على الماء جَزَى عَنْكَ) Suyu suya döktüğün takdirde bu sana yeterli gelir." Demek istiyor ki, sen suyu yerde bulunan sidiğin üzerine dökersen ve o su da o yer üzerinden akarsa orası temiz olur. Bunun için ayrıca o yeri yıkamaya, suyu bir bezle veya başka bir şeyle kurutmaya -çoğu kimsenin yaptığı gibi- gerek yoktur.

Sahih hadiste de Ebû Burde b. Niyar'dan, gelen rivâyette kurban kesme ile ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır: "Senden sonra artık kimse için yeterli olmayacaktır." ⁽²⁾

Buna göre âyet-i kerimede geçen "faydası olamaz" buyruğunun anlamı, eğer sorumlu olmayacaksa bile hiçbir nefsin bir başka nefse faydası olmaz, onu korumaya yeterli gelmez. Şâyet günahı varsa, o takdirde her bir nefsin sahip olduğu hasenat, iyilikler, onun üzerindeki haklar karşılığında, onun tercihi sözkonusu olmaksızın (hak sahiplerine) fayda verir, onun üzerindeki haklar ödenir ve hak sahibine menfaat sağlar. Nitekim Ebû Hureyre'den gelen rivâyete göre Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Her kim müslüman bir kardeşinin namusuna yahut herhangi bir hakkına karşı bir zulüm işlemiş ise, dinarın ve dirhemini bulunmayacağı bir gün gelmeden önce ondan helallik dilesin. Çünkü (o günde haksızlık yapanın) şâyet salih bir ameli var ise, yaptığı haksızlık kadar o salih amelinden alınır. Eğer hasenatı yok ise haksızlık yaptığı arkadaşının günahlarından alınır, ona yükletilir." ⁽³⁾ Bu hadisi Buhârî rivâyet etmiştir. Bunun bir benzeri de Hz. Peygamber'in müflis hakkındaki diğer hadis-i şerifidir. ⁽⁴⁾ Biz, bu hadis-i şerifi *Tezkire* (adlı) eserimizde zik-

(1) Burada nahivcilerin "yevmen" buyruğu ile "fihi" kelimesinin değişik halleri ile ilgili görüş ayrılıklarına dair açıklamaların yer aldığı bir paragraf gerek görülmediğinden tercüme edilmemiştir.

(2) *Buhârî*, İydeyn 5, 8, 10, 23, Edâhî 1, 8, 11, 12; *Müslim*, Edâhî 7-9; *Ebû Dâvûd*, Edâhî 5; *Tirmizî*, Edâhî 12...

(3) *Buhârî*, Mesâlim 10.

(4) *Müslim*, Birr 60; *Tirmizî*, Kıyâme 2; *Müsned*, II, 303, 334, 372.

retmiş bulunuyoruz. Bunu da Müslim rivâyet etmiştir.

Âyet-i kerimede geçen (تَجْزِي) kelimesi (تُجْزِي) şeklinde, te ve son-
daki hemze harfleri ötreli olarak da okunmuştur.

Bu şekildeki okuyuşa göre anlamın değişmeyeceği söylenmiştir. Kimile-
ri aralarında fark gözeterek birinci okuyuşa göre ödemek ve mükâfat vermek
anlamındadır. İkinci okuyuşa göre ise, fayda vermek ve yeterli gelmek an-
lamına gelir denilmiştir. Şair'in şu beyitinde olduğu gibi:

واجزأت أمر العالمين ولم يكن ليجزىء إلا كامل وآبن كامل

"Bütün âlemlerin işlerine yeterli geldin fakat
Ancak kamil oğlu kamil olan kimse yeterli olur."

3- Şefaath Kelimesinin Sözlük Anlamı: (1)

Yüce Allah'ın: **"kimsenin şefaati kabul olunmaz"** buyruğunda yer alan
"şefaath" kelimesi iki, çift anlamına gelen "eş-şef"den alınmadır. Meselâ; tek
iken onu çift kıldım, demek isterken bu tabir kullanılır. Şuf'a kelimesi de bu-
radan gelmektedir. Çünkü şuf'a kelimesiyle ortak, ortağının malını kendi ma-
lına katar. Şefî', şuf'a hakkının sahibi ve şefaath sahibi demektir. "Şâfi' dişi de-
ve" ise; arkasından gelen yavrusu olduğu halde hamile kalan dişi deve de-
mektedir. "Şefû' dişi deve" ise, bir defada iki defa kadar süt veren dişi deve de-
mektedir. Bir kimseden şefaath dilemeyi ifade etmek için "istişfâ" masdarından
gelen kelimeler kullanılır.

[Buna göre **"şefaath"** kendi makamına ve aracı yaptığına başkasını da ila-
ve edip katman demektir. O halde **"şefaath"** gerçek anlamı ile kendisi katın-
da şefaath istenilen (el-müşaffa')ın yanında şefî'ln (şefaath istenenin) makamı-
nı açığa çıkarmayı ve onun menfaatini meşfû'a (kendisine şefaath edillene) ulaştı-
rmayı ifade eder.]

4- Şefaath Haktır:

[Hak ehlinin görüşüne göre şefaath haktır. Mu'tezile ise şefaathı reddetmiş ve
cehenneme giren günahkâr mü'minlerin ebediyyen azapta kalacaklarını ka-
bul etmişlerdir. Halbuki peygamberlerin ümmetlerinden muvahhid olup gü-
nahkâr ve asî olan birtakım kimselerin meleklerin, peygamberlerin, şehidle-
rin ve salihlerin şefaathine nail olacaklarını ifade eden haberler ardı arkasına
gelmiş ve birbirini desteklemektedir.] Kadı, Mu'tezile'nin görüşünü reddeder-
ken iki esasa dayanmaktadır. Bunların birincisi mana itibariyle tevatür dere-
cesine ulaşan sayılamayacak kadar çok haberler, ikincisi bu haberleri kabul
etmek hususunda selefın icmâ' etmesi, onlardan herhangi bir kimsenin her-

(1) Arapça yayına hazırlayanın ifade ettiğine göre baskıya esas alınan bütün nüshalarda 1
ve 2. başlık zikredilmemiştir.

hıngıl bir asırda bu haberleri reddetmemesidir. Şefaate dair haberlerin açıklanıp açığa rivâyet edilmesi selefin bunların sıhhati üzere icmâ'da bulunup bu haberleri kabul etmeleri hak ehlinin inancının doğruluğunun, buna karşılık Mu'tezile'nin tuttukları yolun tutarsızlığının kesin delilidir.

Mu'tezile (ve bu görüşü savunanlar) şöyle diyebilir: Kur'an-ı Kerim'de varid olmuş birtakım naslar şefaatin gerçekleşeceğine dair haberleri reddetmeyi gerektirmektedir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Zalimler için ne şefkatli bir dost, ne de şefaati kabul edilir bir şefaatçi olacaktır."* (el-Mu'min, 40/18) Mu'tezile der ki: Büyük günah sahipleri ise zalimlerdir. Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır."* (en-Nisa, 4/123) Ayrıca "kimsenin şefaati kabul olunmaz" da buyurulmaktadır.

Bunlara cevap olmak üzere deriz ki: Bu âyet-i kerimeler bütün zalimler hakkında genel değildir. O bakımdan bu âyet-i kerimeler herkesi ve bütün kötülük işleyenleri kapsamaz. Bunlardan kasıt sadece kafirlerdir, mü'minler bu kapsamın dışındadır. Bunun delili ise bu hususta bize ulaşan haberlerdir. Diğer taraftan şanı yüce Allah, birtakım kişilerin lehine şefaatte bulunulacağını ifâde buyururken, birtakım kişilere de şefaatte bulunulmayacağını beyan buyurmuştur. Meselâ; kâfirlerin niteliklerini açıklarken şöyle buyurmaktadır: *"Artık onlara şefaate edenlerin şefaati fayda vermez."* (el-Müddesir, 74/48) Bir başka yerde ise şöyle buyurmaktadır: *"Onlar ancak O'nun rızasına nail olan kimselere şefaate ederler."* (el-Enbiya, 21/28); *"O'nun nezdinde şefaate, kendisine izin verdiklerinden başkasına fayda vermez."* (Sebe', 34/23) İşte bu buyrukların genelinden şunu anlıyoruz: Şefaate mü'minlere fayda verir, kafirlere fayda vermez. Diğer taraftan müfessirler yüce Allah'ın: **"Ve öyle bir günden korkun ki kimsenin kimseye hiç bir faydası olamaz, kimsenin şefaati de kabul olunmaz."** (el-Bakara, 2/48) buyruğunda kastedilenin herkes değil, sadece kâfir kimselerin kastedildiğini görüş birliği halinde (icma ile) ifade etmişlerdir. Bizler her ne kadar her asi ve zalimin genel olarak azaba uğrayacağını kabul ediyorsak da, bunların ebediyyen cehennemde kalacaklarını söylemiyoruz. Buna dair delilimiz ise rivâyet ettiğimiz haberler ile yüce Allah'ın: *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını mağfiret etmez, ondan başkasını dilediği kimselere mağfiret eder."* (en-Nisa, 4/48, 116) buyruğu yanında: *"Çünkü kafirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."* (Yusuf, 12/87) buyruğudur.

Mu'tezile ve görüşlerini savunanlar: Yüce Allah: *"Onlar ancak O'nun rızasına ermiş olanlara şefaatte bulunabilirler"* (el-Enbiya, 21/28) diye buyurulmaktadır; fâsık ise kendisinden razı olunan bir kimse değildir, diye itiraz edecek olurlarsa, şu cevabı veririz: Burada yüce Allah, "razı olmayacağı kimseler" diye buyurmamaktadır. Bunun yerine "rızasına ermiş" tabirini kul-

lanmaktadır. Allah'ın şefaate nail olmak üzere rızasına erecek olanlar ise muvahhid kimselerdir. Bunun delili de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *Rahmân'ın yanında ahit alandan başkası şefaate sahip olamayacaktır.*" (Meryem, 19/87) Peygamber (s.a)'a: Allah'ın kulları ile ahdi nedir? diye sorulunca o da şöyle buyurmuştur: "İman etmeleri ve O'na herhangi bir şeyi ortak koşmamalarıdır." (1)

Müfessirler ise bu âyet-i kerimeyi: "La ilahe illallah diyenden başkası" şeklinde açıklamışlardır.

Deseler ki: Rızı olunan kimse yüce Allah'a dönerek Allah katında ahid alan, tevbe eden kimsedir. Buna delil ise meleklerin onlar için mağfiret dilemesidir. Ayrıca yüce Allah da şöyle buyurmuştur: *"Tevbe edenlere ve Senin yoluna uyanlara mağfiret buyur."* (el-Mu'min, 40/7) diye buyurmuştur. İşte Peygamberlerin şefaati de böyledir. Onlar büyük günah işleyenlere değil de tevbe eden kimselere şefaate edeceklerdir.

Buna karşılık cevabımız şu olur: Sizin görüşünüze göre Allah tevbeleri kabul etmekle yükümlüdür. Eğer Allah, günahkârın tevbesini kabul ediyor ise tevbe edinin şefaate de mağfiret dilemeye de ihtiyacı yoktur. Diğer taraftan müfessirler yüce Allah'ın "tevbe edenlere mağfiret buyur" buyruğu ile kastedilenlerin şirkten dönenler olduğu "senin yoluna uyanlar" ile kastedilenlerin ise mü'minlerin yoluna uyanlar olduğu üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Buna göre yüce Allah'tan kendilerine şirkin dışında kalan günahlarını bağışlamasını istemişlerdir. Nitekim başka yerde: *"Bundan başka dilediği kimselere mağfiret eder."* (en-Nisa, 4/48, 116) diye buyurmaktadır.

Deseler ki: Bütün ümmet Peygamber (s.a)'ın şefaatine nail olmayı arzu eder. Eğer bu şefaate sadece büyük günah sahipleri hakkında söz konusu olacaksa, onların öyle birşeyi istemelerinin de anlamı olmaz.

Deriz ki: Evet, her müslüman Allah'ın rasulünün şefaatinin diler ve bu şefaate nail olmayı Allah'tan ister; çünkü o günahlardan kurtulamadığına, şanı yüce Allah'ın kendisine farz kıldığı herşeyi yerine getirmediğine kanaat etmektedir. Hatta herkes kendi adına kusurlu olduğunu itiraf eder. O bakımdan herkes cezaya uğramaktan korkar ve kurtuluşu umar. Peygamber (s.a) da şöyle buyurmuştur: *"Şanı yüce Allah'ın rahmetiyle olmadıkça hiçbir kimse kurtulamaz."* Ona: Sen de mi ey Allah'ın rasulü? diye sorulunca şu cevabı verir: "Allah rahmetiyle beni kuşatmayacak olursa ben dahi diye cevap verir." (2)

5- Bir Kıraat:

İbn Kesir ve Ebû Amr (**يُقْبَلُ**) kelimesini (**تُقبلُ**) şeklinde okumuşlardır.

(1) Bk. *Müslim*, İman 48-51.

(2) *Buhârî*, Rikaak 18; *Müslim*, Münafikun 71-73, 75,76,78

Çünkü "şefa'at" kelimesi müennestir. Diğerleri ise buradaki "kimse (nefs)" kelimesi şeff' anlamına geldiğinden dolayı diğer şekilde okumuşlardır. ⁽¹⁾ el-Ah-İc der ki: Bunun müzekker olarak okunması daha güzeldir.

6- Fidyenin de Kabul Olunmayacağı Gün:

"Ondan bir fidye alınmaz" buyruğunda geçen "adl" kelimesi fidye demektir. "İdl" şeklinde de misli ve benzeri anlamındadır. Ağırlık ve değer itibariyle benzer olan kimse hakkında "idl ve adîl" tabirleri kullanılır. Birşeyin adli ise kıymet ve miktar itibariyle -onun cinsinden olmasa dahi- eşit olanı demektir. İdl de cins ve tuttuğu yer itibariyle başkasına eşit olan şey demektir. Taberi'nin anlattığına göre Araplardan -fidye- anlamında olmak üzere "adl" diyenler de vardır, idl diyenler de vardır.

"Onlara yardım da edilmez." Onlar destek görmezler. Nasr: yardım, En-sâr: Yardım edenler demektir. Hz. İsa'nın: *"Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?"* (es-Saf, 61/14) buyruğu kim yardımını benim yardımına katar anlamındadır. "İntisâr" intikam almak demektir. Nasr, gelmek anlamına da gelir. Bu kökten birinci tekil şahıs kullanılarak: "Filân oğullarının arzına geldim" denilir. Nitekim şair bu anlamda olmak üzere şöyle demiştir:

إذا دخل الشهر الحرام فودعي بلاد تميم وأنصري أرض حابر

"Haram ay girdiği vakit Temim topraklarına veda et
Ve Amiroğullarının topraklarına gel."

Nasr, aynı zamanda yağmur anlamına da gelir, bağış anlamına da gelir. Şair şöyle demiştir:

إني وأسطار مطرن سطرًا لقائل يا نصر نصرًا نصرًا

"Şüphesiz ben -ve yemin ederim satır satır yazılan satırlara-
Ey Nasr, bana bağış ver bağış, derim."

[Bu âyet-i kerimenin -müfessirlerce anlatıldığına göre- iniş sebebi şudur: İsrailoğulları: Bizler Allah'ın oğulları, sevgilileri, onun oğullarının oğullarıyız. Bizim atalarımız da bize şefa'atçi olacaktır demeleri üzerine yüce Allah onlara Kıyamet gününün durumunu bildirmiş ve o günde şefa'atlerin kabul olunmayacağını, kimseden bir fidye alınmayacağını söylemiştir. Özellikle şefa'at, fidye ve yardım söz konusu etmiştir. Çünkü Âdemoğullarının dünyada bu gibi hususlarda söz konusu etmeyi alışkanlık haline getirdikleri hususlar bunlardır. Çünkü sıkıntıya düşen bir kimse ancak kendisine şefa'at edilmek, yardım edilmek veya onun adına fidye verilmek suretiyle kurtulabilir.]

(1) İbn Kesir ve Ebû Amr'ın okuyuşuna göre; "o nefsin şefa'atı kabul olunmaz" anlamındadır. Diğerlerinin okuyuşuna göre "o nefisten şefa'at kabul olunmaz" anlamındadır.

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَيِّحُونَ
أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾

49. Firavun hanedanından sizi kurtardığımız zamanı hatırlayın. Size azabın en kötüsünü tattırıyorlar, oğullarınızı boğazlayıp kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda Rabbiniz tarafından sizin için büyük bir imtihan vardır.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı onüç başlık altında sunacağız.

[1- İsrailoğullarının Hatırlamaları Gereken Ni'metler:

Yüce Allah'ın: **"Firavun hanedanından sizi kurtardığımız zamanı hatırlayın"** buyruğu (40. âyette geçen): **"Size verdiğim nimetimi hatırlayın"** buyruğuna atfedilmiştir. Bu ve bundan sonra gelecek olan buyruklar, yüce Allah'ın İsrailoğullarına vermiş olduğu birtakım nimetlerin hatırlatılması sadedindedir. Yani: Sizi düşmanınızdan kurtarmak ve aranızdan peygamberler göndermek şeklindeki nimetimi hatırlayın. Bu hitap (âyetin nuzulü döneminde) varolanlarına yöneliktir. Kastedilen kimseler ise geçmiş atalarıdır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Şüphesiz ki su (tufan esnasında) sınırını aştığı zaman sizleri gemide biz taşıdık."** (el-Hâkka, 69/11) Atalarınızı o gemide bizler taşıdık, demektir.]

Âyet-i kerimede: **"Sizi kurtardığımız zamanı"** diye buyurulmasının sebebi, ataların kurtarılmasının, âyetlerin nüzûlü döneminde bulunanların kurtuluşuna sebep olduğundan dolayıdır.

[**"Sizi kurtardı"** buyruğunun anlamı ise, sizleri yüksekçe bir yere bırakarak (boğulmaktan koruduk) anlamındadır.] Kelimenin asıl anlamı budur. Daha sonra kurtulan herkese (aynı kökten): "nâci" adı verilmiştir. Buna göre nâci, bir darlıktan çıkıp genişliğe ulaşan kimse demektir. Bu kelime tekil olarak: (وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ) Sizi kurtardığım zamanı hatırlayın" anlamına gelecek şekilde de okunmuştur.

2- Firavun Hanedanı:

[Âl-i Firavun yani Firavun hanedanı, onun kavmi, ona uyanlar ve onun dine mensup olan kimseler demektir. Aynı şekilde Âl-i Rasul (s.a) da onun döneminde olsun sonraki çağlarda olsun, onun dini ve şeriatı üzerinde bulunanlar demektir. Nesep yoluyla ona ister bağlansın ister bağlanmasın değişen birşey olmaz.] Onun dini ve şeriatı üzerinde olmayan kimse ise onun

Âlinden de değildir, ehlinden de değildir. İsterse nesep yoluyla onun yakını veya akrabası olsun. [Bu konuda Rafizîler farklı bir kanaat belirterek şöyle derler: Âl-i Rasul'den kasıt, yalnızca Fâtıma, Hasan ve Hüseyin (r. an-hum)'dir derler. Bizim delilimiz yüce Allah'ın: "*Firavun hanedanını (âlini) ine.. suda boğmuştuk.*" (el-Bakara, 2/50); "*Firavun hanedanını (âlini) azabın en şiddetlisine sokun.*" (el-Mu'min, 40/46) buyruklarıdır. Burada "âl"den kasıt dinine mensup olan kimselerdir. Çünkü Firavunun oğlu, kızı, babası, amcası, kardeşi ve yakın erkek akrabaları (asebesi) yoktu. Diğer taraftan mü'min ve muvahhid olmayan kimselerin Muhammed âlinden olmayacağında -isterse onun yakın akrabası olsun- görüş ayrılığı yoktur. Bundan dolayı şöyle denilmektedir: Ebû Leheb ve Ebû Cehil, Hz. Peygamber'in âlinden de değildir, ehlinden de değildir. İsterse onlarla Peygamber (s.a) arasında akrabalık bulunsun. Bundan dolayı şanı yüce Allah Hz. Nuh'un oğlu hakkında da şöyle buyurmuştur: "*O, senin ailenden değildir. Çünkü o salih, olmayan bir amel (sahibi)dir.*" (Hud, 11/46)]

Müslim'in Sahih'inde ise Amr b. el-Âs'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasulullah (s.a)'ın gizlice değil, yüksek sesle şöyle buyurduğunu dinledim: "Şunu bilin ki Ebû Filânın âli, benim velilerim değildir. Benim velilerim Allah'tır ve salih mü'minlerdir." (1)

Bir kesim de şöyle demiştir: Âl-i Muhammed onun zevceleri ve zürriyetinden ibarettir. Çünkü Ebû Humeyd es-Saidî tarafından rivâyet edildiğine göre ashab-ı kiram şöyle sormuş: Ey Allah'ın rasulü, sana nasıl salat-ü selâm getirelim? Hz. Peygamber de şöyle buyurmuş: "Şöyle deyiniz: Allah'ım Muhammed'e, onun zevcelerine ve zürriyetine -Âli İbrahim'e salat-ü selam getirdiğin gibi- salat ü selam getir. Muhammed'i, onun zevcelerini ve zürriyetini -Âli İbrahim'i mübarek kıldığın gibi- mübarek kıl. Şüphesiz ki sen hamîdsin, mecîdsin." Bu hadisi de Müslim rivâyet etmiştir. (2)

Bir grup ilim ehli de şöyle demiştir: Ehlî (ailenin) kimler olduğu bilinen bir husustur. Âl, ise ona tabi olanlardır. Ancak bizim belirttiğimiz birinci görüş, gösterdiğimiz gerekçeler dolayısıyla daha sahih olandır. Diğer taraftan Abdullah b. Ebi Evfâ tarafından rivâyet edilen hadis de bunu gerektirmektedir. Buna göre Rasulullah (s.a)'a bir kavmin zekâtı ulaştığında o da şöyle buyururdu: "Allah'ım onlara rahmet buyur." Babam da ona zekatını getirince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ım, Ebû Evfâ'nın âline rahmet buyur" dedi. (3)

(1) *Buhârî*, Edeb 14; *Müslim*, İman, 366; *Müsned*, IV, 203

(2) *Buhârî*, Enbiyâ 10; Deavât 33; *Müslim*, Salât 69; *Nesâî*, Sehv 54; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 25; *Muvatta*, Kasru's-Salât fi's-Sefer 66; *Müsned*, V, 374, 424

(3) *Buhârî*, Deavât 19, 33; *Müslim*, Zekât 176; *Ebû Dâvûd*, Zekât 7; *Nesâî*, Zekât 13; *İbn Mâce*, Zekât 8; *Müsned*, IV, 383.

3- Şu Beldenin Âli Denilebilir mi?:

Nahivciler "âl" kelimesinin şehirlere, beldelere izafe edilip edilmeyeceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. el-Kisaî der ki: Filanın âli, filan kadının âli denilir, fakat şehir ile ilgili olarak bu Hıms âlindendir veya Medine âlindendir denilmez. el-Ahfeş der ki: "âl" kelimesi izafe şeklinde en büyük başkan hakkında kullanılır. Âl-i Muhammed (s.a) ve Âl-i Firavun gibi. Çünkü Firavun da sapıklıkta onların başkanı idi. Devamla şöyle der: Biz bunun şehirler hakkında da kullanıldığını işittik. Araplar "Medine ehli" dedikleri gibi "Medine âli" de derler.

4- "Âl" Kelimesi Zamirle Birlikte Kullanılır mı?:

Yine nahivciler "âl" kelimesinin zamire izafe edilip edilmeyeceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. en-Nehhas, ez-Zubeydî ve el-Kisaî bunu kabul etmez. Buna göre ancak "Allah'ım, Muhamed'e ve Muhammed'in âline selat ü selam olsun" denilir, ancak "Muhammed'e ve onun âline" denilmez. Doğru görüşe göre ise "onun ehli" denilebilir. Bir başka kesimin görüşüne göre böyle bir ifade kullanılabilir. İbnü's-Seyyid bunlar arasındadır, doğrusu da budur. Çünkü konu ile ilgili gelmiş sahih söyleyişler bu kanaati desteklemektedir. Meselâ; Abdülmuttalib'e ait şu beyitlerde bu şekilde bir kullanım görüyoruz:

لا هُمْ إِنْ الْعَبْدُ يَمْنَعُ رَحْلَهُ فَاَمْنَعُ جِلَالِكَ
وَأَنْصُرَ عَلَى آلِ الصَّلِيِّ بَ وَعَابِدِهِ الْيَوْمَ أَلَّاكَ

"Allah'ım, senin kulun bir kişi kendi evini barkını himaye eder;
Sen de Mescid-i Haram'ının yanında sakin olanları himaye et!
Ve bugün sen kendi âlini, âl-i salîbe ve ona tapanlara karşı muzaffer ol!"
Nudbe de şöyle demiştir:

أَنَا الْفَارَسُ الْحَامِي حَقِيقَةً وَالَّذِي
وَأَلِي كَمَا تَحْمِي حَقِيقَةً آلِكَ

"Ben o atlıyım ki babamın ve âlimin korumam gereken kimselerini korurum
Tıpkı senin kendi âlinden olup koruman gerekenleri koruduğun gibi."

5- Âl Kelimesinin Aslı:

Yine nahivciler bu kelimenin aslının ne olduğu hakkında farklı görüşlere sahiptirler. en-Nehhâs bunun aslının "ehl" olduğunu, daha sonra ha'nın elife dönüştürüldüğünü söyler. Bu kelimedden küçültme ismi yapacak olursak bunu aslına döndürüp "uheyli" denilir.

el-Mehdevî de der ki: Bunun aslı "evl"dir. Bir başka görüşe göre ise ehl olup ha harfi hemzeye dönüştürülmüş, ondan sonra da hemze elife dönüştürülmüştür. Çoğulu ise "âlûn" küçültme ismi ise "uveyli" gelir. el-Kisaî'nin nak-

İlme göre bu böyledir. Başkası ise küçültme isminin "uheyî" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşün en-Nehhas'tan nakledildiğini az önce söyledik. İbnu'l-Hâsen b. Keysan ise der ki: "Âl" kelimesini çoğul yapmak istediğimizde "âlûn" deriz. Eğer serab anlamına gelen "âl" kelimesinin çoğulunu yapmak istersek "âvâl" deriz. Mal ve "emvâl"de olduğu gibi.

6- Firavun:

[Firavun kelimesinin muayyen bir kralın adı olduğu söylendiği gibi, Amalika krallarından her kralın ünvanıdır da denilmiştir. Fars hükümdarlarına Kisrâ, Bizans hükümdarlarına Kayser, Habeşistan hükümdarlarına Necaşî denildiği gibi. Hz. Musa dönemindeki Firavun'un asıl adı ise ehl-i kitabın görüşüne göre "Kabus"dur. Vehb ise şöyle demiştir: Onun adı el-Velid b. Mus'ab b. er-Reyyan'dır. Künyesi Ebû Murra'dır. O Amlik b. Lavez b. İram b. Sam b. Nuh (a.s)'ın soyundan gelir.]

es-Süheylî der ki: Kiptîlerle Mısır yönetiminin başına gelen herkese Firavun denilir. Firavun asıl itibariyle İstahr halkından bir İranlıdır. el-Mes'udî de der ki: Firavun kelimesine dair arapça bir açıklama bilinmemektedir. el-Cevherî de der ki: Firavun, Mısır kralı el-Velid b. Mus'ab'ın lakabı olup, azgın ve zorba, haddi aşan herkese Firavun denilir. Çoğulu "ferâine" gelir. "Tefer'ane" firavunlaşmak demektir. "Ferane sahibi" ise hile, desise ve tuzak kurmak maharetine sahip ⁽¹⁾ kimse anlamındadır. Hadis-i şerifte: (أَخَذَنَا فِرْعَوْنُ هَذِهِ الْأَمَةِ) Bu ümmetin Firavunu bizi yakaladı" denilmektedir. ⁽²⁾

"Firavun" kelimesi bu âyet-i kerimede mecrur mahallinde olmakla birlikte arapça olmayan (A'cemî) bir kelime olduğundan dolayı munsarif değildir.

7- Tadılan Azap:

[Yüce Allah'ın: **"Size ... tattırıyorlar"** buyruğunun anlamı, size tattırıyorlar ve sizin kurtulmanıza imkân vermeyecek şekilde bu azaba uğrattıyorlar, demektir. Ebû Ubeyde ise, size yüklüyorlar anlamındadır, demiştir.] Bir kimse bir başkasına zillet yüklediği takdirde (zillete mecbur ve mahkûm ettiğinde): (سَامَ خُطَّةَ خَسَفَ) denilir. Amr b. Külsûm'un şu beyiti de bu şekildedir:

إِذَا مَا الْمَلِكِ سَامَ النَّاسِ خَسَفًا أَيْنَا أَنْ تُقَرَّ الْخَسَفَ فِينَا

"Hükümdar insanları zillate mahkûm etmek isterse,

Biz zelil edilmeyi kabul etmeyiz."

Bir başka açıklamaya göre de "onlar sizi azaplandırmayı sürdürüyorlardı,

(1) İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, tarihsiz, XIII, 323'de: "inütekebbir" diye geçmektedir.

(2) Bk. *Lisânu'l-Arab*, XIII, 323.

sürekli kılıyorlardı" anlamındadır, denilmiştir. Çünkü "sevm" kelimesi devamlılık ifade eder. Sürekli meralarda otladığından dolayı otlayan koyunlara "sâime" denilmesi de buradan gelmektedir.

el-Ahfeş der ki: "Size.. tattırıyorlar" cümlesi mübteda olmak üzere ref' makamındadır. (Yani yeni bir başlangıç cümlesidir). Ayrıca hal olmak üzere nasb makamında da kabul edilir. O takdirde anlamı: "Onlar size azabın en kötüsünü tattırmakta idiler.." şeklinde olur.

8- En Kötü Azap:

Yüce Allah'ın "**azabın en kötüsü**" buyruğu, en şiddetli azap demektir. Bunun sürekli ve daimî azap anlamında olması da mümkündür. Sifat olarak: "Size kötü bir azap tattırıyorlardı" şeklinde anlaşılması da mümkündür.

Rivâyete göre Firavun, İsrailoğullarını hizmetçi ve işçi yapmış ve kendisinin işlerini görmek üzere onları gruplara ayırmıştı. Kimisi inşaat yapıyor, kimisi ekip biçiyor, kimisi ise hizmetçilik ediyorlardı. Onun kavmi ise yönetici ve asker idi. İsrailoğullarından olup da bu işlerden herhangi birisinde çalışmayan kimselere de vergi konuluyordu. İşte azabın kötüsünden kasıt budur.

9- Boğazlanan Oğullar ve Hayatta Bırakılan Kadınlar:

"**Oğullarınızı boğazlayıp**" buyruğunun başına atıf vav'ının gelmemesi bunun "azabın en kötüsünü tattırıyorlar" buyruğundan bedel olmasından dolayıdır. Nitekim şair de -Sibeveyh'in nakline göre- (aynı amaçla vav kullanmaksızın) şöyle demiştir:

مَتَى نَأْتَا ثَلَمِيمَ بَنَا فِي دِيَارِنَا تَجِدُ حَطْبًا جَزَلًا وَنَارًا تَاجِبًا

"Ne zaman bize gelir, yurdumuzda bizi ziyaret edersen

Bol odun ve alev alev yanan ateş görürsün."

el-Ferrâ ve başkaları der ki: Burada "**oğullarınızı boğazlayıp**"dan önce "vav" (ve bağlacı) gelmemesi, yüce Allah'ın daha önce geçen: "**Size azabın en kötüsünü tattırıyorlar**" buyruğunu açıklamak üzere geldiğinden dolayıdır. Nitekim günlük konuşmamızda: "Topluluk bana geldi, Zeyd ve Amr" der ve "Zeyd" kelimesinden önce ayrıca vav bağlacını kullanmaya gerek görmeyiz. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bunu andırmaktadır: "**Kim bunları işlerse o kişi günah**(ının cezası) **ile karşılaşır**: (Arada ve bağlacı olmaksızın) **Kıyamet gününde onun azabı katlanır**." (el-Furkan, 25/68-69) İbrahim (a.s) Sûresi'nde ise bu kelime vav'lı olarak "**.. ve oğullarınızı boğazlarlar**" (İbrahim, 14/6) şeklindedir. Çünkü orada anlam şöyledir: Onlar sizleri oğullarınızı boğazlayarak da ondan başka şekillerle de azaplandırıyor, işkence ediyorlardı. Orada yüce Allah'ın: "Ve oğullarınızı boğazlıyorlardı" buyruğu azap ve işkencenin bir başka türünü ifade etmektedir. Kendisinden önceki buyruğu

tefâir etmemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derin ki: Şöyle demek de mümkündür: Burada (yani İbrahim sûresindeki Âyetle) vav, Bakara sûresindeki âyet-i kerimenin vav'sız gelmesi dolayısıyla zâil olabilir. Ve kimi zaman bu vav bu şekilde fazladan getirilebilir. Şairin şu sözlerinde olduğu gibi:

فَلَمَّا أَجَزْنَا سَاحَةَ الْحَيِّ وَأَتَحَى

"Kabilemin alanını geride bırakınca ve karşımıza görününce."

Burada "ve"siz olarak "karşımızda göründü" anlamındadır. Bir başka şair de şöyle demiştir:

إِلَى الْمَلِكِ الْقَرْمِ وَأَبْنِ الْهَمَامِ وَلَيْثِ الْكُتَيْبَةِ فِي الْمُرْدَحِمِ

Tazim edilen efendi ve kahraman cömerdin oğlu

Ve savaş esnasında birliğin arslanı olan hükümdara. . ."

Şair burada muazzam, hem kahraman hem cömert, birliğin arslanı, hükümdara demek istemiştir. Bu tür söyleyişler pek çoktur.

10- Boğazlamak:

Yüce Allah'ın "**boğazlayıp**" anlamını verdiğimiz (يَذْبَحُونَ) buyruğunu çoğunluk, çokluk ifade edecek şekilde (b harfini) şeddeli olarak okumuştur. İbn Muhaysın ise boğazlarlar anlamını verecek şekilde be harfini üstün olarak: (يَذْبَحُونَ) okumuştur.

Boğazlamak (anlamına gelen): *ez Zebh*: Yarmak demektir. *ez-Zibh* ise boğazlanmış demektir. *ez-Zubâh* ise parmak diplerindeki çatlaklık anlamındadır. Testinin üstünün açılması anlamında kullanıldığı gibi, mihraplar anlamına "el-Mezâbih" kelimesi kullanılır. Bu ise, "mezbah" kelimesinin çoğuludur. Mezbah ise, gelen sellerin yerde yarık açması anlamındadır. Bir karış ve bu civardaki bu tür çatlaklıklara bu isim verilir. Sa'd ez-Zabih, adı Sa'd olan meşhurlardan birisidir.

[Firavun küçük çocukları boğazlıyor, kız çocukları hayatta bırakıyordu.]
Âyet-i kerimede (kadın anlamına gelen "nisâ -meâlde kızlar") ifadesi kızların nihâyette kadın olmaları dolayısıyla kullanılmıştır.

Bir kesim de şöyle demiştir: "Oğullarınızı boğazlayıp" buyruğundan kasıt erkeklerinizi keserler demektir. Onlara "oğullar" denilmesi bir zamanlar öyle oldukları içindir. Bu görüşü ileri süren kimse ise "kadınlarınız" kelimesinin kullanılışını delil gösterir.

Ancak birinci açıklama daha doğrudur. Çünkü öncelikle anlaşılan budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Zalimin Emriyle Zulmedenin Durumu:

Burada işlenen bu zalimce fiilin, Firavun hanedanına nisbet edilme sebebi -onun emriyle ve onun otoritesinden güç alarak- bu işi bizzat yapmalarından dolayı ve doğrudan bu fiili işleyen kimsenin yaptığı bu işinden dolayı sorumlu tutulacağının bilinmesi içindir. Taberî der ki: İfadenin bu şekilde olması şunu gerektirir: Bir zalim, birisine herhangi bir kişiyi öldürme emrini verse, emrolunan kişi de o şahsı öldürse öldüren kişi bundan sorumlu tutulur.

Derim ki: Bu mes'ele hakkında ilim adamlarının üç ayrı görüşü vardır: Zalim ile katil birlikte öldürülürler. Zalim emir verdiği için katil de fiilen bu işi işlediği için öldürülür. en-Nehaî'nin görüşü böyledir. Bu görüşü Şâfiî ve Mâlik de mes'elenin durumuna göre kabul etmişlerdir. Şâfiî der ki: Hükümdar bir kimseye birisini öldürme emrini verse emrolunan kişi de hükümdarın öldürme emrini haksızca verdiğini bilse, emri yerine getirene de hükümdara da birlikte kısas uygulanır. Eğer hükümdar öldürmek üzere emrolunanı zorlasa ve onun haksızca kendisini öldüreceğini bilir ise, o takdirde hükümdara kısas uygulanır, emrolunan kişi hakkında ise iki görüş vardır. Birisine göre ona da kısas uygulanır, diğer görüşe göre kısas yoktur, fakat yarım diyet öder. İmam Şâfiî'nin bu görüşlerini İbnu'l-Münzir kaydetmiştir.

Bizim (Mâlikî mezhebi) âlimlerimiz ise şöyle demektedirler: Emrolunan kişi ya hükümdar veya kölenin efendisine karşı durumunda olduğu gibi itaat etmesi gereken ve kötülüğünden korktuğu kimsenin emriyle yapmıştır. O takdirde her ikisine de kısas uygulanır veya itaat etmesi gerekmemektedir. Bu durumda emreden değil de sadece cinâyeti fiilen işleyen kişi öldürülür. Babanın çocuğuna, öğretmeninin öğrettiği öğrencilerine, sanatkârın ergenlik yaşına gelmemiş çıraklarına emretmesi halinde olduğu gibi. Eğer emrolunan kişi, ergenlik yaşına gelmemiş ise, emreden kişi öldürülür, küçüğün akilesi ise yarım diyet öder.

İbn Nafi der ki: Efendi -Arap olmasa dahi- bir kölesine bir insanı öldürmesini emredecek olursa öldürülmez. İbn Habîb der ki: Ben İbnü'l-Kasım'ın görüşünü kabul ederek her ikisinin de öldürüleceğini söylüyorum. Emre uymaması halinde emrolunana bir zarar geleceğinden korkulmayacak olur ise böyle bir öldürme ikrah kapsamına sokulmaz, aksine emrolunan kişi öldürülür, emreden kişi öldürülmez. Buna karşılık emreden kişi dövülür ve hapsedilir.

İmam Ahmed, kölesine bir başkasını öldürme emri veren kişi hakkında efendinin öldürüleceğini söylemiştir. Bu görüş Ali b. Ebi Talib ve Ebû Hureyre (r. anhumâ)dan rivâyet edilmiştir. Hz. Ali ayrıca der ki: Köle de hapse atılır. İmam Ahmed der ki: Köle hapsedilir, dövülür ve te'dib edilir. es-Sevri der ki: Efendiye ta'zir cezası verilir. el-Hakem ve Hammad der ki: Köle öl-

öldürülür. Katade der ki: İkiisi de birlikte öldürülür.

Ayrıca Şâfiî şöyle demiştir: Eğer köle fasih (Arapçayı anlayan) ve akli eren bir kimse ise öldürülür, efendi ise cezalandırılır. Eğer köle Arap değil ise (Arapça bilmiyor ise) o takdirde efendiye kısas uygulanır. (1)

Süleyman b. Mûsâ der ki: Emreden kişi öldürülmez, fakat elleri kesilir, sonra da cezalandırılır ve hapsedilir. Bu da ikinci görüştür ve emrolunan kişi ise fiilen cinayet işlediğinden dolayı öldürülür.

Ata, Hakem, Hammad, Şâfiî, Ahmed ve İshak da başkasını öldürmeyi emreden kişi hakkında böyle söylemişlerdir. Bunu da İbnu'l-Münzir zikretmiştir.

Züfer ise şöyle demiştir: Bunlardan herhangi birisi öldürülmez. Bu da üçüncü görüştür. Züfer'in bu görüşünü Ebul Meali *el-Burhan* adlı eserinde nakletmiştir. Züfer'in görüşüne göre emreden kişi de cinâyeti fiilen işleyen kişi de bağımsız olarak kısas uygulanacak durumda değildirler. Bundan dolayı onların hiç birisi öldürülmez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

12- Firavun'un Erkek Çocukları Boğazlama Sebebi:

Cumhûr (az önce de belirtildiği gibi): (يَذْبَحُونَ) kelimesini "be" harfini şeddell olarak okur. İbn Muhaysin ise şeddesiz olarak okur. Ancak birinci okuyuş şekli daha uygundur. Çünkü bu boğazlama işi defalarca tekrarlanmış bir olaydır. Rivâyet edildiğine göre şöyle bir rüya görmüştü: Beytül-Makdis'ten çıkan bir ateş gelir ve Mısır'ın evlerini yakar. Onun gördüğü bu rüya şöyle yorumlanmıştı: İsrailoğulları arasında doğacak çocuk büyüyecek ve Firavunun mülkü onun eliyle yıkılacaktır. Çocukların boğazlanmasına dair başka açıklamalar da yapılmıştır. Bu açıklamaların ihtiva ettiği mana da birbirine yakındır.

13- Belâ ve İmtihan:

Yüce Allah'ın: **"Bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardır"** buyruğu sözü geçen bütün işlere işarettir. Çünkü bu buyruk haberdur ve hali hazırda bulunan tek bir işin durumunu bildiriyor gibidir. Yani onların bu işi yapmaları sizin için büyük bir imtihandır, denemedir. **"Belâ"** kelimesi ni'met demektir. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğunda da bu kökten gelen kelime bu anlamda kullanılmıştır: **"O mü'minleri kendi lütfuyla güzel bir belâ ile denemek için (bunu yaptı)."** (el-Enfal, 8/17) (Burada belâ kelimesi ni'met anlamındadır.)

[Ebû'l Heysem der ki: Belâ iyi de olabilir, kötü de olabilir. Bunun asıl anlamı mihnet (sınama) demektir. Yüce Allah kulunu onun şükrünü sınamak üzere iyiliklerle ibtilâ ettiği gibi, sabrını sınamak üzere hoşuna gitmeyen şey-

(1) Bu meselede Arapça bilmek ve anlamaktan kasıt, kölenin efendisinin kendi dili ile verdiği emri - eğer kölenin dili farklı ise - açıkça ve yanlış anlamaya meydan vermeyecek şekilde anlayabilmesidir.

lerle de ibtilâ eder. O bakımdan iyi olana da, güzel olana da belâ, kötü olana da belâ denilmiştir. Bunu el-Herevî zikretmiştir.]

[Başkaları ise şöyle demiştir: “*Bunda*” ifadesi ile İsrailoğullarının kurtarılmalarına işaret edilmiştir. Buna göre burada sözü geçen belâ hayırlı işlerde olmuş demektir. Yani sizin kurtuluşunuz Allah'ın üzerinizdeki büyük bir ni'metidir, demektir.

Cumhurun görüşüne göre ise “*bunda*” ile boğazlama ve benzeri şeylere işaret edilmektedir. O vakit burada “belâ” kötü şeyler demektir. Anlamı da şöyle olur: Çocuklarınızın boğazlanmasında hoşunuza gitmeyecek ve ağır bir imtihan vardır.] İbn Keysân da der ki: Hayırlı şeyler hakkında -hemzeli olarak- (إِبْلَاء) şeklinde kullanıldığı gibi, hemzesiz olarak (بِلَاء) şeklinde de kullanılır demiş ve her iki şekliyle kullanıldığı şu beyiti örnek göstermiştir:

جَزَى اللَّهُ بِالْإِحْسَانِ مَا فَعَلَا بِكُمْ وَأَبْلَاهُمَا خَيْرَ الْبَلَاءِ الَّذِي يَتْلُو

“Onların size yaptıklarına Allah, iyilikle karşılık verdi

Ve onun mükafat olarak verdiği en hayırlı belâ ile ibtila etti.”

Çoğunluğun görüşüne göre ise, hayırlı şeyler hakkında “hemzeli” olarak kullanılacağı kötülük hakkında da “hemzesiz” kullanılacağı ifade edilmektedir. Denemek ve sınamak ile ilgili olarak da “*ibtila*” ve (بَلَو) şekli kullanılır. Bunu da en-Nehhas nakletmiştir.

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾

50. Hani Biz, sizin için denizi yarıp sizi kurtarmış, Firavun hanedanını ise kendiniz görüp dururken suda boğmuştuk.

Boğulanlar ve Kurtulanlar: (1)

[“**Hani Biz, sizin için denizi yarıp sizi kurtarmıştık.**” Deniz yarılmış, her bir tarafı kocaman bir dağ gibi olmuştu. Ayet-i kerimede geçen “fark” ayırmak demektir] Saçın ayrıldığı yere de “fark” denildiği gibi, Furkân kelimesi de bu kökten gelmektedir. Çünkü Furkân hak ile batılı birbirinden ayırır. Yüce Allah'ın: “(فَالْفَارِقَاتُ فَرْقًا) : *Tam anlamıyla ayırdedenlere..*” (el-Mürselât, 77/4) buyruğu da bu anlamdadır. Kasıt hakkı batıldan ayırdeden buyrukları indiren meleklerdir. “*Furkân günü*” (el-Enfal, 8/41) kelimesi de bu kök-

(1) Kurtubî - merhum - âyetleri tefsir ederken ayrıca başlık kullanmamıştır. Çeşitli fıkhi hükümler ile diğer hususlara dair açıklamaların yer aldığı âyetlerin tefsirinde “1. mesele, 2. mesele...” diye açıklamalarda bulunur. Biz ise tercümemizde bunları rakam ile numaralayıp muhtevasına uygun başlıklar koymayı uygun gördük. Burada olduğu gibi eğer ayrıca rakam yoksa, Kurtubî'nin bu açıklamalarının, “mesele” diyerek açıklanmaya gerek görmediği bölümler olduğu anlaşılmalıdır.

ten gelmektedir. Furkân gününden kasıt ise Bedir günüdür. Çünkü o günde hak ile batıl birbirinden ayırdedilmiştir. “Biz, bunu bir Kur’an olarak (âyet Ayet) ayırdık” (el-İsra, 17/106); yani onun hükümlerini etraflı bir şekilde açıklılık ve sapasağlam kıldık. ez-Zührî ise bu kelimeyi -r harfini şeddeli olarak (فُرْقَانًا) şeklinde okumuştur. Biz onu kısım kısım kıldık, anlamındadır.

Ayet-i kerimede geçen (بَكْم) kelimesinde yer alan “be” harfi “lam” anlamındadır. Yani “... sizin için...” anlamındadır. (Meal’de olduğu gibi.) Bir görüşe göre ise buradaki bu harf yerindedir ve kendi anlamındadır. Yani sizin denize girmenizle birlikte biz denizi ayırdık. Yani İsrailoğulları iki su arasında yol aldılar ve onlar vasıtasıyla sular ayrılmış oldu. Bu daha güzel bir açıklamadır ve bunu bir başka yerde geçen “(فَانْفَلَقَ): Deniz (ikiye) ayrılıp...” (eş-Şuara, 26/63) buyruğu açıklamaktadır.

[“Deniz (el-Bahr)”ın ne olduğu bilinmektedir. Ona bu adın verilmesi genişliği dolayısıyladır. Attığı adımları geniş, yani adımların arasındaki mesafe pek çok olan at hakkında “feresun bahrun” denilir. Peygamber efendimizin Ebû Talha’nın atı Mendup hakkında: “Biz onu bir deniz (bahr) bulduk.”⁽¹⁾ hadisi de bunu ifade etmektedir. Bu kelime aynı zamanda tuzlu su anlamına da gelir. Suyun tuzu arttığı zaman da bu kökten gelen kelime kullanılır. Şair Nusayb der ki:

وقد عاد ماء الأرض بَحْرًا فزادني إلى مَرَضِي أن أبحر المَشْرَبُ العَذْبُ

“Yerin suyu denize döndü ve bu artırdı

Hastalığımı tatlı sular tuzlu oldu diye.”

Bahr aynı zamanda belde anlamına da kullanılır. Beldemiz anlamında “bu bizim bahrımızdır” denir. el-Umevî der ki: Bahr, insanın yakalandığı sülâl (verem ve benzeri ciğer hastalıkları) demektir. Bu kelime, “açık ve belirgin” kaya vb. gibi şeyler hakkında da kullanılır.

Ka’b el-Ahbar’ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah’ın Sandafâyil adında bir meleği vardır. Bütün denizler onun baş parmağının küçük bir çukuru içindedir. Bunu Ebû Nuaym, Sevr b. Yezid, o Halid b. Ma’dân, o da Ka’b yoluyla rivâyet etmiştir.

Kurtulanlar ve Boğulanlar:

Yüce Allah’ın: “Sizi kurtarmıştık” buyruğu yani sizi o denizden sâlimen çıkarmıştık, demektir. Kurtardım, anlamında (أَنْجَيْتَ) ile (نَجَّيْتَهُ) şekilleri kullanılır. Her iki şekilde, de okunmuştur. Bir önceki âyet-i kerimede (وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ) şeklinde, bu âyet-i kerimede de (فَانْجِيتَكُمْ) şeklinde gelmiştir. Ayet-i kerimede “Firavun hanedanını ise.. suda boğmuştuk.” (غَرَقَ فِي الْمَاءِ) suda boğuldu, demektir. Suda boğulana da (غَرَقَ وَغَارِقٌ) denilir. Ebû Necm’in

(1) Buhârî, Cihâd 24, 46, 50, 55.; Müslim, Fedâil 48-50

şu mısraında olduğu gibi:

من بين مقتول وطافر غارق

".... kimisi öldürülmüş, kimisi su üstünde kimisi de suda boğulmuştu."

Başkası tarafından suda boğulanı anlatmak üzere (غرقه) ile (أغرقه) denilir. Başkası tarafından bu şekilde boğularak öldürülen kimse hakkında da (لجام مغرق) denilir. Meselâ, gümüş ile süslenmiş bir yulara (التفریق) öldürmek demektir. el-A'sa der ki:

ألا ليت قيساً غرقته القوابل

"Keşke Kays'ı ebeler öldürmüş olsaydı."

Çünkü ebeler kıtlık yıllarında erkek olsun dişi olsun yeni doğan çocuğu eşi ile birlikte gelen suda boğar öldürürdü. Daha sonra her türlü öldürme işi ne bu şekilde "tağrık" denilir oldu.

إذا غرقت أرباضها ثني بكرؤ بتيهَاء لم تُصبح رَوْماً سَلَوْبَهَا

"Genç, dişi gebe develer ikinci yavrusunu eşinin suyunda boğarlarsa

Uçsuz bucaksız çöllerde artık henüz hilkatı tamamlanmamış

ölü yavrusuna şefkati (hiç) olmaz."

Yavrusuna karşı şefkatli olmayışının sebebi ise ona gebe kaldığı sürece çektiği sıkıntı ve yorgunluklardır.

İsrailoğullarının Kurtarılması ile İlgili Görüşler:

[Taberî'nin naklettiğine göre Mûsâ (a.s), Mısır topraklarından geceleyin İsrailoğullarını alıp yürümesini emreden bir vahiy almıştı. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, Kiptîlerden süs ve diğer eşyalarını ariyet olarak almalarını emretti. Allah, bunu İsrailoğullarına helâl kılmıştı. Hz. Mûsâ, gecenin bastırması ile birlikte onlarla yola koyuldu. Firavun bunu haber alınca, horozlar ötmeye başlamadıkça kimse onların arkasından gitmesin, dedi. O gece Mısır'da hiçbir horoz ötmedi. Allah, o gece Kiptîlerin birçok çocuğunun canını aldı. Bunun üzerine çocuklarını defnetmek işleriyle uğraştılar ve arkasından güneşin doğduğu sırada onları takib etmeye koyuldular. Nitekim yüce Allah: "Güneş doğarken onların ardından gittiler" (eş-Şuara, 26/60) diye buyurmaktadır. Hz. Mûsâ da denize ulaşınca kadar denize doğru ilerledi. O sırada İsrailoğullarının sayısı altıyüz bin kişiye yakındı. Firavun ile birlikte bulunanların sayısı ise bir milyon ikiyüz bin kişi idi. Firavunun Hz. Mûsâ'nın arkasında bir milyon atlı ile gittiği ve kısraklıların bu sayının dışında olduğu belirtilmiştir. Denildiğine göre İsrail -ki Ya'kub aleyhisselâmdır- Mısır'a çocukları ve torunlarından oluşan yetmiş altı kişi ile birlikte girmişti. Yüce Allah, onların sayılarını çoğaltmış, soyundan gelenlerin bereketini artırmıştı. Nihâ-

yet Firavun'dan kaçtukları günü denize çıktıklarında yaşlılar, çocuklar ve kadınların dışında altıyüzbin savaşçı idiler.

İbnü Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe der ki: Bize Şebabe b. Sevar, Yunus b. Ebi İshak'tan, o Ebû İshak'tan, o Amr b. Meymun'dan, o Abdullah b. Mes'ud'dan rivâyet ettiğine göre Mûsâ (a.s) İsrailoğullarını geceleyin yola koyulduğu sırada, Firavun'a bu durumun haberi ulaştı. O bir koyunun kesilmesini emretti, sonra da şöyle dedi: Allah'a yemin ederim bu koyunun yüzülmesi daha bitmeden önce huzurumda Kıptî altıyüzbin kişi toplanıp gelecektir. Hz. Mûsâ da denize varıncaya kadar yoluna devam etti. Denize: "ayrıl" dedi. Deniz ona: Ey Mûsâ, sen oldukça büyüklendin. Ben Ademoglundan kime ayrıldım ki senin için ayrılayım? O sırada Mûsâ ile birlikte atı olan bir adam vardı. Bu adam ona: Ey Allah'ın peygamberi, sana hangi tarafa doğru gitme emri verildi? diye sorunca Hz. Mûsâ ona: Bana bu yöne gitmekten başka bir yere gitmek üzere emir verilmiş değildir, dedi. Bunun üzerine adam, atını denize sürdü, denizde bir süre yüzüp çıktı. Tekrar: Ey Allah'ın peygamberi hangi tarafa gitmek üzere sana emir verildi? deyince yine Hz. Mûsâ: Bana bu taraftan başka bir yere gitmeme dair emir verilmiş değildir, dedi. Adam: Allah'a yemin ederim yalan söylemediğin gibi sen yalanlanmazsın da. Sonra ikinci bir defa atını denize sürdü ve denizden çıkınca ya kadar yüzmeye devam etti. Yine: Ey Allah'ın peygamberi, hangi tarafa gitmek üzere sana emir verildi? diye sorunca Hz. Mûsâ: Bana bu yöne gitmekten başka bir tarafa gitmem emredilmiş değildir, dedi. Adam yine, Allah'a yemin ederim yalan söylemediğin gibi sen yalanlanmazsın, dedi. Bunun üzerine Allah Hz. Mûsâ'ya: *"Asan ile denize vur"* (eş-Şuara, 26/63) diye vahyetti. Hz. Mûsâ asasını denize vurunca *"ardından deniz ikiye ayrıldı, her bir tarafı büyük bir dağ gibi oldu."* (eş-Şuara, 26/63) Deniz de on iki sıbt (kol) için on iki kola ayrıldı. Her bir kolun bir yolu vardı ve birbirlerini de görüyorlardı. Şöyle ki denizin kollarının arasından delikler ve pencereler oldu ve birbirlerini bu delik ve pencerelerden görebiliyorlardı. Hz. Mûsâ ve beraberindekiler oradan çıkıp, Firavun ile birlikte bulunanlarsa dikilip kalınca deniz onların üzerlerine kapandı ve onları suda boğdu.]

Anlatıldığına göre bu deniz Kızıldenizdir. Hz. Mûsâ ile birlikte atı üzerinde bulunan adam ise onun yanındaki genç delikanlı Yûşâ b. Nûn idi. Şanı yüce Allah da denize: Sana asası ile vurduğu vakit Mûsâ için ayrıl, diye emir verdi. Deniz, o geceyi çalkalanarak geçirdi. Sabah olunca Mûsâ denize vurdu ve Hz. Mûsâ denize: Ebû Halid künyesini verdi. Bunu da İbn Ebî Şeybe zikretmiştir.

Müfessirler bu hususa dair pek çok kıssalar zikrederler. Bizim zikrettiğimiz bu miktar ise yeterlidir. Ayrıca Yunus⁽¹⁾ ve Şuarâ⁽²⁾ sûrelerinde -yüce Al-

(1) Bk. Yunus, 10/90. âyetin tefsiri

(2) Bk. eş-Şuarâ, 26/57 vd. âyetlerin tefsiri.

lâh'ın izniyle- daha fazla açıklamalar da gelecektir.

Hız. Mûsâ ve Beraberindekilerin Kurtuldukları

Diğerlerinin de Boğuldukları Gün: (10 Muharrem, Âşûrâ Günü):

Yüce Allah İsrailoğullarının kurtuluşunu, Firavun hanedanının suda boğuluşunu sözkonusu ettiği halde, bunun hangi gün gerçekleştiğini zikretmemektedir. Müslim'in İbn Abbâs'tan rivâyetine göre, Rasulullah Medine'ye geldiğinde Yahudilerin âşûrâ günü oruç tuttuklarını görür. Rasulullah (s.a) onlara: "Oruçla geçirdiğiniz bu günün mahiyeti nedir" diye sorar, onlar: Bu büyük bir gündür, derler. Bu günde Allah, Mûsâ ve kavmini kurtarmıştır. Firavun ve kavmini ise suda boğmuştur. Mûsâ şükür olmak üzere bugün oruç tuttu, o bakımdan biz de bugünü oruçlu geçiriyoruz. Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "Biz Mûsâ'ya sizden daha yakınız ve ona daha layıkız." Hz. Peygamber bu gün oruç tuttuğu gibi oruçla geçirilmesini de emretti. ⁽¹⁾

Bu hadisi, Buhârî de İbn Abbâs'tan rivâyet etmiş ve Peygamber (s.a)'ın ashabına: "Sizler Mûsâ'ya bunlardan daha yakınsınız, o bakımdan oruç tutunuz" diye emir buyurmuştur. ⁽²⁾

Âşurâ Günü Orucu:

[Bu hadis-i şeriflerin zahiri, Peygamber (s.a)'ın aşure günü orucunu tuttuğunu ve bu günün oruçla geçirilmesini emrettiğini göstermektedir. Bu emri yahudilerin kendisine haber vermesi üzerine Hz. Mûsâ'ya uymak üzere vermiş görünmektedir. Ancak durum böyle değildir. Çünkü Hz. Aişe (r.anhâ) şöyle demiştir: Aşure gününde Kureyşliler cahiliyye döneminde oruç tutarlardı. Rasulullah (s.a) da cahiliyye döneminde yine bu günde oruç tutardı. Medine'ye geldiğinde bu günde oruç tuttuğu gibi aynı şekilde ashabına da oruç tutmalarını emretti. Ramazan orucu farz kılınca Hz. Peygamber aşura günü orucunu terketti, dileyen onu tutar, dileyen terkeder. Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir. ⁽³⁾]

Denilse ki: Kureyşlilerin bu günü yahudilerin kendilerine haber vermeleri üzerine tutmuş olmaları da mümkündür. Çünkü Kureyşliler yahudilerin anlattıklarını dinler, onlardan bilgi alırlardı. Çünkü Kureyşlilere göre yahudiler, ilim sahibi kimselerdi. Buna dayanarak Peygamber (s.a) da bu günü cahiliyye döneminde yani henüz Mekke'de iken oruçla geçirmişti. Medine'ye gelince yahudilerin de bu günde oruç tuttuklarını görünce: "Bizler size göre Mûsâ'ya daha yakınız, daha öncelikliyiz" demiş ve Hz. Mûsâ'ya tabi ola-

(1) Müslim, Siyâm 128.

(2) Buhârî, Savm 69.

(3) Buhârî, Savm 69; Müslim, Siyâm 114-116; Tirmizî, Savm 49.

rak bu günü oruçla geçirmiş, ayrıca bu günde oruç tutulmasını da emretmiştir. Bu konudaki emrini de pekiştirmişti. O kadar ki küçük çocuklar dahi bu günde oruç tutarlarmış.

Buna karşılık cevabımız şu olur: Bu, Peygamber (s.a) belki de Hz. Mûsâ'nın şeriatine uygun ibadet eder idi, diyenlerin bir şüphesidir. Durum böyle değildir. Nitekim bu hususu ileride yüce Allah'ın: "*O halde sen de onların hidâyetlerine uy*" (el-En'am, 6/90) buyruğuna dair açıklamalarda bulunurken bir daha ele alacağız.

Âşura Günü Muharrem'in Kaçınıcı Günüdür?: 9-10

Aşure gününün Muharrem'in dokuzuncu günü mü, onuncu günü mü olduğu hususunda farklı görüşler vardır. İmam Şâfiî, dokuzuncu günü olduğu kanaatindedir. Çünkü el-Hakem el-A'rec'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: İbn Abbâs (r. anhumâ)'ın yanına Zemzem kuyusu yakınında cübbesine yaslanmış olduğu bir sırada vardım ve ona: Aşure günü orucu hakkında bana bilgi ver dedim, şöyle dedi: Muharrem hilalini görünce saymaya başla ve dokuzuncu günü oruçlu sabahla. Ben: Muhammed (s.a) bu günü bu şekilde mi oruçlu geçirirdi, diye sordum, o: Evet, dedi. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

Said b. el-Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, Mâlik ve seleften bir topluluk onuncu günü olduğu kanaatindedir. Tirmizî (sözü geçen) bu el-Hakem'in rivâyet ettiği hadisi zikretmiş fakat sahih ve hasen olmakla nitelendirmeksizin arkasından şöyle demiştir:

Bize Kuteybe bildirdi. Bize Abdülvaris Yunus'tan bildirdi. Yunus el-Hasen'den o İbn Abbâs'tan rivâyetle dedi ki: Rasulullah (s.a) aşure günü yani onuncu günü oruç tutmamızı emretti. Ebû İsa (Tirmizî) der ki: İbn Abbâs'ın hadisi hasen, sahih bir hadistir. Tirmizî der ki: İbn Abbâs'tan da dokuz ve onuncu günü oruç tutunuz, böylelikle yahudilere muhalefet ediniz, dediği de rivâyet edilmiştir. Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak'ın görüşleri bu hadise uygundur. ⁽²⁾ Tirmizî'den başkaları ise şöyle demiştir: İbn Abbâs'ın soru sorana: "Sen günleri say ve dokuzuncu günü oruçlu sabahla" derken, bu ifadesinde onuncu günü orucunu terketmeye dair bir delil yoktur. Aksine dokuzuncu günü onuncu gün ile birlikte oruç tutmayı istemiştir. Bu görüşte olanlar derler ki: Buna göre bu iki günde oruç tutulduğu takdirde konu ile ilgili hadisler bir arada cem'edilmiş (ikisi gereğince amel edilmiş, te'lif edilmiş) olur. el-Hakem'in İbn Abbâs'a: Muhammed (s.a) bu günde bu şekilde mi oruç tutardı? diye sorması üzerine İbn Abbas'ın: Evet demesinin anlamı, eğer yaşamış olsaydı öyle tutardı, demektir. Yoksa Peygamber (s.a) hiçbir zaman dokuzuncu günü oruç tutmuş değildir. Nitekim bunu İbn Mace'nin Sü-

(1) *Müslim*, Siyâm 132; *Ebû Dâvûd*, Savm 64; *Tirmizî*, Savm 50.

(2) *Tirmizî*, Savm 50.

nen'inde, Müslim'in de Sahih'inde İbn Abbâs'tan rivâyet ettikleri şu hadis böylece açıklamaktadır. İbn Abbâs der ki: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "Eğer gelecek sene hayatta kalacak olursam dokuzuncu günü oruç tutarım."⁽¹⁾

Âşurâ Günü Orucunun Fazileti:

Ebû Katade'den gelen rivâyete göre Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Aşure günü oruç tutmanın geçen senenin günahlarının bağışlanmasına vesile olacağını Allah'tan ümid ederim." Bu hadisi Müslim ve Tirmizî rivâyet etmiş olup Tirmizî şöyle demiştir: Bizler Hz. Peygamber'in Ebû Katade'den gelen bu hadis-i şerif dışında herhangi bir rivâyette: "Aşure günü orucunu tutmak bir senenin günahlarına keffarettir" dediğini bilmiyoruz. ⁽²⁾

İsrailoğullarının Gözleri Önünde Boğulan Firavun:

[Yüce Allah'ın: **"Kendiniz görüp dururken"** buyruğu hal konumunda bir cümledir. Yani gözlerinizle görüp dururken demektir. Denildiğine göre İsrailoğulları, Firavun hanedanının suyun üstüne çıktıklarını ve onların suda boğulmakta olduklarını görürken kendilerinin de kurtulduklarını gördüler. Bu ise çok büyük bir lütuftur. Şöyle de denilmiştir: Firavun hanedanını gözleriyle görünceye kadar boğuldukları suyun üstüne çıkarıldılar. Bu ise lütfun üstüne bir lütuftur.] Yine denildiğine göre "siz görüp dururken" buyruğu, ibret gözüyle bakarken demektir. Çünkü İsrailoğulları gözleriyle durup bakamayacak kadar meşgul idiler.

Bir diğer açıklamaya göre, bunun anlamı şudur: Eğer siz bakmış olsaydınız, bakanın durumunda olurdunuz. Meselâ, görmüş ve işitmiş gibisin, demek böyledir. Yani dilediğin takdirde sen bunu görüp işitebilecek halde sin. Bu ve birinci görüş İsrailoğullarının durumlarına daha uygun görünmektedir. Çünkü denizden çıktıktan sonra İsrailoğullarının ibret almamaları ardı arkasına gelmiş olaylarla ortaya çıkmıştır. Yüce Allah, onları boğulmaktan kurtarıp düşmanlarını suda boğunca: Ey Mûsâ, Firavun'un suda boğulduğuna bir türlü kalpten inanamıyoruz, dediler. Nihâyet yüce Allah, denize emir buyurdu, deniz onu kenara attı ve gözleriyle ona bakıp durdular.

Ebû Bekr b. Ebi Şeybe, Kays b. Ubad'dan naklettiğine göre İsrailoğulları: Firavun ölmedi, o hiçbir zaman da ölecek değildir, deyince yüce Allah, onların yüce peygamberini yalanladıklarını işitir işitmez, Firavun'u kırmızı bir öküzmüş gibi İsrailoğullarının gözleri önünde görecekları bir şekilde denizin kıyısına attı. Onun boğulduğundan emin olup da kara yoluyla Firavun'un

(1) Müslim, Siyâm 134; İbn Mâce, Siyâm 41.

(2) Tirmizî, Savm 48. Hadisi Müslim'de tesbit edemediğimiz gibi, M. Fuâd Abdulbâki, hadisin tahriri ile ilgili olarak düştüğü notta: Bu hadisi Kütübî Sitte arasında Tirmizî'den başka tahrir eden olmadığını belirtmektedir.

bulunduğu şehirlere gittiler ve nihâyet onun hazinelerini taşıdılar, ni'metlere gömüldüler. Bu esnada kendilerine ait olan birtakım putların önünde ibadet eden bir topluluk gördüler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ'ya: Ey Mûsâ, bunların putları olduğu gibi sen de bize bir ilah yap, dediler. Hz. Mûsâ bundan dolayı onları azarlayıp şöyle dedi: O sizleri bütün alemlere -yani kendi çağlarındaki alemlere- üstün kılmış iken ben sizin için Allah'tan başka bir ilâh mı arayayım, dedi ve kendilerine atalarının yurtları olan Arz-ı Mukaddese doğru yol almalarını ve Firavun'un ülkesinin pisliklerinden arınmalarını emretti. O sırada Arz-ı Mukaddes zorba bir topluluğun elinde bulunuyordu ve o araziye egemenlik kurmuşlardı. İsrailoğulları bu zorbaları Arz-ı Mukaddes'ten savaşmak yoluyla çıkarmak gereğini duydular ve bunun üzerine Hz. Mûsâ'ya şöyle dediler: Sen bizi bu zorbalara kartalın avından aldığı bir lokma gibi sunmak mı istiyorsun? Eğer sen bizleri Firavun'un elinde bırakmış olsaydın bu bizim için daha hayırlı olurdu. Hz. Mûsâ'nın onlara: *"Kavimim, Allah'ın sizin için yazdığı (takdir ettiği) Arz-ı Mukaddese gidin.."* (el-Maide, 5/21) dediğini ifade eden buyruğu ile başlayan ve: *"... oturucularız."* (el-Maide, 5/24) buyruğuna kadar devam eden bir konuşma aralarında geçti. Nihâyet Hz. Mûsâ onlara beddua etti ve onları *"fasıklar"* (el-Maide, 5/25) diye adlandırdı. Ceza olmak üzere Tih'de kırk yıl kaldılar. Daha sonra yüce Allah onlara merhamet buyurdu. İleride de açıklanacağı üzere onlara Selvâyı indirmekle, bulutlarla gölgelendirmekle lütufta bulundu. Daha sonra Hz. Mûsâ Tûr-i Sina'ya, onlara Tevrat'ı getirmek üzere gitti. Bu sırada ise onlar -yine ileride⁽¹⁾ açıklanacağı üzere- buzağıyı rab edindiler. Arkasından onlara ileride geleceği üzere: Beyt-i Makdis'e varınız. Haydi secde ederek giriniz ve girerken hitta deyiniz, denildi.

Hz. Mûsâ çok utangaç ve tesettüre çokça riâyet eden bir kimse idi. Onlar o bakımdan: Hayaları şişkindir, dediler. Guslettiği bir sırada elbiselerini taşın üzerine koymuştu. Bu taş elbisesini alıp İsrailoğullarının oturdukları bir yere kadar sürükledi. Hz. Mûsâ ise çıplak ve: Ey taş, elbisemi ver, diyerek arkasından gidiyordu. İşte ileride de açıklanacağı üzere ⁽²⁾ yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler, Mûsâ'ya eziyet edenler gibi olmayın, Allah onu onların dedikleri şeylerden temize çıkardı..."* (el-Ahzab, 33/69) buyruğunda anlatılan budur.

Daha sonra Hz. Hârûn vefat edince, Hz. Mûsâ'ya: Hârûn'u sen öldürdün ve sen onu kıskandın dediler. Nihâyet melekler, üzerinde vefat etmiş haliyle Hz. Hârûn bulunduğu halde Hz. Hârûn'u tahtıyla beraber getirdiler. -Bu husus da Maide sûresinde gelecektir- ⁽³⁾ Arkasından Hz. Mûsâ'dan sundukları kurbanların kabul edildiklerine dair kendilerine bir âyet (alamet) verme-

(1) Bk. el-A'raf, 7/139-140. âyetlerin tefsiri

(2) bk. el-Ahzâb, 33/69. âyetlerin tefsiri

(3) Bk. el-Mâide, 5/26. âyetin tefsiri

sini istediler. Bunun üzerine semadan bir ateş geliyor onların kurbanlarını kabul ediyordu. Arkasından Hz. Mûsâ'dan: Dünyada günahlarımızın ne şekilde keffaret edileceğini bize açıkla, diye talepte bulundular. O bakımdan herhangi bir günah işleyen bir kimse sabah olunca kapısının üzerinde: "Sen şu günahı işledin, bunun keffareti ise şu azanı kesmendir" diye bir yazı görür ve burada kesmesi gereken organı belirtilirdi. Kendisine idrar bulaşan bir kimse orayı kesmedikçe ve derisini vücudundan ayırmadıkça o bölge temiz olmazdı. Daha sonra bunlar Tevrat'ı değiştirdiler, Allah'a yalan ve iftiralar uydurdular, elleriyle kitap yazdılar ve bunu basit bir bedele değiştiler. Sonunda peygamberlerini ve rasullerini öldürdüler.

İşte dinlerine karşı tutumları ve güzel olmayan ahlaklarıyla Rablerine karşı davranışları bu şekilde idi. İleride bütün bu hususlara dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle yeri geldikçe etraflı bir şekilde gelecektir.

İsrailoğullarının Haberleri Muhammed (sav)'ın Nübüvvetinin Delilidir:

Taberî der ki: Kur'an-ı Kerim'in Muhammed (s.a)'e indirdiği vahiylerle, Araplar tarafından bilinmeyen ve ancak İsrailoğullarının başından geçmiş bulunan bu gaybî haberleri bildirmesi, İsrailoğulları yanında onlara karşı Muhammed (s.a)'ın peygamberliğini ispat eden açık bir delildir.

وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ
وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾

51. Hani Biz, Mûsâ'ya kırk gece va'detmiştik. Sonradan siz onun ardından -zalimler olarak- buzağryı (ilah) edindiniz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- "Va'detmek" Kelimesinin Kıraat Farkı ve Açıklaması:

Yüce Allah'ın: **"Hani Biz, Mûsâ'ya kırk gece va'detmiştik"** buyruğunda yer alan ve "va'detmiştik" (وَعَدْنَا) kelimesini Ebû Amr elif'siz olarak (وَعَدْنَا) şeklinde okumuştur. Bu okuyuşu Ebû Ubeyd seçip tercih etmiş ve elifli okuyuşu kabul etmeyerek şöyle demiştir: Çünkü elif'li kullanım (karşılıklı va'dleşmeyi ifade ettiğinden dolayı) insanlar tarafından yapılan bir iştir. Yüce Allah tek başına va'deder ve va'dde bulunur (tehdid eder.) Kur'an-ı Kerim'de bu kelimenin Allah hakkında bu şekilde kullanıldığını görüyoruz. Yüce Allah'ın bütün buyruklarında bu böyledir: **"O, size hak va'dinde bulun-**

muhtur." (İbrahim, 14/22); *"Allah sizden iman edip salih amel işleyenleri mutlaka halife yapmayı va'detti."* (en-Nur, 24/55); *"Hani o vakit, Allah size o iki tafdeden birinin sizin olacağını va'detmişti."* (el-Enfal, 8/7)

Mekkî der ki: Aynı şekilde lafzın zahirinden yüce Allah tarafından Hz. Mûsâ'ya bir va'dde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Hz. Mûsâ'nın buna karşılık herhangi bir va'dinin olduğu ifadesi yoktur. Dolayısıyla bu (iki taraftan va'd ifade eden) kelimenin tek bir kişi tarafından va'dedildiği şeklinde anlaşılması gerekir. Nassın zahirinden anlaşıldığına göre fiil yalnızca yüce Allah'a izafe edilmektedir. Bu ise el-Hasen'in, Ebû Recâ, Ebû Cafer, Şeybe ve İsa b. Ömer'in de kıraatidir. Ayrıca Katade ile İbn Ebi İshak da böyle okumuştur.

Ebû Hatim der ki: Bize göre okuyuş genel olarak elif'sizdir. Çünkü elif'li okuyuş (muvâ'ada; vaidleşme) çoğunlukla birbirine denk iki insan arasında olur. Onların her birisi karşı tarafa bir vaadde bulunur.

el-Cevherî der ki: *Mîad*: Karşılıklı vaidleşmek, sözleşilen vakit ve sözleşilen yer demektir. Yine Mekki der ki: Muvâade aslında karşılıklı olarak yapılır. Ancak kimi zaman bu kip (mufaale) Arap dilinde tek kişi tarafından yapılan işi ifade etmek üzere de kullanılır. Aynı vezinde Araplar: Ayakkabıyı çekiçle döğdüm, hastayı tedavi ettim, hırsızı cezalandırdım derler. (Kullandıkları kip karşılıklı olarak iki kişinin yaptığı işi ifade etmek için öngörülmüş olmakla birlikte) bütün bunlarda yapılan fiil tek bir kişinin yaptığı bir fiildir. Buna göre (karşılıklı vadetmeyi ifade eden) muvâade lafzı, sadece Allah tarafından Hz. Mûsâ'ya verilen va'di ifade eder. Buna göre bu iki okuyuşun anlamı bir demektir.

[Uygun görülüp tercih edilen görüş, bu kelimenin elif'li olarak (vâednâ) şeklinde okunmasıdır. Çünkü bu kelimenin ihtiva ettiği iki anlamdan birisi "va'dettik" anlamındadır. Diğer taraftan Hz. Mûsâ'nın da ya vaid vermiş olması veya vaid vermesinin yerini tutan kendisine verilen va'di kabul etmesi şekillerinden birisi kaçınılmazdır. O takdirde bu şekildeki (elif'li) kullanım sahih olur.]

en-Nehhas der ki: Bu kelimeyi elif'li olarak (واعدا) şeklinde okumak daha iyi ve daha güzeldir. Bu Mucâhid, el-A'rec, İbn Kesir, Nafi, el-A'meş, Hamza ve Kisaî'nin de okuyuşudur. Yüce Allah'ın: *"Allah iman edip salih ameller işleyenlere vadetti ki.."* (en-Nur, 24/55) buyruğunun bununla herhangi bir ilgisi yoktur. Çünkü: (واعدا موسى): Mûsâ'ya vadetmiştik.. buyruğu verilen va'din yerine getirilmesi ile alakalıdır. Yoksa burada vadetmenin ve tehditte bulunmanın herhangi bir ilgisi yoktur. Bu, kişinin: "Sana va'dettiğim gün Cum'a günüdür, sana vadettiğim yer şurasıdır" demesine benzer. Bu gibi kullanımlarda ise elif'li olarak: (واعده): O'na va'dettim" demek fasih ve uygun olan söyleyiştir.

Ebû İshak ez-Zeccâc der ki: Burada bu kelimenin elif'li olarak kullanılma-

sı güzel ve yerindedir. Çünkü kabul edip itaatte bulunmak muvâade: Vâdleşmek ayarındadır. Çünkü yüce Allah tarafından vaadde bulunulmakta Hz. Mûsâ da bu vaadi kabul edip uymakta, bu ise tarafların birbirlerine va'detmesi ayarındadır. İbn Atiyye der ki: Ebû Ubeyde'nin elif'siz okuyuşu tercih etmesi doğru değildir. Çünkü Mûsâ'nın yüce Allah'ın va'dini kabul edip ona bağlanması ve bunu gözetlemesi muvâadeyi (karşılıklı olarak vadde bulunmayı, vaadleşmeyi) andırır.

2- Mûsâ Kelimesinin Anlamı:

[Mûsâ, Arapça olmayan bir kelimedir. Arapça olmadığı (ucme) ve marîc (özel isim) olduğundan dolayı munsarif değildir. Rivâyete göre Kıptîler suya "mû", ağaca da "şâ" derler. Hz. Mûsâ nehre atıldığı sandıkta su ve ağacın yakınında bir yerde bulunduğundan dolayı "Mûşâ, Mûsâ" adı verilmiştir.] es-Süddî der ki: Annesi oğlunun öldürüleceğinden korkunca -yüce Allah'ın kendisine vahyettiği şekilde- Hz. Mûsâ'yı tabuta (sandığa) koydu ve suya bıraktı. Hz. Mûsâ'yı Firavun'un evi yakınlarında ağaçlar arasında suya attı. Firavun'un hanımı, Asiyenin cariyeleri suda yıkanmaya koyulduklarında onu buldular. O bakımdan Hz. Mûsâ'ya onu buldukları yerin adını verdiler. en-Nekkâş ve başkalarının naklettiklerine göre, onu denizden alan cariye'nin adı Sâbus idi.

İbn İshak der ki: Hz. Mûsâ'nın nesebi şöyledir: Mûsâ, babası İmran, onun babası Yashur, onun babası Kahes, onun babası Lani, onun babası Ya'kub İsrail, onun babası İshak, onun da babası İbrahim (aleyhimusselâm)dır.

3- Vadedilen Kırk Gece:

Yüce Allah'ın: **"kırk gece va'detmiştik"** buyruğunda hazırlanmış bazı kelimeler vardır. el-Ahfeş der ki: Bu ifadenin takdiri şöyledir: Hani biz Mûsâ'ya kırk gecenin bitimi akabinde vadetmiştik. Nitekim yüce Allah: **"O kasabaya sor"** (Yusuf, 12/82) buyruğunda da ifade böyledir. Kasaba halkına sor, demektir. Bu kırk gecenin tümü vadedilen zaman kapsamı içerisine girmektedir.

[Müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre "kırk gece" zû'l kade ayı ile zû'l hicce ayının on günüdür. Bu, Hz. Mûsâ'nın denizi geçip kavminin ondan Allah'tan kendilerine bir kitap vermesini istemelerinden sonra olmuştur. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, İsrailoğullarının hayırlıları arasından yetmiş kişi ile birlikte Tûr'a çıkmıştır. Onlar da o dağa çıkmışlardı. Kırk gecenin sona ereceği zamana kadar onlarla sözleşmiş idi. Müfessirlerin açıkladıklarına göre bunlar yirmi gündüz ve yirmi gece saydılar, akabinde Allah bize verdiği sözünde durmadı, dediler. Bunun üzerine buzağıyı ilah edindiler.] Samirî bunlara: Bu sizin de Mûsâ'nın da ilahıdır, dedi. Onun bu sözünü de kabul ettiler. Hz. Hârûn ise onları böyle bir işten alıkoymak isteyip şöyle dedi: **"Ey kavim, siz bunun ile ancak imtihan oldunuz. Muhakkak sizin Rabbiniz rah-**

mân olandır. O halde bana uyun ve emrime itaat edin. Onlar ise: 'Mûsâ bî-ne dînünceye kadar biz buzağıya ibadete mutlaka devam edeceğiz.' dediler." (Tâ-Hâ, 20/90-91) Hz. Hârûn'a -konu ile ilgili rivâyet edilen habere göre- on iki bin kişi dışında buzağıya tapmayı terketmek hususunda itaat eden olmadı. Geri kalanlar ise akılsızca o buzağıya ibadet ettiler. İbadet edenler ise, iki milyondan fazla kişi idi. Hz.Mûsâ döndüğünde onların bu durumunu görünce elinde bulunan Tevrat'ın yazılı olduğu levhaları bıraktı ve Tevrat'taki altı bölüm kaldırıldı, geriye sadece helâl-haram ve gerek duyacakları şeyleri ihtiva eden tek bir bölüm kaldı. Hz. Mûsâ buzağıyı yaktı ve onun külünü denize savurdu. Buzağıya olan sevgilerinden dolayı o denizin suyundan içtiler. Dudaklarında bir sarılık peyda oldu, kanınları şişti. Tevbe ettilerse de onların tevbeleri kendilerini öldürmedikçe kabul olunmadı. İşte yüce Allah'ın: **"Sizi yaratana tevbe edin, nefislerinizi öldürün."** (el-Bakara, 2/54) buyruğunda anlatılan budur. Bu emir üzerine İsrailoğulları ellerine hançerleri-kılıçları alıp güneşin doğduğundan kuşluk vakti güneş yükselinceye kadar birbirlerine saldırdılar, biri diğerini öldürdü. Baba oğlunu, oğul babasını sormuyor idi. Kardeş kardeşini, kimse kimseyi araştırmıyor idi. Herkes önüne geleni kılıçla vuruyor, öteki de aynı şekilde ona vuruyordu. Nihâyet, Hz. Mûsâ feryad ederek yüce Allah'a: Rabbim, İsrailoğulları yok oluyor, dedi. Bunun üzerine Allah onlara merhamet buyurdu, lütfuyla onlara cömertçe ihsanlarda bulunarak geriye kalanların tevbesini kabul etti, öldürülenleri de şehitler arasına kattı. -Nitekim ileride açıklanacaktır-

4- Neden Kırk Gündüz Değil de Kırk Gece:

Burada yüce Allah'ın gündüzlerden değil de geceden söz ediş sebebi nedir, diye sorulacak olursa, sorana şu cevap verilir: Çünkü gece gündüzden öncedir. O bakımdan konum itibariyle ondan önceliklidir. Bundan dolayı tarih verme de gece ile olur. Çünkü geceler ayların başlangıcıdır, gündüzler ise gecelere tabiidir.

5- Hz. Mûsâ Bu Kırk Gün Boyunca Oruç Tuttu mu?

[en-Nekkâş der ki: Bu âyet-i kerimede Hz. Mûsâ'nın orucunu kesintisiz sürdürdüğüne (geceleyin iftar etmeksizin visal orucu tuttuğuna) işaret vardır. Çünkü şanı yüce Allah eğer "gündüz"lerden söz etmiş olsaydı, onun geceleyin oruç açtığına inanmak mümkün olurdu. Yüce Allah burada "geceleri" zikrettiğine göre sözün ifade şekli, Hz. Mûsâ'nın geceli gündüzlü kırk gün süreyle kesintisiz oruç tuttuğunu ifade eder.]

İbn Atiyye der ki: Babamı şöyle derken dinledim: Şeyh Zahid İmam Valî Ebû'l-Fadl el-Cevherî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)'yi insanlara namaz ve benzeri ibadetler esnasında Allah ile başbaşa olmak ve O'na yakın olmak

hususunda vaazda bulunuyorken dinledim. Böyle bir halvetin (başbaşa kalmanın) insanlar hatırına yemeyi içmeyi getirmediğini zikreliyordu. Ve şöyle diyordu: Hz. Mûsâ'nın seksen gün aralıksız oruç tutup Allah'a yakın olduğu hal ile Hz. Hızır ile karşılaşmak üzere yola koyulduğunda bir günün bir bölümünün akabinde: *"Şu kuşluk yemeğimizi getir (de yiyelim)"* (el-Kelîf, 18/62) demesi arasındaki fark ne kadar da büyüktür.

Derim ki: İşte tasavvuf âlimleri bununla visal orucunu delillendirmek ve onun en faziletlisinin kırk gün olduğunu açıklamak istemişlerdir. Yüce Allah'ın izniyle bu sûrede oruçtan söz eden âyet-i kerimeleri⁽¹⁾ açıklarken visal orucuna dair açıklamalarımız da gelecektir. (Ve orada visalin meşruiyyetinin kaldırıldığı belirtilecektir.) el-A'raf sûresinde de yüce Allah'ın: *"Biz, Mûsâ'ya otuz gece va'detmiştik."* (el-A'raf, 7/142) buyruğuna dair açıklamalarımız esnasında bu hususta başka hükümler de söz konusu edilecektir. Yine o âyeti açıklarken ve Ta-Ha sûresinde⁽²⁾ de -inşaallah- buzağının keyfiyeti ve onun böğürmesi ile ilgili diğer açıklamalar da yer alacaktır.

6- Buzagıyı İlah Edinen Zalimler:

Yüce Allah: **"Sonradan ise siz onun ardından -zalimler olarak- buzağrıyı (ilah) edindiniz."** Hz. Mûsâ'nın gidişinden sonra siz onu ilah edindiniz.⁽³⁾ **"Zalimler olarak"** buyruğu hal ifade eden bir cümledir. Zulmün anlamına dair açıklamalar daha önceden geçmiştir.⁽⁴⁾ Hamd Allah'adır.

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

52. Bundan sonra sizi affetmiştik. Şükredesiniz diye.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlıkta ele alacağız:

1- Af ile Mağfiret:

[Allah'ın: **"Bundan sonra sizi affetmiştik"** buyruğundaki "affetmek" Allah'ın, kullarının hatalarını affetmesi demektir. Bu affediş, kimi zaman cezadan sonra, kimi zaman da cezadan önce olabilir. Gufrân (mağfiret) ise böyle değildir. Mağfiret ile birlikte hiçbir şekilde ceza söz konusu olmaz. Herhangi bir cezayı hak edip de bu ceza onun lehine terk edilirse, o kişi affedilmiş olur. Buna göre af, günahın silinmesi demektir. O halde burada buyruğun anlamı: Biz, günahlarınızı sildik ve sizi bağışladık] Bu kelime rüzgarın yerde-

(1) Bk. el-Bakara, 21/ 187 âyetin 23. başlık

(2) Bk. Tâ-hâ, 20/88. âyetin tefsiri

(3) Burada *"أَتَّخَذْتُمْ"*: edindiniz" kelimesi ile ilgili sarf ilmi açısından bir paragraflık bir açıklama gerek görülmediğinden tercüme edilmemiştir.

(4) Bk. el-Bakara, 2/35. âyet, 13. başlık

ki izi silmesini ifade etmek üzere kullanılan (عَفَتَ الرِّيحَ الْأَثَرَ) tabirinden alınmıştır. Çoğalıp artan şey hakkında da bu kelime kullanılır. O halde bu kelime zıt anlamlı kelimelerdendir. Yüce Allah'ın: "*Nihâyet affoldular.*" (el-A'raf, 7/95) buyruğu, (servet ve sayıca) çoğaldılar, demektir.

2- Affolma Zamanı:

[Yüce Allah'ın: "**Bundan sonra sizi affetmiştik.**" Yani buzağıya tapmanızdan sonra sizi bağışlamıştık. Buzağıya (Arapçada) el-İcl denilmesinin sebebi onların ona ibadette acele etmeleridir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Buzağı ineğin yavrusu demektir.] Çoğulu "el-acâcîl" dışisine de "icletun" denilir. -Ebû'l-Cerrah'tan-

3- Şükredesiniz Diye:

Yüce Allah'ın: "**Şükredesiniz diye.**" Şükretmeniz için Allah, sizi affetti, demektir. Bu âyet-i kerimede yer alan (لعل) Gerek ki , olur ki buyruğunun anlamına dair açıklamalar daha önceden⁽¹⁾ geçmiş bulunmaktadır.

[**Şükür** sözlükte açığa çıkmak, zahir olmak anlamındadır. Eğer binek hayvanı kendisine verilen yemden daha büyük ölçülerde şişmanlayacak ve bu şişmanlığı gözle görülecek halde olur ise, hakkında: (dâbbetun şekûrun) denilir. Şükürün gerçek anlamı ise bir kimsenin sana yapmış olduğu iyilik sebebiyle insanı övmek demektir. Nitekim buna dair açıklamalar Fâtiha sûresinde yapılmıştır. Cevherî der ki: Şükür, sana iyilik yapan kimseye yaptığı iyilik sebebiyle övgüde bulunmandır. Şükran, küfranın, nankörlüğün zıddıdır. Teşekkür ile şükür aynı anlamdadır] Nitekim Tirmizî ve Ebû Dâvud'un rivâyetine göre Ebû Hureyre Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu aktarmaktadır: "İnsanlara şükretmeyen (teşekkür etmeyen) Allah'a şükretmiş olmaz."⁽²⁾ el-Hattabî der ki: Bu söz iki şekilde açıklanır: Birincisine göre insanların ni'metlerine karşı nankörlük (küfran)da bulunmayı karakter haline getirip onların iyiliklerine teşekkürü terkeden bir kimse, aynı şekilde yüce Allah'ın ni'metlerine karşı da nankörlük eder ve ona şükretmeyi de terkeder. İkinci bir açıklamaya göre de eğer kul, insanların kendisine yaptıkları iyilikleri teşekkürle karşılamayan, onların iyiliklerini inkâr eden bir kimse ise şanı yüce Allah, o kuluna yaptığı iyilikleri karşılığında kulunun yaptığı şükürü kabul etmez. Çünkü bunların her birisi ötekiyle ilişkilidir.

4- İlim Adamlarına Göre Şükürün Anlamı:

Sehl b. Abdullah der ki: Şükür, gizli ve açık bütün hallerde mâsiyetten sakınmakla birlikte gönül hoşluğu ile itaat etmek hususunda bütün gayret ve

(1) Bk. el-Bakara, 2/21. âyetin tefsiri

(2) Ebû Dâvud, Edeb 11; Tirmizî, Birr 35; Müsned, II, 258

çabasını ortaya koymak demektir.

Bir başka kesime göre şükür; ni'met verene karşı şükretmekte kusurlu hareket ettiğini itiraf etmektir. Bundan dolayıdır ki yüce Allah: *"Ey Dâvud hanedanı şükredin."* (Sebe', 34/13) diye buyurunca Hz. Dâvud: Rabbim, şükür Senden bir ni'met iken ben nasıl şükredebilirim diye sormuş, yüce Allah da: İşte şimdi Beni tanıdın ve Bana şükretmiş oldun. Çünkü sen şükrün Benim tarafımdan verilen bir ni'met olduğunu itiraf ettin, buyurdu. Hz. Dâvud sorar: Rabbim, Senin benim üzerindeki en gizli ni'metinin ne olduğunu bana göster. Yüce Allah şöyle buyurdu: Ey Dâvud nefes alıp ver. Hz. Dâvud nefes alıp verdi. Yüce Allah şöyle buyurdu: Gece gündüz bu ni'meti kim kuşatabilir? Sayıp dökebilir?

Hz. Mûsâ da şöyle demiş: Elime vermiş olduğun en küçük ni'metine benim bütün amelim bir karşılık olamazken, ben Sana nasıl şükredebilirim? Yüce Allah ona: Ey Mûsâ, işte şimdi Bana şükretmiş oldun, diye vahiy buyurdu.

Cüneyd der ki: Şükrün hakikati şükürden aciz olmaktır. Yine onun şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Yedi yaşlarında iken Serrî es-Sakatî'nin önünde oyun oynuyordum. Yanımda da şükür hakkında söz söyleyen bir topluluk vardı. Bana: Ey çocuk, şükür nedir? diye sordu. Ben ona: Allah'ın vermiş olduğu ni'metleriyle Allah'a asi olmamaktır, dedim. Bana: Senin Allah'tan sana verilen payın bu güzel sözlerin olacağından korkarım, dedi. Cüneyd der ki: es-Serrî'nin bana söylediği bu söz dolayısıyla hala ağlayıp dururum.

eş-Şiblî der ki: Şükür, tevazu ve hasenatı muhafaza etmek, şehvetlere muhalefet etmek, bol bol itaatlerde bulunmak, göklerin ve yerin Cebbarı olan Allah'ın gözetimi altında olduğunu bilmektir.

Ebû'l-Feyd Zünnûn el-Mısırî de der ki: Senden daha üstün olana şükür itaat ile, senin dengin olana karşı şükür mükafat ile, senden daha aşağı durumda olan kimseye şükür ise iyilik ve lütufta bulunmakla olur.

وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

53. Hani Biz, Mûsâ'ya Kitab'ı ve Furkân'ı verdik. Hidâyet bulasınız diye.

Burada sözü geçen kitap, tefsir âlimlerinin icmaı ile Tevrat'tır. Ancak Furkân'ın ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. el-Ferra ve Kutrub der ki: Bunun anlamı şudur: Biz Mûsâ'ya Tevrat'ı Muhammed (a.s.)'a da Furkân'ı verdik.

en-Nehhâs der ki: Bu hem i'rab açısından hem de anlam bakımından bir hatadır. İ'rab açısından hata olması şundan dolayıdır. Birşeye atfedilen (ve

bağları ile bağlanan) atfedildiği şeyin bir benzeri olur. Bu açıklamaya göre; ondan farklı birşey olması gerekir. Anlam bakımından yanlışlığına gelince yüce Allah: *"Andolsun ki Biz, Mûsâ ile Hârûn'a Furkân'ı vermiştik."* (el-Enbiya, 21/48) diye buyurmaktadır.

İbû İshak ez-Zeccac der ki: Furkân Kitab'ın kendisi olabilir. Böylelikle te'kid olsun diye iki ayrı isimle ondan söz edilmiştir. Bu görüş el-Ferra'dan da nakledilmiştir. Şairin bu sözü de bu türdendir.

وَقَدَمْتُ الْاَدِيمَ لِرَاهِيَتِهِ وَأَلْفَى قَوْلَهَا كَذِباً وَمَيِّتاً

"Deriyi kollarındaki ana damarlara kadar parçalayıp durdu⁽¹⁾

Onun söylediği sözleri yalan ve dolan buldum."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

أَلَا حَبْدًا هِنْدٌ وَأَرْضٌ بِهَا هِنْدٌ وَهِنْدٌ أَتَى مِنْ دُونِهَا النَّأْيُ وَالْبُعْدُ

"Hint ne güzeldir ve Hind'in bulunduğu bir yöre

Hint ise bizden uzaklaştıkça uzaklaşıyor."

Burada farklı kelimeler olduklarından dolayı aynı manada olmakla birlikte kaçıp uzaklaşmak, yalan ve dolan kelimeleri birbirlerine atfedilmiştir. Antere'nin şu beyiti de bu kabildendir

حَيْثُ مِنْ طَلَلٍ تَقَادَمَ عَهْدُهُ أَقْوَى وَأَقْوَرُ بَعْدَ أَمِّ الْهَيْثِمِ

"Eski zamandan kalma harabelerden selam sana

Ummu'l-Heysem'den sonra kuruyup çoraklaşan.

en-Nehlhas der ki: Böyle bir şey, şiirlerde sözkonusu olabilir. Bu hususa dair yapılan en güzel açıklama Mücahid'in şu sözleridir: (Furkân): Hak ile batılı birbirinden ayırdetmek üzere indirilen kitaptır. Yani yüce Allah Hz. Mûsâ'ya bunu öğretmiştir.

İbn Zeyd der ki: Furkân, fırka fırka olacak şekilde, denizin Hz.Mûsâ için ayrılıp yarılmasıdır. Ve İsrailoğulları bu haliyle denizin üzerinden geçtiler.

Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Furkân sıkıntılardan kurtuluştur. Çünkü İsrailoğulları Kıptîler tarafından köleleştirilmiş kimseler idi. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğunda da bu kelime bu anlamda kullanılmıştır: *"Ey iman edenler, eğer Allah'tan korkarsanız O size bir Furkân verir."* (el-Enfal, 8/29) Sizin için bir kurtuluş ve bir çıkış yolu gösterir, demektir.

Bunun hüccet ve beyan olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Bahr yapmıştır. Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Aradaki "vav (ve)" bağlacı bir sıla(fazladan)dır. Anlamı: Mûsâ'ya Furkân olan kitabı verdik demektir. Nitekim sıfat yapılırken araya bazan "vav" bağlacının getirildiği olur. Arapların: Filan kişi gü-

(1) Arapça baskıyı yayına hazırlayanın notuna göre "kaddemet" kelimesi, "kaddedet" diye de rivâyet edilmiştir. Tercüme ona göredir.

zel ve uzundur demeleri gibi. Buna örnek olarak da şu beyit gösterilir:

إِلَى الْمَلِكِ الْقَرْمِ وَأَبْنِ الْهَمَامِ وَلَيْثِ الْكَتِيْبَةِ فِي الْمَزْدَحِمِ

"Ta'zim edilen efendi ve kahraman cömerdin oğlu

Ve savaş esnasında birliğin aslanı olan hükümdara..."

Şair burada ta'zimedilen, kahraman ve cömerdin oğlu, birliğin aslanı hükümdara, demek istemiştir.

Bu açıklamanın delili de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Hem Biz, güzelce uygulayanlara (ni'metlerimizi) tamamlamak, herşeyi ayrı ayrı açıklamak, bir hidâyet ve bir rahmet olmak üzere Mûsâ'ya Kitab'ı verdik."* (el-En'am, 6/154) Herşeyi açıklamaktan kasıt ise haram ile helâlı, küfür ile imanı, va'd ve tehdidi ve buna benzer hususları birbirinden ayırdedecek şekilde indirdik, demektir.

Bu hususta şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Furkân, onlar ile Firavun kavmini birbirinden ayırdetmek, aralarında ayırdedici hükmü vermektir. Bir kesimi kurtarıken öbürünü suda boğmasıdır. *"Furkân günü"* (el-Enfal, 8/41) tabiri de bunu andırmaktadır. Bir görüşe göre bu Furkân gününden kasıt Bedir günüdür. Allah bu günde Muhammed (s.a) ve ashabına zafer nasib etmiş, Ebû Cehil ve ashabını ise helâk etmiştir.

"Hidâyet bulasınız diye"; yani sapıklıktan kurtulup doğruyu bulasınız diye. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. ⁽¹⁾

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنِّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

54. Ve hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim, gerçekten siz buzağıyı (ilah) edinmekle nefislerinize zulmettiniz. Sizi yaradana tevbe edin, nefislerinizi öldürün. Böylesi Rabbiniz nezdinde sizin için hayırlıdır. Nihâyet tevbenizi kabul etti. Gerçekten O, tevvâbdır, rahîmdir.

Yüce Allah'ın: **"Ve hani Mûsâ kavmine şöyle demişti"** buyruğunda geçen **"kavm"** kelimesi yalnızca erkekler topluluğu hakkında kullanılır. Nitekim yüce Allah: *"Ey iman edenler, hiçbir kavim başka bir kavim ile alay etmesin.."*

(1) Bk. el-Bakara, 2/2. âyetin tefsiri.

diye buyurduktan sonra: **"Kadınlar da kadınlarla alay etmesin."** (el-Hucurât, 49/11) diye buyurmaktadır. Şair Zuheyr de şöyle demiştir:

وما أدري وسوف إخال أدري أقوم آل حصن أم نساء

"Bilemiyorum, ileride belki bilebilirim

Kale halkı bir kavim (erkekler topluluğu) midir yoksa kadınlar mı?"

Yüce Allah da: **"Lût'u da (kavmine gönderdi.) Hani o kavmine .. demişti."** (el-A'raf, 7/80) Burada onun kadınları dışarıda bırakarak yalnızca erkeklerle hitap etmek istediği anlaşılmaktadır. **"Kavm"** kelimesi bazen erkekler ve kadınlar hakkında müşterek olarak da kullanılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Muhakkak Biz, Nuh'u kavmine gönderdik."** (Nuh, 71/1) diye buyurmaktadır. Aynı şekilde her bir peygamber aynı zamanda hem kadınlara hem de erkeklere gönderilmiştir.

"(يَا قَوْمُ) kavmim" buyruğu izafet tamlaması şeklinde bir münadadır. Kelimenin sonunda "yâ" harfi hafzedilmiş ve sondaki esre' buna delil kabul edilmiştir. Bu harf tenvin ayanındadır. Müfred kelimenin sonunda tenvin hafzedildiği gibi, bu harf de hafzedilir. Kur'ân'ın dışında bu harfin sâkin (yani bir med harfi) olarak tesbit edilmesi mümkündür. Bununla birlikte bu harf üstün de okunabilir, sonuna bir "he" harfi eklenerek "yâ kavmiyeh" de denilebilir. İstenirse "yâ" harfi "elif'e de ibdâl edilerek "yâ kâvmâ" da denilebilir. "ya eyyuhe'l-kavmu" anlamında "yâ kavmu" da denilebilir. Eğer bu kelime nekire olarak kullanılırsa, üstün ve tenvinli "ya kavmen" şeklinde kullanılır. Tekili - başka bir kökten olmak üzere - "imruun" şeklinde gelir. Çoğulu: "akvâm", çoğulun çoğulu ise "ekâvim" diye gelir.

Burada Hz. Mûsâ'nın kavminden kasıt buzağıya tapanlardır. Onun kavmine bu şekilde hitap etmesi Allah tarafından ona verilen bir emir üzerine olmuştur.

"Gerçekten siz buzağıyı (ilah) edinmekle nefislerinize zulmettiniz." Burada yüce Allah, **"(أَنْفُسَكُمْ): nefislerinize"** buyruğunda cem-i killet kullanarak, cem-i kesret olan: "nüfus" kelimesini kullanmamıştır. Bu iki çeşit çoğul, birbirlerinin yerine kullanılabilir. Nitekim yüce Allah: **"(ثَلَاثَةَ قُرُوبٍ) üç kur'.."** (el-Bakara, 2/228); **"(وَفِيهَا مَا تَشْتَهُي الْأَنْفُسُ): orada canların istediği şeyler de vardır"** diye buyurmaktadır. (Birinci örnekte cem-i killet gelmesi gerekirken cem-i kesret getirilmiştir. İkinci örnekte de durum aksinedir. - çeviren -) Sonuçta zararı kendisine dokunan bir iş yapan herkese: "Sen kendine kötülük ettin". denilir.

Zulüm asıl itibariyle birşeyi konulması gereken asıl yerinden bir başka yere koymak demektir. Kimisi şöyle demiştir: Her insanın "buzağı"sı onun kendi nefsidir. Her kim bu buzağıyı bir kenara iter, onun maksadına muhalefet ederse, buzağının zulmünden uzak kalmış olur. Doğrusu ise burada gerçek

anlamıyla "bir buzağı"nın kastedildiğidir. Onlar Kur'an-ı Kerim'in beyan ettiği şekilde bu buzağıya tapınmışlardı.

"Sizi yaradana tevbe edin." Hz. Mûsâ, kavmine sizi yaratana tevbe edin deyince, onlar: Nasıl tevbe edelim? diye sormuşlar, bunun üzerine o: **"Nefislerinizi öldürün"** diye cevap vermişti.

Kimi meânî bilginleri bunu şöyle açıklamışlardır: Siz itaatlerle, nefislerinizi zelil edip onlara boyun eğdiriniz ve şehvet ve arzularından alıkoyunuz. Ancak doğrusu burada gerçek anlamıyla bir öldürmenin kastedildiğidir. Öldürmek ise, canlılık alametini ortadan kaldırmaktır. Şarabın sertliğini su ile kırmayı ifade etmeyi ifade etmek üzere (Araplar): Şarabı öldürdüm, derler. Süfyan b. Uyeyne der ki: Tevbe, şanı yüce Allah'ın bütün ümmetler arasında yalnızca bu ümmete ihsan etmiş olduğu Allah'ın ni'metlerindendir. İsrailoğullarının tevbesinin kabulü ise öldürmek suretiyle gerçekleşmiş idi. Müfessirler, buzağıya tapan her bir kimseye kendi eliyle kendisini öldürmekle emrolunmadığı hususu üzerinde görüş birliği etmişlerdir. [ez-Zührî der ki: Onlara: "Sizi yaradana tevbe edin, nefislerinizi öldürün" diye buyurulunca iki saf halinde dizildiler ve birbirlerini öldürmeye başladılar. Onlara: Artık bırakınız, denilinceye kadar bu işi sürdürdüler. Bu ise öldürülen için bir şehadet, hayatta kalan için ise tevbenin kabulünü ifade ediyordu. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunuyordu. Kimi müfessirler şöyle demişlerdir: Allah, onları bir karanlık içerisine bıraktı ve onlar da bu işi yaptılar. Bir diğer görüşe göre: Buzağıya tapanlar bir saf halinde durdular ve buzağıya tapmayanlar kılıçlarıyla onlara hücum edip onları öldürdüler. Bir diğer açıklamaya göre, Hz. Mûsâ ile birlikte bulunan yetmiş kişi -buzağıya tapmadıklarından dolayı- kalktılar ve buzağıya tapanları öldürdüler.

Rivâyet edildiğine göre Yûşâ' b. Nûn, ayaklarını dikmiş bir şekilde oturmuş oldukları halde onların yanlarına çıktı ve: Bu oturuşunu bozan yahut kendisini öldürecek olana bakan veya eliyle ya da ayağıyla kendisini korumaya çalışan mel'undur, dedi. Öldürülenlerden hiçbir kişi bu oturuşunu bozmadı ve kişi hemen yakınında bulunanı öldürmekle işe başladı. Bunu en-Nehhas ve başkaları zikretmiştir.]

Birinci görüşe göre buzağıya tapanların kendilerini öldürmeleri ile cezalandırılma sebebi, buzağıya tapanların tapmaları esnasında münkeri değiştirmeyip bir kenara çekilmeleridir. Halbuki onlara düşen görev buzağıya tapanlarla çarpışmak ve savaşmak idi. İşte münker kulları arasında yayılıp da herhangi bir şekilde değiştirilmeyecek olursa, herkesin cezaya çarptırılması Allah'ın bir sünnetidir. Cerir (b. Abdullah el-Becelî) şöyle rivâyet etmektedir: Rasulullah (s.a) buyurdu ki: "Bir topluluk arasında mâsiyetler işlenir de o topluluk güçlü ve onlara karşı kendilerini koruyabilecek durumda oldukları halde herhangi bir şekilde (münkeri) değiştirmez iselet, mutlaka Allah,

onların hepsini kuşatacak bir ceza gönderir.” Bunu İbn Mace *Sünen*’inde rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾ Bu hususa dair açıklamalar da inşaallah ileride gelecektir. Öldürme işi alabildiğine yayılıp çoğalınca, öldürülenlerin sayısı da yetmiş bin bulunca, Allah onları affetti. Bu İbn Abbâs ve Ali (r. anhum)’ın görüşüdür. Yüce Allah’ın öldürme cezasını sona erdirmesinin sebebi kendilerini öldürmek hususunda bütün gayretlerini ortaya koymalarıdır. Gerçekten de şanı yüce Allah’ın bu ümmete İslâm ni’metinden sonra tevbe etmekten daha üstün verdiği bir ni’met yoktur.

Katade “(**فَاَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ**) : Nefislerinizi öldürün” buyruğunu, nefislerinizi geri çevirin, durumunu değiştirin anlamına gelecek şekilde (**فَاَقِيلُوا أَنْفُسَكُمْ**) şeklinde okumuştur. Yani öldürmek suretiyle bu tökezlemesinden nefislerinizi kurtarın demektir.

Burada “**yaradan**” diye meali verilen *el-Bâri*’ kelimesi (yaratıcı demek olan) hâlik anlamına olmakla birlikte, aralarında bir fark vardır. Şöyle ki: Bâri’, yoktan var eden ve meydana getiren demektir. Hâlik ise bir durumdan bir başka duruma takdir eden ve aktaran demektir. el-Berîyye, yaratıklar, mahlûkat demektir. Ebû Amr (**بَارِيكُمْ**) : Sizi yaratan” kelimesini (**بَارِيكُمْ**) şeklinde sâkin hemze ile okumuştur. Ancak nahivciler böyle bir okuyuş hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Kimi nahivciler vasil halinde damme ve ötreyi sükûn şeklinde okur ve bunu yalnızca şiirde yapar. Ebû’l Abbâs el-Müberred der ki: ‘İrab harfinden peşpeşe hareketlerin gelmesiyle birlikte sakin okumak ne günlük konuşmada ne de şiirde mümkün değildir. O bakımdan Ebû Amr’ın bu şekildeki bir okuyuşu da bir lahn (yanlışlık)tır. en-Nehhas ve başkaları da şöyle demiştir: Eski ve önder nahivciler bunu caiz kabul etmiş ve buna dair çeşitli Arap şairlerinden örnekler göstermişlerdir:

إِذَا اغْوَجَجْنِ قَلْتُ صَاحِبُ قَوْمٍ بِاللَّوْ أَمْثَالِ السُّفِينِ الْعُومِ

“Onlar ed-Devv (Mekke ile Medine arası keybolma ihtimali yüksek bir yer)

denilen yerde eğrilip saptılar mı, doğrul ey arkadaş, derim;

Denizde yüzen gemiler(i andıran) kafilerle (onları yoldan saptırmaktan korurum)”

İmruu’l-Kays da der ki:

فَالْيَوْمَ أَشْرَبُ غَيْرَ مُسْتَحْقِبٍ إِنَّمَا مِنْ اللَّهِ وَلَا وَاعِلٍ

“Artık bu gün içebilirim, Allah’a karşı bir günah işlemem de sözkonusu değil; Arkadaşlarım yanına davetsizce katılmam olan da söz edilemez.”

Bir başkası şöyle demektedir:

قَالَتْ سُلَيْمَى اشْتَرْنَا سَوِيْقًا

“Selma’cık bize sevik alıver, dedi.”

Bir başkası da şöyle demektedir:

(1) *İbn Mace*, Fitn 20 ve *Ebû Davud*, Melahim 17, yakın ifadelerle

رُحْتُ فِي رَجْلِكَ مَا فِيهِمَا وَقَدْ بَدَأَ هُنَاكَ مِنَ الْجِزْرِ جَهْرَةً

"Gittin ayaklarında onlarla birlikte;

Şeyin ise kuşandığın peştemalden açıkça görünüyordu."

İ'râb olması gereken harfin sâkin okunuşunu kabul etmeyenler, i'râba alamet olan yerde bunun mümkün olamayacağını delil gösterirler. Ebû Ali el-Farisi der ki: Harekelerin arka arkaya gelmesi halinde mebnî kelimenin binâ dolayısıyla gelen harekesinin sakin de okunmasının caiz olduğu hususunda Nahivciler arasında görüş ayrılığı yoktur.

Bâri' kelimesi aslında birşeyin birşeyden ayrılması demektir. Bütün yararıklar yokluktan ayrılıp varlığa çıkarıldıklarından dolayı bu ismi almışlardır. Hastalıktan iyileşmek anlamına gelen (Hicazlıların söyleyişi ile) "ber" de buradan gelmektedir. Hicazlıların dışındakiler ise bu mastarı "bur" şeklinde kullanırlar. Borçtan ibra ve kusurlardan beri olmak da bu kökten gelmektedir. Kadından beri olmak ve ortağından ibrâ olmak için de bu kökten gelen kelimeler kullanılır.

"Nihâyet tevbenizi kabul etti" buyruğunda takdirî ifade şöyledir: Siz size emrolunanı yaptınız ve "nihâyet O da tevbenizi kabul etti"; yani sizden geri kalanların kusurlarını bağışladı, affetti. "Gerçekten O tevvâbdır, rahîmdir" tevbeleri kabul edendir, merhameti pek çok olandır. Buna dair açıklamalar daha önceden ⁽¹⁾ geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّن بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

55. Bir de hatırlayın ki siz: "Ey Mûsâ, biz Allah'ı apaçık görmedik-çe sana kat'iyen iman etmeyiz" demiştiniz. O anda siz bakıp dururken yıldırım sizi yakalamıştı.

56. Sonra sizi ölümünüzden sonra tekrar dirilmiştik. Şükredesiniz diye.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı beş başlık halinde ele alacağız:

1- İsrailoğullarının Allah'ı Görmek İstemeleri:

["Bir de hatırlayın ki... demiştiniz" buyruğu (daha önceki buyruğa) at-

(1) 37. âyeti açıklarken

fedilmiştir. **“Sana kat’iyen iman etmeyiz”**; yani seni tasdik etmeyiz. **“Allah’ı apaçık görmedikçe..”** sözünü söyleyenlerin Hz. Mûsâ’nın seçtiği yetmiş kişili olduğu söylenmektedir. Şöyle ki: Şanı yüce Allah, kendi kelâmını onlara iltisafınca arkasından Hz. Mûsâ’ya: **“.. sana kat’iyen iman etmeyiz”** demişlerdi. Mucizelerinin açıkça ortaya çıkmasından sonra peygamberlere iman etmek ise vaciptir (farzdır). Bunun üzerine yüce Allah onlara semâdan bir ateş gönderdi ve bu ateşle onları yaktı. Daha sonra Hz. Mûsâ Rabbine dua etti ve Allâh o kişileri diriltti. Nitekim yüce Allah: **“Sonra sizi ölümünüzden sonra tekrar diriltmiştik”** diye buyurmaktadır. A’raf sûresinde bu yetmiş kişinin kıssasına dair açıklamalar⁽¹⁾ -inşaaallah- gelecektir.]

İbn Fûrek der ki: Onların bu şekilde cezalandırılış sebebi, Hz. Mûsâ’ya: **“Allah’ı bize açıkça göster.”** (en-Nisa, 4/153) diyerek rû’yet talebini çığırından çıkarmalarından dolayı da olmuş olabilir. Halbuki böyle birşeyi gerçekleştirmek Mûsâ (a.s) için mümkün olan birşey değildi.

[Yüce Allah’ın görünmesinin mümkün olup olmadığı hususunda ihtilâf edilmiştir. Bid’atçilerin çoğunluğu dünyada da âhirette de Allah’ın görülmesini kabul etmezler. Ehl-i Sünnet ve Selef-i Salihîn ise dünyada da âhirette de Allah’ın görülmesinin mümkün olduğunu, âhirette de vukubulacağını kabul etmektedirler. Buna göre Hz. Mûsâ’nın beraberindeki bu kişiler imkansız olan bu görmeyi istemiş değillerdi. Nitekim Hz. Mûsâ’nın kendisi de böyle bir istekte bulunmuştu. Allah’ın görünmesi ile ilgili olarak açıklamalar -inşaaallah- En’am ve A’raf sûrelerinde⁽²⁾ gelecektir.]

2- Açıktan Açığa Allah’ı Görme İsteği:

[**“Apaçık”** yani alenî bir şekilde Allah’ı görmedikçe. İbn Abbâs’ın açıklamasına göre, gözle Allah’ı görmedikçe demektir. Apaçık (cehren) kelimesinin anlamı zahir olmak demektir. Kıraatin cehren yapılması ise izhar edilmesi yani açığa vurulması demektir.] Mâsiyetlerin cehren işlenmesi açıktan açığa yapılması demektir. Emiri cehren gördüm, demek ise birşeyin arkasında gizlenmeksizin doğrudan gördüm, demektir. İbn Abbâs (جَهْرَةً) kelimesini (جَهْرَةً) şeklinde he harfini üstün okumuştur ki iki ayrı söyleyiştir.

“Apaçık (cehreten)” kelimesinin iki türlü anlaşılması mümkündür. Birincisi bu onların Hz. Mûsâ’ya yaptıkları hitabın bir sıfatı olabilir; yani onlar bu isteklerini Hz. Mûsâ’ya açık ve yüksek sesle söyleyip ilan ettiler, demektir. O takdirde bu ifadede takdim ve tehir var demek olur. İfadenin de takdiri şöyle olur: Hani açık ve yüksek bir sesle ey Mûsâ.. demiştiniz. İkinci açıklamaya göre bu kelime onların yüce Allah’ı görme isteklerinin sıfatı şeklindedir. Yani onlar yüce Allah’ı, apaçık ve gözleriyle görmek istediler demektir. O tak-

(1) Bk. el-A’râf, 7/155. âyetin tefsiri

(2) Bk. el-En’âm, 6/103. âyet ile; el-A’râf 7/142. âyetin tefsiri

dirde bu ifadede herhangi bir takdim ve tehir söz konusu değildir. Cehren (apaçık), kelimesinin te'kiden zikredilmesi ise rüyada görmek ile gözle görmek arasındaki farkı beyan etmek içindir. (Yani onların Allah'ı uyanırken gözleriyle görmek istediklerini belirtmek istemiştir).

3- Böyle Bir İsteğin Cezası:

"O anda siz bakıp dururken" cümlesi hal cümlesidir. **"Yıldırım sizi yakalamıştı."** Surenin baş taraflarında **"yıldırım"**ın ne anlama geldiği ⁽¹⁾ açıklanmıştır. Ömer, Osman ve Ali "es-Sa'ke" şeklinde okumuşlardır. İbn Muhay-sin, bütün Kur'an-ı Kerim'de bu kelimeyi bu şekilde okumuştur.

Burada: Onlar bakıp dururken nasıl ölmüş olabilirler, diye bir soru sorulursa, buna şu şekilde cevap verilir: Araplar filanın oğullarının evleri birbirini görür derken, evlerinin karşılıklı olduğunu anlatmak isterler. Siz kendi halinize ve size gelen ölüm ve yıldırımın etkilerine "bakıp dururken" yıldırım sizi yakaladı anlamındadır da denilmiştir.

4- Ölümden Sonra Diriliş:

[**"Sonra sizi ölümünüzden sonra tekrar dirilttik."** Katâde der ki: Önce öldüler ve canları alındı, daha sonra ise ecellerini tamamlayıncaya kadar diriltildiler.] en-Nehhas der ki: Bu Kureyşlilerden olup da öldükten sonra dirilişe iman etmeyenlere karşı ve ayrıca kendilerine böyle bir haber verilmek suretiyle de Kitap ehline karşı bir delil getirmektir. Yani: Ölümden sonra diriltmek suretiyle size yaptığına karşı **"şükredesiniz diye"** demektir.

Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Onlar başkasının ibret alacağı şekilde hareketten kesilmek anlamında öldüler, sonra da bu durumdan kurtarıldılar. Zaten diriltmenin asıl anlamı serbest bırakmak demektir.

Hayır, diriltmenin (ba's)ın asıl anlamı birşeyi yerinden kıpırdatıp harekete getirmek demektir. Meselâ, dişi deveyi harekete getirdim, anlamını ifade etmek üzere bu tabir kullanılır. İmrûu'l Kays der ki:

وفتيان صلب قد بعثت بسخرة فقاموا جميعاً بين عاثٍ ونشوان

"Ve samimi genç delikanlılar ki seher vakti onları harekete geçirdim (ba's)

Hepsi de kimi şaşkın kimi sarhoş gibi kalktılar."

Şair Antere de şöyle demektedir:

وصحابة شَمَّ الأنوف بعثهم ليلاً وقد مال الكرى بطلاها

"Ve nice soylu arkadaş ki onları ben uyandırdım (ba's)

Geceleyin uykusuzluktan boyunları bükük halde."

Kimisi de: **"Sonra sizi ölümünüzden sonra tekrar diriltmiştik"** buyruğunu

(1) 19. âyetin tefsirinde

daha önce bilgisiz olduğunuz halde size öğretmiştik diye açıklamıştır.

Derim ki: Birinci açıklama şekli daha doğrudur. Çünkü kullanılan ifadelerle anılan hakikattir. Bu ölüm bir cezalandırma ölümü idi. Şanı yüce Allah'ın: *"Binlerce kişi oldukları halde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara: Ölü, dedi sonra da onları diriltiverdi."* (el-Bakara, 2/243) buyruğu da ileride geleceği üzere bu türdendir.

5- Öldükten Sonra Diriltilenlerin Mükellefiyeti:

el-Maverdî der ki: Öldükten ve bu konuda zorunlu bilgiyi gerektiren halleri açıkça gördükten sonra, diriltilen kimselerin mükellefiyetlerinin devam edip etmediği hususunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, akıl sahibi herhangi bir kimsenin teabbüdden uzak durmaması için tekliflerinin devam ettiği şeklindedir. İkinci görüşe göre zorunlu bilgiyi değil de bu husustaki istidlali nazarı itibare alarak tekliflerinin sakıt olduğu şeklindedir.

Derim ki: Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü İsrailoğulları havada üzerlerine düşmek üzere olan dağı gördüler, ateşin etraflarını çevirmiş olduğunu gördüler, bu zorunlu olarak onları iman etmeye mecbur etti. Bununla birlikte teklifleri de devam etti. Hz. Yunus'un kavmi de onlar gibidir. Mükellef olmaktan çıkmalarına imkan yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَضَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوى كُلُوا مِنْ
طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

57. Ve üzerinize bulutla gölge yaptık. Size men ve selvâ indirdik. Size verdiğimiz helâl rızıklardan yiyiniz. Onlar bize zulmetmediler, fakat kendilerine zulmeder dururlardı.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Buluttan Gölge:

"Ve üzerinize bulutla gölge yaptık." Yani bulutu üzerinize gölge gibi tuttuk. Ayet-i kerimede geçen "el-ğamâm" kelimesi, "ğamâme" kelimesinin çoğuludur. Bunu el-Ahfeş Said söylemiştir. el-Ferra da der ki: Bu kelimenin "ğamâim" şeklinde çoğul yapılması da mümkündür. Buna göğü örttüğü için bu isim verilmiştir, üstü örtülen herşey de "mağmûm" diye adlandırılır. Akılgıdan kimseye "el-mağmûm" denilmesi de bundan ötürüdür. Bulutla örtülen hilal hakkında da bu tabir kullanılır. "el-ğayn" kelimesi de "el-ğaym" kelimesi

gibidir. Hz. Peygamber'in: "(إِنَّ لِيَّانَ عَلَى قَلْبِي)": Benim kalbime örtü çekilir"⁽¹⁾ diye buyurması da buradan gelmektedir. es-Süddî de der ki: el-ğamâm beyaz bulut demektir. Onlara bu şekilde bulutun gölge yapılması gündüzün güneşin sıcağından onları koruması içindi. Gündüzün bitiminde bu gölge, geceleyin ay ışığıyla aydınlansınlar diye çekilirdi. [Müfessirlerin açıkladıklarına göre bu olay Mısır ile Şam arasında Tih'de meydana gelmişti. Onlar zorbaların bulundukları şehre girip onlarla savaşmayı kabul etmeyerek Hz. Mûsâ'ya da: "*Artık sen Rabbinle git de onlarla ikiniz savaşın*" (el-Maide, 5/24) demeleri üzerine bu bulundukları yerde kırk yıl süre ile beş veya altı fersahlık bir mesafe arasında gidip gelmek ve kaybolmakla cezalandırıldıkları sırada olmuştu. Rivâyet edildiğine göre onlar gündüz boyunca yol alır, gecelemeğe üzere konakladıklarında bir önceki günün sabahında bulundukları yerde sabahı ederlerdi. Hep birlikte Tih'de bulundukları bir sırada da Hz. Mûsâ'ya: Peki bizim yiyeceğimizi kim verecek, demeleri üzerine yüce Allah, onlara men ve selvâyı indirdi. Bu sefer: Güneşin sıcağından bizi kim koruyacak, deyince yüce Allah bulutla üzerlerine gölge yaptı. Arkasından: Peki geceleyin biz ne ile aydınlanacağız, diye sordular. Bulundukları bölgenin tam ortasında onlara ışıktan bir direk halkedildi. Mekkî'nin anlattığına göre, ateşten bir direk halkedildi. Bunun üzerine: Peki su ihtiyacımız nereden karşılanacak, diye sordular. Hz. Mûsâ'ya da bu sefer asasıyla taş vurma emredildi. Tekrar: Ne giyeceğiz, diye sordular, onlara eskimemek, yırtılmamak ve kirlenmemek üzere elbiseleri verildi. Küçük çocukları büyüdükçe, elbiseleri de onlarla birlikte büyüyordu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.]

2- Men ve Selvâ:

[Yüce Allah onlara: "**Size men ve selvâ indirdik**" diye buyurmaktadır. Burada menn'in mahiyetinin ne olduğu hususunda değişik görüşler vardır. Kimisine göre, gökten düşen balı andıran katı ve taneli "terencebin" adında birşeydir. Bu açıklamayı en-Nehhâs zikretmiştir. Müfessirlerin çoğu da bu görüştedir.] Tatlı bir çeşit zamlık olduğu, bal olduğu, tatlı bir içecek olduğu da söylenmiştir. Ayrıca yufka türü ekmek olduğu da söylenmiştir. Görüşler Vehb b. Münebbih'ten nakledilmiştir.

Men kelimesinin şanı yüce Allah'ın kullarına yorulmadan, ekip biçmeden lutfettiği her türlü ni'meti kapsayan, genel anlamı bir masdar olduğu da söylenmiştir. Said b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl'den gelen hadiste Rasulullah (s.a)'ın şu buyruğu da bu türdendir: "Yer elması, yüce Allah'ın İsrailoğullarına indirmiş olduğu men türündendir. Onun suyu da göz için bir şifadır." Bir diğer rivâyette ise: "Hz. Mûsâ'ya Allah'ın indirdiği men'dendir" denilmektedir. Bu hadis Müslim tarafından rivâyet edilmiştir.⁽²⁾

(1) Müslim, Zikr, 4; Ebû Dâvûd, Vitr 26

(2) Buhârî, Tefsir 2. sûre b. 4, 7. sûre b. 2; Tıb 20; Müslim, Eşribe 157-162; Tirmizî, Tıb 22; İbn Mâce, Tıb 8

İlim adamlarımız der ki: Bu hadis-i şerif, yer elmasının şanı yüce Allah'ın İsrailoğullarına indirmiş olduğu, yani onlar için Tih'te yaratmış olduğu ni'metler cümlesinden olduğunu göstermektedir. Ebû Ubeyd der ki: Hz. Peygamber'in yer elmasını men'e benzetmesinin sebebi tohum saçmak, sulamak, gereken şekilde bakmak gibi herhangi bir işi gerektirmediğinden dolayıdır. O bakımdan onu men'e benzetmiştir. O açıdan yer elması da men türündendir. Yani İsrailoğullarına herhangi bir sıkıntı ve çaba olmaksızın verilen ni'metler türündendir. Rivâyet edildiğine göre men onlara tan yerinin ağarmasından güneşin doğuşuna kadar yağmur gibi iner, kişi o gün için kendisine yetecek kadarını alırdı. Eğer birşey saklayacak olursa o sakladığı şey bozulurdu. Bundan tek istisna Cuma günüdür. Çünkü onlar Cuma günü Cumartesi günü için de ihtiyaçlarını alıp saklar ve bu sakladıkları bozulmazdı. Çünkü Cumartesi günü onların ibadet günü idi. Ayrıca Cumartesi günü onların üzerine men namına herhangi birşey inmezdi.

3- Yer Elması ile Tedavi:

Hiz. Peygamber, yer elması suyunun göz için şifa olduğunu açıkça ifade ettiğinden dolayı bazı tıp bilginleri şöyle demiştir: Yer elmasının suyu ya gözde meydana gelen bazı hararetlere karşı gözü serinletmek için tek başına kullanılır veya başka bir maksat için ve başka ilaçlarla birlikte terkip halinde kullanılır. Ancak Ebû Hureyre (r.a) elma suyunun bütün göz hastalıklarına tek başına kullanılacağı görüşünde idi. Nitekim Ebû Vahze de balı, göze sürme çekmek de dahil olmak üzere bütün hastalıklarda kullanmış idi. Nitekim buna dair açıklamalar en-Nahl sûresinde⁽¹⁾ gelecektir.

Dilciler der ki: Men kelimesi cins ismi olup onun lafzından tekili yoktur. Hayır ve şer kelimelerinde olduğu gibi. Bu el-Alifeş'in görüşüdür.

4- Selvâ:

[Selvâ'nın mahiyeti hakkında da farklı görüşler vardır. ed-Dahhâk'ın bunun bizzat bildiricin kuşu olduğunu söylediği nakledilmiştir. İbn Atiyye ise şöyle demiştir: Selva, müfessirlerin icmaı ile bir kuştur.] el-Hüzelî şu beyitinde yanlışlık yapmıştır:

وقاسمها بالله جهداً لأثم ألد من السكوى إذا ما نشورها

"Allah'a yemin ederek ona dedi ki: Şüphesiz ki sizler

Onu mumundan ayırdığınız vakit selvâdan (balıdan) daha lezzetlisiniz."

O bu beyitte selvâ'nın bal olduğunu zannetmiştir.

Derim ki: İbn Atiyye'nin sözünü ettiği müfessirlerin icmaı iddiası doğru değildir. Dil ve tefsir bilginlerinden birisi olan el-Müerric, selvâ baldır der ve

(1) Bk. en-Nahl 16/69. âyet, 4. başlık.

el-Hüzelî'nin yukarıdaki beyitini delil gösterir. Kinanelilerin lehçesinde de bunun böyle olduğunu zikreder. Bala selvâ adının verilmiş sebebi ise onun ile teselli bulunmasından dolayıdır. -Beytu'l-Makdis'de bulunan ve mübarek kabul edilen- "aynü's-sülvan" adı da buradan gelmektedir. Daha sonra şairin şu beyitini delil gösterir:

لو اشرب السلوان ما سليتُ ما بي غنى عنك وإن غيتُ

"Eğer ben Sülvan Pınarından içsem dahi teselli bulmam

İhtiyaçtan kurtulsam bile sana ihtiyaçtan kurtulmam."

el-Cevherî de der ki: Selva bal demektir. Daha sonra el-Hüzelî'nin:

ألد من السلوى إذا ما نشورها

"Mumundan ayırdığınız vakit selvâdan (baladan) daha lezzetlisiniz"

beyitini zikreder ve bu konuda herhangi bir yanlışlıktan söz etmez.

Sülvâne ise: Üzerine yağmursuyu dökülüp de aşık tarafından içildiği takdirde teselli bulacağını zannettikleri bir boncuk adıdır. Şair der ki:

شربتُ على سلوانة ماء مُزَنَّةٌ فلا وجديد العيش يأمي ما أسلو

"Bir bulutun sülvane üzerindeki suyunu içtim

Ey kadın, faydası yok bu yeni yaşayışın, teselli bulamıyorum."

Bu şekilde boncuk üzerinde akan bu suyun adı da "sülvan"dır.

Bazı dilcilerin açıklamasına göre sülvan, üzüntülü birisine içirilip de teselli bulmasını sağlayan bir ilacın adıdır. Doktorlar buna muferrîh (ferahlatıcı) adını verirler. Ebû Zeyd'den nakledildiğine göre bu kelime rahat hayat veya yaşayış, bolluk içerisindeki geçim anlamına gelen "selve" ya da "sülve"den gelmektedir.

5- Selva Çoğul mu Tekil mi:

[Selva kelimesinin çoğul mu tekil mi olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. el-Ahfeş bu kelimenin kendi lafzında tekili olmayan -hayır ve şer gibi- çoğul anlam ifade eden bir kelime olduğunu söylemiştir. Tekilinin de çoğulu gibi (selvâ) olması daha uygundur. Nitekim Araplar, difla (yeşil bir ağaç), sümânâ ve (tedavi maksadıyla kullanılan küçük yeşil birtakım otların adı olan) şükâ'a gibi kelimeleri de hem tekil hem çoğul için aynı şekilde kullanmışlardır.

el-Halil ise "selvâ" kelimesinin tekilinin "selvâtun" olduğunu söylemiş ve şu beyiti okumuştur:

وإني لتعروني لذكرك هزةٌ كما أنتفض السلواة من بلل القطر

"Seni hatırlayınca bir titreme ve sarsılma kuşatır beni

Üzerindeki ıslaklıktan dolayı silkinen selvât (bıldırcın) kuşunun silkinişi gibi."

el-Kıssâ der: Selvâ tekil, çoğulu ise selâvâ gelir, demiştir.

6- Selva ve Benzeri Kelimeler de Men Kelimesine Atfedilmiştir.

Bu kelime sonu maksûr elif ile bittiğinden dolayı i'râb açıkça ortaya çıkmamıştır. Bunun gibi maksûr elif ile bütün kelimelerde bu böyledir. el-Hallî der ki: Elif, hevâî bir harftir. Bunun karar kıldığı bir yer yoktur. Bu bakımdan harekeye benzer. Bu da hareke olmasını imkansız kılmıştır. el-Ferrâ der ki: Elif'e hareke verildi mi hemze olur.

7- Helâl Rızıklardan Yemek:

Yüce Allah'ın: **"Size verdiğimiz helâl rızıklardan yeyiniz"** buyruğunda bir hazif vardır ki takdiri şöyledir: Ve biz onlara.. yeyiniz, dedik. İfade bu kelimeye delâlet ettiğinden dolayı kısaltma olsun diye hafzedilmiştir. Sözü geçen "tayyibât (helâl rızıklar)"ın buradaki anlamı hem helâl hem de lezzetli olan şeyleri bir arada ifade etmektedir.

8- İsyan Ettiklerinden Dolayı Zalim Oldular:

Yüce Allah'ın: **"Onlar bize zulmetmediler"** buyruğundan önce şu ifadeler takdir edilir: Onlar isyan ettiler ve ni'metlere şükür ile karşılık vermediler. Böyle yapmakla "onlar bize zulmetmediler, fakat kendilerine zulmeder dururlardı." Çünkü onlar ni'metlere günah ve isyan ile karşılık veriyorlardı.

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ
رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرَ لَكُمْ
خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

58. Hani demiştik ki: "Şu kasabaya girin. İstedığınızı bol bol yeyin. Kapısından secde ederek girin ve 'hıttâ' deyin. Biz de günahlarınızı affedelim. Biz iyilik edenlere daha da artıracacağız."

Buyruğuna dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız.

1- Bir Açıklama:

"Hani demiştik ki: Şu kasabaya girin. . ." buyruğunda yer alan: "(قُلْنَا)": **demiştik** kelimesinden elif(in okunuşu) hafzedilmiştir. Bunun sebebi ise hem bu elif'in hem de ondan sonra gelen: "(اَدْخُلُوا)": **giriniz** deki dâl harfinin sakın oluşu, önceki elif ise (يدخل)den geldiği için vasıl içindir.

2- Şu Kasaba...:

Yüce Allah'ın "**Şu kasabaya girin**" buyruğunda yer alan "el-karye" şehir anlamındadır. Bir araya toplanıp geldiğinden dolayı bu adı almıştır. Suyu havuzda toplamayı ifade etmek için de bu kelime kullanılır. Bu şekilde havuzda toplanan suya "kırâ" denilir. Aynı şekilde misafire yapılan ikramı ifade etmek için de bu tabir kullanılır. Bu açıklamaları el-Cevherî yapmıştır. Havuz için "mikrat" tabiri kullanıldığı gibi, suyun aktığı yere de "el-karî" adı verilir. el-Karâ, sırt anlamındadır. Şairin şu sözünde de böyledir:

لا حَقُّ بطنٍ بِقَرَأِ سَمِينٍ

"Karnı zayıf, sırtı ise pek ve kalın (bir attır, o)."

Büyük tencere ve kazanlara da "el-mekârî" adı verilir. Şairin şu sözünde olduğu gibi:

عظام المقاري ضيفهم لا يُفزع

"Tencere ve kazanları büyüktür, misafirleri ürkütülmez."

"Mekârî" kelimesinin tekili ise "mikrât"tır. Yemenlilerin şivesinde "karye" değil de "kiryê" denilir.

[Âyet-i kerimede sözü geçen bu "karyenin" kasabanın hangisi olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Cumhurun görüşüne göre bu Beytü'l-Makdis'tir. Beytü'l-Makdis'deki Erihâ olduğu da söylenmiştir. Amr b. Şebbe der ki: Orası kral ve hükümdarların kaldıkları yer ve bir üs idi. İbn Keysân ise buradaki karyeden kasıt Şam'dır, der. ed-Dahhak'a göre ise Remle, Ürdün, Filistin ve Tedmür'dür. Bu (emir) ise bir başka ni'mettir. Çünkü onlara o beldeye girmeyi mübah kılmış ve Tih'teki sıkıntılarını sona erdirmiştir.]

3- Helal Olarak Bol Bol Yeyiniz:

Yüce Allah'ın buradaki "**bol bol yeyin**" emri mübahlık ifade etmektedir. Buradaki buyruk, âyet-i kerimede hafzedilmiş bulunan "yemek" masdarının sıfatıdır. Sözü geçen bu kasaba oldukça bereketli, geliri çok fazla olan bir yer idi. İşte bundan dolayı burada "bol bol yeyin" diye buyurulmuştur.

4- Kapıdan Secde Ederek Girin:

"Kapısından secde ederek girin" buyruğunda geçen ve "kapı" anlamına gelen "bâb" ın çoğulu "ebvab" gelir. Çift "be" harfinden dolayı "ebvibe" diye de çoğul yapılmıştır. Şair der ki:

هَذَا أَخِيَّةٌ وَلَاجُ أَبَوِيَّةِ

"Çadırların içine izinsiz giren, kapılardan içeriye dalan"

Kapıcıya "bevvab", kapıcı edinme işine "tebevüb" denilir...

"İhu sana uygun bir şeydir" derken "bâbetuk" kelimesi kullanılır.

Yüce Allah'ın "Kapisından secde ederek girin" buyruğunda yer alan sücûdun anlamına dair açıklamalar daha önceden⁽¹⁾ yapıldığından dolayı burada onları tekrarlamanın anlamı yoktur. Allah'a hamdolsun.

Girmeleri emrolunan kapı ise, Beytu'l-Makdis'de ve bugün Bab-ü Hitta diye bilinen bir kapıdır. Bu açıklamayı Mücahid ve başkaları yapmıştır. Bunun Hz. Mûsâ'nın ve İsrailoğullarının kendisine doğru yönelerek namaz kıldıkları Kubbenin kapısı olduğu da söylenmiştir.

"**Secde ederek**" buyruğunun anlamı ise, İbn Abbas'a göre rükûa eğilerek girin, demektir. Bunun muayyen bir şekilde değil de alçak gönüllülükle ve itaatle girin anlamına geldiği de söylenmiştir.]

5- Hitta'nın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: "**Ve hitta deyin**" buyruğu, daha önce geçen "Şu kasabaya girin" buyruğuna atfedilmiştir. "Hitta" kelimesinden önce gizli bir mübtedâ vardır. Yani; bizim dileğimiz hittadır, deyiniz. el-Ahfeş de der ki: Bu kelime "bizim günahlarımızı üzerimizden silkeleyerek dök" anlamına gelecek şekilde (**حِطَّةٌ**) kelimesi üstünlü olarak (**حِطَّةً**) şeklinde de okunur. en-Nehhâs da der ki: İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre onlara: La ilahe illallah deyiniz, denilmiştir. Yine ondan gelen bir başka rivâyete göre onlara: Sizler, mağfiret dileriz, deyiniz. Yani günahlarınızı dökecek ve kaldıracak bir söz söyleyiniz. Kıraat imamları çoğunlukla bu kelimeyi ref ile (hittatın şeklinde) okurlar. Dilde böyle olması da daha uygundur. Çünkü Araplardan değiştirmek (tebdil) kelimesinin anlamı ile ilgili olarak nakledilen açıklamalar bunun böyle olmasını gerektirmektedir. Ahmed b. Yahya der ki: "tebdil"; kendisini izale etmeden değişiklik yapmak demektir. "İbdal" ise kendisini izale etmek anlamındadır. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: "*Bize kavuşmayı ummayan kimseler: Ya bize bundan başka bir Kur'an getir yahut onu tebdil et (değiştir) dediler.*" (Yunus, 10/15) İbn Mes'ud'dan gelen: "Onlar Hittatun dediler" şeklindeki açıklama ötreli okuyuşa göredir. Bütün bu açıklamalar en-Nehhâs'tan alınmıştır.

el-Hasen ve İkrime şöyle demiştir: Bu kelimenin (**حِطَّةً**) şeklinde üstünlü okunması; günahlarımızı üzerimizden dök anlamındadır. Onlara kendisi sebebiyle günahlarının dökülmesi için "la ilahe illallah" demeleri emrolundu. İbn Cübeyr de der ki: "Hitta"nın anlamı mağfiret dilemektir. Eban b. Tağlib ise: Bunun anlamı tevbedir, demektedir. Şair de der ki:

فاز بالحطة التي جعل الله بها ذنب عبده مغفورا

"Allah'ın kendisi sebebiyle kulunun günahını affedilmiş kıldığı

"Hittâ" ile umduğuna nail oldu."

(1) 43. âyetin tefsirinde

İbn Faris de *el-Mücmel* adlı eserinde şöyle demektedir: Hitta kelimesi İsrailoğullarına söylemeleri emrolunan bir sözdür. Eğer onlar, bu sözü söylemiş olsalardı, günahları dökülürdü. Bunu aynı şekilde el-Cevherî de *es-Sıhha* adlı eserinde zikretmiştir.

Derim ki: Onların bizatihî bu sözü söyleyerek taabbüd (ibadet) etmiş olmaları da ihtimal dahilindedir. Hadis-i şerifin zahirinden anlaşılan da budur. Müslim'in rivâyetine göre, Ebû Hureyre şöyle demiştir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "İsrailoğullarına kapıdan secde ederek giriniz ve hitta deyiniz. O vakit günahlarınız bağışlanacaktır, denildi. Ancak onlar sözü değiştirdiler. Kapıdan içeriye kışları üstünde sürünerek girdiler ve saç içerisinde bir tane, dediler." (1)

Bu hadisi Buhari de rivâyet etmekte ve o rivâyette şöyle denilmektedir: "Onlar söylemeleri gereken sözü değiştirdiler ve şöyle dediler: Hitta, saç içerisinde bir tane (olsun)." (2)

Buhârî ile Müslim'in dışındaki rivâyetlerde ise: "saç içinde bir buğday" dediler, denilmektedir.

[Denildiğine göre, onlar İbranice bir söz olup kırmızı buğday anlamına gelen "hittâ sümâsa" demişlerdir. Bunu İbn Kuteybe nakletmiştir. el-Herevî de bunu es-Süddî ve Mücahid'den nakletmektedir. Onların maksadı ise şanı yüce Allah'ın kendilerine verdiği emre muhalefet etmektir. Böylelikle isyan ettiler, emre karşı geldiler ve alay ettiler. Allah da buna karşılık ricz -ki azap demektir- ile onları cezalandırdı.

İbn Zeyd der ki: Bu ricz cezası, onlardan yetmiş bin kişiyi helak eden bir taûn, (veba vb.) hastalığı idi. Rivâyet edildiğine göre rükû ederek oradan girmeleri için kapı alçak yapılmıştı. Onlar ise kışları üzerine oturarak kapıdan içeriye girdiler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.]

6. Şeriatte Nassa Bağlanmış Sözlerin Değiştirilmesi:

Kimi ilim adamı, bu âyet-i kerimeyi şeriatte nassa bağlanmış sözlerin değiştirilmesi ile ilgili olarak şu kanaatlerine delil gösterirler: Böyle bir nassa bağlanmış sözün ya lafzı ile veya manası ile taabbüd sözkonusudur. Eğer taabbüd, bu ifadelerin lafızlarıyla söylenmesi gerektiğini ifade ediyor ise bunları değiştirmek caiz olamaz. Çünkü yüce Allah, söylenmesini emrettiği şeyi değiştiren kimseleri yermiş bulunmaktadır. Eğer sözü geçen taabbüd kelimesinin anlamını yerine getirmek ona delil ise, aynı anlamı ifade edecek bir başka kelime ile değiştirilmesi caizdir. Ancak başka anlama gelecek şekilde değiştirilmesi caiz olamaz.

(1) *Buhârî*, Tefsir 2. sûre b. 5; *Müslim*, Tefsir 1.

(2) *Buhârî*, Enbiya 28, Tefsir 2. sûre 5, 7. sûre 4; *Tirmizi*, Tefsir 2. sûre ha. 2.

Hudinin Mana Yoluyla Nakledilmesi:

[Bu hususta ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik, Şafii, Ebû Hanîfe ve onların mezheplerine mensup ilim adamlarından nakledildiğine göre, sözün ifade ettiği anlamı, tek tek kelimelerinin ne anlama geldiklerini bilen bir kimsenin mana yoluyla hadis nakletmesi caizdir. Ancak onun bu naklinin manaya bütünüyle mutabık olması şarttır. Bu, cumhûrun görüşüdür. Diğer taraftan İbn Sîrîn, el-Kasım b. Muhammed ve Recâ b. Hayve gibi kimse-lerin de bulunduğu birçok ilim adamı bunu kabul etmemektedir. Mücâhid der ki: Dilediğin takdirde hâdisten eksiltme yap, fakat ona birşey ilave etme.]

Malik b. Enes de Rasulullah (s.a)'ın hadisi hususunda "t ve ya" harfleri ve benzerlerinde işi çok sıkı tutardı. Hadis imamlarından bir topluluk da bu görüşte olup bunlar, lafzın değiştirilmesini veya değişikliğe uğratılmasını uygun görmezler. O kadar ki onlar hadisi lahinli (kurallara aykırı söyleyişte) işittikleri ve bunu bildikleri halde onda herhangi bir değişiklik yapmazlardı.

Ebû Miclez, Kays b. Ubâd'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ömer b. el-Hattab dedi ki: Her kim bir hadis işitir de onu işittiği gibi naklederse, o kişi kurtulmuş olur. Buna yakın bir ifade Abdullah b. Amr ile Zeyd b. Erkam'dan da rivâyet edilmiştir.

[Takdim, tehir, fazlalık ve eksiklik konusunda da aynı görüş ayrılığı söz-konusudur. Onlardan kimisi manaya önem verir, lafız üzerinde durmaz, kimisi ise bu hususta işi sıkı tutar ve kullanılan lafızdan ayrılmamaya çalışır. Dinde daha ihtiyatlı olan, takvaya daha uygun ve daha yerinde olan davranış elbette ki budur. Fakat ilim adamlarının çoğunluğu buna muhalif bir kanaate sahiptir. Bunun caiz olduğu görüşü ise -yüce Allah'ın izniyle- sahih olan görüştür. Çünkü ashab-ı kiramın yaşayışından bildiğimiz şu ki; onlar aynı olayları birbirinden ayrı lafızlarla rivâyet ediyorlardı. Bunun tek sebebi ise, onların bütün çabaları ile mana üzerinde durmaları ve hadisleri sık sık tekrarlamak ve yazmak hususunda ısrar etmemeleri idi. Vâsile b. el-Eska'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasulullah (s.a)'ın bize haber verdiği herşeyi size nakletmiş değiliz. Size bunun ifade ettiği mana yeter.]

Katade de Zürâre b. Evfa'dan şöyle nakletmektedir: Peygamber (s.a)'ın ashabından birçok kimse ile karşılaştım. Onlar bana (aynı hadisi) aynı anlamda nakletmekte ittifak ettiler, fakat bu manayı dile getirirken farklı farklı lafızlar kullandılar.

en-Nehai, el-Hasen, eş-Şa'bî (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) hadisi manalarıyla naklediyorlardı. el-Hasen der ki: Manayı tutturabildiğin takdirde bu sana yeterlidir. Süfyan es-Sevrî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) şöyle derdi: Ben size, hadisi işittiğim gibi naklediyorum diyecek olursam benim bu sözümü doğru kabul etmeyiniz. Ben size ancak manasıyla naklediyorum.

Veki' de (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) şöyle derdi: Eğer manada bir ge-

nişlik yoksa (nakilda manaya dikkat yeterli olmazsa) insanlar helâk oldu, demektir.

İlim adamları, şeriatin Arap olmayanlara dilleriyle nakledilmesinin ve onlara bunun tercüme edilmesinin caiz olduğunu ittifakla kabul ederler. Bu ise mana ile nakil demektir. Diğer taraftan şanı yüce Allah, bunu kendi Kitabında bize nakletmiş olduğu geçmişlerin haberlerinde de yapmış bulunmaktadır. O bizlere aynı anlamı ifade etmekle birlikte farklı lafızlarla değişik yerlerde kıssalar anlatmış ve bu kıssaları bizlere kahramanlarının dillerinden Arapçaya naklederek anlatmıştır. Böyle bir aktarma ise kahramanlarının dilindeki anlatıma göre takdim, te'hir, hazf ve bütünüyle söylememek, fazlalık ve eksiklik bakımından farklıdır. Arapçanın Arapça olmayan bir dil ile değiştirilmesi caiz olduğuna göre bu değiştirmenin Arapça yapılmasının caiz olması öncelikle sözkonusudur. Böyle bir hususu el-Hasen ve eş-Şafii delil olarak göstermişlerdir, bu konuda doğru olan görüş de budur.

Buna karşılık şöyle denilebilir: Peygamber (s.a): "Benim sözümü işitip de işittiği gibi onu tebliğ edenin Allah yüzünü ak etsin." ⁽¹⁾ diye buyurmaktadır. Diğer taraftan yine Hz. Peygamber'in bir kişiye uyuyacağı vakit okumak üzere bir dua öğretmiş ve bu duasında: "İndirdiğin Kitabına ve gönderdiğin Peygamberine iman ettim" demesini söylemişti. Ancak bu duayı öğrettiği şahıs "ve gönderdiğin Rasulüne" deyince Peygamber (s.a): "ve gönderdiğin peygamberine" diye düzeltmişti. ⁽²⁾ Buna göre şöyle derler: Burada Hz. Peygamber'in duayı öğrettiği kimseye lafza muhalif bir lafız söylemeyi uygun görmediği dikkatinizi çekmiyor mu? Ayrıca Hz. Peygamber: "Onu işittiği gibi eda eden" ifadesini kullanmıştır.

Böyle diyenlere şu şekilde cevap verilir: "Onu işittiği gibi eda eden" ifadesinden kasıt, işittiği sözün hükmüdür, lafzı değildir. Çünkü sünnet-i seniyye'nin lafzı ile ibadet olunmaz. Bu hitaptan hükmünün kastedildiğini Hz. Peygamber'in (aynı hadisin devamında yer alan) şu ifadeleri açıkça ortaya koymaktadır: "Çünkü nice fıkıh yüklenicisi vardır ki, kendisi fakih değildir. Ve nice fıkıh yüklenicisi kendisinden daha fakih olana (fıkıh) taşır."

Diğer taraftan bizzat bu hadis dahi aynı anlamda birbirinden farklı lafızlarla nakledilmiş bulunmaktadır. Bütün bu lafızların Peygamber (s.a)'e ait değişik zamanlarda söylenmiş lafızlar olması mümkün olsa dahi çoğunlukla kabul edilebilecek ihtimal, bu hadisin değişik lafızlarla nakledilmiş tek bir hadis olduğudur. İşte bu, mana yoluyla hadis nakletmenin caiz olduğunun en açık bir delilidir.

Hz. Peygamber'in dua öğrettiği kişinin "peygamberin" yerine "rasulün" demesini delil göstermeye gelince, bunun sebebi de şudur: Peygamber (nebi)

(1) *Ebü Davud*, İlim 10; *Tirmizi*, İlim 7; *İbn Mâce*, Mukaddime 18; *Menâsik* 76.

(2) *Buhârî*, Vudu 75, Deavât 6; *Müslim*, Zikr 56-7; *Ebü Dâvûd*, Edeb 98.

lafzı, daha çok övgü ihtiva eder. Ve bu iki sıfatın (nebi ve rasul sıfatlarının) her birisinin kullanılması uygun olan bir yeri vardır. Dikkat edilecek olursa rasul (elçi) kelimesi, herkes hakkında kullanılabilir. Ancak "nebi" lafzını ise yalnız ve yalnız peygamberler hak etmiştir. Peygamberler arasından mürsel olanların daha üstün kılınış sebebi ise, hem nübüvvet hem risalete birarada sahip kılınmış olmalarıdır. Hz. Peygamber ise: "Ve peygamberin" ifadesini kullanınca daha çok övgü ihtiva eden sıfatı kullanmıştır. Arkasından onu "(rasul olarak) gönderdiğin" ifadesiyle de "risalet" sıfatıyla kayıtlamıştır. Diğer taraftan burada Hz. Peygamberin "ve gönderdiğin rasûlün" yerine "peygamberin" kelimesini kullanmasını emretmesi, hem nübüvvet hem de risaleti bir arada kendisi hakkında kullanmasıdır. Bu, filanın gönderdiği rasulüdür ve bu Zeyd'in öldürdüğü maktûlüdür, demek çirkindir. Çünkü kişi filanın rasulü demekle filanın maktûlu demek suretiyle bu lafızları tekrarlamakla birincinin manasından başka birşey ifade etmiyor ise aynı kelimeleri kullanmış olur. Böyle diyecek yerde: Bu Abdullah'ın Amr'a gönderdiği elçisidir ve bu dün veya şu vak'ada Zeyd'in öldürdüğü maktûludur, denir. Başarı Allah'tandır.

Denilse ki: Birinci ravi için Rasulullah (s.a)'ın lafzını değiştirmek caiz olur ise, ikincisinin de birinci ravinin sözlerini değiştirmesi caiz olur. Bu ise kelimeler arasındaki farklılıkların ince olması ve fark edilemeyecek kadar gizli olması sebebiyle hadisin tamamıyla üstünün örtülmesi, kapatılması sonucunu doğurur, diye itirazda bulunulursa; böyle bir kimseye şöyle denilir: Bunun caiz olması önceden de açıkladığımız gibi lafızların mana itibariyle mutabık olması ve eşit olması şartına bağlıdır. Eğer bu şart ortadan kalkarsa caiz olmaz.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu meseledeki ayrılık, sahabe ve tabiîn asrı göz önünde bulundurularak düşünülebilir. Çünkü bunlar doğuştan öğrendikleri ve zevkine vardıkları dili bilmek bakımından birbirlerine eşittirler. Onlardan sonra gelenler hakkında, bunun caiz olmayacağına şüphemiz yoktur. Çünkü onlardan sonra tabiatlarda değişiklikler oldu, anlayış ve kavrayışlar arasında farklılıklar ortaya çıktı, adet ve alışkanlıklar değişti. Doğrusu da budur, en iyi bilen Allah'tır.

Kimi ilim adamımız da şöyle der: İbnu'l-Arabi (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) bu sözü ile maksadını çok iyi bir şekilde açıklayamamıştır. Çünkü bu konudaki cevaz, eğer mana arasında mutabakat şartına bağlı ise, o takdirde bu açıdan ashab ve tabiîn ile onların dışındakilerin zamanı arasında herhangi bir fark görülmez. Bundan dolayı usûl ve hadis alimlerinden hiçbir kimse onun gözettiği bu ayrımı gözetmemiştir. Evet, eğer o: Bu mananın uygunluğu kendi döneminde artık uzak bir ihtimal halini almıştır demiş olsaydı, gerçeğe daha yakın bir ifade kullanmış olurdu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

7- Kiraat Farkı:

Yüce Allah'ın: **"Biz de günahlarınızı affedelim"** buyruğunda yer alan (نَغْفِرُ) : **affedelim** kelimesini Nafi' "bağışlanır" anlamında (يَغْفِرُ) şeklinde okumuştur. İbn Âmir de aynı anlamı verecek şekilde (نَغْفِرُ) diye okumuştur. Bu aynı zamanda Mücahid'in kiraatidir. Geri kalanları ise, işaret ettiğimiz ilk şekilde okumuşlardır ki en açık okuyuş şekli budur. Çünkü bundan önce: **"Hani demiştik ki: Şu kasabaya girin.."** buyruğu gelmişti. Dolayısıyla yüce Allah'ın bağışlayacağından haber vermek üzere "affederiz" şeklindeki okuyuş daha uygundur. İfadenin takdiri şöyledir: Biz, kapıdan secde ederek girin ki günahlarınızı bağışlayalım, dedik. Diğer taraftan bundan sonraki ifadede birinci çoğul şahıs olarak "artıracağız" ifadesi gelmektedir.

("خَطَايَكُمْ") : **Günahlarınızı** buyruğunu büyük çoğunluk bu şekilde okumuştur ve bu okuyuş şekli diğer ifadelerle uygunluk arzetmektedir. İbn Âmir ile Mücâhid'in "te" ile ve "bağışlanır" anlamındaki kiraati, "günahlar" anlamındaki kelimenin müennesliğinden dolayıdır. Çünkü bu kelime "günah" anlamındaki "hatîe" kelimesinin cem-i teksiridir. Nâfi'in "yâ" ile okuyuşuna gelince; bu da müennes olan (çoğul ve "günahlarınız" anlamındaki "hatâyâ-kün") kelime(s)i ile onun fiili arasına giren "lekum: size" kelimesi dolayısıyladır. Nitekim daha önce: **"Âdem Rabbinden bazı kelimeler belleyip aldı"** (el-Hakara, 2/37) buyruğunda buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Her ne kadar daha önce: **"hani demiştik..."** buyruğunda yüce Allah'ın ne buyurduğuna dair haber verilmekte ise de; "bağışlanır" anlamında "yâ" ve "te" ile okunmasının uygunluğu yüce Allah'tan başka günahları bağışlayacak kimse bulunmadığından, ayrıca "... affedelim..." anlamındaki "nûn" ile okuyuşun zorunluluk arzetmemesindendir. O bakımdan fiil, bağışlanan günahlara uygun olacak şekilde okunmuştur.

8- "Günahlar" Anlamına Gelen "Hatâyâ":

Hemzeli olarak: "hatîe: günah" kelimesinin çoğulu olan: "hatâyâ" kelimesinin aslının ne olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. el-Halil der ki: Bunun aslı: "hatâyî" şeklinde olup daha sonra iklâb yapılarak, arkasından yâ gelen bir hemze ile "hatâî" denilmiştir. Daha sonra yâ harfi ibdâl yapılarak "hâtâ-â" denilir. Aralarında hemze bulunan iki elif bir araya geldiğinden ve hemze de elif cinsinden olduğundan üç elif bir araya gelmiş gibi olur. O bakımdan aradaki hemze ibdâl yapılarak "hatâyâ" denilmiştir.

Sibeveyh'in görüşüne göre ise: Bunun aslı Halil'in dediği gibi, "hatâyî"dir. Daha sonra "medâin" kelimesinde olduğu gibi "yâ" harfinin "hemz" yapılması gerektiğinden "hâtî-i" denilir. Aynı kelimedede iki hemze bir araya geldiğinden, ikincisi ibdâl ile "ye" yapılır ve "hatâî" denilir. Sonra da önceki şekilde olduğu gibi "hatâyâ" denilir.

el-l'errâ da şöyle demektedir: "Hatîe" kelimesi "hemze"li olarak çoğul yapılırsa "hatâ-â" denilir.

el-Kisâi ise şöyle der: Eğer bu kelime hemze'li olarak çoğul yapılırsa, hemze, hemze'ye idgâm yapılır ve "devâbb" kelimesinde olduğu gibi söylenir.

9- İyilik Edenlere Daha Fazla Vermek:

[**"Biz iyilik edenlere daha da artıracacağız."** Yani buzağıya tapmayanların iyiliklerini artıracacağız. Men ve selvayı ertesi güne saklayanların günahlarını bağışlayacak ve ertesi güne saklamayanların da iyiliklerini artıracacağız, şeklinde de açıklama yapıldığı gibi; şu şekilde bir açıklama da getirilmiştir: İs-yankârın günahlarını bağışlayacak, iyilik yapan kimsenin iyiliklerini daha da artıracaktır. Yani onların iyiliklerine iyilik katacağız.] Muhsin (iyilik yapan) tev-hid akidesine sahih bir şekilde sahip olan ve kendisini güzel bir şekilde idare edip yönlendiren, farzları eda etmeye yönelip müslümanlara kötülükte bulunmayan kimse demektir. Cibril hadisinde "İhsan nedir?" diye soran Hz. Cebrail'e Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: "Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyorsan dahi O seni görmektedir." Bunun üzerine Hz. Cebrail ona: Doğru söyledin, diye karşılık vermiştir. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

قَبْدَلُ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

59. Derken zulmedenler kendilerine söylenenleri başka bir söz söyleyerek değiştirdiler. Biz de zulmedenlerin üzerine ettikleri fasıklığın karşılığı olarak gökten murdar bir azap indirdik.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Zalimler Değiştiricidirler:

[Yüce Allah'ın: **"Derken zulmedenler kendilerine söylenenleri başka bir söz söyleyerek değiştirdiler"** buyruğunun anlamı şudur: Yani aralarında zalim olanlar kendilerine söylenenden başka bir söz söyleyerek değişiklik yaptılar. Çünkü -önceden de geçtiği gibi- kendilerine **"hitta"** deyin dendiği halde onlar **"hinta (buğday)"** dediler. Söylemeleri emredilen söze bir harf ila-

(1) *Buhârî*, Tefsir 31. sûre b. 2, İman 37; *Müslim*, İman, 1, 5, 7; *Ebu Davud*, Sünne 16; *Tirmizî*, İman 4; *Nesâî*, İman 5; *İbn Mâce*, Mukaddime 9.

ve ettiler, bunun sonucunda da karşı karşıya kaldıkları belalara düçar oldular. Bu bize şunu göstermektedir: Dine birşey eklemek, şeriatte olmayan bir bid'ati ortaya çıkarmak, oldukça büyük bir tehlike ve zararı çok büyük bir iştir. Tevbeyi ifade eden bir kelimedeki yapılan bu değişiklik, pek çok azabın başlarına gelmesine sebep teşkil etmiştir. Ya yüce Ma'bud'un sıfatlarını değiştirmek halinde durum ne olur? Ayrıca söylenen bir söz uygulamaya göre daha alt seviyededir. Sözle de kalmayıp fiilen değiştirmeye ve değişikliğe gidilirse durum ne olur?

2- Tebdil ve Değiştirme:

Yüce Allah'ın: **"Değiştirdiler"** buyruğunda yer alan ibdal ve tebdilin anlamına dair açıklamalar az önce geçmiş bulunmaktadır. **"Rabbimizin bize, ondan hayırlısını bedel olarak ihsan etmesi umulur."** (el-Kalem, 68/32) buyruğu her iki şekilde de okunmuştur. ⁽¹⁾ el-Cevherî der ki: Bir şeyi tebdil etmek, onu bedeli konulmasa dahi değiştirmek demektir. Birşey bir başka şeyin yerini alırsa buna istibdal denilir. Mübadele ve tebâdül de böyledir. Ebdal ise, salihlerden bir topluluktur ki, dünya bunlardan hâli kalmaz. Biri öldüğü takdirde onun yerine başkasını var eder, denilir. İbn Dureyd der ki: Ebdal'in tekili bedil'dir. Bedil ise bedel demektir. Birşeyin bedeli ondan başkasıdır. Bedel ve bidl de söylenir. Şebeh ve şibh, mesel ve misl'de olduğu gibi. Bedel aynı zamanda el ve ayaklarda olan bir ağrının da adıdır.

3- Zulmedenlere İndirilen..

Yüce Allah'ın: **"Biz de zulmedenlerin üzerine ettikleri fasıklığın karşılığı olarak...indirdik"** buyruğunda **"zulmedenler"** lafzının açıktan tekrarlanması yapılan işin ne kadar büyük olduğunu ifade etmek içindir. Kelimenin tekrarlanması iki türlü olur. Birincisi sözün tamamlanmasından sonra o lafız kullanılır. Bu âyet-i kerimede ve şu buyrukta olduğu gibi: **"Elleriyle kitabı yazanların ... vay haline"** diye buyurduktan sonra: **"Vay elleriyle yazdıklarından başlarına geleceklere"** (el-Bakara, 2/79) diye buyurmaktadır. Burada "vay" buyruğunun tekrarlanması yaptıkları işin ne kadar büyük bir kötülük olduğunu ifade etmek içindir. el-Hansa'nın şu beyiti de bu türden bir tekrar ihtiva etmektedir:

تَعَرَّفَنِي الدَّهْرُ نَهْسًا وَحَزًّا وَأَوْجَعَنِي الدَّهْرُ قَرْعًا وَعَمَزًا

"Zaman dişleyerek ve etimi kopartarak sıyırdı etimden kemiğimi

Ve zaman vurarak ve dürterek yaktı benim canımı."

Burada zamanın küçük büyük her türlü musibetlerle canını yaktığını an-

(1) Yani hem "ibdâl" kökünden "yubdilenâ" şeklinde, hem de "tebdîl" kökünden "yubed-dilenâ" şeklinde

latmak istemiştir.

Tekrarın ikinci türü ise, ifade tamam olmadan önce gizli olan bir kelime yerinde zahir olan kelimenin tekrar edilmesidir. Yüce Allah'ın: *"el-Hâkka, nedir el-Hâkka?"* (el-Hâkka, 57/1-2) ile *"el-Kâria, nedir el-Kâria"* (101/1-2) buyruklarında olduğu gibi. Eğer burada işin azametini ve büyüklüğünü anlatmak kastı olmasaydı, şöyle denilmesi gerekirdi: el-Hakka nedir, el-Karia nedir? Yüce Allah'ın şu buyrukları da böyledir: *"O Meymene ashabı, ne Meymene ashabıdır! Ve o Meş'eme ashabı ne Meş'eme ashabıdır!"* (el-Vâkıa, 56/8-9) Burada "Meymene ashabı" lafzının tekrar edilmesi onların nail olacakları büyük çaptaki sevabın azametini anlatmak içindir. *"Meş'eme ashabı"* lafzının tekrar edilmesi ise karşı karşıya kalacakları acıklı azabın büyüklüğü dolayısıyladır. Şairin şu sözleri de işte bu türdendir:

لَيْتَ الْغَرَابَ غَدَاً يَنْعَبُ دَائِباً كَانَ الْغَرَابُ مَقَطْعَ الْأَوْدَاجِ

"Ne olaydı, o karga sabahleyin devamlı ötseydi

O karga boyun damarları paramparça edendir.

Adiyy b. Zeyd, bu iki şekildeki kullanımı bir arada şöylece zikretmiştir:

لَا أَرَى الْمَوْتَ يَسْبِقُ الْمَوْتَ شَيْئاً نَعَصَ الْمَوْتُ ذَا الْغِنَى وَالْفَقِيرَا

"Göremiyorum ölümden, ölümün elinden birşeyin kurtulduğunu

Ölüm zenginin de fakirin de hevesini kursağında bırakmıştır."

Burada "ölüm" lafzını üç defa tekrarlamıştır ki, bu da birinci türdendir. Bir başka şairin şu sözü de birinci türden bir tekrardır:

أَلَا حَبْدَا هِنْدَ وَأَرْضَ بِهَا هِنْدُ وَهِنْدُ أَتَى مِنْ دُونِهَا النَّأْيُ وَالْبُعْدُ

"Hind ne güzeldir ve Hind'in bulunduğu bir yöre

Hind ise bizden uzaklaştıkça uzaklaşıyor."

Şair burada sevgilisinin kıymetini ifade etmek üzere adını üç defa tekrarlamıştır.

4- Murdar Azap:

Murdar azap anlamına gelen *"ricz"* kelimesini büyük bir çoğunluk *"riczen"* şekilde okumuştur. İbn Muhaysin ise *"rucz"* şeklinde okumuştur. Ricz azap demektir. Sin harfi ile: *"Rics"* şeklinde ise pislik ve kokuşmuşluk anlamındadır. Yüce Allah'ın: *"Fakat kalplerinde hastalık bulunanlara gelince, onların pisliklerine (rics) pislik katmıştır."* (et-Tevbe, 9/125) buyruğu; kokuşmuşluklarını artırmıştır, demektir. Bu açıklama şeklini el-Kisâi yapmıştır. el-Ferra ise: Ricz ile Rics aynı şeylerdir demektedir. Ebû Ubeyd der ki: Arapçada nasıl ki sud' ve zud' aynı şeyler ise rics ve ricz de aynı anlamdadır.

el-Ferrâ der ki: Bazılarının açıkladıklarına göre *"rucz"* taptıkları bir putun

adıdır. Nitekim yüce Allah'ın: “*Ve ruczden uzak dur.*” (el-Müddessir, 74/5) buyruğunda bu kelime böyle okunmuştur.

Recez, bir şiir türüdür. el-Halil bunun şiir olmasını kabul etmemiştir. Recez ise, develerin kuyruk diplerinde meydana gelen bir hastalık adıdır. Bu hastalık ilerlediği vakit develerin baldırları titremeye başlar.

“...Biz de ettikleri fasıklığın karşılığı olarak..” Fasıklıkları sebebiyle onları bu şekilde cezalandırınız, demektir. *Fasıklık* ise sınırın dışına çıkmak ve taşmak demektir. Buna dair açıklamalar: Daha önceden⁽¹⁾ yapılmış idi. İbn Vessab ve en-Nehaî ise son kelimeyi (يَفْسُقُونَ) şeklinde değil de “sin” harfini esreli okuyarak (يَفْسُقُونَ) şeklinde okumuşlardır.

وَإِذَا سَأَلَكَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ
مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا
مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

60. Hani Mûsâ, kavmi için su istemişti. Biz: “Asan ile taşa vur” dedik. Hemen ordan on iki pınar fışkırdı. Her insan topluluğu su alacağı yeri öğrenmişti. “Allah'ın rızkından yeyiniz, içiniz ve yeryüzünde fesat çıkartmakla taşkınlık yapmayınız.”

Buyruğuna dair açıklamalarımızı sekiz başlık altında sunacağız:

1- Kelime Anlamıyla İstiskâ:

Yüce Allah'ın: “**Hani Mûsâ, kavmi için su istemişti**” buyruğunda yer alan ve “su istedi” anlamına gelen (سَأَلَ) kelimesindeki ilk “sin” harfi istek sin'i diye bilinir. “İste’leme, istahbere, istensara: öğrenmek istedi, haber almak istedi, yardım istedi” gibi. Yani kavmi için su ihtiyacının karşılanmasını istemişti anlamındadır.

Araplar: “sekaytu” ve “eskaytu” lafızlarını aynı anlamda (suladım, su verdim) kullanırlar. Şair (Lebid) der ki:

سقى قومي بني مجد وأسقى نُمَيْرًا والقبائل من هلال

“Kavmim Mecdoğullarının da suyunu verdi

Numeyr'in de Hilâloğulları kabilelerinin de sularını verdi o.”

(1) el-Bakara, 2/26. âyet açıklanırken.

Bu ilmin ziyadesiz şeklinin su içirmek anlamına, başında hemze getirilmesi halinde ise suya giden yolu göstermek anlamında olduğu da söylenmiştir.

2- İstiskâ:

İstiska suyun bulunmaması ve yağmurun yağmaması halinde sözkonusu olur. Durum böyle olduğu takdirde o vakit kulluğun, fakrın (Allah'a ihtiyacın) meskenet ve zilletin samimi tevbe ile birlikte açığa vurulması gerekir. Peygamberimiz Muhammed (s.a) istiskada bulunmuş, (Allah'tan yağmur yağdırılması talebini yapmış), bunun için mütevazi, mütezellil (Allah huzurunda alçalarak), başı önüne eğilmiş, ağır ağır tazarru (yalvarma) ve niyaz ile namaz kılınan yere çıkmıştır. Bu konuda örnek olarak o bize yeter. Bize gelince inat ve kulların Rabbine muhalefet etmekten başka hiçbir şeyimiz yok. Ne tevbe sözkonusu, ne de başka bir halimiz. Bize nasıl yağmur yağdırılsın? Şu kadar var ki Peygamber (s.a) İbn Ömer tarafından rivâyet edilen bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: "Onlar mallarının zekâtını vermeyecek olurlarsa mutlaka semâdan onlara yağmur yağdırılmaz. Eğer hayvanlar olmasa asla onlara yağmur yağdırılmaz." ⁽¹⁾ İnşallah bu hadis bütünüyle ileride gelecektir.

3- Sünnet Şekliyle İstiska:

[Açıkladığımız şekliyle namaz kılınacak yere çıkmak, hutbe ve namaz istiskanın sünnetidir. İlim adamlarının çoğunluğu bu görüştedir. Ebû Hanife'nin görüşüne göre ise namaz kılmak ve namaz kılınacak yere çıkış istiskanın sünnetinden değildir. Ona göre istiska sadece duadan ibarettir. Buna Enes (ra)'dan rivâyet edilen Buhârî ve Müslim'de yer alan sahih hadisi delil göstermiştir. ⁽²⁾ Ancak bu hadiste onun lehine bir delil yoktur. Çünkü o hadiste sözü edilen şey çabucak kabul olunan bir duadan ibarettir.] O bakımdan dua ile yetinilmiş ve diğerlerine gerek görülmemiştir. Hz. Peygamber bununla bir sünneti beyan etmek kastında değildi. Hz. Peygamber, böyle bir sünneti beyan etmeyi kastedince bunu fiiliyle açıkladı. Nitekim Abdullah b. Zeyd el-Mâzinî'nin rivâyetine uygun olan da budur: Rasulullah (s.a) namaz yerine çıktı, orada istiskada bulundu, ridasını ters çevirdi, sonra da iki rek'at namaz kıldı. Bu hadisi de Müslim rivâyet etmiştir. ⁽³⁾

İstiskanın diğer hükümleri ileride -yüce Allah'ın izniyle- Hûd ⁽⁴⁾ Sûresi'nde gelecektir.

(1) İbn Mâce, Fitn 22.

(2) Buhârî, İstiskâ 6-10; Müslim, İstiskâ 8, 9.

(3) Müslim, İstiskâ 1, 3, 4; Buhârî, İstiskâ 4.

(4) Ancak Arapça baskıyı hazırlayanın da ifade ettiği gibi Hûd sûresinde istiskâyâ dair herhangi bir bilgi yoktur. Buna dair bilgiler: Nûh, 71/10-12. âyetlerin tefsirinde gelecektir.

4- Asan İle Taşa Vur:

Yüce Allah'ın: **"Biz: Asan ile taşla vur, dedik"** buyruğunda yer alan "asa"nın ne demek olduğu bilinmektedir. Bu kelime, sonu maksur elif müennes ve aslı vav olan elif'ten oluşan bir kelimedir. Şair der ki:

على عَصَوَيْهَا سَابِرِي مُشَبَّرَقُ

"Onun (kovasının ağzında çaprazlama konulmuş) iki asası üzerinde
ince ve yırtık bir elbise vardır."

Çoğulu "usiyy" ve "ısıyy" şeklinde gelir "A'sın" şeklinde geldiği de olur. "Asa, asacıktandır" diye bir deyim de vardır. Yani işin kimisi kimisindendir. Kişinin yolculuk yapmayı bırakarak ikamet etmesi halinde "asasını bıraktı" denilir. Bu da bir deyimdir. Şair der ki:

فَالَقْتُ عَصَاهَا وَأَسْتَقَرَّ بِهَا التَّوَى كَمَا قَرَّ عَيْنًا بِالْأَيَّابِ الْمَافِرُ

"Asasını bıraktı ve ikamete koyuldu

Yolcunun geri dönmekle gözün aydın olması gibi."

Kur'an-ı Kerim'de de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"O senin sağ elindeki nedir ey Mûsâ! Dedi ki: O asamdır, ona dayanırım.."** (Ta-ha, 20/17-18) Bu âyet-i kerimelerin tefsiri yapılırken yüce Allah'ın izniyle asanın faydalarından da söz edilecektir.

"Asa" kelimesi bazen toplanıp bir araya gelmek ve ayrılıp dağılmak hakkında da kullanılır. İşte bu bakımdan İslâmî yönetime karşı çıkan haricîler hakkında "müslümanların asalarını böldüler" denilir. Onların birlikteliklerini ve kaynaşmalarını böldüler, demektir. Asa yarıldı, bölündü, denildiği zaman anlaşmazlığın ortaya çıktığı anlatılmak istenir. Şair der ki:

إِذَا كَانَتِ الْهَيْجَاءُ وَأَنْشَقَّتِ الْعَصَا فَحُبُّكَ وَالضَّحَاكُ سَيْفٌ مُهْنَدٌ

"Savaş olup da asa yarılnca

Sana da Dahhak'a da keskin bir Hint kılıcı yeter."

Araplar arasında kullanılan "asanı ailenin tepesinden kaldırma" deyimini onları te'dip etmekten geri kalma demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hacer (taş) da bilinen birşeydir. Asgarî çoğul sayısında "ahcâr" şeklinde, fazla olanlarda da "hicâr ve hicâre" şeklinde çoğul yapılması gerekir. Bununla birlikte hicâre nadiren kullanılır. İbn Fâris ve Cevherî böyle demiştir.

Derim ki: Kur'an-ı Kerim'de bu el-Hicare kelimesi şu âyet-i kerimelerde kullanılmıştır: **"Onlar taşlar gibidir."** (el-Bakara, 2/74); **"Şüphesiz ki kimi taşlardan ..."** (el-Bakara, 2/74); **"De ki taş.. olunuz"** (el-İsra, 17/50); **"Onlara taş atıldı.."** (el-Fil, 105/4); **"Onların üzerine (yağmur gibi) taşlar yağdırıldı."** (el-Hicr, 15/74) gibi. Nasıl olur da böyle bir şekilde bunun çoğulunun kullanımı nadirdir, denilebilir? Ancak o bu ifadesiyle kıyas yoluyla nadirdir,

İkukut kullanımı ise çoktur, demek istiyorsa bu ifade doğru olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Hemen ondan on iki pınar fışkırtıverdi." ifadesinde bir hazf (düşürme) vardır. Bunun takdiri şudur: Mûsâ asasıyla taşa vurdu ve hemen ardından ondan on iki pınar fışkırtıverdi... Şanı yüce Allah, vurmada da taştan suyu fışkırtmaya ve denizi yarmaya kadir idi. Ancak O, kulları için maksatlarına ulaşmalarında bir hikmeti açıklamak üzere sebepler ile sonuçları birbirlerine bağlamak ve âhirette de buna bağlı olarak sevap ve cezalarını vermek istemiştir.

İnficâr (meâlde: Fışkırtıvermek), yarılmak demektir. "*Fecir yarıldı*" tabiri burdan gelir. Suyun inficar etmesi, üzerinin açılması (ve kaynaması) anlamındadır. Fücra: Suyun kaynadığı yere denilir.

(el-A'raf, 7/160'da geçen): el-İnbicâs ise inficârdan daha dardır. Çünkü önce inbicâs olur (yani su azar azar kaynar) daha sonra çevresi genişleyerek "inficâr" halini alır.

İnbicâs'ın inficâr ve infitâk'ın aynı manaya geldiği de söylenmiştir. Bunu el-Herevî ve başkaları demiştir.

5. Oniki Pınar:

Yüce Allah'ın: **"Hemen ondan on iki pınar fışkırtıverdi"** buyruğunda yer alan (*عَشْرَةَ*) kelimesini Mücahid, Talha ve İsa şîn harfini esreli (*عَشِيرَة*) şeklinde okumuşlardır. Temimoğullarının şivesi budur. Böyle bir söyleyiş Temimoğullarının konuşmasında nadiren görülür. Çünkü onların izledikleri yol kelimeleri hafifletmektir. Hicaz halkı ise, bu kelimeyi -izledikleri yol kelimeyi ağır okumak olmakla birlikte- (*عَشْرَة*) diye okurlar. Bütün bu bilgileri en-Nehâs vermiştir.

Ayn (meâlde: pınar): kelimesi müsterek isimlerdendir. O bakımdan su gözü, insan gözü, dizkapağının gözü, (dizkapağının alt tarafındaki hafif çukur), güneşin gözü (yani güneşin parlak kısmı) denilir. Ayn, aynı zamanda güney tarafından gelen bulutun adıdır. Yine kesintisiz olarak beş veya altı gün süreyle devam eden yağmurun da adıdır. "Ayn'ı az belde" insanı az şehir demektir. Yine su kırbası ve benzeri su kaplarının kulplarına da "ayn" denir. Su gözü canlılardaki göze benzetilmiştir. Çünkü canlının gözünden yaş nasıl çıkıyorsa su gözünden de su öylece çıkar. Şöyle de açıklanmıştır: Canlının gözü en şerefli organlarından birisi olduğuna göre suyun kaynadığı göz de ona benzetilmiştir. Çünkü yeryüzündeki en şerefli yerlerden birisi de suyun kaynadığı yerdir.

6- Suyun Fışkırdığı Taş:

[Mûsâ (a.s), kavmi için Allah'tan su talep edince, Allah, asası ile bir taşa vurmasını emretti. Denildiğine göre bu taş koyun başı büyüklüğünde Tûr da-

ğında dörtgen bir taş idi. Bu taş bir çuvalın bir tarafına konulur ve yolculukta taşınırdı. Konakladıkları vakit konakladıkları yerin ortasına o taş getirilir, bırakılırdı.] Nakledildiğine göre onlar bu taşı ayrıca taşımıyorlardı. Her bir merhalelik yol katettikçe ilk merhalede o taşın bulunduğu yer neresi ise ikinci merhalede de ona göre bir yerde bulunurdu. Böylesi ise mucize ve i'câz bakımından daha ileri derecededir.

Bir görüşe göre yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya mutlak olarak herhangi bir taşı vurmasını emretmiş idi. Bu ise i'câz bakımından daha ileri bir seviyedir.

Bir başka görüşe göre şanı yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya açıkladığı ve muayyen bir taşı vurmasını emretmiştir. Bu bakımdan "(taş anlamına gelen)el-Hacer" kelimesi tarifli olarak gelmiştir. Said b. Cübeyr der ki: Bu Hz.Mûsâ'nın yıkandığı zaman elbisesini üzerine bıraktığı taştır. Bu taş, Hz. Mûsâ'nın elbisesi ile birlikte uçmuş ve yüce Allah, sonunda onu kavminin iftirasından temize çıkarmıştı.

İbn Atiyye der ki: Bunun ayrı ve dörtgen bir taş olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Bu taşın her bir tarafından Hz. Mûsâ o taşı vurduğu takdirde üç ayrı pınar fişkırdı. Suyu ihtiyaçları kalmayıp yola koyulduklarında bu suyun pınarları kuruyuverirdi.

Derim ki: Peygamberimiz Muhammed (s.a)'a verilmiş olan, elinden ve parmaklarının arasından suyun kaynayıp coşması daha büyük bir mucizedir. Çünkü bizler, gece gündüz taşlardan suyun fişkırdığına tanık olmaktadır. Peygamberimiz (s.a)'ın mucizesi olan et ve kan arasından su çıkacak şekilde bir mucize herhangi bir peygambere verilmiş değildir. Güvenilir İmamların ve sağlam fukahânın Abdullah'tan yaptıkları rivâyete göre o şöyle demiştir: Peygamber (s.a) ile birlikte idik. Su bulamadık.Ona bakır veya taştan bir su kabı getirildi. Elini ona soktu. Suyun parmaklarının arasından fişkırdığını gördüm ve: "Haydi, abdest almaya" dediğini duydum. el-A'meş dedi ki: Bana Salim b. Ebû'l Ca'd anlatarak dedi ki: Cabir'e o gün kaç kişiydiniz, diye sordum o: Binbeşyüz kişi, dedi. Hadisin lafzı Nesaî'nindir. (1)

7- Su Almakta Karışıklık Yoktu:

Yüce Allah: **"Her bir insan topluluğu su alacağı yeri öğrenmişti"** diye buyurmaktadır. Yani onların her bir kolunun kendisine ait olarak bildiği bir pınarı vardı. Başkasından içmiyordu. "Meşrab" kelimesi su alacak yer demektir. İçilen şey anlamına olduğu da söylenmiştir. İsrailoğullarındaki Kollar (Esbât), Arapların kabileleri gibidir. Bunlar, Hz Ya'kub'un on iki oğlunun soyundan gelenlerdir. Her bir kola ait bu pınarlardan bir pınar vardı ve ondan başkasından su almazdı.

(1) Nesâî, Tahâre 61. Bk. Buhârî, Eşribe 31; Menâkıb 25; Müsned, I, 402.

Ata der ki: Taşın dört yüzü vardı. Her bir yüzünden üç pınar fişkırmaktaydı. Böylelikle her bir kolun (sıbtın) başkalarının kendileriyle ortak olması ayrı bir pınarı vardı. Bize ulaştığına göre her bir kolda atları ve diğer binekleri dışında sadece ellibin savaşı vardı. Yine Ata der ki: Hz. Mûsâ'nın darbe indirdiği her bir yerde taşın üzerinde kadının memesini andıran bir tümsek belirir, önce terler daha sonra da su akıttırdı.

8- Yeyiniz, İçiniz:

Yüce Allah'ın: **"Yeyiniz içiniz"** buyruğunda bir hazf vardır ki takdiri şöyledir: Biz onlara Men ve Selvâyı yeyiniz, başlı başına ayrı taştan fişkıran suyu da içiniz. **"Ve yeryüzünde fesat çıkarmakla taşkınlık yapmayınız"** dedik. Bu buyruğu ile yüce Allah, onlara ileri derecede fesat çıkartmalarını yasaklamaktadır. Çünkü "el-ays" ileri derecede fesat anlamındadır. Yünleri yiyen haşerenin adına da (aynı kökten): usse (güve) denilmektedir. **"Fesat çıkarıcılar olarak"** anlamına gelen (مُفْسِدِينَ) kelimesi haldir. Mananın tekrarlanması, kelimenin farklı olmasındandır. İşte bu buyruklar ile ni'metlerin onlara mübah kılındığı, sayılıp döküldüğü ifade edilmekte, buna karşılık onların masiyetlerde ileri gittiği, bunların ise onlara nehyedildiği anlatılmaktadır.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا
وَبَصِلِهَا قَالِ اتَّبِعِدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا
مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ
وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ
وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّاتِ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٠﴾

61. Hani siz: "Ey Mûsâ" demiştiniz; "biz yalnız bir yemeğe sabredebeyiz, o bakımdan bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden bakla, acur, sarımsak, mercimek ve soğan çıkarsın." Dedi ki: "Daha hayırlı olanı daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyosunuz? Öyleyse (bir) Mısır'a çekip gidin. İsteddiğiniz şeyler sizin olacaktır. Onlara zillet ve meskenet vuruldu. Allah'tan gelen bir azaba uğratıldılar. Bu, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etme-

lerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinden dolayı oldu. Bu, onların isyan etmelerinden ve taşkınlıklarından dolayı oldu.

"Hani siz: 'Ey Mûsâ' demiştiniz; 'biz yalnız bir yemeğe sabredemeyiz'.." diye nakledilen sözlerini, İsrailoğulları men ve selvâ yemekten usanıp daha önce Mısır'daki geçimlerini hatırladıkları sırada, Tîlî sahrasında söylemişlerdi. el-Hasen der ki: Bunlar pis kimselerdi. Pırasa, soğan, mercimek gibi şeyler yer dururlardı. O bakımdan kötü alışkanlıkları orada depreştil ve alışageldikleri şeylere arzu duyarak: Biz yalnızca bir yemeğe sabredemeyiz, dediler. Bu sözleriyle men ve selvanın iki ayrı yemek olmalarına rağmen tek bir çeşit olduğunu kinaye yoluyla ifade ettiler. Çünkü onlar birisini ötekile birlikte yiyorlardı. Bundan dolayı bir tek yemek tabirini kullandılar.

Bu tabiri kullanmalarının sebebinin bunların her gün gıda olarak aynı şekilde tekrarlanıp durmaları olduğu da söylenmiştir. Nitekim devamlı oruç tutan, namaz kılan, Kur'an-ı Kerim okumaya devam eden kimse hakkında: O tek bir iş üzere devam edip gitmektedir, denilir. Buna sebep ise onun bunlara devam etmesidir.

Bir başka görüşe göre bunun anlamı şudur: Bizler zenginliğe katlanamayız. Hepimiz zenginiz, birimiz öbürünün yardımını almak imkânını elde edemiyor. Çünkü bizden her bir kişi tek başına başkasına muhtaç değildir. Onlar, bu şekilde idiler. İlk köle ve hizmetçi edinenler onlardır.

"Yemek (taam)" yenilen ve içilen şeyler hakkında kullanılır. Nitekim yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: **"Kim ondan taam etmezse (tadına bakmazsa) o bendendir."** (el-Bakara, 2/249); **"İman edip de salih amel işleyenler hakkında taam ettiklerinden (tattıklarından) dolayı üzerlerine bir vebal yoktur."** (el-Maide, 5/93) yani -ileride de açıklanacağı üzere- (yasaklayıcı hükmün inmesinden önce) içtikleri şaraptan dolayı üzerlerine vebal yoktur, demektir.

Şâyet Selva -el-Müerric'in naklettiği gibi- eğer bal ise o vakit o da içilecek birşey demektir. Bazan taam kelimesi, özellikle buğday ve hurma hakkında kullanılır. Ebû Said el-Hudri yoluyla gelen hadis-i şerifte olduğu gibi. O şöyle demiştir: **"Bizler Rasulullah(s.a) döneminde fitır sadakasını bir sa' taam (buğday) veya bir sa' arpadan verirdik..."** (1)

Örfen görülegelen de şudur: Bir kişi: Ben taam (yiyecek) pazarına gittim, dediği takdirde bundan anlaşılan sadece yenilen ve içilen şeylerin satıldığı yerdir.

(1) *Buhârî*, Zekât 73; *Müslim*, Zekât 17-18; *Nesâî*, Zekât 38; *İbn Mâce*, Zekât 21; *Dârimî*, Zekât 27; *Muvattâ*, Zekât 53.

Ta'm (tadına bakmak), insanın zevkine, tadına vardığı şeydir. Tadı acıdır, denilmek gibi. Yine bu kelime insanın canının çektiği yiyecek ve içecekler hakkında da kullanılır. Yine tadı bozuk olan şey hakkında da: Bunun tadı yoktur veya tatlı değildir de denilir. Tuum da taam anlamındadır. Şair Ebû Hırâş der ki:

أَرَدْتُ شُجَاعَ الْبَطْنِ لَوْ تَعَلَّمْتَهُ وَأَوْثَرُ غَيْرِي مِنْ عِيَالِكَ بِالطَّعْمِ
وَأَغْتَبِقَ الْمَاءَ الْقَرَّاحَ فَانْتَهَى إِذَا الزَّادُ أَمْسَى لِلْمُزَلِّجِ ذَا طَعْمِ

“Kabilenin kahramanını -eğer onu bilsen- geri çeviririm (birşeyler vererek)

Ve senin ailenden olan başkalarını yiyeceklerde kendime tercih ederim

Ve temiz tatlı suyu alır da sonunda (onlara veririm)

Cimri olanın canı yanındaki azığı çekerse.”

Birşeyi yeyip tadına baktığı takdirde bu kelime kullanılır. Yüce Allah'ın: *“Kim de onu ta'metmezse o da bendendir.”* (el-Bakara, 2/249) buyruğunda geçen bu kelime “tadına bakmazsa” anlamındadır. Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Taam ettiğiniz vakit de dağılın.”* (el-Ahzab, 33/53) Yemek yediğiniz vakit dağılın, demektir. Rasulullah (s.a) da Zemzem suyu hakkında şöyle buyurmuştur: “O güzel bir taamdır. Hastalıklara karşı da bir şifadır.” ⁽¹⁾ Yine bir kişi bir başkasından kendisiyle konuşmasını istediği takdirde aynı kökten -ziyadeli olarak- “istet'ame” ifadesi kullanılır. Hadis-i şerifte de “İmam sizden konuşmanızı istediği takdirde (istet'ame) onu it'am ediniz” diye buyurmaktadır. ⁽²⁾ Yani sizden okuması gerekeni hatırlatmanızı istediği takdirde siz de ona hatırlatınız, demektir. Mesela, filan kişi ancak ayakta uykuyu tadıyor (yet'emu) denilir. Şair de şöyle demiştir:

نَعَاماً بِوَجْهَةِ صُفْرِ الْخَدَوِ دَمَا تَطْعَمُ النَّوْمَ إِلَّا صِيَامَا

“Vecre'de sarı yanaklı deve kuşları suyun tadına bakmaz

Hep oruçludur (çünkü devekuşları su içmek üzere sulara gitmezler).”

* * *

“O bakımdan bizim için Rabine dua et de yerin bitirdiği şeylerden .. çıkarsın.” Yani bizim için Allah'tan dilekte bulun ve O'ndan bizim için yerin bitirdiklerinden çıkartmasını iste.

Bir görüşe göre bu, dua anlamını ifade etmekte olup takdirî olarak: Bizim için yerin bitirdiklerinden çıkartması gayesiyle Rabbine dua et, anlamına gelir. Ancak ez-Zeccac, bunun zayıf bir açıklama şekli olduğunu söylemiştir.

“..şeylerden...” buyruğundaki **“...den”** anlamını veren (مِنْ) edatı el-Ah-

(1) *Müsned*, V, 175'te sadece ilk cümlesi.

(2) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 127.

feş'e göre zaidir, Sibeveyh'e göre ise değildir. Çünkü ifade olumludur. en-Nehhas der ki: el-Ahfeş'i böyle bir iddiada bulunmaya iten sebep onun "çı-karsın" fiilinin mefulunu (nesnesini) bulamamasıdır. O bakımdan o "şey" kelimesini meful yapmak istemiştir. Ancak daha uygunu mefulün mahzûf olmasıdır. Bunu da diğer ifadelerden çıkartabiliyoruz. Buna göre bu buyruğun takdirî anlamı şöyle olur: Bize yerin bitirdiği yiyecek birşeyler çıkarsın. Buna göre birinci "(مِنْ) :den" takısı tab'iz (kısmîlik) ifade etmek içindir; ikincisi ise tahsis içindir (yani yerin bitirdiklerinden özel olarak hangi yiyecekleri istediklerini açıklamak gayesiyle kullanılmıştır). Bundan sonra gelen "**bak-la**" bu "**şeyler**"ın bedelidir. Yani bunların ne olduğunu açıklamaktadır. Ondan sonrakiler ise ona atfedilmiştir.

Bakla (bakl): Bilinen bir bitkidir. Bu da sapı olmayan her türlü bitkiye adır. Ağaç (şecer) ise sapı, gövdesi olan her bitkidir. Acur da bilinen bir bitkidir. (1)

İbn Mace'de şöyle bir rivâyet vardır: Bize Muhammed b. Abdullah b. Numeyr anlattı, bize Yunus b. Bukeyr anlattı, bize Hişam b. Urve babasından o Aişe'den rivâyetle dedi ki: Annem, beni, Rasulullah (s.a)'ın yanına gerdeğe götürmek istediği için şişmanlıyayım diye bana bazı şeyler yediriyor idi. Ben acuru taze hurma ile birlikte yeyinceye kadar bu isteğini gerçekleştirmedi. (Bunları birlikte yeyince) en güzel bir şekilde kilo aldım. Hadisin bu senedi sahihtir. (2)

"**Fum** (sarımsak)"ın ne olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bunun bildiğimiz sarımsak olduğu söylenmiştir. Çünkü soğana benzer bir mahsuldür. Bu açıklamayı Cüveybir, ed-Dahhak'tan rivâyet etmiştir. Arapçada f harfi ile peltek se birbirlerinin yerine kullanılır. (Ayet-i kerimde fum'un, - peltek s ile- sum şeklinde söylenilmesi gibi). Nitekim Araplar meğafir dedikleri gibi, meğasir de derler. (Mağafirin kokusu pek hoş olmayan urfut denilen bir ağaçtan akan bir tür zamk olduğu söylenmiştir). Kabir kastedilmek üzere de ceddes ve cedef demek de bu türdendir. İbn Mes'ud ise bu kelimeyi peltek se ile (ثومها) şeklinde okumuştur. Bu İbn Abbas'tan da rivâyet edilmiştir.

Umeyye b. Ebi's Salt der ki:

كَانَتْ مَنَازِلُهُمْ إِذْ ذَاكَ ظَاهِرَةً فِيهَا الْفَرَادِيسُ وَالْقُومَانُ وَالْبَصْلُ

"O sırada onların evleri oldukça yüksekti.

Oralarda (bahçelerinde) asmalıklar, sarımsak ve soğan bahçeleri de vardı."

Hassan b. Sabit de şöyle demiştir:

(1) Burada (الثَّيَاء) : Acur kelimesinin okunuş şekilleri ve çoğulları ile ilgili birkaç satırlık bir açıklamadan sonra, kelimenin kökü ile ilgisi olmayan (ثَاء) tencerenin kaynamasının dinmesini ifade eden köke dair açıklamaları gerek görmediğimizden çevirmedi.

(2) *İbn Mâce*, Et'ime 37

وَأَنْتُمْ أَنْاسٌ لِنَامٍ الْأَصُولِ طَعَامُكُمْ الْقَوْمُ وَالْحَوَقُلُ

"Sizler kökleri bayağı kimselersiniz

Sarımsak ve soğandır yediğiniz."

el-Kisaî ile en-Nadr b. Şumeyl de aynı kanaattedir.

Burada sözü geçen "fum"un buğday olduğu da söylenmiştir. Yine bu da İbn Abbas'tan ve birçok müfessirden rivâyet edilmiş bir görüştür. en-Nehhas bunu tercih etmiş ve bu daha uygundur diyerek şunları eklemiştir: Bu görüşü kabul edenler üstün, onların senetleri daha sahihtir. Cüveybir ise bu görüşün naklini yapan senetlerde yer alan ravilere denk bir ravi değildir.

Her ne kadar el-Kisâî ve el-Ferra, Arapların f yerine s harfini kullanmalarını gerekçe göstererek birinci görüşü tercih etmiş iseler dahi durum böyledir. Çünkü bedel yapma kıyas için ölçü değildir. Diğer taraftan böyle bir söyleyiş Arap dilinde de pek fazla değildir. İbn Abbas ise "fum" hakkında kendisine soru sorana bunun buğday olduğunu belirtmek üzere Uhayha b. el-Culâlî'nin şu beyitini okumuştur:

قَدْ كُنْتُ أَغْنَى النَّاسِ شَخْصاً وَاجِداً وَرَدَّ الْمَدِينَةَ عَنْ زُرَاعَةِ فُومٍ

"Ben fum (buğday) ziraati dolayısıyla Medine'ye gelmiş

İnsanlar arasında en zengin kimse idim."

Ebû İshak ez-Zeccac der ki: Buğday gıdanın temelini teşkil ettiği halde içinde buğdayın yer almadığı bir grup yiyeceği nasıl olur da istemiş olabilirler?

el-Cevherî Ebû Nâsr da der ki: Fum buğday demektir. el-Ahfeş şu beyiti nakletmiştir:

قَدْ كُنْتُ أَحْسَنِي كَأَغْنَى وَاجِدٍ نَزَلَ الْمَدِينَةَ عَنْ زُرَاعَةِ فُومٍ

"Öyle zannediyordum ki ben fum (buğday) ziraati dolayısıyla

Medine'ye gelmiş insanlar arasında en zengin kimse idim."

İbn Dureyd de fume'nin başak anlamına geldiğini söylemiş ve şu beyiti nakletmiştir:

وَقَالَ رَبِّهِمْ لَمَّا آتَانَا بِكَفِّ فُومَةٍ أَوْ فُومتَانِ

"Onların gözcüleri elinde bir veya iki başak (fûme)

Olduğu halde geldiğinde dedi ki.."

Kimisi de fum'un Şamlılar şivesinde nohut anlamına geldiğini söylemiştir. Bunun satıcısına da fûmî'den bozma fâmî denilir. Çünkü Şamlılar bazan nisbetlerde değişiklik yaparlar. Sühlî ve Duhrî dedikleri gibi. (فُومُوا لَنَا) tabirini de bize ekmek pişiriniz anlamında kullanırlar. el-Ferra, bunun eski bir söyleyiş olduğunu ifade etmiştir. Ata ve Katade de der ki, fırında pişirilen her taneye fûm denilir.

Soğan, Sarmısak ve Hoş Kokmayan Şeyleri Yemenin Hükümü:

[Soğan, sarmısak ve diğer baklagillerden hoş kokmayan şeyleri yemenin hükmü hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İlim adamlarının çoğunluğu, bu hususta sabit olan hadislerle dayanarak bunun mübah olduğu görüşündedir. Cemaatle namaz kılmanın farz olduğunu kabul eden Zâhîrîlerden bir grup ise bunun yasak olduğunu kabul etmiş ve şöyle demişlerdir: Farzı yerine getirmek için gitmekten ve onu ifa etmekten alıkoyan herşeyin yapılması ve onunla uğraşılması haramdır. Buna delil olarak da Rasulullah (s.a)'ın sarımsağı "pis olmakla" nitelendirmesidir. Şanı yüce Allah ise Peygamberini pis olan şeyleri haram kılmakla nitelendirmiştir.]

Cumhurun (çoğunluğun) lehine olan delillerden birisi de Hz. Câbir'den sabit olan şu rivâyettir. Buna göre Peygamber (s.a)'a büyükçe bir tabak içinde çeşitli baklagillerden birtakım sebzeler getirildi. Bunların kokusunu alınca o tabakta bulunanların neler olduğu ona bildirildi, bunun üzerine beraberinde bulunan ashabından birisi için: **"Bu onları (onlara) yaklaştırınız"** dedi. (Hz. Peygamber) onun yemekten hoşlanmadığını görünce: "Sen ye, dedi. Çünkü ben senin kendisiyle konuşmadığın kimse ile konuşuyorum." Hadisi Müslim ve Ebû Davud rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾ İşte bu, sarmısak gibi şeyleri yemenin Hz. Peygamber için özel bir hükmünün bulunduğu ve bunların başkası için mübah olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yine Müslim'in Sahihinde Ebû Eyyub (r.a)'dan şu rivâyet gelmiştir: Peygamber (s.a) Ebû Eyyub'un yanında misafir kalmıştı. Peygamber (s.a)'e içinde sarımsak bulunan bir yemek yapmışlardı. Yemek geri gönderilince Peygamber (s.a)'ın parmaklarının nerelere değdiğini sordu. Ona: Peygamber birşey yemedi, denilince dehşete kapıldı ve Hz. Peygamber'in yanına çıkıp şöyle dedi: Yoksa o haram mıdır? Peygamber (s.a): "Hayır, fakat ben ondan hoşlanmıyorum." diye cevap verdi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb şöyle der: Ben de senin hoşlanmadığın şeyden hoşlanmıyorum. (Ebû Eyyûb devamla) der ki: Peygamber (s.a)'e (vahiy) gelirdi. ⁽²⁾

İşte bu, sarımsağın (ve benzerlerinin) haram olmadığına dair açık bir nasır. Yine Ebû Said el-Hudrî'nin Peygamber (s.a)'dan Hayber'in fethedildiği günde sarımsak yemekleriyle ilgili kaydettiği rivâyeti de böyledir. (Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle demiş): "Ey insanlar, Allah'ın helal kıldığını benim haram kılma yetkim yoktur. Fakat bu kokusundan hoşlanmadığım bir bitkidir."⁽³⁾

İşte bu hadis-i şerifler konu ile ilgili yasak hükmünün Hz. Peygamber'e özel olduğunu göstermektedir. Çünkü vahiy meleğiyle konuşmak özelliği ona

(1) *Buhârî*, İ'tisâm 24; *Müslim*, Mesâcid 73; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 40.

(2) *Müslim*, Eş'ibe 171; *Tirmizî*, Et'ime 13.

(3) *Müslim*, Mesâcid 76; *Müsned*, III, 12, 60-61.

altı ıll. Şu kadar var ki bizler, Hz. Cabir yoluyla gelen hadis-i şeriften Hz. Peygamber ile başkası arasında bu hüküm açısından bir fark olmadığını öğreniyoruz. Çünkü sözü geçen hadis-i şerifte şöyle denilmektedir: "Her kim bu baklardan yani sarmısaktan yerse -bir seferinde de: Her kim soğan, sarmısak ve pırasa yerse- bizim mescidimize yaklaşmasın. Çünkü melekler de ademoğullarının rahatsız olduğu şeylerden rahatsız olurlar." (1)

Ömer b. el-Hattâb (r.a) da uzunca bir hadiste şöyle demiştir: Sizler ey insanlar, ben pis olduklarından başka bir özelliklerini görmediğim iki bitkiden yeyip duruyorsunuz. Şu soğan ve sarımsağı kastediyorum. Ben Rasulullah (s.a)'ın mescidde bir adamdan bunların kokusunu aldığı vakit Baki' denilen yere kadar çıkartılmasını emrettiğini gördüm. Her kim bunlardan yiyecek olursa onları pişirerek öldürsün (kokularını gidersin). Hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (2)

"Mercimek ve soğan çıkarsın." Mercimeğin (ades) ne olduğu bilinmektedir. "Adese" öldürücü dahi olabilen insan vücudunda çıkan bir çeşit sivilcedir. "Ades" katırlar için de bir sesleniş biçimidir.

Şair der ki:

عَدَسٌ مَا لِعِبَادِ عَلَيْكَ إِمَارَةٌ نَجْوَتْ وَهَذَا تَحْمِلُنِ طَلِيقٌ

"Dehl Artık Abbâd'ın senin üzerinde bir otoritesi yok!

Kurtuldun işte, Talik'i taşıyorsun sırtında."

"Ads"; hızlıca koşmak ve çalışmak; "adese fil'ard": Yeryüzünde dolaştı "Adese ileyhi": Ona doğru -geceleyin- yürüdü, demektir. el-Kumeyt der ki:

أَكْتَفَهَا هَوْلَ الظُّلَامِ وَلَمْ أَزَلْ أَخَا اللَّيْلِ مَعْدُوسًا إِلَى وَعَادِمَا

"Karanlığın dehşetinden onu koruyorum ve halâ gecenin kardeşiyim,

Bana gidip geliniyor (ma'dus), ben de gidiyorum (adis)"

Şair geceleyin kendisine gelindiğini anlatmak istiyor. Bu açıklamaları el-Cevheri yapmıştır.

Peygamber (s.a)'ın Hz. Ali yoluyla gelen rivâyette şöyle dediği nakledilmektedir: "Size mercimek yemeyi tavsiye ediyorum. Çünkü o mübarek ve kutusaldır. O kalbi yumuşatır, gözyaşını artırır. Sonuncuları Meryem oğlu İsa olan yetmiş peygamber onun mübarek olması için dua etmiştir. (3) Bu hadisi es-Sa'lebî ve başkaları zikretmiştir.

Ömer b. Abdülaziz de bir gün zeytinyağı ile ekmek, bir gün et ile ekmek, bir gün de mercimek ile ekmek yemiş. el-Halimî der ki: Mercimek ile zey-

(1) Müslim, Mesâcid 72, 74; Nesâî, Mesâcid 16; İbn Mâce, Et'ime 59.

(2) Müslim, Mesâcid 78.

(3) Bu hadisin mevzu olduğu ifade edilmiştir. Bk. İbnu'l-Cevzi, *el-Mevzuat*, Daru'l-Fikr, 1403/1983, II, 294-295; Suyuti, *el-Leâli'u'l-Masnûa*, Beyrut, 1403/1983, I, 212-213.

tinyağı salihlerin yedikleridir. Eğer İbrahim (a.s)'ın beldesinde verdiği her ziyafette mutlaka mercimek bulunması gibi bir fazilet dışında başka bir üstünlüğü bulunmasaydı, bu dahi onun fazileti için yeterli idi. Mercimek vücuda hafiflik verir, böylelikle vücudun ibadete karşı bir hafifliği olur. Şehvet ve arzudan olduğu gibi mercimekten dolayı harekete geçmez. Buğday da taneler cümlesindendir. Sahih kabul edilen görüşe göre de (âyette geçen) füm buğdaydır. Arpa da ona yakındır. Medine halkının yiyeceği idi. Tıpkı mercimeğin Hz. İbrahim'in kasabasının halkının yiyeceği olduğu gibi. Dolayısıyla bu her iki tane iki peygamberden birisi sebebiyle faziletli olmuş demektir.

Rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a)'ın ve aile halkının Medine'ye geldiği günden vefat ettiği güne kadar arka arkaya buğday ekmeği ile karınlarını doyurmuş değildirler. ⁽¹⁾

Daha Bayağı Olanı Üstün Olana Tercih Etmek:

“Dedi ki: Daha hayırlı olanı daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?” *Değiştirmek (istibdal)* birşeyi başka birşeyin yerine koymak demektir. Bedel de burdan gelmektedir. Buna dair açıklamalar daha önceden yapılmış idi.

“Daha aşağı olan (ednâ)” kelimesi ez-Zeccâc'a göre kıymet itibariyle az olan “dünuv”dan gelmektedir. Ali b. Süleyman'a göre ise daha aşağılık anlamında olan ve aşağılık olduğu açıkça belli olan “denî”den gelen hemzeli bir kelimedir. Bu kelimenin, daha düşük anlamında olan dün'dan alındığı da söylenmiştir. Şâz kıraatlerde bu kelime hemzeli olarak “edneu” şeklinde okunmuştur.

Ayet-i kerimenin anlamı ise şudur: Sizler daha bayağı ve aşağılık olan bakla, acur, sarmısak, mercimek ve soğanı daha hayırlı olan men ve selvâyı mı değiştir ve üstün tutarsınız?

Men ve selvânın onların talep ettikleri şeylerden üstün olmasını gerektiren yönlerin ne olduğu hakkında beş ayrı görüş ortaya atılmıştır:

1- Baklagiller men ve selvâyı nisbetle ehemmiyetli olmadığından dolayı men ve selvâ daha üstündür. Bu görüş ez-Zeccâc'a aittir.

2- Men ve selvâ, yüce Allah'ın kendilerine lütfedip verdiği ve yemelerini emrettiği bir yiyecek idi. Dolayısıyla Allah'ın emrini yerine getirmeye, ni'metini şükür ile karşılamaya devam etmek, âhirette ecir sahibi olmaya bir vesiledir. Onların istediklerinin ise bu özellikleri yoktur. O bakımdan o istekleri bunlardan daha aşağı idi.

3- Şanı yüce Allah'ın kendilerine lütfettiği, istedikleri şeylerden daha hoş ve daha lezzetli olduğundan dolayı elbette ki bu bakımdan onların istedik-

(1) *Buhârî*, Eyman 22, Et'ime 23, 27, Rikaak 17; *Müslim*, Zühd 20-25, 33; *Nesâî*, Dahâyâ 37; *İbn Mâce*, Et'ime 48-49; *Müsned*, VI, 156, 187, 225, 277.

leri daha aşağılık idi.

4- Onlara verilen, sıkıntı çekmeden, yorulmadan ihsan ediliyor idi. İstedikleri ise, ancak ekerek, sürerek ve yorularak elde edilebilecek şeylerdi. O bakımdan bunlar daha bayağı idi.

5- Onlara indirilen Allah katından indirildiği için helal ve temiz olduğunda en ufak bir şüphe yoktur. Tahıllar ve araziler ise, alışverişlere konu olur, gaspedilir, şüphelere maruz kalırlar. O bakımdan istedikleri daha aşağılık şeylerdi.

Güzel ve Lezzetli Şeyleri Yemek:

Bu âyet-i kerimede güzel ve lezzetli şeyleri yemenin caiz olduğuna delil vardır. Peygamber (s.a) da helva (tatlı şeyler) ve balı severdi. Tatlı ve soğuk su içerdi. Bu hususa dair açıklamalar Maide⁽¹⁾ ve Nahl sûrelerinde⁽²⁾ eksiksiz bir şekilde gelecektir.

Bir Şehire Gidin...:

Yüce Allah'ın **"Öyle ise Mısır'a çekip gidin"** buyruğundaki emir, onları aciz bırakmak anlamını taşımaktadır. Çekip inmenin (hubût)un anlamı daha önceden (36. ayette) geçmişti. Onları aciz bırakmak anlamına gelen bu buyruğun bir diğer benzeri de: **"De ki: Onlara, ister taş, ister demir olunuz.."** (el-İsra, 17/50) buyruğudur. Çünkü İsrailoğullarına bu emir verildiğinde Tih'te idiler. Böyle bir emir de onlar için cezadır. Onlara istediklerinin verildiği de söylenmiştir.

Cumhur **"Misran"** kelimesini nekire ve tenvinli olarak okumuştur. Mus-haftaki hattı (yazılışı) da böyledir. Mücahid ve başkaları ise şöyle demiştir: Bu kelimeyi munsarîf (yani tenvin ve esre alabilecek türden bir kelime) kabul eden muayyen olmayan şehirlerden herhangi bir şehri kastetmiş olur. İk-rime ise İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Öyle ise Mısır'a çekip gidin"** buyru-ğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Şu şehirlerden bir şehre gi-din demektir. Yine bu kelimeyi munsarîf kabul edenlerden bir kesim şöyle demiştir: Bu buyrukla bizzat Firavun'un Mısır'ı kastedilmiştir.

[Birinci görüşü kabul edenler, Kur'an-ı Kerim'in onlara kasabaya girmele-ri emrini vermesinin zahirinin bunu gerektirdiğini delil gösterirler. Ayrıca on-ların Tih'de sonra Şam (Suriye) bölgesinde yerleştiklerine dair birbirini güç-lendiren rivayetleri de delil gösterirler. Öbür görüşü savunanlar; Kur'an-ı Ke-rim'de yer alan yüce Allah'ın, İsrailoğullarını Firavun hanedanının ve onla-rın geriye bıraktıklarının mirascısı kılan buyruklarını delil gösterirler ve bu kelimenin munsarîf olmasını da caiz kabul ederler. el-Ahfeş ve el-Kisaî, bu

(1) el-Mâide, 5/88. âyetin tefsiri

(2) en-Nahl, 19/69. âyetin tefsiri

kelime hafif olduğundan ve Hind ve Da'd gibi kelimelere benzediğinden dolayı munsarif olması caizdir, demişler] ve şu beyiti delil göstermişlerdir:

لَمْ تَتَلَفَعْ بِفَضْلِ مِثْرَهَا دَعْدُ وَلَمْ تُشَقَّ دَعْدُ فِي الْعَلْبِ

"Örtüsünün sarkan kısmına bürünüp örtünmedi Da'd.

Ve Da'd sütün sağıldığı deri kâselerle süt içmedi."

Şair burada her iki söylenişi (munsarif olan ve olmayanı) bir arada kullanmıştır. Sibeveyh, el-Halil ile el-Ferrâ, bunu kabul etmezler. Çünkü bir kadına Zeyd adı verilirse bu munsarif olmaz.

el-Ahfeş'ten başkaları da şöyle demiştir: Bunlar bu kelime ile mekanı kâsettiklerinden dolayı onu munsarif kabul etmişlerdir.

el-Hasen, Ebân b. Tağlib ve Talha ise munsarif kabul etmeyerek "mısra" diye -tenvinsiz- okumuşlardır. Ubey b. Ka'b'ın Mushafı ile İbn Mes'ud'un kıraatinde de bu kelime böyledir. Bunlar bunun Firavun'un Mısır olduğunu söylemişlerdir. Eşheb der ki: Malik bana şöyle dedi: O benim görüşüme göre Fıravn'ın kaldığı yer olan senin şehrin Mısırdır. Bunu İbn Atiyye kaydetmiştir.

Mısır kelimesinin sözlükteki asıl anlamı sınırdır. "Evin mısır" denildiği zaman sınırları kastedilir. İbn Fâris der ki: Denildiğine göre Hecerliler, aralarındaki şartnamelerde şöyle yazarlar: "Fılan kişi şu evi mısırlarıyla (yani sınırlarıyla) satın aldı." Adiy de şöyle demiştir:

وَجَاعَلُ الشَّمْسِ مِصْرًا لَا خَفَاءَ بِهِ بَيْنَ النَّهَارِ وَبَيْنَ اللَّيْلِ قَدْ فَصَلًا

"Ve güneşi hiçbir kapalılığı bulunmayan bir mısır (sınır) kılan

Gündüz ile gece arasında onlar birbirlerinden ayrılmışlardır."

"İsteddiğiniz şeyler sizin olacaktır. Onlara zillet ve meskenet vuruldu." Zillet ve meskenete mahkûm edildiler ve bunlarla haklarında hüküm verildi. Bu kelime "çadırların vurulması" deyiminden alınmıştır. el-Ferazdak da Cerir hakkında şöyle demektedir:

ضَرَبَتْ عَلَيْكَ الْعَنْكَبُوتُ بَنَسْجَهَا وَقَضَىٰ عَلَيْكَ بِهَ الْكِتَابُ الْمُنْزَلُ

"Örümcek, senin üzerine vurdu ağlarını

Ve Allah'tan indirilen Kitap senin aleyhine bununla hüküm verdi."

"Hakim, eli vurdu (yakaladı)" deyimini de buna mecbur etti, zorunda bıraktı, demektir.

Zillet ise, aşağılık ve küçüklük, meskenet de fakirlik demektir.

Zengin olsa dahi fakirlik kılığından, fakirliğin verdiği horluk ve hakirlikten uzak hiçbir yahudi bulamazsınız.

Sözü geçen zilletin el-Hasen ve Katade'den gelen rivayete göre cizye yükümlülüğünü koymak olduğu da söylenmiştir.

Meskenet ise boyun eğmek anlamındadır ki bu da "sükûn"dan alınmadır. Yani fakirlik dolayısıyla hareket ve kıpırdanışı az kalmış demektir. Bu, ez-Zecreci'nin açıklamasıdır. Ebu Ubeyde de der ki: Zillet, küçüklük demektir; meskenet ise (fakir anlamına gelen) miskînin masdarıdır.

ed-Dahhak b. Muzâhin, İbn Abbas'tan: **"Onlara zillet ve meskenet vuruldu"** buyruğunu şu şekilde açıkladığını rivayet etmektedir: Onlar cizye veren kimselerdir.

"Allah'tan gelen bir gazaba uğratıldılar"; yani böyle bir gazaba döndüler, ona mahkûm edildiler. Bu ("uğratıldılar" anlamındaki) kelime, Peygamber Efendimizin dua ve niyazında: "(أَبُوهُ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ)" Senin üzerimdeki ni'metini itiraf ediyor ve nefsimi de buna mecbur tutuyorum" ⁽¹⁾ duasında da aynı anlamda kullanılmıştır. Bu kelimenin sözlükteki asıl anlamı dönüştür. Ev anlamına gelen "mebâe" de bu köktendir. el-Bevâ', kısasa dönmek demektir. "Onlar bu işte bevâ'dırlar" ise eşittirler anlamındadır. Yani bu hususta aynı anlamı ifade ederler, demektir. Şair der ki:

أَلَا تَنْتَهِیْ عَنَّا مَلُوكُ وَتَقْبَلُ مَحَارِمَنَا لَا يَتَوَّزُ الدَّمُ بِالدَّمِ

"Hükümdarlar bizim yakamızı bırakmaz ve mahremlerimize dil uzatmaktan sakınmazlar mı?

Ve kana kan ile dönmemek yolunu seçmezler mi?"

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فَأَبُوا بِالنُّهَابِ وَبِالسَّبَايَا وَأَبَا بِالْمُلُوكِ مُصَفِّدِينَ

**"Onlar talan malları ve esirler ile geri döndüler
Bizler ise zincire vurulmuş hükümdarlarla geri döndük."**

"Gazap" kelimesinin anlamına dair açıklamalar ise Fatiha sûresinde yapılmıştır.

Gazaba Uğratılmalarının Sebebi:

[**"Bu onların Allah'ın âyetlerini"** yani onun kitabını, İsa, Yahya, Zekeriyâ ve Muhammed (aleyhimusselam) gibi peygamberlerinin mucizelerini **"inkâr etmelerinden"** yalanlamalarından **"ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinden dolayı oldu."**]

el-Hasen'den (يُقْتُلُونَ) **"Öldürüyorlardı"** anlamındaki kelimeyi (يُقْتُلُونَ) şeklinde okuduğuna dair rivayet gelmiştir. Yine ondan, çoğunluk gibi birinci şekilde okuduğuna dair rivayet de yapılmıştır. Nafi' ise (النَّبِيِّنَ) peygamberler" kelimesini (النَّبِيِّينَ) kelimesinin Kur'an'ın tümünde belirtilen şu iki

(1) *Buhârî*, Deavât 3; *Ebû Dâvûd*, Âdâb 101; *Tirmizî*, Deavât 15; *İbn Mâce*, Duâ 14; *Müsned*, IV, 122, 125, V, 356.

yer dışında ilk şeklinde okumuştur. Bu iki yerden birisi Ahzab sûresinde yer alan: “ (إِنَّ وَمَتَّ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ) : *Ve nefsinin Peygambere bağışlayan mü'min kadını...*” (el-Ahzab, 33/50); buyruğu, diğeri ise “ (لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا) : *Peygamberin evlerine.... girmeyin*” (el-Ahzab, 33/53) buyruğudur. Burada bu kelimeyi medsiz ve hemzesiz olarak okumuştur. Bu iki yerde hemzeli okunmamasının sebebi ise esreli iki hemzenin bir arada olmasıdır. Ancak diğer okuyucular bütün bu yerlerde hemzeli okumamışlardır. Bu kelimeyi hemzeli okuyan kimseler bunu haber vermek anlamına gelen (أَنْبَأَ) den alırlar. Bunun ismi faili ise (haber verici anlamına): (مُنْبِئٌ) şeklinde gelir. (نَبِيٌّ) kelimesinin çoğulu (أَنْبِيَاءُ) şeklinde olur. “*Nebi*” kelimesinin “nübeâ” şeklinde kullanıldığı da olmuştur. el-Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî Peygamber (s.a)'ı överken şöyle demektedir:

يَا خَاتِمَ النَّبَاءِ إِنَّكَ مُرْسَلٌ بِالْحَقِّ كُلُّ هُدًى السَّبِيلِ هُدَاكَ

“Ey peygamberlerin sonuncusu, şüphesiz ki sen hak ile gönderilmişsin

Doğru yola ileten bütün hidayet senin hidayetindir.”

İşte hemzeli okuyuşun anlamı budur.

Hemzesiz okuyuşu kabul edenlerin ise farklı açıklamaları vardır. Kimisi bu kelimeyi (nebi kelimesini) hemzeli şeklinin türetildiği gibi türetir, sonra hemzeyi kolay okunmasını sağlar, kimisi bu kelimenin açığa çıkmak anlamına gelen (نَبَأٌ يَنْبُؤُ) den türediğini kabul eder. Buna göre nübüvvetten türeyen nebi yükselmek anlamındadır. Çünkü Peygamberin makamı yüce ve yüksektir. Yine hemzesiz olarak “nebi” yol demektir. Rasule nebi deniliş sebebi yolda olduğu gibi onun vasıtasıyla insanların yollarını bulmasıdır. Şair der ki:

لَأَصْبَحَ رَتْماً دُفَاكَ الْحَمَى مَكَانَ النَّبِيِّ مِنَ الْكَائِبِ

“Kâsib dağındaki nebinin (yolun) yerine

Çakılın kırıntıları gibi ufalmış olur.”

Peygamberler bizim için yeryüzündeki yolları andırırlar. Adamın birisini Peygamber (s.a)'a: -Hemzeli olarak- Selam sana ey Allah'ın Nebi'i diye selam vermiş, buna karşılık Peygamber (s.a) da şöyle cevap vermiş: Ben Allah'ın nebi'i değilim, ben Allah'ın nebisiyim diye hemzesiz olarak cevap vermiş. Ebu Ali der ki: Bu hadisin senedi zayıf görülmüştür. Ancak bunun senedini takviye eden hususlardan birisi de onu öven şairin (yukarıda geçen): “Ey Nüb-eâ'nın sonuncusu..” şeklindeki beyitidir. Hz. Peygamber'in bunu reddettiğine dair bir rivayet de yoktur.

Savaşması Emrolunmuş Hiçbir Peygamber Öldürülmemiştir:

“**Ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinden dolayı oldu**” buyruğu da onların işledikleri günahın ne kadar büyük olduğunu ifade etmek içindir.

"Bu, peygamberlerin bazen hak ile öldürülebileceklerinin delilidir. Haklı peygamberler kendisi sebebiyle öldürülebilecekleri herhangi bir iş yapmaktan yana korunmuş masum kimselerdir" denilecek olursa şu cevap verilir: Durum anladığınız gibi değildir. Bu ifade (yani "haksız yere" tabiri) onların öldürülme şekillerinin sıfatı durumundadır. Yani onlar zulmen öldürülmüşlerdir, haklı olarak öldürülmemişlerdir. Bu ifade ile onların yaptıkları işin ne kadar büyük çapta çirkin olduğu gösterilmektedir. Bilindiği gibi hak ile hiçbir peygamber öldürülmez. Fakat o hak üzere olduğu halde öldürülür. İşte "**haksız yere**" buyruğu işlenen günahın ne kadar çirkin ve açık olduğunu ortaya koymaktadır. Ve hiçbir peygamber öldürülmesini gerektirecek bir iş asla yapmaz.

["Kâfirlerin peygamberleri öldürmelerine imkân vermesi nasıl olabilir?" denilecek olursa, şu cevap verilir. Bu peygamberler için bir şereftir ve mevkiilerini yüceltmek için bir araçtır. Mü'minlerden Allah yolunda öldürülenlerin durumunda olduğu gibi. Bu onları yardımsız bırakmak değildir. İbn Abbas ve el-Hasen der ki: Peygamberler arasından öldürülmüş hiçbir peygambere savaşma emri verilmiş değildir. Çünkü kendisine savaşma emri verilmiş her bir peygamber mutlaka muzaffer olmuştur.]

Gazaba Uğrayışlarının Diğer Bir Sebebi:

"Bu, onların isyan etmelerinden ve taşkınlıklarından dolayı oldu." el-Ahfeş der ki: Yani isyan ettiklerinden dolayı bu oldu. İsyan ise itaatin zıddıdır. Taşkınlık (i'tidâ) ise her hususta haddi aşmak demektir. Zulüm ve maysiyetler hakkında kullanılır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62. Şüphe yok ki iman edenler, yahudiler, hıristiyanlar ve sâbiilerden Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin ecirleri, elbette Rableri katındadır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülmezler de.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- İman Edenler:

"Şüphesiz yok ki iman edenler" yani Muhammed (s.a)'ı tasdik edenler. Süfyan der ki: Kasıt münafıklardır. Şöyle buyurmuş gibidir: Dış görünüşlerinde iman eden kimseler... İşte bundan dolayı onları yahudi, hristiyan ve sabîîlerle birlikte sözkonusu etmiş, daha sonra bütün bunlar arasından Allah'ı ve ahiret gününe gerçekten iman edenlerin hükmünü beyan etmiştir.

2- Yahudiler:

"Yahudiler"; yani yahudi olanlar. Hz.Ya'kub'un en büyük oğlu olan Ye-hûza'ya nisbet edilirler. Araplar buradaki zel harfini dâl harfine dönüştürmüşlerdir. Çünkü arapça olmayan bir kelime arapçalaştırıldığı vakit asıl söyleyişinde değişiklikler meydana gelir. Bir diğer görüşe göre onlara bu ismin verilmesi sebebi, buzağıya tapmaktan dolayı tevbe etmeleridir. Çünkü "hâde" tevbe etti, "hâid" de tevbe eden demektir. Şair der ki:

إني أمرؤ من حبه هائد

"Ben sevgisinden hâid (tevbe eden) bir kimseyim."

Kur'an-ı Kerim'de de: (إِنَّا هَذَا إِلَيْكَ) buyruğu: **"Şüphesiz biz sana tevbe edip durduk"** (el-A'raf, 7/156) demektir.

İbnu'l-Arafe der ki: (هَذَا إِلَيْكَ) buyruğu: "Senin emrini huzur ve sükûn ile kabul ettik" anlamındadır. Çünkü "hevâde" sükûnet ve anlaşmazlıkları bırakmak anlamındadır. İşte yüce Allah'ın: **"Şüphesiz yok ki iman edenler, yahudiler..."** buyruğu da bu türdendir.

Ebu's-Semmâl, dâl harfini üstünlü olarak (هَادِرٌ) şeklinde okumuştur.

3- Nasâra:

"Hristiyanlar" anlamına gelen "nasârâ" kelimesi çoğuldur. Bunun tekili ise "nasranî"dir. Ya'sız olarak "nasrân" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Sibevehl'in görüşü budur. Dişisi "nasrâne" şeklinde gelir. "Nedmân ve nedmâne (pişman)" kelimeleri gibi. Bu kelime nekire olup "elif-lâm" ile ma'rife yapılır. Şair der ki:

صَدْتُ كَمَا صَدَّ عَمَّا لَا يَجِلُّ لَهُ سَاقِي نَصَارَى قَبِيلِ الْفَيْصَحِ صَوَامِ

"(O dişî deve sudan) tıpkı fish bayramından önce hristiyanlara şakilik eden birisinin kendisine helâl olmayan şeylerden imtinâ etmesi gibi imtina etti."

Görüldüğü gibi burada şair "nasarâ" kelimesini nekire olan bir kelime ile vasfetmiştir.

el-Halil der ki: Nasârâ kelimesinin tekili **"nasrî"**dir. **"Mehâra"**nın tekilinin **"mehri"** oluşu gibidir. Sibeveh, bu kelimenin çoğul şekli ile ilgili görüşüne şu beyitleri tanık olarak göstermektedir:

تسراه إذا دار العشا مُحْتَفًا وَيُضْحِي لَدِيهِ وَهُوَ نَصْرَانُ شَامِس

"Akşam oldu mu onu (Allah'a) ibadete yönelmiş görürsün
Kuşluk vaktinde ise o, başkaldıran bir nasranî oluverir."
Diğer beyit de şöyledir:

فَكَلْتَاهُمَا خَرَّتْ وَاسْجَدَ رَأْسُهَا كَمَا اسْجَدَتْ نَصْرَانَةٌ لَمْ تَحْتَفِ

"Onların (develelerin) her ikisi de (yorgunluktan) yıkılıp eğdi başını
Tıpkı (duasında) bir tarafa meyletmeyen hristiyanın başını önüne eğmesi gibi."

Şu kadar var ki "nasrân" ve "nasrâne" kelimeleri ancak nisbet ya'sı ile birlikte kullanılır. Çünkü araplar: "Nasranî bir adam ve nasranîye bir kadın" diye kullanırlar. "Nassara" ise nasrânî yapmak demektir. Hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: "(فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِيهِ أَوْ يَنْصُرَانِيهِ)" .. sonra anne ve babası onu yahudi veya nasranî yapar." ⁽¹⁾ Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bu ümmetten (dine davet ettiğim kıyamete kadar gelecek bütün insanlardan) olup da yahudi veya nasranî olsun beni işitir sonra da benimle gönderilene iman etmezse mutlaka cehennemliklerdendir." ⁽²⁾

[Bir diğer görüşe göre hristiyanlara "nasârâ" deniliş sebebi "nâsira" adındaki bir kasaba dolayısıyladır. İsa (a.s) burada konaklar ve o bakımdan oraya nisbet edilerek "İsa en-Nâsirî" denilmişti. Ona iman edenler de Hz. İsa'ya nisbet edilince "Nasârâ" denildi. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Katade yapmıştır.

el-Cevherî de der ki: Nasrân Şam (Suriye)'deki bir kasabanın adı olup hristiyanlar (nasârâ) ona nisbet edilir. Bu kasabanın adının "nâsira" olduğu da söylenir. Onlara bu ismin verililiş sebebinin birbirlerine nusret etmeleri (yardımcı olmaları) olduğu da söylenmiştir.] Şair (bu kelimeyi bu anlamda kullanarak) der ki:

لَمَّا رَأَيْتُ نَبَطًا أَنْصَارًا شُئِرْتُ عَنْ رَكْبَتِي الْإِزَارَا
كَنتُ لَهُمْ مِنَ النَّصَارَى جَارَا

"Biribirlerine yardım eden Nebatileri görünce
Elbisemi sıvadım dizlerimin üzerine
Ve hristiyanlara karşı himaye ettim onları."

Bir diğer görüşe göre onlara bu adın verililiş: "Allah yolunda benim yardımcılarım (ensârım) kim olacak, demiş, havariler de Allah'ın yardımcıları (ensarı) biziz demişlerdi. " (Ali İmran, 3/52) buyruğu(nda da ifade edilen husus) sebebiyledir.

(1) Buhârî, Cenâiz 80,93, Kader 3; Müslim, Kader 22-25

(2) Müslim, İman 240

4- Sâbiiler:

"Sâbiin" kelimesinin çoğuludur. (صَابٍ) in çoğulu olduğu da söylenmiştir. O bakımdan bu kelimenin hemzeli okunup okunmayacağı hususunda farklı kiraatler vardır. Nâfi' dışında kalan çoğunluk, hemzeli okumuştur. Hemzeli okuyan kimseler bu kelimenin (صَبَاتُ النُّجُوم) Yıldızlar doğdu, görüldü'den geldiğini kabul ederler. Yine çocuğun dişi çıkıp görüldüğü zaman da aynı kökten gelen (صَبَاتُ ثِيَابِ الْغَلَامِ) tabiri kullanılır. Hemzesiz okuyanlar ise bunu meyletmek anlamını ifade eden (صَبَا يَصْبُو) 'den türetirler. Buna göre sözlükte "sâbi" bir dinden çıkıp bir başka dine giren ve meyleden kişi anlamındadır. [Bundan dolayı Araplar İslâm'a giren kimse için "sâbiî oldu" derlerdi. Buna göre Sâbiîler kitap ehli dininden çıkmış olan kimselerin adıdır.]

5- Sâbiiler ve Kitap Ehli:

Yahudi ve hristiyanların kitap ehli olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Kitap ehli olduklarından dolayı kadınları ile evlenmek ve yemeklerini yemek caizdir. İleride buna dair açıklamalar Maide sûresinde⁽¹⁾ gelecektir. Yine onlara cizye vergisini koymak da -inşaaallah ileride -Tevbe sûresinde⁽²⁾ gelecektir. Şu kadar var ki sabiiler hakkında görüş ayrılığı vardır. es-Süddî der ki: Onlar kitap ehlinden bir fırkadır. İshak b. Raheveyh de bu görüştedir. İbnü'l-Münzir der ki: İshak dedi ki: Sâbiîlerin kestiklerini yemekte bir mahzur yoktur. Çünkü onlar da kitap ehlinden bir taifedirler. Ebu Hanîfe der ki: Onların kestiklerinden yemekte, kadınlarıyla evlenmekte bir beis yoktur.⁽³⁾ el-Halil der ki: Sâbiîler dinleri hristiyanlara benzeyen bir topluluktur. Şu kadar var ki onların kiblesi güney rüzgarının estiği tarafa doğrudur. Bunlar kendilerinin Nuh (a.s.)'ın dini üzere olduklarını iddia ederler.

[Mücahid, Hasan ve İbn Ebi Necih de der ki: Bunlar dinleri yahudilik ve Mecusilikten meydana gelmiş bir topluluktur, kestikleri yenmez. İbn Abbas da ayrıca kadınlarıyla da evlenilmez demektedir. Yine el-Hasen ve Katade şöyle demiştir: Bunlar meleklerle tapan, kibleye doğru namaz kılan, Zebur'u okuyan ve beş vakit namaz kılan kimselerdir. Ziyad b. Ebu Süfyan bunları görmüş ve onların meleklerle taptıklarını öğrenince üzerlerinden cizyeyi kaldırmak istemiştir.]

[İlim adamlarımızın anlattıklarına göre, görüşlerinin hülasası şudur: Bunlar muvahlid kimselerdir, bununla birlikte yıldızların etkisine ve faal olduklarına inanırlar.] Bundan dolayı Ebu Said el-İstahrî haklarında soru soran, el-Kadir Billah'a kâfir olduklarına dair fetva vermiş bulunmaktadır.

(1) Bk. el-Mâide, 5/5. âyet, ikinci başlık

(2) Bk. et-Tevbe, 9/29. âyetin tefsiri

(3) Çünkü ona göre kitaba iman ederler, Zebur okurlar, yıldızlara da tapmazlar. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre ise bunlar yıldızlara taparlar. O bakımdan onlarla evlenmek caiz değildir. (V. ez-Zuheyli, *el-Fıkhü'l-İslamî*, VII, 156-157)

6 İman Edenler ve Salih Amel İşleyenler...

"Allah'a ve ahiret gününe inanan"; yani tasdik eden **"ve salih amel işleyenlerin ecirleri elbette Rableri katındadır."** Bu buyrukta yer alan "inanan" tabiri daha önce geçen "iman edenler" tabirinden bedeldir. ⁽¹⁾ "İman edenler... yani Allah'a ve ahiret gününe inanan.. ların...ecirleri elbette Rableri katındadır." anlamına gelmektedir.

"Ecirleri elbette Rableri katındadır" buyruğu (**إِنْ**): **Şüphe yok ki...**"nin haberi konumunda mübtedâ ve haberdir" (**مَنْ**): ... **en ...**"in mübtedâ konumunda merfû' ve şart anlamında olması uygundur. **"İman eden..."** anlamındaki buyruk şart olarak cezm mahallinde, (**فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ**) ... **ecirleri...dır**" buyruğundaki "fâ" şartın cevabı, diğer kelimeler ise (**مَنْ**)in haberidir. Cümle bütünüyle ise" (**إِنْ**): **şüphe yok ki...** edatının haberidir. (**الَّذِينَ**): ... **ler...** ism-i mevsûlunun aidi ise hazfedilmiş olup (**مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ**): onlar arasından Allah'a.... inananlar" takdirindedir.

Peygamberlere, kitaplara ve öldükten sonra dirilişe iman ise Allah'a ve ahiret gününe imanın kapsamı içerisinde yer alır.

7- Ecirler:

Inanan anlamını veren (**آمَنَ**) buyruğu çoğul olmayıp tekil bir lafız olduğu halde "ecirleri" anlamına gelen (**أَجْرُهُمْ**) buyruğunda zamirin niçin çoğul geldiği sorulabilir. Halbuki "ecir" denilmiş olsaydı da uygun olurdu. Buna cevap şudur: (**مَنْ**) kelimesi tekil, çoğul ve tesniye hakkında kullanılır. Dolayısıyla buna gidecek olan zamirin tekil, çoğul ve tesniye olması da mümkündür. Mesela yüce Allah, aynı edatı kullandığı şu buyruğunda şöyle buyurmaktadır: **"Onlardan sana kulak veren kimseler de vardır."** (Yunus, 10/42) Bu buyrukta bu edat anlamı göz önünde bulundurularak ona ait çoğul zamiri kullanılmıştır. Bir başka yerde de lafız göz önünde bulundurularak ona giden zamir tekil kullanılmış ve şöyle buyurulmuştur: **"Onlardan sana kulak veren de vardır"** (el-En'am, 6/25) Şairin şu beyitinde (bu edata, mana göz önünde bulundurularak) çoğul zamir gitmiştir:

إِلْمَا بَسَلْمَى عَنْكَمَا إِنْ عَرَضْتُمَا وَقُولَا لَهَا عُوجِي عَلَى مَنْ تَخَلَّفُوا

"Selma'yı ziyarete gidip onu görürseniz

Ona deyin ki: Geride kalan o kimselere sen de geri dön."

el-Ferezdak da (bu edata tesniye zamiri göndererek) şöyle demiştir:

تَعَالَ فَإِنْ عَاهَدْتَنِي لَا تَخُونَنِي نَكُنْ مِثْلَ مَنْ يَا ذَنْبُ يَصْطَحِبَانِ

"Gel bana hainlik etmemek üzere söz verdiysen eğer;

Seninle birlikte biz arkadaşlık eden iki kişi gibi olalım ey kurt!."

(1) Yani- ilk anda anlaşıldığı gibi- yahudi, hristiyan ve sabiilerden olup da salih amel işleyen kimseler.. diye anlaşılmamalıdır.

Burada şair, zamiri; manayı gözönünde bulundurarak göndermede bulunmuştur. Eğer lafzı gözönünde bulundurarak zamir gönderselerdi (ikinci beyitte) arkadaşlık eden (bir kişi) şeklinde, birincisinde de "geriye kalan" demeli idiler.

Yüce Allah da: *"Kim Allah'a ve rasulüne itaat ederse onu .. cennetlere koyar."* (en-Nisa, 4/13) buyruğunda ise lafzı nazarı itibara almıştır. Daha sonra ise (aynı ayet-i kerimede) *"ebedî kalıcılar olarak"* diye buyurarak manayı gözönünde bulundurmıştır. Eğer lafzı nazarı itibare almış olsaydı "onda ebedî kalıcı olarak" demesi gerekirdi. Eğer bu (مَنْ) dan sonra gelen kelimeler lafza göre cereyan edecek olur ise, bununla bu ayet-i kerimede de olduğu gibi, manaya muhalefet etmek caiz olur. Eğer ondan sonrasında mana gözönünde bulundurulacak olursa ondan sonra gelenin lafza muhalefet etmesi caiz olmaz. Çünkü o takdirde ifadelerde karışıklık olur.

"Onlar için korku yoktur, onlar üzülmeyizler de." buyruğuna dair açıklamalar ise daha önceden⁽¹⁾ yapılmıştır. Allah'a hamdolsun.

8- Bu Âyet Neshedilmiş midir?:

İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Şüphe yok ki iman edenler, yahudiler, hristiyanlar..."** ayetinin yüce Allah'ın: *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa asla ondan kabul olunmaz."* (Al-i İmran, 3/85) ayeti ile neshedildiğine dair bir rivayet gelmiştir. Başkaları ise bu ayet-i kerime neshedilmiş değildir. Bu, Peygamber (s.a)'a iman edip de imanında sebat gösteren kimseler hakkındadır, demişlerdir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَإِذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا
فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾

63. Hani sizden sapasağlam söz almış, Tûr'u da üstünüze kaldırmıştık. "Size verdiğimizizi kuvvetle alın ve içindekileri hatırlayın, olur ki sakınırsınız."

64. Siz bundan sonra yüz çevirdiniz. Eğer üzerinizde Allah'ın lütf ve rahmeti olmasaydı muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz.

(1) Bakara Sûresi'nin 38. ayet-i kerimesi açıklanırken

"Hani sizden sapasağlam söz almış, Tûr'u da üstünüze kaldırmıştık."

Bu âyet-i kerime ileride gelecek olan: **"Biz, bir zaman dağı üzerlerine bir gölgelikmiş gibi kaldırmıştık."** (el-A'raf, 7/171) buyruğunu açıklamaktadır. İbû Ubeyde der ki: Anlamı şudur: Biz dağı yerinden oynatmış ve yerinden koparmış idik. Yerinden kopartıp attığın herşey hakkında: **"(نَقَطَهُ):** onu koparıp attım" tabiri kullanılır. Bunun, onu kaldırdık, anlamına geldiği de söylenmiştir. İbnu'l-Arabî der ki: Kaldıran, yayan ve açıp ayıran, söken anlamında **"nâtik"** kelimesi kullanılır. Çokça doğuran kadın hakkında da **"nâtik ve min-tak"** tabiri kullanılır. el-Kutebî der ki: Bu tabir içindeki tereyağı çıkartılınca ya kadar kırbanın, tulumun vs. silkelenmesini ifade etmek üzere kullanılan **(نَتَقُ السَّاءَ)** tabirinden alınmıştır. Yüce Allah'ın: **"Biz, bir zaman dağı üzerlerine sanki bir gölgelikmiş gibi çekip ayırmıştık."** (el-A'râf, 7/171) buyruğunda onu kökünden koparmıştık, anlamı vardır.

[**"Tûr"**un mahiyeti hakkında farklı görüşler vardır. Tûr, yüce Allah'ın Mûsâ (a.s) ile üzerinde konuştuğu ve üzerinde Tevrat'ın Hz. Mûsâ'ya indirildiği dağdır, başkası değildir. Bunu İbn Cüreyc, İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir. ed-Dahhak'ın da İbn Abbas'tan rivâyetine göre Tûr, üzerinde bitkilerin yeşerdiği dağın adıdır. Bitki yeşermeyen dağa **"tûr"** denmez. Mücahid ve Katade ise her türlü dağın adı olabilir, demişlerdir.] Şu kadar var ki Mücahid: Tûr, Süryanice her türlü dağa verilen isimdir. Ebu'l-Âliye de bu görüşü kabul etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Arap olmayan kimselerin dilinden alınıp arapçalaştırılmaksızın bağımsız tek lafızların bulunup bulunmadığına dair açıklamalar bu eserin mukaddimesinde yapılmış bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

[el-Bekrî'nin iddiasına göre ise bu dağa Hz. İsmail'in oğlu Tûr'un adı verilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.]

Tûr Dağının Kaldırılış Sebebi:

[Mûsâ (a.s), Allah'tan aldığı ve üzerinde Tevrat'ın yazılı olduğu levhaları, İsrailoğullarına getirince onlara: **"Bu Tevrat'ı alınız ve onda yazılı olan emirlere uyunuz"** dedi. Onlar, hayır Allah seninle nasıl konuştu ise bizimle de konuşmadıkça yapmayız, dediler. Bundan ötürü baygın düştüler, sonra da diriltildiler. Hz. Mûsâ yine onlara, bu Tevrat'ı alınız dediyse de onlar yine: Hayır, dediler. Bu sefer yüce Allah meleklerle emrederek onlar da eni boyu bir fersah olan Filistin dağlarından bir dağı kopardılar. Bu dağ, onların tepelerinde bir gölge gibi tutuldu. Arkalarından da bir deniz, önlerinden yüzlerine doğru ise bir ateş getirildi, onlara: **"Bu Tevrat'ı alınız, hükümlerine uyunuz ve onun hükümlerini zayi etmemek üzere sizden söz alıyoruz. Ya bunu kabul edersiniz veya dağ üzerinize düşecektir"** denilince yüce Allah'a tevbe ile secdeye kapandılar ve bu söz ile Tevrat'ı aldılar.

Taberi, kimi ilim adamlarından nakledecek şöyle demiştir: Eğer ilk emir

ile birlikte Tevrat'ı almış olsalardı onlardan bu konuda herhangi bir söz alınmazdı. Onlar yanları üzere secdeye kapandılar, çünkü korkuları dolayısıyla dağa doğru bakıyorlardı. Allah onlara merhamet buyurunca şöyle dediler: Şanı yüce Allah'ın kabul buyurduğu ve kendisi sayesinde kullarına merhamet ettiği secdeden daha faziletli bir başka secde şekli olamaz. O bakımdan tek yanları üzerine secde etmelerini sürdürdüler.

İbn Atiyye der ki: Başka hiçbir görüşün sahih olamayacağı konu ile ilgili sahih biricik görüş şudur: Şanı yüce Allah, secde ettikleri vakit kalplerinde imanı yarattı. Yoksa onların kalplerinden huzur ve mutmainlik olmaksızın zor ve baskı altında kalarak iman etmiş degillerdir.]

Biz de onlara **"size verdiğimizizi kuvvetle"** tam bir cehd ve gayret ile **"alınız"** demiştik. Burada "demiştik" ifadesi hazfedilmiştir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Katade ve es-Süddî yapmıştır. **"Kuvvetle alınız"** buyruğunun, ihlaslı bir niyetle alınız, anlamına geldiği de söylenmiştir. Mücahid der ki: Burada sözü geçen "kuvvetle almak" onda yer alan hükümler gereğince amel etmek demektir. Bir başka görüşe göre ise kuvvetle almak onu çokça okuyup öğrenmekle olur. **"Ve içindékileri hatırlayın"** emirlerini, tehditlerini iyice düşünün, belleyin, onu asla unutmayın, zayi etmeyin.

Kitapların İndiriliş Maksudı:

[İşte kitapların indirilmesinden gözetilen maksat budur: Dil ile onları okuyup tertil etmek değil, onların gereğince amel etmektir. Çünkü sadece dil ile okuyup tertil etmek, eş-Şa'bî ve İbn Uyeyne'nin de belirttikleri gibi, o kitabı bir kenara atmak demektir.] Yüce Allah'ın: **"Kitap verilenlerden bir fırka.. Allah'ın Kitabını arkalarına attılar"** (el-Bakara, 2/101) buyruğunu açıklarken onların bu konuda söyledikleri de gelecektir. Nesaî'nin Ebû Saîd el-Hudrî'den kaydettiği rivâyete göre Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar arasında en kötü kimse, Kur'an-ı Kerim'i okuyup da onun hiçbir yararından çekinmeyen fasık bir kimsedir." (1)

Böylelikle Peygamber (s.a) de maksadın -açıkladığımız gibi- amel etmek olduğunu beyan buyurmuştur. İmam Malik der ki: Bazen hiçbir hayır bulunmayan bir kimse de Kur'an'ı okuyor olabilir. Buna göre bizden öncekilerin yerine getirmekle yükümlü oldukları hususlar ve onlardan alınmış olan sözler bizim için de bir yükümlülüktür, bizim için de bir görevdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Ve Rabbinizden size indirilenin en güzeline tabi olun."** (ez-Zümer, 39/55) Yüce Allah, bizlere Kitabına uymayı, onun gereğince amel etmeyi emretmiştir. Fakat yahudiler ve hristiyanlar bunu terkettiği gibi biz de bunu terkettik. Geriye hiçbir fayda vermeyen kitapların şekilleri ve mushaflar kaldı. Çünkü cahillik üstünlük sağlamış, başkanlık tale-

(1) Nesaî, Cihad 8; Müsned, III, 42, 58

bl, hevâlara uymak öne geçmiştir. Tirmizi'nin Cübeyr b. Nufeyr'den rivâyetine göre İbû'd-Derdâ şöyle demiştir: Peygamber (s.a) ile birlikte idik. Gözünü semaya doğru kaldırıp baktı, sonra şöyle buyurdu: "Bunlar öyle anlardır ki bunlarda ilim insanlardan farkında olmadan çekip alınır ve nihâyet hiçbir şeye güç yetiremezler." Ensar'dan olan Ziyad b. Lebid: Kur'an'ı okuyup öğrendikten sonra bizden nasıl farkında olmadan alınabilir? dedi. Allah'a yemin ederim, hem biz onu okuyacağız, hem kadınlarımıza ve çocuklarımıza okutup öğreteceğiz. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Anan seni kaybedesice ey Ziyad! Ben de seni Medine'nin fakihlerinden birisi sayıyordum. İşte yahudilerle hristiyanların elinde bulunan Tevrat ve İncil. Onlara faydası ne?" dedi ve hadisin geri kalan kısmını zikretti. İleride de gelecektir. Bu hadisi Nesaî de yine Cübeyr b. Nufeyr'den, o Amr b. Malik el-Eşcaî'den sahih bir rivâyet yoluyla nakletmiş, Peygamber (s.a)'ın Ziyad'a şöyle dediğini zikretmiştir: "Annen seni kaybedesice ey Ziyad, işte Tevrat ve İncil yahudilerin ve hristiyanların ellerinde bulunuyor." (1)

Muvatta'da ise Abdullah b. Mes'ud'dan gelen rivâyete göre Hz. Peygamber birisine şöyle demiş: "Sen fukahası bol, kurrası (Kur'an'ı bilip okuyanı) az bir çağdasın. Bu çağda Kur'an'ın sınırları korunmakta fakat harfleri kaybedilmektedir. İsteyeni az verileni çok bir zamandır bu. (İnsanları) uzun uzun namaz kılarlar hutbeleri kısa keserler. Bu zamanda hevâlarından önce amellerini işlerler. Fakat insanlar üzerinde pek yakında öyle bir zaman gelecektir ki fukahası az kurrası çok olacaktır. Kur'an'ın harfleri gereği gibi muhafaza edilecek fakat sınırları zayi edilecektir. İsteyeni çok, verileni az olacaktır. Hutbeyi uzun okuyacak namazı kısa keseceklerdir. Amellerinden önce o zamanda hevâlarına göre iş yapacaklardır." (2)

İşte bunlar bizim değindiğimiz hususa delalet eden birtakım naslardır. Yahya dedi ki: Ben İbn Nafi'e: "Amellerinden önce hevâlarıyla başlayacaklardır" sözünün ne anlama geldiğini sordum şöyle dedi: Yani hevâlarına uyacaklar fakat kendilerine farz kılınan ameli terkedeceklerdir.

"Ohur ki sakınırsınız" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (21. âyetin sonunda) geçmiştir, tekrarlamaya gerek yoktur.

Ve Sonra Yüzçevirdiniz:

"Siz bundan sonra" yani bu delilden sonra -ki o da sözün alınması ve dağın kaldırılmasıdır- **"yüzçevirdiniz."** Yüzçevirmek (tevellî) aslında birşeyden vücudu ile çevirmek ve ona arkasını dönmektir. Daha sonra emirlerden, dinlerden, inançlardan yüzçevirmek anlamında -kelimenin anlamı genişletilerek

(1) Tirmizi, İlm 5; İbn Mâce, Fiten 26; Dârimi, Mukaddime 29; Müsned, IV, 160, 218-219; ancak Nesaî'de tesbit edemedik.

(2) Muvatta, Kasru's-Salat 88.

ve mecaz olarak- kullanılmaya başlamıştır.

"Eğer üzerinizde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı"; yani şâyet Allah'ın lütuf ve rahmeti, yani onun lütfu ve size mühlet vermesi yetişmemiş olsaydı **"muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz."**

"Zarara uğramak (hüsran)" noksanlık, eksiklik demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (27. âyetin sonlarında) yapılmıştır. Onun lütfunun tevbeyle kabul etmek, rahmetinin de affetmek olduğu da söylenmiştir.

Lütuf (fadl): Gerekenden fazlasını vermek demektir. İfdâl ise gerekme-yeni yapmak demektir. İbn Faris, *el-Mücmel*'de şöyle der: Fadl fazlalık ve hayırdır, ifdâl ise ihsanda bulunmaktır.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾

65. Gerçekten sizden Cumartesi günü haddi aşanları bilmişsiniz. Bunun üzerine onlara "hor ve hakir maymunlar olun" demiştik.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde ele alacağız:

1- Cumartesi Günü Haddi Aşanlar:

"Gerçekten sizden Cumartesi günü haddi aşanları bilmişsinizdir." Yani onların muayyen olarak kimler olduklarını tanımışsınızdır. Onlara dair hükümlerin ne olduğunu bilmişsiniz, anlamında olduğu da söylenmiştir. İkisi arasındaki fark şudur: Tanımak (marifet) ismi belli kişiye yöneliktir, bilmek (ilim) ise ismi belli olanın hallerine yöneliktir. Mesela, Zeyd'i tanıdım, denildiğinde onun şahsı kastedilir. Fakat, Zeyd'i bildim, denildiğinde onun üstünlük ve eksiklik gibi hallerinin bilinmesi kast edilir. Kur'an-ı Kerim'de: **"Ve bundan başka sizlerin bilmeyip de Allah'ın bildiklerini korkutasınız."** (el-Enfal, 8/60) buyruğu tanımak anlamındadır. **"Sizden Cumartesi günü haddi aşanlar"** kelimesinde yer alan haddi aşmak (i'tidâ)ya dair açıklamalar daha önceden (61. âyetin sonunda) yapılmıştır.

2- Hz. Peygamber'in Peygamberliğini İtiraf Eden Yahudiler:

Nesaî'nin rivâyetine göre, Safvân b. Assâl şöyle demiştir: Bir yahudi arkadaşına: Haydi seninle şu peygamberin yanına gidelim, demişti Arkadaşı da ona: Olur ki seni iştir, sen onun hakkında: Peygamber deme. Çünkü onun dört tane gözü vardır... derken Rasulullah (s.a) 'ın yanına gidip "apaçık dokuz âyet"ten ona soru sorarlar, Hz. Peygamber onlara şöyle der: "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayınız, hırsızlık yapmayınız, zina etmeyiniz, hak ile olması müstesna Allah'ın haram kıldığı canı öldürmeyiniz, suçsuz bir kimseyi (suç-

lu diye) yöneticiye teslim etmeyiniz, büyücülük yapmayınız, faiz yemeyiniz, iftelli namuslu kadına iftirada bulunmayınız, savaş gününde geri dönüp kaçmayınız ve - sizin için özel olarak ey yahudiler - Cumartesi günü haddi aşmayınız." Bunun üzerine yahudiler elini ayaklarını öptüler ve: Şahitlik ederiz ki sen şüphesiz bir peygambersin, dediler. Hz. Peygamber bu sefer: "Pe-ki bana tabi olmanızı engelleyen nedir?" diye sorar onlar: Dâvûd peygamber her zaman için onun soyunda peygamberlerin gelip durması için Allah'a dua etmişti. Bizler ise sana tabi olduğumuz takdirde yahudilerin bizleri öldüre-ceğinden korkarız. Hadisi Tirmizi de rivâyet etmiş ve "hasen sahih bir hadis-tir" demiştir. ⁽¹⁾ Bu hadisin lafzı ileride yüce Allah'ın izniyle İsra sûresinde ⁽²⁾ gelecektir.

3- Cumartesi Yasağı:

"Cumarteside". Cumartesi gününde **"haddi aşanları bilmişsinizdir."** Cumartesi hükmü hakkında haddi aşanları kastetmiş olma ihtimali de vardır. Birinci görüş el-Hasen'in görüşü olup buna göre İsrailoğulları helal kabul ede-rek balıkları o günde yakaladılar. Eşheb'in Malik'ten rivâyetine göre o şöy-le demiştir: İbn Rûman'ın anlattığına göre onlardan bir kişi bir ip alır bu ipe kolay çözülür bir düğüm atar ve bunu balığın kuyruğuna atardı. İpin öbür yanında ise bir kazık bulunurdu. Bu şekilde ipini pazar gününe kadar bıra-kırdı. Daha sonra başkaları da bu işi yapanın bir belaya uğramadığını gö-rünce, aynı şeyi yapmaya koyuldular. Nihâyet balıkların avlanması işi çoğal-dı ve pazarlara kadar götürülür oldular. Fasıklar da Cumartesi günü açıktan açığa balık yakalamaya koyuldular. Onlardan bir grup kalkıp bu işin yasak olduğunu, vazgeçmeleri gerektiğini söyledi, açıkça bu uyarılarını yaptı ve on-lardan uzaklaştı. Denildiğine göre onlara bu işten vazgeçmelerini söyleyip yasak olduğunu hatırlatanlar, bu yasağı çiğneyenlere şöyle demiş: Biz sizin-le birlikte yaşayamayız. Bunun üzerine yaşadıkları kasabayı bir duvarla iki-ye ayırdılar. Günün birinde onlara bu yasağı hatırlatanlar bir gün meclisle-rinde sabah vakti otururlarken yasağı çiğneyenlerden kimsenin dışarı çıkma-dığını görürler ve herhalde bir durum olmalıdır, derler. Duvara çıkıp baktı-lar, onların maymunlara dönüşmüş olduklarını gördüler. Kapıyı açıp onların yanlarına girdiler. Maymuna dönüşmüş olanlar insanlar arasındaki akrabala-rını tanıdılar. Fakat insanlar bu maymunlardan kendilerinin akrabalarının han-gisi olduğunu tanıyamadılar. Maymunlar insanlardan olan akrabalarının ya-nına gelir, elbiselerini koklar ve ağlardı. İnsanlardan olan o maymunun ak-rabası da: Biz size bu işten vazgeçmenizi söylemedik mi diye sorar, maymun-lar da başlarını evet anlamına sallarlardı. Katade der ki: Genç olanlar, may-

(1) *Nesâî*, *Tahrîmu'd-demâ* 17; *Tirmizî*, *Tefsir* 17. sûre 14. hadis.

(2) *Bk. el-İsrâ*, 17/101. âyetin tefsiri

mun, yaşı olanları da domuz oldular. Onlardan yalnızca bu yasaklara uymalarını hatırlatanlar kurtuldu, diğerleri helak oldu. }

A'raf sûresinde⁽¹⁾ İsrailoğulları bu hususta üç gruba ayrılmışlardı diyenlerin görüşlerine dair açıklamalar da gelecektir. Bu: Onlar sadece iki gruba ayrılmışlardı diyenlerin görüşlerinden daha sahihtir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Sebt (Cumartesi), kesmek anlamına gelen "es-sebt"ten alınmıştır. Denildiğine göre bu günde eşyanın işi bitmiş, yaratılışı tamamlanmıştır. Dinlenmek ve rahat etmek anlamına gelen "sübût"tan alındığı da söylenmiştir.

[İlim adamları, meshe uğrayan (insan olup da başka hayvanlara, yaratıklara dönüştürülen) kimselerin soylarının devam edip etmediği hususunda farklı iki görüş ortaya atmıştır. ez-Zeccac der ki: Bir topluluk, bu maymunların onların soyundan gelmiş olması mümkündür demiştir. Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî de bu görüşü tercih etmiştir. Cumhur (çoğunluk) ise şöyle der: Mesholunanın soyu devam etmez. Maymunlar, domuzlar ve diğer hayvanlar (İsrailoğullarından mesholunan bu kimselerden) daha önceden de vardı. Ayrıca yüce Allah'ın meshedip hilkatlerini değiştirdiği bu insanlar helak olmuş, onların geriye soyu kalmamıştır. Çünkü Allah'ın azap ve gazabı onlara gelip çatmıştır. Dolayısıyla üç günden sonra dünyada onlardan kimse kalmamıştır. İbn Abbas da der ki: Mesholunan hiçbir varlık üç günden fazla yaşamış değildir. Bu süre zarfında onlar yememiş, içmemiş ve nesilleri olmamıştır.

İbn Atiyye de der ki: Peygamber (s.a)'den rivâyet edildiğine ve sabit olduğuna göre mesholunanın soyu devam etmez, yemez, içmez ve üç günden fazla yaşamaz.

Derim ki: İki görüşün sahih olanı budur.] İbnu'l-Arabî'nin ve başkalarının birinci görüşün sahih olduğunu ispatlamak üzere delil diye gösterdikleri Peygamber Efendimizin şu hadisine gelince: "İsrailoğullarından ne yaptığı bilinmeyen bir ümmet ortadan kalkmıştır. Ben bunların fareler olduğunu zannediyorum. Sizler farelere deve sütü konulduğu zaman içmediklerini, koyun sütü konulduklarında da içtiklerini görmüyor musunuz?" Bu hadisi Ebû Hureyre rivâyet etmiş ve Müslim de kitabında kaydetmiştir. ⁽²⁾ Ayrıca yine Müslim tarafından Ebû Said ve Hz. Cabir'den rivâyet edilen keler hadisini de buna delil gösterirler. Hz. Cabir der ki: Peygamber (s.a)'a bir keler getirildi, ancak onu yemek istemedi ve şöyle dedi: "Bilemiyorum belki de bunlar mesholunmuş nesillerdendir." ⁽³⁾ Ancak bu hadis ileride de geleceği üzere te'vil edilir. İbnu'l-Arabî der ki: Buhârî'de Amr b. Meymûn'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir. Ben cahiliyye döneminde zina etmiş maymunlar gördüm. Onları

(1) Bk. el-A'raf, 7/164. âyetin tefsiri

(2) *Buhârî*, Bed'ul-Halk 15; *Müslim*, Zühhd 61

(3) *Müslim*, Sayd 48

recmettiler, ben de onlarla birlikte o maymunları recmettim. ⁽¹⁾ Bu rivâyet Buhârî'nin bazı nüshalarında yer almış, bazılarında da yer almamıştır. Hadîsin numnında "zina etmişlerdi" ifadesi kimisinde sabit olmuştur, kimilerinde de bu ifade düşmüştür. İbnu'l-Arabî der ki: Peki hayvanlarda Amr b. Meymun'un dönemine gelinceye kadar şeriata dair birtakım bilgiler kalmış ve onlar bu bilgileri sonrakiler geçmişlerinden öğrenerek sürdürmüşler mi demek oluyor, diye sorulursa cevabımız: Evet böyle olmuştur, şeklindedir. Çünkü yahudiler recm hükmünü değiştirmişlerdi. Allah ise bu hükmü onlardan mesholunanlar arasında uygulamayı murad etti, ta ki bu recmi inkar eden ve değiştiren kimselere karşı daha belîğ ve açık bir delil olsun. Onların kitapları, alimleri ve onlardan mesholunanları onlara karşı şahitlik etsin, yüce Allah'ın onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bildiklerini ve neyi değiştirip neyi tahrif ettiklerini sayıp döktüğünü bilsinler. Bilmedikleri bir taraftan onlara karşı bir delil ortaya koysun ve peygamberine böylelikle yardım etsin, onlar yardım olunmadan bırakılsınlar diye.

Derim ki: Bunlar İbnu'l-Arabî'nin "*Ahkâmü'l-Kur'an*" adlı eserindeki ifadeleridir. Ancak bunların delil olacak bir tarafı yoktur. Amr b. Meymun'un kıssası ile ilgili zikrettiği hususu el-Humeydî "*Cem'u's-Sahihayn*" adlı eserde şöylece zikreder: Ebû Mes'ud ed-Dımeşkî'nin anlattığına göre, Amr b. Meymun el-Evdî'nin Buhârî ile Müslim'de Husayn'ın ondan kaydettiği bir rivâyetinde şöyle dediği anlatılmaktadır: Cahiliyye döneminde üzerlerine birtakım maymunların toplanıp recmedilen bazı maymunlar gördüm. Ben de recmedenlerle birlikte onları recmettim. Ebû Mes'ud bunu böylece zikreder, fakat Buhârî'nin eserinin neresinde bunu kaydettiğini sözkonusu etmez. Biz bunu araştırdık. Buhârî'nin bazı nüshalarında -hepsinde değil- bulduk. Buhârî, Eyyamü'l-Cahiliyye kitabında bunu zikretmekle birlikte en-Nuaymî'nin el-Firabrî'den yaptığı rivâyete maymunlara dair bu haberin izine rastlanılmamaktadır. Belki bu, Buhârî'nin eserine sonradan katılmış rivâyetlerden olabilir.

et-Tarihu'l-Kebir adlı eserinde Buhârî'nin söyledikleri ise şudur: Bana Nuaym b. Hammad anlattı. Bize Huşeym, Ebû Belc ve Husayn b. Amr b. Meymun'dan haber vererek dedi ki: Cahiliyye döneminde başlarına maymunların toplandığı bazı maymunlar gördüm. O maymunlar, ötekilerini taşıdılar, ben de onlarla birlikte onları taşıdım. Bu ifadede "zina etmiş maymunlar" tabiri yoktur. Şâyet bu rivâyet sahih ise, Buhârî bunu Amr b. Meymun'un cahiliyye dönemine erişmiş olduğunu göstermek üzere nakletmiş ve cahiliyye döneminde onun bu husustaki zannına herhangi bir önem vermemiştir.

Ebû Ömer ise *el-İstiab*'da Amr b. Meymun'u zikreder ve onun künyesi-nin Ebû Abdullah olduğunu belirtip şöyle der: "Amr b. Meymun Kûfeli tabi-

(1) Buhârî, Menakıbu'l-Ensar 27

inin büyükleri arasında sayılır. Eğer sahih ise, maymunlar tarafından cahiliyye döneminde recm olayını görmüş olan da odur. Çünkü bu rivâyetin râvileri meçhul (bilinmeyen) râvilerdir. Ayrıca Buhârî bunu Nuaym'dan o Huşeym'den, o Husayn'dan, o Amr b. Meymun el-Evdî'den muhtasar olarak şöyle rivâyet etmiştir: "Cahiliyye döneminde zina etmiş ve maymunlar tarafından recmedilen maymunları gördüm. Ben de onlarla birlikte o maymunları taşladım." Ayrıca bunu Abbad b. el-Avvam Husayn'den, Huşeym'in rivâyet ettiği gibi muhtasar olarak rivâyet etmiştir. Bu olayın uzun bir şekilde anlatımı ise Abdülmelik b. Müslim'in İsa b. Hittân'dan rivâyeti etrafında döner dolaşır. Bunlar ise rivâyetleri delil gösterilemeyecek kimseler arasındadırlar. Ayrıca mükellef olmayan yaratıklara zina fiilinin izafe edilmesinin de hayvanlara hadlerin uygulanmasının ilim adamlarının çoğunluğu tarafından kabul edilmediğini de belirtelim. Eğer öyle bir olay sahih ise olsa olsa bu cinler arasında olmuştur. Çünkü ibadetler insanlarla cinler arasında sözkonusudur. Başkaları hakkında değildir."

Ebû Hureyre tarafından rivâyet edilen hadis-i şerifte, Hz. Peygamber'in: "... ben kaybolmuş bu ümmetin farelerden başkaları olduğunu zannetmiyorum" şeklindeki buyruğuna keler hakkında da "bilemiyorum belki de bu mesholunmuş nesillerden birisidir" şeklindeki sözüne ve benzerlerine gelince bu, Hz. Peygamber'in keler, fare ve başka hayvanların meshedilmiş olabileceğine dair bir zannı ve bir korkusunu ifade etmektedir. Bu yüce Allah tarafından mesholunmuş varlıkların geriye nesillerinin kalmadığı kendisine vahyolunmadan önce, Hz. Peygamber'in bir kanaatini ifade eder. Bu husus ona vahiy yoluyla bildirilince artık böyle bir çekinmesi kalmadı, keler ve farelerin mesholunmuş ümmetlerden olmadığını da kesinlikle bilmiş oldu. İşte bu esnada Peygamber efendimiz domuz ve maymunlara dair: Bunlar mesholunanlardan mıdır? şeklinde soru sorana ve bize, şu buyruğuyla gerçeği haber vermektedir: "Allah, bir kavmi helak edecek veya azab edecek olursa, onlardan nesil bırakmaz." Maymunlar ve domuzlar ise bundan daha önce idi.⁽¹⁾ İşte bu, Abdullah b. Mes'ud'un rivâyet ettiği Müslim'in de *Sahih*'inin Kader bölümünde kaydettiği sarıh ve açık bir nastır.

Diğer taraftan kelerin Hz. Peygamber'in huzurunda sofrasında yenildiğine ve Peygambere efendimizin de bunu reddetmediğine dair naslar da sabit olmuştur. İşte bu bizim sözünü ettiğimiz hususun (yani mesholunanların zürriyetlerinin kalmadığı hususunun) doğruluğunun delilidir. Başarımız Allah'tandır.

Mücahid'den bu âyet-i kerimenin tefsiriyle ilgili olarak şöyle bir rivâyet gelmiştir: Bunların sadece kalpleri meshedilmiş idi. Onların anlayışları tıpkı maymunların anlayışlarına dönüştürülmüş idi. Bildiğim kadarıyla böyle bir

(1) Müslim, Kader 32-33

kanaatli müfessirler arasından açıklayan sadece odur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hor ve Hakir Maymunlar:

"Bunun üzerine, onlara hor ve hakir maymunlar olun, demiştik" buyruğunda yer alan (ve maymunlar anlamına gelen): (قردة) kelimesi (كان) kelimesinin haberidir. (خاسئين): Hor ve hakirler, kelimesi ise onun sıfatıdır. İkinci bir haber de yapılabilir. ⁽¹⁾ Bunu "olunuz" zamirinden hal kabul etmek de mümkündür. ⁽²⁾ "Hasi'in" kelimesi uzak kılınmışlar demektir. Yüce Allah'ın: (يَتَقَلَّبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِيًا) Göz, hor ve hakir olarak sana dönecektir." (el-Mülk, 67/4) buyruğunda da anlam budur. (اخْسَؤْا فِيهَا) Orada uzak durun" (el-Mü'minun, 23/107) buyruğundaki anlamı, gazaba uğramış şekilde uzak durun, demektir. Aynı zamanda bu kelime küçülme ve zelil olmak anlamına da gelir. (Mealde verildiği gibi).

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

66. Biz, bunu öndekilere de sonradan gelenlere de bir ibret, takva sahiplerine de bir öğüt kıldık.

"Biz, bunu bir ibret kıldık" buyruğunda ibret kılınanın ne olduğu hakkında değişik görüşler vardır. Kimisine göre ibret kılınan cezadır, kimisine göre kasabadır. Çünkü ifadeler bunu gerektirmektedir. Bir başka görüşe göre de başka yaratıklara dönüştürülen ümmettir. Bir diğer görüşe göre ise balıklardır, ancak bu görüş uzak bir görüştür.

İbret (nekâl): Alikoymak ve cezalandırmak demektir. Nekl ve enkâl, zincirler anlamındadır. Zincirlere bu adın verilmesi sebebi ise, bunlar vasıtasıyla birtakım işlere engel olduğundan dolayıdır. Oldukça ağır game de nekl ve nikl denilir. Çünkü bu gem sayesinde hayvan istediği gibi hareket etmekten engellenir. Bir işi yapmaktan imtina eden kimse hakkında da "nekele" fiili kullanılır. Tenkîl, düşmanlardan geride kalanları benzeri işlerden uzaklaştıracak şekilde (ibretli bir şekilde) cezalandırmak demektir. el-Ezherî der ki: Nekâl ceza demektir. İbn Dureyd de: İnsanın kendisi ile tenkil edildiği şey de "menkel" denilir demiştir. Şair der ki:

فأمر على أقفائهم بمنكل

"Sen onların kafalarına menkel ile at."

"Önüdekilere": İbn Abbas ve es-Süddî'ye göre, o kavmin mesh olayın-

(1) O tıkdırda mana şöyle olur: "Biz de onlara maymunlar ve hakirler olun, dedik."

(2) Böylece mana şöyle olur: "Biz de onlara hor ve hakirler olarak maymun olunuz dedik."

dan önce işlediği günahlar, **"Sonradan gelenlere"** ise bu kavimden sonra gelip de benzeri günah işleyenlere de **"ibret... kıldık."** el-Ferra der ki: Bu mesih olayı geçmiş günahlar için bir ceza, daha sonra yapılacak günahlar için de günahları sebebiyle meshe uğramaktan korkmaları için bir ibrettir. İbn Atiyye der ki: Bu, güzel bir açıklamadır.

"Öndekilere de sonradan gelenlere de" ifadelerindeki her iki zamir de cezaya racidir. (Yani o cezadan önceki günahlara da sonraki günahlara da bir ibret vesilesi kıldık, demek olur.) el-Hakem'in Mücahid'den onun İbn Abbas'tan rivâyetine göre ise: Bunu onlarla birlikte bulunanlara da onlardan sonra gelenlere de bir ibret vesilesi kıldık, demektir. Bu görüşü en-Nehhas tercih etmiştir. Bu, âyet-i kerimenin manasına daha uygun düşer demiştir.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre: **"Öndekilere de sonradan gelenlere de bir ibret kıldık"**; yani onun önündeki kasabalara da geri tarafındaki kasabalara da ibret kıldık, demektir. Katade ise şöyle demiştir: **"Öndekilere"** önceki günahlarına **"sonradan gelenlere"** yani balıkları yasak günde avlamak günahlarına **"ibret kıldık"** anlamındadır.

"Takva sahiplerine de bir öğüt kıldık." *Mev'iza*; yapılan korkutma ve öğütten dolayı korkutulan şeyden uzak durmak demektir. Va'z korkutmak anlamındadır. el-Halil der ki: Vaz kalbe incelik verecek şekilde hayırlı şeyleri hatırlatmak anlamındadır. el-Maverdî der ki: Burada özellikle takva sahiplerini -öğüt her ne kadar bütün alemler için ise de- sözkonusu etmesi, inatçı kâfirlerden ayrı, yalnızca onların bu öğüdün gereğini yerine getirmelerinden dolayıdır. İbn Atiyye de der ki: Bu lafız her ümmet arasındaki bütün takva sahiplerini kapsamına alır. ez-Zeccac der ki: **"Takva sahiplerine de bir öğüt kıldık"** buyruğundan kasıt, Muhammed (s.a)'ın ümmetine, yüce Allah'ın kendilerine yasak kıldığı haramları çiğnememeleri için bir öğüttür. Böyle yapacak olurlarsa, Allah'ın yasağını Cumartesi günlerinde çiğneyen Sebt ashabına isabet eden şeyler de onlara gelip çatar.

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾

67. Hani Mûsâ kavmine: "Allah size bir sığır boğazlamanızı emrediyor" demişti. "Bizi alaya mı alıyorsun?" dediler. "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" dedi.

Bu buyruğun; **"Hani Mûsâ kavmine: "Allah size bir sığır boğazlamanızı emrediyor" demişti"** bölümüne dair açıklamalarımızı dört taşlık halinde sunacağız:

1- Allah Emrediyor...:

"Allah size bir sığır boğazlamanızı emrediyor." Ebû Amr'dan gelen rivâyete göre o "emrediyor" anlamına gelen kelimeyi sükûn olarak ve ağırlığı dolayısıyla "re" harfindeki ötreyi hazfederek (**يَأْمُرُكُمْ**) şeklinde okumuştur. Ebû'l-Abbas el-Müberred ise, bu caiz değildir, demiştir. Çünkü "ra" harfi i'rab harfidir.⁽¹⁾ Ebû Amr'dan sahih olarak gelen rivâyet ise onun harekeyi gizlice çıkarttığı şeklindedir. **"Boğazlamak"**ın ne demek olduğu daha önceden⁽²⁾ açıklanmış olduğundan burada tekrarlamamanın anlamı yoktur.

2- Kur'an'ın Anlatımında İlahî Üslup:

"Allah size bir sığır boğazlamanızı emrediyor" buyruğu tilavet itibariyle önceden gelmektedir. Daha sonra gelecek olan **"hani siz bir canı öldürmüştünüz."** (âyet 72) buyruğu ise anlam itibariyle ineğin kesilmesiyle ilgili olarak açıklanan bütün hususlardan daha önce olmuştur. Daha önce olması, da caizdir. **"Öldürmüştünüz"** ifadesinin de nüzul itibariyle daha önce olması, buna karşılık sığır kesme emriyle ilgili açıklamaların sonradan inmiş olması da caizdir. Yine olayın sıra şeklinin âyetlerin okunuşundaki sıraya uygun olması da mümkündür. Sanki yüce Allah onlara bir sığır kesmeyi emretmiş, daha sonra onu kesmişler arkasından sözü geçen öldürme olayı meydana gelmiş, daha sonra da bu ineğin bir parçası ile maktule vurmaları emredilmiş gibidir. O takdirde **"hani siz bir canı öldürmüştünüz"** buyruğu az önce belirttiğimiz birinci görüşe göre mana itibariyle önce demek olur. Çünkü âyetin başına "vav" harfinin gelmesi sıralanışının böyle olmasını gerektirmez. Hz.Nuh kıssasında da Kur'an-ı Kerim'de bunun benzerini görüyoruz. Orada önce tufan'dan ve tufanın bitmesinden şu buyruklarıyla söz etmektedir: **"Nihâyet emrimiz gelip de tandır kaynayınca dedik ki: Her birinden ikişer çift ile aleyhinde önceden söz geçmiş olanlar hariç olmak üzere, aile halkını ve iman edenleri içine yükle. Zaten onunla birlikte çok az sayıda kimseden başka iman eden olmadı."** (Hud, 11/40) Bu buyrukta onlardan helak olanların helak edildikleri sözkonusu edildikten sonra şu: **"Dedi ki: Binin içerisine, onun akması da durması da Allah'ın adıyladır"** (Hud, 11/41) buyruğunu atfetmiştir. Böylelikle hitabında gemiye binmeyi daha sonra zikretmiştir. Bilindiği gibi onların gemiye binişleri helakten önce olmuştu. Yüce Allah'ın: **"Kendisinde eğrilikten eser bulunmayan o dosdoğru kitabı kuluna indiren Allah'a hamdolsun"** (el-Kehf, 18/1-2) buyruğunda da durum böyledir. Bu ifadenin takdiri şu şekildedir: O kulunun üzerine kitabı dosdoğru halde indirmiş ve onu eğrilikten uzak kılmıştır.

Bu türden ifadeler Kur'an-ı Kerim'de pek çoktur.

(1) Yani i'rabın harekesinin üzerinde görülmesi gereken harftir. Bu harfin i'rabı ötre dir.

(2) 49. âyet 10. başlık

3- Boğazlamak ve Kesmek:

Koyunların boğazlanmasının (zebh) daha uygun olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Develerde ise kesmek (nahr) daha uygundur. İneklerde ise her iki görüş de ileri sürülmüştür. Boğazlamanın daha evla olduğu söylenmiştir. Çünkü yüce Allah'ın inekler hakkında sözkonusu ettiği odur. Diğer taraftan kesilme yeri ile boğazlanma yeri birbirlerine de yakındır. İbnu'l-Münzir der ki: Ben boğazlanması gerektiği halde kesilen veya kesilmesi gerektiği halde boğazlanan hayvanların etlerinden yemeyi haram kılan kimsenin olduğunu bilmiyorum. Bununla birlikte Malik bunu mekruh görmüştür. Ancak kişi birşeyi mekruh görmekle birlikte onu haram kabul etmeyebilir de.

Maide sûresinde yüce Allah'ın: *"Kestikleriniz müstesna"* (el-Maide, 5/3) buyruğunu açıklarken boğazlamanın, boğazlayanın hükümleri ve şartlarına dair açıklamalar genişçe yapılacaktır -inşaaallah-.

[el-Maverdî der ki: Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya, onlara başka bir hayvanı değil de bir inek boğazlamaları emrinin verilmiş sebebi, onların taptıkları buzağının cinsinden olduğundan dolayıdır. Böylelikle onların ta'zim etmeyi uygun gördükleri bir varlığın ne kadar önemsiz olduğunu onlara göstermek ve bu emri yerine getirmek sûretiyle kalplerinde buzağıya tapma duygusunun gerçek mahiyetini ortaya çıkarmak istemiştir. Bu, ineğin boğazlanmasının bir gerekçesi veya hikmeti olmakla birlikte; neden böyle bir emir verilmiştir, şeklinde soru sorana cevap değildir. Ancak bunun hikmeti şudur: Allah maktul bir kimseyi canlı birisinin öldürülmesiyle diriltti. Böylelikle bu eşyayı zıtlarından var etmek hususundaki kudretini daha açık bir şekilde ortaya koymuş oldu.]

4- Sığır (Bakara) Kelimesinin İstikahı:

"Bakara", dişinin adı, "sevr" de erkeğin (öküzün) adıdır. Devenin dişisine "nâka" erkeğine "cemel", insanın erkeğine "racul" dişisine "imrae" denilmesi gibi.

Bakare kelimesinin "bakar"ın tekili olduğu da söylenmiştir. Erkekle dişisi arasında fark olmaz, denilmiştir. Bu kelimenin aslı yarmak anlamına gelen (بَكَرَ) kelimesidir. İneğe sürmek sûretiyle yeri yarıp toprağı altüst ettiğinden dolayı "bakare" denilmiştir. Ebû Cafer Muhammed b. Ali Zeynülabidin'e verilen "el-Bâkır" ünvanı da buradan gelmektedir. Çünkü o ilmi derinliğine bilmiş, aslını öğrenmiş, yani onu yarmış idi.]

"Bakîre" ise, ortadan yarılan ve kolları yenleri bulunmayan boyundan geçirilip giyilen kadın elbisesinin adıdır. İbn Abbas'tan, Hudhud hakkında "o yeri yardı (bekara)" dediği nakledilmiştir. Şemir der ki: O suyun bulunduğu yere baktı ve yerin altında suyun bulunduğunu gördü. el-Ezherî der ki:

"Bakar" cins ismi olup onun çoğulu "bâkır" gelir.

İbn Arefe der ki: Bakîr, bâkır ve beykûr (yaran) aynı anlamdadır.

İkrime ile İbn Ya'mer (إن الباقِر) diye okumuşlardır.

es-Sevr ise **"sîran"** kelimesinin tekilidir (öküz demektir). Aynı zamanda erkekler arasından efendi kimse hakkında da bu tabir kullanılır. Yine bir parça kavurta da bu isim verilir. Sevr aynı zamanda deniz yosunu demektir. Belli bir dağın da özel adıdır. Araplardan bir kabilenin de adı Sevr'dir. Hadis-i şerifte: "Akşam namazının vakti ise şafakın sevri (yani yayılmışlığı) kaybolmadığı süre devam eder." ifadesi gelmiştir. ⁽¹⁾ Bir başka hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur: "İlim taleb eden bir kimse Kur'an-ı Kerim'i tesvîr etsin."⁽²⁾ Şemir der ki: Kur'an-ı Kerim'in tesvîr edilmesi okunması ve ilim adamlarından anlamlarının araştırılıp öğrenilmesidir. ⁽³⁾

Alaya Almak:

"Bizi alaya mı alıyorsun dediler?" Bu onların Hz. Mûsâ'ya: **"Muhakkak Allah size bir sığır boğazlamanızı emrediyor"** demesine karşılık verdikleri cevaplarıdır. Buna sebep olay şudur: Aralarında -adının Amir olduğu söylenen- bir maktul bulurlar. Onun kim tarafından öldürüldüğünü tesbit edemediler. Aralarında bu hususta anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine: Allah'ın rasulü aramızda iken birbirimizi öldürüp duracak mıyız dediler, Hz. Mûsâ'ya varıp konu ile ilgili açıklama istediler. Bu husus Tevrat'ta Kasame'ye dair hükümler indirilmeden önce olmuştu. Hz. Mûsâ'ya Allah'a dua etmesini istediler. Hz. Mûsâ da Rabbine sordu, O da onlara bir sığır kesmelerini emretti. Hz. Mûsâ'nın bu dediğini işitince ve zahiren ona sorup da hakkında hüküm vermesini istedikleri olay ile ilgili bir cevap bulamadıklarından dolayı: Sen bizimle alay mı ediyorsun? dediler. Yani bizimle oyun mu oynuyorsun, bizi alaya mı alıyorsun? -Alay etmekle ilgili açıklamalar önceden (el-Bakara, 2/15. âyette) geçmişti.-

el-Cahderî ise "(أَتَخَذْنَا)": mı ediyorsun?" kelimesini "(أَتَخَذْنَا)" ... mı ediyor?" şeklinde okumuştur. Yani kendi aralarında böyle konuştular, demek olur. Hz. Mûsâ da onlara: "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" diye cevap verdi. Çünkü doğru yolu araştıran ve bu maksatla soru soran bir kimseye istediğinin dışında bir cevap verip alay etme yolunu tutmak bir cahilliktir. Hz. Mûsâ da böyle bir şeyden Allah'a sığındı. Çünkü cahillik peygamberlere yakışmayan, makamlarına aykırı bir durumdur. Ayrıca cahillik ilmin de zıddı-

(1) Müslim, Mesacîd, 72; Nesai, Mevakîr 15 te "Akşam" anlamında "mağrib" şeklindedir. Kurtubi, "işra" diye kaydetmektedir. İsha da yerine göre "akşam" ile "yatsı hakkında müş-tereken kullanılabilir.

(2) el-Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, VII, 165.

(3) İbnü'l Esir der ki: Tesvîr etsin: Onu iyice araştırsın, manaları, tefsir ve kıraati üzerinde düşünsün, demektir. (en-Nihaye, I, 229)

dır. Onlar **"bizimle alay mı ediyorsun?"** diye yüce Allah'tan aldığını kendilerine bildiren kimseye karşı cahillik ettikleri gibi, o cahillik etmeyerek ondan Allah'a sığınmıştır. (Söyledikleri) böyle bir söz zahiren o sözü söyleyenin itikadındaki bozukluğu gösterir. Mucizesi ortaya çıkmış bir peygambere böyle diyen ve: Allah sana bunu mu emrediyor, sen bizimle alay mı ediyorsun? diye söyleyen bir kimsenin imanı sahih olamaz. Eğer o günlerde herhangi bir kimse Peygamber (s.a)'in bir sözü ile ilgili olarak bu ifadeyi kullanmış olsaydı, o kimsenin tekfir edilmesi gerekirdi. Bazıları bu sözü söyleyenlerin kaba, katı tabiatlı oluşlarından ve masiyet yoluyla söylendiği kanaatinde. Nitekim Peygamber (s.a) Huneyn ganimetlerini paylaştırırken birisi Peygamber (s.a)'a: "Bu kendisi ile Allah'ın rızasının aranmadığı bir paylaştırmadır." ⁽¹⁾ demesiyle bir başkasının: "Adaletli davran ey Muhammed!" ⁽²⁾ demesini andırmaktadır. Bütün bunlar esasen cahilliğin çirkinliğine ve dini ifsad ettiğine son derece açık bir delildir.

Kıraat Farkı:

Yüce Allah'ın: **(هُزُوا): Alay** kelimesinin vav ile hemze arasında okunacak şekilde hemzesinin tahfif edilmesi caizdir. Hafs bunu fethalı bir vav olarak okumuştur. Çünkü bunun aslı, öncesi ötre bulunan fethalı bir zammedir. "Ze" harfinden dammenin hazfedilmesi ve **(هُزُوا)** şeklinde okunması da caizdir. Nitekim Kûfeliler böyle okumuştur. Yüce Allah'ın: **(وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفْرًا أَحَدٌ): kimse O'na denk değildir.** (el-İhlas, 112/4) buyruğu da böyledir. el-Ahfeş İsa b. Ömer'den şunu nakletmektedir: Birinci harfi ötreli ve üç harfli bütün isimler hafif ve sakil olmak üzere iki türlü okunur. **(العسر والسر والهز)** kelimeleri gibi. **(كُتِبَ وَكُتِبَ، وَرُسِلَ وَرُسِلَ، وَعُوتَ وَعُوتَ)** kelimeleri gibi. **(فُعِلَ)** vezninde olan **(عُوتَ وَعُوتَ، وَرُسِلَ وَرُسِلَ، وَكُتِبَ وَكُتِبَ)** kelimeleri gibi.

Yüce Allah'ın: **(وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادٍ جُزْءًا): Ve O'na kullarından bir kısmını (eş) koştular** (ez-Zuhur, 43/15) buyruğu ise böyle değildir. Çünkü bu "cüz" kelimesinin aslı "fu'l" veznindedir. Yeri gelince İnşaallah açıklanacaktır.

Allah'ın Dini ile Alay:

[Bu âyet-i kerimede Allah'ın dini, müslümanların dini ve ta'zim edilmesi gereken şeyler ile alay etmenin yasak olduğunun delili vardır. Böyle birşeyi yapmanın bilgisizlik olduğu, böyle bir işe kalkışanın azap tehdidinde müstehak olduğunu da göstermektedir. Ancak şakalaşmak herhangi bir şekilde alay etmek değildir.] Nitekim Peygamber (s.a) de ondan sonraki Raşid Halifeler de şaka yaparlardı. İbn Huveyzimendad der ki: Bize ulaştığına gö-

(1) Buhârî; Hüms 19; Müslim, Zekat 140-141

(2) Müslim, Zekat 142.

re adının birisi Ubeydullah b. Hasan'ın -Kûfe kadısı olduğu sırada- yanına gelmiş, onunla şakalaşmış. Ona şöyle demiş: Senin bu cübben koyun yününden midir yoksa koç yününden midir? Adam şöyle demiş: Ey Hakim, cahillik etme. Ubeydullah ona: Sen şakanın cahillik olduğunu nerede gördün ki? diye sormuş adam bu sefer ona: Bu âyet-i kerimeyi okumuştur. Bunun üzerine Ubeydullah ondan yüzçevirmiştir. Çünkü o kimsenin şaka ile alay etmeyi birbirinden ayırtedemeyen bir bilgisiz olduğunu görmüştü. Halbuki bunlardan herhangi birisinin ötekiyle bir ilgisi yoktur.

قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبُّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا مِىْ قَالَ اِنَّهُ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ
وَلَا بَكْرٌ عَوَانَ يَبِيْنَ ذَلِكَ فَاَفْعَلُوا مَا تُؤْمَرُوْنَ ﴿٦٨﴾

68. “Bizim için Rabbine dua et de onun mahiyetini bize iyice açık-
lasın” dediler. Dedi ki: “Muhakkak ki O; ‘o çok yaşlı da değildir,
çok genç de değildir, ikisi arasında bir dindir’ diye buyuruyor.
Artık emrolunduğunuz şeyi yapınız.”

Zorluk Çıkartanlar:

[“Bizim için Rabbine dua et de... dediler.” Bu, onların zorluk çıkarmalarını ve emre pek itaat etmediklerini göstermektedir. Eğer emre uyup da herhangi bir ineği kesmiş olsalardı, maksat gerçekleşmiş olurdu. Fakat onlar işi sıkı tutmak istediler, Allah da onların işlerini zorlaştırdı. Bu açıklamalar İbn Abbas, Ebu'l-Aliye ve başkalarına aittir. Hasan-ı Basri de buna yakın bir ifadeyi Peygamber (s.a.)’dan rivâyet etmektedir.]

“Onun mahiyetini bize açıkla.” Buyruğundaki birşeyin mahiyeti onun gerçek durumu ve bizatihî üzerinde bulunduğu halidir.

“Dedi ki: O (Allah); o, çok yaşlı da değildir, çok genç de değildir; ikisi arasında bir dindir.” Bu buyrukta fiilin işlenmesinden önce neshin caiz olduğunun delili vardır. Çünkü bir inek kesilmesini emrettiği sırada herhangi bir ineğin kesilmesini gerektiriyordu. Bu ineğin niteliği artırılınca birinci hüküm bir başkasıyla neshedilmiş oldu.

Mesela: Otuz devede iki yaşına basmış dişi bir deve zekat vardır, deyip sonra da bunu üç yaşına ya da dört yaşına basmış dişi deve verileceğini belirterek neshetmesi de buna benzer. İşte burada da niteliği tesbit edilince bu önceki hükmü neshetmiş olur.

Fârid yaşlı demektir. (âyetle de bunun yaşlı olmaması gerektiği belirtilmektedir). Eski şeylere de “fârid” denilir. Şair şöyle der:

شَيْبَ أَصْدَاغِي فَرَايِي أَيْضُ مَحَامِلُ فِيهَا رَجَالُ فُرَّضُ

"İçinde kocamış (fâridin çoğulu olan furrad kelimesi kullanılmıştır)
adamların bulunduğu hevdeçler

Şakaklarımı ağarttı, işte başım bembeyaz."

Bir başkası da şöyle demiştir:

لَعَمْرُكَ قَدْ أَعْطَيْتَ جَارَكَ فَارِضًا تُسَاقُ إِلَيْهِ مَا تَقُومُ عَلَى رِجْلٍ

"Yemin olsun ki sen komşuna öyle yaşlı bir inek (fârid) verdin ki

Ona doğru güdülürken nerdeyse ayakta duramıyor."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

يَا رَبِّ ذِي ضَيْفُنِ عَلَيَّ فَارِضٌ لَهُ قُرُوءٌ كَقُرُوءِ الْحَائِضِ

"Çok eskiden beri (fârid) nice kimseler var ki bana karşı kinlidir

Onun da ay hali olan kadın gibi beklediği iddeti vardır."

"Çok yaşlı da değildir" ifadesi ineğin sıfatı "çok genç de değildir" kelimesi de buna atfedilmiştir.

"Çok yaşlı da değildir" kelimesinin, gizli bir mübtedanın haberi olduğu da söylenmiştir. O kesmeniz istenen inek çok yaşlı bir inek değildir, demektir. (Yetmişbirinci âyet-i kerimede gelecek olan): "*Tarla sürmemiş, ekin sulamamış, salimdir.*" kelimelerinin durumu da aynen böyledir.

Fârid (çok yaşlı) kelimesinin, pek çok doğum yapmış ve bundan dolayı karnı genişlemiş demek olduğu da söylenmiştir. Çünkü sözlükte bu kelime geniş anlamındadır. Bu açıklamayı daha sonraki bazı ilim adamları yapmışlardır.

Bikr (çok genç) ise gebe kalmamış küçük anlamındadır. el-Kutebî bunun doğum yapmış anlamına geldiğini de nakleder. İlk doğan çocuğa da bikr adı verilir. Nitekim şair şöyle demiştir:

يَا بَكْرَ بَكْرَيْنِ وَيَا خَلْبَ الْكَيْدِ أَصْبَحْتَ مِنِّي كَذْرَاعٍ مِنْ عَصْدِ

"Ey iki bikrin bikri ve ey ciğerimin özü

Sen benim için kolun pazuya göre durumu haline geldin."

Bikr -aynı zamanda insanların da hayvanların da- erkeğin yaklaşmadığı dişi anlamındadır. Bu kelime "bekr" diye söylenirse genç deve anlamındadır.

"Avân (ikisi arasında)" kelimesi bir veya iki doğum yapmış inek demektir. Atların zıddına bu şekilde bir inek en güçlü ve en güzel çağında olur. Şair bir atı nitelendirirken şöyle der:

كَمَيْتَ بَهِيمِ اللَّوْنِ لَيْسَ بِفَارِضٍ وَلَا بِعَوَانِ ذَاتِ لَوْنٍ مُخَصَّفِ

"Simsiyah bir at fârid (yaşlı) da değil

Avan (bir veya iki doğum yapmış) da değil;

karnındaki beyazlık ayaklarına kadar uzanır."

Mücahid der ki: İnekler hakkında "avan" peşpeşe doğum yapmış için kullanılır. Bunu dilciler de nakletmiştir. Uzunca hurma ağacına bu adın verildiği de söylenmektedir. İleri sürüldüğüne göre bu Yemen şivesinde böyledir. "Avan savaş" tabiri ise öncesinde başka bir savaşın olduğu savaş hakkında kullanılır. Züheyr der ki:

إِذَا لَقِيتَ حَرْبَ عَوَانٍ مُضِرَّةً ضَرَّوْسُ ثَهَرِ النَّاسِ أَنْيَابُهَا عُصْلُ

"Avan (yani küçük de olmayan yaşlı da olmayan; geçmişi fazla uzun olmayan) ısrarlı oldukça kötü insan döküntülerini

Eğri, büğrü azı dişleriyle alıp yakalayan bir savaş kızıştı mı..."

Avan kelimesinin çoğulu (عَوْنٌ) şeklinde gelir. "Rusul" gibi vav harfinin ötreli okuyuşu ile (عُونٌ) şeklinde çoğul yaptığı da işitilmiştir.

Emir Vücub mu İfade Eder?

"Artık emrolunduğunuz şeyi yapınız" buyruğu, emri yenilemek te'kid etmek ve bu konuda işi zora koşmayı terketmek için bir uyarıdır. Ancak onlar bu işi terketmediler. Bu buyruk fukahânın da belirttiği gibi emrin vücub gerektirdiğinin delillerindendir. Usul-ü Fıkıh'ta sözkonusu edildiği üzere sahih olan görüş de budur. Yine verilen emrin fevren (derhal) yapılmasının gerektiğini de göstermektedir. Bu da fukahânın çoğunluğunun kabul ettiği görüştür. Bu çoğunluk görüşünün doğruluğuna delil ise şudur: Şanı yüce Allah, emrolundukları işi hemen yapmaya kalkışmamaları üzerine onların kusurlu hareket ettiklerini ifade buyururken: *"Nihâyet onu boğazladılar, fakat az kalsın yapamayacaklardı."* (âyet 71) diye buyurmaktadır. Bir görüşe göre de emrin derhal yapılması gerekmez, daha sonra da yapılabilir. Çünkü şanı yüce Allah boğazlamayı geciktirdikleri ve bu hususta Hz. Mûsâ'ya birkaç defa başvurdukları için azarlamamıştır. Bu görüşü de İbn Huveyzimend ileri sürmüştür.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾

69. "Bizim için Rabbine dua et de, onun renginin ne olduğunu bize iyice açıklasın" dediler. "Muhakkak O, buyuruyor ki: Gerçekten o, bakanlara ferahlık veren rengi sapsarı bir inektir" demişti.

"Bizim için Rabbinde dua et de onun renginin ne olduğunu bize iyice açıklasın." *Renk* (anlamına gelen: levn) çoğulu olan "elvân-renklerin" teklidir. Siyahlık, beyazlık, kırmızılık gibi bir durumu ifade eder. Yine bu kelime tür anlamına da gelir. Belli bir huy sahibi olmayan değişik huylar gösterip duran kimse hakkında da (aynı kökten) "mütelevvîn" huyları değişip duran kimse denilir. Şair der ki:

كُلُّ يَوْمٍ تَلَوْنُ غَيْرَ هَذَا بَكَ أَجْمَلُ

"Her gün renk renk oluyorsun

Başka türlüse ise sana daha çok yakışır."

Taze hurmanın renklenmesi tabiri, olgunlaşma etkileri görüldüğü vakit kullanılır. Yine hurma ağaçlarının bir çeşidi olan ve dekal diye bilinen hurma türüne de "levn" denilir. el-Ahfeş der ki: Bu anlamda kelime çoğuldur, teklili de "lîne" gelir.

[**"Gerçekten o, bakanlara ferahlık veren sapsarı bir inektir."** Müfessirlerin çoğunluğu, o ineğin bilinen sarı renkte bir inek olduğunu kabul ederler. Ancak Mekki, kimi müfessirlerden boynuz ve tırnakları da dahil olmak üzere sarıdır, diye bir görüş nakletmiştir. el-Hasen ve İbn Cübeyr ise şöyle demiştir: Onun sadece boynuzu ve tırnakları sarıydı. Yine el-Hasen'den nakledildiğine göre burada "sarı (safra)"nın anlamı siyahtır. Şair der ki:

تلك غَلِيٍّ مِنْهُ وَتلك رِكَابِي مِنْ صَفَرٍ أَوْلَادُهَا كَالزَّيْبِ

"İşte ondan benim atlarım ve işte develerim

Bunların çocukları kuru üzüm gibi sarı (burada siyah anlamında)dır."

Derim ki: Birinci görüş daha sahihtir. Çünkü zahiren anlaşılan odur/ Diğer taraftan bu ancak develer hakkında mecazen bu anlamda kullanılan istisnâî bir kullanımdır. Nitekim yüce Allah: **"Her biri sanki sarı develerdir"** (el-Mürselat, 77/33) diye buyurmaktadır. Bunun kullanım sebebi ise şudur: Develerin siyah olanlarının siyahlığı sarıya çalar. Eğer yüce Allah, burada (inek hakkında) siyah olduğunu murad etseydi bunu (âyet-i kerimede fâki') sapsarı diye, ayrıca te'kid etmezdi. Bu ise sarılığa has bir niteliktir. Siyahın koyuluğunu ifade etmek için böyle bir nitelemde bulunulmaz. Araplar siyahın simsiyah olduğunu ifade etmek için (حَالِكٌ وَحَلَكُوكُ، وَدَجُوجِيٍّ وَغَرِيْبِيٍّ) kelimelerini; kırmızının kıpkırmızı olduğunu ifade etmek için (قَانِيٍّ) kelimesini; beyazın bembeyaz olduğunu anlatmak için:

(نَاصِعٌ وَلَهَقٌ وَلَهَاقٌ وَيَقِقٌ) kelimelerini; yeşilin yemyeşil olduğunu anlatmak üzere (نَاصِرٌ) kelimesini; sarının sapsarı olduğunu anlatmak için de (فَاقِعٌ) kelimesini kullanırlar. Araplardan dil ve kelime nakleden lügatçiler bunu böyle belirtirler. el-Kisaî de der ki: Katıksız sarı olduğu takdirde bu kelime kullanılır.

(الإسراع): İlkâ; kötü durum demektir. Zamanın müsibetlerini anlatmak üzere "levaki'u'd-dehr" denilir. Parmaklarını çıtlatan hakkında: (فَقَعَ بِأَصَابِهِ) denilir. İbn Abbas'tan gelen: "Namazda iken parmak çıtlatmayı yasakladı"⁽¹⁾ hadisi de bu kabildendir.

"(صفراء): **Sarı**" kelimesi marife olsun nekire olsun munsarif gelmez. Çünkü bu kelime müenneslik alameti olan hemze, kelimenin aslındandır ve bu yönüyle müenneslik "te"sinden farklıdır. Çünkü bu gibi kelimeler neki-re iken munsarif olurlar. "Fâtıma ve Âişe" isimleri gibi.

"Gerçekten o, bakanlara ferahlık veren rengi sapsarı bir inektir." Yani derisinde sarıdan başka bir renk bulunmayan katıksız sarı renktedir. **"Bakanlara ferahlık vermesi"** ile ilgili olarak Vehb der ki: Adeta onun derisinden güneş ışıkları çıkıyormuş gibidir. İbn Abbas, bundan dolayı şöyle demiştir: Sarılık insanın ruhunu sevindirir. en-Nekkâş'ın da ondan naklettiğine göre, sarı ayakkabı giymek teşvik edilmiştir.

Ali b. Ebi Talib (r.a) da şöyle demiştir: Sarı renkli deri ayakkabı giyen bir kimsenin kederi azalır. Çünkü yüce Allah: **"Bakanlara ferahlık veren rengi sapsarı bir inektir"** diye buyurmuştur. Bunu da ondan es-Sa'lebî nakletmiştir. İbn ez-Zübeyr ile Muhammed b. Ebi Kesir ise kedere sebep teşkil ettiğinden dolayı siyah ayakkabı giymeyi yasaklamışlardır.

"Ferahlık veren"in anlamı ise hoşla giden ve beğenilen demektir. Ebu'l-Aliye der ki: Yani o inek, görünüşüyle ve şekli itibariyle birisi sapsarı, öteki ferahlık veren olmak üzere iki niteliğe sahip bir inektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ
لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾

70. Dediler ki: "Bizim için Rabbine dua et de onun mahiyetini bize iyice açıklasın. Çünkü bize göre inekler birbirine benziyor. Allah dilerse biz gerçekten hidâyete ereriz."

"Çünkü bize göre inekler birbirine benziyor" buyruğu ile onların dördüncü soruyu sordukları, fakat bu açıklamalara rağmen emri yerine getirmedikleri anlaşılmaktadır. Burada **"inekler"** anlamındaki kelimenin müzekker gelmesi çoğul anlamına geldiğindendir. Bu bakımdan **"benziyor"** anlamın-

(1) İbn Mâce, İkametu's-Salât 42.

daki fiilde müzekker gelmiştir. Kurtubi der ki: "inek" anlamındaki "bakara"nın çoğulu, "bâkır, bâkûr ve bakar" şekillerinde gelir. Asmaî der ki: "Bâkır" kelimesi "bâkırâ"nın çoğuludur. Bunu en-Nehhas nakletmektedir. ez-Zeccac'ın açıklaması; bize göre tür olarak inekler birbirlerine benzemektedir, demektir. en-Nehhâs'ın belirttiğine göre el-Hasen, es-Sa'lebî'nin de belirttiğine göre el-A'rec (çünkü bize göre inekler birbirine benziyor anlamına gelen):

(اِنْ الْبَقَرُ تَشَابَهَ عَلَيْنَا) buyruğunu (اِنْ الْبَقَرُ تَشَابَهَ) şeklinde -şin harfini şeddelli olarak- ve bunu gelecek anlamını ifade eden müennes bir fiil olarak okumuşlardır. (Buna göre bu buyruk: Çünkü ineklerin birbirine benzediğini göreceğiz, anlamına gelir). Mücahid de onlar gibi (تَشَابَهَ) şeklinde okumuş, ancak ayrıca araya elif koymamıştır. Ubeyy'in Mushafında ise bu kelime (تَشَابَهَتْ) şeklinde şin'in şeddelli okunuşu ile yazılmıştır. Ebû Hatim der ki: Bu yanlıştır, çünkü bu bâbda "t" harfi ancak muzari fiilde idğam edilir. Yahya b. Ya'mer ise fiili gelecek (muzari') ve inek kelimesini de müzekker yaparak

(اِنْ الْبَقَرُ تَشَابَهَ) şeklinde okumuştur. "H" harfini ötreli olarak (اِنْ الْبَقَرُ تَشَابَهَ) şeklinde okumak da caizdir. Bunu es-Sa'lebî el-Hasen'den nakletmiştir. en-Nehhas da şin ve ye harflerini hafif okuyarak (يَشَابَهَ) şeklinde okumak caiz değildir, demiştir. "Te"li okuyuşta bunun caiz olması ise aslı (تَشَابَهَ) şeklinde olduğundandır. Çünkü bu durumda iki "te" harfi yanyana geldiğinden biri hazfedilmiştir.

Bakar, bâkır, beykûr, bakîr kelimeleri aynı anlama gelen değişik söyleyişlerdir. Araplar bunu müzekker ve müennes de kabul ederler. İşte (تَشَابَهَ) kelimesinin farklı okuyuşundaki bütün manalar buna raci'dir.

İsrailoğullarının: **"Çünkü bize göre inekler birbirine benziyor"** demeleri ineklerin şekillerinin birbirine benzediğinden dolayıdır. Huzeyfe b. el-Yeman'ın Peygamber (s.a)'dan rivâyet ettiği hadis-i şerifte de Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: "İneklerin yüzlerini andıran gece parçaları gibi fitneler..."⁽¹⁾ Hz. Peygamber burada bu fitnelerin birbirlerine benzeyeceğini anlatmak istemiştir. Çünkü ineklerin de yüzşekilleri birbirine benzemektedir. İsrailoğulları da bu bakımdan: **"Çünkü bize göre inekler birbirine benziyor"** demişlerdir.

[**"Allah dilerse, gerçekten biz hidâyete ereriz"** buyruğu ile onlar istisna yapmış oluyorlar. Bu son sorularında, bu şekilde istisna yapmakla (inşaallah demekle) belli bir dönüş ve emre itaat ifadesi vardır. Emre uygun hareket etmediklerinden dolayı da pişmanlık duyduklarını göstermektedir. Peygamber (s.a)'ın: "Eğer istisna yapmamış (inşaallah dememiş) olsalardı hiçbir zaman bu ineği bulamayacaklardı." diye buyurduğu rivâyet edilmiştir. ⁽²⁾ Burada ifadenin takdiri şöyledir: "Bizler hidâyete bulacağız inşaallah." Ancak bu-

(1) *Müsned*, V, 391 yakın ifadelerle

(2) Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 189.

radu "İnşaaallah (mealde Allah dilerse)"ın "hidâyete ermek"den öne alınması "İnşaaallah" demeye önem vermekten dolayıdır.

قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ
لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْإِن شَاءَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

71. (Rabbim) şöyle buyuruyor dedi: "Muhakkak ki o, işe koşulmamış, arazi sürmemiş ve ekin sulamamıştır, salimdir. Hiçbir alacası yoktur." İşte şimdi hak ile geldin, dediler. Ve nihâyet onu boğazladılar. Fakat az kalsın yapamayacaklardı.

"(Rabbim) şöyle buyuruyor dedi: Muhakkak ki o, işe koşulmamış..dır." buyruğunda yer alan (لَا ذَلُولَ) kelimesini cumhur "inek" in sıfatı olarak merfu' okumuştur. el-Ahfeş de der ki: Bu kelime ineğin sıfatıdır, mansub okunması (üstün) caiz değildir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî ise nefy (olumsuz) olarak ve haberi gizli kabul ederek: "(لَا ذَلُولَ) işe koşulan değildir" anlamında okumuştur. Bununla birlikte: "O işe koşulan bir inek olmadığı gibi tarlayı da sulamaz, o salimdir", anlamına da kabul edilebilir. "(لَا ذَلُولَ) İşe koşulmamış" kelimesinin anlamı, iş dolayısıyla o hayvan zelif olmamıştır, demektir. Bu da: Ona iş ile boyun eğdirilmemiş (ya da çalışmaktan dolayı zayıf düşmemiş) anlamındadır. Yani o çalışmaktan dolayı zayıf düşmemiş, güçlü bir inektir, demek olur.

"Arazi sürmemiş" yani o arazi süren, işe koşulan bir inek değildir. el-Hasen der ki: Bu inek yabanî bir inektir. Bundan dolayı yüce Allah, onu arazi sürmemiş, ekin sulamamış olmakla nitelendirmiştir. Yani ekin sulamak için veya üzerinde su taşımak için ele avuca gelmez. Burada (yani arazi sürmemiş anlamına gelen): (تُثِيرُ الْأَرْضَ) üzerinde vakıf yapmak güzeldir. Bazıları da (تثير) fiili yeni bir cümledir, o takdirde mana: "arazi sürdüğü ve fakat sulamadığı" anlamına gelir. Bu açıklamaya göre ise, (işe koşulmamış anlamına gelen (لَا ذَلُولَ) kelimesi üzerinde vakıf yapılır. Ancak birinci görüş iki sebep dolayısıyla daha sahihtir:

1- en-Nehhâs'ın Ali b. Süleyman'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Burada (تثير) sürmüş kelimesinin yeni bir fiil olması caiz değildir. Çünkü ondan sonra "ekin sulamamış" ifadesi gelmiştir. Eğer o fiil yeni bir cümle olsaydı bir arada hem "vav" hem de (nefy edatı olan) "la" kullanılmazdı.

2- Eğer bu inek, arazi sürmüş olsaydı koşulmaktan dolayı bu arazinin onu zayıflatmış olması gerekirdi. Şanı yüce Allah ise "koşulmamış" buyurarak

ının zayıflamamış olduğunu bildirmektedir.

Derim ki: "**Arazi sürmemiş**" buyruğunun çalıştırılmanın dışında neşe ve keyfi icabı "arazi sürmüştür" anlamına gelme ihtimali de vardır. Nitekim İmru'l-Kays şöyle demiştir:

بُهْل وَيُذِرِي ثَرْبَهُ وَيُثِيرُهُ إِثَارَةَ تَبَاتِ الْهَوَاجِرِ مُخْمِسٍ

"Topraklarını döküyor, saçıp savuruyor ve altüst ediyor

Develeri beş defa suya gidip gelen kimsenin aşırı sıcaktan

ıslak toprağı bulmak üzere toprağı altüst etmesi gibi."

Bu açıklamaya göre, sözü geçen fiil bir başlangıç cümlesi olur "**ve ekin sulamamıştır**" ifadesi de ona atfedilmiş olur.

"**Arazinin sürülmesi**", hareket ettirilip karıştırılması demektir. Şu hadisle-i şerifte de bu kelime kullanılmıştır: "Kur'an-ı Kerim'i iyice araştırınız (karıştırınız). Çünkü o öncekilerin de sonrakilerin de ilmidir." ⁽¹⁾ Bir diğer rivâyet-te ise -ki daha önce geçmişti-: "İlim isteyen bir kimse Kur'an-ı Kerim'i iyice araştırсын." ⁽²⁾ diye buyurulmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de de (aynı kökten olmak üzere): "**Onlar yeri sürüp altüst etmişlerdi.**" (er-Rum, 30/9) diye buyurulmaktadır. Yani ekin ekmek maksadıyla altüst etmişlerdi.

Hars -ileride de geleceğı üzere- ekilen şey demektir.

Hayvanda Selem:

Bu âyet-i kerime hayvanın nitelikleriyle tayin edilebileceğinin, nitelikleriyle tayin edildiğı takdirde ise hayvanda selem yapmanın caiz olduğunun çok açık delilidir. Malik, mezhebine mensup arkadaşları, Evzaî, Leys ve Şafî de bu görüştedir. Nitelikleriyle tesbit ve tayin edilebilen herşeyde bu böyledir. Çünkü yüce Allah, Kitab-ı Kerim'inde ineğı adeta yerini tutacak şekilde nitelikleriyle tesbit etmiş bulunmaktadır. Rasulullah (s.a) da: "Kadın bir başka kadını kendi kocasına adeta onu görüyormuş gibi sakın nitelikleriyle anlatmasın." ⁽³⁾ diye buyurmaktadır. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. Böylelikle Peygamber (s.a) nitelemeyi görmenin yerini alabilecek şekilde değerlendirmiştir. Yine Hz. Peygamber, hata yoluyla öldürmenin diyetini kendisi hakkında ödeme yükümlülüğü getiren kişi için belli bir süreye kadar borç kabul etmiş ve hemen peşin olarak verilmesini istememiştir. ⁽⁴⁾ Bu ise, "hayvanda selem caiz olmaz" diyen Kûfelilerden Ebû Hanife ve arkadaşları, Sevrî ve Hasan b. Salih'in görüşlerini reddetmektedir. İbn Mes'ud, Huzeyfe ve Abdurrahman b. Semura'dan da bu görüş rivâyet edilmiştir. Çünkü hayvanın yürümek ve ha-

(1) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 229

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 165.

(3) *Buhârî*, Nikâh 118; *Ebû Dâvûd*, Nikâh 43; *Tirmizî*, Edeb 48; *Müsned*, I, 387, 440, 460; ancak Müslim'de tesbit edemedik.

(4) Çünkü diyet olarak ödenecek hayvanların nitelikleri bellidir.

rekot etmek gibi gerçek niteliklerine vakıf olunamaz. Bütün bunlar, hayvanın değerini artırır, kıymetini yükseltir şeylerdir. Bu sûrenin sonlarında yer alan âyetin (el-Bakara, 2/282) âyetinin açıklanması esnasında selemin hükmü ve şartlarına dair açıklamalar -yüce Allah'ın izniyle- gelecektir.

"Salimdir." Yani o inek, salim bir inektir. Bunun sıfat olması da caizdir. Yani o inek topallık ve diğer kusurlardan salimdir. Bu görüş Katade ve Ebu'l-Aliye'ye aittir. Bu inek çalışmaktan yana salimdir (yani çalıştırılmamıştır) denilemez; zira zaten yüce Allah, onun işe koşulmadığını daha önceden belirtmişti. el-Hasen der ki: Yani bu hayvanın ayakları kusursuzdur, çalışmanın onda herhangi bir etkisi yoktur.

"Hiçbir alacası yoktur." Onun renginden farklı herhangi bir rengi yoktur. O baştan sona sarıdır. Beyazlığı, kırmızılık veya siyahlığı yoktur. Nitekim yüce Allah, bundan önce **"rengi sapsarı bir inektir"** diye buyurmuştur. (شِيَّة) kelimesinin aslı (وَشِي) şeklindedir. Bu kelime de birbirinden farklı iki ayrı renkte dokunan kumaş için kullanılan (وَشِي الثوب) elbisenin farklı renklerle dokunmasını ifade eden tabirden alınmıştır. Yüz bölgesinde ve ayaklarında siyahlık bulunan öküz hakkında da (وَنُورٌ مُوَشًى) tabiri kullanılır. İbn Arefe'nin dediğine göre, bu kelime renk anlamındadır. Duyduğu sözü değiştirmedikçe, ona başka renkler katarak değişik şekillere büründürüp onu istediği gibi süslemedikçe laf alıp götüren kimseye (وَاشِر): Jurnalci denilmez. Bu kelime aynı zamanda çokluk anlamını da ifade eder. (وَشَى بَنُو فُلَان): Fîlân oğulları çoğaldı, demektir. Renklerini ifade etmek üzere; at için ablak, koç için ahrac, keçi için ebrak, karga için ebka', öküz için eşyeh denilir. Bütün bunlar renklerdeki alacalığı ifade etmek için kullanılır. Dilcilerin açıklaması bu şekildedir.

[Vasıfları belirtilen bu ineğin niteliklerinin bu şekilde sıralanışı, onların işi sıkı tutmalarına karşılık Allah'ın da bu işi onlar için zorlaştırmasıdır. Aslında Allah'ın dini kolaylıktır. Peygamberlere ve onların dışında kalan gerçek ilim adamlarına kılı kırk yararcasına soru sormak, yerilmiş birşeydir. Allah'tan esenlik dileriz.]

[Bu ineğin kıssası ile ilgili birtakım rivâyetler vardır. Bunların özeti şöyledir: İsrailoğullarında bir adamın bir oğlu olur. Bunun da bir düvesi vardır. Bu düvesini bir ormanlığa bırakıp şöyle dua eder: Allah'ım, ben bu düveyi Sana bu çocuk adına emanet bırakıyorum der ve bu adam ölür. Küçük çocuğun yaşı ilerleyince annesi ona -ki annesine karşı çok iyi davranırdı:- Senin baban senin adına, Allah'a bir düveyi emanet vermişti, git onu al, der. Çocuk gider. İnek onu görünce onun yanına gelir. O da bu ineğin boynuzunu yakalar. -Bu inek evcil değildi.- İneği boynuzundan tutup annesine doğru götürmeye koyulur. İsrailoğulları onu görür ve bu ineğin kesmekle emrolun-

dukları ineğin niteliklerine sahip olduğunu görürler. Onu satın almak üzere onunla pazarlık ettiler, ancak o onlardan oldukça yüksek bir fiyat istedi. İkrime'den rivâyet edildiğine göre, o ineğin değeri üç dinar imiş. Bunu gören İsrailoğulları onunla Mûsâ (a.s.)'ın yanına gittiler ve: Bu adam bize büyük bir haksızlık ediyor dediler. Hz. Mûsâ onlara: Kendisine ait olan mülkte onu razı ediniz, dedi. Bu ineği ondan ağırlığı bedelinde satın aldılar. Bu görüş Abîde'den nakledilmiştir. es-Süddî ise der ki: Ağırlığının on katı ile ondan aldılar. Derisini dolduracak kadar dinarla alındığı da söylenmiştir. el-Mekkî'nin zikrettiğine göre bu inek semadan inmiştir. Yeryüzündeki ineklerden değildi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.]

"İşte şimdi hak ile geldin dediler." Katade'ye göre; yani hakkı gereği gibi açıkladın, dediler.

el-Ahfeş (قَالُوا الْآنَ)'ın vasıl elifini katı' ile (قَالُوا الْآنَ) şeklinde -ya Allah denildiği gibi- okunduğunu nakletmektedir.

Bir başka okuma şeklini de vav'ın tesbiti ile yani med harfi okunuşu ile (قَالُوا لَوْلَا) şeklini de nakletmiştir. Medinelilerin ve Ebû Amr'ın: " (عَادًا لَوْلَا) : ilk âd" (en-Necm 53/50) şeklinde okumaları da buna benzer. Kûfeliler ise hemzeli olarak (قَالُوا الْآنَ) şeklinde okumuşlardır. Medineliler ise iki sâkin bir araya geldiğinden dolayı vav'ın hafzedilmesiyle birlikte hemzeyi hafifleterek (قَالُوا لَوْلَا) şeklinde okurlar.

ez-Zeccâc der ki: " (الْآنَ) : şimdi" kelimesi elif-lâm'lı sair kelimelerden farklı olduğundan dolayı fethalı olarak mebnidir. Çünkü elif-lam ahid için gelmemiştir. Mesela: (أنت إلى الآن هنا) : sen şu ana kadar buradasın, derken "şu vakte kadar buradasın" demektir. İşte bu bakımda mebnî bir kelime olarak, iki sâkin arka arkaya geldiğinden dolayı "nûn" harfi de üstün almıştır. Bu kelime; ile gelecek arasındaki zamanı (hali) ifade eder.

"Nihâyet onu boğazladılar, fakat az kalsın yapamayacaklardı." Sibeveyh, (كَادَ أَنْ يَفْعَلَ) : az kala yapacaktı; ifadesinin kullanılmasını (مَسَى) : Belki'ye benzeterek, uygun bulmakadır. Buna dair açıklamalar bu sûrenin baş taraflarında (2/20. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu buyruk onların ineği boğazlamaktaki işi ağırdan aldıklarına, Allah'ın emrini hemen ifa etmek için gösterdikleri gayretin azlığına dair bir haberdur. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ise; pahasının çok yüksek oluşundan dolayı neredeyse yapamayacaklardı, demiştir.

Onların bu şekilde gecikmelerinin sebebi ise, aralarından katilin bilinmesi ile kendilerinin rezil olmaktan korkmaları olduğu da söylenmiştir. Bu görüş Vehb b. Münebbih'ten nakledilmiştir.

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَرَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾

72. Hani siz bir canı öldürmüştünüz de hakkında birbirinizle anlaşmazlığa düşmüştünüz. Halbuki Allah, sizin gizlediğiniz şeyi açığa çıkarandır.

“Hani siz bir canı öldürmüştünüz de hakkında birbirinizle anlaşmazlığa düşmüştünüz..” Bu buyruk, kıssanın baş tarafından önce gelir. Bunun takdirî ifadesi şöyledir: Hani siz bir canı öldürmüştünüz de hakkında birbirinizle anlaşmazlığa düşmüştünüz. Bunun üzerine de Mûsâ: “Muhakkak Allah size şunu şunu emrediyor...” demişti. Bu buyruk yüce Allah’ın: “*Kendisinde eğrilikten eser bulunmayan o dosdoğru Kitabı, kulu üzerine indiren Allah’a hamdolsun.*” (el-Kehf, 18/1-2) buyruğuna benzemektedir. Yani, kulu kitabı dosdoğru olarak indiren ve kendisinde bir eğrilik olmayan.... demektir. Buna benzer anlatımlar pek çoktur. Biz buna dair açıklamaları kıssanın baş taraflarında belirtmiştik.

[Bu kişinin öldürülüş sebebi hakkında iki görüş vardır. Birisine göre öldürülüş sebebi, onun güzel kızı ile kızın amcasının oğlunun evlenmek istemesine rağmen amcasının bunu engellemesidir. O da amcasını öldürür, onu bulunduğu köyden bir başka köye alıp götürür ve orada bırakır. İki köy (veya kasaba) arasına bıraktığı da söylenmiştir.

İkinci görüşe göre, mirasına konmak üzere onu öldürmüştür. Çünkü katil fakir idi. Ayrıca onun katillerinin Sıptlardan birisi olduğunu da iddia etmişti. İkrime der ki: İsrailoğullarının oniki kapısı bulunan bir mescidi vardı. Her bir kavim (sıbt) o kapıdan girerdi. Sıptlardan birisinin kapısında bir maktil buldular. Bunlar ötekilerinin aleyhinde iddiada bulundular. Ötekiler de berikilerin aleyhinde iddiada bulundular. Daha sonra Hz. Mûsâ’nın huzuruna mahkemeleşmek üzere gittiler. Hz. Mûsâ da onlara: “**Allah size bir inek boğazlamanızı emrediyor**” (67. âyet) diye buyurur.]

Âyet-i kerimede geçen (إِذَارَأْتُمْ): *anlaşmazlığa düşmüştünüz* kelimesi, Mücahid’in görüşüne göre ihtilafa ve anlaşmazlığa düşmüştünüz demektir. Kelimenin aslı (تَدَارَأْتُمْ) şeklinde olup te harfi de harfine idğam yapılmıştır. İdğam edilmiş harfle sâkin olduğundan dolayı başlamak caiz olmadığından dolayı başına bir vasil elifi eklenerek bu hali almıştır.

“Halbuki Allah sizin gizlediğiniz şeyi açığa çıkarandır.”

Mirasına konmak üzere onu öldürdüğünü kabul eden görüşü esas aldığımız takdirde -Abide es-Selmanî’ye göre- ta o zamandan beri kasten öldü-

ren kişi miras alamıyordu. İbn Abbas der ki: Bu adam amcasını, mirasını almak üzere öldürmüştür. İbn Atiyye der ki: Bizim şariatimizde de hüküm bunun gibidir.

Kasten Öldüren Miras Alamaz:

İmam Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- "*Muvatta*" adlı eserinde Uhayha b. el-Culâh'ın amcası ile ilgili durumunun katilin miras almamasının sebebi olduğunu nakletmektedir. ⁽¹⁾ Daha sonra bu hüküm, cahiliyye döneminde karşılaşılan birçok olayın hükmünde olduğu gibi İslâm'da da sabit bir hüküm olarak kalmıştır. Kasten öldüren kimsenin diyetten olsun, maktulun malından olsun hiçbir miras alamayacağı hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Bunlardan tek istisna hepsi de bid'at ehli olan ve cumhurun kanaatine istisna teşkil eden bazı kimselerdir. Ancak hata yoluyla öldüren kişi maldan miras almakla birlikte diyetten miras alamaz. Bu görüş Malik, Evzai, Ebû Sevr ve Şafii tarafından kabul edilmiştir. Çünkü hata yoluyla öldüren kimse öldürdüğü kimsenin mirasını ve malını almak üzere öldürmüştür, diye itham edilememektedir.

Süfyan-ı Sevrî, Ebû Hanife ve arkadaşları ile bir başka görüşünde Şafii kasten veya hata yoluyla öldürmüş olsun katil maldan da diyetten de miras almaz, demişlerdir. Aynı zamanda bu Şureyh'in, Tâvus'un, Şa'bi ve Nehaî'nin de görüşüdür. Bunu eş-Şa'bî, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Zeyd'den de rivâyet etmiştir. Onlar şöyle derler: Kasten öldüren olsun hata yoluyla öldüren olsun hiçbir şeyi miras alamaz. Mücahid'den ise bu her iki görüş de rivâyet edilmiştir. Basralılardan bir kesim de şöyle demektedir: Hata yoluyla öldüren kişi diyetten de maldan da miras alır. Bu görüşü Ebû Ömer (İbn Abd'l-Berr) nakletmiştir.

Bu konuda Malik'in görüşü daha sahihtir. Nitekim buna dair açıklamalar ileride miras hukukuyla ilgili âyetin (en-Nisa, 4/11-14) tefsiri yapılırken -yüce Allah'ın izniyle- gelecektir.

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُخَيِّ اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

73. "Onun bir parçasıyla ona vurun" dedik. İşte Allah ölüleri böyle diriltir ve size âyetlerini gösterir. Akıl erdiresiniz diye."

["Onun bir parçasıyla ona vurun dedik." Bu parçanın, konuşma aracı ol-

(1) *Muvatta*, Ukûl 11.

duğundan dolayı ineğin dili olduğu söylenmiştir. Kuyruk sokumu olduğu da söylenmiştir. Çünkü insanın hilkatı onda terkip edilmiştir. "Baldırı ile kemiklerinden bir kemik ile" de söylenmiştir. Kesinlikle söylenebilecek şey ineğin organlarından bir organ ile vurulduğudur. Bu şekilde ona vurulunca canlandı, kendisini öldüreni haber verdi ve eskisi gibi ölü düşüverdi.]

Maktûlün Sözüne, Kasâmede İtibar Edilir mi?:

Maktûlün: "kanım filandadır" yahut "filan kişi beni öldürdü" demesi ile kasame yapmanın sahih olacağına, İbn Vehb ile İbnu'l -Kasım'dan gelen rivâyete göre İmam Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- (bunu) delil göstermiştir. Şafii ve ilim adamlarının çoğunluğu ise bunu kabul etmemekte ve doğru görüşün aksi olduğunu ileri sürmektedirler. Çünkü onlara göre maktûlün : Kanım filandadır veya filan kişi beni öldürdü, demesi doğru da yalan da olabilen bir haberdur. Aleyhinde iddiada bulunulan şahsın kanının koruma altında olduğu, kesin delil olmadıkça o kanı dökmenin mübah olamayacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Kesin kanaatin bulunduğu yerde ise ihtimal ile amel edilmez. Dolayısıyla maktûlün, "kanım filandadır" demesine itibar etmek batıldır. İsrailoğulları arasında öldürülen şahsın bunu söylemesi ise bir mucize idi ve yüce Allah, onu dirilteceğini haber vermişti. Bu aynı zamanda ihtimalin sözkonusu olmayacağı şekilde kesin olarak katilinin kim olduğunu da haber vereceğini ihtiva etmektedir. Dolayısıyla bu iki husus arasında fark vardır.

İbnu'l-Arabî der ki: Mucize maktûlün diriltilmesindedir. O hayat bulunca onun söylediği söz, kabul veya reddedilmek açısından bütün insanların sair sözlerine benzer. İşte bu, Malik dışında kimsenin farkına varamadığı ilimin oldukça incelikli bir meselesidir. Kur'an-ı Kerim'de ise bu kişi haber verdiği takdirde doğru söylemesi gerekir, diye bir ifade yoktur. Bununla birlikte Allah Teala'nın onlara kasame yapmalarını emretmiş olma ihtimali de vardır. Ancak Buhârî, Şafii ve bir grup ilim adamı bunu uzak bir ihtimal görerek şöyle demişlerdir: Böyle bir kimsenin bir dirheme dair yapacağı açıklama kabul edilmezken kan ile ilgili (katili hakkında) söyleyeceği söz nasıl kabul edilir?

Kasamenin Hükümü:

İlim adamları, kasame ile hüküm verme hususunda farklı görüşlere sahiptir. Salim, Ebu Kılabe, Ömer b. Abdülaziz, el-Hakem b. Uyeyne'den kasameye dayanarak hüküm verme hakkında herhangi bir kanaat belirtmedikleri rivâyet edilmiştir. Buhârî de buna meyyâldir. Çünkü o, ilgili olmayan yerinde Kasame hadisini de kaydetmiştir. Cumhur ise şöyle demiştir: Kasameye dayanarak hüküm vermek Peygamber (s.a)'dan sabittir. Daha sonra kasameye dayanarak hüküm vermenin keyfiyeti hakkında farklı görüşler ortaya atılmış-

lardır. Bir kesim şöyle der: Önce iddia sahipleri yemin ederler. Eğer yemin ederlerse (diyeti) hak ederler. Şâyet iddia sahipleri yemin etmezlerse bu sefer aleyhlerinde iddiada bulunulan kimseler elli yemin ederler ve ibrâ olurlar. Bu Medinelilerin, Leys'in, Şafii'nin, Ahmed'in ve Ebu Sevr'in görüşüdür. Huveyyisa ve Muhayyisa'nın durumunu nakleden hadis de bunu gerektirir. Söz konusu bu hadisi hadis imamları olan Malik ve başkaları rivâyet etmişlerdir.⁽¹⁾

Bir başka kesim, önce haklarında iddiada bulunulan kimselerin yemine başlayacaklarını ve yemin edip ibrâ olacaklarını söylemişlerdir. Bu görüş de Ömer b. el-Hattâb, Şa'bî ve Nehaî'den rivâyet edilmiştir. Sevrî ve Kûfeli fukihler de bu görüştedir. Delil olarak da Şu'be b. Ubeyd b. Buşeyr b. Yesâr'dan gelen rivâyeti gösterirler. Bu rivâyette şöyle denilmektedir: Yemine, aleyhlerinde iddiada bulunulan kimseler olan yahudiler başladılar. Yine bunlar Ebu Dâvûd'un ez-Zührî'den, onun Ebu Seleme b. Abdurrahman'dan, onun ensardan birtakım kimselerden yaptığı şu rivâyeti delil gösterirler: Buna göre Peygamber (s.a) önce yahudilere: "Sizden elli erkek yemin eder mi?" demiş, onlar bunu kabul etmeyince ensâra: "Haydi siz hakkınızı elde ediniz" demiş, bu sefer onlar da şöyle dediler: Ey Allah'ın peygamberi biz, gayba dair yemin mi edelim? Bunun üzerine Rasulullah (s.a) yahudiler tarafından diyet ödenmesi hükmünü verdi. Çünkü maktul aralarında bulunmuştu.⁽²⁾

Bu görüşün sahipleri ile Hz. Peygamber'in: "Fakat yemin müdde aleyhe aittir"⁽³⁾ buyruğunu da delil gösterirler. İşte bu hadis-i şerif ile müdde aleyhlerin yemin edecekleri tayin edilmektedir. Bu görüşün sahipleri devamla şöyle derler: İşte bu, davalarda kesin olarak kabul edilen aslî bir ilkedir. Şeriat da bunun hikmetine Hz. Peygamber'in şu buyruğu ile dikkat çekmiştir: "Eğer insanlara iddiada bulundukları için (istedikleri) verilecek olursa birtakım kimseler birtakım erkeklerin kanlarını, mallarını iddia eder. Şu kadar var ki yemin etmek müdde aleyhe düşer."⁽⁴⁾

Birinci görüşün savunucuları, bunların görüşlerini reddederek şöyle derler: Sa'id b. Ubeyd'in, yahudilere diyet ödetildiğini belirten hadisi, hadis ehline göre bir vehimdir. en-Nesaî, bu hadisi rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Bildiğim kadarıyla (başka raviler) bu rivâyette Said'e uygun şekilde rivâyette bulunmamışlardır. Diğer taraftan Buşeyr'in Sehl'den rivâyet ettiği ve Peygamber (s.a)'ın iddia sahipleriyle yemine başladığını belirten hadis-i şerifi Yahya b. Said, İbn Uyeyne, Hammad b. Zeyd, Abdulvahhab es-Sakafî, İsa b.

(1) Kasâme'ye dair bu hadis ve başkaları şu kaynaklarda - bazı farklılıklarla birlikte- yer almaktadır. *Buhârî*, Ahkâm 38; *Müslim*, Kasâme 6; *Ebü Dâvûd*, Diyât 8; *Nesai*, Kasâme 3; *İbn Mâce*, Diyât 28; *Muvatta*, Kasame 1; *Müsned*, IV, 3.

(2) *Ebü Dâvûd*, Diyât 9.

(3) *Buhârî*, Rehn 6, Şehâdât 1; *Müslim*, Akdiye 1, 2; *Ebü Dâvûd*, Akdiye 23; *Tirmizî*, Ahkâm 12 vs...

(4) *Buhârî*, Tefsir 3. sûre b. 3; *Müslim*, Akdiye 1; *Nesai*, Kudât 36 .

Hummad ve Bîşr b. el-Mufaddal da kesintisiz bir senet ile rivâyet etmişlerdir. İşte bu hadisi, bu şekilde rivâyet edenlerin sayısı yediyi bulmaktadır. Bu hadisi her ne kadar Malik mürsel olarak rivâyet etmiş ise de hadis hafızları bunu mevsul olarak rivâyet etmiştir. Ayrıca bu Said b. Ubeyd'in rivâyet ettiği hadisten de daha sahihtir.

Ebu Muhammed el-Asilî der ki: Vahid bir haber ileri sürülerek topluluğun rivâyet ettiği habere, itiraz etmek caiz değildir. Üstelik Said b. Ubeyd naklettiği hadisinde şöyle demiştir: Rasulullah (s.a) zekat develerinden yüz deve vererek onun diyetini ödemiştir. Halbuki zekat, diyetler için verilmez. Ve zekat alma ehliyetine sahip olmayan kimselerle bu konuda sulh yoluna gidilmez. Ebu Dâvûd'un rivâyet ettiği hadis ise mürseldir. Dolayısıyla muttasıl (senesinde kesinti bulunmayan) sahih hadislerle o hadisle karşı çıkılmaz. Yine bu birinci görüşün sahipleri konu ile ilgili asıl kaideye sarılmak hususunda şöyle cevap verirler: Bu hüküm (kasameye dair yeminlerin bu şekilde yapılacağı hükmü) kanların dökülmesinin haram olması dolayısıyla başlı başına bir asıldır. İbnu'l-Münzir de şöyle demektedir:

Rasulullah (s.a)'ın beyyineyi müddaiye (davacıya) yemini de müddealeyle (davalıya) ait olarak tesbit ettiği sabittir. Bunun zahirine göre hüküm vermek icabeder. Bundan şanı yüce Allah'ın Kitab-ı Kerim'inde veya Peygamber (s.a) vasıtasıyla herhangi birşey hakkında özel bir hüküm koyması istisna edilir. O vakit hakkında özel hüküm bulunan şey bu konudaki haberin verdiği genel kapsamdan istisna edilir. Kitabın konu ile ilgili delil olduğu hususlardan birisi de zina iftirasında bulunan kimseye, eğer iftirada bulunduğu kişinin hakkında doğru söylediğine dair lehine şahitlik edecek dört şahidi bulunmuyor ise, o takdirde iftira edene had vurulması gereğini ifade eder. Yine kendi hanımına zina isnad eden kişinin özel hükmü ise şöyledir: Eğer dört defa doğru söylediğine dair şahitlik ederse, ona uygulanacak olan had düşer. Sünnetin bu konuda özel olarak tahsis ettiği hüküm ise Peygamber (s.a)'ın kasameye dayanarak hüküm vermesi olayıdır. İbn Cüreyc'in Ata'dan, onun Ebu Hureyre'den rivâyetine göre Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Beyyine, iddiada bulunan kimseye, yemin de inkâr edene düşer. Kasame bundan müstesnadır." Bu hadisi de Darakutnî rivâyet etmiştir. (1)

İmam Malik, bu mes'eleye dair *Muvatta* adlı eserinde yeterince delil göstermiş bulunmaktadır. Konuyu oradan dikkatle takib edebilirsiniz. (2)

Kasame ile Kisas Gerekir mi?:

Kasame yoluyla kisasın gerekip gerekmeyeceği hususunda da ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Bazıları kasame ile kisasın gerekeceğini kabul

(1) *Dârakutnî*, IV, 218.

(2) Bk. *Muvatta*, Kasâme 1, 2.

etmişlerdir. Bu, Malik, Leys, Ahmed ve Ebu Sevr'in görüşüdür. Çünkü Peygamber (s.a) Huveyyisa, Muhayyisa ve Abdurrahman'a: "Yemin eder ve adamınızın kanına hak kazanır mısınız?" diye söylemiştir. Ebu Dâvûd'un da Amr b. Şuayb'den, onun babasından, onun dedesinden rivâyetine göre Peygamber (s.a) Nadr b. Malikoğullarından bir kişiyi kasame sonucunda öldürmüştür. ⁽¹⁾ Darakutnî der ki: Amr b. Şuayb'ın babasından onun dedesinden yoluyla rivâyet ettiği nüshası (hadis mecmuası) sahihtir. Aynı şekilde Ebu Ömer b. Abdî'l-Berr de Amr b. Şuayb'ın hadisini sahih kabul eder ve onu delil gösterir. Buhârî der ki: Ben Ali b. el-Medinî'nin, Ahmed b. Hanbel'in, Humeydî'nin, İshak b. Raheveyh'in onu delil gösterdiklerini gördüm. Bunu Darakutnî Sünen'inde kaydeder.

Bir başka kesim ise kasame sonucu kısas gerekmediği görüşündedir. Onlara göre, gereken sadece diyetdir. Bu görüş Hz. Ömer ve İbn Abbas'tan rivâyet edilmiştir. en-Nehaî ve el-Hasen'in görüşü de budur. es-Sevrî, Kûfeliler, Şafil ve İshak da bu kanaattedir. Bunlar Malik'in, İbn Ebi Leyla b. Abdullah'tan, onun Sehl b. Ebu Hasme'den, onun da Peygamber (s.a)'den ensara dediği şu sözleri delil göstermişlerdir: "Ya onlar adamınızın diyetini verirler veya onlara karşı savaş ilan edildiğini bilsinler." ⁽²⁾ Bu görüşü savunanlar derler ki: İşte bu diyete delildir, kısas yapılacağına delil değildir. Hz. Peygamber'in az önce geçen ve Huveyyisa, Muhayyisa ve Abdurrahman'a söylediği belirtilen "adamınızın kanına hak kazanırsınız" buyruğu, sizin maktulünüzün kanının diyetini hakedersiniz, demektir. Çünkü yahudiler, onların adamları (arkadaşları) değildir. Adamının diyetine hak kazanan kimse ise onun kanına hak kazanmış demektir. Çünkü diyet kasten öldürme halinde de alınabilir. O bakımdan bu da kana (onun diyetine) hak kazanmak demek olur.

Kasamenin Gereği İçin Levs ve Mahiyeti:

Kasameyi gerektiren husus olan "levs" in bulunması kaçınılmazdır. *Levs*; öldürme iddiasında bulunanın doğru söylediğine dair galip bir zan uyandıran bir emaredir. Öldürmeyi gördüğüne dair adil bir kişinin şehadette bulunması yahut öldürülen kimsenin kanına bulanmış bir şekilde görülürken itham edilen kişinin de çevresinde veya onun yakınında, üzerinde öldürme izleri taşıyarak görülmesi gibi.

Levs ve ona dayanarak hüküm vermek hususunda da farklı görüşler vardır. Malik der ki: Levs maktulün: Kanım filandadır, demesidir. Adaletli bir şahit de levstir. İbnu'l-Kasım'ın ondan (Malikten) yaptığı rivâyette de böyle denilmektedir. Eşheb ise Malik'ten adil olmayan şahit ile ve kadın ile birlikte yemin ettirileceği görüşünü rivâyet etmektedir. İbn Vehb de kadınların şahitli-

(1) *Ebû Dâvûd*, Diyât 8.

(2) *Buhârî*, Ahkâm 38; *Müslim*, Kasâme 6; *Muvattâ*, Kasâme 1

Âlın de levs olduğunu rivâyet etmiştir. Muhammed İbnu'l-Kasım'ın zikrettiğine göre tek bir kadının şehadeti değil de iki kadının şehadeti bir levstir. Kadı İbu Bekr İbnu'l-Arabî der ki: Levs hakkında pek çok ihtilaf edilmiştir. Mezhepte meşhur olan görüş levsin adaletli bir şahid olduğudur. Muhammed (İbnu'l-Kasım) der ki: Bu benim için daha uygun görülmektedir. (İbnu'l-Arabî) der ki: İbnu'l-Kasım ve İbn Abdu'l-Hakem de bu görüşü kabul etmişlerdir.

Abdûlmelik b. Mervan'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Yaralı veya vurulmuş bir kimse kanım filan kişidedir, deyip ölse kasame yapılır. İşte Malik ve Leys b. Sa'd da bu görüştedir. Malik görüşüne delil olarak İsrailoğulları arasında öldürülen kişinin: Beni filan kişi öldürdü, demesini delil göstermiştir.

Şafii de der ki: Levs adaletli şahittir veya adil olmasalar bile bir beyyine getirmektir. es-Sevrî ve Kûfeliler ise sadece maktulün (bölgede) bulunması ile kasamenin yapılmasını öngörmüşler ve bu konuda maktulün söz söylemesine veya şahide ihtiyaç görmemişlerdir. Şöyle derler: Maktul, bir kavmin bulunduğu mahallede bulunacak olur ve onun üzerinde öldürme izi varsa o yerde bulunan ahali onu öldürmediklerine dair yemin ederler ve o takdirde de onun diyetini öderler. Eğer üzerinde öldürme izleri bulunmuyor ise belli bir kişinin aleyhine beyyine ortaya konulmadıkça akilenin⁽¹⁾ herhangi birşey ödemesi gerekmez.

Süfyan da der ki: İşte bu bize göre üzerinde icma'a varılan hususlardan-
dır. Ancak bu zayıf bir görüştür. Bu görüşleriyle ilim ehline muhalefet etmişlerdir. Bu konuda onlardan önce böyle bir görüş ortaya atan olmamıştır. Ve bu Kur'an'a ve sünnete de aykırıdır. Çünkü bu görüş ile aleyhlerine sabit olmuş bir beyyine ve onlar tarafından yapılmış bir ikrar bulunmaksızın akileye bir mal ödeme mükellefiyeti getirilmektedir.

Malik ve Şafii ise şu görüştedir: Maktul eğer bir topluluğun kaldığı mahallede bulunacak olursa onun kanı hederdir. Onun bulunduğu yere evi en yakın olan kişi sorumlu tutulmaz. Çünkü maktul bir başka yerde öldürülüp ondan sonra başkasını bu işe bulaştırmak kastıyla başkalarının kapısı önünde bırakılabilir. Böyle birşey dolayısıyla kimse sorumlu tutulamaz. Kasamenin gereğine dair şart gördükleri sebepler oluşmadıkça, böyle birşey dolayısıyla kimse sorumlu tutulamaz. Ömer b. Abdüzzaziz de şöyle demiştir: İşte bu, hakkında kıyamet gününde yüce Allah hükmünü verinceye kadar hüküm vermenin erteleneceği hususlardan bir tanesidir.

Kasame İçin Levsî Gerekli Görenler:

el-Kasım b. Mes'ade der ki: Nesai'ye şöyle dedim: Malik, levs ile olmadık-

(1) Âkile'ye kimlerin girdiği için bk. Dr. V. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 322 v.d.; Kasame âkilesi için bk. VI, 406 v.d.

ça kasameyi kabul etmiyor. Peki kasame ile ilgili hadisi orada levs sözkonusu edilmediği halde ne diye Kitabında kaydetmiştir. Nesaî şöyle dedi: Malik onlarla yahudiler arasında bulunan düşmanlığı levs gibi değerlendirmiş ve levsi de ölenin sözlerini de düşmanlık seviyesinde değerlendirmiştir.

İbn Ebi Zeyd der ki: Bunun asıl delili, İsrailoğulları kıssasında şanı yüce Allah'ın ineğin bir parçasıyla vurulup da maktulü diriltmesi, onun da: Beni filan kişi öldürdü demesi ile düşmanlığın bir levs olarak kabul edilmesidir.

Şafii der ki: Biz -önceden de geçtiği üzere- maktulün söylediği sözü levs olarak görmüyoruz. Yine Şafii der ki: Eğer ensar ile yahudiler arasında olduğu gibi açık bir düşmanlık, iki ayrı topluluk arasında varsa ve öldürülen kişi bu iki kesimin bulunduğu yerden birisinde bulunur, orada da onlardan başka kimse oturmuyor ise o maktul hakkında kasame vacip olur.

Kira ile Oturulan Bir Mahallede Maktul Bir Kimse Bulunursa:

Sahipleri tarafından başkalarına kiraya verilen bir mahallede maktulün bulunması hususunda fukahaların farklı görüşleri vardır. Re'y ashabı şöyle der: Maktulün diyeti hatta ⁽¹⁾ ehline (o mahallenin kurucusu olan asıl sahiplerine) aittir. Mahallede sakin olan (kiracılar) üzerinde herhangi bir sorumluluk yoktur. Eğer bunlar evlerini sattıktan sonra orada bir maktul bulunursa, o takdirde diyet satın alana düşer, sakinlere birşey ödemek düşmez. Şâyet evin asıl sahipleri orada bulunmuyor ve evlerini kiraya vermiş iseler kasame ve diyet hazır bulunmayan ev sahiplerine düşer. Maktulün aralarında bulunduğu sakinlere birşey düşmez.

Ancak aralarından Ya'kub (b. İbrahim, yani Ebû Yusuf) bu görüşten vazgeçerek şöyle der: Kasame ve diyet evlerde sakin olanlara düşer. Bu görüş İbn Ebi Leyla'dan da nakledilmiştir. O bu görüşüne Hayber halkının Hayber'de işçi olarak sakin olduklarını, orada çalıştıklarını ve maktulün onlar arasında bulunduğunu belirterek delil gösterir.

es-Sevrî der ki: Biz de şöyle deriz: O (kasame ve diyet) asıl sahiplerine yani o evlerin sahiplerine aittir. Ahmed der ki: Doğru görüş diyette değil de kasame hususunda İbn Ebi Leyla'nın görüşüdür. Şafii de der ki: Bütün bunların hepsi arasında fark yoktur. Ortaya konulacak bir beyyine ile olmadıkça yahut da kasame yapmayı gerektirip de veliler yemin etmedikçe kısas da olmaz, diyet de olmaz. İbnu'l-Münzir der ki: Bu en sahih görüştür.

Kasamede Yemin Sayısı:

Kasamede elli yeminden daha aşağı yemin edilmez. Çünkü Peygamber

(1) Burda "hatta" dan kasıt, belde fethedildikten sonra İmam'ın ganimet sahipleri arasında orayı paylaşırması sonucu ilk sahiplere pay olarak düşen yerlerdir. (Zuhayli, a.g.e., VI, 407; dn: 1)

(N.H) Huvayyisa ve Muhayyisa ile ilgili hadis-i şerifte: "Sizden elli kişi onlardan bir kişi aleyhine yemin eder" demiştir. Eğer hak sahibi olanlar elli kişi iseler onlardan her birisi bir tek yemin eder. Bundan daha az iseler veya yeminden affedilmesi caiz olmayan kimse yemin etmek istemese sayılarına göre (elli yemin buluncaya kadar) herkes yemini tekrar eder. Kasten öldürmede ise erkek iki kişiden daha aşağısı yemin etmez. Tek bir erkek veya tek bir kadın bu durumda yemin etmez. Maktulün velileri ve velilerin kendilerinden yardım aldığı asabeden olan kimseler (toplam) elli yemin ederler. Bu Malik, Leys, Sevrî, Evzai, Ahmed ve Dâvûd'un görüşüdür.

Mutarrif'in Malik'ten yaptığı rivâyete göre ise, müdde aleyh ile birlikte kimse yemin etmez. Bizzat kendileri -tek veya daha fazla kişi olmaları halinde olduğu gibi- elli yemin ederler ve böylelikle kendilerini ibra ederler. Bu Şafiinin de görüşüdür. Şafii der ki: Mirasçıdan başkası yemin etmez. Öldürme, ister kasten olsun ister hata yoluyla olsun farketmez. Bizatihî mülk kendisinin olan ve Allahu Teala'nın mirastan kendisine mülk tesbit ettiği kimse dışındakiler de bir mal hakkında yemin edip o mala hak kazanamaz. Mirasçılar da mirastaki payları oranında yemin ederler. Ebu Sevr de bu görüştedir. İbnu'l-Münzir de bu görüşü tercih etmiştir. Sahih olan da budur. Çünkü aleyhinde iddiada bulunulmayan bir kimsenin yemin etmesini gerektiren bir sebebin de ona yöneltilmesi söz konusu değildir. Diğer taraftan bu yeminlerin maksadı davadan ibra olmaktır. Aleyhinde iddiada bulunulmayan bir kimse ise zaten beridir.

İmam Malik, hataen öldürme hakkında da şöyle der: Bu hususta tek bir erkek ve tek bir kadın yemin eder. Onlardan herhangi birisinin veya daha fazla sayıdaki kişinin yaptıkları yemin sayısı elliye tamamlandı mı yemin eden kendi mirastaki payına hak kazanır. Yemin etmeyi kabul etmeyen kimse ise birşey hak etmez. Yemin esnasında hazır bulunmayan kimse daha sonradan gelecek olursa, hazır bulunduğu takdirde mirasına uygun olarak, etmesi gereken yeminleri, geldikten sonra eder. Bu, Malik'ten nakledilen meşhur görüştür. Onun hata yoluyla öldürmede kasame yapılacağı görüşünde olmadığına dair rivâyet de vardır.

Kasame ile ilgili mes'elelerin tamamı, bunun fer'î mes'eleleri ve bunlara dair hükümler fıkıh kitaplarıyla mezhepler arası görüş ayrılıklarını ele alan kitaplarda bütünüyle ele alınmıştır. Bu konuda bizim sözünü ettiklerimiz ise yeterlidir. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

Bu Kıssa ve Bizden Öncekilerin Şeriatı:

Burada geçen Bakara kıssası bizden öncekilerin şeriatının de bizim için şeriat olduğunun delilidir. Kelamcılardan birçok tafe ve fukahadan bir grup bu görüştedir. el-Kerhî de bunu tercih etmiş, bizim Malikî mezhebine mensup Ka-

di İbn Bukeyr de bunu açıkça ifade etmiştir. Kadı Ebu Muhammed Abdülvehhab da şöyle der: Malik'in hüküm çıkarma usulü ve kitaplarında görüldüğü şekliyle delil çıkarma yöntemi de bunu gerektirir. Şafii de buna meyletmiştir. **"İşte onlar Allah'ın kendilerine hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların hidâyetlerine uy"** (el-En'am, 6/190) âyet-i kerimesi açıklanırken bu hususa dair etraflı bilgiler -yüce Allah'ın izniyle- oranda verilecektir.

Ölüleri Dirilten Allah:

"İşte Allah ölüleri böyle diriltir." Bu kişiyi ölümünden sonra nasıl diriltiyse, işte ölen herkesi Allahu Teala böylece diriltecektir. **"Ve size Ayetlerini"** alametlerini ve kudretini **"gösterir. Akıl erdiresiniz diye."** Akıl edesiniz diye. Buna dair açıklamalar daha önce (el-Bakara, 2/21'in tefsirinde) geçmişti. Yani O'na isyan etmekten uzak olasınız diye. Akıl, birşeyden alıkonmak anlamındadır. Koruyucu kalelere de "me'âkil (tekili ma'kil)" adı verilir.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنْ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَشْقُقُ فَيُخْرِجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

74. Bundan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Onlar taş gibi veya taştan daha katı kesildi. Çünkü öyle taşlar vardır ki, ondan ırmaklar kaynar. Yine öyle taşlar vardır ki yarıp ondan su fışkırır. Öylesi de vardır ki, Allah korkusundan yuvarlanır. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

Katılaştı Kalpler:

"Bundan sonra yine kalpleriniz katılaştı." Kasvet; sertlik, katılık kuruluk demektir. Kalplerin Allah'a yönelmekten, Allah'ın âyetlerine boyun eğip itaat etmekten uzak kalması, bundan bir eser taşımaması demektir. Ebu'l-Âliye, Katade ve başkaları şöyle demektedir: Kasıt, bütün İsrailoğullarının kalpleridir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kasıt, maktulün mirasçılarının kalpleridir. Çünkü onlar maktul dirilip katilinin kim olduğunu haber verip tekrar ölünce öldürülmüş olduğunu reddettiler ve: Bu, yalan söyledi, dediler. Onlar bu sözü, o büyük mucizeyi gördükten sonra söylediler. O bakımdan hiçbir vakit kalpleri bu kadar kör olmadığı gibi, bundan sonra da peygamberlerini bu kadar ileri derecede yalanlamış değildiler. Şu kadar var ki, katilin öldürülmesi ile Allah'ın hükmü uygulanmıştır.]

Tirmizî, Abdullah b. Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "Allah'ı zikretmeksizin çok fazla söz söylemeyiniz. Çünkü Allah'ı zikretmeksizin çokça konuşmak kalp için katılıktır. Allah'tan insanlar arasında en uzak olan kişi ise katı kalp (sahibi)dir." (1)

el-Bezzar'ın *Müsned*'inde ise Enes'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "Dört şey vardır ki bedbahtlıktandır. Gözün donması (yaş akıtmaması), kalbin katılaşması, uzun emel ve dünyaya karşı hırs." (2)

Taş Gibi veya Ondan da Katı:

"Onlar taş gibi veya taştan daha katı kesildi." Burada "veya" edatı "ve" anlamındadır. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: **"Ve onlardan hiçbir günahkara veya nanköre itaat etme."** (el-İnsan, 76/24); **"Mazeret olmak veya tehdid olmak üzere..."** (el-Mürselât, 77/6) Şair de şöyle demiştir:

نال الخلافة أو كانت له قدراً

"O halifelğe nail oldu veya onun için bir kaderdi."

Ve o onun için kaderdi, demektir.

Burada **"hatta taştan da katı"** anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Ve Biz, onu yüzbin kişiye veya daha fazla kişiye (peygamber) gönderdik."** (es-Saffât, 37/147) Burada da anlam "hatta daha fazla kişiye.." demektir. Şair de şöyle demiştir:

بدت مثل قرن الشمس في رونق الضحى وصورتها أو أنت في العين أملح

"Kuşluk vaktinin göz kamaştırıcılığında ve onun şeklinde

güneş parçası gibi göründü

Veya sen gözümde daha da güzelsin."

Burada da: Hatta sen daha da güzelsin, anlamındadır.

Burada "veya"nın muhataba karşı ifadeyi müphemleştirmek anlamında olduğu da söylenmiştir. Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin şu beyitleri de işte bu türdendir:

أحب محمدًا حباً شديداً وعباساً وحمزة أو علياً
فإن يك حبهم رشداً أصيه ولست بمخطيء إن كان غيا

"Muhammed'i seviyorum, pek çok seviyorum

Abbas'ı da, Hamza'yı da veya Ali'yi de

Eğer onları sevmek bir doğruluksa onu bulmuş oluyorum.

Eğer bu bir sapıklıksa hata etmiş olmuyorum."

(1) Tirmizî, Zühd 62

(2) el-Azizî, *es-Sirâcu'l-Münir*, I, 179'da zayıf olduğu kaydıyla.

Ebu'l-Esved onları sevmenin apaçık bir doğruluk olduğunda şüphe etmiyor. Onun kastı anlatıma müphemlik kazandırmaktır. Nitekim Ebu'l-Esved'e bunu söyleyince: Sen şüpheyi düştün denildi, o da: Kesinlikle hayır, dedikten sonra yüce Allah'ın şu buyruğunu delil gösterdi: **"Muhakkak biz veya siz, ya bir hidâyet üzereyiz ya da apaçık bir sapıklıkta."** (Sebe', 34/24) Daha sonra da şöyle der: Acaba bunu haber veren şüphe mi ediyordu?

Burada bunun muhayyerlik ifade ettiği de söylenmiştir. Yani sizler kalplerinizi ister taşlara benzetiniz, isabet edersiniz, isterse de taşlardan daha katı kabul ediniz, yine isabet edersiniz. Bu da bir kimsenin: el-Hasen'le veya İbn Sîrin'le oturup kalk ve fıkı, ya da hadisi veya nahvi öğren, demesine benzer.

Bunun kelimenin ifade ettiği mana olan, şüphe anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani ey muhatablar, size göre sizin bakış açınıza göre eğer o kalplerin katılığı görseydiniz şüpheyi düşerdimiz. Bunlar acaba taş gibi mi yoksa taştan da mı katıdır? Bu anlam yüce Allah'ın: **"Yüzbin kişiye veya daha fazlasına"** (es-Saffat, 37/147) buyruğu hakkında da söylenmiştir.

Bir grup da şöyle der: Şanı yüce Allah, burada aralarında kimisinin kalbinin taş gibi olduğunu kimisinin kalbinin ise taştan da katı olduğunu ifade buyurmuştur. Buna göre onlar iki ayrı kesim idiler.

Yüce Allah'ın **"(وَأَشَدُّ) veya daha katı"** buyruğu, **"taş gibi"** buyruğunun mahalline atf ile merfû' olarak okunmuştur. Çünkü bu; (مثل الحجارة أو أشد) takdirindedir. Bununla birlikte **"daha katı"** anlamındaki kelimenin, **"taş"** anlamındaki kelimeye atf ile üstün okunması da mümkündür. **"(فَسَوْءٌ) katılık,"** kelimesi temyiz olarak nasb edilmiştir. **"(فَسَوْءٌ) katılık"** kelimesini Ebu Hayve (قساوة) şeklinde okumuştur. Anlam aynıdır.

Kimi Taşlardan Su Kaynar, Kimisi Allah'tan Korkar:

"Çünkü öyle taşlar vardır ki, ondan ırmaklar kaynar, yine öyle taşlar vardır ki yarılıp ondan su fışkırır." Fışkırmanın anlamına dair açıklamalar daha önceden ⁽¹⁾ geçmiş bulunmaktadır. Yarılır anlamına gelen: (يشقق) kelimesinin aslı (يشقق) dir. Burada t harfi şin harfine idğam edilmiştir. Bu şekilde yarılıp da kendilerinden su fışkıran taşlar ırmak ve nehir olacak kadar büyümeyen pınarlar demektir. Veya ondan su akmasa bile, yarılıp çatlayan taşlardan söz edilmektedir.

İbn Mûsârrif, bu kelimeyi nun ile (يشقق) şeklinde okumuştur. Ayrıca (لَمَّا يَنْفَجِرْ لَمَّا يَنْشَقُّ) deki (لَمَّا) yı her iki yerde de şeddeli olarak okumuştur. Ancak bu uygun olmayan bir kıraat şeklidir. Malik b. Dînar ise (يَنْفَجِرْ): fışkırır kelimesini (يَنْفَجِرْ) şeklinde nun ile ve cim harfini esreli olarak okumuştur.

(1) el-Bakara, 2/60. âyetin tefsiri

Katade der ki: Taşlar mazur görülmekte ama Âdemoğlunun bedbahtı mazur görülmemektedir.

İbnü Hâtim der ki: (يَنْجُرُ): **kaynar, fışkırır** kelimesinin "ye" harfinin "te" okunması da caizdir. Çünkü "te" ile okuyuş halinde **"ırmaklar"** anlamındaki kelime müennes kabul edilmiş olur. Bu ise (تَشَقُّق): **yarılır** kelimesi hakkında sözkonusu olmaz. en-Nehhâs: kabul etmediği bu okuyuş, mana gözönünde bulundurulursa caiz görülür. Çünkü bu ifade (وإن منها لحجارة تتشقق): şüphesiz o taşlar arasından, yarılan taşlar vardır, anlamındadır. (يشقق) şeklindeki kıraat ise (لما) daki (ما) lafzına göredir.

Şak: Yarık demektir ve asıl itibariyle masdardır. Filanın el ve ayağında yarık (çatlak) vardır, denilir. Bu kelimenin çoğulu (bu anlamıyla): şukûk şeklinde gelir. Şukâk şeklinde gelmez. Çünkü şukâk bineklerde olan bir hastalık olup o da kimi zaman bacağının üst taraflarına kadar yükselebilen ayak bileklerinde meydana gelen çatlaklıklardır. Bu açıklamalar Ya'kub'dan alınmıştır. Şak aynı zamanda sabah anlamındadır. Katade (وإن) şeklinde her iki yerde de şeddelisinden hafifletilmiş olarak (şeddesiz) okumuştur.

Yüce Allah'ın: (لما ينجُر): **fışkırır** buyruğundaki (ما) nasb mahallindedir. Çünkü (إن): **muhakkak ki** edatının ismidir. Başındaki "lâm" da teklid içindir. "ondan" buyruğundaki zaminin tekil ve müzekker gelmesi ise (ما) lafzı dolayısıyladır. Mana göz önünde bulundurularak (منها) diye müennes zamir de caizdir. **"Yine öyle taşlar vardır ki, yarılıp ondan su fışkırır"** buyruğundaki (منه): **ondan** kelimesi de aynı durumdadır. Katade (وإن) lafzını her iki yerde de şeddesiz olarak okumuştur.

"Öylesi de vardır ki, Allah korkusundan yuvarlanır." Yani kimi taşlar sizin kalplerinizden daha faydalıdır. Çünkü bunların kimisinden sular çıkar, kimisi de yukarıdan aşağıya doğru yuvarlanır. Mücahid der ki: Bir dağın tepesinden ne kadar taş yuvarlanırsa, bir taştan ne kadar pınar kaynamışsa ve bir taştan ne kadar su çıkmışsa mutlaka hepsi Allah korkusundan olmuştur. Kur'an-ı Kerim bunu ifade etmektedir.

Buna benzer bir ifade İbn Cüreyc'den de nakledilmiştir. Bazı kelamcılar yüce Allah'ın: **"Öylesi de vardır ki, Allah korkusundan yuvarlanır"** buyruğu hakkında: Bu, bulutlardan düşen dolu demektir. Burada "yuvarlanmak" kelimesi mecazdır da denilmiştir. Şöyle ki kalpler taşların yaratılışından ibret aldığından, ona bakarak kalplerde Allah'ın korkusu harekete geçtiğinden dolayı o taşlara bakan kimsenin alçakgönüllülüğü, burada taşlara izafe edilmiştir. Nitekim Araplar: "Ticaret yapan dişi deve" derler. Yani kendisini göreni satın almak üzere harekete geçiren demektir.

Taberi, bir grubun şöyle dediğini nakletmektedir. Burada haşyet (Allah korkusu) taşlar hakkında istiâredir. Nitekim yüce Allah'ın: **"Çökmek isteyen bir duvar"** (el-Kehf, 18/77) buyruğunda da duvar hakkında irade tabiri, istiâre

yoluyla kullanılmıştır. Nitekim Zeyd el-Hayl de şöyle demiştir:

لَمَّا أَتَى خَبَرَ الزَّيْرِ تَوَاضَعَتْ سُرُورُ الْمَدِينَةِ وَالْجِبَالِ الْخُشَعُ

“Zübeyr’in (şehadet) haberi gelince

Medine suru ve Allah’tan korkan dağlar alçalarak boyun eğdi.”

İbn Bahr da yüce Allah’ın: “**ondan**” kelimelerindeki zamirin taşlara değil kalplere ait olduğunu zikretmektedir. Yani kimi kalpler vardır ki Allahı korkusundan dolayı boyun eğer.

Derim ki: Bütün bu söylenenler, lafza uygun açıklamalardır. Birincini ince doğru olan açıklama şeklidir. Çünkü birtakım cansız varlıklara marifet verilerek akleder hale gelmeleri imkansız değildir. Rasulullah (s.a)’ın hutbe okuduğu vakit dayanmış olduğu hurma kütüğünün yanından ayrılınca inlemesine dair rivâyet ⁽¹⁾ ile Hz. Peygamber’in “Cahiliyye döneminde bana selat ü selam getiren bir taş vardı ve ben onu şu an dahi tanıyorum” ⁽²⁾ buyruğu ile yine Peygamber (s.a)’ın: “Sebîr (Mekke yakınlarında bir dağ) bana aşağı in dedi. Çünkü benim üzerimde seni öldüreceklerinden korkarım. O vakit Allah bana azap eder.” şeklindeki sözleri de böyledir. Bunun demesi üzerine Hira dağı da Hz. Peygamber’e: Bana doğru gel ey Allah’ın rasulü diye seslenmiştir, şeklinde rivâyet de böyledir. ⁽³⁾ Kitab-ı Kerim’de de şöyle buyurulmuştur: “*Biz emaneti göklerle yere ve dağlara arzettik...*” (el-Ahzab, 33/72); “*Eğer Biz bu Kur’an’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, muhakkak ki onu Allah’ın korkusundan başını eğmiş dağılıp parça parça olmuş görürdün.*” (el-Haşr, 59/21); yani zillet ve itaat ile bu hale geldiğini görürdün. Buna dair genişçe açıklamalar ileride -yüce Allah’ın izniyle- el-larâ Sûresi’nde (44. âyetin tefsirinde) gelecektir.

Allah Gafil Değildir:

“Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.” Yani O, sizin amellerinizin küçük olsun büyük olsun hepsini tesbit eder, sayıp döker. “*Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu görecektir, kim de zerre ağırlığınca bir şer yaparsa onu görecektir.*” (ez-Zilzal, 99/7-8)

Bu buyrukta (مَا) nın (الَّذِي) anlamında ism-i mevsûl, kabul edilmedikçe aide ihtiyacı yoktur. O takdirde de ism-i mevsûlün uzunluğu dolayısıyla hazfedilmiş kabul edilir. Yani (عَنْ الَّذِي تَعْمَلُونَهُ): O yaptıklarınızdan” takdirinde demektir.

İbn Kesir: Yaptığınız anlamına gelen: (تَعْمَلُونَ) kelimesini ya ile (يَعْلَمُونَ) şeklinde okumuştur. O takdirde hitap Muhammed (s.a)’a yönelik olur. (“Allah onların yaptıklarından gafil değildir” anlamında olur).

(1) *Buhârî*, Menâkıb 25; *Tirmizî*, Cumua 10, Menâkıb 6; *Nesâî*, Cumua 17; *İbn Mâce*, İkametu’s-salât 199; *Dârimî*, Mukaddime 6, Salât 202; *Müsned*, I, 249, 267; III, 226, 293.

(2) *Müslim*, Fedâil 2; *Tirmizî*, Menâkıb 5.

(3) Kadı İyâd, *eş-Şifâ*, I, 261

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا بِالْكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ
اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾

75. Artık bunların size inanacaklarını mı umarsınız? Halbuki onlardan bir fırka vardı ki Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de onu anladıktan sonra bile bile tahrif ederlerdi.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız.

1- Onların İman Edeceklerini Ummak:

“Artık bunların size inanacaklarını mı umarsınız?” buyruğu böyle bir umudu red ediş anlamını taşıyan (inkârî) bir sorudur. Adeta yahudilerden bu kesimin iman edeceklerinden yana (müminlerin) ümitlerini kesiyor gibidir. Yani eğer bunlar şu anda inkâr edip kâfir olmuşlarsa onların bu konuda uzun bir geçmişleri vardır.

↑ Burada hitap Peygamber (s.a)’ın ashabınadır. Çünkü aralarındaki antlaşmalar ve himaye akidleri dolayısıyla ensar, yahudilerin müslüman olmalarını çokça istiyordu. Hitabın -İbn Abbas’tan nakledildiğine göre- yalnızca Peygamber (s.a)’e yönelik olduğu da söylenmiştir. Yani; “onların seni yalamalarına karşılık sen üzülme!” demekte ve geçmişten beri onların kötülük işleyen kimseler olduklarını bildirmektedir. }

(اُنْ) Nasb mahallinde olup “inanmaları hususunda” anlamındadır. Bundan dolayı (يَوْمِنَا) fiilinden “nûn” harfi hafzedilmiştir.

“Ummak, beklemek” anlamlarına gelen “tama” kelimesi, aynı zamanda askerlere verilen maaş anlamını da ifade eder. “Emir askerlere tama’larının” yani maaşlarının “verilmesini emretti” şeklindeki ifade böyledir.

2- Onlardan Bir Fırka:

“Halbuki onlardan bir fırka vardır ki...”

“Fırka” kökünden tekili olmayan çoğul ismidir. En az çoğul sayısı için çoğulu (افرقة) daha fazlasında ise (افرقاء) şeklinde gelir.

“Halbuki onlardan bir fırka vardır ki Allah'ın kelâmını dinlerlerdi.” Çoğunluk “Allah'ın kelâmı” anlamına gelen (كَلَامَ اللَّهِ) şeklinde okumakla birlikte el-A'meş bunu “kelime”nin çoğulu olmak üzere: (كَلِمَ اللَّهِ): Allah'ın kelimelerini...” şeklinde okumuştur. Sibeveyh der ki: Rabîa'dan bazı kimsele- ri (مِنْهُمْ): onlardan” kelimesini, mim harfinin esreli oluşuna uyarak, He harfini de esreli okurlar. Sibeveyh; sükûnu bu uyumu (itbâi) önleyecek kadar güçlü bir engel değildir.

"(كَلَامُ اللَّهِ): Allah'ın kelâmını" buyruğu, "dinlerlerdi" anlamındaki fiilin mef'ûlüdür.

Bu "firka" ile kastedilen Mûsâ (a.s)'ın seçtiği ve Allah'ın kelâmını işittikleri halde O'nun emrine uymayan, kavimlerine verdikleri haberlerde işittikleri sözleri değiştiren yetmiş kişidir. Bu er-Rabî ve İbn İshak'ın görüşüdür. Ancak bu görüş bir parça zayıftır. Yetmiş kişi Mûsâ'nın işittiği şeyleri işitti diyenler ise hata etmiş ve Hz. Mûsâ'nın faziletini, özel olarak kendisiyle konuşulması üstünlüğünü bir kenara itmiş olurlar.

es-Süddî ve başkaları ise şöyle der: Allah'ın kelâmını işitmeye tahammülleri olmadı. O bakımdan zihinleri karıştı ve Hz. Mûsâ'nın bu kelâmı işitip onun bu işittiklerini kendilerine tekrarlamasını arzuladılar. Bu iş bitip de çıkıp gittiklerinde onlardan bir grup peygamberleri Mûsâ (a.s) vasıtasıyla işittikleri Allah'ın kelâmını kısmen değiştirdiler.]

Nitekim yüce Allah bir başka yerde Allah'ın kelâmını işitmek hususuna şöylece açıklık getirmektedir: *"Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse ona eman ver, ta ki Allah'ın kelâmını dinlesin."* (et-Tevbe, 9/6)

el-Kelbî, Ebu Salih'ten o da İbn Abbas'tan naklettiğine göre; Hz. Mûsâ'nın kavmi kendisinden Rabbinin kendilerine sözünü işittirmelerini dilemesi isteğinde bulunduklarını ve boru sesini andıran bir sesin: "Şüphesiz ben Allah'ım, benden başka hiçbir ilah yoktur, Hayy ve Kayyûmum. Sizi çok üstün bir el ve güçlü bir kol ile Mısır'dan çıkardım" diye işittiklerine dair bir rivayetin bulunduğu söylenecek olursa, cevabımız şu olur:

Böyle bir hadis batıldır, sahih değildir. Bunu İbn Mervan el-Kelbî'den rivayet etmiştir. İkisi de zayıftırlar, bu rivayet delil diye gösterilemez. Konu ile ilgili "kelâm" bütün Âdemoğulları arasında Hz. Mûsâ'ya verilen bir özelliktir. Eğer yüce Allah kendi kelâmını onun da kavmine işittirecek şekilde konuşmuş ise, peki Hz. Mûsâ'nın onlara üstünlüğü nerede kalır? Nitekim söz hakkın kendisi olan yüce Rabimiz de şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz Ben seni risaletlerimle ve kelâmımla insanlar arasından seçmiş bulunuyorum."* (el-A'raf, 7/144) Bu (Allah'ın kelâmını işitmenin Hz. Mûsâ'ya ait bir özelliği olduğu hususunda) ise gayet açıktır.

3- Hz. Mûsâ, Yüce Allah'ın Kelâmını Nasıl Tanıdı?

[Hz. Mûsâ, daha önce yüce Allah'ın hitabını işitmemiş olmakla birlikte Allah'ın kelâmını nasıl tanıdığı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Kimisi şöyle der: Hz. Mûsâ harf ve seslerden meydana gelmeyen bir kelâm işitti. Ayrıca bunda kesinti ve nefes de yoktu. İşte o vakit Hz. Mûsâ bunun insan kelâmı olmadığını, âlemlerin Rabbinin kelâmı olduğunu bildi.

Başkaları da şöyle demektedir: Hz. Mûsâ, belli bir yönden gelmeyen bir ses işitti. İnsanların sözü ise altı yönden birisinden işitilir. O zaman işittiği bu sesin insan sesi olmadığını bildi.

Bir diğer görüşe göre de, Hz. Mûsâ'nın bütün cesedi kulak kesildi ve bu şekilde bu sözü işitti. Böylelikle bunun Allah'ın kelâmı olduğunu bildi.

Yine bu konuda şöyle denilmiştir: Mucize, onun işittiği şeyin Allah'ın kelâmı olduğunu göstermiştir. Bu da şöyle olmuştur: "Ona asanı yere bırak" denilince o da asasını yere bıraktı; hemen bir yılan oluverdi. İşte bu içinde bulunduğu durumun doğruluğunu gösteren onun bir alâmeti oldu ve ona: **"Şüphesiz ki Ben senin Rabbinim"** (Tâ-hâ, 20/12) diyenin aziz ve celil olan Allah olduğuna bir delil oldu.

Şöyle de denilmiştir: Hz. Mûsâ içinde ancak gaybları bilen vakıf olabileceği birşey gizlemişti. Şanı yüce Allah, hitabında içinde gizlediği bu şeyi ona haber verdi. Böylelikle Hz. Mûsâ kendisine hitabedenin aziz ve celil olan Allah olduğunu bildi.

İleride yüce Allah'ın izniyle Rabbimizin: **"Sağ taraftaki vadiden bereketli arz parçasında bulunan ağaçtan.. diye ona seslenildi"** (el-Kasas, 28/30) buyruğunun anlamı açıklanınca buna dair geniş açıklamalar da gelecektir.

4- Allah'ın Kelâmını Değiştirenler:

"Allah'ın kelâmını dinlerlerdi ve onu anladıktan" öğrenip belledikten "sonra bile bile tahrif ederlerdi." Mücahid ve es-Süddî der ki: Bunlar Tevrat'ı değiştirip tahrif eden yahudi bilginleridir ki hevâlarına uyarak haramı helal, helali haram kılarlardı.

Bu ifade ile onlar azarlanmaktadırlar. Yani, bu yahudilerin atalarının geçmişte öyle kötü işleri ve inatları olmuştur ki, işte bunlar da aynı yolu izleyip gidiyorlar. Nasıl olur da siz onların iman edeceklerini umabiliyorsunuz?

Bu ifadeler de aynı şekilde hakkı bilip de buna rağmen ona karşı inatlaşan bir kimsenin, doğru yoldan uzak olduğunu göstermektedir. Çünkü böyle bir kişi Allah'ın va'dini ve tehditlerini bildiği halde bu bilgisi onu inatından vazgeçirmemektedir.

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِغَضُومِهِمْ إِلَىٰ بَعْضِ قَالُوا
أُتَحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ
أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا
يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

76. İman edenlerle karşılaştıklarında "iman ettik" derler; birbirleriyle başbaşa kaldıklarında da: "Allah'ın size açtığını onu ileri sürüp Rabbinizin huzurunda size karşı delil getirsinler d'ye mi haber veriyorsunuz? Akıl erdiremiyor musunuz?" derler.

77. Allah'ın onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bildiğini bilmiyorlar mı?

İkiyüzlü Münafıklar:

“İman edenlerle karşılaştıklarında iman ettik derler.” Bu buyruk, münafıklar hakkındadır. “Birbirleriyle başbaşa kaldıklarında...” bölümü ise yahudiler hakkındadır. Şöyle ki; onlardan bazı kimseler önce İslâm'a girmiş, sonra da münafıklığa başlamışlardı. Arap olan mü'minlere, önceki atalarının ne şekilde azaba uğratıldıklarını anlatırlardı.

Yahudiler bunlara: “Allah'ın size açtıklarını” yani hakkınızda verdiği azap hükmünü “onu ileri sürüp Rabbinizin huzurunda size karşı delil getirsinler”; yani Allah katında biz sizlerden daha üstünüz, desinler “diye mi haber veriyorsunuz? derler.” Bu açıklamalar İbn Abbas ve es-Süddî'den nakledilmiştir.

Şöyle de rivayet edilmiştir: Hz. Ali, Hayber günü Kurayzalıların kalelerinden inmelerini isteyince Rasûlullah (s.a)'a sövüldüğünü işitir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in yanına gelip ona: Ey Allah'ın Rasûlü, sen bunlara tebliğde bulunma, dedi ve üstü kapalı ifadelerle olanı anlattı. Hz. Peygamber ona: “Sanırım onların bana sövdüklerini işitmiş olmalısın, onlar beni görürlerse bu işten vazgeçerler” dedi ve Hz. Peygamber onlara doğru kalkıp gitti. Onu gördükleri vakit bu sövmelerinden vazgeçtiler. Hz. Peygamber onlara: “Ey maymun ve domuzların kardeşleri! Sizler ahdi bozdunuz. Allah sizi rezil etmiş ve sizin üzerinize azabını indirmiştir.” Bunun üzerine şöyle dediler: Ya Muhammed, sen cahil bir kimse değilsin. Bize karşı cahillik etme. Sana bunları kim anlattı? Bu haber ancak bizden sana ulaşmış olabilir, dediler. Bu anlamda bir rivayet Mücahid'den de nakledilmiştir.

“Birbirleriyle başbaşa kaldıklarında.” Başbaşa kalmanın anlamına dair açıklamalar sûrenin baş taraflarında (14. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

“Açtı” kelimesi hükmetti anlamındadır. Arapçada açmak (feth) yargı ve hüküm vermek demektir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu türdendir: “Rabbimiz bizimle kavmimiz arasında sen hak ile hüküm ver (fethet, aç)! Sen hükmedenlerin (fethedenlerin) en hayırlısıdır” (el-A'râf, 7/89).

el-Fettâh (açıcı) da Yemenlilerin lehçesinde hakim demektir. O bakımdan: “Benimle senin aranda fettâh (hakim) hüküm versin” derler. Böyle denilmesinin sebebi ise, hakimin zalime karşı mazluma yardımcı olmasıdır. (Çünkü) Feth, aynı zamanda yardım ve zafer demektir. Yüce Allah'ın şu buyrukları da bu anlamdadır: “Önceden kâfirlerin aleyhine feth (zafer) istiyorlardı.” (el-Bakara, 2/89); “Eğer siz fetih (zafer) istemekteyseniz işte o fetih (zafer) size gelmiştir.” (el-Enfal, 8/19)

Fetih, aynı zamanda iki şeyin arasını ayırmak anlamına da gelmektedir.

“Size karşı delil getirsinler diye”; yani sizi ayıplasınlar ve Allah katında

hız sizden daha iyiyiz desinler diye **"mi haber veriyorsunuz?"**

"(يُحَاجُّوكُمْ) : ...Size karşı delil getirsinler diye..." buyruğu, (لَا مِ) diye bilinen edatla nasb edilmiştir. Hazf edilmiş (لَا) takdiri ile de hazf edildiği kabul edilebilir. Nasb'ın alâmeti ise "mim" harfinin hazf edilmiş olmasıdır.

Yûnus: Araplardan bazıları "key lâ'm'ı" ile meftûh olurlar, der. Ahfeş de: Çünkü feth asıldır, derken; Halef el-Ahmer: "Bu, Anber oğulları şivesidir" der.

Buyruğun anlamının, sizin sözlerinizi size karşı delil getirsinler şeklinde olduğu da söylenmiştir. Onlar size karşı: Siz bu sözün doğruluğuna vakıf olduktan sonra onu inkar ettiniz, kafir oldunuz diyeceklerdir.

Şöyle de denilmiştir: Yahudilerden birisi müslüman arkadaşı ile karşılaşır ona: Muhammed'in dinine sımsıkı yapış. Çünkü o gerçek bir peygamberdir, dermiş.

[**"Rabbinizin huzurunda"** buyruğu ile kastedilenin ahirette olduğu söylenmiştir.] Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: **"Sonra muhakkak sizler Kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda muhakeme oluncaksınız."** (ez-Zumer, 39/31)

Bu buyruğun anlamının; Rabbinizin zikredilmesi halinde size karşı delil gösterebilir diye mi? şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Bir başka görüşe göre "huzurunda" kelimesinin "hakkında" anlamına gelen: (فِي) anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani; sizin onlara söylediklerinizi onlar Rabbiniz hakkında size karşı delil gösterebilir diye mi? O vakit de size karşı açık bir delil getirilmiş olacağından bu sayede de sizden daha haklı çıkacaklardır, demektir. Bu açıklama şekli el-Hasen'den rivayet edilmiştir.

Hüccet (delil): Mutlak olarak dosdoğru ve tutarlı söz anlamındadır. Me-haccetü't-Tarîk (dosdoğru yol), tabiri de buradan gelmektedir. Bir kişiye karşı delil getirip onu bu hususta mağlub ettiğini ifade etmek üzere de:

"(حَاجَبْتُ فَلَانًا فَحُجِّبْتُ) : Filan ile karşılıklı hüccet getirdik ve ben delilimle onu susturdum," denilir. Hadis-i şerifte de: "Âdem Mûsâ'ya karşı susturucu delil ortaya koydu. (فَحَجَّ أَدَمُ مُوسَى) (1) denilmektedir.

[**"Akıl erdiremiyor musunuz?"** Bunun yahudi alimlerinin kendilerine tabi olanlara söyledikleri sözler cümlesinden olduğu söylendiği gibi yüce Allah'ın mü'minlere yönelik bir hitabı olduğu da söylenmiştir. Yani durumları bu İken İsrailoğullarının iman etmeyeceklerine dair akıl erdiremiyor musunuz?]

Bundan sonra da yüce Allah onları (İsrailoğullarını): **"... bilmiyorlar mı?"** buyruğu ile azarlamaktadır. Çünkü burada sorunun anlamı azarlamak ve ağır bir şekilde sitem etmektir. Cumhûr "(يَعْلَمُونَ) **bilmiyorlar mı**" şeklinde yâ harfiyle okumuştur. İbn Muhaysin ise mü'minlere yönelik bir hitap

(1) *Buhârî*, Kader 11, Enbiya 31, Tevhid 37; *Müslim*, Kader 13-15; *Ebû Dâvûd*, Sünne 16 v.s...

olarak bu kelimeyi "te" harfiyle (bilmiyor musunuz?) anlamında okumuştur.

Âyet-i kerimede sözü geçen "**gizledikleri**" küfürleri; "**açıkladıkları**" ise kâfir olduklarını red etmeleridir.

وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

78. Onların içinden kuruntu dışında Kitabı bilmeyen ümmîler de vardır. Onlar ancak zan ediyorlar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Kitabı Bilmeyenler:

"Onların içinden" yahudiler arasından, yahudilerle münafıklar arasından da denilmiştir "**Kitabı bilmeyen ümmîler**" okuma yazma bilmeyen kimseler "**vardır.**"

Ümmî, okuma ve yazma öğrenmemiş, annesinden doğduğu şekilde kalan "ümmî ümmete" mensup olan kimse demektir. Peygamber Efendimizin hadis-i şerifi de böyledir: "Şüphesiz biz ümmî bir ümmetiz. Yazmayız, hesap etmeyiz..." (1)]

Ümmü'l-Kitab'ı tasdik etmedikleri için onlar hakkında "ümmîler" tabiri kullanıldığı da söylenmiştir. Bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Ebû Ubeyde de der ki: Onlara ümmî deniliş sebebi, Kitabın üzerlerine indirilmesidir. Sanki kitabın anasına (ummu'na) nisbet edilmiş gibidirler ve sanki: O ehl-i kitaptan kitabı bilmeyen kimseler de vardır, denilmiş gibidir. İkrime ve ed-Dahhâk'ın açıklamasına göre bunlar Arapların hristiyanlarıdır.

Bir diğer görüşe göre, bunlar kitap ehlinden bir topluluktur. Bunların kitapları işledikleri birtakım günahlar sebebiyle aralarından kaldırılmış ve sonra da ümmî kalmışlardır. Hz. Ali'den nakledildiğine göre ise bunlar Mecûsilerdir.

Derim ki: Allahu a'lem birinci görüş daha açık ve doğru bir görüştür.

2- Bilgi ve Kuruntu:

"**Kuruntu dışında Kitabı bilmeyen ümmîler de vardır.**" buyruğunda yer alan "(ÿ) dışında" istisna edatı burada "lakin (fakat)" anlamındadır. Buna göre bu istisna munkatı'dır. (2) Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "**Onların buna dair zanna uymaktan başka hiçbir bilgileri yoktur.**" (en-Nisa, 4/157)

(1) Buhârî, Savm 13; Müslim, Siyâm 15; Ebû Dâvûd, Savm 4; Nesâî, Siyâm 17; Müsned, II, 122.

(2) Yani istisna ile istisna yapılan şeyler birbirinden farklı farklıdır. Kendisinden istisna edilen bilgidir, istisna edilen de temennîdir. Dolayısıyla bunlar birbirlerinden tür olarak ayrı şeylerdir.

en-Nâbiğa da der ki:

حلفتُ يميناً غيرَ ذي مَثْوِيَةٍ ولا عِلْمٍ إِلَّا حُسْنَ ظَنٍّ بِصَاحِبِ

“İstisnası bulunmaksızın bir yemin ettim

(Böyle) bir arkadaş hakkında hüsn-ü zandan başka da bilgi(m) yoktur.”

Ebû Cafer, Şeybe ve el-A’rec (إِلَّا أَمَانِي) şeklinde iki ya’dan birisini hazırladığı şeddesiz okumuşlardır. Ebû Hâtim der ki: Bu şekilde gelen her bir kelimenin tekili şeddelidir. Okuyucu şeddeli de okuyabilir şeddesiz de.

“Esâfî (ocak), eġânî (şarkılar), emânî” ve benzeri kelimeler böyledir. Ahfeş der ki: Bu, “miftah (anahtar)” kelimesinin çoğulunu “mefâtih” ve “mefâtiḥ” şeklinde harfi çoğul “yâ”sıdır. en-Nehhâs der ki: İletli harflerde hazf daha çok yapılır. Nitekim şair şöyle demiştir:

وهل يرجع التسليم أو يكشف العَمَى ثلاثُ الأثافي والرَّسومُ البلاقع

“Geri alır mı selâmı ve giderir mi körlüğü,

Ocağın üçü (üç taşı) ve geriye kalmış harabelerden başka?”

Emanî (meâlde: kuruntu): Okumak anlamına gelen “umniye” kelimesinin çoğuludur. Bunun aslı “umnûye” şeklindedir. Vâv yâ’ya idğam edilmiş ve yâ’dan dolayı nun esreli olmuştur. O bakımdan bu kelime “umniyye” haline gelmiştir. Yüce Allah’ın: “...*birşey okumak istediği* (temenni ettiği) *zaman şeytan onun okumasına* (umniyye) *birşey atmak istemiş olmasın....*” (el-Hac, 22/52) buyruğundaki bu kelimeler de bu anlamdadır. Yani Peygamber okumak ve tilavet etmek istediği vakit şeytan da onun tilavetine birşeyler karıştırmaya kalkışır. Ka’b b. Malik de şöyle demiştir:

تمنّى كتابَ الله أوّلَ ليلِهِ وآخِرَهُ لَأَقَى جِمامَ المقادرِ

“Allah’ın kitabını gecenin başında temenni etti (okudu),

Ve sonunda da; takdirin hükmü ile karşılaştı.”

Bir başkası da şöyle demektedir:

تمنّى كتابَ الله آخِرَ لَيْلِهِ تمنّى داودَ الزُّبورَ على رِسلِ

“Allah’ın Kitabını gecesinin sonunda temenni etti (okudu)

Davud’un Zebur’u ağır ağır temennisi (okuyuşu) gibi.”

Emanî, aynı zamanda yalanlar anlamındadır. Hz. Osman’ın şu sözü bu anlamdadır: “İslâm’a girdiğimden bu yana temenni etmedim.” Yani yalan söylemedim. Araplardan birisi hadis nakleden İbn De’b’e şöyle demiş: Senin bu anlattığın, rivayet ettiğin birşey midir, yoksa temenni ettiğin, yani uydurduğun birşey midir?

İşte İbn Abbas ve Mücahid âyet-i kerime de geçen “emânî” kelimesini bu

anlamda açıklamışlardır.

Yine bu kelime insanın arzulayıp canının çektiği, temenni ettiği şey anlamına da gelir. Katade der ki: "Yani onlar kendilerinin olmayacak şeyleri Allah'tan temenni eder, arzularlar" anlamındadır.

Emânî'nin takdir anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunu el-Cevherî söylemiş İbn Bahr nakletmiştir. Örnek olarak da şairin bu beyitini göstermiştir:

لا تَأْمَنُ وَإِنْ أَمْسَيْتَ فِي حَرَمٍ حَتَّى تُلَاقِيَ مَا يَعْزِي لَكَ الْمَانِي

"Emin olma akşamı Harem'de geçersen dahi,
Ta ki takdir edenin takdiriyle karşılaşana kadar."

3- Zan:

[**"Onlar ancak zan ediyorlar."** Yani zandan başka birşey söylemiyorlar. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Kâfirler ancak bir aldaniş içerisindedirler"** (el-Mülk, 67/20).

"Zannediyorlar" yalan söylüyor ve yalan konuşuyorlar; çünkü onların okudukları şeylerin doğruluğuna dair bir bilgileri yoktur. Onlar okudukları şeyleri sadece âlimlerini taklid ederek okuyorlar.]

Ebû Bekr el-Enbârî der ki: Bize Ahmed b. Yahya en-Nahvî anlattı, dedi ki: Araplar "zan" kelimesini bilgi, şüphe ve yalan anlamında kullanırlar. Devamla der ki: Eğer bilgiye dair deliller ortada olursa ve bunlar şüphenin delillerinden daha çok ise o vakit bu zan, yakîn olur. Eğer yakîn ile şüphenin delilleri birbirine denk düşerse o takdirde zan, şüphe anlamına gelir. Şayet şüphenin delilleri yakînin delillerinden fazla olursa o takdirde de zan yalan olur. İşte şanı yüce Allah da: **"Onlar ancak zan ediyorlar"** buyruğunda ancak yalan söylüyorlar, demeyi murad etmiştir.

4- Bizzat Kitaplarını Kendileri Değiştirdiler.

[İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- şöyle derler: Yüce Allah yahudi alimlerini kitaplarını değiştirmekle, tahrif etmekle nitelendirmiştir. Sözü hak olan Rabbimiz onlar hakkında: **"Elleriyle kitabı yazanların... vay haline!"** (el-Bakara, 2/79) diye buyurmuştur. Çünkü aradan bir zaman geçip de ilim adamlarının çevresinde bulunanlar kötüleştince, bunlar hırs ve tamahın etkisiyle dünyaya yönelip insanları bu şekilde kendilerine bağlayacak şeylerin peşine düşünce şeriatlerinde olmadık birtakım şeyler çıkardılar, şeriatlerini değiştirdiler ve bunları Tevrat'a kattılar, aralarındaki kıt akıllılara: İşte bu Allah katındandır, dediler. Böylelikle bunları kendilerinden kabul etmelerini sağladılar; bunun sonucunda da başkanlıklarını pekiştirmeye ve bu yolla da dünyanın değersiz menfaatlerini, pisliklerini elde etmeye çalıştılar. Şeriatlerinde uydurdukları şeylerden birisi de şöyle demeleri idi: Üm-

miller ki Araplardır- hakkında bizim (yapuklarımızdan dolayı) aleyhimize bir yol yoktur. Yani bizim mallarından aldığımız şeyler bize helaldir. Yine uy-
 durdukları şeylerden birisi de: Hiçbir günahın bize zararı olmaz. Çünkü biz
 Allah'ın sevdiği kimseleriz ve onun çocuklarıyız, demeleridir. Yüce Allah ise
 bundan münezzehtir. Halbuki Tevrat'ta: "Ey benim alimlerim, ey rasûllerimin
 çocukları" diye buyurmuştur. Onlar ise bunu değiştirdiler, bunun yerine: "Ey
 benim sevdiklerim ve ey benim çocuklarım" diye yazdılar. } Şanı yüce Allah
 da onları yalanlamak üzere şu buyruklarını indirdi: *"Yahûdî ve hristiyanlar
 dediler ki: Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz. De ki: Öyle ise günahları-
 nız yüzünden niçin sizi azaplandırıyor?"* (el-Mâide, 5/18) Onlar, Allah bize
 asla azab etmeyecektir. Etse dahi buzağıya taptığımız günler kadar olan kırk
 gün süreyle azap edecektir, dediler. Buna karşılık yüce Allah şu buyruğunu
 indirdi: *"Onlar bir de: Sayılı günler dışında bize cehennem ateşi kesinlik-
 le dokunmaz, dediler. De ki: Allah'tan bir ahid mi aldınız?"* (el-Bakara, 2/80)

İbn Miksem der ki: Burdaki "ahid" tevhid anlamındadır. Bunun delili ise
 yüce Allah'ın şu buyruğudur. *"Rahman'ın nezdinde ahid alanın dışında kim-
 se şefa'at imkânına sahip olamayacaktır."* (Meryem, 19/87) Yani, lâ ilâhe il-
 lallah ahdi dışında... demektir. *"... Allah ahidinden asla dönmez. Yoksa Al-
 lah'a karşı bilmediğiniz birşey mi söylüyorsunuz?"* (el-Bakara, 2/80) Daha
 sonra yüce Allah, onları yalanlayarak şöyle buyurmaktadır: *"Hayır, kim bir
 kötülük işler ve günahı onun dört bir yanını kuşatırsa, işte onlar cehennem-
 liklerdir. Orada ebedî kalıcıdırlar. İman edip salih amel işleyenler ise on-
 lar da cennetliktirler. Orada ebedî kalıcıdırlar."* (el-Bakara, 2/81-82) Böy-
 lelikle yüce Allah, cehennem ve cennette ebedî kalışın onların söyledikleri-
 ne bağlı değil, küfür ve imana göre olduğunu beyan etmektedir.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ
 عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ
 وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

79. Veyl olsun elleriyle kitabı yazıp sonra az bir paha ile satabilmek
 için: "Bu, Allah katındandır" diyenlere! Veyl olsun elleriyle
 yazdıklarından dolayı onlara, veyl olsun kazandıkları yüzünden
 onlara!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- "Veyl..."

[Veyl'in mahiyeti hakkında farklı görüşler vardır. Osman b. Affan, Peygamber (s.a)'dan bunun ateşten bir dağ olduğunu rivayet etmiştir. Ebu Said el-Hudrî de veyl'in iki dağ arasında cehennemdeki bir vadi olduğunu rivayet etmektedir. Burada yuvarlanan kişi kırk yıl süreyle aşağıya doğru yuvarlanır, durur. (1)

Süfyan ile Ata b. Yesâr'ın rivayetine göre de bu âyet-i kerimede geçen veyl, cehennem ortasında akan, cehennemliklerin irinlerinden oluşan bir vadî (deki ırmak)dir. Cehennemde bir havuz olduğu da söylenmiştir. ez-Zehravî ise başkalarından cehennem kapılarından bir kapı olduğunu nakletmektedir. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre ise veyl azabın zorluğu ve sıkıntısı demektir. el-Halil de, veyl ileri derecedeki kötülüktür, demiştir.]

el-Asmaî ise "veyl" muhatabın fecaatli bir durum ile karşı karşıya olduğunu "veyh" ise şefkat ve merhamet duymayı ifade eder. Sibeveyh ise: Veyl helak olacağı bir işe düşen hakkında "veyh" ise helak olmaya yaklaşmış bir kimseyi azarlamak için kullanılır, der. İbn Arefe de "veyl" hüzn demektir, der. [Kişi "veyl" diye feryat ettiği zaman "teveyyele er-raculu" denilir. Ve bu ifade üzüntü ve hoşlanılmayan şey karşılığında söylenir. Yüce Allah'ın: **"Veyl olsun elleriyle kitabı yazıp..."** buyruğu işte bu türdendir.

Veyl'in asıl anlamının helâk olduğu da söylenmiştir. Helâk olacak bir işin içine düşen herkes "veyl" diye feryat eder.] Yüce Allah'ın: **"Eyvah bize! yâ-veyletenâ! bu kitaba ne olmuş.."** (el-Kehf, 18/49) buyruğu da bu anlamdadır. Çoğulu da "veylât" şeklinde gelir. Şair der ki:

له الويل إن أُمّى ولا أمّ هاشم

"Akşamı ederse veylolsun ona ve Umm Haşim yok olsun."

Yine şair şöyle demiştir:

فقلت لك الويلات إنك مُرجلي

"Veylât (veyller) olsun sana, sen büyük bir müsibetimsin, dedi."

Âyet-i kerimede "veyl" kelimesi mübtedâ olarak ref' edilmiştir. Nekire olmakla birlikte mübtedâ olması caiz olan (bed)dua anlamını taşıdığından dolaydır. Ahfeş der ki: Hafzedilmiş bir fiil takdir ederek nasb ile okunması da caizdir. Yani yüce Allah veyli (musibeti) onlardan ayırmaz anlamında bir fiil takdir edilir.

el-Ferrâ der ki: Veyl'in aslı "vey" yani hüzn demektir. Nitekim "vey lifülan" yani filan için keder olsun, denilir. Araplar bu şekilde "vey"i lam'a bi-tiştirip lam'ı bu kelimenin aslından kabul ettiler ve böylelikle buna cümle içe-

(1) Bk. *Tirmizî*, Tefsir 21. sûre h.1; *Müsned*, III, 75

halinde uygun şekilde i'rab verdiler. En güzel şekli lam'ın bu şekilde "vey"e ulanması halinde bu kelimenin ötreli gelmesidir. Çünkü bu ifade o şeyin meydana gelmesini gerektirir. Belirttiğimiz gibi (bed) dua anlamında da nasbedilmesi de mümkündür.

el-Halil der ki: Veyl kalıbında "veyh, (hâ ile) veys, veyh, veyk, veyl ve veyd kelimelerinden başkası Araplardan işitilmiş değildir. Hepsinin de anlamları birbirlerine yakındır.

Kimisi bu kelimeler arasında fark gözetmiştir. Bunlar Arapların fiil türetmediği masdarlardır. el-Cermî der ki: Masdarlar gibi nasbedilen kelimelerden birisi de veylehû, avlehû, veyhehû, veysehû kelimeleridir. Bunlara ayrıca "lam" harfi eklenecek olursa bu sefer ref edilirler ve "veylun lehû, veyhun lehû" denilir.

2- İlk Yazı Yazan:

"Veyl olsun kitabı yazıp sonra.." Yazma'nın (kitabet) ne olduğu bilinmektedir. Kalem ile ilk yazı yazan İdris (a.s)'dır. Bu husus Ebû Zer yoluyla gelen hadis-i şerifte kaydedilmiştir. Bu hadisi de el-Âcurrî ve başkaları rivayet etmiştir. Hz. Adem'e yazı yazmanın öğretildiği ve miras yoluyla çocuklarının da bunu öğrendiği de söylenmiştir.

3- Elleriyle Kitabı Yazanlar..

[**"Elleriyile"** ifadesi bir te'kidir. Çünkü yazma'nın elden başka birşeyle olmayacağı bilinen bir husustur. O bakımdan bu tabir yüce Allah'ın şu buyruklarını andırmaktadır: *"İki kanadıyla uçan bütün kuşlar..."* (el-En'am, 6/38); *"Onlar ağızlarıyla.... söylüyorlar."* (Âl-i İmrân, 3/167)

"Elleriyile" buyruğunun onların suçlarını beyan ve bu işi açıktan yaptıklarını ifade etmek için olduğu da söylenmiştir. Çünkü bir fiili bizzat işleyen bir kimsenin günahı, bizzat işlemeyene göre -onu uygun görse bile- daha ağırdır. İbnü's-Serrâc da: *"Elleriyile"* tabiri bizzat elleriyile yazmak hakkında hakikat olmasa dahi, onlara herhangi birşey nâzil olmaksızın kendiliklerinden bu işi yaptıklarından bir kinayedir, demektedir.]

4- Şeriate Bir Şey Ekleme ve Ondan Birşey Eksiltme:

[Bu âyet-i kerime ile bundan önceki âyet-i kerime şeriate değişiklik yapmak, değiştirmek ve ona birşey eklemekten sakındırılmaktadır. Kim değiştirir, değişiklik yapar veya Allah'ın dininde o dinden olmayan ve onda caiz olmayan birşeyi bid'at olarak uydurursa o kişi bu ağır tehdidin ve acıklı azabın kapsamına girer.] Rasûlullah (s.a) da sonraki dönemlerde bu yönde olcukları bildiğinden dolayı ümmetini bu işten sakındırarak şöyle buyurmuş: *"Şunu biliniz ki sizden önceki Kitap ehli yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Hepsi cehennemdedir. Bir tanesi ondan müstesnâdır."* (1)

(1) *Dârimî*, Siyer 75; *Ebû Dâvûd*, Sünne 1. Ayrıca bk. *Tirmizî*, İman 18; *İbn Mâce*, Fiten 17.

Bu hadis ileride de gelecektir. Bu buyruğuyla Hz. Peygamber dinde Allah'ın Kitabına ya da kendisinin sünnetine ya da ashabının sünnetine aykırı, kendiliklerinden birşeyler ihdas edip bunlar vasıtasıyla insanları saptırmalarına karşı insanları sakındırmış ve uyandırmıştır. Onun sakındırıp uyardığı husus ise gerçekleşmiş ve yayılmıştır. Çoğalmış ve herkes tarafından işitilir hale gelmiştir. İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn: (biz Allah'a aldız ve ona döneceğiz).

5- Kitabı Değiştirmenin Sebebi:

“Az bir paha ile satabilmek için” buyruğu ile yüce Allah, onların aldıkları şeyi “az” olmakla nitelendirmektedir. Bunun sebebi ya aldıkları şeyin fani olup yok olması, sebatının bulunmaması ya da haram olması dolayısıyladır. Çünkü haramda bereket yoktur ve Allah katında o bereketlenmez.

İbn İshak ve el-Kelbî şöyle demişlerdir: Rasûlullah (s.a)’ın, onların kitaplarındaki niteliği, “orta boylu ve buğday tenli” şeklinde iken onlar bunu “koyu esmer ve oldukça uzun boylu” diye değiştirmişler ve arkadaşları ile kendilerine uyanlara: “Şu âhir zamanda gönderilen peygamberlerin niteliklerine bakınız, bu kişide bu nitelikler bulunmuyor” dediler.]

Yahudi haham ve ilim adamlarının başkanlıkları, kazançları vardı. Hz. Peygamberin niteliklerini olduğu gibi açıkladıkları takdirde bu yollarla yedikleri malların ve başkanlıklarının ellerinden gideceğinden korktular. İşte bundan dolayı değişiklikler yaptılar.

“Veyl olsun elleriyle yazdıklarından dolayı onlara, veyl olsun kazandıkları yüzünden onlara!” Yedikleri şeylerden dolayı onlara veyl olsun, anlamındadır, denildiği gibi, günahlardan, masiyetlerden dolayı onlara veyl olsun anlamındadır da denilmiştir. İşledikleri fiilin ne kadar kötü ve çirkin olduğunu ifade etmek üzere de “veyl” tabiri tekrarlanmıştır.

وَقَالُوا لَنْ تَمْسَنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً ۖ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ
عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ ۖ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾

80. Onlar bir de: “Sayılı günler dışında bize kat’iyyen cehennem ateşi dokunmaz” dediler. De ki: “Allah’tan bir ahid mi aldınız? Allah asla ahidinden dönmez. Yoksa Allah’a karşı bilmediğiniz birşeyi mi söylüyorsunuz?”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Nüzûl Sebebi:

"Onlar" yani yahudiler "bir de: Sayılı günler dışında bize katliyyen cehennem ateşi dokunmaz, dediler." Bu âyet-i kerimenin nüzûl sebebiyle ilgili farklı görüşler vardır. Peygamber (s.a) yahudilere: "Cehennem ehli kimlerdir?" diye sormuş, onlar da: Biziz, fakat bizim arkamızdan da bizim yerimize siz geçeceksiniz, dediler. Hz. Peygamber onlara: "Yalan söylüyorsunuz, siz de biliyorsunuz ki biz oraya sizden sonra sizin yerinize gelmeyeceğiz."⁽¹⁾ Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bu açıklama İbn Zeyd'e aittir.

İkrime ise İbn Abbas'tan rivâyetle der ki: Rasûlullah (s.a) Medine'ye geldiğinde yahudiler şöyle diyordu: Bu dünya(nın ömrü) yedi bin yıl olacaktır. İnsanlar cehennemde dünya günlerinden her bir sene mukabilinde ahiret günlerinden cehennemde bir tek gün azap göreceklerdir. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi. Bu Mücahid'in de görüşüdür.

Bir başka kesim ise şöyle demiştir: Yahudiler dediler ki: Tevrat'ta belirtildiğine göre cehennem kırk yıllık bir mesafe (boyunda)dır. Ve kendileri de her günde bir yıllık mesafeyi katedecekler, nihâyet orayı tamamlayacaklar, Cehennem de yok olup gidecektir. Bunu da ed-Dahlâk İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre yahudiler Tevrat'ta şunun yazılı olduğunu iddia etmişler: "Cehennemin iki ucu arasında Zakkum ağacına ulaşınca kadar kırk yıllık bir uzaklık vardır." Yine yahudiler şöyle demişlerdir: Bizler Zakkum ağacına ulaşınca kadar azap göreceğiz. Ondan sonra da cehennem yok olup gidecektir.

[Yine İbn Abbas'tan ve Katade'den rivâyet edildiğine göre şöyle demişlerdir: Yahudiler şöyle dediler: Allah, kendilerini buzağıya taptıkları gün sayısı olan kırk gün cehenneme sokacaklarına dair yemin etmiştir. Ancak -önceden de geçtiği üzere- Allah onların bu iddialarını yalanlamıştır.

2- "Sayılı Günler" ve Ay Hali Süresi:

Bu âyet-i kerimede Ebû Hanife ve arkadaşlarının görüşleri reddedilmektedir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in: "Ay hali olduğun günlerde (eyyâm) namazı bırak"⁽²⁾ hadisini, ay hali süresinin kendisine ay hali günleri denilebilecek kadar olması gerektiğine dair delil göstermişlerdir. Bunun asgarî süresi ise üç, azamî süresi ise ondur. Bunu şöyle açıklarlar: Çünkü üç günden daha aşağısı hakkında bir gün ve iki gün denilir. On günden fazlası için ise on bir gün denilir. "Günler" denilmez. Aksine üçten ona kadar günler için (eyyâm) tabiri kullanılır. Yüce Allah da Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

(1) *Buhârî*, Tıb 55, Cizye 7; *Müsned*, II, 451.

(2) Bu manadaki hadisler için bk. *Buhârî*, Vudû' 63, Hayz 19; *Müslim*, Hayz 62; *Ebû Dâvûd*, Tahâre 109; *Tirmizî*, Tahâre 93; *Nesai*, Tahâre 133, 134, 137, Hayz 2, 4, 6; *İbn Mâce*, Tahâre, 115, 116; *Dârimî*, Vudû' 80, 84; *Müsned*, VI, 194.

"Hac günlerinde üç gün (eyyam) oruç tutunuz." (el-Bakara, 2/196); "Eulerinizde üç gün (eyyam) daha yaşayın." (Hud, 11/65); "O, rüzgârı onlara yedi gece ve sekiz gün (eyyâm) mûsâllat kıldı." (el-Hâkka, 69/7)

Ancak bu görüşün sahiplerine şöyle denilir: Yüce Allah ise bütün ayı kapsamak üzere oruç hakkında: "Sayılı günler (eyyâm)" (el-Bakara, 2/184) diye buyurduğu gibi, "Sayılı günlerden (eyyâm) başka bize ateş asla dokunmaz" (Âl-i İmrân, 3/54) diye buyurmaktadır. Burada kastedilen "sayılı günler" buzağıya taptıkları kırk günlük süredir. Yine "eyyam (günler)" arızî herhangi bir şeye izafe edildiği takdirde bununla sayının sınırlandırılması kastedilmez. Bunun yerine: Yürüdüğün, yolculuk yaptığın ve ikamet ettiğin günler, denilir. İsterse bu otuz, ister yirmi isterse de dilediğin kadar sayı ile ilâde edilsin farketmez. Bununla (Ebu Hanife) belki de ay hali olan kadın için mutad olan adet süresini kastetmiş olabilir. Bu adet süresi ise altı veya yedi gündür. Buna göre onun görüşünü bu şekilde anlamaya çalışmak daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Allah Katından Alınmış Sözler mi Var?

"De ki: Allah'tan bir ahid mi aldınız?" "Almak" ile ilgili açıklamalar daha önceden ⁽¹⁾ geçmiş bulunmaktadır. Yani sizler bundan önce salih bir amel işleyip iman edip itaat ettiniz de bu sebep dolayısıyla cehennemden çıkarılmanız mı gerekmektedir? Yoksa siz böyle şeyi onun size göndermiş olduğu vahyinden mi öğrenmiş bulunuyorsunuz? Şunu bilin ki **"Allah asla ahidinden dönmez. Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz birşeyi mi söylüyorsunuz?"** Bu buyruk ta onlar için bir azar ve ağır bir sitemdir.

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ
النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

81. Hayır, kim bir kötülük kazanır ve günahı onu kuşatırsa, onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.
82. İman edip salih amel işleyenler ise onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalırlar.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

(1) el-Bakara 2/51. âyet 6. başlıkta

1- Durum Onların Dedikleri Gibi Değildir:

[Yüce Allah'ın "hayır" buyruğu, durum sizin sözünü ettiğiniz gibi değildir, anlamındadır.] Sibeveyh der ki: (بلى) -cümleinin yapısına göre- evet, hayır; "evet kelimeleri," iki isim değildir. Bunlar birer harftirler. Bu ifade onların **"ateş asla bize dokunmayacaktır"** şeklindeki kanaatlerini reddetmektedir.

Küfeliler de der ki: Bu kelimenin aslı, birinci sözü reddetmek kasdıyla kullanılan (بل) kelimesidir. Üzerinde güzel bir şekilde durak yapmak için sonuna "yâ" harfi ilave edilmiş ve bu harfe de olumluluk ve evetlemek anlamı da verilmiştir. Buna göre: "(بل) aksine, hayır" kelimesi olumsuzun reddini ifade eder. Buna eklenen "ya" harfi de daha sonraki olumluluğu gösterir. Ve derler ki: Bir kişi: Bir dinar almadın mı? diyecek olsa sen de "(نعم): Evet" diyecek olsan, bu, hayır almadım, demek olur. Çünkü sen nefyi ve ondan sonrakini gerçekleştiren olarak dile getirmiş oluyorsun. Eğer bunun yerine (بلى) diyecek olursan o takdirde: Aldım, anlamına gelir.

el-Ferrâ da der ki: Kişi arkadaşına: Senin benden alacak birşeyin yoktur, dese öbürü de: (نعم) evet, diyecek olsa bu onun söylediğini doğrulamaktır. Çünkü onda alacak birşeyinin olmadığını ifade eder. Bunun yerine (بلى) diyecek olsa, bu sefer onun sözünü reddetmiş olur ve bunun anlamı, hayır sende alacağım vardır, demek olur. Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyurulmuştur: "(أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ) Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da "Evet (Rabbimizsin) demişlerdi." (el-A'raf, 7/172) Eğer bunun yerine (نعم): Evet (değilsin), demiş olsalardı, kâfir olurlardı.

2- Seyyie:

"Bir kötülük" buyruğu burada şirk anlamındadır. İbn Cüreyc der ki: Ben Atâ'ya: "Kim bir kötülük kazanır" ne demektir? diye sordum, o: Şirk demektir, dedi ve şu âyet-i kerimeyi okudu: "*Kim de bir kötülük (seyyie) ile gelirse yüzleri üzere ateşe dökülürler.*" (en-Neml, 27/90)

el-Hasen ve Katade de böyle demişlerdir. el-Hasen ve Katade derler ki: Hatîe (günah) ise büyük günah demektir.

3- Kötülükleriyle Kuşatılanlar:

[**"Hayır, kim bir kötülük kazanır ve günahı onu kuşatırsa"** buyruğu iki şarta bağlı kılınan bir şeyin, onların asgarisi ile tamamlanamayacağını göstermektedir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bunu andırmaktadır: "*Muhakkak Rabbimiz Allah'tır, deyip de sonradan dosdoğru olanlar.*" (Fussilet, 41/30)

Peygamber (s.a)'ın Sakifli Süfyan b. Abdullah'a söylediği söz de bu kabilindedir. Süfyan Hz. Peygamber'e: Ey Allah'ın Rasûlü, İslâm'a dair bana öyle bir söz söyle ki ona dair senden sonra hiç kimseye birşey sormayayım. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'a iman ettim de sonra da dosdoğru ol."

Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾ Bu hususa dair açıklamalar ve ilim adamlarının bu konu hakkındaki görüşleri, daha önce Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'ya: "Yalnız bu ağaca yaklaşmayınız, yoksa ikiniz de zulmedenlerden olursunuz" (el-Bakara, 2/35) buyruğu açıklanırken kaydedilmiştir.

Nâfi', çoğul olarak: "(خطيئته): **Günahları**" şeklinde okuduğu halde diğerleri tekil olarak okumuşlardır. Ancak bunun anlamı çokluktur. Allah'ın şu buyruğunda ni'met kelimesinin tekil olarak gelmesine benzemektedir: "**Eğer Allah'ın nimetini saymak isterseniz sayamazsınız.**" (İbrahim, 14/34)

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهََ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

83. Hani İsrailoğullarından: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, anneye, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik yapın ve insanlara güzel söz söyleyin. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin" diye söz almıştık. Sonra sizden azınız müstesnâ yüzçevirdiniz, hâlâ da yüzçevirmektesiniz.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı on başlık altında sunacağız:

1- İsrailoğullarından Alınan Bir Başka Söz

"Hani İsrailoğullarından... diye söz almıştık" buyruğuna dair daha önceden (27. ve 40. âyetlerde) açıklamalarda bulunmuştuk. Burada sözü geçen "alınan söz" hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mekkî, bunun Hz. Âdem'in sulbünden zerrelere gibi çıkartıldıkları vakit onlardan alınan söz olduğu görüşündedir. Bir başka görüşe göre ise bu, onlar hayatta oldukları sırada akılları başlarında iken peygamberleri aracılığıyla onlardan söz alınmasıdır, demiştir. Bu da yüce Allah'ın burada sözü geçen "**Allah'tan başkasına ibadet etmeyin...**" buyruğu ile dile getirilmiştir. Allah'a ibadet etmek ise O'nu tevhid etmek, rasûllerini tasdik etmek, kitaplarında indirdikleri gereğince amel etmek demektir.

2- Allah'tan Başkasına İbadet Etmeyin

["**Allah'tan başkasına ibadet etmeyin**" buyruğu ile ilgili olarak Sîbeveyh bunun bir yemine taalluk ettiğini söylemektedir. Ona göre: Biz "Allah adı-

(1) Müslim, İman 62; Tirmizî, Zühd 61; İbn Mâce, Fiten 12; Dârimî, Rikâk 4; Müsned, III, 413.

nın yemin olsun ki, Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz" diye onlardan yemin almıştık, anlamındadır. } el-Müberred, el-Kisâî ve el-Ferra, bunun uygun olabileceğini söylemişlerdir. Ubey ve İbn Mes'ûd bunu -sondan nûn harfini düşürerek- nehy olmak üzere: (لَا تَعْبُدُوا) şeklinde okumuşlardır. İşte bundan dolayı ondan sonra gelen fillere: (وَقُولُوا، وَأَقِيمُوا، وَأَتُوا) söyleyin, kılın, verin" şeklinde gelmişlerdir.

Burada "**ibadet etmeyin**" buyruğunun hal ifade ettiği de söylenmiştir. Yani biz onlardan mîsaklarını muvahhidler olarak veya inad etmeyenler olarak... almıştık, anlamına gelir. Bu görüşü de yine Kutrub ve el-Müberred ileri sürmüştür. Ancak böyle bir açıklama (لَا تَعْبُدُونَ) şeklindeki kıraate değil de İbn Kesîr, Hamza ve Kisâî'nin okuduğu (يَعْبُدُونَ) Allah'tan başkasına ibadet etmesinler... diye" şeklindeki okuyuşa uygun bir açıklamadır. el-Ferra, ez-Zecâc ve bir topluluk da şöyle demiştir: Anlamı şöyledir: Biz onlardan Allah'tan başkasına ibadet etmemek, anne ve babaya iyilik yapmak ve kanları dökmek üzere söz almıştık, anlamını ifade eder. Daha sonra -fiile mastar anlamı veren (أَنْ) ile "be" harfi hazf edildiğinden fiil merfû' gelmiştir. Yüce Allah'ın: (أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَمَرُّونَ): *Bana Allah'tan başkasına... mı emredersiniz?*" (ez-Zümer, 39/64) buyruğunda olduğu gibi

el-Müberred: Bu bir yanlışlıktır, der. Çünkü Arap dilinde takdir edilen her bir söz de açıkça söylenmiş gibi amel eder. Mesela: (وَبِلَدٍ قَطَعْتَ): Katettiğim (nice) belde" derken (رُبَّ): nice" lafzı takdir edilerek amel eder.

Derim ki: Bu, bir yanlışlık değildir. İki görüş de doğrudur. Sibeveyh'in naklettiği şu beyit bu iki görüşe de uygun bir kanıttır:

أَلَا أَيُّهَا ذَا الزَّاجِرِ أَخْضُرُ الْوَعَى وَأَنْ أَشْهَدَ اللَّذَاتِ هَلْ أَنْتَ مُخْلِدِي

"Ey savaşta hazır bulunmaktan ve zevkli şeylere tanık olmaktan

azarlayarak beni alıkoymak isteyen kişi!

Sen beni ebediyyen yaşatabilir misin?"

Burada "hazır bulunmak" anlamındaki fiil, (أَنْ) edatının takdir edildiği görüşüne göre nasb ile, hazf edildiği görüşüne göre de ref ile okunur.

3- Anne Babaya İyilik

"Anne babaya... iyilik yapın"; yani, onlara anne babaya iyilik yapın, diye emrettik.

Yüce Allah bu âyet-i kerimede anne baba hakkını tevhid ile birlikte söz konusu etmiştir. Çünkü ilk varlık Allah tarafındandır, ikinci varoluş olan eğitim ve terbiye ise anne-baba aracılığıyla. Bundan dolayı yüce Allah onlara karşı şükredici bir halde olmayı, kendisine şükretmek ile birlikte söz konusu etmiş ve: *"Bana ve ana babana şükret diye (insana vasiyet ettik)."* (Luk-

mân, 31/14) diye buyurmaktadır. Anne babaya iyilik (ihsan), onlarla ma'ruf bir şekilde geçinmek, onlara karşı alçakgönüllü olmak, emirlerini yerine getirmek, vefatlarından sonra onların mağfireti için dua etmek, onların sevdikleri kimseleri gözetmek suretiyle olur. Nitekim buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle İsrâ Sûresi'nde (23 ve 24. âyetlerde) etraflı bir şekilde gelecektir.

4- Yakın Akrabalar:

Burada **"akrabalar"** da "anne baba"ya atfedilmiştir. Yani biz onlara akrabalık bağlarına riâyet etmek suretiyle akrabalarına iyilik yapmalarını da emrettik. Yine buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Muhammed Sûresi'nde (47/22-24. âyetlerde) yapılacaktır.

5- Yetimler:

[**"Yetimlere"** buyruğu da aynı şekilde atfedilmiştir. "Yetâmâ," yetim kelimesinin çoğuludur. Ademoğulları arasında yetimlik babayı kaybetmekle, hayvanlarda ise annenin kaybedilmesiyle olur] el-Maverdî'nin naklettiğine göre Âdemoğulları arasında annenin yitirilmesi halinde de yetimlik söz konusudur. Ancak bilinen husus birincisidir. [Yetim kelimesi asıl itibarıyla tek olmak demektir] Mesela, yetim bir küçük çocuk, denildiği zaman babasından ayrı tek başına kalmış çocuk anlaşılır. "Yetim bir beyit" ise kendisinden önce ve sonra şiir bulunmayan bir beyit demektir. "Yetim bir inci" eşsiz bir inci demektir. Bunun aslının geciktirmek anlamında olduğu da söylenmiştir. O bakımdan babasını yitirene "yetim" denilmiştir. Çünkü ona yapılan iyilik, iyi davranış gecikmeli olarak ulaşır.

Fiilin şekilleri (tasrîfi; çekimli): (يَتِّمُّ يَتِّمُ) ile (يَتِّمُّ يَتِّمُ) şeklinde gelir. Her iki şekli de el-Ferrâ zikretmiştir. "Allah onu yetim bıraktı" ise: (قَدْ أَيَّمَهُ اللَّهُ) şeklinde söylenir.

Bu buyruk, yetime şefkat duymaya, onu himaye ve koruma altına alıp malını muhafaza etmeye delalet etmektedir. Nitekim ileride buna dair açıklamalar, Nisâ Sûresi'nde (4/2. âyette) gelecektir. Rasûlullah (s.a) da: "Ben ve kendisinin olsun başkasının olsun- yetimi koruyup gözeten kimse ile şu ikisi gibi cennette birlikte olacağız" demiş ve (hadisin senedinde yer alan ravilerden birisi olan) Mâlik, şehadet parmağı ile orta parmağını işaret etmiştir. Bu hadisi Ebû Hureyre rivâyet etmiş, Müslim de bunu Sahihinde kayd etmiştir.⁽¹⁾

İmam (hadis) hafız⁽¹⁾ Ebu Muhammed Abdülgani b. Saîd, Ebu Said el-Basrî Hasen b.Dînar'dan -ki o el-Hasen b. Vâsıl'dır-dan rivâyetle dedi ki: Bize el-Esved b. Abdurrahman, Hissân'dan, o Ebu Mûsâ el-Eş'arî'den, o da Peygamber (s.a)'dan rivâyetle dedi ki: "Bir yetim bir toplulukla birlikte yemek kablarının üzerine (sofralarına) oturacak olursa şeytan onların kaplarına

(1) Müslim, Züh'd 42. Ayrıca bk. *Buhârî*, Talâk 25, Edeb 24; *Ebû Dâvûd*, Edeb 123; *Tirmizî*, Birr 14; *Muvatta*, Şear 5; *Müsned*, II, 375, V, 333

yaklaşamaz.” (1)

Yine Hüseyin b. Kays'den -ki o Ebu Ali er-Rahabî'dir- o İkrime'den, o İbn Abbas'tan dedi ki: Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurdu: “Müslümanlar arasındaki yetim kimseyi kendi yiyeceğine ve içeceğine -Aziz ve celil olan Allah onu zengin edinceye kadar- ortak ederse; mutlaka onun günahları mağfiret olunur. Mağfiret olunmayacak bir günah işlemesi hali müstesna. Allah her kimin iki kerimesini alır ve sabrederse ecrini Allah'tan umarsa mutlaka günahları mağfiret olunur.” Ashab: İki kerimesi dediğiniz nedir? diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “İki gözü. Her kimin de üç kızı yahut üç kızkardeşi olur, onlara gereken harcamalarda bulunur ve onlara iyilikte bulunursa bunu da onlar ondan ayrılınca (evleninceye) kadar ya da vefat edinceye kadar sürdürürse - mağfiret olunmayacak bir amel işlemesi hali dışında - şüphesiz günahları mağfiret edilir.”(2)

Hicret eden bedevî araplardan birisi bunun üzerine Hz. Peygamber'e seslenerek: Ey Allah'ın Rasûlü, ya iki tane olursa! diye sorar. Rasûlullah (s.a) da: “İki tane olsa dahi” diye cevap verir. İbn Abbas bu hadisi rivâyet ettiği vakit şöyle derdi: Allah'a yemin ederim. Bu, anlamı iyice bilinmeyen ve oldukça şerefli hadislerden birisidir.

6- Parmaklarla Yapılan İşaretlerin Anlamı:

Baş parmağa bitişik olan (şehadet parmağına; söven anlamına): es-sebbâbe” denilirdi. Cahiliyye döneminde bu parmağın adı buydu. Çünkü onlar bu parmağın işaretiyle sövüyorlardı. Allah, İslâm'ı gönderince onlar bu isimden hoşlanmadılar, o bakımdan o parmağa muşîre (işaret eden) dediler. Çünkü tevhidi söyledikleri sırada bu parmakla Allah'ın tevhidini işaret ediyorlardı. Bu parmağa yine es-sebbâhe (çokça tesbih eden) adı da verilir. Bu şekilde adlandırılması Vâil b. Hucr ile başkaları tarafından rivâyet edilen hadiste zikredilmektedir. (3) Şu kadar var ki, dilde bu kelime yine cahiliyye döneminde bilinen şekliyle kullanılmaya devam etti. Ve bu daha çok kullanılır oldu. (4)

Yine Rasûlullah (s.a)'ın parmakları hakkında gelen rivâyetlerde onun işaret parmağının orta parmağından daha uzun olduğu, orta parmağının işaret parmağından daha kısa olduğu, yüzük parmağının da orta parmağından

(1) el-Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 160, hasen bir hadis olduğu kaydı ile.

(2) Hadisin değişik yollarla ve kısmen rivâyetleri için bk. *Müsned*, III, 283, V, 29

(3) İşaret parmağının “tesbih eden” anlamında: “sebbâhe” diye anıldığı bazı hadislerle örnek olmak üzere bk. *Müsned*, I, 78, III, 407, IV, 309, V, 250; *Ebü Dâvûd*, Tâhare 52; *Ne-sai*, Tahâre 84; *Dârimî*, Rikaak 46 v.s...

(4) İşaret parmağından “sebbâbe” diye söz edilen hadislerle örnek olarak bk. *Buhârî*, Nikâh 23, Edeb 24; *Müslim*, Mesâcid 113, 115; *Ebü Dâvûd*, Salât 115, Menâsik 56; *Tirmizî*, Mevâkîf 103 vs...

daha kısa olduğu belirtilmektedir. ⁽¹⁾Yezid b. Harun'un şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bize Abdullah b. Miksem et-Taifî haber verdi, dedi ki: Bana halam Miksem kızı Sare anlattı. O Kerdem kızı Meymûne'nin şöyle dediğini dinlemiş: Rasûlullah (s.a)'ın yaptığı Veda Haccında ben de vardım. Rasûlullah (s.a)'ı devesi üzerinde gördüm. Babam ona bazı hususlara dair sorular sormuştu. Küçük bir kız iken onun baş parmağa bitişik olan (işaret) parmağının uzunluğundan hayrete düştüğümü biliyorum. ⁽²⁾

Hız.Peygamber'in: "Ben ve o cennette şu ikisi gibi birlikte olacağız" diye buyurması ile bir başka hadis-i şerifte: "Ben, Ebû Bekir ve Ömer kıyamet gününde şöylece haşredileceğiz" buyurup üç parmağını işaret etmesi ile ⁽³⁾ o, diğer insanlara karşı bunların işgal edecekleri mevki ve onlara ihsan edilecek şerefi kastetmek istemiştir. Yani biz bu şekilde şereflenmiş olarak haşredileceğiz.

Aynı şekilde yetim himaye edenin de makamı yüksek olacaktır. Rasûlullah (s.a)'ın parmaklarının durumunu bilmeyen bir kimse bu hadis-i şerifi yakınlık makamında birbirlerine yakınlık ve bir arada olmak şeklinde anlamıştır ve yorumlamıştır. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü rasûllerin, peygamberlerin, siddîklerin, şehidlerin ve salihlerin mertebeleri arasında fark vardır, bunların cennetteki makamları da değişik değişiktir.

7- Yoksullar:

"Yoksullara iyilik yapın" buyruğu da aynı şekilde atıftır. Yani biz onlara yoksullara iyilik yapmalarını da emrettik.

(Yoksullar demek olan) mesâkîn: İhtiyacın sakinleştirdiği (hareketsizleştirdiği) ve zelil kıldığı kimseler demektir. Bu buyruk sadaka vermeye, muhtaçları görüp gözetmeye, yoksul ve zayıfların durumlarını yakından takib etmeye teşvik anlamını da içermektedir. Müslim'in Ebû Hureyre'den rivâyetine göre Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Dul kadının ve miskinın ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan bir kimse, Allah yolunda cihad eden gibidir. - Zannederim şöyle de buyurdu:- Ve durmaksızın kıyam eden ile açmaksızın oruç tutan kimse gibidir." ⁽⁴⁾

İbnu'l Münzir der ki: Tavus, kız kardeşlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya ça-

(1) Kurtubî bu rivâyette "ruviye: rivâyet edildi" diyerek, rivâyetin pek muteber olmadığına işaret etmek üzere bir tamrîd sîgası kullanmaktadır. Bununla birlikte şunu da belirtelim ki, Rasûlullah'ın Şemâil'ine yani sıfatlarına dair eser ve rivâyetlerde Hz. Peygamber'in el ve ayaklarının nisbeten irice oldukları belirtilmekte (*Tirmizî*, Şemâil-i Şerife, Ankara, 2. baskı, I, 23; İbn Abdî'l-Berr, *el-İstizhâr*, XXVI, 222; İzzuddin İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, Beyrut, 1409/1989, I, 31; İbn Kesîr, *Şemâilu'r-Rasûl*, Kahire, 1386/1967, s. 15, 16, 19, 20, 21; Kadî İyâd, *eş-Şifâ*, İstanbul, 1325, I, 50), parmaklarının âdete muhalif böyle bir şekilde olduğuna dair bir rivâyete rastlayamadık.

(2) *Müsned*, VI, 366'da yer alan bu rivâyette Meymûne, "Hz. Peygamber'in ayak başparmağının yanındaki ikinci parmağının uzunluğunu unutmadığını" kaydettiği şeklindedir.

(3) Kaynağını tesbit edemedik

(4) *Müslim*, Zühd 41; *Buhârî*, Edeb 25, 26

İmanın Allah yolunda cihaddan daha faziletli olduğu görüşünde idi.

H Güzel Söz:

"Ve insanlara güzel söz söyleyin." Bu buyruğun masdar anlamına da geldiğinden dolayı, söyleyeceğiniz söz güzel olsun, anlamında olduğu söylenmiştir. İnsanlara güzelliği bulunan söz söyleyin, takdirinde olduğu da söylenmiştir. O vakit bu bizzat masdar olur, masdar anlamında olmaz. Hamza ve Kisaî ise hâ ve sîn harfini üstün olarak (حَسْبًا) şeklinde okumuştur. el-Ahfeş der ki: Her ikisi de aynı anlama gelir. el-Ahfeş bu kelimenin "hüsnâ" şeklinde okunduğunu nakletmişse de en-Nehhâs: Arapçada bu caiz olmaz. Çünkü böyle bir ifade ancak elif lââm'lı olarak (el-lüsnâ) şeklinde olabilir. Bu, Si-beveyh'in görüşüdür. İsa b. Ömer ise "hüsünen" şeklinde okumuştur.

İbn Abbas der ki: Bunun anlamı şudur: Yani Siz insanlara karşı lâ ilâhe illallah deyiniz ve onlara bunu söylemelerini emrediniz. İbn Cüreyc de şöyle der: İnsanlara Muhammed (s.a) hakkında doğruyu söyleyiniz. Onun (kitabınızdaki) niteliklerini değiştirmeyiniz. Süfyan es-Sevrî de şöyle demektedir: İnsanlara marufu emrediniz, münkerden sakındırınız. Ebu'l-Âliye de der ki: Onlara güzel söz söyleyiniz ve sizin en güzel şekilde bağışlanmanızı istediğiniz gibi siz de onları en güzel şekilde bağışlayınız.

Bütün bunlar güzel ahlakın faziletli davranışlarına bir teşviktir. O bakımdan insanın insanlara yumuşak söz söylemesi, iyiye, kötüye karşı ehl-i sünnet olana da bid'atçı olana da -yağcılık yapmaya kaçmaksızın- güleryüzlü davranması gerekir. Ayrıca bu gibi kimselere karşı da onun bu sözleriyle bid'atçının mezhebinden hoşnud olduğunu ifade edecek şekilde konuşmaması da gerekir. Çünkü şanı yüce Allah Hz. Mûsâ ile Hz. Harun'a: **"Ona yumuşak bir söz söyleyiniz"** (Tâ-hâ, 20/44) diye buyurmuştur. O bakımdan başkasına söz söylemek durumunda olan bir kimse bilsin ki Mûsâ ile Harun'dan daha faziletli değildir. Karşısındaki günahkâr da Firavn'dan daha kötü ve habis değildir. Allah Hz. Mûsâ ile Hz. Harun'a Firavn'a karşı yumuşaklığı emretmiştir.

Talha b. Ömer der ki: Ben Ata'ya şöyle dedim: Sen yanında değişik, doğru olmayan görüşlere sahip birtakım insanların toplanıp bir araya geldiği bir kimsesin. Ben ise hiddetli bir insanım. Onlara bazen ağır sözler söyleyebiliyorum. Bana şöyle dedi: Hayır, böyle yapma. Yüce Allah: **"İnsanlara güzel söz söyleyiniz"** diye buyurmaktadır. Bu âyet-i kerimenin kapsamına yahudiler ve hristiyanlar girmektedir. Ya hanif dinine mensup olan bir kimse nasıl girmez? Diğer taraftan Peygamber (s.a)'dan Hz. Aişe'ye şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Çirkin söz söyleyen bir kadın olma. Çünkü çirkinlik (fuhuş) eğer erkek kılığında bir varlık olsaydı çok kötü bir erkek olurdu." (1)

Denildiğine göre bu âyet-i kerimede **"insanlar"** ile Muhammed (s.a) kastedilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Yoksa onlar Allah'ın**

(1) Sadece ilk cümlesi ile *Müslim*, Selâm 11; *Müsned*, VI, 229

kendilerine lütfundan vermesi dolayısıyla insanları mı kıskanıyorlar?" (en-Nisâ, 4/54) Burada da sanki: "Peygamber (s.a)'e güzel söz söyleyin" denilmiş gibidir.

el-Mehdevî'nin Katade'den naklettiğine göre yüce Allahın: **"Ve insanlara güzel söz söyleyin"** buyruğu cihadı emreden kılıç âyetiyle neshedilmiştir. Ayrıca bunu Ebû Nasr Abdürrahim, İbn Abbas'dan da rivâyet etmiştir. İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerime ilk dönemlerde nazil olmuş, daha sonra kılıç âyeti bunu neshetmiştir.

İbn Atiyye de der ki: Bu, İslâm ümmetinin, İslâm'ın ilk dönemlerinde benzeri bir buyrukla muhatab alındığının delilidir. İsrailoğullarına dair haberde ve onlara verilen emirde ise herhangi bir nesh söz konusu değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9- *Namazı Kılın, Zekâtı Verin:*

"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. ⁽¹⁾ Burada hitap İsrailoğullarınadır. İbn Atiyye der ki: Onların zekâtının kabulü ise çıkartıp bir yere koydukları ve kabul olunan üzerine ateşin inmesi, olunmayan üzerine ateşin inmemesiyle anlaşılıyordu. Muhammed (s.a)'ın ümmetinin zekâtı gibi değildi.

Derim ki: Ganimetler hususunda bunun sabit olduğu gibi bunun da delil ile belgelenmesi gerekir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Onlara emrolunan zekât Allah'a itaat ve ihlâs idi.

10- *"Ve Yüzçevirdiniz . . ."*

"Sonra" Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi **"sizden azınız müstesna yüzçevirdiniz."**

Hitap, Peygamber Muhammed (s.a)'ın çağdaşlarındadır. Geçmişlerinin yüzçevirmelerinin bunlara nisbet ediliş sebebi de haktan yüzçevirmekte çağdaşlarının da geçmişleri gibi aynı yolda olduklarından dolayıdır. Nitekim şair: "Bu benim (gördüğüm) Elzem'den tanıdığım bir huy ve tabiattır" demiştir.

"Hâlâ da yüz çevirmektesiniz" buyruğu mübtedâ ve haberdur. Âyet-i kerimede geçen i'râd ve tevellî aynı anlamdadır (yüzçevirmek). Ancak kelime ve lafızlarda farklılık vardır.

Tevelli'nin beden ile, i'râd'ın kalb ile yüzçevirmek olduğu da söylenmiştir.

el-Mehdevî der ki: **"Hâlâ da yüzçevirmektesiniz"** buyruğu haldur. Çünkü tevelli'de zaten i'râd'a delâlet vardır. ⁽²⁾

(1) Bk. el-Bakara, 2/3 ve 43. âyetlerin tefsiri

(2) Hal olması durumunda ise ayetin bu bölümlerinin meali şu şekilde verilebilir: "Sonra sizin pek azınız müstesnâ, yüzçevirerek gerisin geri döndünüz."

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾

**84. Hani sizden: “Birbirinizin kanını dökmeyin ve birbirinizi yurt-
larınızdan çıkarmayın” diye söz almıştık. Sonra kabul ettiniz ve
siz (buna) şahitlik de ediyorsunuz.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Onlardan Alınan Sözler:

“Hani sizden... diye söz almıştık.” buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (2/63-64. âyetlerde) geçmiş bulunuyor

“Birbirinizin kanını dökmeyin.” buyruğunda kastedilenler İsrailoğullarıdır. İltiva ettiği anlamının kapsamına onlardan sonra gelenler de girer.

“Dökmeyin” anlamına gelen (لَا تُسْفِكُونَ) buyruğu i'râb bakımından daha önce (83. âyette) geçen: (لَا تُعْبِدُونَ) kelimesi gibidir.

Tallia b. Mûsârrif ve Şuayb b. Ebu Hamza bu kelimeyi fâ harfini ötreli olarak okumuşlardır ki bu da bir şivedir. Ebû Nehik ise te harfini ötreli, fe harfini şeddeli sin harfini de üstün olarak (تُسْفِكُونَ) şeklinde okumuştur.

Sefk: Dökmek demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (30. âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır.

“Ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayın” buyruğu bir önceki cümleye atfedilmiştir.

Âyet-i kerimede geçen: **“Birbirinizi** (diye meâli verilen: nefislerinizi)” buyruğunda yer alan **nefs:** Nefâset'ten (nefislik'ten) alınmadır. Çünkü insanın nefsi ondaki en şerefli unsurdur. “Yurt” anlamına gelen **“ed-Dâr”** ise kişinin ika-met etmek üzere yapılarının bulunduğu evdir. Göçmek üzere konakladığı yerden farklıdır. Halil der ki: Bir kavmin inip konakladığı her bir yer onların dârı (yurdu) olur. İsterse orada bina bulunmasın. Dâr'a bu ismin, orada sakin olanların çevresini (daire gibi) kuşattığından dolayı verildiği söylenmiştir. Nitekim hait (duvar) da içerisinde bulunanları kuşattığından dolayı (kuşatıcı anlamında) bu ismi almıştır.

“Sonra kabul ettiniz.” Yani siz, sizden ve sizden öncekilerden alınan bu misakı, bu sözü kabul ettiniz. **“Ve siz (buna) şahitlik de ediyorsunuz.”** Yani kalplerinizle buna tanıklık etmektesiniz. Burada sözü geçen “şahitlik”in hazır olmak anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani siz hazır bulunuyorken, kanlarınız akıtılıyor ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarıyorsunuz, demek olur.

2- Kişi Kendi Kanını Nasıl Döker, Kendisini Yurdundan Nasıl Çıkartır?

Eğer (âyetin lafzî meâlî olan: **"Kendi kanlarınızı dökmeyiniz, kendinizi yurtlarınızdan çıkarmayınız"** anlamından hareketle) kişi kendi kanını nasıl döker ve kendisini yurdundan nasıl çıkartır? diye sorulacak olursa, şu cevap verilir:

Onlar tek bir millet olup bütün işleri bir olduğundan, geçmiş ümmetler arasında da tek bir kişi durumunda olduklarından dolayı birbirlerini öldürmeleri, birbirlerini yurtlarından çıkarmaları, bizzat kendilerini öldürmek ve kendilerini sürmek gibi değerlendirilmiştir.

Bundan kastın kısas olduğu da söylenmiştir. Yani kimse başkasını öldürmesin, o takdirde kendisi kisasen öldürülür. Bu durumda sanki kendi kanını kendisi dökmüş gibi olur. Aynı şekilde zina etmesin, irtidat da etmesin. Çünkü bu, kanının akıtılmasını mübah kılar. Fesad da çıkartmasın, o takdirde sürgün edilir. Böylelikle kendisini kendi yurdundan çıkarmış gibi olur. Bu, her ne kadar anlam itibariyle sahih ise de oldukça uzak bir te'vil şeklidir.

[Mesele şu idi: Şanı yüce Allah, Tevrat'ta İsrailoğullarından birbirlerini öldürmemelerine, birbirlerini sürmemelerine, köleleştirmemelerine, birinin ötekini hırsızlık yapmasına fırsat vermemesine ve buna benzer birtakım emirlere itaat etmelerine dair söz almıştı.]

Derim ki: Bütün bunlar bizim için de haram kılınmıştır. Ve bütün bunlar çeşitli fitnelerle bizim aramızda da başgöstermiş bulunmaktadır. Innâ lillâh ve innâ ileyhî râciûn, diyoruz.

Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyurulmaktadır: **"Yahut sizi birbirinize katet, birinize birinizin hıncını tattırmaya kadirdir"** (el-En'âm, 6/65). Bu buyruk ileride gelecektir.

İbn Huveyzimendâd der ki: Bu buyrukla ifadenin zahiri anlamı da kastedilmiş olabilir. Yani kimse bizzat kendisini öldürmesin ve kimse sefililik ederek kendisini yurdundan çıkarmasın. Hintlilerin kendi kendilerini öldürdükleri gibi yapmasın yahut kimse isabet eden ağır bela ve musibetlerin etkisi altında kalarak nefsini öldürmesin, dinini bilmeyerek ve hafif akıllılık ederek serserice sahralara kendisini atıp evlerde barınmamazlık etmesin.

Aslında bu buyruk, bütün bu hususları kapsayan genel bir buyruktur.

Rivâyet edildiğine göre Osman b. Maz'ûn Rasûlullah (s.a)'ın ashabından on kişi ile birlikte bey'atte bulunmuştu. Bunlar kıldan yapılmış rahip elbiselerini giymeye, sahralarda dolaşıp evlerin çatısı altında barınmamaya, et yememeye, hanımlara yaklaşmamaya karar verdiler. Bu husus Peygamber (s.a)'e ulaşınca Osman b. Maz'ûn'un evine geldi, orada bulunmayınca hanımına şöyle dedi: "Osman'a dair bana ulaşan sözün mahiyeti nedir?" Hanımı ise kocasının sırrını açıklamaktan hoşlanmadığı gibi Rasûlullah (s.a)'a yalan söylemekten de hoşlanmadı ve: Ey Allah'ın Rasûlü dedi, sana birşey ulaştıysa sana ulaştığı gibidir. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Os-

man'a de ki: Benim sünnetime mi muhalefet yoksa benim dinimden başka bir din üzere mi (böyle bir karar alıyor)? Şüphesiz yok ki ben namaz da kılıyorum, uyuyorum da, oruç da tutuyorum, yediğim günler de oluyor. Hanımları yaklaştığım gibi evlerin çatısı altında da barınıyorum, et de yiyorum. Benim sünnetimden yüzçeviren benden değildir." Bunun üzerine Osman ve arkadaşları aldıkları bu karardan geri döndüler. (1)

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتِوكُمْ أُسَارَى تَفَادَوْهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾

85. Sonra işte sizler birbirinizi öldürüyor ve içinizden bir fırkayı yurtlarından çıkarıyor, aleyhlerinde günah ve düşmanlıkla yardımlaşıyorsunuz. Eğer size esir olarak gelirlerse onlar için fidyeleşirsiniz. Halbuki onların çıkarılmaları size haram kılınmıştır. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden böyle yapanın cezası dünyada horluk ve zilletten başkası değildir. Kıyamet gününde de azabın en şiddetlisine döndürülürler Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

86. Onlar âhireti vermek karşılığında dünya hayatını satın almış kimselerdir. Azabları hafifletilmez onların, yardım da edilmez onlara.

(1) Benzer hadisler için bk. *Buhâri*, Nikâh 1; *Müslim*, Nikâh 5; *Nesâi*, Nikâh 4 v.s...

"Sonra işte sizler birbirinizi öldürüyorsunuz..." buyruğundaki "(انتم): siz" mübtedâ olarak ref mahallindedir. İ'râb olmayan bir kelimedir. Çünkü zamirdir. Bu kelimedeki "te" harfinin ötreli olması şundandır: Müzekker ve tekil hitab-da esrelidir. Bu harf tesniye yada çoğul zamirde kullanılacak olursa, damme (ötre)den başka bir hareke kalmadığından ötreli gelmiştir.

"(مولا): işte...ler" ile ilgili olarak el-Kutebî der ki: İfade **"işte ey...ler"** takdirindedir. en-Nehhâs der ki: Bu Sibeveyh'in görüşüne göre yanlıştır ve caiz değildir.

ez-Zeccâc da der ki: Bu edat "(الذين): o kimseler ki..." anlamındadır. **"Öldürüyorsunuz"** anlamındaki fiil de sıla cümlesine dahildir ve: "Sonra siz öldürenlersiniz..." anlamındadır.

Şöyle de denilmiştir: "İşte...ler" anlamındaki kelime, mübtedâ olarak merfû', "siz" zamiri öne alınmış bir haber, "öldürüyorsunuz" anlamındaki fiil de, "işte...ler"den haldir. "işte...ler" anlamındaki kelimenin "yani" anlamındaki bir fiil takdir edilerek nasb mahallinde olduğu da söylenmiştir.

ez-Zührî: "(تقتلون): Öldürüyorsunuz" buyruğunu (yine aynı anlamda olmak üzere (تقتلون) şeklinde birinci te'yi ötreli, ikincisini de şeddeli olarak okumuştur.

Yüce Allah'ın: "(فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ): Öyleyse Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?" (el-Bakara, 2/91) buyruğunu da bu şekilde okumuştur.

[Bu âyet-i kerime Kur'ân-ı Kerim'in muhatablarına yöneliktir. Bunun geçmişteki atalarına ait kabul edilmesi ihtimali yoktur. Bu âyet-i kerime yahudilerden Kaynuka, Kurayza ve Nadiroğulları hakkında nazil olmuştur. Kaynukaoğulları, Kurayzaoğullarının düşmanı idiler. Evsliler Kaynukaoğulları ile, Hazrecliler ise Kurayzaoğulları ile antlaşmalı idiler. Nadiroğulları ile Evs ve Hazrecliler ise kardeş durumundaydılar. Kurayza ve Nadiroğulları da aynı durumdaydılar. Daha sonra bunlar birbirlerinden ayrılmış ve birbirleriyle savaşmışlardı. Arkasından savaş kalkar, bu sefer fidye ile karşılıklı olarak esirlerini kurtarırlardı. İşte yüce Allah, bu durumları dolayısıyla onları ayıplayarak: **"Eğer size esir olarak gelirlerse onlar için fidyeleşirsiniz"** diye buyurmaktadır.]

"Tezâharûne: Yardımlaşıyorsunuz" buyruğu sırt anlamına gelen "zahr"dan türetilmiştir. (Sırtsıta veriyorsunuz, anlamında). Çünkü biri öteki ni böylelikle güçlendiriyor, dolayısıyla "sırt" durumunda oluyordu. Şairin şu sözleri de böyledir:

نظامرئم أستاذ بيت تجمعت على واحد لا زلئم قرن واحد

"Aynı evin arkaları gibi birbirinizle yardımlaştınız
Bir tek kişiye karşı fakat yine de birbirinize denksiniz."

Günah (ism): İşleyenin yerilmeyi hak kazandığı fiildir. **Düşmanlık** (udvan): Zulümde ve zalimlikte haddi aşmakta, aşırıya gitmektir.

(**تَظَاهَرُونَ**) kelimesini Kûfeliler şeddesiz olarak okumuşlar ve ikinci te'yi birincisinin ona delaleti dolayısıyla hafzetmişlerdir. Medineliler ile Mekkeli-ler ise bu kelimeyi (**تَظَاهَرُونَ**) şeklinde şeddeli olarak okur, yakın olduğu için ikinci te'yi zı harfine idğam ederler. Bunun aslı ise (**تَتَظَاهَرُونَ**) şeklindedir. **"Eğer onun aleyhine yardımlaşırsanız"** (et-Tahrim, 66/4) buyruğunda da böyledir.

Katade, bu kelimeyi (**تَظَاهَرُونَ**) şeklinde okumuştur. Bunların hepsi yardımlaşmak anlamını ihtiva etmektedir.

Yüce Allah'ın: (**وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَى رَبِّهِ ظَهِيراً**): **Kâfir, Rabbine karşı yardımcıdır?**" (el-Furkan, 25/55) buyruğu ile: (**وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ**): **Bundan sonra melekler de yardımcıdır**" (et-Tahrim, 66/4) buyruğu da böyledir.

* * *

"Eğer size esir olarak gelirlerse onlar için fidyeleşirsiniz. Halbuki onların çıkarılmaları size haram kılınmıştır" buyruğuna dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Esir Olarak Gelirlerse:

"Eğer size esir olarak gelirlerse" buyruğu şarttır. Cevabı ise: **"Onlar için fidyeleşirsiniz"** buyruğudur. Ebû Ubeyd der ki: Ebu Amr şöyle derdi: Başkasının eline geçenlere "üsârâ" denilir, ele geçirilen esirlere de "esrâ" denilir. Ancak dilciler Ebû Amr'ın bu söylediğini bilmemektedirler. Bu kelime olsa olsa "sekâra" ve "sekrâ" demek türündendir. Hamza dışında kalan cemaat bu kelimeyi "üsârâ" şeklinde okurken Hamza da esrâ şeklinde okumuştur. -Esir alınan kimse anlamına gelen- "me'sûr" kelimesinin çoğuludur.

Ebû Hatim bu kelimenin çoğulunun esârâ şeklinde yapılamayacağını söylerken ez-Zeccâc da sekârâ denilebileceği gibi esârâ da denilebileceğini söylemiştir. Muhammed b. Yezid'den ise şöyle dediği nakledilmektedir: (Tekilde) esir, (çoğul olarak) üserâ gelir. Zarif ve zurefâ gibi. İbn Fâris der ki: Esir kelimesinin çoğulu esrâ ve üsârâ gelir. Burada bu kelime her iki şekilde de okunmuştur. Çoğulunun "esârâ" şeklinde geldiği de söylenmiştir. Ancak pek güzel bir söyleyiş değildir.

2- Esir:

Bu kelime kendisi ile yükün bağlandığı deri parçası demek olan "isâr"dan türetilmiştir. Çünkü esir'in de esaret bağları sağlam bağlanır. Araplar: "Devenin hörgücü üzerindeki yükünü bağladı" demek istediklerinde bu kelimeyi kullanırlar. Daha sonra bağlanmasa dahi esir olarak alınan herkese bu ad ve-

rilmiştir. el-A'sâ der ki:

وَقَيْدَنِي الشُّعْرُ فِي بَيْتِهِ كَمَا قَيْدَ الْأَسِيرَاتِ الْجِمَارَا

Ve şiir, beytinde beni öyle bir kayda bağladı ki

(şairlikte en ileri dereceye ulaştığını anlatmak istiyor).

Yükün önündeki ve terkiye binen kadının tuttuğu tahta parçasını

sağlam bağlayanlar (âsirat)ın kayıtladığı (bağladığı) gibi."

Yüce Allah'ın: *"Esirlerini Biz pekiştirdik"* (el-İnsan, 76/28) buyruğundaki "esr" yaratmak anlamındadır. Adamın üsresi ise, onun kavim ve kabilesi, topluluğu anlamındadır. Çünkü o bunlar vasıtasıyla güç kazanır.

3- Fidyeleşmek:

"Eğer size esir olarak gelirlerse onlar için fidyeleşirsiniz." buyruğunda "fidyeleşirsiniz" anlamına gelen (تَفْدَوْهُمْ) kelimesini Nâfi', Hamza ve Kısaî bu şekilde okumuş, diğerleri ise (تَفْدَوْهُمْ) şeklinde okumuşlardır. Bu kelime fîdadan gelmektedir. Fidâ ise ellerinde bulunan esirler için fidye istemek demektir.

el-Cevherî der ki: "Fidâ" kelimesinin ilk harfi esreli okunursa, hem med ile hem kasr ile söylenir. Üstün ile okunursa yalnız kasr ile söylenir. Mesele: (قُمْ فَدَى لَكَ أَبِي): Babam sana feda olasıca, kalk!" denilir.

Araplar arasında yalnızca harf-i cer olan lâm harfinden önce gelmesi halinde "fidâin" şeklinde esreli ve tenvin ile kullananlar da vardır. Bunlar "fidâin lehe; sana feda olsun" derler. Çünkü bu, dua anlamını kast ettikleri bir nekiredir. el-Asmaî de en-Nâbiğa'ya ait şu beyiti nakletmektedir:

مَهْلًا يَدَاؤُكَ الْأَقْوَامُ كُلَّهُمْ وَمَا أَثْمَرُ مِنْ مَالٍ وَمِنْ وَلَدٍ

"Yavaş ol! Feda olsun sana bütün kavimler

Ve artırıp durduğum bütün mallar ve evlâtlar..."

Fidyelerini ödeyip kurtarmayı ifade etmeyi anlatmak için de: "Fedâh" ile "fâdâhu" denilir. "Kendisini ona fidye kıldı" anlamında: "Fedâhu binefsihî" denilir. "Cuiltu fidâde: Sana feda olayım" deme halini anlatmak için: "Feddâhu, yufeddîhi" fiili kullanılır. Biri birinin fidyesini ödediği zaman: Tefâdev (fidyeleştiler) denilir.

Fidye, fedâ ve fidâ hep aynı anlamdadır. Belli bir miktar ödedikten sonra kişinin kendisini kurtarmasını ifade etmek üzere "fâdeytu" denilir.

Hz. Abbas'ın Peygamber (s.a)'e: (فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلًا): Hem kendimin fidyesini ödedim, hem Akil'in fidyesini ödedim" (1) demesi de bu türdendir. Bu fiil ikincileri harfî cerli olmak üzere iki meful alan geçişli bir fiildir. Kendimi

(1) Buhârî, Salât 42, Cihâd 172, Cizye 4

malını karşılığında ve onu malım karşılığında fidye ile kurtardım, denildiği zaman "malım" kelimesinin başına be harf-i cerri gelmiştir. Şair de der ki:

قَفِي فَاذِي أَسِيرِكَ إِنَّ قَوْمِكَ مَا أَرَى لَهُمْ أَجْنَاءَ

"(Ey kadın) Dur ve esirini fidye ödeyip kurtar, çünkü benim kavmim ile Senin kavmin gördüğüm kadarıyla bir araya gelmezler."

4- Yurtlarından Çıkarılmanın ve Esirleri Kurtarmanın Hükümü:

"Halbuki onların çıkarılmaları size haram kılınmıştır." "O" anlamındaki "huve" zamiri hususunda mübtedâ olur ve "yurtlarından çıkarılmaları"na racidir. "Haram kılınmıştır" anlamındaki "muharremun" kelimesi onun haberidir. "İhrâcuhum: çıkarılmaları" ise "o", zamirinden bedeldir. Bu zamir anlatılan olaya ait bir zamir, ondan sonraki cümle de onun haberi kabul edilebilir. Yani: Oysa durum şu ki: Onları çıkarmak size haramdır. Buna göre "ih-râcuhum: çıkarılmaları" ikinci bir mübtedâ, "muharramun: haram kılınmıştır" onun haberi olur. Cümle olarak da, mübtedâ olan "o" zahirinin haberi olur. "Haram kılınmıştır" anlamındaki meçhûl fiilde, "çıkartılma"ya ait bir zamir bulunmaktadır.

"Haram kılınmıştır" anlamındaki fiilin mübtedâ, "çıkartılmaları" anlamındaki fiilin, meçhûl fiilin mef'ûlü ve "haram kılınmıştır" fiilinin haberinin yerini tutan bir kelime olması ve cümlelerin bütünüyle "o" zamirine dair haber olması da mümkündür.

el-Ferrâ burada "o" anlamındaki zahirin (i'râbda mahalli olmayan) bir imâd olduğunu ileri sürmüştür. Basralılara göre ise bu hatadır ve anlamsızdır. Çünkü imad söz başında kullanılmaz.

"ve huve" kelimesi -ötrenin ağırlığı dolayısı ile- "vehve" şeklinde de okunur. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

فَهُوَ لَا تَشْبِي زَمِيَّةَ مَا لَهُ لَا عَدَّ مِنْ نَفَرَةٍ

"Onun atışı ava isabet edip avı öldürmez

Neden ola ki (avcı sayılır o) o avcılar arasında sayılmamalıdır.

Başına lâm harfi ya da "summe: sonra" edatı gelmesi halinde de durum böyledir. Nitekim buna dair açıklamalar daha önceden ⁽¹⁾ geçmiş bulunmaktadır.

İlim adamlarımız der ki: Şanı yüce Allah, onlardan dört tane ahid (söz) almıştı: Öldürmeyi terketmek, yurtlarından çıkarmayı terketmek, birbirlerine karşı yardımlaşmayı terketmek ve esirlerini fidye ile kurtarmak. Onlar ise esirlerini fidye ile kurtarmak dışında emrolundukları bütün bu emirlerden yüzçevirmişlerdi. Bundan dolayı yüce Allah, onları Kur'ân-ı Kerim'de kıyamete kadar

(1) Bk. el-Bakara, 2/29. âyet, onuncu başlık.

okunacak buyruğu ile azarlayarak: **"Yoksa siz kitabın"** Tevrat'ın **"bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"** diye buyurdu.

Derim ki: Allah'a yemin ederim biz de bütün sınamalarda haktan yüzçevirdik, birbirimize karşı yardımlaşır olduk. Keşke müslümanların yardımını alarak yardımlaşmış olsaydık... Nerde? Kafirler ile birbirimizin aleyhine yardımlaştık. Nihâyet kardeşlerimizi müşriklerin hükümlerinin hakimiyeti altında küçülmüş ve zelil olarak bıraktık. Lâ havle velâ kuvvete illâ billahil aliy-yi'l-azîm.

[İlim adamlarımız der ki: Bir tek dirhem kalmayacak olsa dahi bütün esirlerin fidye ile kurtarılmalari farzdır.

İbn Huveyzimendad der ki: Âyet-i kerime esirlerin fidye ile kurtarılmalari'nin vacip olduğu hükmünü ihtivâ etmektedir. Peygamber (s.a)'den rivâyetler de bu doğrultuda gelmiştir. O esirleri kurtardığı gibi esirlerin kurtarılmalari'nin da emretmiştir. Müslümanların uygulamaları bu şekilde cereyan edegelmiş ve bu hususta icma gerçekleşmiştir. Esirlerin beytü'l-malden kurtarılmalari icabeder.

Eğer beytü'l-malda (kurtaracak fidye miktarı) bulunmuyor ise bu bütün müslümanlar üzerinde bir farzdır. Bu sorumluluğu müslümanlar arasında yeteri kadar üstlenenler, farzın diğerlerinin üzerinden düşmesini sağlarlar. (Farz-ı kifaye). İleride buna dair açıklamalar da gelecektir. ⁽¹⁾]

5- Allah'ın Hükmüne Aykırı Hareket Edenlerin Cezası:

"İçinizden böyle yapanın cezası dünyada horluk ve zilletten başkası değildir." el-Cevherî der ki: **Hizy:** Zelil olmak ve hakîr olmak demektir. İbnu's-Sikkît ise bir bela ve musibete düşer olmak demektir, der. (واخزاء الله) ifadesi: Allah onu rezil ve rüsvay etsin, anlamına gelir.

6- Emre Aykırı Hareket Edenlerin Kıyamet Günündeki Cezaları:

"Kıyamet gününde de azabın en şiddetlisine döndürülürler." Burada **"döndürülürler"** anlamına gelen (يردون) kelimesini el-Hasen dışındakiler bu şekilde okunmakla birlikte o, yâ harfi yerine te ile (تردون) şeklinde hitap sîgasıyla okumuştur. (Buna göre anlamı: "Azabın en şiddetlisine döndürülürsünüz" şeklinde olur).

"Allah yaptıklarınızdan gafil değildir." Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/74. âyette) geçtiği gibi: **"Onlar âhireti vermek karşılığında dünya hayatını satın almış kimselerdir"** buyruğuna dair açıklamalar da (el-Bakara, 2/16. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Burada tekrarlamamanın anlamı yoktur.

(1) Bk. et-Tevbe, 9/71. âyetin tefsiri

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى
ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ
رَسُولٌ بِمَا لَاتَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِقْنَا كَذَّبْتُمْ وَفَرِقْنَا
تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

87. Andolsun ki Biz Mûsâ'ya o kitabı verdik ve ondan sonra da bir-
biri ardınca peygamberler gönderdik. Meryem'in oğlu İsa'ya da
beyyineler verdik. Onu Rûhu'l-Kudûs ile de destekledik. Size ne-
fislerinizin hevâsına uymayan bir peygamber geldiği her sefe-
rinde büyüklük tasladınız bir kısmını yalanladınız, bir kısmı-
nı da öldürdünüz; ha!

"Andolsun ki Biz Mûsâ'ya o kitabı" Tevrat'ı "verdük ve ondan sonra da
birbiri ardınca peygamberler gönderdik." Peygamberler biri diğerinin pe-
şisıra geldiler. Birbiri ardınca göndermeye "takfiye" denilir. Boynun arka kıs-
mı demek olan "kafâ"dan alınmıştır. Arkasından gelindiği takdirde "istikfâ"
ta'biri kullanılır. Şiir kafiyesi de buradan gelmektedir. Çünkü kendisinden ön-
ceki sözün izinden gider. Kafiye aynı zamanda kafâ (boynun arka) anlamın-
dadır. Hadis-i şerifte geçen: "Şeytan sizden herhangi birinizin başının kafi-
yesi (arka kısmı) üzerine düğüm atar" (1) ifadesi de buradan gelmektedir.

"Kafiyy" ve "kefâvet" ikramda bulunulmak istenen kimseye saklanan sût
ve benzeri şeyler demektir. Kötülük yaptığını iftira yoluyla ileri sürmek, it-
ham etmek anlamını ifade için de bu kökten gelen kelimeler kullanır. "Kuf-
vet" ise, seçkin kimseler anlamındadır. İbn Dureyd: (Bu kök) zıt anlamlı ke-
limelere benziyor, der.

İlim adamları der ki: Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: "*Sonra rasullerimi-
zi birbiri ardınca gönderdik.*" (el-Mü'minun, 23/44) buyruğunu andırmak-
tadır.

[Hz. Mûsâ'dan Hz. İsa'ya kadar gelen bütün peygamberler Tevrat'ın kabul
edilmesi, hükümlerine uyulması gerektiğini de belirtmişlerdir.]

Rasûl kelimesinin çoğulu ise Hicazlıların şivesinde rusul, Temimlilerin şi-
vesinde ise rusl şeklinde gelir. Muzaf olup olmaması arasında da fark olmaz.

Ebu Amr, bu kelimeyi iki harfle izafet edildiğinde hafif (rusl şeklinde), tek
harfte izafe edildiğinde ise sakil (rusul şeklinde) okurdu.

(1) Buhârî, Teheccüd 12; Müslim, Musâfirin 207; İbn Mâce, İkâme 174.

Hiz. İsa'nın Beyyinatı:

“**Meryem'in oğlu İsa'ya da beyyineler**” açık deliller, kesin hüccetler “**verdik.**” Bunlar ise İbn Abbas'ın görüşüne göre yüce Allah'ın Âl-i İmrân Sûresi'nde (49. âyet) ile Mâide sûresinde (110. âyet-i kerimede) sözünü ettiği hususlardır.

“**Onu Ruh'u'l-Kuds**” Ebû Mâlik ile Ebû Sâlih'in İbn Abbâs'tan, Ma'mer'in de Katade'den rivâyetine göre Cebrail aleyhisselam'dır; “**İle destekledik.**” Hasan b. Sabit de şöyle demiştir:

وَجِبْرِيلُ رَسُولُ اللَّهِ فِينَا وَرُوحُ الْقُدُسِ لَيْسَ بِهِ خَفَاءُ

“Cibril de aramızda Allah'ın rasûlüdür

Ve o Ruh'u'l-kuds'tür; bunda hiçbir kapalılık yoktur.”

en-Nehhâs der ki: Hiz. Cebrail'e “ruh” denilip “kuds”e izafe edilmesinin sebebi yüce Allah'ın tekvini ile var olup kendisini doğuran bir baba olmaksızın ruh olarak yaratılmış olmasındandır. Bu sebepten dolayı Hiz. İsa'ya da “ruh” adı verilmiştir.

[Galib b. Abdullah Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: el-Kuds, aziz ve celil olan Allah'tır. el-Hasen de aynı şekilde el-Kuds Allah'tır, onun ruhu ise Cibril'dir, demiştir.]

[Ebu Ravk, ed-Dahhâk'tan, o İbn Abbas'tan “**Ruhu'l-Kuds ile**” buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Bu, Hiz. İsa'nın kendisi vasıtasıyla ölüleri dirilttiği isimdir. Bunu aynı şekilde Said b. Cübeyr ve Ubeyd b. Umeyr de söylemiş olup Allah'ın ism-i azamıdır (derler).]

[Ruh'u'l-Kuds'ten kastın İncil olduğu da söylenmiştir.] Kur'ân-ı Kerim'e yüce Allah'ın şu buyruğunda “ruh” adı verildiği gibi yüce Allahı İncil'e de bu şekilde “ruh” adını vermiş bulunmaktadır: “**Böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik.**” (eş-Şûrâ, 42/52) Ancak birinci görüş daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.]

Kuds ise temizlik, paklık anlamındadır. Buna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/30. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Hevâlarına Uymayan Bir Peygamber Gelirse...

[“**Size nefislerinizin hevâsına uymayan**” ona uygun ve yatkın gelmeyen, yani nefislerinizin sevmediği, hoşlanmadığı “**bir peygamber geldiği her seferinde büyüklük tasladınız.**” Peygamberleri hakir görerek ve onunla birlikte risaletin gönderilmesini uzak bir ihtimal kabul ederek onun çağırısını kabul etmeyip büyüklendiniz.]

Hevâ, asıl anlamı itibariyle bir şeye meyletmek demektir. Çoğulu -Kurân-ı Kerim'de geçtiği şekilde- “ehvâ” şeklinde gelir. “Nedâ” kelimesini Araplar “endiye” şeklinde çoğul yapmış olsalar dahi, (aynı vezinde olmak üzere): “ehviye” şeklinde gelmez. Nitekim şair şöyle demiştir:

فِي لَيْلٍ مِنْ جُمَادَى ذَاتِ أُنْدِيَةَ لَا يُصِيرُ الْكَلْبُ فِي ظِلْمَائِهَا الطُّبَا

"Meclislerin kurulduğu bir cumâdâ (ay) gecesinde ki;

Karanlığında köpekler çadır iplerinin bağlandığı kazıkları görmezler."

el-Cevherî der ki: Bu şekildeki çoğul şâzz (nâdir ve istisnâî) bir kullanımdır.

Hevâ'ya bu adın verilmiş sebebi, sahibini cehenneme doğru yuvarladığından (yehvî) dolaydır. O bakımdan bu kelime çoğunlukla hak olmayan ve hayır bulunmayan şeyler hakkında kullanılır, başka şeyler hakkında kullanılmaz. İşte bu âyet-i kerime de bu türdendir. Nadiren hak ile ilgili olarak da kullanılır. Hz. Ömer'in Bedir'de alınan esirler hakkında söylediği şu söz böyledir: Rasûlullah (s.a) Ebu Bekir'in dediğini sevdi (heviye) fakat benim dediğimi sevmeydi. ⁽¹⁾ Hz. Âişe de sahih hadiste belirtildiğine göre Peygamber (s.a)'e şöyle demiştir: "Allah'a yemin ederim gördüğüm o ki, senin Rabbin hevânı (sevdiğini, arzunu) yerine getirmekte acele davranıyor." ⁽²⁾ Bu iki hadisi de Müslim rivâyet etmiştir.

["**Bir kısmını yalanladınız.**" İsa ve Muhammed (ikisine de selâm olsun) gibi.

"**Bir kısmını da öldürdünüz ha!**" Yahya ve Zekeriyya (ikisine de selâm olsun) gibi. İleride de yüce Allah'ın izniyle İsra Sûresi'nde (7. âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar gelecektir.]

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۚ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَأْثُومُونَ ﴿٨٨﴾

88. Kalplerimiz kılıflıdır, dediler. Bilakis Allah, küfürleri yüzünden onlara lanet etmiştir. Onlar ne kadar az iman ederler!

[Yahudiler "**kalplerimiz kılıflıdır, dediler.**" Yani üzerlerinde örtüler vardır. Yüce Allah'ın: "**Bizi davet ettiğin şeyden ötürü** (ona karşı) **kalplerimiz örtüler içindedir.**" (Fussilet, 41/5) buyruğuna benzemektedir. Yani bizim kalplerimiz onları örten kaplar içerisindedir. Mücahid der ki: Onlar üzerinde perdeler vardır. İkrime, onlar mühürlüdürler anlamındadır, demektedir. Dilciler de: Kılıcı kılıfladım, ona kılıf yaptım anlamındadır, derler.]

"**Kılıflı kalp**" demek, anlama ve ayırdetmeye karşı örtülü kalp demektir. İbn Abbas, el-A'rec ve İbn Muhaysin bunu (غُلْف) şeklinde lam harfini ötreli olarak okumuşlardır.

(1) Müslim, Cihâd 58; Müsned, I, 31, 32

(2) Buhârî, Tefsir 33. sûre 7, Nikâh 29; Müslim, Radâ' 49-50; İbn Mâce, Nikâh 57; Müsned, VI, 134, 158, 261.

İbn Abbas der ki: Yani bizim kalplerimiz ilimle zaten doludur. Muhammed (s.a)'ın bilgisine de başkasının bilgilerine de ihtiyacı yoktur. Bu kelimenin "ğilâl" kelimesinin çoğulu olduğu da söylenmiştir.

Yani bizim kalplerimiz zaten ilmin kapları durumundadır. Ne diye bu kalplerimiz pek çok ilmi kuşatmış olmakla birlikte (anlamış olmasına rağmen) senden birşey anlayamıyor? Şu anlama geldiği de söylenmiştir: Kalplerimiz ilim dolu kalpler olduğu halde Muhammed'in (s.a) ilmi, o kalplerimizin bilgisi dışında değildir.

Ancak yüce Allah: **"Bilakis Allah, küfürleri yüzünden onlara lanet etmiştir, onlar ne kadar az iman ederler"** diye iddialarını reddetmektedir. Arkasından da onların imandan kaçışlarının sebebinin beyan etmektedir. Bu ise onların daha önce yaptıkları inkâr, küfür ve gösterdikleri yersiz cüretkârlıklar dolayısıyla lanete uğratılmış olmalarıdır. İşte bu günaha daha büyüğü ile ceza vermektir.

Arap dilinde "lanet etme"nin asıl anlamı kovmak ve uzaklaştırmaktır. Kurda da laîn (kovulan) denilmiş. Kovulmuş adama da "laîn" adı verilir. eş-Şemmâh da şöyle demiştir:

ذَعَرْتُ بِهِ الْقَطَا وَنَفَيْتُ عَنْهُ مَقَامَ الذَّائِبِ كَالرَّجُلِ اللَّعِينِ

"Onunla keklikleri korkuttum ve uzaklaştırdım yanından
Kovulmuş (lain, lanetli) adam gibi duran kurdu da."

Burada aslında ifade: "Adam gibi duran kovulmuş kurdu da" takdirindedir.

Buna göre **"onlara lanet etmiştir"** buyruğu, Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır, demek olur. Tefvik ve hidâyetinden uzak tutmuştur, her türlü hayırdan uzak tutmuştur anlamına geldiği de söylenmiştir ki bu sonuncusu genel bir anlam ifade eder.

[**"Onlar ne kadar az iman ederler!"** buyruğu hafzedilmiş bir mastarın sıfatıdır; onlar az iman ederler takdirindedir.

Ma'mer der ki: Bunun anlamı: Onlar ancak ellerinde bulunanın az bir kısmına iman eder, çoğunu ise inkâr eder, kâfir olurlar. Yani onlar çok az iman ediyorlar, demek olur.]

el-Vakidî der ki: Bunun anlamı ise az veya çok hiçbir şekilde iman etmezler, demektir. Günlük konuşmada: Bunu ne kadar da az yapıyor, ifadesini hiçbir şekilde yapmıyor manasında kullanmamıza benzer.

el-Kisaî der ki: Araplar: Pırasası ve soğanı dahi çok az biten bir topraktan geçtik, derken; hiçbir şey bitirmeyen, hiçbir şeyin bitmediği bir topraktan geçtik, demek isterler.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ
يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ
فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

89. Daha önce kâfirlerin aleyhine fetih istiyorlarken, onlara Allah katından beraberlerinde bulunanı tasdik edici bir kitap gelince; işte o tanıdıkları kendilerine geldiğinde onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti o kâfirlerin üzerinedir.

[“Daha önce kâfirlerin aleyhine fetih istiyorlarken” yardım talep ediyorlarken “onlara” yahudilere “Allah katından beraberlerinde bulunanı” Tevrat'ı ve İncil'i “tasdik edici” onlarda bulunanı haber verici “bir kitap” yani Kur'ân-ı Kerim “gelince, işte o tanıdıkları kendilerine geldiğinde onu inkâr ettiler.”

Fetih istemek (İstiftah): yardım dilemek demektir.] Hadis-i şerifte belirtildiğine göre Peygamber (s.a) muhacirlerin fakirleri ile -yani onların dua ve namazları ile -“fetih (zafer)” isterdi. ⁽¹⁾ Yüce Allah'ın: “*Olur ki Allah fethi (zaferi) veya kendi katından bir emir verir de...*” (el-Maide, 5/52) buyruğundaki fetih de bu anlamdadır. Nasr (yardım) ise kapalı bir şeyi açmak (feth) demektir. Buna göre bu kelime Arapların kapıyı açtım (fetahtu) demelerinden gelmektedir.

Nesaî, Ebû Said el-Hudrî'den Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Allah'ın bu ümmete yardımı (nasr) zayıfları, onların duaları, namazları ve ihlasları sayesinde.” ⁽²⁾

Yine Nesaî Ebu'd-Derdâ'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a)'ı şöyle buyururken dinledim: “Bana zayıf kimseleri getiriniz. Çünkü sizler ancak zayıflarınız sayesinde rızıklanır ve yardım olunursunuz.” ⁽³⁾

[İbn Abbas der ki: Hayber yahudileri Gatafanlılarla savaşırdı. (Bir seferinde) karşı karşıya geldiklerinde yahudiler bozguna uğradılar. Yahudiler şu duayı yaptılar: Senden ahir zamanda bize göndereceğini vadettiğin o ümmi peygamber hakkı için onlara karşı bizleri muzaffer etmeni diliyoruz. İbn Abbas devamla der ki: Karşılaştıklarında yahudiler bu duayı yapıyorlar ve Gatafanlıları bozguna uğratiyorlardı. Peygamber (s.a) gönderilince de onu inkâr edip kâfir oldular. Bunun üzerine yüce Allah: “**Daha önceden kâfirlerin aleyhi-**

(1) Yakın manada bir hadis için bk. *Tirmizî*, Cihâd 24.

(2) *Nesâî*, Cihâd 43. Ancak Ebû Said el-Hudrî'den değil, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan

(3) *Nesâî*, Cihâd 43; *Tirmizî*, Cihâd 24; *Müsned*, V, 198. Ayrıca bk. *Buhârî*, Cihâd, 76; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 70.

ne feth istiyorlarken" yani ya Muhammed senin vasıtan ile yardım istiyorlarken buyruğunu.. **"artık Allah'ın laneti o kâfirlerin üzerinedir"** bölümüne kadar inzal buyurdu.]

"...onlara... gelince" anlamındaki buyrukta yer alan: "(لَمَّا): inde"nin cevabı, -el-Ferrâ'ya göre- "(فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا)" **o tanıdıkları kendilerine geldiğinde**" buyruğunda yer alan "fâ" ve ondan sonra gelen buyruklardır. el-Ahfeş Said ise der ki: Bu edatın cevabı, işiten tarafından bilindiği için huzfedilmiştir. ez-Zeccâc da böyle demiştir.

el-Müberred ise der ki: **"Onlara... geldiğinde"** buyruğunda yer alan (لَمَّا)ın cevabı **"Onu inkâr ettiler"** buyruğunda verilmiştir. Bu edatın ikinci defa tekrarlanması ifadenin uzunluğundan dolayıdır. Bunun anlamı ise günahlarını söyletmek ve pekiştirmektir.

بِشَّمَا اشْتَرَوْا بِهٖ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ
يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ فَبَآءُ بِغَضَبٍ عَلٰى
غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِيْنَ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩٠﴾

90. Allah'ın kullarından dilediği kimseye lütfundan inzal etmesini kiskanıp Allah'ın indirdiğini inkâr etmek karşılığında nefislerini satmaları ne kötüdür! Böylece gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için küçültücü bir azap vardır.

"... nefislerini satmaları ne kötüdür!" Arap dilinde; "ne kötüdür (bi'se)" yergi ifade eder. Nitekim "ne iyidir (ni'me)" de övgü için kullanılır. Bu iki fiilin şu şekilde dört türlü söyleyişi vardır: (بِئْسَ بَيْسٌ بَيْسٌ. نِعْمَ نِعْمَ نِعْمَ نِعْمَ)

Sibeveyh'e göre ifadenin takdiri şöyledir: Kâfir olmak suretiyle nefislerini satmaları ne kötü bir iştir! ⁽¹⁾ el-Ferrâ da der ki: Yani onlar Allah'ın indirdiklerini inkâr etmek karşılığında nefislerini satmış oldular. Anlamı da şudur: Onlar hakkı batıla, imanı küfre değiştirdiklerinde kendileri için çok kötü bir tercih yapmış, çok kötü bir seçimde bulunmuş oldular.

"Kiskanıp..." es-Süddî ile Katade'ye göre "Bağy" kiskançlık demektir. el-Esmâî'ye göre ise yara kötü bir hal aldığında kullanılan (قَد بَنَى الْجَرْحَ) dan alınmıştır. Asıl anlamınının "taleb etmek, istemek" olduğu da söylenmiştir. Zaniye'ye "bağiy" denilmesi bundan dolayıdır.

[**"Kullarından dilediği kimseye lütfundan inzal etmesini kiskanıp"; ya-**

(1) Burada "ni'me" ve "bi'se" fiilleriyle ilgili sarf-nahvî açıklamalar gerekli görülmediğinden tercüme edilmemiş, âyetin anlamına dair açıklamaların tercümesi ile yetinilmiştir.

ni yüce Allahı peygamberine lütfunu indirdiği için kıskanıp **"Allah'ın indirdiğini inkâr etmek karşılığında nefislerini satmaları ne kötüdür!"**

"...Allah'ın indirmesini" anlamındaki (أَنْ يُنْزَلَ اللَّهُ) buyruğu İbn Kesir, Ebî Amr, Ya'kub ve İbn Muhaysin (أَنْ يُنْزَلَ) şeklinde okumuşlardır. Kur'an'ın sair yerlerinde de bu kelimeyi böylece okurlar. Ancak Hicr Sûresi 21. âyetteki: (وَمَا نُنْزَلُ) ile el-En'am 37 deki, (عَلَى أَنْ يُنْزَلَ آيَةٌ) bundan müstesnadır.

[**"Böylece gazap üstüne gazaba uğradılar."** Yani gazap ile döndüler. Elleri gazap geçmiş oldu. **"Onlara gazab"**ın anlamına dair açıklamalar daha önceden (Fâtiha, 1/7. âyetinde) geçmiş bulunmaktadır.

Allah'ın gazabı ise O'nun cezası demektir. Birinci gazabın buzağıya tap-tıklarından dolayı olduğu, ikinci gazabın ise Muhammed (s.a)'i inkâr etmelerinden dolayı olduğu da söylenmiştir. Bu görüş İbn Abbas'a aittir. İkrime de şöyle demiştir: Çünkü onlar önce Hz. İsa'yı sonra da Muhammed (s.a)'i inkâr ederek kâfir oldular. Kastettiği kimseler ise yahudilerdir. Said'in rivâyetine göre ise Katade şöyle demiştir: Birinci gazab, İncil'i inkâr etmeleri, ikincisi ise Kur'ân'ı inkâr etmeleri dolayısıyla olmuştur. Bazıları da şöyle demiştir: Burda anlatılmak istenen gazabın pekiştirilmesi ve onların içinde bulundukları durumun sıkıntılı olduğunun ifade edilmesi içindir. Yoksa iki ayrı masyet sebebiyle iki ayrı gazaba uğradıkları anlamında değildir.]

"Küçültücü (muhtîn)" kelimesi "hevân"dan alınmadır. Bu ifade, müslüman isyankârların uzun süre kalışlarından farklı olarak cehennemde kâfirlerin ebediyen kalışlarını gerektiren durumlar hakkında kullanılır. Müslümanların cehennemde kalışları ise onlar için bir arındırma ve temizlemedir. Tıpkı zina edenin recmedilmesi, hırsızın elinin kesilmesi gibi. İleride yüce Allah'ın izniyle en-Nisâ Sûresi'nde (16. âyetinde) buna dair açıklamaları ihtiva eden Ebû Said el-Hudrî yoluyla gelen hadiste de bu husus belirtilecektir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُرْمِي بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ
بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ
مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

91. Onlara: "Allah'ın indirdiğine iman edin" denildiği zaman: "Biz, bize indirilene iman ederiz" derler ve arkasından geleni de inkâr ederler. Halbuki o beraberlerindeki doğrulayıcı bir gerçektir. De ki: "Madem ki mü'min idiniz, öyleyse daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"

"Onlara: Allah'ın indirdiğine" Kur'ân-ı Kerim'e **"İman edin"** tasdik edin **"denildiği zaman: Biz, bize indirilene"** Tevrat'a **"iman ederiz"** onu tasdik ederiz **"derler ve arkasından geleni"** yani el-Ferrâ'ya göre onun dışında kâlanları, Katade'ye göre de ondan sonra geleni **"de inkâr ederler."** Ebu Ubeyde de Katade'nin görüşünü benimsemiştir. İki görüş arasında da fark yoktur.

el-Cevherî der ki: Verâ, arka anlamındadır, ön anlamına kullanıldığı da olur. O bakımdan bu kelime zıt anlamlı kelimelerdendir. Nitekim yüce Allahı bir başka yerde: **"Çünkü arkalarında her gemiyi zorla gasbeden bir kral vardı."** (el-Kehf, 18/79) diye buyurmaktadır ki burada da **"önlüklerinde.."** anlamındadır. Bu kelimenin küçültme ismi: "Vurayyle" şeklinde gelir ve şâzz bir kelimedir.

Âyet-i kerimede bu kelimenin mansub gelmesi, zarf olduğundandır. el-Alıfeş'e göre merfû olarak ve muzaf olmayarak kullanılması halinde, nihâî uzaklık anlamını ifade eder ve o taktirde isim olur. O taktirde de irab olmayan (gayr-i mütemekkin) bir isim olup "min kablu, min ba'du: önceden, sonradan" isimlerine benzer. Tanık olarak da (el-Cevherî) şu beyiti zikretmektedir:

إذا أنا لم أؤمن عليك ولم يكن لقاءك إلا من وراء وراء

Ben sana (gelecek bir zarardan yana) emin olmazsam ve eğer

Sana kavuşmak da ancak ötelerin ötesinden olabiliyorsa..."

Derim ki: Şefaât hadisinde İbrahim (as)'in söyleyeceği belirtilen: "...Ben ancak uzaktan uzağa bir halil idim." ⁽¹⁾ ifadesi de bu kabildendir.

Bu kelime torun anlamına da gelmektedir.

"Halbuki o... gerçektir" buyruğu müpteda ve haber; **"doğrulayıcı"** buyruğu, Sibeveyh'e göre te'kid edici haldir. "Beraberlerindeki" buyruğunda yer alan (لَا) lââm harfi ile cer mahallindedir, "(لَا) : beraberlerinde" buyruğu onun sılasıdır.

[**"Halbuki o beraberlerindeki doğrulayıcı bir gerçektir. De ki: Madem ki mü'min idiniz"** yani iman edilmesi gereken şeylere inanan kimseler idiniz **"öyleyse daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"** Yüce Allah onların kendilerine indirilenlere iman ettiklerini söyledikleri sözlerini reddetmekte, bu hususta onları yalanlayıp azarlamaktadır. Anlamı şudur: Size bu iş yasaklandığı halde neden Allah'ın peygamberlerini öldürmüş bulunuyorsunuz?

Burada hitap Muhammed (s.a)'ın huzurunda bulunanlara olmakla birlikte kastedilenler geçmişleridir. Geçmişlerin çocuklarına bu şekilde hitabın yöneltiliş sebebi ise, peygamberleri öldüren o kimseleri veli ve dost edinmeleridir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Eğer Allah'a, Peygambere ve ona**

İndirilene iman ediyor olsalardı onları veliler edinmezlerdi.” (el-Mâide, 5/81) (Onları veli edindiklerine göre onlar da veli edindikleri kimselerin durumundadırlar, demektir. Şöyle de açıklanmıştır: Onlar atalarının yaptıkları işe razı olduklarından dolayı bu öldürme işi de onlara nisbet edilmiştir.]

“(تقتلون): **Öldürüyorsunuz**” fiilinin, anlam itibari ile mazi olmakla birlikte muzâri’ gelmesinin sebebi, **“daha önce”** anlamındaki buyrukla herhangi bir karışıklığın önlenmiş olmasındandır. Herhangi bir karışıklığa meydan vermeyecekse mazinin muzâri’, muzâri’in mazi anlamında kullanılması mümkündür. el-Hutay’a da şöyle demiştir:

شهد الحُطَيْثَةُ يَوْمَ يَلْقَى رَبُّهُ أَنْ الْوَلِيدَ أَحَقَّ بِالْعَذْرِ

“Hutay’a şahitlik etti (edecek) ki; Rabbimin huzuruna çıkacağı gün Öztür dilemek Velid’e daha uygundur.”

Görüldüğü gibi burada “tanıklık etti” “edecek” manasınadır.

“Madem ki mü’min idiniz” niçin peygamberlerin öldürülmesine razı oldunuz?

Buradaki “(إِنْ): Madem ki” edatının (مَا) anlamında olduğu da söylenmiştir. (Buna göre buyrukların anlamı şöyle olur: **“Öyle ise Allah’ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz? Siz (esasen) iman etmiyordunuz.”**)

Buyruktaki “(لِمَ): ...o şeyi”nin aslı (لِمَا) şeklinde olup Elif harfi, istifham (soru) ile haberi birbirinden ayırd etmek içindir. Burada vakf yapmamak gerekir. Çünkü burada sonuna (sakin) bir “he” getirmeden vakıf yapılırsa lahn (dil hatası) olur, kabul gören hat şekline ilâvede butunmuş olur.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ
وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾

92. Andolsun ki Mûsâ size beyyinelerle gelmişti. Sonra siz onun ardından zalimler olarak buzağryı (ilah) edindiniz.

[“Andolsun ki Mûsâ size beyyinelerle gelmişti” buyruğundaki (vav harfinden sonra gelen): “lam” yemin içindir. Sözü geçen **“el-beyyinât”** ise yüce Allah’ın: **“Andolsun ki Mûsâ’ya dokuz tane apaçık âyet (ayâtin beyyinât) vermiş idik.”** (el-İsra, 17/101) buyruğunda sözü geçenlerdir. Bunlar ise asa, kıtlık yılları, el, kan, tufan, çekirge, haşerat, kurbağalar ile denizin yarılması mucizeleridir. Sözü geçen beyyinât’ın Tevrat ve ondaki açık belgeler olduğu da söylenmiştir.]

“Sonra siz onun ardından zalimler olarak buzağryı (ilah) edindiniz.” Bu buyruk onlar için bir azardır. “(ثُمَّ) **Sonra**” edatı azarlamak hususunda “vav”

harfinden daha belîğdir. Yani sizler âyetlere baktıktan ve âyetlerin size gelmesinden sonra buzağıyı ilah edindiniz, anlamındadır. Bu onların bu işi apaçık âyetlere gereken şekilde eğilmek üzere bir süre geçtikten sonra yaptıklarını göstermektedir ki, bu da onların suçlarının daha büyük olduğunu ifade eder.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ
بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ
الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾

93. Hani Biz sizden söz almış ve Tûr'u üstünüze kaldırıp: "Size verdiğimizizi kuvvetle tutun ve dinleyin" (demiştik). Onlar: "Dinledik, isyan ettik" demişlerdi. (Çünkü) küfürleri yüzünden buzağı kalplerine içirilmişti. De ki: "Eğer mü'minler iseniz, imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür!"

"Hani Biz sizden söz almış ve Tûr'u üstünüze kaldırıp: 'Size verdiğimizizi kuvvetle tutun ve dinleyin' (demiştik)." Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/63-64. âyetlerde) geçmiş bulunmaktadır.

["Dinleyin" itaat edin, anlamındadır. Yalnızca söylenen sözü idrak edip kavrayın, şeklinde bir emirden ibaret değildir. Anlatılmak istenen ise dinlediklerinizin gereğince amel edin, onlara bağlı kalın şeklindedir.]

Namaz kılan kimsenin söylediği: Semiallahu limen hamideh (Allah kendisine hamdeden kulunu işitmiştir) sözlerinin anlamı da onun dileğini kabul etti, isteğine icabet etti, demektir. Şair der ki:

دَعَوْتُ اللَّهَ حَتَّى خِفْتُ الْآلَ بِكَوْنِ اللَّهِ يَسْمَعُ مَا أَقُولُ

"Allah'a dua ettim, nihâyet şundan korktum:
Allah dediğimi işitmez (kabul buyurmaz) diye."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وَالسَّمْعُ وَالطَّاعَةُ وَالتَّسْلِيمُ خَيْرٌ وَأَعْقَى لِبَنِي تَمِيمٍ

"Dinlemek, itaat etmek ve teslim olmak
Temimoğulları için daha hayırlıdır ve daha esenliklidir."

"Onları Dinledik, isyan ettik, demişlerdi." Bu, dilleriyle söyleyerek gerçekten ifade ettikleri bir söz mü yoksa bizzat söylenmiş bir söz yerine geçen söyledikleri bir fiil olup burdaki ifadenin mecaz mı olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Nitekim şair şöyle demiştir:

أَمَلَا الْحَوْضُ وَقَالَ قَطْنِي مَهْلًا رُوَيْدًا قَدْ مَلَأَتْ بَطْنِي

"Havuz doldu ve: Yeter bana artık, dedi

Yavaş ol, ağır ol, karnımı doldurdun, dedi."

[Bu, onların: **"Biz bize indirilene iman ederiz"** (âyet, 91) şeklindeki sözlerine karşı aleyhlerine bir delillendirmedir.]

"Küfürleri yüzünden buzağı"nın sevgisi **"kalplerine içirilmişti."** Yani kalplerine bu sevgi içirilir oldu. İfade bir teşbih ve bir mecazdır. Buzağının sevgisinin ve ilah olduğunun kalplerinde iyice yer ettiğini ifade etmektedir. Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur: "Fitneler hasır gibi çubuk çubuk kalplere sunulur. Hangi kalbe bu (fitneler) içirilirse ona siyah bir nokta konulur..." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾ Deyim olarak: Onun kalbine filan şeyin sevgisi içirildi denilir. Şair Züheyr de der ki:

فَصَحَوْتُ عَنْهَا بَعْدَ حُبِّ دَاخِلٍ وَالْحُبُّ تُشْرِبُهُ فَوَادِكُ دَاءٍ

"İçimdeki bir sevgiden sonra ayıkıp kendime geldim

Sevgi dediğin şey kalbine içirdiğin bir zehirdir."

Burada buzağının sevgisi "yemek" ile değil de "içmek" ile ifade edilmiştir. Çünkü içilen su iç taraflarına ulaşacak şekilde azalara nüfuz eder. Yiyecek ise bu şekilde nüfuz edemez. Bu manayı tabiinden birisi daha da ileriye götürerek hanımı Asme hakkında bir şiir söylemiştir. O hanımına yaptığı bir iş dolayısıyla kızmış, hanımını boşamıştı, hanımını da oldukça seviyordu. İşte onun sevgisini dile getirirken şunları söyler:

تَغْلُغِلُ حُبُّ عَثْمَةَ فِي فَوَادِي فَبَادِيَهُ مَعَ الْخَافِي يَسِيرُ
تَغْلُغِلُ حَيْثُ لَمْ يَبْلُغْ شَرَابٌ وَلَا حَزَنٌ وَلَمْ يَبْلُغْ سُرُورُ
أَكَادَ إِذَا ذَكَرْتُ الْعَهْدَ مِنْهَا أَطِيرُ لَوْ أَنَّ إِنْسَانًا يَطِيرُ

"Asme'nin sevgisi içime nüfuz etti, kalbimin;

Çok basıttır sevginin görünen kısmı görünmeyenine göre.

Ulaştı sevgisi içeceğin dahi ulaşmadığı yerlere

Kaderin de sevginin de ulaşmadığı yerlere,

Onunla birlikte olduğum zamanları hatırladığımda neredeyse

Uçacak oluyorum eğer bir insan uçarsa."

(1) *Müslim*, İman 251; *Müsted*, V, 386, 405

es-Süddî ve İbn Cüreyc de der ki: Mûsâ (a.s) buzağıyı törpü ile törpüledi ve onu suya serpti. İsrailoğullarına da: Haydi bu sudan içiniz, dedi. Hepsi o sudan içti. Buzağıyı seven kimsenin dudakları üzerinde törpülenen altının tozları dışarı çıktı. O sudan kim içtiyse mutlaka delirdiğine dair bir rivâyet de el-Kuşeyrî tarafından nakledilmektedir.

Derim ki: Buzağının suya savurulmasına yüce Allah'ın: **"Sonra Biz onu denize darmadağın edip savuracağız."** (Taha, 20/97) buyruğu delalet etmektedir. Suyun içilmesi, törpülenen tozların dudaklar üzerinde görülmesi iddiasını ise yüce Allah'ın: **"Buzağı kalplerine içirilmişti"** buyruğu reddetmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

[**"De ki: Eğer mü'minler iseniz, imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür!"** Yani sizin: Bize indirilene iman ederiz, sözlerinizle sahiibi olduğunuzu iddia ettiğiniz imanınız size ne kötü şeyleri emretmektedir!]

Denildiğine göre bu buyruk, Peygamber (s.a)'a hitap olup bu şekilde onları azarlamalarını emretmektedir. Yani Ya Muhammed, onlara de ki: Sizin bu yaptığınız ve bu imanınızın size yapmayı emrettiği bu şeyler ne kadar kötüdür!]

"Ne kadar kötüdür" anlamına gelen (bi'se) buyruğuna dair açıklamalar daha önceden: (Bakara, 2/90. âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır. Hamd yalnızca Allah'a mahsustur.

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ
فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ
أَيْدِيَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾

94. De ki: "Eğer Allah nezdinde âhiret yurdu insanlar arasından sizden başka kimseye değil de yalnız sizin ise, o halde ölümü temenni edin, eğer doğru söyleyenler iseniz."

95. Fakat onlar önceden ellerinin gönderdikleri sebebiyle onu hiçbir zaman temenni etmezler. Allah zalimleri çok iyi bilendir.

[Yahudiler -yüce Allah'ın kitab-ı keriminde bizlere de naklettiği- batıl bir takım iddialarda bulunmuşlardır. Bu batıl iddialarını yüce Allah şu ve benzeri diğer buyruklarda bizlere aktarmış bulunmaktadır: **"Sayılı günler dışında bize kat'iyen cehennem ateşi dokunmaz"** (el-Bakara, 2/80); **"Yahudi ve hristiyan olandan başkası asla cennete girmez, dediler"** (el-Bakara, 2/111) ve ayrıca: **"Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz"** (el-Maide, 5/18) gibi sözler söylediler.

Yüce Allah ise bütün bu hususlarda onları yalanladı ve delil getirmek zorunda bırakarak şöyle buyurdu: **“Onlara de ki”** ya Muhammed: **“Eğer Allah nezdinde âhiret yurdu”** cennet **“insanlar arasından sizden başka kimseye değil de yalnız sizin ise, o halde ölümü temenni edin, eğer”** söylediğiniz bu sözlerinizde **“doğru söyleyenler iseniz.”**

Çünkü cennet ehlinden olduğuna inanan bir kimse ölümü dünya hayatından daha çok sever. Buna sebep ise ulaşacağı cennet nimetleridir. Ve dünyadaki sıkıntı ve eziyetlerden kurtulup bunların son bulmasıdır. Ancak onlar işlediklerinin çirkinliği ve **“Biz Allah’ın oğulları ve çocuklarıyız”** sözleriyle kâfir olduklarını bildikleri, dünya hayatına olan tutkuları dolayısıyla, Allah’tan korktuklarından ölümü temenni etmekten geri kaldılar, böyle bir şeye yanaşmadılar.

Bundan dolayı yüce Allah hak buyruğu ile onların durumunu haber vererek: **“Fakat onlar önceden ellerinin gönderdikleri sebebiyle onu hiçbir zaman temenni etmezler, Allah zalimleri çok iyi bilendir”** buyruğu ile onların yalancı olduklarını çok açık ve kesin bir şekilde ifade buyurmuştur. Aynı şekilde eğer ölümü temenni etmiş olsalardı mutlaka ölürlerd. Nitekim Peygamber (s.a)’ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: **“Yahudiler, ölümü temenni etmiş olsalardı ölürler ve cehennemdeki yerlerini görürlerdi.”** (1)]

Denildiğine göre yüce Allah onları böyle bir temenniye açığa vurmaktan alıkoydu ve sadece birşey söylememek durumuna maruz bıraktı. Tâ ki bunu peygamberine bir mucize ve bir âyet kılsın diye. İşte bunlar, onların böyle bir temenniye terkedişlerine dair üç ayrı izahdır.

İkrime ise İbn Abbas’tan yüce Allah’ın: **“Ölümü temenni ediniz”** buyruğunda anlatılmak istenenin bizden ve sizden hangi kesim yalan söylüyor ise ona ölümün gelmesi için beddua ediniz, demek olduğuna dair açıklamada bulunduğunu kaydetmektedir. Ancak kendilerinin yalancı olduklarını bildiklerinden dolayı böyle bir duada bulunmadılar.

Eğer: Temenni kimi zaman dil ile kimi zaman kalp ile olabilir. Onların kalpleriyle böyle bir şeyi temenni etmedikleri nereden bilinmektedir, diye sorulursa şu cevap verilir: Kur’ân-ı Kerim bunu: **“Onu hiçbir zaman temenni etmezler”** buyruğu ile ifade etmektedir. Kalpleriyle böyle bir şeyi temenni etmiş olsalardı, Peygamber (s.a)’a cevap vermek ve onun kendilerine karşı getirdiği delili çürütmek kasdıyla dilleriyle elbette açığa vururlardı ki bu açıkça anlaşılan bir husustur.

“Hiçbir zaman” (anlamına: ebeden, ebediyyen) kelimesi az çok zaman dillimleri hakkında kullanılır. Hîn ve vakit gibi. Burada ise ömrün başından ölüme kadar olan süreyi kapsamaktadır.

“(الذي) O şey sebebiyle” buyruğundaki (ما) (الذي) anlamında olup aid (o, anlamındaki zamir) hafz edilmiştir. İfade ise; **“Önden gönderdikleri o şey”**

takdirindedir. Bu "mâ" masdar anlamını veren türden olursa, âide gerek kalmaz.

"Elleri" anlamındaki kelime, ref mahallindedir. Esre ile birlikte söylenmesi ağır geldiğinden ötürü damme hazfedilmiştir. Eğer nasb edilmesi gerekirse o taktirde harekesini alır. Çünkü nasbın telaffuzu kolay olur. Şiirde sâkin (harekesiz olarak, med harfi gibi) gelmesi de caizdir.

"Allah zalimleri çok iyi bilendir" buyruğu mübteda ve haberdır.

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَوَةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ
لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحِّزٍ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ
بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

96. Andolsun ki sen onları insanlar arasında -müşriklerden bile- hayata daha tutkun kimseler bulursun. Onlardan her birisi kendisine bin yıl ömür verilsin ister. Halbuki onun ömrünün uzatılması kendisini azaptan kurtarıcı değildir. Allah onların yapmakta olduklarını hakkıyla görendir.

[**"Andolsun ki sen onları"** yahudileri **"insanlar arasında -müşriklerden bile - hayata daha tutkun kimseler bulursun."** Buna sebep ise günahlarını ve Allah katında karşılığını görecekleri bir hayırlarının olmadığını bilmeleridir. Arap müşrikleri ise bu dünya hayatından başkasını bilmezler. Onlar ahireti tanımazlar.] Nitekim Arap müşriklerinden şair birisi (Imru'u'l-Kays) şöyle demektedir:

نَمْتَعُ مِنَ الدُّنْيَا فَإِنَّكَ فَإِنْ مِنْ النِّسَاءِ وَالنِّسَاءِ الْحَسَنَاتِ

"Dünyadan faydalanan, çünkü sen fanisin
Sarhoşlukla ve güzel kadınlarla."

"Onlardan her biri" buyruğundaki zamir bu açıklamaya göre yahudilere aittir.

Burada sözün **"hayat"** kelimesi ile tamam olduğu da söylenmiştir. Bundan sonra ise müşriklerden bir kesimin durumu haber verilmektedir. ⁽¹⁾

[Denildiğine göre sözü edilen bu müşrikler taifesi mecûsilerdir. Bu ise onların aksıran bir kimseye kendi dillerinde "bin yıl yaşayasın" anlamında dua etmelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle "bin yıl"ın söz konusu edil-

(1) Bu görüşe göre âyetin meali şöyle olur: "Andolsun ki sen onları insanlar arasında hayata en tutkun kimseler bulursun. Müşriklerden olan her bir kimse de kendisine bin yıl ömür verilsin ister..."

mesninin sebebi ondalıklı sayılar hesabıyla nihaî rakam oluşundan dolayıdır.

el-Hasen'in görüşüne göre ise burada sözü geçen "**müşrikler**" Arap müşrikleridir. Onların bu özelliklerinin sözkonusu edilmesi ise öldükten sonra dirilişe iman etmeyişleridir.]

Bundan dolayı onlar uzun bir ömre sahip olmayı temenni ederler. "sene" kelimesinin anlamı (سَنَةً) ya da (سَنَوَةً) olduğu söylenmiştir. Bir görüşe göre ise ifadede takdim ve tehir vardır ve bunun anlamı ise şöyle olur: Sen onları ve müşriklerden bir taifeyi insanlar arasında hayata en tutkun kimse-ler olarak görürsün.

"Onlardan her biri kendisine bin yıl ömür verilsin ister." Yani temenni eder. " (يَوَدُّ) : ister" kelimesinin aslı, (يَوَدُّ) olup aynı cinsten harekeli iki harf bir araya gelmesin diye böyle kullanılır. Dâl harfinin harekesi de vav harfine verilerek, fiilin vav harfinin üstün olduğuna delâlet etmesi sağlanmıştır. el-Kisâî (وَدَدْتُ) diye bir kullanım nakletmiştir. Buna göre bu fiilin muzari' şeklinin vav harfi esreli olarak gelmesi mümkündür. Anlamı belirtildiği gibi, temenni etmektir.

"Halbuki onun ömrünün uzatılması kendisini azaptan kurtarıcı değildir." Nahivciler âyet-i kerimde yer alan (ve o anlamına gelen): huve zamirinin kime ait olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bu zamirin daha önce geçen "her biri" kelimesine ait olduğu söylenmiştir. O vakit ifadenin takdiri şudur: Onlardan herhangi birisinin ömrünün uzatılması, kendisini azaptan kurtarmaz. Mübtedanın haberi ise mecrûrda ("azabtan" anlamındaki kelimede) mündemictir.

"(أَنْ يُعْمَرَ): Ömrünün uzatılması" ise, "kendisini kurtarıcı"nın failidir.

Bir diğer gruba göre de zamir ömrün uzatılmasına aittir. O vakit ifadenin takdiri anlamı şöyle olur: Onun ömrünün uzatılması kendisini azaptan kurtarıcı değildir.

Haberi ise mecrûrda mündemictir. **"Ömrünün uzatılması"** da bu görüşe göre "ömür vermek" anlamındaki "ta'mir" mastarından bedeldir. et-Taberî de, bir kesimin buradaki "huve" zamirinin (bir yere ait olmayıp) imâd olduğunu söylediklerini nakletmektedir.

Derim ki: Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü imâd, birbirinden ayrı kalması sözkonusu olmayan iki şey arasında yer alır. Yüce Allah'ın (إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ) : **Eğer bu... hakkın kendisi ise...** (el-Enfâl, 8/32) ile: (وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ) : **Fakat onlar bizzat zalimler idiler** buyruklarında ve benzerlerinde olduğu gibi.

Bir görüşe göre (هُوَ) amel eden olup "huve" zamiri onun ismidir. Haber ise: **"kendisini kurtarıcı"** anlamındaki kelimedir.

Bir kesimin kanaatine göre de "huve" zamiri şân zamiridir. İbn Atiyye der ki: **Bu, uzak bir ihtimaldir.** Çünkü nahivcilerin bilinen görüşüne göre böyle bir zamir, harf-i cersiz bir cümle ile açıklanmalıdır.

"Kendisini azaptan kurtarıcı değildir" buyruğunda geçen (ve mealde kurtarıcı anlamı verilen kelimenin masdarı olan): **zahzahe**: Uzaklaştırmak ve kenara itmek demektir. Bir şeyi uzaklaştırıp kenara itmek için bu masdardan türemiş olan fiiller kullanılır. Bu fiil lazım (geçişsiz) ve müteaddi (geçişli) olabilir. Geçişli anlamıyla şair şöyle demektedir:

يا قابضُ الرُّوحِ من نفسٍ إذا احتضرتْ وغافرَ الذنبَ زَحْزَحْنِي عن النارِ

"Ey ölümü yaklaşmış nefsin ruhunu kabzededen

Ve ey günahları bağışlayan, sen beni ateşten uzaklaştır."

Zu er-Rimme bu beyiti şu şekilde söylemiştir:

يا قابضُ الروحِ عن جسمٍ عصَى زَمناً وغافرَ الذنبَ زَحْزَحْنِي عن النارِ

"Ey bir süre isyan etmiş bir bedenden ruhu kabzededen

Ve günahları bağışlayan! Sen beni ateşten uzaklaştır."

Bir başka şair de bu fiili geçişsiz olarak şöylece kullanır:

خَلِيلِي مَا بَالُ الدُّجَى لَا يَتَزَحَّجُ وَمَا بَالُ ضَوْءِ الصَّبَحِ لَا يَتَوَضَّحُ

"Dostum, ne oluyor şu karanlığa da bir kenara uzaklaşmıyor?

Şu sabah aydınlığına ne oluyor da bir türlü açılmıyor?"

Nesaî de Ebu Hureyre'den Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Her kim Allah yolunda bir gün oruç tutacak olur ise Allah yetmiş yıl süreyle onun yüzünü ateşten uzaklaştırır (zehzaha)." (1)

"Allah yapmakta olduklarını hakkıyla görendir. (Basîrdır)." Yani şu her birileri kendisine bin yıllık bir ömür verilmesini isteyen kimselerin yaptıklarını çok iyi bilendir.

Âyet-i kerimede geçen (يَعْمَلُونَ) kelimesini te'li olarak okuyanlara göre ifadenin takdiri de şöyledir: Ya Muhammed, onlara de ki, Allah sizin neler yaptığınızı çok iyi görendir.

[İlim adamları şöyle demişlerdir: Yüce Allah kendi zatını basîr olmakla nitelendirmiştir ki bunun anlamı O; bütün işlerin gizliliklerini çok iyi bilendir, şeklindedir. Arap dilinde basîr bir şeyi iyi bilen, ondan gereği gibi haberdar olan demektir. Filanın tıpta basireti vardır, fıkıhta basireti vardır, adamlarla karşılaşmak hususunda basireti vardır, şeklindeki ifadeleri bu kabildendir.] Şair der ki:

فَإِنْ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ فَإِنِّي بِصِيرُ بِأَدْوَاءِ النِّسَاءِ طَبِيبُ

"Bana kadınları sorarsanız şüphesiz ki ben

Kadınların ilaçlarını iyi bilen (basîr) bir doktorum."

(1) Bu lafızlarla ve Ebû Hureyre'den: Nesaî, Siyâm 44; İbn Mâce, Siyâm 34; "zehzaha" yerine aynı anlamda: "bâade" lafzı ile ve Ebû Said el-Hudrî'den: Müslim Siyâm, 167-168; Dârimî, Cihâd 10 ile Nesaî ve İbn Mâce, aynı yerler.

el-Hattabî der ki: Basîr, âlim demektir. Basîr aynı zamanda mubsir (yani bilen, öğrenen) anlamındadır. Denildiğine göre şanı yüce Allah'ın kendisini basîr olarak nitelendirmesi, gören şeyleri görücü kılan demektir. Yani gören varlıklara görme idrâk ve gücünü yaratıp görülen şeyleri idrak edici kılan demektir. Allah'ın kullarına basîr olması demek ise, kullarını basiret sahibi (görücü) kılması anlamındadır.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾

97. De ki: “Kim Cebrail’e düşman ise muhakkak ki onu, Allah’ın izniyle kalbin üzere önündekini doğrulayıcı, mü’minlere de hidâyet ve müjde olmak üzere indirmiştir.”

Nüzûl Sebebi:

[Yahudiler Peygamber (s.a)’e: Kendisine herhangi bir meleğin rabbinden risalet ve vahiy getirmediği hiçbir peygamber yoktur. Sana bunu getirenin kim olduğunu bize söyle ki biz de sana tabi olalım, diye sordular. Hz. Peygamber de: “O Cebrail’dir” deyince şu cevabı verdiler: Cebrail savaş ve çarpışmayı getiren kimsedir. O bizim düşmanımızdır. Eğer sen bunun yerine şu yağmuru ve rahmeti indiren Mikâil olduğunu söylemiş olsaydın, sana uyardık. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi bir sonraki âyetin sonuna kadar inzal buyurdu. Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾]

“Muhakkak ki o... kalbin üzere onu indirmiştir.” buyruğundaki “Muhakkak ki o” zamirinin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisine göre: Muhakkak Allah Cebrail’i kalbin üzere indirmiştir. İkincisi ise muhakkak Cebrail Kur’ân-ı Kerim’i kalbin üzere indirmiştir.

Özellikle “kalb”in söz konusu edilmesi onun aklın, ilmin ve bilgileri teklifi etmenin yeri oluşundan dolayıdır. Ayet-i kerime Cebrail (a.s)’ın şerefini gösterdiği gibi ona düşmanlık edenin yerilmiş olduğunu da göstermektedir.

“Onu Allah’ın izniyle” O’nun iradesi ve bilgisiyle “kalbin üzere önündekini” Tevrat’ı “doğrulayıcı, mü’minlere de hidâyet ve müjde olmak üzere indirmiştir.” Mü’minlere hidâyet ve müjde olmasına dair açıklamalar daha önce (el-Bakara, 2 ve 25. âyetlerde) geçmiş bulunmaktadır. Allah’a hamdolsun.

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ
عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

98. Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ve Mikâil'e düşman olursa şüphesiz ki Allah o kâfirlerin düşmanıdır.

"Kim Allah'a... düşman olursa" şart, onun cevabı da: **"Şüphesiz ki Allah o kâfirlerin düşmanıdır"** buyruğudur.

[Bu buyruk Cebrail (a.s.)'a düşmanlık eden kimseler için bir tehdit ve bir yergi, ayrıca onlardan birisine düşman olmanın Allah'ın da o düşmanlık yapan kimselere düşman olmasını gerektirdiğini ilan etmektedir. Kulun Allah'a düşmanlığı O'na isyan etmesi, O'na itaatten uzak durması, O'nun sevdiğine düşmanlık etmesidir. Allah'ın kula düşmanlık etmesi ise onu azaplandırması ve onun üzerinde bu düşmanlığın etkilerini izhar etmesidir.]

Eğer: "Melekler" in sözkonusu edilmesi her ikisini de kapsamakla birlikte neden özellikle Cebrail ve Mikâil sözkonusu edilmiştir? diye sorulacak olursa şu cevap verilir: Onların şan ve şereflerini yükseltmek için özellikle isimleri anılmıştır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"O ikisinde meyve, hurma ve nar (ağaçları) vardır."** (er-Rahmân, 55/68)

[Burada özellikle Cebrail ve Mikâil'in sözkonusu ediliş sebebinin yahudilerin bunları sözkonusu etmesi olduğu, âyet-i kerimenin de onların bu konuda soru sormaları sebebiyle nazil olduğundan dolayıdır, da denilmiştir. Çünkü yahudilerin: "Biz Allah'a ve bütün meleklerle düşmanlık etmiyoruz" demelerinin önünün alınması için bu ikisinin sözkonusu edilmesi gerekliydi. Böylelikle yüce Allah, onların özel bazı meleklerle ilgili olarak yapabilecekleri yorumları çürütmek maksadıyla bilhassa onların adını zikretmiştir.]

Dil Âlimlerine Göre Cebrail, Mikâil (ikisine de selâm olsun) Kelimeleri:

Dil bilginlerinin bu iki kelimenin söylenişi ile ilgili olarak farklı açıklamaları vardır. Cebrail adının on şekilde söylenişi sözkonusudur:

1- **Cibrîl**: Hicazlıların şivesinde böyledir. Hassân b. Sâbit şöyle demiştir:

وَجِبْرِيلُ رَسُولُ اللَّهِ فِينَا

"Ve Allah'ın elçisi Cibrîl bizim aramızda..."

2- **Cebrîl**: el-Hasen ve İbn Kesir'in kıraati bu şekildedir. İbn Kesir'in şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Peygamber (s.a.)'ı rüyada gördüm. O bunları

Cebrîl ve Mîkâîl şeklinde okuyor idi. Ben de ebediyyen bu şekilde okuyup duracağım.

3- Kûfelilerin Okudukları Şekilde Cebrâil: Kûfeliler bu okuyuşlarına delil olarak da şu beyiti gösterirler:

شَهِدْنَا فَمَا تَلَقَىٰ لَنَا مِنْ كِتَابَةٍ مَدَى الدَّهْرِ إِلَّا جِبْرِيلُ أَمَامَهَا

Savaşlarda bulunduk, zaman boyunca bizim bütün askerî birliklerimizin Mutlaka önünde Cebrâil vardı."

Bu da Temim ve Kayslıların şivesidir.

4- Cebrail. Medsiz olarak. Bu da Ebu Bekr b. Âsım'ın okuyuşudur.

5- Bir önceki okuyuş gibi fakat sondaki lam'ı şeddeli okumak. Bu da Yahya b. Ya'mer'in okuyuşudur. (Cebrail şeklinde).

6- Cebrâil: İkrime'nin okuyuşudur.

7- Onun gibi fakat hemzeden sonra yâ ile. (Cebrâyil şeklinde).

8- Cebrayıl: el-A'meş ve Yahya b. Ya'mer aynı şekilde böyle de okumuşlardır.

9- Cebrâin

10- Cibrîn: Bu da Esedoğullarının şivesidir. Taberî der ki: Bu şekilde Kur'ân'da okunmuş değildir. en-Nehhâs -İbn Kesir'in de okuyuşunu sözkonusu ederek- der ki: "Arap dilinde Fa'lîl vezninde kelime yoktur. (Yani Cebril söyleyişi uygun değildir). Bununla birlikte fi'lîl vezni vardır. (Yani Cibrîl söylenebilir): Dihlîz, kıtmîr ve birtîl kelimeleri gibi. Şu kadar var ki Arap olmayanların dilinde Arapçada benzeri olmayan birtakım vezinlerin olması redolunamaz. Yine bu söyleyişlerin çokça değişikliklere uğramayacağı da söylenemez. Nitekim Acemler'in İbrahim, İbraham, İbrâhim, İbrahem, İbrahum ve İbrâhâm dedikleri bilinen bir husustur. Başkası ise şöyle demektedir: Cibrîl, Arapça olmayan bir isimdir. Araplar bunu arapçalaştırmıştır. O Araplar bakımdan bu kelimeyi böyle değişik şekillerde söyleyebilirler; bundan dolayı zaten bu kelime munsarîf (çekimli) değildir.

Derim ki: Biz bu kitabın baş taraflarında ⁽¹⁾ bu kelimelerin Arapça oldukları görüşünün doğru olduğunu ve Cebrail'in apaçık bir arapça ile bu kelimeleri bu şekilde inzal ettiğini söylemiş idik. en-Nehhâs der ki: Cibrîl kelimesi cem'i teksir (kırık çoğul) şeklinde Cebârîl diye gelir.

Mîkâîl kelimesinin ise altı şekilde söylenmesi sözkonusudur:

1- Mîkâyîl: Bu Nâfi'in kıraatidir.

2- Mîkâîl: Bu Hamza kıraatidir.

3- Mîkâl: Hicazlıların şivesidir. Aynı zamanda bu Ebu Amr ve Âsım'dan

(1) "Kur'ân'da Arapça Olmayan Kelimeler Var mıdır?" başlığı altında

rivâyetle Haf's'ın rivâyetidir. İbn Kesir'den üç şekilde rivâyet edilmiştir. Ka'b b. Mâlik der ki:

وَيَوْمَ بَدَّرَ لَقِينَاكَمَ لَنَا مَدَدٌ فِيهِ مَعَ النَّصْرِ مِيكَالٌ وَجَبْرِئِيلُ

“Bedir günü sizinle yardımcı güçlerimiz ile birlikte karşılaştık
O günde, zaferle birlikte; Mikâl ve Cibrîl de vardı.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

عَبَدُوا الصَّلِيبَ وَكَذَّبُوا بِمُحَمَّدٍ وَبِجَبْرِئِيلٍ وَكَذَّبُوا مِيكَالَا

“Haç'a ibadet ettiler, Muhammed'i de yalanladılar
Cebrail'i de Mikâl'ı da yalanladılar.”

4- *Mîkeîl*: Bu, İbn Muhaysin'in kıraatidir.

5- *Mikâyîl* (iki tane ya ile) Bu da ondan gelen farklı rivâyetler ile birlikte el-A'meş'in rivâyetidir.

6- *Mikâel*: (Fethalı bir hemze ile İsrâel denildiği gibi): Bu da Arapça olmayan bir isim olduğundan dolayı munsarîf değildir. İbn Abbas'ın zikrettiğine göre Cebr, Mîkâ ve İsrâ kelimelerinin hepsi arapça olmayan bir dilde, kul ve köle (abd ve memluk) anlamında; il ise yüce Allah'ın adıdır. O bakımdan Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a)'ın Müseylime'nin seci'li söyleyişlerini işitince şöyle demesi de bu türdendir: Bu il'den (yani Allah'tan) gelmeyen bir sözdür. Kur'ân-ı Kerim'de de bu kelimenin iki ayrı tefsirinden birisine göre şu buyrukta bu anlama geçtiği söylenmektedir: “Onlar bir mü'min hakkında ne bir il ve ne de bir ahde riâyet etmezler.” (et-Tevbe, 9/10) Burada yer alan “il” kelimesinin açıklaması ile ilgili iki görüşten birisine göre il, Allah'tır; yani hiçbir mü'min hakkında Allah'ın öngördüğü hak ve hukuku gözetmezler demektir. İleride buna dair açıklamalar (et-Tevbe, 8, 10. âyetlerde) gelecektir.

[el-Maverdî der ki: Cibrîl ve Mikâîl iki ayrı isimdir. Onlardan birincisi Abdullah, ikincisi Ubeydullah (Allah'ın kulu ve Allah'ın kulcağızı) anlamındadır. Çünkü “il” yüce Allah demektir. “Cebr” de “kul” demektir. “Mîkâ” ise “kulcağız” anlamındadır. Sanki Cibril Abdullah, Mikâil de Ubeydullah anlamını ihtiva eder. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Müfessirler arasında ona bu konuda muhalefet eden kimse de yoktur.]

Derim ki: Bazı müfessirler İsrâfil'in Abdurrahman anlamına geldiğini de söylerler. en-Nehhâs ise şöyle demektedir: “*Cebr*” kelimesini kul (abd) “il” kelimesini de Allah diye açıklayan kimsenin: “(هَذَا جِبْرِئِيلُ وَرَأَيْتُ جِبْرِئِيلَ وَمُرَرْتُ بِجِبْرِئِيلَ)”: Bu Cebriîl'dir, Cebraîl'i gördüm, Cebriîl'e uğradım,” demesi gerekir. Ancak böyle birşey denilmediğinden dolayı burada bu ifadenin Cebraîl'in adı anlamına gelmesi sözkonusu olur.

Başkaları ise şöyle demektedir: Eğer onların (müfessirlerin) dedikleri gibi (verdikleri anlam doğru) olsaydı, bu kelimenin munsarîf olması gerekir-

di. Munsarîf oluşunun terkedilmesi bunun muzaf olmayan tek kelimedenden meydana gelmiş bir isim olduğunu göstermektedir. Abdulganî el-Hafîz, Eflet b. Halîfe'den -ki bu Hassan'ın babası Fuleyt el-Amirî'dir- o da Cesre bint De-câce'den o Aîşe (r.anha)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Cibrîl'in, Mikâîl'in ve İsrâfil'in Rabbi olan Allah'ım! Cehennem ateşinin sıcağından ve kabir azabından sana sığınırım."⁽¹⁾

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

99. Andolsun ki Biz sana apaçık âyetler indirdik, bunları fasıklar-dan başkası inkâr etmez.

İbn Abbas (r. anhumâ) der ki: Bu, İbn Suriya'ya verilen cevaptır. O Rasûlullah (s.a)'a: Ya Muhammed, sen bize bildiğimiz birşey getirmedi. Allah sana apaçık bir âyet (mucize) indirmede ki o âyet sebebiyle biz de sana uyalım, deyince yüce Allah bu âyet-i kerimeyi inzal buyurdu. Bunu Taberî nakletmektedir. ⁽²⁾

أَوْ كُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾

100. Onlar ne zaman bir ahidle bağlandılarsa içlerinden bir grup onu bozup atıvermedi mi? Hayır, onların çoğu iman etmezler.

"Onlar, ne zaman bir ahidle bağlandılarsa... mi?" buyruğunda yer alan "vav" harfi atıf edatıdır. Onun başına ise soru edatı olan "hemze" gelmiştir. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruklarında da bu hemze "fe" harfinden önce gelmiştir: "*Onlar hâlâ cahiliye hükmünü mü...*" (el-Maide, 5/50); "*Sen sağır-lara mı işittireceksin?*" (ez-Zuhruf, 43/40); "*Onu ve zürriyyetini... mi ediniz-siniz?*" (el-Kehf, 18/50) Yüce Allah'ın: "*Sonra vukua geldi mi...*" (Yunus, 10/51) buyruğunda da "(ثم)": "Sonra" kelimesinin başına da gelmiştir. Bu Si-beveyh'in görüşüdür.

el-Alıfeş'e göre ise bu âyet-i kerimedeki (ve benzerlerindeki) vav zaidir. el-Kisaî'nin görüşüne göre ise bu vav'ın aslı "ev"dir. Kolaylık (teshil) olsun diye "vav" hareke almıştır. Kimisi de sakîn olarak "ev" şeklinde okumuştur. O vakit de bu (بل): Bilakis, hayır anlamına gelir. Nitekim birisi ötekine: Seni mutlaka döveceğim der, buna karşılık o da :Veya Allah bana yeter, diye cevap verir. ⁽³⁾

(1) *Nesai*, İstiâze, 56.

(2) *Taberî*, Beyrut, 1408/1988, I, 441; el-Vâhîdî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Beyrut, 1411/1991, s. 34

(3) Yani dövmeyeceksin, Allah beni senden koruyacaktır, anlamında olur.

Bu açıklamaya göre de âyetin bu bôlümünün anlamı: "Hayır, onlar ne zaman bir ahidle bağlandılarsa içlerinden bir grup..." şeklinde olur.

İbn Atiyye der ki: Bütün bu açıklamalarda bir zorlama vardır. Doğrusu ise Sibeveyh'in görüşüdür. "(كَلِمًا): **Ne zaman**" kelimesi zarf olarak mensûbdur.

Bu âyet-i kerime kastedilen şahıs Malik b. es-Sayf'dir. Bunun adının Malik b. ed-Dayf olduğu da söylenmiştir. O şöyle demişti: Allah'a yemin ederim, bizim Kitabımızda bizden ne Muhammed'e iman etmek diye bir söz alınmıştır, ne de başka her hangi bir söz. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

[Şöyle de denilmiştir: Yahudiler şöyle söz vermişlerdi: Eğer Muhammed peygamber olarak gönderilirse mutlaka ona iman edeceğiz ve Arap müşriklere karşı onun yanında, onunla birlikte olacağız. Fakat Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderilince onu inkâr ettiler, kâfir oldular.

Ata da der ki: Burada sözü geçen "ahid," Peygamber (s.a) ile yahudiler arasında kurulan ve yahudiler tarafından bozulan ahidlerdir. Kurayza ve Nadl-roğullarının yaptıkları gibi. Bunun delili de yüce Allah'ın şu buyruğudur: **"Onlar öyle kimselerdir ki kendilerinden birtakım kimselerle ahidleştikten sonra her seferinde ahidlerini bozarlar ve onlar sakınmazlar da."** (el-Enfâl, 8/56)]

"İçlerinden bir grup bozup atıvermedi mi?" buyruğunda geçen:

"Nebz": Atmak, fırlatıvermek demektir.

Nebîz ve menbûz da burdan gelmektedir. Ebu'l-Esved şöyle demiştir:

وَحَبَّرَنِي مَنْ كُنْتُ أَرْسَلْتُ إِنَّمَا أَخَذْتُ كِتَابِي مَعْرُضًا بِشِمَالِكَا
نَظَرْتُ إِلَى عَنَوَانِهِ فَنَبَذْتُهُ كَنَبْذِكَ نَعْلًا أَخْلَقْتُ مِنْ نَعَالِكَا

"Gönderdiğin kişi bana haber verdi ki: Sen

Sol elinle, yüzçevirerek mektubumu almışsın."

Onun başına bir bakıp bir kenara atmışsın (nebz)

Eskiye ayakkabılarından birisini attığın (nebz) gibi."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

إِنَّ الَّذِينَ أَمَرْتَهُمْ أَنْ يَعْدِلُوا نَبَذُوا كِتَابَكَ وَأَسْتَحْلُوا الْمَحْرَمَا

"Senin kendilerine adaletli olmalarını emrettiğin kimseler

Mektubunu bir kenara attılar (nebz) ve haram olanı helal bildiler."

Bu (bir şeyi atıp fırlatmak), herhangi bir şeyi hafife alıp da gereğince amel etmeyen bir kimse hakkında bir misal olarak verilir. Araplar : Bunu sırtının arkasına koy, arkana at, ayağının altına al, gibi ta'birler kullanırlar. Yani onu terket ve ondan yüzçevir demek isterler. Şanı yüce Allah da şöyle buyurmaktadır:

"Onu arkanıza atılmış (değersiz) birşey edindiniz." (Hud, 11/92) el-Ferrâ da şu beyiti nakletmiştir:

تَمِيمُ بْنُ زَيْدٍ لَا تَكُونَنَّ حَاجَتِي بِظَهْرِ فَلَا يَغْنَى عَلَيَّ جَوَابُهَا

"Ky Zeydoğlu Temim, benim sana arzettiğim ihtiyacım

Arkasına atılmış ve benim için cevabını almak zorlaşmış bir hale düşmesin."

"Hayır onların çoğu" buyruğu mübtedadır, "iman etmezler" buyruğu da haber mahallinde ve geleceği de kapsayan (geniş zamanlı) bir fiildir.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ
مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَانَهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

101. Onlara Allah tarafından beraberlerinde olanı doğrulayıcı bir Peygamber gelince kendilerine kitap verilenlerden bir fırka sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabını arkalarına atmıştır.

["Onlara Allah tarafından beraberlerinde olanı doğrulayıcı" bu biraz sonra gelen "bir peygamber" in sıfatıdır. Bunun (mûsâddikan şeklinde) hal olması da mümkündür. (O takdirde anlamı şöyle olur: "... beraberlerinde olanı doğrulayıcı olarak..."):

"Bir Peygamber gelince kendilerine kitap"tan kasıt Tevrat'tır "verilenlerden bir fırka sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabını arkalarına atmıştır." Çünkü onların Peygamber (s.a)'ı inkâr etmeleri ve onu yalanlamaları, Allah'ın kitabını yani Tevrat'ı arkalarına atmaları demektir. es-Süddî der ki: Bunlar Tevrat'ı bir kenara attılar ve Asef'in kitabı ile Hârut ve Mârût'un sihir kitabını aldılar.]

Şöyle de denilmiştir: Burada kitap ile Kur'ân'ın kastedilmiş olması da mümkündür. eş-Şa'bî der ki: Bu kitap onların ellerinde bulunuyor ve onlar bu kitabı okuyorlardı. Fakat onun gereğince ameli bir kenara bırakmışlardı.

Süfyan b. Uyeyne de der ki: Onlar bu kitabı ipeklere, atlaslara sarıp sarımaladılar. Altın ve gümüşle süslediler, fakat helalini helal bilmediler, haramını da haram. İşte kitabı sırtlarının arkasına atmaları budur. ⁽¹⁾ Buna dair açıklamalar bir önceki âyet-i kerime de yeteri kadar yapılmıştır.

"Sanki bilmiyorlarmış gibi" buyruğu, bilmeyen kimseye onların halini

(1) Biz Muhammed Ümmet'i'nin de uzun bir zamandan beri Kur'ân'a karşı takındığımız ve gösteriştikten öteye gitmeyen bu sözde saygıyı bırakıp, Kur'ân-ı Kerîm'i arkamıza attığımız bir kitap olmaktan çıkartıp gerçek konumu olan "yol göstericilik" mevkiine tekrar getirmemiz imanî bir sorumluluğumuzdur.

benzetmektedir. Çünkü onlar, bilmeyen cahil bir kimsenin yaptığı işi yapmışlardır. Böylelikle bu ifadeden onların bilerek inkâr ettikleri, küfre sapıklıkları anlaşılmaktadır.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَٰنَ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَٰنُ
وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ ۖ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى
الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا
إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ
وَزَوْجِهِ ۖ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَيَتَعَلَّمُونَ
مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ۖ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ
فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ
كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾

102. Şeytanların Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurduklarına uydu-
lar. Halbuki Süleyman kâfir olmadı. İki meleğe de birşey (indi-
rilmedi). Fakat o şeytanlar kâfir idiler ki insanlara sihri öğreti-
yorlardı. Babil'de iki meleğe de bir şey indirilmedi. Harut ile Ma-
rut'a gelince; onlar: "Biz ancak bir imtihanız, sakın kâfir olma"
demedikçe hiçbir kimseye öğretmezlerdi. İşte o ikisinden ko-
ca ile karısının arasını ayıracak şeyler öğrenirlerdi. Onlar Al-
lah'ın izni ile olmadıkça onunla hiçbir kimseye zarar verici
değillerdi. Ve onlar kendilerine zarar verecek fakat fayda sağ-
lamayacak şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar, onu satın
alan kimsenin ahirette hiçbir nasibi olmadığını biliyorlardı. On-
ların kendilerini, karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke
bilmiş olsalardı?!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmidört başlık halinde sunacağız:

1- Şeytanların Okudukları:

"Şeytanların Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurduklarına uydular." Bu buyrukta yüce Allah, kitabı arkalarına atan kesimin -ki bunlar yahudilerdir- büyüye de tabi olduklarını haber vermektedir. es-Süddî der ki: Yahudiler Tevrat'ı ileri sürüp Muhammed (s.a)'e karşı çıktılar. Tevrat ile Kur'ân arasında uygunluk olduğu ortaya çıktı. Bu sefer Tevrat'ı bir kenara attılar, Asaf'ın (sihir) kitabını ve Hârût ile Mârût'un sihrini aldılar, ona yapıştılar.

Muhammed b. İshak der ki: Rasûlullah (s.a) Hz. Süleyman'ı gönderilmiş peygamberler arasında sözkonusu edince yahudi alimlerinden birisi şöyle dedi: Muhammed, Davud'un oğlunun bir peygamber olduğunu zannediyor. Halbuki o, Allah'a yemin ederiz bir sihirbazdan başka birşey değildi. Bunun üzerine yüce Allah da: **"Halbuki Süleyman kâfir olmadı... Fakat o şeytanlar.. kâfir idiler"** buyruğunu indirdi. Yani o şeytanlar ademoğullarına Hz. Süleyman'ın gösterdiği denizde yürümek, kuşları, şeytanları emri altında müsahhar kılmak gibi mucizelerinin büyü olduğu telkininde bulundular.

el-Kelbî der ki: Şeytanlar büyüye dair bilgileri ve tılsımları Hz. Süleyman'ın katibi Asaf'ın dilinden yazdılar ve Allah, onun mülkünü elinden aldığı sırada namaz kıldığı yerin altına gömdüler. Süleyman ise bunun farkına varmadı. Hz. Süleyman vefat edince oradan çıkartıp insanlara şöyle dediler: O size bu şeyler sayesinde hükümdarlık etti. Haydi bunu siz de öğreniniz. İsrailoğullarının âlimleri ise şöyle dediler: Bunun Süleyman'ın bilgisi olmasından Allah'a sığınırız. Bayağı ve sıradan kimseler ise: Hayır, bu Süleyman'ın bilgisidir dediler, onu öğrenmeye yöneldiler, peygamberlerinin kitaplarını reddettiler. Bu durum Allah (cc), Muhammed (s.a)'ı peygamber olarak gönderinceye kadar devam etti. Daha sonra yüce Allah peygamberi Muhammed'in üzerine Hz. Süleyman'ın bu işten ma'zur olduğunu ve ona yapılan bu iftiradan uzak olduğunu ortaya çıkartarak: **"Şeytanların Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurduklarına uydular"** buyruğunu indirdi. }

Ata der ki: Burada geçen "tetlû" tilavetten gelen okumak anlamındadır. İbn Abbas da der ki: Bu, arkasından gelmek, uymak anlamındadır. Nitekim: İnsanlar biri öteki ardından geldiler, denildiği zaman bu kelime kullanılır. Taberî der ki: "Tabi oldular" kelimesi üstün tuttular, demektir.

Derim ki: Bir şeye uyup onu önüne geçiren bir kimse başkasından üstün tuttuğu için böyle yapar. "Tetlû" ise geçip gitti, devam etti anlamındadır.⁽¹⁾

Şair de der ki:

وإذا مررت بقبيره فاعقِر به كَوْمَ الْهَجَانِ وَكُلَّ طَرَفٍ سَابِحِ
وَأَنْضَحْ جَوَانِبَ قَبْرِهِ بِدِمَائِهَا فَلَقَدْ يَكُونُ أَحَادِمُ وَذَبَائِحِ

(1) Buna göre âyetin meâli: Şeytanların Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurduklarına uyup gittiler ve bunu sürdürdüler, şeklinde olur. Yani müfessir demek istiyor ki: Fiil muza-ri olmakla birlikte mazi anlamını ihtiva etmektedir.

Kabrinin yanından geçersen boğazın orada

İri hörgüçlü, değerli beyaz develeri ve hızlıca koşup güzel yerlerde atlayanları

Onların kanları ile kabrinin dört bir yanını sula,

Çünkü o, kanla ve boğazlanan hayvanlarla kardeş olacak (idi)"

Burada "olacak" anlamındaki muzari' fiil, "idi" anlamındadır.

Buyruktaki "(ما): ...na" edatı, "uydular" anlamındaki fiilin mefulüdür.

Yani onlar şeytanların Süleyman'ın aleyhine uydurdukları şeylere uydu-
lar ve onların ardınca gittiler. Burada yer alan "ma" edatının nefy' (olum-
suzluk) ifade ettiği söylenmişse de böyle bir görüşün âyet-i kerimenin naz-
mı ile hiçbir ilgisi yoktur, sözün doğru olarak anlaşılmasına da imkan vermez.
Bunu İbnu'l-Arabi söylemiştir.

"Süleyman'ın mülkü" yani şeriat ve peygamberliği "aleyhinde uydurdu-
klarına uydular." ez-Zeccac der ki: Süleyman'ın hükümdarlık ettiği dönem hak-
kında uydurduklarına uydular, demektir. "Süleyman'ın mülkü ile ilgili olarak"
anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani Hz. Süleyman'ın kıssaları, nitelikleri
ve haberleri ile ilgili olarak uydurduklarına uydular. el-Ferra der ki: Böyle bir
yerde "alâ" ve "fî" (üzerine; de, da, hakkında) harflerinin ikisi de (anlam ola-
rak) uygundur, kullanılabilir.

Yüce Allah'ın burada "ala mülki Süleyman" deyip de "ba'de mülki süley-
man: Süleyman'ın mülkünden sonra" dememesi yüce Allah'ın şu buyruğu do-
layısıyla: "*Senden önce ne kadar bir rasûl ve bir peygamber gönderdiysek
mutlaka o bir şey söylemek istediği zaman şeytan onun sözüne birşey atmak
istemmiştir.*" (el-Hacc, 22/52); yani onun tilavetine birşeyler karıştırmak iste-
miştir.

Şeytanın anlamı ve türediği köküne dair açıklamalar (istilâze'ye dair bil-
gi verilirken) yapılmış bulunmaktadır. Tekrarlamanın anlamı yoktur.

[Burada geçen "şeytanlar"ın cin şeytanları olduğu söylenmiştir. Bu laimden
anlaşılan da budur. Kastın, dalâlette alabildiğine ileri gitmiş, isyankâr insan-
ların şeytanları olduğu da söylenmiştir.] Cerîr'in şu beyitinde olduğu gibi.

أَيَّامُ يَدْعُونَنِي الشَّيْطَانُ مِنْ غَزَلِي وَكُنْ يَهُوتَنِي إِذْ كُنْتُ شَيْطَانًا

"Onlara duyduğum sevgiden dolayı bir zamanlar beni şeytan diye çağırıyorlardı
Ve şeytan olduğum zamanlar onlar da beni seviyorlardı."

2- Süleyman Kâfir Olmadı:

[**"Halbuki Süleyman kâfir olmadı"** buyruğu ile Allah tarafından Hz. Süley-
man'ın günahsızlığı dile getirilmektedir. Âyet-i kerimede ise herhangi bir kim-
senin Hz. Süleyman'ı küfre nisbet ettiğine dair bir ifade geçmemiştir. Şu kadar
var ki yahudiler Hz. Süleyman'ı sihirbazlıkla nitelendirdiler. Sihir küfür oldu-
ğundan dolayı adeta Hz. Süleyman küfre nisbet edilmiş gibi olmuştur.]

Daha sonra yüce Allah: "**Fakat o şeytanlar kâfir idiler**" buyruğu ile sih-

el öğretmek sebebiyle şeytanların kâfir olduğunu tesbit etmektedir.

"Öğretiyorlardı" buyruğu ise hal makamında mansubdur. İkinci bir haber olmak üzere ref halinde olması da mümkündür. (1)

Kûfeliler Âsım müstesnâ (وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ) şeklinde (لكن) nun harfini şeddesiz olarak buna karşılık (الشَّيَاطِينَ) kelimesinin nun'unu ötreli olarak okumuşlardır. el-Enfal'de yer alan (وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى): *Fakat Allah attı*" (el-Enfal, 8/17) buyruğunu da böyle okumuşlardır. İbn Âmir de onlar gibi okumuştur. Geri kalanları ise "lâkinne" şeklinde ve ondan sonra gelen ismin sonunu da üstün olarak okumuşlardır.

"**Lâkin**" kelimesinin iki anlamı vardır: Geçmişe dair haberi nefyeder, geleceğe dair haberi de isbat (olumlu) eder. Bu kelime ise la, kâf ve inne olmak üzere üç kelimededen yapılmıştır. "La" nefyedicidir, "kâf" hitab içindir, "inne" ise isbat ve tahkik içindir. Ağır olduğundan dolayı bu "inne"deki hemze gitmiştir. Bu "lakin" kelimesi ağır (son harfi şeddeli): lakinne şeklinde ve hafif (lakin şeklinde son harfi şeddesiz olarak) okunur. Ağır okunduğu takdirde "inne" gibi ismini nasbeder, hafif okunduğu takdirde ise şeddesiz "in" gibi (ismini) ref eder.

3- Sihar (Büyü):

Sihir aslında hile ve hayalî şekiller göstermek suretiyle birşeyi olduğundan başka türlü göstermek demek olduğu söylenmiştir. Bu da büyü yapanın birtakım işler yapıp bazı sözler söylemesi ile olur. Bunun sonucunda büyülenen kişi o eşyayı gerçek mahiyetinden başka türlü görür. Tıpkı uzaktan se-rabı görüp de orada su bulunduğu hayaline kapılan ve devamlı ve hızlıca yol alan bir gemiye binip de kıyıda gördüğü ağaç ve dağların da kendisiyle birlikte yürüdüğünü zanneden kimsenin durumu gibi.]

Bu kelimenin küçük çocuğu aldatan ve aynı şekilde bir şeylerle uğraştırıp oyalayan kimsenin durumunu ifade etmek üzere kullanılan: "(سَحَرْتُ الصَّبِيَّ)": Küçük çocuğu sihrettim," ifadesinden türetildiği söylenmiştir. Teshîr (büyüleme) de böyledir. Lebid der ki:

فَإِنْ تَسَالَيْنَا فِيمَ نَحْنُ فَإِنَّا عَصَافِيرُ مِنْ هَذَا الْأَنَامِ الْمُسَحَّرِ

"Ne halde olduğumuzu bize soruyorsan bizler

Şu aldatılmış (sihredilmiş) yaratıklardan kuşlarız."

Bir başkası da şöyle demektedir:

أَرَانَا مُوضِعِينَ لِأَمْرِ غَيْبٍ وَنُسَحَّرُ بِالطَّعَامِ وَالشَّرَابِ
عَصَافِيرُ وَذَبَابٌ وَدُودٌ وَأَجْرًا مِنْ مُجَلَّحَةِ الذَّنَابِ

(1) Meal ikinci ihtimale göre yapılmıştır. Hal olma ihtimaline göre meal şöyle olur: "Fakat şeytanlar sihri öğreterek kâfir oldular."

"Kendimizi, yemek ve içmekle eğleniyorken (sihrediliyorken)
Ölüme hızla giden kimseler görüyorum,
Kuşlar, sinekler, kurtlar ve
Cesur kurtlardan da daha cesur kimseler."

Yüce Allah'ın: "*Sen muhakkak büyülenmiş (mûsâlihhar) kimselerdenisin.*" (eş-Şuara, 26/153) buyruğuna gelince, denildiğine göre, "*mûsâlihhar*" (elâçer anlamına gelen) "sehar" sahibi olarak yaratılan kimse demektir. Yemek ye-yip içecek şeyleri içen anlamına gelen, oyalanıp eğlenen kimseler anlamında olduğu da söylenmiştir.

Sihr'in asıl anlamının gizlilik demek olduğu da söylenmiştir. Çünkü büyü yapan, bu işi gizlice yapar. Aslının, birşeyden yüzçevirtirmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Seni bu işten sihir etti, yani o işten başka tarafa çevirdi, denilir. Asıl anlamının meylettirmek olduğu da söylenmiştir. Seni meylettiren herkes sana sihir yapmış olur. Yüce Allah'ın: "*Belki de biz büyülenmiş bir topluluğuz.*" (el-Hicr, 15/15) buyruğu hakkında da şöyle denilmiştir: Yani bize büyü yapıldı ve bize gösterilen hayaller sonucu bildiğimizden başka noktalara kaydırıldık.

el-Cevherî der ki: Sihir, okuyup üflemek demektir. Alınış kaynağı latif ve sezilmeyecek kadar ince olan herşeye sihir denir. Sâhir (sihir yapan, büyüleyici) bilgin anlamındadır. Yine bu kelime aldatmak anlamına da gelir.

İbn Mes'ud der ki: Bizler cahiliyye döneminde sihire "idâh" derdik. Araplara göre ise bu ileri derecede iftira ve yalanın güzel sözlerle allanıp pullanması demektir. Şair der ki:

أعوذ برَّبِّي مِنَ النَّاسِ تَ فِي عِضِّ الْعَاضِيَةِ الْمُتَغَيِّرَةِ

"Ben Rabbime sığınırım

Büyü yapıp büyüüne üfüren büyücülerden."

4- Büyünün Gerçeği Var mı?

[Büyünün gerçek olup olmadığı hususunda farklı görüşler vardır. Hanefî mezhebine mensup el-Gaznevî *Uyunu'l-Meânî* adlı eserinde şöyle demektedir: Sihir Mu'tezileye göre asılsız bir aldatmacadır. Şafiî'ye göre vesvese ve hastalıktır. Bize göre ise sihrin aslı güneşin Firavn sihirbazlarının asalarında civaya etki etmesi gibi yıldızların özelliklerinin etkisini esas alan birtakım tılsımlar veya zor olan şeyleri kolaylaştırmaları için şeytana yapılan tazimdir.

Derim ki: Bize göre ise sihir bir gerçektir. Onun gerçek bir niteliği vardır. Allah -ileride de geleceği üzere- sihir esnasında dilediğini yaratır. Diğer taraftan sihrin bir kısmı el çabukluğu ile olur. (Şa'veze gibi). Şa'vezi ise çabuk yürüyen postaya verilen addır. İbn Faris, *el-Mücmel*'de şöyle der: Şa'veze, çölde yaşayan arapların kullandığı bir kelime değildir. Bu, büyü gibi elçabukluğu ile birtakım okuyup üflemelerdir. Bunun bir kısmı ezberlenen sözler, bir

kısmı da yüce Allah'ın okunan isimleri olabilir. Kimisi şeytanların dönemlelerinden kalma olabilir ve bu birtakım ilaç, duman ve başka şeyler türünden olur.

5- Hz. Peygamber'in "Sihir" Kelimesini Kullanması:

Rasûlullah (s.a) sözdeki fesahata ve güzel söz söylemeye "sihir" adını vermiş ve şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz sözün bir kısmı elbette bir sihirdir." Bunu Mâlik ve başkaları rivâyet etmiştir. (1)

Çünkü bu sözlerde bazan batıl o derece doğru gösterilir ki işiten onun doğru olduğunu zanneder. Buna göre Hz. Peygamber'in: "sözün bir kısmı elbette ki bir sihirdir" buyruğu belağat ve fesahatı yermek sadedinde olur. Çünkü bunu sihire benzetmiş olmaktadır. Şöyle de açıklanmıştır: Bu ifade beyanın üstünlüğünü ve belağati övmek için kullanılmıştır. Bunu da bir grup ilim adamı söylemiştir. Ancak birinci açıklama daha sahihtir. Buna delil ise Peygamber (s.a)'ın şu buyruğudur: "... belki sizin bazılarınız delilini diğer bazısına göre daha açık bir dille anlatabilir." (2); "Benim aranızdan en çok buğzettiğim kişiler çokça söz söyleyip sözlerini tekrarlayan ve ağzı kalabalık kimselerdir." (3)

Derim ki: Hadisin ravisi Amir eş-Şa'bî ile Sa'saa b. Sûhan sözünü ettiğimiz şekilde bu hadisi açıklamışlar ve şöyle demişlerdir: Peygamber (s.a)'ın: "Şüphesiz sözün bir kısmı elbette ki bir sihirdir" buyruğuna gelince kişi bazen haksız olduğu halde hak sahibinden daha güzel bir şekilde delillerini ortaya koyar, böylelikle güzel açıklamalarıyla etrafındaki insanları büyüler ve haksız olduğu halde hakkı alır gider. İlim adamları belağatı ve güzel konuşmayı alabildiğine uzun veya oldukça kısa olmadıkça ve batıl hak gibi gösterilmedikçe övmüşlerdir. Bu ise açık bir husustur. Hamdimiz Allah'adır.

6- Küfrü Gerektiren Büyü:

[Kimi büyüler, yapanın kâfir olmasını gerektirir. İnsanların suretlerini değiştirmek, onları hayvan kılığına büründürmek, bir aylık mesafeyi bir gecede katetmek, havada uçmak gibi iddialarda bulunanlar böyledir. İnsanlara kendisinin haklı olduğu vehmini vermek üzere bu tür şeyler yapan herkesin yaptığı bu iş küfürdür. Bu Ebû Nasr Abdurrahim el-Kuşeyrî'nin görüşüdür.]

Ebû Amr da der ki: Büyücü, hayvanı bir şekilden bir şekile dönüştürüp insanı eşek yahut benzeri bir kılığa sokar, cesetleri değiştirmeye, helak etmeye ve nakletmeye kâdirdir, diyenlerin görüşlerine göre sihirbazın öldürülmesi gerekir. Çünkü bu kişi peygamberleri inkâr eden bir kâfirdir. Onların âyet ve mucizelerine benzer iddialarda bulunmaktadır. Bunu böyle kabul et-

(1) *Buhârî*, Nikah 47; *Müslim*, Cumua 47; *Ebû Dâvûd*, Edeb 86, 87; *Tirmizî*, Birr 79; *Muvatta'*, Kelam 7; *Dârimi*, Salât 199; *Müsned*, II, 269...

(2) *Buhârî*, Şehadât 27, Hiyel 10, Ahkâm 20; *Müslim*, Akdiye 4; *Ebû Dâvûd*, Akdiye 7, Edeb, 87; *Tirmizî* Ahkâm 11, 18; *Nesai*, Kudât 12, 33; *İbn Mâce*, Ahkâm 5...

(3) *Tirmizî*, Birr, 71; *Müsned*, II, 369, IV, 193-194.

mekle birlikte peygamberliğin sıhhatli bilgisine ulaşmak mümkün olmaz. Çünkü bunun (yani mucizelerin) bir benzeri hile yolu ile husule gelebilir, kanaatini uyandırır.

} Büyünün birtakım aldatmalar, birtakım yasaların dışına çıkmalar, göz boyamalar, hayal göstermeler olduğu iddiasında bulunanların kabul ettikleri esas ilkeye göre ise büyücünün öldürülmesi gerekmez. Ancak yaptığı büyü sonucu bir kimsenin ölümüne sebep teşkil ederse, o kişinin ölümüne karşılık olarak o da öldürülür. }

7- Büyünün Gerçeği:

[Ehl-i Sünnet büyü'nün sabit olduğunu, gerçeğinin bulunduğunu kabul etmiştir.] Genel olarak Mu'tezile ve Şafiî mezhebine mensup Ebû İshak el-İsterabadî ise sihrin bir hakikatinin olmadığı görüşündedir. Aksine bunlara göre sihir bir şeyin olduğundan başka türlü gösterilmesini sağlayan bir hayal ve bir vehmettirmedir. Ve sihir bir çeşit el çabukluğu ve çabuk harekettir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Sihirlerinden ötürü kendisine yürüyorlarmış hayalini verdi."* (Tâhâ, 20/66) Burada yüce Allah gerçekten yürüyorlardı, buyurmamakta "kendisine yürüyorlarmış hayalini verdi" diye buyurmaktadır. Bir başka yerde de: *"İnsanların gözlerini büyülediler"* (el-A'raf, 7/116) diye buyurmaktadır.

Ancak bunda görüşlerine destek olacak bir delil yoktur. Çünkü bizler hayal göstermenin ve başka işlerin büyü kapsamında olduğunu kabul etmiyoruz. [Aksine bunun ötesinde aklın caiz kabul ettiği (olabilir dediği) ve sem'î delillerin de varid olduğu birtakım hususlar vardır. Bunlar arasında bu âyet-i kerimede (tefsiri yapılan âyette) sözü geçen sihir ve sihrin öğretilmesi de vardır. Eğer bunun bir gerçeği olmasaydı, öğretilmesine imkân olmazdı. Yüce Allah da onların insanlara bunu öğrettiğini haber vermezdi. İşte bu, büyü'nün bir hakikat olduğunun delilidir. Yüce Allah'ın Firavun'un sihirbazları kıssasında zikrettiği: *"Ve büyük bir sihir getirmiş oldular"* (el-A'raf, 7/116) buyruğu ile Felak Sûresi, diğer taraftan bütün müfessirlerin bu sûrenin iniş sebebinin Lebid b. el-A'sam'ın büyü'sü dolayısıyla indiğini ittifakla belirtmeleri de bu deliller arasındadır. Bu sûrenin iniş sebebiyle ilgili olarak bu rivâyet Buhârî, Müslim ve başkalarının kaydettiği hadisler arasındadır. Hz. Aişe'den gelen bir hadis-i şerifte şöyle denilmektedir: Zureykoğulları yahudilerinden Lebid b. el-A'sam adında bir yahudi Rasûlullah (s.a)'ı büyüledi... Bu hadis-i şerifte şu ifadeler de geçmektedir: Büyü çözülünce: Peygamber (s.a) "Şüphesiz Allah bana şifa verdi" diye buyurmuştur. (1)]

Şifa ise ancak hastalığın kaldırılması ve son bulması ile sözkonusu olur. İşte bu sihrin bir gerçeğinin olduğunu göstermektedir. Yüce Allah'ın ve O'nun

(1) Buhârî, Bed'u'l-halk 11, Tıb 47, 49, 50, Edeb 56, Deavât 57; Müslim, Selâm 43; İbn Mâce, Tıb 45; Müsned, VI, 57, 63.

peygamberinin, sihrin varlığına ve vakiliğine dair haberleri dolayısıyla onun gerçek olduğu kesindir. Kendileriyle icmain gerçekleştiği hal ve akd ehli de bu görüştedir. Mu'tezilenin döküntüleriyle ittifak halinde olmayan hak ehline muhalefet etmelerine itibar edilmez.

[Eskiden beri büyü alabildiğine yaygınlık kazanmış, insanlar onun hakkında sözler söylemişlerdir. Ashab-ı kiramdan olsun tabiinden olsun onun aslını inkâr eden görülmemiştir. Süfyan, Ebu'l-A'ver'den, o İkrime'den, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Sihir Mısır kasabalarından el-Ferama diye bilinen bir kasabada öğretildi. Sihrin varlığını yalanlayan kâfirdir. Allah'ı ve rasûlünü yalanlayıcı olur ve müşahede ve gözle görülüp bilinen bir şeyi de inkâr etmiş olur.]

8- Büyü ve Olağanüstü Haller:

[Mezhebimize mensup ilim adamları şöyle demiştir: Hastalık, (eşleri) birbirinden ayırmak, delirtmek, bir organı yamultmak ve buna benzer delilin, kulların yapabileceği şeylerden olmasına imkân olmadığını gösterdiği insan gücü çerçevesinde bulunmayan, olağanüstü birtakım işlerin büyücü eliyle ortaya çıkacağı red olunamaz. İlim adamlarımız derler ki: Büyüde büyücünün bedeninin evlerinin küçük hava deliklerinden geçecek, ağacın dalının tepesine dikilecek şekilde incilmesi, oldukça ince bir iplik üzerinde yürümesi havada uçması, suda yürümesi, köpek ve benzeri şeylerin sırtına binmesi, uzak görülen bir ihtimal değildir. Bununla birlikte büyü bunların yapılmasını gerektiren asıl sebep değildir. Bunların meydana gelmesinin illeti ve bunları doğuran sebep de değildir. Büyücü bağımsız olarak bunları meydana getiremez. Yüce Allah bu gibi şeyleri büyüünün varolması halinde yaratır ve meydana getirir. Yemek esnasında tokluğu, su içmek halinde de suya kanmayı yarattığı gibi.]

Süfyan'ın Ammâr ez-Zehebî'den rivâyetine göre Velid b. Ukbe'nin yanında ip üzerinde yürüyen bir büyücü varmış. Büyücü ayrıca eşeğin arkasından girer ağzından çıkarmış. Ezdli -Becileli olduğu da söylenir- Cündeb b. Ka'b, onun için kılıcını kuşandı ve bu kişiyi öldürdü. Peygamber (s.a)'ın: "Benim ümmetim arasında Cündeb denilen kişi olacaktır. Bu kılıç ile bir darbe vura- cak ve bununla hak ile batılı birbirinden ayıracaktır." ⁽¹⁾ dediği kişidir. Hadis-i şerifte geçen bu Cündeb'in sihirbazı öldüren bu kişi olduğu görüşünde idiler. Ali b. el-Medenî der ki: Hârise b. Mudarrib ondan hadis rivâyet etmiştir.

(1) Sözlü geçen bu Cündeb'in böyle bir sihirbazı öldürdüğü rivâyet edilmektedir. (İzzud-din İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gabe*, I, 361; İbn Hacer *Tahrîb*, I, 135). Ancak İbnü'l-Esir, sihirbazı öldürdükten sonra; Hz. Peygamber'den; "Sihirbazın haddi (cezası) bir kılıç darbesidir" hadisini naklettini belirtmektedir. Bu hadisi *Tirmizî*, Hudûd 27'de Cundeb'den nakletmekte ise de bu hadisin Cundeb'den mevkûf (senedi muttasıl ya da münkati olarak sahâbeye kadar ulaşan haber) rivâyetinin sahih olduğunu belirtmektedir. Hz. Peygamber'in söylediği belirtilen hadisin kaynağını ise tesbit edemedik.

9- Büyü Mucize Değildir:

Yapıldığı takdirde çekirge, haşerat, kurbağa, denizi yarmak, asayı yılanla dönüştürmek, ölüleri diriltmek, hayvanları konuşurmak gibi peygamberlerin büyük mucizeleri türünden şeyleri yüce Allah'ın büyü sonucu yaratmayacağı üzerinde müslümanlar icma etmişlerdir. Bu ve benzeri şeylerin büyü-cünün bunları dilemesi esnasında Allah tarafından yapılmayacağı, yaratılmayacağının kesinlikle bilinmesi, kabul edilmesi gerekir. Kadı Ebu Bekr b. et-Tayyib der ki: Bizim böyle bir şeyi imkansız kabul etmemiz bu konudaki icma dolayısıyladır. Eğer bu konuda icma olmasaydı bunun da mümkün olabileceğini söyleyebilirdik.

10- Büyü ile Mucize Arasındaki Fark:

Büyü ile mucize arasındaki farka dair bizim ilim adamlarımız şunları söylemektedir: Büyü, büyücü tarafından da başkası tarafından da yapılabilir. Aynı anda birçok kimsenin büyüü bilip bunu yapabilmeleri de mümkündür. Mucizenin benzerini meydana getirmek veya ona karşı onu çürütecek daha büyük bir olağanüstü hal ortaya koymak imkanını ise Allah kimseye vermez. Diğer taraftan büyücü peygamberlik iddiasında bulunmaz. O bakımdan büyücü vasıtasıyla meydana gelen olaylar mucizeden ayrı ve farklıdır. Mucizenin, -bu kitabın mukaddimesinde de daha önceden geçtiği gibi- peygamberlik iddiası ile birlikte ve benzerinin meydana getirilmesi için meydan okunması şartları da vardır.

11- Müslüman Büyücünün Hükmü:

[Müslüman ve zimnî büyücünün hükmü hakkında fukahâ farklı görüşlere sahiptir. İmam Malik, müslüman bir kimse bizzat söz ile büyücülük yaptığı takdirde bunun küfür olacağı ve öldürüleceği, tevbe etmesinin istenmeyeceği, tevbesinin de kabul olunmayacağı görüşündedir. Çünkü bu, zındığın ve zina edenin durumunda olduğu gibi, gizlice yaptığı bir iştir. Diğer taraftan yüce Allah: **"Biz ancak imtihanız, sakın kâfir olma, demedikçe hiçbir kimseye öğretmezlerdi"** buyruğunda büyüye "küfür" adını vermiştir. Aynı zamanda bu Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Sevr, İshâk, Şafî ve Ebû Hanife'nin de görüşüdür.]

Büyücünün öldürüleceğine dair hüküm Ömer, Osman, İbn Ömer, Hafsa, Ebu Mûsâ, Kays b. Sa'd ve tabiinden yedi kişiden de rivâyet edilmiştir. Peygamber (s.a)'ın da: "Büyücünün haddi kılıçla boynunu uçurmaktır" dediği rivâyet edilmektedir. Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾ Ancak sened itibarıyla pek kuvvetli değildir. Bu sadece hadis alimlerince zayıf kabul edilen İsmail b. Müslim yoluyla rivâyet edilmiştir. İbn Uyeyne bunu İsmail b. Müslim'den o da el-Hasen'den mürsel olarak rivâyet etmiştir. Kimisi de bu ha-

(1) Tirmizî, Hudud 27. Ayrıca bk. 8. başlığına dair not.

İbnü'l-Hasen'den o da Cündeb'den yoluyla rivâyet etmektedir.

İbnu'l-Münzir der ki: Biz Aişe (r.anha)'dan kendisine büyü yapmış bir cariyesini sattığını ve onun bedeli ile köle azad ettiğini rivâyet etmiş bulunuyoruz. Yine İbnu'l-Münzir der ki: Erkek söz söyleyerek büyü yaptığını ikrar edecek olursa, bu küfür olur ve tevbe etmediği takdirde öldürülmesi gerekir. Aynı şekilde onun aleyhine bu hususta bir beyyine sabit olup beyyine de küfür olan bir söz söylendiğini ortaya koyarsa hüküm böyledir.

Eğer kendisi ile büyü yaptığını sözkonusu ettiği sözler, küfrü gerektiren sözler değil ise öldürülmesi caiz değildir. Eğer büyülediği kimsede kısası gerektiren bir cinâyetin işlenmesi sonucunu doğurmuş ise şâyet bu kişiyi kastetmiş ise büyücüye kısas uygulanır. Eğer verdiği zarar kısası gerektirmeyen türden olursa, o takdirde bunun diyetini ödemesi gerekir.

İbnu'l-Münzir der ki: Rasûlullah (s.a)'ın ashabı bir mes'ele hakkında ihtilaf edecek olurlarsa hükmü Kitap ve Sünnete en yakın olan görüşe uymak gerekir. Ashab-ı kiram arasından büyücünün büyü sebebiyle öldürülmesini emreden kişinin sözünü ettiği büyü, küfrü gerektiren bir büyü olabilir. O takdirde onlardan gelen bu rivâyet Rasûlullah (s.a)'ın sünnetine uygun bir hüküm olur. Hz. Aişe'nin büyücü bir cariyesinin satılmasını emretmesi ile ilgili rivâyette sözü geçen büyücü cariyesinin büyüğü, küfür olmayabilir.

Herhangi bir kimse Cündeb'in Peygamber (s.a)'den: "Sihirbazın haddi bir kılıç darbesi ile boynunu uçurmaktır" hadisini delil gösterecek olursa, bu hadis sahih olduğu takdirde bunun "büyüsü küfrü gerektiren büyücünün öldürülmesini emretmesi" gibi bir anlama gelme ihtimali vardır. O takdirde bu Peygamber (s.a)'dan gelmiş bulunan "Müslüman bir kimsenin kanı ancak üç şeyden birisi ile helal olur.." ⁽¹⁾ anlamındaki haberlere de uygun düşer.

Derim ki: Bu, doğru bir görüştür. Müslümanların kanı himaye altındadır. Ancak kesin bir kanaat ile mübah kabul edilebilir. Anlaşmazlık olduğu halde ise kesin kanaat sözkonusu değildir. Kimi ilim adamı da şöyle demektedir: Eğer bu işi bilenler: Büyü ancak küfür ve istikbar ile birlikte gerçekleşebilir veya şeytanın tazim edilmesi şartı ile sözkonusu olabilir, diyecek olurlarsa o takdirde büyü küfrün bir delili olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İmam Şafii'den büyücünün büyüğü sebebiyle birisini öldürmedikçe ve: Ben onu öldürmeyi kastettim, demedikçe öldürülmeyeceğine dair bir görüş rivâyet edilmiştir. Eğer: Ben onu öldürmeyi kastetmemiştim, derse büyücü öldürülmez, bu takdirde hata yoluyla öldürmekte olduğu gibi diyeti ödenir. Eğer büyü yaptığı kişiye bir zarar verirse verdiği zarar oranında büyücü te'dib edilir.

İbnu'l-Arabî ise der ki: Bu, iki açıdan batıldır. Evvela o sihri bilmiyor. Sihrin gerçeği onun yüce Allah'tan başkasının kendisiyle ta'zim edildiği mukad-

(1) *Buhârî*, Diyat 6; *Müslim*, Kasâme 25, 26; *Ebü Dâvûd*, Hudud 1; *Tirmizî*, Hudud 15 v.s.

derat ve olayların kendisine nisbet edildiği birtakım sözler topluluğudur. İkinci yüce Allah kitab-ı keriminde sihrin küfür olduğunu açıkça ifade ederek şöyle buyurmaktadır: **"Halbuki Süleyman"** sihir sözlerini söyleyerek **"kâfir olmadı. Fakat o şeytanlar"** sihir ile ve onu öğretmek ile **"kâfir idiler ki"** **Hârut ile Mârut da insanlara: "Biz ancak bir imtihanız, sakın kâfir olma"** diyorlardı. İşte bu ifadeler konuya dair açıklamayı pekiştirici buyruklardır.

İmam Malik mezhebine mensup ilim adamları büyücünün tevbesinin kabul olunmayacağına şunu delil gösterirler: Büyü, batınî bir iştir. Onu yapan kişi açığa çıkarmaz. O bakımdan onun tevbesi -zındıkta olduğu gibi- bilinmez. Ancak irtidat edip kâfir olduğunu açığa vuran kimsenin tevbesi istenir. İmam Malik de der ki: Büyücü veya zındık aleyhlerine şahitlik edilmekten önce tevbe ederek geldikleri takdirde tevbeleri kabul edilir. Bunun delili ise yüce Allah'ın: **"Fakat bizim azabımızı gördüklerinde imanları onlara fayda vermedi"** (el-Mü'min, 40/85) buyruğudur. İşte bu onlara azabın nüzulünden önce imanlarının kendilerine fayda vereceğini göstermektedir. Bu iki kişinin (büyücü ile zındığın) durumu da böyledir.

12- Zimmî Büyücü:

[Zimmî büyücünün durumuna gelince, öldürüleceği söylenmiştir. İmam Malik ise şöyle demektedir: Yaptığı büyü sebebiyle başkasını öldürmedikçe öldürülmez. Bunun dışında işlediği cinâyetin tazminatını öder. Eğer kendisi ile yapılan zımmet antlaşmasında bulunmayan bir iş yapacak olursa da öldürülür.]

İbn Huveyzimendad der ki: Büyücü zimmî olduğu takdirde Malik'ten ona dair gelen rivâyetler farklı farklıdır. Bir seferinde tevbe etmesi istenir. Tevbesi ise İslâm'a girmesidir derken, bir seferinde de İslâm'a girse dahi öldürülür, demiştir. Harbî ise tevbe ettiği takdirde öldürülmez. Yine Malik, Peygamber (s.a.)'a söven zimmî hakkında da böyle demiştir: Bu kişinin tevbesi istenir ve tevbe etmesi ise İslâm'a girmesidir.

Bir başka seferinde ise: Öldürülür ve tıpkı bir müslümanda olduğu gibi tevbe etmesi istenmez. Yine İmam Malik zimmî hakkında büyü yaptığı takdirde cezalandırılacağını söylemiştir. Ancak yaptığı büyü ile ölüme sebep teşkil etmiş yahut herhangi bir zarar vermiş ise yaptığı iş kadar ona ceza uygulanır. İmam Malik'ten başkası ise, öldürülür demişlerdir. Çünkü zimmî büyüculük yapmakla zımmet ahdini bozmuş olur.

Mirasçıları büyücüye varis olamazlar. Çünkü büyücü kâfirdir. Ancak büyüüne küfür denilemeyecek ise istisnadır. İmam Malik kocasının kendisine yaklaşmasını önleyecek şekilde veya bir başkasını bağlayan kadının ibretli bir şekilde cezalandırılacağını, fakat öldürülmeyeceğini söylemiştir.

13- Büyücüden, Büyüsünü Çözmesi İstenir mi?

Büyücüden büyülediği kimseye yaptığı büyüü çözmesinin istenip istenmeyeceği hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Buhârî'nin kaydettiğine göre Said b. el-Müseyyeb bunu caiz görmüştür. ⁽¹⁾ el-Muzenî de bu görüşe meyyaldır. Hasan-ı Basrî ise bunu mekruh görmüştür. eş-Şa'bî de der ki: Nüşra (cin tarafından çarpıldığı zannedilen kimseye yapılan bir çeşit manevî tedavi)da bir mahzur yoktur. İbn Battal der ki: Vehb b. Münebbih'in kitabında belirtildiğine göre sedir ağacından yedi yeşil yaprak alınır, iki taş arasında bunları döver, sonra suya çalar, bunların üzerinde Âyetu'l-Kürsî'yi okur, daha sonra bu sudan üç yudum içer ve onunla gusleder. Yüce Allah'ın izniyle rahatsızlığı bu vesileyle gidecektir. Bu, hanımına yaklaşımdan alıkonulmuş erkeğe iyi gelir.

14- Şeytan ve Cinlerin Varlığını İnkâr Etmek:

[Mu'tezilenin büyük bir çoğunluğu şeytan ve cinlerin varlığını inkâr eder. Onların bu inkârları ise aldırıışsızlıklarını ve dine bağlılıklarının gevşekliğini gösterir. Halbuki şeytan ve cinlerin varlığını kabul etmek akıl açısından imkânsız birşey değildir. Diğer taraftan Kitap ve Sünnet'in nasları onların varlığını göstermektedir. Akıllı ve Allah'ın ipine sınımsıkı yapışmış bir kimsenin ise aklın varlıklarının caiz (varlığının mümkün) olduğuna hüküm verdiği, buna karşılık şeriatin de sabit olduğunu nas ile tesbit ettiği şeyi kabul etmesi bir görevidir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Fakat o şeytanlar kâfir idiler*" diye buyurduğu gibi bir başka yerde de: "*Şeytanlardan da onun için denize dalanlar... vardı.*" (el-Enbiyâ, 21/82) ve buna benzer daha pek çok âyet. Cin Sûresi de onların varlığını gerektirir.]

Peygamber (s.a) da şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz şeytan Âdemoğlunun içinden kan gibi akıp dolaşır." ⁽²⁾ Ancak bazı kimseler bu hadisi reddetmiş ve bir cesette iki ruhun bulunmasını imkânsız kabul etmişlerdir. Akıl ise cinlerin - eğer bazılarının hatta çoğu kimsenin söylediği gibi - cisimleri latif ve basit ise insanın içinde yol almalarını imkânsız kabul etmemektedir. Eğer cisimleri kesîf olsaydı yine de onların insanın içinde dolaşmaları mümkün ve doğru olurdu. Nitekim yiyecek ve içecek de vücudun boş kısımlarına girebilmektedir. Kurtçuklar da canlı olarak ademoğlunun içinde bulunabilmektedirler.

(1) Merhum müfessirin işaret ettiği ve *Buhârî*, Tıb 49 da yer alan ifade şöyledir: "Katâde dedi ki: Sâid b. el-Müseyyeb'e sordum: Büyülenmiş ya da karısına yaklaşamayan bir kimsenin bu büyüü çöz(dür)ülebilir. Ya da ona nüşrâ yapılabilir mi? Dedi ki: Bunda bir mahzur yoktur. Bunu yapanlar bununla islâh (arayı düzeltmek) isterler. Çünkü fayda sağlayan (sihir) yasaklanmamıştır."

(2) *Buhârî*, Ahkâm 21, Bed'u'l-halk 11, İtikâf 11, 12; *Müslim*, Selâm 23-24; *Ebû Dâvûd*, Savm 78, Sünnet 17, Edeb 81; *İbn Mâce*, Siyâm 65; *Dârimî*, Rikaak 66; *Müsned*, III, 156, 285, 309, VI, 337.

15- İki Meleğe İndirilenler

"Babil'de iki meleğe de birşey indirilmedi" buyruğunda yer alan (ل) nefy edatıdır. Ondan önceki vav ile: **"Halbuki Süleyman kâfir olmadı"** buyruğuna atfedilmiştir. Çünkü yahudiler: Allah Cebrail ve Mikâil ile büyüü indirmişti, demişlerdi. Yüce Allah da bunu reddetmekte, nefyetmektedir.

Bu buyrukta takdim ve tehir vardır. İfadenin takdiri şöyledir: Süleyman kâfir olmadı, iki meleğe de birşey indirilmedi, fakat şeytanlar kâfir oldular ki insanlara Babil'de büyüü Hârût ile Mârût öğretiyorlardı.

Burada Hârût ile Mârût yüce Allah'ın: **"Fakat şeytanlar kâfir idiler"** buyruğundaki **"şeytanlar"**dan bedeldir. Bu açıklama âyet-i kerime ile ilgili açıklamaların en uygun olanıdır. Buna dair söylenen en salih görüş de budur, bunun dışındakilere de itibar edilmez.

Çünkü büyü özlerinin latifliği ve anlayışlarının incelliği dolayısıyla şeytanlar tarafından çıkartılmış birşeydir. İnsanlar arasında büyücülükle en çok uğraşanlar ise kadınlardır ve (büyü yapmaları) özellikle de ay hall oldukları vakitlere rastlar. Yüce Allah da: **"Düğümlere üfüren (kadın)lerin şerrinden"** (el-Felak, 113/4) diye buyurmaktadır. Şair de "büyüye üfüren kadınların şerrinden rabbime sığınırım" demiştir.

16. Hârut ile Mârût Çoğul Olan "Şeytanlar"dan Nasıl Bedel Olabilir?

Birisi kalkıp: İki kişi çoğuldan nasıl bedel olur? Halbuki bedel ancak kendisinden bedel yapılan seviyesindedir, diyecek olursa buna üç ayrı cevap verilebilir:

1- İki kişi hakkında bazen çoğul ta'biri de kullanılır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Şâyet kardeşleri varsa o vakit altıda biri annesinin-dir."** (en-Nisâ, 4/11) Annenin mirasın üçte birini almaktan engellenmesi ve bunun yerine altıda birini alması ancak iki veya daha fazla kardeşin bulunması halinde sözkonusu olur. Nitekim ileride Nisâ Sûresi'nde (sözü geçen âyetler açıklanırken) buna dair açıklamalar gelecektir.

2- Hârut ile Mârût büyüünün öğretilmesinde başı çektiklerinden dolayı onlara uyanlar sözkonusu edilmeyip bizzat onlar zikredilmiştir. Yüce Allah'ın: **"Onun üzerinde ondokuz (melek) vardır."** (el-Müddessir, 74/30) buyruğunda olduğu gibi.

3- Şeytanlar arasında özellikle Hârût ile Mârût'un sözkonusu edilmesi, bu ikisinin isyanda ileriye gitmeleridir. Allah'ın: **"O ikisinde birçok meyveler, hurma ve nar ağaçları vardır"** (er-Rahman, 55/68) buyruğunda olduğu gibi. Yine: "Cebrâil ve Mikâil" buyruğu da buna benzemektedir. Kur'ân-ı Kerim'de olsun Arap dilinde olsun bu tür kullanımlar pek çoktur.

Kimi zaman ya şerefi veya üstünlüğü dolayısıyla genelin kapsamı içerisinde bulunan bazı kişiler özellikle nas ile zikr edilebilir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: **"Şüphesiz İbrahim'e insanların en yakını, elbette ona"**

uyanlarla şu Peygamber ve ona iman edenlerdir.” (Âl-i İmrân, 3/68); **“Ceb-rall'e ve Mikâil'e...”** (el-Bakara, 2/98) Ya da yüce Allah'ın: **“Meyveler, hurma ve nar ağaçları vardır”** (er-Rahman, 55/68) buyruğunda olduğu gibi. Hoş ve lezzetli olduklarından ya da çoğunluğu teşkil ettiklerinden dolayı da anılmış olabilirler. Hz. Peygamber'in şu buyruğunda olduğu gibi. **“Yeryüzü bana mes-cid, toprağı da bana (teyemmüm için) temizlik aracı kılınmıştır.”** ⁽¹⁾ Ya da bu âyet-i kerimede olduğu gibi isyanı, serkeşliği dolayısıyla zikredilebilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Burada yer alan (ل) edatının büyüye atfedildiği ve meful olduğu da söylenmiştir. Bu durumda ism-i mevsûl anlamında olur. Buna göre anlamı: **“Şeytanların Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurduklarına .. ve iki meleğe indirilenlere uydular,”** şeklinde olur. Bu durumda bu iki meleğe indirilen büyü, insanlar için bir sinama ve bir fitne sebebi olur. Allah da kullarını dilediği şeyler ile imtihan etmek hakkına sahiptir. Tıpkı Tâlût'un nehri ile askerlerini sinadığı gibi. Bundan dolayı o iki melek şöyle derdi: Biz ancak bir imtihanız, yani Allah'tan gelmiş bir sinama aracıyız. Sana büyücünün yaptığı işin küfür olduğunu haber veriyoruz. Bize itaat edersen kurtulursun, bize karşı gelersen helak olursun.

[Hz. Ali, İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Ömer, Ka'b el-Ahbar, es-Süddî ve el-Kelbî'den şu anlamda rivâyetler gelmiştir: İdris (a.s) döneminde Adem (a.s)'ın çocukları arasında fesad alabildiğince çoğaldı. Bu bakımdan melekler onları ayıpladı. Bunun üzerine yüce Allah: Eğer sizler onların yerinde olsaydınız ve onların yapılarında bulunanlar size de yerleştirilmiş olsaydı, onların işlediklerini işlerdiniz. Melekler: Seni tenzih ederiz, bizim böyle bir şey yapmamız yakışmaz, dediler. Bunun üzerine yüce Allah: En hayırlılarınızdan iki melek seçiniz diye buyurdu, onlar da Hârut ile Mârût'u seçtiler. Allah onları yere indirdi ve onlara da şehveti yerleştirdi. Aradan bir ay geçmeden adı Nabatî dilinde Bîdaht, Farisîde Nâhil, Arapçada da Zühre olan bir kadına gönüllerini kaptırdılar. Bu kadın bir dava için yanlarına gelmişti. Kadınla beraber olmak istediler; ancak dinine girmedikçe, şarap içip Allah'ın haram kıldığı nefsi de öldürmedikçe tekliflerini kabul etmedi. Onlar kadının teklifini kabul edip içki de içtiler ve onunla birlikte oldular. Kendilerini gören bir adamı da öldürdüler. Bu sefer kadın onlardan kendisini söyleyerek semaya çıktıkları ismi öğrenmek istedi. Onlar da bu ismi kadına öğretiler. Kadın o adı söyleyerek yükseldi ve hilkatî değiştirilip yıldız yapıldı.

Salim babasından o da Abdullah'tan rivâyetle şöyle der: Bana Ka'b el-Ahbar'ın haber verdiğine göre bu iki melek daha tam bir gün geçirmeden Allah'ın kendilerine haram kıldığı şeyleri işlediler.

Bu rivâyetten başka şöyle denilmektedir: Bu iki melek dünya azabı ile ahi-

(1) *Buhârî*, Teyemmüm 1, Salât 56; *Müslim*, Mesâcid 3-5; *Ebû Dâvûd*, Salât 24; *Tirmizî*, Mevâkîf 119, Siyer 5; *Nesâî*, Gusl 26; *İbn Mâce*, Tahâret 90 vs...

ret azabından birisini seçmekte serbest bırakıldılar, onlar da dünya azabını seçtiler. İşte bu iki melek yeryüzünün altındaki bir gizli geçitte Babil'de azab görmektedirler.

Denildiğine göre; Babil Irak bölgesinin adıdır. Nihavend olduğu da söylenmiştir. Ata'dan gelen rivâyete göre İbn Ömer, Zühre ve Süheyl yıldızlarını gördüklerinde onlara söğüp sayar ve Süheyl, Yemen'de insanlara zulmeden bir vergi memuru idi. Zühre ise Hârût ile Mârût'un birlikte olduğu kaddındı, derdi.]

[Deriz ki: Bütün bunlar zayıftır. Bu sözler, İbn Ömer'den olsun, başkasından olsun uzaktır, bunların hiçbirisi sahih değildir. Çünkü bu Allah'ın vahyinin eminleri olan peygamberlerine elçi olarak gönderdiği meleklerle dair temel inanış ve delillere aykındır. Bu gibi şeyleri bunlar reddetmektedir. Çünkü melekler: *"Onlar kendilerine verdiği emirlerde Allah'a asla isyan etmezler"* (et-Tahrîm, 66/6); *"Bilakis (melekler) ikram olunmuş kullardır, sözle O'nun önüne geçmezler ve O'nun emriyle amel ederler."* (el-Enbiya, 21/26-27); *"Gece ve gündüz durmaksızın tesbih eder, dururlar."* (el-Enbiyâ, 21/20)

Akıl, meleklerin günah işleyebileceklerini ve mükellef kılındıkları şeylere aykırı işler yapmalarını, onlarda şehvetlerin yaratılmasını reddetmez. Çünkü hatıra gelen herşey yüce Allah'ın kudreti çerçevesindedir. İşte peygamberlerin, velilerin ve fazilet sahibi ilim adamlarının korkmaları da burdandır. Şu kadar var ki aklen caiz görülen böyle bir şeyin meydana gelmesi ancak sem' ile (peygamberden gelen nakil ile) bilinebilir, bu konuda ise sahih bir delil yoktur.

Böyle bir görüşün sahih olmadığına delillerinden birisi de yüce Allah'ın yıldızları ve gezegenleri semayı yarattığı vakit yaratmış olmasıdır. Çünkü haberde şöyle denilmektedir: "Sema yaratıldığında orda yedi tane de gezegen yaratıldı: Zuhâ, müşteri, behram, utarit, zühre, güneş ve ay." İşte yüce Allah'ın: *"Her biri bir yörüngede yüzerler."* (el-Enbiya, 21/33) buyruğunun anlamı da budur. Böylelikle zühre ve süheyl'in Adem (a.s)'in yaratılışından önce varolduğu isbat edilmiş oluyor.] Diğer taraftan meleklerin: "Bize böyle birşey yakışmaz" demeleri şu anlama gelebilir: Hayır, sen bizi fitneye düşüremezsın. Ancak böyle birşey küfürdür. Bundan Allah'a sığınırız. Böyle bir sözün o şerefli meleklerle nisbet edilmesinden de Allah'a sığınırız. Allah'ın salât ve selâmı hepsine olsun. Çünkü yüce Allah onları tenzih ettiği gibi onlar da bu konuda müfessirlerin zikredip naklettiği ve onlara yakışmayan her türlü nitelikten münezzehtir. Onların nitelemelerinden senin izzet sahibi Rabbin yüce ve münezzehtir.

17- İki Melek veya İki Melik:

İbn Abbas, İbn Ebzâ, ed-Dalhâk ve el-Hasen *"el-Melekeyn"* kelimesini lam harfini esreli olarak: *"el-Melikeyn"* şeklinde okumuşlardır. (Buna göre anlam:

"...İki meliğe de..." şeklinde olur.) İbn Ebzâ der ki: Bunlar Davud ve Süleyman'dır. Buna göre (ل) edatı yine nefy edatı olur. (İki hükümdara birşey indirilmedi, anlamına gelir.) Ancak İbnu'l Arabi bu görüşün zayıf olduğunu belirtmektedir. el-Hasen der ki: Bunlar Babil'de hükümdarlık yapan iki tane Arap olmayan ve kâfir kimseler idi. Bu görüşe göre de (ل) mef'ul olur, nefy edatı olmaz. (Buna göre de anlam: "Şeytanların Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurduklarına ve iki hükümdara indirilenlere uydular" şeklinde olur).

18- Babil:

﴿ "... **Babil'de**" buyruğundaki Babil kelimesi müennes, özel isim ve Arapça olmayan bir kelime olduğundan dolayı munsarif değildir. Yeryüzünde bir bölgenin adıdır. Irak ve çevresi olduğu söylenmiştir. İbn Mes'ud Kûfelilere şöyle demiştir: Sizler Hîre ile Babil arasında bir yerdesiniz.

Katade de der ki: Babil, Nasibin'den Ra'su'l-ayn'e kadar olan yerin adıdır. Kimisi de Mağrip'te bir yerdir, 'derken İbn Atiyye: Bu zayıf bir görüştür, demektedir. Kimisi de: Nihavend'in dağlık bölgesidir, demiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Babil adının verilmesi hususunda farklı görüşler vardır. Nemrud'un tahtı yıkılınca orada dillerin dağılması (tebelbül)dan dolayı bu ismin verildiği söylendiği gibi; sebebinin yüce Allah, Âdemoğullarının dilleri arasında farklılık olmasını murad edince bir rüzgar gönderdi ve bu rüzgar değişik yerlerden onları Babil'de topladı ve Allah orada onların dillerini dağıttı, sonra da bu rüzgar onları dünyanın dört bir tarafına dağıttı. İşte bu adı almasına sebebin bu olduğu söylenmiştir.]

Belbele, el-Halil'in dediğine göre dağıtmak demektir. Ebû Ömer İbn Abdî'l-Berr der ki: Belbele (dillerin ayrılıp dağıtılması) hakkında söylenen en veciz ve en güzel söz, Davud b. Ebu Hind'in, İlbân b. Ahmer'den, onun İk-rime'den, onun İbn Abbas'tan yaptığı şu rivâyettir: Nuh (a.s) Cudi'nin aşağı taraflarına inince "Semânun" adını verdiği bir kasaba kurdu. Bir gün sabahı ettiğinde ora halkının dillerinin seksen ayrı dile ayrıldığını gördü. Bunlardan bir tanesi de Arapça idi. Biri ötekinin dilini anlayamıyordu.

19- Dünya Fitnesi ile Hârut ve Mârût'un Fitnesi:

Abdullah b. Bişr el-Mâzinî rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Dünyadan sakınınız. Nefsim elinde olana yemin ederim, şüphesiz ki o **Hârût ve Mârût**'tan bile daha büyüleyicidir."

İlim adamlarımız der ki: Dünyanın Hârut ile Mârût'tan daha büyüleyici olması seni aldaticılıklarıyla büyülemekle beraber fitnelerini sana göstermemesidir. Seni dünyaya hırsla sarılmaya, dünyalıklar ile ilgili olarak yarışlara girmeye, mal toplayıp biriktirip yığarken hiçbir şey vermemeye davet eder, nihâyet seni Allah'a itaatten ayırır, senin hakkı görmene ve hakka gereken ri-

âyeti göstermene engel olur. O halde dünya Hârût ile Mârût'tan daha büyüleyicidir. Kalbini alır, Allah'tan uzaklaştırır, onun haklarını yerine getirmekten alıkoyar. Onun vaadlarına ve tehditlerine uymaktan uzak tutar. Dünyanın büyüğü ise onu sevmen, senin dünyadaki arzu ve şehvetler ile lezzet almamandır. Kalbini kuşatıncaya kadar boş ve yalan temennilerine kendini kap-tırmandır. Bundan dolayıdır ki Rasûlullah (s.a): "Bir şeye olan sevgin kör ve sağır eder."⁽¹⁾ diye buyurmaktadır.

20- Hârut ile Mârût:

Hârût ve Mârût Arapça olmayan özel birer isimdir. Çoğulları Hevârît ve Mevârît gelir. Hevârîte ile Huvvâr, Mevârîte ile Muvvâr da denilir. Câlût ile Tâlût da böyledir.

Bunların iki melek olup olmadıklarına dair görüş ayrılıklarına daha önceden işaret edilmiştir.

[ez-Zeccâc der ki: Ali (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Evet, ve iki melek üzere indirilene yemin olsun. Şüphesiz ki bu iki melek onları büyüye karşı uyarmak kastıyla büyü öğretiyorlardı, yoksa büyüye çağırmak kastıyla büyü öğretmiyorlardı. Nitekim: "Andolsun Ademogullarını tekrim et-tik (üstün ve şerefli kıldık) (el-İsra, 17/70) buyruğu "ona ikramda bulunduk" anlamına gelmektedir. ez-Zeccâc der ki: İşte bu görüş, dil ve nazar (aklî ilimler) alimlerinin çoğunluğunun kabul ettiği görüştür. Bunun anlamı şudur: Onlar insanlara bu işi yasaklamak üzere öğretiyorlar ve bu işi yapmayınız, kişi ile hanımını birbirinden ayırmak üzere bu tür hilelere sapmayınız, diyorlardı. Onların üzerine indirilen ise bunu yasaklamaktır.] Adeta insanlara: Bu işi yapmayınız emri inmiş gibi. Buna göre; "öğretmiyorlardı" buyruğu "bildirmiyorlardı" anlamındadır. Nitekim: "Andolsun Ademogullarını tekrim et-tik" buyruğundaki "kerremnâ"nın "ekremnâ" yani ona ikrâmda bulunduk, anlamında kullanılması da böyledir.

21- Hârût ile Mârût'un Şartlı Sihir Öğretmeleri:

["Biz ancak bir imtihandır. Sakın kâfir olma, demedikçe hiçbir kimseye öğretmezlerdi." Bu şekilde Hârut ile Mârût fitnelerini haber verdiklerinden dolayı, dünya ise fitnèsini gizlediğinden, dünya daha büyüleyicidir.

Ne ile kâfir olunacağı hususu ile ilgili olarak da kimileri büyü öğretmek sûretiyle kâfir olmaktır, derken, kimileri de büyü yapmak sûretiyle kâfir olmaktır, demişlerdir. el-Mehdevî'nin naklettiğine göre ise bu bir istihzâdır. Çünkü onlar bu sözlerini ancak sapıklığı muhakkak olmuş kimselere söylüyorlardı. ⁽²⁾]

"Kimseye öğretmezlerdi" buyruğundaki (من) te'kid için zaidir. (O ba-

(1) Ebû Dâvûd, Edeb 116; Müsned, V, 194, VI, 450.

(2) Tercümede kesinti olmaması için, bir sonraki paragraf ile yeri değiştirilmiştir.

kınımdan meâlde karşılığı yoktur).

"(حَتَّى يَقُولَ) ...**demedikçe**" buyruğunda fiil, (حَتَّى) ile nasb edildiğinden fiilin sonundan "nûn" harfi hazf edilmiştir. Huzeyl ile Sakîfliler bunu "ayn" harfi ile (عَتَى) şeklinde söylerler.

"**Öğretmezlerdi**" buyruğundaki zamirler Hârût ile Mârût'a aittir. "**Öğretmezlerdi**" kelimesi hakkında iki görüş vardır. Birincisine göre bu kelime bab'ı olan "öğretmek (ta'lim)"den gelmektedir. İkinci görüşe göre ise "öğretmekten (ta'limden)" değil de "i'lam (bildirmek)"den gelmektedir. Bu görüşe göre bu kelime: Bildirmezlerdi, haber vermezlerdi anlamına gelir. Arap dilinde (أَعْلَمَ): Bildirdi anlamında; (تَعْلَمَ): öğrendi kipinin kullanıldığı da olur. Bunu İbnu'l Arabî ve İbnu'l Enbarî zikreder. Ka'b b. Malik bu anlamda olmak üzere şöyle der:

تَعْلَمَ رَسُولُ اللَّهِ أَنَّكَ مُذْرِكِي وَأَنْ وَعِيداً مِنْكَ كَالْأَخَذِ بِالْيَدِ

"Rasûlullah bana bildirdi senin bana yetişeceğini
Ve senden yapılan bir tehdit bizzat elle yakalamak gibidir."

el-Kutamî de şöyle demiştir :

تَعْلَمَ أَنْ بَعْدَ الْغَيِّ رِشْدٌ وَأَنْ لِدَٰلِكَ الْغَيِّ أَنْفَاسٌ

"Sapıklıktan sonra doğruluk olduğunu ve
Bu sapıklığın bir gün gelip dağılacakını bildirdi."

Züheyl de şöyle demiştir:

تَعْلَمَنْ هَالَعَمُرُ اللَّهِ ذَا قِسْمٍ فَاقِيرٌ بِذِرْعِكَ وَأَنْظُرْ أَيْنَ تَسْلُكُ

"Ey filan, sana Allah'ın adına yemin ederek şunu bildiriyorum:
Gücünü iyi ölç, biç ve nerede yürüdüğüne dikkat et."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

تَعْلَمُ أَنَّهُ لَا طَيْرَ إِلَّا عَلَى مُتَطَيَّرٍ وَهُوَ الثُّبُورُ

"Şunu bil ki, uğursuzluk yoktur
Ancak uğursuzluk peşinde olana (var) ki o da ölümdür."

22- Büyüclünün Gücü:

"İşte ikisinden koca ile karısının arasını ayıracak şeyler öğrenirlerdi." Si-beveyhî der ki: Bunun takdiri şudur: Başkaları onlardan öğrenirlerdi. "Ol der o da hemen olur" buyruğu gibidir. Bunun: "**Öğretmezlerdi**" buyruğuna mahallen atıf olduğu da söylenmiştir. Çünkü "öğretmezlerdi" buyruğunun başına her ne kadar olumsuzluk "mâ"sına gelmiş ise de muhtevası öğretmekte olumluluk ifade eder. el-Ferrâ'nın görüşüne göre bu, "**İnsanlara sihri öğretiyorlardı**" buyruğuna atfedilmiştir. "Onlar da o sihri öğretiyorlardı" de-

mek olur. Buna göre **"öğrenirlerdi"** buyruğu: **"Biz ancak bir imtihanız"** buyruğu ile alakalıdır. Yani onlara gider ve öğrenirlerdi, anlamına gelir.

[es-Süddî der ki: Hârût ile Mârût yanlarına gelenlere: Biz bir imtihanız, sakın kâfir olma, derlerdi. Eğer buna rağmen dönmek istemez ise ona: Gît şu küllükte küçük abdestini boz, derlerdi. O küle abdestini bozunca ondan semaya doğru yükselen bir nur çıkardı. Bu ise imandı. Sonra ondan siyahı bir duman çıkar ve kulaklarına girerdi. Bu da küfürdü. Adam onlara bu gördüklerini haber verdiği vakit, o kişiye koca ile hanımının arasını ayıracak şeyleri öğretirlerdi.

Bir grup ilim adamı, büyücünün yüce Allah'ın haber vermiş olduğu böyle bir ayrılık meydana getirmenin dışında bir şeye gücünün yetmeyeceği kanaatindeydi. Çünkü yüce Allah bunu büyüü yermek ve büyü öğretmenin nihai sınırını belirtmek sadedinde sözkonusu etmiştir. Eğer bundan daha fazlasını yapabilmek sözkonusu olsaydı onu da zikrederdi.

Bir diğer kesim şöyle demektedir: Burada sözü geçen, çoğunlukla görülen durum dolayısıyladır. Büyünün sevmek ve yermek gibi, kötülüklerin ortaya çıkmasına sebep olmak gibi kalplerde etkisi olduğu reddolunamaz. Bunun sonucunda büyücü koca ile karısını birbirinden ayırır, kişi ile kalbi arasına engel olur. Bu da birçok acıları ve büyük hastalıkları oraya yerleştirmekle sağlanır. Bütün bunlar müşahede ile idrak olunan hususlardır. Bunu inkâr eden hakka karşı bile bile inad eden bir kimsedir. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiştir. Hamd Allah'a mahsustur.]

23- Büyünün Zararı:

[**"Onlar Allah'ın izni ile olmadıkça onunla hiçbir kimseye zarar verici değillerdi"** buyruğundaki "onlar" büyücülere işarettir. Yahudilere olduğu söylendiği gibi şeytanlara olduğu da söylenmiştir. **"Allah'ın izni"** iradesi ve hükmü ile -emri ile değil- **"olmadıkça onunla"** büyü ile **"hiçbir kimseye zarar verici değillerdir."** Çünkü yüce Allah ahlaksızlığı emretmez ve insanlar aleyhine bunun hükmünü vermez.]

ez-Zeccâc'ın açıklamasına göre **"Allah'ın izni ile olmadıkça"** Allah'ın bilgisi dışında, anlamındadır. en-Nehhas da der ki: Ebû İshak'ın: "Allah'ın izni ile olmadıkça" ifadesine Allah'ın bilgisi ile olmadıkça anlamını vermesi bir yanlışlıktır. Çünkü izin kelimesi bilgi anlamında kullanılacak olursa "ezen" sîgası kullanılır. Fakat bu hususta Allah onlara engel olmayıp onların bu işi yapmalarına devam etmelerine izni sözkonusu olduğuna göre, mecazen bunu onlara mübah kılmış gibi olur.

24- Büyünün Zararı Var, Faydası Yok:

[**"Ve onlar kendilerine zarar verecek, fakat fayda sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı."** Dünya hayatında karşılığında azıcık fayda verecek şey-

ler alsalar dahi ahirette kendilerine zararlı olacak şeyleri öğreniyorlardı. Bu zararın dünya hayatında da sözkonusu olduğu söylenmiştir. Çünkü büyüün ve eşleri birbirinden ayırmanın zararı tesbit edildiği takdirde dünya hayatında da büyüü için zararlı olur. Çünkü o takdirde te'dib edilir, cezalandırılır. Ve büyüün kötülüğü gelip ona da çatar. Âyetin geri kalan kısmı ise -buyruklarının anlamı daha önceden geçtiğinden dolayı- açıkça anlaşılmaktadır.]

"Andolsun ki onlar onu satın alan kimsenin" buyruğunun baş tarafındaki "lam" harfi yemin içindir. Aynı şekilde te'kid de ifade eder. Bu buyruktaki "(من): **kimse**" kelimesi mübtedâ olarak ref' mahallindedir. Çünkü bu lâm'dan önceki ifadeler, sonrasında amel etmez. Bu edat "ellezi" ism-i mevsûlu manasındadır. el-Ferrâ der ki: Buradaki bu edat şarttır. ez-Zeccâc ise burası şartın sözkonusu olabileceği bir yer değildir. Burada bu edat bir ism-i mevsûldur. Bu ifade: "(لقد علمت لمن جاءك ما له عقل)": Andolsun ben sana gelen kimsenin gerçekten akılsız biri olduğunu biliyordum," demeye benzer. "Biliyorlardı" buyruğunun başındaki "lam" da te'kid içindir.

"Onu satın alan kimsenin ahirette hiçbir nasibi olmadığını biliyorlardı." "(من خلق): ... **hiçbir nasib...**" buyruğundaki "(من) zaidir. Bu edat olumlu cümlede zaid gelmez. Basralıların görüşü budur.

Kûfellilerin görüşüne göre ise, olumlu cümlede de zâid olarak gelir. Buna yüce Allah'ın: "(يَنْفِرُ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ)": **Günahlarınızı bağışlar**" (Nuh, 71/4) buyruğunu örnek gösterirler.

Âyet-i kerimede geçen **"el-halâk"**: Mücahid'in açıklamasına göre pay demektir. ez-Zeccâc der ki: Dilcilere göre de bunun anlamı budur. Şu kadar var ki bu kelime hayırdan ele geçen pay dışındaki paylar hakkında hemen hemen kullanılmamaktadır.

[Burada: **"Andolsun ki onlar onu satın alan kimsenin ahirette hiçbir nasibi olmadığını biliyorlardı"** buyruğunda onların bildiklerini haber vermekte; daha sonra ise: **"Onların kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür, keşke bilmiş olsalardı"** buyruğunda da bilmedikleri haber verilmektedir? diye sorulmuş ve buna Kutrub ve el-Ahfeş'in benimsediği görüş olan şu görüş ile cevap verilmiştir: Bunu bilenlerin şeytanlar olması, kendilerini satanların ise bilmeyen insanlar olması sözkonusudur. ez-Zeccâc der ki: Ali b. Süleyman ise şöyle demektedir: Bence daha uygun olan açıklama: **"Andolsun ki onlar... biliyorlardı"** buyruğunda, bilenlerin iki melek olduğudur. Çünkü bu işi bilmek onlar için daha uygundur. İki melek hakkında "biliyorlardı" diye buyurması ise "iki Zeyd kalktılar" demeye benzer. ez-Zeccâc da şöyle demiştir: Bilenler yahudi bilginleridir. Fakat: **"Keşke bilmiş olsalardı"** diye buyurulmasının anlamı ise şudur: Yani onlar bu işleri yapmak sûretiyle bilmeyen kimselerin durumuna düştüler. Bilmekle birlikte bilgisine aykırı davranan kimseye: Sen bilen bir kimse değilsin, denilmesi gibi. Çünkü onlar ilimleriyle ameli terkettiler ve büyü ile amel edenlerden yol göstericilik beklediler.]

وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

103. Eğer onlar iman edip de sakınmış olsalardı elbette Allah'ın sevabı daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi.

“Eğer onlar iman edip” büyüden “de sakınmış olsalardı, elbette Allah'ın sevabı daha hayırlı olurdu” buyruğunda yer alan “elbette Allah'ın sevabı daha hayırlı olurdu” buyruğu bir kesime göre: “Eğer onlar iman edip sakınmış olsalardı” buyruğundaki şartın cevabıdır. el-Ahfeş Said ise şöyle demektedir: “Buradaki “eğer”in cevabı âyetin lafzında verilmemiştir. Bunun cevabı anlamında gizlidir. Yani onlara sevap verilirdi, demektir” “eğer onlar” buyruğundaki (لَوْ) ref mahallinde olup: Şâyet iman etmeleri gerçekleşmiş olsaydı onlara sevap verilirdi, demek olur. Çünkü (لَوْ): Eğer”den sonra, mutlaka fiil, ya açık olarak ya da gizli olarak gelir. Çünkü bu edat, -mutlaka bir cevabının gelmesi gerektiğinden- şart edatları gibidir. (لَوْ) den sonra da fiil gelir.

Muhammed b. Yezid der ki: (لَوْ): Eğer” edatının cevabının gelmemesi, mazi fiilin manasını muzariye çevirmenin, bütün şart edatlarının özelliği olmasından dolayıdır. Bu özellik, bu edatta bulunmadığından dolayı, bunun cevabının (şart cezası) gelmesi de caiz olmaz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

104. Ey iman edenler, “râinâ” demeyin “unzurnâ” deyin ve dinleyin. Kâfirler için ise çok acıklı bir azap vardır.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Yahudilerin Bir Başka Cahillikleri:

“Ey iman edenler, ‘râinâ’ demeyin” buyruğu ile yahudilerin cahilce bir başka tutum ve davranışları sözkonusu edilmektedir. Bundan maksat ise müslümanlara benzeri davranışları yasaklamaktır.

Sözlükte “râinâ”nın gerçek anlamı sen bizi gözet, biz de seni gözetelim, şeklindedir. Çünkü “mufâale” kipi karşılıklı olarak iki taraftan yapılan iş hak-

kında kullanılır. Buna göre bu kelime "Allah sana riâyet etsin"den gelir. Yani sen bizi koru biz de seni koruyalım, sen bizi gözet biz de seni gözetelim.

Bu kelimenin "bize kulak ver" yani bizim sözlerimizi de dinle anlamında olma ihtimali de vardır. Ancak bu şekilde bir hitap, biraz katı ve ağır bir hitaptır. O bakımdan yüce Allah mü'minlere kelimelerin en güzelini, anlamların da en incelerini seçmelerini emretmektedir.

[İbn Abbas der ki: Müslümanlar Peygamber (s.a.)'e bize de dönüp bak anlamında Hz. Peygamber'den talep ve arzularını ifade etmek üzere "râina" diyorlardı. Ancak yahudilerin dilinde bu kelime: İşit, işitmez olası anlamında bir hakaret manasındadır. Yahudiler bunu garîmet bildiler ve: Biz ona ömceleri gizlice söğüp hakaret ediyorduk, şimdi açıktan açığa söğüp hakaret ediyoruz, demeye başladılar ve bu şekilde Peygamber (s.a.)'e hitap edip kendi aralarında da gülmüşüyorlardı. Bunu Sa'd b. Muaz işitti. Sa'd onların dilini biliyordu. Yahudilere: Allah'ın laneti üzerinize olsun. Eğer ben sizden herhangi birinizin bu sözü Peygamber'e söylediğini işitecek olursam hiç şüphe etmesin boynunu uçururum. Yahudilerin: Siz bu kelimeyi söylemiyor musunuz, demeleri üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu ve lafız olarak buna uygun ifade kullanırken, ondaki kötü anlamı kastetmek üzere yahudiler onlar gibi söylemesinler diye bu sözü söylemeleri yasaklandı.]

2- Bu Âyet; Kötü Anlama Gelme İhtimali Olan Sözler Söylemekten Uzak Durmaya ve Seddü'z-Zerâi'e Delil Gösterilmiştir:

Bu âyet-i kerimede iki hususa delil vardır. Birincisi değerini küçültmek kasdıyla ta'riz anlamına gelme ihtimali olan sözler söylemekten uzak durmaya delil gösterilmiştir. Bundan ta'riz yoluyla zina iftirası (kazf) istisna edilir. Çünkü bize göre bu şekildeki ifadeler bile iftira haddini gerektirir. Ebu Hanife, Şafii ve onların mezheplerine mensup ilim adamları ise bunu kabul etmez ve şöyle derler: Ta'riz yollu (üstü kapalı) ifadelerin kazf (zina iftirası) anlamına gelme ihtimali de vardır, başka anlamlar ihtiva etmesi de muhtemeldir. Had ise şüphe ile düşürülen hususlardır. Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle en-Nur Sûresi'nde gelecektir. ⁽¹⁾

Delil olduğu ikinci husus ise, Seddü'z-Zerâi ve kötülüğe götüren yolları tutmaktır. İmam Malik'in mezhebine mensup ilim adamlarının ve kendisinden gelen bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel'in kabul ettiği görüş budur. Bu ilkeye Kitap ve sünnetteki, buyruklar da delil teşkil etmiştir. Zerâi denilen şey, bizatihî men edilmemiş ancak onun işlenmesi halinde, men edilmiş bir şeye düşmekten korkulan iştir. ⁽²⁾

Seddü'z-Zerâi'in Kitaptan (Kur'ân'dan) delili bu âyet-i kerimedir. Bunu delil gösterme şekli şöyledir: Yahudiler bu kelimeyi söylüyorlardı. Dillerinde ise

(1) Bk. en-Nur, 24/4-5 âyetler, 9 ve 10 başlıklar.

(2) Zerâi sözlükte bir şeye götüren yol ve araç anlamındadır.

bu kelime sövmek ve hakaret anlamını taşıyordu. Yüce Allah onların bu işi yaptıklarını bildiğinden bu lafzı kullanmayı yasakladı. Çünkü bu kelimeyi kullanmak sövmenin bir yolu olarak kullanılmaktaydı.

Yüce Allah'ın: **"Allah'tan başkasına ibadet edenlere sövmeyiniz. Onlar da Allah'a bilgisizce söverler"** (el-En'am, 6/108) buyruğu, benzeri ile karşılık verirler korkusuyla müşriklerin ilahlarına sövmeyi yasaklamaktadır. Yine: **"Onlara deniz kıyısındaki o kasabayı sor..."** (el-A'raf, 7/163) buyruğunda yüce Allah onlara Cumartesi günü avlanmalarını yasaklamıştı. Ancak Cumartesi günleri balıklar kıyılarına akın akın gelirdi. Yani açık ve belli bir şekilde geldikleri görülüyordu. Cumartesi günü balıklar için setler yaptılar ve pazar günü balıklarını yakaladılar. Onların yaptıkları bu setler avlanmanın bir zerhası (yolu) idi. Yüce Allah bundan dolayı onları maymunlara ve domuzlara döndürdü ve bu tür işlerden sakındırmak anlamında bu hususu bize sözkonusu etti. Yine yüce Allah Hz. Adem ile Havva'ya: **"Yalnız bu ağaca yaklaşmayınız"** (el-Bakara, 2/35) diye buyurmuştur. Buna dair açıklamalar da geçmiş bulunmaktadır. ⁽¹⁾

Sünnetten Seddü'z-Zerai'e ait delillere gelince bu konuda sabit pek çok hadis-i şerif bunun delilini teşkil etmektedir. Bunlardan birisi Âişe (r.anha)'dan gelen hadis-i şeriftir: Umm Habibe ve Umm Seleme (Allah hepsinden razı olsun) Habeşistan'da gördükleri bir kiliseyi sözkonusu etmişlerdi. Orada bir takım resimler, tasvirler vardı. Bunu Rasûlullah (s.a)'a anlattılar. Rasûlullah (s.a) da şöyle buyurdu: "Onlar arasında salih bir kimse öldü mü kabri üzerinde bir mescid inşa eder ve orada o gördüğünüz resimleri yaparlardı. Bunlar Allah katında yaratıkların en kötüleridirler." Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir. ⁽²⁾

İlim adamlarımız der ki: Bu işi ilk yapanlar o resimleri görerek teselli bulsunlar ve onların salih hallerini hatırlayıp onlar gibi gayret göstereyinler, kabirlerinin yakınında Allah'a ibadet etsinler diye yapıyorlardı. Bu şekilde uzun bir zaman geçti. Daha sonra arkalarından onların maksatlarını bilmeyen nesiller geldi. Şeytan bunlara: Sizin babalarınız ve atalarınız bu surete ibadet ediyorlardı diye vesvese verdi, onlar da bu şekilde o suretlere ibadete koyuldular. İşte Peygamber (s.a) benzeri bir davranıştan sakındırmakta ve bu tür işleri yapan kimselerin davranışlarını şiddetli bir tepkiyle karşılamakta ve tehditte bulunmaktadır. Böyle bir sonuca götüren yolu (zerîâyı) da kapatarak şöyle buyurmaktadır: "Peygamberlerinin ve aralarındaki salih insanların kabirlerini mescid edinen bir kavme Allah ileri bir şekilde gazap eder." ⁽³⁾

Bir başka hadis-i şerifte de: "Allah'ım, kabrimi tapınılan bir put kılma" ⁽⁴⁾ diye buyurmaktadır.

(1) Bu buyruğun açıklaması yapıldığında yedinci başlıkta İbn Atiyye'nin: "İşte bu Seddü'z-Zerai'e açık bir misaldir" dediği de geçmişti.

(2) Buhârî, Salât 48, 54, Cenâiz 70, Menâkıbu'l-Ensâr 37; Müslim, Mesâcid 16

(3) Muvatta', Sefer 85

(4) Muvatta', Sefer 85

Müslim'in rivâyetine göre en-Numan b. Beşir şöyle demiş: Rasûlullah (s.a)'ı şöyle buyururken dinledim: "Helal açık bir şekilde bellidir, haram da açık bir şekilde bellidir, ikisinin arasında ise şüpheli bazı hususlar vardır, kim şüpheli hususlardan sakınırsa dinini, namusunu korumuş olur. Kim şüpheli şeylere de düşerse harama düşmüş olur. Tıpkı girilmesi yasak olan bir bölge çevresinde koyunlarını otlatan çobanın o yasak bölgeye düşme ihtimalinin yüksek olduğu gibi." (1)

Görüldüğü gibi burada Hz. Peygamber, haram şeylere düşme korkusuyla şüpheleri işlemeye kalkışmayı yasaklamaktadır. İşte bu da zeria'yı (kötülüğe giden yolu) kapamaktır.

Yine Peygamber efendimiz şöyle buyurmaktadır: "Sakıncalı olur korkusuyla sakıncası olmayan şeyi bırakmadıkça kul takva sahibi kimseler derecesine ulaşamaz." (2)

Bir başka hadis-i şerifte de şöyle buyurmaktadır: "Kişinin anne ve babasına sövmesi büyük günahlardandır." Ashab-ı kiram, ey Allah'ın Rasûlü, hiç kişi anne ve babasına söver mi diye sorunca şöyle buyurur: "Evet, bir başkasının babasına söver, o da onun babasına söver, anasına söver, o da onun anasına söver." (3)

Görüldüğü gibi Peygamber Efendimiz, kişinin babasının sövülmesine kendisini maruz bırakmayı bizzat kendi babasına sövmek gibi değerlendirmiştir. Bir başka hadis-i şerifte de şöyle buyurulmaktadır:

"İne satışını yapıp ineklerin kuyruklarını arkadan yakalayıp ziraatçiliğe razı olup cihadı terkettiğiniz takdirde Allah sizin üzerinize öyle bir zilleti musallat kılar ki tekrar dininize geri dönünceye kadar bu zilleti sizden çekip almaz." (4)

Ebu Ubeyd el-Herevî der ki: 'İne kişinin bir başka kişiden fiyatı ve vadesi belli bir mal satın alması, sonra da o satanın alıcıdan sattığı malı tekrar daha aşağı bir fiyata (peşin olarak) satın almasıdır. Devamla der ki: Eğer 'İne talebinde bulunan kimsenin huzurunda başka bir şahıstan belli bir fiyata bir mal alıp kabzetse sonra bu malı, 'İne talebinde bulunan kişiye kendisinin satın aldığından daha yüksek bir fiyata belli bir vadeye kadar satsa bu müşteri de aldığı bu malı birinci satıcıya kendisinin aldığı fiyattan daha düşük ve peşin paraya satsa bu da aynı şekilde 'İne satışdır. Bununla birlikte birincisinden daha hafiftir. Böyle bir satış bazı fakihlere göre caiz görülmüştür. Buna 'İne deniliş sebebi ise 'İne talebinde bulunan kimsenin nakit para elde etmesidir. Çünkü "ayn" hazırda bulunan mal demektir. Müşteri de bu malı onun

(1) *Buhârî*, İman 39, Buyû' 2; *Müslim*, Müsâkât 107; *Ebü Dâvûd*, Buyû' 3; *Tirmizî*, Buyû' 1; *Nesâî*, Buyû' 2; *Kudât* 11; *İbn Mâce*, Fiten 14; *Dârimî*, Buyû' 1; *Müsned*, IV, 267, 269-271, 275.

(2) *Tirmizî*, Kıyâme 19; *İbn Mâce*, Zühhd 24

(3) *Müslim*, İman 146; *Tirmizî*, Birr 6; *Müsned*, II, 164

(4) *Ebü Dâvûd*, Buyû' 54; *Müsned*, II, 42, 84

vasıtasıyla peşin bir ayn elde etmek için satmak üzere satın alır.

İbn Vehb'in Malik'ten rivâyetine göre: Zeyd b. Erkam'ın kendisinden çocuğu olmuş bir cariyesi (Umm Veledi) Aişe (r.anha)'a; Zeyd'den maaşının verileceği zamana kadar sekizyüze (dirheme) bir köle sattığını, sonra bu köleyi ondan peşin altıyüze satın aldığını sözkonusu eder. Hz. Aişe şöyle der: Sattığın ve satın aldığın ne kadar kötü! Git Zeyd'e bildir ki eğer o tevbe etmeyecek olursa Rasûlullah (s.a) ile birlikte yaptığı cihadını boşa çıkartmış olur.⁽¹⁾

Böyle bir söz kişisel görüşe dayanılarak söylenemez. Çünkü amellerin boşa çıkartılması ancak vahiy yoluyla bilinebilecek bir husustur. O halde bunun Peygamber (s.a)'e merfu' olduğu sabit olur. Ömer b. el-Hattab (r.a) da şöyle demiştir: Ribayı da ribeyi de (şüpheliyi de) terkediniz. İbn Abbas da, aralarında ek bir menfaat sağlayan bir şekilde dirhemlerin dirhemlerle satılmasını yasaklamıştır. ⁽²⁾

Derim ki, İşte bunlar bizim Seddü'z-Zerai'e ait delillerimizdir. Malikîler buna dayanarak Kitabu'l-Acâl ⁽³⁾ ve onun dışında satış ve benzeri birtakım mes'eleleri sözkonusu etmişlerdir. Şafiî mezhebinde (fıkıh kitaplarında) Kitabu'l-Acâl diye bir bölüm yoktur. Çünkü bu onlara göre bağımsız ve çeşitli akidlerdir ve onlar şöyle derler: Eşyada aslolan zahirlerdir, zanlar değildir. Malikîler ise 'îne satışında arada sözkonusu edilen malı daha fazla miktarda para elde etmek için satışı helal kılıcı bir unsur olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bunun bizzat faiz olduğu bilinmelidir.

3- İstismar Kapılarının Kapatılması:

"**Râinâ demeyin**" buyruğu daha önceki açıklamalarda da belirtildiği gibi böyle demenin haram olmasını gerektiren bir nehiy (yasak)dir. el-Hasen ise bu kelimeyi "râinen" şeklinde tenvinli olarak okumuş ve bunun böyle bir söz söylemekten vazgeçin, anlamına geldiğini söylemiştir. Yani siz bu tür sözler söylemeyin, demek olur. Zir b. Hubeyş ve el-A'meş ise bunu: "RÂûnan" şeklinde okumuşlardır. Dağdaki burun gibi çıkıntıya "ra'n" denilir. Dağınık ordu veya çıkıntısı bulunan dağ için "er'an" tabiri kullanılır. Delilleri darımağınık ve aklını bir noktada toparlayamayan kimse hakkında da "er'an adam" denilir.

Bu açıklamalar en-Nehhâs'a aittir. İbn Fâris ise şöyle demektedir: Bu kelime ahmakça davranan erkek hakkında ra'n şeklinde, kadın hakkında da ra'nâ şeklinde kullanılır. Basra'ya "ra'nâ" deniliş sebebi ise dağın burun gibi çıkıntısına benzediğinden dolayıdır. Bu açıklamaları İbn Dureyd yapmış olup buna dair de el-Ferazdak'ın şu beyitini delil gösterir:

(1) *Dârahutnî*, III, 52

(2) Metinde yer alan "Harire" kelimesi konuya uygun bir anlam taşımadığından, yazma mûs-halardan birinde yer aldığı belirtilen "cerîre" kelimesine göre tercüme yapılmıştır.

(3) Malikîlerin "Beyu'l-Âcâl: vadeli satışlar" dedikleri bir çeşit 'îne satışdır. Bk. Dr. Vehbe ez-Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IV, 466, 508 vd.

لولا ابن عتبة عمرو والرجاء له ما كانت البصرة الرّعاء لي ووطنا

“Amr b. Utbe ve onun için umutlarım olmasaydı
Ka'nâ olan Basra benim için vatan olmazdı.”

4- Peygamber'e Saygı ve Ta'zimin Gereği:

[“Unzurnâ” deyin buyruğu ile yüce Peygamber'e saygılı bir şekilde hitap etmekle emrolunmaktadırlar. Bize dön, bize de yönel, anlamındadır.]

Burada ta'diye harfi (filin geçişli olmasını sağlayan edat) hafz edilmiştir. Şairin şu beytinde olduğu gibi.

ظاهرات الجمال والحسن ينظر ن كما ينظر الأراك الظباء

“Güzellikleri apaçıktır o kadınların
Erâk ağacına ceylanın bakışı gibi bakışları.”

Mücahid der ki: Bu, bize iyice anlat ve iyice açıkla anlamındadır. Bizi bekle, bizim için bu hususta ağırdan al, anlamına geldiği de söylenmiştir. Şair bu anlamda şöyle demektedir:

فإنكما إن تنظراني ساعة من الدهر ينفعني لدى أم جندب

“Siz bana kısa bir süre dahi mühlet verecek olursanız
Umm Cündeb'in yanında bunun faydasını görürüm.”

Buyruğun zahîrinden anlaşılan ise, durumun da nazar-ı itibara alınması ile birlikte gözle bakma talebinde bulunmaktır. Aynı zamanda bu, “râinâ” demenin de anlamını ifade eder.

Bu şekilde mü'minlerin kullanacakları lafız değiştirilerek gösterilmiş ve yahudilerin sövmek için bir araç olarak kullandıkları bir kelime ortadan kalkmış olmaktadır.

el-A'meş ve başkaları ise bu kelimeyi “enzirnâ” şeklinde elifi kat' ederek ve “zı” harfini de esre ile okumuşlardır. Yani, senin söylediğini iyice anlayınca, senin buyruklarını telakki edinceye kadar bize mühlet ver, bize süre tanı anlamındadır. Şair der ki:

أبا هند فلا تعجل علينا وأنظرنا نخبرك اليقينا

“Hind'in babası, bize aceleci davranma!
Bize bir süre tanı ki, sana kesin olanı bildirelim.”

5- Dinleyin:

Yüce Allah bir kelimeyi kullanmayı yasaklayıp bir başka kelimeyi kullanmayı emrettikten sonra “ve dinleyin” diye itaati de kapsayan “dinleme”yi teşvik etmekte, arkasından da emrine aykırı hareket edip kâfir olan kimse-lere acıklı bir azap bulunduğunu belirtmektedir.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ
عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصِرُ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ
وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

105. Ehl-i kitaptan olsun müşrikler olsun, (bütün) kâfirler Rabbinizden üzerinize hiçbir hayrın indirilmesini istemezler. Allah ise rahmetini dilediğine has kılar. Allah büyük lütuf sahibidir.

[“Ehl-i kitaptan olsun, müşriklerden olsun (bütün) kâfirler Rabbinizden üzerinize hiçbir hayrın indirilmesini istemezler” böyle bir şeyi arzulamazlar.] Bu kelimeye (istemek anlamına gelen “vur” kelimesine) dair açıklamalar daha önceden (96. âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır. (الْمُشْرِكِينَ): Müşrikler kelimesinin (المشركون) şeklinde ve (الَّذِينَ كَفَرُوا): *Kâfirler*” kelimesine atfedilerek okunması da -en-Nehhâs’a göre- caizdir. ⁽¹⁾

[“Allah ise rahmetini dilediğine has kılar.” Ali b. Ebi Talib (r.a) der ki: “Rahmetini” yani nübüvvetini “dilediğine has kılar.” Allah bu rahmetini özel olarak Hz. Muhammed (s.a)’e tahsis etmiştir. Kimileri de rahmetten kasıt Kur’ân-ı Kerim’dir derken; şöyle de denilmiştir:

Bu âyet-i kerimede sözü edilen “rahmet” yüce Allah’ın geçmiş ve gelecek kullarına bağışlamış olduğu bütün rahmet türlerini kapsayan genel bir ifadedir.]

Rikkat gösterip inceldiği takdirde Merhamet etti, merhamet eder, denilir. İbn Fâris’e göre ruhm, merhamet ve rahmet aynı anlamdadır. Allah’ın kullarına rahmeti ise onlara nimetler bağışlaması, onları affetmesidir. “Allah büyük lütuf sahibidir.”

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ
عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾

106. Biz bir âyeti nesheder veya onu unutturursak, ya ondan hayırlısını ya da onun benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah herşeye kadirdir?

(1) O takdirde mana: “Ehl-i Kitap’tan olan kâfirler de müşrikler de Rabbinizden üzerinize hiçbir hayrın indirilmesini istemezler” şeklinde olur.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı onbeş başlık halinde sunacağız:

1 Neshetmek Ya da Unutturmak:

"Biz bir âyeti nesheder veya onu unutturursak, ya ondan hayırlısını ya da benzerini getiririz" "Biz bir âyeti nesheder veya onu unutturursak..." buyruğundaki: "(نَسَخَ): onu unutturursak" buyruğu, "(نَسَخَ): nesheder" buyruğuna atfedilmiştir. Cezm dolayısıyla yâ harfi hazfedilmiştir. Bu kelimeyi (نَسَا) şeklinde okuyanlar ise cezm dolayısıyla hemzeden dammeyi hazf ederek (sükun ile) okurlar. Bu okuyuşun anlamı ileride gelecektir.

Bu ahkâma dair büyük bir âyet-i kerimedir.

[(Nüzul) sebebi şudur: Yahudiler, Ka'be'ye yönelmeleri hususunda müslümanları kışkırdıklarından dolayı İslâm'a dil uzatmaya ve "Muhammed ashabına önce bir hususu emrediyor, sonra da onlara o işi yasaklıyor. O bakımdan Kur'ân olsa olsa onun tarafından uydurulmaktadır. Bundan dolayı bir kısmı ile öteki kısmı birbiriyle çelişmektedir." demeye koyuldular. Bunun üzerine de yüce Allah: **"Biz, bir âyetin yerine diğer bir âyeti getirdiğimiz vakit.."** (en-Nahl, 16/101) buyruğu ile: **"...nesheder veya unutturursak"** buyruğunu indirdi.]

2- Neshe Dair Bilginin Gereği ve Faydası:

Bu konuya dair gereken bilgiyi edinmek kesinlikle gerekli ve faydası çok büyüktür. İlim adamları bu hususa dair bilgi sahibi olmaktan uzak duramazlar. Neshi, ahmak cahillerden başkası da inkâr etmez. Çünkü ahkama dair karşılaşılan meselelerde helal ve haramı bilmek hususunda bunu bilmeyi gerektiren pek çok husus vardır. [Ebu'l Bahterî'nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ali (r.a) mescide girdiği bir seferinde bir adamın insanları korkutmakla meşgul olduğunu görür. Bu kim oluyor? diye sorunca etrafındakiler: İnsanlara hatırlatmalarda bulunan bir adamdır, dediler. Hz. Ali şöyle der: Bu insanlara öğüt verip hatırlatan bir kimse değildir, bu ben filan oğlu filanım, beni tanıyın, diyen birisidir. Hz. Ali ona bir haberci gönderip şöyle sorar: Sen nâsihi mensûhtan ayırdedecek kadar bir bilgiye sahip misin? O: Hayır, der. Bu sefer ona: Mescidimizden çık git ve bu mescidde öğüt ve hatırlatmalarda bulunma. Bir başka rivâyete göre: Nâsih ve mensûhu biliyor musun? diye sorar. O: Hayır, deyince, Hz. Ali: Kendin de helak oldun, başkalarını da helak ettin, der. Buna benzer bir rivâyet İbn Abbas (r.anhum)dan da gelmiştir.]

3- Arap Dilinde Nesh'in Anlamı:

Arapçada bu kelime iki anlamda kullanılır:

[1- Nakletmek, aktarmak. Bir kitabı bir başka kitaptan nakletmek (istinsah etmek, aktarmak) gibi. Buna göre Kur'ân-ı Kerim'in tümü mensuhtur. Yani Levh-ı Mahfuz'dan nakledilmiş ve dünya semasındaki Beytül-İzze'ye indi-

rilmiştir. Âyet-i kerimenin bununla bir ilgisi yoktur.} Yüce Allah'ın: "**Şüphesiz Biz, sizlerin işlemekte olduklarınızı istinsah ettiriyorduk**" (el-Câsiye, 45/29) buyruğu da bu anlamdadır. Onun neshedilmesini (yazılıp kaydedilmesini) ve tesbit edilmesini emrediyorduk, demektir.

[2- İptal etmek ve izale etmek: İşte burada kastedilen de budur. Bu, dilde iki türlü anlam ifade eder:]

[a) Bir şeyi iptal ve izale edip başka bir şeyi onun yerine koymak. Güneş gölgeyi giderip gölgenin yerini tuttuğu vakit: "Güneş gölgeyi neshetti" şeklinde kullanılan ifade de bu türdendir.} Yüce Allah'ın: "**Biz bir Âyeti nesh eder veya onu unutturursak ya ondan hayırlısını ya da onun benzerini getiririz**" buyruğunun anlamı da budur.

Müslim'in Sahih'inde de şöyle bir ifade yer almaktadır: "Zamanla neshedilegelmemiş hiçbir peygamberlik yoktur." (1) Ümmetinin hali bir durumdan bir başka duruma değişmemiş bir nübüvvet yoktur, demektir.

İbn Fâris der ki: Nesh (in bir anlamı) kitabı neshetmek (kopye etmek) şeklindedir. Diğer bir anlamı daha önce kendisi ile amel edilen bir hususu ortadan kaldırıp başka bir olay (veya sebep ile) onu neshetmek de bir başka türdür. Mesela, bir hususa dair nazil olan bir âyet-i kerimenin bir başka âyet ile neshedilmesi gibi. Bir şeyin ardından gelen her bir şey de kendisinden öncekini neshetmiş olur: Güneş gölgeyi, ağaran saçlar gençliği neshetti, denilir. Mirasçılar arasında tenâsulı ise: Mirasın kendisi paylaşılmadan olduğu gibi durduğu halde mirasçıların arka arkaya ölmesi demektir. Çağların ve nesillerin tenâsuhu (ardarda gelip birinin ötekini yerini tutması) da böyledir.

[b) Başka bir şeyi yerine koymadan, birşeyi izale etmek. Mesela, rüzgar izleri neshetti, demek böyledir.} Yüce Allah'ın: "**O şeytanın bıraktığını Allah nesheder**" (el-Hacc, 22/52) buyruğundaki nesh kelimesi bu anlamdadır. Yani onu iptal ve izale eder, onun telkini okunmaz ve onun yerine de mushafta herhangi bir şey kayıt edilmez. Ebû Ubeyd bu ikinci tür neshin olduğunu iddia etmiş ve şöyle demiştir: Peygamber (s.a)'e bir sûre indirilir sonra bu sûre kaldırılır, şu sûre okunmaz ve mushafa da yazılmazdı.

Derim ki: Ubey b. Ka'b ve Aişe (r.a)'dan gelen Ahzab Sûresi'nin uzunluk itibariyle Bakara Sûresi'ne denk olduğuna dair rivâyet de bu türdendir. Bu hususa dair açıklamalar inşaallah orada (Ahzab Sûresi'nin tefsirinin başlangıcında) gelecektir. Buna delil olan hususlardan birisi de Ebu Bekr el-Enbarî'nin zikrettiği şu husustur: Bize babam anlattı, bize Nasr b. Davud anlattı, bize Ebu Ubeyd anlattı, bize Abdullah b. Salih, el-Leys'ten o Yunus'tan ve Akil'den, onlar da İbn Şihab'dan rivâyetle şöyle dediler: Bana Ebu Umame b. Sehl b. Hunejf, Said b. el-Müseyyeb'in meclisinde anlattığına göre; adamın birisi geceleyin Kur'ân-ı Kerim'den bir sûre okumak üzere kalktı, fakat o sûreden bir şey okuyamadı. Bir başkası kalktı o da birşey okumaya güç yetiremedi. Bir baş-

(1) Müslim, Zühd 14; Müsned, IV, 174

kannı da kalktı, o da o sûreden birşey okuyamadı. Sabah Rasûlullah (s.a)'ın huzuruna gittiler. Onlardan birisi şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, geceleyin Kur'ân-ı Kerim'den bir sûre okumak üzere kalktım da ondan hiçbir şey okuyamadım. Bir diğeri kalkıp o da: Allah'a yemin ederim, aynı durum benim de başıma geldi ey Allah'ın peygamberi, dedi. Öteki de: Allah'a yemin ederim, aynı durum benim de başıma geldi ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a): "Bu, yüce Allah'ın dün neshettiği şeylerdendir" diye buyurdu. Rivâyetlerden birisinde de Said b. el-Müseyyeb, Ebu Uname'nin anlatıklarını işittiği halde bunlara karşı çıkmıyordu, ifadesi de yer almaktadır.

4- Nesih Kabul Etmeyenler:

[İslâm'a müntesip müteahhirîn bazı kesimler neshin caiz olduğunu kabul etmemektedirler. Halbuki onlara karşı bu konuda önceki selefîn şeriatte neshin vaki olduğuna dair icma ettikleri hususu susturucu bir delildir.

Yine yahudilerden bir kesim de nesih kabul etmezler.] Bunlara karşı susturucu delil ise kendi iddialarına göre şanı yüce Allah'ın Nuh (a.s)'a gemiden çıktığı vakit söylediği şu ifadelerdir: "Bütün canlı hayvanları senin ve soyundan gelecekler için yenebilir kılıyorum. Bunu size tıpkı bitkiler gibi serbest bırakıyorum. Ancak bundan kan müstesnadır, onu yemeyiniz." Daha sonra ise Hz. Mûsâ ile İsrailoğullarına birçok hayvanın yenmesi haram kılındı. Yine onlara karşı gösterilecek delillerden birisi de şudur: Adem (a.s) erkek ve kızkardeşleri birbirleriyle evlendiriyordu. Yüce Allah ise bunu Hz. Mûsâ'ya da başkasına da haram kılmıştır. Onlara karşı bir başka delil: İbrahim Halil'e önce oğlunu kesmesi emredildi, daha sonra: Onu kesme! emri verildi. Hz. Mûsâ da İsrailoğullarına aralarından buzağıya tapanları öldürmelerini emrettiği halde, arkasından artık bu öldürme işine son vermelerini emretti. Yine Hz. Mûsâ'nın peygamberliği ile kendisine verilen şeriatle peygamber olmadan önce ibadet edilmezdi. Bundan sonra ise onun şeriatına göre amel edilerek ibadet edilir oldu. Ve buna benzer başka hususlar.

Böyle bir nesih bedâ ⁽¹⁾ türünden değildir.

Aksine bu kulları bir ibadetten bir başka ibadete, bir hükümden bir başka hükme -bir maslahat sebebiyle ve hikmetini bir de eksiksiz egemenliğini izhar etmek için- yaptığı bir nakilden ibarettir.

Akıl sahipleri ittifakla şunu kabul etmişlerdir: Peygamberlerin şeriatlerinde insanların dinî ve dünyevî maslahatları maksat olarak gözetilmiştir. Bedâ ise ancak işlerin akıbetini bilmemesi halinde düşünülebilir. İşlerin akıbetini bilen bir kimsenin ise, maslahatların değişmesine uygun olarak hitapları da değişiklik gösterir. Hasta olan kimsenin durumlarını gözönünde bulunduran

(1) Bedâ; Allah Teala'nın daha sonradan başka bir hükmü uygun bulması üzerine eski hükmü değiştirmesi demektir. Allah'a böyle bir şeyin nisbeti caiz değildir. (Dr. Subhi es-Sâlih, *Mebâhî fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1974, sh. 271-272)

doktor gibi. Yüce Allah da meşîet ve iradesi ile yarattığı insanlar hakkında bu maslahatlarını gözönünde bulundurmıştır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun hitabı değişiklik gösterir, fakat ilim ve iradesi asla değişmez. Çünkü bu, yüce Allah hakkında muhaldır (imkânsızdır). Yahudiler ise nesh ve bedâ'yı aynı şey kabul ederler. Bundan dolayı neshi caiz görmezler. O bakımdan sapıklığa düşmüşlerdir.

[en-Nehhâs şöyle der: Nesh ile bedâ arasındaki fark şudur: Nesh kulları bir şeyden bir şeye tahvil etmektir. Meselâ, o şey daha önce helal iken haram kılınır yahut haram iken helal kılınır. Bedâ ise kararlaştırdığı bir şeyi terkedip vazgeçmektir. Senin: Bugün filan kişiye git, dedikten sonra: Hayır gitme, demen gibi. Birinci defada söylediğin sözden vazgeçmeni gerektiren bir sebep ve bir kanaat zuhur eder. Böyle bir tutum eksiklikleri itibariyle insanlar hakkında sözkonusudur. Aynı şekilde: Bu sene şunu ek, deyip de daha sonra: Hayır bu işten vazgeç, demen de böyledir. Buna bedâ denilir.]

5- Gerçek Neshedici Kimdir?

[Şunu bil ki, gerçek nesheden yüce Allah'tır.] Şer'î hitaba nesheden (nâsîh) denilmesi, kelimenin sınırını aşmak (mecâz) suretiyle olmuştur. Çünkü bu hitap ile nesh gerçekleşmektedir. Nitekim: Mahkûmun fihe de nâsîh denilerek kelimenin sınırları aşılabilmektedir. Mesela, Ramazan orucu aşûre orucunu neshedici, denilir.

Mensûh izale olunan, mensûhun anı ise, izale olunan ibadet ile taabbüd etmesi istenen yani mükellef kişidir.

6- Neshin Tanımı:

Neshin tanımı hususunda mezhep imamlarımızın kullandıkları ifadeler arasında farklılık vardır. Ehl-i Sünnet'in ileri gelen ilim adamlarının kabul ettiği tanım şudur:

[Nesh, şer'an yerleşmiş bulunan bir hükmü daha sonra gelen bir hitap ile ortadan kaldırmaktır. Kadı Abdulvehhab ile Kadı Ebû Bekr de bu şekilde tanımlamış ve şunu da eklemiştirler: Eğer o (sonradan gelen hitap) olmasaydı önceki şer'î hüküm sabit kalmaya devam edecekti.

Böylelikle onlar neshin sözlük anlamını da korumuş oldular. Çünkü neshi kaldırmak ve izale etmek anlamındadır. Şer'î hüküm denilerek aklî hükmün anlaşılmasını sağlamak istemişlerdir.] Şer'î hitabın sözkonusu edilmesi ise nas, zahir, mefhum ve buna benzer bütün delalet yollarını kapsamayı, kıyas ve icmaın da dışarıda bırakılması içindir. Çünkü bunlarda ve bunlarla nesh düşünülemez. "Sonradan gelen" kaydını koymaları ise şundandır: Eğer hüküm ile şer'î hitab bir arada bulunsaydı bu hükmün gayesini (nihaî vaktini) açıklayıcı olurdu, neshedici olmazdı. Veya sözün sonraki bölümü önceki bölümünü kaldırmış olurdu. Bir kimsenin kalk, hayır kalkma, demesi gibi.

7- Mensûh:

Mensuh, bizim Ehl-i Sünnet imamlarımıza göre sabit olan hükmün kendisidir, benzeri değildir. Mu'tezile ise şöyle demektedir: O (mensuh), daha önce gelmiş nas ile gelecekte sabit olacak hükmün benzerinin de zâil olacağına delalet eden hitaptır. Onları bu kanaate götüren, emirlerin irade ile varolan şeyler olduğu, hüsnün, bizzat hüsnün sahip olduğu bir nitelik olduğu, Allah'ın muradının da güzel olduğu şeklindeki kanaatleridir. İlim adamlarımız kitaplarında Mu'tezile'nin bu iddialarını çürütmüşlerdir.

8- Neshin Sözkonusu Olmadığı Alanlar:

İlim adamlarımız haberlerde neshin sözkonusu olup olmayacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Cumhur, neshin emir ve nehiylere has olduğu, yüce Allah hakkında yalan söylemenin imkânsızlığı dolayısıyla haber verilen hususlarda neshin olmayacağını kabul etmişlerdir. (Zayıf bir görüş olarak da) şöyle denilmiştir: Eğer haber şer'î bir hüküm ihtiva ediyorsa neshi mümkündür (caizdir). Yüce Allah'ın: *"Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvesinden de içki çıkarırsınız..."* (en-Nahl, 16/67) buyruğunda olduğu gibi. Bu buyruğun tefsiri yapılacağı zaman buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

9- Tahsis:

Genel bir hükümden tahsis (özelleştirme), nesh gibi görünürse de öyle değildir. Çünkü umum hiçbir zaman muhassası (yani tahsis edilen hükmü) kapsamaz. Şâyet umurun herhangi birşeyi kapsadığı sabit olur sonra o şey umurun dışına çıkartılırsa bu nesh olur, tahsis olmaz. Önceki ilim adamları ise mecâzen ve kelimenin anlamını daha da genişleterek tahsise de nesh adını verirler.

10- Mutlak ve Mukayyed Hükümler:

Şunu bil ki, şeriatte bazan zahiren mutlak ve kapsayıcı olduğu görülen bir takım haberler varid olabilir. Yine bir başka yerde bunlar kayıtlı olarak söz konusu edilince bu ifadelerdeki mutlaklık da ortadan kalkar. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Kullarım senden Beni sorarlarsa şüphesiz Ben onlara pek yakınım. Bana dua ettiğinde dua edenin duasını kabul ederim."* (el-Bakara, 2/186) Bu buyruktaki hükmün zahiri her durumda dua eden herkesin duasının kabul olunacağını haber vermektedir. Şu kadar var ki bir başka yerde bunu kayıtlayan ifadeler gelmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"O da dilerse dua ettiğiniz şeyi açar."* (el-En'âm, 6/41)

Bu hususta basîreti olmayan bir kimse bunun haberlerde nesh türünden olduğunu zannedebilir. Oysa durum böyle değildir. Bu, mutlak ifade kullandıktan sonra onu kayıtlı olarak dile getirmek demektir. Bu meseleye dair daha fazla açıklamalar yeri gelince -yüce Allah'ın izniyle- yapılacaktır.

11- Neshin Türleri:

İlim adamlarımız der ki: Daha ağır bir hükmün hafifletilmesi caizdir. On kişiye karşı (cihadda) sebat etme hükmünün iki kişiye karşı sebat etme hükmüyle değiştirilmesi gibi. (bk. el-Enfal, 8/65-66) Daha hafif bir hükmün daha ağır bir hükümle neshedilmesi de caizdir. Aşure günü orucunun Ramazan ayında sayılı günler oruç tutma hükmü ile neshedilmesi gibi. Nitekim ileride oruç âyeti (el-Bakara, 2/173) açıklanırken gelecektir. Ağırılık veya hafiflik itibariyle birbirinin dengi olan hükümler de birbirini neshedebilir. Kiblenin neshinde olduğu gibi. Bir hüküm neshedilmekle birlikte onun yerine başka bir hüküm getirilmeyebilir. Hz. Peygamber'le özel bir şekilde konuşmak için önceden sadaka vermeyi emreden hükmün kaldırılması gibi. (bk. el-Mücadele, 58/12-13)

[Kur'ân Kur'ân ile, sünnet de ibare ile neshedilebilir. Burada sözü geçen "ibare"den kasıt kat'î ve mütevatir olan haberdir. Vahid haber de vahid haber ile neshedilebilir.

Önder (imam) ilim adamlarının ileri gelenlerine göre Kur'ân-ı Kerim sünnetle neshedilebilir. ⁽¹⁾ Bu, Peygamber Efendimizin: "Mirasçıya vasiyet yoktur" ⁽²⁾ hadisinde görülmektedir. Bu İmam Malik'in mes'elelerinden zahiren anlaşılan görüştür. İmam Şafiî ile Ebu'l-Ferec el-Malikî ise bunu kabul etmezler. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Buna delil ise hepsinin yüce Allah'ın hükmü olduğu, O'ndan geldiğidir. İsterse bunların isimleri ayrı ayrı olsun. Yine (âyet-i kerime ile sabit olan) zina edene sopa vurmak, evli olup da zina dolayısıyla recmedilen kimsenin zina haddi de düşmektedir. Bunu düşüren ise Peygamber (s.a)'ın uygulamadaki sünnetidir ki, bu da açıkça anlaşılan bir husustur.

Yine mes'eleyi iyice inceleyen ileri gelen ilim adamlarının görüşüne göre sünnet Kur'ân-ı Kerim'le neshedilebilir. Kible hususunda bu vardır. Çünkü Şam tarafına doğru yönelip namaz kılmak yüce Allah'ın Kitabında bulunmamaktadır. Yine yüce Allah'ın: "*O kadınları kâfirlere geri döndürmeyiniz*" (el-Mümtelâhine, 60/9) buyruğunda da bu vardır. Çünkü Peygamber (s.a)'ın Kureyşlilerle yaptığı barış antlaşması gereği kadınların kâfirlere geri verileceği belirtilmiştir.

Yine ileri gelen ilim adamları Kur'ân-ı Kerim'in haber-i vahid ile neshedilmesinin aklen caiz olduğunu kabul ederler. Ancak şer'an böyle bir şeyin vukuu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Ebu'l-Mealî ve başkaları ise Kubba mescidi ile ilgili olayda -ileride açıklanacağı üzere (bk. et-Tevbe, 9/108. âyetin tefsiri)- bu şekil husule gelmiştir. Bazıları ise bunu kabul etmemektedir.

Herhangi bir nassın kıyasa dayanılarak neshedilmesi düşünülemez. Çün-

(1) Bk. el-Bakara, 2/180. âyet, 21. başlık

(2) *Ebû Dâvûd* Buyû', 88; *Tirmizî*, Vesâyâ 5; *İbn Mâce*, Vesâyâ 6. Ayrıca bk. *Buhârî*, Vesâyâ 6; *Ebû Dâvûd*, Vesâyâ 6

kıyasın şartlarından bir tanesi de nassa aykırı olmamasıdır.

Bütün bu türleriyle nesih, Peygamber (s.a)'ın hayatta olduğu sürece söz-konusudur. Onun vefatından ve şeriatın son şeklini almasından sonra ise nesh olamayacağı hususu üzerinde ümmetin icmaı vardır. Bu bakımdan icma nesholunmaz, icma ile de nesh yapılmaz. Çünkü icmanın gerçekleşmesi vahyin kesilmesinden sonra söz konusu olur. Bizler herhangi bir nassa muhalif olan bir icma bulduğumuz takdirde, o zaman bu icmanın bizim bilmediğimizi neshedici bir nassa dayalı olduğunu bu muhalif nas ile amelin terkedildiğini, onun muktezasının neshedilmekle birlikte hükmünün sünnet olarak kalmaya devam ettiğini, okunup rivâyet edildiğini biliriz. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de iddeti bir sene olarak tesbit eden âyet-i kerime (el-Bakara, 2/240) olduğu gibi kalmıştır. (el-Bakara, 2/240. âyetin tefsirine bakınız). Bu hususa iyice dikkat etmek gerekir, çünkü oldukça değerli bir noktadır. Bu, okunuşun neshedilmeksizin kalıp sadece hükmünün nesholunması türündendir ve bu, nesih türlerinden biridir. Hz. Peygamber ile özel olarak konuşmak için sadaka verme emri de böyledir.

Kimi zaman hüküm nesholunmaksızın tilavet nesholunabilir. Recm âyeti gibi. Bazen hem tilavet hem de hüküm nesholunabilir. Hz. Ebu Bekir'in şu sözü bunu ifade eder: Bizler: "Babalarınızdan yüzçevirmeyiniz (kendinizi başkalarına nisbet etmeyiniz) çünkü o bir küfürdür" âyetini okurduk. ⁽¹⁾ Buna benzer nesihler pek çoktur.

Yine araştırmacı ilim adamlarının kabul ettiği görüşe göre nâsih kendisine ulaşmamış olan kimse birinci hüküm ile taabbüd eder. Nitekim kıblenin değiştirilmesi ile ilgili âyetlerde bu açıklamalar gelecektir.

Araştırmacılar hüküm ile amel edilmeden önce neshedilmesinin caiz olduğunu kabul ederler. Nitekim bu, kesilmesi emredilen Hz. İbrahim'in oğlu kisasında görülmektedir. Ayrıca elli vakit farz kılınan namaz emri yerine getirilmeden önce de beş vakit olarak neshedilmiştir. Bu hususlara dair açıklamalar el-İsra Sûresi'yle ⁽²⁾ Saffat Sûresi'nde ⁽³⁾ yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

12- Neshedici Buyruğu Bilmenin Yolları:

Nâsihi bilmenin birtakım yolları vardır. Bunlardan birisi lafızda buna delalet eden tabirlerin bulunmasıdır. Hz. Peygamber'in şu buyruğunda olduğu gibi: "Sizlere kabir ziyaretini yasaklamış idim. Kabirleri artık ziyaret edebilirsiniz. Sizlere deriden yapılan kaplar dışındaki kaplardan içmeyi yasakla-

(1) Bu şekilde bir âyetin önce tilâvet olunup sonradan nesholunduğuna dair rivâyet Ahmed b. Hanbel tarafından, *Müsned*, I, 47 ve 55'de iki defa, ancak Hz. Ebû Bekir'den değil, Hz. Ömer'den rivâyetle kaydedilmektedir. Ebû Hureyre'den Hz. Peygamber'e merfuan rivâyet ise: *Buhârî*, Ferâiz 29; *Müslim*, İman 113; *Müsned*, II, 526'da kaydedilmektedir.

(2) Bk. el-İsra, 17/1. âyet 3. başlık

(3) Bk. es-Saffat, 3/102-113. âyetler 10. başlık

muştım. Artık her kaptan içebilirsiniz. Şu kadar var ki sarhoşluk verici birşey içmeyiniz" (1) ve benzerleri.

[Bir başka yol da ravinin hükümlerin tarihini belirtmesidir. Mesela; ben Hendek yılı şunu işittim deyip mensuh olanın daha önceden bilinen bir hüküm olması veya şunun hükmü bununla neshedildi, demesi gibi.]

[Bir diğer yol, ümmetin bir hükmün nesholduğu ve onu neshedenin de önceden varid olduğu üzerinde icma etmesi. Bu husus usul-u fıkıh kitaplarında genişçe açıklanmıştır.] Bizim bu konudaki geniş açıklamaların bir kısmına burada dikkat çekmemiz, kısa olan ile yetinen kimseye bu kadarının yeterli olduğundan dolayıdır. Doğruya ulaşma başarısı Allah'tandır.

13- "Neshetmeyiz":

Cumhur (مَا نَسَخَ) şeklinde "nun" harfini üstün olarak okumuştur. Zahir olan ve kullanılan anlamı ise önceden de belirtildiği gibi: -Biz ondan daha hayırlısını veya onun benzerini getirmediğçe- hiçbir âyeti tilavetini bırakıp hükmünü neshetmeyiz, şeklindedir. Anlamın yine belirttiğimiz üzere... bir âyetin hüküm ve tilavetini kaldırmayız, şeklinde olma ihtimali de vardır.

İbn Amir, "neshedilmiş (kopye edilmiş) buldum" anlamına gelen "ensehtu el-kitabe"den gelen şekliyle "nun" harfini ötreli olarak (نَسَخَ) şeklinde okumuştur. Ebû Hatim bu okuma yanlıştır, demektedir. Ebû Ali el-Farisî de: Böyle bir söyleyiş yoktur; çünkü: (نَسَخَ وَنَسَخَ)'ın aynı anlama geldiği söylenebilir... demektedir.

Ancak anlamın (مَا نَجَدَهُ مَسْخُوحًا) neshedilmiş bulduğumuz, şeklinde olması hali müstesnadır. (وَجَدْتَهُ مَحْمُودًا وَبِخِلًا) ifadesini (أَحَدَتِ الرَّجُلَ وَابْخَلَتْهُ) Onu öğülmüş ve cimri buldum, anlamında kullanmak da böyledir.

Ebû Ali der ki; onu neshedilmiş bulmak. ancak fillen neshetmek halinde sözkonusu olur. Böylelikle her iki kıraat lafızları itibariyle farklı olsa bile, mana itibariyle aynı olur.

"Nesheder..." buyruğunun, "neshini sana bırakmayız" anlamında olduğu da söylenmiştir. Kitabı yazmak halini anlatmak için: "Kitabı neshettim" denilir. Onu yazma işini başkasına havale etmek halinde ise; "başkasından intisâhını (yazmasını) istedim" denilir.

Mekkî der ki: (Ensehâ fiilindeki) hemze'nin teaddî (filli geçişli kılmak) için olması mümkün değildir. Çünkü o taktirde anlam değişir ve: Ey Muhammed Biz sana bir âyeti insâh eder... şeklinde olur. Âyetin ona insâhı ise, ona indirilmesi demektir. Dolayısıyla buyruk şu anlama gelir: Biz sana bir âyet indirir yahut onu unutturursak, ya ondan hayırlısını ya da onun benzerini getiririz. Bu da sonuç olarak şöyle demektir:

İndirilmiş her bir âyetten mutlaka daha hayırlısı (ya da onun misli) indirilmiştir. Bu durumda da Kur'ân tümüyle mensûh olur. Bu ise imkânsızdır.

Çünkü nesh olunan ancak pek az bir bölümdür. Buna göre ef'ale (enseha) ile leale (neseha) kiplerinin aynı anlama gelmeleri -Araplardan böyle bir şey işitilmediğinden- imkânsız olduğundan ve mâna bozulacağı için hemze'nin teaddi için getirilmesine de imkân bulunmadığından, geriye bu kipin ancak "ben onu övülmeye değer yahut cimri buldum" kabilinden olma ihtimalinden başkası kalmamaktadır.

14- "... veya Unutturursak."

["**Veya unutturursak**" Ebû Amr ile İbn Kesir (نَسَّأَمَا) şeklinde okumuşlardır. Ömer, İbn Abbas, Ata, Mücahid, Ubey b. Ka'b, Ubeyd b. Umeyr, en-Nehaî ve İbn Muhaysin da bu şekilde okumuşlardır ki bu ertelemek ile ilgili bir anlam ifade eder. Lafzının neshini tehir etmeyiz, demektir. Bunun da anlamı şudur: Biz onu ummu'l-kitab'ın sonunda terkederiz ve o takdirde (nesh) olmaz. Ata'nın da görüşü budur. Ata'dan başkaları ise şöyle demektedir: Bu şekilde hemzeli okuyuşun anlamı belli bir vakte kadar neshini geciktirmeyiz, şeklindedir. Nitekim Araplar bir işi erteledikleri vakit bunu ifade etmek üzere bu kökten gelen kelimeyi kullanırlar. Vadeli olarak bir satış yapıldığı zaman da bu kökten kelime kullanılır.

İbn Fâris der ki: (نَسَّأَ اللَّهُ فِي أَجَلِكَ وَأَنَسَّأَ اللَّهُ أَجَلَكَ): Allah senin ecelini geciktirsin (ömrünü uzatsın), derler. Birbirlerinden uzaklaşan veya biri ötekinden geç kalan kimseler hakkında da bu tabir kullanılır. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: "Biz, ondan daha hayırlısını veya onun benzerini getirmediğimiz hiçbir âyeti neshetmez veya onun nuzulünü geciktirmeyiz."]

Şöyle de denilmiştir: Biz okunmayacak ve hatıra gelmeyecek şekilde onu sizden (hatırınızdan) gideririz, demektir. Başkaları ise terketmek anlamına gelen nisyan'dan olmak üzere baştaki "nun" harfini ötreli olarak okumuşlardır. Yani onu değiştirmeksizin ve nesh de etmeksizin bırakırız, anlamına gelir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve es-Süddî yapmıştır. Yüce Allah'ın: "**Onlar Allah'ı unuttular, O da onları unuttu**" (et-Tevbe, 9/67) buyruğu da bu tür bir anlam ifade eder. Yani onlar Allah'a ibadeti terkettiler, Allah da onları azabın içerisinde terkedip bıraktı. Ebû Ubeyd ve Ebû Hâtim bu kıraati tercih etmişlerdir. Ebû Ubeyd der ki: Ben Kari' Ebu Nuaym'i şöyle derken dinledim: Peygamber (s.a)'e rüyamda Ebu Amr'ın kıraati üzere Kur'ân okudum. Benim okuyuşumda sadece iki kelimeyi değiştirdi. Ben ona (el-Bakara, 2/128'deki: (أُرْتَا) şeklinde okudum, o: (أُرْتَا) : Bize göster" diye düzeltti. Ebu Ubeyd der ki: Zannederim: (أَوْ نَسَّأَمَا) Yahut geciktirmeyiz diye okudum, o da: (أَوْ نَسَّأَمَا): **Veya unutturmayız**" diye düzeltti, ifadesi onun sözünü ettiği ikinci kelimedir.

el-Ezherî bu okuyuşun: Veya terkedilmesini emretmeyiz, anlamına geldiğini nakletmektedir. Nitekim bir şeyin terkedilmesi emredildiğinde bu ifade kullanılır, terkettiğini ifade eden kimse de bu kelimeyi kullanır. Şair de der ki:

إِنْ عَلَيَّ عُقْبَةٌ أَفْضِيهَا لَسْتُ بِنَاسِيهَا وَلَا مُنْسِيهَا

"Benim otlattığım ve kendisine dikkat ettiğim bir devem vardır
Ben ne unuturum ne de terk edip geri bırakırım."

ez-Zeccâc ise şöyle demektedir: Nun harfinin ötreli okunuşu ile terketmek anlamı uygun düşmemektedir. Çünkü böyle bir kullanım yoktur.

Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan naklettiği: **"Veya onu unutturmayız"** değiştirmeksizin bırakınız, şeklindeki açıklaması sahih değildir. İbn Abbas belki de: "Onu terkederiz" demiştir de o gereği gibi belleyememiştir. Dilci ve nazar ehlinin çoğunlukla kabul ettiği görüşe göre ise **"veya unutturmayız"** yani size onu terketmeyi mübah kılmayız, anlamındadır. Ebu Ali ve başkaları da şöyle demektedir: Bu uygun bir açıklamadır; çünkü sana terkettilirmeyiz, anlamına gelir.

Bunun, hatırlamamak anlamına gelen ve kelimenin asıl ifade ettiği anlam olan unutmaktan geldiği de söylenmiştir. Yani ey Muhammed, sana onu hatırlamayacak şekilde unutturmayız, demektir. Fiil buna göre iki mef'ûle geçiş yapmış olur ki, bunlar peygamber ve (âyete ait olan) hâ zamiridir. Şu kadar var ki "peygamber" adı hazfedilmiştir.

15- Nesheden, Neshedilenden Hayırlıdır Veya Onun Benzeridir:

"Ya ondan hayırlısını ya da onun benzerini getiririz..." Burada geçen "hayırlısı" lafzı, üstünlük sıfatıdır. Yani ey insanlar, eğer nesheden âyetin hükümü daha hafif ise dünyada, eğer daha ağır ise ahirette sizin için daha faydalıdır. Eğer her bakımdan eşit ise onun benzeridir. İmam Malik der ki: Yani neshedilen âyet yerine size muhkem bir âyet getiririz, demektir. Bundan kastın, üstünlük ifade eden daha hayırlılık olmadığı da söylenmiştir. Çünkü Allah'ın kelamı arasında üstünlük sözkonusu değildir. Bu yüce Allah'ın: **"Kim bir iyilik ile gelirse ona ondan hayırlısı vardır."** (en-Neml, 27/89) Yani, ona o hasene dolayısıyla bir hayır vardır, yani onun faydasını ve ecrini görecektir. Yoksa burdaki "hayır" daha üstün olma anlamını ifade edecek şekilde değildir. Yüce Allah'ın: **"Veya onun benzerini getiririz"** buyruğu ise, birinci görüşe delildir.

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾

107. Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır, Allah'tan başka hiçbir veliniz ve hiçbir yardımcınız da yoktur.

[**"Bilmez misin ki"** yoktan varetmek, icad etmek, malik olmak, egemenlik sahibi olmak, emir ve iradesinin yürürlüğe girmesi bakımlarından **"göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır."**] (أَلَمْ نَعْلَمْ) : **Bilmez misin...** buyruğundaki ilil, başına gelen cezm edatı dolayısıyla cezm olmuştur. İstifham (soru) edatları da âmil'in amelini değiştirmez.

(أُ) edatının hemze'sinin üstün gelmesi ise nasb mahallinde olduğundan dolaydır.

"Mülk" kelimesinin merfû' gelmesi, mübteda olduğundandır. Haberi (أَلَمْ) : **O'nundur** (meâlde ayrıca göstermeye gerek olmadığından, "Allah'ındır" buyruğunun anlamında mündemiçtir) kelimesi olup, cümle olarak da (أَلَمْ)nin haberidir.

[Burada hitap Peygamber (s.a)'e olmakla birlikte kasıt ümmetidir. Çünkü: **"Allah'tan başka hiçbir veliniz ve hiçbir yardımcınız da yoktur"** diye buyrulmaktadır. Bir görüşe göre de bunun anlamı şöyledir: Yani ey Muhammed, onlara de ki: Göklerin ve yerin mutlak egemenliğinin yalnız Allah'a ait olduğunu ve sizin Allah'tan başka hiçbir velinizin bulunmadığını bilmiyor musunuz?

Buradaki veli ise filan kişinin işini üstlenip görmek kökünden gelmektedir. Veliyyü'l-Ahd da buradan gelmiştir. Yani müslümanların yönetim işlerinden kendi uhdesine verilenleri yerine getiren anlamındadır. (1)

"Allah'tan başka" yani Allah'ın dışında ve Allah'tan ayrı olarak hiçbir veliniz, hiçbir yardımcınız yoktur, anlamındadır.] Nitekim Umeyye b. Ebi's-Salt şöyle demiştir:

يا نفسُ ما لكِ دونَ الله من واقٍ وما على حدَثانِ الدهر من باقٍ

"Ey nefis, senin Allah'tan başka koruyucun yoktur

Ve zaman, gece ve gündüz, geçtikçe kalacak kimse de yoktur."

Bu buyruktaki **"(وَلَا تُصِيرُ) : yardımcı"** kelimesini büyük çoğunluk, "veliniz" anlamındaki kelimeye atıf ile esreli okumuşlardır. Bunun mahalle atıf ile ötreli okunması da mümkündür. Çünkü anlam itibariyle cer edatı burada (te'kid için gelmin olup) zaidir.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ

يَتَّبَعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108. Yoksa siz de daha önce Mûsâ'dan istendiği gibi peygamberinizden istemeye mi kalkışacaksınız? Kim imanı küfre değişirse doğru yoldan sapmış olur.

(1) Buna göre âyetteki **"veliniz yoktur"** buyruğunun anlamı şu olur: Allah'tan başka işlerinizi çekip çevirecek, düzene koyacak kimseniz yoktur.

"Yoksa..." anlamına gelen (أَمْ) kelimesi (بل): Hayır, anlamındadır. Yani: Hayır, siz.... istemeye mi kalkışacaksınız, anlamına gelir. Bundan kasıt da muhatapları azarlamaktır.

["Yoksa siz de daha önce Mûsâ'dan" açıkça Allah'ı kendilerine göndermelerini "istedikleri gibi peygamberinizden istemeye mi kalkışacaksınız?" (Onlar da Muhammed (s.a)'den Allah'ı ve melekleri kafilâ halinde getirmesini istemişlerdi. İbn Abbas ve Mücahid'den gelen rivâyete göre onlar Hz. Peygamber'den Safa tepesini altına dönüştürmesini istemişlerdi.]

el-Hasen "istendiği gibi" anlamı verilen buyruğu (كَمَا سِئِلَ) şeklinde okumuştur. Bu okuyuş, bu fiil (سِئِلْتُ أَسْأَلُ) şeklinde kullananlara göre uygundur. Kıyasa aykırı olarak, hemze'nin sâkin yâ harfine değiştirilmesi sonucu ondan önceki sin harfinin de meksûr okunması olarak da açıklanabilir. en-Nehhâs ise, hemze'nin değiştirilmiş olması uzak bir ihtimaldir.

Sevâ (doğru); herşeyin ortasını ifade eder. Bu anlamı Ebu Ubeyde ve Ma'mer b. el-Müsennâ vermiştir. Yüce Allah'ın: "Onu cehennemden ortasında (sevâ) gördü." (es-Saffât, 37/55) buyruğu da bu anlamdadır. Hassan b. Sabit de Rasûlullah (s.a) için söylediği mersiyesinde şöyle demektedir:

يَا وَئِيْحَ أَصْحَابِ النَّبِيِّ وَرَهْطِهِ بَعْدَ الْمُتَّيِّبِ فِي سَوَاءِ الْمُتَّحِدِ

"Vay peygamberin ashabına ve onun adamlarına
Lahdin ortasında üzeri örtüldükten sonra."

el-Ferrâ'dan bu kelimenin orta ve itidal anlamına geldiği de nakledilmiştir. Yani yolun ortasından ve izlenmesi gereken bölümünden uzak kalmıştır, demek olur. Bunun anlamı; Allah'a itaat etme yolunun dışına çıkmaktır.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre bu âyet-i kerime: Râfi' b. Huzeyme ile Vehb b. Zeyd'in, Peygamber (s.a)'e: Bize semadan okuyacağımız bir kitap getir ve bizim için nehirler fışkırt ki, sana uyalım, demeleri üzerine nazil olmuştur.

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا
حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا
حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾ وَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾

109. Kitap ehlinde bir çoğu hak kendilerine besbelli olmuşken içlerinde yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah'ın emri gelinceye kadar affedip görmezlikten gelin. Şüphesiz Allah herşeye kadîrdir.
110. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve kendiniz için ne hayır gönderirseniz, Allah nezdinde onu bulacaksınız. Şüphesiz Allah işlediklerinizi çok iyi bilendir.

Bu buyrukların: **"Kitap ehlinde bir çoğu hak kendilerine besbelli olmuşken içlerinde yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler"** bölümüne dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Kitap Ehlinin Kıskançlığı:

["... içlerinde yerleşmiş olan"; yani herhangi bir kitapta böyle bir davranışı bulmaksızın ve bu şekilde davranmaları kendilerine emrolunmadığı halde **"yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler"**, temenni ederler. ⁽¹⁾]

"(كَفَرُوا) : Kâfirler olarak (küfre)" kelimesi, "(يَرُدُّونَكُمْ) : Sizi döndürmek" fiilinin ikinci mef'ûlüdür. "(مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ) : İçlerinde yerleşmiş olan" ifadesinin "isterler" anlamındaki fiile ya da "kıskançlık" anlamındaki mastar kelimeye de taalluk etmesi mümkündür. Buna göre: (كَفَرُوا) kelimesi üzerinde vakf yapmak gerekir. (حَسْبُ) mef'ûlün leh'tir. Yani onlar bunu duydukları kıskançlıktan ötürü isterler. **"İçlerinde yerleşmiş olan"** ibaresi onların bu kıskançlığı, herhangi bir kitaba dayanmaksızın ve buna dair kendilerine bir emir verilmeksizin besledikleri anlamındadır.

Yani onların böyle bir kıskançlığı herhangi bir kitaba dayanmaksızın ve emrolunmaksızın kendiliklerinden duydukları anlamını, **"kıskançlık"** kelimesi de vermektedir. O bakımdan **"içlerinde yerleşmiş olan"** ifadesi pekiştirmek ve onları susturmak üzere kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah başka yerlerde (benzer bir şekilde) şöyle buyurmaktadır: **"Onlar ağızlarıyla söylüyorlar."** (Âl-i İmrân, 3/167); **"Elleriyle kitabı yazarlar"** (el-Bakara, 2/79); **"Ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki.."** (el-En'am, 6/38)

Bu âyet-i kerime yahudiler hakkındadır.

2- Kıskançlığın Türleri:

[Kıskançlık yerilmiş ve öğülmüş olmak üzere iki türdür. Yerilmiş olan kıskançlık, müslüman kardeşi üzerindeki Allah'ın nimetinin zevalini temenni etmektir. Bu arada o nimetin sana gelmesini istemen ile istememen arasında da fark yoktur. Yüce Allah'ın Kitab-ı Kerim'inde şu buyruğu ile yediği kıs-

(1) Bu kelimeye dair açıklamalar daha önceden 96. âyette geçmiş bulunmaktadır.

kançlık türü işte budur: **"Yoksa onlar Allah'ın kendilerine lutfundan verdiği şeyler dolayısıyla insanları mı kıskanıyorlar?"** (en-Nisa, 4/54) Bu kıskançlığın yeriliş sebebi bir bakıma yüce Allah'ın hikmetli iş yapışı ve layık olmayan kimseye nimet verdiği anlamını ihtiva etmesinden dolayıdır.

[Övülen kıskançlık ise sahih hadiste Peygamber (s.a.)'ın ifade ettiği türüdür: "Yalnız iki şeyde kıskançlık olur. Allah bir kimseye Kur'an'ı vermiş (yani öğrenmesini sağlamış) o da gece ve gündüz bu Kur'an ile kâim olmaktadır (gereğince amel etmekte, uygulamakta ve o Kur'an'ı okuyarak uzun uzun namaz kılmaktadır). Diğerine ise Allah bir mal vermiştir, o da gece gündüz bu malını infak edip durmaktadır." ⁽¹⁾]

[Bu kıskançlığın anlamı ise gıpta etmektir. O bakımdan Buhârî bu hadisin yer aldığı bölümün başlığını: "İlim ve Hikmette Gıpta Etme" ⁽²⁾ diye koymuştur. Gıptanın gerçek mahiyeti ise müslüman kardeşinin sahip olduğu hayır ve nimetinin benzerinin de -ondaki hayır zail olmaksızın- sende olmasını temenni etmektir. Böyle bir şeye "münafese (hayırlarda yarış)" adının verilmesi de mümkündür. Yüce Allah'ın: **"O halde yarışanlar bunun için yarışınlar"** (el-Mutaffifin, 83/26) buyruğu da böyle bir anlam ifade etmektedir.

"Hak kendilerine besbelli olmuşken" yani hakkı apaçık gördükten sonra... Burada haktan maksat, Muhammed (s.a) ile onun getirdiği Kur'an-ı Kerim'dir.

* * *

"Allah'ın emri gelinceye kadar affedip görmezlikten gelin." buyruğuna dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1- Affetmek:

Yüce Allah'ın: "(فَافْعُوا) : **Affedin**" buyruğunun aslı: (اُفْعُوا) şeklindedir. Önce ağırlığı dolayısıyla ötre hazf edildi. Sonra da iki sakın arka arkaya geldiğinden vav hazf edilmiştir.

Af, günah sebebiyle sorumlu tutmayı terk etmek demektir. **Görmezlikten gelmek** (safı) ise günahın insan ruhunda bıraktığı etkisini ortadan kaldırmaktır. Kişinin işlediği suç ve günahı yüz çevirmek halinde kullanılır. Birinden yüz çeviren ve onu terkedene kişi bunu ifade etmek üzere "(وَكَذَلِكَ ضَرَبْتُ عَنْهُ صَفْحًا)" yani ondan yüz çevirip ona ilişmedim," tabirini kullanır. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu türdendir: **"Zikri (Kur'an'ı) size bildirmeyi terk mi edelim?"** (ez-Zuhruf, 43/5)

2- Bu Âyet ve Kıtâl:

İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: **"Ken-**

(1) Buhârî, İlm 15, Zekât 5, Ahkâm 3, Temennî 5, İ'tisâm 13; Müslim, Müsafirîn 268; İbn Mâce, Zühd 22; Müsned, I, 385, 432, II, 9, 36

(2) Buhârî, İlm 15.

dillerine kitap verilenlerden... iman etmeyen kimselerle kendi elleriyle ciz-yelerini verinceye dek savaşınız" (et-Tevbe, 9/29) buyruğu ile neshedilmiştir. Bunu nesheden âyet-i kerimenin: **"Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz"** (et-Tevbe, 9/5) buyruğu olduğu da söylenmiştir.

Ebû Ubeyde şöyle der: Savaşın terkedilmesini tavsiye eden her bir âyet-i kerime Mekkîdir ve savaş emriyle neshedilmiştir. İbn Atiyye de: Bu âyet-i kerimenin Mekkî olduğuna dair hüküm vermesi zayıf bir görüştür. Çünkü yahudilerin inad edip directmeleri Medine'de olmuştur, der.

Derim ki: Doğrusu da budur. Buhârî ve Müslim'de Üsame b. Zeyd'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a), üzerinde Fedek'te dokunmuş kadife bulunan bir eşeğe binmişti. Arkasında da Üsame vardı. Hz. Peygamber, Bedir olayından önce Haris b. Hazrecoğulları arasında (mahallesinde) bulunan Sa'd b. Ubade'yi ziyarete gidiyordu. Yolda giderken -aralarında Abdullah b. Ubey b. Selûl'un da bulunduğu- oturan bir grubun yanından geçerler. Bu sırada henüz Abdullah b. Ubey İslâm'a girmemişti. O mecliste müslümanlar, müşrikler, putatapıcılar, yahudiler hep birlikte karışık oturuyorlardı. Müslümanlar arasında Abdullah b. Revâha da vardı. Eşegin çıkardığı toz orada oturanların üzerine gelince İbn Ubey cübbesiyle burnunun üzerini kapattı ve: Bize toz çıkarmayınız, dedi. Rasûlullah (s.a) da selam verdikten sonra durdu ve indi. Onları yüce Allah'ın yoluna davet etti, onlara Kur'ân-ı Kerim okudu. Abdullah b. Ubey b. Selûl ona: Ey kişi, eğer söylediğin doğru ise bundan daha güzel bir şey olamaz. Fakat oturduğumuz yerlerimize kadar gelip o sözlerle bizi rahatsız etme. Sen kendi evine git, orada sana gelene onu anlatırsın. Abdullah b. Revâha ise şöyle dedi: Hayır, ya Rasûllallah, bizim oturduğumuz yerlerde de yanımıza gel, biz bu işi severiz. Bunun üzerine müşrikler, müslümanlar ve yahudiler karşılıklı olarak birbirlerine sövüp saymaya koyuldular. Az kalsın birbirlerine girişeceklerdi. Rasûlullah (s.a) da onları teskin etmeye çalışıp durdu, sonunda teskin oldular. Daha sonra Rasûlullah (s.a) bineğine bindi ve Sa'd b. Ubade'nin yanına varıncaya kadar yoluna devam etti. Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Ey Sa'd, sen Ebu Hubab'ın - Abdullah b. Ubeyy'i kastediyor- şöyle şöyle dediğini duymadın mı?" Sa'd b. Ubade şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, anam babam sana feda olsun, sen onu affet ve görmezlikten gel. Sana hak ile Kitabı indirene yemin ederim; Allah senin üzerine indirdiği hak ile seni bize gönderdiği sırada bu belde halkı ona taç giydirmek ve başlarına hükümdar olarak geçirmek üzere anlaşmış bulunuyorlardı. Fakat Allah, seni verdiği hak ile bunu geri çevirince, bu sebepten dolayı hevesi kursağında kaldı. İşte senin o gördüğün işi bundan dolayı yapmıştır. Bunun üzerine de Rasûlullah (s.a) onu affetti. ⁽¹⁾

Rasûllullah (s.a) ve ashabı yüce Allah'ın emrettiği üzere müşrikleri ve kitap ehlini affedip bağışlıyor, eziyetlerine katlanıyorlardı. Yüce Allah bir başka yer-

(1) *Buhârî*, Merdâ 15; *Müslim*, Cihad 116

de şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun sizden önce kitap verilenlerden ve şirk ko-
şanlardan incitici pek çok şey işiteceksinizdir."* (Âli İmran, 3/186) Bu âyet-i ke-
rimede de: **"Kitap ehlinde bir çoğu... sizi imanınızdan sonra küfre döndür-
mek isterler"** diye buyurmaktadır. Rasûlullah (s.a) onlara karşı cihad emri ve-
rilip cihad için izin alıncaya kadar onları affetmeye dair bu buyruklar gereğin-
ce amel ediyordu. Bedir gazasında kâfirlerin elebaşlarından ve Kureyş'in ille-
ri gelenlerinden birtakım kimselerin öldürülmesi sonucunda Rasûlullah ve an-
habı ganimet elde etmiş ve zafer kazanmış olarak geri döndüler. Beraberlerin-
de kâfirlerin elebaşları ve Kureyşlilerin ileri gelenleri de esir alınmıştı. Abdul-
lah b. Ubey b. Selûl ve onunla birlikte bulunan müşrikler ve putatapıcıları iş-
te bu artık kendisini gösteren, üstünlük sağlayan bir iş haline geldi, dediler.
Rasûlullah (s.a)'a İslâm üzere bey'at ettiler ve İslâm'a girdiler.

[**"Allah'ın emri"** yani Kurayzaoğullarının öldürülmesiyle Nadiroğullarının
sürgüne gönderilmesi **"gelinceye kadar affedip görmezlikten gelin, şüphesiz
Allah herşeye kadîrdir. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin."** Bu em-
re dair açıklamalar ise daha önceden (3. ve 43. âyetlerde) yapılmış bulun-
maktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.]

**"Kendiniz için önceden ne hayır gönderirseniz Allah nezdinde onu bu-
lacaksınız."** Hadis-i şerifte belirtildiğine göre "kul vefat ettiği takdirde insan-
lar: Geriye ne bıraktı der, melekler ise: Önünden ne gönderdi" derler.

Buhârî ve Nesaî'nin rivâyetlerine göre de Abdullah (b. Mes'ud) dedi ki:
Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Hanginiz mirasçılarının malını kendi öz malın-
dan daha çok sever?" Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü der, bizden kendi öz malı-
nı mirasçılarının malından daha çok sevmeyen hiç kimse yoktur. Rasûlullah
(s.a) bu sefer şöyle buyurdu: "Hayır, aranızda mirasçının malını kendi öz ma-
lından daha çok sevmeyen hiçbir kimse yoktur. (Çünkü) senin malın önün-
den gönderdiğindir. Mirasçının malı ise geriye bıraktığıdır." Bu lafzıyla ha-
dis Nesaî tarafından rivâyet edilmiştir. ⁽¹⁾ Buhârî'nin lafzı ise şöyledir: Abdul-
lah dedi ki: Peygamber (s.a) şöyle buyurdu: "Hanginiz mirasçısının malını ken-
di öz malından daha çok sever?" Ashab-ı kiram: Ey Allah'ın Rasûlü, dediler.
Aramızdan kendi malını daha çok sevmeyen hiçbir kimse yoktur. Hz. Pey-
gamber şöyle buyurdu: "Kişinin kendi öz malı önden gönderdiği, mirasçısı-
nın malı ise geride bıraktığıdır." ⁽²⁾

Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan gelen rivâyete göre o bir seferinde (Medine-
lilerin mezarlığı olan) Beki' el-Garkad'ten geçip şöyle der: Selam size ey ka-
bir ehli, bizden haberler şunlar: Sizin hanımlarınız evlendiler, evlerinize
başkaları yerleşti, mallarınız da paylaşıldı. Söyleyeni görülmeyen bir ses ona
şu cevabı verdi: Ey Hattab'ın oğlu, bizdeki haberler de şöyle: Önden gön-
derdiklerimizi gördük, infak ettiğimiz bizim kârimiz oldu, geriye bıraktığımızı
ise zarar ettik.

(1) Nesâî, Vasâ'yâ 1; Müsned, I, 382

(2) Buhârî, Rikaak 12

Şair ne güzel söylemiş:

قَدَّمَ لِنَفْسِكَ قَبْلَ مَوْتِكَ صَالِحًا وَأَعْمَلَ فَلَيْسَ إِلَى الْخُلُودِ سَبِيلَ

“Ölümünden önce kendin için salih ameli önden gönder
Salih amel işle. Çünkü ebedi kalmaya imkân yoktur.”

Bir başkası da şöyle demektedir:

“Ölümünden önce, diller tutulmadan ve
Kendin için (ecri) umulur bir tevbeyi önden gönder.”

Bir başkası da şöyle demiştir:

“Seni doğurduğunda annen, sen ağlıyor idin.
Çevrendekiler ise gülüyorlardı sevinçle.
Öyle bir gün için amelde bulun ki;
Ölümün gününde onlar ağladıklarında sen gülmelisin sevinçle.”

Bir diğeri de şöyle demektedir:

“Hayırda yarış ve onun için elini çabuk tut. Çünkü geride olanı biliyorsun.
Önden hayır gönder, çünkü her kişi önden gönderdiğinin yanına gidiyor.”

Bütün bunlardan da daha güzeli Ebu'l Atehiye'nin şu beyitleridir:

“Hayatta iken malınla mutlu olmaya bak,
Çünkü sen geriye ya ıslah edici veya fesat yapıcı kimseyi bırakırsın
Malını ifsad edici birisine bırakırsan o malı bırakmaz,
Salih kimse ise az olan malını artırır
Eğer gücün yeterse kendi nefsinin mirasçısı ol.
Çünkü kendisinin mirasçısı olan kişi doğru iş yapar.”

“Şüphesiz Allah işlediklerinizi çok iyi görendir.” buyruğuna dair açıklamalar ise daha önceden (96. âyet-i kerîmede) geçmiş bulunmaktadır.

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ
قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ
لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

111. “Yahudi ve hristiyan olandan başkası asla cennete giremez” dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz delilinizi getirin.”

112. Hayır, kim ihsan edici olarak yüzünü Allah'a teslim ederse işte ona Rabbi nezdinde ecrl verilir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmmezler."

"Yahudi ve hristiyan olandan başkası asla cennete giremez dediler."

Yani yahudiler: Yahudi olandan başkası cennete girmeyecek, dediler. Hristiyanlar da hristiyan olandan başkası cennete girmeyecek, dediler.

el-Ferrâ (âyet-i kerimede geçen şekliyle): **"hûden"** kelimesinin "yahudi" anlamına gelmesini caiz görmüştür. Böylelikle o sondaki fazlalığın hazfedilmesini ve bu kelimenin "hâid'in çoğulu olmasını caiz görmektedir. (Bu kelime de tevbe eden ve dönen anlamındadır).

el-Ahfeş Said der ki: (إِلَّا مَنْ كَانَ): **Olandan başkası**" buyruğunda (كَانَ) kelimesi (مَنْ): kimse lafzına uygun olarak tekil gelmiştir. Daha sonra (يَهُودًا) **yahudiler**" kelimesini çoğul getirmiştir. Çünkü "kimse" anlamındaki edat, çoğul anlamını vermektedir: (بَلْكَ أَمَانِيَهُمْ): **Bu, onların kuruntularıdır**" buyruğunun, ye harfî şeddeli değil de, med harfî olarak da okunabilir.

Buna dair açıklamalar daha önceden (78. âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

"De ki:" İmanınıza ve cennete gireceğinize dair söylediğiniz sözlerinizde "eğer doğru söyleyenler iseniz delilinizi getirin" yani bu söylediklerinizi delil ile açıklayın.

"De ki: Delilinizi getirin" buyruğundaki: (هَاتُوا): **getirin**" buyruğunun aslı (هَاتُوا) şeklindedir. Ağırlığı dolayısıyla önce ötre hazfedildi, sonra da arka arkaya iki sâkin (harekesiz) harf geldiğinden yâ harfî hazfedildi. Müzekker müfred emr-i hayırda (هَاتِ), müenneste ise (هَاتِي) denilir.

Burhan (delil), kesin bilgi veren delil ve belge demektir. Çoğulu "berâhîn" gelir. Sultan ve selâtin, kurban ve karâbîn gibi. Taberî der ki: Burada delil istemek nazarın (kıyasın) kabul edilmesi gereğini ve kıyası reddedenlerin de görüşlerinin reddedilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Daha sonra yüce Allah onları reddetmek, yalanlamak, yani durum dediğiniz gibi değildir, demek üzere **"hayır"** diye buyurmaktadır. Buradaki **"belâ= "hayır"**ın asıl anlamı üzere olduğu da söylenmiştir. Sanki: Cennete hiç kimse girmeyecek mi diye sorulmuş da **"Hayır, (girecek). Kim ihsan edici olarak yüzünü Allah'a teslim ederse..."** diye cevap verilmiş gibidir.

"Teslim ederse" buyruğunun teslimiyet gösterir ve boyun eğerse, anlamında olduğu söylendiği gibi; amelini halis kılarsa anlamına geldiği de söylenmiştir. Özellikle **"yüz"**ün sözkonusu edilmesi insanda görülen en şerefli organı olmasından ve duyu organlarının toplandığı yer olmasından, insanın izzet ve zilletinin yüzünden belli olmasından dolayıdır. Araplar "yüz" ile bir şeyin tümünü kasteder, anlatırlar. Bu âyet-i kerimede maksadın "yüz" olması da uygundur.

"Kim ihsan edici olarak" buyruğu, hal konumunda bir cümledir. **"Yüzünü"** ve **"ona"** kelimelerindeki zamirler, **"kim"** anlamındaki lafza aittir. **"Ecri"** anlamındaki kelimedeki zamir de böyledir. **"Onlar için"** buyruğundaki çoğul zamir de mânaya racidir.

"Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmmezler" buyruğuna dair açıklamalar ise daha önceden (38. âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ
الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ
مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

113. Yahudiler: "Hristiyanlar birşeye sahip değildir" dediler. Hristiyanlar da: "Yahudiler birşeye sahip değildir" dediler. Halbuki (hepsi) kitabı da okurlar. Bilmeyenler de tıpkı onların dediğini söylerler. Allah anlaşmazlığa düştükleri hususta Kıyamet gününde aralarında hükmedecektir.

Yani onların her bir kesimi karşı tarafın birşeye sahip olmadığı ve kendisinin Allah'ın rahmetini karşı taraftan daha çok hak ettiği iddiasında bulundu." **Halbuki (hepsi) kitabı da okurlar.**" Kitaptan kasıt Tevrat ile İncil'dir. Cümle hal mevkiindedir.

"Bilmeyenler"den kasıt cumhurun görüşüne göre Arapların kâfir olanlarıdır. Çünkü onlar kitapsızdı. Ata der ki: Kasıt, yahudi ile hristiyanlardan önce bulunan milletlerdir.

er-Rabi' b. Enes der ki: Yani hristiyanlardan önce yahudiler de böyle söylemişti.

İbn Abbas der ki: Necranlılar, Peygamber (s.a)'ın huzuruna geldiler. Yahudi alimleri de onların yanlarına geldi. Peygamber (s.a)'ın huzurunda anlaşmazlığa düştüler. Her bir kesim ötekine: Siz birşeye sahip değilsiniz dedi; âyet-i kerime de bunun üzerine indi.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي
خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا
خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

114. Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyenlerden ve onların harab olmasına çalışanlardan daha zalim kim olabilir? Böyleleri oralara ancak korka korka girerler. Onlar için dünyada rüsvaylık vardır. Ahirette de en büyük azap yine onlarıdır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Allah'ın Adının Anılmasına Engel Olanlar:

"Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyenlerden... daha zalim kim olabilir?" Hiç kimse olamaz. Bu buyrukta: "(مَنْ) ...enler..." mübteda olarak ref' mahallindedir. **"daha zalim"** anlamındaki kelime ise onun haberidir. Hiç kimse böylelerinden daha zalim olamaz, demektir. Pille mas-tar anlamını veren (ان) ise "mescidler"den bedel olarak nasb mahallindedir. İfadenin "Allah'ın adının anılmasını istemediğinden dolayı engelleyenlerden..." takdirinde olması da mümkündür.

[Burada **"mescidler"** ile yüce Allah, Beytü'l Makdis ile onun mihrapları- nı murad etmiştir. Ka'be'yi kastettiği de söylenmiştir. Çoğul gelmesi ise bütün mescidlerin kiblesinin ona doğru olması veya ta'zim içindir. Maksadın sâ- ir mescidler olduğu da söylenmiştir.]

"Mesacid: Mescidler" "mescid" kelimesinin çoğuludur. Araplar arasında bu- na "mesced" diyenler de vardır. ⁽¹⁾ Halbuki mesced -el-Cevheri'nin açıkladı- ğına göre- secdenin izleri orada görüldüğünden dolayı kişinin alınına verilen addır. Üzerinde secdenin yapıldığı yedi organ (olan alın, iki el, iki diz ve iki ayak) a da mesacid adı verilir.

2- Bu Âyet-i Kerime Kimler Hakkında İnmiştir?

[Bu âyet-i kerime ile kimlerin kastedildiği, kimler hakkında nazil olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Müfessirler bunun Buhtnassar hakkında in- diğinden söz etmektedirler. Çünkü Beytü'l Makdis'i yıkmıştı. İbn Abbas ve başkaları da hristiyanlar hakkında inmiştir, demektedirler. Anlamı da şu olur: Ey hristiyanlar, kendinizin cennetlik olduğunuzu nasıl iddia edebilirsiniz? Siz- ler halbuki Beytü'l Makdis'i yıktınız, orada namaz kılmak isteyenlerin namaz kılmasını engellediniz. Buna göre âyet-i kerimenin anlamı Beytü'l Makdis'i ta'zim etmelerine rağmen hristiyanların oraya reva gördükleri işlerin hayret edilecek birşey olduğunu ifade eder. Şu kadar var ki onlar bu işi ancak ve ancak yahudilere olan düşmanlıkları dolayısıyla yapmışlardır.

Said'in rivâyetine göre Katade şöyle demiştir: Şu Allah'ın düşmanı olan hı- ristiyanların yahudilere duydukları kin, onları Babilli ateşperest Buhtnassar'a

(1) el-Ferrâ'dan mekân isimleri arasında istisna olarak "mef'il" vezninde gelen kelimeler- e dair açıklamaların yer aldığı bir paragraf gereksiz görüldüğünden çevrilmemiştir.

Beytül Makdis'i yıkması için yardımcı olacak noktaya kadar götürdü.

Rivâyet edildiğine göre bu yıkılmış haliyle Hz. Ömer dönemine kadar kalmıştır.

Bu âyet-i kerimenin müşrikler hakkında indiği de söylenmiştir. Çünkü onlar namaz kılanlara ve Peygamber (s.a)'e engel oldular. Hudeybiye yılında onları Mescid-i Haram'a girmekten alıkoydular.

[Bu âyet-i kerime ile kıyamet gününe kadar her mescidden insanları alıkoyanların kastedildiği de söylenmiştir. Doğrusu da budur. Çünkü lafız geneldir ve çoğul sığasıyla varid olmuştur. Bunun bazı mescidlere ve bazı şahıslara tahsis edilmesi ise zayıf bir açıklama şeklidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.]

3- Mescidlerin Tahribinin Mahiyeti:

Mescidlerin yıkımı gerçek anlamı ile olabilir. Buhtnassar'ın ve hristiyanların Beytül Makdis'i tahrip etmeleri gibi. Anlatıldığına göre hristiyanlar, İsrailoğullarına krallarından birisinin komutası altında -el-Gaznevî'nin zikrettiğine göre bunun adı Romalı Fasbisyanus oğlu Titus'tur- ⁽¹⁾ pek çok kimseyi öldürdüler, esir aldılar, Tevrat'ı yaktılar, Beytül Makdis'e pislik attılar ve orayı tahrip ettiler.

Mescidlerin yıkımı mecâzen de olabilir. Müşriklerin Rasûlullah (s.a)'ı Mescid-i Haram'a gitmekten alıkoyduklarında müslümanları da engellemeleri gibi.

Genel olarak mescidlerde namaz kılmanın ve orada İslâm'ın şiarlarının açıkça ortaya konulmasının engellenmesi mescidleri tahrip etmektir, yıkmak demektir.

4- Kadınların Mescide Gitmeleri ve Mahalle Mescidleri:

[İlim adamlarımız der ki: İşte bundan dolayı bizler eğer kadın, farz olan hacı eda etmemiş ise ister beraberinde mahremi bulunsun, isterse bulunmasın hacca gitmekten alıkonulması caiz değildir, deriz. ⁽²⁾ Yine onun için fitneden korkulmadıkça mescidlerde namaz kılmasına da engel olunmaz. Peygamber (s.a) da: "Allah'ın kadın kullarını Allah'ın mescidlerinden alıkoymayınız" diye buyurmuştur. ⁽³⁾ Bundan dolayı mescidin yıkılması, satılması, işlemez hale getirilmesi -mahalle harab olsa bile- caiz değildir, demişizdir. Aynı şekilde ayrılık ve muhalefet kastı olmadıkça mescidlerin inşa edilmesi de engellenemez. Mesela, bir mescidin yanbaşı veya ona yakın bir yerde başka bir mescid ya-

(1) Titus (39-81): Roma imparatoru (79-81). Vespasianus'un oğlu. Babası imparator olunca Kudüs'ü kuşatmakla görevlendirildi ve 70'te kenti aldı. (Büyük Larousse) Ve tahrip etti. (el-Müncid, el-A'lâm, 2. baskı, s. 411)

(2) Yalnız farz hac için ve fitne olmaması halinde hüküm böyledir. Ayrıca bk. Dr. V. Zuheyli, el-Fıkhü'l-İslâmî, III, 35 vd.

(3) Buhârî, Cumua, 13; Müslim, Salât 136; Ebû Dâvûd, Salât 52; Müsned, II, 16

pıp da bununla birinci mescidin cemaatini ayırıp bölmek, orayı tahrib etmek ve araya ayrılık sokmak istiyorlar ise, o takdirde ikinci mescid yıkılır ve yapı-
mı engellenir. Buna dayanarak şöyle demişizdir: Bir mısırda (meskûn şehir hük-
münde olan yerde) iki büyük caminin olması caiz değildir. Bir mescidin de iki
imamı olmaz. Bir mescidde iki ayrı cemaat yapılmaz.

Bütün bunlara ve mescidlerin inşa edilmelerine ve diğer hükümlerine da-
ir daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Tevbe Sûresi ile (et-Tevbe,
24 ile 107. âyetlerde) ve Nur Sûresi'nde (en-Nur, 36-38. âyetlerde) gelecek-
tir.

Âyet-i kerime aynı şekilde namazın büyük önemine de delalet etmekte-
dir. Namaz, amellerin en faziletlisi, ecir itibariyle en büyüğü olduğuna göre
ona engel olmak da en büyük bir günahdır.

5- Bir Yeri Mescid Tayin Etmenin Hükümü:

Yüce Allah'ın içinde ibadet ve secde edilmesi mümkün olan her yere mes-
cid adı verilir. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Yeryüzü bana mescid ve
(teyemmüm ile) temizlenme aracı kılındı." Bu, hadis imamı tarafından ri-
vâyet edilmiştir. (1)

Ümmetin icması ile; bir kimse sözlü olarak bir yeri namaz kılmak için ta-
yin ederse orası özel mülkiyetinin dışına çıkar ve bütün müslümanların ge-
nel mülkiyetine girer. Bir kişi kendi evi içerisinde bir mescid inşa etse ve in-
sanların oraya girmesini engelleyip orayı sadece kendisine tahsis etse bu
onun mülkünde kalmakla birlikte mescid olma özelliği dışına da çıkmaz. Şâ-
yet bütün insanlara orayı mübah (serbest) kılsa, onun da hükmü diğer umu-
ma ait mescidlerin hükmü gibi olur ve özel mülkiyetinin dışına çıkar.

6- Mescidlere Korkarak Girmeleri Gerekenler:

"Böyleleri oralara ancak korka korka girerler." "Böyleleri" anlamında-
ki (أُولَئِكَ) mübtedâ, sonrası haberdur. "Korka korka" anlamındaki kelime de
hâl'dir. Yani müslümanlar o mescidleri de ellerine geçirir ve egemenlikleri
altına girerse o takdirde kâfirler oraya girme imkanını bulamazlar. Girecek
olsalar bile müslümanların kendilerini çıkarmalarından ve oraya girdiler di-
ye te'dip etmelerinden korka korka girerler. Bu kâfirin herhangi bir şekilde
-ileride de yüce Allah'ın izniyle Tevbe Sûresi'nde görüleceği üzere- mesci-
de girme hakkına sahip olmadığı delilidir.

[Bu âyet-i kerimeyi hristiyanlar hakkında kabul edenler şu rivâyeti kay-
dederler: Hz. Ömer'in İslâm geldikten sonra Beytül Makdis'i yeniden inşa et-
mesi üzerinden uzun bir süre geçtiği halde oraya hristiyan bir kimse girdi mi,

(1) *Buhârî*, Teyemmüm 1, Salât 56; *Müslim*, Mesâcid 3-5; *Ebü Dâvûd*, Salât 24; *Tirmizî*, Me-
vâkîr 119, Siyer 5; *Nesâî*, Gusl 26; *İbn Mâce*, Tahâre 90... Ayrıca 102. âyet 16. başlıkta
bu hadisin bir benzeri de geçmiş ve kaynakları gösterilmiştir.

daha önceleri orası ma'bedleri oldukları halde mutlaka döve döve canı yakılırdı.

Âyet-i kerimeyi Kureyşliler hakkında kabul edenler de şöyle demektedir: Peygamber (s.a)'ın emri üzere (Hz. Ebu Bekir'in hac emirliği yaptığı sırada) şöyle seslenilmiştir: "Şunu bilin ki bu seneden sonra müşrik bir kimse hacc etmeyecektir, Beytullah'ı çıplak bir kimse tavaf etmeyecektir." (1)

Bunun, emir kast edilerek haber kipinde bir ifade olduğu da söylenmiştir. Yani onlardan bir kimse ancak korka korka Mescid-i Haram'a girecek halle gelinceye kadar onlarla cihad ediniz ve onların kökünü kurutunuz. Yüce Allah'ın: "*Allah'ın Rasûlüne eziyet vermek sizin için olacak birşey değildir*" (el-Ahzâb, 33/53) buyruğunda olduğu gibi. Bu da haber kipinde varid olmuş bir yasaktır.

7- O Kâfirler İçin Dünyada Rüsvaylık Vardır

"Onlar için dünyada rüsvaylık vardır." Bunun anlamı ile ilgili olarak Kattade'den şöyle bir rivâyet gelmiştir: Harbî olan için öldürülmek, zımmî olan için de cizye vardır demektir. es-Süddî de der ki: Dünyada onlar için rüsvaylık, Mehdi'nin kıyamı, Âmuriye, Rumiye (Roma) ve Konstantiniyye'nin fethedilmesiyle buna benzer diğer şehirlerinin fethedilmesidir; ki bunlara dair açıklamaları *et-Tezkire* adlı eserimizde kaydetmiş bulunuyoruz.

Bu âyet-i kerimeyi Kureyşliler hakkında kabul edenler ise onların rüsvaylıklarının Mekke'nin fethiyle gerçekleşmiş kabul ederler. Kâfir olarak ölen kişi için ise ahirette (en büyük) azap vardır.

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ
وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠﴾

115. Doğu da batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın Vechi oradadır. Şühhe yok ki Allah Vâsi'dir hakkıyla bilendir:

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Doğu da Batı da Allah'ındır:

[**"Doğu da batı da Allah'ındır."** Meşnk (doğu) güneşin doğduğu yer, mağrib (batı) güneşin battığı yerdir. Yani bu ikisi de ikisinin arasında bulunan diğer yönler ve bütün yaratıklar -önceden de geçtiği üzere- varetmek, icad etmek itibariyle yalnız O'nun mülkü ve tasarrufundadırlar. Özellikle do-

(1) *Buhârî*, Hacc 67, Tefsir 9. sûre 2 ve 3; *Müslim*, Hacc 435; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 66 v.s...

ğu ve batının söz konusu edilmesi ve bunların yüce Allah'a ait olduklarının belirtilmesi şereflerine dikkat çekmek içindir. Allah'ın evi, Allah'ın devesi demek gibi. Çünkü ileride de açıklanacağı üzere âyetin nüzul sebebi bunu gerektirmektedir.

2- Her Nereye Yönelirseniz...

[**"Bundan dolayı nereye dönerseniz"** buyruğu şarttır.] Fillin sonundan "nûn" harfinin hazf edilmesi bundandır. Buradaki (أَيْنَ) **Nereye** kelimesi âmel eden türdendir. (مَا) zâiddir. Cevabı: **"Allah'ın Vech'i oradadır"** buyruğudur. **"Dönerseniz"** anlamındaki fiili, el-Hasen (تَوَلَّوْا) şeklinde, te ve lâm harflerini üstün ile okumuştur. Aslı ise (تَوَلَّوْا) şeklindedir. **"Orada"** buyruğu zarf olarak nasb mahallindedir. Uzaklık ifade eder. Bu anlama gelen (نُفْ) feth üzere mebni olup i'rab olmaz. Çünkü bu müphemlik ifade eder. Uzaklık ifade etmek için kullanılan "hunâke" gibidir. Yakın yer anlatmak istediğimizde "hunâ" deriz.

3- Âyet'in Nüzûl Sebebi ve Kibleden Başka Yön ve Yolculukta Namaz;

[İlim adamları **"bundan dolayı her nereye dönerseniz..."** buyruğunun nüzul sebebi hakkında beş ayrı görüş ortaya sürmüşlerdir:]

[1- Abdullah b. Âmir b. Rabia der ki: Bu buyruk, karanlık bir gecede kibleden başka bir tarafa namaz kılan kimseler hakkında inmiştir.] Bunu Tirmizî, ondan (Abdullah'dan) o da babasından (Âmir'den) rivâyetle şöylece nakletmiştir: Biz, karanlık bir gecede yolculukta Peygamber (s.a) ile bulunuyorduk. Kiblenin nerede olduğunu bilemedik. Bizden her bir kişi kendi kanaatine göre bir tarafa dönüp namaz kıldı. Sabahı edince bunu Peygamber (s.a)'e anlattık. Bunun üzerine: **"Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın Vech'i oradadır"** âyeti nâzil oldu. Ebu İsa (et-Tirmizî) der ki: Bu hadisin isnadı pek istenen seviyede bir isnad değildir. Biz bu hadisi ancak Eş'as es-Semmân yoluyla biliyoruz. Eş'as b. Said Ebu Rabi' ise hadiste zayıf kabul edilmektedir.⁽¹⁾

[İlim adamlarının çoğunluğu bu kanaatte olup şöyle demişlerdir: Bulutlu bir gecede kibleden başka bir tarafa yönelip namaz kılsa, sonra da kibleden başka bir tarafa namaz kıldığını açıkça anlarsa o namazı caizdir. Süfyan, İbnu'l-Mübarek, Ahmed ve İshak da bu görüştedir.]

Derim ki: Bu, Ebu Hanife'nin ve Malik'in de görüşüdür. Şu kadar var ki Malik şöyle der: Vakit içinde ise namazını iade etmesi müstehabdır. Ancak bu onun için vacib değildir. Çünkü o farzını emrolunduğu şekilde eda etmiş bulunmaktadır. Bir ibadeti kemal derecesinde yapabilmek ise vakti içerisinde telafi edilebilir. Buna delil olarak da tek başına namaz kılip da ondan sonra vakti çıkmadan o namazın cemaatle kılındığını gören bir kimsenin onlar-

(1) Tirmizî, Tefsir 2. sûre 3.

lu namazını iade edeceğini belirten sünnetteki uygulamayı gösterir. Namazın vakti çıkmadan o namazı müstehab olarak iade etmesi istenen kimse, ancak kibleyi tayin etmek için ictihad etmekle birlikte tamamıyla kibleyi arkasına alan veya doğu ya da batı tarafına yönelen kimsedir. İctihad ederek az bir miktar sağa veya sola dönen bir kimsenin ise namaz vakti içinde de dışında da iade etme yükümlülüğü yoktur.

el-Muğîre ve Şafîî der ki: Böyle bir kimsenin kıldığı namaz yeterli değildir. Çünkü kibleye dönmek namazın şartlarından birisidir. Ancak Malik'in söylediği daha sahih bir görüştür. Çünkü göğüs göğüse kılıçla çarpışma esnasında kibleye yönelmeyi terketmeyi zaruret mübah kılabilmektedir. Aynı şekilde yolculuk halindeki ruhsat da ona yönelmemeyi mübah kılar.

[2- İbn Ömer der ki: Bu âyet-i kerime yolculuk yapan kimse hakkında inmiştir. O, bineği hangi tarafa dönerse o tarafa doğru nafile kılabilir. Bunu Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. Der ki: Rasûlullah (s.a) Mekke'den Medine'ye dönerken bineği üzerinde yüzü hangi tarafa olursa olsun namaz kıldı. Devamla İbn Abbas der ki: İşte: **"Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır"** buyruğu bunun hakkında nazil olmuştur. ⁽¹⁾]

Bu hadis-i şerif ve benzeri diğer hadisler dolayısıyla, binek üstünde olan kimsenin bu şekilde nafile namaz kılmasının caiz olacağı hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. İleride de açıklanacağı üzere fazla korku dışında bir kimsenin kibleye yönelmeyi kasten herhangi bir şekilde terketmesi caiz değildir.

Bineği üzerinde bulunanla hevdecinde namaz kılan hasta ile ilgili olarak Malik'ten farklı görüşler nakledilmiştir. Bir seferinde: Deve sırtında hastalığı artsa dahi farz bir namaz kılmaz demiştir. Suhnûn der ki: Eğer böyle bir şey yaparsa iade eder. Bunu el-Bâcî nakletmiştir. Bir seferinde de şöyle demiştir: Eğer yerde ancak ima ile namaz kılablecek durumda ise deve üzerinde devesi durdurulduktan ve kibleye doğru yöneldikten sonra namazını kılsın.

[İlim adamları sağlıklı bir kimsenin, farz bir namazı özel olarak aşırı korku hali dışında, yerden başka bir alan üzerinde kılmasının caiz olmadığını icma ile kabul etmişlerdir. Nitekim ileride buna dair açıklamalar da gelecektir.]

Fukahâ, namazın kısaltılamayacağı kısa mesafeli yolculuklar hakkında farklı görüşlere sahiptir. Malik ve arkadaşları ile es-Sevrî der ki: Yolcu ancak namazın kısaltılabileceği kadar bir mesafede bineği üzerinde nafile namaz kılabilir. Derler ki: Çünkü Rasûlullah (s.a)'ın nafile namaz kıldığına dair rivâyetin bulunduğu yolculuklar namazın kısaltılabileceği kadar uzun mesafeli yolculuklardır.

[Şafîî ve arkadaşları, Ebu Hanife ve arkadaşları Hasan b. Hay, Leys b. Sa'd ve Davud b. Ali der ki: Bütün yolculuklarda şehrin dışına çıktıktan sonra bi-

(1) Müslim, Salâtu'l-Müsâfirin 33

nek üzerinde nafîle namaz kılmak caizdir. Bu yolculuk ister namazın kısal-
tılabileceği kadar uzun mesafeli olsun, ister olmasın farketmez. Çünkü ko-
nu ile ilgili gelen rivâyetlerde herhangi bir yolculuğun tahsisine dair birşey
yoktur. Caiz olan her bir yolculukta bu hüküm sözkonusudur. Şu kadar var
ki kabul edilmesi gereken herhangi bir delil ile belli bir yolculuğun tahsis edil-
diğinin gösterilmesi hali bundan müstesnadır. Ebu Yusuf der ki: Şehir için-
de de bineğinin üzerinde ima ile namaz kılabilir. Çünkü Yahya b. Said'in Ene-
b. Malik'ten rivâyetine göre o Medine sokaklarında eşiği üzerinde olduğu hal-
de ima ile namaz kılmaştı. Taberî der ki: Yürüyen olsun, binek üzerinde ol-
sun, yolculukta olsun mukîm olsun, bineği üzerinde devesi üzerinde ve ayak-
ları üzerinde yürürken, ima ile nafîle namaz kılması caizdir.

İmam Şafî'nin arkadaşlarından birisinden nakledildiğine göre onların
mezheplerinde kabul edilen görüş yolculukta da ikamet halinde de binek üye-
rinde nafîle kılmanın caiz olduğu şeklindedir. El-Esrem de der ki: Ahmed b.
Hanbel'e ikamet halinde binek üzerinde namaz kılma hakkında soru soru-
lunca o şöyle demiş: Yolculukta kılınabileceğine dair rivâyet işittim, fakat İka-
met halinde iken böyle bir rivâyet işitmiş değilim.

İbnu'l Kasım der ki: Hevdecinde nafîle kılan kimse oturarak kılar. Onun
kıyâmı bağdaş kurarak oturması şeklinde olur. Ellerini dizleri üzerine koy-
arak rükûunu yapar, sonra da başını kaldırır.

[3- Katade'nin görüşüne göre bu âyet-i kerime Necaşî hakkında inmiştir.
Şöyle ki; Necaşî vefat edince Peygamber (s.a) Medine dışında müslümanla-
rı onun namazını kılmaya çağırdı. ⁽¹⁾ Onlar: Biz, bizim kiblemizden başka bir
tarafa namaz kılan ve bu halde ölmüş bir kimsenin namazını nasıl kılarız? de-
diler. Habeş hükümdarı Necaşî -ki adı Ashama idi, Arapça Atiyye demektir-
ölünceye kadar Beytü'l Makdis'e dönüp namaz kılardı. Kible ise Ka'be'ye çev-
rilmiş idi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Onun hakkında da: **"Mu-
hakkak kitap ehlinde öyle kimseler vardır ki Allah'a, size indirilene...
iman ederler"** (Ali İmran, 3/199) buyruğu nazil oldu. İşte bu Necaşî için bir
mazeret olmuştu. Peygamber (s.a)'ın ashab-ı kiram ile birlikte onun için bu
şekilde namaz kılması hicretin dokuzuncu yılında olmuştu.

Gaib cenaze namazını kabul eden -ki o da Şafî'dir- bunu delil göstermiştir.

İbnu'l Arabî der ki: Cenaze namazı ile ilgili en garip mes'elelerden birisi
de Şafî'nin gaibin namazının kılınacağını söylemiş olmasıdır. Bağdat'ta
İmam Fahrü'l İslâm'ın mescidinde bulunuyordum. Yanına Horasan'dan bir
adam gelir girer, ona: Filan adam nasıldır diye sorar, sorduğu kişi vefat et-
ti, deyince o da: İnna lillah ve inna ileyhi raciûn dedikten sonra bize dönüp;
haydi kalkın size onun için namaz kıldırayım, der ve kalkıp bize onun na-
mazını kıldırırdı. Ve bu, o kişinin vefatından altı ay sonra ve namaz kıldığı

(1) *Buhârî*, Cenâiz 4, 61, 65 Menâkıbu'l-Ensâr 38; *Müslim*, Cenâiz 62-67; *Ebü Dâvûd*, Ce-
nâiz 58; *Müsned*, III, 319, v.s.

yer ile vefat eden kişinin beldesi arasında altı aylık bir mesafe olmasına rağmen oluyordu.

Bu konuda onların dayanaklarını teşkil eden asıl delil Peygamber (s.a)'ın Necaşî üzerine namaz kıldırmasıdır. Bizim mezhep alimlerimiz ise (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) şöyle demişlerdir: Bu hususta Peygambere has üç özellik vardır.

a) Nasıl ki Mescid-i Aksa'yı görünceye kadar yeryüzü kuzeyiyle güneyiyle önüne derlenip toplandığı gibi aynı şekilde Necaşî'nin nâşını görünceye kadar kuzeyden güneye kadar yeryüzü önünde derlenip toplanmıştır. Ancak aykırı görüşü savunanlar: Onu görmenin faydası ne ki? Fayda onun namazının bereketinin ona ulaşmasındadır, derler.

b) Orada Necaşî'nin namazını kılacak mü'minlerden veli olacak (bu işi üstlenecek) kimse yoktu. Aykırı görüşte olanlar: Bu, âdeten imkânsız birşeydir, derler. Bir hükümdar bir dine tabi olsun da ona tabi olan bulunmasın. Bir olayı imkânsız birşeyle te'vil etmek de imkânsız kabul edilir.

c) Peygamber (s.a) Necaşî'ye namaz kılmakla üzerine rahmetin inmesini ve hayatta olunca da ölünce de kendisine bu önemin verildiğini gördükleri takdirde, onun dışında kalan diğer hükümdarların da kalbini ısındırmak istemiştir.

Bu görüşe aykırı kanaatte olanlar da derler ki: Peygamber (s.a)'ın ve başkalarının yaptıkları duanın bereketi ittifakla ölüye ulaşır. İbnu'l Arabî der ki: Peygamber (s.a)'ın Necaşî'nin namazını kıldırması ile ilgili olarak bence kabule değer olan görüş şudur: O Necaşî'nin ve onunla birlikte iman edenlerin ölü üzerinde namaz kılınması sünneti ile ilgili herhangi bir bilgiye sahip değillerdi. Onun namazı kılınmadan defnedileceği öğrenilince elini çabuk tutarak onun üzerine namaz kıldı.

Derim ki: Birinci te'vil daha güzeldir. Çünkü Hz. Peygamber onu gördüğü takdirde gaib bir kimsenin namazını kılmış olmaz, Hazır olan ve görülen bir kimsenin namazını kılmış olur. Gaib ise görünmeyen hakkında kullanılır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

[4- Âyetin nüzul sebebi ile ilgili dördüncü görüş İbn Zeyd'e aittir. O şöyle demiştir: Yahudiler Peygamber (s.a)'ın Beytü'l Makdis'e doğru namaz kılmasını güzel bulmuş ve şöyle demişlerdi: O ancak bizim vasıtamız ile hidâyet bulabildi. Ancak kible Ka'be'ye döndürülünce bu sefer yahudiler: Onları üzerlerinde bulundukları kibleyi terkedip başka tarafa dönmeye iten ne oldu dediler, bunun üzerine de: *"Doğu da batı da Allah'ındır"* âyet-i kerimesi nazil oldu] Bu görüşe göre ifadelerin akışı şöyle olur: Yahudiler Kible'ye karşı tepki gösterince şanı yüce Allah da kullarının kendisine dilediği şekilde ibadetlerini tayin edebileceğini beyan etti. O dilerse Beytü'l-Makdis'e dönmelerini emreder, dilerse Ka'be'ye doğru yönelmelerini emreder. O bir işi yaptı diye O'na karşı bir delil getirilemez, yaptığından dolayı sorumlu tu-

tulamaz, insanlar sorumlu tutulurlar.

[5- Bu âyet-i kerime: *"Her nerede olursanız yüzlerinizi onun tarafına döndürün"* (el-Bakara, 2/144 ve 150) buyruğu ile neshedilmiştir. Bu görüş İbn Abbas'a aittir. Sanki önceleri kişi dilediği şekilde namaz kılabilirdi, sonra bu neshedilmiş gibi bir mana anlaşılmaktadır. Katade ise nesheden buyruk yüce Allah'ın: *"Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir"* (el-Bakara, 2/149); yani onun yönüne doğru döndür, buyruğudur, der. Bunu da et-Tirmizî nakletmektedir. ⁽¹⁾]

[6- Mücahid ve ed-Dahhâk'tan da bu âyetin muhkem olduğu rivâyet edilmiştir. Anlamı da şudur: İster doğuda bulununuz, ister batıda bulununuz, kendisine yönelmeniz emrolunan Allah'ın Vechi (ciheti) -ki o da Ka'be'dir- oradadır.] Yine Mücahid ve İbn Cübeyr'den gelen rivâyete göre: *"Bana dua edin size icabet edeyim (duanızı kabul edeyim)"* (el-Mu'min, 40/60) buyruğu nazil olunca ashab-ı kiram'ın nereye doğru yönelelim, diye sormaları üzerine "bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın vech'i oradadır" âyet-i kerimesi nazil oldu.

İbn Ömer ile en-Nehaî'den rivâyete göre; siz yolculuklarınızda ve gittiğiniz yerlerde nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır, demektir. Bunun daha önce geçen yüce Allah'ın: *"Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyenlerden... daha zalim kim olabilir?"* (âyet, 114) buyruğu ile ilişkilidir. Buna göre anlamı şöyle olur: Ey mü'minler, yüce Allah'ın toprakları sizin için geniştir. Hepinizi kuşatır. O bakımdan Allah'ın mescidlerini tahrip eden kimseler, -arzının neresinde bulunursanız bulununuz- yüzlerinizi Allah'ın kiblesine doğru çevirmenize engel teşkil etmesin.

Bu âyet-i kerimenin Peygamber (s.a)'ın Hudeybiye yılı Beytullah'a girmesinin engellenmesi ve müslümanların bundan dolayı üzülmeleri üzerine nazil olduğu da söylenmiştir. Buna göre bu âyet-i kerimenin nüzulu ile ilgili on ayrı görüş ortaya çıkmaktadır.

Bu âyet-i kerimeyi neshedilmiş kabul eden kimselere, âyetin ifadesi haberdır, diye itiraz edilemez. Çünkü bu âyetin emir anlamına gelme ihtimali vardır.

"Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın Vech'i oradadır" buyruğunun anlamı Allah'ın Vechi'ne doğru yüzlerinizi döndürünüz, şeklinde olabilir. İşte Haccac tarafından yüzü yere doğru döndürülerek boğazlanması emredilince Said b. Cübeyr'in (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) okuduğu âyet-i kerime budur.

4- Yüce Allah'a Kur'ân ve Sünnette Vech (yüz) İzafe Edilmesinin Anlamı:

[Kur'ân ve sünnette yüce Allah'a izafe edilen **Vech**'in te'vili ile ilgili olarak ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.] İleri gelen ilim adamları der ki:

(1) Tirmizî, Tefsir 2. sûre 4

Bu, varlığın kendisine racîdir. Varlıktan vech ile söz etmek mecazî bir ifadedir. Çünkü vech, gören kimseye göre organların en açık görüneni ve en üstün değerlileridir. İbn Fûrek der ki: Bazan kelimelerin anlamları daha da genişletilerek maksat nitelenen olmakla birlikte birşeyin niteliği sözkonusu edilebilir. Bir kimsenin: Alimi gördüm ve alime baktım kastıyla ben filan kişinin bu gün ilmini gördüm ve ilmine baktım demesi gibi. Aynı şekilde burada da vechin sözkonusu edilmesi de böyledir. Kasıt vechi olan yani varlığı olan kimsedir. İşte yüce Allah'ın: *"Biz size ancak Allah'ın vechi için yediriyoruz"* (el-İnsan, 76/9) buyruğu bu şekilde açıklanıp yorumlanmıştır. Çünkü bundan kasıt, vechi bulunan Allah için yediriyoruz, demektir. Diğer taraftan: *"Ancak o çok yüce Rabbinin vechini umarak..."* (el-Leyl, 92/20); buyruğu, vechi olan zatın rızasını umarak demektir.

İbn Abbas der ki: Vech, aziz ve celil olan Allah'ın zatını ifade etmek için kullanılır. Nitekim bir başka yerde şöyle buyurulmaktadır: *"Celal ve ikram sahibi Rabbinin vechi ise baki kalır."* (er-Rahmân, 55/27)

İmamlardan birisi de şöyle demiştir: Bu, kadim olan yüce Allah'ın sıfatları arasında, aklın gerekli gördüğü sıfatlara ek ve onlardan ayrı sem'î yolla sabit olmuş bir sıfattır. İbn Atiyye de der ki: Ancak Ebu'l-Mealî bu görüşü zayıf kabul etmiştir. Evet, bu görüş bu şekilde zayıftır. Ancak kasıt O'nun varlığıdır. Burada sözü geçen "vech"den kastın, bizim kendisine yönlendirildiğimiz cihet, yani kible olduğu da söylenmiştir. Vech'in kasıt anlamına geldiği de söylenmiştir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ ذَنْبًا لَسْتُ مُخَصِّيهِ رَبُّ الْعِبَادِ إِلَيْهِ الْوَجْهُ وَالْعَمَلُ

"Saymak imkânı bulunmayan günahtan dolayı Allah'tan mağfiret dilerim
O Allah ki kulların Rabbidir, vech (kasıt) ve amel de O'nadır."

[*"Allah'ın Vechi oradadır"* buyruğundan kastın, Allah'ın rızası ve sevabı oradadır, demek olduğu da söylenmiştir. Nitekim: *"Biz ancak size Allah'ın vechi için yediririz"* derken, O'nun rızası için ve O'nun sevabını talep ederek yediririz demek istenmiştir. Peygamber (s.a)'ın şu hadis-i şerifi de bu anlamdadır: "Her kim Allah'ın vechini umarak bir mescid bina ederse Allah da onun gibisini cennette o kişi için bina eder." (1) "Kıyamet gününde mühür vurulmuş birtakım sayfeler getirilir. Yüce Allah'ın huzuruna bu sayfeler dimdik dikilir. Aziz ve celil olan Allah meleklerine: Şunu atınız, bunu kabul ediniz buyurur. Melekler, rabbimiz izzetin hakkı için yemin ederiz ki biz hayırdan başka birşey görmedik. Yüce Allah daha iyi bildiği halde şöyle buyurur: Bu benim vec-himden (rızamdan) başkası içindi. Ben benim vechim (rızam) aranarak yapılan dışında hiçbir ameli kabul etmem." (2) Yani Benim için halis olmayan hiçbir ameli kabul etmem diye buyurur. Bu hadisi Darakutnî rivâyet etmiştir.

(1) *Buhârî*, Salât 65; *Müslim*, Mesacid 24, 25; *Zühhd* 43-44.

(2) *Darakutnî*, I, 51

[**"Allah'ın yüzü oradadır"** buyruğundan "Allah oradadır" demek istendiği de söylenmiştir. Yüce Allah'ın: **"Siz nerede olursanız O sizinle beraberdir"** (el-Hadid, 57/4) buyruğuna benzemektedir. Bunu el-Kelbî ve el-Kutebî demiştir, Mu'tezile'nin görüşü de buna yakındır.]

5- Allah Vâsi'dir:

[**"Şüphe yok ki Allah vâsi'dir"**; yani kullarına dinlerinde genişlik verendir. Onların vüs'atlerinde olmayan (takatleri dışında kalan) şeylerle onları yükümlü tutmaz.] Burada "vâsi"nin O'nun bilgisi herşeyi kuşatır anlamına geldiği de söylenmiştir. Yüce Allah'ın: **"O'nun bilgisi herşeyi kuşatacak genişliktedir."** (Taha, 20/98) buyruğunda olduğu gibi. el-Ferrâ der ki: **el-Vâsi'** Bağışı ve verdiği, herşeyi kuşatacak kadar geniş olan cömert demektir. Buna delil ise yüce Allah'ın: **"Ve Benim rahmetim herşeyi kuşatmıştır"** (el-A'raf, 7/156) buyruğudur. Bunun, mağfireti geniş anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani hiçbir günahı bağışlamak O'na büyük bir iş gelmez, demek olur.

Kullara lütfuyla ihsan eden bununla birlikte amellerine muhtaç olmayan demek olduğu da söylenmiştir. Mesela, filan kişi kendisinden isteneni kuşatır, yani bu konuda cimrilik etmez, denilir (iken bu kökten gelen fiil kullanılır). Allah da: **"Vüs'at sahibi (genişlik sahibi) olan da vüs'atince infak etsin."** (et-Talâk, 65/7); yani zengin olan kişi de Allah'ın kendisine verdiğinden harcamada bulunsun, diye buyurmaktadır. **"el-Esnâ fi Şerhi Esmâillahi'l-Hüs-nâ"** adlı eserimizde de açıklamış bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
كُلُّ لَّهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾

116. Onlar: "Allah oğul edindi" dediler. O münezzehtir. Aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Hepsî O'na boyun eğicidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- "Oğul Edindi" Diyenler:

[**"Onlar: Allah oğul edindi, dediler"** buyruğu ile yüce Allah hristiyanların: Mesih Allah'ın oğludur, şeklindeki sözlerini bize haber vermektedir. Yahudilerin: Üzeyr Allah'ın oğludur, şeklindeki sözleri haber verilmektedir, de denilmiştir. Arapların inkârcı kâfirlerinin: Melekler Allah'ın kızlarıdır, şeklindeki sözleri haber verilmektedir, de denilmiştir] Kâfir cahillere dair bu tür haberler Kur'an-ı Kerim'de Meryem Sûresi (19/12. âyette) ile Enbiyâ Sûresi'nde (21/26. âyette) de yer almaktadır.

2 Allah'a Oğul İsnağı:

"O münezzehtir, aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur" âyetiyle ilgili olarak Buhârî, İbn Abbas'tan Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Yüce Allah buyurdu ki: Böyle bir şeye kalkışmaması gerektiği halde Ademoğlu Beni yalanladı. Yine böyle bir işe kalkışmaması gerektiği halde Ademoğlu Bana sövdü. Onun Beni yalanlaması şudur: O Benim evvelde olduğu gibi kendisini yeniden yaratacağıma kadir olmayacağını ileri sürdü. Onun Bana sövmesi ise Benim oğlumun olduğunu söylemesidir. Ben eş ya da bir oğul edinmekten münezzehtim." (1)

3- Tesbih ve Tenzih:

"Subhane" kelimesi, mastar olarak mensûbdur. Anlamı onların "Allah oğul edindi" sözlerinden yüce Allah'ın noksanlıktan berî olduğunu, münezzehtir ve uzak olduğunu ifade etmektir. Aksine o yüce Allah, zatı ile birdir, sıfatlarıyla tektir, oğlu yoktur ki ayrıca bir eşe muhtaç olsun: "O'nun bir zevcesi yokken nasıl bir evladı olabilir? O herşeyi yaratmıştır." (el-En'am, 6/105) Ayrıca O başkasından da doğmamıştır ki kendisinden önce bir varlık bulunsun. Zalimlerin, inkârcıların söylediklerinden yücedir, münezzehtir, pek yücedir.

"Aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur." Bütün bunların hepsi O'nun tarafından varedilip icad edildiğinden dolayı yalnız O'nun mülküdür. "Ma" edatı mutedâ olarak merfudur. Haber ise "lehu" "onundur" buyruğudur. "O oğul edindi" diyen kimse de göklerde ve yerde bulunanlar arasındadır. "Subhanallah"ın yüce Allah'ın her türlü kötülükten uzak olması demek olduğuna dair açıklamalar da daha önceden (30. âyet-i kerimenin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

4- Oğul Babasının Cinsinden Olur:

[Oğlun babasının cinsinden başka türlü olamayacağı bilinen bir husustur. Peki şanı yüce ve münezzehtir olan Allah'a hiçbir şey benzemezken, nasıl olur da yarattıklarından oğul edinebilir?] Diğer taraftan O şöyle buyurmuştur: "Göklerde ve yerde olanların hepsi Rahmana ancak kul olarak gelecektir." (Meryem, 19/93) Nitekim burada da: "Aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur" diye buyurmaktadır.

[Oğul olmak, babanın cinsinden olmayı ve sonradan yaratılmayı gerektirir. Kadîm olmak ise tam aksine vahdâniyeti ve ezelî sübûtu gerektirir. Şanı yüce Allah vâhid, ehad, tek ve samed olan ezelî ve kadîmdir. Doğmamıştır, doğurulmamıştır. Ve hiçbir kimse O'nun dengi değildir.]

Diğer taraftan evlat olmak köle ve kul olmaya da aykırıdır. -Nitekim ileride yüce Allah'ın izniyle Meryem Sûresi'nde (2) bu husus gelecektir. - Peki oğul

(1) Buhârî, Bed'u'l-halk, Tefsir 2. sûre 6, Tefsir 112. sûre Nesâî, Cenâiz 117

(2) 9. âyetin tefsirinde ve devamında

nasıl olur da kul ve köle olur? Böyle birşey imkânsızdır. İmkânsız olan bir sonuca götüren herşey de zaten imkânsızdır.

5- Herşey O'na Boyun Eğer:

"Hepsi O'na boyun eğicidir." Mebtedâ ve haberdır. İfade "Onlarınhepsi" takdirinde olup, "onlar" anlamındaki zamir hazf edilmiştir. Âyet-i kerîmede geçen **"kânitûn"** itaat edici ve boyun eğicidirler, demektir.

Bütün yaratıklar yüce Allah'a kunut eder, yani boyun eğer, itaat eder. Can-sızların kunûtu, (itaatı) ilahî san'atın onlarda ve üzerlerinde açıkça görülmek-sidir.

Çünkü kunut, itaat demektir ve susmak ve sessiz olmak demektir. Zeyd b. Erkam'ın: Bizler namazda konuşuyor idik. Kişi yanında bulunan arkadaşıyla konuşurdu ve bu yüce Allah'ın: **"Ve Allah için kunut ediciler olarak na-maza durun."** (el-Bakara, 2/238) buyruğu ininceye kadar devam etti. Bu buyrukla bizlere susmak emrolundu ve konuşmaktan nehyolunduk ⁽¹⁾ sözünde-ki "kunut" de işte bu anlamadır.

Kunut, aynı zamanda namaz demektir. Şair der ki:

قَاتِبًا لله يَتْلُو كِتَابَهُ وَعَلَى عَمَدٍ مِنَ النَّاسِ اعْتَمَلَ

"Allah için namaz kılar, kitaplarını okur

Ve bir kasta binaen insanlardan uzak kalır."

es-Süddî ve başkaları da yüce Allah'ın: **"Hepsi O'na boyun eğicidir"** ya-ni kıyamet gününde böyle olacaktır. demişlerdir. el-Hasen de şöyle demek-tedir: Şehadet kelimesini getiren herkes O'nun kuludur.

Kunut, sözlükte asıl anlamı itibariyle ayakta durmak demektir. Nitekim: "Namazın en faziletli olanı kunutu (yani kıyamı) uzun olanıdır" ⁽²⁾ hadis-i de böyledir. Bunu ez-Zeccâc söylemiştir.

Buna göre bütün mahlukat kânittir; yani kulluğun gereğini yerine getirir-ler. Ya ikrar ederek, kabul ederek bunu yapıyorlar veya başka türlü bunu ya-pıyorlar. Çünkü ilahî san'atın etkileri onlar üzerinde açıkça görülmektedir.

Bunun asıl anlamının itaat olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: **"Kunut eden erkeklerle kunut eden kadınlar"** (el-Ahzab, 33/35) buyruğunda da bu anlamdadır. Buna dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın: **"Ve Allah için kunut edenler olarak namaza kalkınız"** (el-Bakara, 2/238) buyruğunu tef-sir ederken gelecektir.

(1) *Buhârî*, el-Amel fi's-Salât 2, Tefsir 2. sûre 43; *Müslim*, Mesacid 35; *Ebû Dâvûd*, Salat 174; *Tirmizî*, Salât 180; Tefsir 2. sûre 33; *Nesâî*, Sehv 20; *Müsned*, IV, 368

(2) *Müslim*, Müsafirîn 164, 165; *Tirmizî*, Salât 168; *Nesâî*, Zekât 49; *İbn Mâce*, İkâme, 20; *Müsned*, III, 302, 391, IV, 385

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

117. Göklerin ve yerin yaratıcısı O'dur. Birşeyin olmasını hükmederse ona sadece "ol" der, o da olur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız.

1- Gökleri ve Yeri Yoktan Varedendir:

"Göklerin ve yerin yaratıcısı O'dur." Önceden herhangi bir örneği bulunmaksızın birşeyi vareden anlamına gelen "**bedî**" (mealde yaratıcı)" kelimesi fa'il vezninde mübalağa ifade eden bir isimdir. Mahzûf bir mübtedanın haberi olarak merfû' gelmiştir. İsm-i faili "**mübdi**" gelir. Mubsir'den basir gibi. [Yüce Allah göklerin ve yerin geçmiş bir örnek olmaksızın yaratıcısı (bedî'dir. Yani onları daha önce herhangi bir tarif ve örnek sözkonusu olmaksızın yaratan, vareden, meydana getirendir. Daha önce görülmemiş bir şeyi ortaya koyan herkese de "**mubdi**" denilir.]

Bid'at sahipleri tabiri de buradan gelmektedir. Bid'ate bu adın verilmiş sebebi o bid'at sözü söyleyenin belli bir önderin, kılavuzun herhangi bir fiil veya bir sözüne dayanmaksızın uydurup söylemesi dolayısıyla bu ad verilmiştir. Buhârî'de de teravih namazı kastedilerek: "Bu ne güzel bir bid'attir" denildiği ifade edilmektedir. ⁽¹⁾

2- İnsanların Ortaya Koydukları Bid'atlar:

[Herhangi bir yaratığın ortaya koyduğu her bir bid'atın ya şeriatte asıl bir dayanağı vardır veya yoktur. Eğer şeriatte aslî bir dayanağa sahip ise o takdirde bu, Allah'ın ve Rasûlünün teşvik ettiği işlerin genel kapsamı içerisine girer ve bu da övgüye değer şeylerin sınırları içerisinde. Şâyet bir çeşit cömertlik, eliaçıklılık, maruf bir işi işlemek gibi onun benzerleri mevcut ise böyle bir işi yapmak da övülmeye değer şeyler arasındadır. İsterse o kişiden önce o türden bir iş yapılmamış olsun.

Bunu Hz. Ömer (r.a.)'ın (teravih namazını kastederek): Bu, ne iyi bir bid'attir şeklindeki sözü de desteklemektedir. Çünkü bu iş hayır türünden bir işti ve övgüye değer şeylerin kapsamı içerisine girmekteydi. Her ne kadar Peygamber (s.a) bu namazı kılmış ise de o bu namazı (zaman zaman) terketmiş ve olduğu gibi sürdürmemiştir. Bu namazı kılmak için de cemaatin toplanmasını istememiştir. Hz. Ömer'in bunu koruması ve kılmak üzere cemaati toplayıp bu işe onları teşvik etmesi de bir bid'attir, ancak övülen ve övgüye değer görülen bir bid'attir. Şâyet Allah'ın ve Rasûlünün emrettiğine aykırı ise

(1) *Buhârî*, Teravih 1; *Muvatta'*, es-Salâtu fî Ramazan 3.

o takdirde bu, yerilen ve reddedilen işlerin kapsamına girer.]

Bu anlamdaki açıklamaları el-Hattabî ve başkaları da yapmış bulunmaktadır.

Derim ki: Aynı zamanda bu Peygamber (s.a)'ın irad ettiği hutbesinde söylediği: "İşlerin en kötüsü sonradan ihdas edilenleridir ve her bid'at bir dalalettir" ⁽¹⁾ şeklindeki buyruğunun da ifade ettiği anlam budur. O, bunlarla Kitab'a veya Sünnete ya da ashab-ı kiramın uygulamasına uygun olmayana kanıtlanmaktadır. Nitekim bunu şu buyruğu ile de açıklamış bulunmaktadır: "Her kim İslâm'da güzel bir sünnet (yol) ortaya koyarsa o kişi hem onun ecirini alır, hem de ondan sonra onun ile amel edenlerin de ecirleri (kadar) ecir alır. Bununla birlikte onlardan herhangi birisinin ecirlerinden de birşey eksilmez. Her kim İslâm'da kötü bir yol ortaya koyarsa o yolun günahını ve ondan sonra da onunla amel edenlerin günahını da alır. Bununla birlikte onlardan herhangi birisinin günahlarından da birşey eksilmez." ⁽²⁾

İşte bu, sonradan ortaya konulan bid'atlerin güzel ve çirkin olmak üzere ikiye ayrıldığına işarettir. Ve bu konuda bu hadis aslî bir dayanaktır. Hatalardan korunmamız, başarımız Allah'tandır, O'ndan başka bir Rab yoktur.

3- Hükmetme (Kadâ)nin Anlamı:

["Birşeyin olmasını hükmederse, sadece ona «ol» der ve o da olur." Yani ezelden beri ilminde tesbit ettiği şekliyle bir işi sağlam ve güçlü bir şekilde dilediği takdirde ona "ol" der. İbn Arefe der ki: Bir şeye dair hüküm vermek (kaza) onu sağlam bir şekilde yapmak, muhkem kılmak, yürürlüğe koymak, o işi bitirmek demektir.] İşte (hâkime) kâdî adının verilmesi de buradan gelmektedir. Çünkü hâkim hüküm verdi mi artık davanın tarafları arasında görülmesi gereken işini bitirmiş olur. el-Ezherî der ki: *Kadâ* (hüküm verdi) kelimesinin sözlükte birkaç anlamı vardır ki hepsinin ifade ettiği ortak anlam, birşeyin kesilip sonunun gelmesi, tamamlanması şeklindedir. Ebu Zueyb der ki:

وعليهما مَثْرُودَتَانِ قَضَاهُمَا دَاوُدُ أَوْ صَنَعَ السَّوَابِغَ تَجَّ

"Ve o ikisi üzerinde iyice dokunmuş iki zırh vardır ki, onları yapıp bitirmiştir, "Ya Davud ya da tepeden tırnağa örten zırhları çok iyi yapan Tübba yapmıştır."

eş-Şemmâh da Ömer b. el-Hattâb (r.a) hakkında şunları söylemiştir:

قَضَيْتَ أُمُورًا ثُمَّ غَادَرْتَ بَعْدَهَا بِوَأَقَى فِي أَكْمَامِهَا لَمْ تُفْتَقِ

"Birtakım işleri yapıp bitirdin ondan sonra da ayrılıp gittin

Öyle büyük işler ki; henüz yenileri içinde ve üzerleri kesilip açılmamıştır."

(1) *Buhârî*, İ'tisam 2; *Müslim*, Cumua 43; *İbn Mâce*, Mukaddime 7

(2) *Müslim*, İlm 15, Zekât 69; *İbn Mâce*, Mukaddime 14.

İlim adamlarımız der ki: "**Kadâ** (hükmetti)" müşterek (birkaç anlama gelen) bir lafızdır.

1- Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi, yaratmak anlamına gelir: "**Onları yedi gök halinde iki günde yarattı** (kadâ)." (Fussilet, 41/12)

2- Bildirmek anlamına da gelir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "**Biz kitabda İsrailoğullarına şunu bildirdik..(kada)**" (el-İsra, 17/4)

3- Emretmek anlamına da gelir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "**Rabbin kendisinden başkasına ibadet etmeyin.. diye emretti** (kadâ)" (el-İsra, 17/23)

4- Kabul ettirmek ve hükümleri uygulayıp bitirmek anlamına da gelir. İşte hâkime kadî denilmesi buradan gelmektedir.

5- Bu kelime hakkı tastamam yerine getirmek anlamına da gelir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "**Mûsâ, süreyi tamamlayıp..(kadâ)**" (el-Kasas, 28/29)

6- İrade etmek, dilemek anlamına da gelir. Yüce Allah'ın: "**Birşeyin olmasını hükmederse (dilerse) sadece ona «ol» der ve o da oluverir**" buyruğunda olduğu gibi. Yani birşeyi yaratmak irade ettiği vakit ona: ol, der demektir.

İbn Atiyye der ki: "Kadâ" takdir etti anlamındadır. İradesini gerçekleştirdi, yürürlüğe koydu anlamına geldiği de olur.

Bu âyet-i kerimede Ehl-i Sünnet mezhebine göre ezelde takdir etti ve hükmünü bu şekilde verip bitirdi, şeklinde her iki anlama göre açıklanabilir. Mu'tezile mezhebine göre ise yaratmak ve varetmek esnasında o hükmünü yürürlüğe koydu, şeklinde açıklanmıştır.

4- Emr (Şey, İş):

Burada geçen "**emr**" kelimesi emretti, emreder'in masdarı olmayıp çoğul olanak "**umûr**" olarak gelen kelimenin tekilidir (isimdir).

İlim adamlarımız der ki: Kur'an-ı Kerim'de "**emr**" kelimesi ondört anlama gelir:

1- Din: "**Nihâyet hak geldi ve Allah'ın emri galip oldu.**" (et-Tevbe, 9/48) Burada Allah'ın emrinden kasıt Allah'ın dini olan İslâm'dır.

2- Söz: "**Emrimiz**" yani sözümüz "**gelince...**" (el-Mu'minun, 23/27) "**Kendi aralarında emirlerini karşılıklı konuştular.**" (Taha, 20/62); yani karşılıklı olarak birbirlerine sözlerini söylediler.

3- Azap: "**Emr olup bitince**" (İbrahim, 14/22); yani cehennem halkına azap edilmesi gerekince..

4- Hz. İsa: "**Bir emre hüküm verdiği zaman**" (Âli İmran, 3/48); yani Hz. İsa'nın varolması hükmünü verdiği zaman. Yüce Allah ezelden beri onun bahsız olarak doğacağını biliyordu.

5- Bedir'de öldürme: "**Allah'ın emri**" yani Bedir'de öldürme işi "**gelince...**" (el-Mu'min, 40/78) Yine: "**Allah olması gereken bir emri**" yani Mekke kâfir-

lerinin öldürülmesi işini *"yerine getirmek için..."* (el-Enfal, 8/42)

6- Mekke'nin fethi: *"O halde Allah'ın emri"* yani Mekke'nin fethi *"gelinceye kadar bekleyedurun."* (et-Tevbe, 9/24)

7- Kureyzaoğullarının öldürülmesi ile Nadiroğullarının sürgün edilmesi: *"Allah'ın emri gelinceye kadar affedip görmezlikten gelin."* (el-Bakara, 2/109)

8- Kıyamet: *"Allah'ın emri gelmiştir. Onu acele istemeyin."* (en-Nahl, 16/1)

9- Kaza: *"Emri tedbir eder."* (er-Ra'd, 13/2); kaza ve hükmü tedbir eder

10- Vahy: *"Gökten yere emr tedbir eder"* (es-Secde, 32/5); yani vahiy gökten yere indirir. *"Emr"* yani vahiy *"onlar arasında iner durur"* (et-Talak, 65/12) buyruğu da bu türdendir.

11- Mahlûkatın işleri: *"Haberiniz olsun ki"* yaratıklara alt bütün umur (işler) *"Allah'a dönüp varır."* (eş-Şûrâ, 42/53)

12- Zafer: *"İşten"* yani zaferden *"bize birşey (pay) var mı diyorlardı. De ki: Bütün emr"* zafer ve üstünlük *"Allah'ın (elinde)dır."* (Âl-i İmran, 3/154)

13- Günah: *"Sonunda onlar emirlerinin"* yani günahlarının *"cezasını tattılar."* (et-Talâk, 65/9)

14- Durum ve fiil: *"Fir'avun'un emri"* yani işleri ve durumu *"hiç de doğrultucu değildir."* (Hûd, 11/97) Yüce Allah bir başka yerde de: *"O'nun emrine"* yani fiiline *"aykırı hareket edenler.. çekinsinler."* (en-Nur, 24/63) diye de buyurmaktadır.

5- "Ol" Emri:

Yüce Allah'ın *"kun (ol)"* emrinin *"kêf"* harfinin keynûne'den (yani olmak tan), nûn harfinin ise onun nurundan geldiği söylenmiştir. [Hz. Peygamber'in: "Yarattıklarının şerrinden Allah'ın eksiksiz kelimeleri ile (Allah'a) niğnirim"⁽¹⁾ buyruğu ile kastedilen de bu "kun: ol" emridir.] Bu hadis-i şerifte "kelimeler" lafzı tekil olarak: "Allah'ın eksiksiz kelimesi ile..." diye de rivâyet edilmiştir. "Kelimeler" in çoğul gelişi şöyle açıklanır: Bu kelime (kun emri) bütün emir ve işlerde sözkonusu olduğuna göre her bir işe ve her bir şeye ol dediğine göre bunlar çoğul kelimeler demek olur. Buna Ebu Zer'in Peygamber (sav)'dan rivâyet ettiği ve yüce Allah'ın buyruğu olarak nakledilen: "Benim bağışım da bir kelimedir, azabım da bir kelimedir" hadisi de buna delalet etmektedir. Bu hadisi Tirmizî oldukça uzun bir hadisin bir bölümü olarak kaydetmiştir. ⁽²⁾

"Kelime"nin hadis-i şerifte tekil olarak kullanılması da yine çoğul anlamı ile "kelimeler" demektir. Fakat tek bir kelime değişik zamanlarda bütün işler için dağılmış olduğundan bu bir kelime olmaktan çıkar pek çok kelime-

(1) Müslim, Zikr 54, 55; Ebû Dâvûd, Tıb 19; Tirmizî, Deavât 40; İbn Mâce, Tıb 35; Dârimî, İsti'zân 48; Muvatta', Şear 11, İsti'zân 34.

(2) Tirmizî, Kıyame 48; Müsned, V, 154, 177

ler hâline gelir. Fakat hepsinin kaynağı yine tek bir kelimedir.

Hadis-i şerifte “eksiksiz” deniliş sebebi ise dilcilere göre kelamın asgari miktarının üç harften ibaret olduğundan dolayıdır. Birincisi başlangıç harfidir. İkincisi kelimenin ortasında gelen doldurma harftir, üçüncüsü ise söylenip susulan harftir. Eğer bir kelam iki harften ibaret ise dilcilere göre bu eksiktir. Yed (el), dem (kan) ve fem (ağız) kelimeleri gibi. Bunun eksilmesi ise bir sebep dolayısıyla olmuştur. O bakımdan bu gibi kelimeler insanlar tarafından söylendiği vakit eksik söylenmiş kelimelerden kabul edilir. Çünkü bunlar iki harflidir. Ayrıca (konuşma) araçları kullanılarak söylenilir. Şanı yüce olan Rabbimiz tarafından ise (iki harfli söylene dahi) o kelime tamdır. Çünkü konuşmak için O’nun konuşma araçlarına (organlarına) ihtiyacı yoktur. Yüce Allah yaratıklara benzemekten yücedir, münezzehtir.

6- Hemen Oluverir...

Burada **“feyekûnu”** kelimesinin son harfi olan “nun” harfi ötreli olarak ve yeni bir cümlemin başlangıcı olarak okunmuştur. Sîbeveyh der ki: Yani o olur, anlamındadır. Başkası ise bu kelime: “Der” kelimesi üzerine atfedilmiştir. [Birinci açıklamaya göre oluş, emirden sonradır. Her ne kadar yok ise de o var seviyesindedir. Çünkü ileride açıklanacağı üzere, Allah tarafından bilinmektedir.]

[İkinci görüşe göre ise verilen emir ile birlikte oluverir. Taberî bu görüşü tercih etmiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah’ın birşeye **“ol”** emrini vermesi varoluştan önce de değildir, sonraya da kalmaz. Birşeyin varolmak ile emrolunması ancak emir ile varolması ile birlikte olur. Varolması emrolunmadıkça da var olmaz. İleride açıklaması gelecektir. Taberî devamla der ki: Bunun bir benzeri de insanların kabirlerinden kalkacakları vakitteki durumlarıdır. Yüce Allah’ın onları kabirlerinden çıkmak üzere çağırmasından önce de olmayacağı gibi sonraya da kalmayacaktır. Nitekim şöyle buyurulmaktadır: **“Bundan sonra sizi yerden bir defa çağırınca hemen çıkıverirsiniz.”** (er-Rum, 30/25) Şu kadar var ki İbn Atiyye bu görüşü zayıf bulmuş ve şöyle demiştir: Böyle bir açıklama anlam açısından yanlıştır. Çünkü **“ol”** demenin tekvîn (oluşum) ve var olmak ile birlikte olmasını gerektirir.

[Bu âyet-i kerime ışığında inanılması gereken husus özetle şöyledir: Şanı yüce Allah varolmaları şartıyla yok olan şeylere ezelden beri emredip durmaktadır. Kudreti ile varetmiş şeyler sonradan olmakla birlikte o kâdirdir. Bilinen şeylerin daha sonra meydana gelmelerini de bilendir. Âyet-i kerimede ki buyruklar bunların gelecekte olmasını gerektirmektedir. O bakımdan bu emrolunan şeylere göre böyledir. Çünkü sonradan yaratılan şeyler daha önce yokken bilahare var olurlar. Yüce Allah’a isnad edilen kudret ve ilim ise ezelîdir, kadîmdir. **“Ol”** ibaresinin gerektirdiği anlam ise Allah’ın zatı ile kâim ve kadîmdir.]

Ebu'l Hasen el-Maverdî der ki: Bir şeye yokluğu halinde mi yoksa varlığı halinde mi Allah ona ol der, o da oluverir? Eğer o şey yokluğu halinde ise Allah'ın kendisine emrolunan birşey olmadıkça emir vermesine imkân yoktur. Nitekim emrin de emreden olmaksızın varlığına imkân yoktur. Eğer varolması halinde bu emir verilmiş ise bu varolmak ve meydana gelmek için emir vermenin mümkün olmadığı bir durumda olur. Çünkü zaten vardır ve meydana gelmiştir, diye bir soru sorulursa, buna üç şekilde cevap verilir:

1- Bu, yüce Allah tarafından varolan yaratıkları hakkındaki emirlerinin geçerli oluşunu haber vermektedir. Nitekim yüce Allah İsrailoğullarından belli bir kesime hor ve hakir maymunlar olmalarını emretmiştir. Bu durumu ancak varolmayan şeyleri varetmek halinde sözkonusudur.

2- Yüce Allah olacak herşeyi olmadan önce bilendir. Buna göre henüz olmamış fakat olmadan önce olacaklarını bildiği şeyler tıpkı varolan şeylere benzer. Dolayısıyla bu gibi şeylere ol demesi ve yokluk halinden varlık haline çıkmasını emretmesi mümkündür. Çünkü yokluk hallerinde bunların hepâl Allah tarafından tasarlanmış ve bunları bilmektedir.

3- Bu, şanı yüce Allah'ın yaratmayı ve varetmeyi dilediği, buna bağlı olarak da varolan ve ayrıca söylediği herhangi bir söz olmaksızın ancak dilediği bir hükmü gereğince meydana gelen varetliği ve yarattığı herşeye dair genel bir haberidir. Allah bunu söylenen bir söz olmasa dahi "söz söylemek" ile ifade etmektedir. Ebu'n Necm'in şu mısraında olduğu gibi:

قد قالت الأتباع للبطن الحق

"Ve kol ve bacak eklemleri karna: Yetiş! dediler."

Ortada söylenmiş bir söz yoktur. Anlatmak istediği ise sırtın karna değiştiğinden (yani bineğin oldukça zayıfladığından) ibarettir. Ayrıca Amr b. Hamme ed-Dûsî'nin şu sözü de böyledir:

فأصبحتُ مثلَ النسر طارت فرائحه إذا رامَ تطياراً يقال له قم

"Ve ben yavruları uçmuş bir kartal gibi oldum

Uçan birisini (tutmak) isteyince ona: Düş! denilmesi (gibi)."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

قالت جناحاه لساقيهما الحقاً ونجياً لحكما أن يمزقا

"Kanatları bacaklarına: Yetiş, dediler

Ve etinizi parçalanmaktan kurtarınız."⁽¹⁾

(1) Görüldüğü gibi bütün bunlarda fiilen söylenmiş bir söz yoktur.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ
لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

118. Bilmeyenler: “Allah bizimle konuşmalı yahut bize bir âyet gelmeli değil miydi?” dediler. Onlardan öncekiler de tıpkı onlar gibi böyle söylemişlerdi. Kalpleri birbirine benzemiş. Biz yakîn sahibi olanlara âyetleri apaçık bildirmişizdir.

[“**Bilmeyenler**”. İbn Abbas’a göre, Yahudiler, Mücahid’e göre hristiyanlardır. Taberî de bunu tercih etmiştir. Çünkü âyet-i kerimede öncelikle sözü edilenler bunlardır. (Yahudi ve hristiyanlardır). er-Rabî’, es-Süddî ve Kâta-de İsc: Arap müşrikleridir, demişlerdir.]

“... **meli değil miydi** (lev-lâ)” edatı teşvik içindir. Nitekim el-Eşheb b. Rumeyle de şöyle demektedir:

تُعَدُّونَ عَفْرَ الثَّيْبِ أَفْضَلَ مِنْكُمْ بَنِي ضَوَّطَرَى لَوْلَا الْكَمِيُّ الْمُقْتَمَا

“Yaşlı develeri kesmeyi öğünülecek en üstün işlerinizden sayıyorsunuz ey iri yarı fakat, bayağı fakir, ve ahmak olanların oğulları! Siz miğfer giyinmiş kahramanlarla (öğünmeli) değil miydiniz?”

Buradaki “lev-lâ” başkası varolduğu için birşeyin imkânsız olduğunu ifade eden “lev-lâ” türünden değildir. Dil bilginlerince ikisi arasındaki fark şudur: Teşvik anlamına gelen ile birlikte açık yada mukadder bir fiilden başkası gelmez. Olmayacağını ifade eden ile birlikte hemen ardında mübteda gelir ve çoğunlukla da haberi hazfedilir.

[Bu ifadelerinin anlamı şudur: Allah, Muhammed (s.a)’ın peygamber olduğuna dair bizimle konuşmalı değil mi? Biz de böylelikle onun peygamber olduğunu bilelim, ona inanalım. Ya da o bize peygamber oluşuna bir alamet teşkil edecek bir âyet getirmeli değil mi? Âyet ise delalet ve alamet olup buna dair açıklamalar bundan önce ⁽¹⁾ verilmiş bulunmaktadır.]

“**Onlardan öncekiler**” buyruğu ile kastedilenler, “**bilmeyenler**”den kasıtın Arap kâfirleri olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre yahudiler ve hristiyanlardır. Buna karşılık “**bilmeyenler**”den kasıt yahudiler ve hristiyanlardır diyenlerin görüşüne göre ise, “**onlardan öncekiler**” den kasıt, daha ön-

(1) Mukaddime’de sûre, âyet, kelime ve harfin anlamına dair yapılan açıklamalar bahsinde.

ceki ümmetlerdir. **"Bilmeyenler"**den kastın huristiyanlar olduğunu söyleyenlere göre ise **"onlardan öncekiler"** ile kastedilenler yahudilerdir.

"Kalpleri birbirine benzemiş" yani işi yokuşa sürmek, mucize gösterilme teklifi ve imanı terketme hususunda birbirlerine benzedikleri şeklinde açıklanmıştır. el-Ferrâ der ki: Küfür üzerine ittifak etmeleri açısından **"kalpleri birbirine benzemiş"** demektir.

"Biz yakîn sahibi olanlara âyetleri apaçık göndermişizdir." buyruğunda yer alan "yakîn"e dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 4. âyetle) geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ
الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

119. Şüphe yok ki Biz seni hak ile müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik. Cehennemliklerden sorumlu tutulmazsın.

"Şüphe yok ki Biz seni hak ile müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik." Müjdeleme ve korkutmaya dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/6 ve 25. âyetlerde) geçmiş bulunmaktadır.

[**"Cehennemliklerden sorumlu tutulmazsın."** Mukâtil der ki: Peygamber (s.a): "Eğer Allah yahudiler üzerine azabını indirecek olursa mutlaka iman ederler." deyince yüce Allah: **"Cehennemliklerden sorumlu tutulmazsın"** buyruğunu inzal buyurdu. ⁽¹⁾ Cumhur bu anlamı verecek şekilde (تَسْأَلُ) kelimesini "te" harfini ötreli olarak okumuşlardır. Bu taktirde **"müjdeleyici ve korkutucu olarak"** buyruğuna atıf ile hal konumunda olur. Anlamı: Biz seni onlardan sorumlu olmamak üzere müjdeleyici ve korkutucu olarak hak ile gönderdik demek olur.

Said el-Ahfeş ise bu kelimeyi "te" harfini üstün ve lam harfini de ötreli olarak: "(تَسْأَلُ)": Sormazsın," şeklinde okumuştur. Bu durumda yine aynı kelimelere hal konumunda atıf olur. O takdirde bu buyruğun anlamı şöyle olur: Şüphesiz Biz seni onlar hakkında sen soru sormaksızın, hak ile müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik. Çünkü yüce Allah'ın uyarılmalarından sonra küfre sapacaklarını bilmesi onlara dair soru sormaya ihtiyaç bırakmaz. Sen onlara dair soru sormazsın şeklindeki okuyuşun ifade edeceği anlam budur. Onun sorumlu tutulmaması ise Hz. Peygamber'in gereken uyarı ve müjdeyi yaptıktan sonra inkâr edenlerin küfürleri dolayısıyla sorumlu tutulmayacağını ifade eder.

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 43'de Mukatîl'den mürsel bir rivâyet olarak kaydetmektedir.

İbn Abbas ve Muhammed b. Ka'b da şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) bir gün: "Keşke anne babama ne şekilde muamele edildiğini bir bilebilsem" demiş bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur. ⁽¹⁾ Bu ise nehiy olarak ve "İm" harfini sükûnlu olarak (وَلَا تَسْأَلْ): Sorma, şeklinde okuyanın kıraatine uygun bir açıklamadır. Bu şekilde ise yalnızca Nafi' okumuştur. Bunu iki şekilde açıklamak mümkündür:

a) Hayatta olup isyan eden ve küfre sapan kimselerin durumu hakkında soru sormayı yasaklamaktadır. Çünkü o kişinin durumunda bir değişiklik olup küfürden imana, masiyetten itaate dönüş yapabilir.

b) Daha zahir olan anlamı ise, küfür ve masiyet üzere ölen kimsenin durumuna dair soru sormayı yasaklamakta olduğudur. Bundan kasıt ise bu şekilde ölenin durumunun büyük ve oldukça ağır bir halde bulunacağını ifade etmektir. Nitekim: Filan hakkında hiçbir şey sorma, demek de bu tür bir anlam ifade eder. Yani senin umduğundan da kötü bir haldedir.

İbn Mes'ud: "(وَلَا تَسْأَلْ): Asla sana sorulmayacaktır" şeklinde, Ubey b. Ka'b ise: "(وَمَا تَسْأَلْ): Sana sorulmayacaktır" şeklinde okumuşlardır ki her iki okuyuş da (mâna itibari ile) cumhurun kıraatine uygundur ve kendisinin onların durumundan sorumlu tutulmayacağını ifade etmektedir.

Bir görüşe göre ise o anne babasından hangisinin daha erken öldüğünü sormuş ve bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Bizler "*et-Tezkire*" adlı eserimizde yüce Allah'ın onun için annesini ve babasını diriltip ona iman ettiklerini kaydetmiştik. Ayrıca Hz. Peygamber'in bir adama: "Muhakkak benim babam da senin baban da cehennemdedir" ⁽²⁾ dediğini belirtmiş ve buna dair açıklamalarda bulunmuştuk. Allah'a hamdolsun.

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۖ قُلْ إِنْ هَدَىٰ
اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنْ أَتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۚ مَا لَكَ
مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾

120. Onların dinlerine uymadıkça yahudiler de hristiyanlar da asla senden hoşnut olmazlar. De ki: "Muhakkak Allah'ın hidâyeti doğru yolun kendisidir." Andolsun ki eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların hevâlarına uyacak olursan, senin için Allah'tan seni koruyacak hiçbir dost ve hiçbir yardımcı yoktur.

(1) el-Vâhidî, a.g.e., 42-43; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, Beyrût, 1403/1983, I, 271'de, mürsel ve senedinin zayıf olduğunu kaydetmektedir.

(2) *Müslim*, İman 347

Bu buyruğun: **"Onların dinlerine uymadıkça yahudiler de hıristiyanlar da asla senden hoşnut olmazlar"** bölümüne dair açıklamalarımızı iki başlık altında sunacağız:

1- Onların Esas Maksatları:

"Onların dinlerine uymadıkça yahudiler de hıristiyanlar da asla senden hoşnut olmazlar" yani ya Muhammed, onların sana kendilerine getirmeni istedikleri âyetleri (mûcizeleri) teklif etmelerinden maksatları iman etmek değildir. Aksine sen onlara bütün istediklerini getirsen yine de senden razı olmazlar. Onları razı ve hoşnud edecek tek bir şey, tuttuğun İslâm yolunu terkedip onlara uymaktır. ⁽¹⁾ }

[**Millet** (din): Yüce Allah'ın kitaplarında ve peygamberlerinin aracılığı ile kulları için koyduğu şeriatın adıdır. O bakımdan millet ile şeriat arasında fark yoktur. Din ile millet ve şeriat arasında ise belli bir fark vardır. Çünkü millet ve şeriat, Allah'ın kullarını yerine getirmeye çağırdığı şeyin adıdır. Din ise kulların Allah'ın emrine uygun olarak yaptıkları şeye denir.]

2- Küfür Tek Bir Millettir:

[Aralarında Ebu Hanife, Şafiî, Davud, Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu bir grup ilim adamı bu âyet-i kerimeye dayanarak küfrün tek bir millet olduğunu söylemişlerdir. Çünkü yüce Allah: **"Onların millete (dinine)"** diye buyurarak **"millet"** kelimesini tekil olarak zikretmiştir. Bunlar ayrıca: **"Sizin dininiz sizin, benim dinim benim"** (el-Kâfirûn, 109/6) buyruğunu, Hz. Peygamber'in de: **"İki ayrı millete mensup kimseler arasında mirasçılık olmaz"** ⁽²⁾ hadisini de delil gösterirler. Yani burada iki ayrı milletten kasıt İslâm ve küfürdür. Bunun delili ise Peygamber efendimizin: **"Müslüman kâfire mirasçı olmaz"** ⁽³⁾ anlamındaki bir başka hadisidir.

Malik ve kendisinden gelen bir başka rivâyette Ahmed ise küfrün ayrı milletler olduğu görüşündedir. Buna göre yahudi hıristiyana mirasçı olmadığı gibi, yahudi ve hristiyanda mecûsiye mirasçı olmaz. Onlar bu görüşlerine Peygamber efendimizin: **"İki ayrı millete mensup kimseler arasında mirasçılık olmaz"** hadisinin zahirini delil alırlar. Yüce Allah'ın: **"Onların dinine"** buyruğundan kasıt ise çokluktur. İsterse lafız itibariyle tekil olsun.] Bunun delili ise bunun çoğul bir zamire (onlar) izafe edilmesidir. Nitekim: Medine halkı alimlerinden -mesela- onların ilmini aldım ve onlara okunan kendilerinin rivâyet ettikleri hadisi de dinledim, derken, ilimlerini... ve hadislerini... kasdedilir.

(1) Burada "rızâ" kelimesine ait sarf'a dair açıklamalar ile (رَزَحَ) kelimelerine ait nahve dair açıklamaların yer aldığı bir paragraf gerek görülmediğinden çevirilmemiştir.

(2) *Ebû Dâvûd*, Ferâiz 10; *Tirmizî*, Ferâiz 16; *İbn Mâce*, Ferâiz 6; *Müsned*, II, 187

(3) *Buhârî*, Ferâiz 26; *Müslim*, Ferâiz 1; *Ebû Dâvûd*, Ferâiz, 10; *Tirmizî*, Ferâiz, 15

“İde ki: Muhakkak Allah’ın hidâyeti doğru yohun kendisidir.” Yani ey Muhammed, senin izlemekte olduğun ve yüce Allah’ın dilediği kimsenin kalbine koyduğu Allah’ın gerçek hidâyeti, asıl ve gerçek hidâyetin, doğru yolun kendisidir. Bunların iddia ettikleri yol değildir.]

“Andolsun ki eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların hevalarına uyacak olursan...” buyruğundaki hevalar (ehvâ): Hevâ kelimesinin çoğuludur. Hevalar birbirlerinden farklı olduğu için burada çoğul gelmiştir. Eğer milletin fertlerine hamledilmiş olsaydı “onların hevâsına” denilmesi gerekirdi. Bu hitapta iki şekil sözkonusudur:

a) Bu hitap baştan beri hitabın kendisine yönelik olması dolayısıyla Rasûlullah (s.a)’a yöneliktir.

b) Rasûl’e yönelik olmakla birlikte kasıt onun ümmetidir.

Birinci açıklama şekline göre onun ümmetine bir edep öğretilmiş olur. Çünkü onların konumundan aşağıdadırlar.

[Âyetin nüzul sebebi: Yahudiler ve hristiyanlar Peygamber (s.a)’dan barış ve ateşkes antlaşmaları yapmasını istiyor, Peygamber (s.a)’e İslâm’a girecekleri vaadinde bulunuyorlardı. Allah ona, onların kendisinden dinlerine uymadığı sürece razı olmayacaklarını bildirdi ve onlara karşı cihad etmesi emrini verdi.]

“Bunca ilimden” buyruğuna gelince; Ahmed b. Hanbel’e: Kur’ân mahluktur, diyen kimsenin durumu hakkında soru sorulmuş o da: Kâfirdir, demiştir. Ona neye dayanarak onun kâfir olduğunu söylüyorsun diye sorulunca şu cevabı verir: Yüce Allah’ın Kitabından birtakım âyet-i kerimelerle (bu âyetten başka): “Andolsun ki eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların hevalarına uyarsan...” (er-Rad, 13/37) gibi buyruklardır. Kur’ân ise Allah’ın ilmindendir. Allah’ın ilminin mahluk olduğunu kim iddia ederse kâfir olur.

الَّذِينَ اتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ
يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾ يَا بَنِي إِسْرَٰئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ
الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا
لَّا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ
وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

121. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona iman ederler. Her kim onu inkâr ederse onlar zarara uğrayanların tâ kendileridir.
122. Ey İsrailoğulları, üzerinize ihsan ettiğim nimetimi ve Benim sizi gerçekten âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.
123. Kimsenin kimseye birşey ile faydalı olamayacağı, ondan fidyenin kabul olunmayacağı ve hiçbir şekilde şefaatin de fayda vermeyeceği bir günden de korkunuz. Ve onlara yardım da edilmez.

[“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler” buyruğu ile ilgili olarak Kata-de der ki: Bunlar Peygamber (s.a.)’ın ashabıdır. Bu açıklamaya göre de “kitap” Kur’an-ı Kerim demek olur. İbn Zeyd der ki: Bunlar İsrailoğullarından İslâm’a giren kimselerdir. Bu açıklamaya göre de “kitap” Tevrat demek olur. Bununla birlikte âyet-i kerimenin hükmü geneldir.]

“Kendilerine..” mübtedadır, “okurlar” onun haberidir. (Meal buna göre yapılmıştır). Arzu ederseniz “işte bunlar ona iman ederler” buyruğunu da haber yapabilirsiniz. (1)

“Onu gereği gibi okurlar” buyruğunun anlamı hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır. Oradaki emir ve yasaklara uyarak helalini helal, haramını haram bilip muhtevasına uygun, kapsadığı hükümler gereğince amel ederek ona hakkıyla uyarlar; demek olduğu İkrime tarafından söylenmiştir. İkrime delil olarak şunu gösterir: Yüce Allah’ın: “*Arkasından ona uyduğu zaman aya* (yemin olsun)” (eş-Şems, 91/2) buyruğunda da aynı kelimenin kullanıldığına dikkat etmez misiniz? Bu, İbn Abbas ve İbn Mes’ud’un (Allah ikisinden de razı olsun) açıklamalarının da anlamını ifade eder. Şair der ki:

قد جعلت دَلْوِي نَسْتَلِينِي

“Ben kovamı benim arkamdan gelir (bana uyar) kıldım.”

Nasr b. İsa, Malik’ten, o Nafi’den, o İbn Ömer’den o da Peygamber (s.a.)’den: “Onu gereği gibi okurlar” buyruğu hakkında “ona gereği gibi uyarlar” dediğini de rivâyet etmektedir. Şu kadar var ki bu hadisin senedinde el-Hatib Ebu Bekr Ahmed’in söylediğine göre birden çok meçhul (bilinmeyen) ravi bulunmaktadır. Bununla birlikte ifade ettiği anlam doğrudur. Ebu Mûsâ el-Eş’arî der ki: Her kim Kur’an-ı Kerim’e tabi olursa onu cennet bahçelerine götürür.

Ömer b. el-Hattab’dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Burada sözü geçenler bir rahmet âyetini okudukları zaman onun gereğini Allah’tan is-

(1) O takdirde meâl şöyle olur: “Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu gereği gibi okuyan kimseler, işte onlar o kitaba iman edenlerdir...”

terler, bir azap âyetini okudukları zaman o azaptan Allah'a sığınırılar.

Bu anlamda bir hadis-i şerif de Peygamber (s.a)'den rivâyet edilmiştir: O bir rahmet âyetini okudu mu dilekte bulunur, azap âyeti okudu mu Allah'a sığınırdı. (1)

el-Hasen der ki: Bu buyrukta sözü geçenler Kur'an'ın muhkemi ile amel edip müteşabihine iman eden, kendileri için içinden çıkılmaz (müskil) bulduklarını da bilenine havale eden kimselerdir.

Onu gereği gibi okuyanlardır, da denilmiştir.

Derim ki: Böyle bir açıklama uzak görülür. Ancak onun lafızlarını tertil ile (ağır ağır, tane tane) okurlar anlamlarını da idrak ederler, şeklinde anlaşılması müstesna. Çünkü manalarının gereği gibi anlaşılması ile bu konuda kendisine başarı ihsan edilenler için bu anlamlara uymak, mümkün olur. (2)

وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۗ
قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ۖ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾

124. Hani Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmiş, o da bunları tamamen yerine getirmişti. "Ben seni insanlara imam yapacağım" diye buyurmuş, o da: "Zürriyetimden de" demişti. "Zalimlere ahdim erişmez" diye buyurmuştu.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı yirmi başlık halinde sunacağız. (3)

1- Âyetler Arası İlişki:

Ka'be ve kible sözkonusu edilince buna bağlı olarak İbrahim aleyhisselam'dan da söz edilmektedir. Çünkü Beytullah'ı yapan odur. O bakımdan yahudilerin -ki İbrahim (a.s)'ın soyundan gelirler- İbrahim'in dininden yüzçevirmemeleri gerekirdi.

İbtılâ (imtihan): Sinamak ve denemek demektir. Bundan maksat, emir ve taabbüddür.

[İbrahim'in el-Maverdî'ye göre Süryanice anlamı, İbn Atiyye'ye göre Arapça anlamı şefkatli merhametli baba demektir. es-Süheyli der ki: Süryanice ve Arapça arasında birbirine yakın kelimeler pek çoktur. İbrahim'in, çocuklara olan rahmeti dolayısıyla adının merhametli bir baba anlamına geldiğine dik-

(1) Dârimî, Salât 69; Müsned, V, 382, 384, 389, 394, 397

(2) 122. âyet 47. âyetin aynısıdır. 123. âyet ise 48. âyetin hemen hemen aynısıdır. Bundan dolayı merhum müfessir ayrıca tefsir etmemiştir.

(3) Ancak görüleceği üzere başlıklar 20 değil, 23 tür.

kat ediniz. Çünkü Hz. İbrahim ve onun eşi Sâre kıyamet gününe kaclar mü'minlerin ölecek küçük çocuklarına bakıcı kılınmışlardır.

Derim ki: Buna delil olan hususlardan birisi de Buhârî'nin kitabında zikrettiği Semura'dan gelen rüyaya dair uzunca hadıstır. Orada şöyle denilmektedir: Peygamber (s.a) bahçede (cennet bahçesinde) İbrahim (a.s)'i etrafında insanların küçük çocukları olduğu halde gördü. ⁽¹⁾ Biz bunu et-Taşîre adlı eserimizde kaydetmiş bulunuyoruz. Allah'a hamdolsun.]

Bu âyet-i kerimede sözü geçen Hz. İbrahim kimi tarihçilerin görüşüne göre Taruh'un oğludur. Taruh'un babası ise Nahûr'dur. Kur'an-ı Kerim'de ise: "Hani İbrahim babası Âzer'e .. demişti" (el-En'am, 6/74) diye buyurulmaktadır. Sahih-i Buhârî'de de bu şekildedir. Bunda ise ileride yüce Allah'ın ismiyle En'am Sûresinde (işaret edilen âyet-i kerimede) açıklanacağı üzere bir çelişki yoktur. Hz. İbrahim'in dört oğlu vardı. -es-Süheylî'nin belirttiğine göre- (adları): İsmail, İshâk, Medyen ve Medâin idi.]

Âyet-i kerimede (Arap dili kaidelerine göre özne olan Rab, daha önce gelmesi gerekirken) İbrahim kelimesinin önce gelmesi bu işe verilen önem dolayısıyladır. Çünkü şanı yüce Allah'ın imtihan eden kimse olduğu bilinen bir husustur. Diğer taraftan faile (özneye) bitişik mef'ule (nesneye) ait zamırın bulunması aynı şekilde mef'ulun öne alınmasını da gerektirir. İşte bu önem dolayısıyla ifade bu şekilde gelmiştir. Bunu bilelim.

Genel olarak kurrâ (إبراهيم): İbrahim" kelimesini üstünlü (رَبُّهُ): Rabbi kelimesini de -belirttiğimiz gibi- ötreli olarak okumuşlardır. Şu kadar var ki Cabir b. Zeyd'den tam aksini okuduğu rivâyet edilmiştir. İbn Abbas'ın da kendisine böyle okuttuğunu ileri sürmüştür. O takdirde anlam şöyle olur: Hani İbrahim Rabbine dua etmiş ve Rabbinden dilekte bulunmuştu. Ancak böyle bir okuma şekli (ve anlam) uzak bir ihtimaldir. Çünkü (كَلِمَاتٍ): Kelimelerle" ifadesinin baş tarafındaki "b" harfi buna mahal bırakmamaktadır.

2- Kelimeler:

"Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmiş..." buyruğundaki kelimeler (kelimât); kelimenin çoğuludur. Burada gerçekte bu kelimeler yüce yaratıcının kelâmını ifade eder. Ancak bu "kelimeler" ile İbrahim (a.s)'ın yerine getirmekle yükümlü tutulduğu görevler ifade edilmiştir. Bu görevlerle yükümlü tutulması kelimeler (söz) ile gerçekleştiğinden bunlara bu isim verilmiştir.

Nitekim Hz. İsa'ya da "Allah'ın kelimesi" adı verilmiştir. Çünkü Hz. İsa yüce Allah'ın "kun: ol"dan ibaret bir kelimesinden var olmuştur. Bir şeye onun mukaddimesinin adını vermek, mecazın iki kısmından birisidir. Bu açıklamalar İbnu'l Arabî tarafından yapılmıştır.

(1) Buhârî, Tâ'bir 48; Müsned, V, 8

3 Kelimeler'den Kasıt:

İbu âyet-i kerimede sözü geçen **"kelimeler"**le neyin kastedildiği hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bu görüşlerden bir tanesine göre bu kelimeler İslâm'ın şer'î hükümlerini ifade eder. Bunlar da otuz ayrı bölümdür. Bu otuz bölümün on tanesi Tevbe Sûresi'nde: **"Tevbe edenler, ibadet edenler.."** (et-Tevbe, 9/112) buyruğunda; on tanesi Ahzab Sûresi'nde: **"Şüphesiz müslüman erkekler ve müslüman kadınlar.."** (el-Ahzab, 33/35) âyetinde on tanesi Mu'minûn Sûresi'nde: **"Gerçekten mü'minler felah bulmuşlardır... Ve onlar namazlarını gereği gibi kılarlar..."** (el-Mu'minun, 23/1-8) buyrukları ile; **"...ancak namaz kılanlar ve namazlarına devam edenler öyle değil... Ve onlar namazlarını gereği gibi muhafaza ederler"** (el-Meâric, 70/22-34) buyruklarında dile getirilmektedir. }

İbn Abbas (r. anhumâ) dedi ki: Allah bu kelimeler ile her kimi imtihan ettiyse bunların altından İbrahim (a.s.)'in dışında kalkabilmiş kimse yoktur. O, İslâm'ın tümüyle imtihan edilmiş, bunu eksiksiz bir şekilde yerine getirmiştir. Bunun için yüce Allah da kendisine "ilahî berâet" i takdir buyurarak: **"Ve (görevini) eksiksiz olarak yerine getiren İbrahim..."** (en-Necm, 53/37) diye buyurmuştur.

Kimisi de Hz. İbrahim'in "kendileriyle imtihan edildiği kelimeler" emir ve nehiydir derken, kimisi oğlunu boğazlamaktır, kimisi risaletin âdabını yerine getirmektir demiştir ki bunların ifade ettikleri anlamlar birbirlerine yakındır. Mücahid de şöyle demektedir: Burada sözü geçen kelimeler yüce Allah'ın: **"Ben seni bir husus ile imtihan edeceğim"** demiş, Hz. İbrahim de: Peki, beni insanlara imam yapacak mısın? diye sorunca yüce Allah: Evet diye buyurmuş, Hz.İbrahim: Ya benim zürriyetimden de imam kılacak mısın? diye sorunca yüce Allah: Ahdim zalimlere erişmez, diye cevap buyurmuş. Hz. İbrahim: Peki Beyt'ini insanlar için gelip toplanacakları bir yer kılacak mısın? diye sormuş yüce Allah: Evet buyurmuş. Hz. İbrahim ya bir güvenlik yeri de kılacak mısın? diye sormuş, yüce Allah: Evet demiş. Yine Hz. İbrahim bize ibadet yerlerimizi gösterip tevbemizi de kabul buyuracak mısın? diye sorunca yüce Allah: Evet buyurmuş. Hz. İbrahim yine: Peki ya o Beyt'in ehlini çeşitli meyvelerle rızıklandıracak mısın? diye sorunca yine yüce Allah: Evet buyurmuş.

İşte bu görüşe göre bu kelimeleri eksiksiz yerine getirip tamamlayan (Hz. İbrahim değil) yüce Allah'tır. [Bundan da daha sahih bir görüş şudur: Abdur-rezzak'ın Ma'mer'den, onun İbn Tavus'tan, onun İbn Abbas'tan naklettiğine göre o, yüce Allah'ın: **"Hani Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmiş, o da bunları tamamen yerine getirmişti"** buyruğu hakkında şunları söylemiştir: Yüce Allah onu taharet ile imtihan etmişti. Bunların beş tanesi başta beş tanesi de bedendedir: Bıyıkları kesmek, mazmaza, istinşak, misvak kullanmak ve saç ortalardan ayırmak. Bedende bulunanlar ise: Tırnakları kesmek,

etek traşı yapmak, sünnet olmak, koltuk altı kıllarını yolmak ve büyük abdest ile küçük abdestin yerlerini su ile yıkamak. Bu açıklamaya göre ise bu kelimeleri eksiksiz olarak yerine getiren İbrahim (a.s)'dir. Kur'an-ı Kerim'in zahirinden de anlaşılan budur.]

Matar, Ebu'l-Celed'den yine bunların on tane olduğunu rivâyet etmiş, şu kadar var ki saçları ortadan ayırmak yerine eklem yerleri üstündeki deri kıvrımlarını yıkamayı istinca yerine ise istihdadı (etek traşını ustura gibi demirden aletlerle yapmayı) söz konusu etmiştir.

Katade ise bunlar sadece Hacc menâsikidir, der. el-Hasen ise bunlar Hz. İbrahim'in karşı karşıya kaldığı altı tane özel durumdur: Yıldız, ay, güneş, uleğ, hicret ve sünnet olmak.

Ebû İshak ez-Zeccâc der ki: Bütün bu görüşler birbirleriyle çelişkili değildir. Çünkü bütün bunlar İbrahim (a.s)'ın kendileriyle imtihan olunduğu hususlardır.

Derim ki: Muvatta'da ve başka hadis eserlerinde Yahya b. Sâid'den gelen rivâyette şöyle denilmektedir: Said b. el-Müseyyeb'i şöyle derken dinledim: İbrahim (a.s) sünnet olan ilk kişidir. Misafiri ilk ağırlayandır, etek traşı yapan ilk kimsedir, tırnaklarını kesen ilk kişidir, bıyıklarını kısaltan ilk kişidir, saçları ağaran ilk kişidir. Saçlarının ağardığını görünce: Bu nedir diye sormuş (yüce Allah): Bu vekardır diye buyurunca Hz. İbrahim de: Allah'ım benim vekârımı daha da artır, diye dua etmiştir. (1)

Ebu Bekr b. Ebi Şeybe de Said b.İbrahim'den, o babasından şöyle dediğini nakletmektedir: Minberler üzerinde ilk konuşan kişi Allah'ın Halili İbrahim'dir.

Başkaları da şöyle demiştir: İlk tirit yapan, ilk kılıçla savaşan, ilk olarak misvakla dişlerini temizleyen, ilk olarak su ile istinca yapan ve ilk olarak şalvar giyinen odur.

Muaz b. Cebel'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (s.a) buyurdu ki: "Eğer ben minber edindiysen babam İbrahim de minber edinmişti. Eğer ben asa tuttuysam babam İbrahim de asa tutmuştu." (2)

Derim ki: Bunlar açıklanması, üzerinde durulması, haklarında bilgi verilmesi gereken birtakım hükümlerdir. Sünnet olmaktan başlayarak diğerlerine dair açıklamalarda bulunacağız.

4- İlk Sünnet Olan Kişi İbrahim (a.s)dır:

[İlk sünnet olan kişinin İbrahim (a.s) olduğu üzerinde ilim adamlarının icmaı vardır. Ancak sünnet olduğu yaş hakkında farklı görüşler vardır. Muvatta'da Ebu Hureyre'den mevkûf olarak rivâyet edildiğine göre o yüz yirmi yaşında iken sünnet olmuş ve bundan sonra seksen yıl daha yaşamıştır. Böy-

(1) Muvatta, Sıfatu'n-Nebiyy 4

(2) es-Sirâcu'l-Munîr, Şerhu'l-Câmii's-Sağir, II, 56'da zayıf olduğu kaydıyla.

le bir açıklama ise kişisel görüşe dayanılarak yapılamaz. Bunu el-Evzaî de Yahya b. Said'den merfû olarak rivâyet etmiştir. Yahya b. Said, Said b. el-Müseyyeb'den o Ebu Hureyre'den rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "İbrahim (a.s) yüz yirmi yaşında iken sünnet oldu. Bundan sonra da seksen yıl yaşadı." Bunu Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) zikretmiştir.

Yine bu hadis Yahya'nın dışında değişik yollardan gelen rivâyetlerle merfû ve müsned olarak da rivâyet edilmiştir. Orada da: İbrahim (a.s) seksen yaşına gelince sünnet olmuş ve kendisini keser ile sünnet etmiştir." denilmektedir. Sahih-i Müslim'de de başkalarında da "seksen yaşında" denilmektedir. (1)

İbn Aclan'ın ve el-A'rec'in Ebu Hureyre'den onun Peygamber (s.a)'dan yaptığı rivâyette kaydedilen ve raviler tarafından bilinen de budur. İkrime der ki: İbrahim (a.s) seksen yaşında iken sünnet olmuştur. Yine o şöyle demiştir: Artık ondan sonra İbrahim'in dini üzere Beytullah'ı ancak sünnetli olan kimseler tavaf etmiştir. Evet, İkrime böyle demiştir. el-Müseyyeb b. Râfi' de bu şekilde söylemiştir. Bunu el-Mervezî zikreder.

"el-Kadûm" şeddesiz ve "el-kaddûm" şeklinde şeddeli olarak rivâyet edilmiştir. Ebu'z-Zinad der ki: Şeddeli olarak el-Kaddûm şeklinde (Suriye bölgesinde) bir yerin adıdır. (2)

5- Sünnet Olmanın Hükümü:

İlim adamları sünnet olmanın hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptir. Ancak çoğunluk bunun müekked bir sünnet olduğunu ve erkekler hakkında terk edilmemesi gereken İslâm'ın fitrat gereği gördüğü hususlardan birisi olduğunu kabul etmektedirler. Azınlık bir kesim de bunun farz olduğunu söylemişlerdir. Çünkü yüce Allah: *"Sonra Biz sana: Hanif bir müslüman olarak İbrahim'in dinine uy.. diye vahyettik."* (en-Nahl, 16/123) diye buyurmuştur.

Katade de: Burada sözü geçen husus sünnet olmaktır, demektedir. Malikî mezhebinden bazı ilim adamları da bu görüşe meyletmıştır. Aynı zamanda bu Şafiî'nin de görüşüdür. İbn Süreyc sünnet olmanın vacip olduğuna, avrete bakmanın haram kılındığına dair icmaı delil gösterir ve şöyle der: Eğer sünnet olma farz olmamış olsaydı, sünnet edilenin avretine bakmak mübah kılınmazdı. Ancak bu husus ile ilgili olarak ona şöyle cevap verilmiştir: Böyle birşey doktorun vücudun hasta bölgesine bakması gibi bedenin bir maslahatı için mübah kılınır. Tıp ilmi yüce Allah'ın izniyle ileride en-Nahl Sûresi'nde geleceği gibi icma ile vacip değildir. Bizim mezhebimize mensup bazı kimseler el-Haccac b. Artee'nin kaydettiği şu rivâyeti delil gösterirler: el-

(1) Hz. İbrahim'in sünnet olmasına dair rivâyetler için bk. *Buhârî*, Enbiyâ 8, İsti'zân 51; *Müslim*, Fedâil 151; *Müsned*, II, 322, 418, 435; *Muvatta'*, Sıfatu'n-Nebiy 4.

(2) Çoğu rivâyetler şeddesizdir. Bu da marangoz aleti olan keser demektir. Şeddeli rivâyette bu isim ile anılan yer de kastedilir, alet de. Ancak çoğunluk bu kelimeyi şeddesiz ve marangoz aleti olan keseri kastederek rivâyet eder. (Arapça baskıdaki nottan)

Haccac, Ebu'l Muleyh'ten, o babasından o Şeddad b. Evs'ten Rasûlullah (s.a)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Sünnet olmak erkekler için bir sünnet, kadınlar için de bir ikramdır." (1) Hadisin ravilerinden olan Haccac ise rivâyeti delil gösterilebilecek kimselerden değildir.

Derim ki: Bu konuda delil gösterilebilecek en üstün rivâyet Ebu Hurayre (r.a)'ın Peygamber (s.a)'dan şöyle buyurduğuna dair rivâyetidir: "Bessey litrattandır. Sünnet olmak.." (2) Hadis-i şerif ileride gelecektir. Ebû Dâvûd da Umm Atiyye'den şu rivâyeti nakletmektedir. [Medine'de kadınları sünnet eden bir kadın vardı. Peygamber (s.a) ona şöyle demişti: "Fazla derinden kesme. Çünkü bu kadın tarafından daha çok istenir, erkek tarafından da daha çok sevilir." Ebû Dâvûd der ki: Bu hadis zayıf (çünkü) onu rivâyet eden meçhul bir kimsedir. (3) Rezîn'in zikrettiği bir rivâyette de: "Fazla derinden kesme çünkü böylesi yüzü daha çok aydınlatıcıdır, erkek tarafından da daha çok sevilir."]

6- Sünnetli Olarak Doğan Çocuk:

Eğer çocuk sünnetli olarak doğarsa sünnet külfetinden kurtarılmış olur. el-Meymûnî der ki: Bana Ahmed şöyle dedi: Burada sünnetli olarak bir çocuğu olmuş bir adam vardır. Bundan dolayı çok ileri derecede üzülmüştü. Ben ona: Eğer Allah seni böyle bir külfet altına sokmadıysa bundan dolayı ne diye üzülüp kederleniyorsun, dedim.

7- Sünnet Edilmiş Olarak Doğan Peygamberler:

[Ebu'l Ferec el-Cevzî der ki: Ka'b el-Ahbar'dan bana şöyle dediği nakledildi: Onüç peygamber sünnetli olarak doğmuştur: Adem, Şit, İdris, Nuh, Sam, Lût, Yusuf, Mûsâ, Şuayb, Süleyman, Yahya, İsa ve Peygamber (s.a).]

Muhammed b. Habib el-Haşimî ise şöyle demektedir: Bunlar ondört tane: Adem, Şit, Nuh, Hud, Salih, Lut, Şuayb, Yusuf, Mûsâ, Süleyman, Zekeriyya, İsa, -Ress (4) ashabının peygamberi- Hanzala b. Safvan ve Muhammed'dir. Allah'ın selamı hepsinin üzerine olsun.

Derim ki: Peygamber (s.a)'ın sünnetli doğması ile ilgili olarak rivâyetler arasında ihtilaf vardır. Hafız Ebu Nuaym, *el-Hilye* adlı eserinde senedini de kaydederek Peygamber (s.a)'ın sünnetli olarak doğduğunu zikretmektedir.

Ebu Ömer ise *et-Temhid* adlı eserinde şu sened ile bir rivâyet kaydetmektedir: Bize Ahmed b. Muhammed b. Ahmed anlattı, bize Muhammed b. İsa

(1) *Müsned*, V, 75

(2) *Buhârî*, Libâs 51, 63, 64; *İstizan* 1; *Müslim*, Tahâre 49; *Ebû Dâvûd*, Tereccul 16; *Tirmizî*, Edeb 14; *Nesâî*, Tahare 9, 10, Zinet, 55; *Muvatta'*, Sıfatu'n-Nebiy 3; v.s.

(3) *Ebû Dâvûd*, Edeb 167

(4) *Ress*: Semud kavmine ait bir kuyunun ya da bir bölgenin adıdır. Yemame yolunda bir kasaba olduğu da rivâyet edilir. Rivâyete göre burada yaşayan kavim, peygamberlerini yalanlamış ve onu bir kuyuya atıp öldürdüklerinden bu kavme "Ashabu'r-Ress" denilmiştir. (*Lisanu'l-Arab*, VI, 98)

anlattı, bize Yahya b. Eyyub b. Badî el-Allaf anlattı, bize Muhammed b. Ebu's-Serî el-Askalanî anlattı, bize el-Velid b. Müslim, Şuayb'den o Ata el-Horasanî'den o İkrime'den o İbn Abbas'tan rivâyetle şöyle anlattı: Abdülmuttalib Peygamber (s.a)'ı doğumunun yedinci gününde sünnet etti. Bunun için bir yemek ziyafeti verdi ve ona "Muhammed" adını verdi. Ebu Ömer der ki: Bu hadis senedi muttasıl (fakat) garib bir hadistir. Yahya b. Eyyub der ki: Ben bu hadisi araştırdım da kendileriyle karşılaştığım hadis ile uğraşan ilim adamları arasında İbn Ebi es-Serî'nin dışında kimse tarafından rivâyet edildiğini görmedim. ⁽¹⁾ Ebu Ömer der ki: Peygamber (s.a)'ın sünnetli olarak doğduğu da söylenmiş bulunmaktadır.

8- Küçük Çocuk Ne Zaman Sünnet Edilir:

[Küçük çocuğun ne zaman sünnet edileceği hususunda ilim adamları arasında farklı görüşler vardır. Bir grup ilim adamından nakledilen haberlerde sabit olduğuna göre şöyle demişlerdir: İbrahim (a.s) Hz. İsmail'i onüç yaşında, oğlu Hz. İshak'ı ise yedi günlük iken sünnet etmiştir.

Hz. Fatıma'dan çocuklarını yedinci gününde sünnet ettiği rivâyet edilmektedir. Şu kadar var ki İmam Malik bunu kabul etmez; bu yahudilerin uygulamalarındandır, der.] İmam Malik'in sözünü İbn Vehb ondan nakletmektedir.

el-Leys b. Sa'd da şöyle demiştir: Küçük çocuk yedi ile on yaşları arasında sünnet edilir. Buna benzer bir rivâyeti İbn Vehb İmam Malik'ten nakletmektedir.

İmam Ahmed der ki: Ben bu hususa dair bir rivâyet işitmiş değilim.

[Buhârî'de ise Said b. Cübeyr'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: İbn Abbas'a: Rasûlullah (s.a) vefat ettiği sırada senin yaştan ne kadardı, o: O sırada ben sünnet edilmiş idim (o dönemde) kişiyi ergenlik yaşına gelmedikçe veya o yaşa yaklaşmadıkça sünnet etmezlerdi, dedi. ⁽²⁾]

İlim adamları müslüman olan ve yaşı büyük bir erkeğin sünnet olmasını müstehab kabul ederler. Ata şöyle dermiş: İsterse seksen yaşına gelmiş olsun sünnet olmadıkça onun İslâm'ı tamam olmaz.

el-Hasen'den gelen rivâyete göre de o yaşlı olarak İslâm'a giren bir kimsenin sünnet olmamasına müsaade eder, bunda herhangi bir sakınca görmez ve (bu durumuyla) şahitlik etmesinde, eti yenen hayvanları kesmesinde, haccedip namaz kılmasında bir sakınca görmezdi.

İbn Abdî'l-berr der ki: Genel olarak ilim adamları da bu görüştedirler. Bureyde'nin sünnet olmamış kimsenin haccına dair rivâyet ettiği hadis ise sahih değildir. İbn Abbas, Cabir b. Zeyd ile İkrime'den: Sünnet olmamış kimsenin kestigi hayvan yenmez ve şehadette bulunması da caiz değildir, dedikleri rivâyet edilmektedir.

(1) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhid*, XX, 61 ve XXIII, 140

(2) *Buhârî*, İsti'zân 51

9- Etek Traşı Yapmak:

Hadis-i şerifte geçen: "Etek traşı için ilk latihdad eden" şeklindeki ifade-
de geçen "istihdad" etek traşını demirden bir alet kullanarak yapmak demek-
tir. Umm Seleme'den Peygamber (s.a)'ın kılları dökmek kastıyla ilaç kullandığı
vakit eteğine bu ilacı sürmeyi bizzat kendi eliyle kendisi yapardı, ⁽¹⁾ ri-
vâyeti gelmiştir.

İbn Abbas'ın rivâyet ettiğine göre de bir adam Rasûlullah (s.a)'ın vücudun-
daki kılları dökmek üzere ilaç sürmüş ve nihâyet eteğine yaklaşıncı onu Ben
yanımdan çık, demiş ve kendi eliyle eteğine bu ilacı kendisi sürmüştür.

Enes'in rivâyetine göre Peygamber (s.a) kıl dökmek üzere ilaç kullanmaz-
dı. Eteği etrafında kıllar arttı mı orayı traş ederdi.

[İbn Huveyzimendâd der ki: Bu Hz. Peygamber'in çoğunlukla traş oldu-
ğunu, nadiren de ilaç kullandığını göstermektedir ki her iki hadisin birara-
da mütalaası sahih bir şekilde mümkün olabilsin.]

10- Tırnak Kesmek:

Tırnakların kesilmesi ile ilgili olarak İmam Malik şöyle der: Ben erkekle-
rin yerine getirmek durumunda oldukları gibi kadınların da tırnaklarını kes-
melerini ve eteklerini traş etmelerini uygun görüyorum. Bunu el-Haris b. Mis-
kîn ve Suhhûn, İbn Kasım'dan nakletmektedirler.

Tirmizî el-Hakim ise *Nevâdiru'l-Usul* adlı eserinde şöyle demektedir: ⁽²⁾
Yirmidokuzuncu esas: Bize Ömer b. Ebu Ömer anlattı. Bize İbrahim b. el-Ala-
ez-Zubeydî, Ömer b. Bilal el-Fezarî'den anlatarak dedi ki: Ben Abdullah b.
Bîşr el-Mâzinî'yi şöyle derken dinledim: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Tırnak-
larınızı kesiniz ve kestiğiniz tırnakları da gömünüz, eklem yerleri üzerinde-
ki kıvrımları temizleyiniz, diş etlerinizi yemek artıklarından temizleyiniz, diş-
lerinizin arasını da misvakla temizleyiniz, benim yanıma da dişleriniz sarar-
mış ve teniniz kokmuş halde de girmeyiniz." Bundan sonra Tirmizî el-Hakim
bu hadis ile ilgili güzel açıklamalarda bulunarak şunları söyler:

Tırnakların kesilmesi, tırnağın teni yırttığı, tırmaladığı ve zarar verdiği içindir.
Ayrıca tırnak kirlerin toplanma yeridir. Kişi bazan cünüb olur da kirler
dolayısıyla su tene ulaşmaz ve o cünüb kalmaya devam eder. Çünkü cünüb
olanın bir iğne ucu kadar kuru bir yeri kalırsa, yıkama vücudunun her tara-
fını kaplamadıkça cünüb kalmaya devam eder. İşte Peygamber efendimiz bun-
dan dolayı onlara tırnaklarını kesmeyi teşvik etmiştir. Rasûlullah (s.a) efen-
dimizin namazda yanılması ile ilgili olarak nakledilen hadiste şöyle dediği ri-
vâyet edilmiştir: "Ben nasıl yanılmayayım ki sizden herhangi birinizin tırna-
ğı ile parmakları arasında kir bulunur. Ve sizden herhangi bir kimse bana tır-
naklarında cünüblük ile pisliği bulunduğu halde semadan gelen haber hak-
kında soru sorar."

(1) *İbn Mâc*s, Edeb 39

(2) I, 316-317

Bu hadisi el-Kiya diye bilinen Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed et-Taberî "Ahkâmü'l Kur'ân" adlı eserinde Süleyman b. Farac, Ebu Vâsil'den şöylece rivâyet etmektedir: Ebu Eyyub (r.a)'a vardım ve onunla tokalaştım. Tırnaklarımın uzun olduğunu görünce şöyle dedi: Bir adam semadan gelen habere dair soru sormak üzere Peygamber (sav)'ın yanına geldi. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Sizden herhangi bir kimse tırnakları altında kir ve pislik toplanacak kadar ve uçan kuşun tırnakları gibi olduğu halde geliyor ve semadan gelen habere dair soru soruyor."

Hz. Peygamber'in: "Kestiğiniz tırnakları da gömünüz" buyruğuna gelince: Bunun sebebi mü'minin bedeninin saygı duyulmaya layık olduğundandır. O bedenden düşen, zail olan herhangi bir bölümünün yine hürmete değer olma özelliği devam etmektedir. O bakımdan tıpkı insan öldüğü gibi nasıl defnediliyor ise o artığının da defnedilmesi onun için bir görevdir. İnsanın bir kısmı da bu şekilde öldüğü takdirde aynen defnedilmesi, gömülmesi sûretiyle ona duyulan saygı da yerine getirilmiş olur. Ta ki o artıklar dağılıp da ateşe veya pislik veya çöplüklere düşmesin. Rasûlullah (sav), köpekler onu karıştırmamasın diye hacamat olduğu sırada kanının gömülmesini emretmiştir. Bize bunu babam (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) anlatarak dedi ki: Bize Mûsâ b. İsmail anlatıp dedi ki: Bize el-Huneyd b. el-Kasım b. Abdurrahman b. Mâiz anlatarak dedi ki: Ben Amir b. Abdullah b. ez-Zubeyr'i şöyle derken dinledim: Babası kendisine şunu anlatmış: Rasûlullah (s.a)'ın yanına hacamat yaptırdığı bir sırada varmış. Hacamat bitince Hz. Peygamber şöyle demiş: "Ey Abdullah, git bu kanı kimsenin seni göremeyeceği bir yere dök." Ancak Abdullah, Rasûlullah (sav)'ın yanından uzaklaşınca kanı alıp içti. Geri dönünce Hz. Peygamber: "Ey Abdullah kanı ne yaptın?" diye sorunca Abdullah şöyle demiş: İnsanların gözünden en uzak olduğunu zannettiğim en gizli bir yere koydum. Hz. Peygamber: "Onu içmiş olmayasın" deyince o: "Evet içtim" diye cevap vermiş. Hz. Peygamber: "Kanı neden içtin? Vay, senden dolayı insanların başına geleceklere ve vay sana, insanlardan çekeceklerinden" diye buyurmuş.

Babam bana anlattı dedi ki: Bize Malik b. Süleyman el-Herevî anlatarak dedi ki: Bize Davud b. Abdurrahman, Hişam b. Ömer'den, o babasından o Hz. Aişe'den şöyle dediğini nakletmektedir. Rasûlullah (sav) insandan ayrılan yedi şeyin gömülmesini emrederdi: Saç, tırnak, kan, ay hali kanı, diş, sünnet olurken kesilen et parçası ve çocuk doğarken onunla beraber gelen eşi.

Hadis-i şerifte geçen: "Eklemler üzerindeki et kıvrımlarını da temizleyiniz" ifadesine gelince, buralar kirlerin toplandığı bir yerdir. Her eklemün üst kısmındaki boğumlara (burcume, çoğulu berâcim) denilir. İki boğum arasındaki bölüme ise râcibe denilir, çoğulu revâcib gelir. Bu da eklemün sırt tarafında olur. Parmakların kemiklerine verilen addır. Buna göre her bir parmağın iki tane burcumesi, üç tane de râcibesi vardır. Baş parmak ise bir tane bur-

cume ve iki tane racibeye sahiptir. Rasûlullah (s.a)ın parmak boğumlarının temizlenmesini emretmesi, oranın kır tutarak cenabetin kalmamasını ve tutan kirlerin ten ile su arasında bir engel teşkil etmemesini sağlamak içindir.

"Diş etlerinizi temizleyiniz" buyruğuna gelince, dış eti dişlerin üstünde ve altında bulunan ettir. Dişler oradan çıkar. İki diş arasındaki azıcık et parçasına da "umr" denilir, çoğulu ise "umûr" gelir. Peygamber (s.a) orada yemeyi kırıntıları kalmasın ve kaldığı takdirde ağzın kokusu değişerek kötü kokmasın ve böylelikle iki melek eziyet görmesin diye bunu emretmiştir. Çünkü ağız Kur'an-ı Kerim'in yoludur. İki meleğin oturduğu yer ise iki azı dişinin yanındır. Yüce Allah'ın: *"O bir söz söylemeye dursun mutlaka onun yanında bir rakib (gözetleyici) ve atid (hazır bulunan) vardır."* (Kâf, 50/18) buyruğu hakkında yani onun iki azı dişi yanında bulunurlar, dediği rivâyet edilmektedir. Bize bunu Muhammed b. Ali eş-Şakîkî anlatarak dedi ki: Ben babamın bunu Süfyan b. Uyeyne'den naklen zikrettiğini duydum ve söylediği de güzeldir. Çünkü söylenen bir söz iki dudaktan çıkar. Sözün çıkınca ya kadar geçtiği yer ise dildir. Âyet-i kerimede kullanılan kelimeler, adeta gözetleyici meleğin sesin kalınlaştığı yer olan azı dişinin yakınında olduğuna işaret ediyor gibidir.

"Dişlerinizin arasını temizleyiniz" buyruğuna gelince; kasıt misvak kullanmaktır. Onunla dişlerin arasının temizlenmesi istenmektedir.

"Ve benim yanıma kokmuş ağızla ve teniniz kokarak gelmeyiniz." Ben el-Cârud'un en-Nadr'dan naklederek şöyle dediğini duydum: Eklah: İçten kokana kadar dişleri sararmış kimse demektir. Behar ise teninden hoş olmayan bir koku duyulan kişi demektir. el-Cârud bize anlatarak dedi ki: Bize Cerir Mansur'dan, o Ebu Ali'den o Ebu Cafer b. Temmam b. el-Abbas'tan, o babasından rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Misvak kullanınız. Ne diye siz benim huzuruma dişleriniz sararmış olarak geliyorsunuz ki?" (1)

11- Bıyıkları Keskme ve Saçlar:

Bıyıkları kesmek dudağın kenarı yani çerçevesi görününceye kadar bıyıkları almak demektir. Kişi bıyıkları dipten yolmaz, çünkü o takdirde kendi kendisine mûsle (işkence ve eziyet) yapmış olur. Bu görüş İmam Malik'e aittir. İbn Abdulhakem'in rivâyetine göre o şöyle demiştir: Ben bıyıklarını kesenin (tamamıyla sıyırmak) te'dib edilmesi gerektiği görüşündeyim. Eşheb'in ondan rivâyetine göre o bıyıkların kesilmesi bir bid'attir, böyle yapan bir kimsenin canı yanacak şekilde dövülmesi gerektiği görüşündedir, demiştir. İbn Huveyzimendad da der ki: İmam Malik şöyle der: Bıyıklarını kesen bir kimsenin canı yanacak şekilde dövülmesi görüşündeyim. Adeta İmam Malik böyle yapan kimsenin kendisine mûsle yaptığı görüşünde idi.

Saçların yolunması da böyledir. Ona göre saçların kısaltılması tamamı-

(1) Müsned, I, 214

la kesilmesinden daha uygundur. Nitekim Peygamber (s.a.)'ın saçlarının kulluk yumuşaklarından daha uzun olduğuna dair rivâyet vardır. Onun ashabının da kimisinin saçları uzunca idi, kimisi de saçlarını kısaltırdı. Hz. Peygamber sadece hac esnasında saçlarını traş etmiş ve ashab-ı kiram da öyle yapmıştır. Rasûlullah(s.a.)'ın tırnaklarını ve bıyıklarını Cuma namazına çıkmadan önce kestiği de rivâyet edilmiştir. et-Tahavî der ki: Biz Şafiî'den bu hususa dair açık bir ifade bulamadık. Şafiî'nin arkadaşları arasında olup kendilerini gördüğümüz el-Müzenî ve er-Rabî' ise bıyıklarını kısaltırdı. Bu, onların bu hususu Şafiî'den (yüce Alah'ın rahmeti üzerine olsun) öğrendiklerini gösterir. [Tahavî devamla şöyle der: Ebu Hanife, Züfer, Ebu Yusuf ve Muhammed'in görüşü, saç ve bıyık hakkında bunları iyice kısaltmanın bir miktar kısaltmaktan daha efdal olduğu şeklinde idi.

İbn Huveyzimendad ise Şafiî'nin bıyıkların kesilmesi ile ilgili görüşünün Ebu Hanife'nin görüşü ile aynı olduğunu zikretmektedir. Ebu Bekr el-Esrem de şöyle demektedir: Ben Ahmed b. Hanbel'in bıyıklarını oldukça kısalttığını gördüm ve bıyıkların kısaltılması hususunda sünnetin ne olduğuna dair ona soru sorulurken şöyle dediğini duydum: Peygamber (s.a.)'ın dediği gibi "bıyıkları kısaltınız" ⁽¹⁾ emrine uygun olarak iyice kısaltır.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Bu hususta iki asıl delil vardır. Bunlardan birisi uhfû (iyice kısaltınız) delilidir. Bu ise te'vil edilme ihtimali olan bir lafızdır. İkincisi ise bıyıkların kısaltılmasıdır. Bu da birincisini açıklayıcı (müfessir)dir. Müfessir ise mücmel hakkında hüküm verir. Medine halkının uygulaması da bu şekildedir. Bu açıklama bu hususta söylenmiş en uygun görüştür.]

Tirmizî'nin rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) bıyığından bir miktar keser ve: "Rahman olan Allah'ın Halili İbrahim (a.s) bunu yapardı" derdi. Tirmizî devamla dedi ki: Bu hasen garib bir hadistir. ⁽²⁾

Müslim'in rivâyetine göre de Ebu Hureyre Peygamber (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "Fıtrat beştir. Sünnet olmak, etek traşı yapmak, bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek ve koltuk altlarını yolmak." ⁽³⁾

Yine bu hususta İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Müşriklere muhalefet ediniz, bıyıklarınızı kısaltınız ve sakallarınızı da bırakınız." ⁽⁴⁾

Acemler (Arap olmayanlar) ise sakallarını keser, bıyıklarını iyice uzatırlar ya da her ikisini birlikte uzunca yaparlar. Bu ise güzelliğe ve temizliğe aykırıdır.

Rezîn'in Nafi'den naklettiğine göre İbn Ömer, altındaki deri görülünceye

(1) *Buhârî*, Libâs 63-64; *Müslim*, Tahâre 52, 54; *Tirmizî*, Edeb 18; *Nesâî*, Zinet 2, 56; ayrıca bk. *Ebû Dâvûd*, Tereccül 16; *Tirmizî*, Edeb 15, 16; *Muvatta'*, Şear 1

(2) *Tirmizî*, Edeb 16

(3) Hadisin baş tarafı beşinci başlıkta geçmişti. Kaynakları için oradaki nota bakınız.

(4) *Buhârî*, Libâs 64; *Müslim*, Tahare 54

kadar bıyıklarını kısaltırdı ve bıyık ile nakul arasındaki kısmı kaatederek bu ikisini de alırdı, demiştir.

Buhârî'deki rivâyete göre de İbn Ömer Hacc veya umre yaptığı vakit mukalının bir kabzadan fazla olan uzunluğunu alıp kenerdi. (1)

Tirmizî de Abdullah b. Amr b. el-As'dan Rasûlullah (s.a)'ın sakalını eninden ve boyundan aldığını nakletmektedir. Tirmizî bu garib bir hadistir demiştir. (2)

12- Koltuk Altları:

Eteğin traşı sünnet olduğu gibi koltuk altlarının da yolunması sünnettir. Koltuk altlarının traş edilmesi de caizdir, çünkü bu şekilde de temizlik gerçekleşir, ancak birincisi daha uygundur. Zira alışlagelen ve kolay olan da budur.

13- Saçı Ortadan Ayırmak:

Fark: Saçın, ayrılma yeri olan ortasından iki yana ayrılması demektir. Peygamber (s.a)'ın *Şemail*'inde şöyle denilmektedir: Eğer saç örgüsü ayrılabilir hale gelirse ortadan ayırırdı. Eğer ayrılmayacak durumda ise o takdirde başının üzerinde toplanmış halde bırakırdı. (3)

Nesâî'nin İbn Abbas'tan rivâyetine göre Rasûlullah (s.a) saçlarını aşağı doğru serbestçe uzatırdı. Müşrikler ise saçlarını ortadan ayırırlardı. Hakkında kendisine herhangi bir emir verilmediği hususlarda kitap ehline uygun davranmak hoşuna giderdi. Ancak bundan sonra Rasûlullah (s.a) saçını ayırdı. Bunu Buhârî ve Müslim Enes'ten rivâyet etmişlerdir. (4)

Kadı İyad der ki: Burada saçın aşağı doğru serbest bırakılmasından kasıt ilim adamlarına göre alnın üzerine bırakılması ve bir çeşit perçem olmasıdır. Bununla birlikte saçta sünnet olan ortadan ayrılmasıdır. Zira Peygamber (s.a)'ın son olarak yaptığı budur. Ömer b. Abdulaziz'in cuma namazını bitirdikten sonra mescid kapısına bekçiler koydurup saçını ortadan ayırmayan herkesin alnındaki saçını çektiklerine dair rivâyet vardır.

Saçı ortadan ayırmanın İbrahim (a.s)'ın sünnetinden olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

14- Saçın Ağarması:

[Ağaran saç bir nurdur, o bakımdan özellikle ayıklanması mekruhtur. Nesâî ve Ebû Dâvûd'da yer alan Amr b. Şuayb'ın babasından onun da dedesinden yaptığı rivâyete göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Ağaran saç-

(1) Buhârî, Libâs 64

(2) Tirmizî, Edeb 17

(3) İbn Kesîr, *Şemâilu'r-Rasûl*, s. 50

(4) Buhârî, Menâkıb 23, Menâkıbu'l-Ensâr 52, Libâs 70; Müslim, Fedâil 90; Ebû Dâvûd, Tereccul 10; Nesâî, Zinet 61; İbn Mâce, Libâs 36; Müsned, I, 287, 320. Bütün bu kaynaklar rivâyeti ittifakla İbn Abbas'tan nakletmektedirler, Enes'ten rivâyet edenleri yoktur.

ları yolmayınız. Çünkü saç ağaran -ne kadar müslüman varsa- kıyamet gününde bu (ağaran her bir kıl) onun için bir nur olur, Allah ona bir hasene yazar ve ondan bir günahını siler.” (1)]

Derim ki: Ağaran saçların yolunması mekruh olduğu gibi siyaha boyanarak renginin değiştirilmesi de mekruhtur. Siyahın dışındaki renklerle değiştirilmesi ise caizdir. Çünkü Peygamber (s.a) Ebu Kuhafe (Hz. Ebu Bekir'in babası) hakkında -sakalı sağâme denilen bembeyaz bitki gibi ağarmış bir halde getirildiğinde- “bunu(n rengini) herhangi birşeyle değiştirin fakat siyaha boyamaktan uzak durun” demiştir. (2)

Şu beyiti söyleyen ne güzel demiş:

يسود أعلاها ويبيض أصلها ولا خير في الأعلى إذا فسد الأصل

“Onun kökü beyaz iken üstünü siyaha boyuyor
Kökü bozulmuş iken üstünde hayır kalmaz.”

Bir başkası da şöyle demiştir:

يا خاضب الشيب بالحناء تستره سئل المليك له سترأ من النار

“Ey ağaran saçlarını kına ile örtmeye çalışan kişi
Bunun yerine mutlak Egemenden onu cehennemden korumasını iste.”

15- Tirit:

Tirit, yemeklerin en güzeli, en bereketlisidir. Arapların yemeğidir. Peygamber (s.a) tiritin diğer yemeklerden daha üstün olduğuna tanıklık etmiş ve şöyle buyurmuştur: “Aişe'nin diğer kadınlara olan üstünlüğü tiritin diğer yemeklere olan üstünlüğü gibidir.” (3)

el-Bustî'nin Sahih'inde ise Hz. Ebu Bekir'in kızı Hz. Esma'dan rivâyet edildiğine göre o tirit yaptığı vakit kaynayıp kabarması gidene kadar üstüne birşey örter ve şöyle derdi: Rasûlullah (s.a)'ın: “Bu bereketin daha çok artmasına sebeptir” dediğini duydum. (4)

16- Bu Temizlikler İçin Belli Bir Süre Var mı?

Bütün bu açıklamalar Abdürrezzak'ın İbn Abas'tan (Hz. İbrahim'in kendileriyle imtihan edildiği kelimelere dair) naklettiği rivâyetin ve Said b. el-Müseyyeb ile başkalarının söylediklerinin açıklanmasına dairdir. Mazmaza, latınşak ve misvak kullanmaktan Nisa Sûresi'nde (en-Nisa, 4/43), istincanın hükmüne dair açıklamalar Tevbe Sûresi'nde (et-Tevbe, 9/108), misafir ağır-lamanın hükmü ise Hud Sûresi'nde (Hud, 11/69-71. âyetlerde) yüce Al-

(1) *Ebu Davûd*, Tereccul 17; *Tirmizî*, Fedailu'l-Cihad 9; *Müsned*, II, 179, 207, 210.

(2) *Ebu Davûd*, Tereccul 18; *Nesâî*, Zînet 15; *Müsned*, III, 247.

(3) *Buhârî*, Et'ime 25, 30, Fedailu's-Sahâbe 30, Enbiya 32,46; *Müslim*, Fedâilu's-Sahabe 70, 89; *Tirmizî*, Et'ime 31; *Dârimî*, Et'ime 29

(4) *Müsned*, VI, 350

lah'ın izniyle gelecektir.

☐ Müslim'in rivâyetine göre de Enes şöyle demiştir: **Hiyıkların keallmesi, tırnakların kesilmesi, koltuk altının yolunması, etek traşının yapılması** hakkında bizim için bunları kırk günden daha fazla bırakmamak **şeklinde** vakit tenbit edilmiştir. (1)

İlim adamlarımız der ki: Bu azamî süreyi sınırlandırmaktadır. Müstehab olan ise bunların Cumadan Cumaya yapılması şeklindedir. Bu hadis Ca'fer b. Süleyman rivâyet eder. Ukaylî der ki: Onun yaptığı rivâyetler su götürür. Ebu Ömer ise onun hakkında: Ezberi kötü olduğundan ve çokça yanlışlık yaptığından dolayı hüccet (delil) olmaz. Ayrıca bu hadis, nakil yönünden de pek o kadar kuvvetli değildir. Şu kadar var ki bazı kimseler bu görüştür. Çoğunluk ise bu konuda herhangi bir sürenin tesbit edilmemesi eğilimindedir. Başarımız Allah'tandır.

17- İmam:

Ben seni insanlara imam yapacağım buyruğunda geçen:

"İmam" önder demektir. O bakımdan yapı esnasında kullanılan ipe (şakûle) de imam denilir. Yola da imam denilir. Çünkü gidilmek istenen yerlere o takib edilerek varılır. Bu buyruğun anlamına gelince: Biz seni bu hususlarda sana uymak, salih kimseler seni takib etmek üzere seni imam kıldık demektir. Şanı yüce Allah böylece Hz. İbrahim'i kendisine itaat edenlerin imamı kılmıştır. O bakımdan bütün ümmetler bundan dolayı ona (mensup olduklarına) dair iddialarda bulunmaktadırlar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Aslında o, hanif bir müslüman idi.

18- Hz. İbrahim'in Soyundan Gelenlerin Durumu:

"Zürriyetimden de demişti." Bu, şanı yüce Allah'a arzu belirten bir duadır. Yani Rabbim, benim zürriyetimden de imamlar kıl, demektir. Hz. İbrahim'in bunu onların durumu hakkında soru sormak üzere söylediği de ileri sürülmüştür. Yani peki, Rabbim benim zürriyetimden geleceklerin durumu ne olacak diye sormuş, yüce Allah da ona zürriyetinden gelecek olanlar arasında imamlığa layık olmayan, isyankâr ve zalim kimselerin de bulunacağını haber vermiştir. İbn Abbas der ki: İbrahim (a.s) soyundan bir imam kılınmasını Allah'tan dilemiş, yüce Allah ona, soyundan gelecek olanlar arasında isyankârların da bulunacağını belirterek: **"Zalimlere ahdim erişmez"** diye buyurmuştur.

19- Zürriyyet Kelimesine Dair Açıklama:

Zürriyyet kelimesi asıl itibariyle "zerr"den gelmektedir. Çünkü şanı yüce Allah Hz. Adem'in soyundan gelecek olan insanları kendilerine karşı şahit tut-

(1) Müslim, Tahare 51; Nesâî, Tahare 13.

tuğu vakit, Hz. Adem'in sulbünden zerr (toz zerrecikleri) halinde çıkarmıştı. Bu kelimenin yaratmak alamını ihtiva eden (ذَرَا) den geldiği de söylenmiştir. İşte zürriyet de burdan gelmektedir ki insan ve cinlerin soyundan gelenlere denilir. Şu kadar var ki, Araplar bu kelimenin sonundaki hemzeyi zamanla kullanmamışlardır. Bu kelimenin çoğulu da "zerârî" şeklinde gelir.

Zeyd b. Sabit bu kelimeyi "ze" harfini esreli ve üstünlü olarak (ذُرِّيَّة) ile (ذُرِّيَّة) şeklinde okumuştur. İbn Cinni Ebu'l-Feth Osman der ki: Bu kelimenin aslının dört ayrı lafız olma ihtimali vardır. Birincisi (ذَرَا), ikincisi (ذُرَّر), üçüncüsü (ذَرَو), dördüncüsü de (ذَرِي) şeklindedir. Birinci şekilde hemzeli gelmesi (ذَرَا اللهُ الْخَلْق) Allah insanları yarattı'dan gelmektedir. İkincisi ise zer (toz zerrecikleri) lafzından ve bu anlamından gelmektedir. Çünkü haberde: "İnsanlar zer gibi idiler" denilmektedir. Üç ve dördüncü şekilleri ise "taneyi savurdum" anlamına kullanılan (ذَرَوْتُ الْحَبَّ وَذَرَيْتُهُ) dan gelmektedir.

Yüce Allah'ın: *"Rüzgarların savurduğu kupkuru bir çöp kırıntısı haline gelmiş..."* (el-Kehf, 18/45) buyruğu da böyledir. Böyle olması ise alabildiğine ince ve hafif olmasından dolayıdır. İşte zer (toz zerrecikleri)nin durumu da budur. el-Cevherî der ki: Rüzgarın toprağı savurması halinde bu kökten gelen kelime kullanılır. Buğdayın savrulması ile ekin ekmek için tohum saçmayı ifade etmek üzere de bu kökten gelen kelime kullanılır. Bu kelime yine (أَذَرَيْت) şeklinde yüksekte bıraktım, attım, anlamında da kullanılır.

el-Halil'in açıklamasına göre "zürriyet" adının verilisi sebebi ekin eken tohumunu nasıl saçıyorsa insanları da yüce Allah'ın yeryüzüne öylece saçtığından dolayıdır.

Zürriyet kelimesinin aslının "zurrûre" olduğu da söylenmiştir. Aynı harf bu şekilde çokça tekrarlandığından dolayı re'lerin birisi ya harfine dönüşerek zurrûye oldu, daha sonra vav ye harfine idgam edilerek zürriyet haline geldi. Burada zürriyetten kasıt ise özellikle oğullardır. Kimi zaman babalar ve oğullar hakkında da kullanılır. Yüce Allah'ın: *"Bizim zürriyetlerini dopdolu gemide taşımış olmamız da onlar için bir âyettir."* (Yasin, 36/41) buyruğu bu türdendir. Buradaki zürriyetten kasıt ise onların atalarıdır.

20- Allah'ın Ahdi:

[*"Zalimlere ahdim erişmez"* buyruğunda sözü geçen ahid ile neyin kastedildiği hususunda farklı görüşler vardır. Ebu Salih'in İbn Abbas'tan rivâye olunc göre bundan kasıt peygamberliktir. es-Süddî de bu görüştedir. Mücahid'e göre İmamet, Katade'ye göre iman, Ata'ya göre rahmet, Dahhâk'a göre yüce Allah'ın dinidir.

Allah'ın ahdi, Allah'ın emri anlamındadır da denilmiştir.] Çünkü ahid kelimesi emir hakkında da kullanılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz Allah bize ahdetti"* (Âli İmran, 3/183); yani emretti. Yine bir başka yerde: *"Ey Ademoğulları, Ben size ahdetmedim mi?"* (Yâsîn, 36/60) buy-

ruğu da: Daha önceden bu hususta size emir vermemiş miydiniz? demektir.

Allah'ın ahdi, onun verdiği emirler olduğuna göre **"zalimlere ahdim erişmez"** buyruğunun anlamı şöyle olur: Zalimlerin kendilerinden Allah'ın emirlerinin kabul edileceği ve emirlerini uygulamakla görevli olacakları bir konuma gelmeleri caiz değildir. Bu doğrultuda açıklama inşaallah birazdan gelecektir.

Ma'mer Katade'den yüce Allah'ın: **"Zalimlere ahdim erişmem"** buyruğunu açıklarken şunları söylemektedir: Ahirette Allah'ın ahdi zalimlere erişmeyecektir. Dünyada ise Allah'ın ahbine zalim erişmiştir. Ve bu ahid sayesinde o güvenlik kazanmış, yemek yemiş, yaşamış ve çevresini görebilmiştir. ez-Zeccâc der ki: Bu güzel bir açıklamadır. Bunun anlamı, benim emanım, zalimlere erişmez, şeklindedir. Yani ben onlara azabımdan yana güven vermem, demek olur.

Said b. Cübeyr der ki: Burada geçen **"zalim"** müşrik anlamındadır.

İbn Mes'ud ve Talha b. Musarrif âyetin bu bölümünü (لَا يَأْتِي الظَّالِمُونَ) şekilde okumuşlardır. Zalimler benim ahdim'e nail olmazlar, anlamına gelecek. Geri kalanı ise **"ez-Zâlimîn"** şeklinde nasb ile okumuşlardır.

Hamza, Hafs ve İbn Muhaysin "ahdî" şeklinde ya'yı sâkin (harf-i med şeklinde) okurken, gerisi "ahdiye" şeklinde fethalı okumuşlardır.

21- Zalim Kimse İmam (İslâm Devlet Başkanı) Olamaz:

[Bir grup ilim adamı bu âyet-i kerimeyi imamın (İslâm Devlet Başkanı'nın) bu işi üstlenebilecek gücün yanında, adaletli, ihsan sahibi ve fazilet sahibi bir kimse olması gerektiğine delil göstermişlerdir. Nitekim Peygamber (s.a)'ın işin ehli olan kimseler ile çekişilmemesine dair emri ⁽¹⁾ de bu gibi kimseler hakkındadır. Nitekim buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. ⁽²⁾]

Fasıklar, haksızlık ve zulüm yapanlar ise imam olmak ehliyetine sahip kimseler değildir. Çünkü yüce Allah: **"Zalimlere ahdim erişmez"** diye buyurmuştur. İşte İbn ez-Zubeyr'in, el-Huseyn b. Ali'nin, (Allah hepsinden razı olsun) hurucları, ayaklanmaları bundandır. Yine Iraklıların hayırlıları ve ilim adamları da Haccâc'a karşı çıkmışlardır. Medine halkı da Umeyyeoğullarını Medine'den dışarı çıkartmış, onlara karşı çıkmışlardır. İşte Müslim b. Ukbe'nin gerçekleştirdiği Harre vakası ve faciası bu sebeple olmuştur. ⁽³⁾

İlim adamlarının çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre ise zalim imama itaat etmek ve sabır göstermek ona karşı çıkmaktan evladır. Çünkü ona karşı çıkıp onunla çekişmeye girmek, güvenlik yerine korkuyu ve kan dökmeyi getirmek olur, sefihlerin ellerini gelişigüzel uzatmalarına, müslümanlara bas-

(1) Bk. *Buhârî*, Fiten 2, Ahkâm 43; *Müslim*, İmâre 41, 42; *Nesâî*, Bey'at 1-5; *İbn Mâce*, Cihâd 41; *Muvatta'*, Cihâd 5; *Müsned*, III, 441, V, 314, 316, 319

(2) bk. el-Bakara, 2/30. âyetin tefsiri.

(3) Taberî ve İbnü'l-Esîr gibi tarihlerin 63. yılı olaylarına bakınız.

kın ve talanların tertib edilmesine, yeryüzünde de fesadın çıkmasına sebep teşkil eder. Birincisi Mu'tezile'den de bir kesimin görüşüdür, aynı zamanda Haricîlerin de görüşü budur. Bunu bilelim.

22- Zalimin İşgal Edemeyeceği Makamlar:

[İbn Huveyzimendâd der ki: Zalim olan hiçbir kimse peygamber, halife, hakim, müftü, namaz kıldırarak üzere imam olamaz. Şeriat sahibinden yaptığı rivâyetleri kabul olunmaz. Ahkâma dair şehadeti kabul edilmez. Şu kadar var ki, fasıklığa başladığından dolayı hal ve akd ehli tarafından azledilmedikçe azledilmez. Azledilmeden önce verdiği doğruya, hakka uygun hükümler bozulmaz, geçerli kalmaya devam eder.]

Malik, Hariciler ve bağîler hakkında bunu açıkça ifade etmiş ve herhangi bir ictihada uygun olarak verdikleri yahut icmaa muhalefet etmedikleri ya da naslara aykırı düşmedikleri takdirde verdikleri hükümleri bozulmaz, demiştir.

Bizim bu kanaati belirtmemizin sebebi ise ashabın icmaından dolayıdır. Şöyle ki: Haricîler onların hayatta oldukları dönemlerde çıkmış ve imamlardan onların verdikleri hükümleri tek tek elden geçirdiklerine ve bu hükümlerden herhangi birisini nakzettiklerine dair bir rivâyet gelmemiştir. Ayrıca onların aldıkları zekâtı tekrar aldıkları da uyguladıkları hadleri bir daha uyguladıkları da görülmemiştir. İşte bu onların ictihadlarında isabetli oldukları takdirde uyguladıkları hükümlerin bozulmayacağını göstermektedir.

23- Zalim Yöneticilerden Erzak

(Belli Hizmet Karşılığında Olmayan Bağış, Atiye v.s.) Almak:

[İbn Huveyzimendâd der ki: Zalim yöneticilerden erzak almaya gelince bunun üç hali vardır: Eğer ellerinde bulunan malın tümü şeriatın gerektirdiği şekilde alınmış ise böyle bir rızkı almak caizdir. Nitekim ashab-ı kiram ve tabîin Haccac'dan ve başkalarından almıştır. Eğer bir kısmı helal ve bir kısmı haksız yollarla alınıp karışık halde bulunuyor ise -günümüz umerasının elindeki mallarda olduğu gibi- vera' ve takva bunu terketmeyi gerektirir. İhtiyaç sahibi olan kimsenin bunu alması caizdir.] Böyle bir zalim yönetici elinde çalınmış mal bulunup bununla birlikte bir başka adamın kendisine vekalet verdiği iyi ve helal bir mal bulunan hırsıza benzer. Bu hırsız gelip de elindeki bu maldan bir kimseye tasaddukta bulunacak olursa ondan bu sadakanın alınması caizdir. Hırsızın çaldığı malın bir kısmını sadaka olarak vermiş olması mümkün olmakla birlikte bu böyledir. Şu kadar var ki onun sadaka olarak verdiği malın bir yağma olduğunun bilinmemesi de şarttır. Eğer bu durumdaki kişi satar veya satın alırsa akid sahih olur ve bağlayıcıdır. Bununla birlikte vera' ve takva böyle bir şeye bulaşmamayı gerektirir. Çünkü mallar aynları dolayısıyla haram değildir, elde edildikleri cihet dolayısıyla haram olurlar.

Eğer yöneticilerin elinde bulunan mal, açıktan açığa zulümle alındığı bilinen bir mal ise onların ellerinden birşey almak caiz değildir. Ellerinde bulunan malın bir kısmı gasbedilmiş olmakla birlikte sahibi de bilinmiyor, talipisi de bulunmuyor ise bu tıpkı hırsız ve yol kestelerinin elinde bulunması gibi bir uygulamaya tabi tutulur, beytü'l male konulur ve uygun görülen süre o mala (kendisinin diye) talip olacak şalus beklenir. Eğer malın sahibi bilinmeyecek olursa o vakit imam onu müslümanların menfaatine uygun göreceği yerlere harcar.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى
وَعَهْدُنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

125. Hani Biz o evi insanlar için bir dönüş yeri ve emin kılmıştık. Siz de İbrahim'in makamından bir namazgâh edinin. İbrahim ve İsmail'e de: "Evimi tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû ve sücûd edenler için iyice temizleyin" diye emir vermiştik.

Bu âyet-i kerimenin: **"Hani Biz o evi insanlar için bir dönüş yeri ve emin kılmıştık"** bölümüne dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Evin Dönüş Yeri Olması:

"Hani Biz o Evi" yani Ka'be'yi **"insanlar için bir dönüş yeri"** dönüp varacakları bir yer **"..kılmıştık."**

Bu fiilin tasrifî (ثَاب يَثُوب مَثَابًا وَمَثَابَةٌ وَتَوُوبًا وَتَوُوبَاتٌ) şekillerinde yapılır.

Mesâbe: Beyte sıfat olan bir mäsâdardır. Bununla dönülüp varılan yer kastedilmektedir. Varaka b. Nevfel Ka'be hakkında şöyle demiştir:

مَثَابًا لِّأَفْنَاءِ الْقَبَائِلِ كُلِّهَا تَخُبُّ إِلَيْهَا الْيَعْمَلَاتُ الدَّوَامِلُ

"Tüm kabileler için bir dönüş yeridir.

Âheste aheste yürüyen develer oraya koşar."

el-A'meş de bu kelimeyi çoğul olarak "mesâbat" şeklinde okumuştur.

Bu kelimenin "sevap"tan gelme ihtimali de vardır. Yani **"Hani Biz o Evi insanlar için sevap alacakları bir yer kılmıştık"** anlamına da gelebilir. Mücahid de der ki: Hiçbir kimse oradan arzusunu gerçekleştirmiş olduğu kanaatiyle geri dönmez.

Şair der ki:

جُعِلَ الْبَيْتُ مَثَابًا لَهُمْ لَيْسَ مِنْهُ الدَّهْرُ يَقْضُونَ الْوَطَرَ

**“Beytullah onlar için bir dönüş yeri kılınmıştır.
Ebediyyen ondan arzuladıkları kadarını elde etmezler”**

“Mesâbe” kelimesinin sonundaki yuvarlak “t” mübalağa ifade eder. Çünkü oraya dönüp gelenler pek çoktur. Zira, Beytullah’tan ayrılıp da ondan maksadını gerçekleştirdiği kanaatine sahip olan kimse çok azdır. Bu kelimenin mübalağa ifadesi “nessâbe (neseb alimi) ve allame (bilgin)” gibidir. Bu açıklamaları el-Ahfeş yapmıştır.

Başkaları ise şöyle demektedir: Sondaki yuvarlak “t” masdar’ın müennes olması dolayısıyladır. Mübalağa için değildir.

Oraya gidenlerin hepsi bir daha dönmez, denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Burada anlam özel olarak sadece oraya gelenler hakkında değildir. Bunun anlamı oraya gelecek hiçbir kimsenin bulunmamasının söz konusu olmayacağı ve insanlar arasında oraya doğru gidecek kimsenin bulunmamasının düşünülemeyeceği şeklindedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

2- Güvenlik Bölgesi:

[**“Hani Biz o evi insanlar için bir dönüş yeri ve emin kılmıştık”** buyruğunu Ebu Hanife ve çeşitli bölgelerin bir grup fukahası, Harem’e sığındıkları takdirde muhsan (evli) kimse ile hırsıza, cezanın uygulanmayacağına delil göstermişler, ayrıca yüce Allah’ın: **“Kim oraya girerse emin olur”** (Âli İmran, 3/97) buyruğunu da buna destekleyici delil olarak ileri sürmüşlerdir. Sanki: Beytullah’a girene eman veriniz, güvenlik altında tutunuz, diye buyurmuş gibidir.

Doğrusu ise Harem’de hududun uygulanacağı ve bu hükmün neshedilmiş olduğu şeklindedir. Çünkü ittifak Beytullah’ta öldürmenin olmayacağı hükmü üzerindedir. Ancak Beytullah’ın dışında öldürülür. Görüş ayrılığı ise Harem bölgesinin içinde öldürülür mü öldürülmez mi hususu ile ilgilidir. Harem bölgesine ise hakikat anlamı ile Beytullah adı verilemez. Harem bölgesinde başkasını öldürenin öldürüleceği üzerinde de fukaha icma etmişlerdir. Yine o bölge içerisinde haddi gerektirici bir suç işleyecek olursa bu cezanın da ona uygulanacağı, kabul edilmiştir. O bölgede savaşırsa yine onunla savaşılar ve orada öldürülür.

Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Harem bölgesine sığınan bir kimse orada öldürülmez ve takibat altına alınmaz. Şu kadar var ki ölünceye ya da oradan çıkıncaya kadar sürekli sıkıştırılır, tazyik altında tutulur.]

Bizler, böyle bir kimseyi kılıçla öldürürken o böyle bir kimseyi açlığa mahkûm ederek ve engelleyerek öldürmektedir. Peki bu iki öldürmeden hangisi daha ağırdır?

Yüce Allah’ın: **“Ve emin kılmıştık”** buyruğunda Ka’be’ye yönelme emri

te'kid edilmektedir. Yani Beytü'l-Makdis'te bu âyetin fuzilet yoktur. İnsanlar oraya gidip hac etmez. Harem bölgesine sığınan bir kimse hakin ve talana uğramaktan emin olur. Buna dair açıklamalar, yüce Allah'ın İlanıyla Maide Sûresi'nde (5/97. âyetin tefsirinde) gelecektir.

* * *

"Siz de İbrahim'in makamından bir namazgâh edinin" bölümüne dair açıklamaları da üç başlık halinde sunacağız:

1- *Makam-ı İbrahim'i Namazgâh Edinmek:*

Yüce Allah'ın: "(وَاتَّخِذُوا) : Edinin" buyruğunu Nafi' ve İbn Âmir, İbrahim (a.s.)'a tabi olanların orayı namazgâh edindiğini haber verecek şekilde "hı" harfini üstün olarak okumuştur. Ayrıca bu kelime "kılmıştık" fiiline de atfedilmiş olur. Buna göre anlamı şöyle olur: Biz o evi bir dönüş yeri ve emlin kılmıştık, onlar İbrahim'in makamından bir namazgâh edinmişlerdi.

Bunun: "**Hani**" demek olan (هـ)in takdir edilmesi suretiyle atfedildiği de söylenmiştir. Şöyle denilmiş gibi olur: Hani Biz o evi bir dönüş yeri kılmıştık. Ve hani onlar da İbrahim'in makamından bir namazgâh edinmişlerdi, demek olur.

Birinci açıklamaya göre ifade tek bir cümledir, ikincisine göre ise iki cümle olur.

Kıraat âlimlerinin cumhûru ise emir ifade etmek üzere "(وَاتَّخِذُوا) : **Edinin**" şeklinde okumuş ve böylelikle sözün birinci bölümünden ayırarak cümleyi cümleye atfedilmiş olarak değerlendirmişlerdir.

el-Mehdevî der ki: Bunun: "... *nimetimi ve .. hatırlayın*" (âyet 122) buyruğuna atfedilmiş olması da mümkündür. Sanki bunu yahudilere söylemiş gibi olur. Ya da: "Hani Biz o evi.. kılmıştık" anlamına atfedilmiş olabilir. Çünkü bunun anlamı: "O evi insanlar için.. kılmış olduğumuzu hatırlayın," şeklinde olur. Ya da: "**Bir dönüş yeri**" buyruğunun anlamına atfedilmiş olması da mümkündür. Çünkü bunun anlamı: Orası sizin için bir dönüş yeri olsun, oraya tekrar tekrar gidip gelin, şeklindedir.

2- *Buyruğun Nüzul Sebebi:*

İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer şöyle demiştir: Üç hususta Rabbime muvafakat ettim. Makam-ı İbrahim, hicab ve Bedir esirleri hususunda. Bu hadisi Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾ Buhârî de bu hadisi Enes'ten şöylece rivâyet etmektedir: Enes dedi ki: Hz. Ömer şöyle dedi: Üç hususta Rabbime muvafakat ettim veya Rabbim üç hususta bana muvafakat etti... ⁽²⁾

(1) *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 24

(2) *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 6; *Dârimî*, Menâsik 33; *Müsned*, I, 23, 24, 36.

Bu hadisi ayrıca Ebû Dâvûd et-Tayalîsî *Müsned*'inde rivâyet ederek şöyle demiştir. Bize Hammad b. Seleme anlattı, bize Ali b. Zeyd, Enes b. Malik'ten naklederek dedi ki: Ömer şöyle dedi: Dört hususta Rabbime muvafakat ettim. Ey Allah'ın Rasûlü, keşke Makam'ın arkasında namaz kılsan dedim şu: **"Siz de İbrahim'in makamından bir namazgâh edinin"** âyeti nazil oldu. Ey Allah'ın Rasûlü, hanımlarını perde (hicab) ile ayırsan. Çünkü onların huzuruna iyi olanlar da kötü olanlar da gelmektedir. Bunun üzerine yüce Allah: **"Onlardan ihtiyacınız olan birşeyi istediğimiz vakit perde arkasından isteyin"** (el-Ahzab, 33/53) Şu: **"Andolsun ki Biz insanı süzölmüş bir çamurdan yarattık"** (el-Mu'minun, 23/12) buyruğu nazil olunca ben: "Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yüce ve ne güzeldir" dedim. Bunun üzerine **"Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yüce, ne mübarektir!"** (el-Mu'minun, 23/14) buyruğu nazil oldu. Peygamber (s.a)'ın hanımlarının yanına girdim ve: Ya bu işinizden vazgeçersiniz yahutta Allahu Teala sizin yerinize ona daha hayırlı hanımlar verecektir, dedim. Bunun üzerine de şu: **"Eğer o sizi boşarsa umulur ki Rabbi sizden daha hayırlı... zevceler verir."** (et-Tahrim, 66/5) âyet-i kerimesi nazil oldu. ⁽¹⁾

Derim ki: Bu rivâyette esirlerden söz edilmemektedir. Buna göre Hz. Ömer'in Rabbine muvafakati beş yerde gerçekleşmiş demektir.]

3- Hz. İbrahim'in Makamı:

"İbrahim'in Makamı'ndan" Makam, sözlükte iki ayağın bulunduğu, konulduğu yer demektir. en-Nehhâs der ki: Makam, "kame yekûmu" (kalktı-kalkar)" dan masdar da olabilir, yerin adı da olabilir. Makam ise, "ekame (ika-met etti)"den gelmektedir. Züheyr'in şu beytine gelince;

وَفِيهِمْ مَقَامَاتُ جِسَانٍ وَجُوهُهُمْ وَأَنْدِيَةٌ يَتَابُهَا الْقَوْلُ وَالْفِعْلُ

"Aralarında yüzleri güzel olup makamlar(da oturan) kimseler vardır; Kimi zaman konuşulan ve kimi zaman iş yapılan meclisleri de var."

Burada aralarında o makamdan da bulunan kimseler vardır, demek istemektedir.

[Makamın hangisi olduğunu tayin etmek hususunda farklı görüşler vardır. Bu görüşlerin en sahih olanı insanların kudum tavafından sonra yakınında iki rek'at kıldıkları ve günümüzde bildikleri taştır. Bu aynı zamanda Cabir b. Abdullah'ın, İbn Abbas'ın, Katade'nin ve başkalarının da görüşüdür.]

Müslim'in Sahih'inde yer alan ve Hz. Cabir'den gelen uzunca hadis-i şerifte Peygamber (s.a) Beytullah'ı görünce (Hacer-i Esved) rüknünü istilam etti(selamladı), üç defa remel yaptı ve (diğer) dördünde de yürüyerek tavaf yaptı. Sonra da Makam-ı İbrahim'in yanına yaklaşarak: **"Siz de İbrahim'in ma-**

(1) *Müsned*, I, 23, 24, 36'da. Ancak el-Mu'minun, 23/14. âyetin muvafakati sözkonusu edilmemektedir.

kamından bir namazgâh edinin" âyetini okudu. Arkasından "İlhan ve Kâfirûn" sûrelerini okuduğu iki rek'at namaz kıldı...⁽¹⁾

İşte bu Mekkeliler için tavaf sonrası kılınan iki rek'at ile diğer namazların (tavafin kendisinden) daha faziletli olduğunu ve bir bakıma da Mekke'li olmayan yabancılar için de tavafin -ileride de geleceği üzere- daha faziletli olduğunu göstermektedir.

Buhârî'deki rivâyete göre de, Makam-ı İbrahim, Hz. İbrahim'in Beyt'i binâ ederken Hz. İsmail'in kendisine uzattığı taşları kaldırmak imkânı ortadan kalkınca üzerine çıktığı ve iki ayağının (iz yapacak şekilde) içine gömüldüğü taşın adıdır. ⁽²⁾

[Enes der ki: Ben Makam'da (Hz. İbrahim'in) ayaklarının ve topuğunun, ayak tabanındaki iki çukurun izlerini gördüm. Şu kadar var ki insanların ellerini o taşla sürmesi o izleri giderdi. Bunu el-Kuşeyrî nakletmektedir.]

es-Süddî de der ki: Makam, Hz. İsmail'in hanımı Hz. İbrahim'in başını yıkadığı vakit Hz. İbrahim'in ayağının altına koyduğu taştır.

Yine İbn Abbas, Mücahid, İkrime ve Ata'ya göre ise haccın bütünüdür. Ata'dan gelen bir rivâyete göre de Arefe, Müzdelife ve Cemrelerdir. eş-Şa'bî de bu görüştedir. en-Nehaî ise: Harem'in bütünü Makam-ı İbrahim'dir, demektedir. Mücahid de bu görüştedir.

Derim ki: Makam hususunda güvenilir görüş, olan sahih hadislerde sabit olduğu üzere birinci görüştür. Ebu Nuaym de Muhammed b. Sûka'nın Muhammed b. el-Münkedir'den, onun Cabir'den yaptığı rivâyete göre Hz. Cabir şöyle demiş: Peygamber (s.a) Rükün ile Makam arasında veya kapı ile Makam arasında dua eden ve: Allah'ım filana mağfiret buyur, diyen birisini görür. Hz. Peygamber ona: "Bu da ne oluyor?" diye sorunca adam şöyle der: Adamın birisi bu Makamda bana kendisine dua etmemi söyledi. Hz. Peygamber: "Dön, senin arkadaşına mağfiret olundu" der. Ebu Nuaym der ki: Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Kâdî anlattı. Dedi ki: Bize Muhammed b. Asım b. Yahya el-Kâtib anlattı; dedi ki: Bize Abdurrahman b. el-Kasım el-Kattân el-Kûfî anlatarak dedi ki: Bize el-Haris b. İmran el-Caferî, Muhammed b. Sûka'dan anlatarak dedi ki... dedi ve hadisi zikretti. (Yine) Ebu Nuaym der ki: Abdurrahman b. el-Haris de Muhammed'den o Cabir'den böylece rivâyet etmiştir. Bu hadis el-Haris b. Muhammed'den, o İkrime'den o İbn Abbas'tan gelen yolla bilinmektedir.

["**Namazgâh** (musalla)"ın anlamı dua edilen yer demektir. Bu açıklama Mücahid'e aittir. Yanında namaz kılınan yer anlamına geldiği de Katade tarafından söylenmiştir. İmamın yanında durduğu kible anlamına geldiği de el-Hasen tarafından söylenmiştir.]

(1) Müslim, Hacc 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; Tirmizî, Hacc 33; Nesâî, Hacc 149; Dârimi, Menâsik 34; Müsned, III, 320

(2) Buhârî, Enbiyâ 9

* * *

"İbrahim'e ve İsmail'e de: 'Evimi tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû ve sücûd edenler için iyice temizleyin' diye emir vermiştik" buyruğuna dair açıklamalarımızı da altı başlık halinde sunacağız:

1- "Evimi Temizleyin":

"... diye emir vermiştik." Bunun vahyetmiştik, anlamına geldiği de söylenmiştir.

"... iyice temizleyin" buyruğundaki (أَنْ), cer edici edatın hazf edildiğini kabul edenlere göre, nasb mahallindedir. Sibeveyh der ki: Bu açıklayıcı (müfessire) edat olan (أَيْ) anlamındadır. Buna göre irâbda mahalli yoktur. Kûfeliler ise bu: "kavl: söz söylemek (yani ona... dedik)" anlamına gelir, derler. Mücahid ve ez-Zühri'den gelen rivâyete göre putlardan iyice temizleyin demektir.. Ubeyd b. Umeyr ve Said b. Cübeyr ise her türlü afet ve şüpheli şeylerden temizleyin anlamına gelir, derken kâfirlerden temizleyin anlamına geldiği de söylenmiştir. es-Süddî de der ki: Onu temizlik ve tertemiz bir niyet üzere temellendirip kurdular, anlamındadır. Buna göre yüce Allah'ın: **"İlk gününden takva temeli üzerine kurulan mescid.."** (et-Tevbe, 9/108) buyruğuna benzer. Yemân'dan gelen rivâyete göre o: Onu tütsüleyiniz ve örtülerle örtünüz, demiştir.

"Evimi" buyruğunda yüce Allah, Evi kendi zatına izafe etmiştir. Bu, Evin şerefine ve değerine işaret eden bir izafettir. Mahlûkun hâlîka ve mülk olan şeyin de malike izafe edilmesi türündendir.

el-Hasen, İbn Ebi İshak, Medineliler, Hişam ve Hafs: (يَا) şeklinde "ya" harfini üstün olarak okurken diğerleri yâ harfini harekesiz (med harfî olarak) okurlar.

2- Tavaf Edenler, İtikâfa Girenler, Rükû ve Secde Yapanlar:

[**"Tavaf edenler."** İfadenin zahirinden anlaşılan Beytullah'ı tavaf eden kimselerdir. Ata'nın görüşü budur. Said b. Cübeyr ise Mekke'ye gelen yabancılar için temizleyin anlamına gelir, demektedir ki uzak ihtimalli bir açıklamadır.

"İtikâfa girenler." Ata'dan gelen rivâyete göre şehirde ikamet edenler ve yabancılar demektir. **"Tavaf edenler"** buyruğu da bu şekildedir.

Lügatte **itikâf**: Bir şeyin yanından ayrılmamak ve birşeye yönelmek anlamındadır. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

عَكَفَ النَّبِيطُ يَلْعَبُونَ الْفَتْرَجَا

"Halay çeken Nabatlıların yönelişleri gibi..."

Mücahid'in açıklamasına göre de İtikâfı çekilenlerden kamî, orada mücavirlik yapanlardır. İbn Abbas, namaz kılanlardır demektir. Taval etmeksizlik oturanlar anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu anlamlar birbirine yakındır.

"Rükû ve sükûd edenler" yani Ka'be'nin yakınında namaz kılanlar için **"iyice temizleyin"** diye emir vermiştik. } Özellikle rükû ve sükûdun sözkonusu edilmesi, namaz kılanın yüce Allah'a en yakın olduğu haller olmalarından dolayıdır. Daha önceden rükû' (el-Bakara, 2/53. âyetin tefsirinde) ve sükûdun (el-Bakara, 2/34. âyetin açıklamasında) anlamına altı açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

3- Başta Kâbe Olmak Üzere Allah'ın Bütün Evleri Temizlenmelidir:

[Yüce Allah: **"Evimi.. iyice temizleyin"** diye emir vermiştir. Buyruğunun kapsamına O'nun bütün evleri de girmektedir; bütün evleri temizlenip arındırılmak hususunda, Beytullah ile aynı hükümdedirler. Özellikle Ka'be'nin sözkonusu edilmesi ise o sırada başka bir mescid olmadığından veya saygınlığı daha büyük olduğundan dolayıdır. Daha açık bir şekilde ifadeden anlaşılan birinci görüştür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.]

Kur'ân-ı Kerim'de bir başka yerde yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Birtakım evlerde Allah onların yükselmesine ve oralarda kendi adının anılmasına izin vermiştir."** (er-Nur, 24/36) Yüce Allah'ın izniyle orada mescidlere dair hükümler açıklanacaktır.

Ömer b. el-Hattâb (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre o bir seferinde mesciddeki bir adamın sesini işitir. Bu da ne oluyor? Nerede olduğunu biliyor musun diye sorar.

Huzeyfe de şöyle demiştir: Peygamber (s.a) buyurdu ki: "Allah bana şunu vahyetti: Ey uyarıcıların kardeşi, ey rasûllerin kardeşi, kavmini uyar ki Benim evlerimden herhangi birisine ancak selim kalplerle, doğru söyleyen dillerle, tertemiz ellerle, günahsız ferçlerle girsinler. Herhangi bir kimseye bir haksızlık yapmış olarak evlerimden birisine girmesinler. Çünkü o, Benim huzurumda bu şekilde ayakta dikildiği sürece o haksızlığı sahiplerine verinceye kadar ona lanet eder dururum. (Dediğim gibi hareket edenin) kendisiyle işittiği kulağı, kendisiyle gördüğü gözü olurum. Benim dostlarımdan, seçkinlerimden olur, peygamberlerle, siddîklarla, şehidlerle salihlerle birlikte Bana komşu olur." (1)

4- Beytullah'ın İçinde Namaz Kılmak:

[Şafii, Ebu Hanife, Sevrî ve seleften bir topluluk, bu âyet-i kerimeyi farz olsun nafîle olsun Beytullah'ın içinde namaz kılmanın caiz olduğuna delil göstermişlerdir. Şafii (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) der ki: Eğer, Kâbe'nin içinde onun duvarlarından herhangi birisine yönelmiş olarak namaz kılsa na-

(1) Hadisin kaynağını tesbit edemedik.

namazı caizdir. Kapıya doğru dönüp, kapı açıkken namaz kılacak olursa namazı batıldır. Ka'be'nin damında namaz kılanın durumu da böyledir. Çünkü o Ka'be'nin herhangi bir tarafına yönelmemektedir.

İmam Malik ise der ki: Kâbe'nin içinde farz da kılınamaz, sünnet de kılınamaz, orada'sadece tatavvu' namazı kılınabilir. Şu kadar var ki eğer içinde farz namaz kılınacak olursa vakit içinde o farz iade edilir. Esbağ ise kesinlikle iade edilmesi gerekir, der.

Derim ki, sahih olan da budur. Çünkü Müslim İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Usame b. Zeyd bana Peygamber (s.a.)'ın Beytullah'a girdiği sırada her yanında dua ettiğini ve oradan çıkıncaya kadar içinde namaz kılmadığını haber verdi. Çıkuğı vakit ise Kâbe'ye doğru iki rekat namaz kıldı ve: "İşte kible budur" dedi. ⁽¹⁾ Bu hadis-i şerif ise bu konuda açık bir nasır.

Denilse ki: Buhârî İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) Usame b. Zeyd, Bilal ve Osman b. Talha el-Hacebîyle Beyt'in içine girdiler, üzerlerine kapıyı kilitlediler. Kapıyı açtıklarında içeriye ilk giren ben oldum. Bilal ile karşılaştım ve ona: Rasûlullah (s.a) Beyt'in içinde namaz kıldı mı? diye sordum. O: Evet, Yemen cihetine bakan iki direk arasında (namaz kıldı), dedi. Bu hadisi ayrıca Müslim de rivâyet etmiştir. ⁽²⁾

Müslim bu hadisin rivâyetinde şunları da söylemektedir: İki direği solu-na, bir tanesini sağına, üç tanesini de arkasına aldı. O günde Beyt'in altı tane direği vardı. ⁽³⁾

Deriz ki: Burada "namaz kıldı (sallâ)" kelimesinin Usame'nin rivâyetinde söylediği gibi dua etti, anlamına gelmesi de ihtimal dahilindedir. Bilinen namazı kıldı anlamına gelme ihtimali de vardır. Her ikisi de ihtimal dahilinde olduğuna göre sizin ileri sürdüğünüz bu hadisin delil diye gösterilmesi söz-konusu olmaz.

Denilse ki: İbnu'l Münzir ve başkaları Usame'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Peygamber (s.a) Kâbe'de birtakım resimler gördü. Ben ona kova ile su getiriyordum, o da bu suyu bu resimler üzerine döküyordu. Ayrıca bunu Ebû Dâvûd et-Tayalisi de rivâyet ederek şöyle demiş: Bana İbn Ebu Zi'b Abdurrahman b. Mehran'dan anlatarak dedi ki: Bize İbn Abbas'ın mevlası Umeyr, Usame b. Zeyd'den naklederek dedi ki: Ka'be'nin içine Rasûlullah (s.a)'ın yanına girdim. Orada birtakım resimlerin bulunduğunu gördü. Benden su istedi, ben de ona istediği suyu getirdim. Su ile resimleri silmeye başladı. Silerken de: "Yaratamayacakları şeylerin resimlerini yapan bir kavmin üzerine Allah'ın laneti olsun" diye buyurdu. ⁽⁴⁾ İşte Peygamber (s.a)'ın Usa-

(1) Müslim, Hacc 395; Müsned, V, 201; 208 Nesâî, Menâsik 133; ayrıca bk, Buhârî, Salât 30

(2) Buhârî, Hacc 51; Müslim, Hacc 391-394; Nesâî, Mesacid 5; Müsned, II, 120

(3) Buhârî, Salât 96; Meğâzi, 77; Ebû Dâvûd, Menâsik 92; Nesâî, Kible 6, Menâsik 131; Mu-vatta', Hacc 193; Müsned, II, 113, 138, V, 210

(4) Mecmau'z-Zevâid, V, 173 muhtasar olarak.

me su getirmek üzere gittiği sırada namaz kılınmış olması ihtimali vardır. Bu durumda Bilal Usame'nin görmediğine tanık olmuş olur. Birşeyi olumlu olarak nakleden kimse nefyeden kimseden önceliklidir. Usame'nin kendisi ise şöyle demiştir: İnsanlar Bilal'in dediğini kabul etti, benim dediğini ise terkettiler. ⁽¹⁾

Ayrıca Mücahid, Abdullah b. Safvân'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ömer b. el-Hattab'a şöyle dedim: Rasûlullah (s.a) Kâbe'ye girdiği sırada ne yaptı diye sordum: İki rekat namaz kıldı cevabını verdi. ⁽²⁾

Buna cevap olarak deriz ki: Bu nafile namaz hakkında yorumlanırlar, zaten Kâbe'nin içinde nafile namaz kılmanın sahîh olduğu hususunda ilim adamları arasında bir görüş ayrılığı bulunduğu biliniyor. Farz namaz kılmak ise olmaz. Çünkü yüce Allah, ileride de açıklanacağı üzere: **"Nerede bulunursanız yüzlerinizi o yana çeviriniz"** (el-Bakara 2/144) diye buyurmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in, Kâbe'den dışarıya çıkınca: İşte kible burasıdır, demesi de yüce Allah'ın tayin ettiği şekilde kible cihetini tayin etmektedir. Eğer farz namaz Kâbe'nin içinde sahîh olmuş olsaydı, Hz. Peygamber "İşte kible bu taraftır" diye buyurmazdı. Böylelikle hadislerin arası cem'edilmiş (uyumlu bir şekilde açıklanmış) olmaktadır. Böyle bir açıklama bir kısmını kabul etmekten daha iyidir. Buna göre hadisler arasında bir teâruz (çatışma) yoktur. Yüce Allah'a hamdolsun.

5- Kâbe'nin Damında Namaz Kılmak:

İlim adamları Kâbe'nin damında namaz kılmak hususunda da farklı görüşlere sahiptir. Şafîî, daha önce görüşünü belirtmiştir.

Malik ise şöyle demektedir: Kâbe'nin damında namaz kılan bir kimse vakit içinde namazını iade eder. Malik'in arkadaşlarından birisi de; her zaman (mutlaka) iade eder, demektedir.

Ebu Hanife ise: Kâbe'nin damında namaz kılan bir kimse için ayrıca birşey yapmak gerekmez, demektedir.

6- Kâbe'nin Yakınında Namaz Kılmak mı, Tavaf Etmek mi Faziletlidir?

[Beytullah'ın yakınında namaz kılmak mı daha faziletlidir, yoksa onu tavaf etmek mi daha faziletlidir? Bu hususta da ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İmam Malik der ki: Dışarıdan gelenler için tavaf daha faziletlidir, Mekkeliler için ise namaz daha faziletlidir. Bu görüş, İbn Abbas, Ata ve Mücahid'den de nakledilmiştir. Cumhur, namazın daha faziletli olduğunu kabul etmektedir. Bir rivâyette şöyle denilmektedir: "Huşu duyan erkekler, rükû eden yaşlılar, süt emen yavrular, otlayan hayvanlar olmasaydı sizin üzerinize azabı yağmur gibi yağdırırdık." ⁽³⁾]

(1) Bk. *Buhârî*, Zekât 55.

(2) Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, 5996. Kurtubî, Daru'l-Hadis baskısından.

(3) *Mecmau'z-Zevâid*, X, 227'de zayıf olduğu kaydıyla

Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatib "*es-Sâbik ve'l-Lâhik*" adlı eserinde Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Şâyet aranızda huşu duyan erkekler, otlayan hayvanlar, süt emen yavrular bulunmasaydı, günahkârlar üzerine azap sağnak sağnak yağdırılırdı.

"Burada "rükû eden yaşlılar" ifadesi geçmemektedir. Ebu Zer'den gelen hadis-i şerifte de şöyle denilmektedir: "Namaz en hayırlı bir husustur. İster çok kıl, ister az kıl." Bunu da el-Â'currî rivâyet etmiştir.

Namazın ve sucudun faziletine dair haberler pek çoktur ve bunlar cumhurun görüşünün daha sahih olduğunu göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ
مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ
أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَفِي سَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾

126. Hani İbrahim: "Rabbim, bunu emin bir belde kıl ve ahalisinden Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri mahsullerle rızıklandır" demişti. Buyurdu ki: "Kâfir olanı dahi kısa bir süre faydalandırarak ve sonra onu cehennem azabına mahkûm edeceğim. Varacağı yer ne kötüdür!"

Buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Emin Belde:

"Bunu"; yani Mekke'yi "**emin bir belde kıl**" buyruğu, hem kendi soyundan gelecekler için hem de başkaları için oranın güvenilir ve rahat yaşanılır bir yer olması için dua ettiğini göstermektedir. Rivâyet edildiğine göre; İbrahim (a.s) bu duayı yapınca yüce Allah, Hz. Cebrail'e emir verdi. Şam bölgesinde bulunan Taif'i oradan söktü ve bir hafta süreyle onunla birlikte Beyt'in etrafında tavaf etti. İşte bundan dolayı ona Taif adı verildi. Sonra da bu beldeyi Tihame'ye yerleştirdi. O dönemde Mekke ve çevresi, susuz, bitkisiz, kurak bir yerdi. Yüce Allah onun çevresini böylelikle Taif ve benzeri yerler gibi mübarek kıldı, ileride -yüce Allah'ın izniyle- İbrahim Sûresi'nde (14/37. âyetin tefâirinde) açıklanacağı üzere- orada çeşitli meyvelerin, mahsullerin yettirmesini takdir buyurdu.

2- Mekke Hz. İbrahim'in Duası Üzerine mi Yasa Bölge (Harem) Oldu?

[Mekke'nin güvenilir bir harem bölgesi olması İbrahim (a.s.)'in dua ve dileği ile mi olmuştur, yoksa ondan önce de mi böyle idi, hususunda İlim adamlarının iki ayrı görüşü vardır:]

[Birinci görüşe göre; Mekke her zaman için zorba yöneticilerden, yerin diline geçmekten, zelzele sarsıntılarında ve buna benzer değişik beldelerin başına gelen sair musibetlerden himaye edilmiş bir harem bölgesi olarak kalmıştır.] Azgın ve isyankâr nefislere o bölgeye karşı bir ta'zim ve bir saygı duygusu yerleştirildi ki, bu sayede Mekke halkı diğer belde halklarından ayrıcalıklı bir şekilde güvenlikten faydalana gelmişlerdir. Şanı yüce Allah, orada av ile ilgili tanık olunan hususu kendi tevhidi için büyük bir alamet kılmıştır. Şöyle ki: Orada av köpeği ile av hayvanı bir arada bulunduğu halde av köpeği av hayvanını ürkütmediği gibi, av hayvanı da ondan kaçmaz. Nihâyet harem bölgesinin dışına çıktılar mı köpek av hayvanına saldırıya geçer ve bu sefer birbirlerinden kaçma ve kovalama durumu geri döner.

Hız. İbrahim Rabbinden orasını kısıltıdan, kuraklıktan, baskın ve yağmalardan yana güvenli bir belde kılmasını dilemiş, ora halkına çeşitli mahsullerle rızık ihsan etmesini istemiştir. Yoksa bazı kimselerin sandığı gibi öldürülmesi gereken kimseler hakkında da kanının dökülmesini engellemek anlamında bir dilekte bulunmamıştır. İbrahim (a.s.)'in duasında böyle bir şeyi kastetmesi, oldukça uzak bir ihtimal olduğundan dolayı yüce Allah'tan kendi şeriatinde Harem'e sığınan kimsenin öldürülmesinin haram kılınmasını istemiştir, demek mümkün değildir. Bu oldukça uzak bir ihtimaldir.

[İkinci bir görüşe göre; Mekke diğer beldeler gibi İbrahim (a.s.)'in duasından önce sair bölgeler gibi harem bölgesi değildi. Onun duası ile -Medine nasıl daha önce harem bölgesi değil iken Rasûlullah 'ın harem bölgesi kılması ile güvenilir bir bölge haline geldiyse- Mekke de Hız. İbrahim'in duasından sonra güvenilir bir harem bölgesi haline gelmiştir.]

Birinci görüşün sahipleri İbn Abbas yoluyla gelen şu hadisi delil gösterirler: Rasûlullah (s.a) Mekke'nin fethedildiği gün buyurdu ki: "Şüpheli yok ki bu beldeyi gökleri ve yeri yarattığı gün dahi Yüce Allah haram kılmıştır. Kıyamet gününe kadar yüce Allah'ın haram kılması dolayısıyla bu bölge bir harem'dir. Bu bölgede benden önce hiçbir kimseye savaşmak helal kılınmadı. Bana da ancak günün kısa bir süresi içerisinde (savaşmak) helal kılınmıştır. O (belde) yüce Allah'ın haram kılması dolayısıyla kıyamet gününe kadar haramdır. Onun dikenini kesilmez, avı ürkütülmez, oranın yitiğinin alınması ancak (sahibini bulmak üzere) tanıtacak kimse için helal olur. Oranın yaş bitkisi de asla koparılmaz. Bunun üzerine Hız. Abbas: Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Bundan izhir otunu istisna edin. Çünkü o otu demircileri (ve kuyumcuları) kullanırlar ve onu evlerinde (çatılarının üstünde kullanırlar). Bunun üzerine Hız. Peygamber de: "İzhir müstesna" diye buyurdu. Ebu Şureyh tarafın-

dan gelen hadis de buna yakındır. Her iki hadisi de Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir. (1)

Yine Müslim'in *Sahihinde* Abdullah b. Zeyd b. Asım'dan, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "İbrahim Mekke'yi haram kıldı ve ora halkı için dua etti. Ben de İbrahim nasıl Mekke'yi haram kıldıysa Medine'yi haram kıldım. Ve ben de Medine'nin sa'ının ve muddunun⁽²⁾ İbrahim'in Mekke halkı için yaptığı duanın iki katı fazlasıyla (bereketlenmesi için) dua ettim." (3)

[İbn Atiyye der ki: "Bu iki hadis arasında bir teâruz (çatışma) sözkonusu değildir. Çünkü birinci hadis, şanı yüce Allah'ın Mekke'ye dair ezelî ilim ve kazasının, diğer taraftan da Hz. Adem'in hayatta olduğu sürede bölgenin ma'mur olduğu sıralarda iman ile (harem bölgesi olduğuna inanılarak) hürmetinin (saygınlığının) bulunduğunu haber vermektedir. İkinci hadis ise Hz. İbrahim'in orasının haram oluşunu yenilediğini ve kaybolup gittikten sonra bunun tekrar açığa çıkartıldığını haber vermektedir. Birinci hadiste Hz. Peygamber'in söyledikleri Mekke fethinin ikinci günü olmuştur ve Mekke'nin mü'minler için hürmetinin yüce Allah'a isnad edilerek oldukça büyük bir iş olduğunu haber vermek sadedindedir. İkinci hadiste Medine'nin haram kılınmasını sözkonusu ederken, Hz. İbrahim'i zikretmesi ise kendisine örnek olması açısından. Diğer taraftan şüphesiz ki Medine'nin haram kılınması da yine yüce Allah tarafından olmuştur ve O'nun yerini bulan kazası ve ezelî ilmi cümlesindendir."]

[Taberî der ki: Mekke önceden de haram idi. Şu kadar var ki İbrahim (a.s) yüce Allah'tan bunu dileyinceye kadar insanların o bölgenin haram oluşuna riâyetle Allah'a taabbüd etmeleri istenmemişti. Hz. İbrahim'in isteği üzerine yüce Allah o bölgeyi haram kıldı.]

3- Kâfir Olanı Dahi Allah Faydalandırır:

"Ve ahalisinden Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri mahsullerle rızıklandır demişti." Rızkın ne anlama geldiğine dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/3'te 22. başlık) geçmiş bulunmaktadır.

Semerât (mahsuller) ise semere (mahsul meyve)nin çoğuludur. Buna dair açıklamalar da önceden (el-Bakara, 2/22'de 4. başlık) geçmiş bulunmaktadır.

"İman edenleri" buyruğu **"ahalisi"** buyruğundan kısmın bütünden bede-

(1) *Buhârî*, Buyû' 28, Sayd 10, Cizye 22..., *Müslim*, Hacc 445, 447; *Ebü Dâvûd*, Menâsik 89; *Nesâî*, Hacc 110, 120; *İbn Mâce*, Menâsik 103; *Müsned*, I, 315...

(2) *Sâ'ı* 2, 75 litre ya da 2175 gr. Ebu Hanife ve diğerlerine göre 3800 gr a tekabül eder. Mudd ise 0.688 litre ya da 675 gr'dır.

(3) *Müslim*, Hacc 454, 455; *Buhârî*, Buyû' 53 (ancak: "iki katı fazlasıyla" yerine: "İbrahim'in Mekke'ye dua ettiği gibi ettim" şeklinde). Medine'nin Hz. Peygamber tarafından haram ilan edildiğini belirten diğer hadislerin yeri için bk. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li el-Fâzî'l-Hadis*, VI, 452

li şeklindedir. (Yani bu belde halkı arasından iman edenleri rızıklandır, demek olur).

İman ise tasdik etmek anlamındadır, buna dair açıklamalar da Önceden (el-Bakara, 2/3'te 1. başlık) geçmiş bulunmaktadır.

"Kâfir olanı dahi kısa bir süre faydalandıracam..." buyruğunda yer alan: **"(وَمَنْ كَفَرَ): Kâfir olanı..."** anlamındaki buyrukta yer alanı **"(مَنْ) ..."** nasb mahallindedir. Buyruk, inkâr edenleri de rızıklandıracam takdirindedir. Bununla birlikte bunun yeni bir cümle (ibtida) olarak ref mahallinde olması da mümkündür. O takdirde bu şart olur, **"Faydalandıracam.. mahkûm edeceğim"** buyruğu da cevap olur.

"Kâfir olanı dahi kısa bir süre..." buyruğunun Allah tarafından mı yoksa İbrahim (a.s) tarafından mı söylendiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ubey b. Ka'b ile İbn İshak ve başkaları: Bu yüce Allah'ın söylediği sözdür derler ve **"faydalandıracam, mahkûm edeceğim"** (anlamını verecek şekilde) okumuşlardır. İbn Amir dışında yedi kurra da böyle okumuşlardır. Ancak İbn Amir (**فَأَمْتَهُ**): Faydalandır, şeklinde okumuştur. İbu İshak ez-Zeccâc ise Ubeyy'in: (**فَمَتَهُ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُ**): Onu kısa bir süre faydalandıracamız sonra... mahkûm edeceğiz" şeklinde okumuştur.

İbn Abbas, Mücahid ve Katade, bu İbrahim (a.s)'ın söylediği bir sözdür demiş ve bunu **"(فَأَمْتَهُ): Faydalandır..."** **"(ثُمَّ اضْطَرُّهُ):"** ve sonra... mahkûm et" şeklinde okumuşlardır. Adeta İbrahim (a.s) mü'minlere duada, kâfirlere de bedduada bulunmuş gibi olur. Buna göre **"buyurdu"** kelimesindeki zamir İbrahim (a.s)'a ait olur ve kullanılan ifade uzun olduğundan dolayı tekrar **"(قَالَ):"** Dedi (mealde; buyurdu) kelimesi tekrarlanmıştır. Ya da bunun tekrarlanma sebebi, artık söylenen sözlerin belli bir kesim için dua bir başka kesim için ise beddua oluşundan dolayıdır.

Cemaatin okuyuşuna göre ise **"buyurdu"** kelimesindeki zamir yüce Allah'a aittir. en-Nehlâs da bunu tercih etmiştir. Öbür kıraati ise şazz bir kıraat olarak değerlendirip şöyle demiştir: Hem ifadenin uyum ve akışı hem de tefsir, okuyuşun böyle olmaması gerektiğini göstermektedir. İfade arasındaki uyum açısından şanı yüce Allah İbrahim (a.s)'dan haber vererek onun: **"Rabbim onu emin bir belde kıl"** diye dua ettiğini belirtmektedir. Daha sonra yüce Allah Hz. İbrahim'in: **"Ve ahalisinden Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri mahsullerle rızıklandır"** dediğini zikretmekte ve bu iki ifade arasına ayrıca "dedi" getirmemektedir. Bundan sonra ise: **"Buyurdu ki: Kâfir olanı dahi..."** diye buyurmaktadır. O bakımdan bu yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e verdiği bir cevap olmaktadır. Çünkü burada "İbrahim dedi ki" denilmemektedir.

Tefsir'in öbür okuyuşun şaz oluşunu gerektirmesine gelince İbn Abbas'tan, Said b. Cübeyr'den ve Muhammed b. Kab'dan sahih olarak gelen rivâyetler bunu göstermektedir. İşte İbn Abbas'ın kullandığı ifade: İbrahim (a.s) bütün insanlar arasında yalnızca iman edenlere dua etti. Yüce Allah da ona

İman edenleri rızıklandığı gibi kâfir olanları da rızıklandıracağını onları az bir süre yararlandırdıktan sonra cehennem azabına mahkûm edeceğini bildirmiştir.

Ebu Ca'fer (İbn Cerir et-Taberî) der ki: Ayrıca yüce Allah başka yerlerde de şöyle buyurmaktadır: *"Her birine onlara da bunlara da Rabbinin bağışından ardarda veririz. Rabbinin bağışı alıkonmuş değildir."* (el-İsra, 17/20) Yine yüce Allah: *"Diğer ümmetleri dahi faydalandıracağız"* (Hûd, 11/48) diye buyurmaktadır.

Ebû İshak der ki: İbrahim (a.s) soyundan gelecekler arasında kâfirlerin de olacağını bildiğinden dolayı bu duasında özellikle mü'minleri sözkonusu etmiştir. Çünkü yüce Allah ona: *"Zalimlere ahdim erişmez"* diye buyurmuştu.

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا
إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾

127. Hani İbrahim ve İsmail o evin temellerini birlikte yükseltiyorlardı: "Rabbimiz, bizden kabul buyur, şüphesiz Sen semî'sin, alîmsin."

[**"Hani İbrahim ve İsmail o evin temellerini birlikte yükseltiyorlardı."** Ebu Ubeyde ile el-Ferra'nın açıklamasına göre âyet-i kerimede geçen *"el-Kavâid"* temelleri anlamındadır. el-Kisâ'ye göre ise duvarları demektir. Bilinen ise bunların temeller olduğudur. Hadis-i şerifte şöyle denilmektedir: "Beyt, yıkılınca ondan oldukça büyük taşlar çıkartıldı. Bunun üzerine İbn ez-Zübeyr: "İşte bunlar İbrahim (a.s)'ın yükselttiği temellerdir" dedi.]

Evin temelleri kaybolduğu fakat yüce Allah'ın Hz. İbrahim'i onlara mutali kıldığı da söylenmiştir. İbn Abbas der ki: Hz. İbrahim dünya yaratılmadan iki bin yıl önce yaratılmış temellere yerleştirdi. (İbn Abbas) o temelleri görmüştü. Daha sonra da arz onun altından döşendi. "Kavâid" in tekili kaide-dir. Kadınlar hakkında "el-kavâid" kullanıldığı takdirde de bunun tekili "kâid" gelir.

Beytullah'ı İlk Bina Edenler:

Beytullah'ı ilk olarak kimin bina edip kimin temellerini attığı hususunda farklı görüşler vardır. İlk olarak melekler tarafından yapıldığı söylenmiştir. Cafer b. Muhammed'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Hazır olduğum bir sırada babama Beyt'in yaratılışına dair soru soruldu, o da şöyle dedi: Şanı yüce Allah: *"Muhakkak Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* deyince melekler: *"Biz Seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken, orada fesat çıkar-*

tacak, kanlar dökecek bir kimse mi yaratacaksın?" (el-Bakara, 2/40) demişlerdi. Yüce Allah onlara gazap etti. Arşına sığındılar ve onun etrafında Rublerinin rızasını dileyerek yedi şavt tavaf ettiler, nihâyet yüce Allah onlardan razı oldu ve: Haydi yeryüzünde Benim için bir ev yapınız. Ademogullarından kendisine gazap ettiğim kimse o eve sığınsın. Sizin Arşın etrafında tavaf ettiğiniz gibi o da Beytimin etrafında tavaf etsin. Sizden razı olduğum gibi ondan da razı olayım. Bunun üzerine melekler de bu evi bina ettiler.

Abdurrezzak'ın İbn Cüreyc'den onun da Ata, İbnü'l Müseyyeb ve başkalarından kaydettiğine göre yüce Allah Hz. Adem'e şöyle vahiyetti: **Yeryüzüne** indiğin vakit Benim için orada bir ev yap. Sonra da meleklerin semadaki Arşımın etrafında dolaştıklarını gördüğün gibi sen de onun etrafında böyle dolaş. Ata der ki: İnsanlar onun Beytini beş dağdan bina ettiğini söylerler. Bunlar Hira, Tur-i Sina, Lübnan, Cudi ve Tur-u Zîta dağlarıdır. Rubdunu (çevresini kuşatan temeli) ise Hira dağından getirmişti. el-Hallî der ki: Burada er-Rubd'dan kasıt, Beytin etrafını çeviren kayadan olan temeldir. O bakımdan Medine'nin çevresine de Rabad denilir.

el-Maverdî'nin Ata'dan rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Yüce Allah Adem'i cennetten yere indirince ona şöyle dedi: Ey Adem, git, Benim için bir ev yap ve onun etrafında tavaf et. Meleklerin Arşımın etrafında yaptığını gördüğün şekilde o evin yanında Beni zikret.

Bu sefer Hz. Adem, dolaşmaya başladı. Yer onun için dürülüp katlandı, çöllük olan yerler onun için bir araya toplandı. Yerden nereye bastıysa mutlaka orada umran oldu. Nihâyet Beyt-i Haram'ın yerine kadar geldi. Cebraîl (a.s) o vakit, kanatlarını yere vurdu ve en alttaki yedinci arzın üzerinde sapasağlam duran bir temel ortaya çıktı. Melekler ona kayaları getirip bıraktı. Bir tanesini otuz kişi dahi kaldıramazdı. Hz. Adem Beyt'i önceden de belirttiğimiz gibi beş dağdan gelen taşlarla yaptı.

Kimi haberlerde şu rivâyet yer almaktadır: Hz. Adem'e cennet çadırlarından bir çadır da yere indirildi ve orada yerleşmek, etrafında da tavaf etmek üzere Kâbe'nin yerinde bu çadır kuruldu. Bu çadır şanı yüce Allah, Hz. Adem'in canını alıncaya kadar kaldı, onun vefatından sonra kaldırıldı. Bu rivâyet ise Vehb b. Münebbih yoluyla gelmektedir.

Bir başka rivâyette de Hz. Adem ile birlikte bir evin yere indirildiği ve kendisinin ayrıca çocuklarından iman eden mü'minlerin tufan zamanına kadar orayı tavaf ettikleri daha sonra yüce Allah'ın bunu kaldırıp semaya yerleştirdiği belirtilmektedir. İşte el-Beytu'l-Ma'mur diye bilinen yer burasıdır. Bu da Katade'den rivâyet edilmektedir ki el-Halimî bunu "*Minhâcu'd-Din*" adlı eserinde zikretmiş ve şöyle demiştir: Katade'nin ifade ettiği Hz. Adem ile birlikte bir de ev indirildiği şeklindeki ifadesinin onunla birlikte eni boyu ve kalınlığı itibarıyla Beytu'l Ma'mur miktarı kadar indirildi anlamına gelmesi, sonra da ona: İşte bunun kadar bir ev yap denmiş olması da mümkündür. Hz.

Adem onun kadar bir yer araştırdı ve o kadar bir yeri Ka'be'in yapıldığı yer olarak tesbit etti, o bakımdan Kâbe'yi de orada kurdu.

Çadıra gelince, bu çadırın onunla birlikte indirilip Kâbe'nin yerinde kurulmuş olması mümkündür. Ona Kâbe'yi inşa etmesi emri verilince o da orayı bina etti, bu çadır da Ka'be'nin etrafında Hz. Adem'in kalbine huzur vermek üzere hayatı boyunca kaldı, sonra da kaldırıldı. Böylelikle bu haberler arasında uyum vardır, demek olur.

İşte Hz. Adem'in Ka'be'yi binası böyle olmuştur. Bundan sonra da orayı Hz. İbrahim yapmıştır.

İbn Cüreyc der ki: Bazıları da şöyle demiştir: Şanı yüce Allah başı bulunan bir bulut gönderdi. Buluttaki bu baş: Ey İbrahim dedi. Şüphesiz Rabbin sana bu bulut kadar bir miktar almanı emrediyor. Hz. İbrahim ona bakmaya ve onun miktarını çizip tesbit etmeye başladı. Daha sonra bu baş: Evet yapman gerekeni yaptın, deyince Hz. İbrahim kazımaya başladı ve yerde sağlamca yerleşmiş bir temeli ortaya çıkarttı.

[Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan da şöyle bir rivâyet gelmiştir: Şanı yüce Allah İbrahim (a.s)'a Beyt'i yapması emrini verince Şam'dan oğlu İsmail ve onun anesi Hacer ile birlikte yola çıktı. Allah onunla birlikte kendisiyle konuşan ve oldukça hızlı yürüyen bir rüzgar (sekinet) gönderdi. İbrahim (a.s) da sabah akşam bu rüzgar yol aldıkça onunla birlikte yol alırdı. Nihâyet Hz. İbrahim onunla birlikte Mekke'ye kadar geldi. Ona: Benim bulduğum bu yere temelini kur, dedi. Hz. İbrahim İsmail ile birlikte evi yükseltmeye koyuldu. Nihâyet rüknün (Hacer-i Esved)in bulunduğu yere ulaşınca oğluna: Yavrucuğum, insanlar için bir işaret yapacağım bir taş getir, bana. Hz. İsmail ona bir taş getirdi, onu beğenmedi, başkasını getir dedi. Hz. İsmail bir başka taş aramak üzere gidip geldiğinde onun rüknü alıp yerine koymuş olduğunu görünce: Babacığım bu taşı sana kim getirdi diye sorunca Hz.İbrahim, beni sana muhtaç etmeyen cevabını verdi.]

İbn Abbas'ın dediğine göre Ebu Kubeys dağı: Ey İbrahim, ey Rahman'ın Halili diye seslendi. Senin benim yanımda bir emanetin vardır, gel onu al. Hz. İbrahim oraya gittiğinde cennetteki yakuttan bembeyaz bir taş ile karşılaştı. Hz. Adem, cenetten onu alıp indirmiş idi. İbrahim ve İsmail evin temellerini yükseltince, kare şeklinde içinde bir baş bulunan bir bulut geldi ve benim gibi kareyi andıran bu şekilde evi yükseltin, diye seslendi. İşte İbrahim (a.s)'ın yaptığı bina budur.

Rivâyet edildiğine göre Hz. İbrahim ile Hz.İsmail Beytin inşaatını bitirince Allah Beytin temellerini yükseltmelerine mükâfat olmak üzere kendilerine atları verdi.

Tirmizî el-Hakim rivâyet ediyor: Bize Ömer b. Ebu Ömer anlattı. Bana Nuaym b. Hammad anlattı, bize Abdürrezzak'ın kardeşi Abdülvehhab b. Himmam, İbn Cüreyc'den, o İbn Ebi Müleyke'den o İbn Abbas'tan rivâyetle de-

di ki: Atlar da diğer yabanî hayvanlar gibi yabanî idiler. Yüce Allah İbrahim ve İsmail'e (ikisine de selam olsun) evin temellerini yükseltme laili verince şanı yüce Rabbimiz: "Ben sizlere sizin için saklamış bulunduğum bir hazineyi vereceğim" diye buyurdu. Daha sonra Hz. İsmail'e Ecyad'a çık, dua et, hazine sana gelecektir, diye vahyetti. Hz. İsmail Ecyad'a çıktı. -Orası o sırada'ın- zı hayvanların gelip sığındığı bir yer idi. Hz. İsmail ne dua edeceğini de bilmiyordu, hazinenin ne olduğunu da bilmiyordu. Ne şekilde dua edeceği ona ilham edildi. Yeryüzünde Arap topraklarında bulunan ne kadar at varsa hepsi onun huzuruna geliverdi. Bu atlar ona boyun eğdi, itaat etti. O bakımdan sizler bu atların sırtına bininiz, onlara yem veriniz. Bunlar uğurludurlar. Atanız İsmail'in size mirasıdır. Diğer taraftan ata arabî adının verilmesi Hz. İsmail'e dua etme emrinin verilmesi ve atın da ona gelmesi dolayısıyladır.

Abdûlmun'im b. İdris Vehb b. Münebbih'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Çamur ve taş ile Beyti ilk yapan kişi Şî't (a.s)'tir.

Kureyşlilerin Kâbe'yi İnşası:

[Kureyş'in Beyt'i inşa etmelerine dair haber ise meşhurdur. Bu haberde yilandan da söz edilmektedir. Bu yılan onların Beyt'i yıkmalarına engel oluyordu. Nihâyet Kureyşliler Makam-ı İbrahim'in yanına toplanıp yüce Allah'a hep birlikte: Rabbimiz kötü bir iş yapmayacağız, biz sadece Senin Beytinin şerefini gözetmek, onu süslemek istiyoruz. Eğer buna razı isen (buna izin ver), değil isen uygun gördüğünü yap. Bu sırada gökten büyükçe bir kuşun hafif bir şekilde kanat çırpma sesini işittiler. Ona doğru baktıklarında kartaldan daha büyük bir kuş ile karşılaştılar. Bu kuşun sırtı siyah, karnı ve ayakları beyazdı. Pençelerini yılanın kafasına batırdıktan sonra onu alıp gitti. Bu kuş, kuyruğundan daha büyük olan bu yılanı sürükleyerek, Ecyad taraflarına kadar alıp gitti. Kureyşliler de Beyti yıktılar. Kureyşliler Vadiden omuzlarında taşıdıkları taşlarla Beyti bina etmeye başladılar. Yirmi zira kadar yükselttiler.]

Peygamber (s.a), üzerinde çizgili bir izara bürünmüş olarak, Ecyad tarafından taş taşırken bu izarını omuzu üstüne kaldırıp koymak istedi. Ancak izarı küçük olduğundan dolayı avreti görüneceğinden ona: Ya Muhammed avretini ört-diye seslenildi. Bundan sonra Hz. Peygamber'in açık gezdiği görülmedi.

Kâbe'nin inşası ile ona vahyin gelmesi arasında beş yıllık bir süre vardır. Kâbe'nin yapımı ile oradan (Mekke'den) çıkartılması arasında ise onbeş yıllık bir süre vardır. Bunu Abdürrezzak, Ma'mer'den, o Abdullah b. Osman'dan o Ebu't-Tufayl'den zikretmektedir.

Ma'mer'den, onun da ez-Zühri'den rivâyetine göre şöyle denilmektedir: Kureyşliler Ka'be'yi bina edip rüknün (Hacer-i Esved'in) yerine vardıklarında hangi kabilenin rüknü kaldırıp yerine koyacağı hususunda Kureyşliler ara-

nında anlaşmazlık başgösterdi. Hatta bu anlaşmazlık ileri noktalara kadar vardı. Nihâyet: Gelin şu yoldan yanınıza kim çıkıp gelirse onun hakemliğini kabul edelim, dediler ve bunu kabul etmek üzere aralarında anlaştılar. Rasûlullah (s.a) onların yanına geldi. O sırada genç bir delikanlı idi, üzerinde çizgili bir örtü vardı. Onun hakemliği kabul etmesini istediler, o da rüknün kaldırılıp bir elbise üzerine konulmasını emretti. Daha sonra her bir kabile başkanına emrederek elbisenin bir tarafını tutturdu. Arkasından kendisi duvarın üzerine çıktı. Rüknü ona doğru kaldırdılar ve rüknü Peygamber (s.a) yerine yerleştirdi.

İbn İshak der ki: Bana anlatıldığına göre Kureyşliler rüknün üzerinde Süryanice bir yazı gördüler. Mahiyetinin ne olduğu bilinmiyordu. Nihâyet onlara yahudilerden bir adam bu yazıyı okudu. Şunlar yazılıydı: Ben Allah'ım. Bekke'nin (Mekke'nin) Rabbiyim, gökleri ve yeri yarattığım, güneş ve ayı şekillendirdiğim gün burayı da yarattım. Onun etrafında yedi tane hanif hükümdar varettim. Buranın çevresini saran iki dağ (Ebu Kubeys ve el-Ahmer dağları) zâil olmadıkça burası da zail olmaz. Buranın halkı için su ve süt bereketli kılınmıştır."

Ebu Cafer Muhemmed b. Ali'den şöyle dediği nakledilmektedir: Amalika, Curhüm ve İbrahim (a.s) döneminde Kâbe'nin kapısı yer hizasında idi. Kureyş tarafından Kâbe yapıncaya kadar bu böyle devam etti.

Müslim'in rivâyetine göre Hz. Aişe şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (s.a)'a Hicr'in Beytten olup olmadığını sordum. O: Evet (Beyttendir) dedi. Ben: Peki niye orayı beytin içine sokmadılar diye sorunca şu cevabı verdi: "Kavminin parası yeterli gelmedi." Ben: Peki kapısı ne diye yüksektedir diye sorunca bu sefer şöyle buyurdu: "Kavminin bunu yapmalarının sebebi dilediklerini oraya soksunlar, dilediklerini de engellesinler dyledir. Eğer senin kavmin henüz daha cahiliyyeden yeni çıkmış olmasa ve kalplerinin bu işten hoşlanmayacaklarından korkmasa idim, Hicri Beyte katar ve kapısını yere kadar indirmeye çalışırdım." (1)

Abdullah b. ez-Zübeyr (r.a)'dan da şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Bana teyzem (yani Aişe -r. anha) anlattı dedi ki: Peygamber (s.a) şöyle buyurdu: "Ey Aişe, senin kavmin eğer henüz şirkten yeni uzaklaşmamış olsaydı, Ka'be'yi yıkar, onu yere kadar indirir ve birisi doğu tarafına öteki de batı tarafına açılan iki kapı yapardım. Ayrıca Hicirden ona altı zira' kadar bir yer ilave ederdim. Çünkü Kureyş Ka'be'yi bina ettiğinde bu kadarlık bir yer kısaltmış idi." (2)

Urve'den, onun babasından onun da Hz. Aişe'den rivâyetine göre Hz. Aişe şöyle demiş: Rasûlullah (s.a) bana dedi ki: "Şâyet senin kavmin henüz küfürden yeni kurtulmuş olmasaydı, Ka'be'yi yıkar ve İbrahim'in temelleri

(1) Müslim, Hacc 405; ayrıca bk. Buhârî, Temenni 9, Hacc 42

(2) Buhârî, Hacc 42; Müslim, Hacc 401; Nesâî; Menâsik 125

üzerinde inşa ederdim. Çünkü Kureyşliler Ka'be'yi yaptığında kısalttı ve ben ona bir kapı yapardım." (1) Yine Buhârî'deki rivâyete göre: "Ben ona iki kapı yapardım" denilmektedir.

İşte Kureyş'in Kâbe'yi bina etmesine dair haberler böyledir.

Abdullah b. ez-Zübeyr ile Haccac Dönemi:

Şamlılar (Emeviler), Abdullah b. ez-Zübeyr'e hücum edip onların sebep oldukları yangın dolayısıyla Ka'be'nin yapısı hasara uğrayıp zayıflayınca İbn ez-Zübeyr Ka'be'yi yıktı ve Hz. Aişe'nin ona verdiği habere uygun olarak yeniden inşa etti. Hicr tarafından oraya beş zira'lık kadar bir alan ekledi. Abdullah insanların rahatlıkla görebildiği bir temeli ortaya çıkartıncaya kadar kazısını sürdürdü ve bu temel üzerine binasını yaptı. Önceden Ka'be'nin yüksekliği onsekiz zira' idi. Ona Hicrden bu miktar ilavede bulununca bu sefer boyuna da on zira' daha ekledi. Birisinden girilip öbüründen çıkılacak şekilde Ka'be'ye de iki kapı yaptı. Müslim'in Sahih'inde bu şekilde belirtilmektedir. (2) Bununla birlikte hadisin lafızları arasında farklılık vardır.

Süfyan ise Davud b. Şâbur'dan, o Mücahid'den şöyle rivâyet etmektedir: İbn ez-Zübeyr Ka'be'yi yıkıp yeniden bina etmek isteyince insanlara: Haydi yıkınız dedi. Ancak yıkmak istemediler ve üzerlerine azabın inmesinden korktular. Mücahid der ki: Biz Mina'ya çıkıp orada kaldık, üç gün süreyle azabı bekleyip durduk. Daha sonra İbn ez-Zübeyr bizzat Ka'be'nin duvarı üzerine çıktı, ona herhangi bir şeyin isabet etmediğini görünce onlara da bu işi yapmak üzere cesaret geldi ve yıkmaya başladılar. İbn ez-Zübeyr Ka'be'yi inşa edince birisinden girdikleri, öbüründen de çıktıkları iki kapı yaptı. Hicr tarafından altı zira'lık bir yer ekledi. Boyunu da dokuz zira' kadar uzattı.

Müslim naklettiği hadisinde şöyle demektedir: İbn ez-Zübeyr şehid düşünce Haccac, Abdülmelik b. Mervan'a mektup yazarak durumu haber verdi ve İbn ez-Zübeyr'in Ka'be'nin yapısını Mekke halkından adaletli kimselerinin de gözleriyle gördükleri bir temele yerleştirdiğini bildirdi. Abdülmelik ona şu cevabı verdi: Bizim İbn ez-Zübeyr'in bu asılsız iddialarına ihtiyacımız yoktur. Yüksekliğine yaptığı ilaveyi olduğu gibi bırak. Hicrden yaptığı ilaveyi ise boz, eski haline döndür, açtığı yeni kapıyı da kapat. Bunun üzerine Haccac binayı bozdu ve eski haline çevirdi. (3)

Bir rivâyette de şöyle denilmektedir: Abdülmelik dedi ki: Ben Ebu Hübeyb'in (yani İbn ez-Zübeyr'in) Aişe'den işittiğini ileri sürdüğü sözleri işittiğini zannetmiyorum. Ancak el-Haris b. Abdullah işitmiştir, ben de ondan bu sözleri işittim dedi. Abdülmelik, onun ne dediğini işittin deyince, Haris şöyle dedi: Aişe dedi ki: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: Senin kavmin Beytin binasını kısalttılar. Eğer onlar şirkten yeni kurtulmamış olsalardı onların bırak-

(1) Buhârî, Hacc 42; Nesâî, Menâsik 125.

(2) Müslim, Hacc 402

(3) Müslim, Hacc 402

tıklarını (yani Beyt'e almadıkları bölümü) iade ederdim. Eğer benden sonra senin kavmin bu Beyti yeniden inşa etmek isteseler haydi kalk, sana bıraktıkları (ve Beyte katmadıkları) yerleri göstereyim. Ona yaklaşık yedi zira'lık bir yer gösterdi." Bir başka rivâyette Abdülmelik'in şöyle dediği nakledilmektedir: Şâyet orayı yıkmadan önce senin bu sözünü işitmiş olsaydım İbn ez-Zübeyr'in inşa ettiği halde Beyti bırakırdım. ⁽¹⁾

İşte Ka'be'nin inşa edilmesiyle ilgili olarak gelen rivâyetler bunlardır.

Rivâyet edildiğine göre er-Reşid, Malik b. Enes'e, Haccac tarafından yapılan şekliyle Ka'be'yi yıkmak ve Peygamber (s.a)'dan gelen hadise dayanarak İbn ez-Zübeyr'in yaptığı şekle iade etmek istediğinden söz etmiş. Malik ona: Allah adına sana and veriyorum ey mü'minlerin emiri, sen bu evi hükümdarların oyuncağı haline getirme. Her isteyen gelip evi yıkıp bir daha yeniden yapmasın. O vakit insanların kalbinde bulunan bu eve karşı duydukları heybet yok olur.

[el-Vakidî der ki: Bize Ma'mer, Hemmam b. Münebbih'ten anlattı, o Ebu Hu-reyre'yi şöyle derken dinlemiş: Rasûlullah (s.a) Es'ad el-Himyeri'ye sövülmesini yasaklamıştı. Bu Tubba' (ünvanlı Yemen hükümdarı) idi. Beytullah'ı ilk olarak örtü ile örten kişidir. Son Tubba' odur.

İbn İshak der ki: Beytullah önceleri Mısır'da yapılan Kubatî kumaşı ile örtülürken daha sonra çizgili Yemen kumaşlarıyla örtülmeye başlandı. Onu atlas ile ilk örten kişi ise Haccac'dır.]

İlim adamları der ki: Ka'be'nin örtülerinden herhangi bir şey almamak gerekir. Çünkü bu örtüler oraya hediye edilir. Bu örtülerden herhangi bir şey eksiltilmez. Said b. Cübeyr'den rivâyet edildiğine göre o, şifa olarak Ka'be'nin kokularından birşey almayı hoşgörmezdi. Hizmetçinin onun kokusundan birşeyler aldığını görürse ensesine acıtıp acıtmayacağına bakmaksızın bir tokat indirirdi.

Ata' da der ki: Bizden herhangi birimiz Ka'be'nin kokusu ile şifa bulmak isteyince kendisine ait bir koku getirir bunu Hacer'e sürer, odan sonra o kokuyu alırdık.

"Rabbimiz bizden kabul buyur." Yani onlar "Rabbimiz bizden kabul buyur" diyorlardı. Burada "diyorlardı" hazfedilmiştir. Ubey ile Abdullah b. Mes'ud'un kıraatinde şu şekildedir: "Hani İbrahim ve İsmail o Evin temellerini birlikte yükseltiyorlardı. İkisi de: Rabbimiz bizden kabul buyur... diyorlardı."

"İsmail" Kelimesinin Anlamı:

[İsmail'in açıklaması: İsmâ' ya Allah (Allah'ım duy) şeklindedir. Çünkü "il" yüce Allah'ın adıdır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/98. Ayet'in tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. el-Maverdî'nin rivâyetine göre Hz.

İbrahim Rabbine dua edince İsmâ' ya il diye seslenmiş. Rabbi, onun duasını kabul edip ona oğul ihsan edince Rabbine dua edip seslendiği şekilde oğluna isim vermiş.]

"Şüphesiz sen Semi'sin, Alimsin." Semi ve Alim (herşeyi işiten ve bilen) yüce Allah'ın iki ismidir. Bunlara dair: *"el-Esnâ fi Şerhi Esmâillâh'l-Hünnâ"* adlı eserimizde açıklamalarda bulunduk.

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُسْلِمَةٌ لَكَ وَارِنَا مَنَاسِكَنَا
وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

128. "Rabbimiz, ikimizi de Sana teslim olmuşlar kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş müslüman bir ümmet (kıl!) Bize menâsikimizi göster. Tevbelerimizi kabul et. Şüphesiz tevbeleri en çok kabul eden ve hakkıyla esirgeyen Sensin."

[**"Rabbimiz, ikimizi de Sana teslim olmuşlar kıl"** dualarıyla İslâm üzere kendilerine sebat verilmesini ve teslimiyetlerinin devamlı olmasını istemişlerdir.

Burada **"İslâm"** imanı ve amelleri birlikte kapsar. Yüce Allah'ın: *"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır."* (Âli İmran, 3/19) buyruğu da bu anlamdadır. Bu buyruk, iman ve İslâm aynı şeylerdir, diyenlerin lehine bir delildir. Onlar bu görüşlerini bir başka âyet-i kerimede yer alan yüce Allah'ın şu buyruğu ile de desteklemek istemişlerdir: *"Derken orada mü'minlerden olanları çıkardık, fakat orada müslümanlardan bir ev halkından başka bulmadık."* (ez-Zâriyât, 51/35-36)

İbn Abbas ile Avf el-A'rabî **"ikimizi de Sana teslim olmuşlar kıl"** anlamındaki (مُسْلِمِينَ) kelimesini "sana teslim olmuş kimseler kıl" anlamında çoğul olarak (مُسْلِمِينَ) şeklinde okumuşlardır.

"Soyumuzdan da Sana teslim olmuş bir ümmet" kıl. Denildiğine göre; bütün peygamberler sadece kendilerine ve kendi ümmetlerine dua ettikleri halde istisna olarak İbrahim (a.s) kendisine ve ümmetine dua etmekle birlikte bizim bu ümmetimize de dua etmiştir.

"Soyumuzdan" ifadesinin anlamı yani onların bir kısmı da sana teslim olan bir ümmet olsun, demektir. Çünkü yüce Allah daha önceden ona soyundan gelecekler arasında zalimlerin bulunacağını da bildirmiş idi.

[Taberî'nin naklettiğine göre o: **"Soyumuzdan"** ifadesi ile özel olarak sadece Arapları kastetmiştir. es-Süheylî der ki: İkisinin soyundan gelenler ise Araplardır. Çünkü Araplar İsmail'in oğlu Nebt'in soyundan gelirler veya İs-

maîl'in oğlu Teymen'in çocuklarıdır. İsmail'in oğlu Nebt'den, Nebt'in de oğlu Kayder'den gelmektedirler, de denilmektedir. Adnanîler Nebt'in soyundan gelirler. Kahtanîler İsmail'in oğlu Nebt'in oğlu Kaydar'dan ya da Teymen'den gelirler.]

İbn Atiyye: Bu zayıf bir görüştür, demektedir. Çünkü Hz. İbrahim'in yaptığı bu dua hem araplar hakkında hem de onların dışında iman eden kimse hakkında tecelli edip kabul edilmiştir.

Ümmet: Burada cemaat anlamındadır. Eğer hayırlı hususlarda kendisine uyulan bir kimse ise, tek kişi dahi ümmet olabilir. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğu bunu ifade etmektedir: *"Gerçekten İbrahim (başlıbaşına) bir ümmetti. Allah'a itaat eden Hanîf bir müslümandı."* (en-Nahl, 16/120) Peygamber (s.a) de Zeyd b. Amr b. Nufeyl hakkında: "O tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir" diye buyurmuştur. ⁽¹⁾ Çünkü Zeyd b. Amr b. Nufeyl, dininde Allah'tan başkasını ortak koşmamıştı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ümmet kelimesi bazan başka bir anlamda da kullanılabilir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Biz babalarımızı bir ümmet üzere bulduk."* (ez-Zuhuruf, 43/22); yani bir din ve bir millet (şariat) üzere bulduk. *"Bu sizin ümmetiniz tek bir ümmettir."* (el-Enbiya, 21/92) buyruğundaki "ümmet" de bu anlamdadır.

Ümmet aynı zamanda "süre ve zaman" anlamlarına da kullanılmaktadır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi:

"Ve bir ümmetten sonra hatırladı." (Yusuf, 12/45); bir süre sonra hatırladı demektir.

"Zeyd'in annesidir" anlamında "bu, Zeyd'in ümmetidir" de denilir.

Ümmet aynı şekilde boy, pos anlamına gelir. Filanın ümmeti güzeldir, demek boyu posu güzeldir demektir. Şair der ki:

وَإِنَّ مَعَاوِيَةَ الْأَكْرَبِيَّ مِنْ حَسَانِ الْوُجُوهِ طَوَالَ الْأَمَمِ

"Şüphesiz ki Muaviye (oğulları) en kerim olanlardır
Yüzleri güzel, ümmetleri (boyları) uzundur."

Aynı kökten gelen "el-âmmme" beyni örten zara kadar ulaşan kafadaki yara demektir. Bu şekilde yaralanmış kimseye me'mûm veya emîm denilir.

"Bize menâsikimizi göster." Buradaki "göster" dileği gözün görmesiyle ilgilidir. O bakımdan iki mef'ul alan geçişli fiil olmuştur. Kalbin görmesi ile ilgili olduğu da söylenmiştir. Ancak bu görüşü savunan kimseye karşı delil olarak kalbin görmesiyle ilgili fiilin üç tane mef'ul alması gerektiği söylenilir. İbn Atiyye der ki: Kalbin görmesi ile ilgili olarak kullanılan "gösterme" fiilinin başına hemze gelip o şekilde kullanılmış ise iki mef'ule geçiş yapmakla yetinilir. el-Esved b. Ya'fur'un kardeşi olan Hutâit b. Yafur der ki:

(1) *Müned*, 1, 189-190; ayrıca bk. *Buhârî*, Menâkibu'l-Ensâr, 24

أَرِنِي جَوَاداً مَاتَ هَزْلاً لِأَنِّي أَرَى مَا تَرَيْنِ أَوْ بِخِيْلٍ مُّخْلَدٍ

“Sen bana zayıf düşerek ölen cömert birisini göster. Çünkü ben de Senin gördüğünü görüyorum. Ya da cimri bir kimsenin ebedi kaldığını (göster).”

Ömer b. Abdülaziz, Katade, İbn Kesir, İbn Muhaysin, es-Süddî ve Ya'kub'dan rivâyetle Ravh ile Ruveys ve es-Sûsî “bize göster” anlamına gelen (أَرِنَا) kelimesini Kur'ân'da geçtiği her yerde ra harfini sakın olarak (أَرْنَا) şeklinde okumuşlardır.

Ebû Hâtim bu okuyuşu tercih etmiştir. Ebu Amr ise ra harfinin esresini gizlice çıkartarak (ihtilas) okur. Diğerleri ise bu harfin esresini açıkça okurlar. Ebû Ubeyd de bunu tercih etmiştir.

Bu kelimenin aslı hemze ile (أَرِنَا) şeklindedir. Birinci şekilde okuyanlar şu açıklamayı yapıyorlar: Aradaki hemze harekesiyle birlikte gidince geriye ra harfi olduğu gibi sakın olarak kalır. Bunlar şairin şu sözlerini de delil gösterirler:

أَرْنَا إِدَاوَةَ عَبْدِ اللَّهِ نَمْلُوهَا مِنْ مَاءِ زَمْزَمَ إِنَّ الْقَوْمَ قَدْ ظَنُّوا

“Abdullah'ın ibriğini bize göster de onu Zemzem suyuyla dolduralım Çünkü adamlar susamış bulunuyorlar.”

“Ra” harfini esre ile okuyanlar da hazfedilen hemzenin harekesini ra'ya naklederler. Ebu Amr ise (ihtilas yaparak) daha kolay ve hafif okuyuşu tercih etmiştir. Şuca b. Ebi Nasr -ki güvenilir ve doğru sözlü birisi idi-dan gelen rivâyete göre o Rasûlullah (s.a)'ı rüyasında görmüş, Ebu Amr'ın kıraatından bazı hususları onunla müzakere etmiş, Hz. Peygamber onun okuyuşundan sadece iki yeri düzeltmiş, birisi bu buyruk, diğeri ise: “*Biz ondan daha hayırlısını veya onun benzerini getirmediğçe hiçbir âyeti neshetmeyiz veya unutturmayız*” (el-Bakara 2/106) buyruğundaki (تَنْسَاهَا) kelimesini (تَنْسِيهَا) hemzeli olarak okumasını düzeltmiştir.

Menâsik:

Yüce Allah'ın: “**Ve bize menâsikimizi göster**” buyruğuna gelince, denildiğine göre “nusk” sözlükte yıkamak anlamındadır. Elbisesini yıkayan bir kimse hakkında bu kelime kullanılır. Şeriatte ise ibadetin adıdır. Abid olan bir kimse hakkında “nâsik adam” denilir.

Burada geçen “**menâsik**” kelimesiyle ne kastedildiği hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Katade ve es-Süddî'nin dediğine göre burada kastedilen şey, haccın menâsiki ve alametleridir. Mücahid, Ata ve İbn Cüreyc'e göre menâsik kurban kesme yerleri anlamındadır. Bütün ibadet yerleri olduğu ve kendisi ile yüce Allah'a ibadet olunan her yere “mensek” ve “mensik” denildiği de söylenmiştir. Abid kimseye nâsik denilir. en-Nelhâs der

klı Bu ill "neseke-yensuku" şeklinde geldiğinden (mensek-menâsik'in teki-ll- yerine) "mensuk" denilmeliydi. Ancak Arap dilinde "mef'ul" vezninde ke-lline yoktur. (Bundan dolayı "mersek" denilmiştir).

Zühayr b. Muhammed'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: İbrahim (a.s) Beytullah'ı inşa işini bitirince: Rabbim ben inşa işini bitirdim. Artık bi-ze menâsikimizi göster, dedi. Yüce Allah, ona Hz. Cebrail'i gönderdi ve Hz.Cebrail ona hac yaptırdı. Arafat'tan dönüp de kurban bayramı günü gel-diğinde İblis ona göründü. Hz. Cebrail ona: İblis'e ufak taşlar at, dedi. Ona yedi tane küçük taş attı. Ertesi gün ve üçüncü gün de böyle oldu. Daha son- ra Hz. İbrahim Sebîr (Mekke ile Mina arasında Mekke'ye giderken sağda ka- lan bir dağ) üzerinc çıkarak: Ey Allah'ın kulları daveti kabul ediniz diye ses- lendi. Denizler ötesinde kalbinde zerre ağırlığı kadar iman bulunan herkes onun bu çağrısını işitti ve: Lebbeyk Allahumme lebbeyk, dedi.

Zühayr der ki: (O günden bu yana) hep yeryüzünde en az yedi müslüman ve daha fazla müslüman bulunagelmıştır. Bu olmasa yer ve onun üzerinde- kiler helak edilir. Onun çağrısını ilk kabul edenler ise Yemenliler olmuştur. Ebu Miclez'den ise şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Hz. İbrahim Beytullah'ın inşasını bitirince Hz. Cebrail ona gelip Beytullah etrafında tavaf etmeyi gös- terdi.

Ebu Miclez'den rivâyette bulunan kişi zannederim Safa ile Merve arasın- daki tavafı da öğretti demişti. - Sonra oradan Akabe'ye doğru gittiler. Şeytan karşılarına çıktı. Cebrail yedi küçük çakıl taşı aldı, Hz. İbrihim'e de o şekil- de yedi taş verdi. Tekbir getirerek şeytana attı. İbrahim'e de: Sen de tekbir getirerek at, dedi. Her bir seferinde de tekbir getirerek taş atıldılar ve nihâyet şeytan kaybolup gitti. Arkasından orta cemreye gittiler. Yine şeytan karşıla- rına çıktı. Hz. Cebrail yedi taş aldı, Hz.İbrahim'e de yedi taş verdi ve: Tek- bir getirerek at dedi. Her atışlarında tekbir getiriyorlardı. Nihâyet şeytan kay- bolup gitti. Ondan sonra küçük cemreye geldiler. Yine şeytan karşılarına çık- tı. Hz. Cebrail aynı şekilde yedi taş attı, Hz. İbrahim'e de yedi taş verdi ve: Tekbir getirerek at dedi. Attıkları her seferinde tekbir getirerek taş atıldılar, so- nunda şeytan kaybolup gitti. Arkasından Cem'a (Müzdelifeye) Hz.İbrahim'i getirerek işte insanlar (hacılar) burada namazlarını cem'ederler. Sonra onu alıp Arafat'a gitti, ona: Arefte (bildin mi?) deyince Hz. İbrahim de: Evet de- di. İşte bundan dolayı oraya Arafat adı verilmiştir.

Rivâyet edildiğine göre Hz. Cebrail Hz. İbrahim'e arefte, arefte, arefte di- ye sormuş. Yani bu Minâ'yı, Cem'i ve burayı bildin mi diye sormuş, o da: Evet deyince o yere "Arafat" adı verildi. }

Husayf b. Abdurrahman'dan gelen rivâyete göre Mücahid kendisine şun- ları söylemiş: İbrahim (a.s): **"Ve bize menâsikimizi göster"** dediğinde yani Safa ile Merve'yi göster, demiştir. Çünkü Safa ile Merve Kur'an nassıyla Al- lah'ın şcairindendir. Daha sonra Hz. Cebrail onunla birlikte çıktı. Akabe cem-

resine vardıklarında İblis'in orada oturduğunu gördüler. Hz.Cebrail: Tekbir getirerek ona taş at, dedi. Bu sefer İblis orta cemreye gitti. Yine Hz. Cebrail: Tekbir getirerek ona taş at dedi. Daha sonra uzak cemrede (küçük cemrede) de aynı şekilde oldu. Ondan sonra Hz. Cebrail Hz. İbrahim'i Meş'ar-i Haram'a getirdi. Oradan da Arafat'a götürerek ona: Sana gösterdiklerimi bildin mi (arafte)? diye sordu. Hz. İbrahim de: Evet dedi. İşte denildiğine göre buraya bundan dolayı "Arafat" denilmiştir. Hz. Cebrail ona: İnsanlar arasında hac çağrısını yap, deyince Hz. İbrahim: Ne diyeyim diye sormuş o da: Ey insanlar, Rabbinizin çağrısına cevap verin, sözünü üç defa tekrarla, dedi. Hz.İbrahim bunu yaptı ve (insanlar): Lebbeyk Allahumme lebbeyk, diye cevap verdiler. O gün bu şekilde cevap veren her kişi hacı olacaktır.

Bir diğer rivâyete göre Hz. İbrahim bu şekilde seslenince dönerek her tarafa çağrısını yaptı. O bakımdan insanlar doğudan batıdan bu çağrıya cevap verdi. Dağlar da sesi uzaklara gitsin diye eğliverdiler.

Muhammed b. İshak der ki: Halilu'r-Rahman İbrahim (Allah'ın salât ve selamı üzerine olsun) Beytullah'ın inşasını bitirince Cebrail (a.s) yanına gelip ona şöyle dedi: Beyt'in etrafına yedi defa dolaşıp tavaf yap. Hz. İbrahim Hz. İsmail ile birlikte yedi defa dolaşıp tavaf ettiler. Her bir tavaflarında bütün rükünleri istilam ediyorlardı (selam veriyorlardı). Yedi defa dönüşlerini bitirince Makamın arkasında iki rek'at namaz kıldılar. Daha sonra Hz. Cebrail kalkıp ona bütün menâsiki Safa'yı Merve'yi, Mina'yı ve Müzdelife'yi gösterdi. Mina'ya gidip Akabe'den aşağıya doğru inince İblis ona göründü.. dedi ve az önce kaydedilen rivâyetlerin benzerini zikretti.

İbn İshak der ki: Bana ulaştığına göre Adem (a.s) İbrahim (a.s)'den önce Ka'be'nin bütün rükünlerini istilam ediyordu. Yine İbn İshak der ki: İshak ve Sare de Şam bölgesinden gelerek haccettiler. İbrahim (a.s) her yıl burak üzerinde gelip Beytullah'ı haccediyordu. Bundan sonra da peygamberler ve ümmetler orayı haccetti.

Muhammed b. Sâbat Peygamber (s.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Herhangi bir peygamberin ümmeti helak oldu mu o peygamber kendisine iman edenlerle birlikte Mekke'ye gelip vefat edinceye kadar orada kalırdı. Orada Nuh, Hud ve Salih vefat etmişlerdir. Kabirleri ise Zemzem ile Hicr arasındadır.

İbn Vehb'in naklettiğine göre Hz. Şuayb kendisiyle birlikte iman edenlerle beraber Mekke'de vefat etmiştir. Kabirleri Daru'n-Nedve ile Sehmoğullarının yerleri arasında Mekke'nin batı tarafındadır.

İbn Abbas der ki: Mescid-i Haram'da yalnızca iki kabir vardır. Başka kabir yoktur. Bunlar Hz. İsmail'in kabriyle Hz. Şuayb'ın kabridir. Hz.İsmailin kabri Hicrdedir. Hz. Şuayb'ın kabri ise Hacer-i Esved'in karşısındadır.

Abdullah b. Damra es-Selulî de der ki: Rükün, Makam ve Zemzeme kadar olan yer arasında doksandokuz tane peygamberin kabri vardır. Bunlar

hacretmek üzere geldiler ve orada gömüldüler. Allah'ın salât ve selamı hepinizin üzerine olsun.

* * *

“Tevbelerimizi kabul et.” Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in günahattan korunmuş masum peygamberler olmakla birlikte **“tevbelerimizi kabul et”** demelerinin anlamı ile ilgili farklı açıklamalar yapılmıştır. Bir kesim: Onlar herhangi bir günahları olduğundan dolayı değil, İslâm üzere sebat ve devam talebinde bulundular demektedir.

Derim ki: Bu güzel bir açıklamadır. Ondan da daha güzel olan açıklama ise şudur: Onlar menâsiki öğrenip Beytullah'ın inşasını gerçekleştirdince insanlara da bu vakfe yeri ile bu hac yerlerinin günahlardan kurtulup tevbe kabulünü istemek makamları olduğunu açıklayıp öğretmek istediler.]

Aramızdan zalimlik edecek kimselerin tevbesini kabul et, anlamına geldiği de söylenmiştir. Hz. Adem kıssasında peygamberlerin masumiyeti ile ilgili açıklamalar (el-Bakara, 2/35. âyet 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yine yüce Allah'ın **“şüphesiz tevbeleri en çok kabul eden ve hakkıyla esirgeyen Sensin”** buyruğuna dair açıklamalar da (el-Bakara, 2/37. âyet 5. başlık) önceden geçmiş bulunmaktadır. Burada tekrarlamaya gerek yoktur.

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

129. **“Rabbimiz, onların arasında onlardan bir peygamber gönder ki onlara âyetlerini okusun. Onlara Kitabı ve hikmeti öğretsin, onları tezkiye etsin, şüphesiz Sen aziz olansın, hakim olansın.”**

“Rabbimiz, onların arasında onlardan bir peygamber” yani Muhammed (s.a)'ı “gönder.” Ubeyy'in kıraatinde: **“(وَابْعَثْ فِي آخِرِهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ)”**: Onlardan onların sonlarında bir peygamber gönder” şeklindedir. Halid b. Ma'dan'ın rivâyetine göre Peygamber (s.a)'ın ashabından bir grup ona şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü, bize kendine dair birşeyler söyle. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Olur, ben atam İbrahim'in duası ve İsa'nın müjdesiyim.” ⁽¹⁾

“Bir Rasûl (peygamber)” yani gönderilmiş bir peygamber, risalet sahibi kılınmış bir peygamber gönder, demektir. İbnu'l Enbarî der ki: Bu rasûl kelimesinin kolaylıkla yürüyen ve bütün dişi develerin önünden giden develer hakkında kullanılan (نَاقَةُ مِرْسَالٍ وَرَسَلَةٌ) dan gelmiş olması uygun görülmektedir. İhmal edilmiş, serbest bırakılmış topluluğa “resel” denir. çoğulu “er-

(1) *Müsned*, V, 262; ayrıca bk. IV, 127, 128.

sâl" gelir. Ardı arkasına peyder pey gelen topluluk hakkında ve memeden geldiğinden dolayı süte de bu kökten türeyen tabirler kullanılmaktadır.

[**"Ki onlara âyetlerini okusun, onlara Kitab'ı"** Kur'an'ı **"ve hikmeti öğretsin."** İbn Vehb'in İmam Malik'ten rivâyetine göre o, hikmetli dini bilmek, Kur'an'ı te'vil etmek hususunda derin bilgi sahibi olmak, yüce Allah'tan bir seciye ve bir nur olan kavrayış şeklinde açıklamıştır. İbn Zeyd de böyle açıklamıştır.

Katade de der ki: Hikmet sünnet ve şeriatin beyan edilmesi demektir. Özel olarak hüküm (taraflar arasında hükmetmek) ve kaza anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu manalar birbirine yakındır.]

Burada öğretmenin Peygamber (s.a)'a nisbet edilmesi, üzerinde düşünülecek hususları onun vermesi ve yüce Allah'ın kendisine vermiş olduğu vahiy dolayısıyla tetkik edip düşünme yolunu öğretmesi dolayısıyladır.

[**"Onları tezkiye etsin."** Şirkin pisliklerinden arındırsın. İbn Cüreyc ve başkaları böyle açıklamışlardır.

(**Tezkiye**'den gelen) zekât: Arındırmak ve temizlemek demektir ki buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/43. âyet 2 ve 3. başlıklar) geçmiş bulunmaktadır. Buradan öğretilmesi istenenler ile ilgili olarak şöyle de denilmiştir: Âyetler lafızların zahiren tilavet edilmesi, Kitap lafızların anlamları, hikmet ise hükümdür. Hüküm ise yüce Allah'ın hitabı ile murad ettiği mutlak, mukayyed, müfesser, mücmel, umum, husus gibi bütün hükümlerdir.

Bu da az önce geçen hususların anlamını ifade eder. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.]

[**"Aziz"** kendisine zarar verilemeyen ve asla mağlup olunamayan güçlü demektir. İbn Keysan der ki: Anlamı hiçbir şeyin onu aciz bırakmamasıdır. Bunun delili de Allah'ın şu buyruğudur: **"Ne göklerde ne de yerde hiçbir şey Allah'ı aciz bırakacak değildir."** (Fatır, 35/44) el-Kisaî de "aziz" mutlak galip olan demektir.]

Şanı yüce Allah'ın: **"Ve o söz söylemede de beni yenik düşürdü. (Azzenî)"** (Sad, 38/23) buyruğu da buradan gelmektedir.

"Men azze bezze": Galip gelen talan yapar, şeklindeki mesel de buradan gelmektedir.

Aziz'in benzersiz olması anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunu da yüce Allah'ın şu buyruğu açıklamaktadır: **"Onun gibi hiçbir şey yoktur."** (eş-Şûrâ, 42/11)

Yüce Allah'ın "el-Aziz" adı ile ilgili daha geniş açıklamalarımızı **"el-Esnâ fi Şerhi Esmailahi'l-Hüsnâ"** adlı eserimizde vermiş bulunuyoruz.

"Hakîm" buyruğunun anlamına dair açıklamalar ise daha önceden (el-Bakara, 2/32. âyet 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ
فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾

130. Nefsini sefahate bırakandan başka kim İbrahim'in dininden yüzçevirebilir? Andolsun ki Biz onu dünyada beğenip seçmişizdir. O şüphe yok ki âhirette de muhakkak salihlerdendir.

"Nefsini sefahate bırakandan başka kim İbrahim'in dininden yüzçevirebilir?" "(مَنْ) : Kim" mübtedâ olarak ref' mahallinde olup, soru edatıdır. "(يَرْغَبُ) : Yüzçevirir" ifadesi de sılasıdır. "(إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ) : Nefsini sefahate bırakandan başkası..." buyruğu da haber mahallindedir.

Bu reddetmek anlamını ihtiva eden bir azar ve ağır bir serzeniştir. Yani nefsinin sefahate bırakandan başkası İbrahim'in dininden yüzçevirmez demektir. Bu açıklamayı en-Nehhas yapmıştır. Anlamı şudur: İbrahim'in dinine al-dırış etmeyip onun milletinden, yani din ve şeriatinden uzak duranlar, ancak kendisini sefahate kaptıran kimseler olabilir.

"Nefsini sefahate bırakan" ile kastedilen Katade'ye göre yahudiler ve hıristiyanlardır. Onlar Hz. İbrahim'in din ve şeriatinden yüzçevirip Allah'tan gel-memiş bir bid'at olarak yahudiliği ve hıristiyanlığı din diye kabul ettiler.

[ez-Zeccâc der ki: "Sefahate bırakan" bilmeyen cahil demektir. Yani nefsinin durumunu bilmeyip onun hakkında hiçbir şekilde düşünmeyen kimse-den başkası İbrahim'in dininden yüzçevirmez. Ebu Ubeyde de nefsinin sefahate bırakmanın nefsinin helak etmesi demek olduğunu söylemiştir] Sa'leb ile el-Müberred'in naklettiklerine göre (سَفِهَ) : Sefahat etti, fiili fâ harfi esreli olarak, tıpkı fâ harfinin üstün ve şeddeli gelmesi halinde olduğu gibi, iki mef'ûl alır. Ebu'l-Hattab ile Yunus'tan da bunun (aynı anlamı veren) bir başka söyleyiş şekli olduğunu da nakletmektedir.

el-Ahfeş der ki: "Nefsini sefahate bırakan" yani kendisi hakkında yaptıkları sebebiyle "sefih" olmasını gerektiren işler yapan kimse demektir. Bu açıklamayı el-Ahfeş'ten el-Maverdî nakletmektedir. Bu fiil, fâ harfi ötreli okunursa, mef'ul olmaz. Bu, el-Müberred ile Sa'leb'in görüşüdür.

el-Mehdevi'nin nakline göre ise bu, kendisini sefahate kaptıran anlamındadır. el-Kisaî'nin el-Ahfeş'ten naklettiğine göre; anlamı kendisi hakkında cahillik eden demektir. Burada "hakkında" anlamını veren (فِي) edatı hazfedildiğinden "nefsi" kelimesi nasb olmuştur. el-Ahfeş der ki: "Nikâh akdini bağlamaya..." (el-Bakara, 2/235) buyruğunda da böyledir. Burada da (عَلَى) : ...a, e... cer edatı hazf edilmiştir. Bu açıklama Sibeveyh'in Arapların kullandıklarını naklettiği; (فَرَبَ فَلَانَ الظَّهْرَ وَالْبَطْنَ) : Filân sırtı ve karnı dövdü, şeklin-

deki ifadeye benzemekte olup burada da (في) takdir edilir.

el-Ferrâ ise, burada bu kelimenin (ve benzerlerinin) temyiz olduğunu kabul etmektedir.

İbn Bahr da der ki: Bunun anlamı nefsinin, nefsinde bulunan ve hiçbir benzeri olmayan yaratıcının varlığına delalet eden belge ve delaletleri bilmeyen kimse demektir. O nefsinin ve ondaki delaletleri bilecek olsa yüce Allah'ın validaniyetini ve kudretini de bilebilirdi.

Derim ki: Bu, ez-Zeccâc'ın açıklamasının anlamını ifade eder. Kişi kendi nefsinde düşünerek onlar vasıtasıyla yakaladığı elleri, üzerlerinde yürüdüğü ayakları, kendisiyle gördüğü gözü, işittiği kulağı, konuştuğu dili, süt emmeye ihtiyacı kalmayıp da gıda maddeleri alma ihtiyacı ortaya çıktığında çıkan ve yemekleri öğütmeye yarayan dişleri, gıdayı hazmetmek için hazırlanmış midesi, gıdaların özlerinin çıkıp vardığı yer olan ciğeri, bu özlerin aza ve organlara kendileri vasıtasıyla ulaşip gittiği damarları, geçitleri, gıdanın posasının biriktiği bağırsakları, bedeninin alt tarafından artıkları atınası üzerinde düşünüp bütün bunları kendisini yaratan, kudreti sonsuz, herşeyi bilen, hikmeti sonsuz yaratıcısının varlığına delil diye görsün. Yüce Allah'ın: **"Kendi nefislerinizde de** (nice belgeler vardır). **Görmez misiniz?"** (ez-Zâriyât, 51/21) buyruğunun anlamı da işte budur. el-Hattabî (yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun) bu hususa işaret etmiştir. Buna dair daha geniş açıklamalar ileride (Zariyat Sûresi'nde işaret edilen âyet-i kerime açıklanırken) yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

İbrahim'in şeriâtı ondan neshedilen hükümler dışında bizim için de şeriattir, diyenler bu âyet-i kerimeyi delil göstermişlerdir. Bu da yüce Allah'ın: **"Babanız İbrahim'in milletine** (din ve şeriatine uyun)." (el-Hacc, 22/78) buyruğu ile: **"İbrahim'in dinine tabi ol, diye"** (en-Nahl, 16/123) buyruklarını andırmaktadır, ki ileride buna dair açıklamalar gelecektir.

"Andolsun ki Biz onu dünyada beğenip seçmişizdir." Risalet için onu seçtik ve her türlü kötülükten onu arındırdık.

"İstıfâ (beğenip seçmek)" safvet'den türetilmiş bir kelime olup en arı ve temiz olanı seçmek, daha hayırlı olanı beğenmek anlamına gelir.

"O şüphe yok ki âhirette de muhakkak salihlerdendir." Ahrette salih olan fevz bulan yani umduklarını elde eden ve korktuklarından emin olan kimsedir.

"Şüphe yok ki âhirette" buyruğu, sıla'ya dahil olduğu için sonradan gelmesi gerektiği halde (âyet-i kerimede) nasıl önce gelmiştir? sorusuna en-Nehhâs şu cevabı vermektedir: Bu buyruğun anlamı "o ahirette salihlerdendir" takdirinde ve sıla'ya dahil değildir ki bunun önce getirilmiş olması söz konusu olsun. Bu hususta arap dil bilginlerinin üç ayrı görüşü vardır: Bunlardan birisine göre bunun anlamı: O ahirette salih bir kimsedir, şeklindedir. Bir diğer görüşe göre de burada geçen "ahirette" tabiri hazfedilmiş bir mas-

dur ile alakalıdır, yani onun salahı ahirettedir. Yani asıl güzel mükâfatını ahirette görecektir. Üçüncü görüşe göre ise burada geçen “salihler”in anlamı salıh davrananlar şeklinde değildir. Bizatihî başlıbaşına bir isimdir. Adam ve çocuk demek gibi.

Derim ki: Bu hususta dördüncü bir görüş daha vardır. O, ahiret ile ilgili ameller hususunda salih kimselerdendir, anlamındadır. Buna göre ifadede muzaf hazfedilmiş bulunmaktadır. el-Huseyn b. el-Fadl da der ki: Bu ifadede takdim ve te'hîr vardır. Bunun ifade ettiği anlam şudur: Biz andolsun ki dünyada da âhirette de onu seçip beğendik. O, hiç şüphesiz salih kimseler arasındadır.

Haccac b. Haccac -ki o Haccac el-Esvcd'dir, aynı zamanda Zik el-Asel diye bilinen Haccac el-Ahvel de odur- der ki: Muaviye b. Kurra'yı şöyle derken dinledim: Allah'ım, şüphe yok ki salihleri ıslah eden Sensin. Onlara itaatine uygun olan ameller işlemeyi Sen nasibettin ve bunun sonucunda da onlardan razı oldun. Allah'ım onları nasıl ıslah ettiysen bizleri de ıslah eyle. İtaatine uygun amel etmeyi onlara nasıl nasib edip de onlardan razı olduysan, bize de Sana itaat ile amel etmeyi nasibeyle ve bizden razı ol!

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمَ قَالَ أَسَلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾

131. Rabbi ona: “Teslim ol” dediği zaman o da: “Âlemlerin Rabbi-ne teslim oldum” demişti.

İslâm ve İman

Yani Rabbi ona “**teslim ol**” dediğinde biz onu beğenip seçmiş idik. Bu buyruğu ona yüce Allah yıldız, ay ve güneş ile sınıadığı zaman söylemişti.

İbn Keysan ve el-Kelbî der ki: “**Teslim ol**” buyruğunun anlamı dinini tevhid ile Allah'a halis kıl, demektir. İtaatle boyun eğ ve korkarak ona itaat et, anlamına geldiği de söylenmiştir. İbn Abbas da der ki: Rabbi ona bu sözü (babasının kendisini saklamış olduğu) yerin altında gizli bulunan bölmeden çıktığı vakit söylemiştir. -İleride En'am Sûresi'nde (el-En'am, 6/75) gelecektir.- Burada teslim olmak ise en geniş ve eksiksiz anlamıyla kullanılmıştır.

[. Arap dilinde **İslâm** (teslim olmak): Kendisine teslim olunan kimseye tam bir itaat ve boyun eğmek demektir. Her İslâm, iman değildir, fakat her iman İslâmdır. Çünkü Allah'a iman eden bir kimse O'na teslim olmuş ve itaat edip bağlanmış olur. Şu kadar var ki teslim olan herkes Allah'a iman etmiş olmaz. Çünkü kılıçtan korktuğu için de (müslüman olmasını gerektiren) sözler söyleyebilir ve bu iman olmaz.]

Bu konuda Kaderiyye ve Haricîler farklı düşünürler ve şöyle derler: İslâm imanın kendisidir. Her mü'min müslümandır, her müslüman mü'mindir. Çünkü yüce Allah: “*Muhakkak Allah katında din İslâm'dır*” (Ali İmran, 3/19)

diye buyurmaktadır. İşte bu da İslâm'ın dinin kendisi olduğunu ve müslüman olmayanın da mü'min olmayacağını göstermektedir.

Bizim delilimiz ise yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Bedevî Araplar: İman ettik, dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat teslim olduk, deyiniz."* (el-Hucurat, 49/14) Burada yüce Allah İslâm'a giren herkesin mü'min olmadığını bize bildirmektedir. Bu da müslaman olan herkesin mü'min olmayacağını göstermektedir. Sa'd b. Ebi Vakkas, Hz. Peygamber'e: Filana da (birşeyler) ver, çünkü o mü'mindir, deyince Hz. Peygamber: "Veya müslümandır (de.)" diye cevap verir. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

Bu da imanın İslâm olmadığını delilidir. [Çünkü iman bâtındır (içte gizlidir), İslâm ise zâhirdir. Bu da açıkça görülen bir husustur.

Kimi zaman iman İslâm anlamında kullanılır, İslâm da iman kastedilerek kullanılabilir. Çünkü bunlar birbirlerinden ayrılmaz ve biri ötekinden sadır olur. Nitekim imanın meyvesi ve imanın sıhhatinin delaleti olan İslâm böyledir, bu nokta iyice bilinmelidir. Başarı Allah'tandır.]

وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ
فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾

132. İbrahim de bunu oğullarına vasiyet etti. Ya'kub da: "Ey oğullarım, Allah sizin için bu dini beğenip seçti. O halde siz ancak müslümanlar olarak can verin."

[**"İbrahim de bunu"** yani bu dini **"oğullarına vasiyet etti."** Bir görüşe göre onun oğullarına vasiyet ettiği: "Alemlerin Rabbine teslim oldum" sözüdür. Bu daha doğrudur. Çünkü, sözü geçen en yakın şey odur. Yani: "Siz de alemlerin Rabbine teslim olduk deyiniz," demektir.]

("وَصَّىٰ وَأَوْصَى"): Vasiyet etti" Aynı anlama gelen Kureyşlilerce kullanılan iki ayrı söyleyiştir. Her iki şekilde de okunmuştur. Abdullah b. Mes'ud'un mushafında birinci şekildedir. Hz. Osman mushafında ise ikinci şekildedir ve bu ikinci şekil Medine halkıyla Şamlıların kıraatidir. Öbürleri ise birinci şekilde okumuşlardır ve bunda teksir (çokça yapma) anlamı vardır.

"Yakub da" İbrahim'e atfedilmiştir. Bunun atıf olmayıp yeni bir cümle olduğu da söylenmiştir. Buna göre anlamı şöyle olur: Yakub da oğullarına vasiyette bulunup şöyle dedi: Oğullarım, şüphesiz ki Allah sizin için bu dini beğenip seçmiştir. Buna göre aynı tavsiyeyi önce İbrahim kendi oğullarına, ondan sonra da Yakub kendi oğullarına yapmış olur.

(1) *Buhârî*, İman 19, Zekat 53; *Müslim*, İman 236, Zekat 131; *Ebbû Dâvûd*, Sünne 15; *Nesâî*, İman 7, *Müsned*, I, 176

İbrahim'in oğulları ise büyük oğlu İsmail'dir. Hz. İbrahim onu henüz süt emen bir bebek iken Mekke'ye götürdü. İki yaşında iken götürdüğü, ondört yaşında iken götürdüğü de söylenmiş ise de- ileride İbrahim Sûresi'nde yüce Allah'ın izniyle açıklanacağı üzere- birinci görüş daha sahihtir.

Hız. İsmail kardeşi Hız. İshak'tan ondört sene önce dünyaya gelmiştir. Yüz otuzyediyâşında vefat etmiştir. Yüzotuz yaşında vefat ettiğı de söylenmiştir. Babası İbrahim (a.s) vefat ettiğinde kendisi seksendokuz yaşında idi. Bir görüşe göre Allah tarafından boğazlanması emredilen odur.

Hız. İshak'ın annesi ise Sare'dir. Bir diğer görüşe göre ise boğazlanması emredilen odur, ileride yüce Allah'ın izniyle es-Saffat Sûresi'nde açıklanacağı üzere daha sahih olan da budur. ⁽¹⁾ Rumlar, Yunanlılar, Ermeniler ve onlara bağı olan diğer kollar ile İsrailoğulları onun soyundan gelirler.

Hız. İshak yüzseksen yıl yaşamış, Arz-ı mukaddeste vefat etmiş, babası İbrahim el-Halil'in yanında defnedilmiştir. (İkisine de selam olsun).

Daha sonra da Sare vefat edince Hız. İbrahim Kenanlı Yaktan kızı Kantura ile evlenmiştir. Kantura'dan Medyen, Medâin, Nehşân, Zemran, Neşik ve Şeyuh adındaki çocukları doğmuştur. Sonra da vefat etmiştir.

Hız. İbrahim'in vefatı ile Peygamber (s.a)'ın doğumu arasında yaklaşık iki bin altıyüz yıllık bir zaman geçmiştir. Yahudiler bundan dört yüz yıl gibi daha kısa bir zaman zikrederler. Hız. Yakub'un çocuklarından yüce Allah'ın izniyle Yusuf Sûresi'nde söz edilecektir.]

Amr b. Faîd el-Esvarî ile İsmail b. Abdullah el-Mekkî: "(ويعقوب) ve Yakub'a" şeklinde "oğullarına" kelimesine atfederek okumuştur. (O takdirde buyruğun anlamı: "İbrahim de bunu oğullarına ve Ya'kub'a vasiyet etti, şeklinde olur). Buna göre Hız. Yakub da Hız. İbrahim'in kendilerine vasiyette bulunduğu kimselerin kapsamına girer.

el-Kuşeyrî der ki: Bu kelime nasb ile "oğullarına" üzerine atfedilerek okunmuştur. Ancak uzak bir ihtimaldir. Çünkü Yakub, vasiyette bulunduğu sırada Hız. İbrahim'in çocukları arasında değildi. Onun dedesi Hız. İbrahim'e yettiğine dair bir nakil de yoktur. Hız. Yakub, Hız. İbrahim'in vefatından sonra dünyaya gelmiştir. Ve ayrıca Hız. Yakub kendi oğullarına da tıpkı Hız. İbrahim'in yaptığı gibi vasiyette bulunmuştur. Hız. Yakub'un oğullarının adları yüce Allah'ın izniyle ileride gelecektir. el-Kelbî der ki: Hız. Yakub, Mısır'a girdiğinde onların putlara, ateşe ve ineklere taptıklarını görür. Çocuklarını bir araya toplar ve onların bu şekilde şirke düşeceklerinden korktuğundan: **Benden sonra neye ibadet edeceksiniz diye sorar...**

Denildiğine göre, Hız. Yakub'a bu adın verilış sebebi şudur: Hız. Yakub'un el-İs adında ikiz bir kardeşi varmış. Annesinin karnından çıktığında Hız. Yakub kardeşi el-İs'in topuğunu tutmuş idi. Ancak böyle bir açıklama su

(1) Ancak daha sahih olan, boğazlanması emredilenin Hız. İsmail olduğudur. Çünkü İsmail, hem yaşça daha büyüktür, hem de kurban kesine olayı, Mekke-Minâ'da cereyan etmiştir. Hız. İshak ise, Harem bölgesine geliniş değildir.

götürür. Çünkü o takdirde bu, Arap diline uygun bir türetme olur. Halbuki Yakub Arapça olmayan bir isimdir. Her ne kadar bu kelime kekliğin erkeğine verilen Arapça ada uygun düşse de Arapça değildir. Hz. Yakub, yüz kırk yedi yıl yaşamış ve Mısır'da vefat etmiştir. Arz-ı Mukaddes'e taşınıp götürülmesini ve babası Hz. İshak'ın yanında gömülmesini vasiyet etmişti. Oğlu Hz. Yusuf, onu oraya kadar götürmüş ve onu orada defnetmiştir. ⁽¹⁾

Yüce Allah'ın: (يَا بَنِيَّ): **Ey oğullarım** buyruğu: (أَنْ يَا بَنِيَّ) Ey oğulların, dedi, anlamındadır. İbn Mes'ûd'un ve ed-Dahhâk'ın kıraatinde de böyledir.

el-Ferrâ der ki: Bu edâtın bu buyrukta hâzif edilmesi, tavsiye etmenin de "demek" anlamını ihtivâ etmesinden ötürüdür. Demek anlamını ihtivâ eden her sözün başına bu edâtın getirilmesi de caizdir, hâzif edilmesi de. Nahivcilerin burada "dedi" anlamını veren bu edatı kast ederek hâzif edilmiştir, şeklindeki açıklamalarının hiç bir değeri yoktur.

en-Nehhâs der ki: (يَا بَنِيَّ): **Ey oğullarımı** buyruğu, muzaf bir nida'dır. Sona gelen bu "yâ" harfi mütekellim yâ'sı olduğundan ancak üstün okunması mümkündür. Çünkü sakın (med harfi) olarak okunursa, iki sakın bir araya gelmiş olur.

(إِنَّ اللَّهَ): **Muhakkak Allah...** buyruğunda (إِنَّ)de hémzenin esreli oluşu, "vasiyet etti" de "dedi"nin aynı anlamı ihtivâ ettiklerindendir. Burada "dedi ki" anlamındaki kelimenin hâzif edildiği de söylenmiştir.

"Ey oğullarım, Allah sizin için bu dîni" yani İslâm'ı **"beğenip seçti."** Beğenip seçmek anlamına gelen "istıfa"yı recez vezniyle şair şöylece kullanmıştır:

يَا بَنِي مَلُوكٍ وَرَثُوا الْأَمْلاكَ خَلَاةَ اللَّهِ الَّتِي أَعْطَاكَ
لَكَ أَصْطَفَاهَا وَلَهَا أَصْطَفَاكَ

"Ey mülkler miras bırakan hükümdarların oğlu,
Allah'ın sana vermiş olduğu halifeliği (de miras aldın).
Seni onun için beğenip seçti, onu da senin için beğenip seçti."

Âyet-i kerimede **"dîn"** kelimesinin başına gelen elif lam (ed-dîn şeklinde) ahit içindir, çünkü onlar bu dini önceden beri tanıyorlardı.

"O halde siz ancak müslümanlar olarak can verin." Bu ifade, belîğ bir îcazdır. Anlamı da şudur: İslâm'a bağlı kalın, İslâm üzere devam edin ve ölünceye kadar asla ondan ayrılmayın. Hz. Yakub (as) hem maksadı ihtiva eden hem de ölümü hatırlatan, öğüt veren bir muhtevaya sahip veciz bir ifade kullanmıştır.

Şöyle ki; kişinin öleceği muhakkaktır. Ancak ne zaman öleceğini bilmez. Bir kimseye ancak üzerinde bulunduğu bir hal ile ölümün kendisine gelme-

(1) Bu tafsîlât yer yer İsrâiloğullarının ellerindeki bilgilerden farklı ise de, İslâmî kaynaklardan da sahih rivâyetlere dayalı olanları yok gibidir. O bakımdan bu gibi bilgiler, sıhhati tevsik edilemeyen rivâyetlerden öteye gidemez.

ni emredilecek olursa, artık hitabın yapıldığı andan itibaren kesintisiz olarak verilen o emre bağlı kalması istenmiş olur. “(فَلَا تَمُوتُنَّ) : **Ancak... can verin...**”, buyruğunda (لَا) nehy edatıdır. (تَمُوتُنَّ) nehy dolayısıyla cezm mahallindedir. Şeddeli nûn ile tekid edilmiş, iki sakın arka arkaya geldiğinden vav harfi hâzif edilmiştir.

“**Ancak müslümanlar olarak...**” anlamındaki buyruk, hal konumunda mübtadâ ve haberdur.

Yani Rabbiniz hakkında güzel zan besleyerek “**can verin.**” İhlas sahibi olarak, işinizi Allah’a havale ederek mü’minler olarak can verin, anlamlarına geldiği de söylenmiştir.

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ
مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَآلَكَ أَبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ
إِلَٰهَا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

133. Yoksa siz ölüm Yakub’a gelip çatdığı zaman orada hazır mıydınız? Hani o oğullarına: “Benden sonra siz neye ibadet edeceksiniz?” dediği zaman onlar: “Senin ilahına ve babaların İbrahim, İsmail ve İshak’ın bir ve tek olan ilahına ibadet edeceğiz. Biz O’na teslim olmuşuzdur” demişlerdi.

“Yoksa siz ölüm Yakub’a gelip çatdığı zaman orada hazır mıydınız?” “(شهداء): **Hazır... dınız**” anlamındaki kelime (كان)in haberidir. Sonunda te-nis alameti olan hemze bulunduğundan munsarîf değildir. Bu alametin geliş sebebi ise çoğulun müennes hükmünde olmasıdır. Bu hemze de tıpkı müenneslik he (te) si gibi isimlerin sonuna gelir. Hitap Hz. İbrahim’e çocuklarına tavsiye etmediği şeyleri nisbet eden ve onların yahudi ve hristiyan olduklarını ileri süren yahudilerle hristiyanlara yöneliktir. Allah onların bu sözlerini ve yalanlarını reddetmekte ve azarlayıcı bir üslupla onlara şöyle seslenmektedir: Siz Yakub’u gördünüz ve onun neyi tavsiye ettiğini bildiniz mi ki bir bilgiye dayanarak böyle bir iddiada bulunmaktasınız? Bu da; hayır siz hazır değildiniz, onu görmediniz, aksine iftira etmektesiniz, anlamındadır.

Burada “yoksa” hayır anlamındadır. Yani hayır asıl Yakub’un huzurunda bulunanlar sizler değil, sizden öncekiler, sizin geçmişlerinizdir. “**Şuheda**” hazır bulunan anlamında “şahit” kelimesinin çoğuludur.

“**Ölüm**”den önceki haller ve ölümün sebepleri “**Yakub’a gelip çatdığı zaman...**” çünkü bizzat ölümün kendisi geldiği takdirde herhangi bir şey söylemesine imkân olmazdı.

Hz. Yakub, tapınacakları ma'bud ile ilgili olarak "neye" diye soru sormuş, "kime" diye sormamıştır. Çünkü o, onları denemek istemişti. Şâyet "kime" demiş olsaydı maksadı oğulları arasından kimlerin hidâyet sahibi olduklarını görmek olacaktı, halbuki o hepsini denemek istediğinden dolayı "neye" diye sormuştur. Diğer taraftan Allah'tan başka tapınılan ma'budlar putlar, ateş, güneş ve taşlar gibi cansız yaratıklardır. O bakımdan Hz. Yakub bu tür cansızlardan neye ibadet edeceklerini anlamak istemiştir.

"Benden sonra" ölümünden sonra demektir. Anlatıldığına göre Hz. Yakub peygamberlerin muhayyer bırakıldığı şekilde hayat ve ölümden birisini seçmekte serbest bırakılınca ölümü seçmiş ve: Oğullarıma ve aileme vasiyet edinceye kadar bana mühlet veriniz, demiş, onları bir araya toplamış ve bu sözleri söylemiştir. Onlar da doğru yolu bularak: **"Senin ilahına.. ibadet edeceğiz"** diye cevap verdiler. Bu cevapları ile de hak din üzere sebat ettiklerini, şanı yüce Allah'ı tanıdıklarını ona gösterdiler.

"Senin ilahına ve babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın bir ve tek olan ilahına ibadet edeceğiz... demişlerdi."

İbrahim, İsmâil ve İshak isimleri, mecrûr olan "babaların" anlamındaki kelimeden bedel olarak cer mahallindedirler. Bu isimler, Arapça olmadıklarından munsarîf değildirler. el-Kisâî der ki: İstersen "İshâk" ismini (ufalamak demek olan:) "sahk"tan gelmiş kabul edebilirsin. Yakub'u da (erkek keklik demek olan) kuştan türetebilirsin. (O taktirde bunlar munsarîf olurlar, demek istiyor).

Şanı yüce Allah amcaya ve dedeye "baba" adını vermiştir. Önce dedeyi sonra amca olan İsmail'i yaşça Hz. İshak'tan büyük olduğundan dolayı zikretmektedir. İkinci **"ilah"** kelimesi birincisinden bedeldir. Tekrarlanması vahdaniyet sıfatıyla birlikte "tek olan ilah" şeklinde tekrar edildiğinden dolayıdır. İkinci "ilah" kelimesinin hal olduğu da söylenmiştir. ⁽¹⁾ İbn Atiyye der ki: Bu güzel bir görüştür, çünkü maksat vahdaniyyetin isbat edilmesidir.

el-Hasen, Yahya b. Ya'mer, el-Cahderî ve Ebu Reca el-Utaridî (وَاللهُ أَيْكُ): Babanın ilahına" diye okumuşlardır. Bunu iki şekilde açıklamak mümkündür:

a) Hz. İbrahim'i tek olarak zikretmiş ve amca olduğundan dolayı Hz. İsmail'i baba olarak zikretmek istememiştir. en-Nehhâs der ki, böyle birşey gerekmez, çünkü Araplar amcaya da baba demektedirler.

b) Burada (أَيْكُ) kelimesi Sibeveyh'in görüşüne göre cem'i müzekker-i salim olur. Çünkü Sibeveyh baba demek olan "eb" kelimesinin ebune ve ebîne şeklinde geldiğini nakletmektedir. Şair nitekim şöyle demiştir:

فقلنا أسلموا إنا أخوكم

"Biz onlara teslim olunuz, çünkü bizler sizin kardeşleriniziz dedik."

(1) O takdirde meal şöyle olur: "Babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahına bir tek ilah olarak -yani tevhid ederek şirk koştırmaksızın- ibadet edeceğiz."

Bir başkası da şöyle demektedir:

فَلَمَّا تَبَيَّنَ أَصْوَاتُنَا بِكَيْنَ وَفَدَيْنَا بِالْأَيْنَا

“Bizim seslerimizi anladıklarında (o esir kadınlar)

Ağlaştılar ve bizim için: Babalarımız size feda olsun, dediler.”

“Biz ona teslim olmuşuzdur.” Mübteda ve haberdir. (Meal de buna göre yapılmıştır). Hal durumunda olması da muhtemeldir. (O takdirde anlamı şöyle olur: “Biz ona teslim olmuşlar olarak senin ilahına.. ibadet edeceğiz”). Âmil ise “ibadet edeceğiz” anlamındaki fiildir.

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ
عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

134. Onlar bir ümmetti, geçtiler. Onların kazandığı kendilerininindir. Sizin kazandığınız da sizin ve siz onların işlediklerinden sorumlu olacak da değilsiniz.

“Onlar bir ümmettiler geçtiler” buyruğunda “onlar” mübteda “bir ümmetti” onun haberidir. “Geçtiler” de ümmetin sıfatıdır. (Buna göre anlam: Onlar gelip geçen bir ümmetti, şeklinde olur). Arzu edildiği takdirde mübtedanın haberi de kabul edilebilir. (Asıl mealde olduğu gibi). O takdirde “üm-met” kelimesi “onlar” kelimesinden bedel olur.

“Onların kazandığı kendilerininindir, sizin kazandığınız da sizin” buyruğunda: “mâ: şey, ne” mübtedâ olarak ref mahillindedir. Ya da Kûfelîlerin görüşüne göre sıfattır. Hayır ve şer türünden neyi kazandıysanız ve onlar ne kazandıysa herkesin kazandığı kendisininindir.

[Bu buyrukta kula amellerin ve kazançların izafe edileceğinin, kula dayandırılacağına delili vardır. Her ne kadar bunları işlemek ve kazanmak gücünü veren yüce Allah ise de eğer bu kazandığı şey bir hayır ise onun lütfuyla onu kazanmıştır. Eğer bir şer ise adaleti ile kazanmıştır. Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşü budur. Bu anlamı ifade eden Kur'ân-ı Kerim'deki âyet-i kerimeler pek çoktur. Kul, fiillerini kazanandır. Bunun anlamı ise kul için fiil ile birlikte onu işleyebilecek bir kudret de yaratılmıştır. Bununla ihtiyara, yani seçim ve tercihe dayalı hareket ile mesela titreme sonucu meydana gelen hareket arasındaki fark anlaşılabilir. İşte böyle bir fiil yapabilme kudretini veren bu imkân, insanın mükellef tutulmasının kaynağını teşkil eder.

Cebriyye ise kulun fiillerini kazanmasını (kâsib olmasını) reddetmektedir. Onlara göre rüzgârın evirip çevirdiği bir kuru yaprak bir bitki gibidir.

Kaderiye ve Mu'tezile bu iki görüşten farklı bir görüş ortaya atarak kulun

kendi fiillerini yarattığını ileri sürmektedirler.]

"Ve siz onların işlediklerinden sorumlu olacak da değilsiniz." Yani kimse kimsenin günahından sorumlu tutulmayacaktır. Buyruk yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: *"Hiçbir (günah) yüklenici başka bir yüklenici (nefs)in yükünü yüklenmez."* (el-En'am, 6/164) Yük taşıyan hiçbir kimse başkasının ağırlığını taşımayacaktır. Buna dair açıklamalar ileride gelecektir.

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا ۚ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾

135. "Yahudi veya hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler.

De ki: "Hayır, muvahhid olarak İbrahim'in dinine (uyarız); o şirk koşanlardan değildi."

"Yahudi veya hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler." Her bir kesim tuttuğu yola çağrıda bulundu; yüce Allah onların bu iddialarını reddederek: Ey Muhammed **"De ki: Hayır, muvahhid olarak İbrahim'in dinine"** uyarız, diye buyurdu. Bunun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Hayır, biz İbrahim'in dinine uyarak hidâyet bulabiliriz.

İbnu'l A'rec ve İbn Ebi Able: (بَلْ مِلَّةَ) şeklinde okumuşlardır. İfadenin -o zaman- takdiri şöyle olur: Hayır, hidâyet İbrahim'in dinine uymakla olur veya bizim tuttuğumuz din İbrahim'in dinidir.

"Hanîfen: Muvahhid olarak" hoşlanılmayan dinlerden İbrahim'in dini olan hak dine yönelerek, demektir. Kelime ez-Zeccâc'a göre haldir. Yani, hayır biz bu durumda İbrahim'in dinine tabi oluyoruz. Ali b. Süleyman da şöyle demektedir: Burada bu kelimeyi hal kabul etmek yanlıştır. Çünkü bu tür söyleyişler caiz değildir (doğru değildir). Hz. İbrahim'e hanif denilmesinin sebebi onun Allah'ın dini olan İslâm'a yönelmiş olmasıdır. Çünkü "el-hanef" meyletmek demektir. Ayaklarının parmakları birbirlerine (içer) doğru olan kimse için ahnef ve hanfâ denilir. Bu durumda olan ayaklara da böyle denilir. Umm el-Ahnef şöyle demiştir:

وَاللَّهِ لَوْلَا حَنْفُ بَرَجِلِهِ مَا كَانَ فِي فِتْيَانِكُمْ مِنْ مِثْلِهِ

"Allah'a yemin ederim eğer onun ayağında bir hanef
(parmakları birbirine yakın) olmasaydı
Sizin yiğitleriniz arasında onun gibisi bulunmazdı."

Şair de şöyle demektedir:

إِذَا حَوَّلَ الظِّلَّ الْعَشِيَّ رَأَيْتَهُ خَفِيفًا وَفِي قَرْنِ الضَّحَى يَتَنَصَّرُ

"Gölge öğleden sonra yönünü değiştirdi mi onu hanif görürsün
Kuşluk vaktinde ise hristiyanlığa giriyor."

Bu sözleriyle öğleden sonra kibleye doğru dönen sabah ise hristiyanların kiblesi olan doğu tarafına dönen bukalemunu kastetmektedir.

Bazılarına göre de "el-hanef" istikamet demektir. Hz. İbrahim'in dinine "Hanîf" denilmesi istikameti yani dosdoğru olması dolayısıyladır. İşte ayakları çarpık olan kimseye "ahnef" denilmesi "istikamet" in uğurundan istifade etmek için (tefeuul)dır. Nitekim zehirli bir hayvan tarafından sokulan kimseye "ac-lim", oldukça tehlikeli geçitlere de "Mefâze" (kurtuluş yeri) denilmesi de bu türdendir. Çoğu dalcilerin görüşüne göre (bu şekilde) kullanım bundan dolayıdır.

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ
وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ
النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

136. Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve Esbat'a indirilene, Mûsâ'ya, İsa'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onlardan birini diğerinden ayırdetmeyiz. Biz ona teslim olmuşuzdur."

Buhârî Ebu Hureyre (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Kitap ehli Tevrat'ı İbranice okuyor ve müslümanlara Arapça açıklıyorlardı. Rasûlullah (s.a) ise şöyle buyurdu: "Kitap ehlini tasdik de etmeyin yalanlamayın da. Bunun yerine Allah'a ve bize indirilene... iman ettik, deyin (diye bu âyet-i kerîmeyi okudu). (1)

Muhammed b. Sirîn der ki: Sana sen mü'min misin diye sorulacak olursa, **"Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a.. indirilene.. iman ettik"** âyeti ile cevap ver.

Selefin çoğunluğu kişinin: Ben hakikaten mü'minim, demesini hoş karşılamamışlardır. Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle el-Enfal Sûresi'nde (el-Enfal, 8/5. âyet, 3. başlıkta) gelecektir.

(1) *Buhârî*, l'isâm 25, Tevhîd 51'de böylece yakın ifadelerle ve başka râviden: *Buhârî*, Şehâdât 29, Tefsir 2. sûre 11; *Ebû Dâvûd*, İlm 2; *Müsned*, IV, 136.

Önceki ilim adamlarından birisine bir kimseye bilmediği bir ismi zikredilerek: Filan peygambere iman ediyor musun diye soru sorulmuş. Ve denilmiş ki: Eğer evet iman ediyorum derse belki o isimde bir peygamber yoktur.

Dolayısıyla peygamber olmayan bir kimsenin peygamberliğine şahlılık etmiş olur. Eğer hayır derse belki o kimse peygamberdir, böylelikle peygamberlerden birisini inkâr etmiş olur. Bu kimse ne yapsın? Bu sorunun muhtabı şöyle cevap verir: Böyle bir kimsenin: Eğer peygamber ise ben buna iman ettim, demesi gerekir.

Bu âyet-i kerimede hitap bu ümmete yöneliktir. Onlara neye iman etmeleri gerektiğini öğretmektedir.

[İbn Abbas der ki: Yahudilerden bir grup Peygamber(s.a)'ın yanına gelerek peygamberlerden kime iman ettiklerine dair soru sorarlar, bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olur. Hz.İsa söz konusu edilince: Hayır biz İsa'ya da iman etmeyiz ona iman edene de etmeyiz, dediler.

"Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve Esbata indirilene.. iman ettik."(1)

el-Esbat: Yakub (a.s)'ın çocuklarıdır. Bunlar oniki tanedir. Onlardan her birisinin soyundan bir ümmet gelmiştir. Tekili sıbt gelir. İsrailoğullarında sıbt, İsmailoğullarında kabile durumundadır. Onlara "el-esbat" denilmesi, peşpeşe demek olan "es-Sabt"tan alınmadır. Onlar arka arkaya gelen topluluktur. Bunun aslının "es-sebat" olduğu da söylenmiştir ki ağaç demektir. Yani onlar çoklukları itibariyle ağaca benzerler.] Ebu İshak ez-Zeccâc der ki: Bu hususu bize Muhammed b. Ca'fer el-Enbarî'nin şu anlattıkları açıklamaktadır:

el-Enbarî dedi ki: Bize Ebu Büceyd (bazı nüshalarda Mecid) ed-Dekkâk anlatarak dedi ki: Bize el-Esved b. Amir anlatarak dedi ki: Bize İsrail, Simak'tan, o İkrime'den o İbn Abbas'tan rivâyetle dedi ki: On peygamber dışında bütün peygamberler İsrailoğullarındandır. Bu on peygamber: Nuh, Şuayb, Hud, Salih, Lut, İbrahim, İshak, Yakub, İsmail ve Muhammed (s.a)'dır. İsa ile Yakub dışında hiç birisinin iki ismi olmamıştır. Sıbt ise asılları bir olan topluluk ve kabile demektir.

Saç hakkında (kök olan) sebt ve sebit (ta harfi ile) kullanılırsa, düz olmayan, dalgalı saç, demek olur.

"Onlardan birini diğerinden ayırdetmeyiz." el-Ferra der ki: Yani yahudi ve hristiyanların yaptığı gibi bir kısmına iman ederken bir kısmını inkâr etmeyiz.

(1) Burada Kurtubî İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub kelimelerinin arapçada çeşitli şekillerde çoğullarını sözkonusu ettikten sonra şunları söylemektedir: "Bütün bu kelimelerin salim bir şekilde çoğul yapılması gerekir. O bakımdan "İbrahimûn, İshakûn, Yakubûn, denilir."

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي
شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾

137. Eğer onlar da sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse hidâyet bulurlar. Ve eğer yüzçevirirlerse onlar ancak muhalefetteler. Onlara karşı Allah sana yeter. O hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir.

“Eğer onlar da sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse hidâyet bulurlar.” Burada hitap Muhammed (s.a) ve onun ümmetinedir. Anlamı şudur: Onlar sizin gibi iman eder, sizin gibi tasdik ederlerse hidâyet bulmuş olurlar. Burada birbirinin misli ve benzeri olmak, iki iman arasında sözkonusu olmuştur. Ve (bimisli'nin başındaki) **“be”**nin fazladan ve pekiştirmek için geldiği belirtilmiştir.

[Taberî'nin anlattığını İbn Abbas şu şekilde okumuş:

“(فَإِنْ آمَنُوا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا)”: Eğer onlar sizin iman ettiğinize iman ederlerse hidâyet bulurlar.” Mushaftaki kıraate uygun olmasa bile kıraatin ifade ettiği anlam da budur. Buradaki **“misli: gibi”** kelimesi yüce Allah'ın:

(لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) **“Hiçbir şey O'nun gibi değildir”** (eş-Şûrâ, 42/11) buyruğunda olduğu gibi fazladandır. Onun gibi birşey yoktur anlamındadır. Nitekim şair de burada (misli) kelimesini fazladan kullanarak şöyle demektedir:

فَصِيرُوا مِثْلَ كَعَصْفٍ مَّاكُولٍ

“Böylelikle onlar yenilmiş saman gibi edildiler.”

Bakiyye rivâyet ediyor: Bize Şu'be, Ebû Hamza'dan, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: “Sizler, eğer onlar da sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse” demeyiniz; çünkü yüce Allah'ın misli (benzeri) yoktur. Fakat bunun yerine: Onlar sizin iman ettiğinize iman ederlerse, deyiniz. Ali b. Nasr el-Cehdamî de Şu'be yoluyla bu şekilde rivâyet etmektedir ki bunu el-Beyhakî zikretmiştir.

Anlamı şudur: Eğer onlar sizin peygamberinize ve bütün peygamberlere iman edip ayırım gözetmediğiniz gibi onlar da hiçbir ayırım gözetmezlerse hidâyet bulmuş olurlar. Şâyet kabul etmeyip mutlaka peygamberler arasında ayırım gözetmeye kalkıştırlarsa o takdirde onlar dinden uzaklaşmış, ayrılığa düşmüş ve muhalefet etmiş olurlar. **“Onlara karşı Allah sana yeter.”**

Nazar ehli (kelamcılar)dan bir grubun şöyle dedikleri nakledilmiştir: Yüce Allah'ın: **“Onun misli gibisi yoktur”** (eş-Şûrâ, 42/11) buyruğunda yer alan (ve gibi anlamına gelen): **“kef”** harfinin fazladan olma ihtimali vardır. İbn Ab-

has'tan nakledilen ve çoğunluğun okuyuşunu yasakladığına dair olan rivâyet ise, İbn Abbas'ın yüce Allah'tan teşbihi nefyetmek hususundaki mülhâlağalı bir tutumu dolayısıyla ortaya koyduğu özel bir kanaattir. İbn Atıyye de der ki: Böyle bir rivâyet İbn Abbas'tan tefsir türündendir. Yani bu, bu şekilde açıklanır, demektir.

Buradaki "be" harfinin "alâ" anlamına geldiği de söylenmiştir. O takdirde anlamı şöyle olur: "Eğer onlar sizin imanınız üzere (gibi) iman ederlerse hidâyet bulmuş olurlar."

Buradaki "gibi" kelimesinin asıl anlamı ile kullanıldığı da söylenmiştir. Yani "Allah tarafından size indirilenler gibisine iman ederlerse" anlamındadır. Bunun delili ise yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim."* (eş-Şûrâ, 42/15); *"Bize ve size indirilenlere iman ettik.. deyiniz."* (el-Ankebût, 29/46)

"Ve eğer" iman etmekten "yüzçevirirlerse onlar ancak muhalefetteler."

Zeyd b. Eslem der ki: **Şikâk** (muhalefet); anlaşmazlık demektir. Şikâk'ın mücadele, muhalefet ve karşılıklı düşmanlık anlamına geldiği de söylenmiştir. Aslı, yan taraf anlamına gelen "eş-şık" kelimesidir. İki kesimden her birisi adeta karşı tarafın bulunduğu şikkın başkasında imiş gibi bir ifadedir. Şair der ki:

إلى كم تقتل العلماء قسرا وتفجر بالشقاق وبالنفاق

"İlim adamlarını kaç (kaç kişiye) kadar zorla öldürecek

Ve şikak ve nifak ile günah işleyip duracaksın?"

Bir başkası da şöyle demektedir:

وإلا فاعلموا أنا وأنتم بؤساء ما بقينا في شقاق

"Aksi takdirde biliniz ki bizler ve sizler

Kaldığımız sürece şikak (ayrılık) içinde bâği kimseleriz."

"Şikak"ın meşakkatli ve zor gelen işi yapmaktan alındığı da söylenmiştir. Sanki her iki kesimden birisi karşı tarafa ağır ve meşakkatli gelen işi yapmak istiyormuşçasına davranmaya "şikak" denilir.

"Onlara karşı Allah sana yeter." Yani Allah düşmanına karşı Rasûlüne yetecektir. Adeta bu, yüce Allah tarafından Peygamberine yapılan ve kendisine karşı inatla direnen, muhalefet eden, yüzçevirmiş kimselere karşı hidâyet ilhsan edeceğini, mü'minler vasıtasıyla ona kafi geleceğini, onların hakkından geleceğini, ifade eden bir va'di gibidir.

Allah ona verdiği bu va'dini yerine getirmiştir. Kaynukaoğullarının ve Kuryazaoğullarının öldürülmesiyle Nadiroğullarının sürgüne gönderilmesiyle bu vaad gerçekleşmiştir.

Ayrıca **"Onlara karşı Allah sana yeter"** buyruğu Hz. Osman'ın şehid edildiği vakit kanının üzerine damladığı kelimedir. Hz. Osman, Peygamber (s.a.v)'in kendisine haber verdiği şekilde şehid düşmüştür.

"O" söz söyleyen herkesin sözünü **"hakıyla işiten ve"** kulları hakkında neleri uyguladığını, onlara neler yaptığını **"kemaliyle bilendir."**

Nakledildiğine göre Ebu Dulâme, Mansur'un yanına girdiğinde başında uzunca bir başlık ve (arka tarafından) omuzları arasında: **"Onlara karşı Allah sana yeter. O hakıyla işiten ve kemaliyle bilendir"** diye yazılı, ön tarafından açık bir cübbe giyindiğini, beline kılıcı astığını görür. Mansur bütün askerlere bu şekilde kıyafet giymelerini emretmişti. Ebu Dülame'ye: Nasılsın ya Ebû Dulâme diye sorunca o: Kötü haldeyim ey mü'minlerin emiri der. Bu sefer Mansur: Neden diye sorunca: Yüzü belinde, kılıcı kışında, Allah'ın Kitabını da sırtının arkasına atmış bir kimse hakkındaki kanaatim ne olabilir? Mansur onun bu sözüne güldü ve derhal bu kıyafetin değiştirilmesi için emir verdi.

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

138. Allah'ın boyası... boyası Allah'tan daha güzel kim olabilir! Biz O'na ibadet edenleriz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Allah'ın Boyası: Allah'ın Dini:

[**"Allah'ın boyası"**, el-Ahfeş ve başkaları Allah'ın dini demektir, demişlerdir. Bu buyruk (daha önce, 135. âyette geçen): **"İbrahim'in dinine"** buyruğundan bedeldir. (Yani Allah'ın dinine uyarız).]

el-Kisaî der ki: Bu, "tabi olunuz" emri takdir edilerek nasbedilmiştir. Ya da bağlı kalınız, ondan ayrılmayınız anlamını ifade edecek şekilde iğra' ⁽¹⁾ olmak üzere nasbedilmiştir.

Bu buyruk, merfu olarak okunsa da caizdir. O, Allah'ın boyasıdır, demek olur. Şeybân, Katade'nin şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Yahudiler kendi çocuklarını yahudi olarak boyarlar, hristiyanlar da çocuklarını hristiyan olarak boyarlar. Allah'ın boyası ise İslâm'dır.

ez-Zeccâc der ki: Bunun bu anlamda olduğunu, **"boya"** kelimesinin (daha önceden geçen): **"millet (din)"** kelimesinden bedel olduğunu göstermektedir. Mücahid de der ki: (Allah'ın boyası demek), Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu fitratıdır. Ebu İshak ez-Zeccâc der ki: Mücahid'in bu açık-

(1) **İğra'**: Muhatabın dikkatini öğülmeye değer bir işe çekip o işi yapmasını teşvik etmek demektir. İsimden önce takdir edilen fiil ile nasb edilmiş kabul edilir.

laması nihâyet Allah'ın boyasının İslâm olduğu anlamına gelir. Çünkü fıtrat yaratmanın başlangıcıdır. İnsanların üzerinde ilk olarak yaratıldıkları fıtrî din ise İslâm'dır.

[Mücahid'den, el-Hasen, Ebu'l-Âliye ve Katade'den: Boya dindir, dedikleri rivâyet edilmiştir. Bunun aslı ise şudur: Hristiyanlar çocuklarını suya boyuyorlardı (batıyorlardı.) İşte onların vaftiz dedikleri şey budur. Bu işi yaparak; işte bu çocuklarımız için bir temizlemedir, derlerdi. İbn Abbas der ki: Hristiyanların bir çocukları olduğu zaman onun üzerinden yedi gün geçti mi onu vaftiz suyu adı verilen bir suya daldırıyorlar ve sünnet olmak yerine bu su ile temizlemek kastıyla böyle yapıyorlardı. Çünkü sünnet de bir temizliktir. Onlar bu işi yaptıkları kimse için: İşte şimdi gerçek bir hristiyan oldu, diyorlardı. Yüce Allah ise: **"Allah'ın boyası"** diye buyurarak onların bu kaaatlerini reddetmektedir. Yani Allah'ın boyası en güzel boyadır ki o da İslâm'dır.]

Burada yüce Allah'ın "dine" boya adını vermesi istiâre ve mecaz yoluydudur. Çünkü boyanın etkisi kumaşta nasıl ortaya çıkıyor ise dinin öngördüğü ameller ve belirginlikler de o dine bağlı olan kimseler üzerinde öylece görülür.

Hemdan hükümdarlarının şairlerinden birisi de şöyle demektedir:

وَكُلُّ أَنْاسٍ لَهُمْ صِبْغَةٌ وَصِبْغَةُ هَمْدَانَ خَيْرُ الصَّبْغِ
صَبَّغْنَا عَلَى ذَاكَ أَبْنَاءَنَا فَأَكْرِمِ بِصِبْغَتِنَا فِي الصَّبْغِ

"Her kesim insanın kendilerine göre bir boyası vardır.

Hemdanlıların boyası ise en iyi boyadır.

Biz çocuklarımızı buna göre boyadık

Boyalar arasında bizim boyamız ne güzeldir!"

[Şöyle de açıklanmıştır: Boyanmak İslâm'a girmek isteyen kimse için hristiyanların vaftizi yerine gusletmek demektir. Bu açıklamayı da el-Maverdî yapmıştır.

Bu açıklamaya göre müslüman olan kâfirin gusletmesi bir ibadet ve vacip olur.] Bu ise bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

2- Müslüman Olanın Gusletme Gereği:

[Çünkü bu açıklamaya göre **"Allah'ın boyası"** Allah'ın emrettiği gusul demek olur. Yani İslâm'a girdiğiniz takdirde Allah'ın sizin için farz kıldığı şekilde guslediniz. Nitekim Kays b. Asım ile Sumame b. Usal, İslâm'a girdiklerinde Hz. Peygamber'in sünneti ile sabit olduğuna göre verilen emir bunu ifade etmektedir.] Ebu Hatim el-Bustî Sahih Müsnedinde Ebu Hureyre (r.a.)'dan şunu rivâyet etmektedir: Hanifeoğullarından olan Sumame (b. Usal) esir alındı. Peygamber (s.a) bir gün onun yanından geçti, o da İslâm'a girdi. Hz. Pey-

gamber onu Ebu Talha'nın etrafı duvar ile çevrili olan bahçesine gönderdi ve ona gusletmesini emretti. O da gusledip iki rek'at namaz kıldı. Rasûlulâlı (s.a) bunun üzerine şöyle buyurdu: "Sizin bu adamınızın İslâm'a bağlılığı güzel bir şekilde olmuştur" diye buyurdu. (1)

Yine Kays b. Asım'dan da rivâyet edildiğine göre Kays İslâm'a girince Peygamber (s.a) ona sidr karıştırılmış su ile yıkanmasını emretmiştir. Bunu en-Nesâî zikretmiş ve Ebu Muhammed Abdülhak da bunun sahih olduğunu belirtmiştir. (2)

Yüce Allah'a yaklaşıncı bir ibadete de "sıbğa" adının verileceği de söylenmiştir. Bunu İbnu'l Faris, *el-Mücmel*'inde kaydeder. el-Cevherî de der ki: "Allah'ın boyası" Allah'ın dini demektir. Boyanın sünnet olmak demek olduğu da söylenmiştir. Hz. İbrahim sünnet olmuş ve hristiyanlar çocuklarını suya bandırdıkları için bu boya sünnet olmak hakkında kullanılır olmuştur. Bu açıklama el-Ferrâ'ya aittir.

"Biz O'na ibadet edenleriz" buyruğu mübteda ve haberdir.

قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾

139. De ki: "Siz bizimle Allah hakkında mı çekişiyorsunuz? Halbuki O, bizim de Rabbimiz sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize sizin yaptıklarınız size aittir. Biz O'na ihlasla ibadet edenleriz."

el-Hasen der ki: Burada sözü geçen çekişmenin mahiyeti şu idi. onlar şöyle demişti: Biz size göre Allah'a daha yakınız. Çünkü bizler Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz. Şöyle de denilmiştir: Bizim atalarımız ve kitaplarımız sizden öncedir. Ve bizim geçmişimizde putatapıcılık yoktur.

[Âyet-i kerimenin anlamı da şudur: Kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduklarını iddia eden, atalarının ve kitaplarının sizden önce olması dolayısıyla Allah'a daha yakın olduklarını ileri süren şu yahudi ve hristiyanlara ya Muhammed de ki: **"Siz bizimle Allah hakkında mı çekişiyorsunuz?"** Yani Rabbimiz bir ve tek olduğu halde kendi iddianızı bize karşı mı delil getirmeye çalışıyorsunuz? Halbuki herkes yaptığının karşılığını görecektir. Dinin önce gelmiş olmasının etkisi nerede kaldı?]

(1) Hadis-i şerif buna yakın ifadelerle: *Müsned*, II, 483'te geçmektedir. Daha mufassal ve nisbeten farklı rivâyetlerle de *Müsned*, II, 246, 304 ve 452'de yer almaktadır. Ayrıca bk. *Buhârî*, Salât 76, Meğâzi 70; *Müslim*, Cihâd 59; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 114; *Nesâî*, Tahâre 127.

(2) *Ebü Dâvûd*, Tahâre 129; *Tirmizî*, Cumua 72; *Nesâî*, Tahâre 126; *Müsned*, V, 61

"Allah hakkında" buyruğunun anlamı ise Allah'ın dini hakkında, ona yakınlık ve onun nezdinde üstün bir değere sahip olmak hususunda, demektir.

Çoğunluk: "(أَتَحَاجُّونَا)": **Siz bizimle.. mı çekişiyorsunuz?"** şeklinde okumuşlardır. Harekeli aynı cinsten, birbirinin misli olan iki harfin bir araya gelmesinin caiz olmaması ikincisinin ayrı bir harf durumunda olduğundan dolayıdır. İbn Muhaysin ise (أَتَحَاجُّونَا) şeklinde -birbirinin misli olan iki harf bir arada bulunduğundan dolayı- idgamlı olarak okumuştur. en-Nehlâs der ki: Bu caiz olmakla birlikte büyük çoğunluğun kıraatine aykırıdır. "(أَتَحَاجُّون)": **Benimle tartışır mısınız?"** (el-En'am, 6/80) da ikinci nun'un hafifedilerek okunması da caizdir. Nitekim Nafi' de (فَبِمَ تَشْتَرُونَ): **Bana neyin müjdesini veriyorsunuz?"** (el-Hicr, 15/54) diye aynı şekilde okumuştur.

"Biz O'na ihlasla ibadet edenleriz." İbadetimizi O'na ihlasla yapan kimseleriz.

Bunda onları azarlamak anlamı da vardır. Yani sizler Allah'a karşı ibadetlerinizi ihlasla yapmıyorken nasıl olur da size göre bizim için daha uygun olan ve bize daha yakışan bir şeyin iddiasında bulunuyorsunuz?

[**İhlasın** gerçek mahiyeti fiilin yaratıkların görmelerini istemek düşüncesinden arındırılması demektir. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır: "Yüce Allah buyuruyor ki: Ben ortakların en hayırlısıyım. Her kim Benimle bir başkasını ortak koarsa o (ortak koştugu şey) Benim ortağıma aittir. Ey insanlar, amellerinizi yüce Allah'a halis kılınız, çünkü yüce Allah ancak kendisi için ihlasla yapılan şeyi kabul eder. Bu, Allah için ve akrabalık içindir demeyiniz. O takdirde o akrabalık için olur. Ondan Allah'a ait hiçbir şey olmaz. Bu Allah için ve sizin hatırlığınız için, demeyiniz. O takdirde o sizin hatırlığınız için olur ve ondan yüce Allah için hiçbir şey olmaz." Bunu ed-Dahhâk b. Kays el-Fihri rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: ... dedi ve hadisi zikretti. Bu hadisi Dârakutnî zikretmiştir. ⁽¹⁾]

Ruveym der ki: Amelin ihlasla yapılması kişinin bu ameli karşılığında dünyada da ahirette de herhangi bir karşılık istememesi ve iki melekten dahi onun için bir pay istememesidir.

el-Cüneyd de der ki: İhlas kul ile Allah arasında bir sırdır. Melek onu bilmez ki yazsın, şeytan da bilmez ki bozmaya çalışsın, heva da onun farkına varmaz ki onu başka taraflara meylettirsin.

Ebu'l Kasım el-Kuşeyrî ve başkaları ise Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedirler: "Ben Cebrail'e ihlasın mahiyeti hakkında sordum, da şöyle dedi: Ben de izzetin sahibi yüce Rabbimize ihlasın mahiyeti hakkında sordum O da şöyle buyurdu: O benim sırlarımdan bir sırdır, Ben onu kularımdan sevdiğim kimsenin kalbine emanet ederim." ⁽²⁾

(1) *Dârakutnî*, I, 51. Dahhâk b. Kays'ın sahabe olup olmadığı ihtilâfıdır. Ebu't-Tayyib Azl-mabadî, *et-Ta'lik el-Muhtâ*, I, 52.

(2) Kaynağını tesbit edemedik

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا
هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ
شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾

140. Yoksa siz: “Muhakkak İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Esbat yahudi ya da hristiyan idi” mi diyorsunuz? De ki: “Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı? Yanında bulunan Allah’tan gelmiş bir şahitliği saklayandan daha zalim kim olabilir? Allah işlediklerinizden gafil değildir.”

“Yoksa siz.. mi diyorsunuz?” dediler, anlamındadır. Hamza, Kisaî ve Hafs’ın rivâyetine göre Asım, bunu (تَقُولُونَ): diyorsunuz şeklinde “t” harfiyle okumuşlardır. Güzel bir okuyuştur. Çünkü ifadeler arasında kopukluk yoktur. Sanki bunun anlamı şöyledir: Siz bizimle Allah hakkında mı çekişiyorsunuz, yoksa peygamberler sizin dininiz üzere idiler mi diyorsunuz? demek olur. Bu taktirde (yoksa anlamına gelen: أَمْ) muttasıl olur.

Ancak bunu “ya” harfi ile okuyanların kıraatine göre munkatı’ olur. (Bu okuyuşa göre anlam ise şöyle olur: “Yoksa onlar... mi diyorlar?”

Buna göre (139. âyetteki: “Siz bizimle Allah hakkında mı çekişiyorsunuz?” buyruğu ile) bu ifadede sözü geçen hususlar iki ayrı söz olur ve bu takdirde (أَمْ) kelimesi (بَل) hayır, bilakis (... siz ... diyorsunuz) anlamında olur.

“(هُودًا) : Yahudi” kelimesi, (كَان): idi”nin haberidir. (إِنَّ): Muhakkak”ın haberi ise cümlelerin yapısı içerisinde. Kur’ân’ın dışındaki sözlerde, “Yahudiler” anlamındaki kelimenin, “Muhakkak” anlamındaki edatın haberi olarak ref edilmesi mümkündür. Bu durumda “idi” anlamını veren nâkıs fiil, amel etmez olur. Bu açıklamayı en-Nehhâs zikretmektedir.

“De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı?” Bu, onların (yani önceki peygamberlerin) yahudi veya hristiyan olduklarına dair iddiaları dolaşısıyla bir taraftan onları azarlayıcı bir ifadedir, diğer taraftan da onlara doğruyu söyletmektir. Yüce Allah, onlara bu peygamberlerin halini sizden daha iyi bilir diyerek iddialarını reddetmektedir. Yani önceki peygamberler yahudi olmadıkları gibi hristiyan da değillerdi.

“Allah’tan gelmiş bir şahitliği saklayandan daha zalim kim olabilir?” Soru olmakla birlikte anlamı daha zalim hiç kimse olamaz demektir.

[“Yanında Allah’tan gelmiş bir şahitlik” buyruğu ile onların bütün peygamberlerin İslâm üzere olduklarını bildiklerini anlatmaktadır. Şöyle de de-

nilmiştir: Burada kasıt, Rasûlullah (s.a)'ın niteliklerine dair kitaplarında yer alan bilgileri gizlemeleridir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Ancak birinci açıklama âyetin gelişine daha uygundur.]

"Allah işlediklerinizden gafil değildir." Allah, onların işlerini başıboş bırakmayacağını ve amellerinin karşılıklarını onlara vereceğini haber vermektedir ve aynı zamanda bir tehdittir.

Gafil: ihmali sebebiyle işlerin farkına varamayan kimse demektir. Üzerinde herhangi bir alamet ve imar izi taşımayan araziye denilen "el-gufl"den alınmıştır. Herhangi bir işaret ve alameti bulunmayan deveye de böyle denilir. Deneyimsiz bir kimse için de "raculun guflun" denilir. el-Kisaî ise yağmur yağmamış araziye "arzun guflun" denileceğini söylemiştir. Bir şeyi hatırlamakla birlikte terketmek halinde de aynı kökten gelen kelime kullanılır.

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ
عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

141. Onlar bir ümmetti, geçtiler. Onların kazandığı kendilerininindir, sizin kazandığınız da sizin. Ve siz onların işlediklerinden sorumlu olacak da değilsiniz.

Tehdit ve korkutmak anlamını ihtiva ettiğinden dolayı bu âyet-i kerimeyi yüce Allah aynı şekilde tekrarlamaktadır. (bk. el-Bakara, 2/134) Yani önderliklerine ve faziletlerine rağmen o peygamberler kazandıklarının karşılığını göreceklere göre sizin böyle olmanız öncelikle sözkonusudur. Bundan dolayı aynı buyrukların tekrarlanması gerekmiştir. İşte burada tekrarın sebebi budur.

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلِيَهُمْ عَنِ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا
قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾

142. İnsanlardan sefih olanlar: "Onları yönelmiş oldukları kiblelerinden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da batı da Allah'ındır. O kimi dilerse onu dosdoğru yola iletir."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- İnsanların Beyinsizleri:

"İnsanlardan sefih olanlar.. diyecekler." Yüce Allah bunların mü'minlerin kiblesinin Şam tarafından Ka'be'ye doğru değiştirilmesi ile ilgili olarak **"onları kiblelerinden çeviren nedir?"** diyeceklerini haber vermektedir.

"Diyecekler" dediler anlamındadır. Yüce Allah burada mazi (di'li geçmiş)in yerine gelecek kipini kullanmıştır ki, bu ifade onların bu sözlerini sürdüreceklerini ve bunu devam ettireceklerini göstermektedir. **"İnsanlardan"** buyruğu ile de özel bir kesime işaret etmiştir. Çünkü **"sefihlik"** cansızlar ve hayvanlar hakkında sözkonusudur. Bu buyrukta **"sefih olanlar"** ile kast edilenler, **"onları kiblelerinden çeviren nedir?"** diyenlerin hepsidir.

Sefihler (sufchâ); çoğul olup bunun tekili "sefih"tir. Akıllı kıt ve hafif olan demektir. Dokuması hafif olan kumaşa da "sefih" dediklerinden bu kelimeyi kıt akıllılar hakkında da kullanmışlardır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/13. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Kadınlar için bu kelimenin çoğulu "sefâih" şeklinde gelir.

el-Müerric der ki: Sefih, bildiğinin hilafını kasten söyleyen çok yalancı ve çok iftiracı demektir. Kutrub'a göre çok cahil kimse demektir.

Burada "sefihler" ile kastedilenler Mücahid'e göre Medine'deki yahudilerdir. es-Süddî'ye göre münafıklardır.

ez-Zeccâc da şöyle demiştir: Kureyş kâfirleri kiblenin değiştirilmesini kabul etmeyince şöyle dediler: Muhammed, doğduğu yere özlem duymaya başladı. Pek yakında sizin dininize geri dönecektir.

Yahudiler de şöyle dediler: Bu işin içinden çıkamaz oldu, şaşırdı kaldı.

Münafıklar ise: Yönelmiş oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir diye konuştular. Müslümanlarla da alay ettiler.

"Çeviren" yani döndüren, başka tarafa yönelten **"nedir?"**

2- Kiblenin Değiştirilmesine Dair Rivâyetler:

Hadis imamlarının İbn Ömer'den rivâyetlerine göre -lafız Malikindir- o şöyle demiştir: Müslümanların Kubâ'da sabah namazını kıldıkları bir sırada birisi yanlarına gelip şöyle dedi: Bu gece Rasûlullah (s.a)'a Kur'ân-ı Kerim nazil oldu ve Ka'be'ye yönelmesi emredildi. Onlar da oraya yöneldiler. O sırada yüzleri Şam tarafına (Beytu'l Makdis'e doğru) yönelmiş idi, Ka'be'ye doğru döndüler. ⁽¹⁾

Buhârî'nin el-Bera'dan rivâyetine göre Rasûlullah (s.a) Beytu'l Makdis'e doğru onaltı ya da onyediy ay süreyle namaz kıldı. Ancak kiblesinin Beytullah'a doğru olmasını arzu ediyordu. Onun (Beytullah'a doğru) kıldığı ilk namaz ikindi namazıydı. Onunla birlikte bir topluluk da namaz kılmıştı. Peygamber (s.a) ile birlikte namaz kılanlardan birisi, çıkıp rükû'a varmış olduk-

(1) *Buhârî*, Salât 32, Âhâd 1, Tefsir 2. sûre 16, 17, 19; *Müslim*, Mesacid 13; *Nesâî*, Salât 24, Kible 3; *Muvatta'*, Kible 6

ları bir halde bir mescid halkının yanından geçti, şöyle dedi: Allah'ı adına şahitlik ederim ki ben Peygamber (s.a) ile birlikte Mekke'ye doğru namaz kıldım. Oldukları gibi Beytullah'a doğru yöneldiler. Kible Beytullah'a doğru değiştirilmeden önce (eski) kibleye doğru namaz kılıp öldürülmüş (şehid düşmüş) birtakım kimseler vardı ki onlar hakkında ne diyeceğimizi bilemiyorduk. Bunun üzerine yüce Allah: **"Allah imanınızı zayi edecek değildir."** (el-Bakara, 2/143) âyetini inzâl buyurdu. ⁽¹⁾

Görüldüğü gibi bu rivâyette ikinci namazından, Malik'in rivâyetinde ise sabah namazından söz edilmektedir. Bu buyruk, Peygamber (s.a)'e Seleme-oğulları Mescidinde farzın iki rek'atını kıldıktan sonra nazil olmuş ve namazda iken yüzünü Ka'be'ye doğru çevirmiştir. O bakımdan bu mescide Mescidü'l Kibleteyn, (iki kibleli mescid) adı verilmiştir. Ebu'l-Ferrec'in zikrettiğine göre Abbad b. Nehîk bu namazda Peygamber (s.a) ile birlikte bulunuyor idi. Ebu Ömer *et-Temhid* adlı eserinde Akabe'de bey'atte bulunan kadınlardan birisi olan Eslem kızı Nuveyle'den şöyle dediğini zikretmektedir: Öğlen namazını kılıyordum. Bu sırada Abbad b. Bişr b. Kayzî gelip şöyle dedi: Rasûlullah (s.a) kibleye -veya Beytu'l Haram'a doğru- yöneldi. Erkekler kadınların yerine, kadınlar da erkeklerin yerine geçti. ⁽²⁾

Bu âyet-i kerimenin namazda olunmadığı bir sırada nazil olduğu da söylenmiştir. Çoğunluğun rivâyeti bu şekildedir. Ka'be'ye doğru kılınan ilk namaz ise ikinci namazı olmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.]

[Beytu'l-Makdis'ten Ka'be'ye doğru kıblenin değiştirildiği sırada Ka'be'ye doğru ilk namaz kılan kişinin, Ebû Said b. el-Mualla'nın olduğu rivâyet edilmiştir. Şöyle ki: Mescid'e gitmekte olduğu bir sırada Rasûlullah (s.a)'ın müslümanlara minberin üzerinde irad ettiği hutbede kıblenin değiştirilmiş olduğunu söylediğini ve bu arada: **"Biz yüzünü göğe doğru evirip çevirdiğini görüyoruz."** (el-Bakara, 2/144) âyetini sonuna kadar okuduğunu işittim. Bunun üzerine arkadaşına şöyle dedim: Gel, Rasûlullah (s.a) minberden inmeden önce iki rek'at namaz kıliverelim. Böylelikle Ka'be'ye doğru ilk namaz kılanlar biz oluruz. (Orada bulunan) koyun ve develerin arkasına saklanarak iki rek'at namaz kıldım. Daha sonra Rasûlullah (s.a) minberden indi ve cemaate o günün öğle namazını kıldırdı. Ebu Ömer (İbn Abdî'l-Berr) Ebu Said el-Mualla'nın bu hadisten başka rivâyet ettiği bir hadis yoktur, der.] Şu kadar var ki Fatiha Sûresi'nin faziletine dair "... namaz kılıyordum, Rasûlullah beni çağırды.." şeklindeki hadisini Buhârî rivâyet etmiştir. ⁽³⁾ Hadis daha önceden ⁽⁴⁾ geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Buhârî*, İman 30, Salât 31.

(2) *et-Temhid*, XVII, 46

(3) *Buhârî*, Tefsir, 1. sûre, b.1. *Müsned*, III, 450, IV, 211. Aynı yerde Ebû Sâid'den rivâyet edilen ve Hz. Ebû Bekir'in faziletine dair bir hadis daha vardır. Abdulganî en-Nablusî, *Zehâiru'l-Mevâris* (III, 174)'de Nesâî'ye atfen bir hadis daha zikretmektedir. Böylece Ebû Said'den rivâyet edilen hadislerin toplam, dördü bulunmaktadır.

(4) Fatiha Sûresi'nin tefsiri 1. bölüm 1. başlıkta

3- Kible Ne Zaman Değiştirildi?

Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinden sonra kiblenin ne vakit değiştirildiği hususunda farklı rivâyetler vardır. Buhârî'de geçtiği üzere onaltı veya onyedi ay sonra denilmiştir. ⁽¹⁾ Bunu Darakutnî de el-Bera'dan rivâyet etmiştir ve şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) ile birlikte Medine'ye gelişinden sonra on altı ay süre ile Beytu'l Makdis'e doğru namaz kıldık. Daha sonra yüce Allah peygamberinin arzusunu bildiğinden: **"Biz yüzünü göğe doğru evirip çevirdiğini görüyoruz."** (el- Bakara, 2/144) âyetini indirdi. ⁽²⁾

Bu rivâyette şüphe sözkonusu olmaksızın onaltı ay zikredilmektedir.

İmam Malik ise Yahya b. Said'den, o Said b. el-Müseyyeb'den rivâyet ettiğine göre kiblenin değiştirilmesi Bedir gazvesinden iki ay önce olmuştur. ⁽³⁾ İbrahim b. İshak der ki: Kiblenin değiştirilmesi, hicretin ikinci yılı Receb ayında olmuştur. [Ebu Hatim el-Büstî der ki: Müslümanlar tamı tamına on yedi ay üç gün Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldılar. ⁽⁴⁾ Şöyle ki; Peygamber (s.a)'ın Medine'ye gelişi Rabiulevvel ayının Pazartesi'ye rastlayan onikinci günü idi. Yüce Allah ona Ka'be'ye yönelme emrini ise salı gününe rastlayan Şa'ban ayının ortasında vermiş idi.]

4- Hz. Peygamber'in Beytu'l-Makdis'e Yönelme Keyfiyeti:

İlim adamları Hz. Peygamber'in Beytu'l-Makdis'e yönelme keyfiyeti hakkında da üç ayrı görüş ortaya atmışlardır. [el-Hasen der ki: Hz. Peygamber Beytu'l Makdis'e kendi görüş ve ichtihadına dayanarak yönelmişti. Bu, İkrime ve Ebu'l-Aliye'nin de görüşüdür.]

İkincisine göre Hz. Peygamber, Beytu'l-Makdis ile Ka'be'ye yönelmek arasında muhayyer idi. O, yahudilerin iman etmelerini umarak ve onların İslâm'a ısınmaları arzusu ile Kudüs'e doğru yönelmeyi tercih etti. Bu görüş de Taberî'ye aittir. ez-Zeccâc der ki: Bu müşriklere imtihan olsun dıyedir. Çünkü onlar Ka'be'ye alışmışlardı.]

İbn Abbas ve başkalarından oluşan cumhurun kabul ettiği görüşe göre; Hz. Peygamber'in Beytu'l-Makdis'e doğru yönelmesi, kesinlikle yüce Allah'ın emir ve vahyi ile olmuştur. Daha sonra da yüce Allah bunu neshederek namazda Ka'be'ye yönelmesi emrini vermiştir. Delil olarak da yüce Allah'ın şu buyruğunu gösterirler: **"Senin yöneldiğin kibleyi, ancak o peygambere uyanları ayağının iki ökçesi üzerinde döneceklerden ayırdetmemiz için kible yaptık."** (el-Bakara, 2/143)

5- Hicretten Önce Kible Neresiydi?

Yine ilim adamları, Hz. Peygamber'e namazın Mekke'de ilk olarak farz kı-

(1) Buhârî, Salât 31; Müslim, Mesâcid 12

(2) Darakutnî, I, 273-274; Müslim, Mesâcid 11

(3) Muvatta', Kible 7;

(4) Ebû Hatim el-Bustî, es-Siretu'n-Nebeviyye, Lübnân, 1407/1987, s. 157

lındığı sırada kible Beytu'l-Makdis'e doğru mu idi, yoksa Mekke'ye (Ka'be'ye) doğru mu idi hususunda farklı iki görüşe sahiptirler.]

[Kimisi: Mekke'de de kible Beytu'l-Makdis'e doğru idi, Medine'de de onyediyedi ay süreyle böyle devam etti, daha sonra yüce Allah ona Ka'be'ye doğru yönelmesini emretmiştir, diyor. Bu görüş İbn Abbas'ındır.]

[Başkaları ise şöyle demektedir: Hz. Peygamber'e namazın ilk olarak farz kılındığı sırada kible Ka'be idi. O Mekke'de kaldığı sürece Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in kıldığı şekilde namaz kılmaya devam etti. Medine'ye geldikten sonra -süre ile ilgili görüş ayrılıklarına göre- onaltı veya onyediyedi ay süreyle Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kıldı. Daha sonra yüce Allah ona Ka'be'ye yönelme emrini verdi.

Ebû Ömer (İbn Abdî'l-Berr) der ki: Bence konu ile ilgili iki görüşten daha sahih olanı budur.]

Başkası ise şöyle demektedir: Peygamber (s.a) Medine'ye geldiğinde yahudilerin kalplerini ısındırmak istedi. Bu, onların imana gelmelerini daha bir teşvik etsin diye onların kiblelerine doğru yöneldi. Onların inatları açıkça ortaya çıkıp onlardan ümidini kesince Ka'be'ye döndürülmek istediğinden semaya doğru bakıp dururdu. Hz. İbrahim'in kiblesi olduğundan dolayı Ka'be'yi seviyordu. Bu açıklama da İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Onun Ka'be'ye yöneltmek istemesi ise Arapların İslâm'a girmeleri için daha bir teşvik edici unsur olduğundan dolayıdır da denilmiştir. Mücahid'den nakledildiğine göre ise yahudilere muhalefet olsun diye Ka'be'ye yönelmek istemiştir.

Ebu'l-Âliye er-Reyhânî'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Hz. Salih'in mescidinin kiblesi de Ka'be'ye doğru idi. Yine Hz. Mûsâ (Beytu'l-Makdis'teki) kayaya doğru ve Ka'be cihetine namaz kıları. ⁽¹⁾ Ka'be bütün peygamberlerin kiblesidir. Allah'ın salât ve selamı hepsine olsun.

6- Bu Âyet Neshin Delilidir:

Bu âyet-i kerime şanı yüce Allah'ın hükümleri arasında ve Kitabında nâsıh ve mensûh olduğunun açık delilidir. Daha önceden de açıklandığı gibi (el-Bakara, 2/106. âyet) istisna olarak kabul etmeyenlerin dışında ümmet bu hususta icma etmiştir. Yine ilim adamları Kur'ân-ı Kerim'de ilk nesholunanın kible olduğu üzerinde de icma etmişlerdir. Bundan önceki başlıkta sözü edildiği gibi iki görüşten birisine göre; iki defa neshedilmiştir.

7- Sünnetin Kur'ân İle Neshi:

Yine bu âyet-i kerime, Sünnetin Kur'ân-ı Kerim ile neshedilebileceğinin

(1) Hz. Mûsâ'nın vefatından sonra İsrâiloğullarının Arz-ı Mukaddes'e girdikleri ve Beytu'l-Makdis'in Hz. Dâvûd ile Hz. Süleyman dönemlerinde, çok sonraları inşa edildiği bilinen bir gerçektir. Buna göre ifadenin: Hz. Mûsâ'nın da namazda Kâbe'ye doğru yönelerek namaz kıldığına dair bölümlü, gerçeği ifade etmektedir.

delillidir. Şöyle ki; Peygamber Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmıştı. Bu hususta ise Kur'ân'da herhangi bir âyet yoktur. Buna dair hüküm ancak sünnetten gelmektedir. Daha sonra bu hüküm Kur'ân-ı Kerim ile neshedilmiştir. Buna göre: "*Senin yöneldiğin*" (el-Bakara, 2/143) buyruğunun anlamı haliha-zırda üzerinde bulunduğu kible demek olur.

8- Haber-i Vahid ile Yürürlükte Olan Hükümü Kaldırma:

[Yine bu âyet-i kerimede vahid haberin kat'i kabul edilebileceğine dair delil vardır. Şöyle ki: Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılmak, onlara göre şeriatte kat'i bir emir idi. Diğer taraftan Kuba'da namaz kılanlara haberci gelip kiblenin Mescid-i Harama doğru değiştirildiğini onlara bildirince onun sözünü kabul ettiler ve Ka'be'ye doğru döndüler. Böylelikle -zannî bilgi ifade ettiği halde- vahid habere dayanarak mütevâtir haberi terkettiler.]

İlim adamları bunun aklen caiz olup olmadığı ve vakıa olarak meydana gelip gelmediği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Ebu Hatim der ki: Kabul edilen görüş eğer şeriat onunla taabbüd istemiş ise aklen bunun caiz olacağı ve Kuba mescidi olayı delil gösterilerek Rasûlullah (s.a)'ın zamanında da bunun meydana geldiği şeklindedir. [Ayrıca Peygamber (s.a)'ın, tek tek valileri çevredeki bölgelere tayin edip gönderdiği ve bunların nâsih olanı da mensûh olanı da tebliğ ettikleri de delil gösterilmiştir. Ancak bu Rasûlullah (s.a)'ın vefatından sonra mümkün değildir. Bunun delili ise ashab-ı kiramın şu husus üzerinde icma etmiş olmasıdır: Kur'ân-ı Kerim ve tevatür yoluyla bilinen bir husus, vahid haber ile kaldırılamaz. Seleften olsun haleften olsun bunun caiz (mümkün) olabileceğini kabul eden kimse yoktur. Bunun imkânsız olduğunu kabul eden kimseler böyle bir şeyin muhal olan sonuca götürmesini delil göstermişlerdir, ki bu da zannî bir delil ile kat'i olarak bilinen bir hükümü kaldırmaktır. Kuba mescidinde namaz kılanların kıssası ile Peygamber (s.a)'ın vali tayin etmesi ise ya naklî ve tahkîkî olarak bilgi ifade eden karînelerin varlığına ya da ihtimali ve takdirî olarak bunun bilgi ifade eden karinelere bağlı olarak kabul edildiği şeklinde yorumlanır.]

9- Neshedici Hüküm Kendilerine Ulaşmayanların Durumu:

[Yine bu âyet-i kerimede neshedici hükümün kendilerine ulaşmadığı kimselerin ilk hüküm ile ibadetlerini sürdüreceklerine dair delil vardır. Bu husus, nâsihin varlığı ile birinci hüküm ortadan kalkar, onun varlığını bilmekle değil, diyenlerin görüşüne muhaliftir. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Çünkü Kubalılar haberci gelip kendilerine nesheden hükümü bildirinceye kadar Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılmaya devam ettiler. Haberci gelince Ka'be'ye doğru yöneldiler. Buna göre neshedici hüküm ortaya çıktığı takdirde elbette ki önceki hükümü kaldırır. Fakat bu hükümün bilinmesi şartı vardır.] Çünkü neshedici hüküm bir hitaptır. Kendisine ulaşmadığı kimseler

hakkında hitap olması sözkonusu değildir.

Bu husustaki görüş ayrılığının etkisi şurada görülür: Nesihden sonra ve nesihlin haberinin ulaşmasından önce yapılmış bulunan ibadetler iade edilir mi edilmez mi? Müvekkilinin kendisini azletmesinden ya da ölümünden sonra ve fakat vekilin bunu bilmesinden önceki tasarruflarının hükümleri ile ilgili mes'ele hakkındaki iki ayrı görüşün esasını da bu konudaki görüş ayrılığı teşkil etmektedir. Aynı şekilde başkasının sermayesini kâr ortağı olarak çalıştıran (Malikîlere göre mukârad, Hanefîlere göre amil)in hükmü de budur.

Yine hakimi görev başına tayin eden kimsenin vefat etmesi ya da azledilmesi halinde de bu görüş ayrılığı sözkonusudur. Sahih olan ise bu kimselerden her bir kişinin yaptıkları fiilleri geçerlidir, hakimın verdiği hüküm reddedilmez şeklindedir.

Kadı İyad der ki: Azad edilip de azad edildiğini bilmeyen kölenin kendisi ile insanlar arasındaki ilişkilerinin hür kimsenin hükümlerine tabi olacağı, kendisi ile Allah arasındaki fiillerinin ise caiz olacağı hususunda mezhebimizde (Malikî mezhebinde) görüş ayrılığı yoktur. Azad edilen cariye'nin azad edildikten sonra ve fakat azad edildiğini bilmeden önce (hürler gibi) örtünmeksizin kılmış olduğu namazlarını iade etmeyeceği hususunda görüş ayrılıkları yoktur.

Şu kadar var ki Kuba mescidi mes'elesine kıyasen eda etmekte olduğu ibadetinin hükmünü değiştirmeyi gerektiren herhangi bir husus ile karşı karşıya kalan kimse hakkında farklı görüşler vardır. Her kim belli bir durum üzere namaz kılar, sonra namazını tamamlamadan önce bu durumda bir değişiklik olursa, o namazını kesmeksizin tamamlar ve bundan önce yaptıkları caizdir ve yeterlidir. Aynı şekilde üryan olarak namaz kılip sonra namazda iken elbise bulan veya namazını sıhhatli iken başladığı halde hastalanan ya da hasta başladıktan sonra sağlığına kavuşan veya oturarak namaza başladıktan sonra ayağa kalkabilecek durumda olan yahut namazda olduğu halde azad edilen bir cariye de bundan sonra örtmediği yerlerini örtü alıp örter ve namazının geri kalan kısmını tamamlar.

Derim ki: Yine namaza teyemmüm ile başlayıp da daha sonra suyu gören bir kimse namazını kesmez. Nitekim Malik, Şafiî -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- ve başkaları da böyle demiştir. Namazını keseceği de söylenmiştir ki, bu da Ebû Hanife (yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun)nin görüşüdür. İleride bu husus gelecektir.

10- Vâhid Haberin Kabulü:

(Bu âyet-i kerimede vâhid haberin kabul olunacağını delili vardır. Selef bu husus üzerinde icma etmiştir. Peygamber (s.a)'ın değişik bölgelere tek tek elçilerini ve valilerini göndermesi şeklinde adet haline getirdiği uygulamalarından da bunun kabul olunacağı tevatür ile bilinmektedir.] Hz. Peygamber'in

gönderdiği bu tek tek elçi ve valilerin gidiş maksatları ise insanlara dinlerini öğretip rasûllerinin emir ve yasaklara dair sünnetlerini tebliğ etmektir.

11- Kur'ân'ın Kısım Kısım İndirilişi:

Yine bu âyet-i kerimede Kur'ân-ı Kerim'in Rasûlullah(s.a)'ın üzerine kısım kısım ve ihtiyaca binaen duruma göre nazil olduğunun delili vardır. Yüce Allah: *"Bugün sizin için dininizi tamamladım.."* (el-Maide, 5/3) buyruğunda da belirttiği gibi dinini kemale erdirinceye kadar böylece sürüp gitmiştir. **"De ki: Doğru da batı da Allah'ındır."** Bu buyruk, delil olarak ortaya konulmaktadır. ⁽¹⁾ Yani doğuların, batıların ve ikisi arasında bulunanların mutlak mülkü O'nundur. O bakımından O, dilediği tarafa doğru yönelmek emrini vermek yetkisine sahiptir. Buna dair açıklamalar daha önceden de (el-Bakara, 2/115) geçmiş bulunmaktadır.

"O kimi dilerse onu dosdoğru yola iletir." Yüce Allah'ın bu ümmete, İbrahim (a.s)'ın kiblesine ileterek hidâyeti göstermiş olduğuna işarettir.

Sırat yol demektir. **Müstakîm** (dosdoğru) ise herhangi bir eğriliği bulunmayan yol demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Fâtiha, 1/6. âyet-te) geçmiş bulunmaktadır.

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ
الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ
مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى
الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيْمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ
لَرَوْفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾

143. Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. İnsanlara karşı şahitler olasınız, Peygamber de size bir şahit olsun diye. Senin yöneldiğin kibleyi ancak o Peygambere uyanları, ökçeleri üzerinde geri döneceklerden ayırt etmek için kible yaptık. Gerçi o elbette büyük bir iştir. Ancak Allah'ın hidâyet ettiği kimseler hakkında değil. Allah imanınızı zayi edecek değildir. Gerçekten Allah insanlara Raûftur, Rahîmdir.

(1) Kiblenin değiştirilmesini ileri sürerek İslâm, Kur'ân ve Hz. Peygamber hakkında şüphe uyandırmak isteyenlere karşı.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Vasat Ümmet:

"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık." Yani Ka'be nasıl Arzın vasatı (ortası) ise sizi de böylece vasat bir ümmet kıldık. Yani peygamberlerden aşağıda ve diğer bütün ümmetlerin üzerinde bir ümmet.

Vasat, adaletli ve dengeli demektir. Bunun asıl anlamı ise herşeyin en övüleninin vasatı olduğundan dolayıdır. Tirmizî'nin Ebu Said el-Hudrî'den rivâyetine göre Peygamber (s.a) yüce Allah'ın: **"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık"** buyruğu hakkında, yani "adaletli ve dengeli bir ümmet kıldık" dediğini nakletmektedir. Tirmizî: Bu hasen, sahih bir hadistir, demiştir. ⁽¹⁾

Kur'ân-ı Kerim'de de: **"Onların vasat olanları dedi ki"** (el-Kalem, 68/28) diye buyurulmaktadır. Onların vasat olanları ise en mu'tedil ve en hayırlı olanları demektir. Şair Züheyr der ki:

هُمْ وَسَطُ يَرْضَى الْأَنْامُ بِحُكْمِهِمْ إِذَا نَزَلَتْ إِحْدَى اللَّيَالِي بِمُعْظَمِ

"Onlar vasat (mutedil adaletli) kimselerdir. İnsanlar hükümlerine razı olur Gecelerden birisi büyük (bir musibetle) gelirse."

Bir başkası da şöyle demektedir:

أَنْتُمْ أَوْسَطُ خَيْرٍ عِلْمُوا بِصَغِيرِ الْأُمُورِ أَوْ إِحْدَى الْكُبَرِ

"Siz küçük bir iş olsun yahut büyük bir şeyi bilen Kabilelerin en vasatı (mutedil) olanlarısınız."

Bir başkası da şöyle demiş:

لَا تَذْهَبَنَّ فِي الْأُمُورِ قَرَطًا لَا تَسْأَلَنَّ إِنْ سَأَلْتَ شَطَطًا
وَكُنْ مِنَ النَّاسِ جَمِيعًا وَسَطًا

"İşlerde sakın aşırıya gitme

Soru sorarsan da olmadık şeyler sorma

Ve bütün insanlar arasında vasat (mutedil) bir kimse ol!"

Vadinin vasatı (ortası) vadideki en hayırlı, suyu ve merası en bol olan yer demektir.

Vasat aşırılığın da kusurun da uzağında kaldığı için övülmüştür. Yani bu ümmet hristiyanların peygamberleri hakkında aşırıya kaçtıkları gibi aşırı gitmemiştir. Diğer taraftan yahudilerin peygamberlerine karşı kusurlu oldukları gibi o da peygamberlere karşı kusur işlememiştir. Hadis-i şerifte: "İşlerin en hayırlısı en vasat olanlarıdır" ⁽²⁾ diye buyurulmaktadır. Bu hususta Hz.

(1) Tirmizî, Tefsir, 2. sûre 8; Müsned, III, 9, 32

(2) Hadisin bu lafızla kimi rivâyet yollarının zayıf, kimisinin senedinde meçhul râvî bulunduğu, kimisinin büsbütün senedsiz olarak rivâyet edildiği belirtilmiştir. el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, 391, hadis no: 1247.

Allî'nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Siz vasat olan yoldan ayrılmamaya bakınız. Çünkü daha yüksekte olan da ona doğru iner, daha aşağıda olan da ona doğru çıkar.

İtilan kişi kavminin en vasat olanıdır. Yahut kavminin vasıtası ya da vasatıdır, denildiğinde onların en hayırlıları ve soylularındandır, demek olur. Buradaki "vasat"ın iki şey arasında bulunmak anlamıyla bir ilgisi yoktur. el-Cevherî der ki: "Arasında" tabirinin kullanılabildiği her yere "vast" denilir. Eğer bu tabir (iki şeyin arasında olmak söz konusu olmadığından) kullanılamıyor ise o takdirde buna "vasat" adı verilir. Kimi zaman bu da sükûnlu olarak "vast" şeklinde kullanılıyor ise de, uygun bir kullanım değildir.

2- İnsanlara Karşı Şahitlik:

"İnsanlara karşı" mahşerde peygamberler lehine ümmetlerine karşı "şahitler olasınız."

Nitekim Sahih-i Buhârî'de Ebû Said el-Hudrî'den şöyle dediği sabittir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: Kıyamet gününde Nuh (a.s) çağırılır. O da: Buyur, huzurundayım, emrine itaat etmeye hazırım Rabbim der. Yüce Allah: Tebliğ ettin mi? diye sorar, o: Evet deyince; ümmetine: Size tebliğ etti mi? diye sorulur. Onlar: Bize uyaran bir kimse gelmedi, derler. Yüce Allah: Peki senin lehine kim şahitlik edecek? diye soracak Hz. Nuh: Muhammed ve ümmeti diye cevap verir. Onlar da Hz. Nuh'un tebliğ ettiğine dair şahitlik edecekler. **"Peygamber de size şahit olsun diye."** İşte yüce Allah'ın: **"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık, insanlara karşı şahitler olasınız, Peygamber de size bir şahit olsun diye..."** buyruğu bunu anlatmaktadır...⁽¹⁾

Bu hadisi İbnu'l-Mübarek bu manada daha uzun bir şekilde zikretmekte ve onda şu ifadeler de yer almaktadır: "O ümmetler şöyle diyecek: Bize yetişmemiş olan kimseler bize karşı nasıl şahitlik edecek? Şanı yüce Rabbimiz onlara şöyle der: Peki sizler yetişmediğiniz kimselere karşı nasıl şahitlik edersiniz? Şu cevabı verecekler: Rabbimiz Sen bize bir peygamber gönderdin ve bizim üzerimize ahidini, Kitabını indirdin. Bizlere onların tebliğ ettiklerine dair kıssaları anlattın. Biz de Senin izin verdiğin ahidine dayanarak şahitlik ediyoruz. Yüce Rab şöyle buyurur: Bunlar doğru söylediler. İşte aziz ve celil olan Rabbimizin: **"Böylece sizi vasat -adaletli- bir ümmet kıldık. insanlara karşı şahitler olasınız, Peygamber size bir şahit olsun diye."** buyruğu buna işarettir. İbn En'um der ki: Bana ulaştığına göre o gün Muhammed (s.a)'ın ümmetli şahitlikte bulunacaktır. Bunlardan ise kalbinde kardeşine karşı düşmanlık besleyenler müstesna olacaktır.⁽²⁾

Bir başka grup ilim adamı şöyle demiştir: Âyet-i kerimenin anlamı ölümden sonra birbirlerine karşı yaptıkları şahitlik ile ilgilidir.. Nitekim *Sahih-i*

(1) *Buhârî*, İ'tisam 19; *Tirmizî*, Tefsir 2. sûre, 8; *Müsned*, III, 32.

(2) Hadisin bu bölümü: *Müsned*, III, 58'de de yer almaktadır.

Müslim'de Enes'ten gelen şu rivâyet yer almaktadır: Peygamber (s.a) yanından bir cenaze geçip de o cenazeden hayırla söz edilip övülünce "vacip oldu, vacip oldu, vacip oldu" buyurdu. Arkasından bir başka cenaze onun yanından geçirilirken bu sefer o cenaze hakkında kötülükle söz edilmeye, Hz. Peygamber yine "vacip oldu, vacip oldu, vacip oldu" diye buyurdu. Hz. Ömer bunun üzerine şöyle sordu: Anam babam sana feda olsun. Önce bir cenaze geçti, ondan hayırla söz edildi, sen: "Vacip oldu, vacip oldu, vacip oldu" diye buyurdun, arkasından bir başka cenaze daha geçirildi, ondan da kötülükle söz edildi yine: "vacip oldu, vacip oldu, vacip oldu" diye buyurdun. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Kendisinden hayırla söz edip övdüğünüz kişiye cennet vacip olmuştur. Kendisinden kötülükle söz edip yerdiğiniz kimseye de cehennem vacip olmuştur. Sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz, sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz, sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz." (1) Buhârî de bu hadisi bu anlamı ifade edecek şekilde zikretmiştir. (2)

Bu hadisin Buhârî ile Müslim'de bulunmayan rivâyet yollarından birisinde de Hz. Peygamber'in ayrıca: **"İnsanlara karşı şahitler olasınız, Peygamber de size bir şahit olsun diye"** buyruğunu da okur. (3)

Eban ve Leys, Şehr b. Havşeb'den o Ubade b. es-Sâmit'ten rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (s.a)'ı şöyle buyururken dinledim: "Benim ümmetime ancak peygamberlere verilmiş üç şey verilmiş bulunuyor: Allah, bir peygamber gönderdiğinde ona: Bana dua et Ben de senin duanı kabul edeyim diye buyururdu. bu ümmete de: **"Bana dua edin duanızı kabul edeyim"** (El-Mümin, 40/60) diye buyurmuştur. Allah, bir peygamber gönderdiğinde ona: Din hususunda Allah senin için bir zorluk kılmamıştır, demiştir. Yine Allah bu ümmete: **"Din hususunda üzerinize bir zorluk kılmadı"** (el-Hacc, 22/78) diye buyurmuştur. Allah bir peygamber gönderdiğinde onu kavmine karşı şahit kılardı. Ve Allah bu ümmeti bütün insanlara karşı şahit kılmıştır." Bu hadisi Ebû Abdullah Tirmizî el-Hakim "Nevâdiru'l Usul" (4) adlı eserinde zikretmektedir.]

3- Bu Ümmet Üzerindeki Büyük Lütuflardan Birisi: Vasat Ümmet Olmak

İlim adamlarımız der ki: Şanı yüce Rabbimiz Kitabında bizlere adalet vasfını vermiş ve bütün yaratıklarına karşı şهادette bulunmak görevi ile görevlendirmiş olduğunu haber vermiş ve zaman itibariyle en son olsak dahi mekân ve mevki itibariyle bizi birinci konuma çıkarmıştır. Nitekim Hz. Peygamber de: "Biz en son olanlarız, (fakat) ilkleriz" (5) diye buyurmuştur.

(1) *Müslim*, Cenâiz 60

(2) *Buhârî*, Şehadât 6, Cenâiz 86; *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 76; *Tirmizî*, Cenâiz 63; *Nesâî*, Cenâiz 50

(3) *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 466

(4) *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 556

(5) *Müslim*, Cumua 20; *Buhârî*, Cumua 1, Cihâd 109, Enbiya 54; Ta'bir 40, Diyât 15 aynı manada

Bu ancak adalet sahibi olan kimselerin şahitlik edeceğine de delildir. Başkasının başkaları hakkındaki sözlerinin geçerli olması ancak adil olması halinde sözkonusudur. Yüce Allah'ın izniyle sûrenin son taraflarında (el-Bakara, 2/282. âyet 11. başlıkta) gelecektir.

4- İcma ve İcma'a Göre Hüküm Vermek:

Bu buyrukta icmanın sıhhatine ve icma gereğince hüküm vermenin vacip olduğuna delil vardır. Çünkü ümmetin fertleri adaletli oldukları takdirde insanlara karşı şahitlik ederler. Her bir asır kendisinden sonrakine şahittir. Ashab-ı kiramın sözü tabiîne karşı hüccet ve şahittir. Tabiînin sözü de kendilerinden sonrakiler hakkında böyledir. Ümmet "**şahitler**" olarak tesbit edildiğine göre onların sözlerini de kabul etmek icabeder. Bununla ümmetin tümü kastedilmiştir, diyen kimselerin bu sözlerinin bir anlamı yoktur. Çünkü o takdirde kıyametin kopacağı zamana kadar üzerinde icma olunacak hiçbir hüküm sözkonusu olamaz. Buna dair geniş açıklamalar usul-u fıkıh kitaplarındadır.

Âyetin Diğer Bölümleri:

"Peygamber de size bir şahit olsun diye." Kıyamet gününde amellerinize şahitlik etsin; lehinize şahitlik etsin yani sizin lehinize iman ettiğinize dair şahitlik etsin diye veya size karşı size tebliğ ettiğine dair şهادette bulunsun diye; anlamlarına geldiği söylenmiştir.

"Senin yöneldiğin kibleyi ancak o Peygambere uyanları ökçeleri üzerinde geri döneceklerden ayırdetmek için kible yaptık." Burada birinci kiblenin kastedildiği söylenmiştir. Çünkü "**senin yöneldiğin**" diye buyurulmaktadır. İkinci kiblenin sözkonusu edildiği de söylenmiştir. O takdirde (yöneldiğin'deki di'li geçmişi ifade eden (كنت عليها) kelimesi zaid olur. Yani, halihazırda senin üzerinde bulunduğun kibleyi.. demek olur. Nitekim buna dair açıklamalar önceden geçmiştir.

Buna benzer bir ifade de: **"Siz insanlar için çıkartılmış en hayırlı bir ümmet idiniz."** (Âli İmran, 3/110) buyruğundadır. Burada kimisine göre (idiniz değil de) "en hayırlı bir ümmetsiniz" anlamındadır. Buna dair açıklamalar ileride (bu âyet-i kerimenin tefsiri yapılırken) gelecektir.

"O Peygambere uyanları ökçeleri üzerinde geri döneceklerden ayırdetmemiz için." Ali b. Ebi Talib (r.a) dedi ki: "Bilelim (mealde: ayırdedelim)in anlamı, görelim şeklindedir.

Araplar bilme'yi görmek yerine, görme'yi de bilmek yerine kullanırlar. Yüce Allah'ın: **"Rabbinin fil sahiplerine ne ettiğini görmedin mi?"** (el-Fil, 105/1) buyruğunda olduğu gibi. Anlamı; bilmedin mi şeklindedir. }

Bunun, 'sizlerin Bizim o Peygambere uyanları ökçeleri üzerinde geri döneceklerden ayırdedebildiğimizi bilesin, diye' anlamına geldiği de söylenmiş-

tır. Çünkü münafıklar yüce Allah'ın, oluşlarından önce eşyayı bilip bilmediği hususunda şüphe etmekte idiler.

[Yakîn ehlini şüphe ehlerinden ayırdetmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunu İbn Fûrek ve Taberî, İbn Abbas'tan nakletmektedirler.]

"Peygamber ve ona tabi olanlar bunu bilsin diye" anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah bu hususu kendi adına haber vermektedir. Nitekim ona tabi olanlar yaptığı halde, "emîr şu işi yaptı" denilmektedir. Bu açıklamayı el-Mehdevî zikretmiştir. Güzel bir açıklamadır.

"Muhammed bilsin diye" anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah burada Hz. Peygamber'in bilmesini, Hz. Peygamber'in özelliğini ve faziletini göstermek üzere kendi yüce zatına izafe etmiştir. Nitekim şanı yüce Rab-bimiz kudsî hadisinde kinaye yoluyla şöyle buyurmuştur: "Ey Ademoğlu, Ben hastalandım, fakat sen Beni ziyarete gelmedin." (1)

[Birinci görüş daha kuvvetlidir. Bunun anlamı, amellerin karşılığını görmeyi gerektiren görmek ile alakalı ilimdir, bilmektir. Şanı yüce Allah açıkta olanı da gaybı da bilir. Olmadan önce olacakları bilir. Değişen bilinen şeylerin halidir. Onun ilminde ise değişiklik olmaz. Aksine onun ilmi hepsine tek bir şekilde taalluk eder. Kitab-ı Kerim'de bu türden varid olmuş bütün buyruklar bu şekildedir.] Mesela: "*Tâ ki Allah mü'minleri bilsin, (ayırd etsin) içinizden şahitler edinsin.*" (Ali İmran, 3/140); "*Tâ ki, içinizden mücahidleri ve sabredenleri bilinceye (ortaya çıkarıncaya) kadar haberlerinizi de açıklayalım.*" (Muhammed, 47/31) ve buna benzer âyetler de böyledir.

Bu âyet-i kerime Kureyşlilerin: "*Onları yönelmiş oldukları kiblelerinden çeviren nedir?*" şeklindeki sorularına bir cevaptır. Kureyş, Ka'be'ye yönelerek ibadete alışmış idi. Yüce Allah, Rasûlüne tabi olanla olmayana açıkça ortaya çıkarmak için alışageldikleri şeylerden başkası ile sınamayı diledi.

ez-Zührî (إِلا لِيَعْلَمَ) şeklinde okumuştur. (O takdirde bu buyruğun anlamı şöyle olur: "O peygambere uyanlar ökçeleri üzerinde geri döneceklerden ayırdedilsin diye...")

"Peygambere" emretmiş bulunduğum Ka'be'ye yönelmek hususunda "**uyanları ökçeleri üzerinde geri döneceklerden**" dininden dönüp irtidat edeceklerden "**ayırdetmemiz için kible yaptık.**" Çünkü kible, değiştirilince kimi müslümanlar irtidat etti, kimileri de münafıklık etti. Bundan dolayıdır ki yüce Allah: "**Gerçi o**" diye buyurmaktadır. İbn Abbas, Mücahid ve Katade'ye göre kıblenin değiştirilmesi "elbette büyük bir iştir."

Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Gerçi o kıblenin değiştirilmesi büyük bir iştir. Yüce Allah'ın "(وَإِنْ كُنْتُمْ لَكُمْ كِبْرًا): **Gerçi o... çok büyüktür...**" buyruğunda (ve benzeri ifadelerde), el-Ferrâ'ya göre (كُنْ) ile lâm bir arada gelirse (كُنْ) ...dan...başka değil, ancak... anlamındadır. (Buna göre: "Ancak o: ... çok büyüktür" diye meâli verilir). Basralılar ise bunun "(كُنْ): Mu-

hakkak" olduğunu ve şeddesiz geldiğini söylerler.

el-Alîfeş der ki: Yani şüphesiz kible yahut kıblenin değiştirilmesi veya namazda dönülen tarafın değiştirilmesi çok büyük bir iştir.

"Ancak Allah'ın hidâyet ettiği" yani kalplerinde imanın kendisi olan hidâyeti yarattığı **"kimseler hakkında değil."** Bu, yüce Allah'ın: **"İşte bunların kalplerine imanı yazmıştır."** (el-Mücadele, 58/22) buyruğuna benzemektedir.

"Allah imanınızı zayi edecek değildir." İlim adamları bu buyruğun Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılarken vefat eden kimseler hakkında indiğini ittifakla kabul etmektedirler. Buhârî'de el-Bera b. Azib'in rivâyet ettiği hadiste önceden de geçtiği üzere (142.âyet 2. başlıkta) böylece sabit olmuştur.

Tirmizî de İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Peygamber (s.a) Ka'be'ye yöneltilince (ashab) şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılarken vefat eden kardeşlerimizin durumu ne olacak? Bunun üzerine yüce Allah: **"Allah imanınızı zayi edecek değildir"** âyetini inzal buyurdu. Tirmizî der ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. ⁽¹⁾

Görüldüğü gibi burada niyet, söz ve ameli kapsadığından dolayı namaza "iman" adı verilmektedir. İmam Malik der ki: Ben bu âyet-i kerime vesilesiyle Mürcie'nin; namaz imandan değildir şeklindeki sözlerini hatırlıyorum (da böyle bir sözü nasıl söylediklerine şaşıyorum).

Muhammed b. İshak der ki: **"Allah"** kibleye yönelmek, peygamberinizi tasdik etmek suretiyle sahip olduğunuz **"imanınızı zayi edecek değildir."** Müslümanların ve usul alimlerinin büyük çoğunluğu bu görüştedir. İbn Vehb, İbnü'l-Kasım, İbn Abdilhakem ve Eşheb İmam Malik'ten: **"Allah imanınızı"** namazınızı **"zayi edecek değildir"** diye tefsir ettiğini nakletmektedirler.

"Gerçekten Allah, insanlara Raûftur, Rahimdir." Ra'fet, rahmetten daha ileri derecededir. Ebu Amr b. el-Alâ der ki: Ra'fet rahmetten daha çoktur, bunların anlamları birbirlerine yakındır. Bizler bu kelimenin sözlük anlamını, ilgili şiirleri, diğer manalarını **"el-Esna fi Şerhi Esmailahi'l-Hüsnâ"** adlı eserimizde göstermiş bulunuyoruz. Oraya bakılabilir.

Kûfeliler ve Ebu Amr "feul" vezninde (رُؤْف) şeklinde okumuşlardır. Esedoğulları'nın şivesi böyledir. el-Velid b. Ukbe'nin şu beyiti de bu şekildedir:

وشرُّ الطالين فلا نكهة يقاتل عمه الرؤف الرحيم

"Sakin o takipçilerin en kötüsü olma.

Son derece raûf ve rahim olan amcasıyla çarpışan."

el-Kısaî'nin naklettiğine göre ise Esedoğullarının şivesi "fa'l" vezninde (رُؤْف) şeklindedir. Ebu Ca'fer b. el-Ka'ka' ise hemzesiz ve sakil olarak (رُؤْف) şeklinde okumuştur. İster sakin olsun ister harekeli olsun yüce Allah'ın Kitabındaki her türlü hemzeyi böylece teshil ile okur.

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾

144. Biz yüzünü göğe doğru evirip çevirdiğini görüyoruz. Onun için herhalde seni hoşnut olacağın bir kibleye döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram'a çevir. Siz de nerede bulunursanız yüzlerinizi ona doğru çeviriniz. Şüphe yok ki kendilerine kitap verilenler bunun Rablerinden gelen bir hak olduğunu pek iyi bilirler. Allah onların yaptığından gafil değildir.

İlim adamları der ki: Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: *"İnsanlardan sefih olanlar... diyecekler."* (Âyet, 142) buyruğundan önce inmiştir.

"Biz yüzünü göğe doğru evirip çevirdiğini" Taberî'nin açıklamasına göre semaya doğru yüzünü döndürdüğünü **"görüyoruz."** ez-Zeccâc der ki: Göğe doğru bakıp bakıp durduğunu görüyoruz, demektir. Bu iki anlam birbirine yakındır. Özellikle "göğün" sözkonusu edilmesi ona izafe edilen ve oradan gelen şeylerin ta'zim edilmesi özelliğine sahip oluşundan dolayıdır. Yağmur, rahmet ve vahiy gibi.

"Hoşnud olacağın" senin seveceğin anlamındadır. [es-Süddî der ki: Hz. Peygamber Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kıldığında başını semaya doğru kaldırı, kendisine neyin emrolunacağına bakardı. Ka'be'ye doğru namaz kılma-yı seviyor ve arzu ediyordu. Bunun üzerine yüce Allah: **"Biz yüzünü göğe doğru evirip çevirdiğini görüyoruz"** buyruğunu indirdi. Ebu İshak da el-Bera'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Rasûlullah (s.a) Beyt-i Makdis'e doğru onaltı ya da onyediy ay süreyle namaz kıldı. Rasûlullah (s.a) kiblesinin Ka'be'ye doğru döndürülmesini arzu ediyordu. Bunun üzerine yüce Allah: **"Biz yüzünü göğe doğru evirip çevirdiğini görüyoruz"** buyruğunu indirdi. Bu anlamdaki rivâyetler ve açıklamalar daha önceden (142. âyetin tefisirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

Âyet-i kerimenin **"Artık yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir"** bölümüne dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Yeni Kible Mescid-i Haram:

"Artık yüzünü Mescid-i Haram'a" yani Ka'be'ye **"doğru"** onun tarafına **"çevir."** Bu buyruğun Ka'be'ye yönelmek emrini ihtiva ettiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Beytullah'ın tümünün bulunduğu tarafa doğru yönelmek emredilmektedir. İbn Ömer der ki: Ka'be'deki oluk tarafına doğru dönmek emredilmektedir. Bunu İbn Atiyye nakletmiştir. Oluk ise Medine ve Şam halkının kiblesidir. Endülüs (İspanya) halkının da yöneldiği bir kiblesi vardır.

[Derim ki: İbn Cüreyc, Ata'dan o İbn Abbas'tan (Allah ondan ve babasından razı olsun) rivâyetine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Beyt, (Ka'be) Mescid-i Haram'da bulunanların kiblesidir. Mescid-i Haram, Harem bölgesinde bulunanların kiblesidir. Harem bölgesi ise ümmetimin dünyanın doğusunda olsun batısında olsun bütün yeryüzü halkı için bir kiblelerdir." (1)]

2- Mescid-i Haram'a Yönelmek:

"Artık yüzünü Mescid-i Haram'a çevir" buyruğunda geçen **"eş-Şatr: ...a doğru"**nun birkaç anlamı vardır. Taraf ve yol anlamına gelir. Bu âyet-i kerime olduğu gibi. O takdirde mekân zarfı olur. Yüzünün karşısında demeye benzer. Davud b. Ebi Hind der ki: İbn Mes'ud'un kıraatinde:

"(قَوْلٌ وَجْهَكَ لِتِلْقَاءِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ): Artık yüzünü Mescid-i Haram doğrultusuna çevir" şeklindedir. Şair de der ki:

أَقُولُ لَا مَزْبَاعَ أَقِيمِي صُدُورَ الْعِيسَى شَطْرَ بَنِي تَمِيمٍ

"Ben Umm Zimba'a diyorum ki doğrult
Develerin göğsünü Temimoğullarına doğru"

Bir başka şair şöyle demektedir:

وَقَدْ أَظْلَمَكُمْ مِنْ شَطْرِ ثَغْرِكُمْ هَوَلٌ لَهُ ظَلَمٌ يَغْشَاكُمْ قَطْعًا

"Düşmanınız, size saldırma ihtimali bulunan bölgeniz tarafından
üzerinize gölge yaptı.

Parça parça üstünüzü örten karanlıkları olan bir dehşet."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أَلَا مَنْ مِيلَغُ عَمْرًا رَسُولًا وَمَا تُغْنِي الرِّسَالَةُ شَطْرَ عَمْرٍو

"Var mı elçi olarak Amr'a haber verecek?

Amr'a doğru gidecek mesajın faydası ne?"

Birşeyin "şatr"ı, yarısı anlamındadır. "Abdest imanın şatridir (yarısıdır)" (2) hadisi de bu anlamdadır.

(1) Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, II, 16, hadisin "delil olamayacak kadar zayıf" kaydıyla.

(2) *Müslim*, Tahare 1; *Dârimi*, Vudû' 2; *Müsned*, V, 342, 344

Bu kelime zıt anlamlı bir kelime de olabilir. Bir şeye doğru yönelildiği takdirde "şatara" fiili kullanıldığı gibi oradan uzaklaştırılıp yüzçevrildiği takdirde de bu fiil kullanılır. Erkekler arasından "şâtır" yakınlarını kötülükleriyle oldukça yoran ve uygun olmayan bir istikamette yürüyen kimseye denilir. İlilin mazi şekli "şa-ta-ra" da "şa-tu-ra" da gelse, mastarı aynı şekilde "şetâret" diye gelir.

Birisine "şâtır"ın ne anlama geldiği sorulmuş o da: Allah'ın yasakladığından alabildiğine uzaklaşmaya devam eden kimse demektir, diye cevap vermiştir.

3- Kible Ka'be'dir:

[Her tarafın kiblesinin Ka'be olduğu hususu üzerinde ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Ka'be'yi gören bir kimsenin Ka'be'ye yönelmesinin farz olduğu ve Ka'be'yi görmekle ve hangi cihette olduğunu bilmekle birlikte ona yönelmeyi terkeden kimsenin namazının olmadığı, bu şekilde kıldıkları namazlarını iade etmekle yükümlü olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Bu icma Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) zikretmektedir.]

Yine ilim adamlarının icmaina göre Ka'be'yi görmeyen kimse Ka'be'nin bulunduğu tarafa, Ka'be'ye ve Ka'be cihetine doğru dönerek namaz kılmalıdır. Eğer hangi tarafta olduğunu bilemeyecek olursa, delil olarak kullanması mümkün olan yıldız, rüzgâr, dağ ve benzer herşeyi kullanması gerekir. Mescid-i Haram'da oturan bir kimsenin yüzünü Ka'be'ye doğru çevirmesi ve Allah'tan eciri olduğuna inanarak ve ecrinin verileceğini umarak Ka'be'ye bakması gerekir. Çünkü Ka'be'ye bakmanın -dahi Ata ve Mücahid'in söylediklerine göre- ibadet olduğu belirtilmektedir.

4- Ka'be'yi Göremeyenin Kibleye Yönelmesi:

[Ka'be'yi göremeyen bir kimsenin kibleye yönelirken bizzat Ka'be'ye isabet ettirmesi mi yoksa onun tarafına dönmesi mi farz olduğu ihtilaflıdır? Kimisi bizzat Ka'be'ye doğru yönelmesi gerektiğini söylemektedir. İbnu'l Arabî der ki: Şu kadar var ki, bu görüş zayıftır.

Çünkü bu güç yetirilemeyen birşeyle mükellef tutmaktır. Kimisi de Ka'be tarafına yönelmenin farz olduğunu kabul etmiştir ki şu üç sebep dolayısıyla sahih olan görüş budur:

a- Bu, teklifin kendisiyle alakalı olduğu mümkün olan bir husustur.

b- Kur'ân-ı Kerim'de emrolunan husus da budur. Çünkü yüce Allah: **"Artık yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Siz de nerede bulunursanız" yani yeryüzünün doğu veya batısında olursanız "yüzlerinizi ona doğru çeviriniz" diye buyurmaktadır.**

c- İlim adamları Beyt'in eninden birkaç katı daha uzun olduğu kesinlikle bilinen uzunca saffı da delil göstermişlerdir.]

5- Namaz Kılan Kimsenin Bakacağı Yer:

Bu âyet-i kerimede İmam Malik'in ve onun doğrultusunda kanaat belirtenlerin lehine açık bir delil vardır. Onlar namaz kılan kimsenin secde ettiği yere değil de önüne bakması gerektiğini söylerler. es-Sevrî, Ebu Hanife, Şafîî ve el-Hasen b. Hayy ise namaz kılan kimsenin secde ettiği yere bakmasının müstehab olduğunu söylerler.

Kadı Şüreyh ise şöyle demektedir: Ayakta iken secde edeceği yere, rükûda iken ayaklarının bulunduğu yere, secdede iken burnunu koyduğu yere, otururken de kucağına bakması gerekir.]

İbnu'l Arabî der ki: O önüne bakar. Eğer başını eğecek olursa baş ile ilgili olarak hakkında farz olan kıyam, kısmen gitmiş olur. Halbuki baş azaların en şerefliisidir. Başını dik tutup da gözü ile yere bakmak üzere kendisini zorlarsa bu ise büyük bir zorluk ve büyük bir sıkıntıdır. Dinde ise bizim için zorluk yoktur. Şu kadar var ki gücü yeten bir kimse için bu en faziletli olandır.

[**"Şüphe yok ki kendilerine kitap verilenler"** yani yahudiler ve hristiyanlar, **"bunun"** kıblenin Beytu'l Makdis'ten Ka'be'ye doğru değiştirilmesinin **"Rablerinden gelen bir hak olduğunu pek iyi bilirler."**

Onlar bunu dinlerinde de kitaplarında da bulunmadığı halde nasıl olur da bilebilirler? diye sorulacak olursa bu soruya iki şekilde cevap verilebilir:

Birincisi, onlar kendi kitaplarında Muhammed (s.a)'ın hak peygamber olduğunu bildiklerinden dolayı onun haktan başka birşey söylemeyeceğini ve haktan başka bir emir vermeyeceğini de bilirler.

İkincisi, bazıları inkâr etse dahi onlar dinlerinde neshin caiz olduğunu bilmektedirler. Dolayısıyla kıblenin değiştirilmesinin caiz olduğunu da biliyorlar demektir.]

"Allah onların yaptıklarından gafil değildir." Bu buyruğun anlamına dair açıklamalar daha önceden(el-Bakara, 2/74. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Amir ve Hamza ile el-Kisaî, kitap ehline ya da Muhammed (s.a)'ın ümmetine hitaben. (تعملون): Yaptıklarınızdan, şeklinde okumuşlardır. Her iki okuyuş şekline göre de bu, şanı yüce Allah'ın kulların amellerini (karşılıksız bırakmayıp) ihmal etmeyeceğini, onlardan gafil olmadığını bildirmektedir. Bunda tehdid anlamı da vardır.

Diğer kıraat imamları ise "ya" ile okumuşlardır. (1)

(1) Meâl de buna göredir

وَلَيْنَ اتَّبَعَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَاتَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ
بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَيْنَ اتَّبَعْتَ
أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾

**145. Andolsun ki sen kendilerine kitap verilenlere her âyeti getir-
sen onlar yine senin kıblene uymazlar. Sen de onların kible-
lerine uyacak değilsin. Onlar da biri diğerinin kiblesine uymaz-
lar. Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra onların he-
vâlarına uyarsan, o zaman muhakkak zulmedenlerden olursun.**

**“Andolsun ki sen kendilerine kitap verilenlere her âyeti getirsen on-
lar yine senin kıblene uymazlar.”** Çünkü hak kendileri için apaçık belli ol-
duktan sonra kâfir olmuşlardır ve âyetler yani alâmetler ve belgeler onlara
fayda vermez.

“Kible”nin teksir (kırık) çoğulu: “Kibelun” şeklinde, salim müennes ola-
rak “kibilâtun” şeklinde gelir. Kabilâtun şeklinde de olur, “kiblâtun” şeklin-
de de olur.

Burada “(لَيْنَ) **Andolsun ki... sen**” edatının cevabı “(لَوْ): **Eğer**” edatına
cevap şekilde gelmiştir. Halbuki bunun cevabının geniş ve meydana gelen
bir işle olması gerekir. Birincisinin cevabı ise gelecek ifade eden şekilde ge-
lir. Buna dair el-Ferra ile el-Ahfeş şu açıklamayı yapmışlardır: “(لَوْ) edatı için
uygun gelen ifadelerle cevap verilmesi anlamının “**getirsen**” şeklinde oldu-
ğundandır. (لَيْنَ) Edatına ise geçmişte olan bir kiple cevap verilebilir. Biri
ötekinin yerine kullanılabilir. Mesela: “(لَوْ أَحْسَنْتَ أَحْسَنَ إِلَيْكَ) : Sen iyilik ya-
parsan sana da iyilik yapılır” demek mümkündür. Yüce Allah’ın şu buyruğun-
da olduğu gibi: “**Eğer (وَلَيْنَ) Biz bir rüzgâr göndersek onlar da arkasından
onu (ekini) sararmış görürler...**” (er-Rum, 30/51) Bunun anlamı ise: Eğer
(لَوْ) bir rüzgâr gönderse idik.. şeklindedir.

Ancak Sibeveyh onlardan farklı olarak şöyle demektedir: “(لَيْنَ) kelime-
sinin anlamı (لَوْ)in anlamından farklıdır. Dolayısıyla biri ötekinin yerine geç-
mez. Bu âyet-i kerimedeki bu bölümün anlamı: “Sen kendilerine kitap ve-
rilenlere her âyeti getirsen dahi onlar yine senin kıblene uymazlar” şeklin-
dedir. ⁽¹⁾ Sibeveyh der ki: “**Eğer Biz bir rüzgâr göndersek onlar da arkasın-
dan onu sararmış görürlerse, bundan sonra da muhakkak kâfir olurlar.**” (er-

(1) Ancak el-Ahfeş ile el-Ferrâ’ya göre: “Getirseydin.. uymazlardı” anlamına gelir.

Rum, 30/51) yani kâfir olmaya devam eder giderler, şeklindedir.

"Sen de onların kiblelerine uyacak değilsin." Bir haber olmakla birlikte emir anlamını ihtiva etmektedir. Sakın böyle bir şeye yanaşma, demektir.

Bundan sonra yahudilerin hristiyanların kiblelerine, hristiyanların da yahudilerin kiblelerine uymayacaklarını haber vermektedir. es-Süddî ve İbn Zeyd böyle demişlerdir. Bu, onların kendi aralarındaki ayrılıkları, birbirlerine sırt çevirdikleri ve sapık olduklarını bildirmektedir.

Bazıları da şöyle demiştir: Bunun anlamı şöyledir: Onlardan İslâm'a girip de sana tabi olan, hiçbir zaman İslâm'a girmeyecek olanın kiblesine uyacak değildir. İslâm'a girmeyen de müslüman olanın kiblesine uyacak değildir. Ancak birinci açıklama şekli daha doğru görülmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra onların hevâlarına uyarsan o zaman muhakkak zulmedenlerden olursun." Burda hitap Peygamber (s.a)'a olmakla birlikte asıl maksat hevâsına uyması ve hevasına uyduğu için zalim olması mümkün olan ümmetine mensup kimselerdir. Çünkü Peygamber (s.a)'ın zalim olmasını gerektirecek herhangi bir iş yapması mümkün değildir. O halde bu buyruk, ümmetinin kastedildiği şekilde açıklanır. Çünkü Peygamber (s.a) masumdur ve ondan böyle bir işin kesinlikle sadır olmayacağını biliyoruz. Peygamber (s.a)'a hitap edilmesi bu işin ne kadar büyük olduğunu göstermek içindir ve bu şekilde hitap, ona indirildiğinden dolayıdır.

"Hevâlar (ehvâ)" hevâ kelimesinin çoğuludur. Buna dair açıklamalar da **"bunca ilimden sonra"** buyruğuna dair açıklamalar da daha önceden (120. âyet 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Burada tekrarlamanın anlamı yoktur.

الَّذِينَ اتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا
مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾

146. Kendilerine kitap verdiklerimiz onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Öyle iken içlerinde bir grup bilip durdukları halde yine de hakkı gizlerler.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu öz oğulları gibi tanırlar." Bu cümle bir haber cümlesidir. Diğer taraftan bir önceki âyet-i kerimede geçen "zulmedenler" in sıfatı olması ve **"tanırlar"** ın da hal olması mümkündür.⁽¹⁾

(1) O takdirde meâl şöyle olur: "... O zaman muhakkak onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları halde; kendilerine kitap verdiğimiz zalimlerden olursun."

Yani onlar Muhammed (s.a)'ın nübüvvetini ve risaletinin doğruluğunu tanıdıkları halde (zulmedenlerden olurlar). Bunu Mücahid, Katade ve başkaları söylemiştir.

Şöyle de denilmiştir: Bunlar kıblenin Beytu'l-Makdis'ten Ka'be'ye doğru döndürüldüğünün hak olduğunu bilirler. Bu açıklamayı da İbn Abbas, İbn Cübeyr, er-Rabi' ve yine Katade yapmıştır.

[İnsanın kendi nefsi kendisine daha yakın olduğu halde özellikle oğulların tanınmasının sözkonusu edilmesi, insanın bir zaman gelip kendisini tanıyamayacağının sözkonusu olması, fakat çocuğunu tanımayacağı bir zamanın gelmeyeceği dolayısıyladır.

Rivâyete göre Hz. Ömer, Abdullah b. Selam'a şöyle demiş: Sen gerçekten oğlunu tanıdığın gibi Muhammed (s.a)'ı tanıyor musun? O şu cevabı verir: Evet, hatta bundan da öte. Allah semasındaki eminini yeryüzündeki eminine niteliklerini belirterek gönderdi ve ben de onu bu nitelikleriyle tanıdım. Oğluma gelince annesinin neler yaptığını bilemiyorum.]

"Öyle iken içlerinden bir grup bilip durdukları halde yine de hakkı" yani Mücahid, Katade ve Husayf'a göre Muhammed (s.a)'ı **"gizlerler."** Az önce belirttiğimiz şekilde Ka'be'ye yönelmeyi gizlerler, şeklinde de açıklanmıştır.

"Bilip durdukları halde" buyruğu inadî küfrün sıhhati (böyle bir küfür türünün sözkonusu edilmesinin yerinde olduğu) hususunda açık bir delildir. *"Onlar, kalpleri bunlara inandığı halde zulümleri ve büyüklenmeleri sebebiyle onları inkâr ettiler."* (en-Neml, 27/14); *"İşte o tanıdıkları kendilerine geldiğinde onu inkâr ettiler."* (el-Bakara, 2/89) buyrukları da bunu andırmaktadır.

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾

147. Hak Rabbindendir. O halde sakın şüphe edenlerden olma.

[**"Hak"** yani Ka'be'ye yönelmek **"Rabbindendir"**. Yahudilerin kendi kıblelerine dair bildirdikleri değildir. Ali (r.a)'ın buradaki **"el-Hak"** kelimesini bir önceki âyetin sonunda yer alan **"bilip durdukları halde"** ile mansub okumuştur. Yani: Onlar Rabbinden gelen hakkı bilirler. Bu kelimenin "hakka sıkı sıkıya bağlı kal" takdiriyle mansub olması da mümkündür.]

Merfu olması ise mübteda veya bir mübteda takdirine göredir. O zaman: O, haktır, Rabbinden gelmiştir, anlamında olur. Ya da bir fiil takdir etmek de mümkündür. Yani hak sana Rabbinden gelmiştir. en-Nehhâs der ki: Enbiya Sûresi'nde yer alan: *"Bilakis onların çoğu hakkı bilmezler de onlar yüz çeviricidirler."* (el-Enbiya, 21/24) buyruğundaki **"el-Hak"** kelimesini mansup olmaktan başka türlü okuyan bir kimsenin olduğunu bilmiyoruz. Aralarında ki fark ise Bakara Sûresi'ndeki bu âyet-i kerime bir âyet başlangıcıdır, En-

blıya Sûresi'ndeki ise böyle değildir.

"(O) halde sakın şüphe edenlerden olma." Burada hitap Peygamber (s.a.)'a olmakla birlikte maksat onun ümmetidir. Bir kimseye kimi zaman yakın kimi zaman şüphe gelse ve biri ötekini bertaraf edecek olsa bu kökten (imtira) gelen kelimeler kullanılır. el-mira' da buradan gelmektedir. Çünkü taraflardan her birisi ötekinin sözünden şüphe etmektedir. Birşey hakkında "imtira" ise şüphe etmek demektir. "Temari" de bu şekildedir.

Taberî "el-mumterin"ın "şüphe edenler" demek olduğuna delil olmak üzere el-A'şâ'nın şu beyitini nakletmektedir:

تَدْرُ عَلَى أَسْوَقِ الْمَمْتَرِ مِنْ رَكْضًا إِذَا مَا السَّرَابُ أَرْجَحَنَ

"(Kendilerini dürterken koşup koşmayacakları hususunda) şüphe eden (binici)lerin(in) bacaklarına, -serap görüldüğünde- Güzel koşularla memeden sağılan süt gibi cevap verirler."

İbn Atiyye der ki: Taberi bu hususta yanılmıştır. Çünkü Ebû Ubeyde ve başkaları şöyle demiştir: Beyitte geçen "el-mumterîn", atlarının koşmasını süt sağıyormuşçasına atlarını koşsun diye topuklayanlar demektir. Beyitte Taberi'nin dediği şekilde "şüphe" anlamı yoktur.

Derim ki: Hayır, bunda "şüphe" anlamı vardır. Çünkü, bincinin atını alı-şageldiği şekilde koşacak mı koşmayacak mı, deneme maksadı ile topuklaması anlamına gelme ihtimali de vardır, demek maksadıyla atını bu şekilde topuklamak, ya atının başına bir iş gelip gelmediğini öğrenmek ya da ne kadar koşabildiğini anlamak maksadıyla satın aldığı sırada olur. el-Cevheri der ki: (ومَرَّتُ الْفَرَسَ): Kamçı ya da başka bir şey ile atın koşmasını anlamak kasdıyla vurmak, demektir.

İsmi el-miryetu veya el-muryetu şeklinde gelir. Dişi devenin memeleri süt versin diye sıvazlandığı vakit de bu kökten gelen kelime kullanılır. Sütünün geldiğini ifade etmek için ise (أَمَرَتْ) denilir. Bunun ismi ise yalnız "el-miryetu" diye gelir ve "el-muryetu" şeklindeki söyleyişi yanlıştır.

"el-miryetu" şüphe demektir. Ötreli okunduğu da olur. Bu âyet-i kerime-de bu kelime her iki şekilde de okunmuştur.

وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيَهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ
اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾

148. Herkesin bir yönü vardır. O yüzünü ona doğru döndürür. Öyle ise siz de hayırda birbirinizle yarışın. Nerede olursanız Allah tümünüzü biraraya getirir. Şüphesiz Allah herşeye kadîr-dir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Herkesin Bir Kiblesi Vardır:

"Herkesin bir yönü vardır." Viche: Yön (yüzyüze gelmek anlamına gelen) muvâcehe'den gelmektedir. Viche, cihet ve vecih aynı anlama gelir. Burada maksat kiblelerdir. Yani onlar senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uymazsın. Haklı veya hevâsına dayanarak, herkesin bir kiblesi vardır.

2- Herkes Kendi Kiblesine Yönelir:

"O, yüzünü ona doğru döndürür." Buradaki "o" zamiri "**herkes**" lafzına aittir, onun anlamına değildir. Çünkü bu zamir anlama alt olsaydı şöyle demek gerekirdi: "Onlar yüzlerini ona doğru döndürürler." Buradaki buyruğun anlamı ise: O kendi yüzünü ve şahsını oraya döndürür. Yani her bir din mensubunun bir kiblesi vardır. O kibleye sahip olan kişi kendi kiblesine yüzünü döndürür. Bu, er-Rabi', Ata ve İbn Abbas'ın görüşüdür.]

Ali b. Süleyman ise şöyle demektedir: **"Yüzünü ona doğru döndürür."** Yani ona doğru yönelir. İbn Abbas ve İbn Âmir meçhul olarak "o ona doğru döndürülür" anlamında (مُولًا) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre zamir tek kişiye ait olur. Yani insanlardan her bir kimsenin bir kiblesi vardır. Ve her bir kişi o kiblesine göre döndürülür. Bu açıklamayı da ez-Zeccâc yapmıştır.

Çoğunluğun okuyuşuna göre "o" zahirinin - daha önce zikredilmemiş olmakla birlikte - yüce Allah'a ait olması da muhtemeldir. Çünkü bu işin failinin Allah olduğu bilinen bir husustur. Anlamı şöyle olur: Her bir din sahibinin bir kiblesi vardır. Allah o din sahibi kimseyi o kibleye döndürür. (Dönmesini emreder).

Taberî'nin naklettiğine göre bazıları: (ولكل وجهة): Her cihete döndüren olur" şeklinde okumuşlardır.

İbn Atiyye der ki: Taberî bu okuyuşu hatalı görmekle birlikte uygun ve açıklanabilir bir kıraattir. Yani sizler Allah'ın sizi döndürdüğü her yöne doğru (dönünüz) ve hayırlarda yarışınız. Bununla öteki arasında fark gözeterek, size emrettiği şeylere itiraz etmeyiniz. Yani her hususta size düşen, itaat etmekten ibarettir.

Burada **"öyle ise siz de hayırlarda birbirinizle yarışınız"** emrinden önce **"herkesin bir yönü vardır"** buyruğunun gelmesi dönülen yöne verilen önemden dolayıdır. Nitekim mef'ul de bu sebepten dolayı daha önce gelir.

Ebu Amr ed-Dâni, bu kıraatin İbn Abbas'dan nakledildiğini belirtmektedir. "Viche" kelimesinde "vâv" harfinin salim bir harfmiş gibi kalması, "ide:vaad" ile "zine: ağırlık, tartı" kelimelerinden farklı olması ve "cihet" kelimesinin zarf, diğerlerinin mastar oluşundan dolayıdır.

Ebû Ali (el-Fârisî) der ki: Bazıları, bunun kıyasa aykırı olarak istisnâ kabilinden sâlim (harf-i illetsiz) bir kelime imiş gibi kullanıldığı ve mastar olduğu kanaatindedir.

Hazırlarının kanaatine göre ise, bu kelime isimdir, mastar değildir.

İbû Ali'den başkalarına göre mastar kullanılmak istenirse "cihet" şekli kullanılır. Bazan zarf olarak da bu şekil kullanılabilir.

3- Hayırlarda Yarış ve Namazın İlk Vaktinde Kılınması:

“Öyle ise siz de hayırlarda birbirinizle yarışın.” Yani yüce Allah'ın size emretmiş olduğu Beytu'l-Haram'a doğru yönelmekte acele ediniz. Her ne kadar bu buyruk, genel olarak bütün itaatleri yapmak için eli çabuk tutmayı teşvik anlamını ihtiva etmekte ise de, âyet-i kerimelerin konu ile ilgili akışı dolayısıyla maksat, sözü geçen kibleye yönelmektir. Bunun anlamı ise -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- namazın, vaktinin başlarında kılınması hususunda eli çabuk tutmaktır.

Nesaî'nin Ebu Hureyre'den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “Namazı vaktinin erken saatlerinde kılan kimsenin misali, bir deve kurban edene benzer. Ondan sonra kılanın misali, bir inek kurban edene benzer. Ondan sonra namaz kılanın misali bir koç kurban edene benzer. Ondan sonra kılanın misali ise bir tavuk tasadduk edene benzer. Ondan sonra kılanın misali ise bir yumurta tasadduk edene benzer.” (1)

Darakutnî de Ebu Hureyre (r.a)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “Sizden herhangi bir kimse namazı vakti içinde kılmakla birlikte, vaktin ilk girdiği sıralarında (kılmadığından) kendisi için ailesinden ve malından daha hayırlı olan şeyleri terketmiş olur.” (2)

Bunu Malik Yahya Said'in sözü olarak nakletmiştir. (3)

Yine Darakutnî İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: “Amellerin en hayırlısı vaktinin başlarında kılınan namazdır.” (4)

İbn Mes'ud'dan gelen rivâyette ise “ilk vakitte kılınan namazdır” anlamındadır. (5)

Yine Darakutnî İbrahim b. Abdülmelik'ten o Ebu Mahzure'den, o babasından o dedesinden şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: “Vaktin başlangıcı Allah'ın rızası, vaktin ortası Allah'ın rahmeti, vaktin sonu ise Allah'ın affıdır.” (6)

İbnu'l Arabî de şunları eklemektedir: Ebu Bekr dedi ki: Allah'ın razı olmasını biz Allah'ın affından daha çok severiz. Çünkü Allah ihsan edicilerden razı olur. Affetmesi ise kusurlular hakkındadır. Şafii'nin tercih ettiği görüş de budur. Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Vaktin sonu daha faziletlidir. Çünkü vü-

(1) *Buhârî*, Cumua 4; *Müslim*, Cumua 10; *Ebû Dâvûd* Tahâre 127; *Nesâî*, Cumua 13; *Tirmizî*, Cumua 6; *Muvatta'* Cumua 1; *Müsned*, II, 460.

(2) *Darakutnî*, I, 248

(3) *Muvatta'*, Vukûi 23

(4) *Darakutnî*, I, 247

(5) *Darakutnî*, aynı yer

(6) *Darakutnî*, I, 250

cub zamanı odur. İmam Malik ise konuyla ilgili etraflı açıklamalarda bulunmuştur: Sabah ve akşam namazının vakitlerinin ilkinde kılınmaları daha faziletlidir. Sabahın ilk vaktinde kılınışının daha faziletli oluşu Hz. Aişe (r. an-ha)'dan gelen şu rivâyet dolayısıyladır. "Rasûlullah (s.a) sabah namazını kılar, ondan sonra da kadınlar örtülerine bürünmüş oldukları halde namazdan dönerlerdi de alacakaranlıktan dolayı tanınmazlardı." (1)

Akşam namazının ilk vaktinde kılınışının sebebi ise Seleme b. el-Hekvâ'dan gelen şu hadis-i şeriftir: Rasûlullah (s.a) güneş batıp da perdenin arkasına saklandığında akşam namazını kılardı. (2) Bu iki hadisi de Müslim rivâyet etmiştir.

Yatsı namazına gelince İmam Malik'e göre bunun sonraya bırakılması gücü yeten kimse için daha faziletlidir. İbn Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir. Bir seferinde Rasûlullah (s.a)'ı yatsı namazını kıldırmak üzere bekleyip durduk. Gecenin üçte biri veya daha fazlası geçtikten sonra yanımıza çıkıp geldi. Aile halkındaki bir durum ile mi uğraştı, yoksa başka bir durum mu vardı, bilemiyoruz. Yanımıza çıktığında şöyle dedi: "Sizler öyle bir namazı bekliyorsunuz ki sizin dışınızda herhangi bir din mensubu bu namazı beklemez. Ve eğer ümmetime bu ağır gelmeyecek olsaydı (her zaman) bu saatte onlara namaz kıldırırdım." (3) Buhârî'de de Enes (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (s.a) yatsı namazını gece yarısına kadar te'hîr etti, sonra namaz kıldı.. dedi ve hadisin geri kalan kısmını nakletti. (4)

Ebu Berze der ki: Peygamber (s.a) yatsı namazını geciktirmeyi severdi. (5)

Öğle namazına gelince bu namaz gaflet halinde iken gelir insanları bulur. O bakımdan gerekli hazırlıklarını yapıp bir araya toplanabilecekleri bir zamana kadar geciktirilmesi müstehaptır. Ebu'l Ferec der ki: Malik dedi ki: Aşırı sıcak zamanlarında öğle namazı dışında, bütün namazlarda vaktin ilki daha faziletlidir. İbn Ebi Uveys de der ki: Malik zeval esnasında öğle namazının kılınmasını mekruh görürdü. Fakat bundan sonra kılınmasını uygun görür ve şöyle derdi: İşte o vakit namaz kılmak, Haricîlerin namazıdır.

Buhârî'nin Sahih'iyle Tirmizî'nin Süneni'nde Ebu Zer el-Gıfarî'den şöyle dediği nakledilmektedir: Peygamber (s.a) ile birlikte bir seferde bulunuyor idik. Müezzin öğle namazına ezan okumak istedi. Peygamber (s.a) ona: Havanın serinlemesini bekle, dedi. Daha sonra yine ezan okumak istedi yine Hz. Peygamber ona: Havanın serinlemesini bekle dedi, Nihâyet bizler tepelerin gölgelerini gördük. Bu sefer Peygamber (s.a) şöyle buyurdu: "Aşırı

(1) *Buhârî*, Mevâkît 27, Ezân 163; *Müslim*, Mesâcid 230-232; *Ebü Dâvûd*, Salât 8; *Tirmizî*, Salât 2; *Nesâî*, Mevâkît 25, Sehv 101; *Dârimî*, Salât 20; *Müsned*, VI, 33, 37 v.s.

(2) *Müslim*, Mesâcid 216

(3) *Müslim*, Mesâcid 220; ayrıca bk. *Buhârî*, Mevâkît, 24, 25.

(4) *Buhârî*, Ezan 156. Yatsı namazının tehirine dair hadislerin yerleri için bk. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadis*, I, 31.

(5) "Yatsı namazını gecenin üçte birine kadar geciktirmekten çekinmezdi" şeklinde: *Buhârî*, Ezan 104

sıcak celiennemin ateşinin kızmasından dolayıdır. O bakımdan sıcak olduğu takdirde siz de namazı serin vakitlere bırakınız.” (1)

Müslim'in Sahih'inde de Enes'ten rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a) öğlen namazını güneş zevale erdi mi (batıya doğru kaydı mı) kılardı. (2)

[İler iki hadisi bir arada şöylece telif edebiliriz: Enes'in rivâyeti, hava serin ise acele ettiğini ortaya koyarken; sıcak olduğunda Hz. Peygamber namazı serin vakte bırakırdı şeklinde anlaşılır.

Ebu İsa et-Tirmizî der ki: “İlim ehlinde kimisi fazla sıcak olduğu takdirde öğlen namazının geciktirilmesini tercih etmiştir. Bu aynı zamanda İbn el-Mübarek, Ahmed ve İshak'ın da görüşüdür.

İmam Şafiî de der ki: Eğer mescid halkı uzaktan geliyor ise öğlen namazının serin bir vakte bırakılması uygundur. Tek başına namaz kılan ile kendi mahalle mescidinde namaz kılan kimse için daha çok sevdiğim husus aşırı sıcakta namazı sonraya bırakmamasıdır.]

Ebû İsa der ki: İleri derecede sıcak olduğu takdirde öğle namazının geciktirilmesi görüşünü kabul edenlerin görüşüne uymak daha uygun ve daha yerindedir. Şafiî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)'ın kabul ettiği uzaktan gelen kimseler ile insanlara zorluk dolayısıyla uygun gördüğü ruhsata gelince; Ebu Zer (r.a)'ın rivâyet ettiği hadiste Şafiî'nin dediğinin aksine delalet eden ifadeler vardır. Ebu Zer der ki: Peygamber (s.a) ile birlikte bir yolculukta bulunuyor idik. Bilal öğle namazı için ezan okudu. Peygamber (s.a) ona: “Ey Bilal serinleyinceye kadar bırak sonra (yine) serinleyinceye kadar bırak” dedi. Eğer durum Şafiî'nin kabul ettiği gibi olsaydı böyle bir vakitte namazı serinleyinceye kadar bırakmanın bir anlamı olmazdı. Çünkü yolculuk esnasında bir arada bulunuyorlardı ve ayrıca uzaktan namaza gelmelerine ihtiyaçları yoktu.” (3)

[İkinci namazına gelince onun erken kılınması daha faziletlidir.

Bizim mezhebimize göre cemaatin toplanması ümidiyle namazın geciktirilmesi erken kılınmasından daha faziletli olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Çünkü cemaatin ne kadar faziletli olduğu bilinen bir husustur. Vaktin başının fazileti ise pek bilinmemektedir. Bilinen bir hususun elde edilmeye çalışılması ise daha uygundur. Bunu İbnu'l-Arabî böyle demiştir.]

4. Kıyamet Günü Hepimizi Toplayacaktır:

“Nerede olursanız Allah tümünüzü” kıyamet gününde “biraraya getirir.”

Bundan sonra yüce Allah kendi zatını herşeye kadir olmakla nitelendirmektedir. Çünkü böyle bir niteleme, ölümden ve çürümekten sonra tekrar diriltmekten söz etmek için tam bir münasebet (uygunluk) arz etmektedir.

(1) *Buhârî*, Mevâkıf 10, Ezân 18; *Ebû Dâvûd*, Salât 4; *Tirmizî*, Salât 5; *Müsned*, V, 155, 162, 176

(2) *Müslim*'de bu manada Enes'ten bir rivâyet tesbit edemedik. Ancak bu manadaki bir hadis Câbir b. Semure'dan olup Mesâcid 188 dedir.

(3) *Tirmizî*, Salât 5'te 157 nolu hadisten sonraki açıklamaları.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ
 لِلْحَقِّ مِنْ رَبِّكَ ۖ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ
 خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۖ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
 وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۚ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ
 ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي ۚ وَلِأَتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ
 وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

149. Her nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Elbette ki bu, Rabbinden gelen bir haktır. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

150. Her nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i-Haram'a döndür. Siz de her nerede olursanız yüzlerinizi onun tarafına döndürün. Tâ ki aralarında -zulmedenlerin dışında- insanların size karşı bir delilleri kalmasın. O halde onlardan korkmayın, Benden korkun ve tâ ki size olan nimetimi tamamlayayım; siz de hidâyete kavuşmayı ümit edebilesiniz.

[“Her nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a döndür.” (1) Bu buyruğun Ka'be'ye yönelme emrini pekiştirmek ve bu hususa verilen önemi belirtmek için geldiği söylenmiştir. Çünkü kıblenin değiştirilmesi onlara gerçekten ağır gelmiştir. Burada emir bir daha pekiştirilerek insanlara bu işe verilen önemi göstermek istemiş ve böylelikle bu işin onlara daha hafif gelmesi ve huzur içerisinde bunu kabul etmeleri sağlanmak istenmiştir.

Bir diğer görüşe göre ise birinci emirden kasıt, sen yüzünü Ka'be tarafına doğru çevir yani Ka'be'nin karşısında namaz kıldığın takdirde onu gör ve bizzat kıblen ona doğru olsun, anlamındadır. Bundan sonra da: “Siz de her nerede olursanız” ey müslümanlar, Medine'de ve Medine dışındaki sair mes-cidlerde nerede olursanız olun, “yüzlerinizi onun tarafına döndürün” diye buyurulmuştu. Bundan sonra da “Her nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a doğru döndür” diye buyurmaktadır. Bu da yolculuk halinde Ka'be'ye yönelmenin vücubunu ifade eder.

(1) 149. âyet kısmen 150. âyete, kısmen de daha önce geçen 144. âyetin son bölümlerine benzediğinden -muhtemelen- ayrıca tefsir edilmemiştir.

İşte bu, yeryüzünün dört bir yanında nerede bulunulursa bulunulsun Ku'be'ye yönelme emrini ifade etmektedir.

Derim ki: Bu görüş birincisinden daha güzeldir. Çünkü bununla her bir Ayetin belli bir faydaya, belli bir anlama işaret ettiğine dair bir yorum vardır.

Darakutnî'nin rivâyetine göre Enes b. Malik şöyle demiştir: Peygamber (s.a) bir yolculukta bulunup da bineği üzerinde bulunduğu halde namaz kılmak istedi mi kibleye doğru yönelir, tekbir alır sonra da bu haliyle bineği hangi tarafa dönerse yine namazına devam ederdi. Bu hadisi Ebû Dâvûd da rivâyet etmiştir. (1)

Şafiî, Ahmed ve Ebû Sevr de bu görüştedir.

İmam Malik'in görüşüne göre kibleye yönelmesi gerekmez. Çünkü İbn Ömer'den gelen hadiste şöyle dediği belirtilmektedir: Rasûlullah (s.a) Mekk'e'den Medine'ye doğru gelirken bineği üzerinde namaz kıları. İbn Ömer der ki: İşte: *"Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır."* (el-Bakara, 2/115) buyruğu buna dair nazil olmuştur. (2) Açıklamalar ise önceden geçmiş bulunmaktadır. (3)

Derim ki: Her iki hadis arasında herhangi bir teâruz (çatışma) sözkonusu değildir. Çünkü bu tür hadisler mutlak ve mukayyed kabilindendir. Şafiî'nin görüşü de daha uygundur. Bu konuda Enes'ten gelen hadis-i şerif de sahihtir.

Rivâyet edildiğine göre Ca'fer b. Muhammed'e Kur'ân-ı Kerim'de kıssaların tekrarlanmasının ne anlam ifade ettiği sorulur o da şöyle der: Yüce Allah bütün insanların Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyemeyeceğini bildiğinden dolayıdır. Eğer aynı kıssa tekrarlanmamış olsaydı bazı insanların bunu bilmeleri bazılarının da bilmemeleri sözkonusu olurdu. Böylelikle bu kıssanın Kur'ân-ı Kerim'i kısmen ezberleyenler tarafından da bilinmesi için tekrarlanmıştır.

"Tâ ki aralarında zulmedenlerin dışında insanların size karşı bir delilleri kalmasın." Mücahid der ki: Burada sözü geçen zulmedenler Arap müşrikleridir. Onların ileri sürdükleri delil ise: Sen bizim kiblemize geri döndün şeklinde idi. Bu sözlerine: *"De ki: Doğu da batı da Allah'ındır"* buyruğu ile (el-Bakara, 2/142) cevap verilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: **"Tâ ki aralarından zulmedenlerin dışında insanların size karşı bir delilleri kalmasın"** buyruğunun anlamı şöyledir: Onlar sizlere: Ka'be'yi görmediğiniz halde Ka'be'ye yönelmekle emrolundunuz, di-yemesinler. Çünkü yüce Allah: **"Siz de her nerede olursanız yüzlerinizi O'nun tarafına döndürün"** diye buyurunca ileri sürebilecekleri delil de ortadan kalkmaktadır.

Ebu Ubeyde der ki: "Burada yer alan (۲۱): Dışında, kelimesi "vav" anla-

(1) Ebû Dâvûd, Sefer 8; Darakutnî, I, 396

(2) Müslim, Salâtü'l-Müsâfirin 33

(3) Bk. el-Bakara, 2/115. Ayet 3. başlık

mındadır. Yani; Ve tâ ki zulmedenlerin de size karşı bir delilleri kalmasın anlamındadır. Bu "vav" anlamına gelen bir istisnadır. Şairin şu sözleri de bu tür-
clendir:

ما بالمدينة دارٌ غيرُ واحدة دار الخليفة إلا دارُ مروانا

"Medine'de bir tek evden başka ev yoktur
Halifenin evi, Mervan'ın evi dışında."

Burada şair, Medine'de halifenin eviyle Mervan'ın evi dışında ev yoktur, demek istemiştir. Yüce Allah'ın: *"Ancak iman edip salih amel işleyenler müstesna, onlar için kesintisiz bir ecir vardır."* (et-Tin, 95/6) buyruğu hakkında da böyle denilmiştir. Yani iman edip salih amel işleyenler için... vardır.

ez-Zeccâc ise bu görüşün tutarsız olduğunu belirterek şunları söylemiştir: Böyle bir açıklama nahiv bilginlerince ileri derecede hatalı görülmüştür ve bu açıklamaya göre kelimelerin anlamları iptal edilmektedir. Bu açıklamaya göre istisna edatı ile ondan sonrasının ayrıca zikredilmesine gerek yoktur. Bunlara göre bu istisna birinci türden değildir (istisnâ munkatı'dır). Zulmedenler, işte onlar size karşı delil getirmeye kalkışır, demektir. Ebu İshak ez-Zeccâc der ki: Yani Allah sizlere kible hususunda nasıl delil getireceğinizi: *"Herkesin bir yönü vardır, o yüzünü ona doğru döndürür."* (el-Bakara, 2/148) buyruğu ile göstermiş bulunmaktadır ki; *"İnsanların size karşı bir delilleri kalmasın"*. Bundan tek istisna ise, kendisi için bu husus açıklık kazanmış olmasına rağmen haksızlık yaparak aklı sıra delil getirmeye kalkışan zalimlerdir.

Nitekim günlük konuşmamızda şöyle dediğimiz olur: Senin bana karşı zulmün veya bana zulmetmenin dışında getirebileceğin bir delilin yoktur. Bunun anlamı ise: Senin ileri sürebilecek hiçbir delilin yoktur, fakat sen bana zulmediyorsun, şeklindedir. Burada karşı tarafın zulmüne "delil" adının verilmesi zulmü delil diye gösterenin, çürük olmasına rağmen, ona "delil" adını vermesinden dolayıdır.

Kutrub da der ki: Bu buyruğun anlamı şöyle olabilir: Tâ ki insanların sizlere karşı -zulmedenlere karşı olması müstesna- ileri sürebilecek herhangi bir delilleri olmasın. Buna göre "zulmedenler" anlamındaki ism-i mevsul, "sizler" anlamındaki zamirden bedel olur.

Kimisi de buradaki istisna muttasıl bir istisnadır, demiştir. Bu anlamı verecek açıklamalar İbn Abbas'tan ve başkalarından nakledilmiştir. Taberî de bu açıklamayı tercih eder ve şöyle der: Yüce Allah kibleye yönelmeleri hususunda Peygamber (s.a) ve onun ashabına karşı herhangi bir kimsenin ileri sürebileceği bir delilin olamayacağını belirtmektedir. Yani tutarsız ve çürük delil getirme dışında hiçbir kimsenin size karşı ileri sürebileceği bir delili yoktur. Onların bu tutarsız delilleri ise: Ne diye kiblelerinden döndüler, Muhammed dininde hayrete düştü, o bizim kiblemize ancak bizim ondan da-

ha çok hidâyet üzere oluşumuzdan dolayı yönelmiştir ve buna benzer ancak bir putperestin yahut bir yahudi ya da bir münafığın söyleyebileceği türden sözlerdir.

Hüccet (delil); burada davalaşmak ve tartışmak anlamına gelen delil getirmek demektir. Yüce Allah bu davranışa "hüccet" adını vermekte ve zalimler tarafından haksızca ileri sürüldüğünden dolayı da bunun tutarsız olduğunu hükme bağlamaktadır.]

İbn Atiyye der ki: Buradaki istisnanın munkatı' bir istisna olduğu da söylenmiştir. Munkatı' istisna olabilmesi için "insanlar" ile yahudilerin kasdedilmesi daha sonra arap kâfirlerin istisna edilmesi gerekir. Şöyle buyurmuş gibi olur: Fakat zulmedenler size karşı delil getirirler (tartışırlar). Ancak burada "aralarından" diye buyurulmuş olması böyle bir açıklamayı reddetmektedir. Bunun anlamı şudur: Fakat zulmedenler -bunlardan kasıt ise, Muhammed tekrar bizim kiblemize geri döndü, ileride bütünüyle bizim dinimize dönecektir, şeklindeki sözleri söyleyen Kureyş kâfirleridir- size karşı delil getirmeye kalkışırlar, demektir. Bunun kapsamına ise bu husus hakkında yahudilerin dışında ileri geri konuşan herkes girmektedir.

İbn Abbas ile Zeyd b. Ali ve İbn Zeyd, hemze'yi üstün ve lam'ı şeddesiz (أَلَا الَّذِينَ ظَلَمُوا) diye okumuşlardır. Buna göre burası yeni bir söz başlangıcı olur. O takdirde "zulmedenler" bir ibtida olur. (Anlamı da: Dikkat edin, zulmedenler...) Ya da bu iğra anlamına gelir. O takdirde "(الذين): ler" mukadder bir fiil ile mansub olur. (Mesela: Onlardan zalim olanlara karşı dikkatli olunuz, anlamına gelir).

"O halde onlardan" yani insanlardan "korkmayın, Benden korkun."

Haşyet, (korku); aslında sakınmaktan dolayı ortaya çıkan kalpteki bir huzurdur. **Korku** (havf) ise; kendisi sebebiyle organların çabuk hareket ettiği kalpteki bir korkudur. Onun sebebiyle organlar çabuklaştığından dolayı buna "havf" adı verilmiştir.] Âyetin ifade ettiği anlam ise: Yüce Allah dışında kalan herkesin fakir ve küçük olduğunu belirtmektir. Ayrıca insanlara aldırış etmeyi bir kenara iterek yüce Allah'ın emrine riâyet etmeyi emretmektir.

"Ve tâ ki size olan nimetimi tamamlayayım." buyruğu **"tâ ki aralarından..."** buyruğuna atfedilmiştir. Bunu el-Ahfeş demiştir. (Meal de buna göre yapılmıştır.) Bunun atfolmayıp mübteda olarak merfu' durumunda olduğu, haberinin de gizli olduğu da söylenmiştir. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Size olan nimetimi tamamlamak üzere kiblemi de öğretmiş bulunmaktayım. Bu açıklamayı da ez-Zeccâc yapmıştır.

"Ni'metin tamamlanması"ndan kasıt ise doğru olan kibleye yönelterek hidâyet vermektir. Cennete girmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Said b. Cübeyr der ki: Yüce Allah'ın kulu üzerindeki nimeti onu cennetine sokmadıkça tamam olmaz.

"Siz de hidâyete kavuşmayı ümit edebilesiniz." Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/2. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ
وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾

**151. Nitekim aranızdan sizden bir Rasûl gönderdik ki size âyetle-
rimizi okuyor, sizi tertemiz yapıyor, size Kitabı ve hikmeti
öğretiyor ve size bilmediğiniz şeyleri de öğretiyor.**

“Nitekim aranızda sizden bir Rasûl gönderdik....” buyruğunda yer alan “nitekim” gizli bir masdarın sıfatı durumundadır. Yani aranızda sizden bir rasûl gönderdiğimiz gibi üzerinizdeki nimetimi tamamlamak suretiyle eksiksiz bırakmayayım diye. Bu açıklama el-Ferrâ'ya aittir.

İbn Atiyye der ki: Bu husustaki görüşlerin en güzeli budur. Anlamı da şöyle olur: Aranızda sizden bir Rasûl gönderdiğimiz gibi, İbrahim (a.s)'ın sünnetini açıklamak hususunda da üzerinizdeki nimetimi size tamamlayayım diye.

Bunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Aranızda sizden bir Rasûl gönderdiğimiz gibi, hidâyet bulasınız diye. Bu buyruğun hal durumunda olduğu da söylenmiştir. Anlamı da şöyle olur: Bu halde üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım diye. Âyet-i kerimedeki benzetme ise, kibledeki ni'metin risaletteki ni'met gibi olması ve emrolunan şeyin azametinin söz konusu edilmesi, nimetin azameti ve büyüklüğü gibi olması ile ilgilidir.

Bir diğer görüşe göre bu buyrukta (ve bundan sonraki âyette) bir takdim ve bir te'hir vardır. Anlamı da şöyle olur: “Yani aranızda sizden bir rasûl gönderdiğimiz gibi, siz de beni zikredin” demek olur.

[Bu açıklama şekli Hz. Ali'den rivâyet edilmiş olup ez-Zeccâc da bunu tercih etmiştir. Yani Biz sizin aranızda doğruluk ile bildiğiniz bir Rasûl gönderdiğimiz gibi Beni de tevhid ile ve onu tasdik etmek ile zikrediniz. Bu görüşe göre bir önceki âyetin sonunda durak yapmak caizdir.

Derim ki: Tirmizî'nin el-Hakim'in Kitabında tercih ettiği görüş de budur. Yani Ben size saymış bulduğum bunca lütufları ihsan etmiş olduğum gibi, siz de şükrederek Beni anınız, Ben de üzerinizdeki nimetlerimi daha da artırarak sizi anayım. Çünkü bu şekilde anmanız Bana bir şükürdür ve Ben de şükrettiğiniz takdirde nimetlerimi daha çok artıracağıma dair size vaade bulunmuşumdur. Bu ise yüce Allah'ın: “*Andolsun ki şükrederseniz elbette size (olan nimetlerimi) artırırım.*” (İbrahim, 14/7) buyruğudur. Buna göre gerek bu âyet-i kerimedeki (كما): Nitekim, gibi buyruğu, gerek el-Enfal'deki: “*Rabb'in seni.. çıkardığı gibi*” (el-Enfal, 8/5) ile el-Hicr Sûresi'nin sonlarında yer alan: “*Nitekim paylaştıranlara... indirmiştik*” (el-Hicr, 15/7) buyruğundaki bu edat ileride yeri gelince açıklanacağı üzere; kendisinden sonraki buyruklar ile alakalıdır.

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٠٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٠٣﴾

152. Öyle ise siz Beni zikredin. Ben de sizi zikredeyim ve Bana şükredin nankörlük etmeyin.

153. Ey iman edenler, sabırla ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.

“Öyle ise siz Beni zikredin. Ben de sizi zikredeyim” buyruğu bir emir ve onun cevabından ibarettir. Yapılan işe karşılık vermek (mücâzat) anlamı dolayısıyla (ikinci fiil) de cezmedilmiştir.

[Zikr asıl itibariyle anılana karşı kalbin dikkatli olması ve uyanık bulunmasıdır. Dil ile anmaya zikir denilmesinin sebebi ise, kalb zikre delalet ettiğinden dolayıdır. Şu kadar var ki zikir, dil ile söyleme hakkında daha çok kullanılmaya başlandığından artık, o hatıra gelir olmuştur.]

Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Siz itaatle Beni anınız, Ben de sevap ve mağfiretle sizi anayım. Bu açıklamayı Said b. Cübeyr yapmıştır. Yine Said b. Cübeyr der ki: Zikir, Allah’a itaat etmektir. Allah’a itaat etmeyen kimse isterse pek çok tesbih getirsin, tehlil getirsin, Kur’ân okusun Allah’ı zikretmiş olmaz. [Peygamber (s.a)’dan da şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: “Allah’a itaat eden Allah’ı zikretmiş olur. İsterse kıldığı namazlar tuttuğu oruçlar, yaptığı hayırlar az olsun. Allah’a isyan eden kimse de Allah’ı unutmuş demektir. İsterse namazı, orucu, yaptığı hayırlar pek çok olsun.” (1) Bunu Ebu Abdullah Muhammed b. Huveyzimendad “*Ahkâmü’l-Kur’ân*” adlı eserinde zikretmektedir.]

Ebu Osman en-Nehdî de der ki: Ben yüce Allah’ın bizi zikrettiği anın hangisi olduğunu biliyorum. Ona: Bunu nereden biliyorsun? diye sorulunca şu cevabı verir: Yüce Allah: “Siz Beni zikredin; Ben de sizi zikredeyim” diye buyurmaktadır.

es-Süddî de der ki: Allah’ı zikreden her kulu mutlaka yüce Allah da zikreder. Allah’ı zikreden her bir mü’mini mutlaka yüce Allah rahmetiyle anar. Onu zikreden her bir kâfiri de mutlaka Allah azabıyla zikreder.

Ebu Osman’a: Biz Allah’ı zikrettiğimiz halde kalbimizde bunun lezzetini bulamıyoruz denince şöyle der: Organlarınızdan birisini kendisine itaat ile üsledi diye yüce Allah’a hamedediniz.

Zünnun el-Misrî (Allah’ın rahmeti üzerine olsun) da der ki: Gerçek anla-

(1) el-Azîzî, es-Sirâcu’l-Munîr Şerhu’l-Câmi’i’s-Sağîr, III, 307 yakın lafızlarla. Hadisin zayıf olduğu belirtilmiştir. Bk. Kurtubî, Dâru’l-Hadis baskısı, II, 176, dn: 4

myla yüce Allah'ı zikreden bir kimse O'nun zikriyle birlikte herşeyi unuttur. Allah da onun herşeyini koruma altına alır ve Allah onun için herşeyin bedeli olur. (Mükâfatını verir.) Muaz b. Cebel (r.a) der ki: Ademoğlunu Allah'ı zikretmekten çok Allah'ın azabından kurtaracak hiçbir amel yoktur.

Zikrin fazilet ve sevabına dair hadis-i şerifler pek çoktur ve hadis imam-ları bunları kitaplarında rivâyet etmiş bulunmaktadır. İbn Mâce'nin Abdullâh b. Büsr'den rivâyetine göre bedevî bir Arap Rasûlullah (s.a)'a şöyle der: İslâm'ın hükümleri bana çok geliyor. Bana kendisine sınıksız sarılacağım birşey bildir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Aziz ve celil olan Allah'ın zikriyle dilin her zaman nemli olsun. (Allah'ı zikretmekten uzak durma)." (1)

Ebu Hureyre (r.a)'dan da rivâyetle Peygamber (s.a)'ın şu buyruğunu kaydeder: Aziz ve celil olan Allah buyuruyor ki: "Kulum Beni zikredip Beni anarken dudakları kıpırdadıkça Ben kulum ile birlikteyim." (2)

Şanı yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler, Allah'ı çok çok zikredin."* (el-Ahzab, 33/41) buyruğunu açıklarken konu ile ilgili daha geniş bilgiler ve bundan kas-tın bütün hallerde devam etmesi gereken kalp ile zikir olduğuna dair açık-lamalar gelecektir.

"Ve bana şükredin, nankörlük etmeyin" buyruğunda geçen **[Şükür]**, ily-lîği bilmek ve bunu sözkonusu etmektir. Sözlükteki asıl anlamı açıkça orta-ya çıkmak, zuhur etmek demektir. Buna dair açıklamalar (el-Bakara, 2/52. âyet 3 ve 4. başlıklarda) daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Kulun yüce Allah'a şükretmesi O'nu kendisine yaptığı lütuflar dolayısıyla övmesidir. Yüce Rab-bin kula şükrü ise kendisine itaat ettiği için onu övmesidir. Şu kadar var ki kulun şükrü itaatlerde bulunmakla beraber, Rabbin ni'metlerini de dil ile söy-lemek, kalp ile ikrar edip kabul etmektir.]

"Nankörlük etmeyin" buyruğu nankörlüğü yasaklamaktadır. O bakımdan kelimenin sonundaki çoğul için kullanılan nûn hazfedilmiştir. Buradaki nûn ise mütekellim (birinci şahıs) nûn'udur. Sonundan (mütekellime ait) ya har-finin hazfedilmesi ise bir âyet başı (sonu) olduğundan dolayısıdır. Kur'ân-ı Ke-rim'in dışındaki hitaplarda hazfedilmemesi daha güzeldir. Benim sizin üze-rinizdeki ni'metimi ve lütuflarımı inkâr etmeyiniz, demektir.

[Burada küfür (nankörlük) nimetin örtülmesidir, yalanlamak değildir.] Küfr'ün sözlük anlamına dair açıklamalar (el-Bakara, 2/6. âyette) ile sabır ve namaz ile yardım dilemeye dair açıklamalar (el-Bakara, 2/45. âyette) daha ön-ceden geçmiş bulunmaktadır. O bakımdan bunları burada tekrarlayanın an-lamı yoktur.

(1) İbn Mâce, Edeb 53; Tirmizî, Deavât 4; Müsned, IV, 188, 190

(2) İbn Mâce, Edeb 53, Zevâid'inden naklen zayıf olduğu kaydıyla. Buhârî, Tevhid 43'te Ebû Hureyre'den muallak olarak zikretmektedir. Müsned, II, 540'da da Zevâid'de za-yıf olduğu belirtilen Muhammed b. Mus'ab'dan itibaren seneddeki raviler, İbn Mâce ile aynıdır. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XIII, 508-509.

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

154. Allah yolunda öldürülenler için “ölüler” demeyiniz. Aksine onlar diridirler, fakat siz anlayamazsınız.

Bu, yüce Allah'ın bir başka âyet-i kerimede yer alan: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Aksine onlar Rableri katında diridirler. Rızıklandırılır...” (Âl-i İmran, 3/169) buyruğunu andırmaktadır. Orada yüce Allah'ın izniyle şehitlere ve şehitlerin hükümlerine dair açıklamalar gelecektir.

İleride de açıklanacağı üzere yüce Allah ölümden sonra onları rızıklandırmak üzere dirilteceğine göre, kâfirleri de azablandırmak üzere diriltmesi mümkündür. Bu buyruk bir bakıma kabir azabına da delildir. Şehitler ise yüce Allah'ın buyurduğu gibi diridirler. Yoksa bu diriltileceklerdir, anlamına gelmez. Çünkü böyle olsaydı şehitler ile başkaları arasında bir fark olmazdı. Çünkü herkes diriltilecektir. Buna yüce Allah'ın: “**Fakat siz anlayamazsınız**” buyruğu delildir. Mü'minler ise ölümden sonra tekrar diriltileceklerini bilirler, anlarlar.

“Ölüler” kelimesinin merfu gelmesi bir gizli mübteda dolayısıyladır. “**Aksine onlar diridirler**” buyruğu da bu şekildedir. Yani onlar ölüdürler, demeyin. Aksine onlar diridirler, şeklindedir. Burada “**demeyin**” kelimesinin amel etmesi (i'rabını değiştirmesi) doğru olmaz. Çünkü bunlar arasında bir ilişki yoktur.

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ
وَالْأَنْفُسِ وَالْثَّمَرَاتِ ۚ وَبَشِيرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾

155. Andolsun ki sizleri (biraz) korku açlık, mallardan, canlardan mahsullerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele!

“Andolsun ki... imtihan edeceğiz” buyruğunda geçen: **Bela** (imtihan); güzel de olabilir, kötü de olabilir. Bunun aslı mihnet (imtihan edilmek) dir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/49. âyet, 13. başlıkta) geçmiştir bulunmaktadır.

Anlamı: Andolsun ki -önceden de belirtildiği gibi; karşılığını vermek

sözkonusu olsun diye ortaya çıkartmak anlamında- mücahdlerle sabredenleri bilinceye kadar sizleri imtihan edeceğiz.

Konu ile ilgili şöyle denilmiştir: Bu şekilde onların imtihan edilmeleri kendilerinden sonrakiler için bir alâmet olsun diyedir. Böylelikle onlar da hak kendileri için apaçık belli olunca bu imtihanlara sabrettiklerini bilsinler diye.

Yüce Allah'ın bu hususu onlara böyle bir sınamanın mutlaka gelip kendilerine isabet edeceğini yakînen bilsinler diye bildirmiştir. Bu suretle kendilerini böyle bir imtihana hazırlamış olurlar ve bu imtihan dolayısıyla sarıntıya uğramaktan uzak kalırlar. Ayrıca bu buyrukta azimli olmaya ve insanın kendisini hazırlamasına karşılık yüce Allah'ın sevabını acilen verdiğine de işaret vardır, diye de açıklanmıştır.

“(بِرَازٍ) **Biraz**”: Çoğul anlamında tekil bir kelimedir. ed-Dahhâk bunu çoğul olarak “(أُمْلِيمٌ)”: Birtakım şeylerle” diye okumuş, ancak çoğunluk tekil olarak okumuştur. Yani biraz korku, biraz açlık ile... Daha veciz olmak üzere ikinci sefer bu kelime kullanılmamıştır.

“**Biraz korku**”; İbn Abbas'ın açıklamasına göre düşman ve savaş korkusu ile. Şafiî de şöyle demiştir: Buradaki korku, yüce Allah korkusudur.

İbn Abbas'ın görüşüne göre kuraklık ve kıtlık dolayısıyla meydana gelecek açlıkla; Şafiî'ye göre ise ramazan ayındaki açlık ile olmak üzere “(biraz) **açlık**”, kâfirlerle savaşla uğraşıldığından bir görüşe göre malları telef eden türlü musibetlerle, Şafiî'ye göre farz kılınan zekât ile “**mallardan**”, İbn Abbas'a göre cihadda öldürmekle ve ölmekle, Şafiî'ye göre türlü hastalıklarla “**canlardan**”, Şafiî'ye göre kişinin yavrusu ileride de belirtileceği üzere seleften gelen haberde varid olduğu gibi, kalbinin meyvesi olduğundan dolayı çocukların ölümüyle; İbn Abbas'a göre ise bitkilerin azlığı ve bereketlerin kesilmesi ile “**mahsullerden eksiltmekle imtihan edeceğiz.**”

“**Sabredenlere**” sabrın sevabını “**müjdele!**”

Sabr'ın asıl anlamı hapsedmek, alıkoymaktır. Sevabı ise belli bir miktara bağlı değildir, buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/45'te) geçmiş bulunmaktadır. Fakat bu mükâfata ancak ilk sadme halinde gösterilen sabır ile ulaşılabilir.

Nitekim Buhârî, Enes (r.a)'dan Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: “Sabır ancak ilk sadme ile birlikte olur.” ⁽¹⁾ Bu hadisi Müslim, ondan daha geniş bir şekilde kaydetmektedir. ⁽²⁾

Yani sevabın kendisi sebebiyle oldukça büyüdüğü ve nefse ağır gelen sabır, ancak musibetin hücum ettiği ve sıcaklığını koruduğu esnada gösterilen dirençtir. Bu sabır kalbin metanetine ve sabır makamındaki sebatına delildir. Musibetin harareti geçtikten sonra herkes sabreder. İşte bu bakımdan şöyle

(1) *Buhârî*, Cenâiz 32, 43, Ahkâm 11.

(2) *Müslim*, Cenâiz 14, 15. Ayrıca bk. *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 23; *Tirmizî* Cenâiz, 13, 64; *Ne-sâî*, Cenâiz 22; *İbn Mace*, Cenâiz 55; *Müsned*, III, 130, 143, I, 375, 429, 451.

denilmiştir: Akli başında olan herkesin musibet esnasında, alımk olanın üç gün sonra göstermekten başka çaresi olmayan şeyleri musibet esnasında göstermesi gerekir. Sehl b. Abdullah et-Tusterî der ki: Yüce Allah: **"Sabredenlere müjdele"** diye buyurduğundan dolayı artık sabır (bizim için) bir yaşayış (biçimi) oldu.

Sabır iki türdür: Allah'ın masiyetine karşı sabır. Böyle bir kişi mücahid demektir. Allah'a itaate karşı sabır. Böyle bir kişi de abid demektir. Kişi hem Allah'ın masiyetine karşı sabreder, hem Allah'a itaat üzere sabrederse yüce Allah ona kaza ve kaderine razı olmak meziyetini kazandırır. Bu rızanın alâmeti ise nefsin karşı karşıya kaldığı hoş olmayan ve sevilen şeylere karşı kalbin sükûnetini koruması, huzurunu bozmamasıdır.]

el-Havvâs der ki: Sabır Kitap ve Sünnetin hükümleri üzere sebat göstermektir. Ruveyym de sabır şekvayı terketmektir, der. Zünnûn el-Mısırî de: Sabır yüce Allah'tan yardım dilemektir, der. Üstad Ebu Ali der ki: Sabrın sınırı takdire itiraz etmemektir. Şikâyet etmek kastıyla olmaksızın belanın izhar edilmesi sabra aykırı değildir. Çünkü yüce Allah Hz. Eyyûb kıssasında onun: **"Ya Rab, bana bu dert gelip çattı"** (el-Enbiya, 21/83) dediğini bize haber vermekle birlikte onun hakkında: **"Biz gerçekten onu sabredici bulduk. O ne güzel kuldu"** (Sâd, 38/44) diye buyurmaktadır.

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾
أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

156. Onlar kendilerine bir musibet gelip çattığında: **"Muhakkak biz Allah'ınız ve muhakkak biz O'na dönücüleriz"** diyenlerdir.

157. İşte Rablerinden salavât ve rahmet hep onların üzerinedir ve onlar hidâyet bulanların tâ kendileridir.

Buyruklarına dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Musibet:

[Mü'mine rahatsızlık veren ve ona gelip çatan herşey bir musibettir. Musibetin çoğulu masâib gelir. el-Masûbe de musibet gibidir.] Araplar, bu kelimenin aslı itibarıyla vâv olmakla birlikte çoğulunu hemzeli olarak "mesâib" şeklinde kullanmakta ittifak halindedirler. Onlar böylelikle aslî harfî zaid harfe benzetmiş gibidirler. Bu kelime asla uygun olan şekli ile "mesâvib" şeklinde de çoğul yapılabilir. Musâb kelimesi "isabet" anlamındadır. Nitekim şair şöyle demiştir:

اسْلِمُ اِنْ مُصَابِكُمْ رَجُلًا اَمَدَى السَّلَامُ تَحِيَّةٌ ظَلَمُ

“Ey Sülem’liler! Sizin selâm vererek size selâm bağışlayan birisine (Vurup) isabet ettirmeniz, şüphesiz bir zulümdür.”

(اصابه) : Ok deftere isabet etti, eder şekli (صاب السهم القرطاس يصيب صيًا) kipinin bir şivesidir.

[Musibet küçük dahi olsa insanın karşı karşıya kaldığı ve isabet aldığı şeydir. Kötülük hakkında kullanılır.

İkrime’nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a)’ın kandili bir gece sönünce o da: “**Muhakkak biz Allah’ınız ve muhakkak biz ona dönücüleriz**” der. Ona: Bu bir musibet midir ey Allah’ın Rasûlü? diye sorulunca şu cevabı verir: “Evet, mü’mini rahatsız eden her şey bir musibettir.”]

Derim ki : Bu buyruğun anlamı sahih hadiste sabittir. Müslim Ebu Saïd el-Hudrî (r.a) ile Ebu Hureyre (r.a)’dan her ikisinin de Rasûlullah (s.a)’ın şöyle buyurduğunu dinlemişlerdir: “Mü’mine isabet eden her bir bitkinlik, yorgunluk, hastalık ve üzüntü, hatta kişiyi üzen her bir keder dolayısıyla mutlaka Allah günahlarından bir kısmını örter.” (1)

2- İstircâ’da Bulunmak: (İnnâ Lillahi ve İnnâ İleyhi Râci’ün) Demek:

İbn Mâce, Sünen’inde şu rivâyeti kaydetmektedir: Bize Ebu Bekr b. Ebi Şeybe anlattı, bize Veki’ b. el-Cerrah, Hişam b. Ziyad’dan o annesinden, o Fa-tıma bint el-Hüseyin’den, o babasından rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “Her kime bir musibet gelip çatarsa, o da musibetini hatırladığında yeniden istircâ’da bulunursa (innâ lillah ve innâ ileyhi râciün, derse) o musibetten bu yana geçen uzun zaman olsa dahi Allah onun için o musibet ile karşı karşıya kaldığı günkü ecrin benzerini yazar.” (2)

3- En Büyük Musibet Dindeki Musibettir:

Ebû Ömer (b. Abdî'l-Berr) el-Firyabî’den şöyle dediğini nakletmektedir: Bize Fıtr b. Halife anlattı, bize Ata b. Ebi Rebâh (3) anlattı, dedi ki: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “Sizden herhangi birinize bir musibet gelip çattığında benim (vefatım) ile karşı karşıya kalacağı (kaldığı) musibeti hatırlasın. Çün-

(1) *Buhârî*, Merdâ 1; *Müslim*, Birr 52; *Tirmizî*, Cenâiz 1

(2) *İbn Mâce*, Cenâiz 55; *Müsned*, I, 201. M. F. Abdulbaki’nin neşri İbn Mâce’de bu hadis-ten sonra Zevâid’den nakledilen nota göre senedde yer alan Hişam b. Ziyâd’ı A. B. Han-bel zayıf kabul ederken, İbn Hibbân, uydurma hadisleri sika (güvenilir) ravilerden ri-vâyet ettiği kanaatini belirtir. Kurtubî’nin senedi adeti hilâfına zikretmiş olmasının se-bebi bu olmalıdır. Ayrıca bk. Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, V, 423.

(3) Kurtubî baskılarında Atâ b. Ebî Rebâh olmakla birlikte, İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, III, 322’de Atâ b. Ebî Reyâh’tır. Ancak doğrusu Reyâh değil, Rebâh olmalıdır. Hadis mür-seldir. Aynı anlamdaki bir rivâyet, *Muvatta’*, Cenâiz 41’de yer almaktadır. Ancak bu da mürseldir. Benzeri diğer rivâyetler ve kaynakları için bk. İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, XIX, 322 v.d.; *el-İstizkâr*, VIII, 335 v.d.

kötü en büyük musibetlerden birisidir." Bunu es-Semerkindî Ebu Muhammed, *el-Müsned*'inde şöylece rivâyet etmiştir: Bize Ebu Nuaym haber verdi dedi ki: Bize Fitr b. Halife haber verdi... deyip hadisi aynen o da zikretti. Bunun bir benzerini de Mekhûl'den mürsel senediyle kaydetti. (1)

Ebu Ömer der ki: Rasûlullah (s.a) doğru söylemiştir. Çünkü onun vefatıyla karşı karşıya kalınan müsibet müslümanın ondan sonra kıyamet gününe kadar karşı karşıya kalacağı bütün musibetlerden daha büyüktür. Vahiy kesilmiş, nübüvvet ölmüştür (sona ermiştir). Onun vefatından sonra ortaya çıkan ilk büyük kötülük, Arapların irtidadı ile başgöstermiş ve bundan sonra başkaları da sürüp gitmiştir. Bu ise hayrın kesilmesinin başı ve eksikliğin ilkidir. Ebu Sa'id der ki: Daha Rasûlullah (s.a)'ın kabrinin topraklarından ellerimizi silkelememiştik ki kalplerimizi tanımaz hale geldik. Ebu'l-Atahiye bu hadis-i şerifin anlamını nazım halinde şu şekilde çok güzel ifade etmiştir:

"Sabret, her musibete yiğitçe katlan
Bil ki kişi ebedi kalmaz
Görmez misin musibetlerin pek çok olduğunu
Ve aynı zamanda ölümün kulları beklediğini?
Şu gördüklerinden kime bir musibet isabet etmemiş ki?
Bu senin tek yolcusu olmadığın bir yoldur.
Sen Muhammed'i ve onun musibetlerini hatırladığında
Senin Peygamber Muhammed'i kaybetmekle uğradığın musibeti de an!"

4- *İstirca'*: (*Innâ Lillah ve Innâ İleyhi Râciun*):

["**Muhakkak biz Allah'ınız ve muhakkak biz O'na dönücüleriz** diyenlerdir." Şanı yüce Allah bu kelimeleri musibetlere uğrayanlar için bir sığınak, türlü mihnetlerle karşı karşıya kalanlar için bir korunak kılmıştır. Çünkü bu kelimeler pek çok mübarek manayı ihtiva etmektedir. Yüce Allah'ın: "**Muhakkak biz Allah'ınız**" buyruğu tevhiddir. Ubudiyyeti ve Allah'ın mülkü altında olduğunu ikrar ve ifade etmektir.] "**Ve muhakkak biz O'na dönücüleriz**" buyruğu ise canlarımızın öleceğini ve kabirlerimizden diriltileceğini ikrar etmektir. Bütün işlerin O'na ait olduğu gibi tekrar O'na döneceğine dair yakînin ifadesidir.

Said b. Cübeyr (yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun) der ki: Bu kelimeler bizim peygamberimizden önce herhangi bir peygambere verilmiş değildir. Eğer Yakub (a.s) bu kelimeyi bilmiş olsaydı: "*Ey Yusufun ayrılığının kederi, gel, şimdi gelişinin tam zamanıdır!*" (Yusuf, 12/84) demezdi.

5- *Musibet Anında İstirca'da Bulunmak*:

[**Ebü Sinan** der ki: Oğlum Sinan'ı defnettım. Bu sırada Ebu Talha el-Hav-

(1) Bk. es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, 1, 169-170

lanî kabrin kıyısında idi. Çıkmak istediğimde elimden tuttu, beni temelli edip şöyle dedi: Sana bir müjde vereyim mi ey Sinan'ın babası, bana ed-Dahilak Ebu Mûsâ'dan anlatarak dedi ki: Peygamber (s.a) şöyle buyurdu: "Allah'ın kullarından birinin oğlu vefat ettiğinde Allah meleklerine: Kululum oğlunun canını mı aldınız der, onlar: Evet derler. Allah: Onun kalbinin meyvesini mi aldınız diye sorar, melekler: Evet derler. Yine sorar: Peki kulum ne dedi? Melekler: Sana hamdetti, istircâ'da bulundu, derler. Yüce Allah bunun üzerine şöyle buyurur: Haydi kulum için cennette bir ev yapınız ve ona Hamd Evi adını veriniz." (1)]

[Müslim, Umm Seleme'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a)'ı şöyle buyururken dinledim: "Herhangi bir müslümana bir musibet gelip çattı mı o da aziz ve celil olan Allah'ın kendisine emrettiği şekilde: Muhakkak biz Allah'ınız ve şüphesiz biz ona dönücüleriz. Allah'ım, bu musibetimin ecrini bana ver, onun yerine bana ondan daha hayırlısını ihsan buyur, diyecek olursa mutlaka Allah da ona ondan daha hayırlısını verir." (2)]

İşte bu, yüce Allah'ın: "**Sabredenlere müjdele**" buyruğuna dikkatimizi çekmektedir. Onun yerine daha hayırlısını vermeye gelince ya yüce Allah'ın Umm Seleme'ye Rasûlullah (s.a)'ı vermesi türünden olur, çünkü kocası Ebu Seleme vefat edince Rasûlullah onunla evlenmişti, ya da pek çok büyük sevaplar vermesiyle olur. Ebu Mûsâ'nın rivâyet ettiği hadis-i şerifte olduğu gibi. Bazen her ikisini ihsan ederek de olabilir.

6- Sabredenlere Allah'ın Ni'metleri:

["**İşte Rablerinden salavât ve rahmet hep onların üzerindedir.**" Bunlar yüce Allah'ın sabredip istircâ'da bulunanlara verdikleri ni'metleridir. Allah'ın kuluna salât getirmesi, onu affetmesi, ona rahmet buyurması, bereketi, dünya ve ahirette onu şerefliendirmesidir.] ez-Zeccâc der ki: Aziz ve celil olan Allah'ın salâtı ğufrân ve güzel övgüdür. Ölü üzerine salât getirmek (namaz) da ona övgü ve ona dua etmek demektir. Ayrıca "**rahmet**"in tekrar edilmesi ise lafzın değişmesi dolayısıyladır ve bu anlama daha güç kazandırmak ve pekiştirmek içindir. Başka yerlerdeki: "**Apaçık âyetleri ve hidâyeti...**" (el-Bakara, 2/159) ile "**Yoksa onlar gizlediklerini ve fısıltılarını işitmeyiz mi sanırlar?**" (ez-Zuhuruf, 43/80) buyruklarında da bu türden ifadeler kullanılmıştır. Şair de şöyle demiştir:

صلى على يحيى وأشياءه رب كريم وشفيع مطاع

"Yahya'ya ve onun yolunda olanlara

Kerim bir Rab ve itaat edilir bir şefaathçi salât getirsin."

(1) Tirmizî, Cenâiz 36; Müsned IV, 415

(2) Müslim, Cenâiz 3-4; Ebû Dâvûd, Cenâiz 18; Tirmizî, Deavât 83; İbn Mâce, Cenâiz, 55

Burada rahmet ile, sıkıntının açılması ve ihtiyacın giderilmesinin kastedildiği de söylenmiştir. Buhârî'de Hz. Ömer (r.a)'ın şöyle dediği nakledilmektedir: "İki denk ve ayrıca ona verilen ilave ne güzeldir: Onlar kendilerine bir musibet gelip çattığında: **"Muhakkak biz Allah'ınız ve muhakkak biz O'na dönücüleriz diyenlerdir. İşte Rablerinden salavât ve rahmet hep onların üzerinedir ve onlar hidâyet bulanların tâ kendileridir."** (âyetini okudu).⁽¹⁾

Hz. Ömer burada iki denk ile salât getirmeyi ve rahmeti, ilave ile de hidâyete iletmeyi kastetmektedir. İki denk şey'in sevaba hak kazanmak ile çokça ecrin verilmesi anlamına geldiği de söylenmiştir. Musibetlerin kolaylaştırılması, kederin hafifletilmesi anlamına geldiği de söylenmiştir.

إِنَّ الصَّفَاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

158. Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir. Her kim Beyt'i hacceder veya umre yaparsa onlar arasında güzelce tavaf etmesinde kendisi için bir vebal yoktur. Gönül isteği ile her kim bir hayır işlerse gerçekten Allah, şükredenlerin ecrini veren ve herşeyi çok iyi bilendir.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Anlaşılmasına ve Nuzûl Sebebine Dair Rivâyetler:

Buhârî'nin Asım b. Süleyman'dan rivâyetine göre şöyle demiş: Enes b. Mâlik'e Safâ ile Merve hakkında sordum. Şöyle dedi: Biz bunların (arasında tavaf etmenin) cahiliyye işlerinden olduğu görüşünde idik. İslâm gelince onlardan uzak durduk. Yüce Allah da: **"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir. Her kim Beyt'i hacceder veya umre yaparsa onlar arasında tavaf etmesinde kendisi için bir vebal yoktur"** buyruğunu indirdi.⁽²⁾

Tirmizî'nin de rivâyetine göre Urve şöyle demiş: Ben Aişe'ye şöyle dedim: **Safâ ile Merve arasında tavaf etmeyen herhangi bir kimse aleyhinde bir şey olduğu görüşünde değilim ve ben ikisi arasında tavaf etmemeye de aldırımıyorum. Bana şöyle dedi: Kızkardeşimin oğlu, ne kadar kötü bir söz söyledin. Rasûlullah (s.a) da müslümanlar da (ikisi arasında) tavaf ettiler. Müşellel'deki tağût olan Menat için ihlal eden (hacc için telbiyede bulunan) kimseler,**

(1) Buhârî, Cenâz 43

(2) Buhârî, Hacc 80

Safâ ile Merve arasında tavaf etmezlerdi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Her kim Beyt'i hacceder veya umre yaparsa onlar arasında tavaf etmesinde kendisi için bir vebal yoktur"** buyruğunu indirdi. Eğer durum senin dediğin gibi olsaydı: "Onlar arasında tavaf etmemesinde kendisi için bir vebal yoktur" denmesi gerekirdi. ez-Zührî der ki: Ben bunu Ebu Bekir b. Abdurrahman b. el-Haris el-Hişam'a zikrettim ve bunu beğendi ve: Şüphesiz ki bu, bir ilimdir, dedi. Ben ilim ehlerinden birtakım kimseleri şöyle derken dinledim: Safâ ile Merve arasında tavaf etmeyen Araplar şöyle derlerdi: Bizim bu iki taş arasında tavaf etmemiz bir cahiliyye işidir. Ensar'dan olan başkaları ise şöyle dediler: Bizler, Beytullah'ı tavaf etmekle emrolunduk, Safâ ile Merve arasında tavaf etmekle emrolunmadık. Bunun üzerine yüce Allah: **"Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir"** buyruğunu indirdi. Ebu Bekir b. Abdurrahman der ki: Gördüğüm kadarıyla bu âyet-i kerime hem bunlar, hem berikiler hakkında inmiştir. (Tirmizî) der ki: Bu hasen sahih bir hadistir." (1)

Buhârî de bu manada bu hadisi rivâyet etmiştir. Oradaki rivâyette yüce Allah: **"Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir"** buyruğunu indirdi; denildikten sonra şu ifade yer almaktadır:

Aişe dedi ki: "Rasûlullah (s.a) her ikisi arasında tavaf etmeyi bir sünnet olarak uyguladı. Herhangi bir kimsenin ikisi arasında tavaf etmeyi terketmesi yakışmaz." Sonra bunu Ebu Bekir b. Abdurrahman'a haber verdim de şöyle dedi: Şüphesiz ki bu bir ilimdir, daha önce bunu işitmemiştim. İlim ehlerinden birtakım kimselerin -Aişe'nin zikrettiklerinden başka- şunu sözkonusu ettiklerini dinledim: Menat için ihrama giren birtakım kimselerin hepsi Safâ ile Merve arasında tavaf ediyorlardı. Allah Kur'ân-ı Kerim'de Beyt'in tavafını sözkonusu edip Safâ ile Merve'den söz etmeyince şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü, biz Safâ ile Merve arasında tavaf ediyorduk. Allah da Beytullah'ın etrafında tavaf etme emrini indirdiği halde Safâ'dan söz etmedi. Safâ ile Merve arasında tavaf etmemizin bizim için bir mahzuru var mıdır? Bunun üzerine yüce Allah: **"Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir"** âyetini indirdi. Ebu Bekir der ki: Benim işittiğim şu ki bu âyet-i kerime her iki kesim hakkında nazil olmuştur: Cahiliyye döneminde Safâ ile Merve arasında tavaf etmekten çekinen kimseler ile daha sonra İslâm geldikten sonra yüce Allah Beyt'in tavafını emredip de Safâ (ile Merve)yi sözkonusu etmediğinden dolayı Beyt'in tavafından sonra bilinen şekilde söz edinceye kadar ikisi arasında tavaf etmekten çekinen kimseler hakkında nazil olmuştur. (2)

Tirmizî Asım b. Süleyman el-Ahvel'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Enes b. Malik'e Safâ ile Merve hakkında soru sordum da şöyle dedi: Safâ ile

(1) Tirmizî, Tefsir 2. sûre 12

(2) Buhârî, Hacc 79. Hz. Âişe'den gelen bu rivâyetin değişik şekilleri için bk: Buhârî, Umre 10, Tefsir 2. sûre 21 ve 53. sûre 3; Müslim, Hacc 259-261; Ebû Dâvûd, Menâsik 11; Tirmizî, Tefsir 2. sûre 12; Nesâî, Menâsik 168; İbn Mâce, Menâsik 42; Muvatta. 119; Mîsned, VI, 162, 227.

Merve cahiliyye döneminin şe'airinden (alâmetlerinden) idi. İslâm gelince on-
dan uzak durduk. Bunun üzerine Yüce Allah: **"Şüphesiz ki Safâ ile Mer-
ve Allah'ın alâmetlerindendir. Her kim Beyt'i hacceder ve umre yaparsa
onlar arasında güzelce tavaf etmesinde kendisi için bir vebal yoktur"** buy-
ruğunu indirdi. (Devamla) dedi ki: Bu ikisi arasında tavaf (yani sa'y) tatav-
vudur. (Nitekim yüce Allah daha sonra şöyle buyurmaktadır:) **"Gönül iste-
ğiyle kim bir hayır işlerse gerçekten Allah şükredenlerin ecrini veren ve
herşeyi çok iyi bilendir."** Tirmizî der ki: Bu hasen, sahih bir hadistir." (1) Bu
hadisi Buhârî de rivâyet etmiştir. (2)

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Cahiliyye döneminde şey-
tanlar bütün gece boyunca Safâ ile Merve arasında sesler çıkartırlardı. Bu iki-
si arasında putlar da vardı. İslâm gelince Müslümanlar: Ey Allah'ın Rasûlü,
dediler; biz Safâ ile Merve arasında tavaf etmeyiz. Çünkü bunlar şirk (koşu-
lan) varlıklardır. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. (3)

eş-Şa'bi der ki: Cahiliyye döneminde Safâ üzerinde İsâf, Merve üzerinde
de Nâile adında birer put vardı. Tavaf yaptıklarında bu putlara sürünürler-
di. Müslümanlar bundan dolayı her ikisi arasında tavaf etmekten imtina et-
tiler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

2- Safâ ile Merve'nin Anlamı:

[Sözlükte Safâ kelimesinin asıl anlamı düzgün taş demektir. Burada ise Mek-
ke'de bilinen tepenin adıdır. Merve de aynı şekilde bir tepenin adıdır. Bun-
dan dolayı âyet-i kerimede her ikisinden de harf-i tarifli olarak söz edilmek-
tedir.]

Anlatıldığına göre Safâ'ya bu adın verilme sebebi seçilen (mustafa) Hz.
Adem'in bu tepe üzerinde durmasıdır. Onun bu adından dolayı buraya da Sa-
fâ denilmiştir. Hz. Havva ise Merve üzerinde vakfe yaptığından buraya da
kadın ismi verilmiştir. Bundan dolayı da bu tepenin adı müennes (dişil)dir.
Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

[eş-Şa'bi der ki: Safâ üzerinde İsâf, Merve üzerinde de Nâile adında birer
put vardı. İşte bundan dolayı birisinin adı müzekker, öbürünün adı da mü-
ennes oldu ve önce adı müzekker olan söz konusu edildi. Bu güzel bir açık-
lamadır. Çünkü zikredilen hadis-i şerifler böyle bir manaya delalet etmekte-
dir. Her ikisi arasında tavaf etmekten hoşlanmayanların hoşlanmayışlarının
tek sebebi de budur. Bu hususta Allah mahzuru ortadan kaldırıncaya kadar
bu böyle sürdü.]

Kıtap ehlinin iddia ettiğine göre bu İsâf ve Nâile Ka'be'de zina etmişler,
yüce Allah da onları iki taşa dönüştürmüş ve onlardan ibret alınsın diye Sa-
fâ ile Merve üzerine koymuştur. Aradan uzun zaman geçtikten sonra Allah

(1) Tirmizî, Tefsir 2. sûre 13

(2) Buhârî, Hacc 80

(3) Hâkim, el-Müstedrek, II, 271, Müslim'in şartına göre sahih olduğu kaydıyla.

dışında bunlara ibadet edilir olmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Safâ'nın çoğulu "Safât" gelir ve düzgün taş anlamındadır. Safâ'nın tekil bir isim olduğu, çoğulun ise Sufiyyun ve Âsfâ şeklinde geldiği de söylenmiştir. Recez vezninde şair şöyle demiş:

كَانَ مَتْنَهُ مِنَ النَّفِيِّ مَوَاقِعُ الطَّيْرِ عَلَى الصَّفِيِّ

"Sanki onun iki ipi de üzerine saçılmış su damlalarından dolayı
Düzgün taşlar üzerindeki kuşların pisliklerini andırıyordu."

Taşın Safâ adını alması için beyaz ve sert olması şartının da bulunduğu söylenmiştir. Yine denildiğine göre bunun türediği kök (صفا يصفو) dır. Yani toprak ve çamurdan arınmış taş demektir.

Merve (tekili merv gelir) ise nisbeten yumuşak küçük taşlar demektir. Sert taşlar demek olduğu da söylenmiştir. Doğrusu şu ki, Merve parçalanıp etrafı incelmış sert ya da yumuşak her türlü taştır. Çoğunlukla bu tür taşlar hakkında merve tabiri kullanıldığı gibi sert olan taşlar hakkında kullanıldığı da olur.

Şair der ki:

وَتَوَلَّى الْأَرْضَ خَفًّا ذَابِلًا فَإِذَا مَا صَادَفَ الْمَرُورَ رَضِخَ

"Yeri yumuşak bir ayakkabı" edindi
Merve (sert taşlara) rast geldi mi de ezer geçer."

Ebu Zueyb de der ki:

حَسْبِيَ كَانِي لِلْحَوَادِثِ مَرَّةً بِصَفَا الْمُشَقَّرِ كُلِّ يَوْمٍ تُقَرَّعُ

"Öyle ki ben musibetlere karşı bir merve (sert taşlar) gibiyim;
Muşakkardaki Safâ kalası gibi her gün dövülen."

Merve'nin siyah taşlar demek olduğu söylendiği gibi, ateş çakmaya yarayan parlak beyaz taşlar (çakmak taşı) olduğu da söylenmiştir.

3- Allah'ın Şe'âiri:

"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerinden (şe'âirinden)dir."
Allah'ın alâmetlerinden ve ibadet yerlerindendir.

Şeâir kelimesi şe'îra kelimesinin çoğuludur. Şeâir, yüce Allah'ın alâmetlendirdiği ibadet yerleridir. Yani insanlar için alâmet olarak tesbit ettiği vakfe yeri, Sa'y ve kurban kesme yeridir. Şiâr, alâmet demektir. Devenin hörgücüne bir demir batırmak suretiyle alâmet yapmaya, hediyelik kurbanların iş'ârı denilir. Şair el-Kümeýt der ki:

نُقْتَلُهُمْ جَيْلًا فَجَيْلًا نَرَاهُمْ شَعَائِرَ قُرْبَانٍ بِهِمْ يُتَقَرَّبُ

"Onları ardı ardına nesil nesil öldürüyoruz. Sen onları şöyle görürsün:
Kendileri kurban edilerek (Allah'a yaklaşılan) kurbanlıkların şeâiri gibi."

4- Haccın Kelime Anlamı:

"Her kim Beyt'i hac eder" yani kasteder... Haccın asıl anlamı kastetmektir. Şair der ki:

فأشهد من عوفٍ حلولا كثيرة يحجون سبب الزبرقان المزعفرا

"Avfoğullarından gelip konaklamış pek çok aile görüyorum

Bunların hepsi de zaferân ile boyanmış Zibrikanın örtü ve sarığını ⁽¹⁾

hac (ziyaret etmeyi kast) ediyorlar."

Doktorun kafadaki yarayı elindeki mil ile derinliğini ölçmesi hakkında da bu tabir (Hacce) kullanılır. Nitekim şair şöyle demiştir:

يحج مأمومة في قعرها لجف

"Dibinde çökme olan beyin zarına kadar ulaşmış (me'mûme) olan yarayı

haccediyor (elindeki mil ile derinliğini ölçüyor)."

[Daha sonra bu isim, Beytü'l-Haram'ı özel birtakım fiilleri yerine getirmek üzere kastetmek için kullanılır olmuştur.]

5- Umre:

".... veya umre yaparsa" yani ziyaret ederse. Umre ziyaret etmek demektir. Şair der ki:

لقد سما ابن معمر حين اعتَمَرَ مَفْزَى بَعِيدَا مِنْ بَعِيدٍ وَضَبَرَ

"Ma'meroğlu umre (ziyaret) yapınca

Uzaktan uzağa, uzak bir yere yükseldi ve ileriye atılmak için

ayaklarını bir araya topladı."

6- Safâ ile Merve Arasında Sa'yetmek:

["Onlar arasında tavaf emesinde kendisi için bir vebal yoktur." Yani günah yoktur. (Âyet-i kerimede geçen kelime: **Cünâh** şeklindedir.) Bu kelimenin aslı meyletmek anlamına gelen "cünûh"tan gelmektedir. Eğri olduklarından dolayı azalara "el-cevânih" adının verilmesi de burdan gelmektedir. Hz. Aişe'nin bu âyet-i kerimeye dair açıklaması bundan önce geçmiş bulunmaktadır.

İbnu'l-Arabî de şöyle demektedir: "Bu hususta söylenecek sözün tahkiki şudur: Bir kimsenin: "Bu işi yapmaktan dolayı senin için bir vebal yoktur" denildiği vakit o yapılan fiilin mübah olduğu ifade edilmektedir. Buna karşılık: Senin bu işi yapmamanda senin için bir vebal yoktur, denilmesi ise o

(1) Kurtubi Merhum, bundan sonra beyitte "örtü ve sarık" anlamında kullanılan "es-sibb" kelimelerinin müşterek bir lafız olduğunu belirtir ve ayrıca: Çokça söven, örtü, sarık, Hützeyl şivesinde: Halat, ince keten parçası anlamına geldiğini -Cevheri'den naklen- belirtir. Buna dair Arap Edebiyatından bazı beyitlerle de istişhâd eder. Doğrudan tefsir ile ilgili olmayan bu açıklamalara bu şekilde değinmeyi yeterli gördük.

İllin terkedilmesinin mübah olduğunu ifade eder. Urve yüce Allah'ın: **"Onlar arasında tavaf etmesinde kendisi için bir vebal yoktur"** buyruğunu görünce şöyle dedi: İşte bu tavafın terkedilmesinin caiz olduğunun delilidir. Diğer taraftan şeriatın tavafın uygulanmasını esas aldığını, terkedilmesinde bir ruhsat görmediğini görünce bu iki çatışan durumun birbiriyle telli edilmesi istedi. Hz. Âişe de ona: **"Onlar arasında tavaf etmesinde kendisi için bir vebal yoktur"** buyruğunun tavafın terkedilebileceğine dair delil olmadığını, aksine eğer: "Onlar arasında tavaf etmemesinde kendisi için bir vebal yoktur" şeklinde olsaydı terkine delil olabileceğini söyledi. O halde oradaki bu ifade tavafın terkinin mübah olduğunu belirtmek için değildir ve buna dair bir delil de taşınmamaktadır. Aksine bu buyruk, cahiliye döneminde bu işi sakıncalı gören veya orada bulunan putları kastederek cahiliye döneminde ikisi arasında tavaf eden kimselerin tavaf etmesinin bundan böyle mübah olduğunu ifade etmek için gelmiş ve bununla yüce Allah onlara eğer tavaf eden kimsenin batıl bir maksadı yoksa, tavafın sakıncalı olmayacağını onlara bildirmiştir."

Denilse ki: Ata'nın İbn Abbas'tan rivâyetine göre İbn Abbas: "Onlar arasında tavaf etmemesinde kendisi için bir vebal yoktur" şeklinde okumuştur. İbn Mes'ud'un kıraatinde de böyledir. Ubey b. Ka'b'ın Mushaf'ında da böyle olduğu rivâyet edilmektedir. Aynı zamanda Enes'ten de buna benzer bir rivâyet gelmiştir.

Cevap şudur: Bu, mushafta bulunanın hilafıdır. Mushafta sabit olan kıraat, sahih olup olmadığı bilinmeyen bir kıraat dolayısıyla terkedilemez. Diğer taraftan Ata, İbn Abbas'tan bizzat işitmeksizin çokça mürsel rivâyet naklederdi. Bu hususta Enes'ten gelen rivâyet hakkında ise bunun sağlam bir şekilde zaptedilmediği söylenmektedir veya buradaki "(olumsuzluk ifade eden) lâ" te'kid için zaid olarak gelmiştir. Şairin dediği gibi:

وما ألوم البيض ألا تسخرا لما رأين الشمط القفئرا

"Ben beyaz tenli kadınları alay ediyorlar diye ⁽¹⁾ kınamıyorum.

Saçına ak düşmüş oldukça çirkin görünümlü kişiyi gördüklerinde."

7- Safâ ile Merve Arasında Sa'yin Uygulaması:

[Tirmizî'nin Hz. Cabir'den rivâyetine göre Peygamber (s.a) Mekke'ye geldiğinde Beytullah'ın etrafında yedi defa tavaf etti ve: **"Siz de İbrahim'in makamından bir namazgâh edinin"** (el-Bakara, 2/125) âyetini okudu ve Makam-ı İbrahim'in arkasında (iki rekat) namaz kıldı. Ardından Hacer-i Esved'e gitti, onu istilam etti. Sonra da: "Yüce Allah'ın (kelamında) başladığı ile biz de başlıyoruz" deyip (sa'yine) Safâ'dan başladı ve: **"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir"** buyruğunu okudu. Tirmizî der ki: Bu

(1) Burada olumsuzluk edatı olan (ellâ'daki) lâ zaid kabul edildiğinden tercüme edilmedi.

İhsen sahih bir hadistir. İlim ehline göre uygulama da bu şekildedir. Tavafa Merve'den önce Safâ'dan başlanır. Eğer Safâ'dan önce Merve'den başlayacak olursa bu sayılmaz ve Safâ'dan başlar. ⁽¹⁾ }

8- Safâ ile Merve Arasında Sa'yetmenin Hükümü:

İlim adamları Safâ ile Merve arasında sa'yın vücubu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Şafîî ve İbn Hanbel sa'yın bir rükün olduğunu söylemişlerdir. İmam Malik'in meşhur olan görüşü de budur. Çünkü Hz. Peygamber: "Sa'y yapınız, muhakkak Allah üzerinize sa'yetmeyi yazmıştır." Bu hadisi Darakutnî rivâyet etmiştir. ⁽²⁾ }

Yazmak ise farz kılmak anlamındadır. Çünkü yüce Allah: "*Oruç sizin üzerinize de yazıldı*" (el-Bakara, 2/183) diye buyurmaktadır. Hz. Peygamber'in: "Beş vakit namazı Allah kulları üzerine yazmıştır" ⁽³⁾ diye buyurmaktadır. İbn Mâce de Şeybe'nin bir Umm veledinden (yani kendisinden çocuğu olmuş bir cariyesinden) şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a)'ı Safâ ile Merve arasında sa'yederken ve bu arada: "el-Abtah (vadisi) ancak koşarak katedilir" diye buyurarak, Safâ ile Merve arasında sa'yettiğini gördü. ⁽⁴⁾

Unutarak ya da kasten sa'yın bir tek şavtını (turunu) dahi terkedecek ol- sa beldesinden yahut hatırladığı yerden Mekke'ye geri döner, tavaf eder, sa'yeder. Çünkü sa'y ancak tavafa bitişik (onun ardından) yapılır. İmam Malik'e göre bu ister hacda isterse de - farz olmamakla birlikte - umrede ol- sun böyledir. Eğer bu arada kadınlara yaklaşmış ise İmam Malik'e göre menâsikinin tamamlanması ile birlikte bir umre ve bir hediye kurbanı gerekir. Şafîî'ye göre ise sadece hediye kurbanı gerekir. Geri dönüp tavaf ve sa'yi yaptığı takdirde ise umrenin bir anlamı yoktur.

{ Ebu Hanife ve arkadaşları c s-Sevrî ve eş-Şa'bî de şöyle demektedirler: Sa'y vacip değildir. Hacılardan bir kimse sa'yi terkedip de sa'yetmeksizin ül- kesine geri dönerse kurban keserek bunu telafi eder. Çünkü sa'y haccın sün- netlerinden bir tanedir. Bu, aynı zamanda İmam Malik'in el-Utebiyyedeki ⁽⁵⁾ bir görüşü olarak kaydedilmektedir. ⁽⁶⁾ }

İbn Abbas, İbn ez-Zübeyr, Enes b. Malik ve İbn Sîrin'den sa'yın tatavvu olduğuna dair rivâyet gelmiştir. Çünkü yüce Allah: "**Gönül isteği ile kim bir hayır işlerse** (tatavvuda bulunursa)" diye buyurmaktadır.

(1) *Tirmizî*, Hacc, 33, Tefsir 2. sûre 14

(2) *Darakutnî*, II, 255

(3) *Muvatta'*, Salâtul-Leyl 14; *Ebü Dâvûd*, Vitr 2; *Nesai*, Salât 6; *İbn Mâce*, İkame 194

(4) *İbn Mâce*, Menâsik 43

(5) İmam Malik mezhebinde muteber bir fıkıh kitabı. Müellifi Muhammed b. Ahmed b. Ab- dülaziz el-Uteb (v. 254. H.)'ye nisbetle böyle anılır.

(6) Hanefî mezhebinde Sâ'yın hükmü vücubtur. Terkinin cezası da merhum müfessirimizin belirttiği gibidir. (Bk. Dr. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, III, 88, 174). Hükümünü "sün- net" diye ifade etmesi Hanefî mezhebi ile diğer mezheblerin istisnâlara dair tarif fark- lılıklarına bağlıdır.

Hamza ile Kisaî meczum muzari olarak (يَطْوَعُ) diye okurlar. Aynı şekilde (فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ) şeklinde de okurlar. Geri kalanları ise mazî olarak (تَطَوَّعَ) diye okurlar.

Tatavvu: Mü'min kişinin kendiliğinden bir işi yapması demektir. Buna göre her kim nafile olarak birşey yaparsa Allah onu şükür ile karşılar. Allah'ın kula şükretmesi ise itaatinin sevap ve ecrini vermesi demektir.]

[Bu konuda sahih olan görüş belirttiğimiz hususlar sebebiyle Şafî (yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun)ın kabul ettiği görüştür. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in: "Menâsikinizi benden öğreniniz" ⁽¹⁾ diye buyurmuş olması da onun bu görüşünü desteklemektedir. Böylelikle bu, haccın mücmel ifadesini açıklayan bir beyan olur. O halde bunun (yani sa'yin) da farz olması gerekir. Hz. Peygamber'in rek'atlerinin sayısını açıklaması ve -sünnet ya da tatavvu olduğu üzerinde eğer ittifak olmamış ise- bu kabilden olan diğer hususlara dair beyanı gibidir.] Tuleyb der ki: İbn Abbas, Safâ ile Merve arasında tavaf eden (sa'yeden) birtakım kimseler görür ve şöyle der: İşte bu anneniz İsmail'in annesinin size miras bıraktığı bir davranıştır. Derim ki: Bu, ileride İbrahim Sûresi'nde (İbrahim, 14/37. âyetin açıklamasında) açıklanacağı üzere Buhârî'nin hadisinde ⁽²⁾ de sabit olan bir husustur.

9- Ka'be ve Safâ ile Merve Arasında Binekli Olarak Tavaf Edip Sa'yetmek:

[Ka'be'nin etrafında olsun Safâ ile Merve arasında olsun özürsüz olarak binek üzerinde tavaf edip sa'y yapmak caiz değildir.] Eğer özürlü olarak tavaf ederse bir kurban kesmesi gerekir. Özürsüz tavaf ederse eğer Beytullah'ın yakınında ise iade eder. Şâyet oradan ayrılmış ise bir hediye kurbanı gönderir.

Bunu bu şekilde söylememizin sebebi Peygamber (s.a)'ın bizzat tavaf ederek: "Menâsikinizi benden öğreniniz" diye buyurmuş olmasıdır. Bunu bir özür sebebiyle caiz kabul ettiğimiz ise Peygamber (s.a)'ın devesi üzerinde tavaf etmekle birlikte elindeki asâ ile rüknü (Hacer-i Esved'i) istilam etmesidir. Ayrıca kendisine "rahatsızım" diyen Hz. Aişe'ye: "Bineğinin üzerinde olduğun halde tavaf edenlerin arkasından sen de tavaf et" demiş olmasıdır. ⁽³⁾

Mezhebimize mensup ilim adamları deve üstünde tavaf etmekle bir insanın sırtında tavaf etmek arasında fark gözetmişlerdir. Eğer bir insanın sırtında tavaf edecek olursa bu yeterli değildir. O takdirde tavaf etmiş olmaz. Asıl tavaf eden onu taşıyan kimsedir. Şâyet bir deve üzerinde tavaf edecek olursa o zaman bizzat kendisi tavaf etmiş olur. İbn Huveyzimendad der ki: Bu, ihtiyarî bir ayırım gözetmedir. Bunun yeterli olup olmamasına gelince; yeterlidir. Nitekim bayılıp da taşınarak tavaf ettirilen veya taşınarak Arafat'ta vakfe yaptırılan kimsenin (bu tavaf ve vakfesinin) yeterli olduğunu görüyoruz.

(1) Yakın ifadelerle: *Müslim*, Hacc 310; *Ebü Dâvûd*, Menâsik 77; *Nesâî*, Menâsik 220; *Müsned*, III, 318

(2) *Buhârî*, Enbiya 9'daki hadislere işaret etmektedir.

(3) *Buhârî*, Hacc 64, 74; *Müslim*, Hacc 258; *Ebü Dâvûd*, Menâsik 48; *Nesâî*, Hacc 138, 139.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ
فِي الْكِتَابِ ۖ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾

159. Muhakkak indirdiğimiz apaçık âyetlerimizi ve hidâyeti insanlara kitapta apaçık bir şekilde bildirdikten sonra gizleyenlere; işte onlara hem Allah lanet eder, hem de lanet edecekler lanet eder.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı yedi başlık altında ele alacağız:

1- Allah'ın İndirdiklerini Gizleyenler:

[Yüce Allah, indirmiş olduğu apaçık âyetlerini ve hidâyeti gizleyenlerin lanetlenmiş olduğunu haber vermektedir. İlim adamları bununla kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Muhammed (s.a)'ın niteliklerini gizleyen yahudi alimleri ile hristiyan rahiplerinin kastedildiği söylenmiştir. Yahudiler ayrıca (zina eden kimsele-
rin) recmedilmesi hükmünü de gizlemişlerdir.

Bununla hakkı gizleyenlerin kastedildiği de söylenmiştir. Buna göre bu âyet-i kerime yaygınlaştırılmasına ihtiyaç duyulan Allah'ın dininden olan herhangi bir bilgiyi gizleyen herkes hakkında genel bir hüküm ifade etmektedir. [Bu husus Hz. Peygamber'in şu hadis-i şerifiyle açıklanmaktadır: "Bildirdiği bir husus kendisine sorulup da onu gizleyen kimseye kıyamet gününde Allah ateşten bir gem takacaktır." Bu hadisi Ebu Hureyre ve Amr b. Âs rivâyet etmiş olup İbn Mâce bunu kitabında kaydetmiş bulunmaktadır. ⁽¹⁾

Ancak Abdullah b. Mes'ud'un şu söyledikleri de bununla çatışma halindedir: Sen bir topluluğa akıllarının ermediği bir söz söyleyecek olursan mutlaka bu onların bir kısmını fitneye düşürür. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "İnsanlara anlayabilecekleri şeyleri anlat. Siz Allah'ın ve Rasûlünün yalanlanmasını hiç arzu eder misiniz?" ⁽²⁾

Ancak bu birtakım bilgilere dair bir hüküm olarak yorumlanır. Kelam ilmi ile bütün avamın eşit bir şekilde anlayamayacağı hususlar böyledir. Buna göre alim olan kimsenin anlaşılacak şeyleri anlatması ve her insanı konumuna göre değerlendirmesi gerekir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Ebü Dâvûd*, İlm 9; *Tirmizi*, İlm 3; *İbn Mâce*, Mukaddime 24; *Müsned*, II, 263, 305, 344, 353, 495.

(2) *Buhârî*, İlm 49'da bab başlığından sonra: "Ali dedi ki..." diyerek nakletmekte. Hz. Peygamber'in hadisi olarak zikretmemektedir.

2- İlimin Gizlenmesi ve Açıklanması:

Ebu Hureyre (r.a)'ın: "Şâyet yüce Allah'ın kitabındaki bir âyet-i kerime olmasaydı size tek bir hadis-i şerif dahi nakletmezdim" ⁽¹⁾ derken kastedildiği âyet-i kerime budur.

İlim adamları bu âyet-i kerimeyi hak olan ilmi tebliğ etmenin ve öğretmek maksızın herkese ilmi açıklamanın vücubuna delil göstermişlerdir. Çünkü kişinin yapmakla mükellef olduğu bir iş için ücrete hak kazanması sözkonusu değildir. İslâm'a girdi diye ücrete hak kazanamayacağı gibi. Buna dair açıklamalar bundan önce (el-Bakara, 2/41 âyet 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Âyet-i kerimenin ne anlama geldiğinin tahkiki şöyledir: İlim adamı eğer ilmi gizlemek maksadını güderse asi olur. Böyle bir maksat götürmezse bu bilgiye başkasının da sahip olduğunu bildiği takdirde tebliğ etmek yükümlülüğü yoktur. Bu hususta kendisine soru sorulanın bu âyet-i kerime ve hadis-i şerif dolayısıyla tebliğ etmek görevidir.

Şu kadar var ki İslâm'a girinceye kadar kâfir olan kimseye Kur'ân-ı Kerim'in ve ilmin öğretilmesi caiz değildir. Aynı şekilde bid'atçı olan bir kimseye cedel (tartışma) ve delil getirme yöntemlerini hak ehliyle tartışın diye öğretmek de caiz değildir. Yine haksızca karşı tarafın malını alsın diye hasımlardan birisine bir delil öğretmesi de caiz değildir.

Yönetici olan kimseye raiyesinin ağırına gidecek uygulamalar yapmasına sebep teşkil edecek şekilde te'vil de öğretmek caiz değildir. Yasakları işlemek, vacipleri terketmek ve benzeri neticelere varmak için bir araç kullanmalarına meydan verecek şekilde sıradan kimseler (süfehâ) arasında da ruhsatları yaygınlaştırmak caiz değildir.

Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Hikmetli ehil olan kimselerden ayrı koymayınız. O takdirde bu kimselere zulmedersiniz. Ehil olmayan kimselere de onu öğretmeyiniz. O takdirde hikmete zulmetmiş olursunuz." ⁽²⁾

Yine Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Domuzların boynuna incileri asmayınız." ⁽³⁾ Hz. Peygamber bununla fikhî ehli olmayan kimselere öğretmeyi kastetmektedir.

(1) Ebû Hureyre'den gelen rivâyet *Buhârî*, İlm 42 ile *İbn Mâce*, Mukaddime 24'de "... iki âyet olmasaydı.." şeklindedir. "Bir âyet olmasaydı..." şeklindeki ifade ise *Buhârî*, Vüddü' 24 ile *Müslim* Tahâre 6; *Muvatta'* Tahâre 29'da olup bu rivâyet de Hz. Osman'dan gelmektedir.

(2) Elimizin altındaki kaynaklarda tesbit edemedik. Kurtubî merhum da sıhhatinden emin olmadığına işaretle ruviye: rivâyet edildi, gibi bir "temrîd sigası" kullanmaktadır.

(3) *İbn Mâce*, Mukaddime 17'de: "İlim taleb etmek, her müslümana farzdır. İlim ehil olmayanlara öğretmeye çalışan, domuzlara mücevherat, inci ve altından gerdanlık takan kimse gibidir" anlamında senedi zayıf olduğu belirtilen bir rivâyet yer almaktadır. Ancak çeşitli yollarıyla hadisin hasen (li gayrihi) derecesine yükseldiği belirtilmektedir. (Hadise dair Zevâid'den alınan nottan).

Müfesssirimizin kaydettiği rivâyetin durumu ile ilgili bilgi için bk. eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, s. 274

Sulmûn der ki: Ebu Hureyre ile Amr b. el-As'ın rivâyet ettikleri hadisler şahlılık etmeye dairdir. Ancak İbn Arabî der ki: Sahih olan bunun hilafıdır. Çünkü hadis-i şerifte: "Her kime bir bilgiye dair soru sorulursa" denilmektedir. "Şehadete dair sorulursa" denilmemektedir. Zahiri üzere nassı kabul etmek -onu izale edecek bir başka delil gelinceye kadar böyle kalmak- ise gerekli bir husustur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Apaçık Âyetler ve Haber-i Vâhid:

"**Muhakkak indirdiğimiz apaçık âyetlerimizi ve hidâyeti**" buyruğu nass ile tesbit edilenleri de naslardan çıkartılan hükümleri de kapsamaktadır. Çünkü "*hidâyet*" adı bunların hepsini kapsamına alır.

Ayrıca bunda vâhid haber ile amel etmenin gereğine de delil vardır. Çünkü bu haberi nakledecek kimsenin, ancak sözünün kabul edilmesi gerekmiş olması halinde beyanda bulunması icabeder. Ayrıca yüce Allah (bir sonraki âyet-i kerimede) "**ancak tevbe edenler, ıslah edenler ve açıklayanlar müstesna**" diye buyurmakta ve onların haberleriyle beyanın gerçekleşmiş olacağını hükme bağlamaktadır.]

Bu buyruğun: Onların her birisine gizlemenin yasaklanması beyanda bulunmasının da emredilmesi ve böylelikle haber verenlerin çoğalarak onlar vasıtasıyla haberin tevatür derecesine ulaşması anlamına gelmesi de mümkündür, denilecek olursa cevabımız şu olur:

Böyle bir kanaat yanlıştır. Çünkü onlara ancak bu hususta anlaşmaları mümkün olabilen kimseler olduklarından dolayı gizlemeleri yasaklanmıştır. Gizlemek üzere birbirleriyle anlaşmaları mümkün olan kimselerin (gizledikleri bilginin, olmadığını bildirmelerine dair) verecekleri haberin ilmi gerektirmesi söz konusu değildir. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

4- Gizlenmesi Caiz Olan Şeyler:

Yüce Allah'ın: "**Apaçık âyetlerimizi (el-beyyinât) ve hidâyeti...**" diye buyurması bu türden olmayan şeylerin gizlenmesinin caiz olduğunu göstermektedir. Özellikle de açıklanmaması caiz olan bu şeyleri, açıklanması sakıncalı olacaksa gizleyebilme daha da pekişmiş olur. Ebu Hureyre böyle bir açıklamayı korkunca terketmiş ve şöyle demiş: Rasûlullah (s.a)'dan iki kap dolu (ilim) belledim. Bunlardan birisini etrafa saçtım (öğrettim), diğerini ise saçacak olursam şu boğazım kesilir. Bu hadisi Buhârî rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

İlim adamları der ki: Ebu Hureyre'nin öğretip saçmadığı ve yazdığı takdirde kendisi adına fitneye (azaba, işkenceye) uğratılmasından ya da öldürülmekten korktuğu bilgi, fitneler ile mürted ve münafıkların şahıs olarak tayını ve bu türden olup apaçık âyetler ve hidâyet ile ilgisi olmayan şeyler ile alakalıdır. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

(1) *Buhârî*, İlm 42

5- Apaçık Şekilde Bildirdikten Sonra:

"Kitapta apaçık bir şekilde bildirdikten sonra" buyruğundan kasıt indirilen apaçık âyetler ve hidâyettir. Kitap da burada cins isimdir. Allah tarafından indirilmiş bulunan bütün kitaplar kastedilmektedir.

6- Lanet ve Lanete Uğrayanlar:

"İşte onlara hem Allah lanet eder" onlardan uzaklaşır, teberri eder, onları sevap ve mükâfatından uzaklaştırıp kendilerine: Lanetim üzerinize olsun, der. Tıpkı lanetli İblise dediği gibi: **"Ve Benim lanetim kıyamet gününe kadar senin üzerinedir."** (Sâd, 38/78)

Sözlükte lanet etmenin asıl anlamı, uzaklaştırmak ve kovmak demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/88. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

7- Lanet Ediciler Kimlerdir?

Bakara 161

"Hem de lanet edebilecekler lanet eder" buyruğu ile ilgili olarak Kade ve er-Rabi' şöyle demişlerdir: **"Lanet edebilecekler"**den kasıt, melekler ve mü'minlerdir. İbn Atiyye der ki: Bu, açıktır ve sözün muktezasına uygundur.

Mücahid ve İkrime der ki: Bunlar haşerat ve hayvanlardır. Hakkı gizleyen kötü ilim adamları günahları sebebiyle kuraklığa mahkûm olurlar, o bakımdan bu kötü âlimlere bu haşerat ve hayvanlar lanet ederler.

ez-Zeccâc der ki: Doğrusu ise **"lanet edebilecekler"**den kastın meleklerle mü'minler olduğudur. Bundan kastın yeryüzündeki hayvanların olmasına gelince; bunun hakikati ancak konu ile ilgili bilgi sahibi olmamızı gerektiren bir nas veya bir haber ile anlaşılabilir, öğrenilebilir. Bu hususta ise biz herhangi bir şey bulamadık.

Derim ki: Bu hususta el-Berâ b. Âzib (r.a)'ın rivâyet ettiği bir haber gelmiş bulunmaktadır. O şöyle der: Rasûlullah(s.a) yüce Allah'ın: **"İşte onlara hem Allah lanet eder hem de lanet edebilecekler lanet eder"** buyruğu ile ilgili olarak: **"İşte bunlar yeryüzünde hareket eden hayvanlardır"** diye buyurmuştur. Bu hadisi İbn Mâce, Muhammed b. es-Sabbah'tan şöylece rivâyet etmektedir: Bize Ammâr b. Muhammed, Leys'ten o Ebu'l Minhal'dan o Zâzân'dan o da el-Berâ'dan haber vererek dedi ki:.. ⁽¹⁾ Hadisin senedi hasendir.

Eğer: Peki burada akıl sahibi olmayan varlıklar nasıl akıl sahibi olan varlıkların çoğulu gibi çoğul yapılmıştır? denilecek olursa şu cevabı veririz: Çünkü akli ermeyen bu yaratıklara akli erenlerin yaptıkları bir iş isnad edilmiştir. Nitekim yüce Allah (Hz. Yusuf sözlerini aktararak, güneşi, ay'ı ve onbir

(1) İbn Mâce, Fiten 22. Hadiste sözü edilen el-Leys b. Ebî Süleym ile ilgili hadis âlimlerinin değerlendirmeleri için bk. ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 340-343; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, II, 138.

yıldızı kastederek ve akıl sahibi olanlara has çoğul şekliyle): **"Onların bana necde ettiklerini gördüm"** (Yusuf, 12/4) diye buyurmaktadır. Burada cansızlar gibi çoğul yapılmamıştır. Ayrıca yüce Allah (organlara hitaben): **"Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?"** (Fussilet, 41/21); **"Onları sana bakar görürsün.."** (el-A'raf, 7/198) diye buyurmaktadır. (Burada da akılsız varlıklar akıl sahibi varlıklar gibi çoğul yapılmıştır). Buna benzer örnekler pek çoktur. Yüce Allah'ın izniyle ileride gelecektir.

el-Berâ b. Âzib ve İbn Abbas da: **"Lanet edebilecekler"**den kasıt, cinler ve insanlar dışındaki bütün yaratıklardır. Çünkü Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır: **"Kâfire kabrinde darbe indirildiği vakit bağırır. Onun bu bağırmasını, insanlar ve cinler dışında herkes işitir ve bağırıtıyı işiten herkes de ona lanet okur."** (1)

İbn Mes'ud ve es-Süddî de şöyle der: Arkadaşına lanet edip de bu lanetin semaya çıktıktan sonra tekrar aşağıya inip de hakkında lanetin okunduğu kişiyi bu işe ehil (layık) görmeyince onu söyleyen kişiye geri döner. Bu sefer söyleyenin de bu işe ehil olmadığını bulur. Bu sefer gider yüce Allah'ın indirdiğini gizleyen yahudilere konar. İşte yüce Allah'ın: **"Hem de lanet edebilecekler lanet eder"** buyruğunun anlamı budur. Yahudilerden ölenlerden bu lanet artık kalkar. Bu sefer bu lanet geriye kalan yahudiler üzerine iner.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ
الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾

160. Ancak tevbe edenler, ıslah edenler ve açıklayanlar müstesnâ. Artık onların tevbelerini kabul ederim. Ben tevbeleri pek çok kabul eden, pek çok rahmet edenim.

(1) Kabir nimet ve azabını dile getiren uzunca hadisin bir bölümünü teşkil eden bu hadis örnek olarak: Enes b. Mâlik'ten: *Buhârî*, Cenâiz 68, 87, *Ebû Dâvûd*, Sünne 24; *Nesâî*, Cenâiz 110; *Müsned*, III, 126, 234'te; Berâ b. Âzib'ten: *Ebû Dâvûd*, Sünne 24; *Müsned*, IV, 296'da geçmekte, ancak bunlarda "işiten herkesin lanet okuduğundan" söz edilmemektedir.

Ancak Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 391'de şunları söylemektedir: "İbn Mâce, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebi Hâtim, el-Berâ b. Âzib'den şöyle dediğini nakletmektedirler: Peygamber (sav) ile birlikte bir cenazede bulunuyorduk. Şöyle buyurdu: Kâfire iki gözü (kaşı) arasına öyle iki darbe indirilir ki, insanlarla cinler dışında herkes onun sesini işitir; sesini işiten her canlı hayvan ona lanet okur..."

Hem Kurtubî'nin, hem Suyûtî'nin kast ettikleri hadis *İbn Mâce*, Fiten 22'de yer alan 4021. hadiste ise, kabir azabı ile ilgili bölüm yoktur. Sadece lanet edenlerden kastın "devâlbûlurd" yani "yeryüzünde hareket eden hayvanlar" olduklarından söz edilmektedir. Bu da az önce Kurtubî tarafından kaydedilmiş bulunmaktadır.

"Ancak tevbe edenler" buyruğu ile yüce Allah tevbe edip amellerini, sözlerini düzelten ve tevbeleri ile yüce Allah'a dönen kimseleri istisna etmek tedir.

Bizim ilim adamlarımıza göre kişinin: tevbe ettim, demesi bu sözünden sonra, önce yaptıklarının aksi kendisinden görülmedikçe yeterli değildir. Eğer kişi irtidat etmiş ise İslâm'ın şer'î hükümlerini açıktan izhar ederek İslâm'a döner. Eğer kişi çeşitli masiyetler işleyen bir kimse ise ondan salih amelin açıkça görülmesi ile fesad ehli ve önceden işlemiş olduğu hallerin sahibi kimselerden uzak kalmasıyla olur. Şâyet putperest kimselerden ise onlardan ayrılır, İslâm ehli ile oturup kalkar. Böylelikle daha önceki halinin aksini izhar ederek tevbe gerçekleşir. İleride yüce Allah'ın izniyle Nisâ Sûresinde (en-Nisâ, 4/17. âyet-i kerimede) tevbeye ve hükümlerine dair açıklamalar gelecektir. }

Yüce Allah'ın: **"Ve açıklayanlar müstesnâ"** buyruğu hakkında kimi ilim adamı şöyle demiştir: Şarap kaplarını, içki kaplarını kırıp onları dökerek açıktan beyan edenler demektir.

Tevrat'ta bulunan Muhammed (s.a)'ın peygamberliği ve ona tabi olmanın vücûbunu açıklayanlar hakkında olduğu da söylenmiştir.

Ancak bu ifadenin genel olarak alınması önceden de açıkladığımız üzere daha uygundur. Yani bulundukları halin zıddını açıkça ortaya koyanlar demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Artık onların tevbelerini kabul ederim ve Ben tevbeleri pek çok kabul eden, pek çok rahmet edenim" buyruğuna dair açıklamalar ise daha önceden (el-Bakara, 2/37. âyet 5. başlık) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ
وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا
هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

161. Muhakkak inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerinedir.

162. Onda ebedî kalıcıdır. Üzerlerinden azab ne hafifletilir ne de onlara mühlet verilir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- *Kâfire Lanet Okumak:*

"Kâfir olarak ölenler" buyruğundaki "vav" harfi hal içindir.

İbnu'l-Arabî der ki: Bana birçok hocam muayyen bir kâfire lanet okumanın caiz olmadığını söylemiştir. Çünkü o kişinin hangi hal üzere vefat edeceği bilinmemektedir. Yüce Allah ise bu âyet-i kerimede mutlak olarak lanetlemek için küfür üzere ölmeyi şart koşturmaktadır. Peygamber (s.a)'ın kâfir olup muayyen kimselere lanet okumasına dair gelen rivâyetlere gelince; onun bu kimselerin akıbetlerine dair bilgi sahibi oluşundan dolayıdır. İbnu'l-Arabî der ki: Bence sahîh olan, halinin zahir olanı ve onu öldürmenin, onunla savaşmanın caiz olması dolayısıyla muayyen olarak bir kâfire lanet okumanın caiz olduğu şeklindedir. Peygamber (s.a)'dan: "Allah'ım, Amr b. el-As beni hicvetmiş bulunuyor, o benim şair olmadığını da biliyor. Allah'ım, sen de ona lanet et, bana hicvettiği kadar sen de onu hicvet" diye buyurduğu rivâyet edilmiştir. ⁽¹⁾ Görüldüğü gibi burada sonunda Amr b. el-As iman etmek, dine bağlanmak ve müslüman olmakla birlikte Hz. Peygamber ona lanet buyurmuş ve: "Bana hicvettiği kadar sen de ona hicvet" diyerek adaletli bir talepte bulunmuştur. Adaleti ve insafı aşmamıştır. Burada Hz. Peygamber'in hicvetmeyi yüce Allah'a nisbet etmesi böyle bir niteliğe tâ baştan beri yüce Allah'ın sahip olması anlamıyla değil, yapılan böyle bir davranışa ceza olmak türünden Allah'a nisbet etmiştir. Nitekim yüce Allah'a mekr (hile ve tuzak) alay ve aldatmanın nisbeti de bu yolludur. Şanı yüce Allah zalimlerin söylediklerinden yüce ve büyüktür.

Derim ki: Belli bir şahsı tayin etmeksizin genel olarak bütün kâfirlere lanet okumak hususunda ise görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Malik'in Davud b. el-Husayn'dan rivâyetine göre o el-A'rec'in şöyle dediğini dinlemiştir: Benim yetiştığım bütün insanlar Ramazan ayında bütün kâfirlere lanet okurlardı. İlim adamlarımız der ki: İster zimmet altında olsunlar ister olmasınlar farketmez. Bununla birlikte böyle bir lanet okumak vacip değildir. Fakat bu iş yapan kimse için mübahtır. Çünkü kâfirler hakkı inkâr etmekte, dine ve bu dine mensup olanlara düşmanlık etmekte, aynı şekilde açıktan açığa içki içen, faiz yiyen, erkek olup da kadınlara benzeyen, kadın olup da erkeklere benzeyen ve buna benzer hadis-i şeriflerde lanet edildikleri varid olan, açıktan masiyet işleyen herkesin durumu da böyledir.

2- Kâfire Lanet Okumaktan Kasıt:

Kâfire, onu küfürden alıkoymak, engellemek üzere lanet okunmaz. Aksine ona lanet okumak, küfre bir ceza ve onun küfrünün çirkinliğini açıkça ortaya koymaktır. Kâfir ister ölmüş bulunsun, ister deli olsun farketmez.

Seleften bazıları ise şöyle demiştir: Delirmiş ya da ölmüş bir kâfire küfrüne ceza olsun ya da onu küfründen alıkoymak yoluyla olsun lanet okumanın bir faydası yoktur; çünkü o bundan dolayı etkilenmez. Buna göre bu

(1) İbnu'l-Arabî, *Ahhâmu'l-Kur'ân*'da (I, 50) bu şekilde belli bir kaynağa atfetmeden zikretmektedir.

âyet-i kerime ile anlatılmak istenen şudur: İnsanlar böyle bir kâflre kıyamet gününde lanet okurlar ki, bundan dolayı etkilensin, zarar görsün ve kalbi acıyla dolsun ve böylelikle bu lanet okuma, onun küfürünün bir cezası olsun diye. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: **"Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edecek, kiminiz, kiminize lanet edecektir."** (el-Ankebût, 29/25) Bu âyet-i kerime yüce Allah tarafından lanet oluncaklarına dair -lanet edilmelerinin emrolunduğuna dair değil- haber vermenin delili olduğunu kabul eden bu görüşün delilidir.]

İbnu'l Arabî'nin naklettiğine göre âsi kimseye lanet okumak ittifakla caiz değildir. Çünkü rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a)'a defalarca içki içmiş birisi getirildiği halde orada bulunanlardan birisi:

Allah ona lanet etsin, bu iş dolayısıyla bu adam buraya ne kadar da getiriliyor? deyince Peygamber (s.a): "Kardeşinize karşı şeytanın yardımcıları olmayınız" diye buyurmuştur. (1)

Böylelikle Hz. Peygamber, o kişinin kardeş olarak saygınlığını dile getirmektedir. Bu ise ona karşı şefkatli olmayı gerektirir. Ayrıca bu hadis, sahih bir hadistir.

Derim ki: Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir.

Bazı ilim adamları âsiye lanet okumak hususunda görüş ayrılığının bulunduğu söz eder ve şöyle der: Peygamber (s.a)'ın: "Kardeşinize karşı şeytanın yardımcıları olmayınız" buyruğunu haddin ona uygulanışından sonra Nuayman hakkında söylemiştir.

Kendisine yüce Allah'ın emrettiği had uygulanan kimsenin lanet edilmesi gerekir. Kendisine had uygulanmayan kimsenin ise ister adı tayin edilsin, ister edilmesin lanet edilmesi caizdir. Çünkü Peygamber (s.a) lanet edilmesini gerektiren o hal üzere devam ettiği sürece kendisine lanet okunması gereken kimseden başkasına lanet etmemiştir. Bu halinden tevbe edip vazgeçer, haddin de temizlediği kimseye ise lanet yöneltilemez. İşte bunu Peygamber (s.a)'ın şu hadis-i şerifi açıkça beyan etmektedir: "Herhangi birinizin cariyesi zina ettiği takdirde ona had vursun ve (bundan sonra da) onu ayrıca azarlamasın." (2)

İşte bu hadis-i şerif sahih olmanın yanında, azarlama ve lanetlemenin ancak haddin uygulanmasından ve tevbeden önce sözkonusu olabileceğini göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

İbnu'l Arabî der ki: Mutlak olarak âsiye lanet etmeye gelince bu icma ile caizdir. Çünkü Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Bir yumurtayı çaldığı için eli kesilen hırsıza Allah lanet etsin." (3)

(1) Buhârî, Hudud 4, 5

(2) Buhârî, Hudud 36, Buyû 66, 110; Müslim, Hudûd 30; Ebû Dâvûd, Hudûd 32; Müsned, II, 249, 494

(3) Buhârî, Hudûd 7, 13; Müslim, Hudûd 7; Nesâî, Sârik 1; İbn Mâce, Hudûd 22.

3) Herkesin Laneti:

İşte “Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti” yani Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılmaları “onların üzerlerinedir.” Lanet etmek, aslında kovmak ve uzaklaştırmaktır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/88. âyette) geçmiş bulunmaktadır. Kulların laneti kovmak demektir. Allah’ın laneti ise azaba uğratmak demektir.]

Hasan-ı Basrî bu buyrukları (وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعُونَ) şeklinde merfu olarak okumuştur. O takdirde açıklaması şöyle olur: Bunların cezaları Allah’ın onlara lanet etmesi, meleklerin onları lanetlemesi ve bütün insanların onları lanetlemesidir. Nitekim: “Ben Zeyd’in ayakta durmasından hoşlanmadım, Amr’ın ve Halid’in de” denir. Çünkü burada anlam Zeyd’in ayakta durmasını, Amr’ın ayakta durmasını, Halid’in ayakta durmasını hoş görmüyorum, şeklindedir. Ancak el-Hasen’in bu şekildeki kıraati Mushaf’taki yazılışa muhaliftir.

Bu gibi kimselere bütün insanlar lanet etmemektedir. Çünkü onların kavimlerinden olanlar onları lanetlemez, denilecek olursa böyle bir soruya üç şekilde cevap verilebilir:

1- İnsanların çoğu tarafından yapılan lanete “insanların laneti” denilmesi, çoğunluğun azınlık hakkındaki laneti diye “tağlib” yoluyla zikredilmiştir.

2- es-Süddî der ki: Zalime herkes lanet eder. Kâfir zalime lanet ettiği takdirde kendisine de lanet etmiş olur. (Çünkü kâfir de zâlimdir).

3- Ebu’l-Âliye der ki: Bundan kasıt kıyamet gününde bütün insanlarla birlikte kendi kavminin de onları lanetleyeceğidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edecek, kiminiz kiminize lanet edecektir.” (el-Ankebût, 29/25)

[Daha sonra yüce Allah: “Onda” yani o lanet içinde, yani bu lanetin gerektirdiği ceza içerisinde “ebedî kalıcıdırılar” diye buyurmaktadır. Onların lanette ebedi kalmaları lanetin ebediyyen onlara olacağı demektir, diye de açıklanmıştır.]

“Üzerlerinden azab ne hafifletilir ne de onlara mühlet verilir.” Herhangi bir süre dahi azaptan geriye bırakılmazlar, azapları ertelenmez.

“Ebedî kalıcıdırılar” buyruğu, “üzerlerine” buyruğundaki zamir halidir. Bundaki âmil be “üzerlerine” kelimesindeki zarf manasınadır. Çünkü bunda karar bulup yer etmek anlamı vardır.

وَالْهَكُّمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾

163. Hepinizin ilâhı tek bir ilâhtır. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O Rahmandır, Rahîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1- Hepinizin İlâhı Tek Bir İlâhtır:

“**Hepinizin ilâhı tek bir ilâhtır.**” Yüce Allah hakkın gizlenmesini sakındırdıktan sonra ilk açıklanması gereken ve gizlenmesi caiz olmayan hususun tevhid hususu olduğunu beyan etmektedir. Hemen bunun akabinde tevhidin delilini ve nazar etme yolunun bilgisini (aklı kullanma yolunu) sözkonusu etmektedir. Bu ise bütün bunların var olması için benzersiz bir failin bulunmasının kaçınılmaz olduğu bilinsin diye yaratmanın harikaları üzerinde düşünmek, tefekkür etmektir.]

İbn Abbas (r. anhumâ) der ki: Kureyş kâfirleri, ya Muhammed, bize Rab-bini anlat dediler, yüce Allah bunun üzerine İhlas Sûresiyle bu âyet-i kerimeyi inzal buyurdu. Müşriklerin ise o sırada üçyüzaltmış tane putları vardı. Yüce Allah, kendisinin bir ve tek (vâhid) olduğunu beyan buyurdu.

2- O'ndan Başka Hiçbir İlâh Yoktur:

“**O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur**” buyruğu, nefiy ve isbattır. Bunun başı (lâ ilâhe: Hiçbir ilah yoktur) küfürdür, illallahu: O'ndan başka) imandır. Manası, Allah'tan başka ma'bud yoktur.]

Nakledildiğine göre eş-Şiblî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) Allah der, fakat “la ilahe” demezmiş. Ona niçin böyle dediğine dair soru sorulunca şöyle cevap vermiştir: Korkarım ki inkâr sözünü söylemeye başlarım da ikrar sözünü söylemeye ulaşamam.

Derim ki: Bu, hakikati olmayan oldukça incelikli bilgilerindendir. Çünkü şanı yüce Allah, bunu Kitab-ı Kerim’inde hem nefy hem de isbatı bir arada zikretmiş ve defalarca tekrarlamıştır. Peygamber (s.a)’ın vasıtası ile de bu sözü söyleyen kimseye de pek çok sevap vadinde bulunmuştur. Bu tür hadisleri Muvatta’, Buhârî, Müslim ve başkaları da rivâyet etmiştir. (Mesela) Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır: “Her kimin söylediği son söz lâ ilahe illallah olursa o kişi cennete girer.”

Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾ Maksat bunu dil ile değil, kalb ile söylemektir. Eğer la ilahe dese ve ölse, onun inancında ve kalbinde vahdaniyet ile Allah için gerekli olan sıfatlar yer etmiş ise Ehl-i Sünnet’in ittifakı ile böyle bir kimse cennet ehliendir.

Şanı yüce Allah’ın vahid, la ilahe illahû, er-Rahman ve er-Rahîm isimlerinin anlamlarına dair açıklamalarımızı “*el-Kitabu'l-Esnâ fi Şerhi Esmaillehi'l-Hüsnâ*” adlı eserimizde kaydetmiş bulunuyoruz. Cenab-ı Allah’a hamd-ü senâlar olsun.

(1) Bu lafızlarla: *Buhârî*, Cenâiz 1 bab başlığı olarak; *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 16. *Müslî n*, İman 43'teki: “Kim Allah'tan başka ilâh olmadığını bilir halde ölürse cennete girer” anlamındaki hadis, müfessirimizin dile getirdiği maksadını aynen ifade etmektedir.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ
الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ
مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ
الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

164. Muhakkak göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişip durmasında, insanlar için faydalı şeylerle denizlerde akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip onunla ölümden sonra yeryüzünü dirilttiği suda ve orda her türden canlıyı üretip yaymasında, rüzgârları estirmesinde ve gökle yer arasında boyun eğdirilmiş olan bulutta, akıl eden bir topluluk için nice âyetler vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı ondört başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

[Atâ der ki: "**Hepinizin ilâhı tek bir ilâhtır**" âyeti nazil olunca Kureyş kâfirleri: Bütün insanlara tek bir ilah nasıl olur da yeter, demeye başladılar. Bunun üzerine: "**Muhakkak göklerin ve yerin yaratılışında..**" âyeti nazil oldu.

Bunu Süfyan, babasından o Ebu'd-Duhâ'dan şöylece rivâyet etmektedir: "**Hepinizin ilâhı tek bir ilâhtır**" âyeti nâzil olunca bunun herhangi bir delili var mıdır? dediler. Bunun üzerine yüce Allah: "**Muhakkak göklerin ve yerin yaratılışında...**" âyetini inzal buyurdu. Onlar sanki bu sözleriyle bir âyet (mûcize) istediler de Allah da onlara tevhidin delilini böylece beyan etti. Bu alemin, bu harikulade yapının mutlaka bir bina edicisi ve bir sâniî olduğunu onlara açıkladı.]

"**Gökler** (semâvât)"ın çoğul gelmesi, değişik cinslerden olduğundan dolayıdır. Çünkü her bir sema, ötekinin cinsinden ayrıdır. Buna karşılık yerin tekil olarak zikredilmesi hepsinin toprak oluşundan dolayıdır. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

Semânın âyet (Allah'ın vahdâniyyetine delil) olma özelliği, altından direk-siz olarak, üstünden de herhangi bağı olmaksızın yükseltilmiş olmasıdır. Bu,

Allah'ın sonsuz kudretine ve olağanüstü yaratıcılığına delildir. Eğer bir peygamber gelip de herhangi bir bağlantısı bulunmaksızın havada bir dağın durması şeklinde (bir mucize göstermesi için) ona meydan okuyacak olsa (o da bunu getirirse) bu bir mûcize olur. Diğer taraftan gökte güneş, ay, gezegenler, aydınlık saçan, doğan ve batan, parıl parıl parlayan ve ışık saçmayan yıldızların bulunması da ikinci bir âyet (Allah'ın vahdâniyyetine delil)dir.

Yeryüzünün âyet oluşu ise denizleriyle, nehirleriyle, madenleriyle, ağaçlarıyla, yumuşak ve sert arazileriyledir.

2- Gece İle Gündüz:

“Gece ile gündüzün değişip durmasında...” Bunların değişip durması bilinemeyen bir yerden (ya da bir sebepten ötürü) birisinin gelmesi, ötekinin de gitmesidir. Aydınlık, karanlık, uzunluk ve kısalık gibi nitelikleri açısından aralarındaki farklılığın sözkonusu edildiği de söylenmiştir. _

Leyl (gece): “Leyle”nin çoğuludur. Aynı anlamda olmak üzere: “Leyâl ve leyâl” şeklinde de çoğulu yapılır. Çoğul yapma ölçülerinin dışına çıkan *İstisnâî* çoğul şekillerinden birisidir. “Leyâlî” kıyas itibarıyla “leylât”ın çoğulu gibidir. Şiirde de bunu kullanmışlardır:

فِي كُلِّ يَوْمٍ وَكُلِّ لَيْلَةٍ

“Her gün ve her gecede..”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فِي كُلِّ يَوْمٍ مَا وَكُلُّ لَيْلَةٍ حَتَّى يَقُولَ كُلُّ رَاءٍ إِذْ رَأَى
يَا وَيْحَهُ مِنْ جَمَلٍ مَا أَشْقَاهُ

“Her gün ve her gecede

Hatta onu gören herkes şöyle der:

Vay yazık böyle bir deveye, bu ne kadar bedbahttır!”

İbn Faris, *el-Mücmel* adlı eserinde şöyle demektedir: Bir çeşit kuşa *leyl* denildiği de söylenmektedir. Ancak ben böyle bir şeyi bilmiyorum.

Gündüz (*nehâr*) ise: “Nuhur ve enhira” şeklinde çoğul yapılabilir. Ahmed b. Yahya Sa'leb der ki: Neher kelimesi nuhur'un çoğuludur. Nuhur, “nehâr”ın çoğulunun çoğuludur. “Nehâr”ın çoğul yapılmayan müfred bir isim olduğu da söylenmiştir. Buna sebep ise masdar anlamını ihtiva etmesidir. “Ziya” demek gibi. Az hakkında da çok hakkında da kullanılır. Ancak birincisi daha çoktur. Şair der ki:

لَوْلَا الثَّرِيدَانِ هَلَكْنَا بِالضَّمْرِ ثَرِيدٌ لَيْلٌ وَثَرِيدٌ بِالنَّهْرِ

“Eğer iki tirit olmasaydı zayıflayarak helâk olurduk

Biri gece tiridi, diğeri de gündüzleri gelen tirit.”

İbn Fâris der ki: Nehâr'ın ne demek olduğu bilinmektedir. Çoğulu neher ve enher gelir. Neher kelimesinin nuhur şeklinde çoğulu yapıldığı söylenir. Nehar ise tan yerinin ağarması ile güneşin batması arasındaki aydınlık vakittir. Toy kuşu yavrusuna neher denildiği de söylenir. en-Nadr b. Şumeyl der ki: Neharın başı güneşin doğmasıdır. Bundan öncesi ise nehar'dan sayılmaz. Sa'leb ise der ki: Araplara göre nehar'ın (gündüzün) başlangıcı güneşin doğuşudur. Buna delil de Umeyye b. Ebi's-Salt'ın şu beyitini göstermektedir:

والشمس تطلع كل آخر ليلة حمراء يُصبح لوئها يتورد

"Ve güneş her bir gecenin sonunda doğar
Kırmızı olarak ve onun rengi gül gibi olur."

Ayrıca Adiy b. Zeyd'in şu sözlerini de delil gösterir:

وجاعلُ الشمسِ مضراً لاخفاء به بين النهار وبين الليل قد فصلاً

"Ve o güneşi bir engel kıldı ki onda bir kapalılık yoktur
Gündüz ile gece arasında; bunlar birbirinden ayrılmıştır."

el-Kisaî de şöyle bir beyit nakletmektedir:

إذا طلعت شمس النهار فإنها أمانة تسليمي عليك فسلمي

"Gündüzün güneşi çıktığı vakit şüphesiz ki o
Benim sana selam verdiğimin emaresidir, sen de selam ver (selâmımı al)!"

ez-Zeccâc ise *"Kitabu'l-Envâ"* adlı eserinde şöyle demektedir: Gündüzün başlangıcı, güneşin ışıklarını zerrecikler gibi saçması iledir.

İbnu'l-Enbarî ise, zamanı üç bölüme ayırır: Bir bölümü katıksız gece; bu güneşin batışından tan yerinin ağarmasına kadar olan vakittir. Bir bölümü katıksız gündüz; bu da güneşin doğuşundan batışına kadar olan vakittir. Bir bölümü ise gündüz ile gece arasında ortaktır. Bu da tan yerinin ağarmasından itibaren güneşin doğuşuna kadar olan vakittir. Çünkü bu vakitte gece karanlığının kalıntıları da devam etmekte, gündüzün ışığının başlangıçları da bir arada görülebilmektedir.

Derim ki: Doğrusu tan yerinin ağarmasından güneşin batış vaktine kadar devam ettiğidir. Nitekim İbn Fâris de *el-Mücmel* inde böyle rivâyet etmektedir. Buna Sahih-i Müslim'deki şu sahih hadis-i şerif de delalet etmektedir: Adiy b. Hatim dedi ki: *"Tan yerinin beyaz ipliği sizin için (tarafınızdan) seçilinceye kadar yeyin, için."* (el-Bakara, 2/187) âyeti nazil olunca Adiy b. Hatim, ey Allah'ın Rasûlü, ben yastığımın altına iki iplik koyuyorum, biri beyaz iplik, öbürü siyah iplik. Bu ikisiyle geceyi gündüzden ayırdedebiliyorum deyince Rasûlullah (s.a) şöyle buyurur: "Muhakkak senin yastığın oldukça geniştir. Burada sözkonusu olan gecenin siyahlığı ile gündüzün beyazlığıdır."⁽¹⁾

(1) *Müslim*, Siyâm 33; *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 28; *Ebü Dâvûd*, Savm 18.

İşte bu hadis-i şerif gündüzün, tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar olduğunu hükme bağlamaktadır.

Aynı zamanda bu, yeminler ile ilgili hususlarda fikhî (derin bilgi sahibi olmayı) da gerektirmektedir ve buna pek çok hükümler bağlı bulunmaktadır. Mesela, bir kimse bir başkasıyla gündüzün konuşmamak üzere yemin etse ve güneşin doğuşundan önce onunla konuşsa yeminini bozmuş olur, birinci görüşe göre ise bozmuş olmaz. Ancak Peygamber (s.a)'ın buyruğu bu hususta ayırdedici söz ve nihaî hükmü bildirir. Kelimenin dildeki zahîrî anlamına bakıp bunun sünnette hangi anlamda kullanıldığını ele aldığımız takdirde gündüzün, aydınlığın yayılması demek olduğunu görürüz. Nitekim şair şöyle demektedir:

مَلَكْتُ بِهَا كُفْيَ فَاَنْهَرْتُ فَتَقَهَا يَرَى قَائِمٌ مِنْ دُونِهَا مَا وَرَاءَهَا

“Ona avucumu (darbemi) iyice yerleştirdim ve onun deliğini açıp genişlettim. Onun önünde duran, (açtığım yaranın) arkasını görebiliyordu.”

Huzeyfe'den bu görüşe delalet eden rivâyet de gelmiş olup bunu Nesaî rivâyet etmiştir. İleride oruç âyetleri açıklanırken (el-Bakara, 2/173 vd.) yüce Allah'ın izniyle bu da gelecektir.

3- Denizler ve Faydaları:

“İnsanlar için faydalı şeylerle denizlerde akıp giden gemilerde...” buyruğunda yer alan:

Fülk: Gemiler demektir. Tekili de çoğulu da aynıdır. Müzekkeri ve müennesi de yapılır. Şu kadar var ki tekildeki hareketler, çoğuldaki hareketlerin aynı değildir. Adeta çoğul için başka bir kelime çatısı kurulmuş gibidir. Buna tesniye yapılırken “fülkâni” denilmesi delil gösterilebilir. “Fülk” kelimesi tekil ve müzekkerdir. Yüce Allah: **“O dopdolu gemide”** (Yasin, 36/41) buyruğunda bu kelimeyi müzekker olarak kullanmaktadır. **“Denizlerde akıp giden gemilerde”** şeklinde bu âyet-i kerimede ise, müennes olarak kullanılmaktadır ki bunun tekil ve çoğul olma ihtimali de vardır.

Bir başka yerde ise şöyle buyurmaktadır: **“Hatta siz gemilerde bulunduğunuz zaman güzel bir rüzgâr ile onları götürdüklerinde...”** (Yunus, 10/22) buyruğunda da çoğul gelmiştir. Sanki bu kelime tekil olduğu vakit binilen bir tek gemi (kayık ve benzeri) olarak kullanılarak müzekker getirilmekte, bildiğimiz manada büyük gemi (sefine) halinde ise müennes olarak kullanılır gibidir. Bunun tekilinin “felek” çoğulunun ise “fülk” olduğu da söylenmiştir. Esed ve Üsd, Haşeb ve Huşb gibi. Aslı dönmek, deveren etmekten gelir. Yıldızların üzerinde döndüğü semanın feleği (yörüngesi) de buradan gelmektedir. Kız çocuğun memelerinin yuvarlaklaşmasını ifade etmek için de bu kelime kullanılır. Yün eğirirken kullanılan kirmenin dönüşüne de “feleke” denilir. Gemiye “fülk” denilmesi ise su ile birlikte en kolay bir şekilde deveren

etmesi dolayısıyladır.

Bu âyette gemilerden Allah'ın varlığına delil (âyet) olarak söz edilmesi ne gelince: Yüce Allah bu gemileri su üzerinde yürüyecek şekilde ve ağır olmalarına rağmen su üzerinde duracak şekilde musahhar kılmıştır. Yüce Allah'ın bize bildirdiği gibi gemiyi ilk yapan kişi Nuh (a.s)'dur. Hz. Cebrail ona: Sen gemiyi kuşun iskeleti gibi yap dedi. Nuh (a.s) da Hz. Cebrail'in kendisine gösterdiği şekilde yaptı ve sonrakilere gemi yapmayı miras bıraktı. Sefîne ters dönmüş bir kuştur. Onun altındaki su ise kuşun üstündeki hava gibidir. Bu açıklamayı İbnu'l Arabî yapmıştır.

4- Denizde Yolculuk Yapmanın İlûkmü:

Bu âyet ve benzerleri ister, ticaret amacıyla olsun ister hac ve cihad gibi ibadet amacıyla olsun denizde yolculuk yapmanın mutlak olarak caiz olduğunun delilidir. Sünnet-i seniyyeden Ebu Hureyre yoluyla gelen şu hadis-i şerif de böyledir: Ebu Hureyre dedi ki: Bir adam Rasûlullah (s.a)'ın yanına gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, bizler denizde yolculuk yapıyor ve beraberimizde az miktarda su alıyoruz.⁽¹⁾

Enes b. Malik yoluyla rivâyet edilen Umm Haram kıssası ile ilgili hadis-i şerif de böyledir, her ikisini de hadis imamlarından olan İmam Malik ve başkaları rivâyet etmiştir.⁽²⁾

Enes yoluyla gelen hadis-i şerifi ondan bir topluluk rivâyet etmiştir. Onlar da İshak b. Abdullah b. Ebi Talha'dan o da Enes yoluyla rivâyet etmişlerdir. Ayrıca bu hadisi Bişr b. Ömer, Malik'ten, o İshak'tan, o Enes'ten, o da Umm Haram'dan rivâyet ederek hadisin senedini Umm Haram'a kadar götürmüş ve Enes'e kadar götürerek Enes tarafından rivâyet edilen bir hadis olarak kaydetmemiştir. Bu şekilde hadisi Bundar Muhammed b. Beşşâr da böylece ondan rivâyet etmiştir.

Bu hadis-i şerifte erkekler için de kadınlar için de cihad amacıyla denizde yolculuk yapmanın açık bir delili vardır. Cihad kastıyla denizde yolculuk yapmak caiz olduğuna göre farz olan hac için denizde yolculuk yapmak daha öncelikle caizdir, hatta vaciptir.

Ömer b. el-Hattab ile Ömer b. Abdülaziz'den denizde yolculuk yapmanın men edildiğine dair rivâyetler gelmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i seniyye bu görüşü reddetmektedir. Eğer denizde yolculuk yapmak mekruh olsaydı ya da caiz olmasaydı muhakkak Peygamber (s.a) kendisine, biz denizde yolculuk yapıyoruz, diyenlere bu işi yasaklardı. Bu âyet-i kerime ve benzerleri konu ile ilgili açık bir nastır ve bu hususta onlara baş vurulması gerekir.

(1) *Ebü Dâvûd*, Tahâre 41; *Tirmizî*, Tahare 52; *Nesâî*, Tahare 47; *Muvatta'*, Tahâre 12; *İbn Mâce*, Tahâre 38.

(2) Bk. *Buhârî*, Cihad 3, Tabir 12; *Müslim*, İmare 160; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 9; *Nesâî*, Cihad 40; *Muvatta'*, Cihad 39.

Diğer taraftan her iki Ömer'den (Ömer b. el-Hattab ile Ömer b. Abdülâziz'den) gelen bu hususa dair rivâyet şu şekilde te'vil edilebilir: Onların bu engellemeleri ihtiyatlı davranmaya ve dünyalık talebi ile daha çok kazanç elde etmek arzusuyla canları tehlikeye sokmayı terketmek amacıyla âhyellenmiş diye yorumlanabilir. Farzların edası hususunda ise böyle bir yasak sözkonusu olamaz.

Anlam itibariyle denizde yolculuk yapmanın caiz olduğuna delalet eden hususlardan birisi de şudur: Yüce Allah denizleri yeryüzünün ortasına yerleştirmiş ve insanları denizin her iki kıyısında yaşayacak şekilde var etmiştir. İnsanların bu menfaatlerini her iki tarafda ayrı ayrı yerleştirmiştir. Bu menfaatlerden birisinin elde edilmesi ve öbür tarafa getirilmesi ancak denizin aşılması ile mümkündür. Allah da denizde yolculuk yapmayı gemiler ile kolaylaştırmıştır. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabi yapmıştır.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: İmam Malik hac amacıyla kadının gemide yolculuk yapmasını mekruh görürdü. O bakımdan o cihad amacıyla denizde yolculuk yapmayı daha da mekruh görürdü. Kur'ân ve Sünnet ise onun bu konudaki görüşünü reddetmektedir. Şu kadar var ki Basralı bizim mezhebimize mensup bazıları şöyle demektedir: İmam Malik'in böyle bir şeyi mekruh görmesi Hicaz'daki gemilerin küçük oluşundan dolayıdır. Kadınlar ise bu gemilerde yolculuk yaptıkları takdirde dar oldukları için ve orada yolculuk yapanlar kalabalık teşkil ettiklerinden dolayı ihtiyaçlarını gördükleri takdirde gereken şekilde tesettüre riâyet edemezler. Ayrıca Medîne'den Mekke'ye karayoluyla yolculuk yapmak mümkün idi. İşte İmam Malik bu sebepten böyle bir yolculuğu mekruh görmüştür. Basralıların gemileri gibi büyük gemilere gelince; bunlarda yolculuk yapmakta (kadınlar için) bir malîzur yoktur. (Devamla) der ki: Aslolan haccın bülûğa ermiş bulunan hür kimseler arasından oraya yol bulabilen kimse için bir farz olduğudur. Kadın ya da erkek olsun farketmez. Şu şartla ki, yolda güvenliğin çoğunlukla görülen bir durum olması gerekir. Bu konuda denizin karadan ayrı bir özelliği sözkonusu değildir.

Derim ki: Kitap, sünnet ve mana, aynı zamanda bu iki husus için de yani hem ibadet ve hem ticaret kastıyla deniz yolculuğu yapmanın mübah olduğunu göstermektedir. İşte bunlar bu konudaki delili teşkil ederler ve bunlara uymak gerekir. Şu kadar var ki, insanlar denizde yolculuk yapmaktan farklı şekilde etkilenirler. Kimisi denizde kolaylıkla yolculuk yapar ve bu, ona ağır gelmez. Kimisine de ağır gelir ve denizdeki yolculuk esnasında kuvvetten düşer. Aşırı derecede denizin tuttuğu ve aşırı derecede başı dönen ile denizde yolculuk yaptığı esnada farz namazı ve diğer benzeri farzları eda edemeyen kimsenin durumu gibi. Birincisi için denizde yolculuk yapmak caizdir. İkincisi için ise böyle bir yolculuk haramdır, bundan dolayı da engellenir.

5- *Denizin Aşırı Dalgalı Olması Halinde Denizde Yolculuk:*

Deniz, aşırı derecede yükselip büyük büyük dalgalarla dalgalandığı takdirde bu dalgalanması esnasında olsun, çoğunlukla esenlikle yolculuğun sürdürülemeyeceği zamanlarda olsun, herhangi bir kimsenin denizde yolculuk yapmasının caiz olamayacağı hususunda ilim adamları arasında görüş birliği vardır. İlim adamlarına göre çoğunlukla esenliğin sözkonusu olabildiği zamanlarda deniz yolculuğu yapmak caizdir. Çünkü böyle durumlarda denizde yolculuk yapıp da kurtulanların sayısı tesbit edilemeyecek kadar çoktur. Diğer taraftan bu gibi yolculuklarda hayatını kaybedenlerin sayısı ise mahduttur.

6- *İnsanlar İçin Faydalı Olan Gemiler:*

“İnsanlar için faydalı şeylerle” ticaret ve buna benzer durumlarını düzeltmeye yarayan değişik maksatlar için kendilerine fayda sağlayacak **“denizlerde akıp giden gemilerde...”** denizde yolculuk yapmakla kârlar elde edilir. Aynı şekilde kendisine mal götürülenler de yararlanırlar. *

Dine dil uzatan bazı kimseler şöyle demiştir: Yüce Allah sizin Kitabınızda: **“Biz o Kitab'da hiçbir şeyi eksik bırakmadık.”** (el-En'am, 6/38) diye buyurmaktadır. Peki, yemeğe güzel tatlar veren tuz, karabiber ve buna benzer türlü baharatlardan nerede söz edilmektedir? Bu kişiye: **“İnsanlar için faydalı şeylerle denizlerde akıp giden gemilerde..”** buyruğunda bu dediğin sözkonusu edilmektedir, diye cevap verilmiştir.

7- *Gökten İndirilen Su:*

“Allah'ın gökten indirip... suda” Burada kastedilen aleme can veren, bitkileri ve türlü rızıkları çıkartan yağmurlardır. Bu yağmurun bir kısmını (yerin altında), yağmur yağmadığı zamanlarda ondan yararlanmak için depolar. Nitekim yüce Allah buna işaretle şöyle buyurmaktadır: **“O suyu yerde (yeraltı su kaynaklarında) durdurduk.”** (el-Mü'minun, 23/18)

8- *Yeryüzündeki Canlılar:*

“Ve orda her türden canlıyı üretip yaymasında” dört bir yana dağıtmasında.. **“O gün insanlar darmadağın pervaneler gibi olacak.”** (el-Karia, 101/4) buyruğundaki **“darmadağın”** kelimesi de aynı kökten gelmektedir.

Âyet-i kerimede geçen **“dâbbe** (mealde: Her türden canlı)” kelimesi bütün canlıları kapsayan bir ifadedir. Bazıları kuşları “dâbbe” kelimesinin kapsamı dışında kabul etmekle birlikte bu görüş reddedilmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Yerde yürüyen ne kadar canlı (dâbbe) varsa hepsinin rızıkını vermek Allah'a aittir.”** (Hud, 11/6) Çünkü kuş da bazı hallerinde iki ayağı üzerinde yerin üzerinde hareket eder. Nitekim şair el-A'şâ şöyle demektedir:

دَبِيبُ قَطَا الْبَطْحَاءِ فِي كُلِّ مَنَهْلٍ

"Suya giden her yolda vadinin bağırtlak kuşlarının debelenmesi..."⁽¹⁾

Alkame b. Abede de der ki:

صَوَاعِقُهَا لَطِيرُهُنَّ دَبِيبُ

"Yıldırımları kuşları'nın bir kıpırdanış (debib)dır."

9- Esen Rüzgârlar:

"Rüzgârları estirişinde..." buyruğunda sözü geçen estiriş: (tasrîf) Rüzgârları kısır ve aşılایıcı, aşırı soğuk ve sesli, yardım, helak edici, sıcak, noğuk, yumuşak ve fırtına şeklinde şiddetli olarak estirilmesi demektir. Rüzgârların estirilmesi güney, kuzey, batı, doğu (saba) ve rüzgâr esen iki cihet arasından gelen ara yön rüzgârları demektir, de denilmiştir.

Bir başka açıklamaya göre rüzgârların estirilmesi, büyük gemileri de küçük gemileri de aynı şekilde sürükleyecek kadar esmesi ve her ikisini de onlara zarar verecek şeylerden koruması demektir. Yelkenlerinin büyük ya da küçük olması önemli değildir. Çünkü rüzgar eğer tek bir parça halinde gelmiş olsaydı yelkenlere çarpar ve bu yelkenli gemilerin batmasına sebep olurdu.

Riyâh (rüzgârlar) kelimesi "rîh" kelimesinin çoğuludur. Rüzgâra çoğunlukla huzur ve sükûn (ravh) getirdiğinden dolayı bu ad verilmiştir.

Ebû Dâvûd'un rivâyetine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a)'ı şöyle derken dinledim: "Rüzgâr Allah'ın kullarına rahmeti cümlesindendir. Rahmet de getirir, azap da getirir. Onu gördüğünüzde ona sövmeyiniz, Allah'tan hayrını isteyiniz, şerrinden de Allah'a sığınınız." ⁽²⁾

Bu hadisi aynı şekilde İbn Mâce de Sünen'inde şöylece rivâyet etmektedir: Bize Ebu Bekr b. Ebi Şeybe anlattı. Bize Yahya b. Said anlattı. Yahya, el-Evzaî'den, o ez-Zührî'den anlattı. ez-Zührî dedi ki: Bize Sabit ez-Zürakî, Ebu Hureyre'den naklederek dedi ki: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Rüzgara sövmeyiniz. Çünkü o Allah'ın kullarına rahmeti cümlesindendir. Rahmet ile de gelir, azab ile de. Fakat siz Allah'tan onun hayrını isteyiniz ve kötülüğünden de Allah'a sığınınız." ⁽³⁾

Peygamber (s.a)'ın şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: "Rüzgâra sövmeyiniz, çünkü rüzgâr Rahmanın nefesindendir." Bunun anlamı şudur: Şanı yüce Allah, rüzgâra, ferahlık vermek, rahat nefes aldirmek ve dinlendirmek özelliğini vermiştir. Buradaki izafe, yani rüzgârın Rahman'ın nefesine izafe edilmesi, fiilin O'nun tarafından yapılmasından dolayıdır. Yani, şanı yüce olan Allah rüzgârı bu şekilde takdir etmiştir.

(1) Burada "debelenme" diye tercüme ettiğimiz "debîb" kelimesi âyet-i kerimde de geçen ve her türlü canlıyı ifade ettiği kaydedilen "dâbbe" kelimesiyle aynı köktendir.

(2) *Ebû Dâvûd*, Edeb 103

(3) *İbn Mâce*, Edeb 29. Ayrıca, *Müsned*, II, 250, 268, 409...; *Tirmizî*, Fiten 65

Müslim'in Sahih'i'nde de İbn Abbas'tan Peygamber (s.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Ben (Ahzab gününde) saba rüzgârıyla muzaffer kıldım, Ad kavmi ise Debûr (batıdan esen rüzgâr) ile helâk oldu." (1)

İşte bu da şanı yüce Allah'ın Peygamber (s.a)'ı Ahzab günü estirdiği rüzgârlar ile sıkıntıdan kurtardığına dair gelen haberlerin anlamını dile getirmektedir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Biz de onların üzerine bir rüzgâr ve görmediğiniz ordular göndermiştik*" (el-Ahzab, 33/9)

Günlük konuşmalar esnasında: "Allah filan kişinin dünya kederlerinden bir kederini nefeslendirdi." Yani açtı denilir.

Müslim'in Sahih'i'nde de Ebu Hureyre (r.a)'dan -aynı kelime kullanılarak Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Her kim müslüman bir kimsenin dünya kederlerinden bir kederini açarsa Allah da o kimsenin kıyamet günü kederlerinden bir kederini açar." (2)

Şair de der ki:

كَأَنَّ الصَّبَا رِيحَ إِذَا مَا تَسَمَّتْ عَلَى كَبِدِ مَهْمُومٍ تَجَلَّتْ مَهْمُومُهَا

"Saba rüzgârı estiği vakit

Kederli birisinin ciğeri üzerinden, kederleri açılıp gider gibi."

İbnü'l-Â'râbî der ki: Nesim (esinti) rüzgârın ilk estiği sıralardır. "Rih" (rüzgâr) kelimesinin aslı rûh şeklindedir. Bundan dolayı azlık belirten çoğulu "er-vâh" şeklinde gelir. "Eryah" diye gelmez. Çünkü bu kelimenin asıl harfleri arasında ya değil vav vardır. "Riyah" denilmesi ise çokluğu ifade etmek ve ya'nın ra harfinin esreli oluşu ile münasib geldiğinden dolayıdır. Hz. Hafsa'ya nisbet edilen Mushafta ise (وتصريف الأرواح) şeklinde yazılıdır.

10- Kur'ân-ı Kerim'de Rîh (Rüzgâr) Kelimesinin Farklı Kırâati:

Yüce Allah'ın: "**Rüzgârları estirişinde**" buyruğunda geçen (ve rüzgârlar anlamına gelen): "er-Riyâh" kelimesini Hamza ve el-Kisaî tekil olarak "er-rîh: Rüzgâr" şeklinde okumuştur. Aynı şekilde el-A'raf (7/57), el-Kehf (18/45) İbrahim (14/18), en-Neml (27/63), er-Rûm (30/48), Fâtır (35/9), eş-Şûrâ (42/33), el-Câsiye (45/5)'daki kelimeleri de tekil olarak okurlar. Buralarda aralarında okuyuş farkı yoktur.

İbn Kesir de A'raf, Neml, Rum, Fâtır ve Şûra sûrelerindeki kelimeleri onlar gibi okurken, Hamza: "**Rüzgârları aşılایıcılar...**" (el-Hicr, 15/22)'de tekil olarak, İbn Kesir de: "**Ve O rüzgârları müjdeleyici olarak gönderendir.**" (el-Furkan, 25/48)'dekini de tekil olarak okumuştur. Geri kalan kıraat imamları ise İbrahim ile Şûra sûrelerindeki dışarıda hepsini çoğul olarak okumuşlardır. Bu iki sûredekinin de çoğul olarak sadece Nâfi' okumuştur. Yedi kıraat imamının bu yerler dışında kalan kelimelerde ihtilafları sözkonusu değildir.

(1) *Buhârî*, İstisâ 26, Bed'u'l-halk 5, Enbiyâ 6, Edeb 84, Meğâzi 29; *Müslim*, İstisâ 17.

(2) *Müslim*, Zikir 38; *Ebû Dâvûd*, Edeb 60.

Rum Sûresi'nde sözünü ettiğimiz **"rüzgârlar"** kelimesi (sürede) ikinci olarak geçendir. Yani: **"Allah O'dur ki rüzgârları gönderip..."** (er-Rûm, 30/48) âyetidir. Diğer olan: **"Müjdeleyiciler olarak rüzgârları göndermeni"** (er-Rum, 30/46) âyetindeki **"rüzgârlar"** kelimesinin çoğul olarak okunduğu hususundaki kıraat farklılıkları yoktur.

Ebu Ca'fer Yezid b. el-Ka'ka ise, eğer başında elif-lam var ise, Kur'ân'ın tümünde **"er-riyah"** şeklinde çoğul okumuştur. Ancak: **"Yahut rüzgâr onu uzak bir yere atmış gibidir."** (el-Hacc, 22/31) buyruğu ile: **"Kısır rüzgârı"** (ez-Zâriyat, 51/41) buyruklarını istisna etmektedir. Şâyet bu kelimenin başında elif-lam yok ise tekil olarak okur.

"er-Rîh (rüzgâr)" kelimesini tekil olarak okuyan, bunun aza da çoğa da delalet eden cins ismi oluşundan dolayı böyle okur. Çoğul olarak okuyan da rüzgârların estiği cihetlerin birbirinden farklı olduğundan dolayı çoğul okur.

Rahmet kelimesiyle birlikte çoğul, azab ile birlikte tekil olarak okuyanların bu şekildeki kıraat sebepleri ise, Kur'ân-ı Kerim'de çoğunluğu gözönünde bulundurmasından dolayıdır. Mesela: **"Rüzgârları müjdeçiler olarak..."** (er-Rum, 30/46) ile **"Kısır rüzgârı"** (ez-Zâriyat, 51/41) buyruklarında olduğu gibi. Bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de rahmet ile anıldığı zaman çoğul, azab ile anıldığı zaman tekil olarak gelmiştir. Yunus Sûresi'nde yer alan: **"Onlar da güzel bir rüzgâr ile onları götürdüklerinde"** (Yunus, 10/22) âyeti bundan istisnadır.

Rasûlullah (s.a)ın da rüzgâr estiğinde şöyle dediği rivâyet edilmektedir: **"Allah'ım, sen bunu rüzgârlar kıl, bir rüzgâr kılma."** ⁽¹⁾ Buna sebep ise şudur: Azap rüzgârı oldukça şiddetlidir ve adeta tek bir cisim parçası imiş gibi bu rüzgârın cüzleri birbirine bitişiktir, ardarda gelir. Rahmet rüzgârı ise yumuşak ve bölüm bölümdür. Bundan dolayı ona **"riyâh (rüzgârlar)"** adı verilmiştir.

Yunus Sûresi'nde **"gemiler"** ile birlikte sözkonusu edildiğinde tekil olarak kullanılış sebebine gelince: Gemilerin yol almasını sağlayan rüzgâr bitişik tek bir rüzgâr gibidir. Daha sonra ayrıca **"güzel"** olmakla da nitelendirilerek bu rüzgâr ile azap rüzgarı arasındaki ortak yanlar ortadan kaldırılmış olmaktadır.

11- İlim Adamlarının Rüzgâr ile İlgili Açıklamaları:

İlim adamları der ki: Rüzgâr havanın hareket etmesidir. Bu kimi zaman şiddetli olur, kimi zaman da zayıf. Eğer havanın hareketi kible yönünden başlayıp kibleye doğru giderse bu rüzgâra **"sabâ rüzgârı"** adı verilir. Eğer havanın hareketi kiblenin gerisinden başlayıp kible tarafına doğru giderse bu rüzgâra da **"debûr rüzgârı"** denilir. Hava hareketi kiblenin sağından başlayıp soluna doğru giderse buna **"güney rüzgarı"** adı verilir. Hava hareketi kiblenin

(1) Nevevî, *el-Ezhâr*, Kahire, 1375/1955, s. 163'te Şafii tarafından *el-Umm*'da rivâyet edildiği belirtilmektedir. Ayrıca Suyûti, *ed-Dârru'l-Mensûr*, I, 399.

solundan başlayıp sağına doğru giderse buna da "kuzey rüzgârı" adı verilir.

Bu rüzgârlardan her birisinin kendine göre bir tabiatı vardır. Bu rüzgârların faydası da tabiatına göre değişiktir. Saba rüzgârı sıcak ve kurudur. Debur rüzgârı soğuk ve nemlidir. Güney rüzgârı sıcak ve nemlidir. Kuzey rüzgârı soğuk ve kurudur.

Bu rüzgârların farklı tabiatıta olması senenin mevsimlerinin de farklı olmasına benzer. Şöyle ki: Yüce Allah zamanı dört mevsime ayırmıştır. Bunların ayrılık esasları havanın halindeki değişikliğe göredir.

Yüce Allah ilk mevsim olan bahar mevsimini sıcak ve nemli kılmıştır. Bu mevsimde yeşerme ve gelişip büyüme söz konusudur. Bu mevsimde sular (yağmurlar) yağar. Yeryüzü güzelliklerini çıkartır, bitkisini yeşertir. İnsanlar ağaç dikmeye ve pek çok ekinleri ekmeye koyulur. Hayvanlar bu mevsimde doğum yapar, sütler çoğalır.

Bahar bitti mi, arkasından iki özelliğinden biri olan sıcaklıkta bahara benzeyen yaz mevsimi gelir. Diğer bir özelliği olan nemlilik açısından da bu mevsimden ayrılır. Çünkü yazın hava sıcak ve kurudur. Bu mevsimde meyveler olgunlaşır, baharın ekilen taneler kurumaya başlar.

Yaz mevsimi sona erdi mi onun arkasından iki özelliğinden birisi olan kurulukta yaza benzeyen sonbahar mevsimi gelir. Diğer özelliği olan sıcaklıkta ise yazdan ayrılır. Çünkü sonbahar mevsiminde hava soğuk ve kurudur. Bu mevsimde meyvelerin olgunlaşması son bulur. Artık kurumaya ve içindeki sular çekilmeye başlar ve bu halleriyle meyveler saklanacak duruma gelirler. Bu mevsimde meyveler kopartılır, üzüm bağları bozulur ve artık ağaçlardan meyve toplanma işi biter.

Sonbahar mevsimi bitti mi arkasından kış mevsimi gelir. Bu mevsim de iki özelliğinden birisi olan soğuklukta sonbahara yakındır. Ancak diğer özelliği olan kurulukta ondan farklıdır. Çünkü kışın havalar soğuk ve rutubetlidir. Bu mevsimde çokça yağmur ve kar yağar. Topraklar dinlenen bir beden gibi dinlenir. Tekrar yüce Allah, yeryüzüne baharın sıcaklığını yere iade edinceye kadar hareket etmez. Bu sıcaklık nem ile bir araya geldi mi işte şanı yüce Allah'ın izniyle o vakit yeşermeler ve büyümeler ortaya çıkar.

Sözünü ettiğimiz rüzgârların dışında pek çok rüzgârlar daha esebilir. Ancak asıl olan bu dört rüzgârdır. İki rüzgâr arasında esen her bir rüzgârın hükmü estiği cihet itibariyle hangisine daha yakın ise, o yakın olduğu rüzgârın hükmünü alır ve buna "en-nekbâ" adı verilir.

12- Bulutlar:

Yüce Allah'ın: **"Ve gökle yer arasında boyun eğdirilmiş olan bulutta.."** buyruğuna gelince... Burada sözü geçen buluta "es-Sehâb" adının verilmesi bulutun havada sürüp gelmesi dolayısıyladır. Yerde sürülen eteğin toplanması, filan kişinin filana karşı cüretkârca davranması, çokça yemek, içmek

gibi anlamlar da aynı kökten gelir.

Müşahhar kılınmış (boyun eğdirilmiş) ise, emre verilmiş gibi anlamlara gelir. Bulutun müşahhar kılınması ise bir yerden bir yere gönderilmesini şeklinde olur. Onun müşahhar kılınışının gök ile yer arasında direktsiz ve askısız durmasıdır. Birinci açıklama ise daha açık ve üstündür. Bulut, kimi zaman su ile kimi zaman azab ile gelebilir.

Müslim'in Ebu Hureyre (r.a)'dan rivâyet ettiğine göre Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Bir keresinde adamın birisi düzlük bir yerde buluturken bir buluttan: Filanın bahçesini sula, diye bir ses işitir. O bulut bir kenara ayrıldı ve suyunu kara taşlık bir arazi üzerinde akıttı. Orada bulunan bir su yoluna yağın bütün yağmurlar toplandı. Adam o suyu takibetti. Bahçesinde ayakta duran ve elindeki kazmasıyla suyun yönünü değiştiren bir adam gördü. Ona: Ey Allah'ın kulu, adın nedir? diye sorar. O da bulutta söylendiğini işittiği adı söyler. Daha sonra adam sorana: Ey Allah'ın kulu, ya sen bana adımı ne diye soruyorsun? diye sorunca şöyle der: Ben şu suyu yağdıran bulutta senin adını söyleyerek: Filanın bahçesini sula, diyen bir ses işittim. Sen bunu ne yapıyorsun diye sorar. Şu cevabı verir: Madem sen bunu söylüyorsun (ben de sana anlatayım): Ben buradan aldığım mahsule bakıyorum. Onun üçte birini tasadduk ediyorum, üçte birini ben ve çoluk çocuğum yiyoruz, geri kalan üçte birini ise tekrar buraya (tohum olarak) iade ediyorum" Bir rivâyette de: "Üçte birini fakirlere, dilencilere ve yolculara veriyorum" denilmektedir. (1)

Kur'ân-ı Kerim'de de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*O Allah ki, rüzgârları gönderip bulutları hareket ettirir. O bulutları ölmüş bir beldeye süreriz de o yeri -ölümünden sonra- canlandırırız.*" (Fâtır, 35/9); "*Nihayet bunlar (rüzgârlar) ağır ağır bulutları kaldırıncı biz onları ölmüş bir beldeye süreriz...*" (el-A'raf, 7/57) Bu anlamdaki buyruklar Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur.

İbn Mâce, Aişe (r. anha)'dan rivâyetine göre Peygamber (s.a) ufuklardan birisinden bir bulutun gelmekte olduğunu görünce namazda olsa dahi işini bırakır o buluta doğru yönelir ve: "Allah'ım, bizler sana bu bulut ile gönderilen şeyin şerrinden sığınırız" derdi. O buluttan yağmur yağarsa, iki yahut üç defa da: "Allah'ım, bunu faydalı bir mahsul kıl" derdi. Şâyet o bulutu açar ve ondan yağmur gelmezse bundan dolayı da Allah'a hamd ü sena ederdi. (2)

Bu hadisi bu anlamda Müslim, Peygamber (s.a)'ın hanımı Hz. Aişe'den söylece rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) rüzgârlı ve bulutlu gün oldu mu bunun etkileri onun yüzünde görülür, ileri geri gider gelirdi. Yağmur yağarsa buna sevinir ve bu sıkıntısı giderdi. Hz. Aişe der ki: Ona sordum bana şöyle dedi: "Ben bu bulutun ümmetime musallat kılınan bir azab olduğundan korktum." Yağmur yağdığını görünce de: "Bu bir rahmettir" derdi. Bir diğer

(1) Müslim, Zühhd 45; Müsned, II, 296.

(2) İbn Mâce, Dua 21

rivâyette de şöyle demiştir: “Belki de ya Aîşe, bu bulut Âd kavminin dediği şeklidir: *“Onlar onu kendilerine yönelmiş bir bulut halinde görünce: Bu bize yağmur getiren bir buluttur, dediler.”* (el-Ahkâf, 46/24) ⁽¹⁾

İşte bu hadis-i şeriflerle bu âyet-i kerimeler birinci görüşün lehine ve bulutların müsahhar kılınışının sabit kalmaları anlamına gelmediğine delildir. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah’tır.

Çünkü “sabit olmak” bir yerden bir yere taşınmamayı ifade eder. Eğer “sabit olmak” ile anlatılmak istenen bulutların semada da yerde de olmayıp havada bulunması kastediliyor ise bu doğrudur. Çünkü yüce Allah burada: “Gök-
le yer arasında” diye buyurmaktadır. Bununla birlikte bulutlar musahhar kılınmıştır ve bu ikisi arasında taşınmaktadır. Bu ise Allah’ın kudretini daha büyük bir şekilde gösterir. Tıpkı havadaki kuş gibi.

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: *“Onlar gök boşluğunda musahhar kılınmış kuşları görmezler mi? Onları Allah’tan başkası tutmuyor.”* (en-Nahl, 16/79) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *“Üstlerinde saf saf dizilip kanatlarını açıp kapayarak uçan kuşları görmediler mi? Onları Rahman (olan Allah)dan başkası tutmuyor...”* (el-Mülk, 67/19)

13- Ka'b el Ahbar'dan Bulutlara Dair Bir Rivâyet:

Ka'b el-Ahbar, bulutlar yağmurun eleğidir. Şâyet su semadan indiğinde bu bulut olmasa yerde neyin üzerine düşerse onu bozardı, der. Bunu Ka'b'dan İbn Abbas rivâyet etmiştir. el-Hatib Ebu Bekr Ahmed b. Ali, bunu Muaz b. Abdulah b. Hubeyb el-Cühenî'den şöylece zikretmektedir: Selemeoğulları arasında bulunduğum bir sırada, İbn Abbas'ın dışı bir katır üzerinde yanımdan geçtiğini gördüm. Onun da yanından Ka'b'ın hanımının oğlu olan Tubey' geçti, İbn Abbas'a selam verdi. İbn Abbas ona: Ka'b el-Ahbar'ın bulut hakkında herhangi bir şey söylediğini duydun mu? diye sorar. Çocuk: Evet şöyle dediğini duydum der: Bulut yağmurun eleğidir. Semadan su indiğinde eğer bulut olmasa o su yerde neyin üzerine düşerse onu bozardı. İbn Abbas sorar: Peki sen Ka'b'ı bir sene bir tür bitki ertesi sene ondan başka bir bitki bitiren yer hakkında bir şey söylerken dinledin mi? Yine o: Evet der. Bu hususta şöyle derken onu dinledim: Tohum semadan iner. İbn Abbas der ki: Ben de Ka'b'dan böyle dediğini dinledim.

14- Allah'ın Varlığı'nın Belgeleri: Âyetler

“... akli eren bir topluluk için nice âyetler” Allah'ın birliğine kudretine delil olan belgeler **“vardır.”**

Bundan dolayı yüce Allah, bütün bu hususları: **“Hepinizin ilâhı tek bir ilâhtır”** buyruğunun akabinde sözkonusu etmiştir ki, bunlarla bu âyet-i kerimeden önce sözünü ettiği yüce Allah'ın vahdaniyyetine, rahmetine ve ya-

ratıklarına olan şefkatine dair verdiği haberin doğruluğunu ortaya koysun diye. Peygamber (s.a)'ın: "Bu âyet-i kerimeyi okuyup da onu ağzından dışarı fırlatanın vay haline!" diye buyurduğu rivâyet edilmiştir. ⁽¹⁾ Yani üzerinde tefekkür etmeyip gereken ibreti çıkarmayanın vay haline!

Bu sözler bunların kendi kendilerini meydana getirmiş olabileceklerini reddetmemektedir, diyene şu şekilde cevap verilir:

Senin bu dediğin imkânsız birşeydir. Çünkü sözü geçen bu hususlar (ve başkaları) şâyet kendi kendilerini meydana getirmiş ise onlar ya var iken bu hususları meydana getirmişlerdir veya yok iken meydana getirmişlerdir. Eğer yok oldukları halde bunların meydana geldiği söylenecek olursa bu imkânsız birşeydir. Çünkü birşeyin meydana getirilmesi ancak hayat sahibi, bilen, kudret sahibi ve irade sahibi birisinden beklenebilir. Var olmayan birşeyin ise bu niteliklere sahip olması düşünülemez. Eğer bunlar var ise zaten onların varlığı kendi kendilerini meydana getirmelerine ihtiyaç bırakmaz. Yine, şâyet onların dedikleri kabul edilebilecek birşey olursa (mesela) bir yapının kendi kendisini meydana getirmesi de mümkün olur. Aynı şekilde alı-şap bir malzemenin, dokumanın da öyle olması gerekirdi. Bu ise imkânsızdır. Bizi imkânsız bir sonuca götüren şeyin kendisi de imkânsızdır.

Diğer taraftan yüce Allah, bu âyet-i kerimede bizlere vahdaniyyetinden söz ederken sadece haber vermekle yetinmiyor, bununla birlikte Kur'ân-ı Kerim'deki pek çok âyet-i kerime de aklımızı kullanarak düşünmemizi, ibretle bunlar üzerinde aklımızı kullanmamızı da emretmektedir. Yüce Peygamberine şöyle buyurmuştur: *"De ki: Göklerde ve yerde neler var, bir bakın."* (Yunus, 10/101) Burada kendilerine hitab edilmesi istenen kâfirlerdir. Çünkü yüce Allah: *"(Fakat) o âyetler ve korkutmalar, iman etmeyecek bir kavim için ne fayda verir ki?"* (Yunus, 10/101) diye buyurulmaktadır. Yüce Allah bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Onlar göklerin ve yerin melekûtuna... bakıp düşünmezler mi?"* (el-A'raf, 7/185) "Melekût" ile kastedilen âyetlerdir (belgelerdir.) Bir başka yerde de: *"Kendi nefislerinizde de (nice âyetler vardır) görmez misiniz?"* (ez-Zâriyat, 51/21) diye buyurmaktadır.

Yüce Allah, buyuruyor ki: Onlar, bütün bunlara tefekkür ve ibretle, düşünme yoluyla bakmazlar mı ki, bunların hâdislere (sonradan olan değişikliklere) ve değişimlere maruz kalmasını, sonradan yaratıldıklarının delili olarak görsünler ve ihdas edilen (var edilen, yaratılan) birşeyin mutlaka kendisini yapan bir yapıcıya ihtiyacı olduğunu, bu yapıcının hikmeti sonsuz, alim, kadir, mürid, semî, basîr ve mütekellim olduğunun delili olarak görsünler?

Çünkü eğer o bu sıfatlara sahip olmazsa, insanın bundan daha kâmil olması söz konusu olurdu ki buna da imkân yoktur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki Biz insanı"* yani Adem (a.s)'ı *"süzülmüş bir çamur-*

(1) Suyûtî *Cem'u'l-Cevâmi*, 874'te yakın lafızlarla. Kurtubî, *Dâru'l-Hadis* baskısı, II, 206'daki nottan.

dan yarattık. Sonra onu” yani onun soyundan gelenleri “bir nutfe kılıp sağlam bir karargâha yerleştirdik... Sonra da Kıyamet gününde elbette diriltiliceksiniz.” (el-Mü'minun, 23/12-16)

İnsan bu uyarıcı buyruklar ışığında kendisine verilmiş bulunan akıl ile kendi nefsi hakkında düşünecek olursa, bu nefsin belli bir şekilde düzene konulduğunu, değişik hallere göre yönlendirilmiş olduğunu görür. Kendisi önce bir nutfe iken ondan sonra bir alaka (sülüğü andıran bir kan pıhtısı) ondan sonra bir çiğnemlik et, sonra et ve kemik olmuştur.

Bunu düşündüğü takdirde insan eksik halden kemal haline doğru kendisini nakledenin kendisi olmadığını bilir. Çünkü o aklının olgunluğunu ifade eden en üstün hali ve herhangi bir organının en güçlü seviyesini bizzat var etme gücüne sahip değildir.

Organlarına da herhangi bir organı fazladan ekleyemez. Bu, onun eksik ve zaaf hallerinde böyle bir şeyi öncelikle yapamayacağını ona gösterir. İnsan kendisini önce genç, sonra olgunluk yaşında, sonra da yaşlı olarak görür. Gençlik ve güçlülük halinden yaşlılık ve kocamışlık haline kendi kendisini taşıyan o değildir. Kendisi için bu hali seçen de o değildir. Yaşlılık halini bir kenara itip gençlik gücünü geri getirmek imkânına da sahip değildir.

İşte kendi kendisini bu şekilde halden hale geçirenin kendisi olmadığını, kendisini var eden bir yaratıcının, bir durumdan ötekine taşıyan bir taşıyıcının olduğunu böylelikle bilir. Şâyet bu olmasaydı bu şekilde bir taşıyıcı ve tedbir edici olmaksızın onun hallerinde herhangi bir değişiklik olmazdı.

Bir hakîm şöyle demiştir: Büyük alemdeki herşeyin mutlaka insanın bedeni olan küçük alemde bir benzeri vardır. İşte bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Andolsun ki Biz insanı ahsen-i takvimde (en güzel bir sûrette) yarattık.”* (et-Tîn, 95/4); *“Kendi nefislerinizde de (nice âyetler) vardır. Görmez misiniz?”* (ez-Zâriyat, 51/21)

Mesela, insanın duyu organları, ışık veren yıldızlardan daha şerefli. İnsanın görmesi ve işitmesi idrak edilen şeyleri bunlar vasıtasıyla idrak etmesi açısından güneşi ve ayı andırır. İnsanın organları çürüdükten sonra yer cinsinden toprak olurlar. Yine insanda su cinsinden, ter ve bedende diğer ıslak azalar vardır. Hava türünden insanda ruh ve nefes vardır. Ateş türünden ise insanda hararet vardır. Damarları ise yeryüzündeki nehirler konumunda, ciğeri nehirleri besleyen pınarlar konumundadır. Çünkü damarlar ciğerden alacaklarını alırlar. İnsanın mesanesi denizi andırır. Çünkü bedende bulunan değişik bölgeler nehirlerin denize aktığı gibi, akıtacaklarını buraya akıtır. İnsanın kemikleri yeryüzünün kazıkları durumunda olan dağlar gibidir. Azaları da ağaçları andırır. Herbir ağacın yaprakları ya da meyveleri olduğu gibi her bir organın da bir fiili ya da etkisi vardır. İnsanın bedeni üzerindeki saç ve kıllar yeryüzü üzerindeki bitki ve ot durumundadır. Diğer taraftan insan dili ile bütün canlıların seslerini taklit edebilir. Azalarıyla da bütün can-

lıların yaptığıının benzerini yapar. Buna göre bu küçük alem büyük alem ile birlikte aynı yaratıcının yarattığı ve sonradan varetteği varlık (muhdes)dir. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ
أَمَّنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ
لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

165. İnsanlar arasında Allah'tan başkasını eş edinenler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise en sağlamdır. Zulmedenler azabı görecekləri vakit bütün kuvvetin gerçekten Allah'ın olduğunu ve Allah'ın pek çetin azab sahibi olduğunu görselerdi!..

Yüce Allah bundan önceki âyet-i kerimede vahdâniyyetine, kudretine, ege-menliğinin azametine delalet eden hususları haber verdikten sonra, burada da akıl sahiplerinin kaçınılmaz olarak kabul etmek durumunda oldukları bun-ca âyete rağmen, Allah'a eşler koşan kimselerin bulunduğunu haber vermek-tedir.

Eşler anlamına gelen **“endâd”** kelimesinin tekili **“nid”**dir. Daha önceden (el-Bakara, 2/22. âyette 6. başlıkda) buna dair açıklamalarda bulunulmuştur. Bunlarla anlatılmak istenen ise Müçahid'in görüşüne göre; aciz olmalarına rağmen Allah'a ibadet eder gibi ibadet ettikleri putlar ve heykellerdir.

[**“Onları Allah'ı sever gibi severler.”** el-Müberred'in açıklamasına göre, on-lar putlarını batıl üzere olmalarına rağmen, mü'minlerin hak üzere Allah'a olan sevgileri gibi severler. Zeccâc'ın açıklaması da bu anlama gelmektedir. Ya-ni onlar putlarına acizliklerine rağmen, mü'minlerin kudreti sonsuz Allah'a besledikleri sevginin benzerini beslerler.]

İbn Abbas ve es-Süddî de şöyle demektedir: Burada **“eş edinilenler”**den kasıt kendilerine uyulan başkanlardır. Allah'a isyanı gerektiren hususlarda bu başkanlarına itaat ederler. Nitekim **“onları... severler”** zamiri, bu esasa göre (akıl sahibi varlıklar hakkında kullanılan zamir şeklinde) gelmiştir. Birin-ci açıklamaya göre ise putlara ait olması gereken bu zamir, asla aykırı ola-rak akıl sahibi olan varlıkların zamiri gibi gelmiştir.

İbn Keysân ve yine ez-Zeccâc, ayrıca şöyle derler: **“Onları Allah'ı sever gibi severler”** buyruğunun anlamı Allah'a ve putlarına besledikleri sevgiyi eşit tutarlar, demektir. Ebû İshak (ez-Zeccâc) der ki: Sahih olan görüş işte bu-

dur. Bunun doğruluğunun delili ise (biraz sonra gelen): **"İman edenlerin Allah'a sevgisi ise en sağlamdır"** buyruğudur.

Ebû Recâ: "(يحبونهم)": **Onları.. severler**" buyruğunu ya harfini fethalı okumuştur. Bu türden Kur'ân-ı Kerim'deki bütün kelimeleri böylece okumuştur. Bu bir şivedir. el-Ferrâ der ki: Ebu Turab bana şu beyiti okudu:

أحبَّ لِحَبِّهَا السُّودَانِ حَتَّى حَبِيتَ لِحَبِّهَا سَوْدَ الْكَلَابِ

"Ona olan sevgim dolayısıyla siyahları severim,

Ona olan sevgimden dolayı siyah köpekleri dahi sevmeye başladım."

Yüce Allah'ın: **"Edinenler"** buyruğundaki: "(مَنْ): ...enler" mübtedâ olarak ref mahallindedir. "(يتخذ)": Edinen" şeklinde fiilin tekil gelmesi, "...en..." anlamını veren edatın lafzına uygundur. Kur'ân'ın dışında (benzeri kullanımlarda) fiilin (يتخذون) şeklinde çoğul zamiri ile birlikte manaya uygun olarak kullanılması mümkündür. Âyet-i kerimde "(يحبونهم)": **Onları severler**" anlamındaki fiilin çoğul zamiri ile kullanılması, manaya nazarandır. Fiil tekil zamiri ile kullanılırsa, lafza uygun kullanılmış olur. "Severler" buyruğu, "edinen" fiilindeki zamirin halini bildirdiğinden nasb mahallindedir. "Eşler" kelimesinin sıfatı da kabul edilebilir.

[**"(كحب): sever gibi"** buyruğundaki benzetme edatı, mahzûf (düşürülmüş) bir masdarın sıfatıdır. Onları Allah sevgisine benzeyen bir sevgi ile severler, demektir. **"İman edenlerin Allah'a sevgisi ise en sağlamdır."** Yani putpe- restlerin, putlarına, başkanlarına uyanların uydukları kimselerin duydukları sevgiden daha sağlam bir sevgi ile Allah'ı severler.]

Yüce Allah'ın burada: **"İman edenlerin Allah'a sevgisi ise en sağlamdır"** diye buyurması yüce Allah'ın evvela onları sevdiği, ondan sonra da onların yüce Allah'ı sevmelerinden dolayıdır. Sevildiği kişi tarafından sevdiğine ta- nıklık edilenin sevgisi daha bir eksiksizdir ve tamdır. Yüce Allah: **"O onları sever, onlar da O'nu severler."** (el-Maide, 5/54) diye buyurmaktadır. İleride yüce Allah'ın izniyle (Al-i İmran, 3/31. âyetin tefsirinde) mü'minlerin Allah'a sevgisine ve Allah'ın mü'minlere olan sevgisine dair açıklamalar gelecektir.

"Zulmedenler azabı görecekları vakit, bütün kuvvetin gerçekten Allah'ın olduğunu ve Allah'ın pek çetin azab sahibi olduğunu görselerdi." Medi- neliler ile Şamlılar (بَنِي) kelimesindeki "ye" harfini te ile okurlar. (Buna göre anlamı: Görseydin olur). Mekke ile Kûfelilerin ve Ebû Amr'ın kıraati ise ya ileddir. Ebu Ubeyd'in tercihi de budur.

[Âyet-i kerimenin maksadının tam olarak anlaşılması biraz zordur ve âyet- te hazıf vardır. Ebû Ubeyd der ki: Bunun anlamı şudur: Eğer zulmedenler dün- yada iken ahiret azabını görececek olurlarsa hiç şüphesiz onlar bunu gördük- leri vakit gücün bütününü yalnızca Allah'ın olduğunu da bileceklerdir.]

Buna göre "görselerdi" buyruğundan kasıt göz ile görmektir.

en-Nehhas **"Meâni'l-Kur'ân"** adlı eserinde şöyle demektedir: İşte müfes-

sirlerin benimsediği görüş de budur. Ancak "*İrabu'l-Kur'an*" adlı eserinde ise şöyle demektedir: Muhammed b. Yezid'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir. Ebu Ubeyd'in yaptığı bu açıklama uzak bir ihtimaldir. Bu hususta kullandığı ifadeler o kadar da güzel değildir. Çünkü "o zulmedenler azabı görecek olsalar" diye bir takdir ifadede bulunmaktadır. Sanki bu azabın görölmesinde şüphe varmış gibi bir anlam çıkmaktadır. Halbuki yüce Allah bu azabı vâcib (gerekli ve kaçınılmaz) kılmıştır. Takdir Ebu Ubeyd'in dediği gibi değil, fakat el-Ahfeş'in de benimsediği görüşe göre şöyledir: Eğer zulmedenler gücün Allah'a ait olduğunu görselerdi... Burada "görmek" bilmek anlamındadır. Yani eğer onlar gerçekten kuvvetin yalnızca aziz ve celil olan Allah'ın olduğunu ve azabının ne kadar şiddetli olduğunu bilselerdi, o takdirde uydurma ilahlar edinmelerinin zararını da açık açık görürlerdi. Nitekim yüce Allah bîr başka yerde de şöyle buyurmaktadır: "*Sen onları Rablerinin huzurunda bulunduruldukları zaman bir görseydin.*" (el-En'am, 6/30); "*Sen onları ateşin karşısında durdurulduklarında bir görsen.*" (el-En'am, 6/27) Burada şart edatının cevabı verilmemiştir. ez-Zühri ve Katade der ki: Bu cevabın zikredilmemesi tehdidin daha da ağır olduğunu ifade etmek içindir. Bir kimsenin şöyle demesine benzer: Sen filanı sırtına kamçılar inip kalkarken bir görseydin...

"Görselerdi" kelimesini "görseydin" anlamına gelecek şekilde "te" harfiyle okuyanların okuyuşuna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Ya Muhammed, sen o zalimleri azabı görecekleri azaptan korkup onun ne kadar büyük olduğunu farkedecekleri zaman bir görsen, şüphesiz gücün muhakkak Allah'a ait olduğunu ikrar ve kabul edeceklerdir. Buna göre şartın cevabı bu anlamda gizlidir.

Bir diğer takdire göre şöyle olur: Ya Muhammed, sen azabı gördükleri ve ondan korktukları zaman zalimlerin halini bir görsen. Sen kuvvetin bütünüyle yalnızca Allah'ın olduğunu kesinlikle bilirdin. Peygamber (s.a) zaten bunu biliyordu. Fakat ona bu şekilde hitap edilmesinden kasıt onun ümmetlidir. Çünkü onun ümmeti arasında böyle bir şeyi müşahade etmek sûretiyle bilgisini güçlendirmeye ihtiyacı olanlar vardır.

Bunun anlamının şöyle olması da mümkündür: Ya Muhammed, sen zalim olana bunu söyle; şeklinde... Burada buyruğun: ... Çünkü kuvvet bütünüyle yalnızca Allah'ındır... şeklinde değerlendirilebileceği de söylenmiştir. Si-beveyh'in delil gösterdiği şu beyitte olduğu gibi:

وَأَعْرِضْ عَنِ شِمِّ اللَّثِيمِ تَكْرُمًا وَأَغْفِرْ عَوْرَاءَ الْكَرِيمِ أَدْخَارَهُ

"Ve ben kerem sahibinin kabahatini onun (kötülükleri)

saklaması dolayısıyla bağışlarım

Ve kerim davranarak adi kimsenin sövmesinden de yüzçeviririm."

Bu açıklamaya göre âyet-i kerimenin bu bölümünün anlamı şöyle olur: Ya Muhammed, sen o zalimleri azabı gördükleri vakit bir görsen -kuvvet yalnızca Allah'ın olduğu için- onların ne derece bir cezaya çarptırıldıklarını bilir ve kendilerine isabet eden bu azabın çok büyük olduğunu anlarsın.

Burada di'li geçmiş (mazi) tabiri gelecekte olacak bu hususlar hakkında kullanılmıştır. Bundan maksat durumun daha bir anlaşılır olmasını sağlamak ve bu işlerin gerçekleşeceğinin sihhatini, doğruluğunu daha açık bir şekilde ortaya koymaktır. İbn Âmir, tek başına “(يرون): Görecekleri” kelimesindeki ye harfi ötreli olarak okumaktadır. (Buna göre mana: Azabın kendilerine gösterileceği vakit.. şeklinde olur). Diğerleri ise “ye” harfini fethalı olarak okurlar.

el-Hasen, Yakub, Şeybe, Sellâm ve Ebu Ca'fer ise (أَنْ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً وَأَنَّ اللَّهَ) kelimelerini (إِنَّ الْقُوَّةَ، وَإِنَّ اللَّهَ) şeklinde okurlar. O takdirde bu kelimeler yeni bir cümlemin başlangıcı olur veya bunlardan önce “söylemek” kökünden türeyen bir fiil takdir edilir. Yani: Keşke sen zulmedenleri azabı gördükleri vakit bir görsen. Muhakkak kuvvet yalnızca Allah'ındır, derler...

Bu âyet-i kerimenin nassı ile kuvvetin yalnızca Allah'ın olduğu isbat edilmektedir. Halbuki Mu'tezile kadim sıfatların manalarının bulunmadığını ileri sürerken bu nassa muhalif kanaat ortaya koymaktadır. Allah onların söylediklerinden yüce ve münezzehtir.

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ
الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾

166. O zaman kendilerine uyulanlar uyanlardan uzaklaşırlar. O azabı görmüş, aralarındaki ilişkiler de kopup gitmiş olacaktır.

[“O zaman kendilerine uyulanlar” Katade, Ata ve er-Rabi'den nakledildiğine göre efendiler ve başkanlar, küfür üzere kendilerine “**uyanlardan uzaklaşırlar.**” Yine Katade ve es-Süddî şöyle derler: Bunlar insanlardan uzak olacaklarını belirtecek olan saptırıcı şeytanlardır. Bunun kendisine uyulan her kişi hakkında genel olduğu da söylenmiştir.]

Uyanlar da kendilerine uyulanlar da “**o azabı görmüş.. olacaktır.**” Çünkü dünya hayatında onu gözleriyle görecektir olurlarsa ona kesin olarak inanırlar. Bunun ahirette amellerinin kendilerine sunulması ve sorgulanmaları esnasında olacağı da söylenmiştir.

Derim ki: Her iki şekil de hasıl olur. Çünkü onlar ölüm esnasında uğrayacakları aşağılık durumları görürler. Ahirette de can yıkıcı azabı ve iğretli cezayı tadarlar.

"Aralarındaki ilişkiler", Mücahid ve başkalarının açıklamasına göre dünya hayatında aralarındaki akrabalık ve buna benzer çeşitli ilişkiler **"de kopmuş olacaktır."**

el-Esbâb: (İlişkiler)in tekili sebep'tir. Sebepe, asıl anlamı itibarıyla birşeye bağlanıp onunla o şeyin çekildiği ip demektir. Daha sonra herhangi bir şeyi çeker durumdaki herşeye "sebepe" denilir olmuştur. es-Süddî ve İbn Zeyd der ki: Burada sözü geçen sebepler (ilişkiler) onların amelleri demektir. Yani kendileriyle amelleri arasındaki ilişki kopup gitmiş olacaktır. Sebepe aynı zamanda yan ve taraf anlamına da gelir. Züheyr'in şu beyiti bu anlamdadır:

ومن هاب أسباب المنايا ينلته ولو رام أسباب السماء بئس

"Her kim ölümün esbâbından korkarsa onlar gelip onu bulur

İsterse merdiven ile semanın esbâbına (kıyısına, kenarına) çıkmaya kalkışsın."

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤْنَا مِنْكَ كَذَلِكَ

يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

167. Uyanlar: "Bizim için bir dönüş olsaydı da bizden uzaklaşıp gittikleri gibi biz de onlardan uzaklaşırdık" derler. Böylece Allah hasretler halinde amellerini kendilerine gösterecektir. Ve onlar cehennemden çıkacak da değillerdir.

"Uyanlar: 'Bizim için bir dönüş'" önceki hale, duruma bir avdet **"olsaydı"** buna imkân bulunsaydı, gerçekleşseydi, **"de bizden uzaklaşıp gittikleri gibi biz de onlardan uzaklaşırdık" derler.** Yani tabi olanlar şöyle diyeceklerdir: Eğer bizler salih amel işlemek ve onlardan uzaklaşmak üzere dünyaya geri gönderilecek olursak, **"bizden uzaklaşıp gittikleri gibi biz de onlardan uzaklaşırdık."**

Teberrîz (uzaklaşmak), ayrılıp gitmek, kopmak demektir.

"Böylece Allah hasretler halinde amellerini kendilerine gösterecektir."

Yani yüce Allah onlara azabı göstereceği gibi amellerini de gösterecektir.

"Allah... gösterecektir" buyruğunun gözle görmek ile alakalı olduğu söylenmiştir. O takdirde "hasretler" kelimesi de hal olur. Kalbin görmesinden gelme ihtimali de vardır. O takdirde "hasretler" üçüncü mef'ul olur. (Buna göre anlam: "Allah amellerini kendilerine gösterecektir, onlara hasretler de gösterecektir" şeklinde olur).

"Amellerini" er-Rabî', kasıt, işledikleri ve onlar sebebiyle cehennem azabına uğradıkları bozuk amelleridir. İbn Mes'ud ve es-Süddî ise şöyle demek-

redir: Terkettikleri ve bundan dolayı da cennetten mahrum bırakıldıkları salih amelleridir. Bu anlamda birtakım hadis-i şerifler de rivâyet edilmiştir.

es-Süddî der ki: Cennet onların tepelerine kaldırılır. Onlar cennete ve eğer itaat etmiş olsalardı kendileri için ayrılan evlere bakarlar. Arkasından bu evleri mü'minler arasında paylaştırılacaktır. İşte pişmanlık duyacakları vakit budur. Bu amellerin onlara izafe edilmesi onları işlemekle emrolunmuş olmaları açısından dır. Bozuk amellerinin kendilerine izafe edilmesi ise fiilen işlediklerine göredir.

Hasret: "Haserât" kelimesinin tekilidir. İsim olursa böyle kullanılır. Sıfat yapılırsa, "Hasrât" şeklinde çoğulu yapılır. Kaybedilen, elde edilemeyen birşey için duyulan pişmanlığın en ileri derecesidir. Tehassür ise böyle birşey dolayısıyla insanın adeta canı çıkarcasına kederlenmesidir. Bu kelime kesilen ve gücü kaybolan "hasîr"den türetilmiştir. Gücü biten deve gibi. Bu kelimenin "üzerini açmak" anlamından türetildiği de söylenmiştir. Nitekim beraberinde zırlı bulunmayan kimseye "el-Hâsir" denir. Geri açılıp püskürtülmeye de "el-inhisar" denilir.

"Ve onlar cehennemden çıkacak da değillerdir." Bu da kâfirlerin cehennemde ebedî kalacaklarına ve oradan da hiçbir şekilde çıkmayacaklarına delildir. Ehl-i Sünnet'in kabul ettiği görüş bu âyet-i kerime ve yüce Allah'ın şu buyruğu sebebiyle bu doğrultudadır: *"Onlar deve, iğne deliğine girmedikçe cennete giremezler."* (el-A'raf, 7/40) Buna dair açıklamalar ileride gelecektir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾

168. Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olarak yeyin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin için açık bir düşmandır.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Hoş Olan Şeyler Helâldir:

"Ey insanlar.." âyetinin Sakîf, Huzaa ve Mudlicoğullarının kendileri için haram kıldıkları davarlar hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte lafız umumidir.

Burada **"temiz (et-tayyib)"**: Helal anlamındadır. Buna göre kelime farklı olduğu için helal anlamını te'kid etmektedir. İmam Malik'in et-Tayyib hakkındaki açıklaması bu şekildedir.

Şafii de şöyle der: et-'Tayyib, lezzetli olan şey demektir. Buna göre bu (helâl) başka bir çeşiti anlatan bir kelimedir. O bakımdan plâ olan hayvanın yenmesi yasaktır. Buna dair açıklamalar ileride el-En'am Sûresi'nde (6/145. âyet) ile el-A'raf Sûresi'nde (7/57. âyet 6. başlık) yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

2- Helâl ve Temiz:

"Helâl ve temiz olarak yeyin" buyruğu haldir. Mef'ul olduğu da söylenmiştir. (Buna göre, helal ve temiz olanları yeyin anlamında olur).

Helale bu adın verilış sebebi, yasak düğümünün ondan çözülmüş olmasıdır. Sehl b. Abdullah şöyle der: Kurtuluş üç şeydedir: Helal yemek, farzları eda etmek ve Peygamber (s.a)'a uymak.

Ebu Abdullah es-Sâcî diye bilinen Said b. Yezid de şöyle demektedir: Beş özellik ile ilim tamam olur: Bunlar yüce Allah'ı bilmek, hakkı bilmek, amelini Allah için ihlâsla yapmak, sünnet üzere amel etmek ve helâl yemek. Bunlardan birisi olmadı mı amel Allah'a yükseltilmez.

Sehl de der ki: Helâl yemek ancak ilim ile sahih olabilir. Malın helâl olması ise altı özellikten uzak olmasına bağlıdır: Faiz, haram, suht (her türlü haram ve kötü kaynağı kapsayan genel bir isim) ğulûl (genel olarak hırsızlık, hainlik, özellikle de ganimet hırsızlığı), mekruh ve şüpheler.

3- Şeytanın Adımları:

"Şeytanın adımlarına uymayın." Bu bir nehy (yasaklama)dır.

Hutuvât, Adımlar: "hatve" ile "hutve"nin çoğuludur. Her ikisi de aynı anlamdadır. el-Ferra der ki: "hatavât" kelimesi "hatve"nin çoğuludur. "Hatve" ise iki ayak arası uzaklık (adım) demektir. el-Cevherî der ki: "Azlık çoğulu: (خَطَوَاتٌ وَخُطَوَاتٌ وَخَطَوَاتٌ) şekillerinde çokluk çoğulu ise (خُطَاٌ) şeklinde gelir... "Hatve" bir adım demektir. Hatevât ve hitâ' şeklinde gelir. İmruu'l-Kays der ki:

لَهَا وَبَاتٌ كَوْنُ الطَّاءِ فَوَادٍ خِطَاءٌ وَوَادٍ مَطَرٌ

"Koşuşu var, ceylanların koşmasını andıran,

Kimi vadiyi adımlarla (koşmaksızın) geçer, kimi vadiyi de

yağmur gibi (hızlı geçer)."

Ebu's-Simâl el-Adevi ile Ubeyd b. Umeyr (خُطَوَاتٌ) kelimesini hı ve tı harflerini üstün okuyarak (خَطَوَاتٌ) şeklinde okumuşlardır.

Ali b. Ebi Talib, Katade, el-A'rec, Amr b. Meymûn ve el-A'meş'ten bu kelimenin hı ve tı harfleri ötreli ve vav üzerinde hemze ile (خُطَوَاتٌ) şeklinde okumuşlardır. el-Ahfeş der ki: Onlar bu şekilde okumak ile burdaki kelimenin adım atmaktan değil de hatadan gelen "hatîe" (günah)ın çoğulu olduğunu benimsemiş gibidirler.

Cumhurun okuyuşuna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Şeytanın izinden gitmeyin, onun davranışlarını takib etmeyin. Şeriat hakkında birşey varid olmaz ise şeytana nisbet edilir.

İbn Abbas der ki: **"Şeytanın adımları"**ndan kasıt onun amelleridir. Mücahid ise: Şeytanın günahları, es-Süddî ona itaat, Ebu Miclez ise masiyet olan hususları adamaktır, demişlerdir. Derim ki: Doğrusu şu ki, bu lafız sünnet ve şer'î buyrukların ifade ettiği hükümler dışında kalan her türlü bid'at ve masiyeti ifade eden genel bir lafızdır. Şeytana dair daha önceden (istiâze bahsi onuncu başlıkta) yeteri kadar açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

4- Açık Düşman Şeytan:

"Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır." Yüce Allah, şeytanın düşman olduğunu bize bildirmektedir. O'nun bize verdiği haber ise hak ve doğrudur. O halde aklı başında olan bir kimsenin yapması gereken, Hz. Adem zamanından beri düşmanlığını açıkça ortaya koyan, kendisini ve bütün ömrünü, Ademoğullarının hallerini bozmaya harcayan böyle bir düşmana karşı gereken uyanıklığı göstermek ve tedbiri almaktır. Şanı yüce Allah, şeytana karşı uyanık ve tedbirli olmayı emrederken şöyle buyurmaktadır:

"Şeytanın adımlarına uymayın, çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır." Başka yerlerde de şöyle buyurmaktadır: **"O size ancak kötülüğü, hayasızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."** (el-Bakara, 2/169); **"Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur ve size hayasızlığı emreder."** (el-Bakara, 2/268); **"Şeytan da onları uzak bir sapıklıkla büsbütün saptırmak ister."** (en-Nisa, 4/60); **"Muhakkak şeytan, içki ve kumarla aranızda kin ve düşmanlık bırakmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz mi?"** (el-Maide, 5/91); **"Şüphesiz ki o apaçık saptırıcı bir düşmandır."** (el-Kasas, 28/15); **"Şüphe yok ki şeytan sizin bir düşmanınızdır, siz de onu düşman edinin. O topluluğunu ancak cehennem arkadaşlarından olsunlar diye çağırır."** (Fatır, 35/6)

İşte bunlar sakındırmanın en ileri derecesini ifade ederler. Kur'ân-ı Kerim'de bu tür buyruklar ise pek çoktur. Abdullah b. Ömer der ki: Gerçek şu ki İblis, yerin en alt tabakasında bağlıdır. Hareket ettiği vakit yeryüzündeki her türlü şer de harekete geçer. İki kişi ve daha çok sayıda kimseler arasındaki bütün kötülükler, onun hareket edip kıpırdanmasındandır.

Tirmizî'nin de Ebu Malik el-Eş'arî'den rivâyet ettiği hadis-i şerifte şu ifadeler yer almaktadır: **"Ve ben sizlere Allah'ı anmanızı emrediyorum. Bunun misali şuna benzer: Bir adamın ardından düşmanları da çabucak onu takib etmektedirler. Nihayet oldukça sağlam bir kaleye varınca kendisini onlardan kurtarır. İşte kulun durumu da böyledir. Ancak Allah'ı anmakla koruyabilir kendisini şeytandan..."** Tirmizî bu hadis hakkında: Hasen, sahih, garib bir hadistir, demektedir. ⁽¹⁾

(1) Tirmizî, Edeb 78.

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

169. O size ancak kötülüğü, hayasızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

“O size ancak kötülüğü ve hayasızlığı... emreder.” Kötülüğe (es-sû') bu adın verilış sebebi kötü akıbetleri dolayısıyla bu işi işleyenin üzülmesine, kötülük görmesine sebep teşkil ettiğinden dolayıdır. Üzüntü ve keder anlamına da gelir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Onlar onun yakın olduğunu görünce o kâfirlerin yüzü kötüleşir.”** (es-Sû' ile aynı kökten) (el-Mülk, 67/27) Şair de şöyle der:

إن بك هذا الدهر قد ساءني فطالما قد سرتني الدهر
الامر عندي فيهما واحد لذاك شكر ولذاك صبر

“Şu zaman üzmüş ise de beni
Zamanın beni sevindirdiği uzun vakitler de olmuştur
Her ikisi de benim için farketmez
Birisi için şükür, öteki için sabır sözkonusudur.”

Kötülük (el-fahşâ) ise aslında çirkin görünüş demektir. Nitekim şair şöyle demektedir:

وَجَيْدٌ كَجَيْدِ الرِّيمِ لَيْسَ بِفَاحِشٍ

“Ve beyaz ceylanın boynu gibi bir boyun; fakat görünüşü hiç de çirkin olmayan.”

Daha sonra bu kelime çirkin manalar hakkında da kullanılır olmuştur.

Birşeyin güzel veya çirkin olduğunu tesbit eden şeriattir. Şeriatin yasakladığı herşey fahşâdan (çirkinliklerden) sayılır. Mukâtil der ki: Kur'ân-ı Kerim'de sözü geçen bütün **“el-feşâ”** tabirlerinden kasıt zinadır. Yüce Allah'ın şu buyruğu müstesnâ: **“Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur ve size fahşâyı emreder.”** (el-Bakara, 2/268) Burada ise fahşâdan kasıt zekâtın engellenmesidir.

Derim ki: İşte buna göre: es-Sû' haddi gerektirmeyen kötülükler, el-fahşâ ise haddi gerektiren kötülük ve hayasızlıklar demektir, denilmiştir. Bu şekildeki açıklama İbn Abbas ve başkalarından da nakledilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“Ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.” Taberi der ki: Yüce Allah burada onların haram kıldıkları bahîre, sâibe ve buna benzer şeriat (yasa) yaptıkları, haram kıldıkları şeyleri kast etmektedir.

Buradaki **“söylemenizi”** anlamındaki buyruk, **“kötülüğü ve hayasızlığı”** anlamında buyruğa atıf ile cer mahallindedir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا
أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

170. Onlara: “Allah’ın indirdiğine uyun” denildiği zaman onlar: “Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız” derler. Ya ataları birşeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış idiyseleler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Atalarına Uyan Kâfirler:

“Onlara” Arap kâfirlerine, İbn Abbas’a göre yahudilere, Taberî’ye göre ise daha önce geçen: **“Ey insanlar... yeyin”** buyruğundaki **“insanlara”** aittir. Kimisine göre de: **“İnsanlar arasında Allah’tan başkasını eş edinenler de vardır”** buyruğundaki **“insanlar arasında”** ya ait olduğu da söylenmiştir.

“Allah’ın indirdiğine” onu kabul etmek ve gereğince amel etmek suretiyle **“uyun denildiği zaman onlar hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız derler.”**

Şair elfeynâ (bulduğumuz) kelimesini aynı anlamda şu beyitinde şöylece kullanmıştır:

فَالْفَيْتَهُ غَيْرَ مُسْتَعْتَبٍ وَلَا ذَاكَرِ اللَّهِ إِلَّا قَلِيلًا

“Ben onu kınayıcı bulmadım;
Allah’ı da pek az müstesnâ anıcı görmedim.”

2- Birşey Bilmeyen Ataları:

“Ya ataları birşeye akıl erdirememiş ve doğruyu da bulamamış idiyseleler” buyruğun başındaki elif, soru edatıdır. Ondan sonra gelen vâv harfinin üstün gelmesi ise atıf vâv’ı oluşundandır. Burada cümlelerin cümleye atf edilmesi sözkonusudur. Çünkü atalarına uyan kimselerin: Akıl erdiremeseler dahil; biz yine de atalarımıza uyarız, deyip onların yollarına bağlı kalmaları, tutarsızlığın, bozukluğun en ileri derecesidir. İşte bu şekilde onlara yöneltilen soru ile bağılıklarının mahiyeti onlara söylenmiş (takrir edilmiş) olmaktadır. Çünkü atalarının durumu gerçekten de böyledir.

İlim adamlarımız der ki: Bu âyet-i kerimenin lafızlarındaki güçlü ifade, taklidin batıl olduğu anlamını vermektedir. Buna benzer bir başka âyet-i kerime de şöyledir: **“Onlara: Allah’ın indirdiğine ve rasûlüne geliniz, denildi-**

gi zaman: 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter" dediler..." (el-Maide, 5/104)

Bu âyet-i kerime ile ondan önceki âyet-i kerime, daha önce gelen âyet ile ilişkilidir. Çünkü yüce Allah kıt akıl ve görüşlerine dayanarak bahîre, «Âlî» ve vasîleye ait kestirip attıkları hükümlerdeki bilgisizliklerinden, cahilliklerinden söz etmektedir. Onlar bu cahilce tutumlarına, bunun atalarını üzerinde buldukları bir iş olduğunu ve bu hususta atalarına uyduklarını delil diye ileri sürdüler. Diğer taraftan Allah'ın Rasûlüne indirdiğini ve dininde emrettiklerini terkettiler. Bu âyetteki **"onlara"** zamiri her iki âyette de bunlara râcidir.

3- Taklid:

Bazıları bu âyet-i kerimeyi taklidi yermek için ele alırlar. Çünkü burada yüce Allah batılda atalarına tabi olduklarından, küfür ve masiyette onların izinden gittiklerinden dolayı kâfirleri yermektedir.

Bu âyet-i kerimeyi batılda taklid aleyhine delil kullanmak doğrudur. Hak üzere taklid ise dinin asıllarından bir asıldır. Müslümanların sığınaklarından bir sığınaktır. Gerekli incelemeyi yapmak imkânına sahip olmayan, bilgi edinmekte kusurlu müslüman buna sığınır.

Biraz sonra geleceği üzere usûle (itikâdi konulara), dair mes'elelerde caiz olup olmadığı hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı varsa da, fer'î mes'elelerde caiz oluşu sahihtir, doğrudur.

4- İlim Adamlarına Göre Taklidin Mahiyeti:

İlim adamlarına göre taklidin gerçek mahiyeti, delilsiz olarak bir görüşü kabul etmektir. Buna göre Peygamber (s.a)'ın buyruğunu, mûcizesini tetkik etmeksizin kabul eden bir kimse taklid etmiş olur. Bu mûcizeyi tetkik eden kimse ise mukallid olmaz. Taklidin, söylediği sözün doğruluğunu bilmediği kimsenin fetvasının doğru olduğuna itikad etmek, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Taklid, sözlükte devenin kiladesi (yuları)ndan alınmadır. Devenin boynuna kendisi ile çekilecek ipin konulmasına Araplar "taklid" derler. Mukallid adeta bütün işlerini kendisini istediği tarafa çekip götüreceğinin eline vermiş gibi değerlendirilmektedir. Nitekim şair şöyle demektedir:

وَقُلُّوا أَمْرَكُمْ لِلَّهِ ذَرُّكُمْ ثَبَّتَ الْجَنَانُ بِأَمْرِ الْحَرْبِ مَضْطَلَعًا

"İşinizi taklid ediniz (yani komutasını kabul ediniz) Allah iyiliğinizi versin
Kahraman yürekli ve savaş işini çok iyi bilene."

5- Taklid Yoluyla Bilgi Sahibi Olmak:

Taklid bilgi edinmenin yolu değildir. Bilgiye de ulaştırmaz. Usûlde de furû'da da bu böyledir. Bu, aklî ilimler ile dinî ilimlerle uğraşanların çoğunlu-

ğının kabul ettiği görüştür. Haşviyye ve Sa'lebiyye'ye mensup cahil birtakım kimselerden ise, taklidin hakkı bilmenin bir yolu olduğunun nakledilmesi ve vâcip olanın bu olduğu, tetkik ve araştırmanın haram olduğu şeklindeki nakiller ise buna muhaliftir. Onlara karşı bu hususta getirilen deliller "fıkıh usûlu" kitaplarındadır.

6- Avamdan Olanların Taklid Etmesi:

Ehil olmadığı için hükümleri asıl kaynaklarından çıkartmak ile uğraşmak imkânına sahip olmayan avamdan olan kimsenin, dini ile ilgili bilmediği ve ihtiyaç duyduğu şeylerde izlemesi farz olan tutum, çağında ve bulunduğu belde en âlim olan kimseye gidip karşı karşıya kaldığı durumu ona sorması ve bu hususta onun fetvasına uymasıdır. Çünkü yüce Allah: *"Eğer bilmiyorsanız zikir (ilim) erbabına sorunuz"* (en-Nahl, 16/43; el-Enbiya, 21/7) diye buyurmaktadır. Bu durumda kişi, gereken araştırmayı yapıp çağının en bilgili olanını bilmek için gayret harcamakla yükümlüdür. Öyle ki, onun bu şekilde kabul ettiği kişinin çoğunluk tarafından böyle olduğu üzerinde ittifak olmalıdır.

Diğer taraftan ilim adamı olan bir kimsenin, eğer o hususa dair nasıl bir delil getirileceğini bilemiyor ve gereği gibi tetkik etmek imkânına sahip olmadığı, bununla beraber üzerinde yeniden düşünüp maksadını elde edinceye kadar yeniden ele almak istediği bir durum ile karşı karşıya kalıp gerekli araştırma için yeterli vakit bulunmazsa ve bu sebepten dolayı da (konu ile ilgili) ibadetin vaktinin geçmesinden korkarsa ya da hükmün vaktinin geçmesinden çekinirse; kendisi gibi ilim adamı olan bir kimseyi taklid etmesi farz olur. Taklid ettiği diğer müctehidin sahabî olup olmaması arasında fark yoktur.

Kadı Ebu Bekir ile muhakkiklerden bir grubun kabul ettiği görüş budur.

7- Akâid Konularında Taklid ve Kelamcılar:

İbn Atiyye der ki: Ümmet, akâid ile ilgili hususlarda taklidin batıl olduğunu icma ile kabul etmektedir. Ancak Kadı Ebû Bekr b. el-Arabî, Ebu Amr Osman b. İsa b. Derbâs eş-Şafiî gibileri bu hususta farklı görüşlerin olduğundan söz etmektedirler. İbn Derbâs *"el-İntisâr"* adlı eserinde şunları söylemektedir: Bazı kimseler Tevhid hususunda taklidin caiz olduğunu söylemişlerdir. Ancak yüce Allah'ın şu buyruğu sebebiyle bu görüş hatalıdır: *"Biz atalarımızı bir ümmet (dîn) üzere bulduk ve bizler onların izlerine uyan kimseleriz."* (ez-Zuhruf, 43/23). Yüce Allah burada atalarını taklid edip peygamberlere uymayı terkettiklerinden dolayı bu gibi kimseleri yermektedir. Nitekim heva ehli olan kimselerin de büyüklerini taklid edip Muhammed (s.a)'ın getirdiği dîne tabi olmayı terketmeleri de böyledir. Çünkü mükellef olan herkesin tevhidi öğrenmesi ve bunu kesin olarak bilmesi farzdır. Bu ise -tevhid

âyetinde (el-Bakara, 2/163) açıkladığımız gibi - ancak Kitap ve Sünnetten elde edilebilir. Allah dilediğine hidâyet verir.

İbn Derbâs der ki: Sapık fırkalara mensup olan kimseler Kitap ve Sünnetle sınırsız sarılan kimselerin mukallid olduklarını çokça söylemektedirler. Ancak bu, onların düştükleri bir hatadır. Aksine taklid onlara daha layık ve onların kabul ettikleri görüşlere daha uygundur. Çünkü onlar Allah'ın Kitabına, Rasûlü'nün sünnetine ve ashab-ı kiramın icmaina muhalefet ettikleri hususlarda efendilerinin ve büyük kabul ettikleri kimselerin sözlerini benimsemişlerdir. Böylelikle onlar yüce Allah'ın şu buyruklarında yerdiği kimselerin kapsamına girerler: *"Rabbimiz, gerçekten biz efendilerimize, büyüklerimize itaat ettik de onlar da bizi yoldan saptırdılar.. ve onları en büyük lanet ile lanetle."* (el-Ahzâb, 33/67-68); *"Biz babalarımızı bir ümmet (din) üzere bulduk ve muhakkak bizler onların izlerine uyanlarız.."* (ez-Zuhruf, 43/23). Daha sonra peygamberine şunu bildirmektedir: *"Dedi ki: Ben size atalarınızı üzerinde bulduğunuzdan daha doğrusunu getirsem de mi? Onlar: Şüphesiz bizler sizin gönderildiğiniz şeyleri inkâr edenleriz, dediler."* (ez-Zuhruf, 43/24) Daha sonra yüce Allah peygamberine: *"Bunun üzerine biz de onlardan intikam aldık."* (ez-Zuhruf, 43/25) diye buyurmaktadır. Böylelikle yüce Allah hidâyetin ancak onun gönderdiği peygamberlerin getirdiklerinde olduğunu beyan etmektedir.

İtikâdî konularda gelen haberlere bağlı kalarak, biz imamlarımızı atalarımızı ve insanları Kitap, Sünnet ve ümmetin salih selefinin icmainı delil kabul eder bulduk; demeleri ile ötekilerinin: Biz atalarımızı böyle bulduk, efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik, demeleri arasında en ufak bir ilişki yoktur. Çünkü birinci kesim bu tutumlarını Allah tarafından indirilen hükme ve Rasûlüne tabi olmaya nisbet ederken, diğerleri uydurmalarını batılçılara nisbet etmekte, böylelikle saptırmaları daha da ileri dereceye gitmiş olmaktadır. Nitekim yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de şu buyruğunda bizlere naklettiği sözleri söyleyen Hz. Yusuf'u övmektedir: *"Çünkü ben Allah'a inanmayan, ahireti inkâr eden bir kavmin dinini terkettim. Onlar (aynı zamanda) ahireti de inkâr edenlerdir. Ben (onlar yerine) atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bizim için olacak şey değildir. İşte bu bize ve insanlara Allah'ın lütfudur."* (Yusuf, 12/37-38)

Hız. Yusuf'un ataları; vahye tabi olan peygamberler idiler. İşte yüce Allah'ın seçip beğendiği katıksız din de budur. Hız. Yusuf'un atalarına bu şekilde uyması övülmeye değer nitelikleri arasındadır. O peygamberlerin getirdikleri doğru haberler arasında arazlardan, arazların cevherlerle (özlerle) ilişkilerinden ve onlardaki değişimlerden söz edilmemektedir. İşte bu da bu gibi konularda (araz, cevher ve benzeri mes'elelerde) hidâyet bulunmadığını ve bunları ortaya koyanların doğruyu bulan kimseler olmadıklarını göstermektedir.

İbnu'l Hassâr da der ki: Bu gibi kelimelerin dile dolanması ikiyüzüncü yıl-

dan sonra Me'mun döneminde, öncekilerin (filozofların) kitapları tercüme edilince görülür oldu. Yine bu yıllarda âlemin kadîm olması, hâdis olması ile cevher ve subûtu, araz ve mahiyeti gibi hususlarda da ihtilafa düştükleri görüldü. Bid'atçiler ve kalplerinde eğrilik bulunanlar bu terimleri çabucak ezberleyiverdiler ve Ehl-i Sünnet'e karşı alışkın olmadıkları şeyler söyleme yoluna gittiler, bu dine mensup zayıf birtakım kimseleri şüpheye düşürmeye koyuldular. Nihâyet bid'at ortaya çıkıp bid'atçıların taraftarları da oluşana kadar durum böylece sürdü. Sultan da içinden çıkamadı ve nihâyet o da Kur'ân'ın yaratıldığını söyledi. İnsanları onu kabul etmeye mecbur etti ve bunu kabul etmesi için Ahmed b. Hanbel'i dahi dövdü.

Şeyh Ebu'l Hasen el-Eş'arî ve Abdullah b. Küllâb ile İbn Mücahid, Muhasibî ve bunlara denk sünnet ehlinde birtakım ilim adamları ortaya çıktı. Bid'atçilerle kendi kavramları üzerinde tartışmalar yaptılar, sonra da onlarla çarpıştılar ve bizzat onların silahlarıyla onları öldürdüler. Bu ümmete mensup Kitap ve sünnete sımsıkı yapışan müslüman kimseler, inkârcıların şüphelerinden yüzçeviren kimseler idiler. Bunlar, cevher ve araz gibi mes'eleler üzerinde akıl yormadılar. Selef bu yol üzere idi.

Derim ki: Şimdi, bu hususta-din adına mücadele vermek üzere kelimcilerin terimlerini inceleyenlerin mevkii, peygamberlerin mevkiine yakındır. Sahih rivâyet ve haberleri kabul eden mü'minlerin izlediği yola dil uzatıp tenkid eden ve kelam kitaplarının incelenmesini teşvik eden ve hakkı ancak bu terimler aracılığıyla bilen aşırıya kaçmış kelimcılara gelince onlar, geçmiş imamların daha önceden izledikleri yolu reddettiklerinden dolayı yerilmiş kimselerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Delil ve belgeler ortaya koyarak tartışıp münakaşa etmeye gelince, bu Kur'ân-ı Kerim'de apaçık bir husustur. Buna dair açıklamalar da yüce Allah'ın izniyle ileride (el-Hacc, 22/68-69; el-Ankebût, 29/46-47. âyetler açıklanırken) gelecektir.

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الْإِذَى يَتَّبِعُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً
وَنِدَاءً صُمُّ بُكُمْ عَمَى فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

171. O inkâr edenlerin hali bağırıp çağırmaktan başka birşey duymayana haykıranın haline benzer. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onun için akıl erdiremezler.

Yüce Allah, kâfirlere öğüt veren ve onlara davette bulunan Muhammed (s.a)'ı, bağırıp çağırmaktan başka hiçbir şey duymayan ve ne söylendiğini anlayamayan deve ve koyunlara seslenen çobanın durumuna benzetmektedir.

İbn Abbas, Mücahid, İkrime, es-Süddî, ez-Zeccâc, el-Ferrâ ve Sibeveyhî böylele tefsir etmişlerdir ve bu buyruk son derece vecîz bir ifadedir.

Sibeveyh der ki: Kâfirler seslenip çağırana değil, kendilerine seslenilenlere benzetilmişlerdir. Yani: Ya Muhammed, senin ve kâfirlerin mînall, seslenen ve kendilerine seslenilip de hiçbir şey anlayamayan davalarının mînalline benzer. Anlam buna delalet ettiği için bu hafzedilmiştir.

İbn Zeyd de der ki: Bu buyruğun anlamı şudur: İnkâr edenlerin cansız tanrılarına dua edip yalvarmaları, gece karanlığında bağırarak ve sesinin yankısını alanın durumuna benzer. Bağırarak, sesini işitmeyen kimseye bağırarak. Ona cevap veren ise özünde hakikat ve fayda bulunmayan bir varlıktır.

Kutrub da der ki: Bu buyruğun anlamı şudur: İnkâr eden kimselerin hiçbir şeyi anlayamayan şeylere yani putlara dua edip yalvarmaları, nerede olduklarını bilmeksizin koyunlarına seslenen çobanın durumuna benzer.

Taberî de şöyle demektedir: Burada anlatılmak istenen kâfirlerin kendi tanrılarına dua etmelerinin oldukça uzaktaki bir şeye seslenenin mîsalline benzediğidir. Bu kimse uzaklıktan dolayı herhangi bir şey işitmemektedir. Seslenen kişi, kendisini yorgun ve bitap düşüren bağırarak çağırarak başka hiçbir fayda görmez.

Son olarak verilen bu üç açıklama şeklinde de kâfirler seslenip çağırana benzetilmekte, putlar da kendilerine seslenilenlere benzetilmektedir.

Haykırmak (naîk): Koyunları gütmek ve onlara seslenmek demektir. Koyunlarını güdüp seslenen çoban hakkında kullanılır. el-Ahtal da şöyle demektedir:

الْبَقِ بِضَانِكَ يَا جَرِيرُ فَإِنَّمَا مَتَّكَ نَفْسَكَ فِي الْخَلَاءِ ضَلَالًا

"Ey Cerir, sen koyunlarına seslen, çünkü

Senin nefsin sana bu düzlük geniş arazide cahilliği sevdirmiştir."

el-Kutebî der ki: Cerir, aslında koyun çobanlığı yapan bir kimse değildir. O Küleyboğullarının koyun çobanlığı yapmaktan dolayı ayıplanan kimseler olduğunu ve Cerir'in de onlardan birisi olduğunu, dolayısıyla Cerir'in de onlar gibi cahil olduğunu anlatmak istemiştir. Çünkü Araplar cahillikte koyun çobanlarını örnek gösterir ve: "Koyun çobanından da daha cahil" derler. el-Kutebî der ki: Âyet-i kerime ile ilgili böyle bir açıklama yolunu seçen de bir yol izlemiş olur. Şu kadar var ki, bildiğimiz kadarıyla ilim adamlarından herhangi bir kimse böyle bir açıklama yolunu seçmiş değildir.

Nidâ uzakta olana, **duâ** ise yakında olana seslenmek demektir. Bundan dolayı uzaklara sesleniş olduğundan dolayı ezana "namaz için nidâ" adı verilmiştir. Bu kelimenin asıl söylenişi "nidâ" şeklinde olmakla birlikte bazen "nü-dâ" şeklinde de söylenebilir.

Daha sonra yüce Allah kâfirleri sağır, dilsiz ve körlere benzetmektedir. Buna dair açıklamalar ise sûrenin baş taraflarında (el-Bakara, 2/18. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ
إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾

172. Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz olanlarından yeyiniz. Eğer yalnız O'na kulluk ediyorsanız, Allah'a şükrediniz.

Bu buyruk daha önce (168. âyette) geçen birinci emrin te'kidî mahiyetindedir. Burada faziletlerine işaret olsun diye de özellikle mü'minler zikredilmiştir.

Yemekten kasıt bütün yönleriyle faydalanmaktır. Alışılmış şekliyle yemek olduğu da söylenmiştir. Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Ey insanlar, muhakkak ki Allah temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Şüphesiz Allah mü'minlere peygamberlere emrettiğini emrederek şöyle buyurmuştur: *"Ey peygamberler, temiz olan şeylerden yeyin ve salih amel işleyin. Şüphesiz Ben yaptıklarınızı çok iyi bilenim."* (el-Mü'minun, 23/51) (Mü'minlere hitaben de) yine şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz olanlarından yeyin."* Daha sonra (râvi) Hz. Peygamber'in saçları sakalına karışmış, toza bulanmış, uzunca yolculuk yapıp da ya Rabbi, ya Rabbi diye ellerini semaya kaldırmakla birlikte yediği haram, içtiği haram, giydiği haram ve haram ile beslenen bir kimseden söz etti (ve): Böyle birisinin duası nasıl kabul edilir?" (diye buyurdu) ⁽¹⁾

"Eğer yalnız O'na kulluk ediyorsanız Allah'a şükrediniz." Şükrün anlamı ile ilgili açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/52. âyet 3. başlık ve devamında) geçtiğinden burada tekrarlamamanın anlamı yoktur.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ
فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

173. O size meyteyi, kanı, domuz etini, bir de Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Kim mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi aşmaksızın yerse onun üzerine günah yoktur. Şüphesiz ki Allah Ğafûrdur, Rahîmdir.

(1) Müslim, Zekât 64; Tirmizî, Tefsir 2. sûre 37; Dârimî, Rikaak 9; Müsned, II, 328.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı otuzdört başlık altında ele alacağız:

1- Haram Kılınanlar:

"O size ancak meyteyi..... haram kıldı." Bu buyrukta yer alan (أَنْلَا) kelimesi münhasıran bazı şeyleri bildirmek üzere kullanılmaktadır. Hem olumluluk, hem olumsuzluk anlamını ihtiva eder. Yani, hitabın kapsadıkları şeyler hakkında olumluluk, dışında kalan şeyler hakkında da olumsuzluk ifade eder. Bu edat burada haram kılınan şeylerin münhasıran neler olduğunu ifade etmektedir.

Özellikle de bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz olanlarından yeyin"* buyruğunun akabinde gelmiştir. Bu buyruk mutlak olarak mübahlığı ifade etmektedir. Daha sonra yüce Allah, hasr edatı olan (أَنْلَا) kelimesiyle haram kılınan şeyleri zikretmektedir. Buna göre bunun her iki kısmı (yani haramı da helali de) kapsaması gerekmektedir. Bu âyetin kapsamı dışında haram kılınmış birşey yoktur. Bu âyet, Medine'de inmiştir. Daha sonra Arefe'de indiği rivâyet olunan bir diğer âyet olan: *"De ki: Bana vahyolunanlar arasında yiyen bir kimsenin yiyeceği şeyler olarak... başka haram kılınmış birşey bilmiyorum."* (el-En'am, 6/145) buyruğu ile bunu daha da pekiştirmiş, böylelikle başta da son da da beyan tam ve eksiksiz bir şekilde gerçekleşmiş olmaktadır.

Bu açıklamaları İbnu'l Arabî yapmıştır. İleride yüce Allah'ın izniyle el-En'am Sûresinde işaret ettiğimiz âyet-i kerimede açıklamalar yapılacaktır.

2- Meyte'nin Anlamı:

"Meyte" kelimesi **"haram kıldı"** kelimesi ile nasbedilmiştir. Bu buyrukta "mâ" kâffe (önceki âmilin amelini önleyen) edattır. Bunun ayrı yazılacak şekilde "ellezi" anlamında ism-i mevsul olması da caizdir. O takdirde "meyte kan ve domuz eti" kelimeleri "inne"nin haberi olmak üzere merfu' okunur. İbn Ebi Able'nin kıraati böyledir. Bundan dolayı "haram kıldı" da ism-i mevsul'a ait olan bir zamir sözkonusu olur. Yüce Allah'ın: *"Onların yaptıkları ancak sihirbaz hilesidir."* (Ta-Ha, 20/69) buyruğu da buna benzerdir.

Ebu Ca'fer, ha'yı ötreli, ra harfini esreli, ondan sonra gelen isimleri de merfu' olmak üzere (أَحْرَمَ) şeklinde okumuştur. Bunu ya meçhul bir fiil olarak ya da "inne"nin haberi olarak böyle okumuştur. (... haram kılındı, demek olur).

Ebu Ca'fer b. el-Ka'ka da: "el-meyte" kelimesini şeddeli olarak "el-meyyite" şeklinde okumuştur. Taberî der ki: Bir grup dil alimi "meyt" ve "meyyit" kelimelerinin şeddeli ve şeddesiz okunuşlarının iki ayrı söyleyiş olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Hâtim ve başkaları ise şöyle demektedir: Ölmüş olan hakkında her

İkisi de kullanılır. Henüz ölmemiş hakkında ise "meyt" diye şeddesiz olarak denilmez. Buna delil ise yüce Allah'ın: (إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ) *Muhakkak sen de öleceksin ve elbette onlar da öleceklerdir.*" (ez-Zümer, 39/30) buyruğudur. Şair de şöyle demiştir:

ليس من مات فاستراح مَيِّتٌ إنما الميت مَيِّتٌ الأحياء

"Ölüp de rahata kavuşan kimse "meyt" değildir

Asıl "meyt" olsa olsa yaşayan meyyitler (ölüler)dir."

Henüz ölmemiş olan kişi ile ilgili olarak bu kelimeyi hiçbir kimse şeddesiz olarak okumuş değildir. Bundan tek istisna el-Bezzî'nin İbn Kesir'den rivâyet ettiği: (وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ) : **Halbuki o ölmez.**" (İbrahim, 14/17) buyruğudur. Ancak İbn Kesir'den gelen meşhur rivâyet şeddeli okunduğu şekildedir. Şairin:

إذا ما مات مَيِّتٌ من تميم فسرك أن يعيش فجىء بزاد

"Temimlilerden bir meyt öldü mü

Yaşamayı seni eğer sevindirirse, haydi azık getir."

Şeklindeki sözlerine gelince; bununla gerçek anlamda ölüyü kastetmiş olmasından daha belîğ bir hiciv olamaz. Bazı kimseler ise onun ölüme yaklaşmış olanı kastettiği görüşündedir. Birincisi ise daha meşhurdur.

3- Meyte'nin Mahiyeti:

Meyte: Boğazlanabilen hayvanlardan şer'î usûle göre boğazlanmaksızın canını veren hayvandır. Eti yenmeyen hayvanların kesilmesi ise ölmesi gibidir. Yırtıcı hayvanlar ve benzerlerinde olduğu gibi. Buna dair açıklamalar hem burada hem de yüce Allah'ın izniyle el-En'am Sûresi'nde (el-En'am, 6/145. âyette) gelecektir.

4- Bu Âyetin Tahsîsi:

Bu âyet, umûmi olup Hz. Peygamber'in şu buyruğu bunu tahsis etmektedir: "Bize iki ölü helal kılındı. Bunlar: Balık ve çekirgedir. İki kan da helal kılındı. Bunlar da karaciğer ve dalaktır."⁽¹⁾ Bu hadisi Darakutnî rivâyet etmiştir. Aynı şekilde Hz. Cabir'den gelen ve anber balığı ile ilgili hadis-i şerif de senedinin sahih olması dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in umumî hükmünü tahsis etmektedir. Bu hadisi Buhârî ile Müslim, yüce Allah'ın: "*Sizin için deniz avı.. helal kılındı*" (el-Maide, 5/96) buyruğu ile birlikte rivâyet etmişlerdir.⁽²⁾

Ki orada yüce Allah'ın izniyle bu hususa dair açıklamalar gelecektir.

(1) *Darakutnî*, IV, 272; *İbn Mâce*, Et'ime 31; *Müsned*, II, 97.

(2) *Buhârî*, Zebâih ve Sayd 12, Meğâzî 65; *Müslim*, Sayd ve Zebâih 17, 18; *Nesai*, Sayd 35; *Müsned*, III, 311.

İlim ehlinin büyük bir çoğunluğu ölüsüyle, dirisiyle denizdeki bütün canlıların yenilmesinin caiz olduğu görüşündedirler. İmam Malik'in kabul ettiği görüş de budur. Şu kadar var ki su domuzu ⁽¹⁾ ile ilgili cevap vermekten çekinmiş ve: Siz ona domuz diyorsunuz, demiştir. İbnu'l-Kasım da şöyle demiştir: Ben onu yemekten uzak duruyorum, bununla birlikte haram olduğu görüşünde değilim.

5- Kur'an-ı Kerim'in Sünnet ile Tahsis Edilmesi:

İlim adamları yüce Allah'ın Kitabının sünnet ile tahsis edilmesi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu hususta farklı kanaatlere sahip olmakla birlikte; -İbnu'l Arabî'ye göre- zayıf hadis ile Allah'ın Kitabının tahsis edilmesinin caiz olmadığını ittifakla kabul etmişlerdir. Yine bu âyet-i kerimenin tahsis edildiğine dair Sahih-i Müslim'de yer alan Abdullah b. Ebi Evfa'nın şu hadisi delil gösterilebilir. O şöyle demektedir: Rasûlullah (s.a) ile birlikte yedi tane gazada bulunduk. Biz onunla birlikte çekirge yiyorduk. ⁽²⁾

Bu hadisin zahiri ister belli bir müdahale ile olsun, isterse kendiliğinden olsun hangi şekilde ölürse ölsün çekirgenin yenildiğini göstermektedir.

İbn Nafi', İbn Abdilhakem ve çoğu ilim adamları bu görüştedir. Şafiî ve Ebu Hanife'nin de başkalarının da kabul ettiği görüş budur.

Şu kadar var ki Malik ve onun çoğu arkadaşları eğer kendiliğinden ölmüş ise çekirgenin yenmesini uygun görmemişlerdir. Çünkü çekirge karada avlanan hayvanlardandır. Nitekim ihramlı bir kimsenin onu öldürmesi halinde ona karşılık ceza vermesi gerektiği bilinen bir husustur. Bu açıdan o da ceylana benzemektedir.

Eşheb ise şöyle demektedir: Ayağının ya da kanadının kesilmesinden dolayı çekirge ölürse yenmez. Çünkü bu yaşayabileceği ve soyunun devam edebileceği bir haldir. İleride A'raf Sûresi'nde çekirgenin hükmüne dair daha geniş açıklamalar (el-A'raf, 7/133. âyet 3 ve 4. başlıklarda) gelecektir.

6- Meyte'den ve Necis Şeylerden Yararlanmak:

Meyteden veya necis şeylerden yararlanmanın caiz olup olmadığı hususunda ilim adamları arasında farklı görüşler vardır. Bu konuda İmam Malik'ten gelen rivâyetler de birbirinden farklıdır. Bir defasında meyteden yararlanmanın caiz olduğunu söylemiştir. Çünkü Peygamber (s.a) Hz. Meymûne'ye ait (ve boğazlanmadan ölmüş) koyunun yanından geçmiş ve: "Neden postunu almadınız?" demiştir. ⁽³⁾

Bir başka seferinde de İmam Malik şöyle demiştir: Meyte bütünüyle haramdır, onun herhangi bir parçasından da yararlanmak caiz değildir. Necis olan herhangi bir şey ile de herhangi bir şekilde yararlanmak caiz değildir.

(1) Bu âyetin tefsirine dair 18. başlığa ve ilgili nota bakınız.

(2) *Buhârî*, Zebâih 13; *Müslim*, Sayd 52; *Tirmizî*, Et'ime 22; *Nesai*, Sayd 37...

(3) *Müslim*, Hayz 100, 102-104; *Ebü Dâvûd*, Libâs 38; *Tirmizî*, Libâs 7; *Nesai*, Fera' 5

Hatta necis olan bir su ile ekin ve hayvanın dahi sulanması caiz değildir. Hayvanlara necis şeyler yem olarak verilmez. Meyte, köpeklerle, yırtıcı hayvanlara yedirilmez. Bununla birlikte kendiliklerinden yerlerse engellenmezler.

Bu görüşe, yüce Allah'ın: **"Meyte, kan... üzerinize haram kılındı."** (el-Maide, 5/3) buyruğunun zahirinden anlaşılan mana açıklık getirmektedir. Bu buyruk herhangi bir şeyi tahsis etmemektedir. Buradaki hitabın mücmel olduğunu söylemek de caiz değildir. Çünkü mücmel zahirinden ne kastedildiği anlaşılmayan buyruktur. Araplar ise yüce Allah'ın: **"Meyte üzerinize haram kılındı"** buyruğundan yüce Rabbimizin maksadını anlamışlardır. Yine Peygamber (s.a) "Meytenin herhangi bir bölümünden yararlanmayınız" diye buyurmuştur. ⁽¹⁾

Ayrıca Abdullah b. Ukeym yoluyla gelen hadis-i şerifte de şöyle denilmektedir: "Meytenin postundan da sinirinden de yararlanmayınız." ⁽²⁾ İşte Hz. Peygamber'in vefatından bir ay önce göndermiş olduğu mektubunda varid olan açıklama da budur. Yüce Allah'ın izniyle en-Nahl Sûresi'nde (en-Nahl, 16/115. âyette) bu habere dair açıklama ayrıca gelecektir.

7- Kesilen Hayvanın Karnından Çıkan Yavru:

Deve yahut inek ya da koyun kesilip de karınlarında ölü bir cenin (yavru) bulunursa ayrıca onu kesmeksizin bu ölü yavruyu yemek caizdir. Ancak canlı olarak çıkarsa o takdirde o da kesilir ve kendine has hükmünü alır.

Çünkü annesinin kesiminden sonra cenin ölü olarak çıkarılırsa, kesilen annenin organlarından bir organ gibi değerlendirilir. Bunu açıklayan hususlardan birisi de şudur: Eğer koyunu satıp karnındaki yavruyu istisna ederse bu caiz değildir. Tıpkı onun bir organını satışın dışında bırakıp istisna etme halinde olduğu gibi. Böyle bir satışta onun karnındaki yavrusu da diğer organları gibi ona tabidir.

Aynı şekilde bir kimse cariyeyi -karnındaki cenini bağımsız olarak azad etmeksizin dahi- azad ettiği takdirde de hüküm budur. Şâyet yavrusu ondan ayrılmış ise satışta olsun azat etmekte olsun yavru ona tabi olmaz.

Hz. Cabir'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a)'a karınlarında ölü cenin bulunup da boğazlanan inek, koyun ve deve hakkında sorulmuş, o da şöyle buyurmuştur: "Arzu ettiğiniz taktirde onu yeyiniz, Çünkü onun kesilmesi annesinin kesilmesidir." Bu hadisi Ebû Dâvûd bu anlamı ile Ebu Said el-Hudrî'den rivâyet etmiştir ⁽³⁾ ki bu te'vil ihtimali olmayan açık bir nastır. İleride buna dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Maide Sûresi'nde (5/3. âyet 7. başlıkta) gelecektir.

(1) Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I, 120, 122.

(2) *Tirmizî*, Libâs 7; *Nesai*, Fera' 5; *İbn Mâce*, Libâs 26, *Ebû Dâvûd*, Libâs 39; *Müsned*, IV, 310, 311

(3) *Ebû Dâvûd*, Edâhî 17; *İbn Mâce*, Zebâih 15; ayrıca bk. *Tirmizî*, Sayd 10.

8- Meytenin Derisi:

Meytenin derisi tabaklanmak ile temizlenir mi temizlenmez mi hususunda İmam Malik'ten farklı rivâyetler gelmiştir. Ondan gelen bir rivâyete göre temizlenmez. Mezhebinin zahir görüşü budur. Temizleneceğine dair rivâyet de gelmiştir. Çünkü Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir post tabaklandı mı artık o tahir olur." (1)

İmam Malik'in "temizlenmez" şeklindeki görüşü şöyle açıklanır: Hayvanın postu da meytenin bir parçasıdır. Eğer hayatta iken bu postu alınacak olursa necis olur. Ete kıyasen tabaklamanın onu temizlememesi gerekir. Temizleneceğine dair haberler de tabaklama işleminin derideki kirlilikleri izale edeceği şeklinde yorumlanır. Böylelikle bu post ile kuru şeylerde ve üzerinde oturmak sûretiyle faydalanmak mümkün olabilir. Yine, su kırhası olarak da ondan yararlanmak caizdir. Çünkü herhangi bir niteliği değişmediği sürece suda aslolan tahir olmaktır. Nitekim ileride buna dair hükümler Furkan Sûresi'nde (25/48. âyette) gelecektir.

Taharet, pisliklerin izale edilmesi şeklinde sözlük anlamıyla anlaşılabilceği gibi şer'î taharetin kastedileceği şeklinde de anlaşılabilir. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır. (2)

9- Meytenin Kılı ve Yünü:

Meytenin kılı ve yünü tahirdir. Çünkü Umm Seleme (r. anha)'dan gelen rivâyete göre Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Tabaklandığı takdirde meytenin derisinde, yıkandığı takdirde de yün ve kılarda bir mahzur yoktur." (3)

Diğer taraftan bu kıl ve yün eğer hayvan hayatta iken alınmış olsaydı tahir olacaktı. Ölümden sonra da bunların böyle olması gerekir. Şu kadar var ki et, hayvan hayatta iken necis olduğundan dolayı ölümünden sonraki hali de böyle olur. Buna göre yünün hayatta iken farklı bir hükmü taşıdığı gibi, öldükten sonra da ondan farklı bir hüküm taşıması gerekmesi aksi ile istidlalin gerektirdiği bir hükümdür.

Şu kadar var ki meyteden çıkan sütün ve ölü tavuktan çıkan yumurtanın aynı hükmü taşıması gerekmez. Çünkü bize göre süt ölümden sonra da tahirdir, yumurta da böyledir. Şu kadar var ki bunlar necis bir yerde meydana geldiklerinden dolayı o necis yerde bulundukları için necisler yoksa ölüm sebebiyle necis olmazlar. Bu mes'ele ile bundan önceki mes'eleye dair daha geniş açıklamalar ve bu hususta ilim adamlarının farklı kanaatleri ileride yüce Allah'ın izniyle Nahl Sûresi'nde (16/115. âyette) gelecektir.

(1) Müslim, Hayz 105; Ebû Dâvûd, Libâs 38; Tirmizî, Libâs 7; Nesâî, Fera' 4

(2) Görüldüğü kadarıyla merhum müfessir sarahatle ifade etmemekle birlikte, tabaklamanın şer'an temizlediği görüşünü nassa uygunluğu dolayısıyla, daha bir kabule şayan görmektedir.

(3) Dârakutnî, I, 47. Dârakutnî hadisin sonunda râvilerinden Yûsuf b. es-Sifr'in metruk olduğunu, bu hadisi ondan başka kimsenin (Evzâî'den) nakletmediğini kaydeder.

10- Temiz Birşeye Fare Düşerse:

Farenin içine düştüğü temiz şeylere gelince onun iki hali sözkonusudur: Birincisi eğer fare canlı olarak çıkartılabilmişse o tahirdir. Şâyet fare düştüğü şeyin içinde ölmüşse bunun da iki hali sözkonusudur: Ya içine düştüğü şey sıvıdır; o takdirde bütünüyle necis olur, ya da içine düştüğü şey katıdır. O takdirde onun etrafı necis olur. Fare ve çevresindekiler birlikte çıkartılıp atılır, geri kalan ile yararlanılır ve aslı üzere geri kalan tahir kalmaya devam eder. Çünkü gelen rivâyete göre Peygamber (s.a)'e yağa düşüp de ölen fare hakkında soru sorulmuş o da şöyle buyurmuştur: "Eğer içine düştüğü şey katı ise çevresindekilerle birlikte çıkartıp atınız; eğer sıvı ise (hepsini) dökünüz."⁽¹⁾

İlim adamları (sıvı olan şeyin) yıkanması hususunda farklı görüşlere sahiptir. Yıkamakla tahir olmayacağı söylenmiştir. Çünkü bu da necis bir sıvıdır. O bakımdan kana, şaraba, sidiğe vesair necis şeylere benzer. İbnu'l-Kasım da der ki: Yıkamakla tahir olur. Çünkü bu necâsete yakın olmak sebebiyle necis olmuş bir cisimdir. Bu açıdan elbiseye benzer. Şu kadar var ki böyle birşeyi kan hakkında söylemek mümkün değildir. Çünkü kan aynıyle necistir. Şarap ve sidik de böyledir. Çünkü onları yıkamak, bütünüyle onları ortadan kaldırmaktır, böyle bir işlem ise temizlik değildir.

11- Böyle Bir Sıvının Taharetine Hüküm Verilirse:

Böyle bir sıvıyı bu şekilde temizleyerek taharetine hüküm verdiğimiz takdirde, taharet ve sair yararlanma yolları açısından ilk haline döner. Şu kadar var ki durumu açıklamadıkça o şeyi satmaz. Çünkü bu, insanlar nazarında bir kusurdur ve içleri böyle bir sıvıdan yararlanmayı sindiremez. Aralarından böyle bir şeyin haram olduğuna ve necis olduğuna inananlar da vardır. O bakımdan diğer kusurlu şeylerde olduğu gibi kusurunu açıklamadıkça satması caiz değildir. Yıkamadan önce satması ise hiçbir şekilde caiz değildir. Çünkü İmam Malik'e göre necis şeylerin satılması caiz değildir. Ayrıca necis olan şey, bir sıvı olduğundan dolayı şaraba benzer. Peygamber (s.a)'a şarap bedeli hakkında sorulunca şöyle buyurmuştur: "Allah yahudilere lanet etsin. Onlara içyağları haram kılındı. Kendileri ise içyağlarını erittiler ve onun erimiş yağlarını satıp paralarını yediler."⁽²⁾

Ayrıca yüce Allah birşeyi haram kıldığı takdirde onun bedelini de haram kılar. Böyle bir sıvı ise necis olduğundan dolayı haramdır ve o bakımdan zahir hükmü gereğince onun bedelinin de haram kılınması gerekmektedir.

12- Tenceredeki Yemeğe Kuş ve Benzeri Hayvanlar Düşerse:

Bir tencereye uçan bir kuş veya bir başka hayvan düştüğü ve öldüğü tak-

(1) *Buhârî*, Vudû' 67, Zebâih 34; *Ebü Dâvûd*, Et'ime 47; *Tirmizî*, Et'ime 8; *Nesai*, Fera' 10; *Müsned*, II, 233, 265, VI, 330; *Dârimî* Et'ime 41; *Muvatta'* İsti'zan 20. Yakın ifadelerle

(2) *Buhârî*, Enbiyâ 50, Tefsir 6. Sûre 6, Buyu' 103, 112; *Müslim*, Mûsâkat 71-74; *Nesai*, Buyu' 93, Fera' 8, 9; *Müsned*, I, 25, II, 213, III, 324, 326.

dirde hükmün ne olacağı hususunda farklı rivâyetler vardır. İbn Vehb'in Malik'ten rivâyetine göre o şöyle demiş: Tencerede bulunanlar yenmez ve meytenin ona karışması dolayısıyla necis olur. İbnu'l Kasım'ın ondan rivâyetine göre ise o şöyle demiş: Et yıkanır, yemeğin suyu dökülür.

İbn Abbas'a da bu durum hakkında soru sorulmuş o da: Et yıkanır ve yenir, diye cevap vermiştir. Arkadaşları arasında suyu hususunda ona muhalefet eden kimse yoktur. Bu hükmü İbn Huveyzimendad zikretmektedir.

13- Meyteden Alınan Peynir Mayası ile Meytenin Sütü:

Meyteden alınan peynir mayası⁽¹⁾ ile meytenin sütü hakkında İmam Şafiî şöyle demiştir: Bu da necistir. Çünkü yüce Allah'ın: *"Meyte üzerinize haram kılınmıştır."* (el-Maide, 5/3) buyruğu geneldir (meytenin bütününü kapsamaktadır).

Ebu Hanife ise bunların tahir olduklarını söylemiştir. O yaratılışı dolayısıyla bir yerde meydana gelen durumun, etrafının necis olmasında herhangi bir etkisi olduğunu kabul etmez ve bu görüşünü açıklamak üzere şöyle der: Bu bakımdan içindeki damarlarla birlikte et yenir. Halbuki kesin olarak biliyoruz ki kan, bu damarların içlerinde mevcuttur. Bunları ayrıca temizlemek ve yıkamak gerekmediği icma ile kabul edilmiştir.

İmam Malik de Ebu Hanife'nin görüşüne yakın bir görüştedir. O da bunların ölüm ile necis olmayacağını söyler. Şu kadar var ki, necis olan bölgeye yakın olmak dolayısıyla necis olur. Bu gibi yerlerin ise yıkanması da mümkün değildir. İşte tavuktan da ölümünden sonra yumurta bu halde çıkar. Çünkü yumurta tavuktan çıkmadan önce sıvı hükmünde olacak kadar yumuşaktır. Onun katılaşp sertleşmesi hava ile teması dolayısıyladır.

İbn Huveyzimendad der ki: Sizin bu görüşünüz icmaa aykırı bir sonuca götürür. Çünkü Peygamber (s.a) ile ondan sonra gelen müslümanlar peynir yiyorlardı. Bu peynir de onlara Acem topraklarından getiriliyordu. Bilindiği gibi mecûsi olan acemlilerin kestikleri meyte demektir. Fakat bu peynirin meytenin bağırsaklarından ya da kesilmiş bir hayvanın bağırsaklarından alınan mayalarla doldurulmuş olmasına bakmıyorlardı; denilecek olursa, böyle diyene şu şekilde cevap verilir:

Evvela peynir yapılan süte konulan bu tür mayaların miktarı oldukça azdır. Eğer basit bir miktardaki necaset çok miktardaki bir sıvıya karışacak olur ise bu bağışlanır. Bu şekildeki bir açıklama İmam Malik'ten gelen iki rivâyetten birisine göre bir cevap teşkil eder.

Öteki rivâyete göre ise böyle bir itiraza şu şekilde cevap verilebilir: Sizin dediğiniz bu durum İslâm'ın ilk dönemlerinde idi. Herhangi bir kimsenin

(1) "Peynir mayası" diye tercüme ettiğiniz "enfîha" ile ilgili sözlükte şu açıklamalar yer almaktadır: Buzağı, oğlak ve benzerlerinin işkembelelerinden bir bölümdür. Peynir mayası kasdıyla buzağı, oğlak ve benzerlerinin süt yavrusu iken midelerinden alınan parça. (el-Kâmusu'l- Muht, el-Mu'cemu'l-Vast).

Acem topraklarından getirilen peynirin ashab-ı kiram tarafından yenildiğini nakletmesine imkan yoktur. Çünkü peynir Arapların yediği şeylerden değildir. Müslümanlar fetihlerde bulunarak Acem topraklarında dağılınca kesim işlerini kendileri üstlendiler. Peki Peygamber (s.a)'ın ve ashab-ı kiramın Acem topraklarından getirilip onların kestikleri hayvanların bağırsaklarından mayalarla imal edildiği bir tarafa, onların peynir yediklerini neye dayanarak söyleyebiliriz? (1)

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Putatapanların, mecûsilerin ve kitabı olmayan sair kâfirlerin yemeklerini yemekte -onların kestiklerinden olmadığı sürece ve şer'î usûle göre kesime gerek bulunmadıkça- bir mahzur yoktur. Bundan tek istisna meytenin bağırsakları maya olarak kullanıldığından dolayı peynirdir. İbn Mâce'nin Sünen'inde "peynir ve yağ" başlığı altında şu rivâyet yer almaktadır: Bize İsmail b. Mûsâ es-Süddî anlattı. Bize Seyf b. Harun, Süleyman et-Teymî'den, o Ebu Osman en-Nehdî'den, o Selman el-Farîsî'den naklen dedi ki: Rasûlullah (s.a)'a yağ, peynir ve kürkler hakkında soru soruldu, o da şöyle buyurdu: "Helal, Allah'ın Kitabında helal kıldığıdır. Haram da Allah'ın Kitabında haram kıldığıdır. Hakkında birşey söylemediği ise bağışladığı şeyler cümlesindendir." (2)

14- Kan:

Yüce Allah... **"O size ancak meyteyi, kanı.. haram kıldı"** diye buyurmaktadır. İlim adamları kanın haram, necis olduğu, yenemeyeceği ve onunla yararlanamayacağını ittifakla kabul etmişlerdir.

İbn Huveyzimendad der ki: Kana gelince umumî belva halini almadıkça haramdır. Umumi belva halini aldığı takdirde ise affedilir. Umumi belva halini alması ise etteki ve damarlardaki kandır. Bir de beden ve elbise üzerindeki basit miktardaki kana rağmen namaz kılınabilir. Bizim bu hükme varmamızın sebebi yüce Allah'ın: **"Meyte ve kan... üzerinize haram kılındı."** (el-Maide, 5/3) diye buyurmasıdır. Bir başka yerde ise şöyle buyurmaktadır: **"De ki: Bana vahyolunanlar arasında yiyecek şeyler arasında ölüden, akıtılan kandan... başka haram kılınmış birşey bulmuyorum."** (el-En'am, 6/145) diye buyurmuş olmasıdır. Bu buyrukta görüldüğü gibi akan kan haram kılınmıştır.

Nitekim Âişe (r. anha)'nın da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Biz Rasû-

(1) *Ebü Dâvûd*, Et'ime 38'de: İbn Ömer'den gelen rivâyete göre, Tebûk'te Peygamber (sav)'e peynir getirilmiş, o da bıçak getirilmesini isteyip besmele çekerek peyniri kesmiş. Sünen-i Ebû Dâvûd'un en yetkin şarihi kabul edilen el-Hattâbî'den naklen hadis ile ilgili şu açıklama yer almaktadır: "Ebû Dâvûd'un bu hadisi, peynirin, kestikleri yenmeyen bir kavim tarafından imal edilmiş olduğunu göstermektedir. Onlar peyniri bağırsaklarla mayalıyorlardı. Peynir imalinde onlarla birlikte çalışan müslümanlar da vardı. Kâfirler de müslümanlarla birlikte çalışıyorlar diye Hz. Peygamber, onu yemekten iktina etmemişti."

(2) *İbn Mâce*, Et'ime 60; *Ebü Dâvûd*, Et'ime 30; *Tirmizî*, Libâs 6.

İlahî (s.a) döneminde tencerede yemek pişirir, tencerenin üstünde kandan dolayı sarımtırak bir tabaka belirir, buna rağmen o yemeği yer ve buna karşı bir tepki göstermezdi. ⁽¹⁾ Çünkü bu tür şeylerden sakınmak ağır yüküdür ve zorluktur. Zorluk ve ağır yükler ise dinde kaldırılmıştır. Bu husus şeriatte aslî bir ilkedir. Ümmet ibadeti eda etmek hususunda zorlanır ve bu iş ona ağır geldiği takdirde bu husustaki ibadet üzerinden düşer. Nitekim zaruret halinde bir kimsenin meyte yediği, hasta olan kimsenin böyle bir durumda oruç açtığı ve teyemmüm aldığı bilinen bir husustur.

Derim ki: Şanı yüce Allah burada **"kanı"** mutlak olarak zikrettiği halde el-En'am'daki âyet-i kerimede (6/145'te): **"Akmiş"** olmakla kayıtlamaktadır. İlim adamları icma ile buradaki mutlakı mukayyede hamletmişlerdir. Buna göre burada **"kan"**dan kasıt **"akmiş olan kan"**dır. Çünkü ete karışmış durumda bulunan kanın haram olmadığı icma ile kabul edilmiştir. Aynı şekilde karaciğer ve dalak hakkında da böylece icma edilmiştir. Balıktan ayrılan kanda ise görüş ayrılığı vardır. el-Kânisi'den bunun tahir olduğu rivâyet edilmektedir. Onun tahir olması haram olmamasını da gerektirir. İbnu'l Arabî'nin de tercih ettiği görüş budur. O şöyle demektedir: Çünkü balığın kanı necis olsaydı balığın boğazlanması gerekirdi.

Derim ki: Bu aynı zamanda Ebu Hanife'nin de balık kanı ile ilgili görüşüdür. Ben, Hanefî mezhebine mensup bir ilim adamını şöyle derken dinledim: Balığın kanının tahir olduğunun delili şudur: Balık kanı kuruduğu takdirde beyazlaşır. Halbuki diğer kanlar böyle değildir. Onlar kararır. Bu nükte, Hanefîlerin Şafiîlere karşı delil getirmekte lehlerine olabilecek bir özelliktedir.

15- Domuz Eti:

Yüce Allah'ın: **"Domuz etini"** buyruğu ile domuzun özellikle eti zikredilmektedir ki bu da ister kesilsin ister kesilmesin domuzun aynıyle haram olduğunu ifade etsin ve ayrıca onun yağını ve buna bağlı olarak kıkırdak ve benzeri kısımlarını da kapsamına alsın diyerir.

16- Domuzun Yağı:

Ümmet, domuzun yağının haram kılındığı hususunda icma etmiştir. İmam Malik ve arkadaşları şunu delil gösterirler: Bir kimse içyağı yememek üzere yemin etse ve bunun yerine et yese o eti yediği için yeminini bozmuş olmaz. Buna karşılık bir kimse et yememek üzere yemin etse bunun yerine içyağı yese yeminini bozmuş olur. Çünkü yağ ile birlikte ete **"et"** denilebilmektedir. O bakımdan yağ da etin kapsamına girer. Bununla birlikte et, yağın kap-

(1) Hadisi Kurtubî'nin zikrettiği bu lafızlarla tesbit edemedik. Ancak, Hz. Peygamber'in tencerede pişen etten yediğine dair -ancak, üzerinde kandan dolayı sarımtırak bir tabakanın belirmediği zikredilmeksizin- bazı hadisler için bk. *Buhârî*, Et'ime 31; *Talâk* 14; *Müslim*, Itk 14; *Nesâî*, *Talâk* 29; *Muvatta'* *Talâk* 25; *Müsned*, VI, 178, 180

samına girmez. Şanı yüce Allah domuz etini haram kıldığına göre onun "et"inin sözkonusu edilmesi ayrıca yağının da sözkonusu edilmesinin de yerine geçmiştir. Çünkü yağ da et adının kapsamına girmektedir. Yüce Allah İsrailoğullarına da şu buyruğu ile: *"Sığır ve koyunun da içyağlarını onlara haram kıldık."* (el-En'am, 6/146) diye buyurmaktadır. Bu buyruğa göre ise onların etleri haram kılınmamakta ve et "yağ" kelimesinin kapsamına girmektedir. İşte bundan dolayıdır ki İmam Malik, yağ yemek üzere yemin eden ile et yemek üzere yemin eden kişi arasında fark gözetmiştir. Şu kadar var ki yemin eden kimsenin eğer niyeti yalnızca eti kastetmek şeklinde olup yağı yemininin kapsamına sokmamak şeklinde ise, yağ yemesi halinde yeminini bozmuş olmaz. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

Şafiî, Ebu Sevr ve re'y sahiplerinin görüşüne göre ise bir kimse et yemek üzere yemin edip yağ yiyecek olsa, yeminini bozmuş olmaz. İmam Ahmed ise şöyle demektedir: Et yemek üzere yemin etse buna karşılık yağ yerse yağdan da kaçınmayı kastetmiş olması hali müstesna, bunda bir mahzur yoktur.

17- Domuzun Kılıkları Müstesna Tümü Haramdır:

Kılıkları dışında domuzun tümüyle haram olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Domuz kılı ile deri dikişini yapmak caizdir. Rivâyet edildiğine göre adamın birisi Rasûlullah (s.a)'a domuz kılı ile deri dikme hakkında sormuş Hz. Peygamber de: "Bunda bir mahzur yoktur" diye buyurmuştur. Bu rivâyeti İbn Huveyzimendad nakletmekte ve şöyle demektedir: Çünkü Rasûlullah (s.a) döneminde deri dikim işi mevcuttu. Ondan sonra da bu işin varolduğu görülen bir husustur. Ayrıca Rasûlullah (s.a)'ın da ondan sonra gelen imamlardan herhangi birisinin de buna karşı çıktığını bilmiyoruz. Rasûlullah (s.a)'ın caiz gördüğü birşey ise, şeriatte de baştan beri onun böyle olduğu kabul edilir.

18- Su Domuzu.⁽¹⁾

Önceden de belirttiğimiz gibi kara domuzunun haram olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Su domuzu (yunusbalığı ve benzeri)nde ise görüş

(1) Su domuzu (hinzîru'l-mâ) ile ilgili sözlüklerin açıklamalarından, bununla "yunus balığı"nın kast edildiğini anlıyoruz. *"el-Müncid"* adlı sözlükte: "Su domuzu: hinzîru'l-mâ" hakkında şu açıklamalar yer alır: "Dulfin'den küçük bir balık cinsi."

Lârus el-Mu'cemu'l-Arabi el-Hadis'te şu açıklamalar yer alır: "et-Tuhas ile aynı şeydir. Bu da Balık türü ve dulfinler alt grubundandır." "et-Tuhas" de aynı sözlükte şöylece açıklanmaktadır: "Dulfin diye bilinen memeli balıklardan bir tür. Bütün denizlerde gruplar halinde yaşar. Her birinin uzunluğu kimi zaman üç metreyi bulur."

D.M. Doğan'ın *Büyük Türkçe Sözlük* adlı eserinde de "Yunus Balığı" ile ilgili şu açıklamalar yapılmaktadır: "Balinagillerden; boyu üç metreyi geçmeyen, sürüler halinde yaşayan etçil memeli hayvan."

Bütün bu açıklamalardan "su domuzu" ile yunus balığı'nın kast edildiğini anlıyoruz. Gerek Mâlikî alimlerin ifadelerinden, gerekse buradaki açıklamalardan. Mâlik'in bunu hoş görmemesi yalnızca adı dolayısıyladır. (Bk. Ebû Ömer b. Abdî'l-Berr, *el Kâfi*, I, 437)

ayrılıkları vardır. İmam Malik bu hususta herhangi bir cevaz vermekten kaçınmış ve: Siz ona domuz diyorsunuz, dediği daha önceden geçmişti. Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle el-Maide Sûresi'nde (5/96. Âyet 4. başlıkta) gelecektir.

19- Hinzîr (Domuz) Kelimesi ile İlgili Dil Bilginlerinin Açıklamaları:

Dil bilginlerinin çoğunluğunun görüşüne göre "hinzîr" kelimesi rubûî (dört harfli) bir kelimedir. İbn Sîde, kimi dilcilerden bu kelimenin göz ucuy-la bakmak anlamına gelen (خَزَر) den türetilmiş olduğunu nakletmektedir. Çünkü domuz da bu şekilde bakar. Buna göre bu kelime sülâsî (üç harfli)dir. *es-Sihhah*'ta yapılan açıklamaya göre: Bir kimse daha iyi görebilmek için göz kapaklarını daraltıp kısıtıldığı vakit onun hakkında (تَخَازَر) kelimesi kullanılır. Bunun masdarı ise, gözün darlığı ve küçüklüğü demektir. Bunun kişinin adeta gözünün yan tarafı ile bakması anlamına geldiği de söylenmiştir.

Hinzîr kelimesinin çoğulu "henâzîr" şeklinde gelir. Yine el-henâzîr, boyunda meydana gelen oldukça sert yaralar açan, bilinen bir hastalığın adıdır.

20- Allah'tan Başkasının Adına Kesilenler:

"... bir de Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı." Yani kesilirken Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanları size haram kılmıştır. Bu ise, mecûsi, putperest ve muattıl (yaratıcının varlığını kabul etmeyen) kimselerin kestikleridir. Çünkü putperest kimse putu adına, mecûsi kimse ateşe keser, muattıl ise hiçbir şeye inanmadığından dolayı kendi adına keser.

İlim adamları arasında mecûsinin ateşi adına, putperestin putu adına kestiğinin yenmeyeceği hususunda görüş birliği vardır. Malik, Şafîî ve başkalarına göre ise isterse ateşperest ateşine, putperest de putu adına kesmiş olsun, yine de bunların kestikleri yenilmez. Şu kadar var ki İbnu'l Müseyyeb ve Ebu Sevr, müslümana müslümanın emriyle kestikleri takdirde caiz kabul etmişlerdir. Buna dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Maide Sûresi'nde (1/5. âyet 2. başlıkta) gelecektir.

Âyet-i kerimede geçen **ihlâl**'in anlamı sesi yükseltmek demektir. Belli bir şeyi söyleyerek sesi yükseltmeyi ifade etmek üzere bu tabir kullanılır. İbn Ahmer, bir düzlüğün niteliğini dile getirirken şunları söylemektedir:

يُهَلُّ بِالْفَرْقَدِ رُكْبَانُهَا كَمَا يُهَلُّ الرَّكَّابُ الْمُعْتَمِرُ

"Oradaki süvariler el-Ferkad ile seslerini yükseltirler

Binekli umre yapanın (telbiye ile) sesini yükselttiği gibi."

en-Nâbiğa da şöyle demektedir:

أَوْ ذَرَّةً صَدْفِيَّةً غَوَاصُهَا يَبْجُ مَتَى يَرَاهَا يُهَلُّ وَيَسْجُدُ

"Veya sadefindeki bir inci ki onu almak üzere dalan dalgıç

Oldukça sevinçlidir, onu gördüğü her seferinde sesini yükseltir ve seçde eder."

Doğumu esnasında çocuğun ağlamasına da "ihlal ve istihlal" denilir.

İbn Abbas ve başkaları der ki: Burada kasıt dikilitaşlar ve putlar için kesilenlerdir. Üzerinde Hz. Mesih'in adı anılanlar değildir. Nitekim ileride buna dair açıklamalar el-Maide Sûresi'nde (az önce işaret edilen yerde) yüce Allah'ın izniyle gelecektir. Arapların hayvanı keserken yöneldikleri zatın adını yüksek sesle anmaları bir adet olarak sürüp gelmiştir. Ve bu çoğunlukla gösterdikleri bir davranıştır. O kadar ki onların bu şekilde seslerini yükseltmeleri kestiklerinin haram kılınış illeti olan niyetleri olarak ifade edilmiştir. Nitekim Ali b. Ebi Talib (r.a) Ferezdak'ın babası Galib'in boğazladığı develer hakkında niyeti göz önünde bulundurmuş ve: Bunlar kesilirken Allah'tan başkasının adı anılarak kesilenler cümlesindendir demiş, çevresindekiler de onlara el sürmemiştir. İbn Atiyye der ki: Ebu'l-Hasen'in oğlu el-Hasen'in haberleri arasında şunu da gördüm: Oldukça varlıklı bir kadının bebekleri için bir düğün tertipleyip onlar için develer kestiğine dair soru sorulmuş, el-Hasen şu cevabı vermiştir: Bunların yenilmesi helal değildir. Çünkü bunlar ancak bir put adına kesilmişlerdir.

Derim ki: Bu kabilden olmak üzere biz de Müslim'in hocası Yahya b. Yahya et-Temîmî'den şöyle dediğini rivâyet etmekteyiz: Bize Cerir, Kâbus'tan naklederek şöyle haber verdi: Babam bir kadını Aişe (r. anha)nın yanına gönderdi de ona kendisine selam söylemesini ve Rasûlullah (s.a)'ın devam ettiği ve en çok sevdiği namazın hangisi olduğunu sormasını istedi. Hz. Aişe şöyle dedi: Rasûlullah (s.a) öğlen namazından önce dört rek'at kılardı. Bunların kıyamını uzun tutar, rükû' ve sücûdlarını çok güzel yapardı. Hasta olsun, sağlıklı olsun veya hazır bulunsun (yolculukta olmasın) hiçbir şekilde terketmediği namaza gelince, bunlar sabah namazından önce kıldığı iki rek'at namazdır. ⁽¹⁾ Bunun üzerine orada bulunan kadınlardan birisi şöyle dedi: Ey mü'minlerin annesi, bizlerin acemlerden birtakım süt annelerimiz vardır. Onların bayramı oldu mu bize o bayramlarda hediye verirler. Biz onların gönderdikleri bu hediyelerden herhangi birşey yiyelim mi? Hz. Aişe şu cevabı verir. O gün için kesilenlerden yemeyiniz. Fakat ağaçlarının meyvelerinden yiyebilirsiniz.

21- Zaruret Hali:

Yüce Allah'ın: (فَمَنْ اضْطُرَّ): "**Kim mecbur kalırsa**" buyruğu itba' (öndeki harfe uyması) dolayısıyla "nun" harfî ötreli ("فَمَنْ اضْطُرَّ" şeklinde) ve iki sakın bir araya geldiğinden dolayı aslolana uygun olarak esreli olarak da okunmuştur.

Buyrukta bir kısaltma vardır. Yani, her kim haram kılınan şeylere zarureten muhtaç olup da "... yerse onun üzerine günah yoktur" demektir.

(1) Hadisin buraya kadar olan bölümü, *Müsned*, VI, 43'te: "Cerir, Kâbus'tan..." diye yer almaktadır.

İbn Muhaysın dat harfini tı harfine idgam ederek (فمن أطر) şeklinde, Ebu's-Simmâl ise tı harfini esreli olarak (فمن أضر) diye okumuştur. Bunun aslı ise (أضرر) şeklindedir. İdgam yapılmıca (Ebu's-Simmâl'in kıraatine göre) rı harfinin harekesi "tı"ye nakledilmiş olur.

22- Zaruret Hangi Hallerde Sözkonusu Edilir:

Zaruret halinde olmak (mecbur kalmak) ya zalim bir kimsenin zorlaması (ikrah) ile veya kıtlık ve yiyecek birşey bulamamaktan dolayı açlık ile sözkonusu olur. Fukaha ve ilim adamlarının çoğunluğunca kabul edilen görüşe göre âyet: Her kim yokluktan ve açlıktan dolayı bu haram kılınanları yemek zorunda kalırsa, demek olur ki; doğru açıklama da budur. Bir görüşe göre ise, bunun her kim bu haram kılınan şeyleri yemeye zorlanır ve mecbur bırakılırsa, anlamına olduğu da söylenmiştir. Mücahid der ki: Yanı: Bunları yemeye mecbur bırakılırsa, demektir. Düşman tarafından yakalanıp domuz eti ve buna benzer yüce Allah'a masiyet olan şeyleri yemeye zorlamaları demektir. Şu kadar var ki böyle bir ikrah, ikrah süresi bitene kadar bu gibi şeyleri yemeyi mübah kılar.

Açlık (el-mahmasa) haline gelince, bunun sürekli olması ve olmaması halleri sözkonusudur. Eğer bu, sürekli olursa meyteden karnı doyuracak kadar yemenin caiz olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Şu kadar var ki elinin kesileceğinden korkmayacağı müslümana ait bir mal bulduğu takdirde, o hayvanın etini yemesi helal olmaz. Mesela, bir yere asılmış bulunan hurma, dağda bulunan koyun ve buna benzer yenilmeleri halinde el kesmenin de başkasına eziyet vermenin de sözkonusu olmadığı şeyleri yemek bu türdendir. Bu da görüş ayrılığının olmadığı hususlardan birisidir.

Çünkü Ebu Hureyre (r.a)'dan gelen hadise göre o şöyle demiştir: Biz bir yolculukta Rasûlullah (s.a) ile birlikte bulunuyor iken süt veren memeleri ağaçların dikenleri ile bağlanmış develer gördük. Onlara doğru atıldık, Rasûlullah (s.a) bize seslenince ona geri döndük şöyle buyurdu: "Bu develer müslüman bir aile halkına aittir. Bu develer -Allah'tan sonra- onların kuvvet ve bereket kaynaklarıdır. Sizler azık torbalarınıza geri dönüp baktığınızda orada bulunan ne varsa alınmış olduğunu görmeniz hoşunuza gider mi? Böyle bir işin adaletli olduğunu kabul edebilir misiniz?" Ashab-ı kiram: Hayır deyince Hz. Peygamber: "İşte sizin bu yapmak istediğiniz de böyledir" diye buyurdu. Biz de şöyle dedik: Peki ya yiyecek ve içeceğe ihtiyacımız olursa, o konudaki görüşünüz nedir? Şöyle buyurdu: "Ye, fakat yanına birşey alma, iç fakat yanına birşey alma." Bu hadisi İbn Mâce (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) rivâyet etmiş ⁽¹⁾ ve: "Bence de asıl kabul edilmesi gereken budur" demiştir.

Bu hadisi İbnu'l-Münzir zikreder ve şöyle der: Bizler ey Allah'ın Rasûlü dedik. Ona zorunlu olarak ihtiyaç duyduğu takdirde herhangi birimize kar-

(1) İbn Mâce, Ticarât 68

değinin malından ne helal olur? Şöyle buyurdu: "Yer, fakat beraberinde birşey taşımaz, içer fakat beraberinde birşey taşımaz." İbnu'l-Münzir der ki: Artık bundan sonra hakkında anlaşmazlığa düşülen her bir husus, yüce Allah'ın mallardan haram kılması ile ilgili hükümlerine başvurulur.

Ebu Ömer der ki: Bu konuda söylenenlerin özeti şudur: Müslüman bir kimşenin bir diğer müslümanın canını kurtarma mecburiyeti olur ve ondan başka bir kimse de bunu yapacak bulunmadığından, o müslümanı kurtarma farziyyeti ona yönelik bulunursa, bu kimse hakkında bu insanın canını ölümden kurtarması gereğine hükmedilir. Bu şekilde canını kurtarmak için böyle bir mala ihtiyacı olduğu halde kendisinden engellenen kişi, kendisini engelleyen kimseyle savaşmak ve çarpışmak hakkına sahiptir. İsterse bu o kişinin ölümüne sebep olsun. Bu durum -ilim adamlarına göre- orada sadece tek bir kişinin olması halinde başkasının da bulunmaması halinde sözkonusudur. İşte o vakit, o tek kişinin bu işi yapması onun hakkında farz-ı ayn olur. Eğer bunu yapabilecekler çok yahut bir cemaat iseler o takdirde bunu yapmak o kalabalık ve cemaat için farz-ı kifaye olur. Bu konuda müslümanın canını kurtaran su ve başka şeyler arasında fark yoktur. Şu kadar var ki, ilim adamları kişinin canını kurtaran şeyin kıymetini ödemenin gerekip gerekmediği hususunda farklı görüşlere sahiptir. Kimisi o kıymetin ödenmesini öngörürken kimisi kabul etmemektedir. Bizim mezhebimizde (Malikî mezhebinde) her iki görüş de vardır. Verene zarar teşkil etmeyen, bununla birlikte yeterli gelen az miktardaki şeyin bağışlanması ile; ölmekten ve telef olmaktan korkulması halinde müslümanın canını kurtarmanın vücûbu hususunda, öncekileriyle sonrakileriyle olsun, ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur.

23- Zaruret Halinde İzni Olmaksızın Başkasının Malından Yemek:

İbn Mâce rivâyet ediyor: Bize Ebu Bekr b. Ebi Şeybe haber verdi. Bize Şebâbe haber verdi. -H-(¹) Bize Muhammed b. Beşşâr ile Muhammed b. el-Velid anlatarak dediler ki: Bize Muhammed b. Ca'fer anlattı, bize Şu'be, Ebu Bişr Ca'fer b. Ebi İyas'dan anlatarak dedi ki: Ben (Ğubaroğullarından birisi olan) Abbad b. Şurahbîl'i şöyle derken dinledim: Bir kılık yılı idi. Medine'ye geldim. Oradaki etrafı çevrilmiş arazilerden birisine girdim. Bir başak alıp onu ovaladım ve yedim. Sonra da onu elbisemin arasında sakladım. Bahçe sahibi geldi beni dövdü ve elbisemi aldı. Ben de Rasûlullah (s.a)'a gidip durumu haber verdim. Adama şöyle dedi: "O aç yahut açlıktan bitkin düştüğü bir vakitte ona yedirmedi, cahil iken de ona birşey öğretmedi." Peygamber (s.a) o kişiye emir verdi ve o da ona elbisesini geri iade etti. Ayrıca ona bir vesk ya da yarım vesk yiyecek (buğday) verilmesini emretti. (²)

Derim ki: Bu sahîh bir hadis olup bu hadisteki ravilerden Buhârî ve

(1) Aynı hadisin iki yahut da fazla senedi varsa, bir senetten ötekine geçişte "hâ" harfi kullanılarak senedin tahvil edildiğine işaret edilir. (Nevevî, *Takrib*, II, 88)

(2) *İbn Mâce*, Ticarât 67, Ayrıca bk.; *Ebü Dâvûd*, Cihad 85; *Nesai*, Kudât 21; *Müsned*, IV, 167

Müslim ittifakla hadis alırlar. Şu kadar var ki İbn Ebi Şeybe'den yalnızca Müslim hadis rivâyet eder. Ğubarogullarından Yeşkur'lu Abbad b. Şurâhibîl yoluyla Buhârî ve Müslim herhangi bir hadis rivâyet etmiş değillerdir. İbnu Ömer (İbn Abdî'l-Berr) -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- ın belirttiğine göre Abbad'ın Peygamber (s.a)'dan bu olaydan başka bir rivâyeti yoktur. Bu hadis-i şerif açıklık halinde el kesmenin ve te'dib etmenin sözkonusu olmayacağını ortaya koymaktadır.

Ebû Dâvûd'un rivâyetine göre el-Hasen, Semura'dan Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Sizden herhangi biriniz davarların bulunduğu bir yere giderse, eğer o davarların sahibi aralarında bulunuyor ise ondan izin istesin; ona izin verdiği takdirde sütünü sağsin ve içsin. Eğer sahipleri aralarında bulunmuyor ise üç defa seslensin. Onun seslenişine cevap verirse ondan izin alsın. Ona izin verirse mesele yok. Aksi takdirde onların sütlerini sağsin, içsin, fakat beraberinde birşey götürmesin." (1)

Tirmizî'nin Yahya b. Süleym'den, onun Ubeydullah'tan, onun Nafi'den, onun İbn Ömer'den, onun da Peygamber (s.a)'dan rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim başkasına ait bir bahçeye girerse ondan yesin, fakat elbisesine birşey doldurup almasın." Tirmizî der ki, bu garib bir hadistir. Biz bunu sadece Yahya b. Süleym yoluyla bilmekteyiz. (2)

Diğer taraftan Amr b. Şuayb'dan, onun babasından onun da dedesi yoluyla gelen rivâyette Peygamber (s.a)'a dallarda asılı duran hurma hakkında sorulmuş o da şöyle buyurmuş: "İhtiyaç sahibi olup da elbisesine birşey saklamaksızın kim ondan alır yerse onun için birşey yoktur." Tirmizî bunun hakkında: Hasen bir hadistir demektedir. (3) Hz. Ömer (r.a)'dan gelen hadiste de şöyle denilmektedir: "Sizden herhangi birinizin yolu bir bahçeye düşerse oradan yesin fakat beraberinde herhangi bir şey götürmesin." (4)

Ebu Ubeyd der ki: Ebu Ömer (5) şöyle demiştir: Beraberinde birşey götürmek (sibân): İçinde birşeyler taşınan bir kaptır. O kabı ellerinin arasında taşıdığı vakit buna "sibân" denilir. Şâyet kabı sırtının üstüne taşırırsan buna "el-hâl" denilir. Nitekim elbisene birşeyler koyup onu sırtının üstüne taşıdığın zaman da: Elbisemi tahvil ettim denilir. Eğer taşıdığın şeyi kucağında götürürsen buna da "hubne" denilir. Amr b. Şuayb yoluyla gelen merfu hadiste

(1) *Ebû Dâvûd*, Cihad 85; *Tirmizî*, Buyû' 60.

(2) *Tirmizî*, Buyû' 54

(3) *Tirmizî*, Buyû' 54; ayrıca bk. *Ebû Dâvûd*, Lukata h. 10; Hudud 13; *Nesai*, Sârik 12.

(4) *İbn Mâce*, Ticârât 67.

(5) H. 224'te vefat eden Ebû Ubeyd (Fuat Sezgin, *Tarihu't-Turas*, VIII/1, 137)'in, H. 463'te vefat eden, Ebû Ömer künyeli ve bu Tefsir'de "Ebû Ömer" denildi mi hatıra gelen İbn Abdî'l-Berr'den nakil yapmasına elbetteki imkân yoktur. *Lisânu'l-Arab*, XIII, 76'da: "Ebû Amr dedi ki..." denilerek burada verilen açıklamaların bir kısmı aynen aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu Ebû Ömer değil, H. 205 veya 206 yılında vefat etmiş bulunan Ebû Amr eş-Şeybânî b. Mirar (Bkz. Fuat Sezgin, *a.g.e.*, VIII-I, 210) olabilir. (Arapça'da Amr ile Ömer aynı harflerle -Ayn- mim ve ra harfleriyle- yazıldığı için Amr'ın sonuna vav yazılarak birbirinden ayırd edilmeleri sağlanır. Baskıda "vav" harfi düşmüş olmalıdır).

de: "Beraberinde birşey götürmesin (hubne)" denilmektedir.

İbû Ubeyd der ki: Bu hadis şöyle açıklanır: Beraberinde birşeyler satın alabileceği hiçbir parası olmayan, zaruret halinde kalmış aç kimseye ancak kendisini besleyecek kadar karnına doldurup indireceği kadaşını taşımasına ruhsat verilmiş, daha fazlasına müsaade verilmemiştir.

Derim ki: İttifakla kabul edilen asıl ilke, başkasına ait olan malın gönül hoşluğu ile olması dışında haram kılınmasıdır. Eğer ortada İslâm'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi veya hali hazırda bazı beldelerde görüldüğü şekliyle belli bir uygulama adet halini almış ise o adete göre birşeyler yemek caizdir. Bu ise -az önce de geçtiği gibi- açlık ve zaruret vakitlerine hamledilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şâyet ikinci durum - (yani yirmiikinci başlıkta sözü edilen açlığın devamlı) olması hali olan birinci hal dışında- ikinci hal sözkonusu ise -ki bu da herhangi bir vakitte nadiren görülen bir husustur - ilim adamlarının buna dair iki ayrı görüşleri vardır:

Birincisine göre kişi doyuncaya ve hatta karnını iyice dolduruncaya kadar yiyebilir. Eğer geçeceği bir dağ yolunda veya kuraklık bir yerde yine zaruret haline düşmekten korkarsa yanında azık dahi alabilir. Şâyet ona ihtiyacı kalmazsa tutar atar.

İmam Malik *Muvatta'* adlı eserinde bu anlamda ifadeler kullanmıştır. Şafiî ve birçok ilim adamı da bu görüştedir. Bu hususta delil şudur: Zaruret haram hükmünü kaldırır ve artık o mübah olur. Zaruretin miktarı ise yiyecek bulamama halinde (haram şeyin) bulunması halidir. Anber (balina) balığı ile ilgili hadis bu hususta açık bir nastır. Şöyle ki:

Peygamber (s.a)'ın ashabı yolculuklarından geri döndüklerinde azıkları bitip tükenmişti. Bunun üzerine deniz kıyısına gittiler. Denizin kıyısında oldukça büyük bir kum tepesini andıran birşeyle karşılaştılar. Oraya vardıklarında anber diye bilinen bir hayvan olduğunu gördüler. Komutanları Ebu Ubeyde: Bu bir meytedir dedi, daha sonra da: Hayır, aksine bizler Rasûlullah (s.a)'ın elçileriyiz ve Allah yolundayız. Ve sizler şu anda (bunu yemeye) mecbur kalmış bulunuyorsunuz. Haydi yeyiniz. Hadisin ravisi der ki: Bir ay boyunca üçyüz kişi olduğumuz halde o balıktan yedik ve nihâyet kilolarımız da arttı... Görüldüğü gibi ashab-ı kiram bu balıktan yediler ve doydular. Onlar o balığın meyte olduğuna inanıyorlardı. Hatta Medine'ye ondan beraberlerinde azık dahi aldılar.

Bunu Peygamber (s.a)'a naklettiler, o da onlara onu yemenin helal olduğunu bildirip: "Peki beraberinizde onun etinden bize yedirmek için birşey kaldı mı?" diye sormuş, onlar da Rasûlullah (s.a)'a ondan bir parça göndermiş o da yemiş idi. ⁽¹⁾

(1) Bk. *Buhârî*, Zebâih 12, Meğâzî 65; *Müslim*, Sayd 17, 18; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 46; *Nesai*, Sayd 35; *Dârimî*, Sayd 6; *Müsned*, III, 311.

Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: Bu durumda kendisini ölümden kurtaracak kadarını yer. İbnu'l Mâcişûn ve İbn Habib bu görüştedir.

İmam Şafiî'nin arkadaşları ise ikamet halinde olan ile yolculuk halinde olan arasında ayırım gözetip şöyle demişlerdir: İkamet halinde olan kişi kendisini ölümden kurtaracak kadarını yer; yolculuk yapan kimse doyuncaya kadar yer ve beraberinde azık da alır. Ona ihtiyacı kalmazsa atar. Ona ihtiyacı olan bir başkasını bulursa, o azık aldığı meyte etini ona verir ve karşılığında ondan birşey almaz. Çünkü meytenin satışı caiz değildir.

24- Şarap İçmek Zorunda Kalınırsa:

Şarap içmek zorunda kalan bir kimse eğer zorlama ile mecbur tutulmuş ise içebileceğinde görüş ayrılığı yoktur. Şâyet açlık veya susuzluk sebebiyle ise içmez. Malik'in el-Utebiye'de kabul ettiği görüş budur. O şöyle der: Şarap, susuzluğundan başka birşeyini artırmaz. Aynı zamanda bu Şafiî'nin de görüşüdür. Yüce Allah, şarabı mutlak olarak haram kılmış, meyteyi ise zaruret olmamak şartına bağlı olarak haram kılmıştır.

el-Ebherî der ki: Eğer şarap açlığını veya susuzluğunu giderebiliyor ise içebilir. Çünkü yüce Allah domuz hakkında: **"Çünkü o bir pisliktir"** dedikten sonra zaruret dolayısıyla mübah kılmıştır. Yine şarap hakkında da **"o bir pisliktir"** diye buyurmuştur. Dolayısıyla kıyastan da daha güçlü bir delil olan celî (açık) mana sebebiyle domuzun zaruret halinde mübah kılınmasının kapsamına girer. Şarabın bir an dahi olsa susuzluğu gidereceği, kısa bir süre dahi olsa açlığı hissettirmeyeceği ise kaçınılmaz bir husustur.

25- Zaruret Halinde Kan İçmek:

Esbağ'ın rivâyetine göre İbnu'l-Kasım şöyle demiştir: Mecbur kalan bir kimse kan içer fakat şarap içmez. Meyte yer, bununla birlikte kaybolmuş develere yaklaşmaz. -İbn Vehb de bu görüştedir.- Sidik içer fakat şarap içmez. Çünkü şarap içmek halinde had gerekir. O bakımdan onu içmek daha ağırdır. Şafiî mezhebine mensup ilim adamları bunu açıkça zikrederler.

26- Boğazında Lokma Kalan, Şarapla İndirebilir mi ve Zarureti Gidermekte Öncelik:

Bir kimsenin boğazında yemek lokması tıkanıp kalırsa şarap ile onu yutmaya çalışır mı çalışamaz mı? Bir görüşe göre şarap ile onu yutmayı kolaylaştırılmaz. Çünkü aslında böyle birşey olmadığı halde, böyle bir iddiada bulunabilir. Ancak zaruret hali olduğundan dolayı İbn Habib bunun caiz olduğunu söylemiştir. İbn Arabî der ki: "Boğazında lokma tıkanan bir kimsenin (şarap ile bunu aşağıya indirmesi) kendisi ile yüce Allah arasında caizdir. Ancak eğer biz onu görür isek, biz lokmanın boğazda tıkanma hali ile diğer halleri karîneler ile ayırdedebiliriz. Eğer karînelerle bu durumu ortaya çıkarsa

tasdik edilir. Böyle bir durumu ortada görülüyorsa ise zahiren biz ona had uygularız, bâtinen ise (gerçekten böyle ise) yüce Allah tarafından cezalandırılmaktan kurtulur."

Diğer taraftan muztar bir kimse bir meyte (leş) bir domuz ve âdemoğlu etini görürse meyteyi yer, çünkü meyte böyle bir durumda helaldir. Domuz ile âdemoğlu ise hiçbir durumda helal olmaz. Nisbeten daha hafif tutulmuş bir haramlılık daha ağır tutulmuş bir haramlılığa göre daha kolay işlenebilir.

Mesela, bir kimse kızkardeşiyle ya da yabancı birisiyle ilişki kurmak için baskı altında tutulursa yabancı ile ilişki kurar. Çünkü bir halde yabancı ona helal olur. İşte bu gibi hükümlerin belirleyici ilkesi budur. Ölecek olsa dahi âdemoğlunun etinden yemez. Bu görüş, mezhebimizin (Maliki) ilim adamlarının görüşüdür. Ahmed ve Davud (ez-Zahirî) de bu görüştedir. İmam Ahmed Hz. Peygamber'in: "Ölünün kemiğini kırmak, hayatta iken kırmak gibidir."⁽¹⁾ hadisini delil gösterir.

Şafiî de der ki: Âdemoğlunun etini yer. Bu durumda zımmî bir kimseyi öldürmesi caiz değildir. Çünkü zımmînin kanı haramdır. Müslüman ve esir bir kimseyi de öldüremez. Çünkü esir başkasına ait olan bir maldır. Şâyet harblı ya da muhsan bir zinakâr ise onu öldürmek ve ondan yemek caiz olur. Davud (ez-Zahirî) el-Müzenî'yi hatalı görerek şöyle der: Sen peygamberlerin etlerini de yemeyi mübah kıldın. Şu kadar var ki İbn Şureyh şu sözleriyle onu mağlub eder: Sen peygamberleri kâfirlerin etlerini yemekten men ettiğinden dolayı peygamberleri öldürmeye kalkışmış oluyorsun.

İbnu'l Arabî der ki: Bence sahih olan görüş, bu işin kendisini kurtaracağını ve hayatta bırakacağını muhakkak olarak bilmedikçe âdemoğlundan yememesi şeklindedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

27- Başkasına Ait Yiyecek Varken Meyte Yemesinin Hükümü:

İmam Malik'e hurma, ekin veya koyun gibi başkasına ait bir malı bulduğu halde meyte yemek zorunda kalan zaruret içerisindeki bir kişinin durumu hakkında soru sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: Eğer hırsız sayılmayıp söyleyeceği sözü tasdik edilecek şekilde bedenine bir zarar gelmeyeceğinden emin olursa, bunlardan hangisini bulursa açlığını giderecek kadarını yer ve beraberinde herhangi bir şey taşımaz. Böyle bir şekilde hareket etmesi meyte yemesinden bana göre daha uygundur.

Bu anlamda yeteri kadar açıklamalar daha önceden geçmiştir. Şâyet sözünün doğru kabul edilmeyip hırsız sayılacağından korkacak olursa bence meyteyi yemesi daha caizdir. Ve böyle bir durumda onun için meyte yemek hususunda bir genişlik vardır.

(1) *Ebu Davud*, Cenâiz 60; *İbn Mâce*, Cenâiz 63; *Muvatta'*, Cenâiz 45; *Müsned*, VI, 105.

28- Meyteden Yeme Miktarı:

Ebû Dâvûd rivâyet ederek der ki: Bize Mûsâ b. İsmail anlattı, dedi ki: Biz ze Hammâd, Simâk b. Harb'dan, o Cabir b. Semura'dan naklederek dedi ki: Adamın birisi beraberinde hanımı ve çocukları olduğu halde el-Harre (Medine'nin dış taraflarındaki karataşlık bir bölge) denilen yerde konakladı. Adamın birisi şöyle dedi: Benim bir devem kayboldu, onu bulursan yanında alı koy. Adam deveyi buldu, fakat sahibini bulamadı. Deve hastalandı. Hanımı ona: Bu deveyi boğazla dedi ise de kabul etmedi, sonunda deve öldü. Bu sefer kadın: Derisini yüz ki etini ve yağını kurutup yiyelim. Adam: Hayır, Rasûlullah (sav)'a sormadıkça böyle birşey yapamam dedi, Hz. Peygamber'in yanına varıp sordu. Hz. Peygamber şöyle dedi: "Sende (buna) muhtaç etmeyecek birşey var mı?" deyince adam: Hayır dedi. Hz. Peygamber: "O halde onu yeyiniz" dedi. Bu sefer devenin sahibi gelince ona olanları anlattı. Deve sahibi: Keşke onu boğazlamış olsaydın, deyince adam: Senden utandım, cevabını verdi. (1)

İbn Huveyzimendad der ki: Bu hadis-i şerifte iki hususa delil vardır:

1- Zaruret halinde olan bir kimse kendisi telef olmaktan korkmasa dahi meyteden yiyebilir. Çünkü Hz. Peygamber ona muhtaç bırakmayacak şeye sahip olup olmayacağını sormuş, ancak ölümden korkup korkmayacağını sormamıştır.

2- Meyteden yer, doyar, saklar ve azık olarak da alabilir. Çünkü Hz. Peygamber ona, alıp saklamayı mübah kıldı, buna karşılık karnını doyurmayı da şart koşmadı.

Ebû Dâvûd der ki: Bize Harun b. Abdullah anlatarak dedi ki: Bize el-Fadl b. Dukeyn anlatarak dedi ki: Bize Ukbe b. Vehb b. Ukbe el-Âmirî haber vererek şöyle dedi: Babamı, el-Fucey' el-Âmirî'den naklederek şöyle derken dinledim: (Fucey'), Hz. Peygamber'e giderek sormuş: Meyte bize helal olmaz mı? Hz. Peygamber: "Sizin yediğiniz nedir?" diye sorunca biz şöyle dedik: Ğahuk ve ıstıbah ediyoruz. Ebu Nuaym (el-Fadl b. Dukeyn'in künyesi) dedi ki: Bunun ne demek olduğunu Ukbe bana şöylece açıkladı: Sabahleyin bir kâse, akşamleyin de bir kâse. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Yemin ederim ki bu açlığın kendisidir." Devamla (râvi) der ki: Hz. Peygamber bu halleri üzere onlara meyte yemeyi helal kıldı. Ebû Dâvûd der ki: İğtibak, günün sonunda, ıstıbah ise günün başında olur. (2)

el-Hattabî der ki: İğtibak akşam, ıstıbah ise sabah olur. Sabahleyin bir bardak süt, akşamleyin de bir bardak süt ölümden kurtarır ve kişiyi hayatta tutar. Bununla birlikte bedeni gıdalandırmaz ve tam bir tokluk da vermez. Bununla birlikte Peygamber (sav) onlara meyteden yemeyi mübah kılmıştır. O halde bu hadisin delaleti şu olur: Meyte yemek, kişinin ihtiyacı olan gıdayı

(1) *Ebû Dâvûd*, Et'ime 36; *Müsned*, V, 96.

(2) *Ebû Dâvûd*, Et'ime 36.

alabilecek kadarına mübahtır. Malik'in görüşü budur. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur.

İbn Huveyzimendâd der ki: Bunların sabah ve akşam yemeleri caiz olduğuna göre doyuncaya kadar yeyip azık olarak ayırmaları da caiz olur.

Ebu Hanife ile bir diğer görüşünde Şafiî ise şöyle demektedir: Kişinin meyteden ancak kendisini ölümden kurtaracak kadarını yiyebilmesi caiz olur. el-Müzenî'nin kabul ettiği görüş de budur. Derler ki: Eğer baştan beri bu halde ise (yani tok ise) meyteden herhangi bir şey yemesi onun için caiz olmaz. İşte meyteden yemeye başladıktan sonra da bu noktaya gelmesi halinde durum budur. Buna yakın bir görüş el-Hasen'den de rivâyet edilmiştir.

Katade de der ki: Herhangi bir şekilde meyteden doyasya yiyemez. Mukâtil b. Hayyan ise der ki: Üç lokmadan fazlasını yiyemez. Doğru olan ise - önceden de geçtiği gibi- bunun aksini ileri süren görüştür.

29- Haram İle Tedavi:

Meyte ile tedaviye gelince ya aynı haliyle kullanılmasına ya da onu yakarak kullanmaya ihtiyaç duyulur. Eğer yakmak suretiyle değişikliğe uğrarsa İbn Habib: Onunla tedavi etmek de namaz kılmak da caiz olur, der. İbnu'l-Macşun'un bunu daha caiz kabul etmesi ise, yakmanın -niteliklerinin değişmesi dolayısıyla- bir temizleme olduğundan hareketle daha hafif görmüş olmasındandır. el-Utbiyye'de İmam Malik'ten "mertek" denilen ve meytenin kemiklerinden yapılan ilaç hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Eğer bu ilacı yarasının içine koyarsa orayı yıkamadıkça onunla namaz kılamaz.

Eğer meyte bizatihî mevcut ise Suhnûn bu hususta şöyle demektedir: Hiçbir şekilde onunla da domuz ile de tedavi olunmaz. Çünkü aç olma halinin aksine bunun yerini tutan helal bir ilaç bulunmaktadır. Zira açlık halinde meytenin yerini tutacak başka birşey bulunursa meyte yenilemez.

Aynı şekilde şarap ile de tedavi edilemez. Malik'in görüşü budur. Şafiî'nin mezhebinden de zahir (kuvvetli) olan görüş budur. Şafiî mezhebi alimlerinden İbn Ebi Hureyre'nin kabul ettiği görüş de budur. Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Açlık için değil de tedavi için şarap içmek caizdir. İmam Şafiî mezhebi ilim adamlarından Kadı et-Taberî'nin tercih ettiği görüş budur; es-Sevrî'nin görüşü de budur.

Şafiî mezhebine mensup kimi Bağdatlılar da şöyle demektedir: Tedavi için değil de susuzluk dolayısıyla şarabın içilmesi caizdir. Çünkü susuzluğun vereceği zarar çabuk ortaya çıkar, tedavininki ise böyle değildir.

Şöyle de denilmiştir: Her iki sebep dolayısıyla da şarabın içilmesi caizdir. Şafiî mezhebine mensup bazıları, haram kılınan her türlü şey ile tedaviyi kabul etmemiştir. Bundan özel olarak sadece develerin sidiklerini istisna etmiş-

lerdir. Bu istisnaya sebep ise Uranîler ile ilgili hadis-i şeriftir. (1)

Bazıları da haram olan herşeyin tedavide kullanılmasını kabul etmemektedirler. Çünkü Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah ümmetin şifasını onlara haram kıldığı bir şeyde kılmamıştır." (2)

Tarik b. Süveyd'in şaraba dair soru sorması esnasında Peygamber (sa)ın ona şarabı yasaklaması veya şarap yapmasını kerih görmesini de buna delil gösterirler. Ben şarabı tedavide kullanılmak üzere yapıyorum, deyince Hz. Peygamber şu şekilde ona cevap verir: "Şüphesiz ki o (şarap), bir ilaç değildir. O bir hastalıktır." Bu hadisi Müslim Sahih'inde rivâyet etmiştir. (3)

Bu hadis-i şerifin zaruret haliyle kayıtlanma ihtimali vardır. Zehir ile tedavi olmak caiz ise de içilmesi caiz değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

30- Zaruret Halinde Haramlardan Yararlanmanın Şartları:

"Mecbur kalırsa saldırmamak..." Bu buyruk haldir. İstisna olduğu da söylenmiştir.. Yüce Allah'ın: "(قَبْرَ بَاغٍ): **Saldırmamak**" buyruğundaki (بَاغٍ) (olumsuzluk anlamını veren edat), hal olarak nasb edilmiştir. Müstesnâ olmak üzere nasb edildiği de söylenmiştir. Eğer bu edatın yerine (فِي) kullanılabiliriyorsa haldir. Yerine "illâ" istisna edatı kullanılabiliriyorsa istisnâdır. Diğerlerini de buna kıyas edin.

(بَاغٍ): Saldıran, kelimesinin aslı, sonunda ya harflidir. Yâ harfi üzerinde ötre ağır geldiğinden sakın okunur. Tenvin de sakın olduğundan yâ harfi hafif edilmiştir. Sonundaki esre buna delâlet eder.

Katade, el-Hasen, er-Rabi' b. Zeyd ve İkrime'nin açıklamalarına göre anlamı şöyledir: İhtiyacından fazla yememek suretiyle **"saldırmamak"** ve bu haramlara ilişmek ve yemek imkânı ile birlikte bunlardan yemeyerek **"haddi aşmaksızın yerse onun üzerine günah yoktur."** es-Süddî der ki: Bunlara arzu ile ve lezzet duyarak **"saldırmamak"** karnını doyuruncaya kadar yemek suretiyle de **"haddi aşmaksızın yerse onun üzerine günah yoktur."**

Mücahid, İbn Cübeyr ve başkalarına göre de anlamı şöyledir: Müslümanlara **"saldırmamak ve"** onlara karşı **"haddi aşmaksızın yerse onun üzerine günah yoktur."**

Buna göre saldırgan ve haddi aşan kimselerin kapsamına yol kesiciler, İslâm Devleti'nin meşrû yöneticilerine karşı çıkanlar, akrabalık bağlarını kesmek uğrunda, müslümanlara baskın yapmak yolunda yolculuk yapan ve benzeri durumda olanlar da girmektedir.

Bu açıklama doğru bir açıklamadır. Çünkü sözlükte **bağy**'in (saldırganlı-

(1) Bu hadisin çeşitli rivâyetleri için bk. *Buhârî*, Cihâd 152, Zekat 68, Hudûd 15, 17, 18, Tıb 5, 6, 29; *Ebü Dâvûd*, Hudûd 3; *Tirmizî*, Tahare 55; *Nesai*, Tahare 55, 190, Tahrimu'd-Dem 7-9; *İbn Mâce*, Hudûd 20.

(2) *Buhârî*, Eşribe 15

(3) *Müslim*, Eşribe 12; *Ebü Dâvûd*, Tıb 11; *Tirmizî*, Tıb 8.

ğın) asıl anlamı fesad çıkarmak maksadını gütmektir. Kötü işler yapan kadın hakkında da bu kökten gelen kelime kullanılır. Yüce Allah bu kökten olmak üzere şöyle buyurmaktadır: *"Ve cariyelerinizi de zinaya (el-biğa) zorlamayın."* (en-Nur, 24/33)

Bağy kelimesi bazen fesadın dışında birtakım şeyleri istemek, talep etmek hakkında da kullanılabilir. Araplar (mesela) devesini aramak maksadıyla çıkan kimseler hakkında da bu kelimeyi kullanır. Şairin şu beyitleri de bu türdendir:

لَا يَمْنَعُكَ مِنْ بُغَا ۞ الْخَيْرُ تَعْقَادُ الرِّثَامِ
إِنْ الْأَشَائِمُ كَالْأَيَا مِنْ وَالْأَيَامُنُ كَالْأَشَائِمِ

"Büyü kastıyla yapılan düğümler seni hayır aramaktan alıkoymasın
Çünkü uğursuz şeyler uğurlular, uğurlu denilen şeyler uğursuzlar gibidir."

31- Haramın Mübah Kılınmasının Bir Diğer Şartı:

"Ve haddi aşmaksızın." Yüce Allah -önceden de açıkladığımız gibi- bütün mübahlardan istifade etmekten acze düştüğü zaruret hâlinde âcizliğinden ötürü haram olanların tümünden yemeyi helal kılmıştır. Buna göre mübah olan birşeyin bulunmaması haram olan şeyin mübah kılınması için bir şarttır.

32- Masiyet Halinde Zaruret Dolayısıyla Ruhsattan Yararlanmak:

Zaruret hali ile birlikte masiyetin sözkonusu olması halinde (zaruretin ruhsatından yararlanmak hususunda) ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Mesela, zaruret halinde olan kişi, yol kesmek veya gidip gelen yolcuları korkutmakta ise, Malik ve iki görüşünden birisinde Şafiî, ruhsattan istifade etmesini -masiyeti dolayısıyla- mahzurlu görmüşlerdir. Çünkü yüce Allah, böyle birşeyi destek ve yardımcı olmak üzere mübah kılmıştır. İsyan eden kimseye yardım etmek ise helal değildir. Böyle bir kimse eğer haram kılınan birşeyden yemek isterse önce tevbe etsin, sonra yesin.

Ebu Hanife ve öteki görüşünde Şafiî ise isyan halinde olana bunu mübah görmüşler ve kişinin itaat halinde ya da isyan halinde olması için bu tür şeylerin mübah kılınması açısından herhangi bir fark görmemişlerdir. İbnu'l Arabî der ki: Masiyetini devam ettirmekle birlikte böyle bir işi mübah görene hayret edilir. Kimsenin bu görüşte olduğunu da zannetmiyorum. Böyle bir görüşü ileri süren kesinlikle hata eder.

Derim ki: Sahih ise bunun hilafıdır. Çünkü masiyet kastıyla yapılan yolculukta kişinin kendi kendisini ölüme bırakması, içinde bulunduğu masiyetten daha büyük bir masiyettir. Nitekim yüce Allah: *"Kendi nefislerinizi öldürmeyiniz"* (el-Maide, 5/29) diye buyurmaktadır. Bu buyruk umumidir. Kaldı ki böyle bir kimsenin ikinci bir halde tevbe etmesi ve tevbenin işledi-

ği günahlarını silmesi de muhtemeldir. Mesruk şöyle demektedir: Meyte, kan ve domuz eti yemek zorunda kalan bir kimse ölünceye kadar bunlardan yemese - Allah'ın onu affetmesi hali dışında - cehenneme girer. el-Kıya diye bilinen Ebu'l Hasen et-Taberî de şöyle demektedir: Zaruret halinde meyteden yemek bir ruhsat değil, farz bir azimettir. Eğer meyteden yemeyecek olursa asi olur.

Diğer taraftan meyteden yemek, yolculuğun ruhsatlarından veya yolculuk şartına bağlı bir ruhsat değildir. Aksine ister yolculukta olunsun, ister ikamet halinde olunsun zaruretin sonuçlarındandır. Bu, tıpkı hasta olduğu takdirde ikamet halinde olan günahkârın orucunu açmasına benzer ve tıpkı su bulmamak halinde isyankârın yolculukta teyemmüm etmesine benzer. el-Kıya der ki: Bizce sahih olan da budur.

Derim ki: Bu hususta İmam Malik'ten gelen rivâyetler farklıdır. Onun kabul ettiği görüşlerin meşhur olanı el-Bacî'nin *el-Müntekâ* adlı eserinde belirttiğine göre, zaruret halinde olan bir kimsenin masiyet kastıyla yaptığı yolculukta (yenmesi haram kılınan şeylerden) yemesi caiz olur, şu kadar var ki namazını kısaltması ve orucunu açması caiz olmaz.

İbn Huveyzimendad da der ki: Zaruret halinde olanın yemesine gelince bu hususta itaat eden ile isyan eden arasında fark yoktur. Çünkü meytenin (zaruret halinde) hem yolculuk esnasında hem ikamet halinde yenilmesi caizdir. Masiyetler işlemek üzere yola çıkan bir kimsenin üzerinden ikamet edenin hükmü kalkmaz. Aksine mukîm olmaktan daha kötü bir haldedir. Oruç açmak ve namaz kısaltmak ise böyle değildir.

Çünkü bunlar yolculuk şartına bağlı iki ayrı ruhsattır. Buna göre yolculuk bir masiyet için yapıldığı takdirde yolculukta namazını kısaltması caiz olmaz. Çünkü böyle bir ruhsat yolculuğa has bir ruhsattır.

Bundan dolayı şöyle diyoruz: Masiyet kastıyla çıktığı yolculukta suyu bulmadığı takdirde teyemmüm eder. Çünkü teyemmüm hem yolculuk halinde hem ikamet halinde aynıdır. İşlemiş olduğu bir masiyet dolayısıyla böyle bir kimseye meyteden yemesini ve teyemmümde bulunmasını engellemek nasıl caiz olabilir? Halbuki yemeği terkederse ölür, bu ise en büyük bir masiyettir.

Teyemmümü terkederse namazı zayi eder. Böyle birisine şu şekilde söylemek caiz olur mu: Sen bir masiyet işledin haydi bir tane daha işle. İçki içmiş olan bir kimseye zina et, zina eden bir kimseye, kâfir ol demek caiz olur mu? Veya her ikisine haydi namazı kılmayıverin denilebilir mi? Bütün bunları (İbn Huveyzimendad) *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde zikretmekte, İmam Malik'ten olsun, onun arkadaşlarından herhangi bir kimseden olsun farklı bir görüşten de söz etmemektedir.

el-Bacî ise şöyle demektedir: "Ziyad b. Abdurrahman el-Endelûsî'nin rivâyetine göre yaptığı yolculuk sebebiyle âsi olan bir kimse namazını kısa kı-

lar, Ramazan ayında oruç açar. Bütün bu hususlar arasında o fark gözetmez. Bu, aynı zamanda Ebu Hanife'nin de görüşüdür. Yemekten uzak durmak suretiyle kendisini öldürmesinin caiz olmayacağı hususunda ve farz olarak yemekle emrolunduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Masiyet kastıyla yolculuğa çıkan bir kimse üzerinden namaz ve oruç gibi farz ve vacipler sakıt olmaz. Aksine bunları yerine getirmek zorundadır. İşte sözünü ettiğimiz şeylerin durumu da böyledir.

Birinci görüşü şöylece açıklayabiliriz: Bu gibi şeyler (namazın kısaltılması, Ramazan ayında oruç açılması gibi) insanların ihtiyaçları dolayısıyla yolculuklarda mübah kılınmıştır. Böyle bir kimsenin masiyetleri işlemek üzere -ve kendisini öldürmemek imkânı varken- bunlardan faydalanması mübah değildir. İbn Habib der ki: Bu da önce tevbe etmesi, tevbe ettikten sonra da meyte etini yemesi suretiyle gerçekleşebilir.

İbn Habib bu hususta yüce Allah'ın: **"Kim mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi aşmaksızın yerse onun üzerine günah yoktur"** buyruğuna sarılmıştır. Böylelikle meytenin zaruret dolayısıyla mübah kılınabilmesi için saldırmamasının şart koşulduğunu göstermektedir. Yol kesmek veya yolda gidip gelenleri soymak üzere yolculuk yapan yahut akrabalık bağını kesmek veya bir günah işlemek üzere yola çıkan bir kimse ise hem saldırgandır, hem de haddi aşan bir kimsedir. Dolayısıyla böyle bir yolculukta mübahlığın şartları bulunmamaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır."

Derim ki: Bu hitaptan anlaşılanı delil göstermektir. Hitaptan anlaşılan (mefhumu'l-hitab)ı delil göstermek ise usûl alimleri arasında ihtilaflı bir husustur. (1) Âyet-i kerimenin düzeni ise saldırmaksızın ve haddi aşmaksızın zaruret halinde olan için günah olmadığını ifade etmekte, öyle olmayanlar hakkında da herhangi birşey dememektedir. Aslolan ise hitabın genel oluşudur. Herhangi bir sebep dolayısıyla bu genelliğin ortadan kalktığını ileri süren kimsenin buna dair delil getirmesi gerekir.

34- Allah Ğafur'dur, Rahimdir. (2)

"Şüphesiz ki Allah Ğafurdur Rahimdir." (yapılan isyanları bağışlar), dolayısıyla hakkında ruhsat verdiği şeylerden ötürü sorgulamaması öncelikle sözkonusudur. O'nun belli şartlarda birtakım ruhsatlar vermiş olması da rahmeti cümlesindendir.

(1) Mefhumu'l-kitab, Delilu'l-hitab, Mefhumu'l-muhâlefe diye anılan delildir. Delilin söz konusu etmediği şeylerin hükmünün, sözkonusu ettiklerinden farklı olması demektir. Etraflı bilgi için fihrist usulü eserlerinin ilgili bahislerine bakılmalıdır.

(2) Asıl nüshada da başlıkların sayımında tam bir birlik olmadığı, baskıya hazırlayan tarafından da belirtilmiş bulunuyor.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ
وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾

174. Allah'ın indirdiği kitaptan birşeyi gizleyip de onu az bir bedelle satanlar, işte onlar karınlarına ateşten başka birşey yemezler. Kıyamet gününde ise Allah onlarla konuşmaz. Onları temize çıkarmaz. Onlar için acıklı bir azap da vardır.

"Allah'ın indirdiği kitaptan birşeyi gizleyip de.." Yahudi ilim adamları yüce Allah'ın Tevrat'ta indirmiş olduğu Muhammed (s.a)'ın niteliklerini ve peygamberliğinin doğruluğunu gizlediler.

Burada yer alan **"indirdiği"** buyruğu "açığa çıkarıp izhar ettiği" demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Allah'ın indirdiği gibi ben de indiririm diyenden..."** (el-En'âm, 6/93); ortaya çıkartacağım diyenden, demektir.

Bu kelimenin, asıl anlamı üzere olduğu da söylenmiştir. Yani yüce Allah'ın melekleri aracılığıyla peygamberlerinin üzerine gönderdiklerini gizleyenler; **"Onu"** yani gizledikleri şeyleri **"az bir bedel ile"** yani rüşvet almak karşılığında **"satanlar."** Burada alınan bedele "az" denilmesi süresinin sona ermesi, akibetinin kötü olması dolayısıyladır. Onların aldıkları rüşvetin (vebalarına oranla) az olmasından ötürü böyle denildiği de söylenmiştir.

Derim ki: Bu âyet-i kerime her ne kadar yahudi alimleri hakkında ise de elde edeceği dünyalık sebebiyle kendi isteğiyle hakkı gizleyen müslümanları da kapsamına alır. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden ⁽¹⁾ geçmiş bulunmaktadır.

"Karınlarına" buyruğunda "karınlar" kelimesinin zikredilmesi yemenin gerçek anlamıyla olacağına delalet etmesi ve te'kid içindir. Çünkü, filan kişi benim arazimi yedi ve benzeri ifadelerde "yemek" tabiri mecazî olarak da kullanılabilir. Yine "karınlar" kelimesinin zikredilmesi ile onların açgözlülüklerine ve herhangi bir değer taşımayan bir miktar yiyecekten elde edecekleri pay karşılığında ahiretlerini satmış olduklarına dikkat çekilmektedir.

"Ateşten başka" buyruğunun anlamı ise şudur: Onların o aldıkları bedel, onlar için haramdır. Bunu aldıkları için Allah da onları ateş ile azablandıracaktır. Böylelikle onların aldıkları rüşvetleri Allah "ateş" diye adlandırmak-

(1) 41. âyet 1. başlık 79. âyet 5. başlıkta

ındır. Çünkü bu aldıkları bedel onları ateşe götürür. Müfessirlerin çoğunluğu böyle söylemiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani yüce Allah, hakkı gizlediklerinden dolayı gerçek anlamıyla ateş yemek suretiyle cehennemde onları cezalandıracaktır. Böylelikle yüce Allah sonunda ulaşacakları durumu "hal" ifade eden kiplerle anlatmaktadır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Şüphesiz ki zulümle yetimlerin mallarını yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar."* (en-Nisâ, 4/10); yani böyle yapanların sonuçta varacakları durum budur.

Şairlerin söyledikleri şu ifadeler de bu türdendir:

"Ölmek için doğurunuz, yıkım için bina yapınız."

Yine bir başkası şöyle demiştir:

"Annenin doğurdukları ölüm içindir."

Bir başkası da:

"Biz bu evlerimizi zaman onları yıksın diye yapıyoruz" (demektedir).

Bu tür anlatımlar Kur'ân'da da şiirde de pek çoktur.

"Kıyamet gününde ise Allah onlarla konuşmaz." Bu, Allah'ın onlara olan gazabını ve onlardan razı olmasının sözkonusu olmayacağını ifade etmektedir. Çünkü: Bir kimseye kızıp gazap ettiğinde onunla konuşmayacağı söylenir. Taberî de der ki: Bu, Allah sevecekleri bir şekilde onlarla konuşmayacaktır, demektir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *"Orada hakir olarak kalın ve Benimle konuşmayın."* (el-Mü'minun, 23/108)

Bunun, melekleri onlara selam vermek üzere göndermeyeceği anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Onları temize çıkarmaz." Onların kötü olan amellerini ıslah edip temizlemez, arındırmaz. ez-Zeccâc der ki: Allah onlardan hayır ile söz edip övmez, onları temiz kimseler diye adlandırmaz.

"Onlar için acıklı" yani acı ve ıstırap verici **"bir azap vardır."** Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/10. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Üç kişi vardır ki kıyamet gününde Allah onlarla konuşmaz, onları temize çıkarmaz, onlara bakmaz ve onlar için can yakıcı bir azap vardır. (Bunlar): Zina eden yaşlı, yalan söyleyen bir hükümdar ve büyüklük taslayan fakir." (1)

Bu hadis-i şerifte özellikle bu gibi kimselerin can yakıcı azaba uğrayıp ağır ceza çekeceklerinin belirtilmesi, sadece ve sadece inat olsun diye bu işleri yaptıklarından ve onları bu masiyetlere iten şeyin oldukça önemsiz olmasın-

(1) *Müslim*, İman 172; *Müsned*, II, 480. Ayrıca, *Nesai*, Zekât 77; *Müsned*, II, 433 yakın lafızlarla.

dan dolaydır. Çünkü onlar böyle bir şeyi ihtiyaçlarından dolayı yapmamakta, böyle olmayıp onlar gibi olmayanların bu gibi hallere ittiği bir zaruret ile bunlar karşı karşıya kalmamaktadır.

Hadis-i şerifte "ve onlara bakmaz" buyruğunun anlamı ise onlara merhamet buyurmaz, onlara şefkat etmez demektir. Yüce Allah'ın izniyle Al-i İmran Sûresi'nde (77. âyet 1. başlıkta) buna dair açıklamalar gelecektir.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾

175. Onlar hidâyete karşılık sapıklığı, mağfirete karşılık azabı satın aldılar. Onlar ateşe ne kadar da dayanıklıymışlar!

Yüce Allah'ın: "**Onlar hidâyete karşılık sapıklığı, mağfirete karşılık azabı satın aldılar**" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (16. âyetin tel-sirinde) geçmiş bulunmaktadır. Azap sapıklığa tabi olup mağfiret de onların kabul etmedikleri, bir kenara ittikleri hidâyete bağlı olduğundan dolayı kelimenin anlamı genişletilerek "**satın almak**" tabiri ile bu tutumları ifade edilmektedir.

"**Onlar ateşe ne kadar da dayanıklıymışlar!**" buyruğu aralarında el-Hasen ve Mücahid'in de bulunduğu çoğunluğun görüşüne göre bu ifade teaccüb (hayret) anlamındadır. Ve burada hayret etmeleri istenenler, yaratıklarıdır. Şöyle buyurulmuş gibidir: Sizler bunların ateşe karşı dayanıklı oluşlarından ve orada kalacakları süreden dolayı hayret ediniz. Kur'ân-ı Kerim'de (bu tür teaccüb ifade eden) şu buyruklar da bulunmaktadır: "**Kahrolası o insan; ne kadar da nankördür o!**" (Abese, 80/17); "**Onlar neler neler görür, neler neler işitirler (hayret)!**" (Meryem, 19/38) İşte bu buyrukların da ifade ettikleri anlam budur. (Teaccüb ve hayrettir). Bu açıklamaları Ebu Ali (yapmıştır).

el-Hasen, Katade, İbn Cübeyr ve er-Rabî der ki: Allah'a yemin olsun ki onlar cehenneme dayanamayacaklardır. Fakat cehenneme karşı ne kadar da cesaretli imişler! Bu şekilde bir anlatım Yemenlilerin kullandıkları bir üsluptur ve bilinmektedir. el-Ferrâ der ki: Bana el-Kisaî haber verip şöyle dedi: Bana Yemen Kadısı şunu bildirdi: İki davalı yanına gelip davalastılar. Onlardan birisinin yemin etmesi gerekti. Yemin etti. Arkadaşı ona: Sen Allah'a karşı ne kadar da dayanıklı imişsin! dedi. Ona karşı ne kadar da cüretkâr imişsin, demek istedi.

Burada buyruk şu anlama gelmektedir: Onlar cehenneme götürecek işler yaptıkları için ateşe karşı ne kadar da cesaretlidirler! ez-Zeccâc'ın naklettiğine göre bunun anlamı: Onlar cehennemde ne kadar da uzun bir süre ka-

lacıklardır, şeklindedir. Bu ifade ise: Filan kişi hapse ne kadar da dayanıklıdır, yani orada ne kadar da çok kaldı anlamındaki ifade türündendir.

Bu buyruğun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Onların cehennemden çekinip sakınmaları ne kadar da azdır! İşte bu şekildeki az sakınmaları "sabır ve dayanıklılık" diye ifade edilmektedir.

el-Kisaî ve Kutrub da şöyle demişlerdir: Yani bunlar cehennemliklerin amellerini ne kadar da sürdürüp devam ettiriyorlar!

Bir görüşe göre de burada soru, azarlamak anlamındadır. (Teaccüb anlamında değildir). Bu açıklamayı İbn Abbas, es-Süddî, Ata, Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ yapmıştır. Bunun da anlamı şöyle olur: Onların cehennemliklerin amellerine dayanıp sabretmelerini sağlayan şey nedir?

Bunun onları küçümsemek ve yaptıklarını hafife almak anlamına bir soru olduğu da söylenmiştir.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ
لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

176. Bunun sebebi: Allah'ın, kitabı hak ile indirmesidir. Muhakkak ki kitapta anlaşmazlığa düşenler elbette uzak bir ayrılık içindedirler.

Bu buyruktaki: (ذَلِكَ) kelimesi ref mahallindedir ve hükme işaret etmektedir. Şöyle demiş gibidir: Haklarında verilen cehennemliklerden olmak hükmünün sebebi Allah'ın kitabı hakla indirmesidir.

ez-Zeccâc der ki: Bunun takdiri şöyledir: İş böyle olacaktır veya işte bu iş ya da onların bu azabı Allah'ın kitabı hakla indirmesinden dolayıdır, şeklindedir.

el-Ahfeş der ki: Buradaki "bu" kelimesinin haberi zikredilmemiştir. Bunun anlamı ise: Onlar bunu biliyorlar.

Bunun sebebi ise.. şeklindedir. Bunun nasb mahallinde olup: Bizim onlara bunu yapmamızın sebebi.. anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Bunun sebebi Allah'ın, kitab'ı" burada Kur'ân-ı Kerim demektir.

"Hakla" yani doğrulukla bir görüşe göre de açık ve kesin delil ile "indirmesidir. Muhakkak ki kitap'ta" burada da Tevrat anlamındadır; "anlaşmazlığa düşenler, elbette uzak bir ayrılık içindedirler." Hristiyanlar Tevrat'ta Hz. İsa'nın niteliklerinin bulunduğunu ileri sürdüler, yahudiler ise onun niteliklerini reddedip inkâr ettiler.

Bir görüşe göre ise onlar Tevrat'a yapışmak hususunda atalarına ve geçmişlerine muhalefet ettiler. Bir diğer açıklamaya göre: Tevrat'ta bulunan Mu-

hammed (s.a)'ın niteliklerine aykırı davranışlarda bulundular ve Tevrat hakkında anlaşmazlığa düştüler.

Burada da **"kitap"** ile Kur'ân'ın kastedildiği söylenmiştir. Anlaşmazlığa düşenler ise Kureyş kâfirleridir. Onların kimisi Kur'ân bir büyüdür, kimisi geçmişlerin efsanesidir, kimisi uydurulup iftira edilmiştir ve buna benzer şeyler söylemektedir.

"Ayrılık içinde olmanın" ne anlama geldiğine dair açıklamalar ise daha önceden (137. âyette) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ
ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ
وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ
فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ
الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177. Yüzlerinizi doğu ve batıya döndürmeniz birr değildir. Fakat birr, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden, ona olan sevgisine rağmen malı akrabasına, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilenenlere, kölelere veren, namazını dosdoğru kılan, zekâtını verenin, ahidleşince ahidlerini yerine getirenlerin, sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerinkidir. İşte sâdık olanlar da bunlardır, takvâ sahibi olanlar da bunlardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Yüzlerinizi birr değildir"** buyruğunda kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler vardır. Katade der ki: Bize anlatıldığına göre adamın biri Peygamber (s.a)'e "birr"ın mahiyetini sorar. Bunun üzerine de yüce Allah bu âyet-i kerimeyi inzal buyurdu. ⁽¹⁾

(1) Mürsel olduğu açıkça görülen bu rivâyeti ve sonrakini, el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 52'de zikretmektedir.

Yine Katade der ki: Kişi farzlar emrolunmadan önce Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna şahitlik ettiği ve sonra da bu haliyle öldüğü takdirde, cennet onun için hak olurdu. İşte yüce Allah bu âyet-i kerimeyi inzal buyurdu.

er-Rabî ve yine Katade der ki: Burada hitap yahudilerle hristiyanlardır. Çünkü bunlar, Allah'a yönelmek ve yüzlerini döndürmek hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Yahudiler Beytül-Makdis'e doğru, hristiyanlar ise güneşin doğduğu tarafa yönelirler. Buna karşılık kiblenin değiştirilmesi hususunda ileri geri konuşup her bir kesim kendisinin yöneldiği tarafın üstün olduğunu ileri sürünce onlara: Hayır, birr sizin üzerinde bulunduğunuz bu durum değildir, fakat birr Allah'a iman eden ... inkidir, denildi.

2- "Birr" Kelimesinin Okunuşu:

Hamza ve Hafs buradaki "el-Birr" kelimesini "el-Birra" şeklinde okumuşlardır. Çünkü "Leyse: değildir" edatı "kâne: idi" kabilindendir. Bundan sonra gelen iki marifeden istediğini isim ve haber yapabilirsin. Burada "Leyse"den sonra "el-birr" kelimesi geldiğinden onu (haber yaparak) nasb etmiştir. "Döndürmeniz" anlamındaki (أَنْ تَوَلَّوْا) yı da isim yapmıştır.

Mastarın (başına fiili mastara çeviren edat gelmiştir) isim olması ise daha uygundur. Çünkü belirtisiz (nekire) gelmez. "el-Birr" kelimesi ise bazan nekire gelebilir, fiil de tarifte (marife oluşt) daha güçlüdür.

Buna karşılık geri kalanlar ise "el-birru" şeklinde ve "leyse"nin ismi kabul ederek okumuşlardır.

Haberi ise "döndürmeniz" anlamındaki ibaredir. Bu ikinci okuyuşun takdiri; Birr, yüzlerinizi ... döndürmeniz değildir, şeklindedir.

Birinci okuyuşun takdiri ise: Yüzlerinizi ... döndürmeniz birr değildir, şeklindedir. Yüce Allah'ın şu buyrukları da bunun gibidir: "Onların delilleri 'eğer doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getiriniz' demekten başka birşey olmadı." (el-Câsiye, 45/25); "Bundan sonra kötülük edenlerin akıbeti kötülük oldu, çünkü onlar Allah'ın âyetlerini yalanladılar." (er-Rûm, 30/10); "Sonra ikisinin de akıbetleri orada ebedî kalmak üzere ateşin içinde kalmalarıdır" (el-Haşr, 59/17) buna benzer daha başka buyruklar da vardır.

"el-Birr" kelimesinin geçtiği ikinci âyet-i kerime bu kelimedenden sonra "be" harf-i cerri geldiğinden dolayı bu kelimenin icma ile ref ile (el-birru) şeklinde okunması ikinci okuyuşu daha da kuvvetlendirmektedir ki sözkonusu âyet-i kerime şöyledir: "Birr, evlere arkalarından girmek değildir." (el-Bakara, 2/189) Bu halde ancak ref ile okumak caizdir. Böylece birincinin ikinciye hamledilmesi (onun gibi okunması) ondan farklı okunmasından daha iyidir.

Diğer taraftan Ubey b. Ka'b'ın Mushafında da (bu âyette) bu kelimedenden sonra "be" harfi gelmiş bulunmaktadır. İbn Mes'ud'un Mushafında da böyledir, kıraat alimlerinin çoğunluğu da bunu kabul etmiştir. Bununla birlikte her iki okuyuş şekli de güzeldir.

3- *Birr'in Anlamı:*

"Fakat birr, Allah'a .. iman eden..." Burada "el-birr" kelimesi bütün hayırları kapsayan bir isimdir. İfadenin takdiri şöyledir: "Fakat birr, Allah'a iman edenin.. yaptığı birrdir (iyiliktir)." Görüldüğü gibi muzaf hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın: *"O kasabaya sor."* (Yusuf, 12/82); *"Buzagı kalplerine iştirilmişti"* (el-Bakara, 2/93) buyruklarında olduğu gibi. ⁽¹⁾ Bu açıklama el-Ferra, Kul-rub ve ez-Zeccâc'a aittir. Şair de şöyle demiştir:

فإنما هي إقبال وإدبار

"Çünkü o ancak ya bir ikbaldir veya bir sırt çeviridir."

Yani ya ikbal sahibidir veya sırt çevirendir, demektir. en-Nâbiğa da şöyle demiştir:

وكيف توأصل من أصبحت خيالاته كأي مَرَحِبٍ

"Arkadaşlığı Ebu Merhab'ı (gölgeyi) andıran hale gelen kimsenin Arkadaşlığını nasıl sürdürürsün?"

Burada kasıt Ebu Merhab'ın arkadaşlığı gibi arkadaş olan demektir. Muzaf hazfedilmiştir.

Bu buyruğun anlamının: Fakat iyilik sahibi şudur ki... şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"Onlar Allah nezdinde yüksek derecelerdirler"* (Âli İmran, 3/163); yani yüksek derecelere sahip kimselerdir, demektir.

Bu âyet-i kerimenin inişiyle ilgili şu açıklamalar da vardır: Peygamber (s.a) Medine'ye hicret edip farz namazlar emrolunup kible Ka'be'ye döndürülüp bütün hadler tayin ve tesbit edildikten sonra yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi ve şöyle buyurdu: Birr'in bütünü sadece sizin namaz kılıp da başka birşey yapmamanızdan ibaret değildir. Fakat birr yani iyilik sahibi kimse, Allah'a ibadet eden... kimsenin yaptığıdır. Bu açıklama İbn Abbas, Mücahid, Dahhâk, Ata, Süfyan ve ez-Zeccâc'a aittir.

Buradaki "birr" kelimesinin (iyilik yapan anlamına gelen): el-Bârr ve el-berr anlamında olması da mümkündür. Kimi zaman fail, mastar anlamını ifade eden kelime ile de kastedilebilir.

Nitekim adl (adaletli) bir adam, oruç ve fitr, (yani oruçlu ve oruçsuz) da denilebilmektedir. Âyet-i kerime de şöyle buyurulmaktadır: *"Eğer suyunuz yerin dibine geçmek (yani geçmiş) olursa"* (el-Mülk, 67/30) Ebu Ubeyde'nin tercih ettiği açıklama şekli budur.

el-Müberred de şöyle demektedir: Ben eğer Kur'ân-ı Kerim'i okuyan kıraat erbabından birisi olsaydım "be" harfini üstün olarak "fakat el-berr (iyilik yapan)" diye okurdum, demiştir.

(1) Buyruklar: O kasaba halkına sor; ve: Buzagının sevgisi.. takdirindedir.

4- Sözlerinde Duranlar ve Sabredenler:

Yüce Allah'ın: **"Ahidleşince ahidlerini yerine getirenlerin... sabredenlerinkidir"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: **"Ahidlerini yerine getirenlerin"** kelimesi **"iman eden"** deki (مَنْ) üzerine atfedilmiştir. Çünkü bu kelime çoğul anlamında ve ref mahallindedir. Şöyle buyurulmuş gibidir: Fakat iyilik, iman edenler ve ahidlerini yerine getirenlerinkidir. Bu açıklama el-Ferrâ ve el-Ahfeş'e aittir.

"(والصابرين): Sabredenler" kelimesi ise ya övmek kastıyla nasbedilmiştir veya ondan önce gizli bir fiil sözkonusudur. Araplar övmek ve yermek için kullandıkları isimleri nasbederler. Sanki böyle yapmakla övdükleri ya da yerdikleri kişiyi bu hususta tek başına tutmak ve sözün baş tarafına onu tabi kılmak istemeyerek nasbet derler. Övmek kastıyla bu şekilde nasbedilen buyruklardan birisi de: **"Ve namazı dosdoğru kılanlara.."** (en-Nisa, 4/162) buyruğunda görülmektedir. el-Kisaî de üzere şu beyitleri kaydetmektedir:

وَكُلُّ قَوْمٍ أَطَاعُوا أَمْرَ مُرْشِدِهِمْ إِلَّا تُمِيراً أَطَاعَتْ أَمْرَ غَاوِيهَا
الطَّاعِينَ وَلَمَّا يُطِيعُوا أَحَدًا وَالْقَائِلُونَ لِمَنْ دَارَ نُخْلُهَا

"Her bir kavim kendilerini doğru yola iletenin emrine itaat ettiler.

Numeyr müstesna, onlar kendi azgınlarının emrine itaat ettiler.

(Düşmanlarından korktukları için) göç edenler, buna karşılık (kendilerinden korkulmadığından) hiçbir kimsenin göç etmesine sebep olamayanlar
Ve göç edip arkada bıraktıkları (yurtları için): biz bu evi kime bırakıyoruz?
diyenler(dir onlar)."

Ebû Ubeyde de şu beyitleri buna örnek olarak göstermektedir:

لَا يَتَعَدَّن قَوْمِي الَّذِينَ هُمْ سَمُ الْعَدَاؤِ وَآفَةُ الْجُزْرِ
النَّازِلِينَ بِكُلِّ مُعْتَرَكٍ وَالطَّيِّبُونَ مَعَايِدَ الْأُزْرِ

"Uzağa gitmesin benim o kavmim

Düşmanlara zehirdirler; (misafirlere çokça ikram ettikleri için)
develer için bir afettirler

Her savaşa katılırlar

Ve iffetlerini koruyan temiz insanlardır."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

نحن بني ضَبَّةٍ أَصْحَابُ الْجَمَلِ

"Biz Dabbeoğulları ki, Cemel sahipleriyiz..."

Burada kendilerini övmek üzere nasb okumuştur.

Yermek kastıyla nasbetmeye gelince yüce Allah'ın şu buyruğu buna örnektir: *"Onlara nerede olurlarsa olsunlar lanet edilmiştir."* (el-Ahzab, 33/61) Urve b. el-Verd de şöyle demiştir:

سَفَوْنِي الْخَمْرُ ثُمَّ تَكْتَفُونِي عُدَاةَ اللَّهِ مِنْ كَذِبٍ وَزُورٍ

"Bana şarap içirdiler, sonra etrafımı kuşattılar

Allah'ın düşmanları (kahrolasica) yalan ve uydurmalarla."

Bu şekilde sıfatların kullanılması oldukça geniş bir yol ve açıkça bilinen bir husustur. İ'rab açısından bunun tenkid edilecek bir tarafı yoktur ve belirttiğimiz gibi Arap dilinde bu, kullanılan ve varolan birşeydir.

Yaptığı açıklamalarda oldukça zorlamalara kaçan birisi şöyle demiştir: Bu, ana Mushafı yazdıklarında yazıcıların düştükleri bir hatadır. Buna delil ise Hz. Osman'dan Mushafa bakıp da dediği kaydedilen şu rivâyettir: Ben bunda lahn (dil kurallarına aykırılıklar) görmekteyim. Bununla birlikte Araplar, doğru konuşmalarıyla da bunu doğrultacaklardır. ⁽¹⁾ Aynı şekilde en-Nisa Sûresi'nde: *"Namazları dosdoğru kılanlar"* (en-Nisa, 4/162) âyetiyle Maide Sûresi'ndeki *"Ve Sabiiller"* (el-Maide, 5/69) kelimesi de bu şekildedir.

Bu şekilde zorlamalı açıklamalarda bulunana verilecek cevap ise az önce kaydettiğimiz açıklamalardır.

Şöyle de denilmiştir: **"Ahidlerini yerine getirenler"** buyruğu mübteda olup merfudur, haberi ise hazfedilmiştir. Takdiri: Onlar ahidlerini yerine getirenlerdir, demektir.

el-Kisaî der ki: Bu âyet-i kerimedeki **"sabredenler"** buyruğu **"akrabasına"** buyruğu üzerine atfedilmiştir. Sanki: "Ve sabredenlere veren" denilmiş gibidir. en-Nehlâs ise şöyle demektedir: Bu bir hatadır ve apaçık bir yanlışlıktır. Çünkü "sabredenler" kelimesini atfedersek mansup okuyup "akrabasına" kelimesi bu sefer (من) kelimesinin sılasına dahil olur. Diğer taraftan **"ahidlerini yerine getirenler"** buyruğunu (مَنْ) üzerine nesak atfı olarak ref ettiğimiz takdirde, bu sefer sıla bitmeden önce ona nesak yapmış olur ve sıla ile mevsulun arasını matuf ile ayırmış oluruz.

el-Kisaî de der ki: Abdullah'ın kıraatinde ise: "(mansub olarak) ahidlerini yerine getirenler ve sabredenler" şeklindedir. Yine en-Nehlâs şöyle demektedir: O takdirde bunlar "akrabasına" üzerine atf-ı nesak yapılmış veya övmek kastıyla nasbedilmiş olurlar."

el-Ferrâ şöyle demektedir: Abdullah (b. Mesud'un) en-Nisa Sûresi'ndeki: *"Namazı dosdoğru kılanlar, zekâtı verenler"* (en-Nisa, 4/162) buyruğunda *"dosdoğru kılanlar"* kelimesini mansub **"verenler"** kelimesini ise ref ile okumuştur.

(1) Bu ifadelerin Hz. Osman ile herhangi bir ilgisi yoktur. Uydurmadır. Başta Kurtubi olmak üzere -bu âyette olduğu gibi- Zemahşeri, Ebu Hayyan ve Alûsî bu sözün Hz. Osman tarafından söylenmiş olduğunu kabul etmezler. Adı geçenlerin en-Nisa, 4/162. âyetin tefsirinde yaptıkları açıklamalara bakınız.

Ya'kub ve el-A'meş ise bu âyet-i kerimede geçen: **"ahidlerini yerine getirenler"** ve **"sabredenler"** kelimelerini merfu olarak okumuştur. el-Cahde-rî de "ahid" kelimesini çoğul olarak (**بِهِدْمِهِم**) şeklinde okumuştur.

"(وَالْمُؤْفُونَ) Yerine getirenler" kelimesinin **"iman eden"** buyruğundaki zamire atfedildiği de söylemiştir. Ancak Ebu Ali bunu kabul etmeyerek şöyle der: Anlamın onunla ilgisi yoktur. Çünkü burada anlatılmak istenen iyilik, Allah'a iman edenin imanı ile ahidlerini yerine getirenlerin yaptığıdır, şeklinde değildir. Burada kahraman kim ileri giderse odur ve Amr'dır demek gibi değildir. Burada "iman eden" buyruğundan sonra anlatılanlar ile iman eden kimselerin fiilleri ve nitelikleri sayılmaktadır.

5- Bu Âyetin Önemi:

İlim adamlarımız der ki: Bu âyet-i kerime ana hükümleri dile getiren büyük bir âyettir. Çünkü bu âyet-i kerime onaltı kaide ihtiva etmektedir: Allah'a, O'nun isim ve sıfatlarına iman -ki biz bunları **"el-Kitabu'l-Esna..."** adlı eserimizde açıklamış bulunuyoruz- neşr, haşr, mizan, sırat, havz, şefa'at, cennet ve cehennem -buna dair açıklamalarımızı da **"et-Tezkire"** adlı eserimizde yapmış bulunuyoruz- meleklerle, indirilmiş kitaplara, bu kitapların -önceden de geçtiği üzere- Allah'tan gelmiş hak kitaplar olduğuna, peygamberlere imanı, farz olsun vacip olsun, gereken yerlerde mal infak edip, akrabalık bağlarını gözetmeyi, onların bağlarını koparmayı terketmeyi, yetimleri araştırıp gözetmeyi, onları ihmal etmemeyi, aynı şekilde yoksulları da gözden uzak tutmamayı, diğer taraftan ibnu's-sebil'i -bir görüşe göre yolunu devam ettiremeyen yolcu, bir görüşe göre misafirdir- gözetmeyi, dilencileri gözetip köleleri kölelikten kurtarmayı ihtiva etmektedir.

Buna dair açıklamalar sadakalarla ilgili âyet-i kerimede (et-Tevbe, 9/60) gelecektir. Ayrıca bu âyet-i kerime namazın korunması, zekâtın verilmesi, verilen ahidlerin yerine getirilmesi, sıkıntılara karşı sabretmesi ilkelerini de ihtiva etmektedir. Bu kaidelerden her birisi başlı başına bir kitap yazmayı gerektirir. Bunların çoğunluğuna daha önceden dikkat çekilmiş bulunulmaktadır. Geri kalanları ise yüce Allah'ın izniyle yeri geldikçe açıklanacaktır.

Yalnızca yetim olduğu için zengin olsa dahi akrabalık bağlarını gözetmek kastıyla yetim kimseye nafile sadaka verilir mi, yoksa fakir olmadıkça verilmez mi hususunda ilim adamlarının iki ayrı görüşü vardır. Bu görüş ayrılığı ise hemen şimdi açıklayacağımız gibi; farz zekâtın dışında mal vermek haktır. kındadır.

6- Malı Veren..

Şüphesiz malda zekâtın dışında bir hak vardır ve ancak bununla birr kemal derecesine ulaşır, diyen kimseler, yüce Allah'ın: **"Ona olan sevgisine rağmen malı... kölelere veren"** buyruğunu kendi lehlerine delil gösterirler. Burada farz olan zekâtın kastedildiği söylenmiş ise de birinci görüş daha sahihtir.

Çünkü Darakutnî Fatıma bint Kays'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Şüphesiz ki malda zekâtın dışında bir hak vardır." Daha sonra Hz. Pegyamber: **"Yüzlerinizi doğu ve batıya döndürmeniz birr değildir.."** âyetini sonuna kadar okudu. ⁽¹⁾

Bu hadisi ayrıca İbn Mâce, Sünen'inde, ⁽²⁾ Tirmizî de Camî'inde (Sünen'inde) rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: "Bu hadis isnadı pek kuvvetli olmayan bir hadistir. (Senedinde geçen) Ebu Hamza Meymun el-A'ver zayıf kabul edilmektedir. Beyân ve İsmail b. Salim bunu eş-Şa'bî'den, onun bir sözü olarak rivâyet etmektedirler ki bu daha sahihtir." ⁽³⁾

Derim ki: Bu hadis her ne kadar tenkid edilmiş ise de bunun sıhhatine biz-zat bu âyet-i kerimede yer alan yüce Allah'ın: **"Namazını dosdoğru kılan, zekâtı veren"** buyruğu delil teşkil etmektedir. Görüldüğü gibi burada zekâtı namaz ile birlikte sözkonusu etmektedir. Bu ise yüce Allah'ın: **"Ona olan sevgisine rağmen malı.. kölelere veren"** buyruğundan kastın farz olan zekât olmadığının delilidir. Eğer böyle birşey olsaydı o takdirde bu bir tekrar olurdu. Bununla birlikte doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İlim adamları ittifakla şunu kabul ederler: Zekâtın eda edilmesinden sonra müslümanlar birtakım ihtiyaçlarla karşı karşıya kalacak olurlarsa, bu ihtiyacı karşılamak üzere gereken harcamanın yapılması gerekir.

İmam Malik (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) şöyle demektedir: İsterse bütün mallarını kuşatacak kadar olsun, insanların (müslümanların) fidye vererek esirlerini kurtarmaları vâciptir. Aynı zamanda bu bir icmadır ve bizim tercih ettiğimiz görüşün gücünü daha da artırmaktadır. Başarı Allah'tandır.

7- "Ona Olan Sevgisine Rağmen.."

Yüce Allah'ın: **"Ona olan sevgisine rağmen"** buyruğundaki zamirin kime ait olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu zamirin malı verene ait olduğu ve mef'ul olan "mal" kelimesinin hazfedildiği söylenmiştir.

Diğer taraftan "akrabasına" kelimesinin "sevgi" ile nasbedilmesi caizdir. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Akrabasına sevgi duyması ile birlikte malını veren, demek olur.

Buradaki zamirin mala ait olduğu da söylenmiştir. O takdirde masdar mefule izafe edilmiş olur. İbn Atiyye der ki: **"Ona olan sevgisine rağmen"** buyruğu konuşma esnasında belîğ bir itiraz (ara cümlecîği) olarak gelebilir.

Derim ki: Yüce Allah'ın: **"Ona olan sevgilerine rağmen yoksula... yemek**

(1) *Dârakutnî*, II, 125

(2) *İbn Mâce*, Zekât 3'te. Ancak burada hadis: "Malda zekâtın dışında bir hak yoktur" anlamındadır. Şerik'ten itibaren hadisin senedi *Dârakutnî* ile de *Tirmizî* ile de aynıdır. Dolayısıyla *Tirmizî*'nin hadisin senedi ile ilgili birazdan kaydedilecek açıklamaları, burarlarda da aynen geçerlidir.

(3) *Tirmizî*, Zekât 27. *Dârakutnî*, Zekât 13, aynı manada yakın lafızlarla ve Şerik'ten itibaren aynı senedle.

yedirirler" (el-İnsan, 76/8) buyruğu da buna benzemektedir. Burada hem itiraz (ara cümlecigi) hem de masdarın mefule izafe edilmesi birarada kullanılmıştır. Yemeğe olan sevgilerine rağmen onu yoksula yedirirler, demektir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu şekildeki kullanımın, ara cümlecigi olarak kullanılmasına örnektir:

"Erkek veya kadın her kim -o mü'min olduğu halde- salih amellerden işlerse işte onlar..." (en-Nisa, 4/124) Bu, belağat âlimlerine göre "tetmim" diye adlandırılır, belağatın türlerinden bir türdür. Aynı zamanda buna ihtiras ve ihtiyat da denilir. Burada yüce Allah *"ona olan sevgisine rağmen"* buyruğu ile *"o mümin olarak"* buyruğundaki ifadeleri tamamlamaktadır. Züheyr'in şu beyiti de bu türdendir:

مَنْ يَلْقَ يَوْمًا عَلَى عِلَاتِهِ هَرِمًا يَلْقَ السَّامِحَةَ مِنْهُ وَالتَّدَى خُلُقًا

"Kim bir gün Herim ile her ne halde olursa olsun karşılaşırsa
Görür ki eliaçıklık cömertlik onun huyudur"

İmru'l-Kays da der ki:

عَلَى هَيْكَلٍ يُعْطِيكَ قَبْلَ سَوَالِهِ أَفَانِينَ جَزِيٍّ غَيْرِ كَزٍّ وَلَا وَانٍ

"Ondan bir şey istemeden sana veren büyüğe (gidersen);

Cimriligini ve usandığını görmeksizin çeşit çeşit cömertlikle verdiğini görürsün."

Burada birinci beyitte (على علاته); ikinci beyitte de (قبل سؤاله) güzel bir şekilde tetmimdir. Antere'nin şu beyitinde de böyle bir tetmim vardır:

أَتْنِي عَلِيٍّ بِمَا عَلِمْتَ فَإِنِّي سَهْلٌ مُخَالَفَتِي إِذَا لَمْ أَظَلَمْ

"Bildığın üzere benden övgüyle söz et, çünkü ben

Muâşeretini kolay olan bir kimseyim -eğer bana zulmedilmezse-."

Burada da "eğer bana zulmedilmezse" tabiri güzel bir şekilde tetmimdir. Tarafe de şöyle demiştir:

فَسَقَى دِيَارَكَ غَيْرَ مَفْسِدِهَا صَوْبُ الرِّبْعِ وَدِيمَةُ نَهْمِي

"Orayı ifsad etmeksizin- senin yurdunu sulasın

Bahar yağmuru ve devamlı yağan yağmurlar."

er-Rabi' b. Dab' el-Fezâri de şöyle demektedir:

فَنَيْتُ وَمَا يَفْنَى صَنِيعِي وَمَنْطَقِي وَكُلَّ أَمْرِي إِلَّا أَحَادِيثَهُ فَا

"Ben çürüyüp gittim fakat benim yaptıklarım ve konuşmalarım çürüyüp gitmez
Herkes de öyle -söyledikleri müstesna- fanidir."

Burada birinci beyitte: "orayı ifsâd etmeksizin" ifadesi ile ikinci beyitte: "söyledikleri müstesnâ" tabirleri tetmim ve ihtirastır. Ebû Heffân da der ki:

فَأَنسَى الرَّدَى أَرْوَاحَنَا غَيْرَ ظَالِمٍ وَأَفْنَى النَّدَى أَمْوَالَنَا غَيْرَ عَائِبٍ

“Ölüm ruhlarımızı yoketti -zulmetmeksizin-

Cömertlik de bizim mallarımızı tüketti -ayıplamaksızın-.”

Burada şairin “zulmetmeksizin” ile “ayıplamaksızın” sözleri tetmim ve illiyattır, şiirde bunun benzerleri pek çoktur.

Âyetteki bu zamirin “verme”ye ait olduğu da söylenmiştir. Çünkü fîl onun masdanını göstermektedir. Yüce Allah’ın şu buyruğuna benzer: “Allah’ın lütfundan kendilerine verdikleri ile cimrilik edenler sanmasınlar ki o kendileri için daha hayırlıdır” (Âli İmran, 3/180); yani onlar cimriliğin kendileri için daha hayırlı olacağını zannetmesinler. Çünkü malı vermek, insanlar muhtaç oldukları veya fakirlikle karşı karşıya kaldıklarında onlar tarafından sevilen birşeydir.

Bu zamirin yüce Allah’ın: “Allah’a iman eden” buyruğundaki “Allah” ism-i celaline ait olduğu da söylenmiştir. Anlamı da şudur: Maksat kişinin bütün bu alanlarda sağlıklı, mala karşı tutkun, fakirlikten korkup hayatta kalacağından emin iken tasaddukta bulunmasıdır.

8- Ahidlerini Yerine Getirenler:

“Ahidleşince ahidlerini yerine getirenlerin..” Yani gerek kendileri ile yüce Allah arasında olsun, gerek kendileri ile insanlar arasında olsun ahidlerine bağlı kalanların, “sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerinkidir.”

Buradaki sıkıntı (el-be’sâ)dan kasıt, darlık ve fakirlik, hastalık; (ed-darrâ)dan kasıt ise hastalık ve kötürümlüktür. Bu açıklamayı İbn Mes’ud (r.a) yapmıştır. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “Yüce Allah buyuruyor ki: Ben kullarımdan herhangi birisini yatağında bırakacak bir bela ile mübtela kılıp da ziyaretine gelenlere şikâyetle bulunmazsa ona etinden daha hayırlı bir et, kanından daha hayırlı bir kan veririm. Onun canını alırsam rahmetime alırım, ona afiyet ihsan edersem günahı kalmamış olarak ona afiyet veririm.” Ey Allah’ın Rasûlü: Etinden daha hayırlı bir et ne demektir, diye sorulunca şu cevabı verdi: “Günah işlemeyen bir et demektir.” Peki, kanından daha hayırlı bir kan ne demektir diye sorulunca: “Günah işlemeyen bir kan demektir” diye cevap verir. (1)

el-Be’sâ ile ed-darrâ “fa’lâ” vezninde iki isimdir. Bunların fiilleri yoktur. Çünkü ikisi de sıfat olmayıp isimdirler.

“İşte sadık olanlar da bunlardır, takva sahibi olanlar da bunlardır” buy-

(1) Muvatta’, Ayn 5 (yakın ifadelerle). Ancak aynı Muvatta’daki bu rivâyet Atâ b. Yesâr’dan gelen mürsel bir rivâyettir. İbn Abdîl-Berr bu hadisi *et-Temhid*, V, 47’de Ebû Said el-Hudrî’den de mevsûl olarak rivâyet etmektedir. Gerek bu hadis, gerek bu manadaki diğer hadisler için ayrıca bk. *el-İstizhâr*, XXVII, 22 vd.

ruğuyla yüce Allah, onları yaptıkları işlerinde doğruluk, takva ve onlara bağlı kalmak ile din hususunda ciddi ve gayretli olmakla nitelendirmektedir ki bu da övgünün oldukça ileri bir derecesidir.

Doğruluk (sıdk) yalanın zıddıdır. Gayretle savaştırılması halinde savaşanlar hakkında: "(صَدَقُوهُمْ الْقِتَالُ): Onlara karşı çok iyi savaştılar" denilir. Sıddîk doğruluktan ayrılmayan kimse demektir.

Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmaktadır: "Doğruluğa sımsıkı sarılınız. Çünkü doğruluk (sıdk) birre (iyiliğe) götürür. Birr ise cennete götürür. Kişi, doğru söylemeye devam edip doğruyu araştırıp durursa sonunda Allah katında sıddîk diye yazılır." (1)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ
وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ
بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ
فَمَنْ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾

178. Ey iman edenleri! Öldürülenler hakkında üzerinize kısas yazıldı. Hür kimse hür ile, köle köle ile, dişi dişi iledir. Fakat kime onun kardeşi tarafından birşey affolunursa, artık örfe uymak ve ona güzellikle ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve bir rahmettir. Kim bundan sonra haddi aşarsa onun için pek acıklı bir azap vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onyedili başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

Buhârî, Nesaî ve Dârakutnî İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: "İsrailoğulları arasında kısas vardı, fakat diyet yoktu. Allah bu ümmete: **"Öldürülenler hakkında üzerinize kısas yazıldı. Hür kimse hür ile, köle köle ile, dişi dişi iledir. Her kime kardeşi tarafından birşey affolunursa"** affetmek kasten öldürmekte diyeti kabul etmesi demektir; **"artık örfe uymak ve ona güzellikle ödemek gerekir."** Ma'rufa uyar ve güzellikle ödeme-yi yerine getirir. **"Bu Rabbinizden"** sizden öncekilere farz olarak yazdıklarına göre **"bir hafifletme ve bir rahmettir.. Kim bundan sonra haddi aşarsa"** yani diyeti kabul ettikten sonra (katili) öldürürse" **"onun için pek acık-**

(1) Buhârî, Edeb 69; Müslim, Birr, 103, 104, 105; Ebû Dâvûd, Edeb 80; Tirmizî, Birr 46.

lı bir azap vardır." Buhârî'nin lafzı budur. (Senedi de şöyledir): Bize el-Hu-meidi anlattı, bize Süryân anlattı, bize Amr anlatarak dedi ki: Ben Mülcahlî'yi şöyle derken dinledim: O da dedi ki: Ben İbn Abbas'ı şöyle derken dinledim...⁽¹⁾ eş-Şa'bî de yüce Allah'ın: **"Hür kimse hür ile, köle köle ile, dîşî dîşî ile"** buyruğu hakkında dedi ki: Bu âyet-i kerime birbiriyle çarpışan iki Arap kabilesi hakkında nazil oldu. Onlardan birisi: Kölemize karşılık filan oğlu filanı, cariyemize karşılık da filan kızı filan kadını öldüreceğiz.

Buna benzer bir rivâyet Katade'den de gelmiştir.

2- "... Üzerinize Kisas Yazıldı":

Yüce Allah'ın: **"Üzerinize kisas yazıldı"** buyruğundaki "yazıldı" farz kılındı ve tesbit edildi anlamındadır. Ömer b. Ebi Rabia'nın şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

كُتِبَ الْقَتْلُ وَالْقِتَالُ عَلَيْنَا وَعَلَى الْغَنَائِاتِ جَرَ الذُّيُولِ

Öldürmek ve savaşmak üzerimize (farz) yazıldı;

Güzel kadınlar hakkındaysa eteklerini (sürünmesin diye) yukarı doğru çekmek."

Burada "yazıldı" kelimesinin Levh-i Mahfuz'da yazılan ve hakkında ilahî hükmün önceden takdir edildiği şeyi haber vermek anlamında olduğu da söylenmiştir.

Kisas kelimesi izi takip etmek anlamına gelen "kassa"dan alınmıştır. Geçmişlerin eser ve haberlerini izleyen hikâye ve kıssa anlatana "el-kâs" denilmesi buradan gelmektedir. Saçın kas edilmesi (kesilmesi) de buradan gelmektedir. Katil sanki öldürmekte belli bir yol izlemiş, bu hususta onun izi takip edilip onun izlediği yoldan gidilerek "kisas" kelimesi kullanılmış gibidir. **"Onun üzerine izlerini takip ederek (kasas) gerisin geriye döndüler."** (el-Kehf, 18/64) buyruğu da buradan gelmektedir.

"Kass"ın koparmak anlamına geldiği de söylenmiştir. İşte kisas da buradan alınmadır. Çünkü cinâyet işleyenin açtığı yara gibi o da yaralanır veya öldürdüğü kimseye karşılık olarak o da öldürülür. (أَقْصَى الْحَاكِمِ فَلَانًا مِنْ فَلَانٍ) ile (أَبَاءَهُ بِهِ فَامَثْلَهُ فَامَثْلُ مِنْهُ) tabirleri, hâkim ona kisas uyguladı, anlamına gelir.

3- Kisasın Şekli:

Eğer maktûlün velisi katili öldürmek isteyecek olursa, katilin Allah'ın emrine teslim olması ve meşrû olan şekliyle kendisine kisas emrinin uygulanmasını itaatle kabul etmesi, katile farz kılınmıştır. Diğer taraftan maktûlün velisine de velisi olduğu kimsenin katilini öldürmekle kalması ve haddi aşarak başkasına saldırıda bulunmaması farzdır. Araplar gibi yaparak katilden başkasını öldürmek suretiyle haddi aşmamalıdır.

(1) Buhârî, Tefsir 2. sûre 23, Diyât, 8; Nesâî, Kasâme 27, 28; Dâraikutnî, III, 86, 199.

İşte Peygamber (s.a)'ın şu hadis-i şerifinin anlamı da budur: "Kıyamet gününde insanlar arasında Allah'a karşı en ileri derecede isyan etmiş olarak (gelecekler arasında) üç kişi vardır. Birisi katilinden başkasını öldüren adam, diğeri harem hududunda katil olmuş kimse, diğeri de cahiliyye döneminin kin ve düşmanlığını güden ve sürdüren kimse." (1)

eş-Şa'bî, Katade ve başkaları der ki: Cahiliyye insanları arasında haddi aşmak ve şeytana itaat etmek sözkonusu idi. Güç, kuvvet sahibi, kendisini koruyabilen bir kişi, herhangi bir kabileden bir köle öldürülecek olursa ve bunu karşı taraftan öldüren de köle ise bu güçlüler: Biz kölemizin karşılığında hür olandan başkasını öldürmeyiz, derlerdi. Bunlardan bir kadın öldürüldüğünde; biz bu kadın karşılığında ancak erkek bir kimseyi öldürürüz, aşağı tabakalardan bir kimseleri öldürüldüğünde, ancak şerefli bir kimseyi ona karşılık öldürürüz, derlerdi.

Araplar: "Öldürmek, öldürmeye karşı en iyi koruyucudur" derlerdi. Bu, "daha çok hayatta bırakıcıdır" şeklinde ve "öldürmeyi daha ileri derecede önleyicidir" şeklinde de rivâyet edilmiştir.

Yüce Allah, onlara haddi aşmayı yasaklayarak şöyle buyurdu: "**Öldürülenler hakkında üzerinize kısas yazıldı. Hür kimse hür ile... dır**" diye buyurdu. Bir başka âyet-i kerimede de: "**Kısasta sizin için bir hayat vardır**" (el-Bakara, 2/179) diye buyurulmaktadır. Arapların söyledikleri bu sözleri ile yüce Allah'ın bu buyrukları arasında fesahât ve akıcılık bakımından çok büyük bir fark vardır.

4- Kısası Kim Uygular?

Öldürme halinde kısası ancak Ulu'l-Emr'in uygulayacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Yüce Allah onlara kısası uygulamayı, hadleri yerine getirmeyi ve başka hususları farz kılmıştır. Çünkü şanı yüce Allah, bütün mü'minlere kısası yerine getirmeleri için hitapta bulunmuştur. Diğer taraftan bütün mü'minlerin bir arada toplanıp kısası uygulamaları mümkün değildir. O bakımdan mü'minler devlet yöneticisini kısasın uygulanması-ile diğer hadlerin uygulanması hususunda kendilerinin konumuna oturtmuşlardır. Kısas, lazım olan yerine getirilmesi gereken emir değildir. Uyulması, yerine getirilmesi gereken, kısas ve diğer hadlerin saldırganlığa kadar gitmeyip sınırını aşmamaktır. Şâyet kısas uygulamaksızın diyet ya da affetmek suretiyle karşılıklı rıza meydana gelirse bu da ileride açıklanacağı üzere mübahtır.

Şâyet: "Üzerinize kısas yazıldı" buyruğunun anlamı farz kılındı ve zorunlu kılındı şeklindedir, nasıl kısas vacip olmaz (farz olmaz) denilecek olursa şu şekilde cevap verilebilir:

Bunun anlamı istediğiniz takdirde üzerinize farz yazıldı, şeklindedir. Böylelikle yüce Allah tarafların cimrilik etmeleri halinde kısasın uygulanabilecek en ileri iş olduğunu bize bildirmektedir.

(1) *Müsned*, II, 187, IV, 32

Âyet-i kerimedeki "el-katlâ" kelimesi (maktul anlamına gelen) katil kelimesinin çoğuludur. Bu kabilden çoğullar, müennes bir çoğul olup insanların karşı karşıya kalıp hoşuna gitmeyen durumlar hakkında kullanılır. O bakımdan bu kipte gelmiştir. Cerhâ, zemnâ, hamkâ, sar'â ve şarkâ ile bunlara benzeyen diğer kelimeler gibi. (Bu kelimelerin sırasıyla anlamları: Yaralılar, kötürümler, ahmaklar, baygınlar ve suda boğulmuşlar).

5- Katil ile Maktul Farklı Nitelikte Olursa:

Yüce Allah'ın: **"Hür kimse hür ile, köle köle ile, dişi dişi iledir"** buyruğunun te'vili hususunda farklı görüşler vardır. Bir kesim şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime belli bir türden olan bir kişinin kendi türünden olan bir diğeri öldürmesinin hükmünü açıklamaktadır. Böylelikle bu âyet, hür bir kimsenin hür bir kimseyi, kölenin köleyi, dişinin dişiye öldürmesinin hükmünü açıklamakta ve bu türlerden birisinin bir diğeri öldürmesi halinde hükmün ne olacağını ele almamaktadır. Buna göre bu âyet-i kerime mulkîmendir ve bunda bir dereceye kadar mücmellik vardır ki bunu yüce Allah'ın şu buyruğu açıklamaktadır: **"Biz onda üzerlerine cana can, göze göz... diye yazdık"** (el-Maide, 5/45). Peygamber (s.a) de kadın karşılığında yahudi erkeği öldürmekle ⁽¹⁾ de sünnet-i seniyyesi ile bu âyet-i kerimeyi açıklamaktadır.

Bu görüş Mücahid'e aittir. Ebu Ubeyd ayrıca bunu İbn Abbas'tan da nakletmektedir. Yine İbn Abbas'tan bu âyet-i kerimenin el-Maide suresindeki âyet (45. âyet-i kerime) ile neshedildiği de rivâyet edilmiştir ⁽²⁾ ki, Iraklı ilim adamlarının görüşü de budur.

6- Hür ile Köle Arasındaki Kisas:

Kûfeliler ile es-Sevrî, hür köle karşılığında, müslüman zimmî karşılığında öldürülür demişlerdir. Buna yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, öldürülenler hakkında üzerinize kisas yazıldı"** buyruğunu delil gösterirler. Bu buyrukta ifade genel olarak kullanılmıştır. Ayrıca: **"Biz onda üzerlerine cana can... diye yazdık"** (el-Maide, 5/45) buyruğunu da delil göstererek şöyle derler: Zimmî ile müslüman kimse kisas hususunda yeterli olan kanın hürmeti (saygınlığı) hususunda birbirlerine eşittirler. Bu ise ebediyyen sabit olan kanın hürmetidir. Zimmînin kanını dökmek ebediyyen haramdır. Müslüman da böyledir. Her ikisi de Dar-ı İslâm'a mensup kimselerdir. Bunu tahkîk etmek için şu da delil gösterilir: Zimmînin malını çalan bir müslümanın eli kesilir. İşte bu zimmînin malının müslümanın malına eşit olduğunun delilidir. Bu, aynı zamanda zimmînin kanının müslümanın kanına eşit olduğuna da delildir. Çünkü mal, ancak ona sahip olan malikin hürmeti dolayısıyla muhterem olur (ona

(1) Bk. *Buhârî*, Diyât 5; *Müslim*, Kasâme 15-17; *Ebü Dâvûd*, Diyât 10; *Nesâî*, Kasâme 12, 13; *İbn Mâce*, Diyât 24.

(2) Bu iki âyetin bir arada anlaşılması ve uygulanması imkânsız bir şey değildir. O bakımdan neshin varlığını kabul etmeyi gerektiren bir durum yoktur.

haksızca el uzatılması haram olur).

İbnu Hanife ve arkadaşları ile es-Sevrî ve İbn Ebi Leyla hür bir kimsenin ittifakla köle karşılığında öldürüleceğini kabul ettikleri gibi, kölenin de hür karşılığında öldürüleceğini kabul etmişlerdir. Davud (ez-Zahirî)'nin de görüşü budur. Aynı zamanda bu görüş Ali, İbn Mes'ud (Allah ikisinden de razı olsun) dan da rivâyet edilmiştir. Said b. el-Müseyyeb, Katade, İbrahim en-Ne-haî ve el-Hakem b. Uyeyne de bu görüştedir.

İlim adamlarının cumhuru ise köle karşılığında hürün öldürülmesini kabul etmezler. Çünkü âyet-i kerimede türler ayrı ayrı ele alınmış ve buna göre bir bölümlenme yapılmıştır. Ebû Sevr de der ki: Bütün fukaha, köleler ile hürler arasında öldürme dışındaki yaralamalarda kısas yapılmayacağı hususunda ittifak ettiklerine göre, öldürmede bunun olmaması daha uygundur. Bu hususta yaralamalar ile öldürme arasında fark gözeten çelişkiye düşer. Aynı şekilde hata yoluyla köle öldüren bir kimsenin o kölenin kıymetini ödemekten başka bir sorumluluğu yoktur. Hata yoluyla öldürmekte hür köleye benzemediği gibi, kasten öldürmede de onun benzeri olamaz. Diğer taraftan köle alınıp satılan bir maldır. Hür, o köle hakkında dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Dolayısıyla hür ile köle arasında eşitlik de olmaz, kıymetlerinin birbirine denk kabul edilmesi de sözkonusu değildir.

Derim ki: Bu icma doğrudur. Fakat onun önce: "Fukahanın hepsi.. çelişkiye düşmüş olur" demesine gelince, İbn Ebi Leyla ve Davud (ez-Zahirî) hürler ile köleler arasında öldürmelerde ve bütün azalarda kısas yapılacağını kabul etmektedir. Davud (ez-Zahirî) Hz. Peygamber'in şu hadisini delil gösterir: "Müslümanların kanları birbirlerine denktir." ⁽¹⁾ Burada Hz. Peygamber hür ile köle arasında herhangi bir ayırım gözetmemektedir. Yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar ileride Nisa Sûresi'nde (4/92. âyet 2. başlıkta) gelecektir.

7- Kâfire Karşılık Müslümanın Öldürülmesi:

Cumhur aynı şekilde kâfire karşılık müslümanın öldürülmeyeceğini kabul ederler. Çünkü Peygamber (s.a): "Kâfire karşılık müslüman öldürülmez" buyurmuştur. Bu hadisi Buhârî Hz. Ali b. Ebi Talib'ten rivâyet etmiştir. ⁽²⁾

Kâfire karşılık müslümanın öldürüleceği görüşünü savunanların lehlerine delil olarak ileri sürdükleri Rabia'dan gelen hadis sahih değildir. Buna göre Peygamber (s.a) Hayber'in fethedildiği gün kâfir bir kimseye karşılık müslüman bir kimseyi öldürdüğü nakledilmektedir. Bu hadisin sahih olmayış sebebi munkatı' oluşudur. Aynı şekilde İbnu'l-Beylemanî'nin hadisi de böyledir. Bu hadis İbn Ömer'den o Peygamber (s.a)'dan merfu olarak rivâyet edilmekle birlikte zayıf bir hadistir.

(1) *Ebû Dâvûd* Cihad 147, Diyat 11; *Nesâî*, Kasâme 10; *İbn Mâce*, Diyat 31

(2) *Buhârî*, Diyat 24, 31; Ayrıca: İlm 39; *Ebû Dâvûd*, Diyat 11, Cihad 147; *Tirmizî*, Diyat 16; *Nesâî*, Kasâme 9; *Dâraikutnî*, III, 98.

Dârakutnî der ki: Bu hadisi müsned olarak (kesintisiz bir senele) ancak İbrahim b. Ebi Yahya rivâyet etmiştir. O ise hadisi terkedilmiş bir kimsedir. Doğrusu ise bunun Rabia'dan, onun İbnu'l Beylemanî'den mürsel olarak Peygamberden gelen rivâyet şeklidir. İbnu'l Beylemanî ise hadis rivâyetinde za'ıf bir kimsedir. Hadisi mevsul olarak (kesintisiz olarak) rivâyet ettiği takdirde bu rivâyeti delil olamaz. Ya mürsel olarak yaptığı rivâyet (nasıl delil olabilir?) (1)

Derim ki: Bu hususta Buhârî'nin naklettiği hadisten başka sahih bir hadis yoktur. Bu ise yüce Allah'ın: **"Öldürülenler hakkında üzerinize kısas yazıldı"** âyetinin genel kapsamını ve aynı şekilde **"cana karşılık can"** (el-Maide, 5/45) buyruğunun genel kapsamını (umumunu) tahsis etmektedir.

8- Köle ile Hür, Erkek ile Dişiden Biri Diğerini Öldürürse:

Ali b. Ebi Talib, el-Hasen b. Ebi'l Hasen el-Basrî'den bu âyet-i kerimenin âyette sözü geçenlerin hükmünü açıklamak üzere indiği görüşünde oldukları rivâyet edilmiştir. Böylelikle bu, bunlar arasında ve hür bir kimsenin köle bir kimseyi yahut köle bir kimsenin hür bir kimseyi ya da erkeğin dişiye ya da dişinin erkeği öldürmek arasında fark bulunduğunu göstermek içindir.

Hz. Ali ile Hasan-ı Basrî derler ki: Bir erkek bir kadını öldürdüğü takdirde öldürülen kadının velileri istedikleri takdirde katili öldürür, buna karşılık katilin velilerine yarım diyet öderler, diledikleri takdirde onun öldürülmesini istemez, hayatta kalır ve ondan kadının diyetini alırlar. Buna karşılık bir kadın bir erkek öldürürse öldürülen erkeğin velileri kadını öldürmek istedikleri takdirde kadını öldürür ve yarım diyet alırlar, aksi takdirde öldürülen adamlarının diyetini alır ve kadına kısas uygulamayıp hayatta bırakırlar.

Bunu eş-Şa'bî, Hz. Ali'den rivâyet etmekle birlikte sahih değildir. Çünkü eş-Şa'bî Hz. Ali ile karşılaşmamıştır.

el-Hakem Ali ile Abdullah (b. Mes'ud)'tan (Allah onlardan razı olsun) şöyle dediklerini rivâyet etmektedir: Erkek bir kadını kasten öldürecek olursa kadına karşılık kisasen öldürülür. Bu ise Şa'bî'nin Hz. Ali'den yaptığı rivâyet ile teâruz etmekte (çatışmakta)dır.

İlim adamları icma ile şunu kabul ederler: Bir gözü kör ve eli çolak olan bir kimse organları sıhhatli bir erkeği öldürdüğü takdirde maktûlün velisi hem gözü kör olanı öldürüp hem de kendisinin tek bir gözü kör olduğu için iki gözü de gören birisini öldürdü, diye katilden yarım diyet alamaz. Aynı şekilde eli çolak olanın iki eli de sağlam olan kimseyi öldürmesi halinde de böyle bir uygulamaya gidilemez. İşte bu, canın cana denk olduğunun delilidir. Bu hususta küçük çocuk ile büyük arasında da denklik vardır.

Böyle diyen (yani bu görüşe itiraz eden) kimseye şöyle denilir: Kadın er-

(1) *Dârakutnî*, III, 135. Bu hususta gerek *Dârakutnî*'de gerek başka eserlerde yer alan rivâyetlerin geniş bir tetkiki için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, 335 vd.

keçe denk değilse ve kadın Peygamber (s.a)'ın: "Müslümanların kanları birbirine denktir" buyruğunun kapsamına girmiyorsa; kadın da erkeğe denk olmadığına göre ne diye kadına karşılık erkeğin öldürüleceğini kabul ediyor, sonra da yarım diyet alıyorsun? Halbuki ilim adamları diyetin kısas ile birlikte sözkonusu olamayacağını icma ile kabul ederler. Ve diyet kabul edildiği takdirde artık (katilin) kanı haram olur ve kısas kalkar. Senin ileri sürdüğün bu görüş ne aslî bir kaidedir, ne de kıyasa dayalıdır. Bu açıklamayı Ebu Ömer (İbn Abdilberr) -Allah ondan razı olsun- yapmıştır.

Hür bir kimse köleyi öldürdüğü takdirde eğer kölenin efendisi isterse hür kimseyi öldürür ve kölenin kıymetini indikten sonra hür olanın diyetini öder. Dilerse kısas yoluyla öldürmeyi terkeder ve sadece kölesinin kıymetini alır. Bu görüş de Hz. Ali ile el-Hasen'den zikredilmiş olmakla birlikte onlardan böyle bir rivâyetin gelmesi de reddedilmiş, kabul edilmemiştir.

9- Kadın ve Erkeğin Birbirlerine Karşılık Öldürülmesi:

İlim adamları erkeğin kadına karşılık, kadının da erkeğe karşılık öldürüleceği hususunda icma etmişlerdir. Cumhûr ayrıca rücu' yoluyla herhangi bir şeyin alınacağı görüşünü kabul etmezler. Az bir kesim ise diyetler arasında fazlalık var ise o miktarda rücu'un sözkonusu olacağı görüşündedirler.

Mâlik, Şafiî, Ahmed, İshak, es-Sevrî ve Ebu Sevr der ki: Öldürme dışındaki hallerde de, kadın ile erkek arasındaki kısasta da durum böyledir.

Hammad b. Ebu Süleyman ile Ebu Hanife şöyle demektedir: Öldürme dışında kadınla erkek arasında kısas yoktur, sadece öldürmelerde kısas vardır.

Şu kadar var ki, az önce de geçtiği üzere öldürmede kısas olduğuna göre yaralamaların da buna ilhak edilerek onlarda da kısasın sözkonusu olması öncelikle gereklidir, delili ile görüşleri çürütülmektedir.

10- Kölesini Öldüren Efendinin Hükümü:

İbnu'l-Arabî der ki: "Bazı kimseler cehalette o dereceye ulaşmışlardır ki, hür bir kimse kendi kölesini öldürme karşılığında öldürülür, demek noktasına kadar gelmişler ve bu konuda el-Hasen'den bir hadis rivâyet etmektedirler: el-Hasen'in Semura'dan rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim kölesini öldürürse biz de onu öldürürüz..." ⁽¹⁾ Halbuki bu zayıf bir hadistir. Bizim delilimiz ise yüce Allah'ın şu buyruğudur: "*Kim mazlum olduğu halde öldürülürse biz onun velisine bir selahiyet vermişizdir. O halde o da* (katilde) *haddi aşmasın.*" (el-İsra, 17/33) Bu mes'eledede âyet-i kerimede geçen "velî"den kasıt kölenin efendisidir. Peki efendi nasıl olur da kendi kendisinin velisi olabilir?"

Şu kadar var ki efendi eğer hata yoluyla kölesini öldürecek olursa Bey-

(1) *Ebü Dâvûd*, Diyât 7; *Tirmizî*, Diyât 17; *Nesâî*, Kasame 10, 11, 16; *İbn Mâce*, Diyât 23; *Dârimî*, Diyât 7; *Müsned*, V, 10, 11, 12...

tu'l-mal adına kölesinin kıymetinin ondan alınmayacağını kabul etmektedir. Amr b. Şuayb babasından, o dedesinden rivâyet ettiğine göre adamın birisi kasten kendi kölesini öldürmüş, Peygamber (s.a) da ona sopa cezası verdikten sonra bir yıl süreyle sürgüne göndermiş, müslümanlar arasında onu verilen (ganimetten) payını düşürmüş, ⁽¹⁾ fakat kölesi karşılığında ona kınan uygulamamıştır.

"Eğer: Neden erkek hanımını öldürecek olursa nikâh kocaya kisasın uygulamasının bertaraf edilmesi için bir şüphedir, çünkü nikâh altında olmak bir çeşit köleliktir, demiyorsunuz? Nitekim Leys b. Sa'd bu görüştedir, denilecek olursa şu şekilde cevap veririz: Nikâh, erkeğin lehine kadının aleyhine olduğu kadar kadının lehine ve erkeğin de aleyhine olan bir akiddir. Buna delil ise erkeğin hanımının kızkardeşiyle ve onun dışında dört kadın ile evlenemeyeceği, ilişki kurma hakkını erkek ondan istediği gibi onun da erkekten bu hakkı istediğidir. Şu kadar var ki erkeğin kadın üzerinde yüce Allah'ın, malından yaptığı harcamaları sebebiyle erkeğe verdiği bir kavâmeti (aile başkanlığı) üstünlüğü vardır. Yani erkeğin mehir ve nafaka vermek yükümlülüğü dolayısıyla bu hak ona verilmiştir. Eğer nikâh, kısısta bir şüpheli unsur ise bu şüpheli her iki taraf hakkında da sözkonusu olmalıdır." ⁽²⁾

Derim ki: İbnu'l-Arabî'nin zayıf dediği hadis aslında sahihtir. Bu hadisi Nesâî ve Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir. Hadisin geri kalan kısmı şöyledir: "Kim kölesinin burnunu keserse biz de onun burnunu keseriz, kim kölesini burarsa biz de onu burarız."

Buhârî de Ali b. el-Medîni'den naklen şöyle der: el-Hasen'in Semura'dan hadis dinlemesi sahihtir. Ve o (el-Medîni) bu hadisi delil alır. Buhârî devamla der ki: Ben de bu görüşteyim.

Eğer hadis sahih olmasaydı, bu iki imam bu görüşte olmazlardı. Bunların kanaati de yeterlidir. Ve hür kimse kendisinin kölesi (ni öldürmek) karşılığında öldürülür. en-Nehaî iki görüşünden birisinde ve es-Sevrî şöyle demektedir: el-Hasen'in, Semura'dan akîka hadisi dışında hadis işitmediği de söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Öldürme dışında köleler arasında kisas hususunda ilim adamları arasında farklı görüşler vardır. Ömer b. Abdulaziz, Salim b. Abdullah, ez-Zührî, Kurran, Malik, Şafiî ve Ebu Sevr kisas yapılacağı görüşündedir. eş-Şa'bî, en-Nehaî, es-Sevrî ve Ebu Hanife ise öldürme dışında köleler arasında kisas yoktur, derler. İbnu'l Münzir der ki: Birinci görüş daha sahihtir.

11- Baba ile Oğul Arasında Kisas:

Darakutnî ⁽³⁾ ve Ebu İsa et-Tirmizî, Suraka b. Mâlik'ten şöyle dediğini ri-

(1) İbn Mâce, Diyât 23.

(2) Tırnak içine aldığımız bu son paragraf da İbnu'l-Arabî *Ahkâmu'l-Kur'an*, (I, 63)ye aittir.

(3) *Darakutnî*, III, 142

vâyet etmektedirler: Rasûlullah (s.a)'ın, oğlundan dolayı babaya kısas uyguladığını gördüm. Fakat babasından dolayı oğluna kısas uygulamadığını gördüm. Ebu İsa der ki: "Bu, Süraka yoluyla ancak bu sened ile bildiğimiz bir hadistir. İsnadı sahih değildir. Bunu İsmail b. Ayyaş, el-Müsenna b. es-Sabbah'tan rivâyet etmiştir. el-Müsenna'nın ise hadiste zayıf olduğu kabul edilir. Ayrıca bu hadisi Ebu Halid el-Ahmer, el-Haccac'dan, o Amr b. Şuayb'dan, o babasından, o ceddinden, o da Ömer'den o da Peygamber (s.a)'dan rivâyet etmiştir. Bu hadis Amr b. Şuayb'dan mürsel olarak da rivâyet edilmiştir. Bu hadiste bir ızdırıp vardır. İlim ehline uygulama ise şuna göredir: Baba oğlunu öldürdüğü takdirde oğluna karşılık baba öldürülmez. Oğluna iftira ettiği takdirde ona had uygulanmaz." (1)

İbnu'l Münzir der ki: Oğlunu kasten öldüren adam hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bir kesim şöyle demektedir: Babaya kısas uygulanmaz, buna karşılık onun diyetini ödemekle yükümlüdür. Bu, Şafiî, Ahmed, İshak ve re'y sahiplerinin görüşüdür. Aynı zamanda bu görüş Ata ve Mücahid'den de rivâyet edilmiştir. Malik, İbn Nafi' ve İbn Abdi'l-Hakem ise babanın oğula karşılık öldürüleceğini söylemektedir. İbnu'l-Münzir şöyle der: Kitap ve sünnetin bu konudaki buyruklarının zahiri dolayısıyla biz de bu görüşteyiz. Kitab'ın zahir buyruğu yüce Allah'ın: **"Öldürülenler hakkında üzerinize kısas yazıldı. Hür kimse hür ile, köle köle ile, dişi dişi iledir."** Sünnetin zahir buyruğuna gelince Rasûlullah (s.a)'dan sabit olan şu hadis-i şeriftir: "Mü'minlerin kanları birbirlerine denktir." (2) Babanın bu âyet-i kerimenin genel kapsamı dışına çıkarılmasını gerektiren sabit bir haber bilmiyoruz. Ayrıca biz bu hususta sabit olmayan haberler de rivâyet etmişizdir. el-Kiya et-Taberî tarafından Osman el-Bettî'den, oğluna karşılık babanın öldürüleceği görüşü nakledilmiştir. Çünkü kısasa dair buyrukların genel ifadeleleri bunu gerektirmektedir. Buna benzer bir rivâyet İmam Malik'ten de gelmiştir. Muhtemelen her ikisi de Kur'ân-ı Kerim'in genel buyrukları karşısında ahad haberleri kabul etmezler.

Derim ki: Mesela yatırıp boğazını kesmek yahut da ölünceye kadar aç ve susuz bırakmak ya da onu hedef edinmek gibi herhangi bir mazeretinin ileri sürülemeyeceği ya da hata iddiasında bulunmasını haklı çıkartacak bir şüphenin olmadığı hallere benzer şekilde oğlunu kasten öldürdüğü takdirde baba öldürülür. Bu konuda Malikî mezhebinde tek bir görüş vardır. Eğer onu te'dib etmek ya da kızdığından dolayı silah ile ona atış etse ve öldürse Malikî mezhebinde bu hususta birisi, buna karşılık baba öldürülür, diğeri ise buna karşılık öldürülmez fakat diyet ağırlaştırılır, şeklinde olmak üzere iki görüş vardır. Bir grup ilim adamı bu ikinci görüşü kabul etmiştir. Böyle bir durumda yabancı kimse ise öldürülür.

(1) *Tirmizî*, Diyât 9

(2) Altıncı başlık sonlarında geçen bu hadisin kaynakları da orada gösterildi.

İbnu'l Arabî der ki: "Hocamız Fâhru'l-İslâm eş-Şaşıyî, kıyasa göre şöyle derken dinledim: Baba, oğul karşılığında öldürülmez. Çünkü baba oğulun var olmasına sebep olmuştur. Nasıl yok olmasına sebep olabilir! Ancak bu görüşün batıl olduğunu şu hususla anlamak mümkündür: Baba kızı ile zina ederse re' medilir. Halbuki o kızının varolmasına sebepti, kızın kendisi nasıl olurdu onun yok oluşuna sebep olabilir? Diğer taraftan böyle bir görüşün altında yatan fikih nedir ki? Hem neden Allah'a bu hususta isyan ettiği takdirde babanın yok oluşuna oğlu sebep olmasın ki? Rasûlullah (s.a)'dan: "Oğlundan dolayı baba-ya kısas uygulanmaz" diye bir hadis de rivâyet ederler. Ancak bu batıl bir hadistir. Onların delil diye yapıştıkları şey şundan ibarettir: Ömer (r.a) oğlunu öldüren baba hakkında ağırlaştırılmış diyet hükmünü vermiştir. Ashab-ı kiramdan kimse bu konuda ona karşı çıkmamıştır. Diğer fakaha da bu mes'eleyi bütün haller hakkında geçerli mutlak bir mesele olarak kabul ettiler ve: Baba oğlu sebebiyle öldürülmez, dediler. Malik ise bu mes'eleyi etraflı ve muhkem bir şekilde ele alır ve şöyle der: Baba oğluna kılıç atsa, bu öldürme kastının olması da olmaması da ihtimal dahilinde olan bir haldir. Babalık şefkatli öldürme kastının bulunmadığına dair bir şüphedir. Bu şüphe kısası düşürür. Fakat oğlunu yatırıp bu şekilde maksadını açığa çıkartırsa o vakit bu durum onun aslî haline döner (yani aslolan kısasa tabi olur)."

İbnu'l-Münzir der ki: Malik, Şafiî, Ahmed ve İshak: "Oğul babasını öldürürse babası karşılığında öldürülür" derlerdi.

12- Bir Kişiye Karşılık Topluluğun Öldürülmesi:

İmam Ahmed b. Hanbel bu âyeti: "Bir topluluk tek bir kişiye karşı öldürülmez" görüşüne delil göstermiş ve şöyle demiştir: Çünkü yüce Allah (kısasta) eşitliği şart koşturmuştur. Topluluk ile tek kişi arasında ise eşitlik yoktur. Ayrıca yüce Allah : **"Biz onda onların üzerine cana karşılık can, göze karşılık göz... diye yazdık"** (el-Maide, 5/45) diye buyurmuştur.

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Âyet-i kerimede kısastan kasıt, kim olursa olsun öldürenin öldürülmesidir. Böylelikle öldürülen kimse karşılığında katil olmayanı öldürmek isteyen ve bir kişiye karşılık yüz kişiyi öldüren Arapların anlayışını reddetmektedir. Araplar bu şekildeki uygulamalarını övünmek, şeref ve güçlerini ortaya çıkarmak kastıyla yapıyorlardı. Yüce Allah ise bu hususta adaleti ve eşitliği emretti. Bu ise öldüren kimsenin öldürülmesi ile olur. Hz. Ömer San'a'da bir kişiyi öldüren yedi kişinin yedisini de öldürmüş ve şöyle demiştir: Eğer bütün San'a halkı o tek kişiyi öldürmek için bir araya gelmiş olsalardı, ona karşılık ben de hepsini öldürecektim.⁽¹⁾

Hiz. Ali de Abdullah b. Habbab'a karşılık Haruralıları öldürmüştür. Hiz. Ali bir suç işleyinceye kadar onlarla savaşmamış idi. Abdullah b. Habbâb'ı koyun boğazlar gibi kesmeleri ve bu durumun Hiz. Ali'ye haber verilmesi üzerine: "Al-

(1) Buhârî, Diyât 21

lahu l'ikber" diye seslendi ve onlara: "Abdullah b. Habbab'ın katilini bize çıkartın, verin diye onlara seslenin" Haruralılar: Onu hepimiz öldürdük, dediler ve bunu üç defa tekrarladılar. Bunun üzerine Hz. Ali arkadaşlarına şöyle dedi: "Haydi artık bunların üzerine gidebilirsiniz." Aradan fazla bir zaman geçmeden Hz. Ali ve beraberindekiler Haruralıları öldürdüler.

Bu iki hadisi (Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin bu tür uygulamalarını) Darakutnî Sünen'inde rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

Tirmizî'de de Ebu Said ile Ebu Hureyre yoluyla gelen rivâyete göre Rasûlullah (s.a)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Eğer sema ve arz ehli mü'min bir kimsenin kanını dökmekte ortak hareket etseler Allah hepsini yüzüstü cehenneme ykar." Tirmizî buna dair: Garib bir hadistir, demiştir. ⁽²⁾

Aynı şekilde topluluk tek bir kişiyi öldürdükleri takdirde öldürülmeyceklerini bilirlerse bu sefer düşmanlar ortaklaşa düşmanlarını öldürmek üzere birbirleriyle yardımlaşır ve bu şekilde yüreklerine su serpecek şekilde maksatlarını gerçekleştirebilirler. İşte böyle bir kaideye riâyet etmek lafızlara riâyet etmekten daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbnu'l-Münzir der ki: ez-Zührî, Habib b. Ebi Sabit ve İbn Sirîn, bir kişiye karşılık iki kişi öldürülmez, derler. Biz bunu Muaz b. Cebel, İbn ez-Zübeyr ve Abdülmelik'ten rivâyet ettik. İbnu'l-Münzir der ki: Bu daha sahihtir. Tek kişiye karşılık bir topluluğun öldürülmesini mübah kabul edenlerin ileri sürecekleri bir delilleri yoktur. Ayrıca İbn ez-Zübeyr'den zikr ettiğimiz sözü söylediği sabittir.

13- Kısas ve Diyet:

(Hadis) imamlar(ı) Ebu Şureyh el-Ka'bî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Siz ey Huzaalılar topluluğu, Huzeylden şu maktulü öldürdünüz. Ben onun akilesini (diyetini) ödüyorum. Artık ben bu sözümü söyledikten sonra her kimin bir maktulü olursa onun akrabaları iki şey arasında muhayyerdirler. Ya diyet alırlar veya (katili) öldürürler." Bu Ebû Dâvûd'un lafzıdır. ⁽³⁾

Tirmizî: Bu, hasen sahih bir hadistir, demekte ve Huzaalı Ebu Şureyh'ten (ki Ebu Şureyh el-Ka'bî'dir) Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Her kimin bir yakını öldürülürse o kişi (katili) öldürebilir yahut affedebilir ya da diyeti alabilir." Bazı ilim adamları bu görüşü kabul etmiştir. Bu, Ahmed ve İshak'ın görüşüdür. ⁽⁴⁾

14- Kasten Öldüren Den Diyetin Alınması ile İlgili Görüşler:

Kasten (amd yoluyla) öldüren kimseden diyetin alınıp alınmayacağı hu-

(1) *Darakutnî*, III, 132-133.

(2) *Tirmizî*, Diyât 8.

(3) *Ebû Dâvûd*, Diyât 4

(4) *Tirmizî*, Diyât 13

susunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Bir grup ilim adamı şöyle der: Öldürülenin velisi serbesttir. İsterse kısas uygular, isterse -katil razı olmasa dahi- diyet alır. Bu görüş Said b. el-Müseyyeb, Ata ve el-Hasen'den de rivâyet edilmektedir. Ayrıca Eşheb bunu Malik'ten rivâyet etmiştir. el-Leys, el-Evzaî, Şafiî, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr de bu görüştedir.

Delilleri ise Ebû Şureyh yoluyla gelen hadis ve bu anlamı ihtiva eden diğer hadislerdir. Bu ise görüş ayrılığının sözkonusu olduğu bir hususta açık bir nasır.

Diğer taraftan aklen de kendisi razı olmasa dahi katilin diyet ödemesi gerekir. Çünkü kendini hayatta tutması ona farzdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Ve kendi kendinizi öldürmeyin."** (en-Nisa, 4/29)

Ayrıca yüce Allah'ın: **"Fakat kime kardeşi tarafından birşey..."** te'villerden birisine göre, kanı istenmeyip ondan diyet almaya razı olmak suretiyle **"affolunursa, artık örfe uymak ve ona güzellikle ödemek gerekir."** Yani kan sahibinin diyeti istemekte ma'ruf yoluna uyması, katilin de diyetle güzellikle ödemesi, yani bu konuda savsaklamadan, vadeden sonraya ödemeyi bırakmadan yerine getirmesi gerekir.

"Rabbinizden bir hafifletme ve bir rahmettir." Yani bizden öncekilere cana karşılık sadece can yani kısas farz kılınmıştı. Yüce Allah bu ümmete ileride açıklanacağı üzere maktûlün velisinin razı olması halinde diyetin de kabul olunacağını belirterek lütufta bulunmuştur.

Başkaları ise bu konuda şöyle demektedir: Maktûlün velisinin (katil razı olmasa) kısıstan başka bir talepte bulunmak yetkisi yoktur. Katilin razı olması hali dışında diyet alamaz. Bunu İbnu'l-Kasım, Malik'ten rivâyet etmiş olup ondan meşhur olan görüş budur. es-Sevrî ve Kûfelilerin kabul ettiği görüş de budur. Buna Hz. Enes yoluyla gelen ve bir diğer kadının dişini kıran er-Rubeyyi' kıssasını delil göstermişlerdir. Bu hadisi imamlar rivâyet etmiş olup şöyle demişlerdir: Rasûlullah (s.a) kısasa hüküm verip de: **"Kisas Allah'ın kitabı (farzı)dır, kısas Allah'ın kitabıdır"** diye buyurmuş ve cinâyet mağduru kısas ile diyet arasında muhayyer bırakmamıştır. (1)

İşte bununla sabit olan şudur: Allah'ın Kitabı ve Rasûlünün sünneti ile kasten cinâyetlerde yerine getirilmesi gereken kısastır. Şu kadar var ki birinci görüş daha sahihtir. Çünkü sözü geçen Ebu Şureyh yoluyla gelen hadis bunu gerektirmektedir.

er-Rabi' Şafiî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bana Ebu Hanife b. Simak b. el-Fadl eş-Şihabî haber verip dedi ki: Bana İbn Ebi Zi'b, el-Makburrî'den, o Ebu Şureyh el-Ka'bî'den anlattığına göre Rasûlullah (s.a) Mekke'nin fethedildiği gün şöyle buyurdu: **"Her kimin bir yakını öldürülür ise o**

(1) *Buhârî*, Sulh 8, Tefsir 2. sûre 23, 5. sûre 6, Cihâd 12; *Ebû Dâvûd*, Diyât 28; *Nesâî*, Kâsâme 16; *İbn Mâce*, Diyât 16.

iki hayırlı şeyden birisini seçer, dilerse diyet alır, dilerse kisas uygular.”⁽¹⁾ Ebu Hanîfe der ki: Ben de İbn Ebu Zî'b'e şöyle dedim: Ey Haris'in babası, sen bunu kabul ediyor musun? Göğsüme vurdu ve bana çokça bağırdı, ağır sözler söyledi ve şöyle dedi: Ben sana Rasûlullah (s.a)'dan hadis rivâyet ediyorum sense: Bunu kabul ediyor musun diyorsun. Evet, bunu kabul ediyorum. İşte bu benim üzerime ve bunu işiten herkesin üzerine farzdır. Çünkü şanı yüce Allah Muhammed (s.a)'ı insanlar arasından peygamber olarak seçti. Onun vasıtasıyla, onun yol göstericiliğiyle onları hidâyete erıştirdi. Peygamberi için neyi seçmişse onlar için de seçmiştir ve onun vasıtası ile seçmiştir. Artık bütün insanlara düşen ister istemez ona tabi olmaktır. Hiçbir müslümanın bunun dışında bir çıkışı olamaz. (Ebu Hanife) der ki: Ben keşke sussa diye temenni edinceye kadar bana söyleyip durdu ve susmadı.

15- Kisasın Affedilmesi:

Allah Teala'nın: **“Fakat kime kardeşi tarafından birşey affolunursa artık örfe uymak ve ona güzellikle ödemek gerekir”** buyruğuyla ilgili olarak ilim adamları “kime” ve “affolunursa” buyrukları ile ilgili olarak beş ayrı açıklama getirmişlerdir:

1- Burada yer alan **“kim”** ile katil kastedilmektedir. **“Affolunursa”** buyruğu affedici bir kimseyi kapsamaktadır ki, bu da kanın (maktûlün) velisidir. **“Kardeş”** ise maktûlün kendisidir. **“Birşey”**den kasıt affedilen ve buna karşılık diyet alınan kandır. İbn Abbas'ın, Katade'nin, Mücahid'in ve bir grup ilim adamının görüşü budur.

Bu görüşe göre affetmek, terketmek şeklindeki aslî anlamını ifade eder. Buna göre anlam şöyledir: Katil, eğer maktûlün velisi tarafından öldürülenin kanı karşılığında kisas istenmeyip affolunursa, o takdirde veli diyeti alır ve bu konuda ma'ruf yolunu izler. Katil de maktûlün velisine güzellikle (diyeti) öder.

2- Bu, İmam Malik'in görüşüdür. Buna göre **“kim”**den kasıt velidir. **“Affolunursa”**dan kasıt de kolaylık gösterilirse demektir. Yoksa affetmek sözlükteki anlamı ile kullanılmış değildir. Kardeşten kasıt katildir. **“Birşey”** ise diyetdir. Yani eğer maktûlün velisi diyet almak için kisası terkedip affetmek yoluna giderse, katil bu diyeti vermek ile kendisini teslim etmek arasında muhayyer bırakılır. Buna göre bu, kimi zaman kolay olur kimi zaman mümkün olmaz, zor olur.

İmam Mâlik'ten başkaları ise şöyle der: Eğer maktûlün velileri diyet almaya razı olurlarsa, katilin başka bir seçeneği yoktur. Aksine diyet ödemek zordur. İmam Malik'ten bu görüş de rivâyet edilmiştir. Mezhebine bağlı pek çok kimse bu görüşü tercih etmiştir.

(1) Bk. *Ebû Dâvûd*, Diyât 4; *Tirmizî*, Diyât 13

Ebu Hanife der ki: Burada **"affolunursa"** yani verilir ise demektir. Dilde affetmek, vermek demektir. Bundan dolayı yüce Allah: **"Sen affı tut"** (el-A'raf, 7/199) yani kolaylığı tut, diye buyurmaktadır. Ebu'l Esved ed-Düeli de şöyle demiştir:

خُذِي الْعَفْوَ مِنِّي تَسْتَدِيمِي مَوَدَّتِي

"Sen benden kolaylıkla verdiğimi al ki sana olan sevgim devam etsin."

Peygamber (s.a) da şöyle buyurmuştur: "Vaktin ilki Allah'ın rızası sonu ise Allah'ın affıdır." (1)

Yani şanı yüce Allah kullarına şehadet etmekte ve şöyle buyurmaktadır: Her kime diyet verilir ise o bu diyeti kabul etsin ve artık örfe tabi olsun.

3- Kimisi de şöyle demiştir: Katil veliye güzel bir şekilde diyeti ödesin, demektir. Yüce Allah veliyi, katil tarafından kolaylıkla verilmesi halinde malı almaya teşvik etmiş ve bunun kendi katından bir hafifletme ve bir rahmet olduğunu kabul etmiştir. Nitekim yüce Allah, Maide Sûresi'nde kısıstan söz ettikten sonra: **"Fakat kim onu sadaka olarak bağışlarsa bu ona keffaret olur"** (el-Maide, 5/45) diye buyurarak affetmenin rahmetine ve sadakaya teşvik etmektedir.

Yine yüce Allah bu âyet-i kerimedeki buyrukları ile suçlunun bunu vermesi halinde diyeti kabul etmeye teşvik etmekte, ardından da maktûlün velisini örfe göre tabi olmayı (istemeyi) cinâyeti işleyene de güzellikle bunu ödemeyi emretmektedir.

4- Başkaları da şöyle demektedir: Bu lafızlar haklarında âyetin nazil olduğu kimselerin tümü hakkındadır. Bunlar kendi aralarında takas yapmak yoluyla diyetleri düşürmüşlerdi. Âyetin manası şöyle olur: Bu iki kesimden kimin öteki üzerinde bu diyetlerden dolayı alacak fazlası kalmışsa (artık bu fazlalık hususunda örfe uyulur ve güzellikle ödenir). Buna göre **"affolunursa"** artarsa anlamına gelir.

Süfyan b. Hüseyin b. Şua, eş-Şa'bî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İki Arap kabilesi arasında bir çarpışma olmuştu. Her iki taraftan da birtakım kimseler öldürülmüştü. İki taraftan birisi şöyle dedi: Kadına karşılık erkek, erkeğe karşılık da kadın öldürülmedikçe razı olmayız. Nihâyet Rasûlullah (s.a)'ın huzurunda davalastılar. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, eşit olarak öldürme sözkonusu olur." Bunun üzerine diyet almak hususunda birbirleriyle anlaştılar. Sonunda iki taraftan birisi diğerine üstün oldu (diyeti daha fazla geldi). İşte yüce Allah'ın: **"Öldürülenler hakkında.. kardeşi tarafından birşey affolunursa.."** buyruğunda kastedilen budur. (2) Yani her kimin kardeşinden bir alacağı kalırsa maruf bir şekilde onu ödesin. eş-Şa'bî böylelikle âyetin hangi sebepten dolayı nazil olduğunu bize bildirmektedir.

(1) Tirmizî, Salât 13

(2) Nesâî, Kasâme 8'de Abbas'dan buna yakın mânâda.

Sölyan da burada geçen "affetmek" in fazladan gelme anlamına geldiğini zikretmiştir ki, lafzın bu anlama gelme ihtimali vardır.

5- Bu açıklamaların beşincisine gelince:⁽¹⁾ Bu, Ali (r.a) ile el-Hasen'in görüşüne göre erkeğin diyeti ile kadının diyeti, hürün diyeti ile kölenin diyeti arasındaki fazlalık demektir. Yani her kimin diyet fazlasını alması sözkonusu ise bunu ma'ruf yolunu izleyerek alsın, demektir. Buna göre **"affolunursa"** kelimesi burada da fazladan artarsa anlamınadır.

16- Ödemede Kolaylık:

Bu âyet-i kerime ile alacaklının alacağını güzel bir şekilde ödemesi, ödeyenin de ödemesini güzel bir şekilde yerine getirmesi teşvik edilmektedir. Aca-ba bu teşvik vücub mu ifade eder yoksa mendupluk mu? Bunun merfu' olarak okunması vücûba delalet eder. Çünkü o takdirde: **"Artık örfeye uymak... gerekir"** anlamına gelir.

en-Nehlâs der ki: **"Kime... birşey affolunursa"** buyruğu şarttır, cevabı ise: **"Artık örfeye uymak..."** buyruğudur. Bu buyruk mübteda olmak üzere merfu'dur. Takdiri ise: Ona örfeye uymak düşer, şeklindedir. Kur'ân'dan başka yerlerde bu "uymak" ile "ödemek" kelimeleri iki masdar olarak mansub kabul edilebilir.

İbn Atiyye der ki: İbrahim b. Ebi Able bunu nasb ile okumuştur. Ref farzları ifade etmenin yoludur. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Ya iyilikle tutmak.. gerekir."** (el-Bakara, 2/249) Mendup ise bu durumda mansub olarak gelir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Boyunları vurun"** (Muhammed -s.a.-, 47/4).

17- Diyet Aldıktan Sonra....:

"Bu, rabbinizden bir hafifletme ve bir rahmettir." Çünkü Tevrat'a muhatap olanlar için katili öldürmek sözkonusu idi, başka bir seçenekleri yoktu. İncil'e muhatap olanlar için ise affetmek sözkonusu idi, onlar hakkında da kısas ya da diyet yoktu. Burada yüce Allah bu hükümleri bu ümmete hafifleterek sunmaktadır. Dileyen katili öldürür, dileyen diyet alır, dileyen de tümüyle affeder.

"Kim bundan sonra haddi aşarsa ... vardır" buyruğu şart ve cevabını teşkil etmektedir. Yani her kim diyet aldıktan sonra ve kısasın düşmesinden sonra velisi olduğu kimsenin katilini öldürürse, **"onun için pek acıklı bir azap vardır."**

el-Hasen der ki: Cahiliyye döneminde bir kimse birisini öldürdü mü kendi kavmine kaçırdı (onlara sığınır). Kavmi gelir, diyet ödemek üzere barış yapmak ister, maktûlün velisi, tamam ben diyeti kabul ediyorum, der. Ni-

(1) Merhum müfessir üç ve dördüncü görüşten söz etmemiştir. Bu görüşleri İbn Atiyye (II, 62 vd)'nin de yardımıyla, böylece numaraladık.

hâyet katil emin olur, dışarı çıkar. Bu sefer veli katili öldürür, ondan sonra da kavminin diyetini onlara geri verirdi.

İlim adamları diyet aldıktan sonra (katili) öldürenin hükmü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bir grup ilim adamı -ki Malik ve Şafiî de bunlardandır- şöyle demişlerdir: Bu ilk olarak öldüren kimse gibidir. Maktûlün velisi dilerse onu öldürür, dilerse affeder, ahirette de onun için azap vardır.

Katade, İkrime, es-Süddî ve başkaları ise şöyle demektedir: Bunun azabı kesinlikle öldürülmesi şeklindedir. Hâkim bu durumda maktûle affetmek yetkisini vermez.

Ebû Dâvûd, Cabir b. Abdullah'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (ş.a) buyurdu ki: "Diyet aldıktan sonra öldüren kimse(nin malı) artıp çoğalmasın." (1)

el-Hasen der ki: Böyle bir kimse için azap sadece diyetli geri vermesi ve günahının karşılığının ise ahiret azabına kalması şeklindedir.

Ömer b. Abdülaziz de şöyle demektedir: Böyle birisinin durumunu belirlemek imama aittir. O uygun gördüğünü ona uygular.

Dârakutnî'nin Sünen'inde Ebu Şureyh el-Huzâî'nin şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (s.a)'ı şöyle buyururken dinledim: "Her kim bir kan (velisi olduğu kimsenin öldürülmesi) ile ya da habl ile -ki habl topallık (2) demektir- isabet alırsa, bu kişi üç şeyden birisini seçebilir. Eğer dördüncüsünü yapmak isterse böyle bir kimseye engel olunuz. Bu kişi ya kısas ister, ya affeder veya diyet alır.

Bunlardan birisini kabul edip de sonra yine de haddini aşarsa artık içinde ebediyyen bırakılmak ve temelli çıkarılmamak üzere onun için cehennem vardır." (3)

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

179. Ey olgun akıl sahipleri, kısısta sizin için bir hayat vardır. Tâ ki sakınasınız.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

(1) Ebû Dâvûd, Diyât 5; Müsned, III, 363

(2) Habl; sözlükte azaların fesadı, yani işlemez hale gelmesi demektir. (İbnu'l-Esîr, en-Nihâye, II, 8) Hadiste bu kelime "curh ve cirâh" diye açıklandığı halde; Kurtubî'nin başkalarında bu kelime topallık demek olan "el-arec" diye geçmiştir. Tercüme-yi Kurtubî'deki metne göre yapmakla birlikte, hadisin asıl rivâyetindeki açıklamanın muteber olması gerektiği açıktır.

(3) Dârakutnî, III, 96; İbn Mâce, Diyât 3; Darimî, Diyât 1; Müsned, IV, 31.

1- Kısas Hayattır:

“Ey olgun akıl sahipleri, kısasta sizin için bir hayat vardır.” İşte bu, az önce de geçtiği üzere oldukça belîğ ve özlü sözlerdendir. Anlamı şudur: Kiminiz kiminizi öldürmesin.

Bu açıklamayı Süfyan, es-Süddî’den o Ebu Malik’ten rivâyet etmiştir. Yani: Kısas uygulanıp kısas hükmü tahakkuk ettiği takdirde başkasını öldürmek isteyen kimse, kısas uygulanır korkusuyla bu işten vazgeçer. Böylelikle her ikisi birlikte hayatta kalırlar.

Araplarda birisi ötekini öldürdü mü her iki tarafın kabilesi de gayrete gelir ve savaşırlardı. Bu ise pek çok sayıda kimsenin öldürülmesi ile sonuçlanıyordu. Yüce Allah kısası teşrî buyurunca herkes onu kabul etti ve savaşmayı terkettiler. İşte bunda onlar için bir hayat vardır.

2- Kısası Uygulama Yetkisi:

Fetva imamları ittifakla şunu belirtirler: İslâm devlet yöneticisinden ayrı olarak tek başına herhangi bir kimsenin kısas hakkını uygulaması caiz değildir. İnsanların birbirlerine kısas uygulama yetkileri yoktur. Bu yetki İslâm devletinin yöneticisine veya halifenin bu iş için tayin ettiği kimseye aittir. Bundan dolayı yüce Allah, devlet yöneticisini insanların birbirlerine haksızca el uzatmalarını engellemekle görevlendirmiştir.

3- Halife Kendi Kendisine Kısas Uygular:

İlim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Halife, eğer raiyesinden herhangi birisine haksızlık edecek olursa kendisine kısas uygular. Çünkü o da onlardan bir kimsedir. Onun onlardan ayrı bir meziyeti, bir vasi ve bir vekil gibi onların işlerine nezaret etmekten ibarettir. Bu ise ona kısas uygulamaya engel değildir. Yüce Allah’ın hükümlerinin uygulanması hususunda yöneticiler ile kamu arasında herhangi bir fark yoktur. Çünkü yüce Allah: **“Öldürülenler hakkında üzerinize kısas yazıldı”** diye buyurmaktadır. Elini kesen valisinden şikâyetle bulunan bir adama Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a.)’ın şöyle dediği sabittir: Eğer doğru söylüyor isen, andolsun ki senin için ona kısas uygulayacağım.

Nesaî’nin rivâyetine göre Ebu Said el-Hudri şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) bir seferinde birşeyler paylaşıyordu. Adamın birisi onun üstüne abandı. Rasûlullah (s.a) yanındaki asâ ile ona vurdu, adam feryadı bastı. Rasûlullah (s.a) ona: “Gel de kısas uygula” dedi. Adam, hayır affettim ey Allah’ın Rasûlü, diye cevap verdi. ⁽¹⁾

Ebû Dâvûd et-Tayalisi, Ebu Firas’tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ömer b. el-Hattab (r.a) irad ettiği bir hutbesinde şöyle dedi: Şunu biliniz ki her kime emiri zulmederse bunu bana iletsin, ben onun için emire kısas uy-

(1) Nesaî, Kasâme 22; Ebû Dâvûd, Diyât 14; Müsned III, 28

gulayacağım. Amr b. el-As kalkıp şöyle dedi: Ey mü'minlerin emiri, bizden herhangi bir kimse raiyesinden birisini te'dib ederse ona kisas mı uygulayacaksın? Hz. Ömer şu cevabı verdi: Rasûlullah (s.a)'ı kendisine kisas uygularken görmüşken nasıl olur da ben ona kisas uygulamayayım? ⁽¹⁾

Ebû Dâvûd es-Sicistanî'nin de Ebu Firas'tan rivâyeti şöyledir: Ömer b. el-Hattab bize irad ettiği hutbesinde şöyle dedi: Ben valilerimi bedenlerinizi döv-sünler, mallarınızı alsınlar diye göndermiyorum. Her kime böyle bir uygulama yapıldı ise bunu bana iletin, ben mazlumun lehine ona kisas uygulayayım.. Ve bu manadaki hadisi zikretti. ⁽²⁾

4- Takva Sahibi Olmak:

Yüce Allah'ın: **"Tâ ki sakınasınız"** buyruğunun anlamı daha önceden (el-Bakara, 2/21. âyette) geçmiş bulunmaktadır. Burada **"sakınasınız"**dan kasıt, öldürmekten korunup böylelikle kısıstan kurtulabilesiniz şeklindedir. Bu ise başka hususlarda çeşitli türleriyle sakınmanın, takva sahibi olmanın bir sebebi olur. Çünkü Allah, itaate itaat ile sevap (karşılık ve ecir) verir.

Ebu'l-Cevza, Evs b. Abdullah er-Rabâî: (**ولكم في القصص حياة**) şeklinde okumuştur. en-Nehhas der ki: Ebu'l-Cevza'nın bu okuyuşu şâz bir okuyuştur. Başkası ise şöyle der: Bunun "kısâs" gibi bir masdar olma ihtimali de vardır. Burada geçen "kasas"tan muradın Kur'ân olduğu da söylenmiştir. Yani Allah'ın kendisinde sizin için kasası anlattığı Kitabında bir hayat yani bir kuruluş vardır, demek olur.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ
لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾

180. Üzerinize yazıldı ki: Sizden birine ölüm gelip çattığı zaman eğer bir hayır bırakacaksa anneye, babaya ve yakın akrabaya ma'ruf bir şekilde vasiyette bulunsun. Bu takvâ sahipleri üzerine bir hak olarak (yazıldı).

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmibir başlık halinde sunacağız:

1- Vasiyet Âyeti:

"Üzerinize yazıldı ki..." Bu âyet "vasiyet âyeti" diye bilinir. Kur'ân-ı Kerim'de bu âyetin dışında vasiyet (ahkâmı) söz konusu edilmemektedir. en-Nisa Sûresi'nde **"bir vasiyetten sonra.."** (en-Nisa, 4/1, 12) diye buyurulmakta,

(1) Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, *Minhatu'l-Ma'bud Fi Tertibi Müşnedi't-Tâyâlisî Ebi Dâvûd* (Tâyâlisî Müşnedi'nin bablara göre tertibi), I, 293.

(2) *Ebû Dâvûd*, Diyat 14

Maide Sûresi'nde de "*vasiyyet vaktinde...*" (el-Maide, 5/106) diye buyurulmaktadır. Bakara Sûresi'ndeki bu vasiyet âyeti ise bunların en tam ve teferuatlı olanıdır. Bu âyet-i kerime ferâiz (miras hukuku) ile mirasa dair hükümleri açıklayan âyetlerden önce inmiştir. Nitekim ileride buna dair açıklamalar gelecektir. Bu âyet-i kerimenin başında bir atıf vav'ı takdir edilir; yani: "Ve üzerinize (kısasta başka) şu da yazıldı ki.." demektir. Ancak (kısası emreden âyetten bu yana) söz uzadığından dolayı vav düşürülmüştür.

Bir görüşe göre yüce Allah'ın şu buyruğunda da bu şekilde vav düşürülmüştür: "*Ona yalanlayan (ve) yüzçeviren bedbahttan başkası girmez.*" (el-Leyl, 93/15-16) Burada: "Yalanlayan"ı daha önce geçen "bedbaht"a atfeden "bir vav" vardır ki hazfedilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Kısasta veli olanın kısas yapma hakkına sahip olduğu sözkonusu edildikten sonra, işte kendisine kısas yapılmakta olan bu kişi -ki kısas ölüm sebeplerinden birisidir- adeta ölüm ile burun buruna gelmiş gibidir. İşte bu zaman vasiyette bulunma zamanıdır. Buna göre âyet-i kerime kendisinden önceki buyruklarla yakından ilişkili ve onunla bitişiktir. Bundan dolayı buradan "atıf vavı" düşmüştür.

"**Yazıldı**" buyruğunun anlamı az önceden de geçtiği gibi, farz kılındı ve sabit kılındı, demektir.

"**Ölümün gelip çatması demek**" ölüme götüren sebeplerin görülmesi demektir. Sebep hazır oldu mu Araplar müsebbebi (sebebin sonucunu) kinaye yoluyla kastederler. Şair şöyle der:

يا أيها الراكبُ المُرْجِي مَطِيَّتَهُ سائلُ بني أسدٍ ما هذه الصَّوْتُ
وقل لهم بادروا بالعُذْر والتمسوا قولاً يرثكم إني أنا الموت

"Ey bineğini hızla dürten biniciler
Esedoğullarına sor, bu sesler nedir diye
Ve de ki onlara: Özür dilemek için elinizi çabuk tutunuz.
Ve sizi temize çıkaracak
Bir söz arayınız, çünkü ben ölümüm, ölüm!"

Antere de der ki:

وإن الموت طوعٌ يدي إذا ما وصلت بنانها بالهندوان

"Ölüm benim elimin altında itaatkârdır,
Parmak uçları(m) kılıca ulaştığında."

Cerîr de, el-Ferezdak'ı hicvederken şöyle der:

أنا الموت الذي حدثت عنه فليس لهاربٍ مِنِّي نِجاء

"Kendisinden söz ettiğin ölüm işte benim
Benden kaçana kurtuluş yoktur."

2- "Yazıldı" Fiilinde Te'nis (Dişil) Alametinin Bulunmayış Sebebi:

Vasiyet kelimesi müennes olduğu halde neden (كُتِبَ) diye buyuruldu da (كُتِبَتْ) diye buyurulmadı, şeklindeki bir soruya şöyle cevap verilir: Çünkü burada vasiyet ile vasiyet etmek kastedilmiştir.

Şöyle de cevap verilmiştir: Çünkü araya başka sözler de girmiştir. () bu-
kımından araya giren bu sözler te'nis te'sinin yerini tutar gibidir. Araplar (fili müzekker kullanarak): Bugün kadı'nın huzuruna bir kadın geldi, derler. Si-beveyh (müzekker fiil kullanarak): Bir kadın kalktı denildiğini nakletmekte-
dir. Ancak bunun güzel olabilmesi araya giren uzun fasıla ile birlikte sözko-
nusudur.

3- Bir Hayır Bırakırsa..

Yüce Allah'ın: **"Eğer bir hayır bırakacaksa"** buyruğu şarttır. Bunun ce-
vabı ile ilgili olarak Ebu'l-Hasen el-Ahfeş'in iki görüşü vardır. Birinci görü-
şüne göre bunun takdirî cevabı **"vasiyette bulunsun"** (anlamı verilen) buy-
ruğudur. Daha sonra bu kelimenin başında yer alması gereken "fe" harfi haz-
fedilmiştir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

مَنْ يَفْعَلِ الْحَسَنَاتِ اللَّهُ يَشْكُرُهَا وَالشَّرَّ بِالْشَّرِّ عِنْدَ اللَّهِ مِثْلَانِ

"Her kim hasenât işlerse Allah onların mükâfatını verir

Kötülüğe karşı kötülük (ceza) Allah katında misli mislindedir."

İkinci görüşe göre mazi fiilin cevabı kendisinden önce de gelebilir, son-
ra da gelebilir. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Anne-babaya ve akra-
balara vasiyette bulunsun, eğer bir hayır terkedecek olursa...

Şâyet "fe" harfini (vasiyyet kelimesinin başında) takdir edecek olursak o
takdirde "vasiyyet" kelimesi mübteda olmak üzere ref olur. Eğer bu "fe"yi tak-
dir etmeyecek olursak "vasiyyet" kelimesini mübteda olarak ref edebileceği-
miz gibi naib-i fail olarak da ref edebiliriz. Yani üzerinize vasiyette bulun-
mak farz olarak yazıldı, demek olur.

Nahivcilerin çoğunluğuna göre (الوصية); Vasiyyet" kelimesinin "(إِذَا) ...
ğı zaman" kelimesinde amel etmesi uygun değildir. Çünkü "vasiyyet" kelime-
si teşkil ettiği masdarın sılası hükmündedir ve daha önce gelmiştir. O bakım-
dan "vasiyyet" kelimesi daha önce geldiği halde edatta amel edemez.

"(إِذَا) ...ğı zaman"daki amilin "yazıldı" kelimesi olması da mümkündür.
O takdirde anlamı şöyle olur: Ölüm gelip çattığı zaman Allah'ın farz kılma
emri ve Kitabının gereği olarak size vasiyette bulunmak emri yöneltilmiştir.
Burada Allah'ın farz kılma emrinin yöneltilmesi "yazıldı" buyruğu ile ifade edil-
di ki, bu hükmün ezelden beri yazılmış ve takdir edilmiş olduğu da anlaşıl-
sın.

Bu edatın amilinin takdirî olarak "îsâ: vasiyyet etmek" olması da mümkün-
dür. Buna âyette açıkça sözkonusu edilen "vasiyyet" kelimesi delalet etmek-

tedir. Anlamı: Sizden birine ölüm gelip çattığı zaman üzerinize vasiyette bulunmak.. yazıldı, şeklinde olur.

4- Geriye Bırakılan Hayır:

Yüce Allah'ın: **"Bir hayır"** buyruğu, bu âyet-i kerimede maldır ve bu konuda görüş ayrılığı yoktur. Ancak bunun miktarı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bir görüşe göre kastedilen çokça maldır. Bu görüş Hz. Ali, Aişe ve İbn Abbas (r. anhum)dan rivâyet edilmiş ve yediyüz dinar hakkında; azdır, demişlerdir. ⁽¹⁾ Katade'nin el-Hasen'den rivâyetine göre: Buradaki hayır, bin dinar ve yukarısidir. eş-Şa'bî ise: Beşyüz dinar ile bin dinar arasındır, demiştir.

Vasiyyet: Yapılması emrolunan ve hayatta olsun ölümünden sonra olsun ah-dolunup tavsiye olunan herşeydir. Örf ise ölümünden sonra yapılması ve yerine getirilmesi istenen şey diye bu kelimenin anlamını tahsis etmiştir. Çoğulu; "kadiye" kelimesinin çoğulu "kadâyâ" geldiği gibi, burada da "vasâyâ" diye gelir.

Vasî: Hem mûsî (vasiyet eden) ve hem mûsâ ileyh (kendisine vasiyet olunan)dır. Aslı "vesâ"dandır. Yetişen bitki bitişik ve birbirine yakın olarak yettiğinde hakkında "tevâsa" kelimesi kullanılır.

"Vâsiye" olan arazi, bitkisi sık ve birbirine bitişik arazi demektir. Bir kimseyi vasisi kılıp ona birşey tavsiye ettiğinde "evsaytu" denilir. İsmi visâ-yet ve vasâyet şeklindedir. "Evsâ" ile "vassâ" aynı anlama gelir. "Tavsiye" mastardır. İsmi "vesât" şeklinde gelir. "l'evâsî" birbirine tavsiye etmek demektir. Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmaktadır: "Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiyesinde bulununuz. Çünkü onlar sizin yanınızda adeta esir gibidirler." ⁽²⁾ Birşeyi bir şeye bitıştirmek hakkında da "vessâ" kökü kullanılır.

5- Vasiyetin Hükmü:

İlim adamları, yanında başkalarına ait emanetler ile üzerinde birtakım borçlar bulunan kimseler için vasiyette bulunmanın vacip olduğu üzerinde icma etmekle birlikte, geriye mal bırakan kimsenin vasiyette bulunmasının vacip olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İlim adamlarının çoğunluğu, yanında emanet ve üzerinde borç bulunmayan kimsenin vasiyette bulunmasının vacip olmadığını kabul etmektedirler. Bu, Malik'in, Şafî ve es-Sev-rî'nin görüşü olup vasiyette bulunacak kimsenin zengin veya fakir olması arasında fark yoktur. Bir grup da şöyle demiştir: Vasiyet Kur'ân-ı Kerim'in zahirine uygun olarak vaciptir. Bu görüş ez-Zührî ile Ebu Miclez'e aittir. Malın az veya çok olması da farketmez.

(1) Kurtubî'de bizzat dinar kaydı vardır. Ancak İbn Abbas'a atfen bu rivâyetin yer aldığı Beyhaki, *Sünen* VI, 43'ten "yediyüz dirhem" denilmektedir. Ondan naklen *ed-Durru'l-Men-sûr*, I, 423'te de böyledir.

(2) *İbn Mâce*, Nikâh 3

Ebu Sevr der ki: Vasiyet ancak borcu olan yahut yanında başkalarına ait mal bulunan kimseler hakkındadır. Böyle bir kimsenin vasiyetini yazıp borçlarını bildirmesi gerekir. Borcu olmayıp yanında başkasına ait emanetler bulunmayan kimse için vasiyette bulunmak, kendisinin dilemesi dışında vacip değildir. İbnü'l-Münzir der ki: Bu güzel bir görüştür. Çünkü Allah emanetleri ehline ödemeyi farz kılmıştır. Üzerinde başkasına ait hakkı olmayan, yanında emanet bulunmayan kimse için ise vasiyette bulunmak farz değildir.

Birinci görüşü kabul edenler hadis imamlarının İbn Ömer (r.a)'dan rivâyet ettikleri şu hadis-i şerif'i delil göstermişlerdir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Hakkında vasiyette bulunmak istediği birşeyi olan bir müslümanın vasiyeti yanında yazılı bulunmaksızın iki gece geçirmesi hak değildir." Bir diğer rivâyette ise (iki gece yerine:) "üç gece geçirmesi" denilmektedir. ⁽¹⁾

İşte Abdullah b. Ömer bu hususta şöyle der: Ben Rasûlullah (s.a)'ın böyle buyurduğunu duyduğum günden bu yana yanımda vasiyyetlim bulunmaksızın bir gece dahi geçirmiş değilim. ⁽²⁾

Vasiyette bulunmayı vacip görmeyenler ise şunu delil gösterirler: Eğer vasiyyet vacip olsaydı, bunu vasiyette bulunacak olanın iradesine (hadis-i şerifte) bırakmazdı ve bu her durumda lazım olurdu. Diğer taraftan eğer bu sözün zahiri vücub ifade etse dahi, bunun vacip olduğunu belirten sebep bu görüşü reddetmektedir. Bu ise üzerinde insanlara ait haklar bulunan ve bu haklarının kaybolmasından korkan kimse hakkında vasiyetin vacip olduğu şeklindedir. Nitekim Ebu Sevr de böyle demiştir. Aynı şekilde eğer bir kimsenin başkaları yanında alacak hakları bulunur da mirasçıların aleyhinde bu hakların telef olmasından korkarsa, böyle bir kimsenin de vasiyette bulunması vaciptir ve bu hususta görüş ayrılığı yoktur.

Allah burada **"üzerinize yazıldı ki..."** diye buyurmaktadır, "Yazıldı" ise farz kılındı, anlamına gelmektedir, bu ise vasiyetin vacip olduğuna delildir, denilecek olursa şu şekilde cevap verilir: Buna dair cevap bir önceki âyet-i kerimede geçmiş bulunmaktadır. Ve bunun anlamı: Vasiyette bulunmak istediğiniz takdirde... şeklindedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

en-Nehaî der ki: Rasûlullah (s.a) vasiyette bulunmaksızın vefat etti. Ebu Bekir ise vasiyette bulundu. Buna göre vasiyette bulunursa güzel birşeydir, vasiyette bulunmazsa üzerinde herhangi bir sorumluluk yoktur.

6- Vasiyette Bulunulacak Malın Miktarı:

Yüce Allah Kitab-ı Kerim'inde vasiyette bulunulacak malın miktarını açıklamaksızın sadece: **"Eğer bir hayır bırakacaksa"** diye buyurmaktadır. "Hayır" ise mal demektir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: **"Her ne**

(1) *Buhârî*, Vesâyâ 1; *Müslim*, Vasiyyet 1,4; *Ebû Dâvûd*, Vesâyâ 1; *Tirmizî*, Cenâiz 5, Vasâyâ 3; *Nesâî*, Vesâyâ 1; *İbn Mâce*, Vesâyâ 2; *Muvatta'*, Vasiyye 1; *Dârimî*, Vesâyâ 1; *Müsned*, II, 4, 10...

(2) *Müslim*, Vasiyyet 4; *Müsned*, II, 4.

hayır infak ederseniz..” (el-Bakara, 2/272); “Gerçekten o hayır (mal)a sevgisinde pek katıdır.” (el-Âdiyât, 100/8)

İlim adamları bunun miktarı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Ebu Bekr es-Sıddık (r.a)’dan (malının) beşte bir miktarını tavsiye ettiğine dair rivâyet vardır. Ali (r.a) da: Müslümanların ganimetlerinden beşte bir, demiştir.⁽¹⁾ Ma’mer, Katade’den rivâyetle dedi ki: Ömer (r.a) da dörtte biri vasiyet etmiştir. Bunu Buhârî, İbn Abbas’tan rivâyet etmektedir. Ali (r.a)’dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Beşte biri vasiyet etmeyi dörtte biri vasiyet etmekten daha çok severim.⁽²⁾ Dörtte biri vasiyet etmem, üçte biri vasiyet etmemden daha sevimlidir.

Bir grup ilim adamı malı az ve mirasçısı olan kimselerin vasiyeti terketmeleri görüşünü tercih etmiştir. Bu, Hz. Ali, İbn Abbas ve Hz. Aişe’den (Allah hepsinden razı olsun) rivâyet edilmiştir. İbn Ebi Şeybe, İbn Ebi Muleyke’den, o Hz. Aişe’ye şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ben vasiyette bulunmak istiyorum. Hz. Aişe, malın ne kadardır diye sorunca O: Üç bin dedi. Hz. Aişe: Peki ailen fertleri kaç tanedir? Dört deyince Hz. Aişe şöyle der: Yüce Allah: “Eğer bir hayır bırakacaksa” diye buyurmaktadır. Senin sözünü ettiğin miktar ise azdır. Onu aile efradına bırak. Bu senin için daha faziletlidir.⁽³⁾

7- Üçte birden Fazlasını Vasiyet Etme:

İlim adamlarının çoğunluğu herhangi bir kimsenin üçte birden fazlasını vasiyet etmesinin caiz olmadığı görüşündedir. Ancak Ebu Hanife ve arkadaşları şöyle demektedirler: Eğer vasiyette bulunacak kişinin mirasçısı yoksa malının tümünü vasiyet etmesi caizdir. Ve yine şöyle demektedirler: Vasiyette üçte biri aşmamak, mirasçılarını zengin bırakmak içindir. Çünkü Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki senin mirasçılarını zengin olarak bırakman, onları insanlara avuç açacak muhtaç kimseler olarak bırakmandan daha hayırlıdır.” Bu hadis-i şerifi hadis imamları rivâyet etmişlerdir.⁽⁴⁾ Mirasçısı olmayan kimseler ise bu hadiste kastedilen kimselerden değildirler. Bu görüş İbn Abbas’tan da rivâyet edilmiştir, Ebu Ubeyde ve Mesrûk da bu görüştedir. İshak ve iki görüşünden birisinde Malik de bu kanaattedir. Hz. Ali’den de bu görüş rivâyet edilmiştir.

İşaret ettiğimiz husustan ayrı olarak görüş ayrılığının bir diğer sebebi ise, Beytül Mal mirasçı mıdır yoksa oraya bırakılan malların koruyucusu mudur hususunda görüş ayrılığı ve bu şekildeki iki görüşün bulunmasıdır.

(1) İbarede biraz kapalılık vardır. Ganimetlerden devletin payı beşte bir olduğunu gözönünde bulundurarak, vasiyet eden de malının beşte birini vasiyet eder; demek olmalıdır.

(2) Beyhâki, *Sünen*, VI, 442.

(3) Beyhâki, *Sünen*, VI, 442

(4) *Buhârî*, Cenâiz 36, *Vesâyâ* 2, *Menakıbu’l-Ensâr* 49; *Merdâ* 16; *Müslim*, Vasiyyet 5, 8; *Tirmizî*, *Vesâyâ* 1; *Nesai*, *Vesâyâ* 3; *İbn Mâce*, *Vesâyâ* 5; *Muvatta’*, Vasiyyet 4 v.s...

8- Mirasçısı Olan, Malının Tümünü Vasiyet Edemez:

İlim adamları mirasçısı olan kimsenin malının tümünü vasiyet edemeyeceğini icma ile kabul etmişlerdir. Amr b. el-As (r.a)'ın ölümü yaklaştığı sırada oğlu Abdullah'a şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ben vasiyette bulunmak isterdim. Oğlu ona: Vasiyette bulun, bununla birlikte senin malın benim malım arasındadır. Amr b. el-As, bir kâtip çağırıp ona yazdırdı. Abdullah dedi ki: Ben ona şöyle dedim: Gördüğüm kadarıyla sen kendi malına da benim malıma da el atmış bulunuyorsun. Keşke kardeşlerimi çağırırsan da onlardan helallik dilesen. ⁽¹⁾

9- Vasiyette Değişiklik Yapma Hakkı:

İnsanın vasiyetini değiştirebileceği ve vasiyet ettiklerinden dilediğinden vazgeçebileceği hususu üzerinde ilim adamları icma etmişlerdir. Şu kadar var ki müdebber⁽²⁾ hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Bize göre üzerinde icmaa varılan husus şu ki: Vasiyet eden sıhhatli veya hasta iken herhangi bir vasiyette bulunup bunun kapsamı içerisinde kölelerinden birisinin azad edilmesi veya başka bir husus yer alıyor ise, o daha sonra uygun gördüğünü değiştirebilir ve dilediğini yapabilir. Ölünceye kadar bu hakka sahiptir. Şâyet bu vasiyeti bir kenara bırakmak ve düşürmek isterse yapabilir. Bundan tek istisna müdebber köledir. Eğer bir kölesini müdebber kılsa artık müdebber kıldığını değiştirme imkânı yoktur. Çünkü Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Yanında hakkında vasiyette bulunacak birşeyi olan bir müslümanın vasiyetini yanında yazılı tutmaksızın iki gece geçirmesi hak değildir." ⁽³⁾

Ebu'l-Ferec el-Malikî der ki: Kıyasa göre müdebber köle bir aya kadar azad edilecek olan köle gibidir. Çünkü bu, kaçınılmaz olarak gelecek olan bir südür.

İlim adamları şunun üzerinde icma etmişlerdir: Kölesini azad etmeye dair yemin etmekten ve bir süre sonra azad edeceğine dair verdiği sözden dönemez. Müdebberin durumu da böyledir. Ebu Hanife de bu görüştedir.

Şafiî, Ahmed ve İshak, bu bir vasiyettir, derler. Çünkü icma ile müdebber de vasiyet edilen diğer hususlar gibi malın üçte birinin kapsamı içerisinde olur. Ayrıca müdebber cariye ile efendisinin ilişki kurmasını caiz kabul etmeleri, müdebberin bir süreye kadar azad edileceği belirtilen köleye kıyaslarını çürütmektedir. Peygamber (s.a)'ın müdebber bir köleyi sattığı, ⁽⁴⁾ Hz. Aişe'nin kendisine ait bir cariyeyi önce müdebber kılıp sonradan sattığı da sabit olmuştur. Bu tabîinden bir topluluğun da kabul ettiği bir görüştür.

(1) Abdullah b. Amr babasına, benim malıma el atmana bir şey demiyorum ama, vasiyetinle üçte biri aşmış bulunuyorsun. Onun için bu hususta diğer kardeşlerimin muvafakatını almalısın, demek istemektedir.

(2) Azad edilmesi, efendisi tarafından kendisinin ölümü şartına bağlı kılınan köle.

(3) Beşinci başlıkta geçti.

(4) *İbn Mâce*, Itk 1.

Bir diğ er kesim ise şöyle demektedir: Kişi, köle azad etme dışında vasiyetinde dilediği değişiklikleri yapabilir. eş-Şa'bî, İbn Sirin, İbn Şubrume ve en-Nehaî de böyle söylemiştir, Süfyan-ı Sevrî'nin görüşü de budur.

10- Vasiyet Kastıyla Kölesine: "Ben öldükten sonra sen hürsün," Demek:

Vasiyet kastıyla kölesine: Ben öldükten sonra sen hürsün, diyen kimse- nin vasiyetinden dönüp dönemeyeceği hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

İmam Malik'e göre bu hususta vasiyetinden dönebilir. Eğer: Filan kişi ölümünden sonra müdebberdir, diyecek olursa o takdirde bundan dönüş hakkı yoktur. Eğer birinci şekildeki sözü ile kölesini müdebber kılmayı kastetmiş ise yine İmam Malik mezhebine mensup çoğunluğun görüşüne göre bundan vazgeçemez.

Şafîî, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr'e göre ise bütün bunlar bir vasiyettir. Çünkü bu durumda köle malın üçte biri kapsamı içerisinde dir. Malın üçte biri içerisinde olan herşey ise bir vasiyettir.

Ancak Şafîî şöyle demiştir: Müdebberde rücu' ancak onu satmak ve hibe etmek yoluyla mülkiyeti dışına çıkartmak ile olur. Onun: Geri döndüm, vazgeçtim, demesi bir vazgeçme değildir. Şâyet müdebberi ölene kadar mülkiyetinden çıkartmayacak olursa ölümü ile birlikte müdebber azad olur. Kadım görüşünde ise şöyle demektedir: Vasiyetten vazgeçip dönebildiği gibi, müdebberi azad etmekten de vazgeçebilir. Bu görüşü el-Müzenî müdebberi azad etmeyi vasiyet eden kimsenin rücu'u hususunda icma etmelerine kıyas ederek kabul etmiştir.

Ebu Sevr de der ki: Ben müdebber olduğumu belirttiğim kölemden vazgeçtim, derse müdebber kılması batıl olur, öldüğü takdirde müdebber kıldığı o köle azad olmaz.

İbnu'l-Kasım ile Eşheb, benim kölem ölümünden sonra hür olsun, deyip de vasiyeti de müdebber yapmayı da kastetmeyen kimse hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. İbnu'l-Kasım: Bu bir vasiyettir, derken, Eşheb: Vasiyeti kastetmese dahi o bir müdebberdir, demektedir.

11- Bu Âyet Mensuh mudur Muhkem midir?

İlim adamları bu âyet-i kerime hakkında mensuh mudur yoksa muhkem midir hususunda farklı görüşlere sahiptir. Denildiğine göre bu âyet muhkemdir, Zahirîren umum ifade eder. Manası itibariyle ise kâfir anne baba gibi mirasçı olamayan miras alamayan köle ile yine mirasçı olmayan, akrabalar hakkında husus (özel hüküm) ifade eder. Bu görüş Dahhâk, Tavûs ve el-Hasen'e ait olup Taberî tarafından da tercih edilmiştir. ez-Zührî'den rivâyet edildiğine göre vasiyet az veya çok olsun vaciptir. İbnu'l-Münzir der ki: Kendisinden ilim bellenen herkes icma ile, miras almayan anne-baba ile miras alamayan akrabaya vasiyetin caiz olduğunu kabul etmişlerdir.

İbn Abbas ve yine el-Hasen ile Katade ise bu âyet-i kerime umum ifade eder. Kısa bir süre dahi olsa bu âyetin ifade ettiği hüküm geçerli olmuştur. Daha sonra ferâiz âyeti gereği mirasçı olan herkes bu umumin kapsamından neshedilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Ferâiz (miras hukukuna dair) âyeti, tek başına bu vasiyet âyetini neshetmemektedir. Bu âyet ile birlikte bir başka buyruk da bunu gerçekleştirmektedir ki bu da Peygamber (s.a)'ın şu buyruğudur. "Allah her hak sahibine hakkını vermiş bulunmaktadır. Artık mirasçı herhangi bir kimseye vasiyet yoktur." Bu hadis Ebu Uname tarafından rivâyet edilmiş olup Tirmizî bunu kitabına almış ve: "Bu, hasen sahih bir hadistir" demiştir. (1)

Buna göre bu vasiyet âyetinin neshedilmesi miras ile ilgili âyet ile değil, bu konuda sabit olan sünnet ile olmuştur. İlim adamlarının konu ile ilgili sahih görüşlerine göre bu böyledir. Eğer bu hadis-i şerif olmasaydı miras bırakan kimseden vasiyet yoluyla malı almak vasiyet etmediği takdirde de sadece miras ile almak veya vasiyetten sonra kalanını miras yoluyla almak suretiyle her iki âyeti bir arada yürürlüğe koymak mümkün olurdu. Ancak bu hadis-i şerif ile bu konudaki icma bunu engellemektedir.

Şafiî ve Ebu'l-Ferec her ne kadar sünnet ile Kitab'ın neshedilmesini kabul etmemekte iseler de sahih olan bunun caiz olduğudur. Buna delil ise hepsinin şanı yüce Allah'ın hükmü ve onun tarafından gelmesidir. İsterse bunlara verilen isimler farklı olsun. Nitekim bu hususa dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/106. âyet 11. başlık) geçmiş bulunmaktadır.

Bizler ise deriz ki: Bu haber bize her ne kadar ahad yollarla gelmiş ise de bir mirasçıya vasiyet etmenin caiz olmadığına dair müslümanların icmaı da buna eklenmiş bulunmaktadır. Böylelikle miras alan yakın akrabaya vasiyette bulunma vücûbunun sünnet ile neshedilmiş olması ve bu sünnetin icma edenlerin dayanağı olduğu da ortaya çıkmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Abbas ve el-Hasen der ki: Anne-babaya vasiyet Nisa Sûresi'nde belirtilen miras hükmüyle neshedilmiştir. Miras alamayan yakın akraba için hükmü devam etmektedir. Bu, Şafiî'nin, Malikî mezhebi alimleri çoğunluğunun ve ilim ehli bir topluluğun da görüşüdür. Buhârî'de İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir. Mal çocuğa ait idi. Vasiyet de anne-babaya yapıldı. Allah bundan dilediğini neshetti. Böylelikle erkeğe iki dişinin payını verdi. Anne-babadan her birisine de altıda bir tayin etti. Hanıma sekizde bir ve dörtte bir, kocaya malın yarısını ve dörtte birini (durumuna göre) miras olarak verdi. (2)

İbn Ömer, İbn Abbas ve İbn Zeyd der ki: Bu âyet bütünüyle neshedilmiştir. Vasiyet mendub olarak kalmıştır. İmam Malik'in görüşü de buna yakın-

(1) Tirmizî, Vesâyâ 5; Ebû Dâvûd, Vesâyâ 6; İbn Mâce, Vesâyâ 6.

(2) Buhârî, Vesâyâ 6, Ferâiz 10

dır. Ayrıca bu görüşü en-Nehhâs, eş-Şa'bi ile en-Nehaî'den zikretmektedir. er-Rabi' b. Huseym der ki: Vasiyet diye birşey yoktur. Urve b. Sabit şöyle der: Ben er-Rabi' b. Huseym'e şu mushafını bana vasiyet et dedim. Oğluna bakıp şu buyruğu okudu: *"Hısımlar Allah'ın Kitabınca (miras hususunda) birbirlerine daha yakındırlar."* (el-Enfal, 8/75)

İbn Ömer (r.a) da buna yakın bir uygulamada bulunmuştur.

12- Akrabaya Vasiyet:

Yüce Allah'ın: **"el-akrabın:** akrabalar" buyruğu "ekrab" kelimesinin çoğuludur. Bir grup ilim adamı şöyle der: Yakın akrabaya vasiyet yabancılara vasiyetten daha iyidir. Çünkü yüce Allah, açıkça onları buyruğunda zikretmiştir. Hatta ed-Dahhâk şöyle der: Akrabası olmayanlara vasiyet ettiği takdirde amelini bir masiyet ile sona erdirmiş olur.

İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre o, kendisinden çocuğu olan cariye-lerinin her birisine dört bin (dirhem) vasiyette bulunmuştur. Hz. Aişe'nin de azad ettiği bir cariyesine ev eşyasını vasiyet ettiği rivâyet edilmektedir. Salim b. Abdullah'tan da buna benzer bir rivâyet gelmektedir.

el-Hasen der ki: Eğer akraba olmayanlara vasiyette bulunursa vasiyeti akrabalarına geri çevrilir. Şâyet bu vasiyet yabancı birisine yapılmış ise, o da onlarla birlikte vasiyetten pay alır. Onları terketmekle birlikte akraba olmayanlara vasiyet caiz değildir.

Ebu'l-Âliye vefat ettiği sırada çevresinde bulunanlar: Buna hayret edilir, dediler. Riyahoğullarından bir kadın onu azad etti, o ise malını Haşimoğullarına vasiyet etti.

eş-Şa'bî der ki: Onun böyle yapması gerekmezdi ve bu yaptığında bir güzel taraf yoktur.

Tavus der ki: Akrabası olmayanlara vasiyet ettiği takdirde bu vasiyeti akrabalarına geri çevrilir ve onun yaptığı bu işi bozular. Bu görüş Cabir b. Zeyd'e aittir. Bunun bir benzeri el-Hasen'den de rivâyet edilmiştir. İshak b. Raheveyh de bu görüştedir.

Malik, Şafiî, Ebu Hanife ile mezheplerine mensup alimler, el-Evzaî ve Ahmed b. Hanbel ise şöyle demektedirler: Akrabası olmayanlara vasiyette bulunup akrabasını muhtaç bırakanın yaptığı iş ne kadar kötüdür. Bununla birlikte bu kimsenin zengin olsun fakir olsun, yakın olsun uzak olsun müslüman ya da kâfir olsun, kime vasiyet ettiyse bu vasiyeti geçerlidir ve caizdir. İbn Ömer ve Hz. Aişe'den gelen rivâyetlerin ifade ettiği anlam budur, aynı zamanda bu İbn Ömer ve İbn Abbas'ın da söylediği sözdür.

Derim ki: Birinci görüş daha güzeldir. Ebu'l-Âliye'ye gelince o, Haşimoğullarının kendisini azad eden hanımdan daha evla olduklarını gözönünde bulundurmuş olabilir. Çünkü o İbn Abbas ile arkadaşlık etmişti. İbn Abbas ona ilim öğretmiş, onu dünyada da ahirette de alimler derecesine kavuşturmuştu. Böyle bir babalık her ne kadar manevî ise de asıl babalık buna der-

ler. Onu azad eden kadının amacı ise dünyada Ebu'l-Âliye'yi hürler arasına katmaktan ibaretti. Böyle birisini azad etmenin sevabı ona yeter. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

13- Hastanın Hacir ⁽¹⁾ Altına Alınması ve Mirasçıya Vasiyyet:

İlim adamlarının çoğunluğu hastanın (buradan kasıt ölüm ile sonuçlanan hastalıktır) malında tasarruf hususunda hacr altına alınacağı (tasarrufunun kısıtlanacağı) görüşündedirler. Bu konuda zahir ehli istisna olarak şöyle derler: Hayır, hacir altına alınmaz. Böyle bir kimse sağlıklı kimse gibidir. Ancak konu ile ilgili hadis-i şerifler ve gelen rivâyetlerin ihtiva ettiği anlam görüşlerini reddetmektedir.

Hiz. Sa'd der ki: Rasûlullah (s.a) Veda Haccı esnasında, adeta ölüme beni yaklaştıran bir rahatsızlığım dolayısıyla beni ziyarete geldi. Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Ben gördüğün şekilde bir hastayım. Ben mal sahibi bir kimseyim. Bununla birlikte benim bir kızıdan başka mirasçım yoktur. Malımın üçte ikisini sadaka olarak vereyim mi? Hayır, diye buyurdu. Yarısını tasadduk edeyim mi? diye sorunca yine: Hayır diye buyurdu. "Üçte bir, üçte bir de çoktur ya! Çünkü senin mirasçılarını zengin olarak bırakman onları insanlara el avuç açacak şekilde muhtaç bırakmandan hayırlıdır." ⁽²⁾

Yine zahir ehli mirasçılar kabul etseler dahi üçte birden fazlasını vasiyet etmeyi kabul etmezler. Geri kalan bütün ilim adamları mirasçıların kabul etmeleri halinde böyle bir vasiyeti caiz kabul ederler. Doğru olan görüş de budur.

Çünkü hastanın üçte birden fazlasını vasiyet etmekten alıkonması mirasçının hakkı dolayısıyladır. Mirasçılar haklarından feragat ettikleri takdirde bu sahih ve caiz olur. Mirasçılar tarafından yapılmış bir hibe gibi olur. Darakutnî'nin rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiş: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Mirasçıların dilemesi dışında hiçbir mirasçıya vasiyet caiz değildir." ⁽³⁾

Amr b. Harice'den de şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Mirasçılar uygun görmedikçe hiçbir mirasçıya vasiyet yoktur." ⁽⁴⁾

14- Mirasçıya Yapılan Vasiyeti Kabul Eden Mirasçıların Vazgeçmeleri:

Vasiyette bulunanın hayatta iken bir mirasçıya yaptığı vasiyeti kabul eden diğer mirasçılar, onun vefatından sonra bu kabullerinden vazgeçerlerse, hükmün ne olacağı hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Bir grup şöyle demektedir: Bu, mirasçıların aleyhlerine olmak üzere ca-

(1) **Hacr:** Sözlükte engellemek ve daraltmak anlamındadır. Şer'i bir terim olarak insanın malında tasarrufunun engellenmesi demektir. Fıkıh mezheplerinin tarifleri farklı olmakla birlikte, birbirine yakındır. Bk. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V, 411 vd. ile Fıkıh Usûlü'ne dair eserlerin "ehliyet arızaları" bahsi.

(2) Daha önce 7 no'lu başlıkta geçti

(3) *Dârakutnî*, IV, 152

(4) Aynı yer

İzdir ve uygun gördükten sonra geri dönmek hakları yoktur. Ata b. Ebi Re-balı'nın, Tavus, el-Hasen, İbn Sirin, İbn Ebi Leyla, ez-Zühri, Rabia ve el-Ev-zaî'nin görüşleri budur.

Bir diğer grup da, arzu ettikleri takdirde bu kabullerinden geri dönebilirler, demektedirler. Bu da İbn Mes'ud, Şureyh, el-Hakem, Tavus, es-Sevrî, el-Hasen b. Salih, Ebu Hanife, Şafiî, Ahmed ve Ebu Sevr'in görüşüdür. İbnu'l Münzir bunu tercih etmiştir.

İmam Malik bu hususta meseleyi değişik durumlarına göre ele alır ve şöyle der: Eğer vasiyette bulunan sağlıklı iken (mirasçılar) buna izin vermiş iseler geri dönebilirler. Şâyet malında tasarruf etme imkânının olmadığı hastalığı halinde miras bırakana izin-vermiş iseler, bu onların aleyhlerine olmak üzere caizdir, geçerlidir. İshak'ın görüşü de budur. Birinci görüşün sahipleri şunu delil gösterirler: Böyle bir vasiyetin engellenme sebebi mirasçılar dolayısıyladır. Mirasçılar bunu geçerli ve caiz kabul ettiklerine göre bu da caizdir. Ayrıca ilim adamları eğer malının üçte birinden fazlasını yabancı birisine vasiyet ettiği takdirde, mirasçıların uygun görmeleri halinde caiz olacağı üzerinde ittifak etmişlerdir. İşte burada da durum böyledir.

İkinci görüşü kabul edenlerin delili de şudur: Mirasçılar o esnada sahip olmadıkları birşey hakkında cevaz vermişlerdir. Mirasçılar mala miras bırakanın vefatından sonra sahip olurlar. Bazen izin veren mirasçı, miras bırakandan önce vefat edebilir. O takdirde o mirasçı olamaz ve başkası ona mirasçı olabilir. Buna göre o malda hakkı olmayan bir kimse onu geçerli kabul etmiş olur. Dolayısıyla bu hususta onun için bağlayıcı bir taraf yoktur.

İmam Malik de kabul ettiği görüşüne şu sözleriyle delil gösterir: Kişi sıhhatli olduğu takdirde bütün malında tasarruf hakkına kendisi daha çok sahiptir. Malında istediğini yapar. Sıhhatli iken mirasçıları bu hususta ona müsaade ettikleri takdirde, lehlerine vacip olmamış (tahakkuk etmemiş) birşeyi terketmiş olurlar. Eğer hastalık halinde iken ona izin vermiş iseler, bu sefer lehlerine vacip olan (tahakkuk eden) bir hakkın bir kısmını terketmiş olurlar. Dolayısıyla miras bırakan kişi bu vasiyetini yerine getirmiş ise, mirasçıların bu verdikleri izinden geri dönmek hakları yoktur. Çünkü böyle bir imkân ortadan kalkmıştır.

15- Hasta Vasiyetini Yerine Getirmemiş İse:

Eğer hasta bu vasiyetini yerine getirmemiş ise mirasçının bundan geri dönme hakkı vardır. Çünkü yerine getirmek suretiyle bu hak ortadan kalkmamıştır. Bu görüş el-Ebherî'ye aittir.

İbnu'l-Münzir, İshak b. Raheveyh'ten şunu nakletmektedir: Bu mes'elede İmam Malik'in görüşü diğerlerine göre sünnete daha yakındır.

İbnu'l-Münzir der ki: Malik, es-Sevrî, Kûfeliler, Şafiî ve Ebu Sevr, vefatından sonra (mirasçılar) böyle birşeyi uygun gördükleri takdirde bunu kabul etmek zorunda olduklarını ittifakla kabul etmişlerdir.

16- Mirasçılardan Bir Kısmina Bir Malı Vasiyet Etmek:

Mirasçılardan birisine bir miktar mal vasiyette bulunup da vasiyetinde: Eğer diğer mirasçılar uygun görürlerse bu mal onundur, uygun görmeyezlerse Allah yolunda harcanacaktır; deyip de mirasçılar uygun görmeseler hükümün ne olacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

İmam Malik der ki: Eğer mirasçılar bunu uygun görmez, kabul etmezlerse, o vasiyet edilen miktar kendilerine geri döner.

Şafiî, Ebu Hanife ve Abdürrezzak'ın arkadaşı Ma'mer'in görüşüne göre ise o takdirde o mal, Allah yolunda harcanır.

17- Hacir Altında Olmayan Âkil-Baliğın Vasiyetiyle Başkalarının Vasiyeti:

Hacir altında bulunmayan âkil ve bâliğ kimsenin vasiyeti hususunda görüş ayrılığı yoksa da hacir altında bulunan kimsenin vasiyeti hakkında farklı görüşler vardır.

Malik der ki: Bizce üzerinde icma olunan husus şu ki: Akli zayıf, akli kıt, kimi zaman ayılan musibetzedenin vasiyetleri, eğer neyin vasiyetini yaptıklarını bilecek kadar bir aklî seviyede iseler caizdir. Eğer neyi vasiyet ettiğine akli eriyor ise, ve münker bir söz söylememiş ise küçük çocuğun vasiyeti de geçerlidir.

Ebu Hanife ve arkadaşları küçük çocuğun vasiyeti caiz değildir, der. el-Müzenî der ki: Şafiî'nin görüşüne göre kıyas da böyledir. Ben bu konuda Şafiî'nin açıkça sözünü ettiği ve açıkça belirttiği bir ifadesini görmedim. Şafiî'nin arkadaşları ise bu konuda iki görüş ortaya atmışlardır. Birinci görüş İmam Malik'in görüşü gibidir, ikinci görüş ise Ebu Hanife'nin görüşü gibidir. Bu ikinci görüşün sahipleri şunu delil gösterirler: Küçük çocuğun hanımını boşaması da kölesini azad etmesi de caiz değildir. İşlediği bir cinâyetten dolayı ona kısas uygulanmaz, kazf halinde de ona had uygulanmaz. O bakımdan o hacir altında bulunan baliğ gibi değildir. İşte vasiyeti de böyledir.

Ebü Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bunlar hacir altında olan baliğ kimsenin vasiyetinin caiz olduğunu ittifakla kabul ederler. Bilindiği gibi yaptığı vasiyete akli eren çocukların durumu hacir altında bulunanın malındaki uygulamasına benzer. Hacrin illeti malı saçıp savurmak ve telef etmektir. Bu illet ise ölümü ile ortadan kalkar. Küçük çocuk, akli ermeyen deliden daha çok, malındaki tasarruflarında hacr altında bulunana benzer. O bakımdan Hz. Ömer'den bu hususta gelen emir ile birlikte vasiyetinin caiz olması gerekir. Malik de şöyle demiştir: Bu, Medine'de onlara göre üzerinde icma edilen bir husustur. Başarı Allah'tandır.

Muhammed b. Şureyh de der ki: Küçük ya da büyük olsun vasiyette bulunup da hakka isabet eden kimse vasıtasıyla Allah hakkı yerine getirmiş olur. Hakkı hiçbir şey önleyemez.

18- Ma'ruf ve Adaletli Bir Şekilde Vasiyet:

Yüce Allah'ın: **"Ma'ruf bir şekilde vasiyette bulunsun"** buyruğu adaletle, kimsenin hakkını yemeden ve aşırıya kaçmadan vasiyette bulunsun, demektir. Bu, vefat edecek olanın kişisel kanaatine, vasiyet edecek olanın görüşüne bırakılmıştır. Daha sonra yüce Allah, Peygamber (s.a)'ın vasıtasıyla bunun takdirini üzerine aldı. Bu bakımdan Hz. Peygamber: "Üçte bir, üçte bir de çoktur ya" diye buyurmuştur. Bu hususa ilim adamlarının görüşleri önceden kaydedilmiştir.

Yine Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Hasenatinıza bir fazlalık olsun ve Allah sizin için bir zekât (arınma sebebi) kılsın diye vefatınızın yaklaştığı sırada Allah sizlere mallarınızın üçte birini tasadduk buyurmuştur. (Onlara tasadduk yetkisini vermiştir)." Bu hadisi Darakutnî Ebu Uname'den, o Muaz b. Cebel'den, o Peygamber (s.a)'dan diye rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

el-Hasen der ki: Vasiyet ancak bırakılan mirasın üçte bir kısmında caiz olur. Buhârî de bu görüştedir. Buna yüce Allah'ın: **"Ve onlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet"** (el-Maide, 5/49) buyruğunu delil göstermektedir. ⁽²⁾ Peygamber (s.a)'ın malın üçte birini çok görme hükmü Allah'ın indirdiğiyle hükmetmektir. Her kim Rasûlullah (s.a)'ın çizdiği sınırı aşar ve üçte birden fazlasını vasiyet ederse Peygamber (s.a)'ın yasakladığı bir işi yapmış olur. Ve eğer Rasûlullah (s.a)'ın bu husustaki hükmünü bilen birisi ise yaptığı bu iş ile âsi olur. Şafiî: "Üçte bir çoktur" buyruğu, az olmadığını ifade etmektedir, der.

19- Takva Sahipleri Üzerinde Hak:

Yüce Allah'ın: **"Takva sahipleri üzerine bir hak olarak"** buyruğu bu hakkın gözetleme ve (zayıfların durumunu) sağlamlaştırma anlamında sabit bir hak olduğunu, farz ve vücup anlamında sabit olmadığını ifade eder. Bunun delili ise: **"Takva sahipleri üzerine"** kayıdır. Bu ise böyle bir vasiyetin men-dup olduğunun delilidir. Çünkü eğer bu hak farz olsaydı, bütün müslümanlar üzerine olması gerekirdi. Allah'ın bu hususta takva sahiplerini yani kusurlu davranmış olmaktan korkanları özellikle sözkonusu etmesi, ölmesi halinde telef olmasını umdukları dışında, gerekli olmadığını göstermektedir. Eğer telef olmasından korktuğu bir hak varsa o takdirde elini çabuk tutup onu yazması ve vasiyet etmesi farz olarak yerine getirmesi gerekir. Çünkü bu hakkı **asarak** geçiririrse bu hakkı zayi eder ve o kişinin bir kusuru olur. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden geçmiştir bulunmaktadır.

"Hak olarak" kelimesinin mansup olması te'kid edici masdar olmasındandır. Kur'ân dışında "bu bir haktır" anlamına olmak üzere merfu olması caizdir.

(1) *Darakutnî*, IV, 150; *İbn Mâce*, Vesâyâ 5'de Ebû Hureyre'den; *Müsned*, VI, 441'de Ebu'd-Derdâ'dan. Darakutnî'ye talik yazan Ebu't-Tayyib, her üç rivâyet yolunun da zayıf olduğunu bildirmektedir.

(2) *Buhârî*, Vesâyâ 3.

20- Vasiyette Geç Kalmamak:

İlim adamları der ki: Vasiyeti yazmakta gecikmemek bu âyet-i kerîmeden çıkartılan bir hüküm değildir. Bu hüküm İbn Ömer'in rivâyet ettiği hadîsten çıkarılmaktadır.

Vasiyeti erken yazmanın faydası belgelendirmeyi daha ileri dereceye götürmek, yazılı ve üzerinde kanıt bulunan bir belge haline getirmektir. Bu ise gereğince amel olunması ittifakla kabul olunan vasiyet şeklidir. Adaletli kimseleri şahit tutup onlar da lafzen bu vasiyete şahitlik ederlerse yazılı olarak belgelenmemiş olsa bile o vasiyet gereğince amel olunur. Eğer kendi eliyle vasiyetini yazar ve şahit tutmazsa İmam Malik'ten gelen görüşe göre o vasiyet gereğince amel olunmaz. Ancak bu hususta itham olunması sözkonusu olmaksızın, bir kişinin lehine bir hakkı ikrar etmiş olması hali bundan müstesnadır, o takdirde bu hakkın yerine getirilmesi gerekir.

21- Vasiyetin Yazılış Şekli:

Darakutnî'nin rivâyetine göre Enes b. Malik şöyle demiştir: Vasiyetlerinin baş tarafına şöyle yazarlardı: "Bu filan oğlu filanın yaptığı bir vasiyettir. O Allah'tan başka hiçbir ilah bulunmadığına, O'nun bir ve tek olduğuna, ortak-sız olduğuna, Muhammed'in Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna, kıyametin şüphe sözkonusu olmaksızın mutlaka geleceğine, Allah'ın kabirde olanları dirilteceğine şehadet eder. Kendisinden sonra geriye bıraktığı aile halkına Allah'tan hakkı ile korkmalarını ve aralarında ıslah ile davranmalarını, Allah'a ve Rasûlüne itaat etmelerini vasiyet etmektedir. Eğer mü'min iseler (böyle davranmalıdırlar). Onlara ayrıca İbrahim'in oğullarına vasiyet ettiğini, Yakub'un da vasiyet ettiğini tavsiye etmektedir ki: Oğullarım, muhakkak Allah sizin için bu dini seçmiştir, ancak müslümanlar olarak ölünüz.." (1)

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾

181. Artık kim bunu işittikten sonra onu değiştirirse günahı ancak onu değiştirenlerin üzerinedir. Muhakkak ki Allah Semî'dir, Alîmdir.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Değiştirenler Günahkârdır:

Yüce Allah'ın: "**Kim... değiştirirse**" buyruğu şarttır. Bunun cevabı: "**Güna-**

(1) Dârakutnî, IV, 154

hı ancak onu değiştirenlerin üzerinedir” buyruğudur. “(يَأْتَا-) : **Ancak**” edatındaki (مَا) bölümü, (اِنْ)'nin amel etmesini engeller (kâffe). “**Günahı**” kelimesi mübtedâ olarak merfu’dur. “**Onu değiştirenlerin üzerinedir**” anlamındaki buyruk da haber mahallindedir.

“**Onu değiştirirse**” buyruğundaki zamir vasiyet etmeye racidir. Çünkü “vasiyet” vasiyet etmek anlamındadır. Aynı şekilde “**bunu işittikten**” buyruğundaki zamir de vasiyet etmeye racidir. Yüce Allah’ın şu buyruğunda olduğu gibidir: “*Her kime Rabbinden bir mev’iza gelirse*” (el-Bakara, 2/271) Buradaki mev’iza “vâz (öğüt)” anlamındadır.

Yüce Allah’ın: “*Paylaştırmada hazır olursa*” (en-Nisa, 4/8) buyruğunda “paylaştırma” mal anlamındadır. Bunun delili ise âyet-i kerimede biraz sonra gelen “ondan” buyruğudur. Şairin şu sözü de bu türdendir:

ما هذه الصوتُ

“Bu ses de ne oluyor?”

Kastı bu bağırıp çağırma (feryat) da nedir şeklindedir. İmrûu’l-Kays da şöyle demektedir:

بَرْهَرَةً رُوْدَةً رَخْصَةً كَخِرْعَوْبَةِ الْبَانَةِ الْمُتَفَطِّرِ

“Dümdüz yumuşak tenli, genç ve güzel, yumuşak huylu
Taptaze, yaprakları tomurcuklanmak üzere dalları kabarmış,
sorgun ağacının çubuğu gibi...”

“**Bunu işittikten sonra**” buyruğunun bizzat vasîden işitmesi anlamına gelme ihtimali olduğu gibi, sözleriyle kendisinde bu vasiyetin sabit olabileceği kişilerden işitmesi anlamına gelme ihtimali de vardır. Bu da iki kişinin şahitliğidir.

“**Günahı**”ndaki zamir, “**değiştirme**”ye aittir. Yani onu değiştirmenin günahı değiştirenedir. Ölene değildir. Çünkü vasiyet eden vasiyetiyle kınama sınırlarının dışına çıkmış ve artık bu vasiyetin yerine getirilmesi işi mirasçıya ya da veliye ait olmuştur.

Şöyle de denilmiştir: Vasiyet eden kişi eğer değişiklik yapıp da vasiyeti terkeder veya şeriatte kendisine tayin edilen şekilde yerine getirmeyecek olursa günahkâr olur, demektir.

2- Borcun Vasiyet Edilmesi:

Bu âyet-i kerimede ölen kişi borcunu vasiyet ettiği takdirde borcun ölenin zimmetinden çıkıp bununla borcun veliden talep edileceğine dair delil vardır. Bu borcun ödenmesinde veli ecir alır, geciktirilmesinden dolayı da günah kazanır.

Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî der ki: “Bu, ancak ölenin borcunu ödemekte kusurlu olmaması halinde sahih olur. Buna gücü yettiği halde ödemeyi ter-

ketse sonra da borcunun ödenmesini vasiyet etse, velinin bu husustaki kusurlu hareketi, o borcu onun zimmetinden izale etmez."

3- Caiz Olmayan Bir Şeyin Vasiyet Edilmesi:

Şarap, domuz yahut masiyet olan birşeyi vasiyet ederse bu vasiyetin değiştirilmesinin caiz olduğu, yerine getirilmesinin de caiz olmadığı hususundaki görüş birliği vardır. Tıpkı geriye bıraktığı malın üçte birinden fazlasındaki vasiyeti yürürlüğe koymanın caiz olmadığı gibi. Bu açıklamayı Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) yapmıştır.

4- Herşeyi İşiten ve Herşeyi Bilen Allah:

Yüce Allah'ın: "**Muhakkak ki Allah**" herşeyi işiten "**Semi'dir**" herşeyi bilen "**Alimdir**" buyrukları şanı yüce Allah'a ait iki sıfattır. Bu iki sığata sahip olmakla birlikte vasiyet edenlerin yapacakları herhangi bir zulüm ve haksızlık yapanların herhangi bir değışikliği O'na gizli kalmaz.

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

182. Artık kim vasiyet edenin hataya meybinden yahut günahkâr olacağından korkar da aralarını bulursa, ona da hiçbir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah Ğafûrdur, Rahimdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Âyete Genel Bir Bakış:

"Artık kim.." şarttır. Buradaki "**korkar**" kelimesinin "**bilir**" anlamına geldiği de söylenmiştir.

"**Korktu**" anlamındaki fiilin aslı (خَوْفٌ) şeklindedir. Hem kendisi, hem kendisinden önceki harfin harekeli olması dolayısıyla "vâv" harfi elif'e kalb edilmiştir. Kûfeliler "feile" veznine uygun olarak esre'ye delâlet etmek üzere bu kelimeyi imaleli söylerler.

"(مِنْ مَوْصٍ): **Vasiyet eden**" anlamındaki buyruğu, Âsım'dan Ebû Bekir, Hamza ve el-Kisâî, sâd harfini şeddeli okurlar. Diğerleri ise şeddesiz okurlar. Şeddesiz okuyuş, daha açıktır. Çünkü nahivcilerin çoğu, şeddeliyi teksir (çokluk) ifade etsin diye kullanırlar. Bununla birlikte ayrıca çokluk ifade etmeyen benzer diğer fiillerin her iki halde (şeddeli ve şeddesiz olarak) kullanılması gibi, kullanılmış da olabilir.

“(جَنَفًا) : **Hataya meyl...**” kelimesi, zulmetmek anlamındadır. İsmi: Cenîf ve cînîf gelir. Bu açıklamaları en-Nehhâs yapmıştır.

Bunun “meyletmek” anlamına geldiği de söylenmiştir. el-A'şâ der ki:

تَجَانَفُ عَنْ حَجَرِ الْيَمَامَةِ نَاقَتِي وَمَا قَصَدْتُ مِنْ أَهْلِهَا لِسَوَائِكَ

“Devem, Yemâme taraflarından meyledip uzaklaşıyor;

Yakınları arasından senden başkasına yönelmedi.”

Sihâh'ta şöyle denilmektedir: “el-cenef”, meyletmek demektir. Mazide ikinci harfi (nûn) esreli, muzari'de üstündür. Mastarı da “cenef” diye gelir. Yüce Allah'ın “**Artık kim vasiyet edenin hataya meylinden korkarsa...**” buyruğu da bu kabildendir. Şair der ki:

هُمُ الْمَوَالِي وَإِنْ جِنَفُوا عَلَيْنَا وَإِنَّا مِنْ لِقَائِهِمْ لَزُورُ

“Onlar mevlâlarımızdır; bizim aleyhimize (haksızlığa) meyletseler dahi;

Esasen biz de onlarla karşılaşmaktan hoşlanmıyoruz.”

Ebû Ubeyde der ki: Burada “mevlâ” kelimesi, amcaoğulları demek olan “mevâli” anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah'ın: “**Sonra sizleri bebek olarak çıkartıyor.**” (el-Mü'min, 40/67) buyruğunda (bebek kelimesi çoğul anlamında) olduğu gibi, (şirdeki mevlâ kelimesi de çoğul anlamındadır).

Şair Lebîd de şöyle demiştir:

إِنِّي أَمْرٌ مَنَعْتُ أَرْوَمَةَ عَامِرٍ ضَيِّمِي وَقَدْ جَنَفْتُ عَلَيَّ خَصُومِي

“Ben öyle bir kimseyim ki, Âmir'in şeref ve asaleti,

Benim haksızlığımı engelledi; düşmanların aleyhime meyletmişken.”

Ebû Ubeyde der ki: “Cânî”de aynı şekilde meyil eden demektir.

“Ecnefe'r-raculu” meylini gerektiren bir iş yaptı demektir. (تَجَانَفَ لَاِثْمَ)

Günaha meyletti, anlamındadır. (رَجُلٌ أَجَنَفٌ) sırtı kambur adam, demektir.

“Cunefa” ise belli bir yerin adıdır. Bu açıklamaları İbnu's-Sikkît yapmıştır.

Âyet-i kerime de yer alan “Meyletmek” kelimesini, Hz. Ali'nin zulmetmek anlamında (جَنَفًا) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Mücahid der ki: Her kim vasiyet edenin hataya meyledip bir kesimin mirasını kesmeye ve kasten eziyet vermeye kalkışacak olursa ya da bu işi kastı olmaksızın yaparsa, işte bu da günah olmaksızın hataya meyletmektir. Eğer bunu kasten yapacak olursa işte bu günaha doğru bir meyildir. Bunun anlamı şudur: Her kim bu hususta öğüt alır ve bundan vazgeçip böylelikle kendisiyle mirasçıları arasında ve bizzat yine mirasçılar arasını ıslah ederse, onun için bir günah yoktur.

“**Şüphesiz ki Allah Gâfûrdur, Rahîmdir.**” Vasiyet edene öğüt etki edip de vermek istediği eziyetten vazgeçerse, Allah onu bağışlayıcıdır.

İbn Abbas, Katade, er-Rabi' ve başkaları şöyle demektedir: Âyet-i kerime-nin manası şudur: Her kim vasiyet edenin ölümünden sonra onun hataya yö-

neldiğini görür ve mirasçılarının bazısına kasten eziyet vermek istediğinden korkar, yani bilir, görür ve bunu öğrenirse, sonra da mirasçılar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve ayrılığı düzeltmeye kalkarsa **“ona hiçbir günah yoktur”**; yani bundan önceki âyette sözü geçen, değiştiren kimsenin günahı onu gelip bulmaz. Eğer onun yaptığı bir işte kaçınılmaz olarak bir değiştirme varsa da bu, bir maslahat gözetilerek yapılan bir değiştirmedir. Günahı gerektiren değiştirme ancak heva ve keyfe göre yapılan değişikliktir.

2- Âyetin Muhatabı:

Yüce Allah'ın: **“Kim... korkar da”** buyruğunda hitap bütün müslümanlara. Onlara şöyle denilmektedir: Sizler eğer vasiyet hususunda vasiyette bulunan herhangi bir kimsenin haktan uzaklaşıp günaha düşeceğinden korkar ve vasiyetini maruf bir şekilde yapmayacağından çekinirseniz... Bu, malı - mesela damadına yahut kızının oğluna - vasiyet edip böylelikle malının kızına ulaşmasını sağlamak ya da malını, oğluna ulaşması kastıyla oğlunun oğluna vasiyet etmesi ya da yakın olanı terkedip uzağa vasiyette bulunması suretiyle olur. İşte bu gibi şeylerden korkarsanız sizler aralarını düzeltmeye kalkışınız, elinizi bu hususta çabuk tutunuz. Şâyet bu konuda aralarında sulh gerçekleşecek olursa arayı düzeltenden günah kalkar. Böyle bir ıslah farz-ı kifayedir. Müslümanlardan herhangi bir kimse bunu yapacak olursa diğerlerinden bu sorumluluk kalkar. Şâyet hepsi yapmayacak olurlarsa hepsi de günahkâr olur.

3- Zanna Dayalı Olarak Hüküm Vermek:

Bu âyet-i kerimede zan ile hüküm vermeye dair bir delil vardır. Çünkü kişi fesadın kastedildiğini sanacak olursa ıslah için çalışması icab eder. Fesad tahakkuk ettiği takdirde artık bu bir sulh olmaz, onun ortadan kaldırılması için bir hüküm, fesadın iptal edilmesi ve fesadın kökünün kazınması olur.

Yüce Allah'ın: **“Aralarını bulursa”** ıslah ederse buyruğu, **“korkar”** buyruğuna atfedilmiştir. Burada kinaye yoluyla mirasçılar kastedilmektedir. Onların sözkonusu edilmemesi anlamın bilinmesi dolayısıyladır.

Baş tarafta geçen şartın cevabı ise **“ona da hiçbir günah yoktur”** buyruğudur.

4- Hayatta İken Sadaka ile, Ölüm Anında Sadaka arasındaki Fark:

Hayatta ve sağlıklı iken sadaka vermenin, ölümün yaklaştığı sırada sadaka vermekten daha faziletli olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Peygamber (s.a)'a: Hangi sadaka daha faziletlidir? diye sorulduğunda şöyle buyurmuştur: “Sihhatli ve cimri olduğun halde tasaddukta bulunmandır.” (1)

(1) *Buhârî*, Zekât 11; *Müslim*, Zekât 93; *Nesâî*, Zekât 60, Vesâyâ 1; *İbn Mâce*, Vesâyâ 4; *Müned*, II, 231, 250, 415, 447.

Bu hadisi sahih hadis toplayıcıları rivâyet etmişlerdir.

Dârakutnî de Ebû Said el-Hudrî'den şunu rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Kişinin hayatında bir dirhem sadaka vermesi onun için ölümünün yaklaştığı sırada yüz dirhem sadaka vermesinden daha hayırlıdır." (1)

Nesaî de Ebu'd-Derdâ'dan rivâyetine göre, Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Vefatı yaklaştığı sırada infak eden ya da sadaka veren kimsenin misali doyduktan sonra hediye verinin misaline benzer." (2)

5- Vasiyetinde Başkasına Zarar Vermeyen Kimsenin Durumu:

Vasiyetinde başkasına zarar vermeyenin bu vasiyeti, terkettiği zekâtına keffaret olur. Darakutnî rivâyet ediyor: Muaviye b. Kurra babasından şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Her kimin ölümü yaklaşıp da vasiyette bulunursa onun yaptığı vasiyet Allah'ın Kitabına uygun olduğu takdirde bu zekâtından terkettiklerine keffaret olur." (3)

6- Vasiyetinde Başkasına Zarar Veren Kimsenin Hükmü:

Yine Darakutnî'nin İbn Abbas'tan rivâyetine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Vasiyette başkasına zarar vermek kebairden (büyük günahlardan)dır." (4)

Ebû Dâvûd'un Ebu Hureyre (r.a)'dan rivâyetine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Şüphe yok ki bir erkek yahut bir kadın altmış yıl süreyle Allah'a itaat ile amel eder, sonra da ölüm gelip onlara çatar ve her ikisi de vasiyetlerinde başkalarına zarar verirlerse o takdirde her ikisine de cehennem hak olur." (5)

Nesaî de Kitabının (vasiyet bölümünde) şöyle bir başlık açmıştır: "Vasiyetinde haksızlığa meyledenin namazını kılmak": (6) Bize Ali b. Hucr haber verdi. Bize Huşeym, Mansur'dan bildirdi ki o, İbn Zâzân diye bilinir, İbn Zâzân el-Hasen'den o İmran b. Husayn (r.a)'dan rivâyetine göre adamın birisi ölümünün yaklaştığı sırada altı tane kölesini azad etti ve bunlardan başka bir malı da yoktu. Bu durum Peygamber (s.a)'a ulaşınca Hz. Peygamber bundan dolayı kızdı ve şöyle dedi: "Ben içimden bunun cenaze namazını kılmamayı geçirdim." Daha sonra onun kölelerini çağırdı. Üç böldü, ardından aralarında kur'a çekti. İkisini azad etti, geriye kalan dördünün köleliğini devam ettirdi. (7)

(1) *Ebû Dâvûd*, Vesâyâ, 3

(2) *Nesaî*, Vesâyâ, 1; *Ebû Dâvûd*, İtak 15; *Tirmizî*, Vesâyâ 7. Ancak belirtilen yerlerdeki ifade: "... köle azad eden ya da sadaka veren..." anlamındadır.

(3) *Dârakutnî*, IV, 149

(4) *Dârakutnî*, IV, 151

(5) *Ebû Dâvûd*, Vesâyâ, 3; *Tirmizî*, Vesâyâ, 2; *İbn Mâce*, Vasâyâ 3.

(6) *Nesaî*, Cenâiz 65

(7) *Nesaî*, Cenâiz, 65; *Müslim*, Eyman 56; *Ebû Dâvûd*, İtak 10; *Tirmizî*, Ahkâm 27; *Müsned*, IV, 326; *İbn Mâce*, Ahkâm 20

Müslim de bu hadisi bu anlamda rivâyet etmiştir. Ancak Müslim'de hadisin sonlarında: "Ben onun cenaze namazını kılmamayı içten içe kararlaştırdım" sözü yerine, "ona ağır sözler söyledi" ifadesi yer almaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ
مِنْكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ
يُطَبِّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ
وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

183. Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı. Tâ ki takvâ sahibi olasınız.

184. Sayılı günlerde. Sizden kim hasta veya yolcu olursa onlar sayısınca (başka günlerde) oruç tutsun. Oruç tutmaya gücü yetmeyenler de bir fakir doyumu fidiye versinler. Bununla beraber kim hayır yaparsa, işte bu, onun için daha hayırlıdır. Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz.

Bu buyruğun: "Ey iman edenler... sayılı günlerde" bölümüne dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Oruç Ne Demektir:

Yüce Allah: "Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı" diye buyurmaktadır.

Bundan önce mükellefler üzerinde yazılan kısas ve vasiyeti söz konusu ettikten sonra burada da Allah onların üzerine oruç tutmayı farz yazdığını, orucu yerine getirmekle yükümlü tuttuğunu ve orucu farz kıldığını belirtmektedir. Orucun farz olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Peygamber (s.a) da şöyle buyurmaktadır: "İslâm beş temel üzerine binâ edilmiştir. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan ayı orucu tutmak ve haccetmek." Bu hadisi İbn Ömer rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

(1) *Buhârî*, İman 1, 2; *Müslim*, İman 19- 22; *Tirmizî*, İman 3; *Nesâî*, İman 13

Sözlük anlamı itibariyle **oruç** (siyâm) imsâk etmek ve bir halden bir başka hale geçişi terketmek demektir. Susup konuşmamaya da "savm" denilir. Çünkü bu da konuşmaktan kendisini alıkoymaktır. Yüce Allah da Hz. Meryem'den haber verirken şöyle buyurmaktadır: "*Gerçekten ben Rahman (olan Allah) için oruç adadım.*" (Meryem, 19/26) Yani konuşmamayı adadım, demektir.

Savm, yine rüzgarın dinmesi ve esmemesi demektir. Ayakta dikilip duran ve yemini yemeyen hayvan hakkında da bu tabir kullanılır. Günün mutedil olması hakkında da bu ifade kullanılır. Gündüzün ortasında güneşin tam tepede olması, (aynı kökten olmak üzere): "Masam" kelimesiyle ifade edilir. Nâbiğa'nın şu beyiti de bu türdendir:

خَيْلٌ صِيَامٌ وَخَيْلٌ غَيْرُ صَائِمَةٍ تَحْتَ الْعَجَاجِ وَخَيْلٌ تَعْلُكُ اللَّجْمَا

"Bazı atlar vardır ki hareketsiz ve yürümez (sâime) kimileri de öyle değildir Toz bulutları altında; kimi atlar da ağızlarındaki gemleri çiğner."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

كَأَنَّ الثَّرِيَّا عُلِّقَتْ فِي مَصَامِيهَا

"Sanki ülker yıldızı kendine has yerlerinde (masâm) asılı ve hareketsiz durmaktadır."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وَالْبَكَرَاتُ شَرَهْنَ الصَّائِمَةِ

"Ve en kötü (kuyu) çıkırıklar(ı) ise hareket edip dönmeyenlerdir."

İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

فَدَعَهَا وَسَلَّ الْهَمَّ عَنْكَ بِجَرَّةٍ ذَمُولٍ إِذَا صَامَ النَّهَارُ وَهَجَرَا

"Bırak onu, kederlerini ise; gündüzün olduğu gibi durup Sıcak olduğu vakit hızlıca yol alan, toplu bir deve ile teselli bul."

Yani güneş hareket etmeyip bu ağır hareketi dolayısıyla imsak eden (yani hareketsiz duran) gibi olduğunda, kendini böylece teselli et, demektir. Bir başka şair de şöyle demektedir:

حَتَّى إِذَا صَامَ النَّهَارُ وَأَعْتَدَلْ وَسَالَ لِلشَّمْسِ لَعَابٌ فَنَزَلَ

"Nihâyet gün ortalanıp itidal bulursa Güneşin de salyaları akıp inerse."

Bir diğer şair de şöyle demektedir:

نَعَامًا بِوَجَرَةٍ صَفَرِ الْخُدُو دِ مَا تَطْعَمُ النُّومَ إِلَّا صِيَامًا

"Vecra'da sarı yanaklı devekuşları Uykunun tadına bakmıyor, hep oruçludur."

Yani bunlar hep ayakta durmaktadır.

Bu anlamda bu kelime şiirde pek çok kullanılmıştır

Şer'i bir terim olarak oruç; tan yerinin ağardığından itibaren güneşin batışına kadar niyet ile birlikte oruç bozan şeylerden uzak durmak demektir. Orucun tam ve mükemmel olması ise yasaklardan uzak durmak ve haramlara düşmemek ile gerçekleşir. Çünkü Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Her kim yalan söz söylemeyi ve onun ile ameli terketmeyecek olur ise, o kimsenin yemesini içmesini terketmesine Allah'ın bir ihtiyacı yoktur." (1)

2- Orucun Fazileti:

Orucun fazileti çok büyük, sevabı pek fazladır. Buna dair sahili, hasen pek çok hadis-i şerif gelmiştir ki hadis imamları bunları kitaplarında kaydetmiştir. Bir kısmı da ileride gelecektir. Orucun faziletine dair şimdilik yüce Allah'ın orucu kendi zatına izafe ettiğini bilmek yeterlidir. Nitekim hadis-i şerifte sabit olduğuna göre Peygamber (s.a) yüce Rabbinden şöyle buyurduğunu bize bildirmektedir: "Şanı yüce ve mübarek olan Allah şöyle buyuruyor: Adem oğlunun bütün amelleri kendisindir. Oruç müstesna. O Benimdir, onun mükâfatını verecek olan da Benim." (2)

Her ne kadar bütün ibadetler yalnızca Allah'ın ise de orucu kendi zatına tahsis etmesi diğer ibadetlerden onu farklı kılan şu iki sebep dolayısıyladır:

1- Oruç nefsin hoşuna giden şeylerini ve arzularını sair ibadetlerden daha ileri derecede engelleyicidir.

2- Oruç kul ile Rabbi arasında bir sırdır. Bu ancak Allah'a ayan olur. Bundan dolayı oruç Allah'a has bir ibadet olarak sözkonusu edilmiştir. Sair ibadetler ise açıktan yapılır. Kul, belki bunları görsünler ve riyakârlık olsun diye de yapıyor olabilir. O bakımdan oruç diğer ibadetler arasından Allah'a özellikle tahsis edilmiştir.

Bu hususta başka açıklamalar da yapılmıştır.

3- Farz Kılınan Oruç:

Yüce Allah'ın "**yazıldığı gibi**" buyruğundaki "gibi" anlamındaki "kef" harfi sıfat olarak nasb mahallindedir. Öncekilere yazıldığı gibi bir yazılış ya da: Öncekilerin orucu gibi bir oruç... takdirindedir.

"Siyâm (oruç)" kelimesinden hal de olabilir. Yani: Oruç sizden öncekilere yazılmış olduğu gibi, onlarınkine benzer bir halde size de yazıldı, demek olur.

Kimi nahiv bilgini der ki: Burada "kef" harfi, "siyâm: oruç" için sıfat mahallindedir. Çünkü burada "siyam" kelimesi (harf-i tarifli gelmiş olmakla birlikte) katıksız bir marife değildir. Çünkü bunda -şeriatin getirmiş olduğu açık-

(1) *Buhârî*, Savm 8, *Edeb* 51; *Ebü Dâvûd*, Savm 25; *Tirmizî*, Savm 16; *İbn Mâce*, Siyam 21.

(2) *Buhârî*, Libâs 78; *Müslim*, Siyâm 161, 163-164, *Nesâî*, Siyâm 41, 42; *İbn Mâce*, Siyâm 1 v.s.

lamalardan anlaşıldığı gibi- bir bakıma mücmellik söz konusudur. O bakımdan bu kelimenin “kemâ: gibi” ile sıfatlandırılması mümkün olmuştur. Çünkü bununla ancak nekire (marife olmayan, belirtisiz) isimler nitelendirilir. O bakımdan burada ibare “sizin üzerinize öyle bir oruç farz kılındı ki...” hükümündedir. Ancak bu açıklama zayıf kabul edilmiştir.

“Mâ” edatı ise cer mahallindedir; sılası ise **“sizden öncekilere yazıldı”** anlamındaki ifadedir. **“Yazıldı”** fiilindeki zamir de “mâ” edatına aittir.

4- Sizden Öncekilere Yazıldığı Gibi..

Yüce Allah'ın: **“Sizden öncekilere yazıldığı gibi”** buyruğundaki benzetmenin neye yapıldığı hususunda tefsir alimleri farklı görüşlere sahiptir.

eş-Şa'bî, Katade ve başkaları şöyle demektedir: Buradaki benzetme orucun zamanı ve miktarı ile ilgilidir. Yüce Allah Hz. Mûsâ ile Hz. İsa'nın kavimlerine Ramazan ayı orucunu farz olarak yazdı, onlar ise bunu değiştirdiler. Bilginleri onlara on gün daha ilave ettiler. Daha sonra bilginlerinden birisi hastalandığında Allah kendisine şifa verdiği takdirde oruçlarına on gün ilave edeceği adağında bulundu ve bu adağını yerine getirdi. Bunun sonucunda Hristiyanların oruçları elli günü buldu. Ancak sıcakta bu kadar süre oruç tutmak onlara ağır gelince bu orucu yazdan bahara aktardılar.

en-Nehhâs bu görüşü benimseyip şöyle der: Âyette dile getirilen hususa daha uygun bir açıklamadır. Bu konuda bu görüşün doğruluğuna delalet eden bir hadis-i şerif de vardır ki (en-Nehhâs) bunu Dağfel b. Hanzala'dan müsned olarak rivâyet etmiştir. Buna göre Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır: “Hristiyanlar bir ay boyunca oruç tutmakla yükümlü idiler. Onlardan birisi hastalandı. Bunun üzerine şöyle dediler: Allah ona şifa verecek olursa oruca on gün ilave edeceğiz. Daha sonra bir başkası hastalandı. Bu da yediği bir etten dolayı ağzından rahatsızlanmıştı. Onlar: Allah ona şifa verecek olursa yedi gün daha ekleyeceğiz, dediler. Daha sonra bir başka hükümdar döneminde biz bu yedi günü (ona) tamamlayalım ve orucumuzu bahar mevsiminde tutalım, dediler. Böylelikle toplam oruç günlerinin sayısı elliyi buldu.” (1)

Mücahid der ki: Yüce Allah, Ramazan ayı orucunu bütün ümmetlere farz kılmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Onlar işi daha sağlam tutmak istediklerinden otuz günden önce bir gün ondan sonra da bir gün, oruç tuttular. Ardı arkasına gelen nesiller böyle yaptı, nihâyet oruçları toplam elli günü buldu. Sıcakta bu kadar çok oruç tutmak onlara ağır geldiğinden dolayı güneş senesi mevsimine naklettiler. en-Nekkâş der ki: Bu hususta Dağfel b. Hanzala'dan ve Ha-

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 428-429. İbn Hanzala, en-Nehhâs ve Taberânî tarafından rivâyet edildiğini belirtmektedir. Ancak “Dağfel b. Hanzala” yerine “Ma'kil b. Hanzala” adını vermektedir. Doğrusu “Dağfel”dir. Sahabe olup olmadığı ihtilaflı olmakla birlikte, olmadığı görüşü daha kuvvetlidir. Bk. ez-Zehabî, *Mizânu'l-İtidâl*, II, 217; İbn Hacer, *Tahrîbu't-Tehzîb*, I, 236

san-ı Basrî ile es-Süddî'den gelen bir hadis-i şerif vardır.

Derim ki: Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya, şek günü oruç tutmanın mekruh olması bundan dolayıdır. Ayrıca Ramazan bayramının birinci günü akabinde ve Ramazan'a bitişik olarak Şevval'in altı gününü tutmanın mekruh olması da bundandır.

eş-Şa'bî der ki: Bütün yıl boyunca oruç tutsam şek günü mutlaka orucumu açarım. Çünkü hristiyanlara bize olduğu gibi Ramazan ayında oruç tutmak farz kılınmıştır. Onlar bunu güneş senesindeki mevsime havale ettiler, değiştirdiler. Çünkü artık oruç oldukça sıcak günlere tesadüf ediyordu. O bakımdan otuz gün sayarak (diğer mevsimde) tutmaya başladılar. Ardından bir başka nesil geldi. Bunlar da kendileri için işi sağlam tutmak istediler. Otuz günden önce bir gün sonrasında da bir gün oruç tuttular. Arkalarından gelenler kendilerinden önce gelenlerin yolunu izlemeye devam etti, nihâyet oruçlarının sayısı elli günü buldu. İşte yüce Allah'ın: **"Sizden öncekilere yazıldığı gibi"** buyruğu bunu göstermektedir.

Bir diğer görüşe göre buradaki benzetme, öncekilere farz kılınması açısından farziyyetin aslı ile ilgilidir. Zaman ve keyfiyeti ile alakalı değildir.

Bir diğer görüşe göre benzetme, onlar hakkında sözkonusu olan orucun niteliği ile ilgilidir. Yemekten, içmekten ve cinsel ilişkiden uzak durmak bakımından oruçlar arasındaki benzerlik kastedilmiştir. Oruç açma vakti geldiğinde uyuyan kişi bunları da yapmazdı. Önceleri hristiyanlarda böyleydi, İslâm'ın ilk dönemlerinde de böyleydi. Daha sonra yüce Allah bunu ileride de geleceği üzere **"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı."** (el-Bakara, 2/187) buyruğu ile bunu neshetmiştir. Bu açıklama es-Süddî, Ebu'l-Âliye ve er-Rabî'e aittir.

Muaz b. Cebel ile Ata şöyle derler: Buradaki benzetme oruç ile ilgilidir. Ne nitelikle ne de sayı ile ilgidir. Fazlalık ve eksiklik bakımından her iki oruç arasında farklılık bulunsa bile bu böyledir. Bunun anlamı şudur: **"Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı."** Yani İslâm'ın ilk dönemlerinde her aydan üçer gün ve Aşura günü olmak üzere size farz kılındı. **"Sizden öncekiler"**den kasıt İbn Abbas'ın görüşüne göre yahudilerdir. Bunlara da (her aydan) üç gün ve Aşura günü oruç tutmak farz kılınmıştı. Daha sonra bu şekilde oruç, bu ümmete Ramazan ayında oruç tutma emriyle nesholundu. Muaz b. Cebel der ki: Bunu yüce Allah: **"Sayılı günlerde"** buyruğu ile neshetti. Daha sonra bu sayılı günler ise Ramazan ayı orucu ile nesholundu.

5- Takvâ Sahibi Olmak İçin:

Yüce Allah'ın: **"Ta ki takvâ sahibi olasınız"** buyruğu muhataplar hakkında bir umuttur. Daha önceden bu hususa dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. (el-Bakara, 2/21. âyette)

"Takva sahibi olasınız" buyruğunun buradaki anlamının; zayıflayasınız şeklinde olduğu söylenmiştir. Çünkü yemek azaldıkça şehvet de azalır. Şehvet azaldıkça isyanlar da azalır. Böyle bir açıklama güzel mecazî bir açıklamadır.

Masiyetlerden **"Sakinmanız için oruç size farz kılındı"** anlamına geldiği de söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre de burada takva sahibi olmak genel özelliğiyledir. Çünkü oruç Peygamber (s.a)'ın da buyurduğu üzere: "Oruç bir kalkandır"⁽¹⁾ ve "cinsel arzuyu kıran bir araçtır."⁽²⁾ Yani oruç takvânın sebebidir. Çünkü arzuları öldürür.

6- Sayılı Günler:

Yüce Allah'ın: **"Sayılı günlerde"** buyruğu el-Ferrâ'ya göre **"yazıldı"** buyruğunun ikinci mefulüdür. Bunun "yazıldı" buyruğu dolayısıyla zarf olduğu için mansub olduğu da söylenmiştir. Yani oruç sizin üzerinize sayılı günlerde farz kılındı, demektir.

Sayılı günler ise Ramazan ayıdır. Bu, Hz. Muaz'dan varid olan rivâyetten farklı bir hususa delalet etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

* * *

"Sizden kim hasta veya yolcu olursa onlar sayısınca başka günlerde (oruç tutsun)" buyruğuna dair açıklamalarımızı onaltı başlık halinde sunacağız:

1- Hastanın Orucu:

Yüce Allah'ın bu buyruğunda **"hasta olursa"** diye sözü geçen hastanın iki durumu vardır. Birincisinde hasta herhangi bir şekilde oruç tutamaz. O takdirde bunun orucunu açması vaciptir. İkinci durumda ise zarar ve zorlukla birlikte oruç tutabilmesidir. Böyle bir kimsenin orucunu açması müstehaptır. Buna rağmen cahil dışında kimse oruç tutmaz.

İbn Sîrîn der ki: İnsan hasta adını hakedecek duruma geldi mi oruç açması da sahih olur. Bu ifade yolcunun yolculuk sebebiyle yolculuğun ruhsatından istifade edebilmesine kıyasen kullanılmıştır. İsterse oruç açmayı gerektiren bir zaruret bulunmasın. Tarif b. Temmam el-Utaridî der ki: Ramazan ayında Muhammed b. Sirin'in yanına girdim yemek yediğini gördüm. Yemeği bitirince şöyle dedi: Benim bu parmağım ağrıyordu.

İlim adamlarından pek çok kimse de şöyle demiştir: Oruçlu eğer kendisini rahatsız edecek, kendisine eziyet verecek bir hastalığa yakalanmış ya da bu hastalığın uzamasından korkuyor ya da daha da artmasından çekiniyor ise oruç açması sahih olur.

(1) *Buhârî*, Savm 2, Tevhid 35; *Müslim*, Siyâm 162, 163; *Ebü Dâvûd*, Savm 26; *Tirmizî*, Savm 55; *Nesâî*, Siyâm 42, 43 v.s. ...

(2) *Buhârî*, Savm 10, Nikâh 2, 3; *Müslim*, Nikâh 1; *Nesâî*, Siyâm 43; *İbn Mâce*, Nikâh 1...

İbn Atiyye der ki: İmam Malik'in mezhebine mensup yetkin ilim adamlarının kabul ettikleri görüş budur ve onlar bu görüşü esas kabul eder ve buna göre tartışırlar. Ancak İmam Malik'in kullandığı ifade ise, kişiye ağır gelen ve onu bir dereceye kadar rahatsız eden hastalık, şeklindedir.

İbn Huveyzimendad ise şöyle demektedir: Oruç açmayı mübahlı kılan hastalık ile ilgili İmam Malik'ten gelen rivâyet farklı farklıdır. Bir seferinde: Oruç tutmaktan dolayı telef korkusudur, derken bir diğer seferinde: Hastalığın ağır olması, oruçla birlikte hastalığın artması ve aşırı derecede zorluk çekmek halidir, demiştir. Mezhebinde sahih olan budur. Zahirin gereği de budur. Çünkü herhangi bir hastalık özel olarak sözkonusu edilmemiştir. Dolayısıyla oruç açmak bütün hastalıklarda mübahtır. Delil ile tahsis edilen baş ağrısı, sıtma ve oruç ile birlikte sıkıntı teşkil etmeyen azıcık hastalık bunlardan müstesnadır.

el-Hasen der ki: Hastalıktan dolayı ayakta namaz kılamayacak ise oruç açar. Bu görüş en-Nehâî tarafından da ifade edilmiştir.

Bir kesim de şöyle der: Bizzat hastalığın zarûreti kişiyi oruç açmak zorunda bırakmazsa hastalıktan dolayı orucunu açamaz. Oruç ile birlikte bu zarurete katlanabiliyor ise orucunu açmaz. Bu Şafiî (yüce Allah'ın rahmetli üzerine olsun)nin de görüşüdür.

Derim ki: İbn Sirin'in görüşü yüce Allah'ın izniyle bu hususta en mu'tedil olan görüştür. Buhârî der ki: Neysâbur'da iken Ramazan ayında hafif bir şekilde rahatsızlanmışım. İshak b. Raheveyh bir grup arkadaşıyla birlikte benim ziyaretime geldi ve bana şöyle dedi: Ey Abdullah, orucunu açtın mı? Ben: Evet deyince şöyle sordu: Ruhsatı kabul etmeyecek kadar zayıf düşmekten mi korktun? Ben dedim ki: Bize Abdan İbnu'l Mübarek anlattı, o İbn Cüreyc'den şöyle dediğini nakletti: Ata'ya: Hangi hastalıktan dolayı oruç açabilirim, diye sordum. O: Hangisi olursa, dedi. Nitekim yüce Allah: **"Sizden kim hasta veya yolcu olursa.."** diye buyurmuştur. Buhârî der ki: İshak bu hadisi bilmiyordu.

Ebu Hanife de der ki: Kişi oruçlu iken orucunu açmadığı takdirde gözü-nün ağrısının ya da sıtmasının artmasından korkarsa orucunu açar.

2- Yolcunun Oruç Tutması:

Yüce Allah'ın: **"Veya yolcu olursa..."** buyruğunda sözü geçen ve oruç açmayla namazı kısaltmanın caiz olduğu yolculuk hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bununla birlikte yolculuğun cihad ve hac gibi itaat yolculuğu olması halinde, hükümde ittifak ve icma halindedirler. Akrabalık bağını gözetmek ve zaruri geçim talebi maksadıyla yapılan yolculuklar da bunlar gibidir.

Ticaret ve mübah maksatlarla yapılan yolculuklar hakkında ise men' ve caiz kabul etmek açısından farklı görüşler vardır. Caiz kabul eden görüşler daha tercihe değerdir.

İsyankârın yolculuğu hususunda ise caiz olup olmaması açısından farklı görüşler vardır. Caiz olmayacağı görüşü daha tercihe değer bulunmuştur. Bu açıklamalar İbn Atiyye'ye aittir.

İmam Malik'e göre oruç açmak için gereken uzaklık, namazı kısaltmak için gereken uzaklıktır. Bunun miktarı hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İmam Malik bir gün ve bir gecelik yoldur demiş, daha sonra bundan dönerek: Kırksekiz mildir demiştir. İbn Huveyzimendad der ki: Malikî mezhebinin zahir olan görüşü budur. Bir seferinde İmam Malik kırkiki mil demiştir. Bir seferinde otuzaltı mil demiştir. Bir seferinde bir gün bir gecelik yolculuk demiştir. Ondan iki günlük mesafe de rivâyet edilmiştir. Bu, Şâfiî'nin de görüşüdür. Kimi zaman kara ile denizdeki yolculuk arasında fark gözeterek denizde bir gün bir gecelik yolculuk, karada ise kırksekiz mil demiştir. Malikî mezhebinde otuz mil görüşü de vardır. Mezhep dışı üç millik görüş de vardır.

İbn Ömer, İbn Abbas ve es-Sevrî üç günlük yolculukta oruç açılır demiştir. Bu görüşü İbn Atiyye nakletmiştir.

Derim ki: Buhârî'deki ifade ise şöyledir: İbn Ömer ve İbn Abbas dört beridlik bir mesafede oruç açar ve namazlarını kısaltırlardı, ki bu da onaltı fersahlık bir mesafedir. (1)

3- Yolculuk Yapacak Olanın Geceden Oruç Açmayı Niyet Etmesi:

İlim adamları ittifakla yolcunun Ramazan ayında geceden oruç tutmama-yı kararlaştırmasının caiz olmadığını belirtmişlerdir. Çünkü yolcu ikamet edenin hilafına niyet etmekle yolcu olmaz. Ancak fiilen ve bu işi yapmakla yolcu olur. İkamet edenin ise belli bir fiil işlemesine gerek yoktur. Çünkü ikamete niyet ettiği takdirde derhal mukîm olur. Zira ikametle ayrıca bir amele ihtiyacı yoktur. O bakımdan aralarında fark vardır.

Yine yolculuğa çıkacağını ümit eden kimsenin yolculuğa çıkmadan önce orucunu açmasının caiz olmayacağı hususunda da ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Şâyet orucunu açarsa İbn Habib'in dediğine göre: Eğer yolculuğu için hazırlığını yapmış ve hareket için gerekli tedbirlerini almış ise herhangi bir sorumluluğu yoktur. İbn Habib bu görüşünü Esbağ ve İbn el-Macuşun'dan nakletmektedir. Herhangi bir engel yolculuğa çıkmasını önlerse o takdirde üzerine keffaret düşer. Bundan kurtulabilmesi için ise yolculuk yapması yeterlidir.

İsa'nın İbnu'l-Kasım'dan rivâyetine göre ise ona düşen sadece bir günlük kaza etmektir. Çünkü o oruç açmakla te'vilde bulunmaktadır.

Eşheb de şöyle der: İster yolculuğa çıksın isterse çıkmasın keffaret diye herhangi bir sorumluluğu olmaz.

Suhnûn da der ki: İsterse yolculuğa çıksın isterse çıkmasın keffaret öde-

(1) Buhârî, Taksîr 4.

mesi gerekir. Bu ise yarın ay hali olacağım deyip bundan dolayı orucunu açan kadın durumundadır. Ancak Suhnun daha sonra Abdülmelik ile Ebuhağ'ın görüşlerini kabul eder ve şöyle der: Hayır, böyle bir yolculuk niyetli taşıyan bir kimse kadın gibi değildir. Çünkü erkek dilediği takdirde yolculuğu çıkarabilir. Kadın ise kendi isteğiyle ay hali olamaz.

Derim ki: İbnu'l-Kasım ile Eşheb'in keffaret olmadığına dair görüşleri güzel bir görüştür. Çünkü böyle bir kimse kendisi için yapması caiz olan bir iş yapmıştır. Ve kişinin zimmeti (sorumluluktan) beridir. Kişinin zimmetinde ancak yakîn ile herhangi birşey sabit olur (yani yakîn ile bir borcu ödeme sorumluluğu ortaya çıkar). Böyle bir görüş ayrılığı varken ise yakîn olmaz. Diğer taraftan yüce Allah'ın: **"Veya yolcu olursa"** buyruğunun gereği de budur. (Yani üzerine keffaret düşmemesi gerekir).

Ebu Ömer ise der ki: Bu, ilim adamlarının bu mes'ele ile ilgili görüşlerinin en sahih olanıdır. Çünkü böyle bir kimse maksatlı olarak orucun hükmünü çiğnemiş değildir. O sadece te'vilde bulunan bir kimsedir. Eğer yolculuk niyetiyle birlikte oruç yemek -yola çıkmasından önce olduğundan dolayı- üzerine keffareti gerektiriyor olsaydı, yola koyulması üzerinden bu keffareti düşüremezdi. Bu konu üzerinde düşündüğümüz takdirde bunun yüce Allah'ın izniyle böyle olduğunu görürüz.

Diğer taraftan Darakutnî şunu rivâyet etmektedir: Bize Ebu Bekr en-Neysaburî anlattı, bize İsmail b. İshak b. Sehl Mısır'da anlattı, bize İbn Ebi Meryem anlattı, bize Muhammed b. Ca'fer anlattı, bana Zeyd b. Eslem haber vererek dedi ki: Bana Muhammed b. el-Münkedir, Muhammed b. Kab'dan haber vererek, onun şöyle dediğini bildirdi: Ramazan ayında Enes b. Malik'in yanına vardım. Yola çıkmak istiyordu. Bineği hazırlanmış, yolculuk elbisesini giyinmişti. Güneş de batmak üzereydi. Kendisine yemek getirilmesini istedi, ondan yedi sonra da bineğine bindi. Ben ona: Bu yaptığın sünnet midir? dedim, o: Evet dedi. (1)

Yine Enes'ten şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bana Ebu Mûsâ dedi ki: Yolculuğa çıktığın zaman oruçlu çıktığını geri dönüp (evine) girdiğinde de oruçlu girdiğini haber aldım. Ben sana: Çıktığında oruçsuz olarak çık, girdiğinde de oruçsuz olarak gir diye bildirmedim mi? (2)

Hasan-ı Basrî de der ki: Yolculuğa çıkmak istediği gün dilediği takdirde evinde orucunu açabilir. Ahmed de der ki: Beldesinin evlerinden uzaklaştı mı orucunu açar. İshak ise şöyle der: Hayır, ayağını bineğinin üzerine koymakla birlikte orucunu açar.

İbnu'l-Münzir der ki: Ahmed'in görüşü sahihtir. Çünkü fukaha şöyle der: Güne sağlıklı olarak başlayıp sonradan hastalanırsa günün geri kalan kısmında orucunu açar. Aynı şekilde güne mukîm olarak başlayıp sonradan yolculuğa çıkarsa yine orucunu açabilir.

(1) *Dârahutnî*, II, 188.

(2) *Dârahutnî*, aynı yer.

Bir kesim ise şöyle demektedir: İsterse fiilen yolculuğa başlamış olsun o gün orucunu açmaz. ez-Zühri, Mekhul, Yahya el-Ensari, Malik, el-Evzaî, Şaî, İbu Sevr ve re'y sahipleri de bu görüştedir.

Ancak orucunu açtığı takdirde hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Hepsi orucunu kaza eder fakat keffaret ödemez, derler. Malik der ki: Çünkü yolculuk sonradan ortaya çıkan bir mazerettir. Daha sonra başgösteren hastalık gibidir. Şu kadar var ki İmam Malik'in arkadaşlarından birisinin görüşüne göre hem kazasını yapar, hem de keffarete bulunur. Bu İbn Kinane ve el-Mahzûmî'nin de görüşüdür. el-Bacî, bu görüşü Şafî'den de nakletmektedir. İbnu'l Arabî de bu görüşü tercih etmiş ve benimsemiştir. Bunu şöyle açıklamaktadır:

Çünkü yolculuk ibadetin lazım oluşundan sonra ortaya çıkmış bir özürdür. Ayrıca yolculuk, hastalık ve ay halinden farklıdır. Çünkü hastalık kişiye oruç açmayı mübah kılar. Hayız ise oruç tutmayı kadına haram kılar. Yolculuk ise oruç açmayı yolcuya mübah kılmaz. O bakımdan orucun hürmetini (saygınlığını) ihlal ettiğinden dolayı keffaret orucu tutması gerekir.

Ebu Ömer ise şöyle demektedir: Ancak bu görüşün hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü yüce Allah Kitab'ta ve sünnette yolcuya oruç açmayı mübah kılmıştır. "Orucunu açmaz" diyenlerin bu hükmü ise oruca başladığından dolayı açmamasının müstehap olduğunu ifade etmek içindir. Bununla birlikte eğer Allah'ın müsaade ettiği ruhsatı kabul eder ve uygularsa kazasını yapması gerekir. Keffarete bulunmasının ise açıklanabilir bir tarafı yoktur.

Keffarete bulunmayı gerekli görenler Allah'ın da Rasûlünün de vacip kıldığını vacip görmüşlerdir. İbn Ömer'den ise bu mesele hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Yolcu olarak yola çıktığı takdirde dilerse o gününün orucunu açar. Bu aynı zamanda Şa'bî, Ahmed ve İshak'ın da görüşüdür. ... Derim ki: Buhârî, bu mes'eleye ilgili şu şekilde bir başlık kullanır: "İnsanlar kendisini görsünler diye yolculukta oruç açan." Daha sonra İbn Abbas'ın şu şekildeki hadisini nakleder: Rasûlullah (s.a) Medine'den Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı. Ufak denilen yere varıncaya kadar oruçlu idi, daha sonra kendisine su getirilmesini istedi. İnsanlara göstereyim diye suyu elleriyle kaldırdı ve orucunu açtı. Mekke'ye varıncaya kadar bu böyle oldu. Hz. Peygamber bunu Ramazan ayı'nda yapmış idi. (1)

Bu hadisî Müslim de İbn Abbas'tan rivâyet etmiş ve o hadiste şöyle demiştir: Daha sonra Hz. Peygamber içinde içecek bulunan bir kap getirilmesini istedi. İnsanlar onu görsünler diye gündüzün o kaptan içti, sonra da orucunu açtı ve Mekke'ye gelinceye kadar bu böyle oldu. (2)

İşte bu buyruklar açık birer nasırlar. Dolayısıyla buna muhalif olan görüşler kendiliğinden sakıt olur. Başarı Allah'tandır.

(1) Buhârî, Savm 38

(2) Müslim, Siyâm 88

Bu hadis aynı zamanda oruç niyeti yolculukta yerine gelmez, diyenlere karşı da bir delildir. Hz. Ömer, İbn Abbas, Ebu Hureyre ve İbn Ömer'den bu görüş (yolculukta orucun olmayacağı görüşü) rivâyet edilmiştir. İbn Ömer der ki: Yolcu iken oruç tutan kimse ikamet edince kazasını yapar. Abdurrahman b. Avf'tan da, yolculukta oruç tutan mukim iken orucunu açan gibidir der.⁽¹⁾

Zahir ehlinden bir grup ilim adamı da bu görüştedir. Delil olarak da yüce Allah'ın: **"Onlar sayısınca başka günlerde (oruç tutsun)"** buyruğunu delil gösterirler ki ileride buna dair açıklamalar gelecektir. Ayrıca Ka'b b. Asım'ın şu rivâyetini de delil gösterirler: Peygamber (s.a)'ı şöyle buyururken dinledim: "Yolculukta oruç tutmak iyilikten değildir." ⁽²⁾

Yine bu hadis şu görüş sahiplerine karşı da delildir: Yolculukta iken oruç tutmayı geceden niyet eden bir kimse herhangi bir mazereti bulunmasa dahi orucunu açabilir. Mutarrif de bu görüştedir. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur. Hadis ehlinden bir topluluk da bu görüştedir.

İmam Malik böyle bir kimsenin hem kazasını tutmasını hem de keffâret orucu tutmasını vacip görürdü. Çünkü böyle bir kimse oruç açmak ve oruç tutmakta muhayyer idi. O oruç tutmayı tercih edip geceden oruç tutmayı niyet edince artık oruç açamaz olur. Özürsüz olarak kasten orucunu açtığı takdirde hem kaza etmesi, hem de keffâret orucu tutması gerekir. İmam Malik'ten böyle bir kimsenin keffâret orucu tutması gerekmediğine dair rivâyet de gelmiştir. İmam Malik'in arkadaşlarının çoğunun görüşü budur. Şu kadar var ki Abdülmelik şöyle demiştir: Şâyet hanımıyla cima ederek oruç açarsa keffâret öder. Çünkü böyle bir davranış yolculuğa karşı onu güçlendirmez ve onun için mazeret de değildir. Çünkü yolcu olan kimseye oruç açmasının mübah kılınması bu sayede yolculuğa karşı güçlensin diyedir.

Irak ve Hicazlı diğer fukahâ ise şöyle demektedir: Böyle bir kimseye keffâret düşmez. Bunlar arasında es-Sevrî, el-Evzaî, Şafiî, Ebu Hanife ve sair Kûfeli alimler de vardır. Bu açıklamaları Ebu Ömer yapmıştır.

4- Yolculukta Oruç Tutmak mı Daha Faziletlidir, Oruç Açmak mı?

İlim adamları yolculukta oruç açmak mı oruç tutmak mı daha faziletli olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik ve Şafiî kendilerinden gelen bazı rivâyetlerde şöyle demektedirler: Gücü yeten kimse için oruç tutmak daha faziletlidir. Malikî mezhebinin özü, bu konuda yolcunun muhayyer bırakılması şeklindedir. Şafiî mezhebinde de durum bundan ibarettir. Şafiî ve ona uyanlar böyle bir kimse muhayyerdur, derler ve bu konuda yolcunun durumuna göre farklı hüküm vermezler. İbn Uleyye de bu görüştedir. Çünkü Enes (r.a) yolu ile gelen hadiste şöyle demektedir: Ramazan ayında Peygamber (s.a) ile birlikte yolculuk yaptım. Oruç tutan oruç tutmayanı ayıplama-

(1) Nesâî, Siyâm 53.

(2) Buhârî, Savm 36; Müslim, Siyâm 92; Ebû Dâvûd, Savm 44

dığı gibi oruç tutmayan da oruç tutanı ayıplamamıştır. Bu hadisi Malik, Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir. (1)

Rasûlullah (s.a)'ın iki arkadaşı Osman b. Ebi'l-As es-Sakafî ile Enes b. Malik'in şöyle dedikleri rivâyet edilmektedir: Yolculukta oruç tutmak gücü yeten için daha faziletlidir. Bu aynı zamanda Ebu Hanife ve arkadaşlarının da görüşüdür.

İbn Ömer ile İbn Abbas'tan ruhsat daha faziletlidir, dedikleri rivâyet edilmiştir. Said b. el-Müseyyeb, eş-Şa'bî, Ömer b. Abdülaziz, Mücahid, Katade, Evzaî, Ahmed ve İshak da bu görüşü ifade etmişlerdir. Bütün bunlar oruç açmak daha faziletlidir derler. Gerekçe olarak da yüce Allah'ın: *"Allah size kolaylık diler, güçlük dilemez"* (el-Bakara, 2/185) buyruğunu gösterirler.

5- Ramazanda Oruç Tutamadığı Gün Kadar Ramazan Dışında Tutar:

Yüce Allah'ın: **"Onlar sayısınca başka günlerde** (oruç tutsun)" buyruğunda hafız vardır. Yani sizden her kim hasta ya da yolcu olur ve oruç açarsa bunların kazasını yapsın, demektir.

İlim adamlarının çoğunluğuna göre bir şehir halkı yirmidokuz gün oruç tutsalar ve o şehirde hasta birisi bulunup sıhhatine kavuşmasa yirmidokuz gün kaza eder.

Aralarında Hasen b. Salih b. Hayy'in da bulunduğu bir topluluk ise o günlerin sayısına bakmaksızın bir aya bir ay karşılık olarak kaza eder demiştir.

el-Kiya et-Taberî ise bu, doğru olmaktan uzaktır, der. Çünkü yüce Allah: **"Onlar sayısınca başka günlerde"** diye buyurmuştur. Sair günlerden bir ay oruç tutar dememiştir. Yüce Allah'ın: **"Onlar sayısınca"** diye buyurması, Ramazan ayında oruç tutmadığı gün sayısına eşit olarak kaza etmesi gerektiğini ifade eder. Ramazanın bir kısmında oruç açtığı takdirde Ramazandan sonra, oruç açtığı gün sayısınca kaza etmesi gerektiği hususunda ise bir şüphe yoktur. Ramazan boyunca oruç tutmayan bir kimsenin hükmünün de aynı şekilde günlerinin sayısına itibar etmesi gerekir.

6- Onlar Sayısınca...

Âyet-i kerimede geçen **"onlar sayısınca"** kelimesi bir mübtedanın haberi olmak üzere merfudur. Yani bunun hükmü, veya vacip, onlar sayısınca..oruç tutmaktır. Ona düşen o günler sayısınca oruç tutmaktır, şeklindeki bir takdir de doğru olur. Kisaî bu kelimenin mansup olmasının caiz olacağını söyler. Yani o kimse diğer günlerde oruç tutmadığı günler sayısınca oruç tutsun, demektir. Anlamının, böyle bir kimsenin o günler sayısınca oruç tutması gerekir, olduğu da söylenmiştir.

Burada "o günler sayısınca oruç" taktirindeki ifadedden, muzaf olan "oruç"

(1) *Buhârî*, Savm 37; *Müslim*, Siyâm 93-99; *Ebü Dâvûd*, Savm 43; *Nesai*, Siyâm 59; *Muvatta'*, Siyâm 23

anlamındaki kelime hazfedilerek "sayısınca" anlamındaki "iddet" kelimesi onun yerini almıştır. "İddet" kelimesi, "saymak" anlamındaki "add" kelimesinden "fi'le" vezninde olup, ma'dut (sayılan) anlamındadır.

Kadının iddet beklemesi de (sayılı günler olduğundan) aynı kökten gelmektedir.

"(- مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ -): **Başka günlerde...**" buyruğunda, "başka" anlamındaki kelime Sibeveyh'e göre munsarîf değildir. Çünkü bu kelime (naksî dolayısıyla) adldir. (Tarîf için gelen elif-lâm düşer; o bakımdan munsarîf olmaz). Çünkü bu kabilden olup "Fual" vezninde olan kelimeler aslında elif-lâm'lı gelirler: el-Kubas, el-Fudal gibi. el-Kisâî ise bu kelime "âher" kelimesinden adl'dir. Hamsâ ve humar demek gibi. Munsarîf olmaması bundandır.

Bir başka görüşe göre, munsarîf olmayışı "cuma" vezninde olduğundan dolayıdır ve bu buyrukta "günler" in sıfatıdır. Bu kelime "iddet: sayısınca" kelimesinin sıfatı olduğu sanılmasın diye "uhrâ" gelmemiştir.

"Uhar"ın, "uhrâ"nın çoğulu olduğu da söylenmiştir. Adeta "günler" önce "uhrâ" diye nitelendirilmiş; sonra çoğul yapılarak "uhar" diye nitelendirilmiş gibidir.

"Eyyâm: günler" kelimesinin sıfatı (çoğul müennes hükmünde olduğundan) müennes gelmesi gerektiği için "uhar" diye sıfatlanmış olduğu da söylenmiştir.

7- Kaza Oruçları Peşpeşe mi Tutulur, Ayrı Ayrı Tutulabilir mi?

Kaza tutulan oruçların peşpeşe tutulmasının vücûbu hususunda iki ayrı görüş vardır. Bunları Dâraikutnî Sünen'inde kaydetmektedir: Âişe (r.a.n-ha)dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Yüce Allah'ın: "**Onlar sayısınca - peşpeşe- başka günlerde**" buyruğu nazil oldu ve sonra "peşpeşe" kelimesi neshedildi. Darakutnî, bu sahîh bir isnaddır der. ⁽¹⁾

Ebu Hureyre'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Her kimin üzerinde Ramazan ayından tutması gereken bir miktar oruç var ise onu peşpeşe tutsun ve kesintiye uğratmasın." ⁽²⁾

Bu hadisin isnadında Abdurrahman b. İbrahim vardır ki rivâyet ettiği hadisleri zayıftır.

Bu hadisi İbn Abbas'tan Ramazan orucunun kazasını yapma bölümünde senedini kaydederek: "Onu istediğin gibi tut" diye rivâyet etmektedir. İbn Ömer ise: "Ne şekilde oruç tutmadı isen, o şekilde o günleri tut" demiştir. ⁽³⁾

Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Muaz b. Cebel ve Amr b. el-As'tan da bu söz senediyle birlikte rivâyet edilmiştir. ⁽⁴⁾ Muhammed b. el-Münkedir'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bana ulaştığına göre Ra-

(1) Dâraikutnî, II, 192

(2) Aynı yer

(3) Aynı yer

(4) Dâraikutnî, II, 192-193

Rasûlullah (s.a)'a Ramazan orucunun (kazasının) parça parça ayrılması hakkında soru soruldu da şu şekilde cevap vermiştir: "Bu sana kalmış birşeydir. Sizden herhangi birinizin üzerinde ödemesi gereken bir borç varken o bir dirhem iki dirhem verip ödeyecek olursa ne dersin? Bu kişi borcunu ödemiş olmaz mı? Allahı affedip mağfiret etmeye daha bir layıktır." Bu hadisin isnadı hasendir. Şu kadar var ki mürseldir ve muttasıl olarak sabit değildir. (1)

İmam Malik'in Muvatta'ında Nafi'den gelen rivâyete göre Abdullah b. Ömer şöyle dermiş: Hastalık ya da yolculuk dolayısıyla Ramazan ayında arka arkaya oruç açan bir kimse kazasını da arka arkaya tutar. (2)

el-Bacî ise (Muvatta' şerhi olan) *el-Münteka* adlı eserinde şöyle demektedir: "Bu ifadenin vacip olanın hangisi olduğunu haber verme kastıyla olması ihtimal dahilinde olduğu gibi müstehab olanı haber vermek istemesi de muhtemeldir. Fukahânın çoğunluğu arka arkaya tutmasının müstehab olduğu görüşündedir. Aynı ayrı tutarsa da yerine gelir. Malik ve Şafiî'nin görüşü budur. Bu görüşün sahil oluşuna delil yüce Allah'ın: **"Onlar sayısınca başka günlerde"** buyruğudur ve burada özellikle ayrı ayrı veya peşpeşe diye söz etmemiştir. Kaza yapan bir kimse bu günleri dağınık olarak kaza etse sair günlerden tutmadığı günler sayısınca oruç tutmuş olur ve bunun da yeterli olması icabeder."

İbnu'l Arabî de şöyle der: Arka arkaya oruç tutmak Ramazan ayında vaciptir. Çünkü Ramazan ayı oruç tutmak için tayin edilmiştir. Orucun kazasında ise tayin sözkonusu değildir. O bakımdan ayrı ayrı tutmak da caizdir.

8- Orucun Kazasının Hükümü:

Yüce Allah'ın: **"Onlar sayısınca başka günlerde.."** diye buyurması tutulmayan oruçların belli bir zaman tayini sözkonusu olmaksızın kazasının vacip olduğunu göstermektedir. Çünkü burada lafız bütün zamanlar hakkında serbest bir şekilde kullanılmıştır. Özel olarak bir zamana tahsis edilmiş değildir.

Buhârî ile Müslim'deki rivâyete göre Hz. Aişe şöyle demiş: Bazen Ramazan ayından üzerimde borç oruç kaldığı olurdu. Rasûlullah (s.a) ile olan ilgilenmem dolayısıyla ancak Şa'ban ayında kazasını yapabiliyordum. Bir diğer rivâyette ise: "Bu Rasûlullah (s.a) dolayısıyla böyle oluyordu" ifadesi de vardır. (3)

İşte bu başlı başına bir nas ve âyet-i kerimeyi daha ileri derecede açıklayan bir buyruktur. Ayrıca bu, Davud (ez-Zahirî)'nin: İki "Şevvâl'in ikinci gününde(n itibaren) orucunu kaza etmesi gerekir" görüşünü de reddetmekte-

(1) *Dârahutnî*, II, 194

(2) *Muvatta'*, Siyâm 45. Ancak Muvatta'daki ibare: "Ramazan'da hastalık ya da yolculuk sebebiyle oruç açan kimse, kazasını peşpeşe tutar" şeklindedir.

(3) *Buhârî*, Savın 40, *Müslim*, Siyâm 151; *Nesâî*, Siyâm 64; *İbn Mâce*, Siyâm 13; *Müsned*, VI, 124, 179

dir. Davud'a göre kazasını tutmaksızın ölen günahkârdır. Buna dayananarak şunları söyler: Eğer bir köle azad etmesi gerektiği halde belli bir bedel karşılığında satılan bir köle bulur ise onu bırakıp bir başkasını satın alma hakkı yoktur. Çünkü onun üzerinde farz olan bulacağı ilk köleyi azad etmektir. Başkasını azad etmesi onun için yeterli olmaz. Eğer kendisinin kölesi varsa bir başka köle satın alması caiz değildir. Şâyet yanındaki köle (azad edilmeden) ölürse -muayyen bir köle azad etmeyi adayıp da ölmesi halinde bu adağın batıl olması halinde olduğu gibi- köle azad etmesi batıl olmaz. Ancak bu hadis onun görüşünün bozuk olduğunu göstermektedir.

Kimi usûl alimleri şöyle demektedir: Şevvalin ikinci gününün geçmesinden sonra (üzerinde kaza borcu olan kimse) ölse kazasını yapma azmi bulunması şartıyla günahkâr olmaz. Sahih olan görüş böyle bir kimsenin günahkâr ve kusurlu olmayacağı şeklindedir. Cumhurun görüşü de budur. Şu kadar var ki, ölüm gelip de üzerinde farz borç kalmasın diye oruç kazasını erken yapması müstehaptır.

9- Bir Sonraki Ramazana Kadar Kazasını Yapamazsa:

Ramazan ayından kazasını yapması gereken birtakım borcu olup da bayramdan sonra o günler sayısınca oruç tutması mümkün olan günler geçtiği halde o da oruç tutmayı ertelese daha sonra da bir başka Ramazana kadar orucunun kazasına imkân vermeyen bir engel ile karşılaşır, böyle bir kimsenin fakirlere yemek yedirmesi gerekmez. Çünkü bu kişi kendisi için caiz olan ertelemeyi yapmakla kusurlu hareket etmiş olmaz. Malikî mezhebine mensup Bağdat alimlerinin görüşü budur. Bunu *el-Müdevvene*'de yer alan İbnu'l-Kasım'ın bir görüşü olarak kabul ederler.

10- Ramazan Orucunu Şa'ban Bitinceye Kadar Kaza Etmezse:

Ramazan ayı orucunun kazasını, yapıldığı en son vakit olan Şa'ban ayından sonrasına kazasını tehir edecek olursa bundan dolayı bir keffaret gerekir mi, gerekmez mi? Malik, Şafiî, Ahmed ve İshak gerekir, derler. Ebu Hanife, el-Hasen, en-Nehaî ve Davud gerekmez, demişlerdir.

Derim ki: Buhârî de bu görüştedir. Çünkü Buhârî şöyle demektedir: Ebu Hureyre'den mürsel olarak ve İbn Abbas'tan böyle bir kimsenin yemek yedirmesi gerektiğini kabul ettikleri zikredilmekte ise de, yüce Allah yemek yedirmekten söz etmemekte, sadece: **"Onlar sayısınca başka günlerde"** diye buyurmaktadır. (1)

Derim ki: Ebu Hureyre'den müsned olarak bir diğer Ramazana erişinceye kadar önceki Ramazandan kalma borcunu kaza etmekte kusurlu davranan kimse hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: O senenin Ramazan ayı orucunu herkesle birlikte tutar, oruç açtığı ayın günlerini de (sonradan) tu-

(1) Buhârî, Savm 40

tar ve her bir gün için bir yoksula yemek yedirir. Bunu Darakutnî rivâyet etmiş ve isnadı sahihtir, demiştir. (1)

Yine Ebu Hureyre'den Peygamber (s.a)'a merfu olarak rivâyet edildiğine göre Ramazan ayında hastalığından dolayı oruç açan sonra da sağlığına kavuşup bir diğer Ramazana ulaşincaya kadar kazasını yapmayan kişi hakkında şöyle buyurmuş: "Önce yeni idrak ettiği ayın orucunu tutar, sonra da oruç açtığı ayın orucunu tutup her bir gün için bir yoksula yemek yedirir." Bu hadisin isnadında İbn Nafi' ile İbn Vecih vardır ki her ikisi de zayıf ravidir. (2)

11- Bir Sonraki Ramazana Kadar Hastalığı Devam Edenin Orucu:

Bir diğer Ramazan gelinceye kadar hastalığı devam edip sıhhatine kavuşmayacak olursa durum ne olur? Bu hususta Darakutnî'nin İbn Ömer'den rivâyetine göre böyle bir kimse her bir güne karşılık bir yoksula bir mud buğday yedirir; sonra da kaza etmesi gerekmez. (3)

Yine Darakutnî Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Eğer iki Ramazan arası sağlığına kavuşamayacak olursa önceki Ramazanın yerine oruç tutar, ikincisinin yerine de yoksula yemek yedirir, ayrıca kaza etmesi gerekmez. Eğer sağlığına kavuşmakla birlikte bir diğer ramazan gelip yetişinceye kadar oruç tutmazsa yeni Ramazanın orucunu tutar ve önceki ramazan yerine yoksula yemek yedirir. Eğer (ikinci Ramazanda) oruç açarsa onun kazasını yapar. Bunun da isnadı sahihtir. (4)

Mezhebimize mensup ilim adamları ise şöyle demektedir: Ashab-ı kiramın bu konudaki görüşleri kıyasa muhaliftir. Ama onlar delil olarak gösterilebilir. İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre, adamın birisi ona gelmiş ve iki Ramazan süresiyle hastalandım, demiştir. İbn Abbas ona: Senin hastalığın iki Ramazan arası hep devam etti mi yoksa ikisi arasında sağlığına kavuştuğun oldu mu, diye sormuş. Adam ona: Hayır sağlığıma kavuştuğum oldu, deyince İbn Abbas ona: İki Ramazan kadar oruç tut ve altmış tane yoksula yemek yedir. İşte bu onun: "Eğer hastalığı devam edecek olursa üzerinde kaza yükümlülüğü yoktur" görüşünden ayrılır. Bu, onların gebe ve süt emziren kadın hakkındaki görüşlerini de andırmaktadır. Onlara göre bu durumdaki kadınlar yoksula yemek yedirirler fakat ayrıca oruçlarını kaza etmezler. Nitekim ileride ("**Oruç tutmaya gücü yetmeyenler...**" buyruğunu açıklarken) gelecektir.

12- Fakire Yedirilecek Miktar:

Bu durumda olan kimseye yoksula yemek yedirmesi gerektiği kanaatinde olanlar yedirmesi gereken miktar hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Ebu Hureyre, el-Kasım b. Muhammed, Malik ve Şafiî: Her bir gün için bir mud

(1) *Dârakutnî*, II, 197

(2) *Dârakutnî*, II, 197

(3) *Dârakutnî*, II, 196

(4) *Dârakutnî*, II, 197-198

(buğday) yedirir derken, es-Sevrî: Her bir gün için yarım sa' (buğday) yedirir, demiştir.

13- Ramazanın Kazasını Yapanın Oruç Açması veya Cima Etmesi:

Ramazan ayının orucunu kaza ederken oruç açan ya da cima eden kimseye ne gerektiği hususunda farklı görüşler vardır. Malik der ki: Unutarak Ramazanın kazasından bir gün oruç açan bir kimsenin o günü kaza etmesi dışında herhangi bir sorumluluğu yoktur. O gününün orucunu devam ettirmesi -ilgili görüş ayrılıkları dolayısıyla- müstehabtır. Daha sonra onun kazasını yapar.

Kasten orucunu açarsa günahkâr olur ve onun için sadece o günün kazasını yapmak gerekir. Bununla birlikte oruçlu imiş gibi devam etmesine gerek yoktur. Çünkü bu durumda oruçlunun uzak durması gereken şeylerden böylesine uzak durmasının anlamı yoktur. Zira kasten oruç açtığından dolayı bütün ilim adamlarına göre bu kimse oruçlu değildir.

Keffarete gelince, Malik ve arkadaşları arasında böyle bir durumda keffaretin gerekmediği hususunda görüş ayrılığı yoktur. İlim adamlarının çoğunluğunun görüşü de budur. Malik der ki: Hanımına yaklaşmak veya bir başka sebep dolayısıyla Ramazan kazası olarak tuttuğu bir günde oruç açan bir kimse için keffaret yoktur. Onun üzerinde sadece o günün kazasını yapmak sözkonusudur.

Katade de şöyle demektedir: Ramazan kazasını tutarken cima eden kimsenin hem o günü kaza etmesi hem de keffaret gerekir. İbnu'l-Kasım'ın Malik'ten rivâyet ettiğine göre Ramazan kazasını tutarken oruç açan kimsenin iki gün oruç tutması gerekir. İbnu'l-Kasım önceleri bu şekilde fetva verirken daha sonra bu görüşten vazgeçmiş; daha sonra da şöyle demiş: Kaza orucunun kazasını yaparken kasten oruç açarsa onun yerine iki gün oruç tutar. Tıpkı hanımı ile cima etmek suretiyle haccını ifsad eden kimsenin haccını ifsad etmesi ve bir sonraki sene haccederken aynı şekilde hanımı ile cima edip tekrar haccını ifsad edenin iki tane hacc yapmakla mükellef olması gibi.

Ebu Ömer (İbn Abdil-Berr) de der ki: Hac hususunda İbn Vehb ile Abdülmelik ona (İbnu'l-Kasım'a) muhalefet etmişlerdir. Hakkında ihtilaf edilen bir hüküm esas alınarak kıyas yapılması gerekmemektedir. Bence doğrusu -en iyi bilen Allah'tır- her iki halde de o kimse için sadece bir günün kazası gerekir. Çünkü onun tutması gereken tek bir gündür ve bu günü iki defa ifsad etmiştir.

Derim ki: Yüce Allah'ın: **"Onlar sayısınca başka günlerde"** buyruğunun gerektirdiği de budur. Ramazan ayının kazasını yaparken iftar ettiği günün yerine ne vakit tam bir gün oruç tutarsa o vakit üzerinde vacip olanı yerine getirmiş olur. Onun yerine getirmesi gereken başka bir yükümlülük yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

14- Ramazan Ayında Orucunu Açan ve Vefat Edenin ya da Yolculuğa Çıkıp Yolculuğunda Ölenin Durumu:

Ramazan ayında bir hastalık sebebiyle oruç açıp da o hastalığı sonucu ölen veya yolculuğa çıkıp da o yolculuğunda ölen bir kimse için herhangi bir sorumluluğun sözkonusu olmayacağı cumhur tarafından kabul edilmiştir. Tavus ve Katade ise iyileşmeden önce vefat eden hasta hakkında onun yerine (mirasçıları tarafından oruç tutamadığı günler sayısınca) yemek yedirilir, demişlerdir.

15- Üzerinde Ramazandan Oruç Borcu Olduğu Halde Ölenin Hükümü:

Üzerinde Ramazan ayından kaza etmesi gereken borcu olup da ölen kişinin hükmü hakkında farklı görüşler vardır. Malik, Şafîi ve Sevrî der ki: Kimse kimsenin yerine oruç tutmaz.

Ahmed, İshak, Ebu Sevr, Ebu Ubeyd ve Zahirîler, başkası onun yerine oruç tutar. Şu kadar var ki onlar bu durumu adak orucuna has olarak kabul etmişlerdir. Buna benzer bir görüş Şafîi'den de rivâyet edilmiştir.

Ahmed ve İshak, Ramazan ayının kazası ile ilgili olarak onun adına yemek yedirilir, derler.

Oruç tutulacağını kabul edenler Müslim'in Hz. Aişe'den rivâyet ettiği şu hadis-i şerifi delil gösterirler.

Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Her kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse onun velisi yerine oruç tutar." (1)

Şu kadar var ki bu buyruk oruca dair genel bir hükümdür.

Bunu yine Müslim tarafından rivâyet edilen İbn Abbas'ın şu rivâyeti tahsis etmektedir: Bir kadın Rasûlullah (s.a)'a gelip şöyle der: Ey Allah'ın Rasûlü, benim annem üzerinde adak borcu olduğu halde vefat etti. -Bir rivâyet-te ise "bir ay oruç borcu" denilmektedir.- Ben onun yerine oruç tutayım mı? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Eğer annenin üzerinde ödemesi gereken bir borç olsaydı sen de onun adına bu borcu ödeseydin bu onun adına bir ödeme olur muydu ne dersin?" Kadın: Evet deyince Hz. Peygamber: "Annenin yerine oruç tut" diye buyurdu. (2)

İmam Malik ve ona uygun görüş belirenler yüce Allah'ın: "*Hiçbir (günah) yüklenici bir diğerinin yükünü yüklenmez.*" (el-En'am, 6/164); "*Ve insan için kendi çalıştığından başka birşey yoktur.*" (en-Necm, 53/39); "*Herkesin kasandığı yalnız kendisine aittir*" (el-En'am, 6/164) ile Nesaî'nin İbn Abbas'tan naklettiği şu hadisi delil gösterirler. Buna göre Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

"Kimse kimse adına namaz kılamaz. Kimse kimse adına oruç tutamaz. Fa-

(1) *Buhârî*, Savm 42; *Müslim*, Siyâm 153; *Ebü Dâvûd*, Savm 41; *İbn Mâce*, Keffârât 19; *Müsned*, VI, 69.

(2) *Müslim*, Siyâm 154, 156; *Buhârî*, Savm 42. Ayrıca bak. *Buhârî*, Eymân 30, İ'tisâm 12; *Tirmizî*, Savm 22...

kat her bir gün yerine onun adına bir mud buğday (yoksullara) yedirir." (1)

Derim ki: Bu hadis-i şerif umumîdir. Hz. Peygamber'in: "Kımae kımae adına oruç tutamaz" buyruğu ile Ramazan orucunun kastedilmiş olması ihtimal dahilindedir. Adak orucu ise caizdir. Buna delil ise İbn Abbas tarafından rivâyet edilen hadis ile başkalarıdır.

Yine Müslim'in Sahih'inde yer alan ve Büreyde yoluyla gelen bir hadis-i şerif İbn Abbas'ın hadisine benzerdir. Bu hadisin bazı rivâyet yollarında şöyle denmektedir: Annemin üzerinde iki ay oruç borcu vardır. Ben onun yerine oruç tutabilir miyim? Hz. Peygamber: "Onun yerine oruç tut" diye buyurunca kadın şöyle der: Annem hiçbir şekilde haccetmedi, onun yerine hac edebilir miyim? Hz. Peygamber: "Onun yerine haccet" diye buyurur. (2)

Burada kadının: "İki ay" demesi - doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya - Ramazan olması ihtimalini uzaklaştırmaktadır. İmam Malik lehine gösterilebilecek en güçlü delil Medinelilerin uygulamasıdır. Celi kıyas ta bunu desteklemektedir. O da şudur: Oruç bedenî bir ibadettir. Malın bu ibadette herhangi bir ilgisi yoktur. Böyle bir ibadet kimin adına vacip olmuşsa onun yerine başkası tarafından yapılamaz. Bu (kıyas) hac ile çürütülemez. Çünkü haccın yerine getirilmesinde malın bir katkısı vardır.

16- Yolculukta Oruç Olmaz Diyenlerin Delilleri:

Oruç yolculukta olmaz ve yolculukta oruç tutanın mutlaka kaza etmesi gerekir diyenler, bu âyeti delil gösterirler. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Sizden kim hasta veya yolcu olursa onlar sayısınca başka günlerde (oruç tutsun)."** Yani onun başka günler sayısınca oruç tutmak yükümlülüğü vardır, demektir ve bu durumda ifadede hazf veya söylenmeyen kelimeler yoktur.

Bu görüşün savunucuları ayrıca Hz. Peygamber'in: "Yolculukta oruç tutmak iyilik değildir" (3) hadisini de delil gösterirler. Ve derler ki: İyilik olmayan birşey günah demektir. İşte bu da Ramazan orucunun yolculuk halinde caiz olmadığının delilidir.

Cumhur'un görüşüne göre ise bu buyrukta az önceden de geçtiği gibi "yolculuğa çıkıp da orucunu açarsa" şeklinde mahzuf bir ifade vardır ki sahih olan da budur. Çünkü Enes yoluyla gelen hadiste o şöyle demiştir: Ramazan ayında Rasûlullah (s.a) ile birlikte yolculuğa çıktım. Oruçlu oruç tutmayanı ayıplamadığı gibi, oruç tutmayan da oruçluyu ayıplamıyordu. Bu hadisi Malik, Humeyd et-Tavil'den o Enes yoluyla rivâyet etmiştir. (4)

(1) Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, IV, 429'da: "Kimse kimse adına oruç tutamaz..." bölümünden itibaren, IV, 430'daki İbnu't-Türkmânî'den naklen notta: Hadisin tümü kaydedilip Nesâî'ye atfedilmekte ve sahih olduğu bildirilmektedir. "Nesâî'den kasıt da Kütüb-i Şi'te'den sayılan Sünen değil, Sünen-i Kübrâ'dır, denilmektedir.

(2) *Müslim*, Siyâm 158

(3) Hadisin kaynakları 3. başlıkta gösterilmiştir.

(4) Hadisin kaynakları 3. başlıkta gösterilmiştir.

Müslim ise Ebu Said el-Hudrî'den şöylece rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) ile birlikte Ramazan ayının onaltıncı günü gazaya çıktık. İçimizden kimisi oruç tuttu, kimisi tutmadı. Oruç tutan tutmayanı ayıplamadığı gibi oruç tutmayan da oruç tutanı ayıplamadı. (1)

* * *

“Oruç tutmaya gücü yetmeyenler de bir fakir doyumu fidye versinler. Bununla beraber kim hayır yaparsa işte bu, onun için daha hayırlıdır. Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır, eğer bilerseniz” buyruğuna dair açıklamalarımızı da beş başlık halinde sunacağız:

1- Kıraat Farkları:

Yüce Allah'ın: **“Oruç tutmaya gücü yetmeyenler de..”** anlamına gelen buyruğunda yer alan (يُطَوَّقُونَ) kelimesini Cumhûr “tı” harfini esreli, “ya” harfini sakini (yani med harfi) olarak okumuştur...

İbn Abbas'tan gelen meşhur kıraate göre “tı” harfini şeddesiz, vav harfini şeddeli olarak, “zorlukla bu oruca güç yetirenler” anlamında: (يُطَوَّقُونَ) şeklinde okumuştur.

Mücahid'ın da (يُطَوَّقُونَ) şeklinde okuduğuna dair bir rivâyet gelmiş ise de bu batıldır ve imkânsız bir kıraattir. Çünkü burada fiil: (الطَوَّق) dan alınmadır. Bu fiilde “vav” harfinin bulunması gereklidir ve lazımdır. Bu fiilde “ye” harfinin herhangi bir alakası yoktur.

Ebu Bekr el-Enbarî der ki: Ahmed b. Yahya en-Nahvî, Ebu Züeyb'e ait olan şu beyiti bize okudu:

فَقِيلَ تَحْمَلُ فَوْقَ طَوَّقِكَ إِنِّهَا مُطَبَّعَةٌ مِّنْ يَّاتِهَا لَا يَضِيرُهَا

“Takatinin fevkinde katlan denildi, çünkü o

Dopdoludur ona gelen (ve ondan alan)ın ona zararı olmaz.”

Görüldüğü gibi şair burada (طَوَّقِكَ) kelimesinde -ki âyet-i kerimede işaret edilen kelime ile aynı köktendir- “vav” harfini açıkça söylemiş bulunmaktadır. Bu da bunun yerine “ye” harfini kullananın, doğru bir şekilde kelimeyi kullanmadığını ortaya koyar.

İbnu'l-Enbarî-İbn Abbas'tan bu kelimeyi- “ye” harfini üstün “tı” ve ikinci ye harfini fethalı ve şeddeli olarak (يُطَوَّقُونَ) şeklinde okuduğunu rivâyet etmektedir ki aynı anlama gelmektedir.

Yine İbn Abbas'tan Hz. Aişe, Tavus ve Amr b. Dinar'dan (يُطَوَّقُونَ) şeklinde “ye” harfi fethalı ve “tı” harfi şeddeli ve üstün olarak okunduğu rivâyet edilmektedir ki dilde bu da doğru bir okuyuştur. Çünkü bunun aslı (يُطَوَّقُونَ)

(1) Hadisin kaynakları 4. başlıkta gösterilmiştir.

şeklindedir. "Te" harfi sakin kılınıp "tı" harfine idğam edildikten sonra, "tı" harfi şeddeli olur. Ancak böyle bir okuyuş Kur'ân-ı Kerim'den -onun Kur'an'dan olduğunu kabul edenlere hilafen- değildir. Bu ancak açıklayıcı mahiyette bir okuyuştur.

Medinelilerle Şamlılar (فَدْيَةُ طَعَامٍ): Doyumu fidye" buyruğunu izafet terki-bi şeklinde (فَدْيَةُ طَعَامٍ) diye ve (يَسْكِينُ): Yoksul" kelimesini de çoğul olarak (مَسَاكِينُ) diye okumuşlardır.

Buhârî, Ebû Dâvûd ve Nesaî'nin Ata'dan onun da İbn Abbas'tan rivâyetine göre bu kelimeyi tekil olarak (مَسْكِينُ) şeklinde okumuştur ki ⁽¹⁾ bu güzel bir okuyuştur. Çünkü bir gün ile ilgili hükmü açıklamaktadır.

Ebu Ubeyd bu okuyuşu tercih etmiştir. Aynı zamanda Ebu Amr, Hamza ve Kisaî'nin okuyuşu da bu şekildedir. Ebu Ubeyd der ki: Böylelikle bu okuyuş her bir gün için bir yoksulu yedirme gereğini açıklamış olmaktadır. Burada tek bir yoksul pek çok yoksul anlamına anlaşılabilmekle birlikte çoğul olarak zikredildiği takdirde tek bir yoksul yedirmeyi ifade etmez. "Yoksullar" şeklinde çoğul olarak kullanıldığı takdirde bir günde bunlardan kaç kişiye yemek yedirileceği -âyetin dışında bir delil olması müstesna- âyetten anlaşılmamaktadır.

Bu kelimenin "yoksullar" diye çoğul olarak okunması da şöyle açıklanabilir: Oruç tutmaya gücü yetmeyenler çoğul olup da onlardan her birisi bir miskine yemek yedirmek durumunda olduğundan dolayı burada da "miskîn (yoksul)" kelimesi çoğul gelmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Muhsana olan kadınlara iftira atanlar sonradan dört şahit getiremeseler o kimselere seksen(er) değnek vurun."* (en-Nur, 24/4) Yani onlardan her birisine ayrı ayrı seksen değnek vurun demektir. Yoksa sözü geçen seksen değnek hepsine tevzi edilecek anlamına değildir. Bilakis her birisine sekse-ner değnek vurulacaktır, demektir. Bu anlamdaki açıklamaları Ebu Ali yapmıştır.

Çoğul şeklindeki okuyuşu en-Nehhâs tercih ederek şöyle demiş: Ebu Ubeyd'in yaptığı tercih reddedilir. Çünkü böyle bir anlam delaletten zaten anlaşılmaktadır. Yüce Allah'ın: **"Oruç tutmaya gücü yetmeyenler de fakirleri doyurmak üzere fidyeler versinler"** ifadesinde (مَسَاكِينُ): Fakirler" buyruğunun çoğul gelmesi halinde her gün bir yoksul yedirmek anlamına geldiği zaten bilinen bir husustur. Bu şekildeki bir okuyuş ise, çoğul olan bir kelimenin yine çoğul olan kimseler ile bağlantılı olduğunu ifade etmek içindir.

en-Nehhâs der ki: Ebu Ubeyd ise (فَدْيَةُ طَعَامٍ) şeklindeki okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü "yemek, doyum" fidyenin kendisidir. Yemeğin bir sıfat olması da caiz değildir. Çünkü yemek bir cevher (öz)dür. Ancak bedel olması caizdir. Bundan da daha açık bir okuyuş ise izafe yapılarak (فَدْيَةُ طَعَامٍ) şeklin-

(1) Buhârî, Tefsir 2. sûre 25; Nesâî, Siyâm 63.

de okunmasıdır. Çünkü (فدية) kelimesi müphemdir. Yemek ve başka şeyler hakkında da kullanılabilir. O bakımdan böyle bir ifade "ipek elbise" demek kabilinden olur.

2- Âyetin Bu Bölümüyle Kimler Kastedilmiştir? Mensuh mu, Değil mi?

İlim adamları bu âyet-i kerimeden neyin kastedildiği hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bunun mensuh olduğu da söylenmiştir. Buhârî rivâyet ediyor: İbn Numeyr dedi ki: Bize el-A'meş anlattı, bize Amr b. Murre anlattı, bize İbn Ebi Leyla anlattı. Bize Muhammed (s.a)'ın ashâbı şunu anlattılar: Ramazan (orucu emri) nazil oldu, bu onlara ağır geldi. Oruca gücü yeten kimseler arasından bir yoksula yemek yedirdi mi orucu terkederdi. Bu hususta onlara ruhsat verildi, daha sonra bunu: **"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır"** buyruğu neshetti. ⁽¹⁾

Buna göre cumhurun kıraati olan (يطيقونه); "ona gücü yetenler" anlamına gelir. Çünkü orucun farziyyeti önce; dileyen oruç tutar, dileyen de bir yoksula yemek yedirir, şeklinde idi.

İbn Abbas da şöyle der: Bu âyet-i kerime özel olarak yaşlılar ve acizler için -oruç tutmaya güçleri yetmekle birlikte oruç açan- bir ruhsat olmak üzere nazil oldu, daha sonra ise yüce Allah'ın: **"Sizden her kim bu aya erişirse orucunu tutsun"** (el-Bakara, 2/185) buyruğu ile neshedildi ve böylelikle aralarından oruç tutmaktan acze düşenler dışındakiler hakkında bu ruhsat ortadan kalktı. ⁽²⁾

el-Ferra der ki: **"Ona gücü yetenler"** buyruğundaki zamirin "oruc"a ait olması caizdir (mealde olduğu gibi). Yani oruç tutmaya gücü yetenler oruç açtıkları vakit yoksul yedirirler. Daha sonra bu yüce Allah'ın: **"Oruç tutmanız.."** buyruğu ile neshedildi. Bu buyruğun fidyeye ait olması da caizdir. Yani fideye ödemeye gücü yetenler fideye öderler, demektir.

Hasta ve hamile gibi karşı karşıya kaldıkları zorluklarla birlikte sıkıntı ile oruç tutmaya katlananlar anlamında (يُطَوَّقُونَ) şeklindeki okuyuşa gelince; bu gibi kimseler oruç tutabilmekte fakat karşı karşıya kaldıkları bir sıkıntı ile beraber buna güç yetirebilmektedirler. İşte bu halde olanlar oruç tutarlarsa bu onlar için yeter. Bununla birlikte fideye verirlerse bunu da yapabilirler demektir.

İbn Abbas da -eğer ondan gelen senet sahih ise-: **"Ona gücü yetenler"** kelimesini ona sıkıntı çekmekle beraber güç yetirebilenler bu uğurda kendilerini meşakkate sokanlar diye tefsir etmiştir. Ondan bu tefsiri nakleden bazı kimseler Kur'an'daki bir okuyuş diye araya sokmuştur.

Ebû Dâvûd da İbn Abbas'tan: **"Oruç tutmaya gücü yetenler"** buyruğu hamile ve süt emziren kadınlar hakkındadır, dediğini nakletmektedir. ⁽³⁾

(1) *Buhârî*, Savın 39. Devamında: "...oruç tutmakla emrolundular" denilmektedir. Ayrıca bk. *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 25.

(2) *Ebû Dâvûd*, Savın 2, 3

(3) *Ebû Dâvûd*, Savın 3

Yine ondan gelen bir rivâyete göre: **"Oruç tutmaya gücü yetenler de bir fakir doyumu fidye versinler"** buyruğu hakkında şöyle demiş: Bu öncele-ri oruç tutmaya gücü yeten kocamış yaşlı kadın ve erkek hakkında oruç açıp her bir gün yerine bir yoksul doyurmak şeklinde bir ruhsat olarak nazıl olmuştur. Gebe ve süt emziren kadın da çocuklarına bir zarar geleceğinden korktukları takdirde onlar da oruç açar ve yemek yedirirler. ⁽¹⁾

Dâraikutnî de yine İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Kocamış yaşlıya oruç açıp her bir gün için bir yoksula yemek yedirmesi için ruhsat verildi. Ayrıca kaza etmesi de gerekmez. İşte bu rivâyetin senedi sahihtir. ⁽²⁾

Yine İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre o şöyle demiştir: **"Oruç tutmaya gücü yetmeyenler de bir fakir doyumu fidye versinler"** buyruğu neshedilmemiştir. Burada sözkonusu olan oruç tutmaya gücü yetmeyen kocamış yaşlı kadın ve erkek hakkındadır. Bunlar her bir gün için bir yoksula yemek yedirirler. Bu da sahihtir. ⁽³⁾

Yine ondan gelen rivâyete göre, hamile veya süt emziren kendisine alt olan bir umm veledde şöyle demiştir: Sen oruç tutmaya gücü yetmeyen kimselerdensin. Senin üzerine düşen bunun cezasını (karşılığını yani fidyeyi) vermek- tir, bununla birlikte sana kaza etmek düşmez. Bu rivâyetin de senedi sahihtir. ⁽⁴⁾ Bir diğer rivâyette de - şüphe sözkonusu olmaksızın - süt emziren bir umm veledi vardı. Oruç tutması ona oldukça ağır geldiğinden orucunu açması ve ayrıca da kaza yapmamasını emretti. Bu da sahihtir. ⁽⁵⁾

Derim ki: Sahih senetlerle İbn Abbas'tan sabit olduğuna göre bu âyet-i kerime neshedilmemiş ve sözü geçen kimseler hakkında muhkem bir âyettir. Bununla birlikte birinci görüş de aynı şekilde sahihtir. Şu kadar var ki orada neshin tahsis anlamına olma ihtimali vardır. Çünkü mutekaddimler (önceki alimler)in neshi tahsis anlamında kullandıkları pek çoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hasan-ı Basrî ile Ata b. Ebi Rebah, ed-Dahhâk, en-Nehaî, ez-Zührî, Rabla, el-Evzaî ve re'y ashabı derler ki: Hamile ve süt emziren kadın oruç açar ve bununla birlikte yoksula yemek yedirmekle yükümlü değildirler. Onlar oruç açıp sonradan kazasını yapan hasta durumundadırlar. Ebu Ubeyd ile Ebi Sevr de bu görüştedir. Bu görüşü Ebu Ubeyd Ebu Sevr'den nakletmiş, İbnu'l Münzir de tercih etmiştir. Aynı zamanda bu oruç açan hamile hakkında İmam Malik'in de kabul ettiği görüştür. Süt emziren kadına gelince eğer oruç açacak olursa, hem kaza etmesi hem de fakire yedirmesi gerekir.

Şafiî ve Ahmed ise şöyle demektedirler: Hamile ve süt emziren kadın oruç

(1) *Ebü Dâvûd*, Savm 3

(2) *Dâraikutnî*, II, 205

(3) Aynı yer

(4) *Dâraikutnî*, II, 206

(5) *Dâraikutnî*, II, 207'deki rivâyet şu şekildedir: "Onun süt emziren bir cariyesi vardı. Düşük yaptı. Ona orucunu açmasını -yani fidye vermekle birlikte- ve kaza yapmamasını emretti."

açar bununla birlikte hem yemek yedirir hem de kazasını yapar. İlim adamları oruç tutmaya gücü yetmeyen yahutta oldukça ağır sıkıntılarla birlikte tutabilen yaşlı ve kocamış kimselerin oruç açabilecekleri hususunda icma etmiş, ancak sorumluluklarının ne olduğu hususunda farklı görüşe sahiptirler.

Rabia ve Malik der ki: Üzerlerine herhangi bir sorumluluk yoktur. Ancak Malik şöyle der: Bununla birlikte her bir gün için bir yoksul yedirecek olsalar, bu benim daha hoşuma gider.

Enes, İbn Abbas, Kays b. es-Saib ile Ebu Hureyre de; bunların fidye ödemeleri gerekir, demişlerdir. Bu aynı zamanda Şafiî'nin, re'y ashabının, Ahmed ve İshak'ın da görüşüdür. Onlar bu görüşleriyle ashab-ı kiramın bu durumda olanlar hakkındaki görüşlerine ve yüce Allah'ın: **"Sizden kim hasta veya yolcu olursa onlar sayısınca başka günlerde (oruç tutsun)"** buyruğuna uyarak bu görüşü belirtmişlerdir. Çünkü bundan sonra yüce Allah: **"Oruç tutmaya gücü yetmeyenler de bir fakir doyumu fidye versinler"** diye buyurmaktadır. Bunlar (yani oldukça yaşlılar) ise hasta da değildir, yolcu da değildir. O halde bunların fidye ödemeleri vacip olur.

İmam Malik'in görüşünün deliline gelince: Böyle bir kimse kendi yapısında bulunan bir özür dolayısıyla oruç açmaktadır ki bu da yaşlılık ve kocamışlıktır. O bakımdan bunun da tıpkı yolcu ve hasta gibi fakirlere yemek yedirmesi gerekmez. Bu görüş aynı zamanda es-Sevrî ve Mekhul'den rivâyet edilmiş olup İbnü'l-Münzir de bu görüşü tercih etmiştir.

3- Fidyenin Miktarı:

Sözü geçen kimseler hakkında fidye ödemeyi kabul eden kimseler fidyenin miktarı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İmam Malik der ki: Ödemeleri gereken fidye oruç açtığı her bir gün için Peygamber (s.a)'ın müddü ile bir müddür. Şafiî de bu görüştedir. Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Her bir gün için ödemesi gereken keffaret ya bir sa' hurma veya yarım sa' buğdaydır.

İbn Abbas'tan da yarım sa' buğday diye rivâyet gelmiştir. Bunu da Darakutnî zikretmektedir. ⁽¹⁾ Ebu Hureyre'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Her kim oldukça yaşlanır oruç tutmaya gücü yetmezse her bir gün için bir mud buğday ödesin. ⁽²⁾ Enes b. Malik'ten de rivâyet edildiğine göre bir sene oruç tutmaya gücü yetmedi. Bunun üzerine büyükçe bir tencere yemek pişirdi, sonra da otuz tane fakir çağırarak hepsinin karnını doyurdu. ⁽³⁾

4- "Hayır Yapmak"dan Kasıt:

Yüce Allah'ın: **"Bununla beraber kim hayır yaparsa işte bu, onun için daha hayırlıdır"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Şihab şöyle der: Her kim oruç tutmakla birlikte yoksula da yemek yedirmek isterse.. Mücahid de: Yemek

(1) *Dâraikutnî*, II, 207

(2) *Dâraikutnî*, II, 208

(3) *Dâraikutnî*, II, 207: "... Bir tencere tirit pişirdi.." *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 25'te; "Enes b. Mâlik, ihtiyarlığında bir ya da iki yıl, her gün için bir fakire ekmek ve et yedirmiş, kendisi de oruç açmıştı" denilmektedir.

yedirirken bir müdden daha fazlasını verirse demektir, diye açıklamıştır.

İbn Abbas da: **"Bununla beraber kim hayır yaparsa"** yani başka bir yok-sul daha doyurursa bu onun için daha hayırlıdır diye açıklamıştır. Bunu Dâ-rakutnî zikretmiş: Sahih ve sabit bir isnad ile nakledilmiştir, demektir. (1)

Âyet-i kerimedeki ikinci "hayır" kelimesi üstünlük belirten bir sıfattır. Hi-raz sonra gelen üçüncü "hayır" kelimesi de böyledir. İlk olarak geçen "ha-yır" kelimesi de aynı şekildedir.

İsa b. Ömer ile Yahya b. Vessak, Hamza ve Kisaî de: "(يَطْوَعُ خَيْرًا)" sek-linde tı harfi şeddeli ve ayn harfi sakin olarak muzari fiil diye okumuşlardır. Diğerleri ise (تَطْوَعُ) şeklinde mazi bir fiil olarak okumuşlardır.

5- Oruç Tutmanız Hayırlıdır:

Yüce Allah'ın: **"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır"** buyruğu, oruç sizin için daha hayırlıdır, demektir. Ubeyy de bu şekilde okumuştur. An-lamı da şudur: Fidyе ödemekle birlikte oruç tutmanız oruç açmaktan daha hayırlıdır. Bu ise neshten önce idi. Bir görüşe göre de "oruç tutmanız" yani sıkıntı vermeyen yolculuk ve hastalık halinde oruç tutmanız, daha hayırlıdır, anlamına gelir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Özetle; bu buyruk oruç tut-maya teşvik hükmünü ifade eder. Yani bunu bilin ve oruç tutun, demektir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ
الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ
مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ
الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ
عَلَى مَا هَدَيْكُم وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

185. Ramazan ayı ki, Kur'ân o ayda indirilmiştir. İnsanlara hem bir hidâyet olmak, hem de hidâyet ile hak ve batılı ayırdeden hü-kümleri apaçık bildirmek üzere. Sizden her kim bu aya erişir-se orucunu tutsun. Kim de hastalanır veya yolculukta olursa o halde o günler sayısınca diğer günlerde (oruç tutsun). Allah size kolaylık diler, güçlük istemez. Tâ ki o sayılı günleri tamam-layasınız. Sizi doğru yola iletmesine karşılık Allah'ı büyük ta-nıyasınız ve şükredesiniz.

(1) Dârakutnî, II, 205

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmibir başlık halinde sunacağız:

1- Ramazan Ayı:

Yüce Allah'ın: **"Ramazan ayı ki.."** buyruğunda adı verilen bu ay ile ilgili olarak tarihçiler şu bilgileri vermektedir:

Ramazan ayında oruç tutan ilk kişi gemiden çıktığı vakit oruç tutan Nuh (a.s)'dır. Yüce Allah'ın Ramazanı her ümmete oruçla geçirmeyi farz kıldığına dair Mücahid'in sözleri az önce (183. âyetin 4. başlığında) geçmiş bulunmaktadır. Hz. Nuh'tan önce daha başka birtakım ümmetlerin geçtiği de bilinen bir husustur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(Ay anlamına gelen): **Şehr** kelimesi açıkça ortaya koymak teşhir etmek anlamına gelen "işhâr"dan türetilmiştir. Çünkü onu öğrenmek isteyen hiçbir kimşenin bunu bilmemesini mazur kılacak herhangi bir sebep yoktur. Kılıç çekme anlamını ifade etmek üzere de bu kökten gelen kelime kullanılır.

"Ramazan" kelimesi ise ileri derecedeki susuzluktan dolayı içten sıcak basması anlamına gelen **"ra-ma-da"** kökünden gelmektedir. **"Ramdâ"** ise ileri derecede sıcaklık demektir.

Hadis-i şerifte geçen: **"Evvâbin (Allah'a dönenler)in namazı deve yavrularının tabanlarını ısıtmanın yakmaya başladığı (ramida) vakitte kılınan (kuşluk) namazıdır."** Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾ Deve yavrularının tabanlarının ısınan taş ve kumlar tarafından yakılması ve ileri derecedeki sıcaktan dolayı yavruların çökmek zorunda kalmaları halidir.

Belirtildiğine göre **"Ramazan"** bu anlamı ile ileri derecedeki sıcak anlamına uygun düşmektedir. Çünkü Ramazan **"aşırı sıcak"** anlamına gelen: **"er-ramdâ"**dan alınmadır.

el-Cevherî der ki: Ramazan ayı: Ramadânât ve ermida şeklinde çoğul yapılır.

Denildiğine göre Araplar ayların isimlerini eski dilden değiştirdiklerinde o ayların denk geldikleri zamana göre adlandırdılar. Bu ay da ısıtmanın ileri derecede olduğu günlere denk geldi. O bakımdan ona bu isim verildi.

Bir diğer görüşe göre Ramazana bu adın verilme sebebi günahları salih amelilerle yaktığından dolayıdır. Buna göre bu kelime yakmak anlamına gelen **"ir-mâd"**dan gelir. Güneşin ısıtması ile aşırı derecede ısınmış ve **"er-ramdâ"** diye anılan sıcak yerden dolayı ayağın yanmasını ifade etmek üzere kullanılan **"ramida"** fiili de buradan gelmektedir.

Bir diğer görüşe göre; Ramazan ayında kalpler ahiret hakkında düşünüp öğüt alma hararetinden dolayı tıpkı kum ve taşların güneşin ışığından ısınıp yandıkları gibi yandıklarından dolayı bu adı almıştır. **er-Ramdâ'** ise ısıtılmış taş demektir.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Okun ucunu incelsin diye iki taş arasında

(1) *Müslim*, Müsafirîn 143- 144; *Müsned*, IV, 366, 367

dövmek anlamına gelen "ramd"dan gelmektedir. Ucu inceltilmiş ok anlamına gelen "ramîd" de buradan gelmiştir. Bu açıklamaları İbnu's-Sikkî yapmıştır.

Bu ay onların Şevval, ayında haram ayların girişinden önce savaştıklarıyla Ramazan ayında silahlarını inceltmeye başladıklarından dolayı bu isim almıştır. el-Maverdî'nin naklettiğine göre bu ayın cahiliyye dönemindeki adı "nâtik" idi. el-Maverdî, el-Mufaddal'a ait şu beyiti buna delil gösterir:

وفي ناتقٍ أجلتُ لدى حومةِ الوغى وولتُ على الأدبار فرسانُ خثعما

"Ve Ramazan (nâtik) ayında Has'amlıların atlıları

Savaşın en kızıştığı zamanda açılıp dağıldılar ve gerisin geri döndüler."

"**Ramazan ayı..**" mübteda "**ki Kur'ân o ayda indirilmiştir**" buyruğu da onun haberidir. Ya da bir mübteda takdiri ile merfu' olabilir. Anlamı şudur: Üzerinizde oruç tutmanız farz kılınan Ramazan ayıdır. Veya; size farz kılınanlar arasında Ramazan ayı (orucu) da vardır.

"**Ay**" kelimesinin mübteda "**ki Kur'ân o ayda indirilmiştir**" buyruğunun da onun sıfatı olması da mümkündür. (Buna göre meal şöyle olur: Kendisinin Kur'ân'ın indirildiği ay olan Ramazan ayı). Bunun haberi de: "**Sizden her kim bu aya erişirse orucunu tutsun**" buyruğu olur. "Ay" kelimesinin tekrarlanması ise ta'zim içindir. Yüce Allah'ın: "*el-Hakka, o el-Hakka'nın mahiyeti nedir?*" (el-Hakka, 69/1-2) buyruğunda olduğu gibi.

Bu "ay" kelimesinin şart ve cevap içinde kullanılmasının mümkün oluşu, Ramazan ayı her ne kadar özel bir isim ise de "ay" kelimesinin bizzat marife olmadığından dolayıdır. Çünkü bu "Ramazan ayı" ayın gelecek olan bütün günleri hakkında yaygın (şayi') olan bir kelimedir. Bu açıklamayı Ebu Ali yapmıştır.

Mücahid ve Şehr b. Havşeb'in (شهر): "Ay" kelimesini mansub okuduğu rivâyet edilmiştir. Bu rivâyeti Harun el-A'ver Ebu Amr'dan yapmaktadır ki anlamı şu olur: Ramazan ayına yani onun orucuna bağlı kalınız, demektir.

"**Ki Kur'ân o ayda indirilmiştir**" buyruğu da onun sıfatıdır. Bir önceki âyette geçen: "**Oruç tutmanız**" buyruğu dolayısıyla "**şehr**" kelimesinin nasbedilmesi caiz değildir. Böylelikle sıra ile mevsulu arasında "**sizin için daha hayırlıdır**" şeklinde gelen (أن)in haberi birbirinden ayrılmamış olur. er-Rummanî der ki: Buradaki "ay" kelimesinin yüce Allah'ın daha önceki âyette geçen: "**Sayıli günlerde**" buyruğundan bedel olmak üzere nasbedilmesi de caiz olur. (Buna göre bu bölümün anlamı şöyle olur: O sayılı günler Ramazan ayıdır ki...)

2- Ramazan Ayı'nın Fazileti:

"Ay" kelimesine izafe edilmeksizin sadece "Ramazan" denilip denilmeyeceği hususunda farklı görüşler vardır. Mücahid bunu hoşgörmeyerek şöyle der: Yüce Allah'ın buyurduğu gibi söylenir. Rivâyet edilen haberde ise: "Ra-

mazan demeyiniz, aksine siz de yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de nisbet ettiği gibi nisbet ederek Ramazan ayı buyurduğu gibi (siz de Ramazan ayı demeyiniz)."

Mücahid şöyle dermiş: Bana "Ramazan"ın Allah'ın isimlerinden bir isim olduğuna dair haber ulaşmıştır. İşte bu husus dolayısıyla bu kelimenin çoğul yapılmasını hoş karşılamazdı.

Bu konuda rivâyet edilen "Ramazan yüce Allah'ın isimlerinden bir isimdir" ifadesi delil gösterilir ise de bu sahih değildir. Çünkü bu Ebu Ma'ser Necihi'nin rivâyet ettiği hadistendir ki bu da zayıftır.

Sahihi olan, sahih rivâyetlerde ve başkalarında da sabit olduğu üzere izafesiz olarak "Ramazan" kelimesinin kayıtsız bir şekilde kullanmanın caiz olduğudur. Müslim'in Ebu Hureyre'den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Ramazan geldiğinde rahmet kapıları açılır, cehennem kapıları kapatılır ve şeytanlar zincirlere vurulur." (1)

el-Büstî'nin *Sahihi*'inde de Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Ramazan oldu mu rahmet kapıları açılır, cehennem kapıları kapatılır ve şeytanlar zincirlere vurulur." (2)

İbn Şihab'dan rivâyet edildiğine göre o Enes b. Ebi Enes'ten Ebu Enes'in Enes'e naklettiğine göre (babası) Ebu Enes, Ebu Hureyre'yi şöyle derken dinlemiş.. dedi ve yukarıdaki hadisi nakletti. el-Büstî der ki: Burada sözü geçen Enes. b. Ebi Enes, Malik b. Enes'in babasıdır. Ebu Enes'in adı Malik b. Ebu Amir'dir. Medinelilerin sika (sağlam ve güvenilir) ravilerindendir. Malik'in nesebi ise (geriye doğru) şöyledir: Ebu Amir, Amr, Haris, Osman, Cuseyl, Amr. Yemen kollarından Zu Asbahlılardandır.

Nesaî'nin rivâyetine göre de Ebu Hureyre şöyle demiş: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Ramazan size geldi, o mübarek bir aydır. Aziz ve celil olan Allah size o ayda oruç tutmanızı farz kıldı. Bu ayda semanın kapıları açılır. Onda cehennemin kapıları kapatılır. Allah'a karşı isyan eden şeytanların azgınları zincire vurulur. O ayda bin aydan daha hayırlı bir gece vardır. O gecenin hayrından mahrum edilen gerçek anlamıyla mahrum edilmiş olur." (3)

Bu hadisi ayrıca Ebu Hatim el-Büstî de rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: "Şeytanların azgınları" buyruğu bir başka rivâyette geçen: "Şeytanlar zincire vurulur ve zincire bağlanır" buyruğunu kayıtlamaktadır.

Yine Nesaî'nin rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiş: Rasûlullah (s.a) Ensardan olan bir hanıma şöyle buyurmuş: "Ramazan ayı oldu mu umreni yap, çünkü o ayda bir umre bir hacca denktir." (4)

Yine Nesaî, Abdurrahman b. Avf'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Şüphesiz yüce Allah üzerinize Ramazan orucunu

(1) *Buhârî*, Savm 5, Bed'ü'l-Halk 11; *Müslim*, Siyâm 1, 2; *Nesaî*, Siyâm 3-5

(2) *Nesaî*, Siyâm 4

(3) *Nesaî*, Siyâm 5

(4) *Nesaî*, Siyâm 6

farz kıldı. Ben de size o ayın (teravih) namazını sünnet kıldım. Her kim bu ayı (orucunun farz, teravihin sünnet) olduğuna inanarak ve ecirini umarak orucunu tutar ve (teravih) namazını kılsa annesinden doğduğu gibi günahlarından kurtulur." (1)

Bu husustaki rivâyetler pek çoktur. Hepsinde de ayrıca "ay" kelimesini kullanılmamaktadır. Bazan Araplar da "ay" kelimesini "Ramazan" kelimesiyle birlikte zikretmezler.

Şair der ki:

جارية في درعها القضاض
أبيض من أخت بني إباح
جارية في رمضان الماضي
تقطع الحديث بالإباح

"Bir genç kız ki geniş elbisesi içinde
Bembeyaz, İbazoğullarından bir kız
Bir genç kız ki geçen Ramazanda
Tebessümleriyle konuşmaları kesip duruyor(du)."

Ramazan ayının fazileti çok büyük sevabı pek fazladır. Buna, bu ayın adının günahları yakmayı ifade eden bir kelimedenden türetilmesi ve kaydettiğimiz hadis-i şerifler delildir.

3- Allah Ramazan Ayı'nın Orucunu Farz Kılmıştır:

Allah, Ramazan ayının orucunu yani hilali süresince oruç tutmayı farz kılmıştır. Şehr (ay) a "hilal" adı verilir. Nitekim hadis-i şerifte: "Şâyet şehr (ay) size bulutlu olduğu için görülmezse" denilmektedir ki burada "şehr"den kasıt hilaldir. İleride bu hadis-i şerif gelecektir. Şair de şöyle der:

أخوان من نجد على ثقة
والشهر مثل قلامة الظفر
حتى تكامل في استدارته
في أربع زادت على عشر

"Güvenilir olarak Necid'den iki kardeş
O sırada şehr (hilal) kesilen tırnak gibiydi
Nihâyet tam bir yuvarlak haline geldi
Ayın ondördünde..."

Hava bulutlu olduğu için hilal görülmediği takdirde Şa'ban ayını otuz güne tamamlamamız bize farz kılınmıştır. Aynı şekilde Ramazan ayında da (Şevval hilali buluttan dolayı görülmezse) otuz güne tamamlamak gerekir. Böylelikle yakîn ile ibadete başlayalım ve yakîn ile ibadeti bitirelim. Yüce Allah Kitab-ı Kerim'inde "Biz sana bu zikri (Kur'ân'ı) insanlara neyin indirildiğini apaçık bildiresin diye indirdik." (en-Nahl, 16/44)

(1) Nesâî, Siyâm 40; İbn Mâce, İkame 173; Müsnedî, 191, 195

Güvenilir hadis imamları Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedirler: "Onu (hilali) görünce oruç tutunuz, yine onu görünce oruç açınız. Eğer buluttan dolayı göremeyecek olursanız sayıyı tamamlayınız." (1) Bir diğer rivâyette ise "eğer hilal (şehir) buluttan dolayı tarafınızdan görülmezse otuz gün sayınız" denilmektedir. (2)

Tabiin'in büyüklerinden olan Mutarriif b. Abdullah b. eş-Şihhîr ile dâlcilerden İbn Kuteybe şöyle demişlerdir: Bulut olması halinde ayın katettiği mevkiler takdir edilerek ve bu mevkiler hesaba katılarak Ramazan orucuna başlamakta hesaba başvurulur ve bu hesapta eğer hava açık olsaydı Hilal'in görüleceği hususu göz önünde bulundurulur. Çünkü Peygamber Efendimiz: "Eğer buluttan dolayı tarafınızdan görülmezse onun için takdirde bulununuz" diye buyurmuştur. Onun katettiği mevkileri onun hilal olarak görünüşüne delil kullanınız ve hesabını yaparak ayın tamamlanmasını takdirî olarak bulunuz demektir.

Cumhur ise şöyle demektedir: "Onun hesabını takdir ediniz" ifadesinin anlamı miktarını tamamlayınızdır. Nitekim bunu Ebu Hureyre tarafından rivâyet edilen ve: "Sayıyı tamamlayınız" şeklindeki hadis açıklamaktadır.

ed-Davudî de şunu zikretmektedir: Hz. Peygamber'in: "Onun için takdirde bulununuz" buyruğunun anlamı ile ilgili olarak şunu söyler: Ayın katettiği mevkileri takdir ediniz, demektir. Ancak biz bu görüşü herhangi bir kimsenin ileri sürdüğünü bilmiyoruz. Şu kadar var ki Şafiî'nin mezhebine mensup birisi bu hususta münecimlerin (hesapçılar) sözlerine itibar edileceğini belirtmektedir. Ancak bu konudaki icma onlara karşı bir delildir.

İbn Nafi' de Malik'ten, hilali görmekle oruca başlamayan ve hilali görmekle bayram yapmayan, buna karşılık hesaba göre oruca başlayıp bitiren imam (İslâm devlet başkanı) hakkında böyle bir imama uyulmaz ve onun ardından gidilmez dediği rivâyet edilmiştir. İbnu'l Arabî de der ki: Mezhebimize mensup bazı kimseler, yanılarak Şafiî'den: Hesaba itibar edilir, diye nakletmişlerdir. Ancak bu nakledilmemesi gereken hatalı bir nakildir.

4- Ramazan Hilâlinin Sübûtu:

Ramazan hilali bir kişinin şahitliği ile mi yoksa iki kişinin şahitliği ile mi sabit olur, hususunda Malik ve Şafiî arasında görüş ayrılığı vardır. Malik der ki: Bu hususta tek kişinin şahitliği kabul edilmez. Çünkü bu hilale dair bir şahitliktir. Bu hususta iki kişiden daha aşağısının şehadeti makbul değildir. Bu görüşünün aslı Şevval ve Zülhicce hilaline dair şahitliktir.

Şafiî ve Ebu Hanife ise tek bir kişinin şahitliği kabul edilir; demişlerdir. Çünkü Ebû Dâvûd'un rivâyetine göre İbn Ömer şöyle demiştir: İnsanlar hi-

(1) *Müslim*, Siyâm 18; *Muvatta'*, Siyâm 3

(2) *Müslim*, Siyâm 18- 19. Bu manada vârid olmuş diğer hadisler için bakınız: *Buhârî*, Savm 5, 11; *Müslim*, Siyâm 4, 18, 19, 20; *Ebû Dâvûd*, Savm, 4, 6, 7; *Tirmizî*, Savm 2, 5; *Nesai*, Siyâm 8, 9, 12, 13, 37; *İbn Mâce*, Siyâm 7; *Dârimî*, Savm 1, 2; *Müsned*, IV, 22, 231, V, 42.

lali gözetlemeye çıkmışlardı. Ben Rasûlullah (s.a)'a hilali gördüğümü bildirdim. Kendisi de oruç tuttu, halka da oruç tutmalarını emretti. ⁽¹⁾

Bu hadisi ayrıca Dârakutnî de rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Bunu nasıca Mervan b. Muhammed, İbn Vehb yoluyla rivâyet etmiştir ki alku bir ravidir. ⁽²⁾

Dârakutnî ayrıca şunu rivâyet etmektedir: "Bir adam Ali b. Ebu Talib'in huzurunda Ramazan ayı hilalini gördüğüne dair şahitlik etti, o da oruç tuttu. Zannederim (hadisin ravisi) şöyle de dedi: İnsanlara da oruç tutmalarını emretti. Ve dedi ki: Ramazan ayından bir gün oruç açmaktansa Şa'ban ayından bir gün oruç tutmayı tercih ederim. Şafiî der ki: Şâyet herkes Ramazan hilalini görmeyip adaletli bir erkek, o hilali görürse bu konudaki rivâyet ve ihtiyat dolayısıyla onun şahitliğini kabul etmeyi uygun görürüm. Daha sonraları Şafiî şöyle dedi: Ramazan hilaline dair ancak iki kişinin şahitliği kabul edilebilir. Yine Şafiî der ki: Arkadaşlarımızdan birisi şöyle demiştir: Ramazan hilalinin görüldüğüne dair ancak iki şahidin şahadetini kabul ederim. Bu ise hazır olunmayan herşey hakkındaki (öngörülen şahadet hükmüne) kıyasen söylenmiştir." ⁽³⁾

5- Tek Başına Ramazan ya da Şevval Hilalini Görenin Hükümü:

Tek başına Ramazan ya da Şevval hilalini gören kimsenin hükmü hakkında fukahanın farklı görüşleri vardır.

er-Rabi' Şafiî'den şunu rivâyet etmektedir: Tek başına Ramazan hilalini gören kimse Ramazan orucunu tutsun, tek başına Şevval hilalini gören kimse de orucunu açsın ve bunu saklasın. İbn Vehb tek başına Ramazan hilalini gören kişi hakkında İmam Malik'ten oruç tutması gerektiğini rivâyet etmiştir. Çünkü o günün Ramazan olduğunu bilmekle birlikte oruç açmaması gerekir. Tek başına Şevval hilalini gören kimse ise oruç açamaz. Çünkü insanlar aralarından (Şevvâl hilâlini gördüğünü ileri süren tek kişinin şahitliği oruç açmaya yeterli görülmediğinden) güvenilir olmayan bir kimseyi oruç açmış olarak görürlerse ithamda bulunurlar. Daha sonra başkaları (da) hilali gördükleri takdirde, hilali gördük, derler. ⁽⁴⁾ İbnu'l-Münzir der ki: Leys b. Sa'd ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir. Ata ve İshak ise böyle bir kimse ne oruç tutar ne de orucunu açar, derler. İbnu'l-Münzir ise oruç tutar ve açar, demiştir. ⁽⁵⁾

6- Birisi Bir Başka Beldede Hilalin Görüldüğü Haberini Getirirse:

Bir kimse bir başka beldede hilalin görüldüğü haberini getirdiği takdir-

(1) *Ebü Dâvûd*, Savm 15.

(2) *Dârakutnî*, II, 156

(3) *Dârakutnî*, II, 170

(4) Bu başlığın buraya kadarki bölümü de: *Dârakutnî*, II, 170'de aynen yer almaktadır.

(5) "Ne oruç tutar ne de orucunu açar" yani oruca niyet de etmez, kimseye karşı oruç da yemez. "Oruç tutar ve açar"; yani, oruçlu iken oruç açmayı mübah kılan herhangi bir sebeple yemesi gerekir. Böylelikle sebebsiz oruç açmak ithamından kurtulur. Allahu a'lem.

de ne yapılır, hususunda fukahânın farklı görüşleri vardır. Hilalin görüldüğü yer ya yakın veya uzak bir yerdir. Eğer yakın ise bu hüküm birdir değişmez. Şâyet uzak olursa her bir belde halkı kendi görüşlerine göre amel ederler. Bu hüküm İkrime, Kasım ve Salim'den rivâyet edilmiştir. İbn Abbas'tan da bu görüş nakledilmiştir. İshak'ın kabul ettiği görüş de budur. Buhârî de: "Her bir belde halkı kendi rü'yetleriyle hareket eder" şeklinde ⁽¹⁾ koyduğu başlık ile buna işaret etmiştir.

Başkaları ise şöyle demektedir: İnsanlar bir belde halkının hilali gördüklerini tesbit edecek olurlarsa tutmadıkları günlerin kazasını yapmaları gerekir. Leys b Sa'd ve Şafiî de böyle demiştir. İbnu'l-Münzir der ki: Ben bunun ancak Müzenî ve Küfî'nin görüşü olduğunu biliyorum.

Derim ki: el-Kiyâ et-Taberî "*Ahkâmü'l-Kur'ân*" adlı eserinde şöyle demektedir: Ebu Hanife'nin mezhebine mensup ilim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Hilali gördükleri için bir belde halkı otuz gün oruç tutsa bir başka belde de yirmidokuz gün oruç tutsa yirmidokuz gün tutanların bir gün kaza etmeleri gerekir. Şafiî mezhebine mensup ilim adamları ise bu görüşte değildir. Çünkü değişik beldelerde matla'ların (ayın doğuş yeri) farklı olmaları caizdir. Ebu Hanife'nin mezhebinde olanların delili yüce Allah'ın: "**Tâ ki o sayılı günleri tamamlayasınız**" buyruğudur. Bir belde halkının hilali görmesi ile de bu tamamlanması gereken sayının otuz olduğu sabit olmuştur. O bakımdan ötekilerinin de bu sayıyı tamamlamaları icab eder. Onların görüşlerini kabul etmeyenler ise Peygamber Efendimizin: "Hilali görmekle oruca başlayınız, hilali görmekle de oruç açınız" ⁽²⁾ hadisini delil gösterirler. Bu ise adeten her bir topluluğun kendi beldelerindeki görmeye itibar etmelerini gerektirir.

Ebu Ömer'in naklettiğine göre ise Endülüs'ün Horasan'dan uzaklığı gibi birbirinden uzak bölgelerden (birisinde) görülmesinin (başkaları tarafından) itibara alınmayacağı hususunda icma vardır. Daha sonra Ebu Ömer şöyle der: Her bir belde kendi görmesine itibar eder. Ancak büyükçe bir şehirmiş gibi olan yerler ile birbirlerine yakın müslüman beldeleri bundan müstesnadır.

Müslim'in Kureyb'den rivâyetine göre Haris'in kızı Umm el-Fadl kendisini Şam'da bulunan Muaviye'nin yanına göndermiş. Kureyb der ki: Şam'a gittim. Umm el-Fadl'ın ihtiyacını gördüm. O sırada Ramazan ayının hilali ben Şam'da bulunuyorken görüldü. Ben de hilali Cuma gecesi gördüm. Daha sonra ayın sonunda Medine'ye geldim. Abdullah b. Abbas (Allah ikisinden de razı olsun) bana (bazı hususlara dair) soru sordu. Sonra da hilali sözkonusu ederek: Hilali ne zaman gördünüz, dedi. Ben, biz hilali Cuma akşamı gör-

(1) *Buhârî*'de böyle bir başlık tesbit edemedik. Böyle bir başlık *Tirmizî*, Savm 9'da yer almaktadır.

(2) *Buhârî*, Savm 11; *Müslim*, Siyâm, 4, 18, 19; *Ebû Dâvûd*, Savm 7; *Tirmizî*, Savm 5; *Nesâî*, Siyâm 8, 9 v.s...

dük; deyince, sen de gördün mü, diye sordu ben: Evet dedim. Başkaları da gördüler, herkes oruç tuttu, Muaviye de oruç tuttu. İbn Abbas dedi ki: Biz İac burada Cumartesi akşamı hilali gördük. Otuz gün tamamlayınca ya veya hilali görünceye kadar orucumuza devam edeceğiz. Ben: Muaviye'nin hilali görmesi ve oruca başlaması ile yetinmiyor musun, diye sorunca o da şu cevabı verdi: Rasûlullah (s.a) bize böylece emretti. (1)

İlim adamlarımız der ki: İbn Abbas'ın: "Rasûlullah (s.a) bize böylece emretti" şeklindeki ifadesi bu hususun açıktan açığa Peygamber (s.a)'a ref'edildiğini ve onun böyle emrettiğini ifade etmektedir. O bakımdan bu şunun delilidir: Şam'ın Hicaz'dan uzaklığı gibi bölgeler birbirinden uzak olursa her bir belde halkına düşen bizzat kendi rü'yet gereğince amel etmesi, başkasının rü'yetine göre amel etmemesidir. Bu görme İmam-ı Azam (İslâm devletinin halifesi) tarafından da sabit kabul edilse bile rai'yeye buna göre davranmayı emretmedikçe bilgisine göre amel edilir. Eğer kendisinin görüşüne göre amel etmelerini isterse ona muhalefet etmeleri caiz olmaz.

el-Kiyâ et-Taberî der ki: İbn Abbas'ın: "Rasûlullah (s.a) bize böylece emretti" demesi Hz. Peygamber'in: "Onu görerek oruca başlayınız, onu görerek orucunuzu açınız" şeklindeki buyruğunu bu anlamda yorumlamış olmasından dolayı olabilir.

İbnu'l-Arabî de der ki: "İbn Abbas'ın bu sözünün açıklanması hususunda ihtilaf edilmiştir. O bu sözü (Küreyb'in dediğini) vahid bir haber olduğundan dolayı reddetmiştir, denildiği gibi; bölgelere göre hilalin doğuşu farklı olduğundan dolayı bu görüşünü reddetmiştir, de denilmiştir. Sahih olan da budur. Çünkü Küreyb'in kendisi şahitlik etmemiştir. O sadece şehadet ile sabit olmuş bir hükmü haber vermişti. Sabit olmuş bir hüküm hakkında tek bir kişinin haberinin geçerli olacağı hususunda da görüş ayrılığı yoktur. Buna benzer bir diğer husus şudur: Hilalin Ağmat (Marakeş yakınlarında Fas'ta bir bölge adı)da Cuma akşamı görüldüğü buna karşılık İşbiliye (Endülüs'teki büyükçe bir şehir)de Cumartesi akşamı görüldüğü sabit olsa her bir belde halkı kendi rü'yetlerine göre hareket eder. Çünkü Süheyl yıldızı Ağmat'tan görüldüğü halde İşbiliye'den görülmeyebilir. Bu ise aradaki doğuş farklılığının delilidir."

Derim ki: Bu mes'ele hakkında Malik (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)'ın kabul ettiği görüşe gelince; İbn Vehb'in ve İbn Kasım'ın *el-Mecmua*'da ondan rivâyet ettiğine göre; Basra halkı Ramazan hilalini görecekt olurlarsa sonra bu haber Kûfe, Medine ve Yemen halkına ulaşırsa onların da oruç tutmaları yahut da eğer eda etme imkânını kaçırmış iseler kaza etmeleri gerekir.

Kadı Ebu İshak'ın, İbnu'l-Macuşûn'dan rivâyetine göre ise hilalin görüldüğü Basra'da oldukça yaygın bir şekilde sabit olursa, o takdirde bu konuda ayrıca şehadette bulunmaya, şehadette bulunanların adil olup olmadıklarını araştırmaya gerek olmaksızın diğer belde halkının (tutmadı iseler) o günü ka-

(1) Müslim, Siyâm 28; Ebû Dâvûd, Savın 9; Tirmizî, Savın 9; Nesai, Siyâm 7

za cımleri gerekir. Şâyet onlar yanında (mesela Basra halkına göre) kendi hakimleri huzurunda iki şahidin şehadeti ile sabit olmuş ise bu ancak o hakimnin velâyeti altında bulunan ve hükmünün bağlayıcı olduğu bölgelerde yaşayan kimseler için bağlayıcı olur. Ya da bu husus eğer mü'minlerin emiri nez-dinde sabit olmuş ise bütün müslümanların (tutmadıkları günün) kazasını yapmaları gerekir. İbnu'l-Macuşûn der ki: İşte İmam Malik'in görüşü budur.

7- Bu Âyetin Baş Taraflarının Gramer Bakımından Durumu:

Çoğunluk "ay" anlamına gelen: "şehr" kelimesini mahzûf bir mübtedanın haberi olmak üzere merfu' okumuşlardır. Yani: O ay, Ramazan ayıdır. Veya: Üzerinize oruçla geçirilmesi farz kılınan ay, Ramazan ayıdır. Yahut: Oruç veya sözü geçen günler Ramazan ayıdır, demektir.

Bir diğer görüşe göre bu kelimenin merfu' okunması "yazıldı" fiilinin "na-ib-i faili" olduğundan dolayıdır. Yani size Ramazan ayında oruç tutmak farz kılındı, demektir.

"Ramazan" kelimesi, sonundaki "nûn" harfinin zâid olması dolayısıyla mun-sarif değildir.

Bu âyetteki "şehr" kelimesinin mübteda olmak üzere merfu olması da mümkündür. O vakit haberi "Kur'ân o ayda indirilmiştir" buyruğu olur. Bunun haberinin: "Sizden her kim bu aya erişirse.." buyruğu olduğu söylenmiştir. "Kur'ân o ayda indirilmiştir" buyruğu ise "ay"ın sıfatıdır.

Burada bu kelimenin "oruç"tan bedel olmak üzere ref' edildiği de söylenmiştir. (Buna göre: "Oruç... üzerinize yazıldı." Sözkonusu bu oruç Ramazan ayıdır, anlamında olur).

Yüce Allah'ın: "**Oruç... üzerinize yazıldı**" buyruğunda sözü geçen oruçtan kasıt, Aşura günü ile birlikte üç gün oruç tutmaktır, diyen; burada (yani; Ramazan ayı... ile ilgili olarak) mübteda olduğu için kelimenin merfu' olduğunu kabul eder.

Orada sözü geçen oruç Ramazan orucudur, diyen ise burada kelimenin mübteda veya oruçtan bedel olduğunu kabul eder. Yani; sizin üzerinize Ramazan ayı (orucu) farz kılındı, demek olur.

Mücahid ile Şehr b. Havşeb "şehra" şeklinde mansub olarak okumuşlardır. el-Kisâf der ki: Bunun anlamı şöyle olur: Üzerinize oruç ve Ramazan ayında oruç tutmanız farz kılındı. el-Ferrâ der ki: Sizin üzerinize oruç tutmak yani Ramazan ayını oruçla geçirmek farz kılındı, demektir.

en-Nehlhas da şöyle der: Burada "şehra Ramazane" kelimesinin "oruç tutunuz" ile mansub okunması caiz değildir. Çünkü o takdirde bu sılâya (kl..) girer ve ondan sonra sılâ ile onun mevsulunu birbirinden ayırır. Yine "sıyam (oruç tutmak)" ile nasbedilmesi de böyledir. Şu kadar var ki iğra olmak üzere nasbedilmesi caizdir. Yani; Ramazan ayına dikkat ediniz ve Ramazan ayında oruç tutunuz. Ancak bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü daha ön-

ceden "ay (şehir)" kelimesi sözkonusu edilmemiştir ki onun ile ilgili iğranın gelmesi sözkonusu olabilsin.

Derim ki: **"Oruç üzerinize.. yazıldı"** buyruğu bu "şehir (ay)" kelimesine delalet etmekte olduğundan burada iğra yapmak caiz olur. Ebu Ubeyd'in tercihi ettiği görüş de budur.

el-Ahfeş de der ki: Burada "şehir" kelimesinin mansup okunması zarf olduğu içindir. el-Hasen ve Ebu Amr'dan "şehir" kelimesinin rı harfiyle "Ramazan" kelimesinin rı harfini idğamlı olarak okudukları nakledilmiştir. Bu ise iki sakinin bir arada olmaması için caiz değildir. Bununla birlikte rı harfinin (ötre olan) harekesi he'ye nakledilerek he harfi ötreli okunduktan sonra idğam yapılabilir. (Şehir Ramazan şeklinde). Bu da Kûfelilerin görüşüdür.

8- Kur'an'ın İndiği Ay Olan Ramazan Ayı:

Yüce Allah'ın: **"Kur'an o ayda indirilmiştir"** buyruğu Kur'an-ı Kerim'in Ramazanda indirildiğine dair açık bir nasır. Aynı zamanda bu yüce Allah'ın: **"Ha-Mim. Açıkça bildiren kitaba yemin olsun ki şüphesiz biz onu mübarek bir gecede"** yani Kadir gecesinde **"indirdik."** (ed-Duhân, 44/1-3) buyruğu ile: **"Muhakkak biz onu Kadir gecesinde indirdik"** (el-Kadr, 97/1) buyruklarını açıklamaktadır. İşte bu da kadir gecesinin ancak Ramazan ayında olduğunun başka bir ayda olmasının sözkonusu olmadığına delilidir. Kur'an-ı Kerim'in önceden de açıklamış olduğumuz gibi ⁽¹⁾ Kadir gecesinde Levh-i Mahfuz'dan toptan indirildiğinde görüş ayrılığı yoktur. Levh-i Mahfuz'dan indirildikten sonra dünya semasında Beytül İzze'de konulmuştur. Daha sonra Cebrail (a.s) Kur'an-ı Kerim'i emir, nehiy ve sebeplere göre peyderpey indiriyor idi. Bu ise yirmi sene gibi bir zamanda tamamlanmıştı.

İbn Abbas der ki: Kur'an-ı Kerim Levh-i Mahfuz'dan toptan dünya semasındaki yazıcı meleklerle indirildi. Daha sonra Cebrail (a.s) ise yirmibir sene boyunca değişik zamanlarda kısım kısım onu indirdi.

Mukâtil de yüce Allah'ın: **"Ramazan ayı ki... Kur'an o ayda indirilmiştir"** buyruğu hakkında şöyle demektedir: Kur'an-ı Kerim Levh-i Mahfuz'dan her sene Kadir gecesinde dünya semasına indirildi. Daha sonra elçi meleklerle Levh-i Mahfuz'dan yirmi ayda nazil oldu. Hz. Cebrail de onu yirmi sene zarfında indirdi.

Derim ki: Mukatil'in naklettiğimiz bu görüşü, bu hususta: **"Kur'an-ı Kerim (dünya semasına) bir defada indirilmiştir"** şeklinde nakledilen icmaa muhaliftir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Vasile b. el-Eska' da Peygamber (s.a)'dan şöyle buyurduğunu nakletmektedir: **"İbrahim'in sahifeleri Ramazan ayının ilk gecesinde, Tevrat ise altıncı gecede, İncil onüçüncü gecede, Kur'an-ı Kerim ise yirmidördüncü gecede nazil olmuştur."** ⁽²⁾

(1) Giriş bölümün, Kur'an sûrelerinin tertibi... başlığında

(2) *Müsned*, IV, 107; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 197.

Derim ki: Bu hadis-i şerifde el-Hasen'in söylediği Kadir gecesini yirmidördüncü gecedir, şeklindeki görüşüne delalet vardır. Yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar ileride (el-Kadr, 97/5. âyet 1. başlıkta) gelecektir.

9- "Kur'ân":

"Kur'ân" yüce Allah'ın kelamının adıdır. Okunan şey (makru') anlamındadır. Nitekim içilen şeye (meşrub): "Şarap," yazılı şeye de (mektup) "kitap" denilir. Buna dayanarak bu kelimenin masdarının "kaf, re ve hemze" olduğu söylenmiştir. Kıraet ve Kur'ân o bakımdan aynı anlama gelir. Şair der ki:

ضَحُوا بِأَشْمَطِ عُتْوَانِ السَّجُودِ بِمِ
يُقَطِّعُ اللَّيْلَ تَسْبِيحًا وَقَرَأَنَا

"Saçlarına ak düşmüş secde izleri onda (yüzünde) görülene baskın yaptılar
Ki o geceyi kimi zaman tesbih kimi zaman Kur'ân (okumak) ile geçiriyordu."

Müslim'in Sahih'inde Abdullah b. Ömer'den gelen rivâyete göre; denizde Hz. Süleyman'ın bağladığı hapsedilmiş birtakım şeytanlar vardır. Aradan fazla zaman geçmeden bunlar çıkıp insanlara bir Kur'ân (birşeyler) okuyacaklardır, demiştir.

Kur'an-ı Kerim'de de şöyle buyurulmaktadır: "*Bir de sabah Kur'ânı* (namazını eda et). *Çünkü sabah Kur'ân'ı* (sabah namazında okunan Kur'ân) *tanınmıştır.*" (el-İsra, 17/78)

Arapların mef'ul olana masdar anlamını vermekteki adetleri üzere okunan şeye (makru') Kur'ân adı verilir. Nitekim Araplar ma'luma (bilinen şeye) ilim, madruba (sikke olarak vurulmuş şeye) darb, meşruba (içilen şeye) şarap (az önce de belirttiğimiz gibi) demektedirler.

Daha sonra bu şekilde kullanmak yaygınlık kazanmış, arkasından şer'î örf de böylece devam etmiştir. Bunun sonucunda da "Kur'ân" Allah'ın kelamının adı olmuştur. O kadar ki: "Kur'ân mahluk değildir" denilince bununla anlatılmak istenen "okunan şey" kastedilmektedir. Yoksa okumak değil.

Yüce Allah'ın kelamının yazılı olduğu mushaf da -kelime anlamı genişletilerek-: "Kur'ân" diye adlandırılabilir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kur'ân'ı beraberinizde götürerek düşman arazisine yolculuk etmeyiniz." (1) Burada Hz. Peygamber mushafı kastetmiştir.

Bu kelime birşeyin toplanması anlamına gelen (قرأ) dan türetilmiştir.

"Kur'ân" kelimesinin Allah'ın kitabının özel adı olduğu ve herhangi bir kökten türemediği de söylenmiştir. Tevrat ve İncil gibi. Bu görüş Şafî'den nakledilmektedir. Doğrusu ise bütün bu kelimelerin belli bir kökten türetildiği şeklindedir ki, ileride de buna dair açıklamalar gelecektir.

(1) Beraberinde Mushaf ile düşman arazisine yolculuk yapmayı yasaklayan hadisler için bk: *Buhârî*, Cihad 129; *Müslim*, İmare 92-94; *Ebü Dâvûd*, Cihad 81; *İbn Mâce*, Cihâd 45; *Muvatta'*, Cihâd 7; *Müsned*, II, 6, 7, 8, 10...

10- İnsanlara Bir Hidâyet Olmak Üzere..

Yüce Allah'ın: **"İnsanlara bir hidâyet olmak... üzere"** buyruğu Kur'an-ı Kerim'in halini bildirmek üzere nasb durumundadır. Yani Allah Kur'an-ı Kerim'i insanları hidâyete iletici olarak göndermiştir. **"... apaçık bildirmek"** ona atfedilmiştir.

Hidâyet: İletmek ve beyan etmek demektir ki buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/2. âyet 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yani Allah Kur'an-ı Kerim'i insanlara bir açıklayıcı ve yol gösterici olmak üzere indirmiştir. Maksat muhkemiyle müteşabihıyla, nasih ve mensuhuyla Kur'an-ı Kerim'in tümüdür. Daha sonra özellikle Kur'an-ı Kerim'in "beyyinatı (hükümleri apaçık olanları)" özellikle zikredip onların şerefine işaret buyurmaktadır. Bundan kasıt ise helal, haram, öğütler ve hükümlerdir.

Beyyinat (apaçık bildirilmiş hükümler): "Beyyine"nin çoğuludur. Birşeyin açık ve seçik olarak ortada olması demektir.

"Furkan" ise (mealde: hak ve batılı ayırdeden) hakkı batıldan ayıran, aralarındaki farkı beyan eden demektir ki buna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/50. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

11- Mukîm ile Yolcunun Ramazan Ayı Orucunu Tutması:

Yüce Allah'ın: **"Sizden her kim bu aya erişirse orucunu tutsun"** buyruğunda yer alan: **"فَلْيُمْنُ"**: Orucunu tutsun" buyruğundaki "lam" harfini genel olarak sakın okumuşlardır.

Ancak el-Hasen ve el-A'rec esreli olarak okumuşlar. Buradaki "lam" harfi emir lam'ıdır. Tek başına olduğu takdirde esreli olarak okunur. Herhangi bir şey ile mevsul olursa biri sükûn, biri de esreli olmak üzere iki şekilde okunabilir. Başına şu üç harften birisi geldiği takdirde sakın ve onlarla bitleştirilerek okunur: Bunlardan birincisi "fa" harfidir. Yüce Allah'ın: **"فَلْيُمْنُ"**: Orucunu tutsun"; **"فَلْيَعْبُدُوا"**: İbadet etsinler" buyruğunda olduğu gibi. İkincisi, Yüce Allah'ın: **"وَلْيُؤْمَرُوا"**: ... Yerine getirsinler" (el-Hac, 22/29) buyruğunda olduğu gibi "vav" harfidir. Üçüncüsü ise: "(Sonra anlamına gelen): Sümme" buyruğu ile birlikte kullanılırsa: **"ثُمَّ لْيَقْضُوا"**: Sonra.. gidersinler" (el-Hacc, 22/29) buyruğunda olduğu gibi.

Burada "erişmek" hazır bulunmak, ikamet halinde olmak anlamındadır ki, hazfedilmiş birtakım ifadeler vardır. Yani; sizden her kim akli başında, baliğ, sihatli ve mukîm olarak şehirde (Ramazan ayında) hazır bulunursa o ayın orucunu tutsun, demektir.

Denildiğine göre bu buyruk umumî bir emir olup yüce Allah'ın: **"Sizden kim hasta veya yolcu olursa.."** (2/184) buyruğu ile tahsis edilmiştir.

Burada geçen "bu aya" buyruğu meful değil, zaman zarfıdır.

İlim adamları bunun te'vili hususunda farklı görüşlere sahiptir. Ali b. Ebi Talib, İbn Abbas, Süveyd b. Gafele ve Hz. Aişe -dört tane sahâbi ile- Ebu Mîc-

lez. İlahîk b. Humeyd ve Abide es-Selmanî şöyle demişlerdir: Her kim bu aya erişirse -yani Ramazan ayının başlangıcında o beldesinde, ailesi ile birlikte mukîm ise- Ramazan ayının orucunu tamamlasın. Bundan sonra ister yolculuğa çıksın, isterse ikamet etsin. Ancak kendisi yolcu iken Ramazan ayına giren kimse yolculukta oruç açabilir.

Bunlara göre bu buyruğun anlamı şöyle olur: Yolcu iken Ramazan'a erişen kimse orucunu açar ve diğer günlerden oruç açtığı kadarını da oruç tutar. Her kim haderde (ikamet halinde) iken Ramazan ayına yetişirse o da bu ayda oruç tutsun.

Ümmetin cumhuru (çoğunluğu) ise şöyle demektedir: Her kim ayın başına ve sonuna erişirse mukîm olduğu sürece oruç tutsun. Yolculuğa çıktığı takdirde de orucunu açsın. Sahih olan budur. Sahih olan haberler de buna delalet etmektedir.

Buhârî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) birinci görüşe karşı şöyle bir başlık kullanır: "Ramazan ayından birkaç gün oruç tuttuktan sonra yolculuğa çıkan": Bize Abdullah b. Yusuf anlatarak dedi ki: Bize Malik, İbn Şihab'dan bildirdi, o Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den, o İbn Abbas'tan naklederek dedi ki: Rasûlullah (s.a) Ramazan ayında Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı. el-Kedid denilen yere varıncaya kadar oruç tuttu. Oraya varınca orucunu açtı, beraberindekiler de oruç açtı. Ebu Abdullah (Buhârî) der ki: Kedid ise Usfan ile Kudeyd arasındaki yerin adıdır. (1)

Derim ki: Hz. Ali ile onun görüşü doğrultusunda kanaat belirtenlerin bu görüşleri faziletli, salih kardeşlerin ziyaret edilmesi gibi mendup olan yolculuk ya da yeterinden fazla rızık talebi için yapılan mübah yolculuk hakkında kabul edilebilir, bu anlama gelme ihtimali vardır. Zorunlu gıda ihtiyacını elde etmek kastı ya da tahakkuk etmesi halinde bir beldenin fethi veya bir düşmana karşı savunmak uğrunda yapılan vacip yolculuğa gelince; bunlarda kişi muhayyerdir ve orucuna devam etmesi farz değildir. Aksine takva için böyle bir yolculukta oruç açmak daha faziletlidir. İsterse kendi beldesinde ayın bir kısmında hazır bulunsun ve orada bir kısmını oruçla geçirmiş olsun. Çünkü İbn Abbas'ın ve başkalarının rivâyet ettiği hadis bunu gerektirmektedir. Bu şekilde bir yorum yapılması halinde inşaallah görüşler arasında bir farklılık olmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Hanife ve arkadaşları der ki: Mükellef olma şartları ile birlikte deli ve baygın olmayarak Ramazan ayına erişen bir kimse o ayın orucunu tutsun. Deli iken Ramazan ayına erişir ve ay boyunca deliliği devam ederse orucunu kaza etmesi gerekmez. Çünkü o, oruç tutmayı gerektiren bir nitelikte Ramazan ayına erişmiş değildir. Ayın başında ve sonunda deliren kimse delirdiği günler sayısınca kaza yapar. Bu açıklamaya göre ise "şehr (... aya...)" keli-

(1) *Buhârî*, Savm 34; aynı hadisin geçtiği başka yerlerden bazıları: *Buhârî*, Cihâd 106; Meğâzî 47; *Müslim*, Siyâm 87, 88; *Nesai*, Siyâm 60; *Muvatta'*, Siyâm 21; *Dârimî*, Savm 15 vs...

mesinin mansub (üstünlü) okunması "şehide (erlişirse)" kelimelerinin sarılı mefulü olduğundan dolaydır.

12- Ramazan Ayında Oruç Tutmaları Farz Olanlar:

Müslüman, baliğ, Ramazan ayında olduğunu bilen kimseye oruç tutmanın farz olduğu hükmü, bilinen bir hüküm halindedir. Kâfir tan yerinin ağarmasından önce İslâm'a girse yahut küçük çocuk baliğ olsa o günün sabahından itibaren oruç tutması gerekir. Şâyet tan yerinin ağarmasından sonra kâfir İslâm'a girmiş, küçük çocuk da baliğ olmuş ise akşama kadar imsak etmeleri (orucu bozan hallerden uzak kalmaları) gerekir. Bununla birlikte ayın geçmiş günlerini ve çocuğun buluşa erdiği, kâfirin de İslâm'a girdiği günün kazasını yapmaları gerekmez. İlim adamları Ramazanın son günü İslâm'a giren kâfir hakkında Ramazanın tümünü kaza etmesi gerekir mi gerekmez mi ve İslâm'a girdiği günün kazasını yapması gerekir mi gerekmez mi hususunda farklı görüşlere sahiptir.

İmam Malik ve cumhur der ki: Geçmiş günlerin kazasını yapması gerekmez. Çünkü o İslâm'a girdiği andan itibaren aya erişmiş kabul edilir. Malik der ki: Bununla birlikte İslâm'ı kabul ettiği günün kazasını yapmasını daha çok severim.

Ata ve el-Hasen der ki: Kalanın orucunu tutar, geçmişin de kazasını yapar. Abdülmelik b. el-Macuşûn der ki: Müslüman olduğu gün yemek yemez ve o günün kazasını yapar. Ahmed ve İshak da böyle demiştir.

İbnu'l-Münzir ise der ki: Ayın geçen günlerini kaza etmesi de gerekmez, İslâm'ı kabul ettiği günün kazasını yapması da gerekmez. el-Bacî der ki: Bizim mezhep alimlerimizden kâfirler İslâm'ın şer'î hükümlerine muhataptır diyenler -ki bu İmam Malik'in ve arkadaşlarının çoğunluğunun görüşünün bir gereğidir-; bunların günün geri kalan kısmında oruç bozucu davranışlardan kaçınmasını vacip görmüşlerdir. Bunu el-Müdevvene'de İbn Nafi', Malik'ten rivâyet etmiş, eş-Şeyh Ebu'l-Kasım da bu görüşü ifade etmiştir. Mezhebimize mensup alimlerden, hayır kâfirler İslâm'ın şer'î hükümlerine muhatap değildir, görüşünde olanlar şöyle der: Günün geri kalan kısmında imsak etmesi gerekmemektedir. Bu ise Eşheb'in ve Abdülmelik b. el-Macuşûn'un görüşlerinin gerektirdiği bir hükümdür. İbnu'l-Kasım da bu görüşü benimsemiştir.

Derim ki: Sahih olan da budur. Çünkü yüce Allah: **"Ey iman edenler.."** diye buyurarak yalnızca mü'minlere hitapta bulunmuştur. Bu ise gâyet açıktır. Buna göre İslâm'a giren kâfirin günün geri kalan bölümünü imsakla geçirmesi gerekmediği gibi, geçen günlerin kazasını yapması da gerekmez.

Yüce Allah'ın: **"Kim de hastalanır veya yolculukta olursa o halde o günler sayısınınca diğer günlerde (oruç tutsun)."** buyruğuna dair açıklamalar ise az önce (184. âyetin ilgili bölümünün birinci başlığında) geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamdolsun.

13- Allah, Hakkınızda Kolaylık Diler, Zorluk Dilemez:

“Allah size kolaylık diler” buyruğunda yer alan ve “kolaylık” anlamına gelen (اليسر) kelimesini bir grup “sin” harfini ötreli olarak (اليسر) şeklinde okumuşlardır. Bu iki ayrı ağızdır. Aynı şekilde (zorluk anlamına gelen): (العسر) kelimesi de bu şekildedir.

Mücahid ve Dahhâk der ki: “**Kolaylık**” yolculukta oruç açma, “**zorluk**” ise yolculukta oruç tutmaktır.

Ancak uygun olan açıklama bu lafzın dine dair bütün hususlarda genel olduğudur. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: “O, *dinde size güçlük vermedi.*” (el-Hac, 22/78) Peygamber (s.a)’den de: “Allah’ın dini kolaylıktır” ⁽¹⁾ ve: “Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız” ⁽²⁾ diye buyurduğu da rivâyet edilmiştir.

Zenginlik anlamına gelen “el-yesâr” kelimesi de aynı kökten (el-yusr)den gelmektedir. Sol ele “el-yedu’l-yusrâ” adının verilmesi ise tefeul yoluyladır. Ya da sol elin sağ ele yardımcı olması dolayısıyla işlerin kolayca yapılmasından dolayı, bu isim verilmiş de olabilir. Görüldüğü gibi bu hususta iki ayrı görüş vardır.

“**Güçlük istemez**” buyruğu yüce Allah’ın: “**Allah size kolaylık diler**” buyruğunun anlamını ifade eder. Te’kid olmak üzere tekrarlanmıştır.

14- Yüce Allah’ın İradesi:

Âyet-i kerime yüce Allah’ın zatından ayrı olarak kadim ve ezelî bir irade ile murid (irade sahibi dileyici) olduğunu göstermektedir. Ehl-i Sünnet’in kabul ettiği görüş budur. Nitekim O, aynı şekilde kendine has bir ilim ile alim, kendine has bir kudret ile kadir, kendine has bir hayat ile hayy, kendine has bir işitme ile semî, kendine has bir görme ile basir, kendine has bir söz ile mütekellimdir. Bütün bunlar zatından ayrı ezelî ve varolan birtakım manalardır. Filozoflar ve Şia ise bu sıfatların olmadığı görüşündedir. Ancak yüce Allah, haktan sapanların sözlerinden ve batılcıların batıl iddialarından yüce ve münezzehtir.

Bu şekilde Allah’ın sıfatlarını kabul etmeyenlerin iddialarının kökünü şu sözlerle kesmek mümkündür: Yüce Allah’ın irade sahibi olmadığını söylemek O’nun iradesiz olduğunu söylemektir. Böyle birşey olsa, irade sahibi olmayan herkesin irade sahibi olana göre eksik olması gerektiği açıktır. Çünkü irade sıfatına sahip olanların herhangi birşeyi tahsis etme ya da etmeme imkânları vardır. Selim akıl bunun bir kemal olması gerektiğine bir eksiklik olmamasına hükmeder. Hatta eğer vehim yoluyla bu irade sıfatının ondan alındığı varsayılacak olur ise, önceki halinin daha sonraki halinden daha mükemmel olması gerekir. Geriye sadece şu kalır: Bu sıfata sahip olmayan bu sifa-

(1) Bk. *Buhârî*, İman 29; *Nesâî*, İman 28; *Müsned*, V, 69

(2) *Buhârî*, Meğazi 60, Ahkâm 22; *Dârimî*, Mukaddime 24.

ta sahip olandan daha eksiktir. Bunun imkânsızlığı ise açıktır. Çünkü yaratılmışın yaratandan daha mükemmel, yaratanın da ondan daha eksik olması nasıl düşünülebilir? Böyle bir iddianın reddedilmesi ve çürütülmesi gerektiği ise gâyet açıktır. Şanı yüce ve kutsal isimlere sahip Allah, kendi zatını irade sahibi olarak nitelendirmiş bulunmaktadır. O şöyle buyuruyor: **"Şüphesiz Rabbin dilediğini yapandır."** (Hud, 11/107) Yüce Allah bu âyet-i kerime de de: **"Allah size kolaylık diler, güçlük istemez"** diye buyurmaktadır. Bir başka yerde de: **"Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister."** (en-Nisa, 4/28) diye buyurmaktadır. Diğer taraftan yüce Allah bir işi diledi mi ona sadece "ol" der, o da olurur.

Ayrıca bu evren son derece hikmetli, sağlam, düzenli ve mükemmel bir şekilde yaratılmıştır. Bununla birlikte bu evrenin varlığı da mümkündür, yok olması da mümkündür. Ona var olmak özelliğini verenin, onun varolmasını irade etmesi, onu varetmeye kadir ve onu bilen bir alim olması gerekir. Eğer o, alim ve kadir değil ise, herhangi bir işin O'ndan sadır olması düşünülemez. Alim olmayan bir zat ise kadir dahi olsa, hikmetli ve sağlam bir düzene sahip olarak herhangi birşey yaratmaya kadir olamaz. İrade sahibi olmayan bir zat ise varlığı caiz (mümkün) olan birtakım şeyleri bazı hal ve durumlarla özellikli kılamaması, bunun aksinden (yani özel hallere ve zamanlara sahip kılmasından) daha uygun ve yerindedir. Çünkü bütün bu caiz şeylerin ona nisbeti arasında bir fark yoktur.

İlim adamları der ki: Allah'ın kadir, irade sahibi olması sabit olduğuna göre O'nun hayy (hayat sahibi) olması da icabeder. Çünkü hayat bu sıfatların bir şartıdır. Hayat sahibi olması dolayısıyla da semi', basir ve mütekellim (söz söyleyen kelim sahibi) olması gerekir. Eğer Allah hakkında bu sıfatlar sabit olmazsa mutlaka O, bunların zıddı olan sıfatlarla muttasıftır. Kör olmak, sağır olmak, dilsiz olmak gibi. Nitekim tanık olunan şeylerden bilip gördüğümüz budur. Şanı yüce ve yaratıcı ise, zatında eksikliği gerektiren herhangi bir sığata sahip olmaktan mukaddestir.

15- "Sayılı Günlerin Tamamlanması."

Yüce Allah'ın: **"Tâ ki o sayılı günleri tamamlayasınız"** buyruğu iki şekilde açıklanmıştır: Birincisine göre yolculuk veya hastalığı halinde oruç açan kimsenin eda etmesi gereken günlerin sayısını tamamlamak, ikincisine göre ise ister yirmidokuz, ister otuz gün çeksin hilal günlerinin sayısını tamamlamaktır. Cabir b. Abdullah der ki: Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Ay yirmidokuz gün olur." (1)

Bu buyruk Hz. Peygamber'in "İki bayram ayı olan Ramazan ve Zülhicce eksik olmaz" (2) şeklindeki hadisi otuz günden daha eksik olmazlar şeklin-

(1) *Buhârî*, Savm 11, Eymân 20, Nikâh 83, 91, 92; *Müslim*, Siyâm 5, 7, 9; *Tirmizî*, Savm 6, v.s...

(2) *Buhârî*, Savm 12; *Müslim*, Siyâm 31, 32; *Ebû Dâvûd*, Savm 4; *İbn Mâce*, Siyâm 9; *Tirmizî*, Savm 8.

de açıklayanların te'vilini reddetmektedir. Bu hadisi Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir.

İlim adamlarının cumhuru ise bunu şu şekilde te'vil etmişlerdir: Bu iki ay ecir bakımından ve günahlara keffaret olmaları açısından eksik olmazlar. İster yirmidokuz gün çeksinler, isterse de otuz gün.

16- Ramazanın Otuzuncu Günü Gündüzün Şevval Hilali Görülürse:

Ramazanın otuzuncu günü gündüzün Şevval hilalinin görülmesi mu'teber değildir. Aksine o ertesi günün hilali olarak kabul edilir. Sahih olan görüş budur. Bu mes'ele ile ilgili olarak Hz. Ömer'den gelen rivâyetler farklıdır.

Dârakutnî, Şakik'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bizler Hanîkîn'de iken Ömer'den bir mektup aldık. Mektubunda şöyle diyordu: Kimi hilaller kimilerine göre büyük görünür. Gündüzün hilali gördüğünüz takdirde iki şahit o hilali dün akşamdan gördüklerine şahitlik etmedikçe orucunuzu açmayınız. (1)

Bunu ayrıca Ebu Ömer (İbn Abdî'l-Berr) şu rivâyet yoluyla da zikretmiştir: Abdurrezzak, Ma'mer'den, o el-A'meş'ten, o Ebu Vail'den (bir önceki hadiste geçen Şakik'ten) dedi ki: Ömer bize bir mektup yazdı... Ebu Ömer der ki: Ali b. Ebu Talib'ten de Abdürrezzak'ın zikrettiğine benzer bir rivâyet gelmiştir. Aynı zamanda bu İbn Mesud'un, İbn Ömer'in ve Enes b. Malik'in de görüşüdür. Malik, Şafiî, Ebu Hanife, Muhammed b. el-Hasan, el-Leys ve Evzaî de bu görüştedir. Ahmed ve İshak da bu görüştedir. Süfyan es-Sevrî ile Ebu Yusuf ise şöyle derler: Eğer hilal zevalden sonra görülecek olursa o bir sonraki günün hilalidir. Eğer zevalden önce görülecek olursa bir önceki günün hilalidir. (Yani hilalin görüldüğü o gün Ramazandan değildir).

Bunun bir benzeri Hz. Ömer'den de rivâyet edilmiştir ki bunu Abdürrezzak, es-Sevrî'den, o Muğire'den, o Şibâk'tan o da İbrahim'den şöyle dediğini zikretmektedir: Ömer, Utbe b. Ferkad'a yazılı mektubunda şöyle dedi: "Gündüzün güneş zevale ermeden önce otuzuncu günde hilali gördüğünüz takdirde oruç açınız. Güneşin zevalinden sonra onu gördüğünüz takdirde ise akşam oluncaya kadar orucunuzu açmayınız."

Hz. Ali'den de bunun benzeri bir rivâyet vardır.

Şu kadar var ki Hz. Ali'den isnad bakımından bu mes'ele ile ilgili herhangi bir rivâyet gelmiş değildir. Süleyman b. Rabia'dan da es-Sevrî'nin görüşüne benzer bir görüş rivâyet edilmiştir. Abdülmelik b. Habib'in kabul ettiği görüş de budur. Kurtuba'da da buna göre fetva verilirdi.

Bu mes'eleda Ömer b. Abdülaziz'den farklı rivâyetler gelmiştir: Ebu Ömer der ki: Ömer (b. Abdülaziz)den gelen rivâyet, Malik, Şafiî ve Ebu Hanife'nin kabul ettiği görüşe uygun olarak muttasıl bir şekilde gelmiştir. Şu kadar var ki es-Sevrî'nin görüşüne uygun olarak ondan nakledilen rivâyet

(1) *Dârakutnî*, II, 168, 169; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 248

muttasıl değil, munkatî'dir. Bu gibi durumlarda muttasıl olan bir rivâyeti kabul etmek daha uygundur.

es-Sevrî'nin görüşünü kabul edenler şu sözleriyle onun lehine delil gösterirler: el-A'meş'in rivâyet ettiği hadis mücmeldir ve burada zevalden önce veya sonra diye özel bir ifade kullanılmamıştır. İbrahim'in rivâyet ettiği hadis ise açıklayıcı (müfessir)dir. O bakımdan bu görüşün kabul edilmesi daha uygundur. (1)

Derim ki: Hz. Ömer'den muttasıl olarak gelen rivâyet merfu' ve mevkuf olarak da rivâyet edilmiştir. Bunu Peygamber (s.a)'ın hanımı Hz. Aişe şöyle rivâyet etmektedir: Otuzuncu günün sabahı Rasûlullah (s.a) oruçlu sabah etti. Gündüzün Şevval hilalini gördü, akşam oluncaya kadar orucunu açmadı. Bunu Dârakutnî el-Vakidî yoluyla gelen bir senedle rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: el-Vakidî dedi ki: Bize Muaz b. Muhammed el-Ensari anlatarak dedi ki: ez-Zührî'ye erken vakitte şevval hilalinin görülmesine dair soru sordum, dedi ki: Şevval hilali tan yerinin ağardığından itibaren ikindiye kadar veya güneş batana kadar görülecek olursa bu hilal gelen gecenin hilalidir. Ebu Abdullah der ki: Bu üzerinde icma olunmuş bir husustur. (2)

17- Bayram Namazı:

Dârakutnî rivâyet ediyor.. Rib'î b. Hirâş Peygamber (s.a)'ın ashabından birisinden rivâyetle dedi ki: Ramazanın son günü hususunda insanlar arasında görüş ayrılığı çıktı. İki bedevî Arap geldi. Peygamber (s.a)'ın huzurunda, dün akşam hilali gördüklerine dair şهادette bulundular. Rasûlullah (s.a) da insanlara oruçlarını açmalarını ve (ertesi sabah) namazgâha (bayram namazı için) gitmelerini emretti. Dârakutnî der ki: Bu hasen ve sabit bir isnaddır. (3)

Ebu Ömer (İbn Abdî'l-Berr) der ki: Bayram namazının, bayram(ın birinci günü) dışında ve birinci günü zevalden sonra dahi olsa kılınmayacağı hususunda İmam Malik ve ashabından gelen rivâyetler arasında görüş ayrılığı yoktur. Bu görüş Ebu Hanife'den de rivâyet edilmiştir. Bu mes'ele ile ilgili olarak Şafiî'den farklı görüşler gelmiştir. Bir defasında Malik'in görüşüne uygun görüş belirtmiştir. Müzeni de bu görüşü tercih eder ve şöyle der: Bayramın birinci günü zevalden sonra namazın kılınması caiz olmadığına göre ikinci günü namazın asıl vaktinden daha uzak bir vakittir ve ikinci günde kılınmaması daha bir uygundur. Şafiî'den gelen bir diğer rivâyete göre ise ikinci gün kuşluk vakti bayram namazı kılınır. el-Buveytî der ki: Bu namaz - bu hususta (aksini ortaya koyan) bir hadis sabit olması dışında - kılınmaz.

Ebu Ömer der ki: Eğer bayram namazı vaktinin çıktığından sonra kaza edilecek olursa farz namazlara benzemiş olur. Fukaha sair sünnet namazların kaza olunmayacağı hususunda icma etmişlerdir. İşte bu da onun gibidir.

(1) Bk. İbn Abdî'l-Berr, *el-İstizhâr*, X, 20 vd.

(2) *Dârakutnî*, II, 173

(3) *Dârakutnî*, II, 169

es-Sevrî, el-Evzaî ve Ahmed b. Hanbel ise şöyle der: Ertesi günü çıkar namaz kılarlar. Ebu Yusuf da *el-İmla* adlı eserinde böyle demiştir. el-Hasen b. Salih b. Hay ise şöyle demektedir: (İkinci gün) Ramazan bayramında namaz kılmak için çıkmazlar ama Kurban bayramında ikinci gün çıkarlar. Ebu Yusuf ise şöyle demektedir: Kurban bayramında ise imam onlara bayram namazını üçüncü günde dahi kıldırabilir. Ebu Ömer der ki: Çünkü Kurban bayramı, bayram günleridir kılınacak namaz da bayram namazıdır. Ancak Ramazan bayramının birinci günü dışındaki günler bayram günü değildir. Bu günde namaz kılınmayacak olursa bayram dışındaki günlerde kazası yapılmaz. Çünkü bu namaz farz bir namaz değildir ki kaza edilebilsin. Leys b. Sa'd da şöyle der: Ertesi gün, Ramazan bayramında da Kurban bayramında da namaz kılmak için çıkarlar.

Derim ki: İnşaallah (ikinci günü) çıkışını uygun gören görüşler daha sahihtir. Çünkü bu hususta sabit olan sünnet bunu göstermektedir. Diğer taraftan Şari'in bu sünnetlerden dilediğini istisna ederek, vaktinin çıkmasından sonra kaza edilmesini emretmesi imkânsız birşey değildir.

Diğer taraftan Tirmizî Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Her kim sabah namazının iki rek'atini kılmayacak olur ise bu iki rekati güneş doğduktan sonra kılıversin." Bu hadisi Ebu Muhammed sahih kabul etmiştir. Tirmizî der ki: Kimi ilim adamı bu hadise göre amel etmektedir. Süfyan-ı Sevrî, Şafiî, Ahmed, İshak ve İbn Mübarek de bu görüştedir. Hz. Ömer'den bunu bu şekilde yaptığı da rivâyet edilmiştir.⁽¹⁾

Derim ki: Bizim ilim adamlarımız şöyle der: Vakit daralıp da sabahı (farzını) kılsa ve sabahın (sünnet) iki rek'atini terketse dilediği takdirde güneşin doğuşundan sonra bu iki rek'ati kılabilir. O takdirde bu iki rek'ati kılmaz da denilmiştir. Diğer taraftan biz bu iki rekati kılar görüşünü kabul edersek, onun bu kılması kaza yoluyla mı olur yoksa sabahın iki rek'at sünnetinin sevabının yerini tutacak onun lehine iki rek'at mı olur? eş-Şeyh Ebu Bekr şöyle der: Mezhepte kabul edilen asıl ilkeye göre uygun görülen görüş budur. (Yani sonradan kılacağı iki rekatin sevabının sabahın sünnetinin iki rek'atin sevabının yerini tutacağıdır). Bu iki rekât hakkında "kaza" tabirini kullanmak kelimenin hududunu zorlamaktır.

Derim ki: Ramazan bayramı namazının ikinci günde kılınması hükmünün bu asıl ilkeye göre olması da uzak ihtimal değildir. Bilhassa bu namaz sene de bir defa kılınır ve bu hususta sünnette de sabit olmuş uygulamalar vardır.

Nesaî şöyle rivâyet eder: Bana Amr b. Ali haber verdi. Dedi ki: Bize Yahya anlattı, dedi ki: Bize Şu'be anlattı, dedi ki: Bana Ebu Bişr, Ebu Umeyr b. Enes'ten, o amca tarafından akrabasından rivâyetle (dedi ki): Bir grup kimse hilali gördü, Peygamber (s.a)'ın huzuruna geldiler, Hz. Peygamber de on-

(1) *Tirmizî*, Mevakit 197'de; ancak Hz. Ömer yerine "İbn Ömer"; *Ebû Dâvûd*, Tatavvü' 6'da da bunun takrirî bir sünnet olduğunu gösteren bir rivâyet vardır.

lara güneş yükselmiş olduktan sonra oruç açmalarını ve bayram (namazı) için de ertesi günü çıkmalarını emir buyurdu. Bir rivâyette de: Ertesi günü (bayram namazı kılmak üzere) namazgâhlarına çıkmak üzere emretti. (1)

18- "Tâ ki O Sayılı Günleri Tamamlayasınız..."

Ebu Bekir, Âsım'dan, kendisinden gelen bir rivâyete göre Ebu Aımr, el-Husen, Katade ve el-A'rec, "Tâ ki o sayılı günleri tamamlayasınız" anlamını ifade eden: (وَلْتَكْمِلُوا الْعِدَّةَ) buyruğunu: (وَلْتَكْمِلُوا الْمِدَّةَ) şeklinde "mim" harfini şeddeli olarak okumuştur. Diğerleri ise bunu şeddesiz olarak okumuşlardır. Kisaî şeddesiz okuyuşu tercih etmiştir. Yüce Allah'ın: "Bugün sizin için dininizi tamamladım" (el-Mâide, 5/3) buyruğunda olduğu gibi. en-Nehlâs der ki: Bu kelimenin bu şekillerde okunması aynı anlama gelen iki ayrı şivedir. Nitekim yüce Allah (aynı kelimeyi şu buyruğunda her iki şekilde de) şöylece kullanmıştır: (فَتَمَلَّكَ الْكَافِرِينَ أَهْلَهُمْ رَوَيْدًا): *Bu nedenle o kâfirlere mühlet ver. Onlara azıcık bir mühlet ver.* (et-Târik, 86/17)

Ancak bu kelimenin başındaki "lam" harfinin sakın okunması caiz değildir. Bununla önceki arasındaki fark şudur: İfadenin takdiri: (وَهَرِيدَ لَان تَكْمِلُوا) tamamlamanızı istiyor" şeklindedir. Halbuki hem (لَان), hem de "lam" harfinin esresinin bir arada hazfedilmesi caiz değildir. Basralıların görüşü budur. Kuseyyir Ebu Sahr'ın şu mısraı da bu türdendir:

أَرِيدَ لَأَنْسَى ذِكْرَهَا

"Onu hatırlamayı unutmak istiyorum."

İşte buradaki "lam" mef'ulün başına gelen lam'dır. Anlamı, o sayının tamamlanmasını istiyor, şeklindedir.

Şöyle de denilmiştir: Buradaki "lam" harfi daha sonra gelen gizli bir fill ile alakalıdır ki takdiri şöyledir: Sayıyı tamamlayasınız diye o size bu ruhsatı vermiştir. Bu da Kûfelilerin görüşüdür.

en-Nehlâs bunu el-Ferra'dan nakletmiş ve şöyle demiştir: Bu da güzel bir görüştür. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bunu andırmaktadır: "Biz İbrahim'e göklerin ve yerin mülkünü böylece gösteriyorduk. Kesin bir bilgiye sahip olanlardan olsun diye." (el-En'am, 6/75) Yani, kesin bilgiye sahip olanlardan olsun diye biz böyle yaptık.

Bir görüşe göre de buradaki "vav" harfi fazladan gelmiştir. Şöyle de denilmiştir: Buradaki "lam" harfinin emir lam'ı "vav" harfinin ise bir cümleyi bir diğer cümleye atıf edatı olması da mümkündür. Ebu İshak İbrahim İbn es-Serrî der ki: Bu manaya hamledilir ve ifadenin takdiri: Allah bunu size kolaylık olsun ve siz de sayıyı tamamlayasınız diye böyle yaptı, şeklindedir. Devamla der ki: Sibeveyh'in naklettiği şu beyitler de buna benzemektedir:

(1) Nesai, 'İydeyn 2; Ebû Dâvûd, Salât 249.

بَادَتْ وَغَيْرَ آيَةٍ مَعَ الْبَلَى إِلَّا رَوَاكِدَ جَمْرٍ مِّنْ هَبَاءٍ
وَمُشَجَّجٍ أَمَّا سِوَاهُ فَذَالَهُ قَبْدًا وَغَيْبَ سَارَهُ الْمَعْرَاءُ

“Harab olup gitti; telef olmakla birlikte alametleri de değişti,
Ateşlerinin külü savrulmuş birkaç maltız dışında;
Kafasına vurulup yarılmış çadır kazığının tepesi ise görünüyor
Geri kalan kısımlarını ise sert taşlı arazi örtmüş, gitmiş.”

Çünkü burada (ikinci mısrada) kastettiği anlam: Orası harab oldu gitti, şu kadar var ki orada bulunan bir kaç maltız yerinde durmaktadır. Ayrıca: Ve orada kafası yarılmış çadır kazığı da vardır, demiş gibidir.

19- Allah'ı Büyük Tanımak:

Yüce Allah'ın: **“Allah'ı... büyük tanıyasınız”** buyruğu bir önceki buyruğa atfedilmiş (“ve” bağlacı ile bağlanmış)tır. Anlamı ise tefsir alimlerinin çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre; Ramazanın sonunda Allah'ı büyük tanımaya (tekbir) teşviktir.

Bunun sınırı hususunda ise ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Şafiî der ki: Said b. el-Müseyyeb'den, Urve'den ve Ebu Seleme'den Ramazan bayramı gecesini tekbir getirip hamdettikleri rivâyet edilmektedir. Şafiî der ki: Kurban bayramı gecesini de (bu bakımdan) ona benzemektedir.

İbn Abbas da şöyle der: Şevval hilalini gördükleri takdirde tekbir getirmeleri müslümanların görevidir. Yine ondan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Kişi hilali gördüğü zamandan hutbenin sona ermesine kadar tekbir getirir. İmamın hutbeye çıkışı vaktinde tekbiri bırakır ve imamın tekbiri ile birlikte tekbir getirir.

Kimisi de şöyle demiştir: Kişi hilalin görülmesinden imamın (bayram) namazı(nı) kıldırarak üzere çıkışına kadar tekbir getirir. Süfyan der ki: Burada sözü geçen tekbir Ramazan bayramının birinci günkü tekbiridir.

Zeyd b. Eslem der ki: Namazgâha çıktıkları vakit tekbir getirirler, namaz bittii mi bayram da biter. Bu, Malik'in de kabul ettiği görüştür.

Malik der ki: Tekbir; evinden çıktığı zamandan itibaren başlar, imamın namaz için çıkacağı vakte kadar devam eder. İbnu'l-Kasım ile Ali b. Ziyad da şunu rivâyet etmektedirler: Eğer güneşin doğuşundan önce (evinden) çıkarsa yolda giderken ve oturduğu yerde güneş doğuncaya kadar tekbir getirmez. Şayet güneş doğduktan sonra evinden çıkarsa yolda namazgâha ulaşınca kadar tekbir getirsin, oturunca da, imam hutbeyi okumak üzere çıkıncaya kadar tekbirini sürdürsün.

İmam Malik'e göre Ramazan bayramı ile Kurban bayramı arasında bir fark yoktur. Şafiî'nin görüşü de bu şekildedir.

Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Kurban bayramında tekbir getirir, fakat Ramazan bayramında tekbir getirmez. Ancak delil onun aleyhinedir. ⁽¹⁾ Delil yüce Allah'ın: **"Tâ ki.. Allah'ı büyük tanıyasınız"** buyruğudur. Diğer taraftan bu, bayram günüdür ve senede bir daha tekerrür etmez. O bakımdan Kurban bayramında olduğu gibi bu bayram için çıkış halinde tekbir getirmek sunnet kılınmıştır.

Dâraikutnî, Ebu Abdurrahman es-Sülemî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: (Selef) Ramazan bayramında tekbiri Kurban bayramındaki tekbirden daha ileri derecede getiriyorlardı. ⁽²⁾

İbn Ömer'den gelen rivâyette de şöyle denilmektedir: Rasûlullah (s.a) Ramazan bayramı günü evinden çıktığı andan itibaren namazgaha varıncaya kadar tekbir getirirdi. ⁽³⁾

Yine İbn Ömer'den şu rivâyet gelmiştir: Kurban bayramı ile Ramazan bayramı günü (sabah vaktinde) namazgâha gitti mi, namazgâha ulaşınca kadar açıktan tekbir getirirdi. Daha sonra da imam gelene kadar tekbir getirmeyi sürdürürdü. ⁽⁴⁾

Peygamber (s.a)'ın ashabından olsun başkalarından olsun ilim ehlinin çoğunluğu -İbnu'l-Münzir'in naklettiğine göre- Ramazan bayramında tekbir getirileceği görüşündedirler. İbnu'l-Münzir der ki: Bunu el-Evzaî İlyas'tan nakletmiştir. Şafîî de Şevval hilalini gördüğünde şöyle dermiş: İnsanların tek tek ve topluca tekbir getirmelerini, bu tekbirlerini ertesi günü namazgâha gide ne kadar ve imam da namaza (kıldırarak üzere) çıktığı vakte kadar açıktan sürdürmelerini arzu ediyorum. Aynı şekilde hacca gitmeyen kimseler için de Kurban bayramı gecesi böyle yapmaları hoşuma gider.

İki bayram namazının hükmü ile bu bayramlarda tekbir getirmenin hükmüyle ilgili açıklamalar ileride: **"O en yüce Rabbinin adını tesbih et"** (el-A'lâ, 87/1) buyruğunu ve: **"el-Kevser (108. sûre)"**i açıklarken -yüce Allah'ın izniyle- gelecektir.

20- Tekbirin Sözleri:

Malik ve bir grup ilim adamına göre tekbir şu sözlerle getirilir: (Üç defa) Allahu ekber, Allahu ekber, Allahu ekber denilir. Bu tekbir şekli Cabir b. Abdullah'tan rivâyet edilmiştir. Kimi ilim adamı ise tekbir arasında tehlil getirir (la ilahe illâllah, der) ve tesbihte bulunur (subhanallah, der) Kimisi de şöy-

(1) Ancak Ebu Hanife'nin görüşü şöyledir: Ramazan bayramı namazını kılmak üzere namazgaha giderken içinden tekbir getirmek menduptur. Tekbir bir rivâyete göre namazgaha varınca, diğerine göre namaza kadar sürdürülür. Ebu Yusuf ile Muhammed açıktan tekbir getirilir, derler. Kurban Bayramında namaza giderken açıktan tekbir getirileceğini ise bütün fukahâ ittifakla kabul etmişlerdir. (Dr. Vehbe ez-Zuheylî, *el-Fıkhü'l İslâmî*, II, 381)

(2) *Dâraikutnî*, II, 44

(3) *Dâraikutnî*, II, 44

(4) *Dâraikutnî*, II, 45

le der: Allahu ekber kebira. Velhamdulillahi kesirâ. Ve subhanallahi bükra-
ten ve esilâ. (Allah en büyüktür, Allah'a çok çok hamd-ü sena olsun. Sabah
akşam Allah'ı tesbih ederim).

İbnu'l Mübarek Ramazan bayramı günü namaza çıktığında: Allahu ekber,
Allahu ekber la ilahe illallah vellahu ekber ve lillâhil hamd. Allahu ekberu
alâ mâ hedânâ (Allah en büyüktür, Allah en büyüktür, Allah'tan başka ilah
yoktur, evet Allah en büyüktür, hamd yalnız Allah'ındır, bizi hidâyete erdir-
diği için Allahu ekber) diye tekbir getirirdi.

İbnu'l-Münzir der ki: Malik bu konuda belli ifadeler tayin etmezdi. Ahmed
de der ki: Bu konuda genişlik vardır.

İbnu'l Arabî de der ki: "İlim adamları mutlak olarak tekbiri tercih etmiş-
tir. Kur'an-ı Kerim'in zahirinden anlaşılan da budur. Ben de görüş olarak bu-
na meyilliyim."

21- Hidâyete İlettiği İçin Allah'ı Büyük Tanımak:

Yüce Allah: "Tâ ki... Allah'ı sizi doğru yola ilettiğine karşılık büyük ta-
nıyasınız ve şükredesiniz" diye buyurmaktadır. Bir görüşe göre; hristiyan-
lar oruç tutmaları gereken günleri değiştirip saptıklarından dolayı (Allah si-
zi Ramazan ayına ilettiğinden dolayı büyük tanıyınız). Bir diğer görüşe gö-
re de: Cahilliyyenin yapmış olduğu atalarla övünüp neseblerle yarışmayı geç-
mişlerin menkıbelerini sayıp dökme yerine O sizi doğruya iletmiştir. (Onun
için Allah'ı tekbir ediniz, büyük tanıyınız).

Bir diğer görüşe göre ise: Allah'ı size gönderdiği şer'î hükümlerle hakka
ilettiği için ta'zim edesiniz diye. Buna göre bu buyruk genel bir anlam ifa-
de etmektedir.

"Ve tâ ki şükredesiniz" buyruğunun anlamına dair açıklamalar ise daha
önceden (el-Bakara, 2/52. âyet 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا
دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

186. Kullarım sana Benim hakkımda sorarlarsa şüphesiz Ben pek
yakınım. Bana dua ettiğinde dua edenin duasını kabul ederim.
O halde onlar da Bana icabet ve Bana iman etsinler. Tâ ki doğ-
ru yola ulaşmış olsunlar.

Buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Allah'a Dair Soru Sormak ve Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Kullarım sana Benim hakkımda sorarlarsa.."** buyruğunun anlamı şudur: Kullarım sana hak ma'buda dair soru sorarlarsa onlara bildir ki: O pek yakındır. İtaatin ecrini verir. Dua edenin duasını kabul eder. Kulun oruç namaz ve buna benzer yaptıklarını bilir.

Bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında farklı görüşler vardır. Mukatil der ki: Hz. Ömer, (bir Ramazan günü) yatsı namazından sonra hanımı ile birlikte olmuş daha sonra buna pişman olup ağlamıştı. Rasûlullah (s.a)'ın yanına gelerek durumu ona bildirmiş ve üzüntülü bir şekilde geri dönmüştü. Bu olay, konu ilgili ruhsatın inişinden önce idi. Bunun üzerine: **"Kullarım sana Benim hakkımda sorarlarsa şüphesiz Ben pek yakınım"** âyeti nazil oldu.

Bir diğer görüşe göre önceleri uyuduktan sonra yemek yemeyi terk farz idi. Onlardan birisi uyuduktan sonra yemek yedi, sonra da pişman oldu. Bunun üzerine bu âyet-i kerime tevbenin kabulü ve sözü geçen hükmün neshini belirtmek üzere nazil oldu ki ileride (187. âyette) buna dair açıklamalar gelecektir.

el-Kelbî'nin Ebû Salih'ten onun da İbn Abbas'tan rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiş: Yahudiler şöyle dedi: Sen bizim ile sema arasında beşyüz yıl bulunduğunu ve her bir semanın kalınlığının yine bu kadar olduğunu ileri sürdüğün halde Rabbimiz bizim dualarımızı nasıl işitir? Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

el-Hasen der ki: Bu âyet-i kerimenin iniş sebebi şudur: "Birtakım kimse-ler Rasûlullah (s.a)'a: Rabbimiz yakın mıdır, O'na fısıldaşarak dua edelim, yoksa uzak mıdır O'na yüksek sesle seslenelim, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.

Ata ve Katade der ki: Yüce Allah'ın: **"Rabbimiz buyurdu ki: Bana dua edin ki Ben de duanızı kabul edeyim"** (el-Mü'min, 40/60) buyruğu nazil olunca kimileri: Hangi vakitte O'na dua edelim? diye sordular. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

2- Yüce Allah'ın Yakınlığı:

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Ben pek yakınım"** buyruğunun anlamı, duayı kabul etmek suretiyle yakınlıktır. Bir görüşe göre de ilmiyle, bir diğer görüşe göre ise Ben velilerime (mü'min dostlarıma) lütuf ve ni'metlerimle pek yakınım, anlamına geldiği belirtilmiştir.

3- Dua, İbadet ve Kabul:

"Bana dua ettiğinde dua edenin duasını kabul ederim" yani Ben Bana ibadet edenin ibadetini kabul ederim. Buna göre burada **"dua"** ibadet anlamındadır. **"İcabet"** de kabul etmek anlamındadır. Bunun delili Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiği şu hadis-i şeriftir: en-Numan b. Beşir Peygamber (s.a)'ın

şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Dua ibadetin kendisidir. Çünkü: **"Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua ediniz duanızı kabul edeyim."** (el-Mü'min, 40/60)" (1)

Görüldüğü gibi burada Hz. Peygamber "dua"ya ibadet adını vermiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir: **"Muhakkak büyüklük taslayarak Benim ibadetimden yüzçevirenler pek yakında hor ve hakir olarak cehenneme gireceklerdir."** (el-Mü'min, 40/60). Burada da "ibadet", bana dua etmeyi dahi kibirlerine yedirmeyenler, demektir.

Yüce Allah bu âyet-i kerimede dua etmeyi emir buyurmuş, duaya teşvik etmiş ve onu ibadet diye adlandırmış, onların dua ve ibadetlerini kabul edeceği vadinde bulunmuştur.

Leys, Şehr b. Havşeb'den, o Ubade b. es-Samit'ten rivâyetle (Ubade) dedi ki: Rasûlullah (s.a)'ı şöyle buyururken dinledim: "Ümmetime üç şey verildi ki peygamberler dışında kimseye verilmemiştir. Allah bir peygamber gönderdi mi: Bana dua et ben de duanı kabul edeyim, diye buyururdu. Buna karşılık bu ümmete de: **"Bana dua edin Ben de duanızı kabul edeyim"** diye buyurmuştur. Allah daha önceden bir peygamber gönderdi mi o peygambere: Dinde senin için herhangi bir zorluk kılmamıştır, diye buyururdu. Allah bu ümmete de: **"Dinde size güçlük vermedi"** (el-Hacc, 22/78) diye buyurmuştur. Yine Allah daha önceden bir peygamber gönderdi mi o peygamberi kavmine karşı bir şahit kıları. Allah bu ümmeti de bütün insanlara karşı şahitler kılmıştır." (2)

Halid er-Rib'î şöyle dermiş: Yüce Allah'ın: **"Bana dua edin, Ben de duanızı kabul buyurayım"** (el-Mü'min, 40/60) buyruğu ile bu ümmete olan lütfu gerçekten hayret vericidir. Bir taraftan onlara dua etmelerini emretmekte, diğer taraftan -arada herhangi bir şart koşmaksızın- dualarını kabul edeceğini va'd buyurmaktadır. Orada bulunanlardan birisi ona: Ne gibi? diye sorunca şu şekilde cevap verir: Mesela yüce Allah'ın: **"İman edip salih amel işleyenlere.. müjdele"** (el-Bakara, 2/25) buyruğunda bir şart vardır. Buna karşılık: **"İman edenlere Rableri katında muhakkak bir kadem-i sıdk (amelleri için güzel bir ecir) olduğunu müjdele"** (Yunus, 10/2) buyurmaktadır. Burada da amel şartı koşulmamıştır. Bir diğer örnek yüce Allah'ın şu buyruğundadır: **"Dini yalnız O'na halis kılanlar olarak Allah'a dua ediniz."** (el-Mü'min, 40/14) Bu buyrukta (dini halis kılmak) şartı vardır. Buna karşılık: **"Bana dua edin Ben de duanızı kabul edeyim"** (el-Mü'min, 40/60) buyruğunda ise bir şart yoktur. Bundan önceki ümmetler ihtiyaçları için peygamberlerine gider ve peygamberlerinin bu ihtiyaçlarını Allah'tan dua edip istemelerini talep ederlerdi. (3)

(1) *Ebû Dâvûd*, Vitr 23; *Tirmizî*, Duâ 1 Tefsir 2. sûre 16 ile 40. sûre; *İbn Mâce*, Duâ 1; *Müsned*, IV, 267, 271, 276.

(2) et-Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 556

(3) et-Tirmizî el-Hakîm, a.g.e., II, 556-557

Peki, kimi zaman kişi dua ettiği halde bu duası kabul olunmamaktadır. Bunun sebebi nedir? diye sorulursa buna cevap şudur: Yüce Allah'ın işaret ettiğimiz her iki âyetteki (2/186 ile 40/60. âyet) buyruğunun hakkın kendisi olduğu bilinmelidir. Ancak bu kayıtsız ve şartsız olarak dua eden herkesin ve duada istenen herşeyin istisnasız olarak kabul edilmesini gerektirmez. Şanı yüce Allah bir diğer âyet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: *"Rabbini ya yalvara yakara ve gizlice dua edin. Şu bir gerçektir ki O haddi aşanları sevmeyiz."* (el-A'raf, 7/55) Bilerek ya da bilmeyerek büyük bir günah üzerinde ısrar eden herkes haddi aşan bir kimsedir. O haddi aşanları sevmediğini haber vermektedir. Peki böyle bir kimsenin duasını nasıl kabul buyurur? Haddi aşmanın ise pek çok çeşitleri vardır. Buna dair açıklamalar burada ve yüce Allah'ın izniyle A'raf Sûresi'nde (işaret edilen âyet-i kerimede) gelecektir.

Kimi ilim adamı da şöyle demektedir: "Dilediğim takdirde duasını kabul ederim" demektir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"O da dilerse dua ettiğiniz şeyi açar (giderir)"* (el-En'âm, 6/41) O takdirde bu iki buyruk mutlak ve mukayyed kabilinden buyruklar olurlar.

Peygamber (s.a)'ın kendisi de üç hususu Allah'tan dilemiş, ona bunlardan iki tanesi verilmiş bir tanesi verilmemiştir. ⁽¹⁾ Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle el-En'âm Sûresi'nde (6/65. âyet) gelecektir.

Eu hususta şöyle de denilmiştir: Bu buyrukla verilen haberden kasıt, bütün mü'minlere şanı yüce Rablerinin bu vasıfta olduğunu bildirmektir. O genel olarak dua edenlerin duasını kabul eder. Kula pek yakındır, duasını işitir. Onun içinde bulunduğu sıkıntıyı bilir. O bakımdan onun duasına dilediği şey ile ve dilediği şekilde cevap verir: *"Kıyamete kadar duasını kabul etmeyecek Allah'tan başka kimseye dua eden kişiden daha sapık kim olabilir?"* (el-Ahkâf, 46/5)

Kimi zaman efendi kölesinin isteğine baba oğlunun isteğine cevap verir ancak isteğini vermeyebilir. O bakımdan dua edilmesi ile birlikte bu cevap verme kaçınılmaz olarak husûle gelmektedir. Çünkü "kabul ederim, icabet ederim" buyrukları bir haberdur. Haber ise nesholmaz. Çünkü neshedildiği takdirde haber veren yalan söylemiş olur. Bu açıklamaya İbn Ömer'in Peygamber (s.a)'dan rivâyet ettiği şu hadis-i şerif delalet etmektedir: "Her kime dua etmesi kolaylaştırılırsa ona icabet kapıları da açılır." ⁽²⁾ Yüce Allah Hz. Davud'a şöyle vahyetmiştir: Kullarımdan zalim olanlara Bana dua etmesinler, de. Çünkü Ben kendim için dua edenin duasını cevaplandırmayı takdir buyurdum. Ve Ben zalimlerin duasına cevap verecek olursam, onlara lanet ederim.

Bir kesim de şöyle demiştir: Allah her duayı kabul eder. Bu kabul ya dün-

(1) Bk. *Müslim* Fiten 20; *Tirmizî*, Fiten 14; *İbn Mâce*, Fiten 9, 22; *Muvatta'*, Kur'ân 35; *Müsned*, V, 109

(2) *Tirmizî*, Deavât 101 de: "Sizden kime dua kapıları açılırsa, ona rahmet kapıları açılır" şeklinde.

yada açıkça ortaya çıkar, ya da Allah dua edenin günahını bağışlar ya da o duayı onun adına ahirete saklar.

Çünkü bu konuda Ebu Said el-Hudrî Rasûlullah (s.a)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Muhtevasında günah ve akrabalık bağına kesmek bulunmayan bir dua ile dua eden her bir müslümana mutlaka Allah bu duası karşılığında üç şeyden birisini verir: Ya çabucak (dünyada) ona dua edip istediğini verir. Ya (ahirete) onun için saklar, ya da onun benzeri bir kötülüğü ondan alıkoyar." Bunun üzerine ashab-ı kiram: O halde biz de çokça dua ederiz, deyince Hz. Peygamber: "Allah'ın bağıışı daha da çoktur" diye cevap verir. Bu hadisi Ebu Ömer b. Abdî'l-Berr rivâyet etmiş, Ebu Muhammed Abdülhak sahih olduğunu belirtmiştir. Muvatta'da ise senedi munkatı'dır. (1) Ebu Ömer der ki: Bu hadis-i şerif yüce Allah'ın: "*Bana dua ediniz Ben de duanızı kabul edeyim*" (el-Mü'min, 40/60) buyruğunun tefsiri olarak zikredilmektedir. İşte bütün bu şekiller duanın kabul edilmesi kabilindendir. (2)

İbn Abbas da der ki: Ben dua eden herkesin duasını kabul ederim, demektir. Eğer duasında dilediği şey onun için dünyada rızık olarak tayin edilmiş ise o istediğini ona veririm. Eğer dilediği şey dünyada ona rızık olarak tayin edilmemişse (ona sahip olacağı takdir edilmemişse ahirette) onun için saklı tutulur.

Derim ki: Ebu Said el-Hudrî'den gelen hadis-i şerif her ne kadar üç halde birisinde duanın kabul edileceğini ifade etmekte ise de duanın kabul olunmasını engelleyen haddi aşmaktan uzak durmak ile ilgili olarak yaptığımız açıklamaların doğruluğuna hadis-i şerifteki: "Mahiyetinde günah veya akrabalık bağına kesmek olmadıkça" ifadeleri delildir. Müslim ayrıca "acele etmedikçe" kaydını da eklemektedir. Müslim bunu Ebu Hureyre'den o da Peygamber (s.a)'den şöylece rivâyet etmektedir: "Mahiyetinde günah veya akrabalık bağına kesmek bulunmadıkça ve acele istemedikçe kulun yaptığı dua kabul olunur." Ey Allah'ın Rasûlü, acele istemek ne demektir? diye sorulunca Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kul, dua ettim, yine dua ettim fakat duamın kabul olunduğunu görmedim. Bu sefer dua etmekten usanır ve duayı terkeder." (3)

Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd da Ebu Hureyre'den Rasûlullah (sa)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedirler: "Acele edip de ben dua ettiğim halde duam bir türlü kabul olunmadı, demediği sürece sizin (her) birinizin duası kabul olunur." (4)

İlim adamlarımız (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) şöyle demişlerdir: "Duası kabul olunur" buyruğu duanın kabul olunacağının vücûbunu haber ver-

(1) *Muvatta*, Kur'ân 36

(2) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, V, 344-345; *el-İstizkâr*, VIII, 165-166

(3) *Müslim*, Zikr 92

(4) *Buhârî*, Deavât 22; *Müslim*, Zikr 90, 91; *Ebû Dâvûd*, Vitr 23; *Tirmizî*, Deavât 12; *İbn Mâce*, Dua 7; *Muvatta*, Kur'ân 29.

mek anlamına geldiği gibi, bu kabulün olabileceğini haber vermek anlamına da gelebilir.

Eğer bu, kabulün gerçekleşeceğinin vücubunu haber vermek anlamında ise, duanın kabulü sözü geçen üç halden birisi ile gerçekleşir anlamındadır. Kul: Ben dua ettim de duam kabul olunmadı, dediği takdirde ise bu üç husustan herhangi birisinin meydana gelmesi sözkonusu olmaz ve artık dua bu şekillerden herhangi birisiyle kabul olunma imkânını kaybeder.

Şâyet duanın kabul edilmesinin mümkün olması anlamına geliyor ise, o takdirde duanın kabul olunması özel olarak duasında talep ettiği şeyin yerine getirilmesiyle sözkonusu olur. Bunun gerçekleşmesini ise dua eden kimsenin: "Dua ettiğim halde duam bir türlü kabul olunmadı" demesi engeller. Çünkü bu, Allah'tan ümit kesmek ve yakînin zayıflığı kabilindendir. Allah'ın gazabına uğramak kapsamına girer.

Derim ki: Haram yemek ve bu manada olan davranışlar da duanın kabul olunmasına engeldir. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır: "Adam saç sakalı birbirine karışmış, toza bulanmış haliyle uzun yolculuk yapar, ellerini semaya doğru uzatarak: Yarabbi yarabbi (diye dua eder) bununla birlikte onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, beslendiği haramdır. Böyle birisinin duası nasıl kabul olunur?" (1)

Burada bu soru bu niteliklere sahip olan kimsenin duasının kabul olunmasının uzak bir ihtimal olduğunu ifade edecek bir üsluptadır.

Buna göre duanın kabul olunması için dua edende, duanın kendisinde ve duada istenen şeyde birtakım şartların bulunması kaçınılmazdır.

Dua edende aranan şartların bir kısmını şöylece sıralayabiliriz:

1- Allah'tan başka ihtiyacını karşılamaya kadir kimsenin bulunmadığını ve ihtiyacının gerçekleşmesi için gerekli araç ve vasıtaların O'nun kabzasında olduğunu, O'nun müsahhar kılmasıyla müsahhar kıldığını bilmesi.

2- Samimi bir niyet ve tam bir kalp huzuru ile dua etmesi. Çünkü yüce Allah gafil ve başka şeylerle oyalanan kalple yapılan duayı kabul etmez.

3- Haram yemekten uzak durması.

4- Dua etmekten usanmaması.

Yapılan duada istenen şeylerde aranan şartlara gelince:

Şer'an istenmesi ve yapılması caiz olan işlerden olması. Nitekim hadis-i şerifte: "Günahı gerektirici veya akrabalık bağı koparıcı bir duada bulunmadıkça" diye buyurmaktadır. Hadis-i şerifte geçen "günah" kavramının kapsamına insanın günah kazanmasına sebep teşkil eden bütün hatalı davranışlar, "akrabalık bağı" kapsamına ise bütün müslümanların hakları ve onlara haksızlıklar da girmektedir.

Sehl b. Abdullah et-Tusterî der ki: Duanın şartları yedidir. Birincisi tazarru, ondan sonra havf, reca, devamlılık, huşû, genellik ve helal yemek gelir.

(1) *Müslim*, Zekat 65; *Tirmizî*, Tefsir 2. sûre, h. 37; *Müsned*, II, 328

İbn Ata der ki: Duanın rükünleri, kanatları, sebepleri ve vakitleri vardır. İğfer duanın rükünleri gerçekleşirse dua güç kazanır. Kanatlarına sahip olursa semaya doğru uçar. Vakitlerine denk gelirse umduğunu elde eder. Sebeplerine denk düşerse de başarı sağlar. Duanın rükünleri kalbin huzuru, kalp inceliği, Allah Teala'ya itaatle boyun eğmek ve huşudur. Kanatları sıdktır (doğruluk ve samimiyettir.) Kabul olunduğu vakitler seher vakitleridir. Sebepleri ise Muhammed (s.a)'e salât-ü selam getirmektir.

Şöyle de denilmiştir: Duanın dört tane şartı vardır. Bunların ilki yalnız kaldığında kalbini korumak, başkaları ile birlikte olduğunda dilini korumak, gözü helal olmayan şeye bakmaktan korumak, karnı da haram olan şeylerden korumaktır.

Yine denildiğine göre duanın şartlarından bir tanesi de kullanılan ifadelerde lahn (dil açısından bozukluk) bulunmamasıdır. Nitekim şairlerden birisi şöyle demiştir:

سَادِي رَبِّهِ بِاللَّحْنِ لَيْتُ كَذَاكَ إِذَا دَعَا لَا يَجِيبُ

"Rabbine Leys lahnedererek dua ediyor

Bu şekilde Rabbine dua ettiği zaman O da duasını kabul etmez."

İbrahim b. Ethem'e: Bize ne oluyor ki dua ettiğimiz halde duamız kabul olunmuyor? denilince şöyle cevap vermiştir: Çünkü sizler Allah'ı bildiğiniz halde O'na itaat etmiyorsunuz. Rasûlünü bildiğiniz halde onun sünnetine uymuyorsunuz. Kur'ân'ı bildiğiniz halde gereğince amel etmiyorsunuz. Allah'ın nimetlerini yediğiniz halde bu ni'metlere şükretmiyorsunuz. Cenneti bildiğiniz halde cenneti istemiyorsunuz. Cehennemi bilip onu tanıdığınız halde ondan kaçmıyorsunuz. Şeytanı bildiğiniz halde ona karşı savaş açmıyor, aksine ona uygun davranıyorsunuz. Ölümü bildiğiniz halde onun için hazırlanmıyorsunuz. Kendi ellerinizle ölüleri gömdüğünüz halde ibret almıyorsunuz. Kendi kusurlarınızı terkedip insanların kusurlarıyla uğraşıp duruyorsunuz.

Hız. Ali (r.a) da Nevf el-Bikalî'ye şöyle demiş: Ey Nevf, şüphesiz Allah Hız. Davud'a şöyle vahyetmişti: İsrailoğullarına, Benim evlerimden herhangi birisine ancak tahir kalplerle, huşu duyan gözlerle ve tertemiz ellerle girsinler. Çünkü Ben yarattıklarımdan herhangi birisine yapılmış bir haksızlık bulunduğu sürece onlardan hiç birisinin duasını kabul etmeyeceğim. Ey Nevf, sakın şair ve arîf (belli kimselerin ihtiyaçlarını yöneticiye götürmekle görevli kimse) şurtî (yöneticilerin güvenlik sorumlu ve yardımcıları) vergi toplayıcısı, öşür toplayıcısı olmayasın. Çünkü Hız. Davud, gecenin bir vaktinde namaza kalktı ve şöyle dedi: Bu öyle bir vakittir ki herhangi bir kul bu vakitte dua edecek olursa mutlaka o saatte onun duası kabul olunur. Bundan ise arîf, şurtî, vergi toplayıcısı, öşür toplayıcısı, tanbur ya da davul çalıcısı müstesnadır.

İlim adamlarımız der ki: Dua eden kimse Allah'ım dilersen bana ver, Allah'ım dilersen bana mağfiret buyur, Allah'ım dilersen bana merhamet buyur,

demesin. Duasında ve dileğinde böyle bir meşiet lafzını kullanmasının. Ancak dilediğini, yaptığını bilen bir kimsenin edası ile Allah'tan istesin. Diğer taraftan dua ederken "dilersen" diye bir ifade kullanmakda, adeta Allah'ın mağfiretine, vereceği ihsanına ve rahmetine bir çeşit ihtiyacı yokmuş gibi bir anlam vardır. Bir kimsenin başkasına: Bana şunu vermeyi arzu ediyorsan verebilirsin, demesi gibi. Böyle bir ifadeyi kişi ancak ihtiyacı olmamakla birlikte muhtaç olmadığı kimselere kullanır. Duasında zorunlu olarak ihtiyaç duyan bir kimse duasını kesin olarak yapar, duasında talep ettiği şeye zorunlu olarak ihtiyaç duyan bir kimsenin edası ile duada bulunur.

Hadis imamları -lafız Buhârî'ye ait olmak üzere- Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Sizden herhangi bir kimse dua ettiği zaman kararlı ve kat'î ifadelerle dua etsin, hiçbir zaman Allah'ım dilersen bana ver demesin. Çünkü zaten O'nu zorlayacak kimse yoktur." (1)

Muvatta'da da: "Allah'ım dilersen bana mağfiret et, dilersen bana rahmet buyur (demesin)" (2) şeklindedir.

İlim adamlarımız der ki: "Kesin ve kararlı ifadelerle dua etsin" ifadesi mü'minin dua ederken bütün gayretini ortaya koyması, duasının kabul olunacağını umması, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi gerektiğine delildir. Çünkü o, Kerim (son derece cömert ve lütfkâr) birisine dua etmektedir. Süfyan b. Uyeyne der ki: Kişinin kendi halini (kusurlu olduğunu) bilmesi hiçbir kimseyi dua etmekten alıkoymasın. Çünkü Allah, mahlukatın en kötüsü olan İblis'in dahi duasını kabul etmiştir. İblis: Rabbim, diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver, deyince Allah: **"Sen kendisine mühlet verilenlerdensin"** diye cevap vermiştir.

Duanın çoğunlukla kabul olunduğu bir takım zaman ve halleri vardır. Mesela seher vakti, oruç açma zamanı, ezan ile kamet arasındaki vakit, Çarşamba günü öğle ile ikindi arası, zorunluluk ve zaruret zamanları, yolculuk ve hastalık hali, yağmurun yağdığı vakit, Allah yolunda savaş için saf olunduğu vakit gibi. Bütün bunların duanın kabul olunma ihtimalini yükselteceğine dair rivâyetler gelmiştir. Yeri geldikçe bunlar açıklanacaktır.

Şehr b. Havşeb'in rivâyetine göre Umm ed-Derda kendisine şöyle demiş: Ey Şehr, vücudunda hiç ürperme hissediyor musun? Evet hissediyorum, deyince şöyle dedi: O vakit Allah'a dua et. Çünkü o vakitte dua kabul olunur.

Cabir b. Abdullah der ki: Rasûlullah (s.a) Fetih Mescidi'nde üç gün dua etti. Pazartesi, Salı ve Çarşamba günü iki namaz arasında onun duası kabul olundu, yüzünden sevindiğini anladım. Cabir der ki: Ben de önemli ve ağır bir durumla karşılaştığım her seferinde mutlaka o anı araştırır ve o anda dua ederim. Duamın kabul olunduğunu bilirim.

(1) *Buhârî*, Tevhid 31, Deavât 21; *Müslim*, Zikir 7, 8; *Ebû Dâvûd*, Vitr 23; *Tirmizî*, Deavât 77

(2) *Muvatta'*, Kur'ân 28

4- Doğru Yola Ulaşmak İçin:

Yüce Allah'ın: **"O halde onlar da Bana icabet ve Bana iman etsinler"** buyruğu ile ilgili olarak Ebu Reca el-Horasanî der ki: "Bana icabet etsinler; Bana dua etsinler, demektir. İbn Atiyye der ki: Dualarını kabul etmemi Benden istesinler demektir.

Bu (kip) istisnalar dışında birşeyin talep edilmesini ifade eden "istif'al" babıdır. Mesela, "Allah müstağnîdir" türünden ifadeler de bu babın (bu anlama gelmeyen) istisnaları arasındadır.

Mücahid ve başkaları şöyle demiştir: Benim kendilerini çağırdığım iman yani itaat ve amel hususunda onlar Benim isteğimi yerine getirsinler, demektir.

Cevap vermek ve isticabetin aynı anlama geldiği de söylenmektedir. Şa-irin şu sözleri bu kabildendir:

فلم يستجبه عند ذاك مجيب

"O esnada hiçbir cevap veren onun isteğine cevap vermedi."

Bu buyrukta yer alan "sin" harfî zaid, lam ise emir lamıdır. **"İman etsinler"** buyruğu da böyledir. Buradaki emir lam'ının sükûn olması fiilin yalnızca geleceğe ait olmasından dolayıdır. Bu bakımdan şart için kullanılan (اِنْ) edatına benzemektedir. Bu lam'ın fiil dışında kullanılmadığından dolayı sakin olduğu da söylenmiştir.

Reşâd (doğru yol); batılın, sapıklığın zıddıdır. Merâşid yola götüren şeyler; erşed yol; en doğru en mutedil yol anlamındadır. Reşde kelimesi "zina"nın zıddı (yani nikah) anlamındadır. Umm Raşid, farenin künyesi, reşdan oğulları ise bir Arap boyudur. Bu açıklamalar el-Cevherî tarafından yapılmıştır. el-Herevî de der ki: Rüşd, reşed ve reşad hidâyet ve dosdoğru olmak demektir. Yüce Allah'ın: **"Tâ ki doğru yola ulaşmış olsunlar (yerşudûn)"** buyruğu da bu anlamdadır.

أَحِلُّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَّامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَّامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187. Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz. Allah nefislerinize karşı hainlik etmekte olduğunuzu bildiğinden tevbenizi kabul etti ve sizi affetti. Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın size takdir ettiğini isteyin. Fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tarafınızdan ayırdedilinceye kadar yeyin için. Sonra orucu geceye kadar tamamlayın. Mescidlerde itikâfta bulunduğunuzda ise kadınlarınıza yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Sakın onlara yaklaşmayın. İşte Allah âyetlerini insanlara böylece açıklar. Takvâ sahibi olsunlar diye.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı otuzaltı başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"... size helâl kılındı"** buyruğu, bundan önce yaklaşmanın haram olmasını, sonradan bu hükmün neshedilmesini gerektirmektedir.

Ebû Dâvûd'un İbn Ebi Leyla'dan rivâyetine göre İbn Ebi Leyla şöyle demiş: Arkadaşlarımız bize anlatarak dedi ki: Kişi orucunu açıp yemek yemeden önce uyuduğunda sabahı edinceye kadar yemek yiyemezdi. Bir seferinde Hz. Ömer (eve) geldi ve hanımının yanına gelmesini istedi. Hanımı da: Daha önce uyudum, demişti. Hz. Ömer ise onun mazeret uydurduğunu sandı ve hanımına yaklaştı. Ensardan bir adam (evine) vardı, yemek getirilmesini istedi ona: Sana birşeyler ısıncaya kadar bekleyiver, dediler o da uyudu. Sabahı ettiklerinde bu âyet-i kerime indi. Bu âyet-i kerimede de: **"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı"** buyruğu vardır. ⁽¹⁾

Buhârî'nin rivâyetine göre ise el-Berâ' şöyle demiş: Muhammed (s.a)'ın ashabından herhangi bir adam oruçlu olup da iftar hazır olduğunda iftardan önce eğer uyumuş ise o gece ve ertesi gün akşama kadar oruç açmazdı. Ensardan olan Kays b. Sırma oruçlu idi. -Bir rivâyette: Gündüzün hurma bahçelerinde çalışırdı ve oruçlu idi.- İftar vakti gelince hanımının yanına varıp; sende yiyecek birşey var mı? diye sorunca hanım: Hayır, dedi. Fakat senin için yiyecek birşey isteyeyim. Gün boyunca çalışan birisi idi. Uyku bastırdı. Hanımı gelip onun uyumakta olduğunu görünce: Yazık sana, dedi. Ertesi gün, gün ortasında baygın düştü. Bu durumdan Peygamber (s.a)'a söz edildi bunun üzerine **"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı"** âyeti indi. Bundan dolayı da pek çok sevindiler. Yine (bu âyette): **"Fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tarafınızdan ayırdedilinceye kadar yiyin için"** buyruğu da nazil oldu. ⁽²⁾

Yine Buhârî'de el-Bera'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ramazan ayı

(1) *Ebû Dâvûd*, Salât 28 (Uzunca 506 no'lu hadisın son bölümü) ve bk. *Siyâm* 1

(2) *Buhârî*, Savm 15; *Ebû Dâvûd*, Savm 1; *Tirmizî*, Tefsir 2. sûre 15; *Nesâî*, Siyâm 29.

oruca nazil olunca Ramazan boyunca hanımlarına yaklaşıyorlardı. Kendilerine hainlik eden bazıları vardı. Bunun üzerine yüce Allah : **“Allah nefislerinize karşı hainlik etmekte olduğunuzu bildiğinden tevbenizi kabul ve günahlarınızı affetti”** buyruğunu indirdi. (1)

Burada sözü geçen **“hainlik etmek”**ten kasıt, Ramazan gecelerinde hanımlara yaklaşmak suretiyle kendinize hainlik etmektir. Allah’a isyan eden bir kimse eğer kendisinin cezalandırılmasını gerektiren bir iş yaptıysa kendi kendisine hainlik etmiş olur.

el-Kutebî der ki: Hainliğin asıl anlamı kişiye belli birşey emanet edilmekle birlikte onun bu hususta emaneti yerine getirmemesidir.

Taberî'nin naklettiğine göre Hz. Ömer, Peygamber (s.a)'ın yanında bir gece sohbet ettikten sonra evine döner. Hanımının uyumuş olduğunu görür. Hanımına yaklaşmak isteyince hanımı ona: Ben uyumuş bulunuyorum deyince, o hanımına: Hayır uyumamışsın, dedi ve hanımına yaklaştı. Ka'b b. Malik de aynı duruma düştü. Ertesi günü Hz. Ömer Peygamber (s.a)'ın yanına gidip; Allah'a ve sana özür beyan ediyorum, dedi. Nefsim bana (emre karşı gelmeyi) süslü gösterdi ve bunun sonucunda hanımına yaklaştım. Benim için bu hususta bir ruhsat (bir çıkar yol) bulabiliyor musun? Hz. Peygamber bana: Bunu yapmak sana yakışmazdı ya Ömer, dedi. Hz. Ömer evine ulaşınca ona haberci gönderip Kur'ân-ı Kerim'deki bir âyet ile mazur görüldüğünü ona bildirdi.

Bunu en-Nehhas ve Mekkî zikretmektedir. Bir diğer rivâyete göre Hz. Ömer uyumuş, daha sonra hanımına yaklaşıp, Peygamber (s.a)'ın yanına gelip durumu bildirince şu âyet-i kerime nazil olmuş: **“Allah nefislerinize karşı hainlik etmekte olduğunuzu bildiğinden tevbenizi kabul ve sizi affetti. Artık onlara yaklaşın...”** âyeti nazil oldu.

2- Oruç Gecesi:

Yüce Allah'ın: **“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak”** buyruğunda “gece” zaman zarfıdır. Cins ismi olduğundan dolayı tekil gelmiştir.

Rafes (yaklaşmak) ise, cimadan kinayedir. Çünkü yüce Allah kerim olduğundan kinayeli ifadeler kullanır. Bu açıklamayı İbn Abbas ve es-Süddî yapmıştır. ez-Zeccâc der ki: Rafes, erkeğin hanımından bütün isteklerini ifade eden kapsamlı bir kelimedir. el-Ezherî de bu şekilde açıklamıştır.

İbn Arefe de der ki: Burada Rafes'ten kasıt cimadır.

Yine Rafes açıktan açığa cimayı sözkonusu etmek ve onu ifade etmek demektir. Şair der ki:

وَيُرَيْنَ مِنْ أُنْسِ الْحَدِيثِ زَوَانِيَا وَبِهِنَّ عَنْ رَفَثِ الرِّجَالِ نِفَارًا

“Güzel konuşmalarından dolayı zinakâr gibi görünürler
Halbuki erkeklerin yaklaşmasından da nefret ederler.”

(1) *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 27

Rafes kelimesinin asıl anlamının çirkin söz söylemek olduğu da söylenmiştir. Çirkin söz söylendiğinde bu kökten gelen fiiller kullanılır. Şairin şu beyiti bu kabildendir:

وَرُبَّ اسْرَابٍ حَجِيجٍ كُظِمَ عَنْ اللَّفَا وَرَفَّتِ التَّكْلَمُ

“Nice hacı kafilesi vardır ki boş sözlerden

Ve çirkin söz söylemekten kendilerini alıkoyarlar.”

Şanı yüce Allah'ın: **“Kadınlarınıza yaklaşmak”** buyruğunda “rafes” kelimesi “ilâ:...a” harfi ile geçişli yapılmıştır. Halbuki normalde bu fiil bu harf ile geçişli olmaz. Bu harf ile geçişli yapılması yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi, içli dışlı olmayı ifade etmek üzere kullanılan “el-ifdâ” anlamına hamledilmiş olarak geldiğindendir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **“Birbirinize (ilâ) karışmış bulunuyorsunuz.”** (en-Nisâ, 4/21) Yine yüce Allah'ın: **“Şeytanları ile (ilâ) başbaşa kaldıklarında...”** (el-Bakara, 2/14) buyruğu da -önceden de geçtiği gibi- bu şekildedir. Yüce Allah'ın: **“O gün bunlar cehennem ateşi içinde (alâ) kızdırılacak...”** (et-Tevbe, 9/35) Çünkü konuşma esnasında “demiri ateşte (fi) kızdırdım” denilir. İleride buna dair açıklamalar gelecektir.

Yine yüce Allah'ın: **“Onun emrine (den-dan anlamına gelen: an ile) muhalefet edenler... çekinsinler.”** (en-Nur, 24/63) buyruğu da bu kabildendir. Bu buyruk O'nun emrinden sapan, emrinden uzaklaşan kimseler diye açıklanmıştır. Çünkü konuşma esnasında: “Zeyd'e muhalefet ettim” denilir (ve herhangi bir harfi cer kullanılmaz).

Yüce Allah'ın şu buyruğu da bunun gibidir: **“Mü'minlere (bi) çok merhametlidir.”** (el-Ahzab, 33/43) Buradaki “rahim” kelimesinin şu buyrukta yer alan “raûf” kelimesinin anlamına geldiği kabul edilmiştir: **“Mü'minlere (bi) cidden şefkatli (raûf) ve merhametlidir.”** (et-Tevbe, 9/128) Nitekim “ra'fet” kökü be ile kullanıldığı halde “rahmet” kökünden gelen kelimeler bu harf ile birlikte kullanılmaz. Şu kadar var ki anlamı itibariyle ona uygun düştüğünden geçiş hususunda da onun gibi kullanılmış olmaktadır. Ebû Kebir el-Huzelî'nin şu beyiti de bu kabildendir:

حَمَلْتُ بِهِ فِي لَيْلَةٍ مَرْؤُودَةً كَرَّهًا وَعَقْدَ نِطَاقِهَا لَمْ يُحْلَلْ

“Ona korkulu bir gecede hamile kaldı

İstemeyerek ve kuşağının bağı çözülmezsizin.”

Burada görüldüğü gibi “hamile kaldı” fiili “be” harfiyle geçiş yapmıştır. Halbuki bu fiilin, (arada başka bir harf olmaksızın) bizzat mef'ule geçiş yapması gerekir. Şu buyrukta olduğu gibi: **“Annesi onu zorlukla taşıdı ve zorlukla bıraktı.”** (el-Ahkâf, 46/15) Fakat şair burada “ona hamile kaldı” derken “be” harfini kullanmıştır. Çünkü burada bu kelime ona gebe (habilet) kaldı anlamındadır ki, bu da “be” harfiyle kullanılır.

3- Erkek Kadın Birbirlerinin Örtüsüdür:

Yüce Allah'ın: **"Onlar sizin için bir elbisedir"** buyruğu mübtedâ ve haberdir. **"Siz de onlar için bir elbisesiniz."**

Elbise aslında bildiğimiz gibi kumaştan örtüler hakkında kullanılır. Daha sonra eşlerin birbirleri ile kaynaşmasına "elbise" denilmiştir. Çünkü onların cesetlerinin birbirlerine kaynaşması, birbirlerinden ayrılmamaları elbiseye benzetilmektedir. Nâbiğa el-Ca'dî şöyle der:

إذا ما الضَّجِيعُ ثَنَى جِدَهَا تَدَاعَتْ فَكَانَتْ عَلَيْهِ لِيَاسًا

"Onunla yatan onun boynunu büktü mü
O da üzerine düşer ve üstünde bir elbise olur."

Yine Nâbiğa şöyle der:

لَبْتُ أَنَسًا فَانَيْتُهُمْ وَأَفَيْتُ بَعْدَ أَنَسٍ أَنَسًا

"Birtakım kimselerle bir süre bir arada bulundum
(libas kökünden gelen lebise) ve onları yokettim
Ve bazı kimseleri yokettikten sonra diğer bazısını da yokettim."

Kimileri de şöyle demiştir: Birşeyi örtüp onun etrafını çevreleyene de "libas" denilir. O bakımdan eşlerden her birisinin ötekini -haberde de varid olduğu üzere- helal olmayan şeylere karşı örtmesi anlamına geldiğinden dolayı da "libas" tabiri kullanılmış olabilir.

Bir diğer açıklamaya göre: Burada elbise denilmesinin sebebi her birisinin aralarındaki ilişkiyi başkalarının gözünün görmesine karşı bir örtü olduğundan dolayıdır.

Ebu Ubeyd ve başkaları da şöyle der: Kadın hakkında kocasına: O senin elbisendir, yatağındır ve izarındır, denilir. Nitekim adamın birisi Hz.Ömer'e hitaben şöyle demiştir:

أَلَا أَبْلَغُ أَبَا حَفْصٍ رَسُولًا فَدَى لَكَ مِنْ أَخِي ثَقْلًا إِزَارِي

"Ebu Hafs'a haber götür ey elçi
Güvenilir bir kardeşi ona: İzarım sana feda olsun (diyor)"

Ebu Ubeyd der ki: Burada "hanımlarım sana feda olsun" demek istemektedir. Canım feda olsun, anlamına geldiği de söylenmiştir.

er-Rabi' der ki: Bundan kasıt: Onlar sizin için yatak, siz de onlar için yorgansınız anlamındadır. Mücahid de der ki: Yani onlar sizin için bir sükûnet kaynağıdır. Yani siz birbirinizle sükûn bulursunuz, demektir.

4- Nefse Hainlik Günahı ve Bu Günahlardan Tevbenin Kabulü:

"Allah nefislerinize karşı" oruç gecelerinde uyuduktan sonra size yasak kılınan karı-kocanın birbirlerine yaklaşması ve yemek yemek hususun-

da birbirinize danışarak **"hainlik etmekte olduğunuzu bildiğinden tevbenizi kabul ve sizi affetti."**

Burada geçen: **"Nefislerinize karşı hainlik etmek..."** buyruğu yüce Allah'ın: **"Sonra sizler kendinizi öldürüyorsunuz."** (el-Bakara, 2/85) buyruğunun birbirinizi öldürüyorsunuz, anlamına gelmesi gibidir.

Bu buyruğun onlardan her birisinin kendi öz nefisine hainlik ettiğini kınatması ihtimali de vardır. Kişinin kendisine hainlik etmesi ifadesi daha önceden de geçtiği gibi, bu işin zararının ona ait olması bakımındandır.

Yüce Allah'ın: **"Tevbenizi kabul.. etti"** buyruğunun iki anlama gelme ihtimali vardır: Biri, nefislerine hainlik etmelerinden tevbe etmelerini kabul etmesi; diğeri ise onlara ruhsat vermek ve yasak olanı mübah kılmak suretiyle yüklerini hafifletmesi. Yüce Allah'ın: **"Allah sizin bunu sayamayacağınızı bildiği için.. tevbenizi kabul etti."** (el-Müzzemmil, 73/20) yani yükünüzü hafifletti, buyruğunu andırmaktadır.

Hataen öldürme ile ilgili açıklamaların akabinde yer alan şu buyruğu da bu kabildendir: **"Buna gücü yetmezse Allah tarafından bir tevbe olmak üzere iki ay aralıksız oruç tutmalıdır."** (en-Nisa, 4/92) Burada da "tevbe olmak üzere" buyruğu, yükünüzü hafifletmek üzere anlamındadır. Çünkü hata yoluyla başkasını öldüren kimse kastı olmadığından dolayı tevbe etmesini gerektiren bir iş yapmamıştır.

Yine yüce Allah bir başka âyet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: **"Andolsun ki Allah Peygamberini ona uyan muhacirlerle ensarın tevbesini kabul buyurdu."** (et-Tevbe, 9/117) Her ne kadar Peygamber (s.a)'ın tevbe etmesini gerektiren bir durumu yoksa da yüce Allah bunu burada böylece zikretmektedir.

"Sizi affetti" buyruğundaki affın günahın affedilmesi anlamına gelme ihtimali de vardır, genişlik ve kolaylık sağlama anlamına gelme ihtimali de vardır. Peygamber (s.a)'ın şu hadis-i şerifinde buyurduğu gibi: **"Vaktin ilk zamanları Allah'ın rızası, son zamanları ise Allah'ın affıdır."** (1) Burada Allah'ın affından kasıt, O'nun kolaylık sağlaması ve genişlik vermesi demektir.

Buna göre **"Allah.. bildiğinden"** buyruğunun anlamı, bu işin meydana gelişini müşahade ile bilmesi şeklindedir. **"Tevbenizi kabul..... etti"** ise bu davranışlar sizden fiilen sadır olduktan sonra tevbenizi kabul etti, yani yükünüzü hafifletti; **"affetti"** yani kolaylık sağladı, demektir.

Âyet-i kerimede geçen **"hainlik etmekte olduğunuzu"** buyruğu da az önceden de geçtiği gibi hiyanet'ten gelmektedir. İbnu'l-Arabî der ki: Zahid alimler şöyle der: İşte ilahî inâyet ve makamın yüksekliğinin şerefi böyle olmalıdır. Ömer (r.a) kendi nefisine hainlik etti, Allah bunun sebebiyle o hainliğin tevbesini ümmete şeriat kıldı. Onun için Allah ümmetin yükünü hafifletti, Allah ondan razı olsun ve onu razı etsin.

(1) Dâraakutnî, 1, 250

"Artık onlara yaklaşın!" Âyet-i kerimede geçen (**mübâşeret**): Cimâdan kınayedir. Yani Allah size daha önceden haram kıldığı bu işi size helal kılmıştır. Cinsel ilişkiye "**mübâşeret**" denilmesinin sebebi, erkek ve kadının beşerelerinin (tenlerinin) birbirlerine yapışmasından dolayıdır. İbnu'l-Arabî der ki: "İşte bu da âyetin nüzul sebebinin Hz. Ömer'in hanımıyla cima etmesi olduğunu Kays'ın açlığı olmadığını göstermektedir. Çünkü eğer sebep Kays'ın açlığı dolayısıyla yemek yemek olsaydı yüce Allah burada: "Şimdi artık yeyiniz" demeliydi. Yüce Allah'ın burada hanımlara yaklaşmakla başlaması âyetin, kendisi sebebiyle indiği önemli olayın o olmasındandır."

5- "**Hanımlara Yaklaşmak**"tan Gaye:

".... ve Allah'ın size takdir ettiğini isteyin" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas, Mücahid, el-Hakem b. Uyeyne, İkrime, el-Hasen, es-Süddî, er-Rabî' ve ed-Dahhak şöyle demişlerdir: Bunun anlamı çocuk isteyindir. Buna delil ise bu buyruğun: **"Artık onlara yaklaşın"** buyruğunun akabinde gelmesidir. İbn Abbas der ki: Allah'ın bizim için yazdığı şey Kur'ân-ı Kêrim'dir. ez-Zec-cac da der ki: Yani orada sizin için mübah kılınan ve size emrolunan şeyler ile Kur'ân'ı isteyin (ona uygun hareket edin), demek istiyor. Yine İbn Abbas ve Muaz b. Cebel'den rivâyet edildiğine göre bunun anlamı Kadir Gecesi'ni arayındır. Bunun, ruhsatı ve genişliği isteyin, anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu açıklama Katade tarafından yapılmıştır.

İbn Atıyye de şöyle der: Bu güzel bir görüştür. "Size takdir ettiğini" yani sizin için takdir buyurduğu cariye ve hanımları "isteyin" anlamına geldiği de söylenmiştir.

Hasan-ı Basrî ve Hasan b. Kurra (أَبْنُ كُرَّةٍ) kelimesini tabi olmaktan gelen (وَأَتَّبِعُوا) diye okumuştur. (Allah'ın size yazdığına uyun, demek olur). İbn Abbas böyle bir okuyuşu caiz görür bununla birlikte öbür okuyuşu "aramaktan gelen anlamıyla" tercih etmiştir.

6- **Yiyiniz, İçiniz..**

Yüce Allah'ın: **"Fecrin... 'yiyin için"** buyruğu Kays'ın başından gelen olayın cevabını teşkil etmektedir. Bundan önceki ise Hz. Ömer'in başından geçen olayın cevabıdır. Hz. Ömer'in başından geçen olayın öne alınması daha önemli olduğundan dolayıdır.

7- **Fecrin Beyaz ve Siyah İpliği:**

"Fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tarafınızdan ayırdedilinceye kadar yeyin, için" buyruğu, yemenin ve içmenin nihaî sınırını belirtmektedir. Tan yerinin ağarmasından itibaren belli bir süre geçmedikçe herhangi bir kimse için "ayırdetme"nin sözkonusu olması ve yemesinin haram olması sahih olamaz.

Bununla birlikte imsak etmeyi gerektiren ve "ayırdetme"nin anırsı hususunda farklı görüşler vardır. Cumhur şöyle demiştir: Bu vakit *mağn* ve *nola* doğru ufukta yayılan tan yeridir. Haberler bu doğrultuda geldiği gibi, *lalâm* bel-delerinde de uygulama bu şekilde yapılagelmıştır.

Müslim'in Semura b. Cündeb (r.a)'dan rivâyetine göre o şöyle demiş: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Bilal'in ezan okuması ile (yukarı doğru) uzunlaşmasına görülen ufuktaki beyazlık şu şekilde (enine doğru) yayılınca kadar sahur yemekten sizi alıkoymasın." Bunu (hadisin ravilerinden birisi olan) Hammad (b. Zeyd) elleriyle göstererek yani enine doğru yayılmadıkça, diye açıkladı. (1)

İbn Mes'ud'un rivâyet ettiği hadiste de şöyle denilmektedir: "Fecir bu şekilde olan değildir. -Hz. Peygamber bu arada parmaklarını bir araya getirip yere doğru indirdi- Fakat bu şekilde olandır. -Bu sefer her iki elinin işaret parmaklarını üstüste koyarak ellerini yana doğru uzattı.-" (2)

Darakutnî de Abdurrahman b. Abbas'tan şunu rivâyet etmektedir: Abdurrahman b. Abbas'a ulaştığına göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "Fecir iki tanedir. Kurdun kuyruğunu andıran fecir hiçbir şeyi helal kılmaz haram da kılmaz. Ufukta enine doğru yayılıp giden fecirde ise (sabah) namaz kılmak helal olur ve (oruç için) yemek haram olur." Ancak bu hadis-i şerif mürseldir. (3)

Bir kesim de şöyle demiştir: Geçmesi gereken vakit tan yerinin ağarmasından sonra (aydınlığının) yollarda ve evlerde hissedilmesi ileler. Bu rivâyet Hz. Ömer, Huzeyfe, İbn Abbas, Talk b. Ali, Ata b. Ebi Rebah, el-A'meş Süleyman ve başkalarından imsakın yolda ve dağların tepelerinde tan yerinin açıkça ortaya çıkmasıyla gerektiği şeklinde nakledilmiştir. Mesruk der ki: Onlar fecir diye sizin bu fecir kabul ettiğinizi saymıyorlardı. Onlar evleri (aydınlığıyla) doldurana fecir sayarlardı.

Nesâî de Asım'dan onun Zir'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Huzeyfe'ye dedik ki: Rasûlullah (s.a) ile hangi vakitte sahur yedin? Dedi ki: O vakit gündüzdür. Şu kadar var ki güneş daha doğmamış idi. (4)

Darakutnî de Talk b. Ali'den şunu rivâyet etmektedir: Allah'ın Peygamberi buyurdu ki: "Yeyiniz, içiniz. Yukarı doğru çıkan (aydınlık) sizi aldatmasın. Kırmızı (şafağı) görünceye kadar yeyin ve için." (5) Darakutnî der ki: Kays b.

(1) *Müslim*, Siyâm 41- 43; *Ebü Dâvûd*, Savm 18; *Tirmizî*, Savm 15; *Nesâî*, Siyâm 30; *Müsned*, V, 13

(2) *Müslim*, Savm 39; *Nesâî*, Siyâm 30; *Müsned*, V, 7, 9, 13, 18

(3) *Dârakutnî*, II, 165. Ancak orada ravi, Abdurrahman b. Abbâs değil, Abdurrahman b. Sevban'dır. Yine *Dârakutnî*'de yer alan bundan bir önceki hadisin râvisi ise *Dârakutnî*'nin sahabe olduğunu kaydettiği Abdurrahman b. Âiş yoluyla gelmekte ve senedinin "sahih" olduğunu da bildirmektedir.

(4) *Nesâî*, Siyâm 20.

(5) *Dârakutnî*, II, 166.

Talk güçlü bir ravi değildir. Ebû Dâvûd da der ki: Bu Yemameli (ravi)lerin tek başlarına rivâyet ettikleri hadislerdendir. ⁽¹⁾

Taberî der ki: Onları bu kanaate götüren şudur: Oruç gündüzün tutulur. Onlara göre de gündüz güneşin doğması ile başlar ve batması ile biter. Bu hususta dil bilginlerinin görüş ayrılıklarına dair açıklamalar daha önceden (2/164. âyet 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Rasûlullah (s.a)'ın buna dair: "Bu gecenin siyahlığı ile gündüzün beyazlığıdır" ⁽²⁾ şeklindeki buyruğu bu hususa dair kesin ve nihai hükümdür. Yüce Allah'ın: "**Sayıli günlerde..**" (el-Bakara, 2/184) diye buyurması da böyledir.

Dârakutnî'nin rivâyetine göre Aîşe (r.anha) Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Her kim tan yerinin çıkmasından önce oruca niyet etmezse onun için oruç yoktur." Bu hadisi Abdullah b. Abbad tek başına el-Mufaddal b. Fedale'den bu isnad ile rivâyet etmiştir, senetteki bütün raviler sika (güvenilir) ravilerdir. ⁽³⁾

Hiz. Hafsa'dan gelen rivâyete göre de Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Tan yerinin ağarmasından önce oruç kararını vermeyenin orucu yoktur." Bu hadisi de Abdullah b. Ebubekir merfu olarak rivâyet etmiştir. O ise rivâyet ettiği merfu hadislerde sika olanlardandır. Ayrıca Hiz. Hafsa'dan kendi sözü ve merfu' olarak da rivâyet edilmiştir. ⁽⁴⁾

Bu iki hadiste cumhurun tan yeri (fecir) ile ilgili olarak görüşlerinin lehine bir delil vardır. Aynı şekilde fecirden önce niyetsiz orucun men edildiğini de göstermektedir ki, Ebu Hanife'nin konu ile ilgili görüşüne muhaliftir.

8- Niyetin Vakti:

Oruç ibadetlerden bir ibadettir. Niyetsiz sahih olamaz. Şari' de bu niyet için fecirden yapılmasını vakit olarak tayin etmiştir. Durum böyle olduğuna göre "tan yerinin ağarmasından sonra yemek, içmek caizdir" nasıl söylenebilir?

Buhârî ve Müslim Sehl b. Sa'd'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Yüce Allah'ın: "**Beyaz iplik siyah iplikten tarafınızdan ayırdedilinceye kadar yeyin için**" buyruğu nazil oldu, ancak "fecrin" buyruğu nazil olmadı. Bazı kimseler oruç tutmak istediklerinde ayaklarına bir siyah ve bir beyaz iplik bağlar ve bu iki iplik açık bir şekilde birbirinden ayırt edinceye kadar yeyip içmesine devam ederlerdi. Daha sonra yüce Allah "**fecrin**" buyruğunu indirdi. Böylelikle onlar bununla (fecrin ağarması ile başlayan) gündüzün beyazlığını kastettiğini öğrenmiş oldular." ⁽⁵⁾

(1) *Ebû Dâvûd*, Savm 18

(2) *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 28, Savm 16; *Müslim*, Sıyâm 33; *Ebû Dâvûd*, Savm 18; *Nesai*, Sıyâm 29; *Tirmizî*, Tefsir 2. sûre 17.

(3) *Dârakutnî*, II, 171-172. Ebu't-Tayyib'in hadis ile ilgili talikine de bakınız.

(4) *Dârakutnî*, II, 172

(5) *Buhârî*, Savm 16, Tefsir 2. sûre 28; *Müslim*, Sıyâm 35

Adiy b. Hatim'den: Dedi ki: ey Allah'ın Rasûlü, dedim, beyaz iplik ile siyah iplik ne demektir? Bildiğimiz iki iplik mi? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Eğer iki ipliği ayırdedecek şekilde görecekt olursan (o vakte kadar yemeye devam edersen) anlayışı kıt bir kimsesin demektir. -Hz. Peygamber devamla buyurdu ki:- Hayır burada kasıt, gecenin siyahlığı ile gündüzün beyazlığıdır." Bu hadisi de Buhârî rivâyet etmiştir. (1)

Fecre "iplik" denilmesi görülen beyazlığın ip gibi uzunlamasına görülmesindendir. Şair der ki:

الخيطة الأبيض ضوء الصبح مُنْقَلِقٌ والخيطة الأسود جنح الليل مكتومٌ

"Beyaz iplik sabahın (karanlığı) yarıp çıkan aydınlığıdır

Siyah iplik ise gecenin gizli olan kanadıdır."

Arapçada "**iplik** (hayt)" renk demektir. "**Fecr**" ise akıp giden suyu ifade eden bir masdardır. Asıl anlamı itibariyle yarmak demektir. Bundan dolayı güneşin doğduğu yerden güneş ışıklarının müjdecisi olarak çıkan tan yerinde ışıkları görüldü, anlamına "fecd" kullanılır. Bu ise ufukta enine doğru yayılan ve açıkça görülen gündüzün aydınlığının başlangıcıdır. Araplar buna açıkladığımız gibi "**beyaz iplik**" derler. Ebû Dâvûd el-İyadî der ki:

فلما اضاءت لنا سُدَّةٌ ولاح من الصبح خيطٌ انا را

"Gece karanlığı bizim için aydınlanınca

Ve sabahın etrafı aydınlatan ipi görüldünce."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

قد كاد يبدو وبدت نباشره وسَدَفُ الليل البهيم ساتره

"Görölmek üzereydi ve nitekim göründü onun belirtileri

Kapkaralık gecenin örtüsü ise onu örtüyordu."

Araplar fecre "sadi" adını da verirler. Fecd insidâ' oldu, ifadeleri buradan gelmektedir. Bısr b. Ebi Hazim, ya da Amr b. Madikerib şöyle der:

تسرى السُّرْحَانُ مفترشاً يديه كان بياضَ لَبَنٍ صَدِيعٍ

"Aslanı ön ayaklarını yaymış görürsün

Yelesinin beyazlığı adeta tan yeri gibi."

eş-Şemmah, tan yerini saçın ortadan ayrılması yerine benzeterek şöyle der:

إذا ما الليل كان الصبح فيه أشق كـمـفـرق الرأس الدهين

"Gece bitip sabah oldu mu

Onu zeytinyağı sürölmüş başın saçlarının ayrılması gibi, yaran bir çizgi olur."

(1) Buhârî, Tefsir 2. sûre 28. "Anlayışı kıt" anlamındaki "aridu'l-kafâ" yerine "çok uyku" anlamında "aridu'l-visâde" tabiriyle: Müslim, Siyâm 33.

Araplar apaçık olan bir iş hakkında: Bu sabahın felakı (aydınlığın karanlığı yarması yani fecri) fecrin ağarması, sabahın habercileri (tan yeri aydınlığı) gibidir, derler. Şair de şöyle demiştir:

فوردت قبل أنبلاج الفجر وابن ذكاء كامن في كفر

“Tan yerinin ağarmasından önce geldi o
Gündüz de henüz gece karanlığında gizliydi.”

9- Orucun Vakti ve Keffaret:

Yüce Allah: **“Sonra orucu geceye kadar tamamlayın”** buyruğu ile geceyi yemek, içmek ve cima için bir zaman, gündüzü de oruç zamanı olarak tesbit etmiştir. Böylelikle her iki zaman bölümünün hükümlerini açıklamış ve her ikisi arasında farklılık olduğunu belirtmiştir. Gündüzün geceye mübah kıldığı şeylerin hiç birisi -önceden de açıklandığı gibi- yolcu ya da hasta olanlar dışındakilere mübah değildir.

Sözü geçenlerin dışında Ramazan gününde oruç açan bir kimsenin bu oruç açması ya kasten ya da unutarak olabilir. Eğer birinci şekil, yani kasten oruç açma sözkonusu ise bu hususta İmam Malik şöyle demiştir: Ramazan gününde yemek yiyerek, su içerek ya da cima ederek kasten oruç açan bir kimse hem kaza orucu tutar, hem keffarete bulunur. Çünkü İmam Malik *Muvatta*’ında, Müslim de *Sahih*’inde Ebu Hureyre’den şunu rivâyet etmektedirler: Adamın birisi Ramazanda oruç açtı, Rasûlullah (s.a) bir köle azad etmek yahut arka arkaya iki ay oruç tutmak veya altmış yoksula yemek yedirmek suretiyle keffarete bulunmasını emretti.⁽¹⁾ Şa’bî de bu görüştedir.

Şafiî ve başkaları ise şöyle demektedir: Bu şekilde bir keffaret sadece cima ile oruç bozan kimseye hastır. Bu da yine Ebu Hureyre’nin rivâyet ettiği şu hadis-i şerif dolayısıyladır:

Adamın birisi Rasûlullah (s.a)’a gelip, helak oldum ey Allah’ın Rasûlü dedi. Hz. Peygamber (s.a): “Seni helak eden nedir?” diye sorunca adam dedi ki: Ramazan ayında hanıma yaklaştım...⁽²⁾ Bu hadiste sırasıyla keffaret olarak yerine getirilmesi gerekenler sıralanmaktadır. Bu hadisi Müslim de rivâyet etmiştir.

Bu görüşün sahipleri bu hadis-i şerifteki durumu bir önceki hadiste geçen durum ile birlikte ele alır ve bunların ikisi aynı olaydır, derler. Ancak böyle bir iddia kabul edilmez. Aksine bunlar birbirlerinden farklı iki ayrı olaydır. Çünkü bu olayların anlatılış şekli birbirinden farklıdır. Ve keffaretin (bir önceki hadiste) herhangi bir kayda bağlı olmaksızın iftar edenin yükümlülüğü olduğunu belirtmiştir. O bakımdan keffaret mutlak olarak lazımdır. İşte Malik, onun mezhebine mensup arkadaşları, Evzaî, İshak, Ebu Sevr, Ta-

(1) *Müslim*, Siyâm 84; *Muvatta*, Siyâm 28

(2) *Buhârî*, Savm 30, 31; *Müslim*, Siyâm 81; *Muvatta*, Siyâm 28.

berî ve Ibnu'l-Münzir de bu görüşü kabul etmiştir. Ayrıca bu Ata'dan gelen bir rivâyette de böylece zikredilmektedir. el-Hasen ve ez-Zûlri'den de böyle gelmiştir. Şafîî'nin de bu görüşü kabul edip benimsemesi gerekir. Çünkü Şafîî şöyle demektedir: Hallerin çatışması ile birlikte tafsilatlı bir şekilde olayların hükümlerinin açıklamasının terkedilmesi hükmün umumî oluşuna delildir. Ayrıca Şafîî kaza ile birlikte ceza görmesini de vacip görmüştür. Çünkü ayın hürmetini (saygınlığını) çiğnemiş bulunmaktadır.

10- Ramazanda Kocasının Cimada Bulunduğu Kadının Durumu:

Ramazan ayında kocası tarafından kendisi ile ilişki kuran kadının ne ile yükümlü olduğu hususunda da ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Malik, Ebu Yusuf ve re'y ashabı: Kocanın üzerine düşen ne ise kadına da o düşer, demişlerdir.

Şafîî ise kadının sadece bir keffarete bulunması gerekir. İster kocasına kendi isteğiyle cevap versin, isterse kocası onu zorlamış olsun, der. ⁽¹⁾ Çünkü Peygamber (s.a) bu hususta soru soran kimseye tek bir keffaret ile cevap vermiş ve teferruatlı bir şekilde ona durumu açıklamamıştır.

Ebu Hanife'den rivâyet edildiğine göre ise eğer kadın isteyerek kocasına teslim olmuş ise onların her birisinin birer keffarete bulunması gerekir. Şâyet karısını zorlamış ise o zaman kocanın tek bir keffarete bulunması gerekir, başka bir yükümlülük sözkonusu değildir. Bu, aynı zamanda Malikî olan Suhun b. Said'in de görüşüdür.

Malik der ki: Bu durumda kocaya iki keffaret düşer. Ashabının çoğunluğuna ve İmam Malik'in mezhebine göre ulaşılması gereken sonuç da budur.

11- Oruçlu Olduğunu Unutarak Cima Eden ya da Yemek Yiyen:

İlim adamları oruçlu olduğunu unutarak hanımıyla cima eden ya da yemek yiyen kimsenin hükmü hakkında da farklı görüşlere sahiptirler. Şafîî, Ebu Hanife, arkadaşları ve İshak şöyle derler: Her iki durumda da herhangi bir sorumluluğu yoktur. Kaza etmesi de keffarete bulunması da gerekmez.

Malik, Leys ve Evzaî ise: Orucunu kaza etmesi gerekir, keffaret gerekmez, derler. Buna benzer bir görüş Ata'dan rivâyet edilmiştir. Yine Ata'dan gelen rivâyete göre eğer (unutarak) cima etmiş ise keffarete bulunması gerekir ve şöyle der: Böyle bir iş unutarak yapılamaz.

Zahirîlerden bir grup ilim adamı da şöyle demektedir: İster unutarak ister kasten hanımıyla cima etsin hem kaza hem de keffarete bulunması gerekir. Bu aynı zamanda Ibnu'l-Macuşun ve Abdülmelik'in de görüşüdür. Ahmed b.

(1) Şafîî mezhebinde kadın için keffâret hiçbir şekilde söz konusu değildir. (Dr. ez-Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, II, 669) keffâret yalnız cimâ' eden (erkek) hakkında sözkonusudur. Bir görüşe göre ikisi içindir ve bunu koca yüklenir. Her birisine birer keffaret düşer ve bunu da koca yüklenir denilmiştir. (Muhammed ez-Zuhrî el-Ğamrâvî, *es-Sıra-cu'l-Vehhâc*, I, 145-146).

Hanbel de bu görüştedir. Çünkü keffareti gerekli gören hadis-i şerif unutan ile kasten bu şekilde oruç açan kimse arasında fark gözetmemektedir.

İbnu'l-Münzir der ki: Böyle kimse için herhangi bir sorumluluk yoktur.

12- Unutarak Yemek Yiyen ve Kasten Hanımıyla Cima Eden:

Malik, Şafiî, Ebu Sevr ve re'y ashabı derler ki: Unutarak yemek yese, bunun ise orucunu bozduğunu zannettiğinden dolayı kasten hanımıyla cima etse, böyle bir kimsenin orucunu kaza etmesi gerekir, keffaret gerekmez. İbnu'l-Münzir der ki: Biz de bu görüşü kabul ederiz.

(Malikî) mezhebindeki bir görüşe göre ise, eğer cür'etkârlık ederek ve önemsemeyerek orucunun hürmetini kasten çiğnemiş ise hem kaza etmesi, hem de keffarete bulunması gerekir. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Halbuki Malik'in kabul ettiği asıl ilkeye göre keffarete bulunmaması gerekir. Çünkü unutarak yemek yiyen bir kimse ona göre oruç açan bir kimse gibidir. O gününün kazasını yapar. Böyle bir kimse oruçsuz olduğu halde hangi şeyin hürmetini (saygınlığını) çiğnemiş olur ki?

Malik'in dışındakilere göre ise oruçlu olduğunu unutarak yemek yiyen hiçbir kimse oruçsuz sayılmaz.

Derim ki: Sahih olan da budur. Cumhur da bu görüşü kabul etmiştir: Unutarak yemek yiyen ya da içen bir kimsenin kaza yapması gerekmez ve onun tuttuğu oruç tamdır. Çünkü Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Oruçlu bir kimse unutarak yemek yese yahut unutarak içse bu şanı yüce Allah'ın ona sürüklediği bir rızıktır. Böyle bir kimse için kaza yoktur. -Bir rivâyette de şöyle denilmektedir:- Bu kimse orucunu tamamlasın, çünkü Allah ona yemek yedirmiş ve içirmiştir." Bu hadisi Darakutnî rivâyet etmiş ve: Bunun isnadı sahihtir, bütün ravileri sika ravilerdir, demiştir. ⁽¹⁾

Ebu Bekr el-Esrem der ki: Ben Ebu Abdullah'a Ramazanda unutarak yemek yiyen bir kimse hakkında soru sorulurken şöyle dediğini dinledim: Ebu Hureyre'den gelen hadise göre üzerine birşey düşmez. Daha sonra Ebu Abdullah Malik dedi ki: Malik'in böyle bir kimsenin kazada bulunması gerekir, dediğini ileri sürmektedirler dedi ve güldü. İbnu'l-Münzir de der ki: Böyle bir kimseye birşey düşmez. Çünkü Peygamber (s.a) unutarak yemek yiyen ya da içen bir kimse hakkında "orucunu tamamlar" diye buyurmuştur. Hz. Peygamber "orucunu tamamlar" dediğine göre o kişi de orucunu tamamlayacak olursa orucu tam ve eksiksiz bir oruç olur.

Derim ki: Unutarak oruç yiyen bir kimse için kaza sözkonusu olmadığına, orucu da tam bir oruç olduğuna göre kasten cimada bulunduğu takdirde o kimsenin orucunu kaza etmesi ve keffarete bulunması gerekir. -Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- tıpkı unutmadan orucunu açan kimse gibi olur.

(1) *Dârakutnî*, II, 178; ayrıca bk. *Buhârî*, Eymân 15; *Dârimî*, Savm 23.

Bizim ilim adamlarımız kazada bulunması gereğine şu sözleriyle delil getirirler: Oruç tutandan istenen deliksiz bir şekilde tam bir gün oruç tutmaktır. Çünkü yüce Allah: **"Sonra orucu geceye kadar tamamlayın"** diye buyurmaktadır. Bu kişi ise tam bir oruç tutmamıştır. O halde bu tam gün oruç tutma sorumluluğu onun üzerinde olduğu gibi kalmaktadır. Belki de (orucunun tamamlanmasını emreden) hadis hükmünün hafifliği dolayısıyla tatavvu orucu hakkındadır.

Buhârî ile Müslim'in Sahih'lerinde şöyle denilmiştir: "Her kim oruçlu iken unutarak yemek yese yahut içse orucunu tamamlasın." (1)

Burada orucun kazasından söz edilmemektedir. Ve buna herhangi bir şekilde değinilmemiştir. Ele alınan husus ise, bundan dolayı sorumluluğun düştüğü ve orucunu tamamlamaya ve bitirmeye devam etmesi emrinden ibaretir. Eğer tutulan oruç farz oruç ise, bizim sözünü ettiğimiz kazasını yapması gerektiğine dair açıklamalarımıza delil olur. Şâyet oruç nafle ise unutarak yemek yiyen kimse için kaza yükümlülüğü olmaz. Çünkü Peygamber (s.a): "Ona kaza gerekmez" diye buyurmuştur.

Derim ki: Bizim ilim adamlarımızın ileri sürdükleri delil budur ve sahihtir. Şu kadar var ki şari'den bizim sözünü ettiğimiz delil de sahih olarak gelmiştir. Açık ve sarih nas ile bu hüküm gelmiştir ki, bu da Ebu Hureyre'nin Peygamber (s.a)'dan şöyle buyurduğuna dair rivâyetidir: "Her kim Ramazan ayında unutarak oruç açarsa onun için kaza da yoktur, keffaret de yoktur." Bu hadisi Darakutnî rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Bu hadisi tek başına İbn Merzuk -ki o sika bir ravidir- el-Ensarî'den rivâyet etmiştir. (2)

Böylelikle (ilim adamlarımızın) sözünü ettikleri ihtimal ortadan kalkmış ve müşkil sona ermiş olmaktadır. Celal ve kemal sahibi olan Allah'a hamdolsun.

13- Orucu Bozan ve Bozmayan Şeyler:

Şanı yüce Allah oruçlu iken yapılması yasak olan yemek-içmek ve cımâ'dan ibaret hususları açıklamakla birlikte öpmek, dokunmak ve buna benzer tene tene değmesi olan mübaşeretten söz etmemektedir. Bu ise hanımını öpen ve mübaşeret edenin orucunun sahih olduğuna delildir. Çünkü kullanılan ifadeden anlaşılan (fehva) geceleyin mübah kılınan şeylerin oruçlu iken gündüzün haram kılındığına delildir ki; bu şeyler de kaydettiğimiz üç husustur. Ayrıca bu buyrukta başka şeylere herhangi bir delalet yoktur. Bunların dışında kalan şeylerin oruçluya haram olduğunu söyleyebilmek için delilin bulunması gerekir. Bu bakımdan bu hususta yaygın bir ihtilaf söz konusu olmuştur. Selef alimleri de bu hususta farklı kanaatlere sahiptir ki bunlardan bir tanesi de mübaşeretir.

(1) Buhârî, Savm, 26; Müslim, Siyâm 171; İbn Mâce, Siyâm 15.

(2) Darakutnî, II, 178

Bizim (Malikî mezhebinin) ilim adamlarımız der ki: Kendinden emin olmayan ve nefesine hakim olamayan kimse için mübaşeretle bulunmak mekruhtur. Böylelikle mübaşeretin orucu ifsad edecek şeye sebep olması önlenmiş olur.

Malik Nafi'den rivâyet ettiğine göre Abdullah b. Ömer (r. anhumâ) oruçlu kimsenin öpmesini ve mübaşeretle bulunmasını yasaklıyordu. ⁽¹⁾

Bu -Allahu a'lem- bunların meydana getireceği sonuçlardan korktuğu içindir. Eğer öpmekle birlikte tehlikeden korunabilirse onun için bir vebal yoktur. Mübaşeretle bulunması halinde de durum böyledir. Buhârî de Hz. Aişe'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Peygamber (s.â) oruçlu olduğu halde (hanımlarını) öpüyor ve mübaşeret ediyor idi. ⁽²⁾

Oruçlunun hanımını öpmesini mekruh görenler arasında Abdullah b. Mes'ud ve Urve b. ez-Zübeyr de vardır. İbn Mes'ud'dan bunun yerine bir gün kaza etmesi gerektiğine dair bir rivâyet de gelmiştir. Şu kadar var ki kaydettiğimiz hadis onların aleyhlerine bir delildir.

Ebu Ömer der ki: Öpmekten dolayı orucunu ifsad edecek bir sonucun doğacağını bilen kimse için hanımını öpmesine ruhsat veren bir ilim adamı olduğunu bilmiyorum. Eğer hanımını öpse ve menisi gelse orucunu kaza etmesi gerekir, keffaretle bulunması gerekmez. Bu görüş, Ebu Hanife ve arkadaşlarının, Sevrî'nin, el-Hasen'in ve Şafî'nin de görüşüdür.

İbnu'l-Münzir de bu görüşü tercih edip şöyle demiştir: Böyle bir kimsenin keffaretle bulunmasını gerekli görenin herhangi bir delili yoktur.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Hanımını öpüp mezisi gelse böyle bir kimseye onlara göre birşey gerekmez.

Ahmed (b. Hanbel) der ki: Hanımını öpüp mezisi gelse yahut menisi ak- sa kaza etmesi gerekir, keffaretle bulunması gerekmez. Bundan ise kasten ya da unutarak cima edip organını sokan kimse müstesnadır.

İbnu'l-Kasım Malik'ten, öpen ya da mübaşeret eden bunun sonucunda da organı sertleşmekle birlikte hiçbir şekilde suyu dışarı çıkmayanın orucunu kaza etmesi gerektiğine dair rivâyette bulunmuştur. İbn Vehb ise mezisi gelmedikçe kaza etmesi gerekmediğini İmam Malik'ten rivâyet etmektedir. Kadı Ebu Muhammed ise şöyle demektedir: Bizim mezhep alimlerimiz böyle bir kimse üzerine keffaret gerekmediğinde ittifak etmişlerdir.

Eğer ondan akan meni olursa kaza ile birlikte keffaretle bulunması da gerekir mi? Bu durumda olan bir kimse ya bir tek defa öpmüş ve bunun akabinde inzal olmuştur yahut bir defa öpmüş bundan zevk alarak tekrarlamış ve sonucunda inzal olmuştur. Şâyet tek bir defa öpmüş veya mübaşeretle bulunmuş ya da bir defa tenine el değdirmiş ise bu durumdaki kimse hakkında Eşheb ve Sühun şöyle derler: Bu işi tekrarlamadığı sürece ona keffaret düşmez.

(1) *Muvatta'*, Siyâm 20.

(2) *Buhârî*, Savm 23; *Müslim*, Siyâm 62, 70-74; *Ebü Dâvûd*, Savm 33

İbnu'l-Kasım ise şöyle der: Bütün bu hallerde keffarette bulunur. Şu kadar var ki bakmaktan dolayı bunu tekrarlamadıkça keffarette bulunması gerekmemektedir.

Öpmesi, mübaşeretle bulunması, hanımıyla oynaması, yahut fere'n dışında cimada bulunması sonucunda menisi akan kimsenin keffarette bulunmasının vacip olduğunu kabul edenler arasında Hasan-ı Basri, Ata, İbnu'l-Mübarek, Ebu Sevr ve İshak da vardır. İmam Malik'in *el-Müdevvene*'deki görüşü de budur. Eşheb'in görüşünün delili şudur: Dokunmak, öpmek ve mübaşeretle bulunmak, bizatihi oruç bozmazlar. Geriye işin oruç bozmaya sebep teşkil eden sonuca ulaşması kalır. Eğer inzalde bulunmak maksadı ve orucu ifsad etmek kastı bulunmaksızın yalnızca bir defa bu işleri yaparsa, bakması gibi ona keffaret düşmez. Şâyet bu işi tekrarlar ise orucunu ifsad etmeyi kastetmiş olduğundan tekrar tekrar bakması halinde olduğu gibi, keffaretle bulunması gerekir.

el-Lahmî der ki: Bakmaktan dolayı inzalde bulunmak halinde ittifakla -bunu tekrarlama hali dışında- üzerine keffaret düşmeyeceğini kabul etmişlerdir.

Bu konuda aslolan şudur: Keffaret ancak orucunu açmayı ve orucun hürmetini çiğnemeyi kasteden kimseye düşer. Eğer böyle birşey sözkonusu olursa o takdirde böyle bir durum ile karşı karşıya kalanın adetin, alışkanlığının göz önünde bulundurulması gerekir. Eğer bir defa öpmek ya da mübaşeretten dolayı inzal olan birisi ise, ya da böyle bir kimsenin adeti farklı olup kimi zaman inzal oluyor, kimi zaman inzal olmuyor ise, bu kimsenin keffaretle bulunması gerektiği görüşündeyim. Çünkü böyle bir işi yapan orucunun hürmetini çiğnemeyi kastetmekte ya da böyle bir işe kalkışmaktadır. Şâyet böyle birisinin adeti böyle bir tehlikeden uzak kalmak şeklinde ise ve adetin hilafına bir durum ondan sadır olursa, bunun keffaretle bulunması gerekmez.

Malik'in keffaretin gereğine dair görüşünün ayrı manalara gelme ihtimali de vardır. Çünkü böyle bir durum ancak bu türden tabiata sahip olan kişiler için cereyan eder. Malik de bu hususta o kişinin görünen durumunu değerlendirmekle yetinmiştir. Eşheb ise insanların bu konuda çoğunlukla görülen hallerine göre yorumlamıştır ki; bu gibi durumlarda insanlar (menin akmasından yana) esenlikte olurlar. Bakışa dair söyledikleri de bunun delilidir.

Derim ki: (el-Lahmî'nin) sözünü ettiği bakışı ile ilgili görüş birliğinin bulunması iddiası ve bunu asıl kabul etmesi uygun değildir, durum böyle değildir. Çünkü el-Bâcî *el-Müntekâ* adlı eserinde şunu anlatmaktadır: "Şâyet zevk almak kastıyla bir defa baksa ve inzalda bulunsa şeyh Ebu'l-Hasan bu konuda şöyle der: Böyle bir kimsenin kaza ve keffaretle bulunması gerekir. el-Bâcî der ki: Bence sahih olan da budur. Çünkü bu kişi eğer bu bakışı ile zevklenme kastını gütmüş ise tıpkı öpmek ve buna benzer diğer faydalanma türleri gibi olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır."

Cabir b. Zeyd, es-Sevrî, Şafiî, Ebu Sevr ile re'y ashabı, menisi akıncaya ka-

dır bir kadına defalarca bakan kimseler hakkında şöyle demişlerdir: Böyle birisinin kaza ve keffarete bulunması gerekmez. Bu görüşlerini İbnu'l-Münzir nakletmiştir. el-Bacî de der ki: *el-Medeniyye*'de İbn Nafi' Malik'ten şunu rivâyet etmektedir: Çıplak bir kadına baksa bundan zevk alsa ve sonunda inzal olsa sadece kazasını yapması gerekir, keffarete bulunması gerekmez.

14- Cünub Olarak Sabahlayan Kimsenin Orucu:

İlim adamlarının çoğunluğu (cumhur), kendisi cünüb iken tan yeri ağaran kimsenin orucunun sahih olduğunu kabul ederler. Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî der ki: "Bu icma ile caizdir. Ashab-ı kiram arasında bu hususta farklı görüşler (tartışmalar) vukua gelmiş olmakla birlikte, sonradan cünüb iken sabahı eden kimsenin orucunun sahih olacağı noktasında karar kılınmıştır."

Derim ki: Burada sözü geçen görüş ve tartışmanın vukuu doğrudur ve bilinen ilmî bir husustur. Bu Ebu Hureyre'nin: Cünüb olarak sabahı eden kimsenin orucu yoktur; şeklindeki sözüdür. Bunu da Muvatta ve başkaları rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

Nesâî'nin kitabında bu hususta kendisine başvurulduğunda tekrar şöyle dediği kaydedilmektedir: Allah'a yemin ederim ki bu sözü ben söylemedim. Allah'a yemin ederim bu sözün söyleyen Muhammed (s.a)'dır. ⁽²⁾

(Ebu Hureyre'nin) bu rivâyetten dönüp dönmediği hususunda görüş ayrılığı vardır. ⁽³⁾ İlim ehline kabul edilen Ebu Hureyre'nin konu ile ilgili iki görüşünden en meşhur olanı böyle birisinin orucunun olmayacağı şeklindedir. Bunu İbnu'l-Münzir nakletmiştir. el-Hasen b. Salih'ten de böyle bir görüş rivâyet edilmiştir.

Yine Ebu Hureyre'den üçüncü bir görüş nakledilmektedir ki buna göre o şöyle demiş: Cünüb olduğunu bilse sonra da sabaha kadar uyusa o kimsenin orucu yoktur, ancak bunu sabah oluncaya kadar bilmeseyse orucu yerindedir.

Bu görüş Ata, Tavus, Urve b. ez-Zübeyr'den de rivâyet edilmiştir. el-Hasen ve en-Nehaî'den de böyle bir kimsenin nafile orucunun yerinde olacağı, ancak farz orucunu kaza edeceğine dair rivâyet gelmiştir.

Derim ki: İşte bunlar cünüb olarak sabahlayan kimse hakkında ilim adamlarının dört görüşü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dört görüşten sahih olanı ise cumhurun kabul ettiği görüştür. Çünkü Aişe (r. anha) ile Umm Seleme (r. anha)'nın rivâyetlerine göre Rasûlullah (s.a) ihtilam sözkonusu olmaksızın cima dolayısıyla sabahı eder, sonra da orucuna devam ederdi. Yine Hz. Aişe'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (s.a) Ramazan

(1) *Muvatta*, Siyâm 11; *Buhârî*, Savm 22; *Müslim*, Siyâm 75.

(2) Nesâî'de böyle bir ifade tesbit edemedik. Ancak *İbn Mâce*, Siyâm 26'da Abdullah b. Amr el-Karî'nin şöyle dediği kaydedilmektedir: Ebû Hureyre'yi şöyle derken dinledim: Kâ'be'nin Rabbine yemin ederim ki: "Cünüb olduğu halde sabahı eden oruç açsın" diyen ben değilim. Bunu Muhammed (sav) söylemişti.

(3) Ancak *Muvatta*, *Buhârî* ve *Müslim*'deki rivâyetlerde bu görüşünden vazgeçtiği ve bunu Rasûlullah'dan değil de el-Fadl b. Abbas'dan dinlediğini bildirmektedir.

ayında ihtilam söz konusu olmaksızın cünüb olarak tanın ağarması vakti gelir, gusleder ve orucuna devam ederdi. Bu iki hadisi de Buhârî ve Müslim kaydetmiştir. (1)

Diğer taraftan yüce Allah'ın: **"Artık onlara yaklaşın.."** buyruğundan zorunlu olarak anlaşılan hüküm de budur. Bu âyet-i kerime ile yüce Allah, cimanın mübahlık süresinin tan yerinin ağarmasına kadar devam ettiğini belirttiğine göre, kişinin cünüb olarak tan yerinin ağarmasının söz konusu olacağı zorunlu olarak bilinen bir husustur. Ve bu durumda gusletmek tan yerinden sonra mümkün olabilir. Şafii de şöyle demiştir: Şâyet erkeklik organı kadının içinde bulunurken tan yerinin ağarması ile birlikte çekilirse orucunu kaza etmesi gerekmez.

el-Müzenî de der ki: Böyle bir kimsenin kaza etmesi gerekir. Çünkü çekilmesi cimanın tamamlanmasındandır. Şu kadar var ki birinci görüş açıklamış olduğumuz husus dolayısıyla daha sahihtir. İlim adamlarımızın kabul ettiği görüş de budur.

15- Oruçta Tan Yerinin Ağarmasından Sonra

Ay Halinden Temizlenen Kadının Ne Zaman Yıkanması Gerekir:

Tan yerinin ağarmasından önce temizlenip sabah oluncaya kadar gusletmeyen ay hali kadının hükmü hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Çoğunluğu böyle bir kadının oruç tutmasının farz olduğu ve orucunun geçerli olacağı görüşündedir. Gusletmeyi ister kasten ister yanılarak terketmiş olsun farketmez. Bu konuda cünüb olan kimse gibidir.

Bu, Malik'in ve İbnu'l-Kasım'ın da görüşüdür. Abdülmelik der ki: Ay hali olan kadın tan yerinin ağarmasından önce temizlense ve tan yeri ağaruncaya kadar gusletmeyi tehir etse o gün oruçsuzdur. Çünkü o günün bir kısmında temiz değildir. Bu durumdaki bir kadın cünüb gibi sayılamaz. Çünkü ihtilam orucu nakzetmez fakat ay hali orucu nakzeder. Ebu'l-Ferec Abdülmelik'ten naklederek yazdığı kitabında bu meseleyi böylece zikretmektedir.

el-Evzaî de der ki: Böyle bir kadın orucunu kaza eder, çünkü gusletmekte kusurlu davranmıştır. İbnu'l-Cellab ise Abdülmelik'ten naklettiğine göre; böyle bir kadın gusletmesi mümkün olacak şekilde tan yerinin ağarmasından önce temizlense ve kusurlu davranıp sabah oluncaya kadar gusletmeyecek olursa, cünüb kimse gibi bunun da öyle bir kadına zararı olmaz. Şâyet vakit gusletmesine imkân vermeyecek kadar dar ise, o gün orucu caiz olmaz ve o gün oruçsuzdur. İmam Malik de bu görüştedir. Böyle bir kadın ay hali iken tan yeri ağaran kadın gibidir.

Böyle bir kadın ile ilgili olarak Muhammed b. Mesleme de şöyle der: Oruç tutar ve sonra da kazasını yapar. Yani onun görüşü de el-Evzaî'nin görüşü

(1) Buhârî, Savm 22, 25; Müslim, Siyâm, 76-80; Ebû Dâvûd, Savm 37, Tirmizî, Savm 63; İbn Mâce, Siyâm 27; Muvatta', Siyâm 9, 10, 12...

gılıdır. Yine Muhammed b. Mesleme'den gelen bir rivâyete göre o, bu konuda istisnâî bir görüş ileri sürerek, tan yerinin ağarmasından önce temizlenip kusurlu davranıp ağırdan alan ve sabah oluncaya kadar gusletmeyi geciktiren kadının, kaza ile birlikte keffârette de bulunmasını vacip görmüştür.

16- Ay Hali Olan Kadın Ne Zaman Temizlendiğini Bilemezse:

Kadın Ramazan gecesi temizlenip de bu temizlenmesinin tan yerinin ağarmasından önce mi sonra mı olduğunu bilemezse, o gün oruç tutar ve ihtiyaten o günün kazasını yapar, keffârette bulunması gerekmez.

17- Oruçlu İken Hacamat (Kan Aldırma):

Peygamber (s.a)'in: "Hacamat yapanın da yaptıranın da orucu bozuldu"⁽¹⁾ dediği Sevbân, Şeddâd b. Evs ve Râfi' b. Hadîc yoluyla gelen hadislerle rivâyet edilmiştir. Ahmed ve İshak da bu görüştedir. Ahmed, Şeddâd b. Evs yoluyla gelen hadisi sahih kabul ederken Ali b. el-Medinî, Rafi' b. Hadîc yoluyla gelen hadisi sahih kabul etmektedir.

Malik, Şafiî ve es-Sevrî der ki: (Hacamat yaptıranın) Orucunu kaza etmesi gerekmez. Bununla birlikte aldaniş (tağrir) dölayısıyla böyle bir işi yapması mekruh olur.

Müslim'in *Sahih*inde ise Enes yoluyla gelen rivâyete göre Enes'e: Sizler oruçlu olan kimseye hacamatı mekruh görüyor muydunuz? diye sorulmuş o şöyle cevap vermiş: Hayır, ancak zayıf düşmekten dolayı (hacamatı mekruh görürdük) diye cevap vermiştir. ⁽²⁾

Ebu Ömer der ki: Şeddâd'ın, Rafi' ile Sevbân'ın rivâyet ettikleri hadis bize göre İbn Abbas'ın hadisiyle neshedilmiştir. Bu hadise göre Rasûlullah (s.a) ihramlı iken ve oruçlu olduğu halde hacamat yaptırmıştır. ⁽³⁾ Çünkü Şeddâd b. Evs ile diğerlerinin hadisine göre Peygamber (s.a) Mekke'nin fethedildiği yıl Ramazan ayının onsekizinci gününde hacamat yaptıran bir adamın yanından geçmiş ve bunun üzerine o da: "Hacamat yapanın da yaptıranın da orucu bozulmuştur" buyurmuştur. ⁽⁴⁾ Bizzat kendisi de Veda Haccı senesinde ihramlı iken ve oruçlu olduğu halde hacamat yaptırmıştır. Hz. Peygamber'in haccı Veda Haccı senesinde olduğuna göre bu uygulaması, önceki buyruğunu kaçınılmaz olarak neshetmektedir. Çünkü Hz. Peygamber bundan sonra ayrıca Ramazana erişmemiştir. Zira o Rabi'u'levvel ayında vefat etmiştir. Salât ve selam ona olsun.

(1) *Buhârî*, Savm 32; *Ebü Dâvûd*, Savm 28; *Tirmizî*, Savm 59...

(2) *Buhârî*, Savm 32.

(3) *Buhârî*, Tıb. 11, 12; *Ebü Dâvûd*, Savm 30; *Tirmizî*, Savm 61; *İbn Mâce*, Savm 18.

(4) Burada maksadın daha iyi anlaşılabilmesi için Kurtubî'nin nakletmediği bir-iki cümleyi aktarmak faydalı olacaktır: "İbn Abbâs, Hz. Peygamberle Veda Haccı'nda bulunmuştur ve o günde hem ihramlı iken, hem oruçlu iken hacamat yaptırdığına tanık olmuştur." (*el-İstizkâr*, X, 125).

18- Oruçlu Kalınacak Süre:

Yüce Allah'ın: **"Sonra orucu geceye kadar tamamlayın"** buyruğunun vücub gerektiren bir emir olduğunda görüş ayrılığı yoktur.

Burada yer alan "ila:...e kadar" gaye (nihaîlik) bildirmek içindir. Eğer bu edattan sonra gelen ondan öncekinin cinsinden ise o da öncekinin hükmüne dahildir. Mesela birisi, ben senden şu feddanı kıyısına kadar satın alıyorum veya -satılan şey ağaç ise- senden bu ağaçtan bu ağaca kadar olanları alıyorum, derse işaret edilen o ağaç da satılan şeyler kapsamına girer. Halbuki ben senden bu feddanı eve kadar olan kısmıyla satın alıyorum, dediği takdirde durum böyle olmaz. Ev, sınırı belirtilen arazinin kapsamına girmez. Çünkü ev arazinin türünden değildir.

Yüce Allah orucun gece açıkça ortaya çıkana kadar tamamlanmasını şart koşmuştur. Tıpkı gündüz açıkça belli oluncaya kadar yemeyi caiz gördüğü gibi.

19- Oruçta Niyet:

Orucun tamam olması için gerekli hususlardan bir tanesi de niyetin oruç boyunca sürekli olması ve kaldırılmamasıdır. Günün herhangi bir bölümünde niyetini kaldırarak olur ve oruç açmayı niyet eder fakat yemez ve içmezse (İmam Malik'ten) *el-Müdevvene*'de böyle bir kimsenin oruçsuz olacağı ve o günün orucunu kaza etmesi gerektiği kaydedilmektedir. İbn Habib'in kitabında ise orucuna birşey olmadığı nakledilmekte ve şöyle demektedir: Fıilen iftar etmedikçe bu durum onu oruçlu olmaktan çıkartmaz. Niyet ile oruç bozulmaz.

Bununla birlikte böyle bir kimsenin hem kaza hem de keffarete bulunması gerektiği de söylenmiştir. Suhnün da şöyle demektedir: Ancak geceden oruç tutmamayı kararlaştıran kimse keffarete bulunur. Oruç açmayı gündüzün kararlaştıran kimseye ise bu kararının zararı yoktur, bununla birlikte istihsanen orucunun kazasını yapar. Derim ki: Bu, güzel bir görüştür.

20- Gece Olmakla Oruç Açılmış Olur:

Yüce Allah'ın: **"Sonra orucu geceye kadar tamamlayın"** buyruğu, gece belirgin olarak ortaya çıktı mı şer'an oruç açmanın sünnet olduğunu ortaya koymaktadır. İster yemek yesin ister yemesin. İbnu'l-Arabî der ki: İmam Ebu İshak eş-Şirazî'ye üç talak ile yemin edip de soğuk olsun sıcak olsun herhangi bir şey ile oruç açmayacağını söyleyen kişinin hükmünün ne olacağı sorulmuş, o da güneşin batması ile o kişi oruç açmış olur, ona ayrıca birşey gerekmez, diye cevap vermiş, Peygamber (s.a)'ın şu buyruğunu da delil göstermiştir: "Gece şu taraftan gelir gündüz bu taraftan giderse oruçlu olan kimse orucunu açmış olur." (1)

(1) *Buhârî*, Savm 43-45; *Müslim*, Siyâm 52-54; *Ebü Dâvûd*, Savm 20; *Tirmizî*, Savm 12; *Müsned*, IV, 380-381.

Aynı mes'ele "*eş-Şamil*" adlı eserin sahibi İmam Ebu Nasr b. es-Sabbağ'a sorulmuş o da şu cevabı vermiştir: Sıcak veya soğuk birşey ile orucu açması kaçınılmazdır. Bununla birlikte İmam Ebu İshak'ın verdiği cevap daha uygun ve yerindedir. Çünkü Kitap ve Sünnet bunu gerektirmektedir.

21- Güneş Batmadığı Halde Battı Zanneder ve Orucunu Açarsa:

Bulut veya bir başka sebep dolayısıyla güneş battı zannedip orucunu açsa sonradan güneş görülse, ilim adamlarının çoğunluğuna göre o günün kazasını yapması gerekir.

Buhârî'de Ebu Bekr (r.a)'ın kızı Hz. Esmâ'dan (r. anhâ) şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (s.a) döneminde bulutlu bir günde orucumuzu açtık, sonra da güneş çıktı. Bunun üzerine Hişam (b. Urve'ye) oruçlarını kaza etmeleri emrolundu mu? diye sorulunca o: Kaza etmeleri kaçınılmazdır, diye cevap verdi. (1)

Ömer (b. Hattâb) Muvatta'da bu hususta şöyle der: Mesele kolaydır. Biz vakit hakkında ictihadda bulunduk... Bununla kaza edilmesi gerektiğini kastetmektedir. (2) Yine Ömer'den bu durumda kaza etmesi gerekmez dediği de rivâyet edilmiştir. Hasan-ı Basrî de bu görüştedir. O şöyle der: Unutan kimse gibi kaza etmesi gerekmez. Bu aynı zamanda İshak'ın ve Zahirîyye'ye mensupların da görüşüdür. Yüce Allah'ın: "**Geceye kadar**" buyruğu bu görüşü reddetmektedir.

22- Güneşin Battığından Şüphe Ederek Orucunu Açarsa:

Güneşin battığından şüphe ederek orucunu açarsa, İmam Malik'in görüşüne göre kaza etmekle birlikte keffarete bulunur. Ancak güneşin battığına dair kanaati daha ağır basıyorsa müstesna. Tan yerinin ağardığından şüphe eden kimse de İmam Malik'e göre yemek yemekten vazgeçmelidir. Bu şüphesiyle birlikte yemeye devam ederse, unutan kimsenin durumunda olduğu gibi kaza etmesi gerekir. İmam Malik'ten bu konuda farklı bir görüş rivâyet edilmemiştir.

Medine'de ve başka yerlerde ilim ehline mensup bazıları tan yerinin ağardığını açıkça tesbit etmedikçe herhangi bir sorumluluğun söz konusu olmadığı görüşündedir. İbnu'l Münzir de bu görüştedir.

el-Kiya et-Taberî ise şöyle demektedir: "Bazıları şöyle zanneder: Tan yerinin ağarmasının ilk vakitlerine kadar oruç açması ona mübah kılındığına göre henüz tan yerinin ağarmadığı kanaatiyle yediği zaman o, yemenin caiz olduğu bir vakitte şeriatın izniyle yemek yemiş olur. O bakımdan kaza etmesi gerekmez. Mücahid ve Cabir b. Zeyd böyle demiştir. Şu kadar var ki Ramazan'ın ilk gecesinde buluttan dolayı hilali göremeyip oruç tutmasa daha

(1) *Buhârî*, Savm 46; *İbn Mâce*, Savm 15; *Müsned*, VI, 346

(2) *Muvatta'*, Siyâm 44.

sonra o günün Ramazandan olduğu ortaya çıksa kaza etmesinin gerektiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. üzerinde durduğumuz mes'ele de bunun gibidir. Dar-ı Harb'te bulunan esir de aynı şekilde Şa'ban'dan olduğunu zannederek oruç tutmasa sonra da durumun böyle olmadığı ortaya çıksa (yine o gününü kaza etmesi gerekir)."

23- Visal Orucu (Oruç Açmaksızın Orucu Birkaç Gün Sürdürmek):

Yüce Allah'ın: **"Sonra orucu geceye kadar tamamlayın"** buyruğunda visal orucunun yasaklanmasını gerektiren bir işaret de vardır. Çünkü gece orucun sona erdiği vakittir. Hz. Aişe de bu görüştedir. Bu, böyle olmakla beraber hakkında görüş ayrılığı bulunan bir konudur. Visal orucu yapanlardan Abdullah b. ez-Zübeyr, İbrahim et-Teymî, Ebu'l-Cevza, Ebu'l Hasan ed-Dineverî ve başkaları da vardır. İbn ez-Zübeyr yedi gün peşpeşe arada iftar etmesizin (visal) oruç tutardı ve orucunu bağırsaklarını açsın diye yağ ve sabır (Azvay denen acı bir ağaç özü) ile açardı. Çünkü bağırsakları kururdu.

Ebu'l-Cevza da yedi gün yedi gece yemeksizin oruç tutar, güçlü kuvvetli bir adamın dahi kolunu yakaladı mı kırabilirdi.

Şu kadar var ki Kur'ân ve sünnetin buyruklarının zahiri bunun caiz olmasını gerektirir. Çünkü Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Güneş buradan batar, gece buradan gelirse oruçlu kimse iftar etmiş olur." Bu hadisi Müslim, Abdullah b. Ebi Evfa'dan rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

Hz. Peygamber visal orucunu yasaklamıştır. Ancak ashab-ı kiram visalden vazgeçmek istemeyince bir gün daha sonra bir gün daha, onlar ile visal orucu tuttu. Arkasından da hilali gördüler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Eğer hilal daha sonraya kalsaydı sizinle daha çok visal orucu tutardım." diye vazgeçmek istemedikleri için onları azarlayıcı bir üslupla bunu söyledi. Bu hadisi de Müslim, Ebu Hureyre'den rivâyet etmiştir. ⁽²⁾

Enes'ten gelen rivâyette de şöyle denilmektedir: "Eğer bizim için ay daha da uzatılmış olsaydı öyle bir visal orucu tutardık ki bu işte derinliğine dalmak isteyenler bu davranışlarını terketmek durumunda kalırlardı." Bu hadisi de Müslim rivâyet etmiştir. ⁽³⁾

Ayrıca Hz. Peygamber: "Visal orucu tutmaktan sakınınız, visal orucu tutmaktan sakınınız" buyruğu ile ashab-ı kiramı visal orucu tutmak nehyini daha bir pekiştirmiştir. Bu hadisi de Buhârî rivâyet etmiştir. ⁽⁴⁾

Sözünü ettiğimiz hadis-i şerifler dolayısıyla insanı zayıf düşürüp bedenleri alabildiğine güçsüzleştirdiğinden ilim adamlarının büyük çoğunluğu visal orucunu mekruh kabul ederler. Kimisi de buyrukların zahirine aykırı ve kitap ehline benzemeyi ihtiva ettiğinden dolayı haram kabul etmiştir. Pey-

(1) 20. başlıkta az önce geçti.

(2) *Buhârî*, Savm 49, Temenni 9; *Müslim*, Siyâm 57

(3) *Buhârî*, Temenni 9; *Müslim*, Siyâm 59-60; *Müsned*, III, 124, 193

(4) *Buhârî*, Savm 49; *Müslim*, Siyâm 58

gamber (s.a) şöyle buyurmaktadır: “Bizim orucumuz ile Kitap ehli orucu arasındaki ayırıcı özellik sahur yemeğidir.” Bu hadisi Müslim ve Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

Buhârî’de ise Ebu Said el-Hudrî’den gelen rivâyete göre Ebu Said Rasûlullah (s.a)’ı şöyle buyururken dinlemiş: “Visal orucu tutmayın. Sizden her kim visal orucu tutmak isterse seher vaktine kadar visal orucu tutsun.” Ashab-ı kiram: Ama sen visal orucu tutuyorsun ey Allah’ın Rasûlü deyince; Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Benim durumum sizin durumunuz gibi değildir. Ben, beni yediren bir yedirici, bana içiren bir içirici olduğu halde gecemi geçiriyorum.” ⁽²⁾

İlim adamları derler ki: İşte bu, oruç açmanın seher vaktine kadar ertelenmesinin mübah kılındığını göstermektedir. Visal yapmak isteyen orucunu sürdürebileceği nihaî vakit budur. Aynı zamanda bu buyruk bir günü diğer bir güne bitştirmenin men edildiğini de ifade eder. Ahmed, İshak ve Malik’in arkadaşı İbn Velh de bu görüştedir.

Visal’in caiz olduğunu kabul edenler şu sözleriyle buna delil getirirler: Visalin yasak kılınış sebebi onların henüz İslâm’a yeni girmiş olmaları idi. Rasûlullah (s.a) visali kendilerini zorlayarak yapmaya kalkışmalarından ve en yüksek makamlara böyle bir zorlama ile erişmek isteyeceklerinden, bunun sonucunda onlara fütur geleceğinden ya da cihad, düşmana karşı güçlü olmak gibi daha faydalı olan şeyleri yerine getiremeyecek şekilde zaafa düşeceklerinden korktu. Halbuki o dönemde bu gibi şeylere ihtiyaçları vardı. Bizzat kendisi ise özel olarak visali sürdürüyor, itaatlerin en yüksek makamlarını devam ettiriyor idi. Kendilerinin visal orucu tutmak istediklerine dair ondan talepte bulununca kendisi ile onlar arasında bir farkın bulunduğunu açıkladı ve bu hususta kendisinin halinin onların halinden farklı olduğunu bildirerek: “Ben sizin gibi değilim. Ben Rabbim beni yedirip içirerek gecemi geçiriyorum.” ⁽³⁾ diye cevap vermişti. İman kalplerinde kemal noktasına ulaşmış göğüslerinde sapasağlam yerleşip kök salınca, müslümanlar çoğalıp düşmanlarına karşı üstünlük elde edince, Allah’ın dostları visal orucu tutmaya başladılar ve en üstün makamlara yükselmekle kendilerini yükümlü kıldılar. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

Derim ki: İslâm’ın üstünlük sağlamasına, düşmanları kahretmeye rağmen, visal orucunu terketmek evladır. Derecelerin en yükseği, makam ve mevkilerin en üstünü budur. Buna delil ise zikrettiğimiz buyruklardır. Ayrıca gece şer’î bir oruç için tayin edilmiş zaman değildir. O kadar ki bir kimse niyet ederek geceleyin oruç tutmak istese bundan dolayı herhangi bir sevap elde edemez.

(1) Müslim, Siyâm 46; Ebû Dâvûd, Savm 16; Tirmizî, Savm 17; Nesai, Savm 27

(2) Buhârî, Savm 48; Ebû Dâvûd, Savm 24

(3) Buhârî, Savm 49, 50, İtisâm 5; Müslim, Siyâm 57, 58, 60, 61; Tirmizî, Savm 61.

Peygamber (s.a) da kendisinin visal orucu tuttuğuna dair haber vermiş değildir. Sahabe onun visal orucunu tuttuğunu zannetmiş ve sen visal orucu tutuyorsun, demişler, o da onlara kendisine yemek yedirildiğini, içirildiğini bildirmiştir. Bu ifadenin zahirinden anlaşılan hakikat manasının kastedildiği şeklindedir. Yani Peygamber (s.a)'e cennetin yemeklerinden ve içeceklerinden getirilmekteydi.

Şöyle de denilmiştir: Bu onun kalbine gelen mana ve letâif diye yorumlanmalıdır. Ancak lafzın hem hakikat hem mecaz anlamına gelme ihtimali var ise, aslolan bunu izale edecek delil varid olana kadar hakikatin kastedildiğidir.

Ashab-ı kiram visalden vazgeçmek istemeyince Hz. Peygamber kendisi hakkında haber verdiği üzere özel durumunda bir değişiklik olmaksızın onlarla visal orucunu devam ettirdi. Onlar da kendi adetleri üzere visal orucu yaptılar ve sonunda zaafa düşüp sabırlarının azalıp visalden vazgeçmelerini istedi. İşte bu üslup azarın ve cezanın gerçek ifadesidir. Tâ ki kendi aleyhlerine istedikleri zorlaştırmayı ve ince eleyip sık dokumayı terkedinceye kadar.

Aynı şekilde eğer bizler Hz. Peygamber'in: "Bana yemek yediriliyor, içiriliyor" buyruğu ile kastedilenin yine manevî gıdalar olduğunu kabul etsek dahi, hükmen Peygamber efendimiz oruçsuz idi. Oruçlu iken gıybet eden ve yalan şahitlikte bulunanın hükmen oruçsuz olması gibi. Bu bakımdan (her ikisinin de manevi şeyler olması açısından) aralarında bir fark yoktur. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Her kim yalan söz söylemeyi ve gereğince amel etmeyi terk etmeyecek olursa o kimsenin yemesini ve içmesini terketmesine Allah'ın bir ihtiyacı yoktur." (1)

Buna göre Peygamber (s.a)'ın kendisi visal orucunu tutmadığı gibi, bu orucun tutulmasını da emretmiş değildir. O bakımdan visalin terkedilmesi evladır. Başarımız Allah'tandır.

24- Oruç Ne ile Açılır:

Oruçlu bir kimsenin taze yahut kurumuş birkaç hurma ya da birkaç yudum su ile orucunu açması müstehabtır. Çünkü Ebû Dâvûd, Hz. Enes'in şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Rasûlullah (s.a) namazını kılmadan önce taze birkaç hurma ile orucunu açardı. Taze hurma yoksa kuru hurma ile onlar da yoksa birkaç yudum su içerdi." Bu hadisi Darakutnî de rivâyet etmiş ve hakkında senedi sahihtir demiştir. (2)

Darakutnî'nin rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiş: Peygamber (s.a) orucunu açtığında şöyle derdi: "(لَكَ صُومًا وَعَلَىٰ رِزْقِكَ أَفْطَرْنَا فَتَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ)": Senin için oruç tuttuk, senin rızkın ile orucumuzu açtık, bizden kabul buyur, çünkü sen herşeyi işitensin herşeyi bilensin." (3)

(1) Buhârî, Savm 8

(2) Ebû Dâvûd, Savm 22; Tirmizî, Savm 10; Müsned, III, 164; Dârakutnî, II, 185

(3) Dârakutnî, II, 185

İbn Ömer'den gelen rivâyete göre Rasûlullah (s.a) orucunu açtığında şöyle dua edermiş: "(ذهب الظما وابتلت العروق وثبت الأجر إن شاء الله)": Susuzluk gitti, damarlarımız ıslandı, Allah'ın izniyle de ecrimiz tahakkuk etti." Bu hadisi Ebû Dâvûd da rivâyet etmiştir. Darakutnî de der ki: Bu hadisi sadece el-Huseyn b. Vakid rivâyet etmiş olup isnadı hasendir. (1)

İbn Mâce de Abdullah b. ez-Zübeyr'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) Sa'd b. Muaz'ın yanında oruç açtı ve şöyle buyurdu:

"أفطر عندكم الصائمون وأكل طعامكم الأبرار وصلت عليكم الملائكة": Yanınızda oruçlular oruç açsın, hayırlı kimseler yemeğinizi yesin, melekler size rahmet niyaz etsin." (2)

Zeyd b. Halid el-Cühenî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Bir oruçluya iftar veren, onlar kadar ecir alır ve öbürlerinin ecirlerinden de birşey eksilmez." (3)

Abdullah b. Amr b. el-As'tan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Oruçlunun orucunu açacağı zaman geri çevrilmeyip kabul olunacak bir duası vardır." (4)

İbn Ebi Muleyke der ki: Ben Abdullah b. Amr'ı oruç açtığı zaman şöyle derken dinledim: "Allah'ım, ben herşeyimi kuşatan rahmetin ile senden bana mağfiret buyurmanı diliyorum."

Müslim'in Sahih'inde Peygamber (s.a)'ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Oruçlunun kendisini sevindirecek iki sevinci vardır. Oruç açtığı zaman oruç açmakla sevinir, Rabbine kavuşacağında da orucu dolayısıyla sevinir." (5)

25- Şevval Orucu:

Ramazan orucunu tutanın Şevval'den altı gün oruç tutması müstehabtır. Buna gerekçe, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesaî ve İbn Mâce'nin Ebu Ey-yub el-Ensarî'den rivâyet ettikleri şu hadis-i şeriftir. Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Kim Ramazan orucunu tutsa, sonra da arkasından Şevval'den altı gün daha tutsa bu onun için bütün seneyi oruçla geçirmek gibidir." (6)

Bu Sa'd b. Said el-Ensarî el-Medenî yoluyla gelen hasen sahih bir hadistir. Bu Buhârî'de kendisinden hadis rivâyet edilmeyen ravilerden birisidir. Bu hadis, Ceyyid bir isnad ile Ebu Esma er-Rahabî yoluyla gelen hadis ile tefsir edilmiştir (Müfesser). Ebu Esma er-Rahabî Peygamber (s.a)'ın azatlısı Sevban'dan rivâyetine göre Sevban Peygamber (s.a)'ı şöyle buyururken dinlemiştir: "Allah bir haseneyi on misli ile takdir buyurmuştur. Ramazan ayı on

(1) *Ebû Dâvûd*, Savm 23; *Dârakutnî*, II, 185

(2) *Ebû Dâvûd*, Et'ime 54; *İbn Mâce*, Siyâm 45; *Müsned*, III, 118, 138, 201

(3) *Tirmizî*, Savm 82; *İbn Mâce*, Siyâm 45.

(4) *İbn Mâce*, Siyâm 48

(5) *Buhârî*, Savm 9; *Müslim*, Siyâm 163-165; *Nesaî*, Siyâm 41, 42; *Müsned*, II, 232, 273, 516; III, 5

(6) *Müslim*, Siyâm 204; *Tirmizî*, Savm 53; *Ebû Dâvûd*, Savm 57; *İbn Mâce*, Siyâm 33; *Dârimî*, Savm 44; *Müsned*, V, 417, 419

aya, oruç açtıktan sonra (şevvaldeki) altı gün oruç da (iki aya tekabül ettiğinden) senenin bütünü (oruçla geçirilmiş) olur." Bu hadisi Nesaî rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

Bu altı günün orucunun hükmü hakkında ihtilaf edilmiştir. Malik, *Muvatta* adlı eserinde cahil kimseler Ramazana Ramazandan olmayan günleri katarlar korkusuyla mekruh görmektedir. Nitekim onun korktuğu meydana geldi. Horasan'ın bazı bölgelerinde Ramazandaki adetleri üzere bu günlerin orucu için de sahura kalkıyorlardı. Mutarri'ın Malik'ten rivâyetine göre ise o özel olarak yalnız başına bugünlerin orucunu tutarmış. Şafiî, bu günlerin orucunun müstehab olduğu görüşündeydi. Ebu Yusuf ise mekruh görmektedir.

26- İtikâf ve İtikâfı Bozan Haller:

"Mescidlerde itikâfta bulunduğunuzda ise kadınlarınıza yaklaşmayın" buyruğu ile yüce Allah, cima'ın itikâfı bozacağını beyan etmektedir.

İlim ehli itikâfta iken kastî olarak hanımına fercinden yaklaşan kimsenin itikâfını bozmuş olacağını icma ile kabul etmişlerdir. Ancak bu durumda cezasının ne olacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Hasan-ı Basrî ve Zührî şöyle der: Ramazanda hanımına yaklaşanın cezası ne ise onun da cezası odur.

Cima olmaksızın mübâşerete (tenlerin değmesine) gelince; eğer bundan zevk almak maksadı varsa bu mekruhtur. Öyle bir maksadı yoksa mekruh olmaz. Çünkü Hz. Aişe Rasûlullah (s.a) itikâfta iken saçlarını tarıyordu. ⁽²⁾ Rasûlullah (s.a)'ın bedenine eliyle dokunması ise bu durumda kaçınılmazdır. İşte bu şehvet olmaksızın mübâşeretin yasak olmadığına delilidir. Ata, Şafiî ve İbnu'l-Münzir bu görüştedir.

Ebû Ömer de şöyle demektedir: İtikâfta bulunan kimsenin mübâşerette bulunamayacağı, hanımını öpemeyeceği hususu üzerinde icma etmişlerdir. Böyle yaptığı takdirde cezasının ne olacağı hakkında ise farklı görüşlere sahiptirler.

Malik ve Şafiî der ki: Bunlardan herhangi bir işi yaptığı takdirde itikâfı bozular. Bunu el-Müzenî nakletmiştir. Bir başka yerde itikâf ile ilgili mes'elelerde de şöyle demektedir: Haddi gerektiren dışında cinsel ilişki itikâfı bozamaz. Bu görüşü Müzenî, hac ve oruç hakkında kabul ettiği asıl kaideye kıyasen tercih etmiştir.

27- İtikâfın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Mescidlerde itikâfta bulunduğunuzda"** cümlesi hal durumundadır. Sözlükte **itikâf** birşeyi devamlı yapmak demektir. Bir şeye yö-

(1) *Dârimî*, Siyâm 44.

(2) *Buhârî*, İtikâf 3; *Müslim*, Hayz 6, 7, 9; *Ebû Dâvûd*, Savm 79; *İbn Mâce*, Siyâm 64; *Muvatta*, İtikâf 1; *Müsned*, VI, 181

nellip ondan ayrılmaması halinde itikâf tabiri kullanılır. Recez vezninde de şair şöyle der:

عَكَفَ النَّبِيطُ يَلْعَبُونَ الْفَرْجَا

“El ele tutuşup halay çeken Nabathların itikâfi gibi.”

Şair de şöyle der:

وظَلَّ بَنَاتُ اللَّيْلِ حَوْلِي عَكْفًا عَكَفَ الْبَوَاكِي بَيْنَهُنَّ صَرِيع

“Gecenin genç kızları (üzüntüler) etrafımda ayrılmayarak (itikâf ta) kaldılar. Ortalarında ölmüş birisi bulunup da ağlayan kızların ayrılmaması gibi.”

İtikâf yapan kişi itikâfin süresince Allah'ın itaati ile uğraşmak durumunda olduğundan dolayı ona bu isim verilmiştir. Şer'î bir terim olarak itikâf belli bir zamanda belli şartlara riâyet ederek özel bir yerde özel bir itaate devam etmek demektir. İlim adamları itikâfin vacip olmadığını, bununla birlikte Allah'a yaklaştıracı bir ibadet ve nafilelerden bir nafile olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Rasûlullah (s.a)'ın kendisi, ashabı ve hanımları itikâfta bulunmuşlardır.

Kişî kendisini bağlayıcı olarak itikâfta bulunacağını söylerse itikâfta bulunması gerekir. Haklarını yerine getirebilmekten acze düşmesinden korkulan kimse için itikâfa girmesi mekruhtur.

28- İtikâfın Yapılması Gereken Yer:

İlim adamları itikâfin mescidden başka bir yerde olmayacağını icma ile kabul etmişlerdir. Çünkü yüce Allah ilgili buyruğunda: “**Mescidlerde itikâfta bulunduğunuzda..**” diye buyurmaktadır. Ancak ilim adamları burada geçen “mescidler”den neyin kastedildiği hususunda farklı kanaatlere sahiptirler.

Kimileri âyet-i kerimede geçen “mescidler” tabiriyle belli bir mescid türünün kastedildiği görüşündedirler ki bu da bir peygamber tarafından bina edilen mesciddir. Mescid-i Haram, Peygamber efendimizin mescidi ve Mescid-i Aksa gibi. Bu görüş Huzeyfe b. el-Yeman ve Said b. el-Müseyyeb'den rivâyet edilmiştir. Bunlara göre başka mescidlerde itikâf caiz değildir.

Başkaları ise şöyle demektedirler: İçinde cuma namazı kılınan mescid dışında bir mescidde itikâf yapılmaz. Çünkü onlara göre âyet-i kerimede ki işaret bu tür mescidleredir. Bu görüş de Ali b. Ebi Talib ve İbn Mesud'dan rivâyet edilmiştir. Aynı zamanda Urve, el-Hakem, Hammad, ez-Zührî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali'nin de görüşüdür, İmam Malik'in konu ile ilgili iki görüşünden bir tanesi de budur.

Başkaları da şöyle demektedirler: Her mescidde itikâf caizdir. Bu görüş de Said b. Cübeyr, Ebu Kilâbe ve başkalarından rivâyet edilmektedir. Aynı zamanda bu Şafiî, Ebu Hanife ve arkadaşlarının da görüşüdür. Delilleri bu âyet-i kerimeyi imamı ve müezzini bulunan her mescid hakkında umumi anlamına gö-

re yorumlamaktan ibarettir. Malik'in konu ile ilgili iki görüşünden birisi budur. İbn Uleyye, Davud b. Ali, Taberî ve İbnu'l-Münzir de bu görüştedirler.

Darakutnî ed-Dahhak'tan o da Huzeyfe'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a)'ı şöyle buyururken dinledim: "Müezzini ve imâmı bulunan her bir mescidde itikâf etmek uygundur." Darakutnî der ki: Şu kadar var ki: Dahhak, Huzeyfe'den hadis dinlememiştir. ⁽¹⁾

29- İtikâfın Asgarî Süresi:

Malik ve Ebu Hanife'ye göre itikâfın asgarî süresi bir gece ve bir gündüzdür. Eğer bir kimse: Allah için bir gece itikafta bulunacağım, diyecek olursa bir gece ve bir gündüz itikâfta bulunması gerekir. Aynı şekilde bir gün itikâfta bulunmayı adayacak olursa bir gece ve bir gündüz itikâfta bulunması gerekir.

Suhnun der ki: Bir gecelik itikâf adayan bir kimseye birşey düşmez. Ebu Hanife ve arkadaşları ise şöyle demektedirler: Eğer bir gün itikâfta bulunmayı adayacak olursa gecesiz olarak sadece bir gündüz itikâfta bulunması gerekir. Bir gece itikâfta bulunmayı adayacak olursa -Suhnun'un dediği gibi- birşey yapması gerekmez.

Şafiî de der ki: Neyi adanmışsa onu yapması gerekir. Bir gece adanmışsa bir gece, bir gün adanmışsa bir gün. Şafiî der ki: İtikâfın asgarî süresi bir andır, azamî süresinin ise sınırı yoktur.

Hanefî mezhebine mensup bazı ilim adamları ise şöyle demektedir. Bir anlık itikâf da sahihtir. Bu görüşe göre itikâf süresince oruçlu bulunmak şart değildir. Ahmed b. Hanbel'den de iki görüşünden birisi olarak nakledilmiştir. Aynı zamanda bu Davud b. Ali ile İbn Uleyye'nin de görüşüdür. İbnu'l-Münzir ile İbnu'l-Arabî de bu görüşü tercih etmişlerdir. Buna delil olarak da Rasûlullah (s.a)'ın Ramazan ayında itikâfa girmiş olmasını gösterirler. Ramazan ayı orucunun hem Ramazan için hem de başka bir maksatla tutulmasına ise imkân yoktur.

Ramazan ayında itikâfta bulunan bir kimse Ramazan orucuna hem nafil hem de farz oruca diye niyette bulunursa Malik ve arkadaşlarına göre onun bu orucu fasid olur. Bilindiği gibi itikâfta bulunan kimsenin geceleyin de kadınlara mübaşeret etmekten tıpkı gündüz olduğu gibi kaçınması gerekir. İtikâfta bulunanın gecesi de itikâf süresine dahildir. Gece ise oruç tutma zamanı değildir. Buna göre itikâfta bulunanın gündüzün de oruçlu olmaya ihtiyacı yoktur. Bununla birlikte oruç tutarsa güzeldir.

Malik, Ebu Hanife ve diğer görüşünde Ahmed ise oruç ile olmadıkça itikâf sahih olmaz demişlerdir. Bu görüş İbn Ömer, İbn Abbas ve Aişe (r.a an-hum)dan rivâyet edilmiştir. Muvatta'da ise Kasım b. Muhammed ile Abdullah b. Ömer'in azadlı kölesi olan Nafi'den oruçsuz itikâf olmaz dedikleri ri-

vâyet edilmiştir. Çünkü yücü Allah Kitabında: **"Fecrin beyaz ıplığı siyah ıplığından tarafınızdan ayırdedilinceye kadar yeyin için.. Mescidlerde itikâfta bulunduğunuzda ise kadınlarınıza yaklaşmayın"** diye buyurmaktadır. Kasım b. Muhammed ile Nafi' derler ki: Görüldüğü gibi burada yüce Allah itikâfı oruç ile birlikte sözkonusu etmiştir. ⁽¹⁾ Yahya dedi ki: İmam Malik dedi ki: Bizce durum bu şekildedir.

Buna delil olarak da Abdullah b. Budeyl'in, Amr b. Dinar'dan onun İbn Ömer'den yaptığı şu rivâyettir: Hz. Ömer cahiliyye döneminde Ka'be'nin yanında bir gün ya da bir gecelik itikâfta bulunmayı adanmış idi. Peygamber (s.a)'a sorunca Hz. Peygamber: "İtikâf yap ve oruç tut" diye buyurmuştur. Bu hadisi Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir. ⁽²⁾ Dârakutnî der ki: Bu hadisi İbn Budeyl tek başına Amr'dan rivâyet etmiştir ve o da zayıftır. ⁽³⁾

Hz. Aişe'den rivâyet edildiğine göre de Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Oruçsuz itikâf olmaz." Darakutnî der ki: Bu hadisi Süveyd b. Abdülâziz tek başına Süfyan b. Hüseyn'den o ez-Zühri'den, o Urve'den o da Aişe'den rivâyet etmiştir. ⁽⁴⁾

Bunlar derler ki: Orucun itikâf için tutulması orucun şartı değildir. Ancak tutulan orucun hem itikâf için hem Ramazan için nezir veya bir başka maksat için tutulması sahihtir. Oruç adayan bir kimsenin bu adağı şeriatın konu ile ilgili asıl hükmüne göre adağının muktezası ne ise ona göre açıklanır. Mesela, bir kimse bir namaz kılmayı adayacak olursa onun o namazı kılması gerekir. Ancak özel olarak o namaz için taharet ve abdest alması gerekmez. Bir başka namaz için almış olduğu taharetiyle o namazını eda etmesi yeterlidir.

30- İtikâftakinin İtikâf Yerinden Dışarıya Çıkması:

İtikâfta bulunan kimse itikâfta bulunduğu yerden kaçınılması mümkün olmayan şeyler dışında, herhangi bir sebeple dışarıya çıkamaz. Çünkü hadis imamları Aişe (r. anha)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (s.a) itikâfa girdiğinde bana başını uzatır, ben de onun saçlarını tarar idim. Eve de insanın ihtiyacı dışında herhangi birşey için girmezdi. Hz. Aişe bununla büyük ve küçük abdest bozmayı kastediyor. ⁽⁵⁾

Bu hususta ümmet ve imamlar arasında bir görüş ayrılığı yoktur. İtikâfta bulunan bir kimse zorunlu bir ihtiyaç ve kaçınılması mümkün olmayan herhangi bir sebep dolayısıyla çıkarsa, zorunluluk sona erdikten sonra derhal geri dönüp itikâfına kaldığı yerden devam ederse ona birşey düşmez. Apaçık hastalık ve ay hali bu gibi zaruretlerdendir.

(1) *Muvatta'*, İtikâf 4

(2) *Müslim*, Eymân 27; *Ebû Dâvûd*, Eymân 25, Savm 80; *Tirmizî*, Nüzûr 11

(3) *Dârakutnî*, II, 200

(4) *Dârakutnî*, II, 199-200

(5) *Müslim*, Hayz 6, 7, 9; *İbn Mâce*, Siyâm 64; *Muvatta'*, İtikâf 1; *Müsned*, VI, 181; ayrıca bk. 26. başlık ile ilgili not.

Şu kadar var ki bunun dışındaki maksatlar için çıkması hakkında farklı görüşler vardır. Malik'in mezhebi sözünü ettiğimiz gibidir. Şafiî ve Ebu Hanîfe de bu görüştedir.

Said b. Cübeyr, Hasen ve en-Nehaî şöyle derler: İtikâfta bulunan kişi hasta ziyaretine gider, cenaze namazlarına katılır. Bu görüş Hz. Ali'den rivâyet edilmekle birlikte ondan sabit olmamıştır.

İshak ise vacip ve nafile itikâfı farklı görür ve vacip itikâf hakkında şunları söyler: Bu durumda olan bir kişi hastayı ziyaret etmez, cenaze namazlarına katılmaz. Nafile itikâf hakkında da şunları söyler: İtikâfa başlayacağı vakit cenazelere katılmayı, hastaları ziyaret etmeyi, Cuma namazına katılmayı şart koşar.

Şafiî der ki: Hasta ziyareti, cenazelere katılmak ve buna benzer birtakım ihtiyaçlarını karşılamak için itikâfta bulunduğu yerden çıkmayı şart koşması sahih olur.

Bu hususta İmam Ahmed'den ise farklı rivâyetler gelmiştir. Bir seferinde kabul etmezken bir seferinde de bunda bir mahzur olmayacağını zannederim demiştir.

el-Evzaî de İmam Malik'in dediği gibi şöyle der: İtikâfta şart koşturamaz. İbnü'l-Münzir der ki: İtikâfta bulunan kimse ancak kaçınılmaz olan şeyler için itikâfa girdiği yerden çıkabilir. Bu ise Peygamber (s.a)'ın itikâftan ayrılmasına sebep teşkil eden durumlardır.

31- İtikâfta Bulunan Kimsenin Cuma Namazı İçin Çıkması:

Cuma namazına gitmek üzere çıkması hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Kimisi: Cuma namazını kılmak üzere çıkar ve selam verdi mi geri döner, çünkü o farz olan bir iş için çıkmıştır ve bu durumda itikâfı bozulmaz, derler. Bu görüşü İbnü'l-Cehm, Malik'ten rivâyet etmiştir. Ebu Hanîfe de bu görüştedir. İbnü'l Arabî ile İbnü'l-Münzir de bu görüşü tercih etmişlerdir.

Malikî mezhebinde meşhur olan görüş ise şudur: On gün itikâf etmek isteyen yahut bu kadar itikâfta bulunmayı adayan bir kimse ancak cami' olan (cuma namazı kılınan) mescidlerde itikâfta bulunabilir. Bir başka mescidde itikâfta bulunduğu takdirde cuma namazına çıkması gerekir ve itikâfı batıl olur. Abdülmelik ise şöyle der: Cuma namazını kılmak üzere yerinden çıkar, namaza katılır, itikâf yaptığı yere geri döner ve itikâfı da bu durumda sahih olur.

Derim ki: Sahih olan görüş de budur. Çünkü yüce Allah: **"Mescidlerde itikâfta bulunduğunuzda"** diye buyurmaktadır. Bu buyruk ise umumidir. İlim adamları da itikâfın vacip olmayıp sünnet olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. İmamların cumhuru ise Cuma namazının farz-ı ayn olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Biri ötekinden daha te'kidli olan iki vacip (farz) bir arada bulunacak olursa daha te'kidli olana öncelik tanınır. Peki bir mendup ve bir va-

elip karşı karşıya gelirse ne yapılır? Hiç kimse Cuma namazına gitmeyi terketmeyi söylemiş değildir. Buna göre Cuma namazına gitmek üzere çıkış, insanın ihtiyacı anlamındadır.

32- İtikâfta Bulunan Büyük Bir Günah İşlerse:

İtikâfta bulunan kişi büyük bir günah işlediği takdirde itikâfı bozulur. Çünkü büyük günah ibadetin zıddıdır. Tıpkı hadesin, taharet ve namazın zıddı oluşu gibi. Şanı yüce Allah'ın itikâfta bulunana haram kıldığı şeyleri terketmek ibadette itikâfın en üstün derecesidir. Bu açıklamaları İbn Huveyzimen'den İmam Malik'ten nakletmektedir.

33- İtikâfa Giriş Zamanı:

Müslim, Hz. Aişe'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (s.a) itikâfa girmek istediğinde sabah namazını kılar, daha sonra da itikâfa çekeceği yere girerdi. (1)

İlim adamları ise itikâf yapacak olanın itikâfa giriş vakti hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Evzaî bu hadisin zahirine uygun görüş belirtir. Bu görüş es-Sevrî'den ve iki görüşünden birisinde Leys b. Sa'd'dan da rivâyet edilmiştir. İbnu'l-Münzir ve tabîinden bir grup da bu görüştedir. Ebu Sevr ise şöyle der: On gün itikâfta bulunacağını adayan kimse böyle davranır. Eğer on günden fazla itikâfta bulunacak olursa güneşin batışından önce itikâfa girer.

Malik, Şafiî, Ebu Hanife ve arkadaşları ise şöyle demektedirler: Bir ay süreyle itikâfta bulunmayı (adakta bulunmak suretiyle) kendisine vacip kılan kimse, o gün güneş batımından önce mescide girer.

Malik der ki: Bir gün veya daha fazla itikâfta bulunmak isteyen herkes böyle yapar. Ebu Hanife ve İbnu'l Macuşun Abdülmelik de bu görüştedir. Çünkü itikâf günlerinin ilk gecesi de bu günlerin kapsamına girer ve bu gece de itikâfın bir zamanıdır. Gün gibi kısımlara bölünmeyi kabil değildir.

Şafiî der ki: Allah için bir gün itikâf edeceğim, dediği takdirde -ay hakkındaki görüşüne muhalif olarak- tan yerinin ağarmasından önce itikâfa girer, güneşin batışından sonra çıkar.

Konu ile ilgili iki görüşünden birisinde el-Leys ve Züfer de şöyle demektedir: Tan yerinin ağarmasından önce itikâfa girer. Bunlara göre ay ve gün arasında fark yoktur. Benzeri bir görüş Ebu Yusuf'tan da rivâyet edilmiştir. Kadı Abdülvehhab da bu görüştedir. Gece gündüze tabi olmak yoluyla itikâfın kapsamına girer. Buna delil şudur: İtikâf oruçsuz olmaz. Gece ise oruç tutma zamanı değildir. O halde itikâfta maksadın gece değil, özellikle gündüz olduğu sabit olmuştur.

Derim ki: Ancak Hz. Aişe'nin rivâyet ettiği hadis-i şerif bu görüşleri redet-

(1) Müslim, İtikâf 6; Buhârî, İtikâf 6 (yakın lafızlarla); Ebu Dâvûd, Savm 77; Tirmizî, Savm 71

mektedir. Anlaşmazlık halinde ise delil odur. Bu ise sahih oluşunda görüş ayrılığı bulunmayan sabit bir hadistir.

34- Ramazanın Son On Gününde İtikâf:

Ramazanın son on gününde itikâf yapan kimsenin bayram gecesini de mes-cidde geçirerek Bayram namazı için namazgâha gidinceye kadar mes-cidde kalmasını İmam Malik müstehab görmüştür. Ahmed'in görüşü de budur.

Şafiî ve Evzaî ise derler ki: Güneş battı mı itikâf ettiği yerden çıkar. Bu görüşü ayrıca Suhnun İbnu'l-Kasım'dan da rivâyet etmiştir. Çünkü ayın bitmesi ile ayın son on günü de bitmiş olur. Ay ise Ramazan ayının son gününün güneşinin batması ile biter. Suhnun ise şöyle demektedir: Bu şekilde yapması vaciptir. Eğer bayram gecesi itikâfından çıkarsa itikâfı batıl olur.

İbnu'l-Macuşun ise şöyle demektedir: Ancak bizim sözünü ettiğimiz ayın sona ermesiyle ilgili açıklamalar bu görüşü reddetmektedir. Şâyet bayram gecesini itikâf yerinde kalmak itikâfın sıhhat şartlarından olsaydı, bayram gecesine kadar devam etmeyen hiçbir itikâfın sahih olmaması gerekirdi. Ancak bunun caiz oluşu üzerindeki icma da, itikâf yapan kimsenin bayram gecesi yerinde kalmasının itikâfın sıhhati için şart olmadığına delildir.

* * *

Orucun hükümleri ile itikâfın hükümlerine dair âyetlere uygun düşecek şekilde yaptığımız bu açıklamalar, yeterli görülmelidir. Bu kadarıyla yetinen kimseler için bu açıklamalar yeter. Doğru yola iletme başarısı Allah'tandır.

35- Allah'ın Hududu (Sınırları)

Yüce Allah'ın: **"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır"** buyruklarından kasıt şudur: Bu hükümler Allah'ın sınırlarıdır, bunlara muhalefet etmeyin. Âyet-i kerimde geçen **"bunlar"** buyruğu sözü geçen emir ve yasaklara bir işarettir. Sınırlar (hudud); engeller demektir. (Hududun tekili olan) had ise alıkoymak, engellemek demektir.

Demire **"hadid"** denilmesi bundandır. Çünkü demir silahın insan bednine varmasına engel olur.

Kapıcı ve hapisane gardiyanına da **"haddad"** denilmiştir. Çünkü o içer-de olanların dışarı çıkmasını engeller, dışarda olanların da içeriye girmesini engeller.

"Allah'ın hududu"na bu adın verililiş sebebi, onlardan olmayan şeylerin içeriye girmesini ve onlardan olan şeylerin de dışarıda kalmasını engeller. Masiyetlerin (cezalarına): Hudud denilmesi de buradan gelmektedir. Çünkü hudud (hadler, cezalar), kişiyi benzeri davranışlara dönmekten alıkoyar.

İddet bekleyen kadının iddet bekleme haline de **"ihdad"** denilmesi de bundan ötürüdür. Çünkü bu durumu kadının süslenmesine manidir.

36- Allah Âyetlerini İnsanlara Apaçık Bildirir:

“İşte Allah âyetlerini insanlara böylece açıklar.” Bu sınırları açıkladığı gibi bütün hükümleri de böylece açıklar. Tâ ki bu sınırları aşmaktan uzak durasınız, sakınasınız. “Âyetler” hakka ileten alametler demektir.

“Takva sahibi olsunlar diye” buyruğu ise, bu sınırlara riâyet eden insanlar hakkında bir ümit ifade eder. Zahiren bu geneldir. Bununla birlikte Allah’ın hidâyete ermeyi kolaylaştırdığı kimseler için ise özeldir. Çünkü Allah’ın dilediği kimseleri saptırdığını ifade eden âyetler bunu göstermektedir.

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتَذُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا
فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

188. Mallarınızı aranızda bâtil yollarla yemeyiniz ve bilip dururken günah ile insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onları hakimlere aktarmayın.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzul Sebebi:

“Mallarınızı aranızda bâtil yollarla yemeyin..” buyruğu denildiğine göre Abdan b. Eşva’ el-Hadramî hakkında nazil olmuştur. Bu kişi Kindeli İmru’l-Kays’tan alacağı bir mal bulunduğunu iddia etti. Bu konuda Peygamber (s.a)’ın hakemliğine başvurdular. İmru’l-Kays böyle bir şeyin olmadığını söyledi ve yemin etmek istedi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu, yeminden vazgeçti, kendisine ait olan arazide Abdan’ın tasarruf sahibi olmasını kabul etti ve onunla davalaşmadı.

2- Âyetin Muhatabı:

Bu âyet-i kerimede hitap bütün Muhammed (s.a)’ın ümmetini kapsamaktadır. Anlamı da şudur: Haksız yere kiminiz kiminizin malını yemesin. Bunun kapsamına kumar, aldatma, gasplar, hakları inkâr etmek, sahibinin gönül rızasıyla vermediği şeyler veya sahibi gönül hoşluğuyla verse bile şeri-atin haram kıldıkları, fahişenin ücreti, kâhinin ücreti, şarap ve domuz bedeli ve benzerleri gibi.

Fakat satıcının sattığının gerçek mahiyetini bilmekle birlikte satışında aldanması bunun kapsamına girmez. Çünkü bu durumdaki aldanma hibe gibidir. Nitekim ileride buna dair açıklamalar Nisa Sûresi’nde(4/26. âyet 6. başlıkta) gelecektir.

Burada mallar, kendilerine yasak kılınan muhatapların zımırine izafe edilmiştir. Çünkü onların her birisi hem kendilerine yasak kılınan, hem de yasaklanandır. Yüce Allah'ın: *"Sonra işte sizler birbirinizi öldürüyorsunuz....nunuz"* (el-Bakara, 2/85) buyruğunda olduğu gibi. Bazıları da: *"Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyiniz."* (en-Nisa, 4/26) buyruğunda kasıt ise oyuluyucu işlerde, şarkıcılarla, içki ve işsizliklerle yemeyiniz. Buna göre malın izafesi, maliklere ait olan zamire olur.

3- Batıl Yollarla Mal Yemenin Mahiyeti:

Başkasının malını şeriatın izin vermediği bir şekilde alan kimse o malı batıl yolla yemiş olur. Bir kimse haksız olduğunu bildiği halde, hakimın lehine hüküm vermesi hali de o kişinin batıl yolla malı yemesi kapsamına girer. Çünkü haram olan birşey hakimın vereceği hüküm ile helal olmaz. Zira hakim ancak zahire göre hüküm verir. Malî hususlarda bu bir icma hükmüdür.

Her ne kadar Ebu Hanife'ye göre hakimın hükmü batınen fercler ile (erkek-kadın ilişkileri ile) geçerli ise de bu böyledir. Ancak hakimın hükmü mallar ile ilgili batıl hüküm değiştirmedikçe göre batınen bu hüküm fercler hakkında değiştirmemesi öncelikle sözkonusudur.

Hadis imamlarının rivâyetine göre Umm Seleme şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) buyurdu ki: "Sizler benim yanıma gelip davallaşıyorsunuz. Olur ki kiminiz delilini ötekinden daha güzel bir şekilde ortaya koyabilir. Ben de işittiğime uygun olarak o kişinin lehine hüküm verebilirim. Her kime kardeşinin hakkından birşey kesip veririm onu almasın. Çünkü o takdirde ben o kimseye ancak ateşten bir parça kesip vermiş olurum. -Bir rivâyette şu da vardır:- Artık ondan sonra isterse onu alıp gitsin isterse bıraksın." (1)

İlim adamlarının çoğunluğu ve fukahânın ileri gelenleri bu hadis doğrultusunda görüş belirtmişlerdir. Bu hadis hakimın zahire göre vereceği hükmün bâtındaki hükmü değiştirmeyeceğine dair açık bir nastır. Bu hüküm ister malî konularda ister kanlar ile ilgili (cinâyetlerde), ister fercler hakkında (namus hakkında) olsun farketmez.

Bundan tek istisna Ebu Hanife'den gelen fercler ile ilgili gelen nakildir. Onun görüşüne göre iki yalancı şahit bir adam hakkında hanımını boşadığına dair şehadette bulunsa hakim de kendisine göre onları adaletli kabul ettiği için şehadetlerine dayanarak hüküm verse -bu mes'eledeki hükmün batıl olduğunu bilenlerden birisi- iddetten sonra o kadın ile evlenecek olursa o kadın ona helal olur. Yine ona göre bu iki şahitten birisi o kadınla evlense bu da caizdir. Çünkü zahiren bu kadın evlenmek isteyen herkese helal olur. Bu konuda şahit de başkası da birdir, farketmez. Çünkü hakimın hük-

(1) *Buhâri*, Şehâdât 27, Hiyele 10, Ahkâm 20; *Müslim*, Akdiye 4, 5; *Ebû Dâvûd*, Akdiye 7; *Tirmizî*, Ahkâm 11; *Nesâî*, Kudât 12, 33; *İbn Mâce*, Ahkâm 5; *Muvatta'*, Akdiye 1; *Müsned*, II, 332, VI, 203, 290, 307, 308, 320.

mü onun nikâh bağıni kesmiş bulunmaktadır. Ve bu hususta hem zahiren hem batinen (başkasına) helal olması ve (eski kocasına da) haram olması hükmünü ilâdas etmiştir. Bu durum sözkonusu olmasaydı onunla evlenmek isteyen erkeklere helal olmazdı.

Ebu Hanife bu hususta lian hükmünü delil gösterir ve şöyle der: Bilindiği gibi hanım yalan lanetleşme ile kocasından ayrılmak neticesine ulaşmıştır. Eğer hakim bu hususta onun yalan söylediğini bilse ona had uygular ve onları birbirlerinden ayırırdı. O bakımdan bu, Hz. Peygamber'in: "Her kime kardeşinin hakkından herhangi bir şeyi hükmedecek olursam onu almasın" hadisinin genel kapsamına girmez.

4-Bu Âyet-i Kerime Haklı Olduğunu İddia Edenlere Bir Delil Olabilir mi?

Bu âyet-i kerime her türlü hüküm hakkında kabul eden ve etmeyen taraflarca delil diye yapışılan bir buyruktur. Taraflar bu hükmün kendi lehlerine olması gerektiğini iddia eder ve başkasına caiz olmadığını söylerler. Taraflar buna dair de yüce Allah'ın: "**Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyiniz**" buyruğunu delil gösterirler.

Bu şekilde davranan kimseye verilecek cevap şudur: Karşı tarafın bunu batıl bir yolla alıp yediğini delil ile açıkça ortaya koymadıkça kabul edemeyiz. O takdirde bu iddia âyet-i kerimenin bu genel kapsamı içerisine girer. Buna göre bu âyet-i kerime karşılıklı ilişkilerde batılın caiz olmayacağının delilidir. Bununla birlikte âyette batıl tayin edilmemiştir.

5- Batılın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: "**Batıl yollarla**" buyruğunda geçen **bâtıl** kelimesi giden ve son bulan demektir. Çoğulu "bevâtıl" gelir. Butûl ve butlan da masdardır. Ebâtîl ise butûle kelimesinin çoğuludur. Boş ve oyalayıcı şeylere tabi olmak anlamında "tebattul" kullanılır. Batıl bir iş yapan kimse hakkında "ebtala" fiili kullanılır. Yüce Allah'ın: "**Batıl ona erişemez**" (Fussilet, 41/42) buyruğu hakkında Katade şöyle demektedir: Burada batıldan kasıt İblistir. Kur'ân-ı Kerim'e birşey ilave edip ondan birşey eksiltemez. Yüce Allah'ın: "**Allah batılı siler.**" (eş-Şura, 42/24) buyruğunda batıl ile kastedilen ise şirktir. Bata-la'dan kasıt ise sihirbazlardır.

6- Rüşvet ve Benzeri Yollarla Hakimlere Mal Aktarmak:

Yüce Allah'ın: "**İnsanların mallarından bir kısmını yemeniz için onları hakimlere aktarmayın**" buyruğunun emanet ve benzerleri hakkında delil bulunmayan malları kapsadığı söylenmiştir. Bu görüş İbn Abbas ve el-Hasen'den rivâyet edilmektedir.

Bir diğer görüşe göre ise burada kastedilen vasilerin ellerinde bulunan yetime ait olan mallardır. Vasinin kendisinden bu mal istendiği zaman bir kıs-

mını kendisine almak kastıyla -zahiren de kendi lehine delil bulunuyor ise-mes'eleyi hakime götürmesidir. ez-Zeccac der ki: Sizler hükümlerin zahirlerinin gerektirdiğini yapıyorsunuz da hak olduğunu bildiğiniz şeyin gereğini terk ediyorsunuz, anlamındadır.

Âyet-i kerimedeki tabir (edlâ) kişinin kuyuya kovasını bırakması haline benzetilerek, başarı sağlamasını umduğu takdirde delilini ortaya koyması veya mes'eleyi açması halini dile getirmektedir. Kişi kovasını kuyuya saldıgı zaman "aktarma (deleve)" kelimesi kullanılır.

Âyetteki anlamı şudur: Malı batıl yol ile yemeyi ve hakimlere batıl deliller gösterip ortaya koymayı bir arada yapmayınız. Bu, yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: "*Hakkı batıla karıştırıp hakkı da gizlemeyiniz.*" (el-Bakara, 2/42) Aynı zamanda bu: "Balık yerken onunla birlikte bir de süt içme" demeye benzer.

Bu buyruğun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Mallarınızla hakim ve yöneticilere karşı iyi davranıp daha fazlasını lehinize hükme bağlasınlar diye onlara rüşvet vermeyiniz. İbn Atiyye der ki: Bu açıklama tercih edilir bir açıklamadır. Çünkü hakimler (yöneticiler)in -Allah'ın korudukları müstesna-rüşvet almaları kuvvetle muhtemeldir. Allah'ın korudukları ise pek azdır. Diğer taraftan burada kullanılan lafızlar da birbirleriyle mütenasiptir. Âyet-i kerimede geçen "*tudlû* (aktarma yapmayınız)" kovayı (delvi) salmaktan gelmektedir. Rüşvet ise kovanın ipi (anlamına gelen: er-rişâ')dan gelmektedir. San-ki kişi rüşveti ihtiyacını görmek üzere uzatıyor gibidir.

Derim ki: Yüce Allah'ın: "**Onları hakimlere aktarmayın**" buyruğu bu anlamı güçlendirmektedir. Çünkü burada önceden de sözünü ettiğimiz gibi "**aktarmayın**" buyruğu, daha önce geçen "**yemeyiniz**" buyruğuna atfedilmiştir. Ubey b. Ka'b'ın Mushafında "aktarmayın" buyruğunun başında nehiy (yasak bildiren) "la" harfi de bulunmaktadır. Bu okuyuş da: "(تَدْلُوا): Aktarmayın" şeklindeki cemaatin cezm ile okuyuşunu desteklemektedir.

Burada "**aktarmayın**" buyruğunun zarf olmak üzere nasb mahallinde olduğu da söylenmiştir. Bu gibi durumlarda Sibeveyh'e göre nasb edatı mah-zuf (ُف)dır.

"**Onları**" buyruğundaki zamir de mallara aittir. Birinci görüşe göre ise "delil"e ait olur, ancak bu kelimeden söz edilmemektedir. İkinci görüş ise "mallar"ın açıkça zikredilmesi dolayısıyla daha güçlü görünmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Sıhah'ta şöyle denilmektedir: "Reşvetin ne olduğu bilinen bir husustur. Rüşvet de onun gibidir. Çüğulu ruşen ve rişen diye gelir. Rüşvet almaya irtişâ, vereceği hüküm için rüşvet talep etmeye de istirşâ denilir."

Günümüzde hakimler (yöneticiler) rüşvet aldıkları zannedilen kimseler değil, bizzat rüşvetçilerin kendileridir. ⁽¹⁾ Lâ havle velâ kuvvete illâ billah.

(1) Merhum müfessir çağdaşları hakkında bunları söylediğine göre, ya çağımızdaki hakim ve yöneticileri görseydi neler söylerdi...

7- Bile Bile Başkalarının Malını Yemek:

Bu işin batıl olduğunu ve günahını **"bilip dururken günah ile"** zulüm ve haksızlık ile. Buna günah denilmesinin sebebi, bu işi yapanın günahkâr olduğundan dolayıdır.

"İnsanların mallarından bir kısmını" bir parçasını, bir bölümünü **"yemeniz için onları hakimlere aktarmayın."** Âyet-i kerimde "bir kısmı" için "ferik" tabiri kullanılmıştır. Ferik çoğunluktan bir kenara ayrılan birkaç koyundur.

"Yemeniz için" anlamındaki buyruk "Key lâ'm'ı (ait olduğunu bildiren edat)" diye bilinen edatla nasb edilmiştir.

Burada ifadelerde takdim ve te'hir bulunduğu da söylenmiştir. Buna göre ifadenin takdiri şöyledir: İnsanlardan bir kısmının mallarını yemek için onları hakimlere aktarmayınız... İşte bunu bile bile yapmak cüretkârlığın ve maksiyetin ileri derecesini ifade eder.

8- Kendisine Mal Denilen Her Bir Şeyi Haksızca Almak Haramdır:

Ehl-i Sünnet ittifakla şunu belirtir: Az ya da çok olsun kendisine mal denilebilen her bir şeyi haksızca alan herkes bundan dolayı fasık kabul edilir ve o malı almak onun için haram olur.

Bu hüküm, Bîşr b. el-Mu'temir ile Mu'tezileden ona tabi olup: Mükellef ikiyüz dirhem almadıkça fasık olmaz, bundan daha aşağısını alırsa fasık kabul edilmez demelerine; onbir dirhem aldığı takdirde fasık olur daha aşağısı ile olmaz diyen İbnu'l-Cubba'iyye; beş dirhem almakla fasık olur diyen İbnu'l Huzeyl'e, tek bir dirhem ve yukarısını almakla fasık olur daha aşağısını almakla fasık olmaz, diyen Basralı Kaderiyye mensubu kimseye hilafen; mal adı verilebilen her bir şeyi haksızca almaktan dolayı kişinin fâsık kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Çünkü bu aykırı iddialarda bulunanların hepsinin görüşü Kur'ânla, sünnetle ve ümmetin alimlerinin ittifakıyla reddedilmiştir. Peygamber (s.a) da şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz kanlarınız, mallarınız, namuslarınız birbirinize haramdır.." ⁽¹⁾ Bu hadis-i şerifin silhâti üzerinde ittifak edilmiştir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْآهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجُّ وَلَيْسَ الْبِرُّ
بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَىٰ وَآتَىٰ الْبُيُوتَ
مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

(1) *Buhârî*, Hacc 132, İlm 9, 37, Fiten 8, Tevhid 24; *Müslim*, Kasâme 29, 30; *Tirmizî*, Fiten 2; *Müsned*, I, 230...

189. Sana hilâller hakkında soruyorlar. De ki: Onlar insanlar için, bir de hac için vakit ölçüleridir. Birr evlere arkalarından girmeniz değildir. Fakat birr kişinin sakınmasıdır. O halde evlere kapılarından girin. Allah'tan da korkun ki felâha eresiniz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on iki başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

"Sana hilaller hakkında soruyorlar.." Burada kastedilen soru yahudilerin sordukları ve kendisi ile Peygamber (s.a)'e itiraz ettikleri bir husustur. Bu münasebetle Muaz şöyle demişti: Ey Allah'ın Rasûlü, yahudiler yanımıza geliyor ve hilallere dair bizlere pek çok soru soruyorlar. Hilal acaba neden önce incecik görünüyor, sonra doğup yuvarlaklaşınca kadar artıp duruyor. Ardından tekrar eksilmeye başlıyor ve nihâyet önceki haline dönüyor. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi inzâl buyurdu.

Bir diğer görüşe göre bu âyetin nüzul sebebi müslümanlardan bir grubun Peygamber (s.a)'e hilale dair ve hilalin iki gecelik süreyle hiç görünmemesinin, güneşin durumundan farklı bir durumda olmasının sebebinin sorarlar. Bunu da İbn Abbas, Katade, er-Rabî' ve başkaları söylemiştir.

2- Hilâller:

Yüce Allah'ın: **"Sana hilaller hakkında soruyorlar"** buyruğundaki **"hilaller"** anlamına gelen: el-ehille: Hilal kelimesinin çoğuludur. Hakikatte hilal, tek bir tane olmakla birlikte çoğul yapılması bir ayın hilali ile bir diğer ayın hilalinin ayrı olmasından dolayıdır. Bunun çoğul yapılması hilalin birbirinden farklı birçok durumunun olmasından dolayıdır. Burada "hilaller" ile kastedilen her bir hilalin ayıdır. Bazen hilal kelimesiyle ay ifade edilir. Çünkü ay, hilalin doğması ile birlikte girer. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

أَخْوَانٌ مِنْ نَجْدٍ عَلَى ثِقَةٍ وَالشَّهْرُ مِثْلُ قَلَامَةِ الظَّفَرِ

"Necid'den güven üzere iki kardeş

Ve ay o sırada kesilen tırnak gibiydi."

Şöyle açıklama da yapılmıştır: Hilale ay (şehr) deniliş sebebi, hilalin görüldüğü yere doğru ellerin işarette bulunarak uzatılması (şehr kökünden gelen kelime kullanılır) ve o hilali göstermeye çalışmaları dolayısıyladır.

Ayın son iki günü ile başının ilk iki gününün ayına "hilal" denilir. Ayın başının ilk üç gününe denildiği de söylenmiştir. el-Asmaî der ki: Etrafında ince iplik gibi bir hâle meydana gelinceye kadar aya hilal adı verilir. Bir başka açıklamaya göre ışığı ile semayı iyice aydınlatıncaya kadar o, hilal diye adlandırılır. Bu aydınlatma ise yedinci gecede olur.

Ebu'l-Abbas der ki: Ona hilal deniliş sebebi, insanların doğuşunu haber vermek için yüksek sesle birbirlerine seslenmeleridir. Nitekim doğan çocuk yüksek sesle ağladığı vakit de kullanılan kelime bu kökten gelmektedir. Kişinin yüzünde sevinç görüldüğü zaman da bu kökten gelen ifadeler kullanılır. Ebû Kebir şöyle demiş:

وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَى أَسِيرَةٍ وَجْهَهُ بَرَقَتْ كَبْرَقِ الْعَارِضِ الْمُتَهَلِّلِ

“Onun yüzünün sevincine bakarsan
Parlak buluttaki şimşek gibi parlar.”

Yeni bir aya girildiği zaman da bu kökten gelen kelime kullanılır. Cevherî der ki: “Hilâl doğdu” anlamında: “Uhille el-hilâlu ve istuhille” denilir. “İstehelle” açıkça göründü anlamındadır. Bu anlamda “ehelle” denilmez. “Şu gecenin hilalini gördük” anlamında: “Ehlelnâ an leyleti kezâ” denilir.

Ebû Nasr Abdurrahîm el-Kuşeyrî Tefsiri’nde der ki: (Hilâl doğdu anlamında): “Ehellelhilâlu, istehelle, ehlelenâlhilâlu ve istehlelenâ” ifadelerinden birisi kullanılabilir.

3- Hilal Lafzı Kullanılarak Yapılan Yeminler ya da Verilen Sözler:

İlim adamlarımız der ki: Bir kimse alacaklısının borcunu ödemeyi veya şu işi yapmayı hilal vaktinde veya hilal başında veya hilal esnasında yapacağına dair yemin etse ve bu yemin ettiği şeyi hilalin görülmesinden bir ya da iki gün sonra yapsa yeminini bozmuş olmaz.

İleride açıklanacağı üzere bütün aylar, bütün ibadetler ve muamelelerin yapılması için uygun zamanlardır.

Allah’ın: **“De ki: Onlar insanlar için, bir de hac için vakit ölçüleridir”** buyruğu ayın artması ve eksilmesindeki hikmet yönünü açıklamaktadır. Bu ise tayin edilen sürelerde, karşılıklı ilişkilerde yeminler, hac, iddetler, oruç, oruç açmak, hamilelik süresi, icare akitleri, kiralar ve buna benzer kulların hayatı için gerekli olan ilişkilerdeki kapalılığı gidermektir. Yüce Allah’ın şu buyruğu da buna benzemektedir: **“Biz gece ile gündüzü iki âyet kıldık. Gece âyetini sildik, gündüz âyetini de gösterici kıldık. Tâ ki Rabbinizin lütfundan araysınız ve yılların sayısını ve hesabı bilesiniz.”** (el-İsra, 17/12) Nitekim bu hususa dair açıklamalar (ilgili âyette) gelecektir. Yüce Allah’ın şu buyruğu da bunun gibidir: **“Güneşi bir ışıık, ayı bir nur yapan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona konaklar tayin eden O’dur...”** (Yunus, 10/5) Hilallerin sayılıp hesap edilmesi ise günlerin sayılıp hesap edilmesinden kolaydır.

4- Süresi Belirlenmeyen Müsakât Akdinin Hükümü:

Yaptığımız bu açıklamalar “müsakat akdinin, sayıları belli olmayan birçok seneler için süresi belirsiz yapılması caizdir” diyen Zahirîyye mezhebine mensup olanlarla onların görüşlerini kabul edenlerin kanaatlerini reddetmekte-

dir. Bu görüşü kabul edenler Rasûlullah (s.a)'ın yahudiler ile (Hayber'de) yaptığı anlaşmayı delil gösterirler. Hz. Peygamber oradan çıkacak ekin ve hurmanın yarısı karşılığında onlarla müsakât akdi yapmıştı ve vakit tesbit etmek sizin Rasûlullah (s.a)'ın uygun göreceği zaman ile sınırlamıştı.

Ancak onların bu gerekçelerinde lehlerinde bir delil yoktur. Çünkü Hz. Peygamber yahudilere: "Ben sizleri burada Allah'ın bıraktığı süre kadar bırakıyorum" demişti. ⁽¹⁾ Bu ise bunun Hz. Peygamber'e ait bir özellik olduğunu ortaya koyan en açık bir delil ve en belirgin bir ifadedir. O bu konuda Rabbinden gelecek olan hükmü bekliyordu. Başkası ise bu durumda değildir. Şeriat, icareler ve diğer muameleleri oldukça sağlam şekilde hükme bağlamıştır. Bunların hiçbirisi Kıtıp ve sünnetin sağlam bir şekilde hükme bağladığı, ümmet alimlerinin de benimsediği şeklin dışında caiz değildir.

5- Vakıt Ölçüleri:

Yüce Allah'ın: "**Vakit Ölçüleri**" anlamını ifade eden (mevâkît) kelimesi vakit anlamına gelen "mîkat" kelimesinin çoğuludur. Mikat'ın tayin edilen vaktin son zamanı olduğu da söylenmiştir. "Mevâkît" kelimesi munsarîf değildir. Çünkü tekillerde benzeri olmayan bir çoğuludur. Bu kelime hem çoğuldur, hem çoğulun son haddidir. (Muntehâ el-cumû') Çünkü bir daha çoğul yapılamayacağından adeta bu kelime de çoğul tekrarlanmış gibidir.

Yüce Allah'ın: "(قَوَارِيرًا): **Testiler**" (el-İnsan, 76/15) buyruğunun (aynı ve zinde olduğu halde tenvin almak suretiyle) munsarîf olması, âyetin sonunda yer aldığından dolayıdır. Burada bu kelime de kafiyelerin tenvin alması gibi tenvin almıştır. Yoksa buradaki tenvin ismin munsarîf olduğunu gösteren bir tenvin değildir.

6- Hacc:

Bu âyet-i kerimede geçen "**Hacc**" kelimesinde "hâ" harfinin fethalı olarak okunuşu cumhurun kıraatidir. İbn Ebi İshak ise bu kelimeyi Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği her yerde "hic" şeklinde esrelili olarak okur. Ali İmran Sûresi'nde: "**Beyt'i haccetmek (hic)..**" (Ali İmran, 3/97) buyruğunda bu kelime esrelilidir. Sibeveyh der ki: Hacc, red ve şedd kelimeleri gibidir. Hic de zikr kelimesi gibi söylenir. Her ikisi de aynı anlamda masdardır. Üstün şekliyle (hacc) masdar, esrelili olarak "hic" in ise isim olduğu da söylenmiştir.

7- Haccın Allah Tarafından Tesbit Edilen Vakti Değiştirilemez:

Yüce Allah burada özellikle haccı zikretmiştir. Çünkü hacc vaktin bilinmesini gerektiren ibadetlerdendir. Başka bir vakte te'hir edilmesi de caiz değildir. Daha önce Araplar bundan farklı bir görüş ortaya atmıştı. Araplar ayları sayarak hacceder, fakat ayların yerlerini değiştirirlerdi. Allah onların hem bu

(1) Muvatta, Musâkat 1

konudaki sözlerini, hem uygulamalarını iptal etmiştir. Nitekim ileride buna dair açıklamalar Allah'ın izniyle Tevbe Sûresi'nde (9/37. âyette) gelecektir.

8- Hacc İçin İhrama Girme Zamanı:

Malik, Ebu Hanife ve her ikisinin de arkadaşları (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun), hac için ihrama girmenin hacc ayları dışında da sahih olacağına bu âyeti delil göstermişlerdir. Çünkü yüce Allah bütün ayları bu iş için bir zaman olarak tesbit etmiştir. O halde bütün bu aylarda hac için ihrama girmek sahihtir.

Ancak Şafiî bu hususta muhalefet etmiştir. Çünkü yüce Allah: **"Hac bilinen aylardır"** diye buyurmuştur. (el-Bakara, 2/197) İleride görülecektir.

Yine bu âyet-i kerimenin (ona göre) manası ayların bir kısmı insanlar için vakit ölçüleri, bir kısmı da hac için vakit ölçüleridir şeklindedir. Bu, senin: Cariye Zeyd'in ve Amr'ındır, demene benzer. Bu ise cariyenin kısmen Zeyd'e kısmen de Amr'a ait olmasını gerektirir. Hepsi Zeyd'indir ve hepsi de Amr'ındır denilmesi mümkün değildir.

Ancak buna şöylece cevap verilebilir: Yüce Allah'ın: **"Onlar insanlar için bir de hac için vakit ölçüleridir"** diye buyurulması bütün ayların insanlar için vakit ölçüleri olmasını gerektirdiği gibi, hac için de vakit ölçüleri olmasını gerektirir. Eğer yüce Allah bir kısmı insanlar için bir kısmı da hac için vakit ölçüleridir, demek istemiş olsaydı: Bir kısmı insanlar için vakit ölçüleridir, bir kısmı da hac için vakit ölçüleridir, demeliydi. Bu şöyle demeye benzer: Ramazan ayı hem Zeyd'in hem de Amr'ın oruç tutması için tayin edilmiş bir vakittir. Bu ifade ile Ramazan ayının tümünün her birisinin orucu için tayin edilen bir vakit olduğunun kastedildiğinde görüş ayrılığı olamaz. Şafiî'nin görüşünü savunanların zikrettikleri cariyeye örneğinde ifade doğrudur. Çünkü cariyenin tümünün Amr'a ait olmakla birlikte yine bütünüyle Zeyd'e ait olması imkansız bir şeydir. Zamanın aynı zamanda hem Zeyd ve hem de Amr için vakit ölçüsü olması ise sahihtir. O halde bunun aksi görüşü savunanların söyledikleri de çürütülmüş olmaktadır.

9- Malî İlişkilerde Zaman ve Vade Tayini:

Belli bir malın, belli bir paha karşılığında, Arap aylarından belli bir vadeye veya bilinen sayıda güne kadar satanın satışının caiz olacağı hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Belli bir vade ile yapılan selem hakkında da böyle demişlerdir.

Ancak hasada yahut harman zamanına ya da ganimetten payların verilmesine ve benzeri sürelerle kadar satışın hükmü hakkında farklı görüşler vardır.

Malik der ki: Böyle bir vade caizdir, çünkü bu bilinen bir süredir. Ebu Sevr de bu görüştedir.

Alîmed der ki: Bunda bir sakınca olmayacağını ümid ederim. Gazilerin dö-
neceği vakte kadar diye süre tayini de böyledir. İbn Ömer'den rivâyet edil-
diğine göre o ganimet paylarının dağıtılacağı zamana kadar mal satın almış.

Bir başka kesim ise böyle bir satış caiz değildir, derler. Çünkü yüce Allâh
vakit ölçülerini tayin etmiş ve bunları alışverişlerinde, görmeleri gereken iş-
lerinde tayin etmek istedikleri süre için bir alamet kılmıştır. İbn Abbas da böy-
le demiştir. Şafiî ve en-Numan (Ebu Hanife) de bu görüştedir.

İbnu'l-Münzir der ki: İbn Abbas'ın görüşü sahihtir.

10- Hilal Büyük Görülürse:

Hilal doğduğunda büyük görülürse ilim adamlarımız şöyle demiştir:
Onun büyüklüğüne de bakılmaz, küçüklüğüne de bakılmaz. O ilk gecesin-
de görülmüşse bir geceliktir. Müslim'in Ebu'l-Bekterî'den şöyle dediği rivâ-
yet edilmektedir: Umre için yola çıktık. Batın Nahle denilen yerde konakla-
yınca birbirimize hilali gösterdik. Bizimle birlikte bulunanların kimisi: Üç gün-
lüktür, dedi kimisi: İki günlüktür, dedi. Nihâyet İbn Abbas'la karşılaştık. Ona:
Biz hilali gördük, dedik. Kimisi üç günlüktür? kimisi iki günlüktür, dedi. O
bize: Hilali hangi gece gördünüz? diye sordu. Biz de: Şu şu gece gördük, de-
yince şöyle dedi: Rasûlullah (s.a): "Allah görünsün diye onu uzun (süre) bı-
rakmıştır" diye buyurdu. O bakımdan o hilal, gördüğünüz gecenin hilalidir
(yani bir günlüktür). ⁽¹⁾

11- Hac ile İlgili Cahilî Gelenekler:

Yüce Allâh'ın: "**Birr evlere arkalarından girmeniz değildir**" buyruğu, hac
için vakit ölçülerinden söz etmekle birlikte zikredilmektedir. Çünkü hilalle-
rin durumu ve evlere arkalarından girmeye dair soru sormak zamanında bu
iki husus da meydana gelmiştir. O bakımdan âyet-i kerime her ikisi hakkın-
da nazil olmuştur. Ensar, hacc edip de geri döndüklerinde evlerinin kapıla-
rından girmezdi. Hacc ya da umre için ihrama girip telbiye getirdiklerinde,
şer'an kendileriyle sema arasında herhangi bir engelin bulunmamasına dik-
kat ederlerdi. Artık bundan sonra yani evinde ihrama girdikten sonra çıkıp her-
hangi bir ihtiyaç için geri dönecek olursa, evin tavanı kendisi ile gök arasın-
da bir engel teşkil edeceğinden dolayı odanın kapısından içeriye girmezler-
di. O bakımdan evinin duvarından tırmanır, sonra da odasının üzerinde du-
rarak ihtiyacı olan şeyi ister ve o ihtiyacı olan şey evinden dışarı çıkartılırdı.
Bu şekilde davranmayı hac ibadetinin bir parçası ve iyilik olarak kabul eder-
lerdi. Nitekim alakası olmayan pek çok şeyin de hacc ibadetinin gereği oldu-
ğuna inanırlardı.

Allâh bu buyruğunda onların bu kanaatlerini reddetmekte ve yüce Rabb-
bimiz birr'in (iyilik ve takvanın) emrine uymakta olduğunu beyan etmiştir.

(1) Müslim, Siyâm 29

İbn Abbas Ebu Salih yoluyla gelen rivâyette şöyle demektedir: İnsanlar cahiliyye döneminde ve İslâm'ın ilk dönemlerinde bir kimse hacc için ihrama girdiği takdirde eğer evlerde yaşayan kimselerden ise evinin arka tarafından bir oyuk açar, ordan girer ve çıkardı. Veya bir merdiven koyar, onunla tırmanır ve onunla inerdi. Şâyet çadırda yaşayan bir kimse ise çadırların arkasından çadırına girerdi. Hums diye bilinenler dışında böyle yaparlardı.

Zührî'nin rivâyetine göre Peygamber (s.a) Hudeybiye barışından önce umre için ihrama girmişti. Daha sonra odasına girdi, arkasından Salebeoğullarından ensara mensup bir kimse de girdi. Böylelikle kavminin adetini bozmuş oldu. Peygamber (s.a) ona "Sen ihrama girmiş iken ne diye girdin", diye sordu, adam: Sen girince ben de senin girmen üzere girdim, dedi. Peygamber (s.a): Ben Ahmeslilerdenim (Hums'a mensubum) Yani bu gibi davranışları dinin gereği olarak kabul etmeyen bir kavme mensubum. Adam ise: Benim dinim de senin dinindir, deyince bu âyet-i kerime nazil oldu. Bunu İbn Abbas, Ata ve Katade söylemişlerdir. Sözü geçen bu adamın Kutbe b. Âmir el-Ensarî olduğu da söylenmiştir. (1)

Hums diye bilinenler Kureyşliler, Kinane, Huzaa, Sakîf, Cuşem, Âmir b. Sa'saa oğulları ve Nasr b. Muaviye oğullarıdır. Bunlara "hums" deniliş sebebi dinlerinde işi oldukça sıkı tutmalarından dolayıdır. Hamâset şiddet demektir. el-Accâc demiştir ki:

وكم قطعنا من قفار حُمس

"Ve biz nice nice sert ve geçilmesi zor (hums) vadiler katettik."

İlim adamları bu buyruğun te'vili hakkında farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bizim yaptığımız bu açıklama ileri sürülmüştür, sahih olandır.

Bir diğer görüşe göre âyet-i kerimenin bu bölümünde kastedilen nesi' ve nesi' vasıtasıyla haccın ertelenmesi olayıdır. Çünkü onlar haccı helal bir aya ertelemek suretiyle helal olan ayı haram kılıyorlardı. Haccı bir başka aya kaydırıp geciktirmek suretiyle de haram olan bir ayı helal kılıyorlardı. Buna göre burada "evler"den söz edilmesi, hac ve hac ayları hususunda uyulması gerekenlere bir misal demek olur. Yüce Allah'ın izniyle Tevbe Sûresi'nde (9/37. âyette) nesi'e dair açıklamalar gelecektir.

Ebu Ubeyde der ki: Âyet-i kerime bir darb-ı meseldir. Anlamı şudur: Birr cahillere soru sormanız değildir. Fakat birr Allah'tan korkup ilim adamlarına soru sormanızdır. Bu kişinin: Ben bu işe girilmesi gereken kapısından girdim, demene benzer.

el-Mehdevî ve Mekkî, İbnu'l-Enbarî'den, el-Maverdî de İbn Zeyd'ten âyet-i kerimenin hanımlarla cimaya dair bir mesel olduğunu belirttiklerini nakletmektedirler. Bu buyrukla yüce Allah hanımlara arka yoldan değil de ön-

(1) el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 1, 483.

den yaklaşmayı emretmektedir. Kadınlara "evler" adının verilmesi ise evlere sığınıldığı gibi onlara sığınıldığından dolayıdır. İbn Atiyye der ki: Bu uzak bir ihtimaldir ve ifadenin akışını değiştirmektedir.

el-Hasen der ki: Araplar bu işi uğursuzluk sayıyorlardı. Onlardan bir kimse yolculuğa çıkıp da ihtiyacını elde etmedi mi, zarar eder korkusuyla eve arkasından girerdi. Onlara: Bu şekilde bir uğursuzluk düşüncesi birr değildir. Aksine birr sizin Allah'tan korkmanız ve Allah'a tevekkül etmenizdir, denildi.

Derim ki: Birinci görüş bu görüşlerin en sahih olanıdır. Çünkü el-Berâ' şöyle demektedir: Ensar haccedip de geri döndüklerinde evlere kapılarından girmezlerdi. Ensardan birisi gelip eve kapısından girdi. Bu hususta ona hatırlatmada bulunulunca şu: **"Birr evlere arkalarından girmeniz değildir.."** Âyet-i nazil oldu. İşte bu; "evler" in hakikat anlamıyla kastedildiğini açıkça ortaya koyan bir ifadedir. Bunu Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir. ⁽¹⁾

Belirtilen diğer görüşler ise başka yerlerden çıkartılabilir. Bu Âyetten değil. Bu hususun iyice belellenmesi gerekir.

Şöyle de denilmiştir: Âyet-i kerime şanı yüce Allah tarafından birr'e uygun olan yoldan ulaşmaları gerektiğine dair bir uyarı durumundadır. Birr'in elde edilme yolu ise yüce Allah'ın emrettiği yoldur. Burada evlere kapılarından girilmesinin sözkonusu edilmesi yüce Allah'ın bize teşvik etmiş olduğu şekilde işleri uygun olan yollarından gidip gerçekleştirmemize işaret etmektedir.

Derim ki: Bu açıklamaya göre daha önce sözü geçen görüşler de sahih kabul edilebilir.

Âyet-i kerimede geçen ve evler anlamına gelen (البيوت) kelimesi **"beyt"** kelimesinin çoğuludur. Bu kelimedeki "be" harfi ötreli ve esreli olarak okunmuştur.

Takvanın (2/2. âyet 4. başlık) felahın (2/5. âyet) ve umut ve temenni ifade eden (العمل) edatının (2/21. âyette) anlamına dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunduğundan burada tekrarlayanın anlamı yoktur.

12- Şeriatte Yeri Olmayan Bir Amel, Allah'a Yaklaştıracı Olamaz:

Bu âyet-i kerime Allah'ın teşrî' buyurmadığı bir şeyin Allah'a yaklaştırmayacağı, teşvik etmediği bir şeyin Allah'a yaklaştıran bir amel olamayacağı beyan edilmektedir. Böyle olmayan amellerle hiçbir kimse Allah'a yaklaşmaya kalkışmamalıdır. İbn Huveyzimendad der ki: Neyin Allah'a yaklaştıracı bir birr (iyilik) olduğu ya da olmadığı anlaşılamayıp içinden çıkılmazsa o işe bakılır. Eğer farz ve sünnetler arasında onun benzeri bir amel varsa Allah'a yaklaştıracı bir amel olması caizdir. Eğer bir benzeri yoksa o işin birr olması da yaklaştıracı bir amel olması da, sözkonusu olamaz. Peygamber (s.a)'dan gelen rivâyetler de bunu ortaya koymaktadır. Daha sonra İbn Huveyzimendad İbn Abbas'tan gelen şu hadis-i şerifi kaydetmektedir:

(1) Buhârî, Umre 18, Tefsir 2. sûre 29; Müslim, Tefsir 23

Rasûlullah (s.a) hutbe irad ettiği bir sırada güneşte ayakta duran bir adam görür. Onun durumunu sorar, O, Ebu İsrail'dir, ayakta dikilip oturmamayı gölge altında durmamayı, konuşmamayı ve bununla birlikte de oruçlu durmayı adanmıştır. Peygamber (s.a) şöyle buyurdu: "Ona söyleyiniz, konuşsun, gölgelensin, otursun ve orucunu tamamlasın." (1)

Böylelikle Peygamber (s.a) şerîatinde aslı astarı bulunmayan ve Allah'a yaklaştırmacı olmayan amelleri iptal etti, farz ve sünnetler arasında benzeri bulunan ve Allah'a yaklaştırmacı bir ibadet olanın sahîh olduğunu beyan buyurdu.

İKİNCİ CİLDİN SONU

(1) *Buhârî*, Eymân 31; *Ebû Dâvûd*, Eymân 19; *İbn Mâce*, Keffarât 21; *Muvatta*, Nüzûr 6; *Müsned* IV, 168

İÇİNDEKİLER

(Bakara Sûresi'nin Devamı)

40. Âyet	7
İsrail Adı ve İsrailoğulları:	7
Allah'ın Nimetini Anmak:	8
Diğer Ümmetlerin ve Muhammed Ümmetinin Hatırlaması:	9
Ahde Bağlılık:	9
Yalnız Allah'tan Korkmak:	10
41. Âyet	11
Hitabın Delili:	12
1- Allah'ın Âyetleri Satılamaz:	12
2- Kur'an ve İlim Öğretmeye Karşılık Ücret Almak:	13
3- Ücretle Namaz Kıldırarak:	16
4- Peygamber İzinde Örnek Bir Âlim, Ebû Hâzim:	16
42. Âyet	21
43. Âyet	24
1- Namaz Kılmak Emri:	24
2- Zekât Emri:	24
3- Zekât Kelimesinin Sözlük Anlamı:	24
4- Bu Buyrukta "Zekât"dan Kasıt:	25
5- Rükû:	26
6- Neden Özellikle Rükû':	26
7- Şeriate Uygun Rükû' Şekli:	27
8- Rükû'nun Farz Oluşu:	27
9- Yalnızca Alnı veya Burnu Koyarak Secde Etmek:	28
10- Çıplak Alınla Secde:	29
11- Yeterli Olan Rükû' ve Sücûd:	29
12- Rükû' Edenlerle Birlikte Olmak Gereği ve Cemaatle Namaz:	31
13- Fazilet Cemaatten Dolayı mıdır, Camiden Dolayı mıdır?:	34
14- Cemaatler Arasında Fazilet Farkı:	34
15- Cemaatle Namaz Kılmış Bir Kimsenin Namazını İadesi:	35
16- İmamlığa Öncelikle Kimler Layıktır?:	35
Küçüğün İmameti:	37
17- İmam Olmaları Caiz Olanlar ve Olmayanlar:	38
18- Kör, Topal, Çolak vs.'nin İmam Olması:	39

19- Veled-i Zinanın İmam Olması:	39
20- Kölenin İmam Olması:	40
21- Kadının İmam Olması:	41
22- Yahudi ve Hıristiyanın İmam Olması:	41
23- Mu'tezile, Cehmîyye ve Benzerlerinin İmamlığı:	41
24- Zinakâr, İçkici ve Benzeri Fasıkların İmamlığı:	42
25- İmama Uyan Kimsenin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar:	43
26- Yanılarak İmamdan Ayrı Hareket Eden:	45
27- İftitah Tekbiriyle Selâmda İmamdan Farklı Hareket:	45
28- Safların Düzgünlüğü:	45
29- Namazda Oturuş Şekli:	46
30- Oturuşta Ellerin Vaziyeti:	47
31- Kadının Namazda Oturuş Şekli:	48
32- İk'â Denilen Oturuş Şekli:	48
33- Namazın Sonunda Selam Vermek:	49
34- Teşehhüd:	50
44. Âyet	52
1- Nüzûl Sebebi:	52
2- Kendilerini Unutup Başkalarına İyiliği Emredenlerin Azabı:	53
3- Âyet-i Kerimedeki Azarın Sebebi:	54
4- İbretli Hikayeler (Kasas) Anlatma:	55
5- "İyilik"ın Anlamı:	55
6- İyiliği Emrederken Kendini Unutmak:	56
7- Kitabı Okuyup Durduğunuz Halde mi?...:	57
8- Akıllanmayacak mısınız?:	57
9- Akıl:	58
45. Âyet	59
1- Sabır:	59
2- İtaate Devam ve Aykırı Hareket Etmeyerek Sabır:	60
3- Sabır ve Namaz:	60
4- Sabır ve Nefse Karşı Cihad:	61
5- Diğer Ameller ile Sabrın Mükâfatı Arasında Bir Karşılaştırma:	61
6- Allah da Kendi Yüce Zatını "Sabr" ile Nitelemiştir:	62
7- Hâşi' Olmayanlara Namaz mı Daha Ağır Gelir Oruç mu?:	62
8- Huşû Sahipleri, Hâşi'ler:	64
46. Âyet	66
47. Âyet	67
48. Âyet	67
Kendisinden Korkulması Gereken Bir Gün:	67
3- Şefaât Kelimesinin Sözlük Anlamı:	69
4- Şefaât Haktır:	69

5- Bir Kıraat:	71
6- Fidyenin de Kabul Olunmayacağı Gün:	72
49. Âyet	73
1- İsrailoğullarının Hatırlamaları Gereken Ni'metler:	73
2- Firavun Hanedanı:	73
3- Şu Beldenin Âli Denilebilir mi?:	75
4- "Âl" Kelimesi Zamirle Birlikte Kullanılır mı?:	75
5- Âl Kelimesinin Aslı:	75
6- Firavun:.....	76
7- Tadılan Azap:	76
8- En Kötü Azap:	77
9- Boğazlanan Oğullar ve Hayatta Bırakılan Kadınlar:	77
10- Boğazlamak:.....	78
11- Zalimin Emriyle Zulmedenin Durumu:	79
12- Firavun'un Erkek Çocukları Boğazlama Sebebi:	80
13- Belâ ve İmtihan:	80
50. Âyet	81
Boğulanlar ve Kurtulanlar:	81
Kurtulanlar ve Boğulanlar:	82
İsrailoğullarının Kurtarılması ile İlgili Görüşler:.....	83
Hız. Mûsâ ve Beraberindekilerin Kurtuldukları	
Diğerlerinin de Boğuldukları Gün: (10 Muharrem, Âşûrâ Günü):	85
Âşûrâ Günü Orucu:.....	85
Âşûra Günü Muharrem'in Kaçınıcı Günüdür?:	86
Âşûrâ Günü Orucunun Fazileti:	87
İsrailoğullarının Gözleri Önünde Boğulan Firavun:	87
İsrailoğullarının Haberleri Rasulullah'ın Nübüvvetinin Delilidir:	89
51. Âyet	89
1- "Va'detmek" Kelimesinin Kıraat Farkı ve Açıklaması:	89
2- Mûsâ Kelimesinin Anlamı:	91
3- Vadedilen Kırk Gece:	91
4- Neden Kırk Gündüz Değil de Kırk Gece:	92
5- Hz. Mûsâ Bu Kırk Gün Boyunca Oruç Tuttu mu?	92
6- Buzayıyı İlah Edinen Zalimler:	93
52. Âyet	93
1- Af ile Mağfiret:	93
2- Affolma Zamanı:	94
3- Şükredesiniz Diye:	94
4- İlim Adamlarına Göre Şükürün Anlamı:	94
53. Âyet	95

54. Âyet	97
55-56. Âyetler	101
1- İsrailoğullarının Allah'ı Görmek İstemeleri:	101
2- Açıkta Açığa Allah'ı Görme İsteği:	102
3- Böyle Bir İsteğin Cezası:	103
4- Ölümünden Sonra Diriliş:	103
5- Öldükten Sonra Diriltilenlerin Mükellefiyeti:	104
57. Âyet	104
1- Buluttan Gölge:	104
2- Men ve Selvâ:	105
3- Yer Elması ile Tedavi:	106
4- Selvâ:	106
5- Selva Çoğul mu Tekil mi:	107
6- Selva ve Benzeri Kelimeler de Men Kelimesine Atfedilmiştir.	108
7- Helâl Rızıklardan Yemek:	108
8- İsyân Ettiklerinden Dolayı Zalim Oldular:	108
58. Âyet	108
1- Bir Açıklama:	108
2- Şu Kasaba...:	109
3- Helal Olarak Bol Bol Yeyiniz:	109
4- Kapıdan Secde Ederek Girin:	109
5- Hitta'nın Mahiyeti:	110
6. Şeriatte Nassa Bağlanmış Sözlerin Değiştirilmesi:	111
Hadisin Mana Yoluyla Nakledilmesi:	112
7- Kıraat Farkı:	115
8- "Günahlar" Anlamına Gelen "Hatâya":	115
9- İyilik Edenlere Daha Fazla Vermek:	116
59. Âyet	116
1- Zalimler Değiştiricidirler:	116
2- Tebdil ve Değiştirme:	117
3- Zulmedenlere İndirilen.. ..	117
4- Murdar Azap:	118
60. Âyet	119
1- Kelime Anlamıyla İstiskâ:	119
2- İstiskâ:	120
3- Sünnet Şekliyle İstiska:	120
4- Asan İle Taşa Vur:	121
5- Oniki Pınar:	122
6- Suyun Fıskırdığı Taş:	122
7- Su Almakta Karışıklık Yoktu:	123
8- Yeyiniz, İçiniz:	124

61. Âyet	124
Soğan, Sarmısak ve Hoş Kokmayan Şeyleri Yemenin Hükümü:	129
Daha Bayağı Olanı Üstün Olana Tercih Etmek:	131
Güzel ve Lezzetli Şeyleri Yemek:	132
Bir Şehire Gidin...:	132
Gazaba Uğratılmalarının Sebebi:	134
Savaşması Emrolunmuş Hiçbir Peygamber Öldürülmemiştir:	135
Gazaba Uğrayışlarının Diğer Bir Sebebi:	136
62. Âyet	136
1- İman Edenler:	137
2- Yahudiler:	137
3- Nasâra:	137
4- Sâbîfler:	139
5- Sâbîfler ve Kitap Ehli:	139
6- İman Edenler ve Salih Amel İşleyenler...:	139
7- Ecirler:	139
8- Bu Âyet Neshedilmiş midir?:	140
63-64. Âyetler	140
Tûr Dağının Kaldırılış Sebebi:	142
Kitapların İndiriliş Maksudı:	143
Ve Sonra Yüzçevirdiniz:	144
65. Âyet	145
1- Cumartesi Günü Haddi Aşanlar:	145
2- Hz. Peygamber'in Peygamberliğini İtiraf Eden Yahudiler:	145
3- Cumartesi Yasağı:	146
Hor ve Hakir Maymunlar:	150
66. Âyet	150
67. Âyet	151
1- Allah Emrediyor...:	152
2- Kur'an'ın Anlatımında İlahî Üslup:	152
3- Boğazlamak ve Kesmek:	153
4- Sığır (Bakara) Kelimesinin İstikakı:	153
Alaya Almak:	154
Kıraat Farkı:	155
Allah'ın Dini ile Alay:	155
68. Âyet	156
Zorluk Çıkartanlar:	156
Emir Vücub mu İfade Eder?	158
69. Âyet	158
70. Âyet	159

71. Âyet	162
Hayvanda Selem:	163
72. Âyet	166
Kasten Öldüren Miras Alamaz:	167
73. Âyet	167
Maktulün Sözüne, Kasâmede İtibar Edilir mi?:	168
Kasamenin Hükümü:	168
Kasame ile Kısas Gerekir mi?:	170
Kasamenin Gereği İçin Levs ve Mahiyeti:	171
Kasame İçin Levsi Gerekli Görenler:	172
Kira ile Oturulan Bir Mahallede Maktul Bir Kimse Bulunursa:	173
Kasamede Yemin Sayısı:	173
Bu Kıssa ve Bizden Öncekilerin Şeriatı:	174
Ölülere Dirilten Allah:	175
74. Âyet	175
Katılaştıran Kalpler:	175
Taş Gibi veya Ondan da Katı:	176
Kimi Taşlardan Su Kaynar, Kimisi Allah'tan Korkar:	177
Allah Gafil Değildir:	179
75. Âyet	180
1- Onların İman Edeceklerini Ummak:	180
2- Onlardan Bir Fırka:	180
3- Hz. Mûsâ, Yüce Allah'ın Kelâmını Nasıl Tanıdı?	181
4- Allah'ın Kelâmını Değiştirenler:	182
76-77. Âyetler	182
İkiyüzlü Münafıklar:	183
78. Âyet	185
1- Kitabı Bilmeyenler:	185
2- Bilgi ve Kuruntu:	185
3- Zan:	187
4- Bizzat Kitaplarını Kendileri Değiştirdiler.	187
79. Âyet	188
1- "Veyl..."	189
2- İlk Yazı Yazan:	190
3- Elleriyle Kitabı Yazanlar	190
4- Şeriate Bir Şey Ekleme ve Ondan Birşey Eksiltmek:	190
5- Kitabı Değiştirmenin Sebebi:	191
80. Âyet	191
1- Nüzûl Sebebi:	192
2- "Sayılı Günler" ve Ay Hali Süresi:	192
3- Allah Katından Alınmış Sözler mi Var?	193

81-82. Âyetler.....	193
1- Durum Onların Dedikleri Gibi Değildir:	194
2- Seyyie:	194
3- Kötülükleriyle Kuşatılanlar:	194
83. Âyet	195
1- İsrailoğullarından Alınan Bir Başka Söz	195
2- Allah'tan Başkasına İbadet Etmeyin	195
3- Anne Babaya İyilik.....	196
4- Yakın Akrabalar:	197
5- Yetimler:	197
6- Parmaklarla Yapılan İşaretlerin Anlamı:	198
7- Yoksullar:.....	199
8- Güzel Söz:.....	200
9- Namazı Kılın, Zekâtı Verin:.....	201
10- "Ve Yüzçevirdiniz . . ."	201
84. Âyet	202
1- Onlardan Alınan Sözler:	202
2- Kişi Kendi Kanını Nasıl Döker, Kendini Yurdundan Nasıl Çıkartır?.....	203
85-86. Âyetler.....	204
1- Esir Olarak Gelirlerse:	206
2- Esir:	206
3- Fidyeleşmek:	207
4- Yurtlarından Çıkarılmaları ve Esirleri Kurtarmanın Hükümü:	208
5- Allah'ın Hükümüne Aykırı Hareket Edenlerin Cezası:	209
6- Emre Aykırı Hareket Edenlerin Kıyamet Günündeki Cezaları:	209
87. Âyet	210
Hz. İsa'ın Beyyinâtı:.....	211
Hevâlarına Uymayan Bir Peygamber Gelirse... ..	211
88. Âyet	212
89. Âyet	214
90. Âyet	215
91. Âyet	216
92. Âyet	218
93. Âyet	219
94-95. Âyetler.....	221
96. Âyet	223
97. Âyet	226
Nüzûl Sebebi:	226
98. Âyet	227
Dil Alimlerine Göre Cebrail, Mikâil Kelimeleri:	227

99. Âyet	230
100. Âyet	230
101. Âyet	232
102. Âyet	233
1- Şeytanların Okudukları:.....	234
2- Süleyman Kâfir Olmadı:.....	235
3- Sihir (Büyü):	236
4- Büyünün Gerçeği Var mı?.....	237
5- Hz. Peygamber'in "Sihir" Kelmesini Kullanması:	238
6- Küfrü Gerektiren Büyü:.....	238
7- Büyünün Gerçeği:	239
8- Büyü ve Olağanüstü Haller:.....	240
9- Büyü Mucize Değildir:	241
10- Büyü ile Mucize Arasındaki Fark:	241
11- Müslüman Büyücünün Hükmü:.....	241
12- Zımmî Büyücü:	243
13- Büyücten, Büyüsünü Çözmesi İstenir mi?	244
14- Şeytan ve Cinlerin Varlığını İnkâr Etmek:.....	244
15- İki Meleğe İndirilenler.....	245
16. Hârut ile Mârût Çoğul Olan "Şeytanlar"dan Nasıl Bedel Olabilir?	245
17- İki Melek veya İki Melik:	247
18- Babil:	248
19- Dünya Fitnesi ile Hârut ve Mârût'un Fitnesi:	248
20- Hârut ile Mârût:.....	249
21- Hârût ile Mârût'un Şartlı Sihir Öğretmeleri:	249
22- Büyücünün Gücü:	250
23- Büyünün Zararı:	251
24- Büyünün Zararı Var, Faydası Yok:	251
103. Âyet	253
104. Âyet	253
1- Yahudilerin Bir Başka Cahillikleri:	253
2- Bu Âyet; Kötü Anlama Gelme İhtimali Olan Sözler Söylemeye Uzak Durmaya ve Seddü'z-Zerai'e Delil Gösterilmiştir:	254
3- İstismar Kapılarının Kapatılması:	257
4- Peygamber'e Saygı ve Ta'zimin Gereği:	258
5- Dinleyin:	258
105. Âyet	259
106. Âyet	259
1- Neshetmek Ya da Unutturmak:	260
2- Neshe Dair Bilginin Gereği ve Faydası:	260
3- Arap Dilinde Nesh'in Anlamı:	260

4- Neshi Kabul Etmeyenler:	262
5- Gerçek Neshedici Kimdir?	263
6- Neshin Tanımı:	263
7- Mensûh:	264
8- Neshin Sözkonusu Olmadığı Alanlar:	264
9- Tahsis:	264
10- Mutlak ve Mukayyed Hükümler:	264
11- Neshin Türleri:	265
12- Neshedici Buyruğu Bilmenin Yolları:	266
13- "Neshetmeyiz":	267
14- "... veya Unutturursak."	268
15- Nesheden, Neshedilenden Hayırlıdır Veya Onun Benzeridir:	269
107. Âyet	269
108. Âyet	270
109-110. Âyetler	272
1- Kitap Ehlinin Kıskançlığı:	272
2- Kıskançlığın Türleri:	272
1- Affetmek:	273
2- Bu Âyet ve Kıtıl:	273
111-112. Âyetler	276
113. Âyet	278
114. Âyet	279
1- Allah'ın Adının Anılmasına Engel Olanlar:	279
2- Bu Âyet-i Kerime Kimler Hakkında İnmiştir?	279
3- Mescidlerin Tahribinin Mahiyeti:	280
4- Kadınların Mescide Gitmeleri ve Mahalle Mescidleri:	280
5- Bir Yerde Mescid Tayin Etmenin Hükümü:	281
6- Mescidlere Korkarak Girmeleri Gerekenler:	281
7- O Kâfirler İçin Dünyada Rüsvaylık Vardır	282
115. Âyet	282
1- Doğu da Batı da Allah'ındır:	282
2- Her Nereye Yönelirseniz... ..	283
3- Âyet'in Nüzûl Sebebi, Kibleden Başka Yöne ve Yolculukta Namaz	283
4- Allah'a Kur'ân ve Sünnette Vech (yüz) İzafe Edilmesinin Anlamı:	287
5- Allah Vâsi'dir:	289
116. Âyet	289
1- "Oğul Edindi" Diyenler:	289
2- Allah'a Oğul İsnadı:	290
3- Tesbih ve Tenzih:	290
4- Oğul Babasının Cinsinden Olur:	290

5- Herşey O'na Boyun Eğer:	291
117. Âyet	292
1- Gökleri ve Yeri Yoktan Varedendir:	292
2- İnsanların Ortaya Koydukları Bid'atler:.....	292
3- Hükmetme (Kadâ)nin Anlamı:	293
4- Emr (Şey, İş):	294
5- "Ol" Emri:.....	295
6- Hemen Oluverir.....	296
118. Âyet	298
119. Âyet	299
120. Âyet	300
1- Onların Esas Maksatları:	301
2- Küfür Tek Bir Millettir:	302
121-123. Âyetler.....	303
124. Âyet	304
1- Âyetler Arası İlişki:.....	304
2- Kelimeler:	305
3- Kelimeler'den Kasıt:	306
4- İlk Sünnet Olan Kişi İbrahim (a.s)dır:.....	307
5- Sünnet Olmanın Hükümü:	308
6- Sünnetli Olarak Doğan Çocuk:	309
7- Sünnet Edilmiş Olarak Doğan Peygamberler:	309
8- Küçük Çocuk Ne Zaman Sünnet Edilir:	310
9- Etek Traş Yapmak:	311
10- Tırnak Kesmek:	311
11- Bıyıkları Kesmek ve Saçlar:.....	313
12- Koltuk Altıları:.....	315
13- Saçı Ortadan Ayırmak:.....	315
14- Saçın Ağarması:	315
15- Tirit:.....	316
16- Bu Temizlikler İçin Belli Bir Süre Var mı?.....	316
17- İmam:.....	317
18- Hz. İbrahim'in Soyundan Gelenlerin Durumu:	317
19- Zürriyyet Kelimesine Dair Açıklama:	317
20- Allah'ın Ahdi:	318
21- Zalim Kimse İmam (İslâm Devlet Başkanı) Olamaz:.....	319
22- Zalimin İşgal Edemeyeceği Makamlar:	320
23- Zalim Yöneticilerden Erzak (Belli Hizmet Karşılığında Olmayan Bağış, Atiye v.s.) Almak:	320
125. Âyet	321
1- Evin Dönüş Yeri Olması:	321

2- Güvenlik Bölgesi:.....	322
1- Makam-ı İbrahim'i Namazgâh Edinmek:	323
2- Buyruğun Nüzul Sebebi:.....	323
3- Hz. İbrahim'in Makamı:	324
1- "Evimi Temizleyin":.....	326
2- Tavaf Edenler, İtikâfa Girenler, Rükû ve Secde Yapanlar:	326
3- Başta Kâbe Olmak Üzere Allah'ın Bütün Evleri Temizlenmelidir: .	327
4- Beytullah'ın İçinde Namaz Kılmak:.....	327
5- Kâbe'nin Damında Namaz Kılmak:	329
6- Kâbe'nin Yakınında Namaz Kılmak mı, Tavaf Etmek mi Faziletli?	329
126. Âyet	330
1- Emin Belde:	330
2- Mekke Hz. İbrahim'in Duası Üzerine mi Yasak Bölge Oldu?	331
3- Kâfir Olanı Dahi Allah Faydalandırır:	332
127. Âyet	334
Beytullah'ı İlk Bina Edenler:	334
Kureyslilerin Kâbe'yi İnşası:	337
Abdullah b. ez-Zübeyr ile Haccac Dönemi:	339
"İsmail" Kelimesinin Anlamı:.....	340
128. Âyet	341
Menâsik:	343
129. Âyet	346
130. Âyet	348
131. Âyet	350
İslâm ve İman	350
132. Âyet	351
133. Âyet	354
134. Âyet	356
135. Âyet	357
136. Âyet	358
137. Âyet	360
138. Âyet	362
1- Allah'ın Boyası: Allah'ın Dini:.....	362
2- Müslüman Olanın Gusletme Gereği:	363
139. Âyet	364
140. Âyet	366
141. Âyet	367
142. Âyet	367
1- İnsanların Beyinsizleri:	368
2- Kiblenin Değiştirilmesine Dair Rivâyetler:	368
3- Kible Ne Zaman Değiştirildi?	370

4- Hz. Peygamber'in Beytu'l-Makdis'e Yönelme Keyfiyeti:	370
5- Hicretten Önce Kible Neresiydi?	370
6- Bu Âyet Neshin Delilidir:	371
7- Sünnetin Kur'ân ile Neshi:	371
8- Haber-i Vahid ile Yürürlüktekini Kaldırma:	372
9- Neshedici Hüküm Kendilerine Ulaşmayanların Durumu:	372
10- Vâhid Haberin Kabulü:	373
11- Kur'ân'ın Kısım Kısım İndirilişi:	374
143. Âyet	374
1- Vasat Ümmet:	375
2- İnsanlara Karşı Şahitlik:	376
3- Bu Ümmetin Büyük Lütüflardan Birisi: Vasat Ümmet Olmak:	377
4- İcma ve İcma'a Göre Hüküm Vermek:	378
Âyetin Diğer Bölümleri:	378
144. Âyet	381
1- Yeni Kible Mescid-i Haram:	382
2- Mescid-i Haram'a Yönelmek:	382
3- Kible Ka'be'dir:	383
4- Ka'be'yi Göremeyenin Kibleye Yönelmesi:	383
5- Namaz Kılan Kimsenin Bakacağı Yer:	384
145. Âyet	385
146. Âyet	386
147. Âyet	387
148. Âyet	388
1- Herkesin Bir Kiblesi Vardır:	389
2- Herkes Kendi Kiblesine Yönelir:	389
3- Hayırlarda Yarış ve Namazın İlk Vaktinde Kılınması:	390
4- Kıyamet Günü Hepimizi Toplayacaktır:	392
149-150. Âyetler	393
151. Âyet	397
152-153. Âyetler	398
154. Âyet	400
155. Âyet	400
156-157. Âyetler	402
1- Musibet:	402
2- İstircâ'da Bulunmak: (İnna Lillahi ve İnna İleyhi Raciun) Demek: ..	403
3- En Büyük Musibet Dindeki Musibettir:	403
4- İstirca': (İnnâ Lillah ve İnnâ İleyhi Râciun):	404
5- Musibet Anında İstircâ'da Bulunmak:	404
6- Sabredenlere Allah'ın Ni'metleri:	405
158. Âyet	406

1- Âyetin Anlaşılmasına ve Nuzûl Sebebine Dair Rivâyetler:.....	406
2- Safâ ile Merve'nin Anlamı:	408
3- Allah'ın Şe'âiri:	409
4- Haccın Kelime Anlamı:	410
5- Umre:	410
6- Safâ ile Merve Arasında Sa'yetmek:	410
7- Safâ ile Merve Arasında Sa'yin Uygulaması:	411
8- Safâ ile Merve Arasında Sa'yetmenin Hükümü:.....	412
9- Ka'be ve Safâ ile Merve Arasında Binekli Tavaf Edip Sa'yetmek: .	413
159. Âyet	414
1- Allah'ın İndirdiklerini Gizleyenler:	414
2- İlmin Gizlenmesi ve Açıklanması:	415
3- Apaçık Âyetler ve Haber-i Vâhid:.....	416
4- Gizlenmesi Caiz Olan Şeyler:	416
5- Apaçık Şekilde Bildirdikten Sonra:.....	417
6- Lanet ve Lanete Uğrayanlar:.....	417
7- Lanet Ediciler Kimlerdir?	417
160. Âyet	418
161-162. Âyetler	419
1- Kâfire Lanet Okumak:	419
2- Kâfire Lanet Okumaktan Kasıt:	420
3- Herkesin Laneti:	422
163. Âyet	422
1- Hepinizin İlâhı Tek Bir İlâhtır:	423
2- O'ndan Başka Hiçbir İlâh Yoktur:.....	423
164. Âyet	424
1- Âyetin Nüzûl Sebebi:	424
2- Gece İle Gündüz:.....	425
3- Denizler ve Faydaları:	427
4- Denizde Yolculuk Yapmanın Hükümü:	428
5- Denizin Aşırı Dalgalı Olması Halinde Denizde Yolculuk:	430
6- İnsanlar İçin Faydalı Olan Gemiler:	430
7- Gökten İndirilen Su:	430
8- Yeryüzündeki Canlılar:	430
9- Esen Rüzgârlar:	431
10- Kur'ân-ı Kerim'de Rîh (Rüzgâr) Kelimesinin Farklı Kırâati:	432
11- İlim Adamlarının Rüzgâr ile İlgili Açıklamaları:	433
12- Bulutlar:	434
13- Ka'b el Ahbar'dan Bulutlara Dair Bir Rivâyet:	436
14- Allah'ın Varlığı'nın Belgeleri: Âyetler.....	436
165. Âyet	439

166. Âyet	442
167. Âyet	443
168. Âyet	444
1- Hoş Olan Şeyler Helâldir:	444
2- Helâl ve Temiz:	445
3- Şeytanın Adımları:	445
4- Açık Düşman Şeytan:	446
169. Âyet	447
170. Âyet	448
1- Atalarına Uyan Kâfirler:	448
2- Birşey Bilmeyen Ataları:	448
3- Taklid:	449
4- İlim Adamlarına Göre Taklidin Mahiyeti:	449
5- Taklid Yoluyla Bilgi Sahibi Olmak:	449
6- Avamdan Olanların Taklid Etmesi:	450
7- Akâid Konularında Taklid ve Kelamcılar:	450
171. Âyet	452
172. Âyet	454
173. Âyet	454
1- Haram Kılınanlar:	455
2- Meyte'nin Anlamı:	455
3- Meyte'nin Mahiyeti:	456
4- Bu Âyetin Tahsîsi:	456
5- Kur'ân-ı Kerim'in Sünnet ile Tahsis Edilmesi:	457
6- Meyte'den ve Necis Şeylerden Yararlanmak:	457
7- Kesilen Hayvanın Karnından Çıkan Yavru:	458
8- Meytenin Derisi:	459
9- Meytenin Kılırları ve Yünü:	459
10- Temiz Birşeye Fare Düşerse:	460
11- Böyle Bir Sıvının Taharetine Hüküm Verilirse:	460
12- Tenceredeki Yemeğe Kuş ve Benzeri Hayvanlar Düşerse:	460
13- Meyteden Alınan Peynir Mayası ile Meytenin Sütü:	461
14- Kan:	462
15- Domuz Eti:	463
16- Domuzun Yağı:	463
17- Domuzun Kılırları Müstesna Tümü Haramdır:	464
18- Su Domuzu:	464
19- Hinzîr (Domuz) Kelimesiyle İlgili Dil Bilginlerinin Açıklamaları:	465
20- Allah'tan Başkasının Adına Kesilenler:	465
21- Zaruret Hali:	466
22- Zaruret Hangi Hallerde Sözkonusu Edilir:	467

23- Zaruret Halinde İzni Olmaksızın Başkasının Malından Yemek:....	468
24- Şarap İçmek Zorunda Kalınırsa:	471
25- Zaruret Halinde Kan İçmek:.....	471
26- Zarureti Gidermekte Öncelik:	471
27- Başkasına Ait Yiyecek Varken Meyte Yemesinin Hükümü:	472
28- Meyteden Yeme Miktarı:	473
29- Haram İle Tedavi:	474
30- Zaruret Halinde Haramlardan Yararlanmanın Şartları:	475
31- Haramın Mübah Kılınmasının Bir Diğer Şartı:	476
32- Masiyet Halinde Zaruret Dolayısıyla Ruhsattan Yararlanmak:	476
33-.....	
34- Allah Ğafur'dur, Rahimdir.....	478
174. Âyet	479
175. Âyet	481
176. Âyet	481
177. Âyet	483
1- Âyetin Nüzûl Sebebi:	483
2- "Birr" Kelimesinin Okunuşu:.....	484
3- Birr'in Anlamı:	485
4- Sözlerinde Duranlar ve Sabredenler:	486
5- Bu Âyetin Önemi:	488
6- Malı Veren.....	488
7- "Ona Olan Sevgisine Rağmen.."	489
8- Ahidlerini Yerine Getirenler:	491
178. Âyet	492
1- Âyetin Nüzûl Sebebi:	492
2- "... üzerinize kısas yazıldı":	493
3- Kısasın Şekli:	493
4- Kısası Kim Uygular?	494
5- Katil ile Maktul Farklı Nitelikte Olursa:	495
6- Hür ile Köle Arasındaki Kısas:	495
7- Kâfire Karşılık Müslümanın Öldürülmesi:	496
8- Köle ile Hür, Erkek ile Dişiden Biri Diğerini Öldürürse:	497
9- Kadın ve Erkeğin Birbirlerine Karşılık Öldürülmesi:	498
10- Kölesini Öldüren Efendinin Hükümü:.....	498
11- Baba ile Oğul Arasında Kısas:	499
12- Bir Kişiyi Karşılık Topluluğun Öldürülmesi:.....	501
13- Kısas ve Diyet:	502
14- Kasten Öldürenin Diyetin Alınması ile İlgili Görüşler:	502
15- Kısasın Affedilmesi:.....	504

16- Ödemede Kolaylık:.....	506
17- Diyet Aldıktan Sonra...:	506
179. Âyet	507
1- Kısas Hayattır:	508
2- Kısası Uygulama Yetkisi:	508
3- Halife Kendi Kendisine Kısas Uygular:	508
4- Takva Sahibi Olmak:	509
180. Âyet	509
1- Vasiyet Âyeti:.....	509
2- "Yazıldı" Fiilinde Te'nis (Dişil) Alametinin Bulunmayış Sebebi:...	511
3- Bir Hayır Bırakırsa.....	511
4- Geriye Bırakılan Hayır:	512
5- Vasiyetin Hükümü:	512
6- Vasiyette Bulunulacak Malın Miktarı:.....	513
7- Üçte birden Fazlasını Vasiyet Etme:	514
8- Mirasçısı Olan, Malının Tümünü Vasiyet Edemez:.....	515
9- Vasiyette Değişiklik Yapma Hakkı:.....	515
10- Vasiyet Kastıyla Kölesine: "Ben öldükten sonra hürsün," Demek: 516	
11- Bu Âyet Mensuh mudur Muhkem midir?.....	516
12- Akrabaya Vasiyet:	518
13- Hastanın Hacir Altına Alınması ve Mirasçıya Vasiyyet:	519
14- Mirasçıya Yapılan Vasiyeti Kabul Edenlerin Vazgeçmeleri:	519
15- Hasta Vasiyetini Yerine Getirmemiş İse:	520
16- Mirasçıların Bir Kısımına Bir Malı Vasiyet Etmek:	521
17- Hacir Altında Olmayanın Vasiyeti:	521
18- Ma'ruf ve Adaletli Bir Şekilde Vasiyet:	522
19- Takva Sahipleri Üzerinde Hak:	522
20- Vasiyette Geç Kalmamak:	523
21- Vasiyetin Yazılış Şekli:	523
181. Âyet	523
1- Değiştirenler Günahkârdır:	523
2- Borcun Vasiyet Edilmesi:	524
3- Caiz Olmayan Bir Şeyin Vasiyet Edilmesi:	525
4- Herşeyi İşiten ve Herşeyi Bilen Allah:	525
182. Âyet	525
1- Âyete Genel Bir Bakış:.....	525
2- Âyetin Muhatabı:	527
3- Zanna Dayalı Olarak Hüküm Vermek:	527
4- Hayatta İken Sadaka ile, Ölüm Anında Sadaka arasındaki Fark:	527
5- Vasiyetinde Başkasına Zarar Vermeyen Kimsenin Durumu:	528
6- Vasiyetinde Başkasına Zarar Veren Kimsenin Hükümü:	528

183-184. Âyetler.....	529
1- Oruç Ne Demektir:	529
2- Orucun Fazileti:.....	531
Farz Kılınan Oruç:.....	531
4- Sizden Öncekilere Yazıldığı Gibi.....	532
5- Takvâ Sahibi Olmak İçin:	533
6- Sayılı Günler:	534
1- Hastanın Orucu:	534
2- Yolcunun Oruç Tutması:	535
3- Yolculuk Yapacak Olanın Gecedan Oruç Açmayı Niyet Etmesi:.....	536
4- Yolculukta Oruç Tutmak mı Daha Faziletlidir, Oruç Açmak mı?	539
5- Ramazanda Oruç Tutamadığı Gün Kadar Ramazan Dışında Tutar: .	540
6- Onlar Sayısınca... ..	540
7- Kaza Oruçları Peşpeşe mi Tutulur, Ayrı Ayrı Tutulabilir mi?.....	541
8- Orucun Kazasının Hükümü:.....	542
9- Bir Sonraki Ramazana Kadar Kazasını Yapamazsa:	543
10- Ramazan Orucunu Şa'ban Bitinceye Kadar Kaza Etmezse:	543
11- Bir Sonraki Ramazana Kadar Hastalığı Devam Edenin Orucu:	544
12- Fakire Yedirilecek Miktar:	544
13- Ramazanın Kazasını Yapanın Oruç Açması veya Cima Etmesi:....	545
14- Ramazan Ayında Orucunu Açan ve vefat Edenin ya da Yolculuğa Çıkıp Yolculuğunda Ölenin Durumu:	546
15- Üzerinde Ramazandan Oruç Borcu Olduğu Halde Ölenin Hükümü:	546
16- Yolculukta Oruç Olmaz Diyenlerin Delilleri:	547
1- Kıraat Farkları:.....	548
2- Âyetin Bu Bölümüyle Kimler Kastedilmiştir? Âyet mensuh mu? ...	550
3- Fidyenin Miktarı:	552
4- "Hayır Yapmak"dan Kasıt:	552
5- Oruç Tutmanız Hayırlıdır:	553
185. Âyet	553
1- Ramazan Ayı:	554
2- Ramazan Ayı'nın Fazileti:	555
3- Allah Ramazan Ayı'nın Orucunu Farz Kılmıştır:.....	557
4- Ramazan Hilâlinin Sübûtu:	558
5- Tek Başına Ramazan ya da Şevval Hilalini Görenin Hükümü:.....	559
6- Birisi Bir Başka Beldede Hilalin Görüldüğü Haberini Getirirse:	559
7- Bu Âyetin Baş Taraflarının Gramer Bakımından Durumu:	562
8- Kur'ân'ın İndiği Ay Olan Ramazan Ayı:	563
9- "Kur'ân":	564
10- İnsanlara Bir Hidâyet Olmak Üzere.. ..	565

11- Mukîm ile Yolcunun Ramazan Ayı Orucunu Tutması:	565
12- Ramazan Ayında Oruç Tutmaları Farz Olanlar:	567
13- Allah, Hakkınızda Kolaylık Diler, Zorluk Dilemez:	568
14- Yüce Allah'ın İradesi:	568
15- "Sayılı Günlerin Tamamlanması."	569
16- Ramazanın Otuzuncu Günü Gündüzün Şevval Hilali Görülürse: ..	570
17- Bayram Namazı:	571
18- "Tâ ki o sayılı günleri tamamlayasınız..."	573
19- Allah'ı Büyük Tanımak:	574
20- Tekbirin Sözleri:	575
21- Hidâyete İlettiği İçin Allah'ı Büyük Tanımak:	576
186. Âyet	576
1- Allah'a Dair Soru Sormak ve Âyetin Nüzûl Sebebi:	577
2- Yüce Allah'ın Yakınlığı:	577
3- Dua, İbadet ve Kabul:	577
4- Doğru Yola Ulaşmak İçin:	584
187. Âyet	585
1- Âyetin Nüzul Sebebi:	585
2- Oruç Gecesi:	586
3- Erkek Kadın Birbirlerinin Örtüsüdür:	588
4- Nefse Hainlik Günahı ve Bu Günahlardan Tevbenin Kabulü:	588
5- "Hanımlara Yaklaşmak"tan Gaye:	590
6- Yiyiniz, İçiniz.....	590
7- Fecrin Beyaz ve Siyah İpliği:	590
8- Niyetin Vakti:	592
9- Orucun Vakti ve Keffaret:	594
10- Ramazanda Kocasının Cimada Bulunduğu Kadının Durumu:	595
11- Oruçlu Olduğunu Unutarak Cima Eden ya da Yemek Yiyen:	595
12- Unutarak Yemek Yiyen ve Kasten Hanımıyla Cima Eden:	596
13- Orucu Bozan ve Bozmayan Şeyler:	597
14- Cünub Olarak Sabahlayan Kimsenin Orucu:	600
15- Oruçta Tan Yerinin Ağarmasından Sonra	
Ay Halinden Temizlenen Kadının Ne Zaman Yıkanması Gerekir:	601
16- Ay Hali Olan Kadın Ne Zaman Temizlendiğini Bilemezse:	602
17- Oruçlu İken Hacamat (Kan Aldırma):	602
18- Oruçlu Kalınacak Süre:	603
19- Oruçta Niyet:	603
20- Gece Olmakla Oruç Açılmış Olur:	603
21- Güneş Batmadığı Halde Battı Zanneder ve Orucunu Açarsa:	604
22- Güneşin Battığından Şüphe Etmekle Birlikte Orucunu Açarsa:	604
23- Visal Orucu (Oruç Açmaksızın Orucu Birkaç Gün Sürdürmek): ...	605

24- Oruç Ne ile Açılır:	607
25- Şevval Orucu:	608
26- İtikâf ve İtikâfı Bozan Haller:	609
27- İtikâfın Mahiyeti:	609
28- İtikâfın Yapılması Gereken Yer:	610
29- İtikâfın Asgarî Süresi:	611
30- İtikâftakinin İtikâf Yerinden Dışarıya Çıkması:	612
31- İtikâfta Bulunan Kimsenin Cuma Namazına İçin Çıkması:	613
32- İtikâfta Bulunan Büyük Bir Günah İşlerse:	614
33- İtikâfa Giriş Zamanı:	614
34- Ramazanın Son On Gününde İtikâf:	615
35- Allah'ın Hududu (Sınırları)	615
36- Allah Âyetlerini İnsanlara Apaçık Bildirir:	616
188. Âyet	616
1- Âyetin Nüzul Sebebi:	616
2- Âyetin Muhatabı:	616
3- Batıl Yollarla Mal Yemenin Mahiyeti:	617
4- Bu Âyet Haklı Olduğunu İddia Edenlere Bir Delil Olabilir mi?	618
5- Batılın Mahiyeti:	618
6- Rüşvet ve Benzeri Yollarla Hakimlere Malı Aktarmak:	618
7- Bile Bile Başkalarının Malını Yemek:	620
8- Kendisine Mal Denilen Her Bir Şeyi Haksızca Almak Haramdır: ..	620
189. Âyet	621
1- Âyetin Nüzul Sebebi:	621
2- Hilaller:	621
3- Hilal Lafzı Kullanılarak Yapılan Yeminler ya da Verilen Sözler:	622
4- Süresi Belirlenmeyen Müsakât Akdinin Hükümü:	622
5- Vakit Ölçüleri:	623
6- Hacc:	623
7- Haccın Allah Tarafından Tesbit Edilen Vakti Değiştirilemez:	623
8- Hacc İçin İhrama Girme Zamanı:	624
9- Malî İlişkilerde Zaman ve Vade Tayini:	624
10- Hilal Büyük Görülürse:	625
11- Hac ile İlgili Cahilî Gelenekler:	625
12- Şeriatte Yeri Olmayan Bir Amel, Allah'a Yaklaştıracı Olamaz:	627
İçindekiler	629

الجامع لأحكام القرآن

فَمَنْ شَرَّ فَيُلْقِىَ النَّفْسَ كَلْبَهُ **فَات**
مَتَعُوا **فَات** **اللَّهُ** مَا يَعْمَلُونَ بِصِيتِهِ
فَلَنْ تُولَوا فَاَعْلَمُوا **أَنْ** **اللَّهُ** مَوْلَاهُ
نَعْمَ الْمَوْلَى وَ نَعْمَ النَّصِيبُ
وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ مِنَ
اللَّهُ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَأُولَى السَّبِيلِ
لَنْ تَكُنْتُمْ أَمَنَّا **بِاللَّهُ** وَمَا أَرْسَلْنَا عَلَيْ
عِبَادٍ يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّوْبِ
الْجَمْعَانِ **وَاللَّهُ** عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ
فَلَنْ تَكُنْتُمْ إِذْ أَنتُمْ بِالْعُقُوفَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ
بِالْعُقُوفَةِ الْقُصُوفِ وَالذِّكْرِ اسْتَفْل
مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَلَّوْا عَدُوًّا لَا اخْتَلَفْتُمْ فِي
الْمُعَادِ وَلَكِنْ لَقَضَى **اللَّهُ** أَمْرًا